НАДБУЖАНЩИНА

ЗБІРНИК

ТОМ І



SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
SCHEWTSCHENKO GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN

Ukrainian Archives
Vol. XLI

THE BUH RIVER REGION OF WESTERN UKRAINE

SOKAL, BELZ, RADEKHIV, KAMINKA STRUMYLOVA, KHOLM AND PIDLIASHSHIA

COLLECTION OF ESSAYS, MATERIALS AND MEMOIRS

Vol. 1

Editorial Board:

Mykola Martyniuk (editor-in-chief), Nadia Olynyk (literary editor), Anatol Demus, Orest Zastavnyi, Ilarion Kalynevych, Ivan Kravchuk, Nadia Kravchuk, Volodymyr Makar, Volodymyr Orenchuk, Yevhen Stefanyshyn.

NEW YORK — PARIS — SYDNEY — TORONTO

THE BUH VALLEY ASSOCIATION
1986

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА

Український Архів
Том XLI

НАДБУЖАНЩИНА

СОКАЛЬЩИНА, БЕЛЗЧИНА, РАДЕХІВЩИНА, КАМІНЕЧЧИНА, ХОЛМЩИНА І ПІДЛЯШШЯ

ІСТОРИЧНО-МЕМУАРНИЙ ЗБІРНИК

Том 1

Редакційна Колегія:

Микола Мартинюк (головний редактор), Надія Олійник (літературний редактор), Анатоль Демусь, Орест Заставний, Іларіон Калиневич, Іван Кравчук, Надія Кравчук, Володимир Макар, Володимир Оренчук, Євген Стефанишин.

НЬЮ-ЙОРК — ПАРИЖ — СИДНЕЙ — ТОРОНТО

ОБ'ЄДНАННЯ НАДБУЖАНЦІВ
1986

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА

КОМІСІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДІВ І ПУБЛІКАЦІЙ

Голова — *проф. д-р Василь Лев*
Секретар — *ред. Іван Дурбак*
Науковий секретар НТШ — *проф. д-р Левонід Рудницький*

Обкладинка і заставки у виконанні графіка
Володимира Каплуна

Copyright © 1986 by The Buh Valley Association

Library of Congress Catalog Card Number: 86-60572

ISBN: 0-88054-121-0

Друкарня: Computoprint Corporation, 335 Clifton Avenue, Clifton, N.J. 07011,
Tel. (201) 473-5071

ПЕРЕДМОВА



Виконуючи постанову Першого З'їзду Надбужанців з 1981 року про конечність видання збірника "Надбужанщина", Редакційна Колеґія — за допомогою групи ідейних співробітників — зібрала, проредаґувала й оформила велику кількість матеріялів до історії того розлогого реґіону, до якого входять Сокальщина, Белзчина, Радехівщина, Камінеччина, Холмщина і Підляшшя. Більша частина цих матеріялів появляється тепер друком, як перший том збірника, який передаємо до рук надбужанців і всього загалу українських читачів.

Весь заплянований кількатомний збірник повинен би відтворити якомога найповніше всі ділянки життя і творчої праці мешканців тих українських земель, що від віків є в центрі загарбницької уваги сусідніх народів і держав. У першому томі вже висвітлено головні історичні, географічні, геологічні, мовно-культурні, церковно-релігійні, економічні, політичні та збройно-визвольні аспекти сукупного існування й активного побуту українців на території обабіч цієї важливої водної маґістралі — ріки Бугу з її притоками. Нариси про окремих діячів, письменників, публіцистів, кооператорів-економістів, душпастирів і видатних активістів визвольного руху в його різних організаційних формаціях кидають багато додаткового світла на кожну з цих ділянок життя. Спогади й розповіді про окремі села, містечка, міста і тамтешні установи місцевого й реґіонального характеру доповнюють цю мозаїчну картину побуту населення цих шістьох західніх земель України.

Озброївшися цими фактами, нам самим і нашим близьким в Україні буде легше охоронити правдиву історію наших предківських земель, яку окупанти викривляють, фальшують і присвоюють собі. Збагативши свої знання про свою культурно-політичну спадщину, розсіяні по всьому світі нащадки надбужанців могтимуть успішніше зберігати власну історичну пам'ять про свій рід і про свою вужчу батьківщину.

У збиранні матеріялів і в редаґуванні їх Редакція "Надбужанщини"

натрапляла на подібні труднощі, що їх зустрічали в своїй праці редакції інших регіональних збірників. Це, передусім, розпорошеність колишніх жителів даного регіону по багатьох країнах на всіх континентах і нестача авторів та живих свідків рідної бувальщини, число яких зменшує невмолимий час. Крім того, Редакція мала додаткові труднощі, які створює і складний термін, і весь географічно-демографічний комплекс Надбужанщини. Адже це не один повіт, але, в основному, шість історичних, географічних і адміністративних територій з власними міськими центрами, які в різні епохи перебували під відмінними окупаціями, правліннями й економічними системами. Тому читачі повинні в такому світлі розглядати деякі відмінності чи неповності довідкових інформацій, наприклад, у прізвищах осіб чи в назвах місцевостей, як також надто великі розміри книги, що охоплює своїм змістом багаті й складні форми життя й діяльности дуже численного населення на великих просторах сточища р. Бугу. Оскільки зібрані матеріяли не могли укластися в один том збірника, готові й нові праці, спогади й нариси увійдуть у другий том, що вже є в початковій стадії підготовки.

За своєчасне й переважно безкорисливе зібрання матеріялів рукописного, машинописного й ілюстраційного характеру та за сумлінне опрацювання розвідок, документальних досліджень, статтей, біографічних, довідкових і літературних нарисів Редакція складає сердечну подяку всім авторам і принагідним співробітникам. Перший том "Надбужанщини" — результат збірного зусилля українських патріотів, які не тільки цінять історичну й побутову спадщину свого регіону, але й також розуміють геополітичну винятковість усієї Надбужанщини, як історичного й сучасного бастіону соборної України. Другий том нашого збірника повинен доповнити це розуміння і зміцнити ці почуття новим змістом і таким самим нашим спільним ідейним зусиллям.

Микола Мартинюк

Роман Рахманний

СЛОВО ПРО НАДБУЖАНЩИНУ

Взявши до рук цю книгу, допитливий читач може подумати: — Що таке Надбужанщина і чому українці на чужині повинні б за цю окраїну далі ламати словесні списи зі своїми західніми сусідами?...

Ці запитання такі ж логічні, як і щирі, але й відповідь на них також має логічну, розумову, а не тільки почуттєву підставу.

БАГАТОГРАННІСТЬ НАДБУЖАНЩИНИ

Геологи, географи й природознавці вбачають одне своєрідне ціле в комплексі "історичних земель" сточища р. Бугу. Археологи й історики визнають носіїв надбужанської культури тим підґрунтям, на якому "виросло давньоісторичне плем'я дулібів", співзасновників першої державницької структури на території України — конфедерації антів.

Жителі надбужанських земель — і ті, що зацілили в Україні, і ті в розсіянні на п'ятьох континентах — дорожать ролею своєї вужчої батьківщини, як чолової західньої частини великої української нації-держави. І виправдано, бо за цілих тисячу чи більше років свого "тиску на схід" західні наїзники спромоглися вирвати в них тільки вузьку смугу території до 50 км завширшки. Та й це сталося тільки внаслідок великодержавної змови між Москвою і Варшавою, з лицемірним схваленням того злочину державними діячами Заходу, вже буквально перед нашими очима.

Щоб зглибити моральну й фізичну багатогранність Надбужанщини та її значення в організмі всієї української нації, покористуймося візією-образом, що його в таких випадках для своїх людей накреслювали мистці й поети інших національностей; виринає він і в творах деяких сучасних мистців і поетів нескореної України. Уявімо собі карту Укра-

їни, уставлену за нами так, що наша голова спочиває в Чернігівщині; наше серце б'ється над Дніпром між Києвом і Каневом; наші стопи приковані до Кримських гір; ліва рука прицвяхована долонею над Доном, а права рука далі стікає кров'ю з долоні, цвяхом пробитої у Холмі, та з пальців розчавлених на Підляшші. Та ще нестерпний біль за втраченою Лемківщиною, Перемищиною й Любачівщиною, немов леґіонерський спис, пронизує правий бік нашого збірного організму, аж до серця.

Ось чим Надбужанщина відрізняється від інших реґіонів поневоленої України, хоч кожен із них потребує свого побутово-економічного, історично-культурного й духовно-політичного "образу" — збірника для того, щоб протиставитися імперіялістським системам, що безоглядно й жорстоко нівелюють окремих людей і цілі народи. Але до того всього, у випадку Надбужанщини, доходить ще й історична пригадка: доки Надбужанщина, сьогоднішня до хресного дерева прибита "права рука України", міцно держала українську зброю, доки владно орудувала там плугом і виробничим знаряддям, доти українська державність була тривало спроможна протиставитися шаленому тискові наїзників зі сходу.

Але в центрах української державности не завжди розуміли цей геополітичний чинник. Київські літописці, наприклад, віднотувавши той чи інший похід своїх князів за Буг чи Сян, зараз забували ці "провінції" та воліли займатися "актуальнішими для них" суперечками між Новгородом, Суздаллю, Києвом і Візантією. Та й не всі володарі Галицько-Волинського королівства усвідомляли, що їм треба було якнайсильнішою ногою стояти між Бугом, Нарвою і Вислою, щоб зберегти цей оборонний бастіон — запліччя своєї держави, постійно загроженої з відкритих "дверей" Азії.

Згодом зросла помилкова традиція трактування Надбужанщини (а втім і Лемківщини) як маловажної периферії. За Хмельниччини знехтувано Львовом, Белзом, Сокалем, Холмом і Володавою (як і західньою Волинню) в ім'я звуженої Козацько-української республіки: "...що по Случ, то наше!" В нових часах ця пісенна фраза перетворилася у формулу "що по Збруч, то наше", чи, наприкінці 1930-их рр., у розширеному виді — "від Сяну по Кубань". Тим часом ключ державної безпеки України протягом століть був закопаний у Надбужанській Землі.

Її населення у всі часи відчувало свій мовно-політичний зв'язок з Києвом і завжди тягнулося до злуки з державницькими центрами,які виникали на території України. За посередництвом Лемківщини, Надбужанщина ознайомилася з християнством ще перед тим, як Володимир Великий своїм декретом проголосив цю релігію державною 988 року...І це не випадок, що саме в одній "Землі" Надбужанщини — в Камінці Струмиловій 1619 р. — вперше на сцену тогочасного театру введено українську народню мову. Вже тоді могла розпочатися нова доба української літератури.

Усна державницька традиція, зміцнювана видом решток недоруйнованих і нерозкрадених пам'яток рідної матеріяльної й духовної культури, допомогла надбужанцям обабіч р. Бугу зберегти свою психологічну самобутність і дати свій внесок у збройно-політичну боротьбу всієї української нації: у визвольній війні 1917-1921, у революційній підготовці кадрів між двома світовими війнами, та в повстанську епоху під прапорами ОУН, УПА й УГВР, 1941-1952. Над численними світлими іменами борців-надбужанців, що відновили свою традицію "західнього оборонного бастіону України", вогнистими літерами ясніє ім'я ген. Тараса Чупринки-Шухевича. Його юнацькі роки й переживання, як громадянина самостійної соборної української держави 1918-1919, безпосередньо пов'язані з Надбужанщиною (Камінка Струмилова). І на його наказ ударні сотні УПА 1943 р. вирушили обороняти населення того Прибужжя, де в княжі часи надбужанці стримували напади мазовшан, великополян, малополян, ятвягів і ґерманських здобичників.

БІЙ ЗА НАДБУЖАНЩИНУ

Ламання списів за Надбужанщину (символічно кажучи) завжди було, є і завжди буде оборонне, бо аґресором був постійно західній сусід. Все, чого він хотів, то загарбати саму територію, без автохтонного українського населення. Ось чому вже 25 лютого 1941 р. вся українська громадськість м. Холму жалібно хоронила Михайла Остапяка, якого бойовики польського підпілля вбили тільки за те, що він навчав місцеву дітвору української мови та історії свого народу. Один з його учнів із с. Верещі Великі, на похороні, прощав його таким приреченням: "Спіть, пане вчителю, ми — діти Холмщини — виконаємо ваш заповіт!"

А холмщакам виконати заповіт вірности Україні не було легко перед обличчям домовлення між Москвою і Варшавою ще того самого 1941 року. Вже 4 грудня, в переговорах у Кремлі, прем'єр польського екзильного уряду в Лондоні, ген. С. Сікорський, прийняв Сталінову пропозицію "спільно винищити " українців: "Остаточно, мені йдеться не про українців, але про територію". І це стало договірною підставою для Ялтської угоди щодо Надбужанщини, Любачівщини, Ярославщини, Перемищини і всієї Лемківщини.

В такій перспективі книга "Надбужанщина" це не тільки спогади про скромне, але достойне, життя-існування українських людей у власних селищах і міських осередках та розпорядливе їхнє діяння під керівництвом своїх діячів у своїх установах, створених усупереч окупантам і їхнім незаконним кордонам. "Надбужанщина" — це водночас акт обвинувачення усім імперіялістичним центрам: Берлінові, Варшаві й Москві, що з лівобережної Надбужанщини зробили одне велике

"дике поле". Це теж звинувачення київським комуністичним верховодам, які ніколи й нічим не заявили свого непогодження з ампутацією прадавніх українських земель та екстермінацією автохтонного українського населення.

І тяжкий закид кладе "Надбужанщина" теж на сумління українським науковим і письменницьким колам УССР за те, що вони поквапно пристосувалися і промовчують забужанські й засянські округи України та ще й для підкреслення їхньої "польськости" добровільно вживають польську транскрипцію назв українських міст: *Хелм, Влодава, Грубешув, Любачув, Пшемисль, Санок* і т. д. Молоде покоління українців УССР виховується в атмосфері цієї дезінформації, навіть не знаючи, що за 60 років паперового існування УССР єдиний М. Грушевський публічно, в Києві, нагадав потребу зібрання всіх історичних земель України в єдиній державницькій структурі.

ШЛЯХ ІЗ ВОЛОДАВИ ЙДЕ КРІЗЬ НАШЕ СЕРЦЕ

Подібну відвагу продемонстрували українські духовні та світські діячі у самій Польщі, 1938 р., в розпалі дедалі зростаючого розгулу військово-поліційного режиму. Почуття єдности і всеукраїнського болю з приводу тяжких переживань населення західньої Надбужанщини висловив зокрема сокальський часопис "Голос з-над Буга" 15 серпня 1938 р.: "Нині... ніхто вже не відділяє православного українця від (українця) католика, бо вони сини однієї Неньки".

Наочним доказом таких переконань був відгук у львівському часописі "Діло", 22 жовтня 1937 р., про національно-церковне свято "у далекій Володавщині" з участю багатьох тисяч учасників і, серед них, численної молоді: "Вже й на далекому Підляшші видно поворотний світанок, росте голод на друковане слово, молодь шукає дороги до загубленого батьками власного народу. Шлях той, що його вона інстинктивно чує, веде через — Сокаль".

А ще раніше, бо 21 вересня 1937 р., цей самий часопис звітував про дводенну маніфестацію вірности православних українців Холмщини своїй Церкві та народові з приводу свята Пречистої в м. Холмі. Майже 12 тисяч вірних заповнили й облягли церковцю св. Івана Богослова — єдиний храм, який їм ще залишили... Прослухавши Службу Божу і проповіді українською мовою, "прочани" масово йшли на "Холмську Гору", де "стоїть замінена на католицький костел давніша катедра православних і уніятських владик". Споглядаючи на свій давній собор, "люди плакали та рвали, мов святощі... траву, що росте довкруги забраної святині", ділилися нею одні з одними та бережно заховували її при собі.

Так, для цих холмщаків, підляшан, грубешівців і багатьох волинян та галичан, присутніх там, ця трава була справжнім "євшан-зіллям", яке

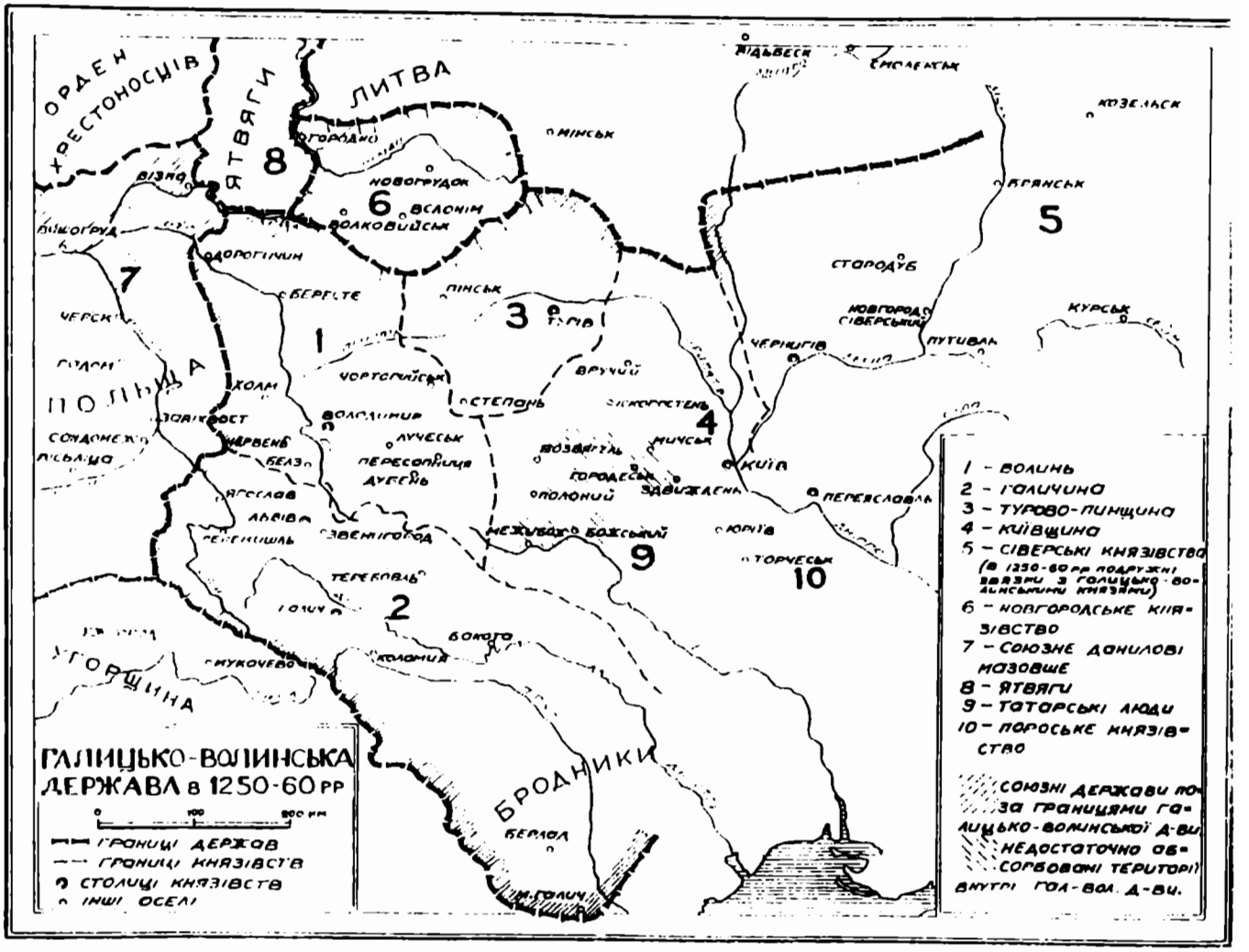
вони понесли додому, щоб своїм рідним і знайомим нагадати віковічну настанову надбужанського люду: шлях із Володави йде крізь кожне українське серце, глибоко в Україну, і ніяка ворожа сила ніколи не перегородить його, не розірве того священного зв'язку, по-державницьки узаконеного й зміцненого ще за володіння короля Данила.

В такому багатогранному розумінні, "Надбужанщина" виходить поза рамки вузького регіонального збірника. Її зміст історично-довідкового і літературно-мемуарного характеру доповнюється протестом проти ґеноциду, лінґвіциду й насильного переміщування автохтонного населення по острівцях совєторосійського колоніяльного архіпелагу. Водночас це пригадка своїм і чужим, що надбужанські нащадки ніколи, ніде й нічим не зречуться свого спадщинного права до своїх історичних, наїзниками загарбаних, земель. Не для себе самих, але для всього українського народу. Бо, як це пояснюють знавці міжнароднього права, жодна окупаційна влада не може перетворитися в законного власника присвоєної території доти, доки автохтонне населення — за допомогою своїх земляків із інших регіонів — активно протиставиться цій окупації.

Своїм збірником надбужанці у вільному світі заперечують усілякі спроби — мовчанням чи й словесними заявами — узаконити цю окупацію так, як фальшиво узаконено імперіяльні кордони Совєтської Росії ганебною Гельсінкською угодою великодержав 1975 року.

На закінчення годиться сказати щире "спасибі" Комісії Регіональних Дослідів і Публікацій при НТШ за ініціятивність та унапрямлення регіональних збірників, як одного із засобів оберігання територіяльної цілости й національного характеру України саме обороною її окремих частин. І вся честь камінчанам, радехівцям, белзчанам, сокальчанам, холмщакам і підляшанам за те, що на Симоненкову пересторогу — *"Щоб не сказали по вас грядущі — їх на Землі не було"*, відповіли своїм збірником, безкомпромісно: — Ні, ми були, ми є, ми будем!

28 травня 1985.


ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА в 1250-60 РР
ГРАНИЦІ ДЕРЖАВ
ГРАНИЦІ КНЯЗІВСТВ
СТОЛИЦІ КНЯЗІВСТВ
ІНШІ ОСЕЛІ
1 - ВОЛИНЬ
2 - ГАЛИЧИНА
3 - ТУРОВО-ПИНЩИНА
4 - КИЇВЩИНА
5 - СІВЕРСЬКЕ КНЯЗІВСТВО (В 1250-60 РР ПОДРУЖНІ ЗВ'ЯЗКИ З ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИМИ КНЯЗЯМИ)
6 - НОВГОРОДСЬКЕ КНЯЗІВСТВО
7 - СОЮЗНЕ ДАНИЛОВІ МАЗОВШЕ
8 - ЯТВЯГИ
9 - ТАТОРСЬКІ ЛЮДИ
10 - ПОРОСЬКЕ КНЯЗІВСТВО
СОЮЗНІ ДЕРЖАВИ ПОЗА ГРАНИЦЯМИ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ Д-ВИ
НЕДОСТАТОЧНО ОБСОРБОВАНІ ТЕРИТОРІЇ ВНУТРІ ГОЛ-ВОЛ. Д-ВИ.
ОРДЕН ХРЕСТОНОСЦІВ
ЯТВЯГИ
ЛИТВА
ПОЛЬЩА
УГОРЩИНА
БРОДНИКИ
ВІДЬБЕСК
СМОЛЕНСЬК
КОЗЕЛЬСЬК
БРЯНСЬК
СТОРОДУБ
НОВГОРОД СІВЕРСЬКИЙ
КУРСЬК
ПУТИВЛЬ
ЧЕРНІГІВ
МІНСЬК
ВІЗНА
НОВОГРУДОК
ВОЛКОВИЙСЬК
ВСЕЛЮБ
ОДОРОГІЧИН
БЕРЕСТЕ
ПІНСЬК
ТУРОВ
ВРУЧИЙ
ЧЕРСЬК
ХОЛМ
ЧОРТОРИЙСЬК
СТЕПОНЬ
ВОЛОДИМИР
ЛУЦЬК
ПЕРЕСОПНИЦЯ
ДУБЕНЬ
ВОЗВИЯТЛЬ
ГОРОДЕСЬК
ЗДВИЖЕНА
ОПОЛОНИЙ
ЯРОСЛАВ
ЛЬВІВ
ПЕРЕМИШЛЬ
ЗВЕНИГОРОД
ТЕРЕБОВЛЯ
ГАЛИЧ
БОЖСЬКИЙ
ТОРЧЕСЬК
ПЕРЕЯСЛАВЛЬ
КИЇВ
ЮРІЇВ
БЕРЕЗОЛ
Г. ГАЛИЧ

Іван Базарко

ТАМ, ДЕ БУЛА НАША ЮНІСТЬ

(Доповідь на першому З'їзді Об'єднання Надбужанців, що відбувся на Союзівці 30 і 31 травня 1981 р.)



Йоган Вольфґанґ Ґете у драматичній поемі "Фавст" подає зворушливий момент, як то леґендарний німецький альхемік і астролог Фавст в одчаї кликав: "Gott, gib mir meine Jugend zurück."

У нас це фавстівське "Боже, верни мені мою молодість" може переплітатися з не менш драматичним — "Боже, верни нам нашу Батьківщину". Бо є місця, є люди, чи події з наших юних літ, які особливо близькі і дорогі нам. Бо їх торкалися руки нашої молодости, а наше серце навіки залишилося з ними.

Євген Маланюк писав:

Там, де була наша юність,
Те все триває пахощами липня
І квітне невечірній день дитинства,
Бо інші там і місяць, і сонце,
О, краю вишень і черешень!
І тільки в сні я там гість, прочанин,
Що молиться до рідного порога,
Клякаючи, припадаючи ниць.
Та чи хтось там мою молитву почує
Вечірньою, чи нічною порою,
Дозволивши напитися з криниць
Любої Батьківщини?

Із віддалі тисяч миль, по довгих роках розлуки, стає перед нашими очима краса нашої землі, зростає туга за нею і неначе живіше б'ється серце на згадку про наше дитинство, школу та молодість. У нашій уяві,

немов на екрані, пересуваються картини рідних сіл чи міст, де минали наші юні літа.

У цім великім національнім поході, що відбувався на наших очах до вибуху другої світової війни, ми бачимо на передових місцях священиків, учителів, студентів, кооператорів, лікарів, а найбільше — селян. І кожний з них щиро змагався за краще майбутнє своєї місцевости чи за розвій установи.

Це були Богом дані провідники нашої громади. Їхнє життя було сповнене громадської праці. Сильветки багатьох із них зарисовуються у нашій пам'яті. Вони своїм прикладом впливали на інших і поривали збайдужілих іти за їхніми ідеями. Про багатьох із них можна сказати словами Івана Франка з його поеми "Мойсей":

Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І боровся для неї.

Похід до волі і свободи перервала остання війна, що невблаганно змусила нас покинути нашу прадідівську землю. А багатьох з наших рідних чи приятелів-друзів закинула на довгі літа в табори або тундру Сибіру.

Та можна людину вирвати з рідної землі, але не можна вирвати з душі людини віри і любови до рідного гнізда.

Про це гарно сказав Публій Овідій Назон, один з найвидатніших римських поетів. Овідій, за наказом римського цісаря Авґуста, був засланий над Чорне море в надбережну колонію Томи. Будучи довгі літа на засланні, він написав свої найвизначніші твори — "Скорбні елегії" та "Листи з Понту". Коли питали Овідія, чим пояснити те, що він, хоч живе далеко від Риму, чудово зберіг римську мову, він відповідав: "Римлянин, який виїжджає в далекі краї, змінює підсоння, а не душу".

І ми, що опинилися далеко за морями, стараємося зберегти нашу українську душу й історичну правду. Вростаючи в американський ґрунт, чи канадський, віддаючи їм наші сили і знання, ми не забуваємо за наш край. При Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка в Нью-Йорку постала Комісія Реґіональних Дослідів і Публікацій. У її рамках працюють різні реґіональні об'єднання — Тернопільщини, Станиславівщини та інших більших округ Західньої України. Ці об'єднання видали друком об'ємисті мемуарні збірки, що охоплюють багато повітів Західньої України. Окремо вийшла велика збірна праця "Буковина" і джерельна праця Євгена Пастернака "Нарис історії Холмщини і Підляшшя". Окремо у Вінніпеґу, в Канаді, працює Інститут Дослідів Волині, що збирає матеріяли про Волинську область.

Усі ці мемуарні видання закріплюють добру пам'ять у нашій історії

про працю багатьох поколінь на різних ділянках національного життя даної округи. Бо як не скажуть про це живі свідки, що залишилися у вільному світі, — то хто скаже?!

У протиставленні до совєтської, наша монографія "Надбужанщина" буде спиратися на ці вічні правди, які лягли в основу нашого національного ідеалу й нашої культури і базувалися на ідеалістично-християнських засадах і державницьких традиціях. Численні знімки, мапи та спомини очевидців свідчитимуть про буйний розквіт просвітянського, рідношкільного, кооперативного та революційного руху ОУН. Усі ці матеріяли урізноднять зміст, зробивши його приступним для найширшого загалу. Час наглить, бо живих свідків двадцятих, тридцятих та сорокових років щораз менше. Вороги представляють так фальшиво події з життя українського народу, що правди зовсім не пізнати.

Якою пекучою є потреба документації нашої історії, про це переконує нас енциклопедичне видання, що появилося в Києві п. з. "Історія міст і сіл УРСР: Львівська область". Коли відчинимо сторінки, присвячені Сокалеві-Белзові, чи іншим місцевостям, то побачимо, що там основно затираються сліди нашої історії. Тому ми вітаємо почин Центрального Комітету — скликання З'їзду Надбужанців, а на другому етапі — видання документально-мемуарного збірника Надбужанщини.

І врешті сьогодні — наш перший з'їзд земляків Надбужанщини. Цей наш з'їзд, неначе джерело свіжої здорової води, скріпить наші серця та зв'яже нас тісніше з нашим минулим.

У бюлетені ч. 6, що вийшов у травні, подано, що на 1-го травня 1981 р. в Комітеті було зареєстрованих 780 осіб, які живуть у різних країнах вільного світу, та найбільше в Америці й Канаді.

Надбузька Земля має за собою світлу історію. Тому що на нашому з'їзді окремої доповіді на цю тему нема, подам коротко енциклопедичні дані про землю наших батьків, для якої наш Комітет устійнив назву "Надбузька Земля".

У бюлетені ч. 5 Комітет подає: "Справа устійнення назви і територіяльного засягу земляцького об'єднання "Надбузька Земля" буде заново розглянена і вирішена на нашому з'їзді 30 травня".

Назва походить від ріки Буг, що з різними, малими і більшими притоками протікає по цій території. У давнину водний шлях був майже єдиним засобом комунікації.

Буг тече віками тією територією і хоч вода в ним постійно міняється, але ріка завжди залишається Бугом. Точно так мінялися віками і покоління на тій території. Одним з них у цій реґенерації поколінь є ми.

Михайло Грушевський в "Історії України-Руси" подає, що найстарша назва цієї території була: Белзька земля. Вона обіймала горішнє Побужжя від Грабівця і Городла на півночі до Любачева і Чесанова на

заході, а на південному сході — Буськ і місцевості пізнішого походження — Радехів, Лопатин, Камінка.

Найдавніший український літопис, "Повість временних літ" — хроніка, допроваджена до 1117 р., подає під роком 1030 коротку вістку: "Ярослав взяв Белз".

Виходить, як про це пише проф. Грушевський, що, коли постала та коротка літописна згадка, люди вже добре знали про Белз, себто, він був важливим старим городом. Тому сміливо можемо твердити, що Белз постав значно давніше, ніж 1030 р.; а тим самим, існував уже у році, коли батько Ярослава, Володимир Великий, прилучив Червенські городи до Київської Держави. Ця територія з 1170 р. виступає як Белзьке князівство і його столицею до 1234 року був Белз. Літопис подає, що за княжих часів Белз був укріплений город та витримав облоги поляків у роках 1312 і 1366 під проводом воєводи Дрозда, як рівнож найбільшу татарську облогу в 1630 р., хоч татари облягали його в зимових місяцях — січні й лютому, коли позамерзали річки і багна. В 1655 році здобули белзький замок війська Б. Хмельницького. Остаточний удар завдала Белзові шведська інвазія 1704 р.

Врешті, Белзька земля з 1462 до 1772 року була в складі Польщі як Белзьке воєводство.

У його склад входило п'ять повітів: Белзький, Буський, Лопатинський, Любачівський та Сокальський.

У першій половині XVII ст. переведено адміністративно-територіяльні зміни й утворено нові повіти: Городельський і Грабовецький.

Уся територія Белзького воєводства обіймала приблизно 9000 кв. км. На цій території було 31 місто і 528 сіл. Назвімо важливіші тодішні міста: Белз, Буськ, Грабовець, Городло, Любачів, Мости, Потилич, Сокаль, Стоянів, Тишівці, Лащів, Магерів, Немирів, Рава, Угнів, Томашів, Варяж, Плазів, Чесанів і Тарногород.

Територія Белзького воєводства межувала з Волинською землею на північному сході, на півночі — з Холмською землею, а на півдні та заході — з Руським воєводством, що було створене 1434 р. із чотирьох княжих волостей: Галицької, Львівської, Перемиської і Сяніцької.

Щоб утривалити історичні факти, треба зазначити, що в 1935 р. був створений в Белзі окремий Комітет, який зайнявся підготовою наукової праці про Белзьку землю. Комітет очолював тодішній парох Белза бл. п. о. декан Іларіон Ґела, який вклав багато праці та власного гроша під час археологічних розкопів д-ра Ярослава Пастернака на території Белза. З членів Комітету в живих, поза межами України, залишилися: Степан Ґела, Торонто; інж. Корнель Бородайко, Чікаґо; Семен Романів, Вінніпеґ; Іван Базарко, Нью-Йорк.

Тут годиться зазначити, що заходом Комітету в роках 1935-1938, літньою порою, переводив розкопи на терені Белза д-р Ярослав Пас-

1308



Громадський Комітет в Белзі постав в 1935 році для видання монографії про Белзьку землю. Сидять зліва направо: *інж. Корнель Бородайко д-р Ілля Салгуб, о. дек. Іларіон Гела, пані Катерина Мизюк, Осип Ґембарівський, Іван Базарко.*
Бракує на знімку членів Комітету: *Степана Ґели (Торонто), Семена Романова (Вінніпеґ).*



Мапа Белза з 1428 року
(Із архіву С. Ґели — Торонто, Канада)

тернак. Про це інформували два львівські щоденники: "Новий Час" писав в ч. 203 за 1935 і в числі 196 за 1936 р. під заголовком "Розкопи в Княжому Белзі", а "Діло" широко писало в числі 224 за 1938 рік під заголовком "На слідах Княжого Белза".

У 1938 році здано до друку підготовану монографію до друкарні ОО. Василіян у Жовкві. Весь наклад знищили більшовики після свого приходу у вересні 1939 р. до Жовкви. Зберігся тільки коректорський примірник у Львівському монастирі ОО. Василіян.

Ця монографія охоплює такі праці:

Д-р Ярослав Пастернак: "Доісторичні та княжі часи в світлі археології".

О. Теофіль Коструба: "Белз і Белзька земля від найдавніших часів до 1772 року".

Д-р Іван Карпинець: "Белз і Белзчина під Австрією — 1772-1918".

На жаль, зберігся тільки початок друкованої праці, скрипт пропав. Треба використати Віденські архіви, щоб заново цю тему опрацювати. По розборі Польщі південна частина Белзької землі припала Австрії, а північна ввійшла до складу Росії і становила там південну частину Холмщини. З того часу датується т. зв. Сокальський кордон.

Холмщина — Забужжя, історична українсько-князівська волость, розташована на Лівобережжі Бугу. Назву дістала вона від міста Холму, заснованого біля 1237 р. галицько-волинським королем Данилом Романовичем Галицьким. Із XIII ст. почавши, до 1340 р. вона входила до Галицько-Волинського королівства. Потім увійшла до складу Литовсько-польської держави, щоб з 1815 до 1914 р. бути в складі Росії. Згідно з таємним договором у Бересті Литовським 1918 р., Холмщина мала увійти до складу Української Народньої Республіки.

Правобережжя Бугу з містом Сокалем входило до складу Белзького князівства. Сокаль вперше згадується в документах 1411 р., як місто Белзького князівства. З 1462 р. є воно повітовим містом Белзького воєводства вже під Польщею. З тим містом багатьох учасників нашого з'їзду в'яжуть шкільні роки та громадська праця. У Сокалі були відкриті всі середні школи: гімназія, учительські семінари — чоловічий і дівочий — і торговельна школа.

Пограниччям Белзької землі на південному заході було місто Буськ, положене між п'ятьма ріками — Бугом, Полтвою, Солотвиною, Рокитною та Молдавою, — через які було перекинено три десятки мостів. Уперше в літописах Буськ згадується під 1098 роком. В 1100 р. Буськ стає столицею удільного Буського князівства. Княжі міжусобиці й татарські наскоки підірвали силу і розвиток того історичного міста.*

* Первісна назва цього міста була *Бужськ*, опісля — *Бузьк*, а сьогодні: *Буськ*. Ред.

Не час і не місце тут поширювати історичні дані, — вони напевно будуть опрацьовані редакційною колеґією, що є другим етапом праці нашого Комітету. Очевидно, все це ввійде до наміченої монографії "Надбужанщина".

Видання нашої монографії може увінчатися успіхом тільки тоді, коли знайдуться фонди на її підготову та видання друком. Із бюлетенів Комітету видно, що збірка на видавничий фонд збірника "Надбужанщина" дала дуже гарні результати. Пожертви і декларації дали разом суму 25 392 дол. Але щоб цей фонд зібрати, треба було вкласти багато жертвенної праці відданих синів і дочок Надбужанщини, які оформились у Центральний Комітет Земляцького Об'єднання "Надбузька Земля", що підготовив цей наш з'їзд.

Зокрема ми сердечно вдячні за наполегливу і віддану працю голові й душі цього Комітету, Володимирові Макареві. Мотором і двигуном громадського життя завжди є людина. Що допомогли б прекрасні ідеї і дуже гарно опрацьовані схеми, якщо бракувало б живої людини. Такою людиною є наш Володимир Макар. Крім наших оплесків, нехай же почуття сумлінно сповненого обов'язку буде найкращою для вас подякою, пане Володимире!

Життєвий шлях багатьох наших земляків — і тих, які впали в нерівному бою на полі слави, на чолі з незабутнім нашим гімназійним колеґою Іваном Климовим-Леґендою, і тих, які ще караються на засланнях в Сибірі, і тих, що їм доля пощастила знайтися у вільному світі, — був повний високих поривів і глибоких переживань, сповнений ідеалізму і сильної віри в краще майбутнє свого народу. На протязі минулих майже 40 років, коли ми опинилися поза межами нашої Батьківщини, багато з наших земляків відійшло з цього світу, покликані Всевишнім. Їхнім тіням складаємо поклін. А тим нашим провідним діячам Надбузької Землі, що, обезсилені віком, не змогли прибути на наш з'їзд, шлемо наші дружні привітання. Одні і другі залишаться для нас прикладом, як треба жити для громади.

Боже Провидіння покерувало долею українського народу так, що мільйони його дочок і синів нині живуть поза Україною. Задивлені в гідні приклади своїх попередників, докладаємо всіх зусиль, щоб зберегти нашу національну особистість і гідно святково відзначувати акти української державности. Ми свідомі того, що наша доля нерозривно пов'язана з долею всього українського народу, а духовна єдність — з материком — це джерело нашої духовної сили, це наш духовний обов'язок.

Ми затривожені всім тим, що діється на Батьківщині. Україна поневолена в тенетах московсько-комуністичного імперіялізму; там з кожним днем посилюється наступ на духовність українського народу у

формі посиленої русифікації та нищення культурних скарбів української нації.

Але опір в Україні не слабшає, а дедалі посилюється. Ми свідомі великої відповідальности перед долею наших батьків, як і перед сестрами і братами, які живуть та борються у поневоленій Україні. Шлях до визволення України не легкий, не прямий і не короткий. Попри консолідацію власних національних сил, треба ще важко працювати над тим, щоб здобути вільний світ, а передусім американський, для підтримки українського народу в його боротьбі за волю й незалежність. Це почесне завдання спадає також на дочок і синів Надбужанщини.

Свобода, 9-10 вересня 1981.



Управа Рідної Школи в судовому белзькому повіті в роках 1936-37.
Сидять зліва направо: *Іван Базарко, д-р Степан Козак, о. Мирон Кохалевич, пані Катерина Мизюк, о. дек. Іларіон Гела, Семен Романів, Н. Н.*

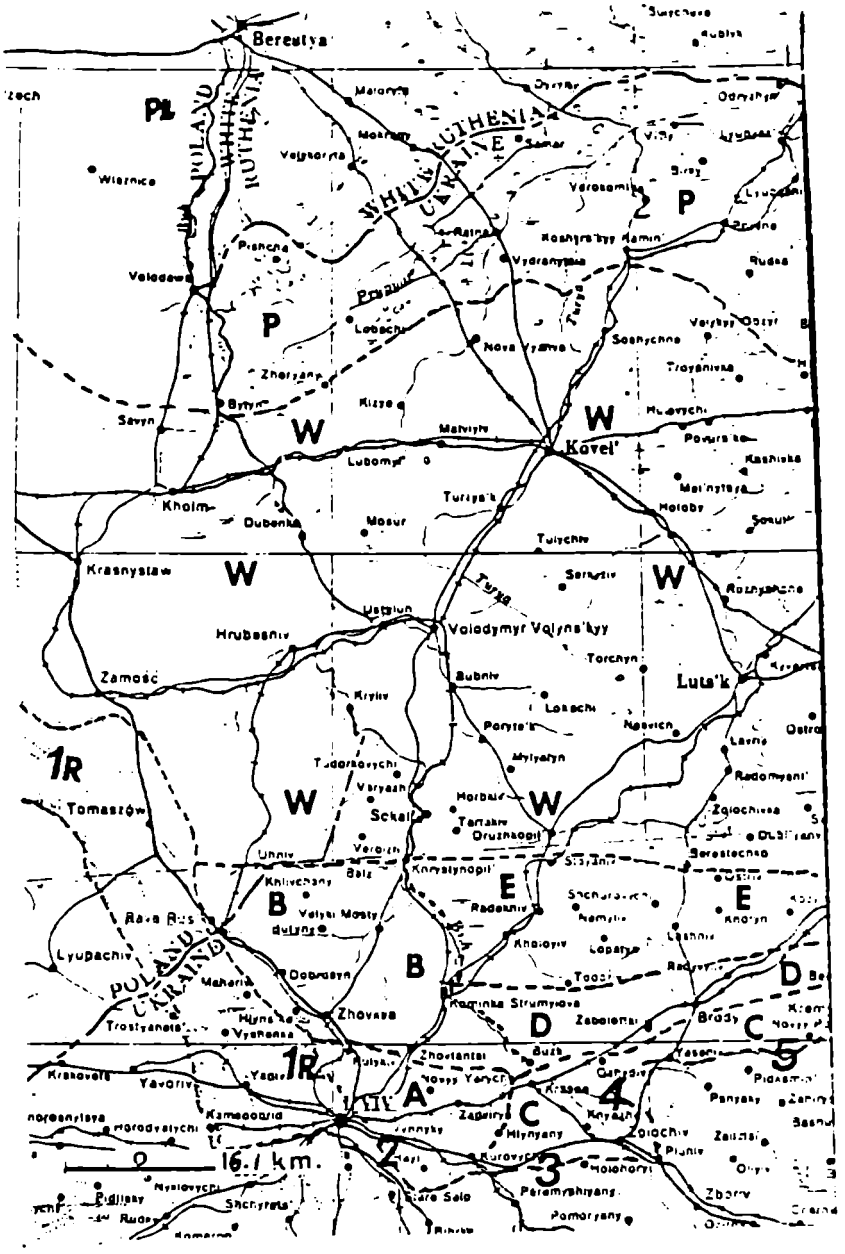
ГЕОГРАФІЯ, ПРИРОДА, ІСТОРІЯ

Д-р Іван Олексишин
Професор геології, емерит
Бостонського Університету

ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС ПІВНІЧНО-ЗАХІДНІХ УКРАЇНСЬКИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ ЗЕМЕЛЬ

Північно-західні українські етнографічні землі в більшості розташовані в сточищі горішньої й середньої течії ріки Бугу, частинно в сточищі горішньої й середньої течії ріки Стиру та в сточищі горішньої течії ріки Прип'яті. Простір цей можна поділити на кілька геоморфологічних одиниць, які різко відрізняються одна від одної (Карта I).

Розточчя (1) — це вузький, у 15-25 км завширшки, горбовинний, переважно заліснений простір, який простягається від північного рубця західнього Поділля, т. зв. Львівського Опілля, в північно-західньому напрямі до долини річки Вепр, де поступово переходить у західню забужанську частину Волинської і в Люблінську височини. Розточчя завдячує свою назву обставині, що поверхнева вода на його просторі спливає ("розтікається") до трьох річкових басейнів: а) у східньому напрямі — до ріки Буг, б) у західньому напрямі — до ріки Сян і в) в південному напрямі — до ріки Дністер. На південно-східньому просторі Розточчя, між селом Вишенька і м. Львовом, проходить частина головного европейського вододілу, який відділяє сточище Балтицького моря від сточища Чорного моря. Потоки, спливаючи з Розточчя і врізуючись у своє підложжя, поділили його на окремі горбовини, висоти яких в околиці Львова досягають 380-390 метрів над рівнем моря, а саме: Лиса (Піскова) гора (388 м.н.р.м.), розташована на схід від поляни Високого замку (389 м.н.р.м., а разом із насипаним кіпцем — 413 м.н.р.м.), Кортумова гора (374 м.н.р.м.). Тим часом на північно-західньому просторі Розточчя, в Томашівщині, його поверхня обнижується до 300-340 м.н.р.м. В деяких місцях на Розточчі можна спостерігати сліди річкових перехватів, себто місця, де початковий відтинок потоку з більшою ерозійною силою води захоплює ("грабує") воду початкового відтинка потоку з меншою ерозійною силою води, який тече в протилежному напрямі. Розточчя в кількох місцях є прорізане т. зв. "прохідними долинами", якими під час найдальше на південь посуненого т. зв. *дніпровського зледеніння* цього простору просувався льо-



ГЕОМОРФОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНІХ УКРАЇНСЬКИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ ЗЕМЕЛЬ

1. Розточчя, 2. Давидівське пасмо, 5. Крем'янецьке пасмо; Мале Полісся поділяється на: A. Грядове Побужжя, B. Ратинський район, C. Приподільський район, D.Бузько-Бродівський район і E. Радехівський район; W Волинська височина: P. Полісся і Pl Підляшшя.
— — — — — — Границі геморфологічних одиниць.

довик. Спливаюча з нього флювіоґляціяльна вода залишила по собі велику кількість піску. Найдальший досяг льодовика на Розточчі припадав приблизно на лінію Вишенька — Магерів. Одна з таких прохідних долин простягається від Яворова в напрямі Рави Руської. Інші прохідні долини, якими спливала флювіоґляціяльна вода, є між місцевостями Добростани й Магерів, між Зашковом і Брюховичами та у Львові, що відділяє горбовини Розточчя від Львівського Опілля й Давидівського пасма.

Потоки, спливаючі з Розточчя, врізуючись у своє підложжя, перетяли в багатьох місцях не тільки верхні піски й літотамнієві вапняки тортонського віку, але також горішні пласти крейдових мергелів. Тому що горішні крейдові мергелі не перепускають вниз ґрунтової води, на контакті цих мергелів і молодших неогенових відкладів тортонського віку в багатьох місцях на схилах річкових долин і яруг б'ють сильні джерела води, наприклад, коло Грибович, Зашкова та інших місцевостей.

Досить велика річна сума атмосферних опадів на Розточчі, що вагається між 600-700 мм, має вплив на заліснення того простору, який у понад 50% є порослий дубово-сосновими, буково-дубовими й буково-дубово-сосновими й грабовими, а в пониженнях вільхово-осиковими угрупованнями лісів; поміж ними простягаються луки з перевагою трав'яних рослин.

Ґрунти на схилах горбовин, порослих лісом або трав'яною рослинністю, є сіро-лісові; на дещо нижче розташованих просторах, де ґрунти є зближені до чорнозему, є орні поля, на яких вирощують жито, ячмінь, овес, картоплю, кукурудзу, льон і городину; в річкових долинах переважають дерново-підзолисті й лучно-болотні ґрунти. Велике заліснення горбовин Розточчя є причиною того, що його простір дещо рідше заселений. Місцевості міського типу є розміщені вже в Прибужанщині вздовж східнього схилу Розточчя, біля битого й залізничного шляхів Львів — Куликів — Жовква (Нестеров) — Рава Руська — Белзець.

З горбовин Розточчя спливає кілька лівобічних приток Бугу, а саме: Солокія з кількома своїми притоками, Болотний потік, Рата з кількома притоками, Думний потік, Яричівка та кілька менших лівобічних приток річки Полтви, яка спливає із Львівського Опілля в околиці Снопкова — передмістя Львова.

Продовженням Розточчя в південно-східньому напрямі є горбовини: Знесіння (Кайзервальд), Чортівська скеля (414 м.н.р.м.) біля Лисинич і Давидівське пасмо (2), яке простягається в напрямі сіл Давидів і Водники. Північно-східній схил цього лісистого пасма, з перевагою бука й дуба, опадає стрімко в північно-східньому напрямі до Грядового Побужжя; тим часом південно-західній схил непомітно переходить у плоске на своїй поверхні Львівське Опілля (західній простір Поділля).

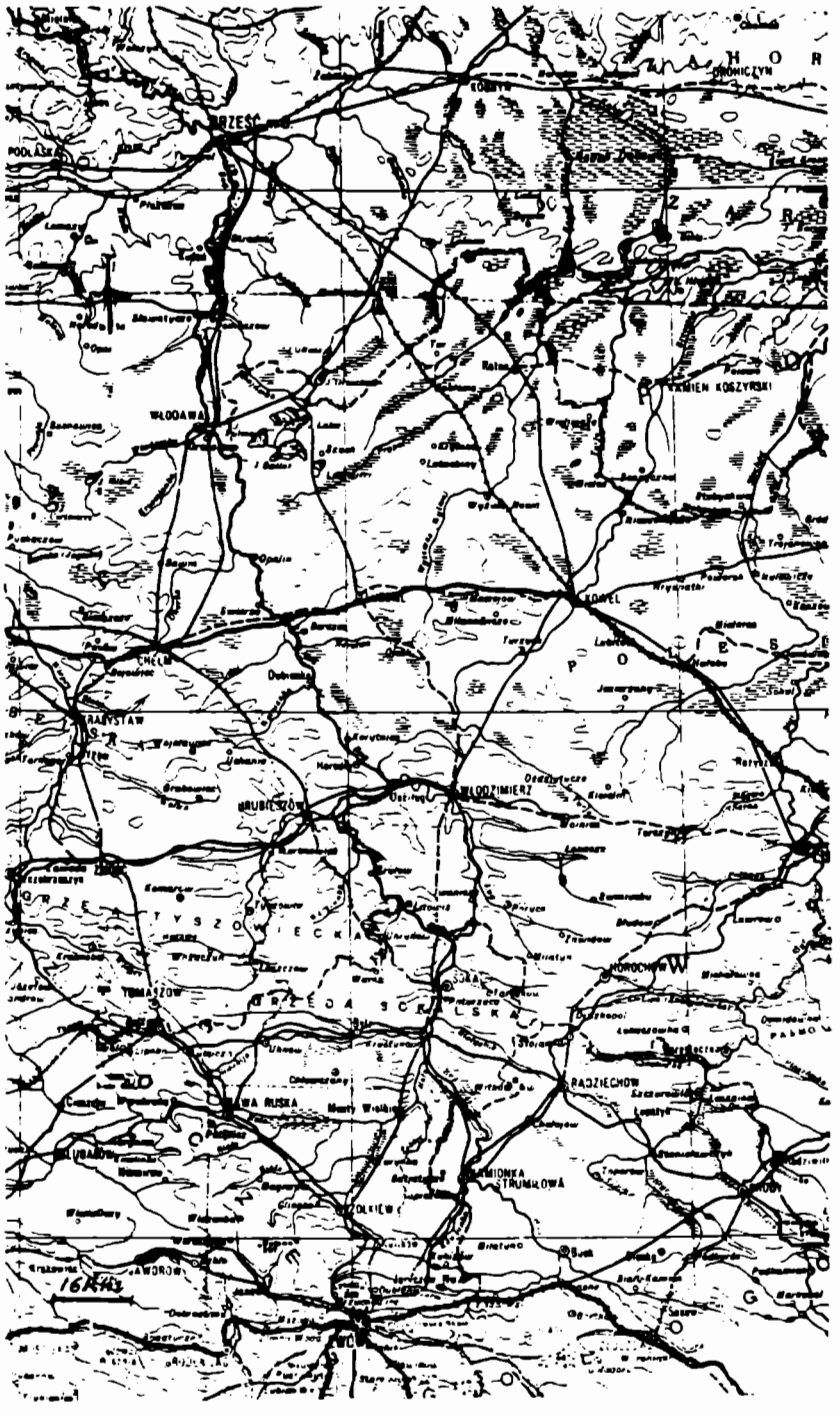
Потік Марунька, початок якого є в південно-східній лісистій околиці Львова й тече в напрямі Винник і Гаїв, та Коп'ятинський і Шоломийський потічки, що врізалися в Давидівське пасмо, поділили його на кілька окремих лісистих горбовин, які обрамовують Грядове Побужжя на південному заході.

Починаючи від гори *Камула* (473 м.н.р.м.) — найвищого місця на Україні поза Карпатами, положеного на північний схід від міста Бібрка, простягається північний рубець Подільської височини, який можна поділити на три відтинки: Гологірське, Верхобузьке й Крем'янецьке пасма.

Гологірське пасмо (3) простягається між горою Камула і Золочівським обниженням, яке, неначе велика затока "Малого Полісся", втискається в північний стрімкий схил Поділля аж до села Плугів. Стрімкий північний схил цього пасма, що піднімається на 100 м, а в деяких місцях понад 150 м над плоским простором "Малого Полісся", в багатьох місцях є порослий буково-дубовими й дубово-грабовими лісами; поміж ними простягаються луки, на яких зустрічаються залишки давньої степової рослинности.

Горішні відтинки потоків, які спливають зі стрімкого схилу Гологірського пасма і глибоко врізались у своє скельне підложжя, збудоване з літотамнієвих вапняків, пісків і пісковиків тортонського віку й сірих мергелів пізньокрейдового віку, створили багато обнижень у схилі північного рубця Подільської височини, а саме: Коцурівське, Ганчарівське, Гологірське й Золочівське. Вони похожі на затоки, відділені одна від одної височинними виступами, немов півостровами, і відокремленими підвищеннями терену, неначе островами, які є залишками нероздованої льодовиковою і польодовикою водою Подільської височини. Такі височинні залишки — "останці" — є розкинені на приподільській плоскій поверхні "Малого Полісся", наприклад, біля сіл: Під'яркова — Сторожова гора (368 м.н.р.м.), Туркотина — Туркотинська гора (348 м.н.р.м.), Станимира — Кам'яна гора (363 м.н.р.м.), Лагодова, Словіти й Вороняк. На контакті крейдових мергелів, які не перепускають у них ґрунтової води, і вище залягаючих літотамнієвих вапняків, пісків і пісковиків тортонського віку в багатьох місцях випливають сильні струмки води, з яких часто беруть початок малі потоки.

Верхобузьке пасмо (4) є продовженням Гологірського пасма, яке, зберігаючи в загальному той самий північно-східній напрям, простягається від села Плугів у Золочівському обниженні до містечка Підкамінь. Це пасмо дещо нижче від Гологірського пасма. Найвище положені місця в тому пасмі є: Лиса гора (414 м.н.р.м.) біля села Опаки, Кам'яна гора (421 м.н.р.м.) біля села Жарків, Підкам'янська гора (403 м.н.р.м.) біля містечка Підкамінь та інші. Лісистість Верхобузького пасма є така сама, як Гологірського пасма, але розчленованість його


BRZEŚĆ
WŁODAWA
CHEŁM
KOWEL
WŁODZIMIERZ
HRUBIESZÓW
TOMASZÓW
HOROCHÓW
RADZIECHÓW
LUBLIN
ZAMOŚĆ
16 KM

північного схилу багато більша. Замітнішими обниженнями в цьому пасмі є Сасівське з Колтівською долиною, якою тече горішній відтинок ріки Бугу. Це обниження є відділене від Золочівського обниження Зазулівським височинним виступом, неначе півостровом, при кінці якого є відокремлене підвищення терену, неначе острівець, що є не-ородичним залишком Подільської височини біля села Білий Камінь. Сасівсько-Колтівське обниження є обрамоване на сході Олеським височинним виступом, при кінці якого є відокремлений залишок Подільської височини; саме там побудовано замок в Олеську. Далі, на схід від цього височинного виступу, простягається Пеняцька прохідна долина, в якій тече потік Луг, притока ріки Серету, що, пересуваючи свій початок вгору, перетяв упоперек Верхобузьке пасмо й захопив початкову частину потоку, який належав до сточища ріки Стир. Східнім обрамуванням цієї прохідної долини є Ясенівський височинний виступ. На сході до цього виступу прилягає Поникванське обниження, що врізується далеко на південь у Подільську височину. Потоки, які спливають зі схилів цієї височини, належать до сточища ріки Стир. Від сходу це обниження є обрамоване Боратинським височинним виступом, за яким в околиці містечка Підкамінь кінчається Верхобузьке та починається Крем'янецьке пасмо (5).

Головний европейський вододіл, який відділяє сточище Чорного моря від сточища Балтицького моря і простягається з південно-східнього простору Розточчя, через південні околиці Львова, на Давидівському, Гологірському та частинно Верхобузькому пасмах, в околиці на північ від села Манаєва (на пограниччі Тернопільської і Львівської областей) звертає на північний захід, а відтак дещо на схід від Білої або Маркіянової гори, біля села Підлисся, залишає Верхобузьке пасмо і знижується на рівнинний простір Малого Полісся. На Білій горі в 1912 р. побудовано високий залізний хрест із восьмиметровою кам'яною основою на пам'ятку того, що о. Маркіян Шашкевич — пробудитель українського народу на західньоукраїнських землях — народився в с. Княже та свої молоді літа проводив у свого діда о. Авдиковського, пароха села Підлисся. Хрест о. Маркіяна Шашкевича на Підлисецькій Білій горі вже здалеку видно під час відповідної погоди навіть із Високого замку та Кайзервальдських горбовин у Львові, а ще краще під час подорожі залізницею зі станції Красне в напрямі на Тернопіль або на Броди.

Волинська плита простягається від горбовин Розточчя на заході до долини ріки Тетерев на сході, від північно-східнього схилу Давидівського пасма й північного схилу Гологірсько-Верхобузько-Крем'янецького пасем, себто північного схилу Подільської височини на півдні, аж до багонно-озерного, переважно лісом порослого Полісся на півночі. Під назвою "Прибужанська земля", або коротко — "Побужжя", я маю

на думці весь простір північно-західніх українських етнографічних земель, розташованих у сточищі ріки Буг, себто простір Волині на захід від ріки Стир, включаючи Томашівщину й Холмщину, простір Підляшшя, а також простір західнього Полісся, хоча воно не належить до сточища ріки Буг.

Волинську плиту можна поділити на дві геоморфологічні частини: *південну* — нижче положену, переважно рівнинну, в багатьох місцях забагнену лісисту країну, розташовану в горішніх частинах сточищ рік Бугу і Стиру, яка має назву "*Мале Полісся*", і *північну* — височинну, плоску або легко хвилясту, переважно лесом покриту рільничу країну, нахилену в північному напрямі до рівнинного, переважно забагненого й лісами порослого Полісся. Межа між цими двома відмінними країнами припадає вздовж річки Солокії, лівобічної притоки ріки Буг, і річки Білосток, правобічної притоки ріки Буг, які течуть вздовж південного пологого уступу *Волинської височини*, т. зв. Сокальського пасма.

Мале Полісся — це південна, нижче положена частина давнішої денудованої Волинської височини по уступленні останнього на цьому просторі морського басейну наприкінці ранньосарматського часу. Найбільш інтенсивна денудаційна чинність води проявлялася під час зледеніння північного простору України в плейстоценському часі. Вода, спливаюча із танучого льодовика, забирала з підложжя, по якому вона текла, скельний матеріял і відкладала його в інших місцях, де транспортна сила води маліла. Доказом денудаційної сили води під час зледеніння північного простору України та пізнішої ерозійної сили води, особливо інтенсивної на північному стрімкому схилі Подільської височини, є вже перед тим згадувані великі обниження ("затоки") в її північному рубці, відділені півострівними височинними виступами й горбовинними останцями, переважно поростими дубово-грабовими лісами.

Неогенові відклади тортонського віку на Малому Поліссі майже зовсім улягли зруйнуванню льодовиковою водою, крім невеликих залишків в околиці с. Батятичі, на захід від Кам'янки-Бузької, та у відокремлених височинних залишках — останцях уздовж північного стрімкого схилу Подільської височини.

Основними (корінними) скелями на просторі Малого Полісся є горішньокрейдові мергелі, найвищі шари яких улягли денудованню (зруйнованню) водою, що спливала з танучого льодовика. Поверхня цих мергелів звичайно не є глибоко в землі, тому в деяких місцях вона появляється на денній поверхні; а тому що мергелі не перепускають вниз ґрунтової води, це сприяє творенню перегнійно-карбонатних родючих ґрунтів. В інших місцях, де мергелі є прикриті пісками флювіоґляціяльного походження, пригожі умови розвитку мають сосново-дубові ліси й дерново-підзолисті ґрунти; а там, де поверхня простору є

плоска з неглибокими, але широкими долинами, утворились мокрави-ни й заболочені місця.

Простір Малого Полісся можна поділити на кілька природних районів:

Грядове Побужжя (А) — це природний район, який завдячує свою назву підвищенням терену т. зв. "грядам", що простягаються від горбовин Розточчя на заході у східньому напрямі майже до міст Буськ і Глиняни. Висота цих гряд (понад широкі, в багатьох місцях забагнені або заторфлені долини, в яких течуть малі потоки) на заході, ближче Розточчя, досягає 30 м, а в східньому напрямі вона знижується до менш, як 20 м. На цьому просторі можна вирізнити шість гряд, починаючи від найдальше розташованої на півночі району, а саме: *Смериківська, Куликівська* з продовженням *Яричівського валу, Грядовцька, Дублянська, Винниківська* й *Давидівська* або *Чижиківська*. Поодинокі гряди завдячують свої назви селам, біля яких вони простягаються.

До найбільш замітних потоків, які течуть у широких забагнених або заторфлених долинах поміж поодинокими грядами, належать потоки Думний і Яричівський, річка Полтва, яка постає з кількох потоків, що їх джерела є на передмістях Львова — Кульпарків і Снопків, та потік Марунька, початок якого є на схід від Личаківського передмістя. Води всіх тих потоків вливаються до річки Полтви, яка в Буську впадає з лівої сторони до ріки Буг.

Гряди переважно покриті лесовим суглинком, чорноземами й сірими лісовими ґрунтами. В минулому, коли було менше населення, гряди були порослі переважно дібровними дубово-грабовими лісами й кущами ліщини та лучною рослинністю. Зі збільшенням населення багато лісів вирубано, а луки заорано і щойно закон про охорону природи, який також заборонив вирубувати ліси, оберіг залишки лісів від повного знищення. Широкі, в багатьох місцях забагнені долини потоків Думного, Яричівки, Маруньки й річки Полтви на початку двадцятого сторіччя осушено каналами, спрямовуючи до них воду зі суміжних долин і перемінюючи забагнені простори на сінокоси та пасовиська.

В цьому районі є кілька місцевостей історичного значення, а саме:

Львів — осередок політичного, культурного й економічного розвитку українського народу на західньоукраїнських землях. Першу згадку про Львів знаходимо в Галицько-Волинському літописі, в описі пожежі Холму 1256 р. Львів був заснований галицько-волинським королем Данилом (1202-1264) в половині XIII ст. Назва міста походить від імени його сина Лева (1264-1301), за якого Львів став столицею Галицько-Волинського королівства.

Найбільш догідним місцем, з уваги на оборонність, для будови княжого замку надавалася західня гора, що спадає стрімко до Замкової вулиці. Те місце пізніше назвали "Княжою горою". Княжий двір був

побудований на верху Княжої гори, а княжа церква св. Миколая на західньому підніжжі цієї гори. Найстарша частина міста була на західньому підніжжі Княжої гори, звідки місто поширилось на північне підніжжя гори, себто на пізніше Жовківське передмістя і Підзамче. Щойно від XV ст. місто почало поширюватися на простір сучасного ринку та інших дільниць.

Львів завдячував свій швидкий розвиток, незважаючи на кількакратні татарські напади й великі знищення в тих часах, догідному географічному положенню, де перехрещувалися головні торговельні шляхи зі сходу на захід і з півдня на північ. Львів уже в початках своєї історії став важливим торговельним, а по деякому часі й культурним осередком без уваги на всі великі перешкоди, що їх спричиняли цьому місту різні окупанти західньоукраїнських земель. Львів — місто, де не тільки сполучаються три географічні країни: *Волинь* — нижче положена частина міста, де пливе річка Полтва; *Розточчя* — гора Страчення, Кортумова гора; і *Львівське Опілля*, що є західньою частиною Подільської височини. Це також єдине місто на Землі, в якому були осідки трьох архієпископств, а саме: українсько-католицького архієпископа й митрополита, вірменсько-католицького архієпископа й римсько-католицького архієпископа.

Звенигород — село, розташоване за 23 км на південний схід від Львова, коло 7 км від залізничної станції Старе Село на лінії Львів — Ходорів — Станиславів (Івано-Франківське). Перша згадка про Звенигород є в Іпатіївському літописі під 1086 роком. Давнє городище ще й досі збереглось на горбі по середині села, в якому знайдено фундаменти кам'яної тринавної церкви з XII ст., орієнтованої своїми навами на схід-захід. З південного боку до фундаментів церкви притикають залишки фундаментів великої прямокутньої будівлі.

Автор "Слова о полку Ігоревім" згадує, що сильно укріплене місто Звенигород вже в 1124 р. було осідком удільного Звенигородського князівства під владою князя Володимирка (1124-1153), батька галицького князя Ярослава Осмомисла (1153-1187). Коли ж 1126 р. помер брат Володимирка — Ростислав, який був князем удільного Перемиського князівства, це князівство прилучено до Звенигородського, а в 1141 р. прилучено також Теребовельське князівство. Об'єднавши три князівства в одну цілість, Володимирко переніс столицю Звенигородського князівства в 1144 р. до Галича і створив Галицько-Волинське князівство, яке дійшло до найбільшої могутности за князювання його сина Ярослава Осмомисла.

Приподільський район (С) розташований на південному просторі Малого Полісся вздовж стрімкого схилу Подільської височини. В цьому районі можна вирізнити кілька денудаційних терас у крейдових

мергелях. На найвищій терасі залягають перегнійно-карбонатні ґрунти, на нижчій терасі, покритій лесовою поволокою, утворилися чорноземні ґрунти, а низько положені заплавні місця є покриті лучними й болотними ґрунтами. У багатьох місцях Приподільської смуги залишилися "півострівні виступи" й відокремлені останці не-еродованої Подільської височини.

Бусько-Бродівський район (D) охоплює простір Малого Полісся, розташований на схід від ріки Буг. На півдні, приблизно вздовж лінії, проведеної між Буськом і Бродами, цей район межує з Приподільським районом, а на півночі вздовж лінії Руда Сілецька — Станиславчик притикає до Радехівського району. На просторі цього району з типово поліським краєвидом переважають дерново-підзолисті, дещо супіщані, рідше сірі опідзолені й чорноземні ґрунти. На луки й забагнені місця припадає коло 38%, на ліси коло 36%, а на орні поля ледве 26% простору.

Більш замітне містечко — *Буськ*, розташоване на правому березі ріки Буг, при гирлі її лівобічної притоки річки Полтви, 5 км на північ від залізничної станції Красне, що при автостраді Львів — Київ, яких 50 км на схід від Львова.

Буськ (первісна назва: Бужськ) — одне з найстарших міст на північно-західніх українських землях, колишній центр племени *бужан*. Перша історична згадка про Бужськ є в Несторовім літописі, яка відноситься до 1097 р., коли під час міжусобної війни там перебував в облозі Володимиро-Волинський князь Давид Ігоревич.

Ратинський район (B) охоплює сточище ріки Рати, лівобічної притоки ріки Буг. На півночі річка Солокія відділяє цей район від т. зв. Сокальського пасма, яке є південною частиною Волинської височини. На південному заході цей район притикає до горбкуватого Розточчя, на півдні вздовж лінії, поведеної між селами Смереків біля Куликова й Журатин коло Буська, він межує з Грядовим Побужжям, а на сході досягає до ріки Буг. Краєвид цього району — типово поліський. Широкі долини ріки Рати та її приток і річки Солокії заповнені піском з відломками скель північного походження, залишених водою, яка спливала з льодовика, що покривав суміжні простори Розточчя і західньої частини Сокальського пасма. Ґрунти цього району є різні: дерново-підзолисті, лучно-болотні, перегнійно-карбонатні й торфовища. Понад 25% простору цього району порослі сосново-дубовими лісами, коло 45% простору припадає на луки, багнища й торфовища, а решта — переважно дерново-підзолисті ґрунти; коло 30% простору — орні поля.

Ратинський краєвид має великі подібності до Бусько-Бродівського району; різниться він тим, що в Ратинському районі залягає кам'яне вугілля, яке видобувають в околиці Кристинополя (Червонограда),

Мостів Великих (Межиріччя), Сокаля і Белза, та розвитком промисловости, що спричинює великі зміни не тільки в краєвиді, але також зміни в горішньому шарі ґрунтової води та в режимі потоків і річок.

На згадку заслуговує місто *Белз*, розташоване в долині річки Солокії, лівобічної притоки ріки Бугу, поблизу сучасного кордону з Польщею. Белз, одне з найстарших міст на північно-західніх українських землях, подібно як Бужськ, був осередком територіяльного об'єднання бужан та разом з іншими червенськими містами за Володимира Великого в 981 р. перейшов під владу Київської Руси. У "Повісті временних літ" є згадка, що після смерти Володимира Великого польський король Болеслав Хоробрий у 1018 р. напав на Київ і там на престолі посадив свого зятя Святополка, а повертаючись додому, загарбав Червенську землю. Дванадцять років пізніше, себто 1030 р., син Володимира Ярослав Мудрий знову приєднав Червенські городи, разом з Белзом, до Київської Держави.

Старинний Белз був розташований на південний схід від сучасного міста, на просторі нинішнього передмістя "Замочок". Від XII до XV ст. Белз був столицею окремого удільного князівства, яке в роки 1340-1377 було підпорядковане Великому Князівству Литовському, а 1388 р. перейшло до мазовецьких князів — васалів Польщі. В 1462 р. обох останніх претендентів із мазовецької династії на белзький престіл отруєно, а територію того князівства прилучено до Польщі; опісля, в результаті першого розбору Польщі в 1772 р., її прилучено до Австрії.

З історією Белза є зв'язана історія ікони Пресвятої Богоматері, яку, за переказом, у XII ст. привезла з Константинополя візантійська царівна — жінка одного з белзьких князів. Ця ікона була приміщена в замковій церкві; щойно 1382 р. князь Владислав Опольський перевіз її до Ченстохови в Польщі, де вона зберігається до сьогодні.

Радехівський район (Е), хоча й зачисляється до Малого Полісся, має далеко менше лісів, приблизно 20% простору, як у типово поліському краєвиді. На вищих місцях, де близько поверхні залягають крейдові мергелі, що сприяють творенню порохнячки (гумусу), простяглися тонким покривом перегнійно-карбонатні ґрунти (чорноземи), які займають коло 30% простору. Тонкий покрив чорнозему дуже часто є змитий і на поверхні орних піль появляються білі плями неродючого мергелистого підґрунтя. Перегнійно-карбонатні ґрунти є орними полями. Рівнинні, слабо відводнювані піскові простори з дерново-підзолистими ґрунтами, які покривають приблизно 15% простору, є порослі лісом. Обниження простору є порослі лучною рослинністю, в деяких місцях лісом, а деякі є заторфлені; всі вони досягають приблизно 25% простору.

Північний простір *Волинської плити* є вищий від південного простору — *Малого Полісся* й обнижується поступово, як це вказує напрям

волинських рік, у північно-східньому напрямі. Пересічна висота північного простору, який має назву — *Волинська височина* (W) досягає 260 м, а відокремлені підвищення терену в околицях Повчі й Мізеня досягають 340-360 м.н.р.м.

Південний простір цієї височини, т. зв. *Сокальське пасмо*, долина ріки Бугу поділяє на дві частини: західню — Забузьку, і східню — Тартаківську. Обидві ці частини Сокальського пасма, на півдні виразним уступом уздовж річки Солокії — лівобічної притоки ріки Бугу на заході й річки Білосток — правобічної притоки ріки Бугу на сході, переходять у зовсім відмінний під геоморфологічним оглядом краєвид, як вже перед тим було згадано, в т. зв. Мале Полісся.

Волинська височина, розташована на північ від Сокальського пасма, це плоска або лагідно хвиляста країна, вкрита переважно лесовою поволокою, яка скоро улягає ерозійній чинності спливаючої поверхневої води. Ґрунти на цій височині є залежні від положення терену. На найвищих вододільних лагідно хвилястих просторах залягають сірі опідзолені ґрунти; на розлогих обниженнях і на схилах, які їх окружають, залягають опідзолені чорноземи, а у видолинках і на нижче положених просторах, близько до ґрунтової води, залягають чорноземні лучні ґрунти й типові чорноземи. В річкових заплавинах залягають переважно супіщані дернові або лучно-болотні ґрунти.

Забузька сторона височини, яка простягається також у Томашівщині, Грубешівщині й у південно-західній Холмщині (які тепер є прилучені до Польщі), є вища, більш рівнинна на своїй поверхні, з великою перевагою чорноземів; тому вона рільнича країна з малою кількістю лісів на межиріччях.

На Тартаківській стороні височини, розташованій на схід від ріки Буг, переважають сірі опідзолені ґрунти, де й досі збереглося багато грабових лісів з невеликими просторами орних піль, на яких вирощується пшеницю, жито, цукрові буряки, хміль і льон.

Західній простір Волинської височини є розташований у сточищі ріки Бугу, тоді як східній простір (як це вказують ріки, спливаючі з нього) належить до сточища ріки Прип'яті. Більш помітними ріками на Волині є Турія, Стохід, Стир, Горинь та інші, менші. Ріки ці на Волинській височині течуть у широких забагнених долинах, між якими простягаються вищі, легко хвилясті простори, неначе гряди, що поступово обнижуються до багнисто-озерного, переважно лісистого Полісся.

На увагу заслуговують зложжя кам'яного вугілля, яке видобувається в околиці містечка Нововолинськ, розташованого на південний захід від Володимира Волинського, та в околиці на північ від Сокаля. *Володимир Волинський* — одне з найстарших міст Волині, засноване при кінці X ст. або на початку XI ст. київським князем Володимиром Святославичем, серед боліт при сплаві річки Смочі з річкою Лугою. Це місто було деякий час столицею і культурно-торговельним центром Галиць-

ко-Волинського князівства. З історичних пам'яток на увагу заслуговує Мстиславський собор, збудований у 1157-1160 рр. *Нововолинськ*, розташований на південний захід від Володимира Волинського, це недавнє місто, населення якого швидко збільшується у зв'язку з видобуванням кам'яного вугілля в його околиці та з розвитком деяких галузей промисловости.

Полісся (Р) — це низько положений (пересічно 170 м.н.р.м.), плоский, переважно забагнений простір, розташований між Волинською плитою на півдні та Білоруською плитою на півночі, відводнюваний рікою Прип'яттю, правобічною притокою ріки Дніпра. Прип'ять, подібно як її раніше згадані правобічні й такі лівобічні притоки, як Яселда, Лань, Північний Случ і Птич, які спливають з Білоруської плити, в час снігових розтопів або по довготривалих дощах розливаються на багато відног. Вони створюють цілий лябіринт водних рукавів і розток, які по кожній повені змінюють свої русла. В тому часі колісний рух на дорогах, виложених у багатьох місцях дерев'яними кругляками, зовсім переривається між селами й хуторами, розташованими на піскових горбах, які неначе острови виступають з води. Тоді комунікація між заселеними місцями, управними полями й луками є можлива тільки з допомогою човнів.

Причиною забагнення широких просторів Полісся є передовсім вапнякове підложжя, збудоване з крейдових мергелів, яких верхня верства, просякнута водою, утворює близько своєї поверхні тонку поволоку глею, що не перепускає вниз поверхневої води. Другою причиною забагнення Полісся є надто мале нахилення терену, а також тверде підложжя, збудоване з ґранітів, діоритів та інших кристалічних і метаморфічних скель докембрійського віку Українського кристалічного щита, яке то підложжя в околиці міста Мозир звужує річище Прип'яті, а через те здержує свобідний плин води в тій ріці.

Характерною рисою краєвиду, особливо південного простору Полісся, є численні озера, які завдячують своє постання переважно льодовикові, що під час плейстоценської епохи насунувся був зі Скандинавського півострова на північні простори Европи, покриваючи також частину північної території України. Доказом того є льодовикові скельні відклади у формі чолових і донних морен, в яких зустрічаються заокруглені відломки скель Скандинавського походження, зандрові (піщані) простори та багато озер, розміщених на південному просторі Полісся. До більших із цих озер належать: *Світязь*, поверхня якого досягає 270 гектарів, а глибина коло 60 м, і *Перевирське*, поверхня якого нараховує 20 гектарів, а глибина коло 30 м. Багато менших озер є карстового походження, себто вони постали в місцях, де тонке склепіння підземних порожнин (печер) у крейдових мергелях обломилося під тягарем вищезалягаючих молодших скель.

Посівні поля на Поліссі розміщені на плоских підвищеннях терену, 10-20 м понад багнистими просторами, на місцях, де вирубано ліси та заорано пасовиська. Ґрунти на таких підвищеннях є перегнійно-карбонатні або дерново-карбонатні, на яких тепер вирощують пшеницю, жито, цукрові буряки, картоплю, льон, хміль та деякі інші рослини.

Західні й північні простори Полісся порослі переважно сосновими лісами, а на південному і східньому просторах переважають т. зв. "гала", себто болотні пасовиська, в багатьох місцях порослі вербозами; на сухіших місцях ростуть: явір, клен та польовий і татарський плющ. Велика кількість пасовиськ і сіножатей сприяє плеканню рогатої худоби, а вирощування картоплі — годівлі великої кількости свиней.

Комунікаційна мережа на Поліссі, з причини великого забагнення простору, — дуже рідка. До важливіших залізничних шляхів належать: той, що сполучує міста Холм — Ковель — Сарни — Олевськ — Коростень — Київ на південному просторі Полісся; шлях, який сполучує Берестя — Пинське — Лунин — Гомель на північному просторі Полісся; шлях, який сполучує Рівне — Сарни — Лунинець — Барановичі, та шлях, що сполучує Рівне — Ковель — Берестя — Білосток. Ці залізничні шляхи були побудовані колишніми загарбниками українських земель — царською Росією, а відтак Польщею — в їхніх оборонних цілях. Битих шляхів на Поліссі також дуже мало.

Підляшшя (PL) — це також плоска, забагнена країна, розташована на захід від Полісся, між височинною частиною Холмщини й Люблінською височиною на півдні та Білоруською височиною на північному сході. Це найдальше на північний захід висунений український етнографічний простір, де українське населення зустрічається на заході з поляками, а на північному сході з білорусами.

Ріка Буг, яка ділить Підляшшя на північну й південну частини, та її лівобічні й правобічні притоки течуть повільно, а по снігових розтопах навесні, або й під час довготривалих дощів (сльоти), заливають широкі простори і забагнюють країну. Краєвид Підляшшя — одноманітний, деякі простори порослі переважно сосновими лісами. Серед них на увагу заслуговує Біловезький праліс, де ще до сьогодні живе в дикому стані трохи бізонів (турів), а інші, підмоклі простори, є пасовиськами й торфовищами. Невеликі простори з глинясто-пісковими ґрунтами є мало врожайні для вирощування збіжжя.

На південному просторі Підляшшя, подібно як на південному просторі Полісся, є багато озер, які завдячують свій початок чоловим моренам, що здержали відплив води в річкових долинах або інших заглибинах терену під час плейстоценського зледеніння цього простору. Деякі менші озера, подібно як на Поліссі, є карстового походження.

Едвард Жарський

ПРИРОДА НАДБУЗЬКОЇ ЗЕМЛІ

Територія, з якою пов'язане земляцтво "Об'єднання Надбужанців", це в основному горішня та середня частина басейну ріки Буг (в сучасній радянській термінології "Західній Буг") та ріки Вепр; до них у горішньому бігу ріки Буг долучується Радехівщина, східні землі якої лежать в басейні р. Стир, правобережного допливу Прип'яті.

Надбузька Земля, розташована на північно-західніх окраїнах України, має межі наскрізь відкриті, нічим не захищені від західніх сусідів, експанзія яких на українські землі записана в історії здавен-давна. Видовжена з півдня на північ площа басейну р. Буг має в загальному низинно-горбовинний характер, сама ж р. Буг, джерела якої лежать на Подільській височині 315 м.н.р.м., тече крізь понижений терен Надбузької котловини, пробивається через холмистий терен Холмсько-Волинської височини і розливається по Поліській, Підляській та Мазовецькій низовинах. І саме Надбузька котловина, Волинське Надбужжя, Розточчя, Люблінсько-Холмська височина, Прибузьке Полісся і Прибузьке Підляшшя творять складові природні частини Надбузької Землі.

Ця різнорідність форм краєвидів уздовж бігу р. Бугу — від височинного подільського на півдні при джерелі, до низового поліського і підляського на півночі, з різнорідною різьбою терену — це успадкування різних геологічних подій та відмінних різьботворчих процесів, що діяли в різному часі і з різною напругою. На красу Надбузької Землі й на багатство її форм не менш впливають і поверхневі води. Широко розлиті річки, шипучі струмки, і полискуючі у сонці плеса озерець підкреслюють прикмети оформлення поверхні. Особливу красу й мальовничість надає краєвидові рослинний покрив, який в багатьох закутинах Надбузької Землі задержав ще свої первісні прикмети.

Від зарання історії Землі її поверхня постійно змінюється; джерелом цих різних змін є як існуючі в нутрі землі сили, що спричинюють хвилювання земної кори, землетруси, вибухи вулканів, горотворення, так і зовнішні — енергія Сонця, праця текучих і підземних вод, вітру, моря, льодовиків, а в парі з тим — вивітрювання і перетворювання скель на поверхні землі та формування ґрунту — середовища взаємно-

проникання мінерального і рослинного світів. Періоди величезних виверженъ переплітались в історії Землі з періодами западин, нищенням гір, заливання морем великих просторів і виповнювання заглибин морськими осадами і т. п. Земна кора то двигалася, то обнижувалась, вгиналась, розколювалась, западалась, утворювала гірські складки-фалди чи просторі низи.

Надбузька Земля є важлива в европейській скалі межа: територією Розточчя проходить межова лінія, яка розділяє два обшири з різними виявами геологічної будови; на терені Розточчя плитова будова сходу Европи зустрічається з структурами, що носять ознаки горотворчих рухів, характеристичних для заходу Европи. На схід від цієї лінії простягається велика тектонічна одиниця — східньоевропейська плита; її основу — в межах України — творить дуже старий кристалічний масив — *Український кристалічний щит,* який від кембру,* тобто приблизно від 600-700 мільйонів літ, не підлягав фалдуванню. Український кристалічний щит простягається через усю територію України з північного заходу (приблизно від міст Сарни — Овруч) далеко на південний схід, майже до Озівського моря. У цих межах дуже старі, докембрійські кристалічні породи відслонюються по долинах річок, а то й виходять на поверхню на межиріччях; їх використовують як цінний будівельний матеріял. На захід від Українського кристалічного щита розміщується Волинсько-Подільська плита, що переходить у Галицько-Волинську западину, віссю якої є й Надбузька Земля; кристалічний щит обнижується тут поступово щораз глибше — від 3000 до 7000 м — під покрив осадових скель (палеозоічних, мезозоічних), горизонтально чи майже горизонтально уложених (що й надало їм назву "плити"). З допо-

---

* Геологічну історію Землі ділять на такі ери:

а) Дуже стара, з дуже старими й первісними формами життя (тому 4, 5, а може й більше більйонів літ);

б) Стара, з давніми формами життя; її поділяють на періоди, як напр. кембрійський, ордовицький, силюрський, девонський, кам'яновугільний, пермський (приблизно 600 до 250 мільйонів літ);

в) Середня, з середніми формами життя (періоди: тріяс, юра і крейда, приблизно 250 до 70 мільйонів літ тому);

г) Нова, з новітніми формами життя, в якій виділяють два періоди:

1) Третинний, а в ньому старшу частину — палеоген (тому 70 до 25 мільйонів літ), з епохами: палеоцен, еоцен, оліґоцен; молоду (25 мільйонів літ тому) неоген з епохами: міоцен, пліоцен.

2) Четвертинний період, а в ньому епохи: плейстоцен (дольодовикова й льодовикова доби) та голоцен — післяльодовикова доба.

Останній — четвертинний період (його звуть також антропогеновим, тобто пов'язаним з появою і розвитком людини) тривав майже один мільйон років; він кінчиться з початком сучасної історичної епохи.

могою глибоких свердловин у Галицько-Волинській западині під зовнішніми крейдовими осадами, що покривають Надбужжя, виявлено великі пласти кам'яновугільних відкладів; хоч пласти вугілля залягають тут досить глибоко — проте це не спинило наїзників побудувати в Сокальщині чи Нововолинні безліч шахт і безоглядно експлуатувати Надбузьку Землю з її природних скарбів.

Останній, четвертинний, період найбільше відбив своє тавро на природі Надбужжя (як і на Україні в цілому). 10-15 тисяч років тому закінчилася на нашій землі довга зима, що тривала коло мільйона років і велике зледеніння покрило значну частину суші, особливо на північній півкулі; товстий зледенілий сніг покривав Альпи, Карпати, Крим, Кавказ. Льодова крига товстим шаром вкрила полярні країни і поволі поширилась на південь як на Надбузьку Землю, так і на рівнину сходу Європи. На Україну — залежно від потепління чи похолодіння клімату — льодовик наступав кількома фазами: то посувався з півночі на південь, то відступав. У своєму найбільшому поширенні льодовик посунувся приблизно по лінію Львів-Житомир і своїм льодовим язиком вздовж Дніпрової долини доходив до Дніпропетровського. Посуваючись уперед, льодовик нищив поверхню землі, розторощував по дорозі скелі, розривав їх; увесь цей матеріял — каміння, рінь, пісок, глину тощо — несли талі води льодовика на південь і тут, на південній межі льодовика, все те нагромаджувалося у виді подовгастих горбів. Це т. зв. кінцеві або чолові морени, які бачимо на Підляшші, Надбузькому Поліссі, південному Надбужжі, як також в інших частинах України. Частину матеріялу, головно пісок і глину, води талого льодовика розносили по його передпіллі. У холоднішу пору, коли льодовик перестав танути, вітри розвівали винесений водою матеріял, здували пісок у довгі вали-надми, а найдрібніший пил переносили на південь і покривали ним широкі простори. Це т. зв. лес, що, змішаний з перегнилими рештками рослин і дрібних тварин, перетворювався на родючий чорнозем. У Надбужжі лес накопичився на Люблінсько-Волинській височині, широкими пластами покрив лісостепову і степову смугу України. Де-не-де потужність відкладів лесу досягає 30-40 м.

Прикмети сучасного образу різьби поверхні Надбужжя в'яжуться з накресленим ходом найважливіших геологічних подій. Поодинокі елементи цієї різьби формувалися в різному часі, тому й найстаріші з них є вже дуже знищені; в ході віків вони втратили свою первісну форму.

В міру поступового потепління холодна плейстоценова епоха поступається голоценові, тобто тій частині четвертинного періоду, що почався перед яких 10 000 рр. та в якому тепер живемо і в якому формуються сучасний рослинний і тваринний світи. Спершу, коли льодовик відсунувся на північ, відсунулася за ним і тундра, що існувала на його передпіллі. На її місце почали просочуватися з заходу широколисті й

мішані ліси, південніше яких, внаслідок посушливого клімату, почали формуватися степи. На фон історії вступають надбужанці.

Ґрунти. Верствою, яка в'яже неорганічне підложжя зі світом рослин і тварин, є ґрунт. Це родючий, поверхневий шар землі, придатний для життя рослин. Від його родючости — себто від здатности забезпечувати рослини під час їхнього росту й розвитку поживними речовинами і водою — залежить його вартість та можливість господарського використання; він — основа хліборобства, тваринництва, лісового господарства.

У висліді різних біологічних процесів та біохемічних перетворень решток відмерлих рослинних і тваринних організмів — їх розкладу і створення нових складних сполук — у ґрунті утворюється *перегній-гумус.* У ньому містяться основні елементи живлення рослин: азот, фосфор, сірка та інші, що їх під впливом мікроорганізмів використовують рослини для свого прожитку. Характер та швидкість усіх цих процесів ґрунтотворення залежить як від властивости мінеральної породи ґрунту, так і кількости атмосферичних опадів (дощ, сніг), їх розподілення в різних порах року, умов випаровування, температурних умов, рослинного покриву тощо. На терені Надбужжя всі ці чинники є різнорідні, що й обумовлює різнорідність ґрунтів.

У тих місцевостях, де на поверхню виходить кора вивітрювання крейдових мергелів, утворюються дерново-карбонатні або перегнійно-карбонатні ґрунти, вкриті звичайно дубовими, дубово-грабовими й буково-дубовими лісами. Залежно від глибини залягання кори вивітрювання вони поділяються на глибокі й неглибокі перегнійно-карбонатні ґрунти. Їм властива висока потенціяльна родючість; вони багаті на перегній (3-5%), фосфор та інші поживні речовини, в них добре виявлена зерниста структура, тому їхні фізичні властивості доволі сприятливі для розвитку рослин.

Там, де поширені піщані та супіщані (зложені з глинистих, пилуватих і піщанистих частинок) відклади, вкриті мішаними, сосновими та дубово-сосновими лісами, з густим трав'яним покривом і значною кількістю опадів — розвинулися дерново-підзолисті ґрунти. В таких місцевостях дощі сприяють просочуванню води в глибину ґрунту; лісова підстілка, розложена мікроорганізмами, витворює перегнійні кислоти, які, окислюючи воду, спричинюють вимивання різних мінеральних та органічних сполук, що відкладаються у долішньому поверсі ґрунту у виді щільної водонепроникливої верстви.

Природна родючість цих ґрунтів невисока; вміст перегною в орному шарі не перевищує 1-2%, кислотність доволі висока, вони бідні на поживні речовини. Проте на них можна вирощувати різні сільсько-господарські культури (озиме жито, озиму пшеницю, картоплю, льон тощо). Їхню родючість підвищують всілякими аґротехнічними засобами.

У північній частині Надбужанщини дуже поширеним типом ґрунтів є *сірі опідзолені* ґрунти. Вони зустрічаються на легкосуглинистих лесових породах з більш-менш розчленованим рельєфом, у минулому — та частинно і сьогодні — вкритих дубовими, дубово-грабовими і дубово-буковими лісами. Залежно від ступеня опідзоленості, розрізняють темно-сірі ґрунти з 2.5-4% вмістом перегною (займають найменш розчленовані поверхні — нижні надплавні тераси та положисті схили височин), сірі — з 1.5 до 2.5% перегною (на дещо крутіших, слабоспадистих схилах височин) і ясносірі, з 1.5 до 2% перегною (на спадистих схилах з пилуватими супіщаними суглинками).

Опідзолені чорноземи поширені переважно на схилах слабохвилястих височин, вкритих середньосуглинистими лесовими породами, під дубовими і дубово-грабовими лісами, які спричинюються до опідзолювання чорноземів. Ці ґрунти мають значний гумусний горизонт, що вміщає до 5% перегною.

Річковим заплавам та міжрічковим слабодренованим улоговинам, які поширені на Малому Поліссі, властиві лучні, лучно-болотні ґрунти. Вони насичені водою, що не сприяє творенню перегною. З неповно розложених відмерлих болотних рослин, в умовах такого надмірного зволоження і недостатнього доступу повітря — витворюється торф (Радехівське родовище торфу).

Клімат. Територія Надбузької Землі знаходиться в переходовій смузі атлантико-континентального клімату, питомого для Західньої України, при чому Розточчя творить до деякої міри особливе кліматичне пограниччя: воно є своєрідною межею для західніх і північно-західніх вітрів, що приносять вологість. Тому то й атмосферичних опадів тут більше, понад 700 мм (к. 28 інч.) за рік, що спричинює нагромадження ґрунтових вод на півд. заході Розточчя. У східніх частинах Надбужанщини випадає опадів дещо менше. Річні амплітуди температур повітря не перевищують 24°Ц (75°Ф), (пересічно -4°Ц в січні, +18° в липні); літо помірно тепле, зима м'яка, з доволі частими відлигами і нестійким сніговим покривом. Чим дальше на схід чи півд. схід від Надбузької Землі, тим більше ознак континентальности, опади меншають, річні амплітуди температури повітря збільшуються, літо стає гарячіше, а зима гостріша.

Поза цією загальною характеристикою клімату Надбужанщини спостерігаємо й місцеві кліматичні особливості. Річна сума опадів в Надбузькій котловині в середньому перевищує 650 мм, а по деяких місцях і 700 мм (Радехів 706 мм), тоді як на Волинському Надбужжі річні суми опадів досягають 600 мм (Сокаль 590 мм). В парі з цим Надбузька котловина більш заболочена й лісиста порівняно з височинами, що її оточують. Збільшення опадів спостерігається у літні місяці, коли посилюється випаровування і рух нагрітих мас повітря. Менші абсолютні

висоти Надбузької котловини (середня висота — 230 м, Волинської височини — 260 м, Подільської височини — 320 м над рівнем моря) обумовлюють порівняно м'які зими, коли то середні температури січня не падуть нижче -5°Ц (Рава Руська -4.1°Ц, Буськ -3.9°). Понижене положення котловини, поєднане з її лісистістю, позначається на тривалості безморозного періоду, який у середньому дорівнює 140 дням (на сусідніх височинах триває 150-160 днів). Тут же, в котловині, раніше починаються осінні приморозки і пізніше закінчуються весняні. Ці приморозки — місцевого походження, обумовлені радіяційним охолодженням терену, на якому багато заболочених знижень, галявин тощо.

На майже в 200 км (140 миль) розтягненому з північного заходу на південний схід Розточчі, з його характеристичним горбогір'ям, великим вертикальним розчленуванням (деколи 100 до 200 й більше метрів на близьких віддалях, 2-3 миль) виступають різкі мікрокліматичні відмінності між вершинами горбів і долинами та балками, які їх роз'єднують. На вершинах горбів є щонайменше на 0.8-1° нижчі температури, ніж у сусідніх балках, де пізніше сходить сніг весною, а з другого боку, в долинах частіше бувають пізні весняні й ранні осінні приморозки. Значна сума опадів (Рава Руська 718 мм) сприяє його лісистості. Зими м'які з середніми температурами січня менше -5°Ц, літо помірно тепле (температура липня нижче 18°Ц).

На Волинському Надбужжі річна сума опадів перевищує 600 мм, з якої понад 350 мм випадає в теплу пору року. Тривалість періоду з температурами понад 5°Ц досягає 205 днів, а з температурами понад 10°Ц до 160 днів. Середні січневі температури не досягають -5°Ц, а липневі 18°Ц.

Низинне Підляське Надбужжя характеризує короткий вегетативний період к. 207 днів, досить довга холодна зима, довге залягання снігового покриву (2.5 до 3.5 місяців), холодніше літо (липень 16-18°Ц). Середня річна сума опадів хитається між 500-600 мм.

На Люблінсько-Холмській височині у її західніх частинах температури січня не переходять -3°Ц і сягають до -4°Ц на півд. сході; вегетативний період доволі довгий (207-210 днів), сніговий покрив залягає від 60 днів на заході до 100 днів на сході. Бувають часті приморозки (кінець квітня — початок травня).

Різнорідність повітряних мас, що напливають на терени Надбужжя впродовж року, спричинюють мінливість погоди і значні коливання в перебігу пір року (позначується це головно на характері зим, які є часом вогкаві, іншим разом погідні й морозливі). В загальному можна відмітити шість пір року, різних під оглядом загального стану погоди:

Морозлива зима — від половини грудня до кінця лютого;

провесна — характерна тим, що зимові умови переплітаються з весняними (кінець лютого — початок квітня);

весна — квітень-травень (з наворотом кількаденних приморозків і холоду у травні);

літо — соняшне, тепле, з інтенсивними опадами (червень-серпень);

осінь — соняшна й суха (вересень-жовтень);

рання зима — мрячна й дощовита (листопад).

Води. Ріка Буг — серцевина Надбужанщини, територія якої розташувалася головно в його басейні та частинно в басейні річок Вепру і Прип'яті. Ріки Буг та Вепр з їхніми притоками приналежні до сточища Балтицького моря, а Європейський вододіл, що переходить якраз по південно-західніх, південних і східніх окраїнах Надбузької Землі — відділює сточище Балтицького моря від сточища Чорного моря (до якого належить Прип'ять).

Буг випливає з Подільської височини; його джерела розміщені на висоті 315 м (1040 стіп) дещо на схід від м. Золочів, біля села Колтів. Витікаючи з північного стрімкого берега Подільської височини, Буг пливе на північ через Надбузьку котловину, перетинає Волинську височину, низовину Полісся, і — звертаючи свій біг на захід — перепливає Підляшшя та Мазовше, щоб по злуці з Нарвою влитися у Вислу. У середущому й долішньому бігу Буг меандрує, створюючи старорічча, т. зв. "бужиська". Дніпро-Бузьким каналом лучиться Буг з Прип'яттю. В недавньому минулому Буг впадав до Прип'яті; діялось це тоді, коли ще льодовики покривали північні землі України — Полісся й Підляшшя — та кількома фазами то посувалися на південь, то відступали на північ. З льодовика, що відступав на північ, спливали талі води, які виносили багато піску й ріні, а на півдні змішувалися з відновленими після відступу льодовика річками. В одній з таких фаз відступу льодовика на північ, відновила свою діяльність р. Прип'ять і до неї вливався Буг, води якого не могли відпливати на північний захід, зайнятий ще льодовиком; так постала широка прадолина Прабугу — Прип'яті. Коли згодом, після відступу льодовика дальше на північ і після виникнення Балтики, ерозійна база Висли стала нижчою від Дніпра, Буг звернув свої води у сторону Висли й покинув Прип'ять, води якої спливали до Дніпра.

Буг — типово низинна ріка, приблизно 813 км (к. 500 миль) завдовжки, її похил тільки у верхів'ї перевищує 30 см/км, в середньому відтинку становить коло 6 см/км, а при долішньому коло 2.5 см/км. Судноплавний (сезоново) в долішньому відтинку — 375 км від гирла, де бувають також часті виливи.

Свою річкову водну мережу успадкував Буг у висліді геоморфологічного розвитку поверхні землі в минулому. Зате кількість води, що перепливає його річищем, вагання стану води, замерзання чи інші гідрологічні явища — це наслідки сучасних кліматичних умов; всі ці кліматичні явища впродовж року виявляють певний ритм, у висліді чого виступає змінний стан води чи нерівномірність її відпливу. Дощі й

сніги — головні доставці вод для Бугу, що спричинює два порівняно високі стани води впродовж року: дощеве постачання — літом, а снігове — весною (звичайно з льодовими запорами). Льодові явища — лід при березі тощо — виступають найраніше з кінцем листопада — початком грудня, льодова покрива — у грудні і триває 2-3 місяці; найраніше скресання льоду — в березні. Зрідка, раз у 7-8 років, спостерігаються весняні повені; у південних частинах вони досить швидко спливають у річище; зате в північному відтинку — де течія ріки повільна — весняні повені, як і літні розливи, розтягаються на досить значний протяг часу.

Буг багатий на дрібні притоки, от хоча б згадати про ті на Сокальщині: Білий Стік, Сколівка, Залижня, Карбівка, Спасівка, Драганка, Варяжанка, Вишнівка і ін. З більших правих приток згадаймо р. Лугу, Неретву, Мухавець (133 км завдовжки, Бузько-Дніпровським каналом сполучений з Прип'яттю), Лісну, Нурець, Нарев і ін.; ліві притоки: Полтва (60 км, з притоками Думний потік, Яричівка і ін.), Рата зі Свинею, Солокія (71 км), Гучва, Волнянка, Удал, Угерка, Володава, Крна (116 км, получена з Вепром каналом Вепр-Крна), Лівєц і ін.

Вепр, що відводнює вал Розточчя, випливає зі ставу й забагнених лук Томашева на висоті 273 м.н.р.м., 328 км завдовжки, тече почерез Люблінську височину, а в долішньому бігу через Мазовецький низ. З головніших приток — Тисьмениця (права).

Річки Радехівщини — Радехівка, Острівка й інші, що вливаються у р. Стир, приналежні до сточища Прип'яті — Дніпра, а з тим до Чорноморського басейну.

Озера виступають на Володавському Поліссі, з яких Світязь є найбільше: площа 27.5 кв. км, 7.5 км завдовжки, 2-4 км завширшки (5 миль на 2-3 милі), 58 м завглибшки. Дещо менше Пулемецьке (площа: 16 кв. км, глибина: 19 м) і ін. Багато дрібних озер у Люблінському Поліссі. Поодинокі невеликі озера виступають на Розточчі й Малому Поліссі.

Рослинність. У минулому Надбузьку Землю вкривали густі широколисті та шпилькові ліси. Але за останні сторіччя зайшли значні зміни під впливом діяльности людини, що вирубала тут багато лісів, щоб дістати відповідну кількість площі орної землі. На місці колишніх густих лісів розкинулись пишні лани збіжжя, окремі масиви боліт перетворено на сіножаті, вигони, пасовиська.

За характером рослинности — Надбужжя лежить у лісовій смузі України, межуючи на півдні зі смугою лісостепу (його північна межа проходить по лінії Львів-Крем'янець-Житомир-Київ). Сприятливий, досить вогкий клімат і своєрідні ґрунти сприяли суцільному поширенню широколистих і мішаних лісів. І хоч діяльність людини дуже спричинилася до зубожіння цих лісових просторів, то проте ще й сьогодні заліснення Надбузької Землі зараховується до однієї зі значних в Україні,

досягаючи в середньому 20% всієї площі, тоді як у цілому середня лісистість України становить приблизно 12%.

Щодо складу лісових порід, — то на терені Надбужжя Розточчя є межею для лісів середньоевропейського типу на заході Надбузької Землі і поліського типу лісів на схід від Розточчя.

Характерною деревною породою лісів західньої частини Надбузької Землі є — як і всієї України — бук, важливий складник лісів Розточчя, а побіч нього ялиця; для них Розточчя творить також східню межу суцільного поширення в Європі. Хоч виступають вони місцями і на схід від розтоцького валу, то проте це лиш відокремлені острови, релікти-залишки з раніш вогкішого періоду, коли бук і ялиця поширили максимально свої географічні ареали-площі як у північному напрямі (ялиця аж по Біловезьку пущу), так і східньому, на територію західньої Волині. Також і деякі інші рослини мають тут межі свого східнього поширення, що підкреслює геоботанічну ролю Розточчя, розташованого на переході вогкої середньоевропейської рослинної країни до сухішої лісостепової та степової Чорноморської. Є тут і релікти-залишки льодовикової епохи. У долинах Розточчя місцями розвинені еолові піщані утворення, як напр. відома "Львівська Сагара".

Підлісок букових лісів слабо розвинений, з причини значної зімкнутости їхніх корон; трав'яний покрив також не густий, з осокою волосяною, кислицею, копитняком, підсніжником тощо. Чисто букових масивів тут мало; звичайно букові ліси мають значні домішки інших порід: граба, явора, липи, менше дуба.

Дубово-грабові і грабово-дубові ліси виступають на Побужжі, Волинсько-Люблінській височині, при чому на Люблінщині в лісах переважає граб, так дуже характеристичний для "чорного" лісу Волині й Поділля. Віковічні дуби досягають деколи величезних розмірів. У густих і темних дубово-грабових лісах добре розвинений підлісок із ліщини, крушини, бруслини та інших чагарникових порід. На знижених місцях — долучуються ще ясен, вільха, осика, тополя й ін.; в тих околицях, де вирубано ліс, розвивається чагарникова рослинність.

Дубово-соснові ліси покривають площі Малого Полісся, південного Розточчя, а то й поліський відтинок Надбузької Землі, в якій то частині є й соснові ліси, поширені головно по піщаних масивах. Ялицеві ліси, соснові бори і мішані ліси на добрих моренових ґрунтах з грабом, дубом, кленом виступають на Підляшші.

Значні площі Надбузької Землі зайняті луками з різновидним багатством різнорідних рослин. На родючих ґрунтах долин рік Надбузької Землі розвинулися заливні луки з багатим покривом різноманітних трав: тимофіївки, м'ятлика, лисохвоста й інших, які під господарським оглядом творять найкращі сіножаті з добрим збором сіна. Найменше таких лук на лісостеповій надбузькій частині Волинської височини, де

колись на плоских межиріччях були поширені лучні злаково-різнотравні степи з буйною рослинністю, які вже давно перетворено на орні поля. Сліди степової рослинности можна знайти в околицях Холму, Грубешева, Замостя.

Доволі багато місця в природному рослинному покриві Надбузької Землі займають болота-торфовища, переважно низинного типу, що створились при заростанні й заторфовуванні водойм, заболочуванні лісів, лісових згарищ, лук тощо. Їх багато в поліській частині Надбузької Землі; зустрічаються вони також і в долинах річок Малого Полісся.

Тваринний світ. Ще не так давно ліси й луги Надбузької Землі пишались безліччю різнорідних цінних тварин. Як згадують старі хроніки, води були повні риби й раків, бобри будували над ріками численні бобровища, а боброві хутра з Белзької землі високо цінились на заході Европи. Ліси крили у собі безліч всіляких тварин і птахів. Про княже полювання на диків у лісах Холмщини згадує наш старий літопис. Старі хроніки згадують і про те, що польський король Ян Казимір "під Сокалем накормив усе військо раками з Бугу". У прибузьких поліських лісах токували численні стада глухарів, по деревах закрадалися рисі, шукаючи добичі, бушували росомахи, не бракувало ведмедів, стадами перекочувалися крізь Надбузьку Землю зубри, тури, тарпани, лосі, не згадуючи безліч різнорідної іншої тварини — зайців, лисів, сарен, вовків та різного птаства.

Сьогодні — по турах і тарпанах давно слід загинув, зубрів скрито перед людським оком (і рукою) в окремому резерваті в Біловезькій пущі, росомахи відійшли далеко на північ; лось рідко вже відвідує старі закутини Полісся; рись, дикий кіт чи ведмідь — стали рідкістю і підлягають охороні, подібно як і глухар, дрохва чи інші тварини та рослини. Не завжди причиною цього зубожіння органічного світу були життьові потреби людини; багато до цього причинились і війни, не менш, як і людська легкодушність.

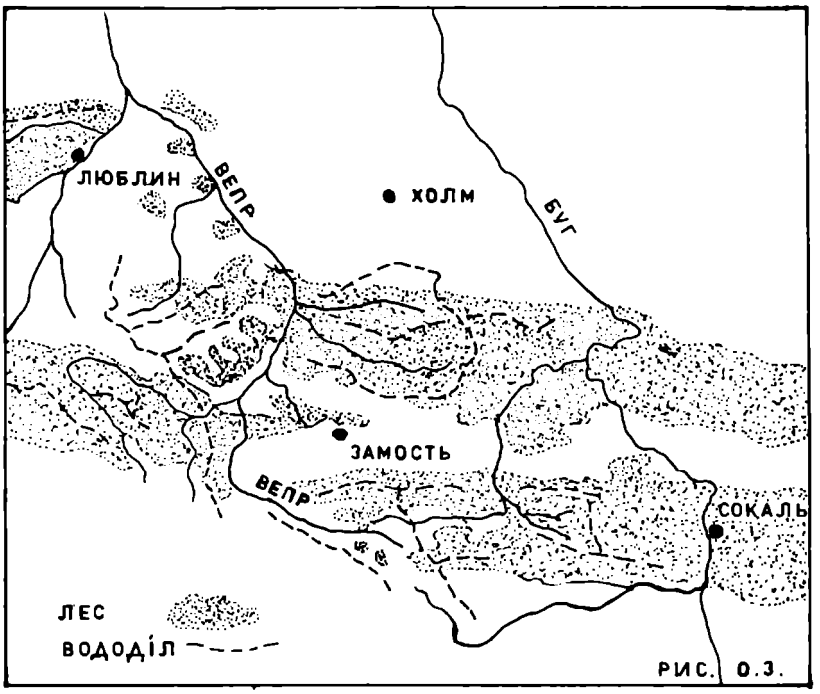
Сучасний тваринний світ Надбузької Землі доволі різнорідний; це територія, на якій стикаються північні лісові види тварин із західніми і степовими з південного сходу, своєрідний переходовий терен від степу на півдні до лісів на півночі. Із ссавців повсюдними є заєць сірий, їжак, тхір, ласка, вовк, лис, миші хатні й лісові, полівки і ін.; по лісах — білки (вивірки), дики, борсуки тощо, заходять і сарни; із птахів загально поширені ворона, сорока, зозуля, ластівка, синиця, лелека і багато інших. Велику користь для лісів дають птахи, кормом яких є комахи: дрозди, горихвістки, дятлі й ін. До корисних належать також такі хижі птахи, як: сова, болотяний лунь, соколи, яструби й багато інших. Багато тут і водоплавної птиці; з плазунів водиться ящірка прудка, вуж звичайний; із земноводних — жаби, ропухи. Повсюдно поширені різні комахи, ґедзі, мухи, що не дають коровам свобідно пастися на пасовищах та є

носіями різних недуг, а також багато різнорідних жуків, м'якунів тощо.

Ріки повні різновидної риби,як короп, лин, плітка, щука, окунь й ін. Раніше заходили до Бугу такі цінні види, як вугор і західній осетр; занечищення рік не сприяє їх поширенню і вже з початком цього сторіччя стають вони рідкісними гостями, а самі мешканці Надбужжя забули їм ціну; коли в 1938 р. зловили під Сокалем у Бузі осетра, 200 фунтів ваги, 145 см завдовжки — то витягнули з нього лиш ікру, саме ж м'ясо викинули на гній...

Крім цих і інших загальнопоширених тварин в Надбузькій Землі, на деяких її територіях виступають види тільки до них обмежені, як напр., в Надбузькому Поліссі, де зустрічаються (рідко) рись, лось, заєць біляк, що заходить з північної тайґи, чорний лелека, глухар, тетерев, рябчик — з птахів, з плазунів — болотяна черепаха побіч інших звичайних для наших лісів тварин. Багато тут жалячих кровоссальних і паразитарних комах, що живуть на заболочених місцевостях.

В лісостеповому Волинському Надбужжі виступають як лісові види тварин, так і степові, що проникають тут з степів України. У зв'язку з поширенням площ під орні землі — услід за посівами зернових культур — просочилися з півдня України ховрах звичайний, питомий житель українських степів, хом'як і ін. Знов же Розточчя є важливою фавністичною межею для деяких західніх видів.



Поширення лесу в Надбужанщині.

Іван Кравчук

НАСИЛЬНЕ ПЕРЕСУВАННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО КОРДОНУ І ЛЬВІВСЬКО-ВОЛИНСЬКИЙ КАМ'ЯНОВУГІЛЬНИЙ БАСЕЙН

Після упадку Польщі 1939 р. Гітлер і Сталін визначили межу своїх володінь в той спосіб, що вона простягалася по т. зв. лінії Керзона з деякими, в різних місцях, відхиленнями, у більшості на користь Німеччини. Чимале таке відхилення було теж на відтинку нашого реґіону, теперішнього вугільного басейну, де межа біля містечка Угнова, лишаючи його по совєтському боці, збігалася з сухопутнього шляху з річкою Солокією і йшла цією річкою на схід в напрямі містечка Кристинополя. Тут Солокія вливається в ріку Буг і границя далі вже пішла цією рікою аж до м. Берестя. Таким чином, терен з лівого боку названих рік, разом з великою областю західніх окраїн українських земель, відрізаних від цілости т. зв. лінією Керзона, "належав" Німеччині, а землі по правому боці — "належали" Сов. Союзові. Залізничне сполучення Рава Руська-Ковель було перервано, бо чималий відрізок цієї залізної лінії, починаючи від с. Застав'я (станції біля Угнова) до с. Ульвівка над Бугом, ішов районом між Солокією і Бугом, що дістався Гітлерові. Такий стан імперіялістичного прийому "діли і пануй" (в територіяльному значенні) остався і після Ялтської угоди 1945 р. Значить, залишивши в межах т. зв. людової Польщі понад 19 500 кв. км української території, таким чином, до деякої міри заспокоєно ненаситні претенсії поляків і водночас не допущено до зміцнення територіяльного потенціялу України в межах московсько-більшовицького володіння. Але як тільки загарбницька Москва збагнула і визначила вугленосність Надбузької котловини, тоді заново подиктувала Польщі свої умови і вже з 22 травня 1951 р., не питаючись українського народу ані уряду УССР, пересунула по-своєму кордон між Україною та Польщею. Кажемо: не питаючись, бо ж і в підсовєтській літературі пишуть, що кордон пересунено "за договором СРСР та ПНР від 15. II. 1951 р. про обмін ділянками державних територій" (УРЕ, Київ, 1981). Отже, уряд т. зв. суверенної радянської України, як звичайно, і тут не мав ніякого впливу на рішення.

Варто тут згадати, що, згідно з Конституцією СССР, усі кордони є

Таблиця

Споживання вугілля Львівсько-Волинського басейну за 1958-1961 рр.[10]

Споживачі	1958 р. тис. м	%	1959 р. тис. м	%	1960 р. тис.м	%	1961 р. тис. м	%
Залізничний транспорт	497,3	25,2	500,0	18,3	605,7	18,0	896,1	16,7
Комунально-побутові потреби	166,2	8,5	276,8	10,2	719,1	18,3	1093,7	20,4
Львівський раднаргосп	702,2	36,3	975,8	35,9	1198,1	30,5	1489,9	27,9
в тому числі енергетична промисловість	275,7		320,7		182,6		128,8	
Калінінградський раднаргосп	201,7	10,4	355,5	13,1	602,2	15,3	923,7	17,2
в тому числі енергетична промисловість	116,6		153,3		280,0		463,5	
Латвійський раднаргосп	150,7	7,7	171,5	6,3	210,7	5,2	370,0	6,8
в тому числі енергетична промисловість	150,4		171,5		210,7		316,3	
Литовський раднаргосп	150,7	7,7	251,6	9,2	249,4	6,4	249,6	4,5
в тому числі енергетична промисловість	125,8		126,2		120,5		145,5	
Білоруський раднаргосп	80,2	4,2	190,3	7,0	246,8	6,3	348,8	6,5
в тому числі енергетична промисловість	76,8		134,5		181,9		300,0	
Разом:	1949,0	100,0	2721,0	100,0	3832,0	100,0	5371,8	100,0
Спожито на електростанціях	745,3	38,4	906,2	33,3	975,7	24,6	1354,1	25,2
Вивезено за межі України	573,2	30,0	968,9	35,6	1310,1	33,6	1891,3	35,2

[10] Таблиця складена на підставі звітних даних Нововолинської контори «Укргоповвуглезбуту».

власністю СССР, а не окремих "суверенних" республік (напр. не Української ССР, Білоруської ССР і т. д.). А що ж тоді з гаслом "самовизначення включно до відокремлення"? На ділі це значить: Бери торби й утікай, бо кордони є непорушною власністю СССР.

Тоді то уряд Совєтського Союзу відкроїв від Дрогобицької области Устрицький район з нафтовими родовищами й подарував Польщі. А район, що до того часу був відрізаний від України кордоном вздовж Солокії-Бугу, з близько 40-ма селищами, з містом Белзом, Варяжем і відтинком згаданої залізничної лінії (разом площа в 480 кв. км), відібрано від Польщі і прилучено до УССР. Перед обміном "ділянками" всю людність з обох районів знову виселено.

Українсько-польський кордон на цьому відтинку тепер простягається так: За 5-6 км перед містечком Угновом кордон зі свого північно-східнього прямування повертається трохи на північ і вгору, перетинаючи, але вже не збігаючись з течією річки Солокії, ані не перетинаючи залізничної лінії Рава Руська-Ковель, тільки виминувши її на користь Совєтського Союзу, біжить ліворуч майже рівнобіжно з цією лінією (у східньому напрямі) у віддалі 2-4 км від неї, залишаючи по правому боці село Тушків і Заболоття — передмістя Белза. Тут знов повертається на північ, на яких 45°, і вже біжить паралельно — ліворуч у віддалі 2-4 км — із шосе Белз-Варяж; далі проходить між с. Перемисловом та Осердовом, перетинає Чорний Шлях, попри Варяж (тепер село Новоукраїнка) в напрямі с. Голуб'є на Грубешівщині; тут Буг творить коліно, кордон зливається з Бугом і вже йде цією рікою, як раніш, аж до Берестя.

Ясно, що при визначенні кордону діяла тенденція, щоб прикордонні закриті місця були радше по совєтському, ніж по польському боці.

Як тільки переселенці з цих місцевостей (з часів Ялтської угоди) довідалися про пересунення кордону, вони — себто ті, що врятувалися від дальніших заслань, зараз почали повертатися на свою землю. Але мало кому із них пощастило відзискати назад свої садиби. Пригадаймо, що українське т. зв. Закерзоння було найбільш зруйноване. Селища спалені, цілком обезлюднені. Офіційно не було подано точно, куди переходить пересунений кордон, тому в ці околиці поверталися і ті родини, оселі яких надалі залишилися по польському боці. Як вони жили, довідуємося з тодішнього листа: "Багато наших приїхало до Белза. Приміщень немає і вони замешкали тут по чотири до п'ять родин в одній хаті. Звідтіля видно наші спалені села (тобто ті, що остались на польському боці — І. К.). Але я подивився, заплакав, міцно заплакав і не міг зі жалю залишитися, тому поїхав назад".[1]

1. З листа Федора Гаврилюка, кол. мешканця с. Городище Варязьке.

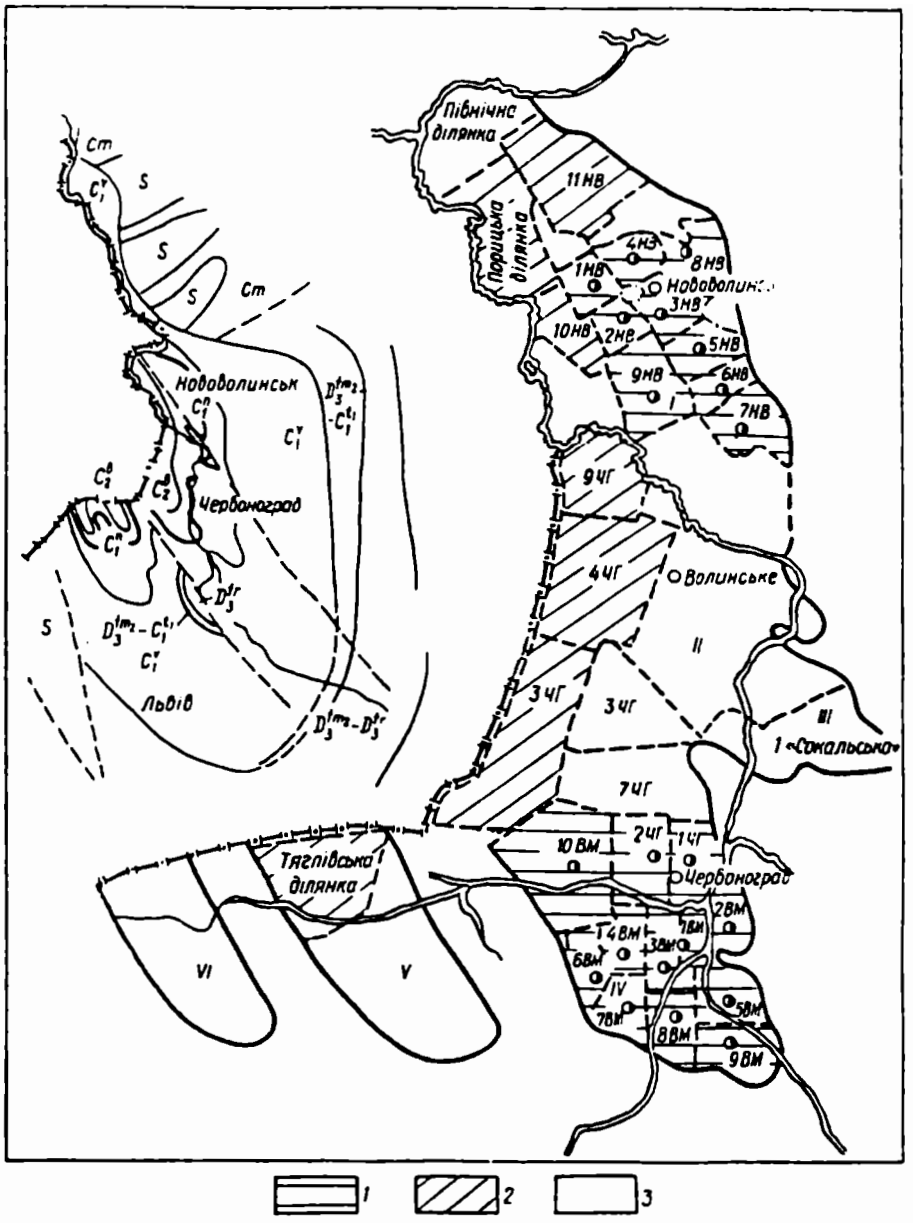


Рис. 1. Карта-схема Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну: Шахти: 1 — діючі, 2 — перспективного проєктування; НВ — Нововолинські, ЧГ — Червоноградські, ВМ — Великомостівські; 3 — резервні ділянки. Родовища: I — Волинське, II — Забузьке, III — Сокальське, IV — Межиріченське, V — Тяглівське, VI — Карівське.

Прилучений до УССР район спочатку названо Забузьким районом, з центром у Белзі, а згодом прилучено його до Сокальського району. Багато місцевостей у ньому тепер мають змінені назви: Кристинопіль — тепер Червоноград, Варяж — село Новоукраїнка, Угринів — Дубрівка, Себечів спочатку назвали Нове Село, а згодом виправили на Новосілля. Змінено назви й інших сіл, а деякі з них тільки справлено. Зазначити б, що такі зміни переведено головно в районі пересунення границі і взагалі в кам'яновугільному басейні. Можливо, що цьому сприяло цілковите обезлюднення, відтак упромисловлення терену й поселення нових людей. Адже за совєтськими писаннями "першими радянськими громадянами, які почали заселяти Белз (тобто, після прилучення до УССР — І. К.) були працівники... міських партійних і радянських установ та організацій". І їхню "працю" видно. За партійною лінією вони накинули совєтизовані назви, зокрема багатьом колгоспам району, як ось: ім. Кузнєцова, ім. Дзержинського, ім. Суворова, "Ленінський заповіт", "Ленінським шляхом", "Москва" і інші.

Згідно з цією лінією, В. А. Маланчук радіє, що "тільки за останні роки у районі закрилося 26 церков і протягом 1967 р. лектори-атеїсти Сокальського району прочитали для населення 642 лекції". Але рівночасно теж визнає, що "незважаючи на зусилля лекторів-атеїстів... проблема атеїстичної роботи серед віруючих трудівників Сокальщини, як і інших західніх областей УРСР, залишається однією з найактуальніших і потребує зосередження зусиль..." Той же автор однаково накидується лайкою і на "бандерівців", і на "церковників". На пароха м. Сокаля, о. М. Дуду, нападає за те, що він "улесливо намовив" декого "подати заяву до духовної семінарії"[2]. Знов же інформують туристи, що в Кристинополі (тепер Червоноград), в неділі 6 і 13 серпня 1978 р., коло закритої церкви перетворюваної на музей, збиралися великі гурти вірних і, співаючи релігійних пісень, домагались відкриття Божого храму. Очевидно, брутальним способом втихомирювала вірних міліція, адміністрація, упривілейовані атеїсти тощо.

Назвемо села кол. Сокальського повіту, що й після пересунення кордону остались на польському боці: Махнівок, Ворохта, Будинин, Осердів, Миців, Вижлів, Довжнів, Хохлів, Гільче, Лівче, Городище, Сулимів, Хлоп'ятин, Переводів, Жнятин, Ліски, Костяшин. Села на Грубешівщині, що ближче цього кордону на боці Польщі: Ощів, Гонятин, Голуб'є. Місцевості на польському боці в цій околиці покищо не зазнали змін назв (принаймні, нам не відомо), хоча у віддаленіших районах Краківського і Люблінського воєводств чимало українських назв замінено (с. Верхрата — тепер Боґушув).

---

2. В. А. Маланчук — *Нове в культурі й побуті колгоспного селянина*, Київ, 1970 р., стор. 25-27 і 56-57.

Терен на всьому просторі, себто в районі прилученім до УССР і головно в тому, що остався на польському боці — в більшості знищений. Села переважно спалені. Чого не доконали під час виселення і переселення польсько-совєтські війська, те доконали новопоселені поляки. Вони дорешти розбирали будинки, палили їх, вирубували сади, взагалі вели наїзницько-грабункове господарювання. Крім того, урядові речники наказували розбирати сільсько-господарські будинки та будувати з них бараки для прикордонної залоги. Знищено теж і ті острівці лісів, яких у тому терені й так не було багато. Наприклад, гарний сосновий лісок Острівки, біля с. Шмитків, вирубано цілком вже в перші роки совєтської окупації.

Деякі церкви теж згоріли (триярусна, трибанна церква в Осердові і інші), а з тих, що остались, зникли вівтарі й іконостаси, деякі з них перемінено на маґазини, напр., церкву в Себечеві та інші. Тепер інформують, що стару себечівську церкву, що має архітектурну вартість, перевезено до с. Лещкова і, правдоподібно, її перемінять на історичний музей. Церква в с. Угринові осталась у цілості, тепер вона чинна, до неї приходять вірні теж і з околиці (інформація з 1959/60 рр.).

ВУГІЛЬНИЙ БАСЕЙН

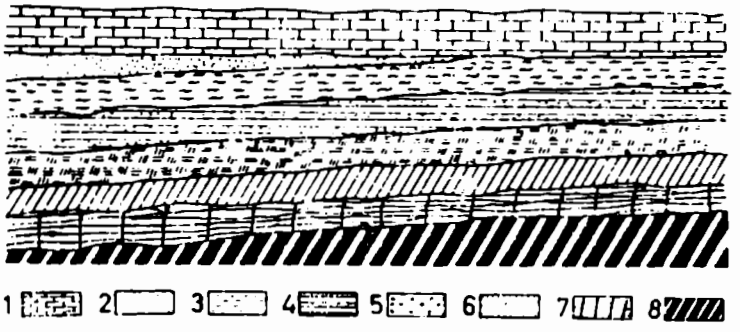
Прилучена до УССР Забузька ділянка врізується у Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн, тому дещо зупинимось при цім басейні.

"Відкривцями" слідів чорного "золота" в надрах землі на Сокальщині, між іншим, були громадяни Тартакова, що вже раніш за всіх інших спостерігали на сіножатях і мокляках біля млина виступи (в калюжах) немов парафінової ропи. Ця чутка поширилась. Згодом, з'їхала відповідна комісія від організації "Сполем"[3] і в 1938 р. розпочато свердлування ґрунту в районі Тартакова, Сокаля, Буська та Задвір'я. Геолог Я. Самсонович знайшов у глибині наявність вугленосних відкладів, але брак фондів для приспішення робіт і, потім, вибух німецько-польської війни зупинили дальші заходи.

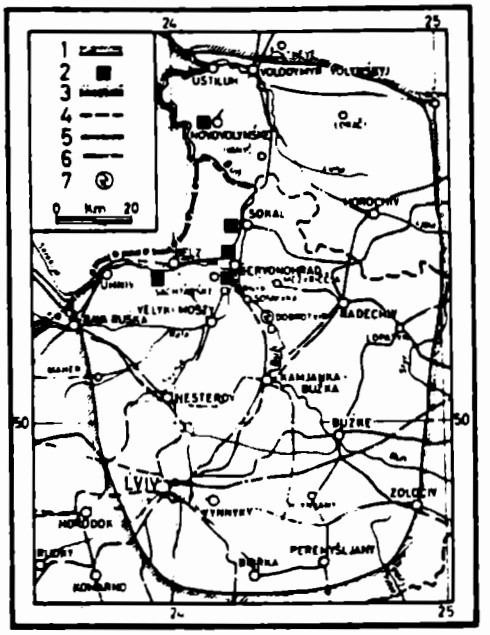
Під час першої окупації Західньої України совєти, знаючи про залягання тут вугленосних відкладів, в 1940 р. зробили декілька свердловин в районі Буська. Після другої світової війни ці роботи відновили.

Підготовка шахтних полів і будівництво шахт почалися в 1949-50 рр. Перша шахта, "Нововолинська" ч. 1, станула до ладу й почалась експлуатація басейну 1954 р., а 1956 р. басейн відвідав М. Хрущов, даючи т. зв. "цінні практичні поради", очевидно — "прискорювальні", бо вже 1962 р. в басейні було 16 великих шахт загальної річної потужности 7.75 млн тонн і заплянованo ще 4 нових так, щоб на 1965 рік

3. *Голос з-над Буга*, ч. 4, Сокаль, 1938.



Геологічна будова Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну 1 — Крейдоподібні мергелі і крейда. 2 — Юрські піски. 3 — Гор.-вугільні шари. 4 — Сер.-вугільні шари. 6 — Вугільні шари карбону. 7 —Девонські відклади. 8 — Породи, що лежать нижче девонських відкладань



Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн 1 — Межа залягання кам'яновугільних відкладів. 2 — Родовища вугілля. 3 — Кордони держав. 4 — Межі областей. 5 — Залізниці. 6 — Головні биті шляхи. 7 — Електростанція

працювало 20 шахт з розрахунком річної потужности близько 10 млн тонн; для збільшення видобутку вугілля скоро побудовано ще одну шахту.

Разом з прилученим до УССР Забузьким районом Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн має загальної площі коло 8000 кв. км, відносна довжина якої — з півночі на південь — становить приблизно 125 км, і від заходу на схід — понад 60 км. Значить, відповідно до цього: від Володимира Волинського — поза Перемишляни й Бібрку і від Угнова — поза Березівку. Північна ж сторона залягання вугілля ще й продовжується на територію Холмщини в Польщі. (Див, карта 1 — межа залягання кам'яновугільних відкладів). А сама промислово продуктивна вугленосна площа становить коло 1000 км².

Хоча Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн один із найменших басейнів України, проте його промислові запаси становлять 800 млн тонн вугілля (1980 р.), що дорівнює біля 2% запасів кам'яного вугілля всієї УССР.

У Львівсько-Волинському к.в. басейні, залежно від геологічної будови та географічного розташування, виділено (ідучи з півночі на південь) вісім родовищ: Волинське, Бубнівське, Забузьке, Сокальське, Межиріченське, Буське, Карівське і Тяглівське. При тому, два останні родовища, як і Сокальське, Бубнівське та Буське, хоч і розвідані, але через малі промислові запаси покищо не експлуатуються. В тому, родовище Забузьке й Межиріченське є найбільшими родовищами і в них сконцентровано 70% запасів всього басейну.

Вже до 1974 р. в басейні працювало 21 шахт, в тому числі на Межиріченському родовищі — десять, Волинському — дев'ять і Забузькому — дві (див. карта-схема Львівсько-Волинського к.в. басейну). Але для швидшого освоєння вугілля того басейну тут було виділено 42 шахтні поля та ще шість передбачених.

В загальній товщі кам'яновугільних відкладів, що збільшуються від півночі на південь (крайні межі: 800 — 1400 м) переважають малопотужні прошарки вугілля так, що на 52 (подекуди й більше) шарів і прошарків, що беруть участь у будові басейну, промислове значення мають лише шість з них.

Середня потужність робочих вугільних пластів становить 0.7-1 м, але на деяких ділянках родовищ їхня потужність доходить до 1.5 і навіть до 2-ох метрів (0.7 м — це встановлена кондиція мінімум потужности придатности робочого пласта. Тепер пропонують знизити таку кондицію до 0.6 м, бо таке зниження кондиції дає можливість додатково збільшити промислові запаси басейну на коло 370 млн тонн). Взагалі, щодо потужности й поширення площі вугільні пласти тут не є витримані, через що утруднюються гірничо-технічні умовини розробки. Тому тут вперше застосували (вперше в Сов. Союзі) шнекобуровий

метод видобутку вугілля; а такий спосіб дає можливість розробляти тонкі пласти вже від 0.3 м потужности й вище, навіть без кріплення очисного вибою і це виходить значно економічніше.

Виникають у басейні й інші ускладнення, головно зі своєрідних гірничо-геологічних умов залягання вугілля — хвилястість покладів, часто змінна потужність пластів, значна кількість геологічних порушень тощо, і гідрогеологічні — проходка стволів у басейні значно утруднена через великий приплив води, до 2000 куб. м на годину.

Глибина залягання вугільних пластів збільшується від 270 м на сході, до 700-900 м на заході й південному заході. 90% усіх розвіданих запасів кам'яного вугілля залягає до глибини 300-600 м. Взагалі ж пласти кам'яновугільних порід падають на захід під кутом 1.5-3^0 і в цьому напрямі збільшується їхня потужність (див. Геологічна будова Львівсько-Волинського басейну).

В основному, в басейні залягають промислові пласти гумусового (виділено 8 типів) і сапропелітового (виділено теж 8 типів) вугілля. Фізичні й хемічні властивості вугілля тут досить різні, а з тим і якість його міняється від півночі на південь і південний захід басейну. І так: на Волині залягає довгополум'яне вугілля; на півночі Забузького й на Сокальському родовищах воно перехідне від довгополум'яного до газівного і газівне, а на півдні Забузького родовища воно вже перехідне від газівного до жирного. На півдні ж, тобто вугілля Межиріченського й (дещо на захід) Тяглівського та Карівського родовищ воно жирне, а на деяких ділянках двох останніх родовищ зустрічається вугілля, якість якого можна віднести до коксівського або близького до нього. Взагалі ж вугілля Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну доброї якости. Воно містить в собі 1-4% сірки, до 1.5% фосфору, летких речовин 33-41%, вологи 0.5-6.8%; його середня зольність — 13.7%, а теплова видайність дорівнює 7000-9000 кальорій; газоносність його незначна; воно є високоякісним енергетичним паливом, а також придатним до газифікації та напівкоксування.

Видобуток вугілля у Львівсько-Волинському басейні теж постійно й швидко зростає. І так (у мільйонах тонн): 1958 р. — 1.9; 1959 р. — 2.7; 1960 р. — 3.9; 1961 р. — 5.4 (3.2% видобутку в УССР); 1965 р. — 10; 1968 р. — 11.4 млн тонн. Згадаємо, що XXVI з'їзд партії постановив знизити споживання нафти, тож витрати вугілля і його експлуатація зростатимуть.

З упромисловленням району почався і зростав наплив до нього населення. Постали нові шахтарські оселі або реконструйовано на такий лад старі. У Волинській частині виникло нове місто — Нововолинськ (35.8 тисяч жителів, 1966 р.) і село міського типу — Жовтневе в 7.1 тисяч мешканців. У Львівській частині Червоноград (раніш — Кристинопіль) збільшився так, що, разом з підпорядкованими йому се-

лами міського типу Гірник та Соснівка, в 1968 р. мав уже 53.3 тисяч, а Межиріччя (раніш село Пархач) — 2.75 тисяч мешканців.

В 1960/61 р. число працюючих у кам'яновугільній промисловості Л.-В. басейну становило 35 тисяч осіб; тоді було чинних 15 шахт, а до 1974 р., як бачимо на карті, вже було чинних шахт 21.

Великий брак мешкальних приміщень спочатку заступали нашвидку будуванням бараків, а згодом будували житлові квартали.

Не бракує тут і росіян, які масово прибувають сюди, як "висококваліфіковані спеціялісти-будівельники, гірники, фахівці різних професій", але нам гадається, що це найбільш довірені Москві-партії люди для зайняття ключевих позицій в адміністрації.

Чому Совєтський Союз додатково "визволив" собі цей район, подарувавши за нього Польщі район з нафтовими родовищами біля Дрогобича — не важко догадатися, коли врахувати, які з цього користі має СССР-РСФСР. Адже вугілля Львівсько-Волинського басейну йде не тільки на внутрішні потреби країни — комунально побутові, на електростанції (найпотужніша з них в Добротворі біля Кам'янки Бузької), транспорт тощо, але цей вугільний басейн став теж незамінною енерґетичною базою і для Білорусії, і для Прибалтики. Отож, далеко не задоволивши потреб найближчих західніх районів своєї країни, вже понад 35% (1961 р.) видобутого вугілля Львівсько-Волинського басейну відходить поза межі України на північ, в тому найбільше до Калінінґрадської области, РСФСР (17.2%), яка дісталася Москві з частини колишньої Східньої Прусії за рішенням Берлінської конференції в 1945 році (див. табеля споживання вугілля Львівсько-Волинського басейну за 1958-1961 рр., стор. 49).



Церковний і читальняний хор в Будинині. Знімок зроблений з нагоди свята кооперації в листопаді 1935 р. В першому ряді посередині (між двома хлопцями) сидить Йосафат Кавелусь.

До відкриття Львівсько-Волинського басейну, для Білорусії та Прибалтики мусіли доставляти вугілля з далекого Донбасу, що, очевидно, не було вигідно Москві, якій з родовищ Донбасу користатися найближче.



Мирон Кордуба

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ У БЕЛЗЧИНІ Й ХОЛМЩИНІ

1. ПОХІД З-ПІД ЛЬВОВА ПІД ЗАМОСТЯ

Переговори Богдана Хмельницького з польською сеймовою комісією під Констянтиновом розбилися в останніх днях серпня 1648 р. і гетьман став поволі посуватися на захід, все ще вичікуючи на прихід татарської орди. Загроза козацько-татарського наїзду стала наближатися до центральних провінцій польської держави. Щоправда, на Волинь вирушило коронне військо в досі небувало великім числі під проводом трьох рейментарів, щоб Хмельницькому заступити дорогу, але обережність і страх перед самочинним поширенням повстанського руху серед місцевого населення наказували шляхті суміжних земель бодай в останній хвилині подбати про самооборону. Тому 12 вересня зібрався в Белзі сеймик, щоб нарадитися над способами запевнення "внутрішнього спокою, безпеки та поваги воєводства". Тут ухвалено воєнне поготівля: дідичі, латинське духовенство й державці коронних маєтностей мали на власний кошт із кожного десятка ланів виставити рейтара (тяжко озброєного вершника); менш заможні — з кожних шести ланів легко озброєного їздця; хто посідав лише підданих-халупників, мав із кожних 30-ти хат вислати гайдука (піхотинця), але не українця ("билє нє русіна"). Ротмістрами для перебрання команди над поготівлям назначено від Белзького повіту белзького старосту Олександра Станіслава Белзецького, від Грабовецького пов. — коритинського старосту Станіслава Сарбєвського, від Бузецького повіту — городельського старосту Адама Суходольського. Як помічників та дорадників ротмістрам вибрано чотирьох комісарів: від Белзького повіту — В'ячеслава Кашовського, від Грабовецького — Йосифа Браніцького, від Бузецького — Самійла Сокола, від Городельського — Станіслава Браніцького; цих комісарів іменовано суддями в усіх справах зловживань війська. Попис воєводського війська визначено на 24 вересня під Белзом, погрожуючи високими грошовими карами всім, хто відхилився б від сповнення свого обов'язку. Додано застереження, що цього

війська не вільно виводити поза межі воєводства, бо воно призначене виключно на охорону Белзької землі.* Виконання цих ухвал повинно було дати доволі значну військову силу, що її утримання спадало чималим тягарем на місцеву шляхту; видно члени сеймику здавали собі справу з навислої небезпеки. Однак пізніші події під Липськом біля Нароля показують, що велика частина ухвал все ж таки лишилась невиконана.

Далі події наступали по собі в прискоренім темпі. Напередодні попису воєводського війська під Белзом польська армія потерпіла страшний розгром під Пилявцями. 6-го жовтня появилися перші татарські стежі під Львовом, а два дні пізніше надтягнуло козацьке військо. Почалася двотижнева облога Львова, що покінчилася зложенням не надто важкого окупу, призначеного гетьманом на заплату татарам. Незважаючи на осінню пору, Хмельницький рішився йти далі в напрямі на Варшаву, але значну частину війська, головно піхотинців, виправив назад із обозними возами; також частина татарів під проводом султана Ґалґи вернулась на Крим, щоб відвезти здобич і полон. В дальший похід вирушили татари з Тугай-беєм 24 жовтня, як передня сторожа; з ними відійшли й деякі козацькі відділи. Гетьман з головною козацькою армією виступив 26 жовтня, залишаючи у Львові стрієчного брата Захара Хмельницького з наказом, щоб збройні частини, що переходили біля Львова, не важились наближатися до міста більше, ніж на дві милі.

Похід з-під Львова до Замостя відбувався серед дуже несприятливої погоди. Була вже пізня осінь, безнастанно падав дощ, дороги порозмокали, дошкулював вогкий, пронизливий холод. Головне військо йшло широким шляхом на Куликів і Жовкву. Жовківські міщани, щоб забезпечитись від грабунку, вислали назустріч посольство з добровільним окупом 22 000 зл. Між Жовквою і Креховом був перший нічліг. Ще коли Хмельницький під Львовом переговорював з львівськими послами про окуп, зголосився до нього чернець і, передаючи дерев'яний хрестик і листа від крехівських Василіян, запрошував його до монастиря в гості. Гетьман поцілував хрест, листа при чужих послах не розпечатував та насваривченця, що так необережно поводиться в таких справах. Тепер гетьман покористувався запрошенням і провів ніч з 26 на 27 жовтня в крехівськім монастирі. На другий день військо рушило далі на Магерів, Раву й Потилич. На звістку про наближення козаків гурт равських міщан-поляків кинувся втікати на захід, за-

* Такий самий сеймик відбувся також у Холмській землі, але його постанов не знаємо, бо тамтешні актові книги досі не були видані й залишаються в недоступнім тепер для нас Віленськім архіві.

бираючи з собою, що можна було з майна. Коли під вечір вони приїхали до Верхрати, за намовою тамтешніх людей заночували в селі. Одначе над раном селяни кинулися на них із стрільбами, шаблями, косами і киями, декого забили, інших тяжко поранили, а їхнє майно, що було на возах, поділили між собою. До виявів релігійно-національної ворожости серед місцевого населення прийшло в Потиличі. Тут міщани під проводом своїх православних священиків, Ісася та Ілька Процика, поруйнували костел і будинки латинської парафії та вбили уніятського священика. Довколишня шляхта зібралася в недалекому замку в Руді Магерівській і пробувала боронитися під проводом Юрія Белзецького. Коли надійшов відділ козацького війська, пристали до нього потилицькі міщани і багато селян з Камінки Волоської разом зі своїми священиками та помагали козакам добувати замок. Замок здобули, багато шляхти вирізали, самого Белзецького взяли в полон, відтак кинулися на здобичу: козаки забирали дорогоцінності, золоті та срібні речі, місцеві люди зброю та інвентар. Після відходу козаків камінчани прийшли ще раз до Руди і до спілки з тамтешніми селянами розібрали та спалили двір Софії Ґлоґовської і наробили багато шкоди в дворі Юрія Крушинського.

До більших самочинних виступів місцевого населення прийшло в околицях Белзця, Нароля і Липська. Тут головним подвигом був наступ на польсько-жидівське містечко Липсько, власність Яна Липського. Вже 2 жовтня, мабуть на вістку про погром під Пилявцями, зібралися селяни з довколишніх сіл: Крупця, Брусна (Прусна), Верхрати, Тенятиськ, Любиці, Журавців, Любелі і Преорська, числом біля 2000 людей, серед них також кілька священиків, і обступили містечко довкола, тримаючи його аж до приходу козаків, цебто майже цілих чотири тижні, в безнастанній облозі; всіх, що пробували видістатися з міста, вбивали. Коли надійшла армія Хмельницького, один козацький відділ прилучився 2 листопада до селян і поміг їм здобути міські укріплення. Наступив грабунок і поголовна різня, що її жертвою впало понад тисяча людей, майже все населення містечка. Вкінці підпалили будинки; згоріли: костел, 235 домів, 100 винарень, 50 броварів і солодівень. Біля 70 жидів, між ними, крім нарільських, були втікачі з Острога і Стоянова, вспіли з наладованим на вози добром втекти на захід. Але недалеко заїхали. Коли після нічлігу в селі Коцудзі (на захід від Фрамполя) їхали гостинцем до Янова, заступив їм дорогу шляхтич Семен Івашкович, дозорець горайських та янівських лісів, з 5 лісничими і 17 міщанами з Горая й усі вони кинулися грабувати вози. Побачивши, що самі не дадуть ради, прикликали на підмогу людей з поблизького села Зволі (Дзволі), до спілки з ними розгромили утікачів, а їхнє майно поділили між собою.

Ця сама ватага, що облягала Липсько, ще вирізала і спалила сусідню

мазурську колоною Лип'є разом із замком, а відтак напала на Белзець, де спалила двір, корчму і десять мазурських загород, повбивавши мешканців.

Селянські заворушення перекидалися також далі на захід від шляху, що ним посувалося головне козацьке військо. Так піддані із сіл Лукавця і Щуткова (на південь від Любачева), що належали до маєтностей латинської єпископії в Перемишлі, напали на двір Данила Концького в Руді Щутківській і забрали інвентар та всі припаси. Населення сіл Замха, Обші, Обшанської Волі, Рожанця, Рожанецької Волі, Бабича і Лукової (всі вони лежать на схід від Тарногороду) пограбувало і спалило двір Олександра Коморовського, при чому згинули два його слуги-шляхтичі.

Назагал містечка й замки, попри які переходив головний похід, добровільно піддавалися козакам. В цих місцях гетьман лишав дрібні козацькі залоги для збереження харчових припасів та іншого майна від грабунку та підпалів з боку незорганізованих своєвільних ватаг та для втримання правильного зв'язку. До виїмкових оборонних точок, що пробували ставити опір, належав (крім згаданої Руди Магерівської) Фльоріянів-Наріль. Тут зачинився дідич Юрій Лащ, але козаки з полку Небаби, прибувши сюди 2 листопада, здобули місто без великого труду; серед вбитих були дідич і латинський парох. В добуванні міста брали участь також озброєні селяни з Крупця, Журавців, Брусна (Прусна), Верхрати і Мазилова. Після відходу козаків вони розграбували двір та приходили ще кількома наворотами, забираючи все до останку. Селяни з Верхрати, Прусна і Тенетиськ напали на двір Станіслава Росцішевського та забрали 120 коней. Ватага з села Юрева під проводом війта Мацька Цєсєльчика і свящ. Василя розграбила й спалила латинську парафію та костел в Городку (на схід від Томашева). Взагалі селянські напади на двори в цих околицях повторювалися аж до відходу козаків з-під Замостя; особливим завзяттям визначилося населення села Верхрати, де провідну ролю грали: священик Васько Черечан, "князь" (війт) Васюта, мельник Остап Кочулап, Андрій та Ілько Галущаки, Іван Наливайко і ін.

3-го листопада передня козацька сторожа ввійшла до Томашева, що зовсім не пробував оборонятися; невеличкий розвідувальний відділ висунувся ще далі на північ і заночував у селі Панькові. Там серед ночі напав на нього висланий із Замостя польський під'їзд під проводом холмського підхорунжого Самійла Реґовського, зложений із місцевої шляхти та двох сотень наємних рейтарів і драгунів; частину козаків висікли, інших забрали в полон, село спалили. Але, посуваючись далі на південь, під'їзд вранці 4 листопада наскочив під Наролем на сильніший відділ татарів та козаків і потерпів повний розгром. Одночасно вибралися із Замостя ще два такі під'їзди: один під проводом белзь-

кого підсудка Андрія Романовського в напрямі на Угнів і Белз, другий під проводом грабовецького старости Станіслава Сарбєвського загнався аж під Сокаль. Обидва вернулись до твердині, привозячи з собою по кільканадцять селян як "язиків", яких тортурували, щоб видобути від них потрібні відомості, а потім убили.

Гетьман наспів із головним військом до Томашева 5 листопада і затримався кілька днів, щоб стягнути розсипані по боках відділи. Тут козаки захопили посланця, що віз листи від канцлера Оссолінського та інших достойників з Варшави до Львова. Гетьман, дізнавшися з цих листів про загальне положення та настрої серед владних кіл у Варшаві, куди саме тоді з'їхалася шляхта з цілої Річпосполитої на вибір нового короля, та про вигляди кандидатів до корони, вислав свого гінця до Львова, взиваючи Захара Хмельницького і кс. Гунцеля-Мокрського, щоб негайно приїхали до нього, бо задумує вислати їх в посольстві до Варшави.* Варшавського посланця гетьман затримав три дні при собі та з розпечатаними листами пустив до Львова, переказуючи через нього поздоровлення львів'янам.

Вибираючись з-під Львова на Замостя, Богдан Хмельницький надіявся захопити там свого найзавзятішого ворога кн. Ярему Вишневецького. Князь Ярема походив із великопанського українського роду, але прийнявши латинську віру, став завзятим противником православної Церкви й козацтва. Намагаючись здавити повстання на київсько-брацлавському пограниччі, Ярема в нечувано жорстокий спосіб знущався в липні й серпні 1648 р. над тамтешнім населенням. З розгрому під Пилявцями втік до Львова, а звідтіль до Замостя, де мав організувати нову армію до дальшої боротьби з козаками. Одначе вже 27 жовтня покинув Замостя і поспішив до Варшави на вибір короля, передавши оборону твердині ельбінському каштелянові Людовикові Вейгерові, що саме наспів туди з німецькими вояками, та городецькому старості Володиславові Мишковському. Про виїзд Вишневецького із Замостя гетьман дізнався від схоплених під Наролем учасників рейду Реґовського. Проте, висилаючи наперед 6 листопада відділ Небаби з татарами під віддалене коло чотирьох миль (33 км) від Томашева Замостя, вислав туди одного із зловлених під Наролем наємних рейтарів з двома листами. В першім, писанім до зібраної в твердині шляхти й до міщан, запевнював про свою схильність до порозуміння та згоди, скидаючи вину за руїну і проливання крови на Вишневецького. "Якби не він — писав гетьман, то й козацького війська тут не було б". А що князь утік з

* Кс. Гунцель-Мокрський був колись професором у єзуїтській колегії в Ярославі, де вчився Б. Хмельницький; він посередничив у переговорах між львівськими міщанами і гетьманом під час облоги Львова.

міста, то він, гетьман, готов відійти, якщо замостяни захочуть піти за прикладом Львова та укласти угоду, тоді нікому з них навіть волос з голови не впаде; в противному випадку він не відступить від міста, поки не сповниться Божий присуд. В додатковій записці ще висказав надію на швидкий вибір нового короля та побажання, щоб цей вибір випав на королевича Яна Казиміра. В другому листі, адресованому до "полковника Вейгера, капітана й усіх офіцерів чужоземної німецької компанії", гетьман, вважаючи — очевидно помилково — Вейгера за вождя німецького найманого війська армії Вишневецького, пропонував йому і його воякам, щоб тепер, коли князь їх покинув, пристали до козаків, як своїх побратимів у способі життя, що, так само, як і вони, "привикли шаблею заробляти на кусник хліба".

Ці листи привіз рейтар цього самого дня під вечір до Замостя. Там, від схоплених під'їздами "язиків" уже знали, що Хмельницький прийшов до Томашева, проте рішили негайно спалити передмістя, щоб не давати ворогові захисту. Незабаром ціле море вогню розлилося довкола мурів міста. Непригotовані на це передміщани кинулися рятувати щонайцінніше з майна і товпилися біля одинокого ще відкритого вузького підземного входу коло північного заборола, бо ворота були вже позачинювані й забарикадовані підсипами землі. Лише частині вдалося дістатися до середини города; впускали переважно молодих мужчин, здібних до воєнної обслуги. Більшість мусіла залишитись за мурами. Погода була дуже непривітна: дрібний дощ із снігом сік немилосердно, холодний вітер пронизував наскрізь. Перемерзлі міщани з жінками та дітьми тинялися по дорогах, шукали захисту під мурами твердині, у возах, ямах та ровах. Незабаром після приїзду рейтара з листами надійшли із сходу вислані наперед козацькі й татарські відділи та стали прилаштовувати обоз. Західній вітер гнав їм в очі хмари диму з пожежі передмість, але це їх не бентежило. Навпаки, користуючись димовою заслоною, кинулися на передмістя, забирали людей і останки майна. До них стріляли з города, але це їх не спиняло вештатися попід мурами. Цього вечора або вночі вони захопили табуни коней і стада худоби, що находилися в просторому саду на східнім боці міста.

Тим часом у городі зібралася старшина на раду. Відчитали привезені рейтаром листи та обдумували, яку дати відповідь. Рішили підхопити мировий тон, що його подав гетьман, та старатися дипломатичними переговорами виграти на часі в надії, що незабаром вибраний король пришле якийсь порятунок, а потім осіння негода та студінь примусять козаків до відступу. Проте достойники й шляхта висловлювали у відповідь своє вдоволення з миролюбної заяви гетьмана, впевнюючи, що з свого боку вони не подадуть ніякої причини до переміни його доброї волі. Повідомляли, що саме недавно вони вислали послів до Варшави добиватися підписання миру з козаками та повер-

нення спільних сил проти ворога Річпосполитої; цим послам поручили також обстоювати за вибором "такого короля з-поміж уроджених в Короні королевичів, що був помічний до миру" з гетьманом. Вдаючи, що вони не зрозуміли згадки Хмельницького про угоду "за прикладом Львова", тобто виразного натяку на окуп, зазначили загально, що коли б потрібно було яких дальших умов між ними й козаками, очікуватимуть відповіді від гетьмана. Вейгер відповів окремо від себе, чемно і згідливо, але щоб відсунути всі непорозуміння щодо характеру своєї ролі в польському війську, він підкреслив своє становище ельбінського кашеляна й сенатора, зазначаючи, що його люди, хоч не-поляки, почуваються синами Річпосполитої. Скориставшись тим, що місто ще не було обложене, старшина вислала ще цієї самої ночі відписи всіх листів до Варшави, благаючи негайної допомоги. Оригінали своїх відповідей передано на другий день уранці через сурмача в козацький обоз.

Висилаючи листи, Хмельницький переказав, що ще одну ніч підожде на відповідь у Томашеві. На другий день, в суботу 7 листопада, він вирушив із своїм почотом в дальшу дорогу й коло полудня став під Замостям. Тут уже від ранку стали появлятися по різних боках міста щораз нові відділи козацького війська, розтаборюючись по всіх довкільних селах та містечках. Деякі частини підсувалися під самі мури, щоб поробити приготування до облоги. Незважаючи на густі гарматні постріли, вони кинулися спускати став, що охоронював твердиню від південного боку. Оборонці зробили збройний випад і перекопали греблю в іншому місці, так що вода залила заглибину під східньою стіною муру і біля недавно збудованого млина, а також міст на палях, що провадив на янівське передмістя.

2. ОБЛОГА ЗАМОСТЯ

Так почалася облога Замостя. Було це зовсім нове місто, що його заснував перед 70 роками канцлер і великий коронний гетьман Ян Замойський, рід якого виводився з українського села (Старого) Замостя, розташованого 12 км далі на північ. Завдяки багатим засобам та могутнім впливам засновника місто швидко розвинулося у важливий торговельний та культурний осередок. До торговельного розвитку спричинилося перенесення столиці польської держави з Кракова до Варшави, через що Замостя стало вузлом шляхів Варшава-Київ і Варшава-Львів. Культурним вогнищем зробила його академія, що мала поширювати латинську науку на українських землях Річпосполитої. Саме в часі подій, що про них оповідається, Замостя доходило до вершка свого розвитку і здобуло назву "золотого города". Власником міста був тоді калуський староста Ян Замойський, внук засновника, шваґер кн. Яреми Вишневецького; під час облоги він перебував у Варшаві.

Замостя мало також славу нездоланної твердині. Вже саме положення міста добре надавалося до оборони. Побудоване при спливі річок Топірниці та Лабуньки, було від заходу та почасти від півночі оточене багнами, від півдня заслонював його просторий став, лиш зі сходу був легкий доступ. Саме з цього боку побудовано найсильніші укріплення. Доступ до міста боронив спершу широкий та глибокий рів з підмурованими боками. За ровом здіймався товстий, незвичайно високий мур, проведений довкола цілого міста у виді доволі правильного п'ятикутника. В середині висоти муру був широкий виступ (ґзимс), що перешкоджував приставляти драбини. Для зміцнення оборонности муру побудовано сім круглих заборол (бастіонів) більш-менш у рівних відступах від себе. Між заборолами та стіною муру приміщено тяжку артилерію; заслонена зовсім заборолом, вона обстрілювала цілий простір здовж муру, не даючи ворогові спромоги зібратися під стінами. Стрільниці в стінах муру були обернені в напрямі заборол. Із внутрішнього боку твердині мури були підперті валом такої ширини, що на його хребті можна було обернути віз, запряжений шестернею. До міста вело троє воріт: львівські — від сходу, янівські — від південного заходу і люблінські — від півночі; крім цього, біля північного заборола був вузький підземний вхід. Серед міських будівель визначалися особливо палата Замойських із розкішним садом та городами і будинок академії; крім латинських та вірменського костелів була в південно-східнім куті ще й українська церква, хоч за постановою основника міста міщани мали визнавати лише римсько-католицьку віру.

Оборонність твердині зміцнювали багаті засоби зброї, передовсім велика кількість артилерії. Крім гармат, розставлених при стрільницях, на мурах були й запасні, щоб на випадок потреби заступити ушкоджені; декілька з них уставлено на костелі. В останній хвилині впроваджено ще гармати з деяких поблизьких замків. Пороху та куль було подостатком. На випадок пожежі порозміщувано на стрихах бочки з водою, передаючи опіку над ними мешканцям дому. Робили заходи й про забезпеку від голоду. Кожна міщанська родина повинна була перед комісією виказатися харчовими припасами на півроку; хто цього не мав, того мали виселити з міста. Однак практичне й послідовне переведення цієї постанови навряд чи було можливе за тодішніх умов. Число оборонців було незвичайно велике. Крім постійної двірської залоги Замойських (800 людей) і міщанської та академічної міліції, кн. Ярема Вишневецький лишив тут зібране у Львові військо. Каштелян Вейгер, що пустився йти на Україну, але внаслідок розвитку подій затримався в Замості, привів із собою півтори тисячі німців. В останніх днях наїхало коло чотири тисячі шляхти, головно з Белзької землі. Таким робом збройна сила Замостя досягла 10-12 тисяч людей — числа, рішуче завеликого на залогу міста, що його все населення у

звичайний час не досягало цієї цифри. Хоч як воно може видатися дивним, саме це накопичення зайвої мілітарної сили було найслабшою стороною оборони, бо перекреслювало всі обрахунки про харчове забезпечення твердині. Також передміщани, що в хвилині спалення передмість втиснулись до середмістя, спричинилися до збільшення харчового запотребування. Другим від'ємним для оборони аспектом була недостатня кількість води до пиття.

Хмельницький був добре поінформований про відносини в обложеним місті і застосував відповідну тактику. Добування приступом такої міцної твердині з такою незвичайно великою залогою коштувало б великих жертв та не обіцювало певного успіху, бо в козацькім війську не було тяжкої артилерії. Та це й зовсім не лежало в його плянах. Вже досвід із Львовом показував, що гетьман покищо не мав наміру поширювати своєї тривкої займанщини на західньоукраїнські землі; тим менше залежало йому на добутті твердині, положеної на так далеко на захід висунених окраїнах, та посідання якої не могло дати підстави до дальших воєнних операцій. Головною метою походу під Замостя було вимогти на Польщі санкціонування козацької влади на Придніпрянщині. Таку санкцію повинен був дати король, бо козаки засадничо лише короля визнавали господарем держави. А що саме тоді мав відбутися вибір нового короля у Варшаві, гетьман став із козацькою армією на самій межі корінної Польщі, щоб загрозою дальшого походу підперти вибір прийнятного кандидата і нововибраного короля спонукати до нав'язання з ним переговорів, а цим самим присилувати визнати козацтво політичною стороною. Тому воєнні операції гетьман обмежував до дрібних зачіпок та несподіваних наскоків, щоб тримати залогу в безнастанній тривозі та одночасно провадив з командою города листування.

Одержавши відповіді від замостян і від Вейгера, Хмельницький ще тієї самої днини (7 листопада) вислав новий лист до "панів з усім лицарством". Висловив радість із приводу їхньої заяви миролюбного настрою, зазначивши, що хоч підійшов під місто з кільканадцятьома тисячами війська, то зовсім не на те, щоб його приступом добувати. Там вони дожидають вістей із Варшави, він також з того ж самого приводу мусить тут зупинитися; в дописці, мов мимохідь, пригадав своє домагання з попереднього листа, яке панове мовчки поминули: "Напевно ваші милості краще зробите, якщо з огляду на власне здоров'я поведетеся з нами, як львів'яни."

Спокійний та чемний настрій цих обох листів гетьмана замостяни пояснили собі як вияв його непевного, клопітливого положення. Кружляли вісті, що в козацькім таборі шириться невдоволення, що проти Хмельницького наростає опозиція. Тому в своїй відповіді вони вдарили в тон більшої самопевности, закидаючи гетьманові, що, всупереч його

миролюбним заявам, козаки грабують, палять, забирають стада і чинять інші шкоди. Щодо натяку на окуп, зложений львів'янами, вони дозволили собі на непристойний жарт, що не годиться воякам домагатися дарунків від вояків і вільної шляхти; все ж таки вони згідні гетьманові, як "лицареві в дорозі", післати дещо трунків, яких тепер на селах бракує. Та Хмельницький не дався вивести з рівноваги. В третьому листі, написаному цього самого дня (7 листопада) ввечорі, він старався опрокинути закид нельояльности, покликуючися на строгий заказ робити якінебудь шкоди, що його видав своїм військам; коли ж, незважаючи на те, дещо таке діється, то годі всіх припильнувати, бо у війську "не одної матері діти, особливо тяжко бігати за татарською ордою". Відтак ще раз пригадав, що не вадило б панам подумати про "контентацію", як це вчинили львів'яни, додаючи, що цього домагається не для себе, але для татарів, яких треба винагородити за труд та поміч; сподіючись, що в цій справі дійде до порозуміння, він досі не велів починати воєнних кроків. Вкінці жадав видачі татарського посла, якого всупереч звичаєві ще від літа тримають у місті. Обидва домагання стрінулися з рішучою відмовою. Пани з усім лицарством відповіли, що вони властиво не знають, як львів'яни задовольнили гетьмана та заявили, що не мають нічиїх скарбів, з яких належалась би заплата татарам; не вони їх закликали на війну, то й не на них лежить обов'язок їх оплачувати; щодо татарського посла, то його затримали з наказу Річпосполитої і без її призволу не можуть його випустити, проте, як чужоземного посла, тримають його в шані.

Діставши з міста в неділю (8 листопада) вранці таку відповідь, Хмельницький обурився і зареаґував сердитим листом, що в нім замість дотеперішнього фамільярного тону зазвучали докори й погрози. Застерігаючись проти непристойних жартів та крутійств, заявив, що, якщо панове відказуються дати окуп, татари самі його пошукають на їхніх жінках та дітях. Воєнний похід не обмежиться лише до Замостя, але досягне Висли й перейде поза Вислу. Надії польської шляхти на поміч марні та й їй уже не доведеться їздити по козаках, виграючи приєднану дарунками старшину проти черні: "Тепер ми всі разом." Пригадав долю Бродів і вислід спроб шляхетського збройного спротиву в Руді Магерівській та Наролі, пересилаючи заразом поклін від полоненого там Белзецького.

Зараз після висилки листа гетьман велів війську готовитися до наступу. До цього спонукали його ще деякі прояви невдоволення серед старшини, що закидала гетьманові марнування часу, а один із полковників, Чорнота, мав навіть кинути підозріння, що Хмельницький шкодує панського майна, бажаючи піддобритися полякам. Коло полудня загриміли козацькі гармати. Стріляли масивними кулями до мурів і запальними картачами на місто, щоб викликати пожежу. Хоч обстріл не тривав

довго, постріли наробили чимало шкоди в будинках. Одночасно відбувся немов пробний наступ. Під заслоною дерев'яних щитів виступила насамперед чернь, а за нею післав гетьман цих полковників, що нарікали на безділля. Наступ не повівся: було чимало вбитих і ранених; сам полковник Чорнота дістав кулю в ногу і це значно прохолодило його палкість. Але в місті настала тривога. Замостяни побоювалися, що вночі прийде до загального наступу; населення товпилося по костелах, духовенство відправляло молебні. Але наступу не було, ніч пройшла спокійно.

В понеділок (9 листопада) почалося пересування облягаючого війська. На янівському передмісті появилися великі товпи черні під проводом, як у місті здогадувалися, полковника Петра Головацького. Сюди перейшла також частина козаків і обсадила двір. Гетьман заквартирувався з північного боку на фільварку Францісканів. Наступного дня полковник Гладкий зайняв обведений муром двір, т. зв. "Красний Берег", положений за ставом по південному боці міста. З різних боків почали стягатися відділи селянської черні, щоб безперервним перстенем замкнути обложених. Вони часто підсувалися під самі мури, козацькі відділи трималися оподалік. Таким чином окружено твердиню із сходу, півночі й півдня; західній багнистий бік був і без цього непрохідний. Обложені старалися перешкоджувати цим приготуванням несподіваними випадами з-поза мурів. Вже зараз першого дня вони зробили наскок на янівське передмістя, де пожежа залишила костел св. Катерини ненарушеним. Побоюючись, щоб козаки не покористувалися костелом як догідною позицією до обстрілу міста, підпалили його. При випаді в понеділок вдалося замостянам захопити 30 коней наладованих різним добром. З другого боку чернь і татари розпускали загони далеко в глибину краю, поширюючи спустошення скрізь аж по Вислу. В Білгораї зруйнували костел св. Марії Магдалини і монастир Францісканів, пограбили багато містечок і сіл, як Луків (над Танвою), Дев'ятир (на схід від Чесанова), В'язовницю (над долішнім Сяном) і ін. "Снопа збіжжя не побачиш на десять миль довкола Замостя", — пише один учасник, а інший додає: "З Любліна й Казиміра все, що жило, вивтікало за Вислу."

Бачивши, що козаки зовсім не думають вертатись додому, а навпаки, готуються до довшої облоги, зібрана в Замості навколишня шляхта зажурилася долею своїх фільварків і занепокоїлася виглядами на голодування в обложеній твердині; тому спонукала команду нав'язати заново перервану переписку з Хмельницьким. Лист, висланий у вівторок ввечорі 10 листопада, був зредаґований у зовсім іншім тоні, як попередні. Тут шляхта благала гетьмана пощади для своїх маєтностей, підкреслюючи, що між ними нема нікого, хто посягав би на права й вольності запорізького війська, навпаки — багато з них на сеймах

обстоювали пошанування цих прав та втримання корисного для Річпосполитої союзу з козаками. Нав'язуючи до переказаного в останнім листі гетьмана поклону від Белзецького, просили відомостей про інших полонених, повідомляли, що в них є корсунський полковник Калина, взятий у полон після відходу Вишневецького, та пропонували виміну полонених. Разом із листом вислали гетьманові кілька бочок вина в дарунку. Цього ж дня наспіли до обозу призвані зі Львова Захар Хмельницький і кс. Гунцель-Мокрський.

До сумирного та згідливого тону замостян достроїв і Хмельницький свою відповідь. В ній ще раз покликався на виданий суворий заказ палення фільварків, зазначив, що не сумнівається у прихильний до козацтва настрій декого із шляхти, заплямував Конєцпольського та Вишневецького, як головних спричинників теперішньої руїни, при якій, на жаль, поруч із винними мусять терпіти і невинні. На доказ своєї миролюбности гетьман покликався на приготоване до висилки до Варшави посольство кс. Мокрського, який, користуючися особистими зв'язками із сенаторами, буде старатися допровадити до миру і злагоди; його повороту він, гетьман, дожидатиме тут, під Замостям, і був би дуже радий, якби цей посол хоч би й за три дні вернувся. Свій лист переслав Хмельницький у середу (11 листопада) вранці не через звичайного післанця, але через свойого "кума" Їжовського, який мав обложеним ще дещо усно переказати.

Кс. Мокрському прийшлося ще перед від'їздом до Варшави піднятися в Замості такої самої ролі мирового посередника, яку він відограв у Львові. Чи на запросини замостян, чи може за спонукою гетьмана, він зараз після повороту Їжовського вибрався до твердині і відбув із старшиною нараду. Представив загальне положення і радив шукати порозуміння з Хмельницьким. Розвелася гаряча дебата. Деякі завзятіші рішуче противилися, інші більш критично оцінювали вигляди дальшої оборони. Вказували на щораз ґрунтовніше винищування шляхетських маєтностей і населення в околиці, звертали увагу на деякі недобрі прояви, що стали виступати в місті: ще не минуло цілих п'ять днів від початку облоги, а вже почала давати про себе знати недостача харчів: бездомні, що напхалися до міста, хорували і вмирали від голоду та холоду, коні масово гинули з браку паші, зависла загроза вибуху пошести. Чимале враження зробила вістка, що саме цього дня надійшов під Замостя Кривоніс із своїми полками, які здобули собі широкий розголос незвичайною відвагою та безпощадною жорстокістю. Остаточно переважила твереза думка. Вирішили розпочати формальні переговори про окуп і просили Мокрського виєднати у гетьмана прийнятні умови.

Вислід посередництва прийняв Хмельницький із вдоволенням до відома, що виразно зазначив у листі до замостян, писанім наступного

дня, в четвер 12 листопада, та заразом бажання, щоб дальші переговори велися не секретно листами, але явно через присланих уповноважених. Очевидно, гетьманові йшлося головно про збереження престижу, щоб назовні було видно, що замостяни перші звертаються до нього з проханням миру. З цим листом кс. Мокрський виправився вдруге до міста і спонукав обложених сповнити волю гетьмана. Вибрали двох шляхтичів: Олександра Ґрушецького і Юрія Мороховського, які негайно явилися в козацькім обозі. Заки почалися переговори, Хмельницький велів показати висланцям прилади, приготовані до наступу, м. ін. величезні драбини, витесані з цілих дерев, довгі 20 ліктів і такі широкі, що трьох людей могло одночасно стояти на одному щаблі; до двигнення такої драбини треба було 50 людей. Велике враження зробила на послів безмежна самопевність та безтурботність облягаючих. З усіх сторін надходили з роз'їздів відділи козаків і татарів, вели полонених, гнали худобу та везли здобич; з цим усім широко розтаборювалися по полях, не ставляючи чат, ані не заряджуючи ніяких засобів забезпеки. Дивувала їх також товариська поведінка гетьмана з козаками та легкий доступ, який кожний мав до нього.

Одночасно з нав'язанням урядових взаємин припинено з обох сторін ворожі кроки — настало перемир'я. Почалися довгі та вперті торги про висоту окупу. Спершу Хмельницький зажадав 200 тисяч дукатів. Замостяни заявили, що це просто немислима сума, божилися, що в місті нема ніяких засобів — ні в грошах, ні в товарах. Отже вибралася до Замостя окрема комісія, зложена з трьох козаків і двох татарів, під проводом полковника Лукіяна Мозирі, щоб провірити справжню виплатність міста; за цей час Ґрушецький і Мороховський сиділи в козацькому обозі, як заложники. Вкінці, після шестиденних переговорів, гетьман вдоволився 20 тисячами зл.; як окуп такої знатної твердині, була це дуже невеличка сума, що мала хіба символічне значення.

Тим часом 15 листопада виїхав кс. Мокрський в супроводі почоту 40 козаків під проводом Захара Хмельницького до Варшави, отримавши від гетьмана усну інструкцію і два листи: один до королевича Яна Казиміра, другий до сенату. В листі до королевича гетьман представив свій похід під Замостя як збройну демонстрацію з метою підперти його кандидатуру на королівський престол, висказав побажання, щоб він став самодержцем, як інші королі, а не таким, як його попередники, що були в неволі у "побічних короликів" — маґнатів, та домагався вдержання грецької віри в цілості і скасування унії.

В листі до сенату гетьман широко розписався про гноблення козаків Конєцпольським та варварські жорстокості Вишневецького, жадав покарання цих обох головних винуватців заколоту і виставив домагання, яких сповнення мало б стати підставою замирення, а саме:

загальної амнестії, підчинення козацтва під безпосередню владу короля і скасування унії. Зміст листа до королевича стане більш зрозумілий, якщо згадаємо, що ще перед цим, мабуть із кінцем жовтня, Ян Казимір, загрожений суперництвом свого брата Карла Фердинанда, вислав до Хмельницького шляхтича Юрія Єрмоловича з проханням підтримати його кандидатуру, обіцюючи козакам повну амнестію та поширення їхніх вольностей. Хоч Єрмолович не встиг упору дібратися до козацького обозу, бо захворів у дорозі, все ж таки він мабуть зумів якимсь чином повідомити гетьмана про свою місію. За цим здогадом промовляє рішуча заява Хмельницького в хосен Яна Казиміра в першому листі до замостян і уклад листа, переданого через Мокрського, що є немов відповіддю на посольство Єрмоловича. Становище гетьмана не було без впливу на вислід королівської елекції. Щоправда, Мокрський приїхав до Варшави вже після вибору, але вже довго перед цим кружляли глухі поголоски, що кандидатура Яна Казиміра козакам миліша, ніж його брата, і з його особою в'язалися надії на швидке поладнання грізної української завірюхи. Чимале враження викликала заява Хмельницького в листі до замостян, відпис якого, як ми згадували, команда Замостя вночі 6-7 листопада вислала до Варшави. Цей відпис надійшов до столиці 12 листопада, а вже наступного дня королевич Карло Фердинанд, що його вигляди в останніх днях замітно змаліли, зрікся своєї кандидатури. Уступлення найсильнішого суперника поставило вибір Яна Казиміра понад усякий сумнів. Почуваючи себе вже володарем Польщі, королевич цього самого дня, коли Мокрський виїздив з-під Замостя, вислав до гетьмана свого секретаря Якова Смяровського із зазивом, щоб припинив воєнні дії, вертався з військом на Придніпрянщину, обіцюючи негайно туди вислати своїх послів в цілі поладнання всіх непорозумінь та козацьких домагань. Два дні пізніше (17 листопада) відбулася елекція: Яна Казиміра одноголосно вибрали польським королем. Кс. Гунцель-Мокрський, занедужавши в дорозі, приїхав щойно 24 листопада до Варшави. Відповідь на привезені ним листи та усне посольство вислав Ян Казимір, вже як справжній польський король, 27 листопада через посла Станіслава Голдаковського.

Тим часом по закінченні торгів про окуп та виплаченні умовленої суми під Замостям настала повна згода. Хмельницький велів випустити на волю 60 поляків, схоплених козаками в Руді й Наролі в полон, між ними і Юрія Белзецького. Між облягаючими та обложеними швидко нав'язалися безпосередні взаємини. В першу чергу зацвіла торгівля. Козаки й татари радо міняли добичу на готовий гріш. Замостяни за дешеву ціну скуповували золоті та срібні речі, одіж, полотно, худобу тощо. Серед козаків був попит на тютюн, вино, горілку. Від татарів можна було звичайних полонених викупити по золотому за особу; полону із заможніших кіл, за який могли б надіятися більшого окупу, не

мали. Ці торговельно-мирові взаємини мали однак для замостян доволі неприємний наслідок. З приводу негігієнічного відживлювання в поході серед козацького війська поширилася кривава бігунка (дизентерія), яка тепер перекинулася до міста, забираючи з-поміж виснаженої бідноти багато жертв.

З настанням перемир'я Хмельницький переселився до села Лабуньок, положеного 8 км на південний схід від Замостя, де замешкав у дворі шляхтича Млотковського. Тут 17 листопада дав відправу першому, що завітало до нього, заграничному посольству. Були це посли від семигородського князя Юрія І. Ракоці, які приїхали до козацького обозу під Львовом тоді, коли козаки вже вибралися в дальший похід під Замостя. Семигородський князь просив гетьмана про підтримку кандидатури свого молодшого сина Жигмонта на польський престол та жертвував козакам збройний союз. Хмельницький дав прихильну відповідь і для дальшого ведення переговорів вислав з від'їжджаючими семигородцями козацьке посольство до князя під проводом Івана Виговського. Сильний відділ, біля 3000 вояків, провожав оба посольства аж до семигородської границі.

Незважаючи на остаточну згоду й одержання умовленої суми окупу, козацьке військо не рухалося з-під Замостя, хоч пошесть і холод дошкулювали все більше. Загомоніли голоси невдоволення з безділльного обозування. Татари й частина козаків хотіли вертатись додому, інші настоювали, щоб іти далі в глибину Польщі. Але гетьман твердо рішився лишитись на місці, дожидати повороту кс. Мокрського та ясної відповіді Варшави. На щастя, розв'язка прийшла швидше, ніж можна було надіятися. Вже в четвертий день після від'їзду Мокрського, в саме полудне 19 листопада, чати дали знати, що від півночі, сітанецькою дорогою, їде королівський посол. В обозі настала метушня. Замостяни занепокоїлися, думаючи, що ладиться несподіваний напад на місто і чим швидше метнулися зайняти оборонні становища на мурах. Гетьман вислав полковника Чорноту з 600 їздцями зустрічати посла. Був це Яків Смяровський, що, поспішаючи, вже четвертого дня після виїзду з Варшави став під Замостям. Чорнота привітав його, зіскочивши враз з іншими старшинами з коней; відтак старшина окружила посла та його конвой, беручи їх поміж себе у перший ряд, і при звуках труб, сурм та бубнів провела попри мури Замостя до Лабуньок. Коли приїхали до двору, де жив гетьман, всі козаки вистрілили з рушниць. Хмельницький вийшов назустріч до половини двору і провів посла до кімнат. Коли почув, що Ян Казимір вже вибраний королем, велів стріляти з гармат. З уваги на припізнену пору посла відвели на його квартиру, відкладаючи святкове "послухання" до завтра.

Смяровський ще цього вечора розвідав, що деякі із старшин, головно Кривоніс та Головацький, обстоюють, щоб не вступатися зі

зайнятих земель аж до підписання тривкого трактату з Польщею. Тому придумав хитру інтригу, щоб у Хмельницького викликати недовір'я до них, збудити підозріння щодо їхніх намірів. На довірочній розмові перед святковим слуханням остеріг гетьмана, що, як деякі полонені козаки на муках зізнали, він — гетьман — має у війську ворога, який бажає позбавити його булави й життя; також просив, щоб на святковому слуханні не було Кривоноса, бо цей ватажок зруйнував його майно, позабивав його дітей і жінку, а восьмилітнього синка продав татарам; якщо б тепер він став із ним віч-на-віч, ніщо в світі його не спинить встромити шаблю клятому ворогові в серце. На святкове слухання посла зібралося у Хмельницького стільки старшини, скільки могло зміститися в кімнаті. Гетьман виступив у шкарлатнім жупані із срібними петлицями та в фіялковій ферезі, підбитій найкращими соболями. Коли королівський посол передав листи і, вложивши шапку на голову, почав правити своє посольство, всі приявні поздіймали шапки та при кожній згадці королівського імени похиляли голови. Хмельницький у відповіді перш за все поздоровив Яна Казиміра з його вибором на короля, при чому загриміли гармати. Коли після півгодинної пальби втихло, заявив, що, коли б були кого іншого вибрали королем, він з козаками пішов би на Краків і дав корону тому, кому б захотів; тепер обіцює королеві вірну службу і, сповняючи його волю, вернеться на Придніпрянщину та буде там дожидати королівських комісарів.

Одначе Смяровському прийшлося поборювати ще інші труднощі. Деякі із старшин, що не були на святковому слуханні, стали докладно розпитувати гетьмана про мету посольства й домагалися показання королівського листа. Читаючи лист, завважили, що посол обіцював дещо таке, про що в листі не було згадки. Коли ж до цього ще побачили печатку шведського королівства і підпис Яна Казиміра без титулу польського короля*, підняли гамір, вигукуючи, що це не посол, але якийсь ошуканець або шпиг, що його треба закувати в кайдани і вислати до Трахтемирова. Смяровський, дізнавшися про це від свого інформатора, сміливо сам пішов на їхню нараду і присягою та переконливими доказами поборов усі підозріння; підтримав його й гетьман, виясняючи, що в дипломатичних взаєминах важне те, що посол усно говорить, бо лист має лише значення посвідки достовірности посла.

Ввечорі відбувся пир, де "козацьким звичаєм подано шість страв і доброго вина". Коли гетьман пив здоров'я короля, загули всі гармати.

Посольство Смяровського принесло те, чого Хмельницький покищо

---

* В хвилині висилки Смяровського Ян Казимір ще не був формально вибраний польським королем, проте покористувався титулом шведського короля, що перейшов на нього в спадщині по братові Володиславові IV.

бажав, тобто признання нововибраним польським королем козаків за рівноправну воюючу сторону та обітницю негайної висилки комісії для полагодження козацьких домагань.

Дальший побут під Замостям уже не мав цілі, тому гетьман дав наказ до відступу. Навантажені добичею вози, разом із 16-літнім сином гетьмана Тимошем, вибралися ще давніше в дорогу; 21 листопада були вже під Жовквою, відкіля після дводенного відпочинку поїхали далі. Генеральний відступ почався в суботу 21 листопада. В першу чергу вирушила артилерія. За нею наступного дня від'їхали татари з Тугай-беєм і гетьманський обоз, у понеділок 23 листопада відійшла головна частина козацьких полків. Цього ж дня гетьман відправив Смяровського, висилаючи разом із ним до Варшави козацьке посольство з листом до нововибраного коропя, та зараз на другий день, 24-го, вибрався сам у дорогу, простуючи на Сокаль, Берестечко й Паволоч. Після відходу військ Хмельницького зосталися під Замостям лиш дрібні відділи черні під проводом Мозири, братів Капустів, Гири, Вовка і ін. Замостяни, щоб їх позбутися, безнастанно стріляли до них з мурів та, почуваючи тепер за собою чисельну перевагу, докучали їм збройними випадами. Вкінці по двох днях забралися й ці останки; 27 листопада відчинено міські ворота і в костелах відправлено благодарні богослуження.

Посольство Голдаковського дігнало Хмельницького аж на Волині.

Богдан Хмельницький у Белзчині й Холмщині (Серія "Минуле й сучасне"), ч. 19. Краків, Українське Видавництво, 1941.

НОТАТКИ ПРО ДІЇ УПА В НАДБУЖАНЩИНІ

(З БРОШУРИ *У БОРОТЬБІ ЗА ВОЛЮ — ПІД БОЙОВИМИ ПРАПОРАМИ УПА*. КРАЙОВЕ ВИДАННЯ, ЛИСТОПАД 1945 РОКУ)

В. К.

ПРОРИВ

Вже у віддалі 25-30 км на північ від Львова починається ланцюг лісів, попереривaний то вужчими, то ширшими поясами густіше заселених теренів, розгорнутих передусім вздовж залізничних шляхів, автострад і містечок. У період німецької окупації численні повстанські відділи на цих теренах не давали спокою ґештапівцям та їх вислужникам, а тепер вони теж тут непокоять сталінських окупантів.

Після довгих перемаршів, доходячи аж до совєтсько-польського кордону, сотня Української Повстанської Армії "Галайда І" під командою сотенного командира Перемоги 20 березня 1945 р. добрела до села Верини (район Куликів, обл. Львів). На південь від цього села, по середині віддалі між Жовквою і Камінкою Струмиловою простягається ліс Зіболщина. Сотня "Галайда І" на день виходила із села до лісу, щоб не розконспірувати свого місця перебування перед численними більшовицькими розвідниками.

Ввечорі 21 березня 1945 р. більшовики стягнули поважні сили в довколишні села, а ніччю довкола лісу Зіболщина поробили численні застави. Було ясно, що ворог задумує, за своєю уже давно усталеною практикою, прошукати ліс.

22 березня 1945 року над ранком, уже о год. 5-ій, повстанська сотня відступила до лісу й там відразу вибрала відповідні становища та почала їх укріплювати. Треба було приготовитися до тривалішого бою, бо ліс навесні, ще непокритий густим листям, не дає доброї можливости зручно маневрувати поміж ворожими угрупованнями, тим більше, що ворог діє переважаючими силами.

Становища відділу були добре вибрані. Відділ примістився у лісі в закритому терені, на південь від села Верини. На північ від повстанських становищ — досить велика галявина, яка дала можливість скоро зауважити ворога. На схід від становищ, у напрямі на село Воля Жовта-

нецька, був зруб, який теж з цього боку унеможливлював ворогові проводити безкарно наступ на повстанську сотню.

У відділі "Галайда І" було тоді 167 повстанців. Ділився він на три чоти, кулеметну та гарматну ланки і рій розвідників. Більшість сил відділу розміщено для оборони північного становища, бо звідти найскоріше треба було сподіватися ворога. Тут від північного заходу зайняла становище чота Лісового, а від північного сходу чота Ігоря. Чота Сивого зайняла становища від південного заходу. Решта відділу осталася в запасі. Повстанці вибудували окопи та очікували ворога.

Дані, що їх приносила розвідка, та часті постріли більшовиків зорієнтували повстанський відділ, що ворог почав уже концентричне перешукування лісу, виходячи із сіл: Верини (із півночі), Воля Жовтанецька (від сходу), Зіболки (від півдня), Передриміхи Малі (від південного заходу) та Білий Ліс (від заходу).

Як пізніше стало відомо, в облаві на цей ліс брала участь одна більшовицька дивізія (біля 6 тисяч чоловік) внутрішніх військ НКВД, у тому свіжомобілізовані рекрути. Штаб цієї дивізії з якимсь генералом містився у Волі Жовтанецькій. Більшовики ішли кількома лавами. Наперед йшли рекрути, а в останній лаві загорілі чекісти, які підганяли передні лави.

О год. 11-ій одна ворожа групка в силі 20 чоловік вийшла з лісу на галявину, просто становищ чоти Лісового. Командир Перемога дав наказ: — Вогонь! Майже ціла передня групка ворогів упала від повстанського кулеметного вогню. В передніх більшовицьких лавах почувся нелюдський зойк, а за цим вороги почали відступати. Тут енкаведисти змусили свої передні лави до нового наступу. За декілька хвилин цілий повстанський відділ зі всіх сторін оточено. Більшовики підтягали безнастанно свої нові сили і раз за разом кидали їх у масові атаки. Ворогів було так багато, що безнастанні серії повстанських кулеметів (МҐ 42) не давали собі ради з їх великим числом. На місці тих, що впали, негайно появлялись нові більшовицькі вояки.

О 12-ій годині дістав поранення в праву грудь сотенний командир, друг Перемога. Він далі командував боєм, щоб не допровадити до будь-якого замішання чи заламання серед повстанців. Доперва пізніше, вже цілковито вичерпаний, він передав команду чотовому командирові Сивому, але далі не переставав подавати бойові поради.

Сили ворогів зросли до такого ступеня, що вони вже почали вдиратися на повстанські становища. Повстанці по-геройськи відбили більшовиків рукопашним боєм, кололи їх багнетами, били прикладами.

На відтинку чотового командира Ігоря теж кипів завзятий бій, але тут його чота мала дуже гарне становище: від півночі галявину, від сходу зруб. Ворог не міг до неї підступити цілком близько.

Енкаведисти найбільше натискали на становище чоти Лісового. В

кульмінаційнім пункті бою вислано їй на підкріплення гарматну ланку, а опісля ще й кулеметну. Все ж таки ворог наступав сильно й часто. Кожної хвилини грозило перервання оборонних повстанських становищ.

Критична хвилина бою щораз то наближувалася. Командир Перемога узяв на увагу свої сили та переважаючі сили ворога, а теж малий запас амуніції, що її при собі мали повстанці. Він постановив усякими способами не допустити до кризи та врятувати повстанські відділи перед розбиттям.

Видано вже остаточний наказ повстанцям прориватися боєм через вороже кільце. Власне у цій хвилині ворог прорвав становища чоти Лісового. Найгіршим було те, що не можна було повідомити чотового командира Ігоря про плянований прорив та відступ. На полі бою впало двох зв'язкових, що їх вислав к-р Перемога до Ігоря. Дещо пізніше вислано в тому ж напрямі й бунчужного сотні, друга Крука, але ворожа куля ранила і його. Він мусів на полі бою дострілитися, щоб не попасти живим у ворожі катівські руки.

Було вже після години 14-ої. Дві чоти приготовилися до прориву. Повстанці рушили в одному напрямі. Це побачив ворог і негайно у тім місці скупчив свої сили. Тоді повстанські чоти рушили в цілком іншому напрямі. Першою прорвалася через три ворожих лави чота Сивого, а відтак Лісового. Чота Сивого гураґанним вогнем прорвала в однім місці угруповання ворога, завдаючи йому важких втрат. Але прорив теж повстанцям спричинив жертви. Згинув тут смертю героїв чотовий командир Лісовий та був ранений чотовий к-р Сивий.

Чота Ігоря, віддалена дещо на схід від інших повстанських чот, не зауважила прориву повстанців та дальше продовжувала бій. Доперва тоді, коли пробували пов'язатися з командиром Перемогою, зауважено, що ворог посилив свої атаки власне з тих сторін, де перед тим стояли сусідні повстанські чоти. К-р Ігор додумався про те, що вже сталося, і тому постановив прорватися в східньому напрямі через зруб, перед своїми становищами. Ворог власне заліг перед зрубом, але іншого виходу для оточеної повстанської чоти не було. Чота Ігоря сипнула по ворогові густим вогнем, а відтак з окликом "Слава!" кинулася на ворожі становища. Без уваги на сильний ворожий контр-вогонь повстанці прорвалися через ворожі становища в бажаному напрямі.

Зразу після прориву двох чот к-р Перемога задержав повстанський відділ і зорієнтувався, що чота Ігоря не зауважила його прориву. Для допомоги ще оточеній чоті повстанці заатакували більшовицький перстень іззаду, його ліве крило. Це власне в дуже великій мірі допомогло чоті Ігоря прорватися через сильні ворожі лави.

Негайно після прориву повстанців більшовики панічно відступили аж до села Колонії. Там вони наткнулися на нові більшовицькі частини, що йшли своїм з допомогою. Не зорієнтувавшися, що це можуть бути

їхні відділи, вони почали стрілянину. Тоді в селі Колонії з обох більшовицьких сторін впало багато окупантських посіпак.

Зате повстанцям після цього майже все пішло щасливо. Дві чоти з к-р Перемогою рушили з місця бою в південно-східньому напрямі, щоб получитися з чотою Ігоря. Але її важко було віднайти. Зате за дорогою Верини-Зіболки командир Перемога зустрінув дві повстанські чоти з відділу "Галайда II". Ці дві чоти допомогли нести ранених повстанців, яких було 12. Під дорогою Зіболки-Воля Жовтанецька ці два повстанські відділи відпочили, перев'язали поранених та приладили для них відповідні ноші.

Вже вечоріло, коли повернулися розіслані стежі та повідомили, що ворог стягнув свої сили із лісу в села. Треба було ще вночі покинути Зіболщину, щоб не мати діла з новими облавами.

Ніччю повстанські чоти вирушили на захід, перейшли за шосе Камінка Струмилова-Мости Великі й там у лісах віднайшли повстанського лікаря. Ранених, між ними й командира Перемогу, віддано під лікарську опіку. Команду над сотнею перебрав тимчасово сотенний писар друг Аміль.

Чота Ігоря після прориву подалася через шосе Жовква-Камінка Струмилова аж під село Дальнич-Заріччя. Там перемучені повстанці зустріли одну чоту з відділу "Галайда II". Із зміцненою бойовою силою повстанці відпочили, а відтак подалися на бойовище під село Верини, де поховали поляглих повстанських героїв.

В часі бою згинуло сорок повстанців, а 18 було ранених. Жоден повстанець не попав ворогові живим у полон. Легко ранені повстанці продовжували безнастанну боротьбу, а тяжко ранені, якщо не можна було їх підібрати з поля бою, дострілювалися або розривали себе ґранатами. У повстанськім відділі служило двох рідних братів. Один з них в час бою був смертельно ранений. Другий брат хотів його, сам наражаючись на ворожий вогонь, підібрати та винести з поля бою. Ранений брат на це не дозволив і ще попросив дострілити його, бо він вже й так був смертельно ранений. Зі сльозами на очах здоровий брат виконав останню повстанську прислугу своєму братові.

Зате більшовики мали багато більше втрат, а саме понад 470 убитими і пораненими. На другий день після бою більшовики поховали в Жовкві 38 убитих офіцерів. Між убитими офіцерами були два полковники і три майори (між ними майор-лікар).

Більшовики ще декілька днів товклися по сусідніх лісах і гайках, шукаючи за повстанськими відділами. 25 березня 1945 р. в час перешукування лісу Сто Морги (недалеко Мостів Великих) наскочили червоні людозвірі на рій друга Сокола, що під час прориву під селом Верини відбився від повстанських чот. У перестрілці згинув ройовий командир

друг Сокіл та ще один повстанець. Решта повстанського роя продерлася через ворожі війська.

1 квітня 1945 р. до сотні повернувся її командир — друг Перемога, хоча він ще не зовсім виздоровів. Він негайно наладнав свою сотню, яка в час прориву була розділена на окремі частини. Незадовго потім відділ "Галайда І" повернувся до своєї бойової форми та, поповнивши свої проріджені кадри, брав участь у багатьох нових боях. Під час наскоку на місто Радехів (26. IV. 1945) та в бою в лісі під с. Радванцями (28. IV. 1945) повстанці друга Перемоги не посоромили імени свого командира.

Незважаючи на свої жертви, по-геройськи прямують українські повстанці до перемоги над окупантом. Ідея Вільної Самостійної України — сильніша у них від усіх трудів, небезпек і жертв.

ПО-КОЗАЦЬКИ

Ворог шукав пімсти. За знаними чекістськими, ґештапівськими, нелюдськими способами проклятий ворог — сталінський окупант — застосував на наших родичах і приятелях збірну відповідальність. Понад двісті дорогих нам осіб із наших рідних сіл силою захопив та їх у м. Радехові (Львівська область) у збірнім таборі помістив і на Сибір приготовив вивезти. З вивезенням йому так дуже скоро не йшло, бо не вспіли чекісти відповідної кількости невинних людей арештувати, щоб ними кількадесят вагонів сибірського залізничного транспорту тісно напакувати.

Сумні вістки про знущання ворога над нашими рідними в конц-таборі доходили час від часу і до нас. Вирвався хтось до міста, вдалося там комусь підійти до табору, крадькома через колючі дроти із родичем своїм пару слів переказати, сестрі чи матері своїй щось з харчів чи одежі передати, то вже цілими днями після того по селах і серед повстанців не було кінця розмовам про них, цих наших рідних, що в кігтях більшовицького окупанта, за дротами, під зірким караулом енкаведиста ждуть на вивезення в країну мук, страшні тайґи Сибіру чи пустині Казахстану.

Наші повстанські серця накипали жадобою визволити цих наших рідних з рук кривавих катів. Кожного дня про це ми згадували щораз частіше у розмовах між собою. Та знали ми вояцьке діло й спокійно вижидали наказів своїх командирів.

Наш повстанський відділ "Галайда І" 25 квітня 1945 р. радощам не знав кінця. Ми відразу відчули, що заноситься на щось гаряче. Наш командир друг Перемога мав тоді багато біганини, бо треба ж було прийняти та заквартирувати гостей. До нашого повстанського табору прибуло перш за все кілька вищих командирів, між ними командир

нашого відтинка, друг Б, а теж провідники місцевого підпілля. Дальше почали прибувати до нас знайомі нам повстанські відділи.

Прибув відділ "Перебийніс" під командою сот. командира Шумського. Далі, "Тигри" із сотенним к-ром Ромком. Недавно, 12 квітня, "Тигри" добре перебили більшовиків у селі Барані Перетоки, що є положене зараз на північ від Сокаля. Відтак прибув до нас відділ "Пролом" (сот. к-р Черник), який 8 квітня 1945 р., під час облави на ліс під Камінкою Струмиловою, так славно пробився через ворожі застави. Вкінці "Кочовики" зі сот. к-ром Штилем та бойова група Служби Безпеки друга Клея. Ростуть чимраз більше повстанські настрої, коли так багато українського підпільного війська бачиться разом.

Скликано командирів усіх відділів на нараду. Всі вже знали, що приготовляється наскок на енкаведистів у Радехові. Обговорено детально пляни. Розглянено пляни розміщення ворогів у місті за даними, що їх подала місцева підпільна розвідка. Окремі повстанські відділи порозсилали по одному своєму роєві на сусідні села, щоб приготовити відповідну тяжку зброю, міномети, амуніцію, міни та ґранати.

На другий день, 26 квітня, повстанцям тяжко було дочекатися вечора. Тільки холоднокровна постава наших командирів пригадувала нам безнастанно, що не треба безпотрібно гарячитися, а зате треба тверезо до діла приготовитись. Кожний з повстанців перш за все чистив зброю, провірював, чи набої не позамокали, понаправлював дещо в своєму виряді, щоб усе добре держалось, не дзвонило в дорозі, не перешкоджало маршувати.

А наші командири все щось обговорювали, нараджувалися.

Вкінці, коли вже вечір наближався, наказано приготуватись до відходу. Заметушилося воятво. За кілька хвилин появилися серед густого лісу прямі, реґулярні лави повстанського війська України. Настрій був бадьорий.

О 19-ій годині всі вирушили в похід на Радехів. Довгим стрілецьким рядом, безшумно витягнулися повстанські сотні. Відтак і вони порозділювалися кожна за своїм призначенням.

На всіх шосейних шляхах і залізничних дорогах, що ведуть до міста Радехова, повстанські відділи поробили бойові застави, щоб ворог під час бою не стягнув собі допомоги з інших своїх залог.

"Перебийніс" держав заставу на шосе і залізниці, що ведуть із міст Стоянова і Луцька (від північного сходу). Одна чота відділу "Кочовики", під командою чотового командира Гайдука, стояла на шляхах, що ведуть із Камінки Струмилової і Львова (від південного заходу). Відділ "Пролом" зайняв становища на шляху від містечка Лопатина (від сходу). "Тигри" опинилися під містечком Новим Витковом і там, у лісі на шосе, що веде до Кристинополя (на захід), поробили завали з лісних колод. Хорунжий Іванчук позаміновував усі залізничні шляхи.

Сотенний к-р Перемога примістився з ґранатометом під самим містом, на залізничнім шляху, що веде до Львова. К-р відтинка В. з охоронним роєм обняв командний пункт, положений у віддалі одного кілометра від міста.

В саму північ повстанці увійшли в місто. Три хвилини перед початком наскоку перервано ворожі телеграфні й телефонні сполучення.

Одна група, а це — одна чота з нашого відділу, один рій з відділу "Перебийніс", який орієнтувався добре в терені, та бойова група СБ —під загальною командою булавного Ігоря — попрямувала на будинки відділів НКҐБ і НКВД. Все відбулося тихо, справно, щоб заскочити нагло ворога. О год. 1.30 перший постріл перервав нічну тишу... Це рой. к-р Хмара вистрілив з протипанцерної труби ("оффенрор") у вікно приміщення НКВД. Після цього повстанці взяли приступом будинки відділів НКҐБ-НКВД та цілком здемолювали ці чекістські кубла. Друга група, а це — частина відділу "Кочовики" під командуванням хорунжого Штиля, дістала завдання звільнити в'язнів з концтабору. Негайно по першім пострілі друга Хмари чот. к-р Довбуш вистрілив теж з протипанцерної труби на електростанцію. Таким чином позбавлено місто світла. Одночасно почався наступ на охорону концтабору. Перестрашені енкаведівські лакеї скоро повтікали звідти і поховалися по різних криївках.

Тут наступила незабутня сцена. В'язні почали виходити з концтабору. Вони кидалися повстанцям на шиї, обнімали їх та цілували. Багато серед них було рідних, знайомих. Почалися розповідання, поплакування.

Та командир групи не дозволив баритися. Він наказав кільком повстанцям вивести звільнених в'язнів за місто дорогами, які були обставлені нашим вояцтвом. За містом недавні кандидати на сибірських каторжників порозходилися домів кожний у свою сторону.

Інші повстанці зайняли броварню та забрали звідтіль кілька бочок пива. Возами вивезено бочки з пивом до призначеного місця.

На горищі концтабору поховалися більшовики. Тяжко було їх звідти викурити. Та на це порадили повстанські гарматки. Цільними пострілами вони знищили укритого ворога.

Вже була третя година. Прийшов наказ негайно відступити з міста. Ворог, який заховався частинно у своїх укріплених бункерах, старався ще нам хоча перед відступом перешкодити. Він почав обстрілювати кулеметним вогнем вулиці. Ройовий к-р П. кількома пострілами з 82-мм ґранатомета обороняв наш відступ. Ракетою дано знак для відділів, що стояли на бойових заставах, щоб відійшли на умовлене місце збірки.

Коли встало сонце, то вже нікого з повстанців не було видно на відкритих теренах. Тільки окупант у м. Радехові не дораховувався своїх. Під час нашого наскоку убито понад 20 більшовиків, а 15 пора-

нено. Наші втрати були малі: тільки 5 ранених. Ми відбили у ворога понад 200 в'язнів з концтабору. Козацьке діло по-козацьки виконали повстанці.

(Із оповідання повстанця відділу "Галайда І")

ЛЕНТА ЗА ЛЕНТОЮ...

Наш наскок на райцентр Радехів допровадив сталінських собак до скаженої люті. Ми знали: тепер кинуться вони за нами з подвійною силою. Пожене їх і скажена лють, що вони безсилі в боротьбі з українськими повстанцями, які розбивають їм навіть райцентри та виполошують їх з тих гнізд. І пожене їх страх перед найстаршим кремлівським собачим батьком, який їм придавить хвоста за те, що не можуть дати нам ради.

Отож треба було сподіватися ще більшої погоні й облави, ніж бували досі.

Негайно після наскоку ми зібрались у т. зв. Радванецьких лісах, розташованих на півдні трикутника залізничних шляхів Камінка Струмилова-Сокаль та Камінка Струмилова-Радехів. Після полудня наші три відділи "Галайда І", "Перебийніс" та "Кочовики" пішли до села Яструбич на вечерю. Повстанські відділи "Тигри" і "Пролом" відлучились від нашої групи і пішли в іншу сторону. Їм удалося щасливо обійти всі більшовицькі застави. Не так пощастило нам.

Вже перед селом натрапили ми на ворожу заставу, яка привітала нас вогнем з кулеметів. Значить, вже віднайшли нас. Скоро!... Треба відступити... Після короткої наради вирішено, що всі три відділи переправляться через Буг, щоб податися дальше на захід. Але й тут нам не пощастило. На причілку Збиця, що належить до Яструбич, де ми хотіли переправитись через Буг, не було човнів. Треба було шукати іншого переходу. Всі відділи подались на північ, щоб перейти Буг мостом у селі Городище, безпосередньо на південь від м. Сокаля.

Але тут вже була теж сильна застава у поготівлі. Вона зі засідки привітала нас кулеметним вогнем. Та попеклась здорово на цьому. Наш ройовий Калина з відділу "Кочовики" відповів негайно на ворожий вогонь своїм кулеметом так цільно, що положив 15 сталінських посіпак. Ми не мали жодних втрат (крім вистріляних набоїв). Однак від переходу в цьому місці треба було відступити, бо брати міст лобовою атакою в партизанській тактиці не вказано. Коли ворог приготовив там свої сили, то хай сидить і чекає. Ми знайдемо його тоді, коли нам догідно.

Нам стало ясно, що комплекс лісу вже обставлений з усіх сторін. Скоро почнеться безпосередня ворожа акція на ліс. Як пізніше ми

довідалися, ворог стягнув у тому часі на акцію проти наших відділів на цьому відтинку чотири тисячі своїх вишколених людоловів. Півтори тисячі перешукували ліс, а решта його сил блькувала довкруги заставами й засідками.

Значить, нам треба приготовитись до оборони, бо нема вже часу на виманеврування із загроженого терену. Було це 28 квітня 1945 року, на другий день після нашого славного бойового наскоку на Радехів. Наші відділи підібрали якнайкраще місце для оборони, а то гору між селами Тишиця і Воля Радванецька. Ми взялися скоро до копання окопів. Тут чекає нас мабуть сьогодні довгий і затяжний бій. Хай ворог ламає собі зуби на наших окопах.

Відділи зайняли становища. Усе готове. Чекаємо.

Цілістю командує к-р відділу "Галайда І" сотенний Перемога. А тим часом у душі міняються почування і думки одні за одними. Одні кажуть: — Держись, брате! Не дайтесь, хлопці! Пригадайте всі знущання над нашим народом. Гляньте на неволю рідної землі! Бийтесь, мстіть, не вагайтесь, не дивіться, що їх тисячі, що ви оточені!... А інші питають, чи буде з нами сьогодні перемога? Чи виведе нас наш славний командир Перемога ще раз до перемоги? Ми ж оточені... Та дарма думати. Не час думкам. Краще зброю ще раз переглянути. Бо вже ось-ось і ворог.

Ранком сталінські людолови почали систематичне перешукування лісу. Довго тривало, поки нас віднайшли. Видно, не легко було це їм. Біля години 14.30 ворожа група наткнулася на нас. Перший наступ цієї групи ми негайно відбили. Тоді ворог підтягнув дальші сили. Тепер вже має він нас в оточенні, у безпосередньому бойовому контакті. Старші сталінські собачники вже певне мріють про нові ордени й жалування з Кремля. Женуть, отже, зґраї своїх людоловів хмарою на нас. Наступ за наступом! Що одна лава заламується, то вже друга жене під укіс наших цільних повстанських куль. Кілька разів уже доходять до наших становищ і намагаються виперти нас. Та дарма. Не вдається. Перед нами зате росте гора ворожих трупів. Бо це не з німаками маєте до діла, які свідомі своїх злочинів, биті всіма, втікали з нашої землі. Наша земля сама горіла їм під ногами, пекла; наші повстанці славно били німоту й тепер б'ють сталінську зґраю. Поки крок поступиш — трупом упадеш. Або він сам впаде, або ти впадеш, але добровільно жодного окупанта український повстанець на свою землю не пустить.

Розлючений нашою завзятою незламною обороною ворог підтягає нові сили. Приносять два важкі кулемети — "максими", чотири 82-мм ґранатомети і гарматки.

Ворожі групи порозуміваються ракетами й о годині 18-ій починають проти нас гураґанний вогонь з усіх родів зброї. Однак безуспіш-

но. Глибокі окопи, які ми приготовили собі старанно, охороняють доволі успішно перед стрільнами.

У найгарячішому моменті к-р Перемога вистрілив кілька ракет, щоб змилити ворога, який, як ми зорієнтувались, ракетами порозумівався і давав знаки про розташування своїх і наших становищ та керував відповідно до цього напрям вогню. — Підступ удався знаменито! Головні вогневі гнізда ворога лочали обстрілювати власні наступаючі лави. Від несподіваного вогню з боків упало багато більшовиків і витворилось на деякий час у ворожих лавах велике замішання.

Тоді розлючений ворог пробує запалити ліс, щоб нас викурити з наших оборонних становищ. Та ми не злякались і того, що ліс біля нас починає горіти. В цьому сама природа прийшла нам з допомогою. Зірвався вітер і за хвилину хлинув дощ та погасив ще добре не розшалілий пожар. Нам здавалось тоді, що з нами усі добрі сили; і ми почувались на хвилину вже переможцями. Бо ось вечір, ніч — повстанська мати. Вже недалеко.

Та ворог не вступається. Сталінським собакам немає відступу, бо ззаду на них чигає і слідить безупину недовірливе, злюще око самого найстаршого собачника. Він їм не попустить, не помилує. Вони мусять наступати й загибати, бо на це й вони людолови-собаки, на те він їх держить, годує і гонить та тренує у людоловлі. Лихо тільки, що десь узялись ті кляті повстанці — "бандьори", що не дають їм так, як давніше бувало, спокійно гуляти і їздити по головах безборонного, нещасного, закріпощеного люду. От і тепер не йде. Треба з ними битись. Треба й загибати. Бо це бандерівське насіння таке завзятюще й тверде, що ніяк його не зімнеш, не розкусиш, ні не обманеш. Жодні підступи, жодні обіцянки, жодні хитрощі й примани не помагають. Треба таки битись. А й це з ними не легка, дуже не легка штука, — думали червоні командири, рвали собі волосся з голови, що вже близько ніч, а вони ще нічого не "сдєлалі". — Не тільки пропадуть ордени, але й їм попаде.

Отже, давай, ревнули на своїх ребят-собаченят: — "Впєрьод", ще раз до наступу! Так почався, перед самим вечором, ще один, уже сьомий з черги, та цим разом найбільший і найгрізніший наступ ворога на наші становища.

Повстанці прийняли ворожий натиск, немов непорушний мур. Ніхто й не подумав про небезпеку. Де нам тепер до таких думок. Ворог перед нами, — скажений, лютий, впертий, рветься на нас, паде і пхається знову. Напружуємо всю увагу. В очах сам вогонь, збіглись усі нерви разом у напрузі, — щоб не переочити, не схибити, — ціляти, ціляти, цільно стріляти, не підпустити заблизько! Руки самі, неначе механізм, докладно й точно виконують те, що напруга всієї уваги й сили волі наказує їм.

А втім — що це? Пісня? Спів?

Так, наша пісня! Наша повстанська пісня!

Це амуніційний Цимбрина подав кулеметникові Гірці нову ленту набоїв і обидва заспівали улюблену повстанську пісню:

Вже вечір вечоріє, повстанське серце б'є,
То лента набої поспішно подає...

Ми всі підхопили з одушевленням рефрен:

Ох лента за лентою набої подавай,
Український повстанче, в бою не відступай!

"Лента за лентою набої подавай, український повстанче в бою не відступай", — несеться ще раз могутнім відгомоном по лісі. Співають, здається, самі стрілецькі рови з нами — співають у дивному захопленні й наші легше ранені друзі, а мертві, вбиті своїми тілами свідчать виконання цього заклику до останнього.

І ця атака ворога заламалася. Ми відбили її з піснею на устах.

О годині 21.45, коли вже добре темніло, к-р Перемога зібрав скоро всі відділи в одному місці в "кулак". Наглим ударом в одному місці по ворогові — прориваємо кільце оточення. Ворог змучений, скривавлений, здивований нашою поставою, заскочений нашим ударом, навіть не пробує безпосередньої погоні, тільки посилає за нами одне за одним ґранатометні стрільна.

Криваве жниво зібрав бог війни цього дня. Біля двох сотень сталінських собак лягло трупами, а сотня ранених. З нашої сторони впало тільки п'ятьох убитими, з того три з відділу "Галайда" та два з відділу "Кочовики". Крім того ми мали 10-ох ранених, чотирьох з відділу "Галайда І", чотирьох з відділу "Кочовики" і двох з бойової групи СБ, яка брала участь в бою разом з нами. Усіх ранених ми віддали пізніше під опіку клітин підпільного Українського Червоного Хреста.

Ми самі, безпосередньо після останнього бою і проламання ворожого оточувального кільця, вийшли щасливо поза терен, обнятий у тому часі ворожою акцією, і зникли на деякий час ворогові з очей, щоб приготовитись до нових бойових дій.

Ще й сьогодні, коли співаємо нашу пісню "Лента за лентою", пригадується кожному з нас незабутній славний бій у Радванецьких лісах, а слова цієї пісні пливуть тоді ще любіше й миліше, з самої глибини серця.

(Із оповідання повстанця відділу "Галайда")

ВАРЯЖ

В ліску недалеко одного села притаєний, ледве чутний гомін. Багато озброєних людей, зодягнутих в більшовицькі, польські чи німецькі уніформи, оживлено розмовляють між собою. Не дармо ж їх усіх скликано. Це українські повстанці, зібрані тут за дорученням своїх командирів, очікують дальших наказів.

На більш видним місці появляється командир Ягода-Черник. Заряджує збірку. Стають у довгі стрілецькі лави завзяті повстанці.

Командир Ягода-Черник ясно й виразно пояснює, в якій цілі всі тут зібралися. Поставлено завдання знищити дві станиці більшовицько-польської міліції — в містечку Варяжі та в Хороброві. Треба покарати бандитів за їхні злочини, за спалені хати, за палення живцем людей, за грабежі, за невинно пролляту кров.

Повстанцям не треба цього два рази повторяти. Вони самі знають, чому, кого, за що йдуть сьогодні карати. Нема в Холмщині, нема в Грубешівщині ні одного села, де б скажені, тупоголові польські шовіністи-імперіялісти, що пішли тепер ще й на службу червоному кремлівському люциперові, — не нападали, не палили, не грабували, де б не били, не мордували, не вбивали. Немає ні одного дня без сліз і крови, без зойків і мук безборонних жертв, без пожарів і клубів диму, що встеляють наші рідні села. Тут вже роками йде нечуваний скажений наступ на життя українського народу, на життя кожної української людини. — І тут ведеться безперервно завзята оборонна війна українського народу. Українські повстанці відбили вже не один наступ, покарали не одних злочинців-бандитів. Сьогодні черга на польсько-більшовицькі міліції у Варяжі й Хороброві. Знищимо їх! —рвалися повстанці.

Командир Черник пояснює плян, за яким має відбутися наскок. Ввесь повстанський відділ розділено на окремі бойові групки. Кожна група дістає окреме завдання. Одні стануть на заставах по різних боках містечка, щоб забезпечити повстанців від несподіваного наскоку інших ворожих залог. Головна група під командою самого Черника має знищити станицю міліції в м. Варяжі. Інша група, під командою чотового к-ра Дуди, зробить те саме із станицею міліції в недалекому Хороброві. Групи, що відходять на заставу, відійдуть негайно, а група Черника і Дуди смерком.

Поволі вечоріє. Повстанцям важко виждати до вечора. Всі з нетерпеливістю споглядають на ще ясне небо, на ще світле проміння заходячого сонця. Деякі розказують своїм товаришам про те, як найкраще дійти до міста Варяжа, а де розташована міліція, куди і які вулиці й будинки.

Нарешті виходять. Довгий, у деяких місцях перерваний "вуж" повстанців тягнеться з лісу. Він безупинно рухається. Голова вужа й переднє маршове забезпечення з готовими до пострілу крісами та автоматами вказує всім іншим частинам напрям на містечко. Всі йдуть сіножатями, щоб ворог завчасно не побачив. М'яка, зелена, але досить висока травиця вгинається, толочиться під безчисленними ногами. Комашня весело облітає довгий стрілецький ряд. Дивується, мабуть, чому повстанці вийшли з лісу на відкриті луки.

Рівним кроком, ніде не зупиняючись, йдуть відважні українські повстанці. Треба йти скоро, непомітно. Якщо кому щось дошкуляє, то він ні словом не писне й на лиці не скривиться. На це тепер немає часу й товариші висміяли б. Зараз же стануть перед "обличчя" ворога-варвара з рахунком заплати за його злочини.

Йдуть понад річкою, опісля доріжкою між численними ровами. До станиці міліції не можна зайти через містечко від південно-східньої сторони, бо там ворог має добре поле обстрілу. Треба зайти таки від сторони сіножатей, від півдня.

Недалеко вже ворожа стійка. Цікаво, як вона буде заховуватись? Втече? Піддасться? Ні, побоїться кари за свої злочини. Врешті ворог вже цілком близько. Чому ж він нічого не говорить?

Нагло постріл! Наш кулеметник Явір ранений у плече. Добре прицілився клятий. Але друг Явір йому цього не подарує! Скоро знімає свого кулемета і пускає кілька серій за нахабним ворожим стійковим. Цей панічно втікає.

Ворог на станиці вже заалярмований пострілами, тому всім повстанським групкам слід уже починати діло. Командир Черник дав наказ вистрілити дві ракети: білу і зелену. Це знак, щоб група Дуди починала наскок на станицю міліції в селі Хороброві, а інші групи щоб зайняли свої становища на призначених їм заставах. Ворог може пробувати втікати. Треба було б його завчасу здержати вогнем. Як діло, то діло; як кара, то кара!

Наказ — до наступу! Впали перші, якось дивно глухі постріли. Повстанці рванулися вперед, перейшли глибокий рів і... вже перед самою станицею. Швидко зайняли бойові становища.

Міліціонери опинились нагло перед маривом кари. Чують, що це приходить кінець їхній розбишацькій сваволі. Щоб додати собі "відваги", кидаються пити запаси горілки. Бо в них і на станиці горілка. Вони ж з нею ніколи не розставались. Пили й мордували, і знову пили. П'ють і тепер, — але це вже востаннє... Бо тепер мають перед собою не безборонних жінок і дітей, але повстанців — месників народніх кривд.

Тарахкотять кулемети, рвуть повітря ґранати. Повстанці штурмують вороже кубло. Зі станиці доноситься п'яний, божевільно-дикий спів. Не знати, чи це розпука, чи тільки маневр ворога. Мабуть чорт уже перед

смертю опанував йому призначені душі. Деякі п'яні міліціонери виходять на вулицю і щось белькотять.

Якийсь п'яний міліціонер підходить до вікна і говорить: "Брацє, нє стшеляй, не відзіш, ск... сину, же то свої". А відтак знову лунає спів. Гук ґранат час від часу перебиває цей дикий передсмертний шал. Якийсь ворожий підофіцер вибіг на вулицю і почав кричати до повстанця Сойки, зодягнутого в польський військовий однострій: "Нє стшеляй, бо здрадзіш становіска". Але це були його останні слова... Не помогла ворогові й горілка.

Вороже кубло — це одноповерхова кам'яниця, положена недалеко церкви. Чи ворог надіявся на грубі мури й висоту свого схоронища? Чи, може, вичікував допомоги? Може надіявся, що чортів брат Сталіна ескадрильями літаків, або хоча юрбами пограничників з-над Солокії вирятує його? Бо ж це не жарти! Постаті народніх месників стоять непохитно перед їхнім кублом. Не віриться ворогові, що це дійсність, а не сон.

Врешті сповнилося. Зашуміло, загуло й роздався страшенний гук. Всім мало вуха не потріскали. Рухнула миттю одноповерхова кам'яниця. Завалилася, а під собою причавила порозривані в куски тіла більшовицьких гайдуків. Не стало міліційної станиці. Остались тільки руїни. Хмара диму та пилу, що вдарила високо вгору, поволі опадає. Не стало ворожого кубла, не стало і його нелюдських мешканців. Це робота повстанської торпеди.

Польське населення містечка дивиться з переляком на руїни "твєрдзи" і на розгарячених боєм повстанців, що по них струмками ллється піт. Бояться кари за тисячі невинно помордованих у Грубешівщині українських селян та інтеліґентів. Вони знають, що багатьом їм така кара слушно належиться. Але повстанці вияснюють, що вони не зачіпають цивільного населення, тільки карають безпосередніх ствердженых злочинців. Вияснюють далі, що поляки тепер також у більшовицькій неволі й повинні пізнати свої помилки та єднатися з нами у визвольній боротьбі. При цьому роздають листівки.

Тим часом повстанцям уже час у дальшу дорогу. З Хороброва чути безперервний клекіт бою. Мабуть, важко приходиться командирові Дуді здобувати це гніздо польських сталінських бандитів. Треба йти на допомогу.

*

Станиця міліції в Хороброві містилася в двоповерховій кам'яниці поблизу костела. Кам'яниця — стара, будована ще тоді, як костел. Припертa південним боком до костела, уможливлювала доступ до себе тільки з південно-східнього боку, де перед нею стояв високий, на вісім метрів будинок гуртожитку. Власне звідси командир Дуда провадив наступ.

Оточені міліціонери тут не були п'яні й вірили, що справді грубі мури та вогонь їхніх численних кулеметів не допустять нікого, поки надійде їм допомога.

Чота к-ра Дуди кілька разів атакувала, але ворог мав добре поле обстрілу. Безцільним було наражати життя багатьох повстанців. Треба було скритися за будинком гуртожитку й звідтіль обстрілювати ворога. Але й це не було легкою справою. Ворожі кулі безупинно дзенькотіли об стіни, роями перелітали понад будинок, рикошетом відбивалися від твердих стін та, мов оси, кидалися довкруги. Годі було дещо виставити голову з-поза муру. Ціла справа затягалася на довше.

Саме в той момент надходить командир Черник зі своєю групою. Число повстанської бойової сили таким чином збільшується. Свіжопринесені кулемети йдуть на становища. Серії пострілів падуть у ворожі вікна. За наказом к-ра повстанці витягають торпеду на дах гуртожитку. Це коштувало багато зусиль. Все таки важка, понад стокілограмова торпеда ловолі та певно дістається на високий дах. Стрільці негайно приготовляють її і запалюють.

Тепер дістанете за свої злочини!... Але що це? Всі ждуть... а торпеда не вибухає! Порох згорів, а вона осталася на місці. Мабуть, замокли вибухові речовини. Ще кілька разів підсипають порох: вислід цей самий. А ситуація стає щораз гірша. Ворог зауважує рухи повстанців на даху та б'є по гуртожиткові, мов ошалілий.

Повстанці, проте, не тратять надії. Кількох розбігається по сусідніх господарствах та приносять солому. Одчайдушний буковинець, друг Заєць, наладовує на себе всю цю солому, вилазить на дах і миттю приступає до торпеди, ще раз добре спрямовує її на міліційну станицю й обкладає непослушну соломою та підпалює. Не поміг порох, може поможе солома... Українські повстанці вміють робити різні штуки... Стріляють навіть з допомогою соломи.

Ворог безнастанно стріляє в сторону відважного буковинця, але він на це не зважає. Вогонь чимраз більше огортає солому і торпеду. На даху вже видніє велике полум'я. Невгамовний буковинець підводиться і, весь обагрянений відблисками вогню, кричить до ворогів: "Зараз вам, сталінські слуги, прийде кінець!" Розлючені сталінці сипнули в сторону друга Заєця ще густішим вогнем. Та він далі насміхається з них. Щойно крики повстанців, що торпеда негайно вибухне, змушують його зійти вниз.

Невгамовно клекотять кулемети, фінки та кріси. Увесь цей гамір перериває страшний шум зі свистом. Це пекельна машина торпеди розбиває грубий мур більшовицької кріпости і з величезною силою розривається в її нутрі. Хмари диму разом з відламками цегол і пірваними на куски польсько-сталінськими бандитами піднімаються високо вгору.

У вухах ще шумить. Пил поволі вкриває все довкруги. Самі повстанці з подивом глядять на своє діло. Не стало вже ні сліду з недавніх нелюдів. Це відплата за тих, що живцем пеклися у вогні, що під руками катів передчасно кінчали своє життя, що в темних в'язницях без кусника хліба в розпачі очікували свого останнього дня. Це кара за тих, які вийшли з рук катів, але скатовані, окалічені й обезсилені не могли вже провадити життя. Так, кат дістав заслужену кару. Може тільки подякувати за те, що смерть його не була такою, як катованих ним жертв. Може тільки подякувати за те, що його смерть стала наглою та скорою.

*

У пивницях міліційної станиці тривожаться. Безнастанні клекотіння кулеметів, які тільки глухо пробиваються через грубі стіни, дають ув'язненим надію на визволення. Скатовані, вимучені голодом і холодом, ледве живі від безнастанних побоїв сталінських посіпак, ув'язнені тільки за те, що не хотіли залишити своїх власних господарств, за те, що не хотіли добровільно виїхати зі своєї рідної землі в совєтський "рай", чи за те, що дали з'їсти своєму рідному синові-повстанцеві, тепер власне вірять у силу своїх молитов. Цілими ж днями й ночами молилися, щоб Господь дав силу повстанцям, щоб Господь вивів повстанськими руками невинних в'язнів з катівських рук. Одначе й тривога переймає їх. Можуть же озвірілі сталінці перед обличчям своєї смерти повбивати і свої невинні жертви. Тепер власне приходить вирішальна хвилина.

Ці тривожні, переплітані надією, міркування перебиває якийсь жахливий гук. Що це? Здається, що ось-ось від сили цього гуку завалиться стеля підвалу та причавить під собою теж ці невинні душі. Тривога скоро проминула, бо тільки задрижали грубі стіни, як все незабаром втихло. Непевні хвилини дальшого вичікування на ласку долі чи недолі не тривають довго. Повстанці не дають довго ждати на себе. Кілька хвилин після вибуху ув'язнені чують, як штаби на дверях пивниці тріскають від важких нервових ударів. Це ж напевно свої, бо не відчиняють ключами.

Настає коротка зупинка в роботі. Двері відхиляються. До пивниці паде сніп сірого нічного "світла". А на тлі цього усміхнені, опилені знайомі обличчя. Це ж прийшла воля!...

Вісімдесят чоловіків, жінок та дівчат скоро покидають підземелля та кидаються з плачем радости цілувати своїх визволителів. Але задоволені та горді успіхами повстанці не піддаються м'якосердним почуттям. Притишений гамір радости скоро перебивають три розприскові ракети. Це к-р Черник дає знак до збірки. Робота скінчена, а час не стоїть.

Повстанці вже готові. Нагло паде постріл. Це повстанець Сойка проходив попри костел і там дістав постріл в груди. Повстанці негайно

зголошують це командирові. Якийсь польський сталінський посіпака скрився між цивільним населенням у костелі та звідтіль вистрілив до друга Сойки. Це ворог провокує повстанців до акції проти цивільного населення в костелі, але ці не даються взяти на підступ. Підбирають свого раненого та відходять.

По містечку тут і там валяються трупи катів. На грудях кожного трупа видніє положена повстанцями біла карточка з написом: "Заслужена кара за злочини, за масові вбивства, грабежі, палення українських сіл, кидання у вогонь невинних дітей, жінок та за інші звироднілі вчинки, що ти їх допустився на українському народі!"

Нехай знають кати, хто і за що їх карає. Хай довго пам'ятають свою заслужену криваву купіль в містечку Варяжі.

*

Бадьоро і весело, вкриті славою, окрилені леґендами і вдячністю народу вертаються повстанці командира Ягоди-Черника на свої постої і співають із глибин душі:

По Холмщині, понад тихим Бугом,
Де чайка об воду черкає крилом,
Там пісня лунає про Ягоду-Друга,
Там слава про нього літає орлом.
Його пам'ятає Посадів і Наброж,
Діброва, Черничин і Мірче, й Крилів,
Його пам'ятає Махнівок і Варяж,
Він всюди нещадно громить ворогів.
Лети, наша пісне, по холмських руїнах,
По галицьких селах, волинських лісах,
Лети, наша пісне, по всій Україні,
В зелених Карпатах, донецьких степах.
До бою правого, до бою ставаймо,
Бо помсти жадають повстанські серця,
Про Ягоду пісню в бою заспіваймо,
Про Ягоду-батька, героя-бійця.

(Вищеописаний наскок на м. Варяж і Хоробрів відбувся 26 травня 1945 року. Опис подав булавний Босфор, пісня укладу вістуна Тараса).

НЕ ПОСОРОМИЛИ ЗБРОЇ

"Я впевнений, що зброї, яку ви одержали з рук Нації, не посоромите і прийдешнім поколінням передасте своє ім'я, вкрите безсмертною славою".

(Із "Наказу Головного Командира УПА". Травень 1945 року)

Затирали руки з радости чекістські генерали. Увижалися їм уже нові ордени, медалі, тисячки рублів нагороди, місяці відпочинку в

курортах, признання самого Берії, а навіть Сталіна. Успіх в ста відсотках певний:

— "От попалися, "бандьоровщики". Дамо вам, геть вас знищимо. Ну й розвідка наша не надаремно стільки по ночах налазилася, недарма ж мільйони рубличків видано. Недурно ж і наші чекісти-сталінці повстанців по селах вдавали, від легковірних "хахолок" про постої та переходи "Галайди І" довідувалися. Так і вислідили вас нарешті, вислідили й докладно оточили. Тепер уже нас ніде не перехитрите, бо кожна стежинка, кожний горбик обставлені хорошими бійцями, самими ґвардійцями, "максимами" новенькими, артилерією та ґранатометами. Всі села, всі дороги, ген далеко вздовж і вширш обложили ми нашими військами. Здушимо вас у цьому вашому клятому лісі: нас же десятки тисяч, а вас сотня. Еге ж, спіймаємо вас нарешті. Не висмикнетеся нам нікуди, бо ми й сталінські соколи-літаки приготували. Всюди вас вислідимо і доженемо. Не вдасться вам ні в якорівські ліси втекти, ні в Холмщину пробитись. Там наші пограничні застави день і ніч невтомно зорять, на вас ждуть і порядно вас привітають".

Так тішилися вороги-нелюди хвалькуваті.

Це 2 вересня 1945 р. повстанська сотня "Галайда І" попалася в більшовицьке оточення в лісі біля села Камінські (р-н Магерів, область Львів). Гори львівсько-томашівського Розточчя, які якраз перебігають цим лісом, уможливлюють повстанцям перед меншими, хоча й переважаючими енкаведівськими силами безпечно маневрувати. Але вже із кількадесят разів більшими силами ворога приходиться гірше, бо він може тут легко використати всі теренові закриття, створити безліч добре забезпечених вогневих точок. Так і тепер "Галайду І" оточили сили одної енкаведівської дивізії.

На вибраних заздалегідь становищах повстанці вичікують ворога. Може ще вдасться обминути цей невигідний бій.

Година 11-та. Ворог таки відкрив місце постою повстанців. Треба скритися, близько підпустити його та нагло й сильно по нім ударити. Удар. Ворог пристав і знову кидається в атаку. Сильно наступають більшовики. Вперто й безнастанно женуть своїх бійців чекістські командири до бою. Рукопашним боєм їх відбивається. Довго триває навальна битва. Ворог втікає, але скоро може підвести свіжі сили.

Заряджено пляновий відступ. Більшовики можуть наступити з цього напрямку, куди відступають повстанці. Треба на всякий випадок забезпечитися, треба створити нездоланну живу й рухому фортецю. Командир сотні Перемога формує повстанців у ромб. Одне гостре вістря цього ромбу звернене в сторону тількищо відбутого бою. Друге вістря становить переднє забезпечення. Тупі вістря становлять бічні забез-

печення. В разі наступу з якогонебудь боку — ромб нагайно звертає всю свою силу в данім напрямі.

"І станемо плечима до плечей, і на чотири боки шаблі!" — пригадуються слова Ю. Яновського.

Рухома повстанська твердиня по-мистецьки лявірує по лісі, зручно використовує горбкуватий терен, тут і там відбиває малі більшовицькі групи, що постійно стараються знову намацати відділ та віднайти напрями його маневрів.

Два ворожі літаки безнастанно контролюють поле бою. Повстанці вміло уникають їх погляду, хоча руки сверблять ударити по них із кулеметів.

Чекісти дальше шукають. Ворожа артилерія та ґранатомети через це тратять вартість і не можуть обстрілювати лісу. Так, хоча одного лиха менше!

Ось уже знову віднайшли та відразу підвели свої великі сили. Пахкають крісові постріли. А тепер кулемети. Але повстанці не вступаються. Їхня зброя б'є густо та цільно. Йдуть в рух ґранати. Проте ворог трохи чекає, а відтак лізе вперед. Ще раз-разом усі по ньому!... Таки мусів відступити.

Повстанці теж обережно залишають поле бою, бо легко можна бути оточеним. Вояцтво перевтомлене докраю. Від безнастанних маршів ноги стають колодами, від безнастанного зорення очі клеяться, горло домагається охолоди, а руки та плечі вже поважно відчувають тягар зброї та амуніції.

Та ворог з усіх боків, відпочити не дасть.

Повстанці зраджують охоту вибрати найдогідніші становища і там провадити круговий оборонний бій. Це ж був би теж відпочинок після маневрів. Якщо б там дотрималися до ночі, то відтак можна було б ворогові вимкнутися.

Якщо ні, — а це більш можливе, — то усі підуть за прикладом героїв з-під Крут: до останнього набою, до своєї смерти битимуть ворога. Згинути, але не сплямити свого імени, імени українського повстанця.

Сотенний к-р Перемога про довгий бій на становищах не хоче й думати. Не по-партизанськи це. Крути? Нам нові Крути не писані. Нам писана перемога. До дальшого життя і до дальшої боротьби піде ще "Галайда І". Не дасть ворогові тішитися повстанською поразкою. Бо поразки й не сміє бути.

Дано наказ ударити несподівано й сильно та вирішно по енкаведівським перстені, розторощити його в однім місці, пробитися поза нього та зникнути безслідно з очей сталінських собак.

Першим кинувся на ворожі лави сам к-р Перемога. Твердий і впертий він у боротьбі. За ним без хвилини вагання, з могутнім окликом

"Слава!" рушило все його карне повстанське вояцтво. Кільканадцять ранених повстанців, підтримувані товаришами, теж ідуть на пробій. Легше ранені далі атакують ворога.

Не сподівалися чекісти такого могутнього удару. Їхні застави, переконані в безсилості вже кілька разів атакованої горстки повстанців, уперто стояли на своїх становищах. Повстанська атака розторощила їх упень. Навіть не змогли вже відступити. Інші ворожі групки, що були близько місця пробою, на вид гураґанного, нестриманого наступу повстанців, панічно втекли геть далеко на боки.

Щасливо пробився "Галайда І" разом з усіма раненими. Мав він теж і втрати вбитими. Але це ніщо проти втрат ворогів, проти марива заглади, яке грізно стояло перед повстанцями.

Понад сто чекістів заплатили своїм життям за цю спробу знищити одну повстанську сотню. А ранених ще більше. Не вдалося вам, сталінські собаки. Не погладить за це вас ваш найстарший собачий батько Сталін.

Не посоромили і не посоромлять зброї українські революціонери.

(За журналом *Стрілецькі Вісті*. Видання Штабу Групи УПА "Буг". Рік II, ч. 8, 1945.)

НАД ГРАНИЧКОЮ

Майже у кожнім селі залога від 30 до 100 або й більше чоловік. Довкола будинку залоги заздалегідь викопані, укріплені безчисленні окопи та кулеметні становища. А дальше і колючі дроти.

В поясі до 30 кілометрів звичайній людині тяжко пройти, бо за документами як почнуть тебе щокрок випитуватись, то й світ цілий обридне. Де тільки не подайсь від свого дому, то вже хтось потихенько на віддалі пострілу за тобою безнастанно чигає. Прийшов знайомий у твою хату, то вже цим аґент НКҐБ цікавиться.

По містах у цьому поясі маси танків, танкеток, артилерії, ґарнізонів внутрішніх військ НКВД.

Врешті цілком виселений, широкий на один кілометр пояс. Літом цей пояс докладно заорюється та боронується. Ніччю попри цей пояс ходять численні стежі з собаками та слідкують, чи не появилися свіжі сліди. Зимою, то й боронувати не треба, бо сліди в снігу прекрасно відбиваються. А відтак погоня по слідах.

Що це все таке? Фронт? Околиці фабрики атомної бомби?

Хто хоча трохи жив у Совєтському Союзі, зараз догадається, що це цілком звичайна прикордонна смуга.

Так і тепер, хоча практичні кордони сталінської імперії проходять ген аж по ріці Ельбі, то все таки границя СССР з Польщею (пересунена дещо на схід "лінія Керзона") цілком нічим не відрізняється від яко-

їнебудь справжньої. Дарма що ця границя розділює тільки окремі сівозміни великої сталінської домени. Дарма що й економи Хрущов і Бєрут живуть у згоді, як "брат з братом".

По обох боках цієї "гранички", як то її презирливо називає місцеве населення, діють сильні відділи УПА і сталінці тому власне навіть ще більш старанно повнять прикордонну службу. Прикордонники-енкаведисти беруть участь у всяких облавах, пацифікаціях, убивствах, підпалах, шантажах, що їх так масово організують усякі районні й обласні відділи НКҐБ.

А спробуй перейти "границю". Якщо дурний ти і оставиш на контрольнім поясі сліди, то по твоїх слідах і до 40 кілометрів у Польщу за тобою гнатимуться. Дарма що це вже виглядає на порушення "суверенности" іншої "держави".

Ось таким то псу-братам-прикордонникам повстанці утяли раз порядну штуку. Послухайте!

10 жовтня 1945 року. Ніч темна, хоч око виколи. Хтонебудь може підійти до тебе, в лице тобі "вимірити", а ти його не пізнаєш.

Справжня партизанська ніч. 25 км від "гранички", в районі Камінка Струмилова, на присілку Банівка, біля села Сілець-Беньків, по днях гарячої гончої служби відпочиває у своєму укріпленому будинку чота прикордонників. Сон їхній береже стійковий.

До присілка навмання підсуваються таємничі постаті. Чорний їхній одяг зливається в одне з довколишньою природною темінню. Нічим, ні зле поставленим кроком, ні шепотом, ні необережним порухом зброї не зраджують себе. Вже недалеко будинку погранзастави. Тепер утворюють правильне бойове півколесо.

Це бойова повстанська група підготовляється до наглого наскоку на кривавих сталінців.

Командир бойової групи Погром ще з одним повстанцем підсуваються прямо під ворожу стійку. Десь притаїлася вона, бо не видно її. Обережно ставлять кожний крок безстрашні революціонери, щоб тільки до стійкового непомітно добратися, то й решта піде гладко.

— "Стой, кто йдьот"? — репетує ворог. Це стійка. Таки зауважила. Тепер коротка, нестерпна тиша. Чекає на відповідь. Зараз її дістане.

Короткі, вперед обчислені рухи, глухий удар, осліплююче світло і серія пострілів, зойк, гук падаючого тіла і дзвенькіт випущеної з безвладних рук зброї. Це командир Погром вистрілив ракету — знак початку концентричного наступу, а його товариш розпрощав з цим світом стійкового ворога.

Світло ракети осяяло все довкруги. Революціонери дістали нагоду докладно зорієнтуватися в положенні. Перед будинком пусті ворожі окопи. Ану, до них! Тепер уже безпечно. Ворог на згубу собі викопав бойові становища.

Гураґанний вогонь по будинкові. Могутній одностайний повстанський оклик "Слава!". Ворог не відзивається, не відповідає нічим. Віщує це перемогу? Так!

Тепер запальними кулями. Ось так! Загорілось!

Палахкотить дах, віконні рами і двері. Сталінці пробують утікати, але з усіх боків вітає їх кулеметний та автоматний вогонь. Можуть відступати тільки в середину будинку. Але там уже немає куди. Пожежа сичить, кидає вогнем довкруги: це, на тлі темної ночі, смолоскип перемоги правди над злом.

Ворог пробує відстрілюватися. Відізвався кулемет та автомат. Ух, прокляті! Упав убитий один повстанець. Теж один ранений. Ще перед своєю смертю плюєш, проклятий?

Ще раз гураґанно зацокотіли кулемети революціонерів.

Рій повстанців непомітно, схиляючись, підлазить під самий будинок. Уже під вікнами. А тепер десятки ґранат! На додаток! Маєте ще, кати!

В будинку ще метушня. Мов щурі, бігають з кута в кут недобитки чекістів. Деякий спробує десь притаїтися, а відтак нагло вимкнутися, та зараз його вітають повстанські кулі.

Пробують прориватися. О, не вдасться їм. Надто вони бояться смерти, щоб мати щастя вирватися з її лабет. Ага, відступають назад перед вогнем кулеметів. Так, назад, у вогонь!

Минула вже перша година. Станиця пограничників знищена. 60 кривавих чекістів упало від повстанських куль або згоріло у непощадним, караючім вогні. Здаватися побоялись злочинці. Дочекалися нелюди рахунку за свої злочини. І заплатили його.

Десь здалека гудуть мотори. Це ворогові йде допомога. Запізно трохи, бо не стало вже його. Може хочете ще заскочити повстанців? Ніч-мати не дозволить на це. Дарма що це над граничкою.

Зникають у теміні революціонери. Несуть зі собою тіло свого товариша. Поховають святочно героя. Це данина повстанців для перемоги правди над злом і тьмою неволі.

Далеко на обрії видно ще слабку луну горіючого чекістського кубла. А біля нього гудуть танкетки. Так, окупанти-варвари, приглядайтеся, як українська народня революція карає ваші злочини. Приглядайтесь, вона всіх вас, паразитів-експлуататорів, змете!

Правда переможе!

(За журналом *Стрілецькі Вісті*. Видання Штабу Групи УПА "Буг". Рік II, ч. 8. Серпень-вересень-жовтень 1945 р.)

Василь Ніньовський

ТРАГЕДІЯ НАДБУЖАНЩИНИ В ДОКУМЕНТАХ НЮРНБЕРЗЬКОГО ПРОЦЕСУ 1945-1946

На довічну згадку про тих героїйських українських батьків, матерів — їхніх синів і дочок, юнаків, юначок і маленьких діток, що загинули

— голодною смертю в більшовицько-російській імперії та під час нацистсько-німецької окупації України,

— у підвалах тюрем і в концентраційних таборах совєторосійської імперії й нацистсько-німецького "Третього Райху",

— внаслідок дикунських розстрілів московськими органами безпеки: ЧК, ҐПУ, НКВД, МВД, МҐБ й КҐБ, та нацистсько-німецькими органами терору: ҐєШтаПо, СС, ЗіПо, КріПо і СД,

цю працю присвячує

Автор

У Нюрнберзі, Німеччина, від 6 листопада 1945 до 30 вересня 1946 р. Міжнародній Військовий Трибунал (МВТ) судив головних воєнних злочинців гітлерівського режиму. Злочинців суджено за кримінальні провини, охоплені сукупністю вчинків:

Насильство проти миру: плянове підготовлення аґресорської війни зі змовою та міжнароднім терором;

Порушення міжнародніх воєнних правил, принципів і норм: насильна депортація невільників праці, убивства цивільного населення, дикунська поведінка з полоненими, набір і вбивства заложників, нищення публічного і приватного майна, нищення міст і сіл;

Злочини проти людства: убивства, невільництво і депортація населення, расові й релігійні переслідування.

На лаві підсудних засідали винуватці, були суджені і покарані присудом:

Смерть на шибениці:

Г. Ґерінґ — чоловий військовий маршал;[1] Й. фон Ріббентроп, міністер закордонних справ — повішений; В. Кайтель, польовий маршал

1. Отруївся перед повішенням.

— повішений; Е. Кальтенбруннер, шеф Ґештапо — повішений; А. Розенберґ, міністер для східньоевропейських просторів — повішений; Г. Франк, генерал-губернатор Польщі — повішений; В. Фрік, міністер внутрішніх справ — повішений; Й. Штрайхер, ґавляйтер — повішений; Ф. Завкель, ґавляйтер — повішений; А. Йодль, генерал — повішений; А. Сейс-Інкварт, комісар — повішений; М. Борман — заступник Гітлера[2]; Р. Лей — міністер праці.[3]

Довічне ув'язнення:

Р. Гесс — заступник Гітлера; Е. Редер — головний адмірал; В. Функ — міністер економіки.

20 років ув'язнення:

А. Шпеер — міністер військового постачання, Б. Ширах — провідник молоді.

15 років ув'язнення:

Барон К. фон Нойрат — губернатор Чехії та Моравії.

10 років ув'язнення:

К. Деніц — головний адмірал.

Під час розгрому гітлерівського Райху в руки командування західніх альянтів попало кілька тонн звичайних і секретних документів з архівів різних нацистських бюр і відділів державної адміністрації. Очевидно, якась частина архівів попала теж у руки командування Совєтської Армії. Московська прокуратура, виступаючи в Міжнародньому Військовому Трибуналі, покористувалася лише такими німецькими документами, які могли зміцнити інтереси московської імперії.

Документи, які попали в руки західніх альянтів, були передані поодиноким західньо-альянтським прокуратурам; ці документи посортовано й перекладено на інші европейські мови. Можна впевнитись у тому, що ні одного документу не обминули західні прокуратори, бо це був для них блискучий доказ вини німецьких злочинців, а також джерельний матеріял для вишукування всіляких воєнних злочинців та встановлювання ступеня їхніх провин.

28 лютого 1943 р. проф. д-р Володимир Кубійович передав генерал-губернаторові Польщі, Гансові Франкові, меморандум на 26 сторінок друку, з'ясовуючи ситуацію на українській території під німецькою окупацією. Д-р Г. Франк, передбачаючи близький крах на східньому фронті, відправив увесь архів свого правління у Німеччину. Таким чином меморандум проф. В. Кубійовича попав також у руки американської прокуратури при Міжнародньому Військовому Трибуналі і був відмічений судовою позначкою 1526 ПС, УСА — 178. Копія ориґіналу, разом з 16 додатками різних свідчень, фіґурує в XXVII томі

2. Пропав без вістки під час кінцевих воєнних дій.

3. Покінчив самогубством перед початком судових слухань.

судових слухань МВТ на сторінках 298-324. Цілість документів судових слухань впродовж 11 місяців охоплює 42 томи.

Окрім прокурорів, згадані німецько-нацистські документи досліджували ще західні юристи, військові знавці, політики, історики, географи, психологи, соціологи, поліційні експерти, журналісти та ін. Таким чином факти німецько-нацистського терору над українцями стали відомі ширшим колам впливових чинників західніх альянтів, ще заки вони стали предметом розгляду в МВТ.

Меморандум д-ра В. Кубійовича має, крім вступу, п'ять окремих розділів, а крім того долучено до нього 16 додатків — зізнань живих свідків про німецько-нацистські злочини супроти українського населення.

Нижче подаю тільки події на теренах Надбужанщини та частково в дальших районах північно-західнього напрямку.

Ось уривки з 2-го розділу меморандуму п. н. "Методи заготівлі робітників":

"...Дику і нещадну методу ловлі людей застосовано в містах і селах, на вулицях і майданах, на залізничних станціях, а також у церквах і в хатах. Таке людоловство викликало переляк і відчуття небезпеки серед населення... Ті, що нежданно й нагло попались до рук поліції, були відставлені до збірних таборів, а їхні родини навіть не знають про місце їх перебування і дальшу їхню долю... Приклади:

а) В Сокалі, під час ловлі людей, один учень втратив життя, а другий був поранений...

г) В Заліщиках, Білій Підляській, Володаві і в Грубешеві застосовано ловлю учнів під час шкільної науки..."

Уривки з 3-го розділу п. н. "Справа охорони волі людини":

"...Люди лютої вдачі масово розстрілюють невинно арештованих людей... У Любичі Королівській, округа Рава Руська, розстріляно, без жодних судових слухань, 46 селян, у тому числі 31 українця (4 жовтня 1942 р.)...

У грудні 1942 р. поліція перевела акцію чистки т. зв. неспокійних елементів. Під таким приводом переведено масові арешти невинних людей. Всі вони під арештом, усім їм загрожує небезпека втрати, як не життя, то здоров'я..."

Із 4-го розділу, "Вийнятково тяжкі обставини життя в околицях розбишацьких загонів":

"...Найтяжчі життєві труднощі навістили Люблінський повіт, де впродовж довгих десятків років українці жили під гнітом росіян, а тепер живуть під таким же гнітом поляків. Прикро відмітити, що (під німцями) життя українців ніяк не поліпшилося... До поліпшення відносин могли б причинитися німецькі власті, відтягаючи з тих теренів польських урядовців і польську поліцію...

Значне знищення в Люблінському повіті наносять розбишацькі зґраї. Вже в 1940 р. ті зґраї почали свою діяльність на Холмщині, а в 1941 р. поширилась та діяльність на Галичину...

В окрузі Білгораю, впродовж короткого часу, було пограбовано 18 українських кооператив і молочарень... На Холмщині, Ярославщині і Сяніччині, розбишацькі зґраї користуються опікою і допомогою польської поліції і польського населення, які фальшиво інформують німецьких урядовців, так що за всякі розбишацькі дії німці карають українців. Отже, українці терплять подвійно: від розбишацьких загонів і від німецьких каральних з'єднань..."

Уривки з 5-го розділу, "Збірна поголовна відповідальність":

"...Вийнятково болючим ударом для українського народу є те, що (німці) застосовують до українців методи збірної відповідальности... Йдеться про ворожу діяльність розбишацьких загонів на територіях мішаного українсько-польського населення, де ворожі вчинки поляків записуються на рахунок вини українців... Методу збірної відповідальности німці застосували у Люблінському повіті, внаслідок чого 400 українців утратили життя. Найприкріші приклади:

25 грудня 1942 р. у Люблінському повіті німецька жандармерія оточила село Перевалля ("Пржевалє") та зігнала докупи значне число українців і поляків. Управитель "ліґеншафту" звільнив усіх арештованих поляків, мовляв, вони потрібні до праці в "ліґеншафті". Жандармерія розстріляла 16 українців, не пощадивши й 15-літньої дівчини Євгенії Тибичук.

30 жовтня 1942 р. в селі Недосів, Люблінського повіту, розстріляно 8 ні в чому невинних українців.

29 січня 1943 р. в селі Сумин, збірна громада Терноватка, Люблінського повіту, розстріляно 45 українців, в тому числі 18 дітей у віці від 3 до 15 років...

2 лютого 1943 р. у селах Паньків і Шароволя (збірна громада Терноватка) розстріляно 19 українців, між ними 8 дітей у віці від 1 до 15 літ..."

У п'ятьох розділах меморандуму тяжкі переживання українського населення під німецькою окупацією представлено радше загальниково. Подрібніші обставини і конкретні факти злодіянь німецької адміністрації подано у 16 додатках до меморандуму.

Ось *"Додаток ч. 2"* про події в Сокалі:

"24 жовтня 1942 р., між 13 і 14 годинами дня, на дітвору, що поверталася зі школи додому, та на прохожих людей напала й оточила їх (німецька) жандармерія. Оточених охопив переляк. Всі кинулись до втечі, хто як міг. Між втікаючими був теж гімназійний учень Ярослав Меда, в товаристві свого батька. Жандарм вистрілив у нього і смертельно поранив його. Півгодини пізніше юнак Ярослав Меда помер.

Одночасно, до українського учнівського гуртожитку вдерлися два жандарми для ловлі юнаків. Учні були якраз у харчівні за обідом. Жандарм напав на учня Василя Кравчука і проколов йому багнетом стегно... Студента теології Осипа Каравана жандарми побили до непритомности".

"Додаток ч. 5":

"...У Білій Підляській "Арбайтсамт" перевів вербування робітників між молоддю Торговельної Школи. Щоб запобігти втечі учнів, загороджено всі двері будинку і шкільних кімнат. — Подібну акцію переведено у Володаві і в Грубешеві. У висліді цього школи були закриті на довгий час".

"Додаток ч. 6":

"...30 липня 1942 р. повітовий комісар Бенцін стріляв до Богу духа винних українських селян з Полянова і Носова. Дві особи загинули від куль..."

"Додаток ч. 7":

"Розстріл 46 селян с. Любичі Королівської, округа Рава Руська. 4 жовтня 1942 р., у неділю вранці, до села Любича Королівська прибули з Белзця поліційні відділи німецького "Зондердінсту" і скликали на площу всіх чоловіків. Уставивши всіх рядом і визначивши час двох хвилин, комендант зажадав виявити "саботажників" під загрозою, що за невиявлення буде розстріляний кожний 5-тий з ряду. Саботажів у селі ніколи не було, отже й не було саботажників. Тоді поліція вибрала з ряду 45 чоловіків, долучила до них ще одну жінку і всіх на місці розстріляли. В числі 46 розстріляних було 31 українців".

"Додаток ч. 11" свідчить про настанову німецьких окупантів — винищувати під всілякими претекстами якнайбільше провідницького активу українського населення. Ось кілька витягів із "Додатку ч. 11", що стосуються Надбужанщини:

Округа Камінка Струмилова (Бузька), події від 15 січня 1943 р.

Сокаль

Д-р Степан Ріпецький, колишній посадник міста, Нестор Ріпецький та Петро Щудло — урядовці сільсько-господарського комплексу, були арештовані і вивезені до концтабору у Раві Руській.

Тартаків-місто. Арештований Любомир Олексин, урядовець збірної громади.

Тартаківець. Арештований Володимир Бойко, урядовець Українського Комітету.

Переспа. Арештовані: Осип Караван — директор школи, Василь Запісоцький — посадник, Іван Плетинка — замісник посадника.

"Додаток ч. 13": Розбишацькі вчинки проти українців в окрузі Білгорай.

"28 серпня 1942 р. станиця Українського Комітету з Тарноберега повідомила про ворожу діяльність проти українців в окрузі Білгорай. Впродовж короткого часу було пограбовано союзи кооператив у місцевостях: Уласів, Ожанка, Кильна, Дубрівка, Лазова, Ялинки, Тарногород, Липинський Ґвіздь (Гвозд?), Велика Більська, Великівка, Бабка, Жабче, Рожанка. Кооперативні молочарні пограбовано в Адамівці, Курилівці, Кильній, Лазовій, Любницях. У тому ж самому часі ограблено лиш дві польські кооперативи.

"Додаток ч. 14". Виписка із звіту шкільного інспектора Осипа Яворського в Білій Підляській.

У зв'язку зі злочинними діями розбишацьких зґрай, розташованих в окрузі Біла Підляська, число української шкільної дітвори в українських школах понизилося із 15 000 до 6 000.

25. 8. 1942 р. в селі Головному розбишаки вбили учителя Дмитра Дмитрова. Внаслідок того його учні були змушені йти до польської школи.

18. 9. 1942 р. в Матіяшівці розбишаки почали тероризувати тих батьків, що посилали своїх дітей до української школи.

В червні 1942 р. в Розвадівці стероризована розбишаками учителька покинула школу, а діти мусіли перейти до школи польської.

У Кривовинцях розбишаки поруйнували шкільний будинок, перелякана учителька покинула село, а її учні відвідують тепер польську школу.

7. 9. 1942 р. в Ольшанах розбишаки застрелили українського селянина та прогнали з села учительку. Учні були змушені відвідувати польську школу.

Впродовж останнього часу було 12 розбишацьких нападів на українських учителів. Одні з них були пограбовані, інші покалічені, один вбитий.

"Додаток ч. 15". Розстріл 16 українців у Перевалі.

17 грудня 1942 року в Зубовицях, біля Тишівців, розпочато акцію виселення тамошнього корінного населення, а на його місце поселено т. зв. "фольксдойчів" польської крови. Напередодні акції переселення польські жителі Зубовиць почали звідтіль утікати. Натомість українське населення, під опікою делеґатури Українського Комітету, переселилось організовано до містечка Тишівців та до присілків Замлиння і Дубини. Цією акцією було охоплено 128 українських родин, разом 486 душ.

Одного дня сталося таке, що в Зубовицях, на колонії поселених фольксдойчів, загорілося одне господарство, розташоване на шляху до села Перевалля. Не було сумніву, що підпал зробили польські втікачі, що скривалися в лісах або в поблизьких селах. Спалене господарство належало перед тим одному з поляків.

У відплату за цей підпал, 24 грудня 1942 р. німці перевели арешти та розстріли людей у Переваллі, де в той час перебувало 337 поляків і 122 українців. Між розстріляними устійнено таких українців:

Банда Онуфрій — учитель, 58 років, його теща Ревусь Марія — 75 р.; Тимчук Олександер, Тимчук Євгенія, Грицуняк Василь, Грицуняк Антоніна, Черній Кость — 80 р., Черній Олександра, Косач Петро —відпускник з примусової праці в Німеччині, Козачок Марія, Козачок Ліда; разом 12 душ.

"Додаток ч. 16":

Розстріляні українці в с. Сумині, громада Терноватка, 29. І. 1943 року: Сосновець Ксеня — 39 р., Сосновець Марія — 18 р., Сосновець Павло — 5 р., Сосновець Ніна — 10 р., Сосновець Осипа — 9 р., Сосновець Петро — 5 р., Сосновець Ксеня — 50 р., Сосновець Катря — 60 р.; Огризко Анна — 32 р., Огризко Ліда — 12 р., Огризко Осип — 8 р., Огризко Галина — 6 р., Смолонґ Тетяна — 42 р., Смолонґ Іван — 5 р., Смолонґ Осип — 3 р., Огризко Адам — 48 р., Огризко Тетяна — 54 р.; Шумська Марія — 26 р.; Смолонґ Максим — 40 р. (посадник громади), Смолонґ Ірина — 32 р., Смолонґ Володимир — 14 р., Смолонґ Ольга —11 р.; Марко Іван — 35 р.; Марко Юлія — 28 р., Марко Катря — 60 р., Марко Ольга — 7 р., Марко Максим — 45 р., Марко Люба — 40 р., Марко Євгенія — 20 р., Марко Петро — 15 р., Марко Леонтій — 5 р. (ранений); Ґірґусь Осип — 66 р., Ґірґусь Катря — 58 р., Ґірґусь Галина — 24 р., Ґірґусь Марія — 5 р., Ґірґусь Андрій — 70 р.; Береда Микола — 34 р.; Петношка Ольга — 18 р. (ранена); Романчук Наталка — 60 р., Романчук Іван — 7 р., Романчук Володимир — 3 р., Романчук Михайло — 55 р., Романчук Марія — 48 р., Романчук Андрій — 13 р.; Дей Катря — 46 р. (ранена).

Разом розстріляних українців у селі Сумині — 45 душ. Список жертв цього масового вбивства виготовив о. Матвійчук.

Звіт про розстріл українців у селах Паньків і Шароволя 2 лютого 1943 р.:

Від куль німецьких карателів згинули українці:

Біронт Сергій — 30 р., Біронт Анастазія — 23 р., Біронт Микола — 5 р., Біронт Володимир — 2 р., Біронт Микола — 7 р.; Шумський Михайло — 28 р., Шумська Олександра — 28 р., Шумська Лідія — 10 р., Шумська Марія — 7 р.; Ґража Марія — 50 р., Ґража Анна — 53 р., Ґража Килина —8 р.; Матвіїшин Євгенія — 20 р., Мазурок Люба — 38 р., Мазурок Надія —10 р.; Кончуляп Катря — 55 р.; Мацьох Марія — 13 р., — всі з Панькова; Ядчишин Михайло — 55 р. і Дзюра Іван — 70 р., із Шароволі. Разом 17 українців із Панькова і двох із Шароволі. Список виготовив о. Матвійчук.

Тяжко дати свій коментар, читаючи сухі звіти судових протоколів Міжнароднього Військового Трибуналу про звірства і злочини німець-

ких окупантів над українським населенням зайнятих ними теренів у воєнні роки 1941-1943. Не можна забувати, що німецьким окупантам у їхніх протиукраїнських злочинах ревно допомагали й місцеві поляки, хоч про це не згадувалося на суді у Нюрнберзі.

Німецькі окупанти виявилися такими ж нелюдськими злочинцями, як і їхні близнюки по духу — москалі. На цю сторінку трагічних переживань українців під кожним окупантом звернув увагу блискучий британський військовий стратег, генерал і лицар — сер Джон Гекет, широко відомий автор-візіонер майбутнього у книзі й сценарії п. н. "Третя Світова Війна". І в книзі, і в інтерв'ю з репортерами він дав таку знаменну оцінку політики диктаторських режимів — нацистсько-німецького і московсько-більшовицького:

"...Україна є найболючішим політично-економічно-стратегічним ребром Совєтського Союзу... Щоб відвернути увагу від нестримного гону поневолених народів до повного самостійного державницького життя, совєти (росіяни) рішаться на рисковану велику війну...

"...В останній війні, німці допустилися найганебнішої помилки тоді, коли вони окупували Україну, щоб добратися до найболючішого місця СССР. Українці приймали німців як визволителів... Крайня дурість німців у тому, що в них відсутній політичний глузд. Німці поводилися з українцями саме так, як поводилися і далі поводяться росіяни, які стосують ґеноцид,винищують український провідницький актив та нівечать українську мову... Москалі вимордували (в Україні) 15 мільйонів народу, але в Україні й надалі діє дуже сильний рух опору і змагання до волі..." (Див. журнал "ОМНІ" за серпень 1982 р., "Інтерв'ю з сер Джоном Гекетом".)

Віримо, що на всіх світових злочинців впаде належна їм кара, а в майбутньому Міжнародньому Трибуналі засідатимуть теж українці, представники незалежної Української Держави, як речники багатьох мільйонів замучених нелюдами синів і дочок України.

Роман Кухар

ПИСЬМЕННИКИ І ПУБЛІЦИСТИ НАДБУЖАНЩИНИ

Духовність людей окраїнних земель материка з природи речі знаменна міцним прив'язанням до свого рідного прадідного ґрунту, жертовною любов'ю до спільної усім землякам батьківщини та незламним комбативним духом тривання й утвердження на їхній історичній стійці — на сторожі рідної землі.

Такими прикметами саме й позначений дух людей пера, суспільної думки, традиційної української культури, що походять з теренів Надбужанської Землі, з отого клаптика незабутньої прабатьківщини, отих розквітлих у старовину Червенських городів — нашого національного бастіону проти ворожого наступу з заходу. Поетів, літераторів, мислителів і публіцистів Надбужанської Землі — чи вони з Сокальщини, Белзчини, Радехівщини, Камінеччини, а чи з Холмщини й Підляшшя — об'єднує спільна риса характеру й провідна думка життя: чітка національно-суспільна ідея. Назагал, вони в першу чергу свідомі своєї мети суспільники, а тоді вже поети, письменники, мистці, науковці. Надбужанська Земля дала Україні великих реформаторів, духовних діячів (Іпатій Потій), істориків (Михайло Грушевський), ідеологів (Дмитро Штикало), педагогів-суспільників (Іван Верхратський, Юліян Опільський), мужів національного духу і чину (Іван Климів-Леґенда).

Ця збірка життєписів людей пера з Надбужанщини не охоплює всіх надбужанських письменників, та й не всі вони в точному розумінні письменники, хоч різною мірою та спроможностями вони трудилися на суспільно-культурному, а зокрема літературному полі; та й не кожен з них родом із Надбужанської Землі, дарма що всі на тому терені в той чи інший час діяли й родюча Надбужанська земля запліднювала їхнього творчого духа, як і всі вони залишили над Бугом сліди своєї праці.

Деякі з біобібліографічних довідок про надбужанських письменників неповні, внаслідок недоступности тут під сучасну пору джерельного матеріялу. Оцінка їхньої творчости, з уваги на обмежений розмір даної праці, мусіла бути коротка і зв'язка. Довідки впорядковано за хронологією дати народження окремих літераторів, при чому автор тут і там руководився потребою обширнішої довідки щодо менш відомих

осіб, радше як тих, про яких легше знайти інформацію в інших доступних джерелах.

Завдяки співпраці з Редакційною Колегією Збірника Надбужанської Землі поталанило врятувати для майбутнього дослідника письменників Надбужанщини чимало імен трудівників пера цієї славної нашої землі, які інакше могли б припасти порохом забуття.

ІПАТІЙ ПОТІЙ (1541-1613)

Митрополит Іпатій Потій (Поцій), хресного імени Адам, син Льва Потієвича, народився 1541 р. в селі Рожанці над Бугом, біля Володави, в українській шляхетській родині. Хоч православного віровизнання, він спочатку навчався в кальвінській школі, а потім у Краківській Академії. На службі у князя Радзівілла, Адам Потій прийняв кальвінізм — релігію свого патрона, проте в 1574 р. повернувся до православ'я. Займав спершу пост писаря, з 1580 р. був земським суддею в Бересті, а 1588 р. став сенатором і берестейським каштеляном. У той же час він проявляв жваве зацікавлення українським церковно-суспільним життям і помагав організувати церковне братство в Бересті.

Потій був сімейною людиною, мав шестеро синів і доньок, але після того, як він 1593 р. повдовів, волинський маґнат і володимирський староста кн. Константин Острозький звернувся до нього з пропозицією перейняти владичу володимирсько-берестейську катедру.

В 1594 р. Потій прийняв чернецтво Чину св. Василія Великого під іменем Іпатія, а згодом, за вставленням кн. К. Острозького, призначили його володимирським і берестейським єпископом. На тому посту він став одним з організаторів унії — об'єднання західньої частини української Православної Церкви із вселенською Католицькою Церквою. У грудні 1595 р. їздив Іпатій Потій з луцьким єпископом Кирилом Терлецьким до Риму, де разом з римським папою вони проголосили торжественне з'єднання Православної Церкви з Римом.

Іпатій Потій був одним із головних діячів Берестейського Собору 1596 р. і з того часу вів завзяту боротьбу з православ'ям. Польський король Жигмонт III призначив його 26 вересня 1599 р. київським митрополитом. Помер Іпатій Потій 18 липня 1613 р. Він вирізнився зокрема численними теологічними трактатами, полемічними творами в обороні унії, проповідями, посланнями й широким листуванням.

Першим відомим твором Потія вважається трактат "Унія альбо виклад преднейших артикулов ку зодноченью Греков с костелом Римским", Вільно, 1595 р. Потій, особливо після 1600 р., писав теж анонімно й під псевдонімом, а багато з його писемної спадщини появилося польською і т. зв. "посполитою" мовою, напр.,"Apologia przeciwko Krzysztofowi Philaletowi", Вільно, 1600; "Obrona św. Synodu Florentskiego

powszechnego", Вільно, 1603; "Harmonia... " Вільно, 1608; "Relacia i uważenia postępków niektórych około cerkwi ruskich wileńskich", 1609.

З полемічних писань Потія (щодо деяких є заперечення його авторства) українсько-слов'янською мовою відомі: "Справедливоє описаньє... собору берестейського", 1596/97; "Антиризис", 1599; "Розмова бестянина з братчиком", 1603; "Оборона Собору Флорентійського", 1604; "Посельство до папежа...Сикста IV" і інші.

І. Потій чи не найвизначніший український полеміст уніятського табору, літературно куди продуктивніший від своїх православних супротивників. Стилем він нагадує Івана Вишенського, дарма що лексика Потія поступається мовному багатству писань Вишенського — одного з найвидатніших наших письменників-полемістів. Порівняно з його сучасниками — православними полемістами, в Потія менше ліричности, зате більше релігійного патосу й реторичности. А втім, ділові арґументи Потія все ж таки чергуються з емоційними. У своєму літературному творі "Унія..." Потій, доволі прикметно для свого стилю, відзивається (приводимо в перекладі на сучасну українську мову):

"...Що ж було нам, бідолашним і пригнобленим попасачам, діяти? Залишилось одне — перед обличчям недбайливости й неспочутливости до нас головних пастирів (патріярхів) вернутися до давнього ладу, старинної законности і святої згоди, що існували за наших прадідів..."

Більшість писань Потія, в тому числі й українські проповіді, утрачені. Іпатій Потій визначався відвагою самітного борця проти загальної течії тогочасних противників унії. Він був і організатором з'єднання із Вселенською Церквою, і політичним борцем, і єдиною літературною силою табору прихильників унії. Дарма що гострий, часто нетактовний у своїх виступах, як полеміст, проповідник, історик Церкви, Іпатій Потій, згідно з оцінкою М. Грушевського, "виносив унію на своїх плечах", і, завдяки своїй енерґії й послідовності, урятував її від занепаду.

ІЛЛЯ КОЩАКІВСЬКИЙ (-1720)

Дата народження невідома, але знаємо, що цей надбужанець діяв уже в 17-ому ст. На початку 18-ого ст. був настоятелем (уставником) Межигірського монастиря. Після довшого перебування поза вужчою батьківщиною, повернувся 1717 р. до Городища, в рідній Сокальщині, де в Підгородиському монастирі помер 5 січня 1720 р. Кощаківського вважають автором Межигірського літопису.

У Збірнику літописів, що займаються історією Південної й Західньої Руси-України, виданому Комісією для розгляду старинних актів київської, подільської й волинської земель у Києві 1888 р., поміщено на стор. 93-99 текст Межигірського літопису (1608-1700). Там же (стор.

XXVII-XXVIII), в передмові В. Антоновича, подано й характеристику літопису здогадного авторства Іллі Кощаківського, настоятеля Спасо-Межигірського монастиря. На жаль, ближчих подробиць із його життя, діяльности й літературної праці не маємо; проте це була відома особистість того часу, про яку окремо звітує проф. М. Марченко у своїй праці "Українська історіографія" (стор. 53), в огляді Межигірського літопису.

ІВАН ВОЛЬСЬКИЙ (XVII-XVIII ст.)

Іван Вольський жив у Камінці Струмиловій або поблизу цього міста на початку 18-ого ст. Відомо про нього тільки те, що був автором т. зв. "акростихових" віршів, на тему прослави святих, Пречистої Діви Марії, як подається у співанику Пашковського з 1742-1764 рр.

Михайло Возняк у своїх дослідах української пісні й віршів розглядає тексти акростихів Івана Вольського, напр., "Исполнися, небо і земле, чудес Твоїх, царице", "Істинна радість, хрест Христов", "Ізійдіте, архангельські хори", "Воспойте согласно" і ін., за різними текстами рукописів 17-ого ст. У творі С. Щеглова "Богогласник" подано на стор. 203-210 короткі біографічні відомості про Івана Вольського й переведено аналізу його віршової спадщини.

На жаль, дуже скупі відомості збереглися про цього трудівника на полі церковної віршово-співочої літератури.

ОЛЕКСА СТОРОЖЕНКО (1805-1874)

Автор "Марка Проклятого" (епічного твору, що появився 1879 р., по смерті Стороженка) народився 24 листопада 1805 р. на Полтавщині, в с. Лисогори (тепер Чернігівської области). Клясик української літератури походив із старинного козацького роду, що знайшло знаменний вираз у його головному творі "Марко Проклятий". Предки Стороженка були полковниками або сотниками на Запоріжжі та зуміли придбати собі значні посілості на Полтавщині. Вже змалку виховувався Олекса поза рідним краєм, у корінній Росії. Після навчання в петербурзькій армійській школі він розпочав військову службу. Перенесений на Поділля, часто роз'їжджав по всій Україні, здебільш за покупками коней для царської кінноти. Під час таких роз'їздів залюбки прислухався до розповідей бувалих земляків про рідну старовину. І так, на Катеринославщині він познайомився з 96-літнім Микитою Коржем, що розказував йому про замітні події з історії Запоріжжя, особливо з останньої доби існування козацької республіки.

В 1829 р. Стороженка поранили під час війни з Туреччиною, після чого він звільнився з військової служби й почав працювати урядовцем.

Живе зацікавлення бувальщиною українського народу, зокрема його звичаями й повір'ями, довело й до літературних зайнять Стороженка. На сторінках журналу "Основа" зчаста з'являлися його твори етнографічно-романтичного характеру. В 1863 р. вийшла в двох томах збірка 23 оповідань Стороженка українською мовою (раніш він писав теж російською). Під час січневого повстання 1863 р. у Польщі Стороженко працював у російській адміністрації, а на старші роки життя придбав собі невеликий хутір у Горішині на Підляшші, де серед мальовничої природи помер 1 грудня 1874 р. Оскільки він користувався довір'ям царського уряду завдяки своїй довголітній службі, Стороженко міг видавати свої твори без перешкод з боку російської цензури.

Патріотичний характер його літературної творчости мав великий вплив на українського читача, а зокрема спричинився до зросту національної свідомости українського населення Підляшшя, Холмщини й Полісся. Теми оповідань Олекси Стороженка ("Дорош", "Матусине благословення", "Спомини Микити Коржа" і т. зв. "поеми" — історичного оповідання "Марко Проклятий") взято безпосередньо з народньої усної словесности. Літературна творчість Стороженка вирізняється гарною мистецькою формою, чистою мовою, своїм піднеслим стилем, силою уяви й духом історичної романтики. Стороженко вкладав "серце" у свої твори. "Наша чудова українська врода", — писав він — "нагріта гарячим південним сонцем, навіває на думи насіння поезії та чар. Як пшениця зріє на ниві і складається в копи і скирти, так і воно — те насіння, запавши в серце й думку, спіє словесним колосом і складається у народні оповідання та леґенди..."

Олекса Стороженко вніс в українську літературу чимало надбань: розвинений розповідний жанр, запахущу народню мову, романтичну тему, сперту на фантастиці й національному світогляді й історії, та м'який, прикметний нашому народові, гумор, переплетений з поетичним польотом.

Проте, розвинувши незвичайну літературну продуктивність упродовж декількох років, Стороженко несподівано замовк. Критика, головним чином російська, зустріла його твори, як можна було сподіватись із нагінок Бєлінського, неприхильно, а то й вороже. До того долучилась обставина, що "часи романтики після 1862 р. відійшли в минуле".

ОТЕЦЬ КИРИЛО СЕЛЕЦЬКИЙ (1835-1918)

Церковно-громадський працівник, письменник і святець, о. прелат Кирило Селецький народився 29 квітня 1835 р. в с. Підбужжі біля Самбора, в сім'ї учителя Селецького, що походив зі шляхетського роду. По закінченні теології та висвяченні 1860 р., о. Селецький працював два

роки катехитом у самбірській гімназії, а опісля сотрудником у цілій низці місцевостей, капеляном СС. Василіянок у Яворові і, щойно після 14 років мандрівок по різних парафіях, став (1874 р.) парохом Цеблова-Жужеля у Белзчині. Там він найвидатніше проявив себе на Христовій і народній ниві. В обох селах він заснував дитячі садки, перші того роду захоронки в Галичині. В Жужелі він заснував монаший чин Сестер Служебниць, а в Цеблові духовне об'єднання Сестер Йосифіток, для яких збудував мурований дім на поселення в 1912 р.

Духовну й громадсько-суспільну працю поєднував о. Кирило з освітньою, поширюючи свою науку в газетах, журналах, розвідках і книжках, а теж намагаючись піднести економічний стан громади організуванням кооперативної громадської співпраці під кличем "свій до свого".

Свої дописи й статті поміщував о. К. Селецький в "Душпастирі", "Місійній книжечці" і "Посланнику". З нагоди тисячоліття діяльности слов'янських апостолів Кирила й Методія він видавав місячник "Кирило і Методій", починаючи з 1886 р.

В галузі оригінальної письменницької творчости видав о. Кирило ось які праці: "Своя хата" (1851), "Катехизис для дітей греко-католицького обряду" (1869), "Книга мудрости..." (1874), "Праведний Йов" (1886), "Хроніка села Жужеля" (1902) і багато інших.

Про великий письменницький талант о. К. Селецького писала гр. Анна Потоцька, вирізняючи живість його оповідань, а відомий бельгійський діяч Чину Редемптористів, о. Йосиф Схрейверс, із піетизмом висловлювався про нього, як про святця. Засадою о. Кирила було євангельське поучення св. Якова: "Як тіло без духа мертве, так і віра без діл мертва". Згідно з тією наукою поступав о. Кирило все своє життя.

Помер о. Кирило Селецький у цеблівському монастирі Сестер Йосифіток 28 квітня 1918 р. Поховано його на жужільському кладовищі.

ОТЕЦЬ ВАСИЛЬ ЧЕРНЕЦЬКИЙ (1837-1900)

Парох с. Сільця, Сокальського повіту, і декан белзький о. Василь Чернецький залюбки віддавався, у вільний від душпастирської праці час, літературній діяльності. Свої оповідання містив у " Слові", "Новому Проломі", "Ділі" та "Батьківщині". Написав теж історичні розвідки про Сокальщину, напр., про Сокаль, Тартаків, Белз. Окремими книжками вийшли такі його твори: "Збурення города Єрусалиму", історичне оповідання, 1886; "Передсказана смерть", повість про справжню подію, 1886. Обидва твори видало львівське Общество ім. М. Качковського. Там же появилось того ж року його історичне оповідання п. з. "Счастний Потоцький і Христина Коморовська".

Хоч і не мав о. Василь Чернецький літературних амбіцій, оскільки

його твори мали головно дидактичну ціль, його історичні праці про Сокальщину зберегли свою вартість.

ІВАН ВЕРХРАТСЬКИЙ (1846-1919)

Філолог, письменник і природознавець Іван Верхратський народився 26 квітня 1846 р. в Белзі. Покінчивши природничі студії у Львівському університеті, став учителем природознавства в Академічній Гімназії у Львові. Крім навчання природничих дисциплін, він цікавився теж етимологією й клясифікацією українських говорів Галичини, Закарпаття й Лемківщини. Його описи говірок, зокрема словництво й наголоси, мали певне значення в науці діялектології. В ділянці історії української мови написав працю "Знадоби до словаря южноруського", 1877 р. Друкував свої розвідки з етимології в "Ділі", "Правді", "Архіві слов'янської філології" Ягіча та в "Записках НТШ", де появилась його замітна праця "Початки до уложення номенклятури і термінології природописної, народної" (I-IV, 1864-79).

Педагог Іван Верхратський визначався теж літературним хистом. Він — автор ліричних віршів, як і перекладів з польської мови, напр., з Юліюша Словацького. Теж писав українською мовою підручники зоології, ботаніки, мінералогії. Його праці друкувалися також німецькою мовою.

Помер Іван Верхратський 29 листопада 1919 р. у Львові.

ОСИП ТУРЯНСЬКИЙ (1880-1933)

Талановитий автор книги горя, поневірянь і терпінь п. з. "Поза межами болю", народився 22 лютого 1880 р. в с. Оглядові, Радехівщина. У цьому творі (1921), що характером нервового стилю віддзеркалює жахливу ситуацію того непевного часу, автор кидає різкі картини важких переживань людини під час першої світової війни. В іншій повісті, "Син землі" (1933), він змальовує злиденне життя наших селян та їхню боротьбу проти визискувачів за австро-угорської монархії. Перу О. Турянського належить і комедія п. з. "Раби", з 1927 р. Помер письменник 29 березня 1933 р.

Можливо, що літературні засоби Турянського трохи радикальні (обривчастість стилю, перенаснаження чорними фарбами, натуралістична виключність), проте писав він "кров'ю свого серця" і саме так бачив події того трагічного часу.

ЮРІЙ РУДНИЦЬКИЙ (ЮЛІЯН ОПІЛЬСЬКИЙ, 1884-1937)

Ґерманіст за званням, автор історичних повістей про Київську Русь і західні землі старої України до 1433 р., писав під псевдонімом Юліян

Опільський, окільки походив із с. Опільська, Сокальського повіту, де народився в 1884 р. Закінчивши середню школу, студіював німецьку мову й літературу у Львівському університеті та, згодом, в університеті Ґрацу, в Австрії. Починаючи з 1907 р., учителював у львівській Академічній Гімназії з деякими перервами аж до своєї смерти 1937 р. Займався теж журналістичною працею, був референтом Шкільної крайової ради й редаґував журнал "Українська Школа" та шкільні підручники німецької мови. Писав і сам шкільні посібники німецької мови.

Проте найбільше вирізнився Юліян Опільський своїми історичними повістями, що стали зразковою лектурою для наших середніх шкіл. Його трилогія "Ідy на вас" (нап. в 1918 р.), з центральною постаттю Святославом Завойовником, стала улюбленим твором середньошкільної молоді. Цей твір, як і інші, що появлялися один за одним у короткій черзі ("Сумерк", 1921, "В царстві золотої свободи", "Ідоли падуть", "Тінь велетня", "Вовкулака"), виявляє дуже вдумливу оцінку давноминулих подій з історії нашої батьківщини.

Крім історичних повістей та оповідань, Ю. Рудницький писав і друкував у тогочасній українській пресі статті на суспільні теми. За свого, порівняно короткого, життя Юрій Рудницький був незвичайно активний — як педагог, письменник, журналіст, громадський діяч. Його творчість виявляє значну виховну вартість і ерудицію людини думки й бойового духу. Суспільно скерована літературна творчість є прикметною познакою духовної праці Юрія Рудницького. Вона теж стоїть у центрі уваги інших письменників Надбужанської Землі, надаючи їм почесне звання письменників-суспільників.

ВОЛОДИМИР ОСТРОВСЬКИЙ (1891-1944)

Письменник, журналіст, громадський діяч і педагог В. Островський народився в місті Рейовець, біля Холму. До 1915 р. був учителем народніх шкіл на Холмщині й у Варшаві, а крім цього редаґував тижневик "Холмська Русь". В 1919 р. редаґував "Шлях" у Вінниці, а в 1921-1922 рр. був співредактором щоденника "Українська Трибуна". В 1924-1925 рр. редаґував журнал "Духовна Бесіда" у Варшаві, а згодом інші періодичні видання у Варшаві й Луцьку, що стояли на позиціях УНДО, напр., "Наш Світ", "Нарід", "Українська Громада". Теж був співробітником "Діла" й "Нового Часу".

Володимир Островський — автор оповідань та повістей з життя Холмщини й Волині. Серед відоміших його творів треба назвати: "Вівці й пастирі", 1922; "Холмські оповідання", 1924; "Хрест отця Василя",1926; "Сміх землі", 1930; "Сільське страхіття", 1932; "Князь Сила-Тур", 1938. Островський писав теж популярно-наукові розвідки та шкільні підручники.

Треба дивуватися, що за умов кипучої громадської діяльности В. Островський встигав знаходити час і для письменництва. Проте був він всестороння людина, наділена суспільно-організаційним і літературним хистом. Не всі його літературні твори однакової вартости, але прикметні їм усім вироблене перо письменника й гостра національно-суспільна свідомість, що ставить його в позицію трибуна обезправленої української національности під чужоземними займанцями.

Літературний стиль В. Островського відзначається піднеслим характером національного й загальнолюдського почуттів, напр.: "Бог є справедливість — додаймо собі. І будьмо справедливими, чесними з самими собою. Чи є ми такими? Чи є справедливістю, що ми не хочемо повернути народові в молитві, у службі, у проповідях, у всіх зносинах з ним його рідної мови, яку насильством у нього відібрано?"

Гарні в Островського й ліричні малюнки, як ось: "...Весна вже стояла в усій красі. Розрум'янена, мов красуня-дівчина, вставала вона тепер зі сну. Вмивалася перлистою росою, розбризканою довкола по зеленому килимі. Розчісувала золотистим гребенем соняшних променів свої пишні кучері. І всміхалася сріблястими хвильками ставків і річок".

БОГДАН КРАВЦІВ (1904-1975)

Один із провідних націоналістичних діячів, поет, публіцист, науковець, редактор різних пресових органів, Богдан Кравців народився 5 травня 1904 р. в с. Лоп'янка, Долинського повіту, у священичій родині. Середню освіту закінчив у Філії Академічної Гімназії у Львові 1923 р. Студіював зразу на філософському факультеті Українського Таємного Університету, а в рр. 1925-1928 далі вивчав філософію (література, бібліографія, археологія) в Університеті Яна Казиміра у Львові, а після того — там же — ще й право. 1927-1929 рр. був головою Української Студентської Громади, одним із організаторів націоналістичного руху в Західній Україні і першим головою Крайової Екзекутиви ОУН, за що й попав у польську тюрму. Його політично-суспільна діяльність пов'язана значною мірою з Радехівщиною, де він часто перебував в організаційних справах.

Богдан Кравців знаходив час теж для літературної творчости й публіцистичної діяльности. Ще з ранніх років редаґував пластовий журнал "Молоде Життя". Перша його збірка поезій, "Дорога", вийшла 1929 р., а невдовзі після неї появилась чергова — "Промені", 1930 р. На початку війни, в 1939 р., Богдан Кравців виїхав до Берліну, де видавав газети "Голос", "Вісті", "На Шахті" та "Українець". Водночас з'являлися його чергові збірки поетичних творів, як "Остання осінь", 1940, "Під чужими зорями", 1941.

Після війни, перебуваючи в Німеччині (Байройт, Реґенсбурґ), Б.

Кравців присвятився повністю творчій праці, що увінчалася дальшими поетичними збірками, як "Зимозелень" і "Ґлосарій", а теж перекладами з Рільке й літературознавчими розвідками. Переселившися до ЗСА, Б. Кравців працював редактором спочатку газети "Америка", а з 1955 р. "Свободи", займаючися теж науковою працею, редаґуванням збірників та антологій ("Обірвані струни", 1955; "Шістдесят поетів шістдесятих років", 1967) і організацією наукового життя. Богдан Кравців — дійсний член НТШ, УВАН та редакційної колеґії Енциклопедії Українознавства — це одна з найзамітніших провідних постатей нашої доби в суспільно-політичній, культурно-науковій і літературно-мистецькій ділянках українського організованого життя.

ЗІНОВІЯ КРАВЦІВ

В українській, головно націоналістичній, пресі тридцятих років часто друкувалася, пов'язана перебуванням і діяльністю з Радехівщиною, Зіновія Кравців. Проявилась вона тоді зокрема в жанрі оповідань і новелі. Її твори вирізняються тонким психологічним підходом, образністю дії, поєднаної з драматизмом, як і плеканою культурою слова.

В новельці "Червоні барвінки" чітко видніють елементи літературного хисту З. Кравців. Тут тема твору — трагічне закінчення гри дітвори біля невистріленого динамітного ладунку:

"...Чомусь завжди найкраще стріляється на Великдень. — Тікай, тікай! — кричимо щораз, як Івасик підпалює порох. І відбігаємо прудкіш і скоріш, щоб за хвилю вертатися зі сміхом, щоб натішитися гомоном заздрих глядачів, лунками співами — ну, й чи ми знаємо, з чого ще регочемо ввесь час. Діти ж ми.

— Велика! — плеще в долоні Леся. — Тепер велику! Тікай, тікай, тікай!

— Не втечеш, ні! — це Лесин брат. Він, може, не знаючи, а може так із одчайдушности йде просто на кулю. Нехай іде. Ось Івасик не все тікає.

Але Леся неспокійна. Бліда вся стала, вона аж приказує братові —Тікай, Василю! — Та він іде дальше.

Леся раптом вибігає з-за липи.— Не треба — кричить вона. І ...мабуть довго вже не чув церковний майдан гуку голоснішого від того, що його видала, вмираючи, наша велика куля.

Лежить Леся — у квітчастій сукенці дівчина-русявка, а ноги її... Ні, годі!... Ще хіба, хіба про китицю червоного цвіту в цупко затиснутій ручці. Побагрянілий барвінок... А материне голосіння — Лесю, Лесю!!

Та вода по каменю
Та вода по діброві
Стиха йде, стиха йде..."

СЕРГІЙ КУШНІРЕНКО

Поет Сергій Кушніренко, за походженням еміґрант із Придніпрянської України, студіював у Варшаві і був співробітником "Вістника" Дмитра Донцова. Під час другої світової війни, в рр. 1939-1944, проживав у Володаві, де вчителював в Українській Торговельній Школі й дописував до нашої преси. Його вірші друкувалися у "Краківських Вістях" та в інших періодичних виданнях. Вирізняються вони патріотичним духом і громадянсько-суспільною тематикою.

Проте поезії Сергія Кушніренка далекі від трафарету, публіцистики; пройнятий ідеєю, він уміє своє почуття висловити образною поетичною мовою:

Не кучерявтесь, золоті настрої,
Не гомоніть, сади зарожевілі —
Душа моя палає в перебоях,
Мій клич гуде: новим віддатись цілям!
Я чую хід запіненого завтра.
В затоках мли контурять пікінери,
Бредуть полки незнаних інфантерій,
Далеких бівуаків плямлять шатра...
Я не пророк, в мені лиш кров туркоче
Про амбулянси й зморені фурґони.
О, краю мій, так сотні тисяч хочуть
Перебрести великий Рубікон!...

("В будуччину")

Прикметна ідейністю поетична творчість С. Кушніренка завжди шукає для себе ориґінального чуттєвого вислову:

Одноманітні дні руйнують мій неспокій,
Цілують душу, мов зефіри бинду,
І кличу я весну нову, рожевощоку,
Бо щастя я своє навік розполовинив...

...Є інший світ! В нім теж величне сонце,
Є інший спів, далеко інші цвіти.
В нім горді душі крицево симфонять,
Ламають жах і крушать твердь ґраніту!

("Дні")

ЮЛІЯН РЕДЬКО

Націоналістичний провідник студентства тридцятих років, історик д-р Юліян Редько, народився в Камінці Струмиловій. У своїх публі-

цистичних працях займався підпільною тематикою, зокрема у книжці "Дурні діти", виданій у Празі під авторовим псевдонімом К. Мазепинець.

БОРИС ОЛЬХІВСЬКИЙ (1908-1944)

Журналіст і есеїст Борис Ольхівський народився 1908 р. на Поліссі, проживав на Холмщині, а з 1931 р. у Варшаві. Був співредактором журналу "Ми" й "Бібліотеки українського державника". Згодом редагував "Трибуну молодих" при паризькому журналі "Тризуб" і співредагував журнал "Назустріч", "Наші Дні" й інші; він же автор книжки "Вільний нарід", 1937, статтей, есеїв і рецензій. Багато писав про Полісся, Підляшшя й Холмщину ("Вітер у нетрях", "На північних землях", "Холм", 1940, і інші). Завдяки його писанням, зокрема про Холмщину й Підляшшя, тема славних, споконвічних українських земель, т. зв. "Червенських городів", увійшла знову в осередок суспільної уваги. Його живі описи північно-західніх українських земель мають значну топографічну й історичну вартість. Автор визначається міцним реалістичним стилем, чіткою образністю й духовністю корінного українця, державника й соборника.

Ось зразок його описово-розповідної методи:

"...Холм — це білочервоне місто було призначене для залізничної дирекції. В місті мали осісти сотні урядовців, прибулих із Шлезьку, Познанщини та з-під Кракова. Звідси польський дзенькіт мав заливати Холмщину й Підляшшя, глушити, під землю заганяти твердий звук північно-українського слова, отруйливим пістряком роз'їдати вузлуватий, ствердлий і скам'янілий у пасивному опорі дух автохтонної людности.

І це місто, цей наймолодший "модерний" Холм — мертве. Польський уряд не встиг його добудувати і перенести до нього залізничну дирекцію. Цвинтарним холодом віє від свіжо побілених стін; немає дерев, і ні трава, ні кропива, ні будяки не хотять рости на землі, засипаній відламками цегли й тинку, білій від вапна, липкій від звезеної глини...

Тільки джунґлі півоній та жоржин під вікнами нагадують, що і в цих домах трималися рештки холмської української крови... Українство вже ніколи не вмре, і за найгірших навіть обставин, коли воно не вмерло в безнадійній сірості тих часів... Жовтоблакитні вивіски на вулицях того Холму, в якому напередодні війни сліди українства важко було б знайти і вдень з ліхтарнею — ось ілюстрація до цієї тези..."

ІВАН КРАВЧУК (1908-)

Суспільно-політичний діяч і публіцист Іван Кравчук народився в Осердові біля Белза, в заможній селянській родині, 12 травня 1908 р.

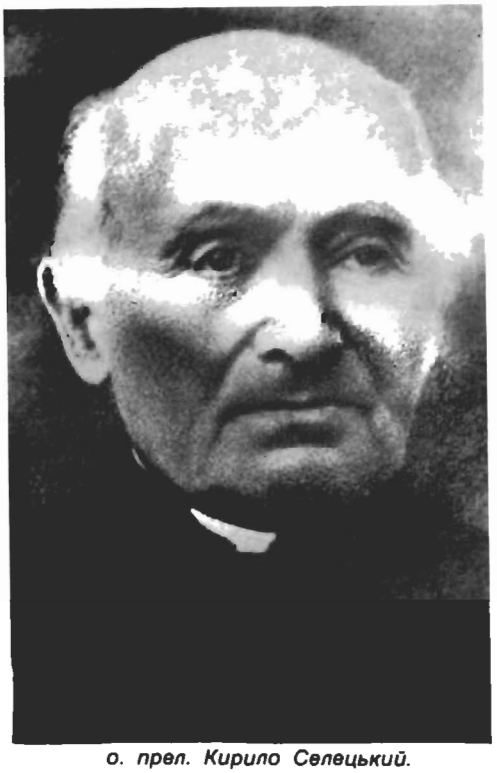
Закінчив Сільсько-господарську й Садівничу школи в Миловані над Дністром. Тоді працював у різних суспільних організаціях, як от "Просвіта", "Сільський Господар", "Рідна Школа", "Самоосвітній Гурток". Водночас став активним членом УВО, а згодом і ОУН. 28 лютого 1930 р. львівський суд присяглих польської окупаційної влади засудив Івана Кравчука на 5 років в'язниці за приналежність до УВО. Перебування в тюрмі було першим "університетом" для молодої, спраглої науки і знання, людини. За підпільну діяльність в ОУН арештували його знову 1936 р. та засудили в процесі 29-30 вересня того ж року на 8 років тюрми, з якої він вийшов аж після розвалу Польщі. Іван Кравчук був теж учасником Похідних груп (Середня) на центральні українські землі, де його німецька поліція арештувала й перевезла до краківської тюрми "Монтелюпі". Після звільнення І. Кравчук далі вчився у Сільсько-господарській школі в Черниці, біля Миколаєва над Дністром, яку й покінчив у 1944 р.

Уже на еміґрації він закінчив своє вчення дипломом інженера-аґронома в Українському Технічно-Господарському Інституті. Проте тяга до літератури взяла верх і інженер Кравчук, не знаходячи відповідного прояву для свого звання в технічно-господарський галузі, присвятився суспільно-культурній праці й літературним зайняттям. Він надрукував багато статтей та споминів з життя в польських та німецьких в'язницях, друкувався часто в "Гомоні України", "Шляху Перемоги", у "Світанні" (літературний есей) та в інших пресових органах еміґрації. Іван Кравчук став надхненником Об'єднання Надбужанців і, як організатор, почав редаґувати орган Об'єднання "Надбузька Земля". Під сучасну пору він готує до друку видання "Азбуковник українського націоналіста", щоб увічнити в пам'яті поколінь революційну боротьбу ОУН за національне визволення українського народу.

ОЛЬГА РЕШЕТИЛО (1908-1977)

Авторка коротких, проте психологічно наснажених, оповідань і нарисів, Ольга Решетило (дівоче прізвище Лотоцька) народилася 6 грудня 1908 р. в Тартакові, Сокальського повіту. Гімназійне навчання покінчила в Золочеві. Опісля вчилася у Кракові, де й закінчила Вищу Педагогічну Школу 1932 р.

Повернувшись до Сокаля, Ольга Лотоцька працювала в місцевій філії Т-ва "Просвіта" та брала дуже активну участь у театральних постановках і інших імпрезах. Поряд з цим займалася українськими політичними справами та була в зв'язку з мережею ОУН, що й призвело до її арештування 1935 р. Влітку того ж року вона одружилася з відомим сокальським лікарем, д-ром Теодором Решетилом. Незважаючи на родинні обов'язки (троє дітей), Ольга Лотоцька-Решетило далі ревно



о. прел. Кирило Селецький.



Рвд. Данило Чайковський



Ольга Лотоцька-Решетило

працювала в театрі, їздила по селах з доповідями, організувала дитячі хори, висвітлювала різні виховні фільми.

Після війни і кількалітнього скитання в Австрії, вся родина Решетилів поселилася 1949 р. в ЗСА.

Ольга Решетило пробувала свого пера ще в краю, але друкуватись почала щойно на еміґрації, в Америці. Її настроєві новельки, як от "Родина", "Кар'єра", "Над Бугом", зчаста появлялися в нашій періодиці — в "Нашому Житті, "Америці", "Свободі". Померла письменниця 23 серпня 1977 р. і спочиває на кладовищі в Лайма, Огайо, поруч свого сина Юрія (помер у 1962 р. внаслідок нещасливого випадку) та чоловіка, який помер несподівано 1975 року.

У творах Ольги Решетило часто прохоплюється її сантимент до своєї вужчої батьківщини над Бугом і вона малює чар її природного довкілля чіткими красками. Проте й на цьому ліричному тлі дуже відчутний її суспільний інстинкт. Ось зразок її літературного стилю:

"Може на мапі не найдете того легкого закруту Буга. Але він там напевно був і є. У тому місці сходилися три землі українські: волинська, холмська і галицька. Правий берег, височінь, порослий малими берізками, дикою рожею, улітку веселив очі, немов розвішений барвистий килим... Лівий берег рівнявся з сіножатями " ("Над Бугом").

Або зразок реалістичної подачі:

"Гнані розпукою і надією, ми подались із тисячами втікачів на захід. По дорозі був страшний наліт. Там, серед перемішаних возів, коней і людських тіл, ми побачили двоє цілком малих дітей, що припадали до мертвих батьків" ("Родина").

ДАНИЛО ЧАЙКОВСЬКИЙ (1909-1972)

Провідний член ОУН, невтомний редактор багатьох організаційних видань, письменник і виховник націоналістичної молоді, Данило Чайковський народився 19 березня 1909 р. в Мишкові, Заліщицького повіту, у священичій сім'ї. Закінчивши гімназію у Станиславові, студіював у Львівському університеті на філологічному відділі.

З юних років життя був активним членом Союзу Української Націоналістичної Молоді та, починаючи з 1929 р., членом ОУН. За свою підпільну діяльність зазнав переслідувань польської влади, включно з ув'язненням. Одним з активних теренів його пропаґандивної й організаційної праці в ОУН була Радехівщина. У другій половині 1930-их років працював у газеті "Нове Село".

З 1940 р., за першої московсько-більшовицької окупації Західньої України, Данило Чайковський працював керівником нелеґального технічно-видавничого відділу і референтом пропаґандивних вишколів у старшинському штабі сотника Романа Шухевича. В 1941 р. діяв у складі

Центральної похідної групи ОУН, в характері керівника Пропаґандивної референтури. На тому становищі він попався в руки Ґештапо й перебував у німецькому концтаборі аж до закінчення війни в 1945 р.

Вийшовши на волю, він став членом Проводу ОУН 1946 р., а в 1948 р. виїхав до Франції, де упродовж семи років працював редактором газети "Українець у Франції". В 1955 р. переїхав до Мюнхену на пост головного редактора "Шляху Перемоги" і водночас був головою Головної Ради ОУН, до 1968 р. У 1967 р. виїхав до ЗСА, де працював у видавництві СУМ, а згодом — редактором "Америки".

Данило Чайковський виявив себе теж як талановитий письменник. З-під його пера появилися описи в'язничних переживань у концтаборі в Авшвіці п. з. "Хочу жити", збірка новель "Наші дні", нариси, новелі, п'єси, публіцистичні статті та оповідання для дітей. Писав часто під псевдонімами: О. Данський, Мурмон, Дядько Данило. Опрацював теж велику документальну книгу "Московські вбивці Бандери перед судом", та зредаґував "Нарис історії ОУН" і готував до друку листування і твори Степана Бандери у трьох томах. Данило Чайковський відзначався високою ідейністю і працьовитістю, віддаючись повністю справі визволення й незалежности України. Був гарячим патріотом, шляхетною людиною і вірним сином свого народу. У книжці "Хочу жити" пише він про голос покликання, що вів його несхибно тернистими шляхами його життя:

"Я провадив тебе — кликав той голос з далекої батьківщини — через бурі життя, крізь бої, темні камери в'язниць і пекло концтаборів... Я зберіг твоє життя, щоб ти на чужині стояв на сторожі мого імени і слави, та обороняв його перед ворожою наругою, як ті твої брати, що тепер борються зі зброєю в руках на рідній землі..."

Данило Чайковський помер 3 липня 1972 р. на 64-ому році життя й похований на українському цвинтарі в Бавнд Бруку, Н. Дж., ЗСА.

ВОЛОДИМИР МАКАР (1911-)

Літописець націоналістичної діяльности й політично-суспільний діяч Володимир Макар народився 4 січня 1911 р. у Станиславові. Батьки його походили з с. Поториці, Сокальського повіту. По смерті матері (1915) і батька (1920) виховувався у сирітському захисті у Станиславові, де й закінчив станиславівську гімназію з українською мовою навчання 1929 р. В 1929-1932 рр. студіював на математично-природничому відділі Львівського університету, проживаючи в "Академічному Домі" у Львові. У зв'язку з підпільною діяльністю в ОУН був повторно арештовуваний 1932 р., а в червні 1934 р. поляки запроторили його до концтабору в Березі Картузькій, де він карався до липня 1935 року. В 1936 р. арештували його знову й засудили на сім років тюрми.

Після виходу на волю, 1939 р., в поворотній дорозі з тюрми у Сєдльцях, він зазнав важкого поранення від ворожого обстрілу, що спричинило втрату ноги. Це однак не припинило його революційного діяння і в роки першої совєтської окупації він проживав у підпіллі, втримуючи зв'язки з крайовим провідником ОУН Іваном Климовим-Леґендою. 7 липня 1941 р. В. Макар проголосив на всенародньому вічі в Сокалі "Акт 30 червня" — відновлення української державности. У піднімецькі роки співпрацював із провідними членами Організації у пресово-інформативній референтурі ОУН. Від осени 1943 р. працював у підпільній радіостанції ОУН-УПА "Вільна Україна" ("Афродита") в Карпатах, під керівництвом Ярослава Старуха-Стяга (Синього). Захворівши на тиф, отримав доручення виїхати на захід з групою ЗП УГВР 1944 р. Відтоді живе на еміґрації, очолюючи різні суспільно-громадські сектори організованого життя в Австрії, Бельгії й Канаді.

Особливо вирізнився Володимир Макар своєю журналістичною й публіцистичною працею, як співробітник "Гомону України" та інших періодичних видань. Його писання, здебільш мемуарного характеру, друкувалися в часописах, альманахах і збірниках. Книжковими виданнями вийшли: "Береза Картузька" (1956), "Бойові Друзі" (1980), "Від Бистриці до Бугу" (1983). Останні твори є монументального характеру і їхнє продовження заплянованe на близьке майбутнє. За свою суспільно-громадську й літературну працю він отримав Шевченківську медалю Комітету Українців Канади й інші відзначення.

МИХАЙЛО ДЯЧЕНКО (1911-)

Дуже мало відомо нам про життя і творчість поета Михайла Дяченка. Народився він 1911 р. в Боднареві, Станиславівського повіту, та під час війни жив і вчителював на Володавщині. Там же й написав низку поезій, які видав збіркою п. з. "Вони прийдуть" (Прага, 1941). У розділі "На Холмщині" є окремий цикл поезій "На холмській горі" I, II, III, IV. Свою збірку поезій автор присвятив Юліянові Головінському, в 10-ту річницю геройської смерти сотника УГА і коменданта УВО. В дусі кращих традицій поетів "Празької школи", тематично і стилево близький Юрієві Дараганові, Михайло Дяченко ось як осмислює провідну тему своєї збірки:

Вони прийдуть— безсмертні Русичі хоробрі —
Задзвонить зброя їх тяжка.
Дніпро запіниться у крові диких обрів —
Мов сонце, в золоті промінням заграє
У заграваx Святий Тризуб.
І Прометей, розкований у любім краю,
Благословитиме грозу.

("Вони прийдуть")

Збірка поезій "Вони прийдуть" засвідчує добру літературну школу, що її пройшов Михайло Дяченко. Його піднеслий стиль відзначається мовною чистотою й мистецькою образністю. Поезії насичені патріотичним духом і міцним, глибоким почуттям поета — вірного сина своєї землі.

В деяких біографічних рядках розкривається селянське походження автора й вимушене розстання родини з рідним домашнім вогнищем:

Конята рушили несміло,
Мов вовк, завив морозний вітер.
Тужливо сани заскрипіли —
Заплакали малії діти.
— Ох, мамо, тату, де ми їдем?
В хатині нашій любо, любо!
Бабуся там, дідусик ріден...
А де ж нам в світі ліпше буде? —
Закутана на санях мати
Від сліз і світа вже не бачить.
Діток маленьких тулить спати,
Зідхає важко, гірко плаче...

("У невідоме")

Збірка "Вони прийдуть" — це визнання поетової любови до свого народу й землі, зокрема до вужчої батьківщини, Холмщини, до якої звертається М. Дяченко з апотеозою:

О, Холмщино, о, люба сестро
П'янких степів, співучих нив,
Прийми пісні мої, мов друзів —
До серця ніжно пригорни.

("До Музи")

Михайло Дяченко видав теж збірки віршів "Іскри" (1936) та "Юні дні" (1938).

ЗЕНОН ТАДЕЙ ТАРНАВСЬКИЙ (1912-1962)

"Людина театру", письменник, перекладач, журналіст, радіодиктор, Зенон Тарнавський народився 9 вересня 1912 р. в Самборі, проте ранні роки життя провів у Камінці Струмиловій, де й здобув середню освіту. Студіював гуманістичні науки у Львівському й Варшавському університетах. Ще до війни в 1939 р. осягає Тарнавський в "Українських Вістях" і "Батьківщині" (нашій передвоєнній пресі "Фронту Національної Єдности" Палієва) стаж відомого й впливового журналіста й літерато-

ра, завдяки своїм оригінальним дописам. В той же час він також зробив перші спроби в драматичній творчості, написавши 1938 р. біографічно-сценічний репортаж у чотирьох картинах п. н. "Тарас Шевченко". В 1941 р. був одним із радіомовців, що технічно й голосово уможливили проголошення Акту відновлення української державности з радіостанції ім. Є. Коновальця у Львові. Свою журналістичну працю З. Тарнавський виконував далі, але згодом зайнявся також організацією й керівництвом Українського театру малих форм "Веселий Львів". Після війни працював редактором "Української Трибуни" і брав участь у редагуванні військового органу "До Зброї" й інших журналів.

На еміграції в Америці Зенон Тарнавський заснував Українське Театральне Товариство, перекладаючи, у пляні збагачення сучасної драматичної літератури, деякі цінніші зразки західньої драми, напр., середньовічну англійську драму типу "мораліте", "Дійство про чоловіка", твір англійського поета Т. С. Еліота "Вбивство в соборі", Анрі де Монтерляна "Розмови Кармелітанок", Торнтона Вайлдера "Наше містечко". У співпраці з Богданом Нижанківським написав п'єсу "Чай у пана прем'єра", що мала чималий успіх на сцені таборів переміщених осіб.

Зенон Тарнавський горів творчо й суспільно, як та "свічка з обидвох кінців", засновуючи Відділ Організації Чотирьох Свобід України" в Детройті, станицю "Американських Приятелів АБН", "Український Культурний Фронт" на чужині, пишучи новелі, оповідання, нариси, роблячи рух серед української еміграції, щоб застою не було. В самому розпалі суспільно-культурної діяльности відійшов у вічність 8 серпня 1962 р. В 1964 р. появилося посмертне видання його вибраних творів, "Дорога на Високий Замок", що розкриває очі читача на багатогранність літературного хисту винятkового суспільника й людини театру, Зенона Тарнавського.

ВАСИЛЬ БОРОДАЧ (1916-1986)

Уродженець Ярославщини, селянський син, Василь Бородач учився в українській гімназії в Перемишлі та закінчив правничий відділ Львівського університету. Відбуваючи адвокатську практику в Чесанові, мґр. Бородач включився у суспільно-громадську працю реґіону, що його згодом звали Закерзоння, зокрема Чесанівщини й Любачівщини, і таким чином прийняв почесне громадянство майбутнього бастіону Української Повстанської Армії на Чесанівщині. Бородач, довголітній представник і пропаґатор львівського "Вістника", займався журналістичною діяльністю, дописуючи постійно до "Нового Часу" у Львові, а на еміграції зокрема до "Гомону України". Він теж автор книжкових видань та історик українського Закерзоння, головно Чесанівщини й

Любачівщини. Про трагічну долю західніх українських прикордонних земель з їхнім населенням він пише у своєму глибоко патріотичному творі "Стежками рідної землі".

Діяльність і переживання Василя Бородача дуже багатосторонні — від обсади прикордонної смуги на відтинку Чесанів-Любачів-Лежайськ-Горайець, з доби української самооборони перед окупантами нашої землі, почерез ув'язнення і Вірзінґові допити в тюрмі на вул. Лонцького у Львові, до ведення місцевих українських радіопрограм у Канаді.

В другій книжці, готовій до друку, "На грані двох світів", Василь Бородач подає джерельний нарис історії українського Закерзоння початків 1940-их років, де наші підпільні перехідці, за допомогою таких людей, як він, проривалися в обох напрямках поміж більшовицькі застави на чесанівському відтинку німецько-совєтського кордону.

Бородачеві писання є мемуарного жанру й настроєвого характеру, проте вони становлять документальні знадібки до студій доби в даному терені.

БОГДАН СТЕФАНИШИН (1913-)

Автор численних віршів, друкованих у крайовій та еміґраційній періодиці, Богдан Стефанишин народився 1913 р. в Сокальщині. Середню освіту здобув у сокальській гімназії, де й склав іспит зрілости 1934 р. Вірші писав ще на гімназійній лавці, але з уваги на несприятливі життєві умови, щойно тепер здобувся на свої власні поетичні збірки: "Шолом і квітка" та "Патріярхові України", що появилися 1984 р. в Торонті у Видавництві ОО. Василіян. Його попередні поетичні здобутки розкинуті по різних журналах і газетах, починаючи з "Голосу з-над Буга" в Сокалі, і пізніше в "Назустрічі" у Львові, "Краківських Вістях", "Патріярхаті", "Америці", "Вістях Комбатанта" і бюлетені "Надбузька Земля" (з 1981 р. — "Надбужанська Земля").

Заголовок збірки "Шолом і квітка" постав із ремінісценцій автора як вояка Дивізії "Галичина" й І УД УНА, де Богдан Стефанишин зазнав важкого поранення в бою. Збірка присвячена полеглим друзям воякам і тим, що пережили боротьбу за волю й незалежність України. Надихана вона щирим патріотизмом і глибоким гуманним почуттям. Любов і посвята вищим ідеалам — вартості питоменні авторові — воєнному інвалідові.

Згідно з характером літературної творчости синів Надбужанської Землі, Богдан Стефанишин у першу чергу громадянин-суспільник, а щойно тоді поет. З його віршів "І наш край — Вифлеєм", "Народ наш жде", "Шануйте владу" і ін. прориваєтьсяпалке почуття поета-патріота, визнання вірности провідникам українського народу, зокрема Блаженнішому Патріярхові Йосифові, як і різкий осуд гнобителям України.

У вірші "Мама" відзивається зворушлива лірична нотка синівської любови:

... Так від колиски до труни
Пройде твій шлях тернами
Й останній серця звук струни
Ти віддаєш для мами.

Молитва матері проб'є
Тюрми найважчу браму;
Їй серце кожний дай своє,
Бо раз лиш мав ти маму.

ПЕТРО БАЛЕЙ (1913-)

Автор оповідань та політично-економічних праць, Петро Балей народився 1913 р. в селі Ощеві на Грубешівщині. Покінчивши польську державну гімназію в Сокалі, працював кооперативним ревізором у Сокалі й Радехові. На еміґрації, в Мюнхені, видав 1948 р. збірку розповідного жанру "Пан". Вислідом його студій політичної економії була низка теоретичних праць, головно "Обезвласнене суспільство: марксизм — утопія в теорії й терор у практиці" (1981, 686 сторінок). Свої оповідання він друкував у газеті "Українська Трибуна" та інших виданнях.

МИРОСЛАВ ГОЦА (1914-)

Публіцист, соціолог і суспільний критик Мирослав Гоца народився 1914 р. в Белзі. Був співробітником львівського "Вістника", де містив проникливі статті на теми характеру українського суспільства, зокрема його провідної верстви, інтеліґенції. Його дотичні писання з нещадною критикою обивательського й аполітичного змісту нашої тогочасної, самовдоволеної й угодовської, інтеліґенції мали значення каталізатора ненадійних тоді відносин у суспільстві, якому бракувало рішучого, пробойового, цілеспрямованого проводу. В цьому контексті Мирослав Гоца розрізняє у проводі "інтеліґенцію духу" й "інтеліґенцію професії":

"... Здібність до консолідації нової інтеліґенції — це показник, чи йдеться про інтеліґенцію "духу" чи "професії", життя чи загину... Нашій професійній інтеліґенції припала доля датися тягнути за вуха революційним подіям, бути об'єктом революції, а не суб'єктом, бути не проводом, але хвостом розбурханих мас української революційної стихії. І аж коли факти вже так відбігли, що тягнучи її за вуха, мало їх не пообривали, "інтеліґенція-провід" проголосила IV Універсал...

... Ще є один момент, що відрізняє професійну інтеліґенцію від

духовної — це реалізм інтеліґенції духу, всупереч утопійності професіонала, що творить утопії для самовдержання. Реалізм шляхетнішого расового типу інтеліґента — це свідомість, що раю не будуватиме, а тільки має зробити ще один крок, щоб наблизитися до шляхетнішої форми і змісту громадського життя..."

Не одна думка М. Гоци впала на родючий ґрунт і спричинилась до переродження психіки, загрузлої в політичному застою галицької інтеліґенції тридцятих років.

Мирослав Гоца був теж літературознавцем, а переїхавши на еміґрацію, працював професором соціології в одному з американських коледжів біля Баффало.

МАРТА КАЛИТОВСЬКА (1916-)

З родини Омеляна Калитовського (1855-1924), педагога й освітнього діяча, автора шкільних посібників географії, уродженця Бутин, Сокальського повіту, походить поетка Марта Калитовська, народжена 1916 р., кол. студентка Львівського університету ім. Івана Франка (1939-1941), співробітниця УВУ й Енциклопедії Українознавства, що проживає в Парижі. Авторка літературознавчих статтей, есеїв, перекладів і власних поетичних збірок ("Лірика", 1955; "Рими і нерими", 1959), вона й досі творчо активна, відзивна на літературні західньоевропейські віяння й ориґінальна мислителька-естетка.

Сучасною формою поетичної мови допитується Калитовська прихованого глузду існування, дошукуючись у феноменах природи й життя вічних правд:

Нитка вічности
в шумі дерев
і в шумі моря.
В годині пізньої ночі
котячим ходом пливе крізь кімнату.
Нитка вічности
бринить мов струна
між сном і мною.
Пливе від речей,
що мертві для нас
і живі для нас
у вічній годині ночі.
Нитка вічности
пливе понад час
понад біль і жаль
нитка вічности
біжить у повторності
нас самих

("Повторне" II)

Марта Калитовська вміє поєднати потребу особистого заглиблення для творчо-мистецького зростання з конструктивною суспільною службою.

БОГДАН КАЗАНІВСЬКИЙ (1916-)

Відомий із своїх спогадів про крайового провідника ОУН, сл. п. Івана Климова-Леґенду, п. з. "Шляхом Леґенди", Богдан Казанівський народився 1916 р. в с. Нивицях, Радехівського повіту. Там він виростав, ходив до школи, зустрічався з пізнішими провідними членами ОУН, які приїжджали туди на літні вакації. Покінчивши науку, він працював урядовцем у Повітовому Союзі Кооператив. До ОУН вступив на сімнадцятому році життя, проте, незважаючи на молодий вік, виконував обов'язки організатора клітин ОУН Радехівського повіту. За свою підпільно-революційну діяльність довгі роки карався в польських і совєтських тюрмах. Чудом урятувавшися із совєтської в'язниці напередодні відновлення державности України 30 червня 1941 р., прийняв, на доручення командира Леґіону "Нахтіґаль", тоді сотника Романа Шухевича, пост тимчасового коменданта міста Львова.

В дальшій визвольно-революційній боротьбі ОУН був у постійному зв'язку з крайовим провідником ОУН, І. Климовим-Леґендою, виконуючи його доручення. На еміґрації дописував до націоналістичної преси, був організатором членства "Провидіння", сповняючи наприкінці й обов'язки головного секретаря Союзу Українців Католиків в Америці.

Твором, що завершив його журналістично-публіцистичну діяльність, стали спогади п. з. "Шляхом Леґенди", видані заходами Української Видавничої Спілки в Лондоні 1975 р. Ці спогади мають документальну вартість та подекуди містять теж унікальні матеріяли про молодість провідних членів ОУН. Ось зразок такої цінної інформації:

"... На вакаціях в селі Нивицях було більше студентів: Олійник, Карпинець, часто приходили панянки Кравцівні з Лопатина й їхні брати Богдан і Роман. Була не раз Ірина Хом'як, яку кликали чомусь "Пітольком". Богдан Підгайний і Роман Шухевич найчастіше були разом, а з ними теж можна було бачити Юрка Березинського, сина о. Березинського з села Оглядова".

ЄВГЕН ПИЗЮР (1917-1980)

Євген Пизюр народився 16 квітня 1917 р. в Сокальщині. Включився в організаційну діяльність націоналістичної молоді і в рр. 1943-1944 був провідним членом української студентської організації "Січ" у Відні. Виїхавши до ЗСА, посвятився студійно-науковим цілям, обравши наукову кар'єру своєю головною життєвою метою. Писав статті на прав-

ничі й суспільно-політичні теми, співпрацював з Інститутом В'ячеслава Липинського, став членом УВАН в ЗСА й американських наукових асоціяцій. Покінчивши дисертацію про анархіста Бакуніна, отримав становище викладача політичних наук в Університеті Ст. Люїс, Мізурі, ЗСА. Тут видав деякі праці з політичної історії Східньої Европи. Чимало з його писань залишилося в рукописах. Важкі умови життя на еміґрації підкопали його сили й вплинули на його погляди: з націоналіста-революціонера, яким він був у рідному краю й у ранній стадії еміґрації, д-р Є. Пизюр став приклонником політично-непричетного професіоналізму. Помер 13 березня 1980 р. і похований на цвинтарі св. Андрія в С. Бавнд Бруку, Н. Дж.

ПАНЬКО НЕЗАБУДЬКО (1919-)

Панько Незабудько — літературний псевдонім Анатоля Демуся, широковідомого поза межами України фейлетоніста й гумориста. Народився 1919 р. в с. Павловичах, Грубешівського повіту на Холмщині, у селянській родині. В ранньому дитинстві втратив матір, а в 1920 р. теж і батька, який опинився по той бік Збруча. Проживав далі при дідусеві й бабуні на Холмщині. До народньої школи ходив у селі Нисмичах, згодом у Павловичах, та дальше вчився у сокальській гімназії.

На еміґрації проживав спочатку в англійській окупаційній зоні Німеччини, приймаючи живу участь в організованому табірному житті українців, як секретар, культурно-освітній референт місцевої управи, редактор табірних бюлетенів і співробітник декількох часописів і журналів.

В 1950-1956 рр. жив у Арґентині, де співпрацював з тижневиками "Наш Клич" і "Українське Слово". Опісля переселився до ЗСА, проте далі співпрацював у гумористично-сатиричному журналі "Мітла" під редакцією Юліяна Середяка в Буенос Айрес. Його фейлетони друкувалися в більшості періодичних видань на еміґрації. Дотепер вийшли ось які збірки його творів: "У кривому дзеркалі", "Холмські усмішки", "Еміґраційні родзинки", а 1980 р. велика збірка фейлетонів на актуальні теми у світовій політиці й нашому еміґраційному бутті, "Перо під ребро". Вміло орудує П. Незабудько своїм пером — б'є гострою іронією ворогів, картає малоросів, прославляє вічну Україну.

Тематика його творів дуже широка: від промахів та недотягнень в українській закордонній діяльності, до гострого осуду московсько-більшовицького імперіялізму СССР. Автор теж об'єктивно оцінює відношення світових потуг до української визвольної проблематики, зосереджуючися зокрема на трактуванні України Америкою. Найбільше уваги й щирого почуття у своїх критичних, проте теплих, нарисах автор віддає Україні — поневоленій та нескореній, вірним сином якої він ніколи не перестає бути.

НЕСТОР РІПЕЦЬКИЙ (1919-1974)

Видатний журналіст, письменник, поет, кол. голова Світової Федерації Українських Журналістів, Нестор Ріпецький народився 1919 р. в Сокалі. Середню освіту здобув у станиславівській гімназії. Уже за студентських років почав журналістичну й літературну діяльність, пишучи під псевдонімами Богдар Жарський і Всеволод Листвич. Він — автор збірок поезій "Кучеряві дні", 1936; "Шлях пілігрима", 1937; "Тривога", 1939; "Поворот", 1941. Опісля видав цілу низку нових творів, а саме збірку переспівів з японської поезії "Пісні далеких островів", 1941; драми "Україна в крові" і "Галя", 1947; повісті "Сонце сходить із Заходу", 1954; "Р 33", 1967, а теж збірки статтей "Думки на вітрі", 1941; "Хвилі шукають берегів", 1954.

Нестор Ріпецький, відомий з кипучої літературної діяльности, був також дуже активний у суспільно-громадському житті, приймаючи живу участь у політично-культурних проявах нашої еміґраційної громади на поселеннях. Будучи видавцем, редактором і співробітником багатьох українських часописів і журналів ще в краю, напр., "Світ перед нами" (Станиславів), "Назустріч", "Наш Світ" (Луцьк), "Голос з-над Буга" (Сокаль, 1936-1939), він і на еміґрації продовжав цю працю, як от у "Самостійнику" (Фюрт, Німеччина), "Визвольному Шляху" (Лондон), "Гомоні України" (Торонто), "Українському Журналісті", "Свободі" (Джерзі Ситі).

Невтомний громадський діяч і журналіст, наділений багатьма талантами, Нестор Ріпецький помер на 55-ому році життя, 19 березня 1974 року, залишаючи по собі значний ідейно-літературний дорібок. Творчість його насичена національно-суспільною проблематикою, прикметним показником його духовности:

"... Коли наше націоналістичне покоління доказувало, що всі так звані партії, дійсні на українських землях, не мають ніякого ґрунту в історії, воно мало рацію, бо це виразно показав перший історичний іспит 1939 р...Декларація українських партій з того часу повідомляла про їх добровільну самоліквідацію і взивала народ до 'льояльної культурної співпраці з УРСР'. Капітани залишали потопаючий корабель..."

Гостро й чітко характеризує Н. Ріпецький своїх героїв:

"... Леґенда сидів за столом і барабанив пальцями, звичайний такий, незначний. Небезпечно незамітний. Такий, як тисячі, як мільйони інших. Нічого не було в його обличчі незвичайного. Тільки, як він зачинав говорити, його очі загоряли холодним вогнем. Фанатик... Леґенда встав і подивився їм прямо в обличчя. Аж запекло. Очі — дві шпильки з розпаленими кінцями..."

МИРОСЛАВА ЛАСОВСЬКА-КРУК (1919-)

Письменниця і провідна членка Асоціяції Діячів Української Культури, Мирослава Ласовська-Крук народилась на Бойківщині 11 березня 1919 р. в патріотичній родині батька Семена Сенева й матері Ольги з Романовських. Після дитячих років, проведених на Закарпатті, переїхала з батьками до Сокаля на постійне перебування. 1937 р. закінчила клясичну гімназію, ще на шкільній лавці почавши вправлятись у літературних зайняттях писанням віршів і оповідань. Теж брала участь у виставах шкільних театральних гуртків. Вийшовши 1944 р. заміж за мистця Володимира Ласовського, майбутня письменниця живо зацікавилася мистецькою працею, супроводячи свого чоловіка в його мистецькій діяльності й роз'їздах по Австрії, Франції, Арґентині та ЗСА. В Нью-Йорку написала п'єси "Поет і чорт" та "Льодолом". Її драматичні твори — "Віщування старого дуба", 1971, та "Льодолом", 1974 —появилися згодом друком. Після смерти В. Ласовського в 1975 році Мирослава Ласовська вийшла вдруге заміж 1978 р. за старшину УПА, д-ра Богдана Крука.

Мирослава Ласовська-Крук вирізнилась активною суспільною діяльністю — як заступник голови Головної Управи Об'єднання Жінок Оборони Чотирьох Свобід України, провідна членка АДУК, референтка у справах культури при Світовій Федерації Українських Жіночих Організацій, і т. д. Крім цього, працювала над своїми літературними творами і плекала образотворче мистецтво. В 1982 р. доповнила свої мистецькі студії, закінчуючи відділ малярства в "Комюніті Каледж Монро".

В літературному дорібку письменниці Ласовської-Крук є такі нові твори: повість "Під чорним небом", 1966; роман "Дзвінка молодість" (перший том — "Дівчата тих днів", 1982; другий том — "Буруни", 1983), як і покищо недруковані драматичні твори, оповідання й есеї. За свої твори "Віщування старого дуба" й "Під чорним небом" вона отримала літературні нагороди. Творчий шлях письменниці й мисткині Мирослави Ласовської-Крук гармонійно поєднаний з її жвавою культурно-суспільною діяльністю. Це й зумовлює суспільне скерування її творчости, з прикметними їй познаками — реалістичною передачею пережитої авторкою доби, швидкою дією, знаменною для того виняткового часу революційного напруження, та чітким зарисуванням характерів її повістей.

С. М. МЕЧНИК (1919-)

С. Мечник — літературний псевдонім Степана Мудрика, учасника революційної діяльности ОУН та визвольної боротьби УПА. Він народився 1919 р. в с. Криве, Радехівського повіту. Після війни виступав як журналіст і публіцист, пишучи на теми визвольної політики й бо-

ротьби з московським більшовизмом. Показний його дорібок в галузі політичної літератури: "Під трьома окупантами — спогади українського революціонера-підпільника", "Нескорені" — документальна повість про геройську боротьбу членів революційної ОУН, 1965; "У боротьбі проти московської аґентури", 1980; "Від оприччини до КҐБ", 1981; "В затяжній боротьбі", 1983. За книжку "У боротьбі проти московської аґентури" він отримав нагороду від Українського Бібліотечного Т-ва за найкраще оформлення книжки цього роду.

С. Мечник теж відомий своєю публіцистичною працею "Терористичні органи московського імперіялізму" й сотень статтей в "Українському Самостійнику" та "Шляху Перемоги". В повісті "Нескорені" — першій спробі Мечника в белетристичному жанрі — описано справжні події й подвиги дійсних героїв, між ними сл. п. Івана Климова-Леґенди. З одної сцени довідуємося про стратегічний плян провідника Леґенди щодо боротьби у підсовєтських окупаційних умовах:

"... Треба буде стягнути підпільні боївки в більші масиви лісів. Людей з Равщини й Угнівщини підтягнути ближче до Львова, а зі Сокальщини перекинути наші сили в ліси біля Буська або під Броди. З Володимирщини можна б вийти аж на Полісся, там , де минулого року були наші вишкільні табори. Ворог про ті місця не знає. З вибухом війни наші бойові сили, які є у прикордонних лісах, трапили б у саму гущу двох ворогів; коли ж ми ці групи відтягнемо, зможемо розпочати партизанські дії" ("Нескорені").

С. Мечник-Мудрик є заступником президента Світового Конґресу Вільних Українців на Західню Німеччину.

ЯРИНА ТУДОРКОВЕЦЬКА (1920-)

Ярина Тудорковецька (літературний псевдонім Я. Гірної, авторки віршів, нарисів і публіцистичних нарисів) народилася 3 січня 1920 р. в Тудорковичах, Сокальського повіту. Середню освіту покінчила у Львові, вищі студії, з уваги на воєнні події, мусіла перервати. Друкувалась (головно поетичні твори, верлібром) у "Сучасності", 1970, в "Жіночому Світі", у збірнику "Слово" (ч. 9, 10) та в інших збірниках і антологіях. Статті публіцистичного характеру Я. Тудорковецької появлялись у "Новому Шляху", "Жіночому Світі", "Українських Вістях", "Нових Днях". Авторка займається головно актуальними темами в українській діяспорі, проблемою багатокультурности в Канаді, потребою деколонізації СССР, українсько-жидівськими взаєминами тощо. Багато праць Тудорковецької залишилися в рукописах, оскільки вона не вагалась писати на контроверсійні теми (напр., про все ще наявну дискримінацію жінок), що їх у наших видавництвах не радо бачать. Зацікавлення Тудорковецької охоплюють широкий обсяг: ідею актуалізації української

жінки на міжнародньому фронті, протизаходи супроти імперіялістичного московського засилля, суспільне оздоровлення, культурно-освітнє зростання. Вона — непохитна приклонниця "свободи слова", навіть якщо воно було б гірким лікувальним засобом і назверх непопулярним у суспільстві.

В поетичному дорібку Я. Тудорковецької є три недруковані збірки.

ВОЛОДИМИР (ВОЛОДАР) БУЖЕНКО (1920-)

Під літературним псевдонімом Буженко пише о. Василь Зінько, ЧСВВ, що народився в Сокалі 1920 р. З уваги на важкі умови життя в краю, його батьки еміґрували з дітьми до Арґентини "шукати щастя за морем". Не легко жилось новим еміґрантам і на новій землі, проте, завдяки роботящості батьків і власній пильності та здібностям, Василь покінчив вищі студії і став душпастирем Чину св. Василія Великого. Він постійно веде активну суспільно-громадську освідомну працю серед українських поселенців у Бразилії та їхніх нащадків, відвідуючи тамтешні осередки і поширюючи в суспільстві свої патріотичні видання й редаґуючи часопис "Праця".

З його літературного дорібку треба назвати твори "Іван Сулима", 1961; "На степу червоної землі", 1962; "Пустинник на Зеленому Клині", 1962, з історично-географічним та релігійним підґрунтям.

СТЕПАН НЕСТЕР (1920-1965)

Учитель народньої школи в Бабині на Радехівщині, народився 1920 р. в Лопатині. В 1940-1941 рр. студіював українську філологію в Львівському університеті ім. Івана Франка й водночас вокальне мистецтво в музичній школі — кол. Інституті Миколи Лисенка. Під час війни виїхав з України в січні 1943 р. з мандрівним хором Володимира Божика, після чого далі вивчав музику в Віденській Консерваторії (1943-1945), а від 1946 р. студіював філологію (романістику) в Гайдельберзькому університеті. В 1947 р. виїхав на контрактові роботи до Австралії, де згодом покінчив студії й учителював у австралійських середніх школах до 1965 р., коли, внаслідок важких побутових умов, передчасно помер. Пробував свого пера ще з часу після закінчення радехівської гімназії 1938 р., дописував згодом фейлетони до "Львівських Вістей" (1941-1943), "Краківських Вістей" (1940-1944), "Української Трибуни" (1946). Писав теж під псевдонімом "Тато" й за ініціялами С. Н. Приготовив до друку збірку нарисів і фейлетонів "Від Лопатина до Тасманії", яка все ще не діждалася публікації.

Степан Нестер часто виступав у музичних концертах, вирізняючись у сольових партіях своїм гарним, ліричного тембру, баритоном. Гли-

бокий ліризм і вроджена прикмета психологічного дотепу позначались на його писаннях (зокрема в листуванні й спогадах), відрізняючи його від інших молодих літераторів його покоління. Назагал, був він типовим романтиком, якому важко було примиритися з дійсністю. У його писаннях проходила провідною темою думка — "стільки скрізь людей, а де ж найти справжню людину?" Називали Нестера безпідставно "циніком", тільки тому, що він, як той античний філософ-цинік Діоген, за білого дня з ліхтарнею в руках шукав справжньої людини.

ТЕТЯНА ШЕВЧУК

Авторка релігійно-філософських нарисів "Пробудження духа", членка АДУК, Тетяна Шевчук (відома теж канадським англомовним читачам під прізвищем Тетяна Кройтер і Т. Бішоп) народилася в Манітобі, Канада, проте вже з раннього дитинства проживала в Саскачевані біля Кенори, у батьків — свідомих українських поселенців з Радехівщини.

В 1923 р. Тетяна почала навчання в Інституті ім. П. Могили в Саскатуні, де впродовж трьох років у вчительському семінарі готувалася до педагогічного звання. Вже в Інституті звернула на себе увагу своїми здібностями, допитливістю й першими поетичними спробами. Покінчивши семінар, Тетяна стала на працю вчительки в державній школі в Саскачевані, включившися водночас у пожвавлену тоді серед наших канадських поселенців громадсько-освітню діяльність, зокрема в організації Союзу Українок Канади. На вчительській посаді доповнила теж свою освіту трирічними заочними студіями в Університеті Квінс у Кінґстоні, Онтаріо.

Друкуватися почала Тетяна Шевчук ще 1922 р. в часописах "Український Голос" і "Канадійський Фармер", а згодом дописувала й до "Жіночої Долі" в Коломиї та "Літературно-Наукового Вістника" — тоді під редакцією Д. Донцова у Львові. Друкувалася також в англомовних журналах, як авторка статтей та оповідань. В 1959 р. вийшла друком її англомовна книжка "A Record of the Spirit" та інші твори. Незважаючи на складні економічні умови життя після смерти чоловіка й потреби опіки над малолітніми дітьми, вона ніколи не припиняла літературної творчости. Вийшовши на пенсію після довгорічної праці в Суспільній Службі у Вінніпеґу, поетка й письменниця Т. Шевчук поселилась у містечку Спокейн, ЗСА.

В 1961 р. появилась у Вінніпеґу її прозова збірка 12 теософічних розважань п. з. "Пробудження духа". В 1967 р. вийшли друком її цікаві й ревеляційні, щодо гіркої дійсности українців під совєтським чоботом, спогади-спостереження з туристичної поїздки в Україну п. з. "На прощу до Києва", а в 1978 р. поетка видала черговий твір "На престіл майбут-

ніх днів", із своїми власними лірично-настроєвими й ідейними віршами та перекладами видатніших українських поетів на англійську мову.

В одному вірші цієї збірки, "На могили поляглих героїв", пише поетка з міцним виразом:

Ні,
не плач, народе,
над героєм,
убитим у розквіті сил,
за князем,
поляглим на полі бою,
за волю,
за світ
без могил!...

Ні,
не плач
за сином України.
Він не у гробі, —
він у собі —
він живе,
і кожної хвилини
дух свій являє
у боротьбі...

Тетяна Шевчук — поетка наснаженої громадянської Музи, а водночас чутлива мистецька душа, з філософським нахилом і універсальною точкою споглядання. Свій глибокий патріотизм переплітає вона з релігійною вдумливістю переконаної християнки в "Подяці", авторчиному вступному слові до збірки "Пробудження духа":

"... Книжка "Пробудження духа" це скромний вислів подяки Українському Народові, що за його посередництвом я одержала життя на землі... Рівночасно, це вислів незламної віри в його щасливішу й світлішу майбутність... А вкінці, це моя молитва до Всевишнього, щоб давав йому (народові) дальшу опіку та просвітлення..."

Микола Мартинюк

УКРАЇНСЬКА ПРЕСА ГАЛИЦЬКОЇ НАДБУЖАНЩИНИ

Українська преса від часу появи в 1848 р. "Зорі Галицької" зосереджувалася головно у Львові та частинно в Коломиї. Преса ця була призначена для всього краю, тож не мала багато місця для реферування льокальних справ. Щойно під кінець 19-го століття вийшла перша льокальна газета в Стрию п. н. "Стрийський Голос" (1895). На початку двадцятого століття виходили в Галичині такі льокальні газети: "Калуський Листок" (1912), "Подільське Слово" (1909, Тернопіль), "Станиславівські Вісти" (1912), "Яворівський Голос" (1911), "Підгірський Дзвін" (1912, спершу в Сяноці, а опісля в Новому Санчі).

Українська преса в Сокалі виникла досить пізно, бо щойно перед першою світовою війною. У квітні 1914 р. вийшов перший український часопис в Сокалі п. н. "Пласт"[1]. Це був орган сокальського пластового Куреня. Журнал був гектографований і мав виходити кожного місяця. На жаль, вийшло лише одне число. Можливо його випускові перешкодила війна. Тяжко подати якісь докладні інформації, бо в цьому єдиному випуску немає ні прізвища редактора, ні назви видавництва.

Фактично початок сокальської преси треба датувати 1918 роком, коли то постала Західньо-Українська Народня Республіка. В половині листопада 1918 р. почала виходити перша в Сокалі українська газета п. н. "Голос з-над Буга". Газета появлялася кожного тижня у середу. Вона була офіційним органом Повітової Ради.

Перше число "Голосу з-над Буга" вийшло з датою 14 листопада 1918 р. Начальним редактором газети був гімназійний учитель Ярослав Біленький, що був рівночасно головою Повітової Ради Сокальщини. Газета виходила у форматі чвірки на шістьох сторінках. Скільки чисел вийшло — невідомо, бо тяжко знайти поза межами України комплект цього цікавого часопису.

---

1. В. Ігнатієнко, *Бібліографія української преси,* стор. 210.

Лише один примірник "Голосу з-над Буга" вдалося нам відшукати. Це шестисторінковий випуск — ч. 5, з датою вівтірка 7 січня 1919 р., присвячений пропонованому актові злуки Західньо-Української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою, який незабаром схвалено і проголошено в Києві, 22 січня 1919 року.

Більше ніж цілу декаду Сокаль не мав своєї преси. Щойно в 1931 році почала в Сокалі виходити нова українська газета. Перше число газети "Змагання" вийшло 12 липня 1931 р., саме в день великого храмового відпусту св. Петра і Павла в Сокалі. Газета мала дату 14 липня і підзаголовок: "Український безпартійний ілюстрований часопис". Цю газету ініціювали студенти, зорганізовані в "Студентському Гуртку" при Філії "Просвіти" в Сокалі. Часопис мав бути націоналістичним органом, що й було зазначено в передовій статті. "Змагання", крім Сокальщини, мало обслуговувати ще Белзчину й Волинь. Передову статтю "Виховання молоді" написав студент Дмитро Штикало. Автор підкреслив, що йде бій за молодь. Наше майбутнє, писав він, буде таке, яка буде наша молодь. Тому мусимо її виховати "на мужнє покоління, яке на все матиме горду відповідь: "Зломлю, стопчу, бо я хочу жить".

Одначе від самого початку газета боролася із фінансовими труднощами й тому з 15 жовтня 1931 р. перейшла в руки ширшої громадськости. В газеті, що її редаґував інж.-аґроном Баричко, співпрацювали такі співробітники: д-р Богдан Чайковський, мґр. Володимир Стефанишин, Петро Стефанишин, мґр. Мирон Богун, Дмитро Штикало, Володимир Макар та інші. Останнє число "Змагання" вийшло в червні 1932 р. і на тому закінчилася діяльність того цікавого часопису.

В 1933 р. сокальські ундисти почали видавати в Сокалі новий часопис "Наше Життя". Був це місцевий інформаційний часопис, присвячений культурно-освітнім, суспільним та економічним справам повіту. Перше число вийшло 15 червня 1933 р. Появилось не більше як чотири, а може п'ять чисел, бо в другому, чи третьому числі цієї газети появилася стаття п. н. "Сокальські гітлери", яка осуджувала протиалькогольну і протинікотинну акцію молоді, що проходила з ініціятиви ОУН. Рік 1933 — це був великий зрив, коли українська молодь та патріотична старша громадськість складали заяви, що не будуть пити алькоголю, ні курити тютюну. Акція биття шиб у корчмах і гуртівнях алькоголю та нищення польських державних орлів була звернена виключно проти польського державного монополю. Але цю акцію фальшиво зрозуміли редактори ундівської газети.

Після поміщення цієї статті кольпортери та передплатники повертали випуски "Нашого Життя" до видавництва і незабаром газета перестала існувати.

Три роки в Сокалі не виходила жодна українська газета. Щойно 15 травня 1936 року вийшов у Сокалі двотижневик "Голос з-над Буга", що

нав'язував до традиції одноіменного тижневика, який появлявся за часів української держави в 1918-1919 рр. Видавцем і редактором "Голосу з-над Буга" став Петро Стефанишин. Відповідальним редактором був Євген Томчак, голова Союзу Українських Купців і Промисловців і власник крамниці залізних виробів та хліборобського приладдя. Газета друкувалася в друкарні М. Л. Ґлязера. Наклад не був високий, здається 500 примірників. Газета перших два роки виходила раз на два тижні, а в 1938 році стала тижневиком. Почавши з липня 1938 р., "Голос з-над Буга" охоплював, крім Сокальщини, також суміжні повіти Галичини, Волині й Холмщини. Її тираж подвоївся, число співробітників значно зросло. До липня 1938 р. часопис поміщував головно статті про культурно-освітні, кооперативні та господарсько-економічні справи повіту, зокрема наголошував потребу розбудови українського торговельного та ремісничого стану.

У кожному числі "Голосу з-над Буга" була сторінка "Надбужанські вісті" (Від власних кореспондентів) з таких теренів: Сокальщина, Белзчина, Радехівщина, Камінеччина, Горохівщина, Ковельщина, Володимирщина і Замостянщина. Газета ставила собі завдання знищити "Сокальський кордон".

Почавши з серпня 1938 р., часопис дещо змінив свій характер, поміщуючи статті на політичні теми — питання світової й української політики, статті про російський імперіялізм та комунізм. У кожному числі була рубрика "Огляд світової політики". Крім цього, друкувались новинки зі спорту, з українського промислу, історичні річниці, зі судової залі, хроніка Сокаля, наша пошта (листування з дописувачами) та оголошення. Газета виходила на 4-ох, але дуже часто на 8-ох сторінках формату фоліо. В 1937 р. в газеті введено дві сторінки (звичайно один раз у місяць) "Культура й життя" та "Голос молоді". Кінцева сторінка в газеті мала оголошення українських підприємств, купців та промисловців. Місцева філія СУКіП фінансово допомагала газеті. В "Голосі з-над Буга" співпрацювало багато співробітників; згадаємо хоча деяких: д-р Богдан Чайковський, мґр. Володимир Стефанишин, Нестор Ріпецький, д-р Т. Решетило, Петро Башук, Методій Солома, Василь Пилипко з Бараніх Перетік, Гнат Цар, радник М. Книш, Євген Перейма, Є. Кравчук, А. Андрущак з Гоголева та інші. Фейлетони з культурно-громадського життя повіту — п. н. "З теки мандрівника" писав Микола Марцинюк під псевдонімом "Агасфер". У ділянці поезії та прози виступали: Богдар Жарський (псевдо Нестора Ріпецького), Богдан Стефанишин, Петро Слюсар, Володимир Сачко, П. Іванець та інші.

Тематика "Голосу з-над Буга" була різноманітна та охоплювала широкий діяпазон проблем так льокального, як рівнож загально-національного порядку. Для прикладу згадаємо хоч деякі статті в цій газеті.

І так: Автор статті "Дійсність іде — позір", підписаної літерою "С",

заторкує актуальні питання культурно-освітнього життя, політичних партій, економічного розвитку тощо. Він стверджує: "Визвольні оружні змагання покінчилися програною. Боротьба за самовизначення продовжується донині, тільки вже у зміненій формі. Тепер іде боротьба на різних ділянках життя. Раз добуваємо, то тратимо свої позиції на культурно-освітньому чи економічному фронті, зі змінним щастям ведемо наші національно-політичні потягнення".[2]

Стаття кінчається закликом, щоб активні, свідомі одиниці боролися проти розтічі, хаосу й апатії в нашому культурно-освітньому, політично-громадському житті. Він кличе вхопити в свої руки дійсність та бути підметом життя.

В статті "Вихідна точка і мета", що її автор підписаний літерою "С" (він же ред. П. Стефанишин), обговорено питання українського фахового шкільництва. Він стверджує, що "хоч ми нарід у 80 відсотках хліборобський, але не маємо ані однієї дійсної рільничої школи, не маємо шкільництва в ділянці сільсько-господарської торгівлі, промислу, кооперації і т. п."[3]

Знову ж д-р Теодор Решетило, у своїй статті "Організуймо наш дрібний гріш на рідні потреби"[4], обговорює значення дрібної ощадности не лише з погляду добра ощадників, але теж підкреслює, що гроші, зложені в українських кредитових інституціях, повинні стати поважним засобом для розбудови нашого господарсько-економічного життя.

Питання освітньої праці заторкує стаття П. Стефанишина з нагоди дня "Просвіти", 8-го грудня. В цій статті п. з. "За народню освіту"[5] автор широко аналізує стан нашої освітньої роботи та дає свої суґестії, як її пожвавити і поставити на високий рівень. Він стверджує, що у просвітянській праці "бракує належної організованости й пляновости". У висліді — дуже часто бачимо спалахи "солом'яного вогню", а потім байдужність і зневіру. Другою великою хибою є брак тяглости й послідовности в праці, брак одного провідного центру, який плянував би та ініціював би освітню працю. Автор пропонує, щоб у позашкільній освіті звернути особливу увагу на самоосвітній рух, який спонтанно зростає, але без організаційного та освітнього керівництва і пляну може скоро завмерти. Одинокий вихід з цього стану є створення Народнього Освітнього Інституту, про що вже говориться з десяток років. Створення такого інституту, на думку автора, "буде початком пляновости, послідовности, постійности, тривалости й живучости народньої освіти".[6]

---

2. *Голос з-над Буга*, 1937, ч. 2. *Примітка Ред.*: В первісну назву цього часопису, "Голос з над Буга", внесено правописну поправку: *з-над*.

3, 4. *Голос з-над Буга*, 1937, ч. 21-22.

5, 6. *Голос з-над Буга*, 1937, ч. 23.

В 1938 р. "Голос з-над Буга" переорганізовано. З днем 15 липня він став тижневиком. На окремій сторінці п. н. "Надбужанські вісті" газета містила вістки від власних кореспондентів з теренів Надбужанщини.

В газеті тепер були такі відділи: "Надбужанські вісті", з українського промислу, огляд світових подій, новинки, історичні річниці в тижні, зі судової залі, хроніка Сокаля, наша пошта. Остання сторінка була призначена на оголошення. Треба підкреслити, що газета приймала оголошення лише українських фірм і підприємств.

"Голос з-над Буга" тримав руку на живчику українського життя та реаґував на всі події.

Варварське нищення поляками церков на Холмщині та Підляшші знайшло свій відгомін у випуску з 14 серпня 1938 р.[7] У статті "Важкий шлях православ'я", підписаній ініціялами "гц", читаємо: "Сьогодні кожний українець відчуває цілком виразно і глибоко, що зі знищенням церкви та її чисто українських обрядових питоменностей пропадає не лиш дім молитви, чудотворна ікона, але нищиться матеріяльні і духові здобутки української культури, ті найбільші скарби й гордощі української нації". Стаття кінчається такими словами: "Нині, в час важких переживань української нації, ніхто вже не відділяє православного українця від католика, бо вони сини однієї Неньки. Доказом цього є факти, що коли посол Войцєховський накинувся в сеймі на князя нашої церкви Митрополита Кир Андрея, то всі українці линули на Святоюрську гору до палати Митрополита Кир Андрея; а знову, як Холмщина почала переживати тяжкі удари, всі українці без різниці віросповідання линули думками до тих сіл і міст, де не стало церкви".

В числі з 21 серпня 1938 р. маємо пастирський лист з нагоди 950-ліття хрещення України, підписаний митрополитом Шептицьким та всіма українськими єпископами в Західній Україні, як також у Югославії, ЗСА та Канаді.[8] Там же поміщено пастирський лист православного митрополита Дениса, виданий з цієї ж самої нагоди.

В тому ж числі маємо дуже цікаву статтю інж. Петра Костіва "Шлях до господарської самовистарчальности", в якій автор закликає українців переходити до нових галузей праці та нових професій з уваги на жахливе економічне положення нашого селянства. В тій статті він стверджує: "Для рятування свого фізичного існування нашому народові лишається покищо при сучасних умовинах — переходити масово до вищерентовних галузей господарства, до торгівлі, промисловости й ремесла, до тих занедбаних і недоцінюваних господарських ділянок, з яких могло б прожити ще принайменше півмільйона українського населення".[9]

---

7. *Голос з-над Буга*, 1938, ч. 3 (56).

8, 9. *Голос з-над Буга*, 1938, ч. 4 (57).

"Голос з-над Буга" був сумлінним літописцем Сокальщини та суміжних теренів Надбужанщини. Багато уваги присвячував він праці українського організованого жіноцтва в кооперації та в жіночій організації "Союз Українок".

В 23-му числі часопису за 1937 рік маємо цінну інформацію про "Освітньо-господарський курс Союзу Українок в Сокалі". Курс тривав два тижні. На курс прибули 40 дівчат. В програму курсу ввійшли такі предмети: 1) Діловодство кружків Союзу Українок — викладала Софія Хомінська, голова Філії, 2) Дещо про кооперацію — Марія Хрущева, 3) Про самоосвітні гуртки — Ольга Решетилова, 4) Про ощадність — Лідія Книш, 5) Про сільське господарство — Н. Буцманюківна, інструкторка Філії, 6) Про гігієну — д-р Теодор Решетило, 7) Про годівлю худоби —інж. Михайло Блащук, 8) Про годівлю дробу — дир. Пант. Гнатюк, 9) Про пресу — ред. П. Стефанишин, 10) Про народнє мистецтво — Ірина Кашубинська.

Обмежені рамки цієї статті не дають змоги детально обговорити зміст "Голосу з-над Буга". Тут хочемо подати перегляд 6-го числа з неділі 4 вересня 1938 р. На першій сторінці маємо короткі вісті зі світу і статтю п. з. "І знов!" про потребу висилання української молоді до шкіл для здобування загальної і фахової освіти. Ця редакційна стаття кінчається закликом "здобувати освіту, знання, і то якнайвсесторонніше, але й рівночасно виховувати себе". На дальших сторінках маємо статті: "Золота молодь", "Відсталість від суспільної праці", продовження довшої статті Євгена Перейми "Причини світової війни й українське питання", "Самовиховання й самоосвіта", "До традицій", нарис Нестора В. Ріпецького п. з. "Пісня про перемогу", стаття про найстарше село Сокальщини "Старгород", рецензія на станиславівський купецький журнал "Оферта". На 5-ій сторінці маємо відділ "Надбужанські вісті" (Від власних кореспондентів), де є короткі інформації: Село Гоголів у 950-ліття Хрещення України, попис дитячого садка в Копитові під проводом садівнички Люби Котиківної, кооперативна анкета в Горбкові під проводом представниці ОСК в Сокалі Олі Олійник. Маємо теж допис про "Попис дитячого садка" в Горбкові, що його провадила Галя Ніткевич. Маємо також вісті з Волині — зі сіл Скриголови, Гарбокіна та Завидча. Є теж вістки з Ковельщини та зі Замостянщини про засуд чотирьох православних священиків за те, що вони нібито "безправно виконували свої душпастирські обов'язки". Чотирьох священиків, а саме о. Якимчука, о. Друковського, о. Олійника та о. Розумного засуджено на 2-3 тижні арешту і по 150-200 зл. гривни. Оборона внесла відклик. Далі йде стаття "Ідемо на вас" (про клич "Свій до свого") та про фабрику содової води "Веселка", що її власником був В. Небожук. Передостання сторінка має: огляд світових подій, ювілей 70-ліття "Просвіти" в Спасові, а далі новинки, історичні річниці та дрібні вістки.

Остання, восьма сторінка містить оголошення різних фірм, надіслані книжки та оголошення продажу книжок сокальського автора Б. Жарського (Нестора Ріпецького): "Кучеряві дні", "Шлях піліґрима" та драма "Україна в крові". Тут поміщені оголошення таких фірм: Фабрики мила "Центроторг", крамниці скла і кухонного посуду "Око", цукорні Л. Крохмалюка "Оаза", "Народньої Торгівлі", фабрики готового взуття "Межа", взуття Степана Проця, крамниці залізних виробів І. Ґарасана, фірми "Фарби" А. Васька, мануфактурної крамниці Андрія Тхора, крамниці мануфактури Володимира Козака, а також Осипа Покотила, складу шкір А. Наконечного, ґалянтерії П. Щудла, пекарні М. Миколайчука "Роммс".

"Голос з-над Буга" виходив аж до вибуху другої світової війни. Передплата двотижневика була 3.50 зл. річно, тижневик річно коштував 6 зл., одне число коштувало 15 ґрошів. У 1939 р. ред. Петро Стефанишин пішов працювати до редакції газети "Торгівля і Промисл" у Львові. В той час "Голос з-над Буга" редаґувала редакційна колеґія.

Роля "Голосу з-над Буга" для розвитку українського національного, культурного та господарсько-економічного життя Надбужанщини велетенська.

Треба тут згадати, що в Белзі виходив часопис, присвячений поширенню євангельської думки, "Євангелист". Він виходив від квітня 1929 до квітня 1932 р. Останній випуск (ч. 3) появився за березень-квітень 1932 р. Журнал цей видавав Петро Олишко, а редаґувала його колеґія; друкувався він у друкарні Е. Шпильки в Яворові. Був це баптистський журнал, який виходив тиражем 1000 примірників раз у місяць.

Тут треба ще згадати молодечий журнал "Світанки", перше й одиноке число якого вийшло влітку 1936 р. в Сокалі. Ініціятором, видавцем і редактором був молодий поет Богдар Жарський.[10]

Осінню 1936 р. Н. Ріпецький заплянував видавати журнал молоді п. н. "На Грані" — двотижневик літератури та громадського життя, про що було повідомлення в "Ділі" ч. 285 з 17 грудня 1936.

Поряд із цим варто відмітити, що Філії читалень "Просвіти" в Сокалі і Белзі видавали свої бюлетені, присвячені освітнім та організаційним справам.

Перша українська газета в Камінці Струмиловій почала появлятися за української державности: 16 березня 1919 р. вийшов перший випуск часопису "Козацький Голос". Був це орган Команди І-го Корпусу Української Галицької Армії. "Козацький Голос" редаґувала колеґія під проводом Михайла Старосольського. Газета виходила два рази в тижні, а

10. E. Misiło, *Spis tytułów prasy ukraińskiej w drugiej Rzeczypospolitej,* стор. 82.

друкувалася в друкарні ОО. Василіян у Жовкві. Після польського наступу на Камінку Струмилову газета виходила в Тернополі, а з переходом УГА за Збруч — у Кам'янці Подільському. Вийшло всіх чисел 68, з того в Галичині 24 числа. За неперевіреними вістками, в Камінці Струмиловій в 1919 р. виходили "Кам'янецькі Вісті".

За польської окупації ні в Камінці Струмиловій, ні в Радехові не появлялись жодні українські газети. Все ж таки треба згадати, що в Камінці виходили від січня 1938 р. до вибуху війни "Рідношкільні Вісті". Був це орган Повітового Союзу Кружків "Рідної Школи", який виходив раз у місяць під редакцією І. Корчинського.

З польських періодиків у Сокалі виходила з 1936 р. "Ziemia Sokalska" ("Сокальська Земля") раз на два тижні. В Сокалі, Радехові та Камінці виходили теж учнівські журнали поодиноких середніх шкіл.

Наїзд більшовицьких "визволителів" припинив появу української вільної преси.

Після вибуху німецько-совєтської війни та проголошення відновлення української держави почав появлятися в Сокалі щоденний часопис "Українські Вісті". Газета виходила за редакцією мґр. Івана Базарка з участю Нестора Ріпецького спершу щоденно, а пізніше тричі в тижні. Німецька влада заборонила її появу у березні 1942 р. Всіх вийшло 84 числа. Була це дуже цікава газета, яка згуртувала багато редакційних співробітників та кореспондентів. Брак примірників цієї газети у вільному світі не дає нам змоги подати хоча б загальну її характеристику.

На місце "Українських Вістей" почало появлятися в березні "Сокальське Слово". Був це тижневик, який виходив на 4-ох сторінках формату фоліо. "Сокальське Слово" редаґував також мґр. Іван Базарко. Був це цікавий тижневик, який мав співробітників не лише в Сокальщині. І так "Сокальське Слово" від 8 березня 1942 р. помістило дуже цікавий репортаж "Враження з подорожі на могилу Шевченка в 1940 р." (непідписаний), статтю мґр. В. Барагури "Значення Шевченка", М. Семчишина "Останні хвилини й похорон Шевченка".[11] Тут треба ще згадати, що у великодньому числі "Сокальського Слова" був поміщений спогад Володимира Макара про поезію Д. Штикала — п. з. "Великодня писанка".[12]

Відсутність комплекту "Сокальського Слова" поза межами Батьківщини не дає нам змоги подати основної характеристики того цінного часопису.

З прилученням Галичини до Генерального Губернаторства, упо-

11. *Пробоєм*, місячник, 1942, кн. 9, стор. 539.
12. В. Макар, *Берёза Картузька*, стор. 161-169.

важений преси на дистрикт Галичина Ґеорґ Леман взявся підпорядковувати собі українську пресу, тому почав ліквідувати самостійні українські часописи в поодиноких містах. На їхнє місце німецьке видавництво почало видавати тижневик "Рідна Земля" під різними назвами для поодиноких округ. Остаточно Леман опанував пресу в травні 1942 р., коли перестали появлятися дві останні незалежні від Лемана газети: "Дрогобицьке Слово" і "Сокальське Слово". Про видавання "Рідної Землі" замість "Дрогобицького Слова" подали вістку "Краківські Вісті" з датою 23 серпня 1942 р.[13] На місце "Дрогобицького Слова" видавав Леман видозміну "Рідної Землі" п. н. "Голос Підкарпаття". Для Сокаля Леман не видав жодної газети.[14] "Сокальське Слово" закінчило своє існування на 23-му числі. Причину припинення часопису було подано — брак паперу.

Тут треба згадати, що накладом "Українських Вістей" в липні 1941 р. в Сокалі вийшло одне число журнала німецькою мовою Ukrainische Nachrichten. В червні 1944 р. появилося одне число підпільного бюлетеню "Радієві Вісті", що його видала Референтура пропаґанди Повітового Проводу ОУН під проводом Степана Бандери.

Керуючись журналістичним обов'язком, треба згадати видання, які виходили за першої совєторосійської окупації (1939-41) та другої, почавши з 1944 р.

В Сокалі з першого лютого 1940 р. почала появлятися газета "Соціалістична Перебудова", яка виходила до вибуху німецько-совєтської війни. Після повернення московських окупантів змінено назву на "Ленінська Правда", а пізніше на "Вперед", який виходить дотепер. Від 1952 до 1960 р., коли Белз був центром Забузького району, видавано там "Забузьку Правду" три рази в тижні тиражем 3500 примірників.

В Радехові під кінець 1939 р. почало виходити "Нове Життя", а в 1940 р. переіменовано цю газету на "Сталінським Шляхом". В 1956 р. ще раз змінено її назву, на "Зоря Комунізму".

В Кам'янці Бузькій з приходом совєторосіян започатковано газету "Ленінським Шляхом". В 1960 р. змінено її назву на "Ленінський Промінь". Під сучасну пору виходить міська багатотиражна газета в Червонограді (давніше: Кристинопіль).

Повертаючися до "Вперед", який є органом Сокальського Райкому КПУ та Районної Ради народніх депутатів Львівської области, треба додати, що він виходить тричі в тиждень у форматі малого фоліо по 4 сторінки. Одне число коштує 2 копійки. Тираж 15 822 примірників. Редактор М. Кузьо. Газета найбільше місця присвячує питанням ко-

13. *Краківські Вісті*, 1942, ч. 186.

14. К. Паньківський: *Роки німецької окупації*, стор. 345.

муністичної партії, посівних та жнивних кампаній тощо. На сторінках газети багато відомостей про життя і працю доярок, телятниць, свинарок і ін. Зовсім нічого газета не пише про самодіяльну та культурну діяльність сіл, бо фактично така робота взагалі там не існує. Газета подає на своїх сторінках дописи і повідомлення про дефіцити, крадіжки та хабарництво в совєтських установах. Для прикладу подаємо опис однієї судової розправи, надрукований у 99-му числі "Вперед" з 16 серпня 1980 р., у відділі "На гачок", п. з. "А фінал — один":

"Кімната була вщерть наповнена тютюновим димом і запахом самогонки. Присутні грали в карти, про щось сперечалися. Лише Василь мовчав.

Його мучила спрага — йому хотілося випити, а грошей не було. Отож, зібрався він недалеко — в сусідню квартиру, господарів там не було, і поцупив в них більше 70 карбованців, які і почав пропивати разом зі своїми дружками. Фінал для Василя був досить сумний —лава підсудних.

Все почалось з того, що жителька села Сілець К. І. Терех, до речі, пенсіонерка, виготовляла самогонку і продавала. Зачастив до неї і Василь Турко. І на цей раз він купив в неї пару пляшок самогону. Не зміг він взяти більше, бо К. І. Терех перед цим "вгостила" робітників, які в неї працювали на ремонті хати. А через декілька днів вона приготовила ще 20 літрів самогонної закваски. Та працівники міліції все вилучили — і самогонний апарат, і закваску. А К. І. Терех довелось на старості років перед судом стояти і міру покарання отримати.

Не пройшла мимо легкої наживи і М. В. Коваль, також жителька села Сілець. Вона продала тому ж Василю Турко 3.5 літра самогонки, яку той приніс до шахти і з членами своєї бригади розпив, відмітивши відпустку. У випивці брав участь і батько Василя.

А М. В. Коваль через декілька днів приготовила ще 90 літрів самогонної закваски. Оце масштаби! І якби не працівники міліції, то Коваль продала б і той самогон. А так довелось їй опинитись на лаві підсудних.

Багато зла спричиняє "зелений змій". Та не розуміємо людей, які беруться виготовляти самогон. Невже не видно, до чого призведе отака діяльність?

О. Кашапов, народній суддя району."

Стаття з "Вперед" — клясичний приклад жахливих та нестерпних відносин у нашій поневоленій Батьківщині.



„Heim zum Bug". Sokal

Ч. 3 (56) Сокаль, неділя 14 серпня 1938 Рік III.

ГОЛОС ЗНАД БУГА

Ціна 15 сот.

Адреса ГОЛОС ЗНАД БУГА Сокаль, Косцюшки 87.

ТИЖНЕВИК

ВАЖКИЙ ШЛЯХ ПРАВОСЛАВ'Я.

Подій, що зайшли протягом черв на і липня ц. р. на Холмщині, дуже подібні до подій з перед і по »Берестейській Унії«.

Тоді й тепер жертвою впали православні церкви і православні вірні, тоді й тепер на тій самій майже території, на тих самих місцях відбувалися кривавії то ганебні факти, тоді то й тепер здається то само ціль присвячувала гонителям православ'я. Тоді й тепер засипували нездогідні факти напастування релігійного духа серед православних, що виявлялося у підриванню основ православної релігії, через занехання, і бурення церков, через нищення чудотворних ікон, висміювання обрядів й православного духовенства ...

Носії латинського світу вдарили в юліянський календар якого до сьогодні держиться православна і греко-католицька церква.

У тому ...

... розуміли свій душпастирський обов'язок і свою релігійну місію сягнути о за ними загальмований латинський клер (Чи ними інакше? – прим. складача).

Сьогодні під поверхнею різних претенсій переводиться акцію, зовсім подібну до тої з 1596 року тільки більш модерними вже методами і засобами.

Вони вдались, як і тепер різними обіцянками до себе православних і це їм частинно вдавалося. Тут і там деякі себелюби чи кар'єровичі в погоні за почестями зрікались не тільки релігійно-

... Але в тих часах найшлися люди що ставали на сторожі релігії і національності. В час »Берестейської унії« оборонцем тими виявився князь Костянтин Острозький то інші князі і достойники, головно велика історична постать, Іван Вишенський. Цей останній, найвизначніший полеміст того часу, був духовим батьком православних. Він у своїх писаннях докладно представив релігійну боротьбу, що велася тоді на українських землях. А боротьба то була страшна.

Іван Вишенський так характеризує ті часи »Бо ними проклят владики поробили собі фільварки зо сплюндрованих монастирів і годують у них гультяїв а не душі що спасаються

Сокальська газета "Голос з-над Буга", ч. 3, 14 серпня 1938 р.

БІБЛІОГРАФІЯ

Голос з-над Буга. Сокаль, 1936-1939.

Ігнатієнко, В. *Бібліографія української преси, 1816-1916.* Стейт Каледж, Па.: Славія, 1968.

Кравчук, М. "Українська преса в Сокалі", *Свобода*, 11 березня 1980.

Краківські Вісті. Краків, 1940-1945.

Макар, Володимир. *Береза Картузька: Спомини з 1934-35 рр.* Торонто: Ліга Визволення України, 1956.

Misiło, Eugeniusz. *Spis tytułów prasy ukraińskiej drugiej Rzeczypospolitej, 1918-1939.* Warszawa: Polska Akademia Nauk, 1983.

Паньківський, К. *Роки німецької окупації.* Нью-Йорк: Вид-во Ключі, 1965.

Пробоєм. Прага, 1942.

СОКАЛЬЩИНА І БЕЛЗЧИНА

Д-р Ярослав Пастернак

ПРАІСТОРИЧНІ ТА КНЯЖІ ЧАСИ БЕЛЗЬКОЇ ЗЕМЛІ У СВІТЛІ АРХЕОЛОГІЇ

Найдавніші сліди людського життя на території Белзької землі сягають — за сьогоднішніми відомостями — ще мезолітичної доби (8000-5000 літ тому), коли на українських землях скінчилася льодова доба. Льодовик, що в час свого найбільшого поширення на південь (т. зв. рісське обледеніння) вкрив її цілу, відступив далеко на північ. З-під стопленої холодної криги показалися шутровища, пісок та родюча глина, що скоро вкрилася травою, кущами, а далі й лісом. Теплий західній вітер висушив лави піску й утворив з них великі, неродючі, безлісні надми-дюни.

На цих неродючих, лісом незаростих піскових дюнах, в сухому бореальному кліматі, поселилися на Белзчині перші праісторичні люди-кочовики, нащадки палеолітичного населення західньоукраїнських земель, що злилися з новими пришельцями із сьогоднішніх східньоукраїнських земель та витворили культуру т. зв. тарденуазького типу.[1]

Житла цього населення мали вигляд салашів з галуззя і пруття. Головним джерелом прожитку було полювання на дрібні тварини та водяні птиці при помочі лука, допоміжним було риболовство, збирання їстівних молюсків-м'якунів та різних овочів. Поховання з того часу ще не віднайдені на терені Белзчини, як і взагалі на всіх західньоукраїнських землях, бо вітер, роздуваючи дюни, міг легко нищити їх, а з ними й сліди салашів на стоянках. Прикметними археологічними знахідками з того часу є тільки дуже дрібні крем'яні вироби (мікроліти) різного

1. Між дослідниками мезоліту поширена думка, що тарденуазька мікролітична культура є в генетичному зв'язку з т. зв. капсійською культурою північно-африканського походження, але вже німецький археолог Е. Менке (1938) звернув був увагу на те, що немає переконливих доказів міґрації племен капсійської культури у південну Европу, а пізніші дослідження Е. Кричевського виявили місцевий розвиток мікролітичного крем'яного промислу тарденуазького типу в Україні ("Ранній неоліт і походження трипільської культури", *Палеоліт і неоліт України*, I, Київ-Львів 1941, 328-339).

вжитку, як ножики з затупленою спинкою, короткі долотовидні вставки до кістяних списів та перш усього багато малих стрілок до луків. Більшу кількість таких стрілок, разом з іншими мікролітами, знайшов Степан Ґела (Белз) у с. Горі біля Белза, на пісковому полі "Щирець".[2] Сліди другої подібної мезолітичної стоянки відкрито на розвіяній піщовій дюні у Сільці Белзькому.

Під кінець мезолітичної доби настало в Европі тепле, вологе атлантійське підсоння і земля стала більш підхожою для постійного заселення. Населення України, в цьому й Белзької землі, перейшло від кочового до більш осілого життя. Воно почало гуртувати свої хатиліп'янки, даючи цим почин першим оселям-хуторам, та закладало біля них перші погребища з уже устійненим похоронним обрядом та вірою у загробне життя. Скорчений, як до сну, кістяк, біля нього в горщиках страва "в дорогу на той світ", туалетні прикраси, кам'яна зброя й різне знаряддя, потрібне до чисто фізичного (як думали) життя "на тому світі".[3]

На урожайних теренах населення Белзької землі займалося тоді вже примітивним хліборобством та плеканням рогатого скоту. Жінки стали ліпити перші горщики з глини, варити в них, що спричинилося до кращого прохарчування, готовити муку на зернотерках та пекти з неї невеличкі паляниці на розпечених каменях. Чоловіки займалися більше ловами, риболовством, будовою землянок, виробом дерев'яного домашнього й господарського приладдя і для цього вдосконалили техніку виробу кам'яного й крем'яного знаряддя, придумавши шліфування леза, щоб зробити його гострішим.

На такий спосіб життя у новій, неолітичній (5000-1800 до Хр.) фазі розвитку праісторичного життя вказує багато знахідок на терені Белзької землі. Це гарно вироблені крем'яні серпи, що їх викопали у Цеблові, Лісках, Переводові й Варяжі; крем'яні вістря списів (Винники, Довжнів, Лівче, Миців, Острів); крем'яні сокирки зі шліфованим лезом

---

2. Більшість згаданих у нашій статті знахідок зберігалася до 1939 року в трьох львівських музеях (Наукове Т-во ім. Шевченка, Дідушицьких та Любомирських), що їх археологічні збірки були комасовані у 1941 р. в новоорганізованім Історичнім Музеї у Львові; дещо було в Музеї "Сокальщина" у Сокалі та в Музеї ім. Е. Маєвського у Варшаві. Списки знахідок у Б. Януша (Zabytki przedhistoryczne Galicyi wschodniej, Львів, 1918); Л. Козловського (Młodsza epoka kamienna w Polsce, Львів 1924), та у Я. Пастернака (Ruské Karpaty v Archeologii, Прага 1928; "Нові археологічні набутки Музею НТШ", *Записки НТШ,* т.т. 150, 152, 154).

3. Я. Пастернак: "Питання позагробового життя в світлі археології й етнології" (*Логос,* Вотерфорд, 1950, I, 175-181).

(Довжнів, Жнятин, Лівче, Ліски, Осердів, Переводів, Сулимів, Хлоп'ятин, Цеблів); крем'яні ножі (Гора, Цеблів); крем'яні скребачки для обрібки шкір (Гора); крем'яні сверлики для різного вжитку (Белз, Цеблів) та грубе череп'я глиняного посуду, ліпленого вільноруч (Гора). Останки селищ з цього часу були відкопані на згаданій вже пісковій дюні "Щирець" у с. Гора та на городищі у с. Острові; поховань неолітичного населення Белзької землі досі ще не розшукали.

Під кінець неолітичної доби, приблизно в роки 2500-1800 до Хр., у майстернях кам'яного знаряддя винайшли спосіб вертіти в сокирках діри на топорище і з цього часу найшлися у Белзі два такі кам'яні топірці, а в с. Гора половина топірця, разом з крем'яною пилочкою та двома ножиками з цього ж матеріялу.

Найбільш важливою проблемою в археології є завжди питання етнічної приналежности носіїв даної праісторичної культури, одначе дійти у цьому до повної правди є дуже важко, звичайно неможливо. Тому й дуже трудно визначити, яке плем'я витворило неолітичну культуру Белзчини. Одне є тільки певне, що ця частина сьогоднішньої української землі входила тоді у склад широкої території, зайнятої носіями т. зв. надбужанської культури з прегарним крем'яним знаряддям, більших розмірів, яке виразно вказує на переважно хліборобський спосіб життя її носіїв. Вони виробляли його не тільки для власної потреби, але вже й для масового експорту. Стрічається це знаряддя від Підкарпаття по Прип'ять і від Сяну аж до Дніпра. З огляду на цей величезний простір його поширення, який лежить у межах прабатьківщини східніх та південних слов'ян, київський археолог В. Данилевич вважав надбужанську культуру вже за праслов'янську,[4] що, дуже можливо, згідне з правдою. Тоді носіїв надбужанської неолітичної культури, в цьому й тодішніх мешканців Белзької землі, треба вважати тим найдавнішим етнічним підложжям, що на ньому виросло українське ранньоісторичне плем'я дулібів.

Під кінець неоліту, в другій половині 3-го тисячоліття до Хр., мирні життєві умови праісторичної Белзчини дещо зміняються. З далекої півночі, з убогих піскових земель доходять сюди перші міґраційні хвилі нордійських племен, що, озброєні в кам'яні бойові топірці та луки, з'являються не як мирні поселенці, але як кочуючі завойовники осілих хліборобських племен. Приваблював їх до себе урожайний східньоевропейський чорнозем та багатші на траву степи. Сліди їх перебування у нас пізнати зразу по прикметних глиняних посудинах нордійського типу, яких висока шийка має форму широкої лійки та прикра-

4. В. Данилевич: *Археологічна минувшина Київщини*, 1927.

шена попід вінцем пасмом коротких, вертикальних рівчиків. Правітчизною цих племен з "лійкуватим посудом" була Ютляндія, звідкіля вони прийшли через Німеччину, Чехію, Шлезьк та Малопольщу на Підляшшя й Волинь. Останки їхнього селища ми відкопали у 1935 р. у с. Горі на полі "Щирець". Воно займає простір завбільшки одного морґа і по всій його поверхні виорюються із піску черепки з прикметним нордійським орнаментом та дрібне крем'яне знаряддя. В одному місці ми відкопали, на глибині півметра, також одне досить широке вогнище, а біля нього фраґменти "лійкуватого посуду".

Під час розкопок на "Монастирищі" у Белзі (1938) ми розкрили там сліди другого нордійського селища з прикметною керамікою— в цьому велика амфора з чотирма вушками — та крем'яним інвентарем. Давнішими роками (1928 або 1929) на дюні "Песя Ґірка" у Белзі було принагідно виявлене скелетне погребище цих нордійців, з горщиками, колись з їжею, біля покійників.[5]

На початку II тисячоліття до Хр. прийшло на Подністров'я та Побужжя із північного заходу, через Шлезьк, індоґерманське плем'я, що принесло із собою, між іншим, кераміку, прикрашувану відтисками шнурка. Селищ його знаємо досі небагато, в більшості могили, яких є багато в Галичині. Одну з них розкопали свого часу в с. Острові. Кістяк у ній був обрядово скорчений, лежав на боці, як до сну, а біля нього були — кам'яний топірець, крем'яний ножик та кілька фраґментів глиняного посуду з відтисками шнурка.

Пізнання перших металів, міді та бронзи, дало початок наступній розвоєвій фазі праісторичної культури, т. зв. бронзовій добі (1800-800 до Хр.). Вона позначилася у техніці виробу знарядь ступневою заміною кам'яного знаряддя металевим і це дало почин до нівелізації окремих неолітичних культур в Європі впродовж наступних століть. З цього часу є теж кілька знахідок з терену Белзької землі. У 1936 р. селянин Т. Малко викопав на полі "Щирець" глиняну кулисту посудину — амфору з двома вушками при вінцях, дбайливо вигладжену по цілій поверхні та неприкрашену жодним орнаментом. Біля неї були фраґменти ще двох-трьох горщиків та крем'яний ножик. Форма посудини та два вушка при вінцях вказують на початок ще мало прослідженої культурних зв'язків Белзчини з Подністров'ям та його т. зв. білопотоцькою культурою ранньої бронзової доби на терені Чортківщини.

З дещо пізнішого часу — приблизно 1400-1200 до Хр. — походить бронзова сокирка, що її найшли у Переводові. Вона має північнонімецьку форму, що вказувало б на те, що вже тоді Белзчина мала торговельні, звичайно, лише посередні зв'язки з племенами над Балтицьким

5. За інформацією від С. Ґели (Белз).

морем. Та мабуть уже місцевим виробом є іншого типу бронзовий топірець, з дучкою на топорище та вушком біля неї для прив'язування, що походить з кінця бронзової доби (1200-800 до Хр.) та був викопаний у с. Острові.

На зламі II-I тисячоліття до Хр., на зміну дорогої, бо імпортованої, бронзи, прийшов новий, свій і тому багато дешевший метал — залізо, що згодом став незамінним у промисловості й техніці і є таким і досі. Це викликало ще більший переворот у житті праісторичної людини та дало почин новій, залізній добі, перша частина якої має в археології назву гальштатської (800-500 до Хр.) а друга, пізніша, лятенської (500-0 до Хр.) доби. З першої з них найшлося також кілька пам'яток у Белзчині. У Городищі Варязькому викопано фраґменти глиняного посуду пізнього лужицького типу, що його приписують предкам західніх праслов'ян. По скитах-орачах, що прийшли на західнє Поділля, досягнули Белзчини десь коло 700-600 до Хр. та були нащадками трипільського населення, знайдено в Переводові кінець бронзового окуття малого предмету у виді пташачої голівки з закривленим дзьобом. Трако-кіммерійського походження є кістяна частина кінської узди з Белза, а грецька монета з Переводова, що була у збірці Обремського у Тартакові, вказує на посередні торговельні зв'язки праісторичної Белзчини з грецькою колонією Ольвією над Чорним Морем, при лимані р. Бог.

З найближчої околиці Белза походить один із дальших доказів посередньої торгівлі з прибалтицькими племенами гальштатської доби. Це глиняний збаночок (мабуть з поховання) з високою шиєю та довгим вухом, цілий чорний, блискучий — того типу, який подибується у кам'яних скринькових гробах західньо-праслов'янських племен т. зв. поморської культури у гальштатській добі.[6] Він вказує на шлях, яким прибалтицькі торгівці-міняйли ходили вздовж Висли й Бугу на Белзьку землю, а звідти через Кам'янеччину й Брідщину на Збруч і вздовж нього далі до Дністра.

Останні століття до Хр. (лятенська доба в археології) — це час найбільшого поширення кельтських племен, що займали тоді чималу частину Центральної Европи, в цьому й сьогоднішню Карпатську Україну та Чехо-Словаччину. Під сильним культурним впливом Греції вони витворили тоді власну високу культуру та розносили її під час своїх

6. Знахідки цього типу приписували давніше праґерманам (в цьому й М. Кордуба: Die ostgermanische Handelswege durch die Ukraine um die Mitte des ersten Jahrtausends vor Chr, Geb. - Swiatowid XV, 1933, 179-191), але пізніші дослідження польських археологів виявили, що гальштатські скринькові гроби північного типу належать поморським праслов'янам (J. Kostrzewski, Pradzieje Polski, 1949, 163).

мандрівок по широких просторах Европи. Кельтських селищ та поховань, як теж прикметних кельтам залізних виробів (зброя, хліборобське й домашнє знаряддя) ми ще не знаємо з Белзької землі і взагалі їх дуже мало знайшлося досі в Галичині; вони зовсім невідомі теж на Волині. Тим то, на сьогодні, ще нема жодних археологічних доказів на те, що на українських землях на північ від Карпат жили колись кельти, предки нинішніх французів та шотляндців. Таким доказом були б, у першу чергу, останки їхніх селищ та поховання у нас. Знахідки одних тільки окремих предметів кельтського типу, в цьому й скарб золотих кельтських монет, викопаний у Скоморохах (Сокальщина), є покищо тільки доказом торговельних зв'язків із сусідніми судетськими краями, де тоді жило кельтське плем'я боїв, та з нашим Закарпаттям, зайнятим тоді кельтськими бастарнами. Вони ніяк не промовляють, між іншим, на користь кельтського (за чим були деякі філологи та історики), походження назви м. Белз.[7]

У римській добі, себто у перших чотирьох століттях по Хр., коли українські землі були під культурним впливом римських наддунайських провінцій, Белзчина із сусідньою Сокальщиною була переходовою землею для венедських (західньопраслов'янських)[8] бойових відділів, що йшли із північного заходу вздовж Бугу на підбій урожайних наддністрянських ланів. У своєму поході на південь вони задержалися, видно, якийсь час у Белзчині, бо з цього часу відкопали в с. Переводові їхнє ціле погребище, де дрібні кістки зі спалених на костирях небіжчиків були позсипувані у глиняні попільниці, а біля них лежала теж вогнем перепалена зброя: залізні списи, стріли, окуття дерев'яних щитів та перші у нас остроги. У Махнівку найшли з цього часу кістяний однобокий гребінь, зложений з трьох частин, які злучені зі собою бронзовими заклепками.

Звичайно, венедські бойовики були тоді у Белзчині лише окупантською верхівкою, під пануванням якої жило місцеве, вже напевно праслов'янське населення. Після приходу в Галичину вони нав'язали торговельні зносини з римськими купцями, які доходили до нас угору

---

7. А. С. Петрушевич, Белз, Львів 1885; І. Свєнціцький, Нариси з історії української мови, Львів 1920 та о: Т. Коструба ЧСВВ Белз і Белзька земля, Львів 1939. Сьогодні Й. Костшевський виводить назву м. Белза від польського слова "bełzenie".

8. Праслов'янську (венедську) етнічну приналежність носіїв т. зв. переворської культури, що їх німецькі археологи вандалами називали, виявив уже Л. Козловський (Wenedovie w źródłach historycznych i w świetle kartografii prehistorycznej, Львів 1937). Його думку прийняли передові польські археологи (J. Kostrzewski: Pradzieje Polski, 1949; K. Jazdzewski: Atlas to the Prehistory of the Slavs, Lodz 1949).

Прутом і Дністром та через Карпати. Доказом цього сьогодні є срібні римські монети-динарії, що їх найшли у Горі, Кристонополі та Переводові. В цій останній місцевості виорано цілий скарб (кількасот) срібних римських динаріїв з часів консула Рулюса та цезарів: Ґальби, Вітелію-са, Веспазіяна, Тита, Доміціяна, Нерви, Траяна і Гадріяна (89 до Хр. — 161 по Хр.) Головний торговельний шлях у Галичину й Волинь ішов тоді із зайнятої римським військом грецької колонії Ольвії вгору Дністром на північ і далі, вздовж Нараївки, через Звенигород — Неслухів на Побужжя.[9]

З доби великої мандрівки народів, яка часово припадає на 4-8 вв. по Хр., нема ще жодних праслов'янських пам'яток у Белзькій землі, хоч її територія була тоді напевно заселена. Археологам теж не відомі досі жодні пам'ятки ні по гунах, ні по аварах на всіх західньоукраїнських землях і тому на сьогодні дуже правдоподібний здогад, що ні одні, ні другі азійські кочовики не були взагалі на Волині. Тим самим здогад деяких істориків, що авари мучили слов'янське плем'я дулібів на Волині у 7 в., не знаходить досі ще жодного потвердження в археологічних матеріялах.[10]

КНЯЖІ ЧАСИ

Про княжі часи (9-14 вв.) Белзької землі збереглося вже багато історичних вісток у Київському та Галицько-Волинському літописах, тому вони належать уже до історії. Тут згадаємо тільки археологічні пам'ятки Белзчини з княжої доби.

Середньовічний город Белз був княжим осідком, що розбудувався серед надбужанської низини на незначнім підвищенні терену і хоча він був кілька разів перебудовуваний, то все ж таки головні укріплення не зміняли свого положення і їхні до сьогодні збережені сліди дають змогу відтворити плян городу в його первісному виді. Розглянемо тут ближче, як він представляється за дослідами в поземеллі аматора-дослідника Л. Чачковського (1932)[11] та за нашими розкопками (1935, 1936, 1938).[12]

---

9. Я. Пастернак: *Коротка археологія західньо-українських земель.* Львів 1932, карта на стор. 47.

10. Я. Пастернак: "Найстарші часи Волині" (*Волинь у боротьбі за волю України,* Вінніпеґ, 1952, 30).

11. "Княжий Белз" (*Записки НТШ,* т. 154, 1937 — посмертне видання праці, написаної у 1932 р.).

12. "Розкопи в княжому Белзі" (*Новий Час,* Львів 1935, ч. 203); Із белзької старовини (*Новий Час,* 1936, ч. 196); "На слідах княжого Белза" (*Діло,* Львів 1938, ч. 224).

На південній периферії сьогоднішнього м. Белза р. Солокія розщеплюється на два рукави, що замикають собою великий острів. Західня його частина — це багнисте пасовисько, а на вище положеній східній частині, де сьогодні передмістя "Замочок", був розташований колись княжий город. Первісно було там інакше: не було сьогоднішнього південного річища Солокії, бо тільки задумавши побудувати там твердиню, прокопали штучно друге русло ріки. У цей спосіб постав острів, облитий з усіх сторін водою та окружений непрохідними багнами, дуже придатний для оборони та для більшої безпеки ще й переділений поперек ровом, сліди якого видніють і досі.

Між цим ровом та обома річищами Солокії збудували дальші штучні укріплення, а саме: обвели місце високим глиняним валом і частоколом і так постало городище-цитаделя на овальній площі в 300 метрів завдовжки та 170 метрів завширшки, що своїм південним довшим боком притикає до нового русла ріки. Тому що берег цього русла є там у 7 м заввишки, з того боку вже не сипали валу. Один вал висипали ще впоперек городища і ним переділили його на дві частини: західню, де був властивий город-дітинець з княжим двором, оборонною вежею-теремом та двірською церквою, і східню, т. зв. підгороддя, де жила вся двірська челядь, ремісники та де стояли княжі господарські будинки.

Сьогодні княже городище майже зовсім зрівняне, вали порозкопувані, а серед них орне поле латинської (римо-кат.) парафії та кількох белзьких міщан. Ні сліду нема там, де стояла княжа палата, де оборонна вежа була останнім прибіжищем у випадку ворожого нападу та де у придворній церкві почитали привезену з Києва чудотворну ікону Богородиці, що нею пишається нині костел у Ченстохові. (Вивіз її туди князь Володислав Опольський 1382 р.)[13] Доми Божі погоріли, по звідних мостах та довженних кладках через болота ні сліду нема, а белзькі князі — між ними Олександер, противник короля Данила —їхня дружина, бояри, міщани та селяни-ратаї сплять вічним сном на незнаних нам

13. Історія Белзької (ченстоховської) чудотворної ікони Богородиці (за традицією) була друкована вперше латинською мовою (Obsidio Clari Montis Czestochoviensis) у Данціґу 1659 р. (переклад подала Г. Наконечна в "Українському Самостійнику", ч. 12, 18. 3.1956). Детальне технологічне дослідження ікони в останньому часі виявило, що первісний образ Богородиці з Дитятем був цілковито знищений у 1430 р. (залишилися тільки зотлілі стряпки первісного полотна) і пізніше на старі дошки наклеєно копію ікони, зроблену Ягайловим мистцем із західньоукраїнських земель (R Kozłowski: Tajemnica Jasnogórskiego obrazu i jego konserwacji, Sprawozd. posiedzeń i czynności PAU, 53, Kraków 1952, 333-335), подано за В. Мацяком "Ченстоховська Мадонна таки з України", *Український Самостійник*, 1956, ч. 10).

цвинтарях. Історичних записок про це нема і лиш систематичними археологічними дослідженнями можна буде реконструювати повний плян княжого Белза у всіх його подробицях, віднайти останки будівель — світських і церковних, укріплень і цвинтарищ та прослідити велику кількість дрібних знахідок. Це в сумі зможе дати приблизно повний образ вигляду, життя й культури колишнього городу. Почин до цього вийшов був від чолових представників белзької громадськости і розпочаті нами у 1935 р. систематичні дослідження, за їхньою матеріяльною допомогою, дали цінні висліди, згідні з найдавнішими літописними згадками про Белз.

Перші розкопки почалися, очевидно, на колишньому княжому городищі, себто на нинішнім "Замочку".

Для загальної орієнтації у верствах терену викопав я там передусім 50 метрів довгий рів-зонду від південно-західнього рогу сьогоднішньої церковної огорожі у західньому напрямі аж до краю городища. Очевидно, дно зонди сягало на цілій довжині аж до ненарушеної, твердої "мертвиці", яку творить груба верства твердого ілу враз із зеленкуватим піском.

Вже на самій поверхні терену стрічається багато череп'я із кухонного посуду княжої доби. Копаючи успід, подибуємо його чимраз то більше, всуміш із звірячими кістками (із княжих кухонь) та кусками випаленої на цеглу глини. Ця "культурна верства" спершу має цілих два метри товщини, але тому що терен городища у цьому місці опадав у напрямі до краю, вона у віддалі 25 метрів від східнього початку зонди є аж у три метри завгрубшки, що свідчить про довгий час заселення городища та про інтенсивне, рухливе життя в ньому.

Між кухонним черел'ям стрічаються і куски глиняних плиток, 3-4 см завгрубшки, з брудно-жовтою або брунатною поливою з одного боку. Такими плитками, спроваджуваними до нас може аж із Київщини, були по всіх українських землях викладані підлоги княжих церков та різні хрести й великі зірки знадвору по їхніх стінах і тому свідчать вони на "Замочку" найвиразніше про те, що там була колись у княжій добі церква, і то дуже можливо мурована, десь недалеко від викопаної тепер зонди. Є майже певне, що вона стояла на тому самому місці, де сьогодні мурована латинська каплиця, одначе, як у 1911 р. копали там рови на фундаменти цієї каплиці, тоді не звертали належної уваги на викопувані при цьому із землі речі і тому минула добра нагода пошукати водночас за фундаментами княжої святині.

У княжих церквах під підлогою або в окремих криптах звичайно ховали найвизначніших осіб, в першу чергу князів, і їхні тлінні останки повинні б тепер найтися у Белзі, якщо пощастить відшукати останки придворної церкви.

В одному місці зонди найшлися півтретя метра глибоко останки

якоїсь дерев'яної сильної будівлі, що була ставлена на стовп, не на зруб. Це була наріжна частина стіни у виді 20 см грубого, круглавого, зовсім спорохнявілого стовпа, у який були з одного боку впущені два рівнож спорохнявілі бальки, лежачі рівнобіжно один на одному. До цієї стіни притикала підлога із дощок, сьогодні вже лиш кілька міліметрів грубих, уложена на ліґарах, мабуть дубових.

Під підлогою було ще 30 см сивої, мокрої глини, у ній трохи вугликів і тваринних кісток з часу самих найперших початків городища, а під тим вже верства нерушеного, майже білого ілу.

На самій підлозі лежало трохи череп'я з глиняного посуду, вінці якого, все міродайні своєю формою й профілем при часовому означуванні середньовічної кераміки, вказували безсумнівно на першу половину XI ст. Годиться це дуже добре із нашим літописом, у якому Белз згадується вперше під 1030 р. ("Ярослав Белзи взяв").

Цілої підлоги, а з нею й усього зрубу будинку годі було покищо відкрити; великою перешкодою в цьому є між іншим дуже груба верства насипу, одначе із його положення при самому валі виходить, що це була, по всякій правдоподібності, оборонна дерев'яна вежа, яка була в кожному більшому городищі та, збудована із грубих трамів, служила все до оборони воріт і валів городища.

Самого валу сьогодні вже майже не видно на поверхні терену, але у зонді, яка перетяла його впоперек, видно було зовсім виразно спідню його частину, що походить ще з княжих часів. Вона в цьому місці біля 10 метрів широка та 175 см висока. Глина, з якої вал насипаний, не має жодної домішки череп'я, зате досить багато дрібного вугля. Щоб цей у кілька метрів високий глиняний насип краще держався, в більших городищах не раз на місці наміченої оборонної лінії робили довгий ряд комор, рублених із сильних бальків, насипали у них повно землі, відтак обсипали їх ще зверху землею — і так поставав вал, на якому ставили ще частокіл з отворами для стріляння. У Белзі таке не знайшлося, але все ж таки ті, що будували городище, старалися зміцнити деревом хоч бодай зовнішню стіну валу, бо на самому західньому кінці зонди, вже майже над самим багном, що окружає городище, найшовся у глибині півметра нині ще 10 см грубий, а колись далеко грубший дубовий бальок, покладений вздовж валу, а півметра глибше другий подібний бальок поперек валу. Біля нього лежало кілька глиняних черепків, мабуть з XI ст.

На східньому боці валу найшлася в три метри завширшки, сильно втоптана доріжка, якою певно пересувалися княжі бойові частини з одного загроженого місця на друге під заслоною частоколу.

Кругом валу був рів, виповнений, певно, водою з прилягаючого багна або із Солокії. На його дні, відслоненім зондою, лежав кусень дубового кола, може із частоколу.

Очевидно, глиняний вал розсувався все потрохи під впливом атмосферичних опадів та воєнних дій і тому треба було його час від часу наново підсипувати. Виразний слід такої направи старого княжого валу в пізніших, старостинських часах видно тепер у тій його частині, що перекроєна поперек зондою. Це 15 см груба верства якогось румовища із куснів цегли та перепаленої глини, на якій спочиває знов у 75 см груба верства темної глини, сильно перемішаної з кусками твердого ілу. Це знову вказує на рівночасне поглиблювання оборонного зовнішнього рова.

В'їзд до княжого городу був у північно-східньому куті городища і там був, певно, звідний міст через рів за валом. У північнім відтинку поперечнього валу був знов в'їзд з підгороддя у властивий город і в цьому місці був другий звідний міст через рів від сторони підгороддя. По ньому остались ще досі струпішілі дубові палі, що їх найшли кількадесят літ тому під час земляних робіт у цьому місці.

На питання, де було саме княже місто Белз, відповідають нам найкраще черепки з побитого глиняного посуду, що їх подибуємо тепер на цьому терені. Вони вказують на те, що його середина займала місце нинішнього містечка та частину його Люблінського передмістя, і там стояла більшість белзьких церков.

Інша частина княжого міста займала південний край городів Люблінського передмістя, званих нині "Салаківщиною", та тягнулася дальше на захід аж по громадське пасовисько у Виткові, а на схід ішла вузьким хребтом підвищеного терену аж поза нинішній паровий тартак у Горі.* Від цього місця один ряд домів княжого Белза йшов краєм поля "Могили" у північному напрямі аж до церкви у Горі, а другий тягнувся у протилежному, південному напрямі краєм поля "Загребля" аж по прусинівський цвинтар.

Деякі писані та друковані джерела подають вістки про кілька старих белзьких церков, яких уже дуже давно нема, а які своїми початками сягають певно ще княжих часів.

І так про двірську церкву Богородиці була вже вище мова.

Друга церква, св. Миколая, що мала титул катедральної, стояла там, де сьогодні серед міських плянтів є залізний хрест, а десь недалеко неї, за нинішнім парафіяльним городом, була церква св. Духа, називана також церквою св. Димитрія.

В околиці південно-східнього рогу нинішнього ринку, де свого часу під час будови каменици натрапили на старовинний цвинтар, стояла церква св. Спаса.

* Тут і далі мова про 1939 рік. — Ред.

Крім цього є ще сліди трьох монастирів, що стояли в найближчій околиці міста на "купинах" серед мочаристих сіножатей. Комунікація між ними і містом відбувалася при помочі перекинених через мочарі дерев'яних кладок. Ці монастирі: св. Трійці, св. Климентія і ще один, незнаного імени, сягали своїм заложенням певно ще княжих часів та мали завдання боронити город перед ворожим наступом так, як це було, напр., у княжому Галичі.[14]

На усіх цих монастирищах знаходиться тепер багато керамічних фраґментів з княжих часів, а на першому з них (св. Трійці) найшов С. Ґела навіть куски поливаних глиняних плиток, якими у княжих часах були викладані підлоги церков та прикрашувані їхні зовнішні стіни. Очевидно, усіх їх треба прослідити, найти місце колишнього монастиря й церкви та пошукати за цвинтарем, що мусів бути біля кожного з них зокрема.

Такі досліди над белзькими монастирями зачалися і на першу чергу прийшла т. зв. "Клименщина", вивищений острів серед давнього болота, яких 300-400 метрів на захід від "Замочку", на правому березі р. Солокії.

Зонда 25 метрів довга впоперек найбільшого вивищення "Клименщини" виказала, що цей горбок майже на всю висоту — це культурна верства княжої доби, при чому деякі спідні черепки є типові для XI ст. Водночас показалося несподівано, що спідня частина цього насипу є штучно зроблена в той спосіб, що на зовсім незначнім сухішім підвищенні серед мочару перші жителі Клименщини у різних напрямах робили біля півметра заввишки плотики і вільні місця між ними виповнювали землею, у якій вже були черепки старого княжого типу. Значить, нинішня Клименщина була заселена дещо пізніше від самого Белза, але все ще у старшій княжій добі, найпізніше під кінець XI ст.

Серед цієї культурної верстви знайдено в одному місці понад 3 метри довгу дубову підвалину, покладену аж на твердому ілі, та кусок другої, підложеної впоперек під один її кінець. Це мабуть останки давнього монастиря, кладеного з дерева "на зруб". У цілому насипі не найшлося нічого, що вказувало б на перебування жінок у цьому місці. Не було ні одного кам'яного качальця з веретена, як рівнож ані куска скляних кручених браслетів, які находяться в кожному звичайному селищі княжої доби, де з чоловіками живуть і жінки.

Зараз біля цього місця кілька зонд у різних напрямах відкрило приналежний до монастиря цвинтар, а на ньому покищо 34 небіжчиків, похоронених головами на захід. Деякі з них були поховані у дерев'яних

14. Я. Пастернак: *Старий Галич*, Львів 1941, 41-42.

домовинах, з яких осталось тепер лиш трохи порохна та залізних грубих цвяхів ковальської роботи. Пересічна глибина гробів виносила всього півметра, а в деяких місцях небіжчики лежали у дві верстви. Один із них мав під головою кусень каменя завбільшки голови, як цього вимагав давній похоронний чернечий обряд.[15] У лізніших часах клали їм під голову цеглу, але що у княжій добі у нас цегли ще не знали (у Києві вона вже була), а природних зложищ каменю в Белзі ані в його околиці немає, тому в інших небіжчиків на Клименщині нічого під головою не було.

Факт, що дотеперішніми розкопками на Клименщині знайдено лише сліди жител із XI-XIII ст., вказував би на те, що монастирська церква св. Климентія, якому було присвячених в Україні дуже мало храмів, перестала існувати мабуть уже від страшного татарського лихоліття у 1241 р. Одначе доки не буде перекопана інша частина Клименщини, доти це питання остається ще отвертим, тим більше, що не найшлися ще жодні докази на те, що монастир справді погорів.

У 1938 р. ми перевели перші розкопки на т. зв. Монастирищі — пісковатому острові серед колишніх болот, на північний захід від м. Белза, в куті між р. Річицею і залізничним шляхом. У своїй праці про василіянські монастирі в Белзі (Записки ЧСВВ VI, 1938, стор. 677-698), о. Т. Коструба ЧСВВ, дослідник історичних часів м. Белза, вважає це "Монастирище" дуже цікавим місцем та здогадується, що там, мабуть, стояв монастир у дуже давніх часах, коли про нього, крім самої назви, не збереглася ніяка традиція на місці. Цей здогад виявився вповні оправданим. Тут, як і на "Клименщині", ми зразу розкрили досить великий цвинтар, а на ньому 34 кістяки з таким самим похоронним обрядом. Між ними був теж один чернець з каменем під головою, але

15. Такий звичай був у Василіян приписом, як виходить з молитви "на сон грядущим" у їхньому часослові (Жовква 1910, 231), де сказано: "Як знайдеш м'яку подушку, лиши її, а положи камінь під голову Христа ради". Припис цей, виданий для живих, застосовували, як бачимо, вже починаючи з княжих часів, і до тих, що відходили на вічний сон. Поза белзькими василіянськими монастирищами (Клименщина, Монастирище) ми завважили цей звичай під час наших розкопів у Крилосі (з княжої доби та з 16 в. — *Старий Галич*, стор. 67, 152) та в крипті під катедрою св. Юрія у Львові, біля якої довго був монастир Василіян ("Звіт з археологічних дослідів у підземеллях катедри св. Юрія у Львові", *Богословія*, X, 1932, кн. 4). Небіжчики з цеглинами під головою, на яких є вишкрябані їхні імена й дати смерти, подибуються досить часто на монастирських цвинтарищах з пізнього середньовіччя у Молдавії (D. Rosetti: Sapaturile archeologice dela Snagov, Publicatiile Museului Municip. Bucuresti, No. 2, 1935, fig. 36, 37, 60, 61).

цвинтар служив чомусь уже для загального вжитку, бо хоронено на ньому й жінок та дітей. У двох жінок були ковтки й перстені з бронзового дроту, мабуть з XII в., які датують покищо цей цвинтар, а з ним і ціле "Монастирище". Одначе й тут, поза згаданими кількома кістяками, ми не знайшли ніяких слідів постійного перебування там жінок за їхнього життя. Сам монастир стояв десь осторонь, може на північний захід від цвинтаря.

У глибших верствах терену, під кістяками, було досить багато слідів заселення "Монастирища" ще в праісторичних часах, про що ми згадали напочатку.

До княжих церковних пам'яток Белзчини належить ще маленький нагрудний хрестик із сірого каменя, якого найшли у Горі біля церкви над рікою. Це одна із найстарших християнських пам'яток на території, про яку мова.

У тій самій церкві переховується один бік складаного бронзового хрестика-енколпіона із XIII-XIV ст., колишня власність якоїсь визначної особи.

У княжій добі завішували при важніших актах на шнурочку малі олов'яні печатки, які є сьогодні одиноким слідом по різних світських та духовних достойниках, що їх інакше з історії часто зовсім не знаємо. Така одна цінна печатка знайшлася і на "Замочку" в Белзі. З одної сторони на ній є св. Теодор у стоячій поставі, зі щитом та списом у руках, а біля нього по боках грецький напис "АГІО ФДР" (=святий Феодор), а з другої слов'янський напис "ДЬНѢ СЛОВО".

Ми раніше здогадувалися, що це печатка якогось невідомого з українських літописів Деніслава, коли ж виявилося, що печатки з цим іменем мають на своєму звороті погруддя не одного, а різних святих, та що вони знані не тільки з Галичини (Белз, Крилос, Янчин), але і з Наддніпрянщини (Кононча біля Черкас, Переяслав, Стеблів) та походять там, здогадно, із 12 в., тоді така інтерпретація їх стала неправильною. Мало переконливий є теж здогад московського археолога Б. А. Рибакова, який припускає (за усною інформацією 1941 р.), що формулу "Дьнѣслово" треба вважати вказівкою на укриту думку посиланої з такою печаткою грамоти або на її секретний характер. Сьогодні, думаємо, що "Дьнѣслово" — це два слова: дьнѣ слово, та, як вони й написані на печатках у двох рядках над собою, то їх слід пов'язувати з назвою центральної частини городу, що був осідком князя. Це "дьнѣшний город" або "дітинець". Тоді "дьнѣ слово" означало б слово (грамоту чи наказ) з дьнѣ(шного) городу, слово самого князя, а ім'я святого на звороті печатки — його християнське ім'я.

Ще до світової війни добули із багна у долині "Жовкин" біля Белза довгий залізний меч, з обох сторін викладаний золотом. Цінна це пам'ятка мабуть ще із княжих часів, одначе годі вгадати, чи це зброя

одного із белзьких князів чи бояр — чи радше загубив її під час утечі хтось із ворогів. Подібний меч із золотим значком майстра-мечника найшли свого часу на княжому селищі біля церкви у Горі. До 1939 р. він зберігався у латинській каплиці на "Замочку".

Стільки може, покищо, сказати археологія про сам княжий Белз, який знищили татари у 1240 р. По різних селах його округи є рівнож пам'ятки, мабуть ще з княжих часів.

І так останки давніх валів, званих нині "окопами", є у Безуєві, Будинині, Жабчу Мурованім і Лісках, а в Острові на полі "Замчище" стояв, кажуть, замок тричі облитий водою.

Сліди городищ княжої доби є у Варяжі, Городищі Варязькому, Жнятині та Костяшині. Що тоді для більшої безпеки поселювалися часто серед болота, на це вказує селище у Виткові та в першу чергу сам Белз.

Давній Себечів стояв, кажуть, давніше на полі "Свята Гора", де була й церква, спалена під час згаданого татарського нападу.

У Гільчі, на полі "Монастир", стояв у давнину справді монастир, а на полі "Щутків" було колись місто. Тепер там виорюють старе череп'я та куски срібних і золотих прикрас.

Інша церква, може також ще княжа, мала стояти у Довжневі на підвищеному місці серед поля "Палі".

Під час направи битого шляху-гостинця з Белза до Мостів Великих відкрили у 1938 р. на терені с. Гори досить велике цвинтарище з княжих часів: коло 20 кістяків у кількох групах, головами до заходу, з руками зложеними на грудях. Біля одного жіночого кістяка найшовся бронзовий ковток київського типу з нанизаними трьома кульочками, біля другого були теж бронзові прикраси: ковток, дротяний перстень та дротяна спіралька під головою. Випадково відкрите цвинтарище розкопав дороговий інженер Н., який передав усі знахідки до міського музею в Сокалі.

З пізніших, уже польських часів, коли Белзом заволоділи мазовецькі князі, а відтак став він воєводським осідком (1462-1772), знайдено у землі покищо небагато пам'яток. На "Замочку" їх зовсім мало. У горішніх верствах згаданої вже зонди показався останок якоїсь підлоги із квадратових неполиваних цегляних плиток, а кілька метрів дальше частина цвинтаря XIV-XV ст.: чотири небіжчики побіч себе, головами до заходу.

Воєводський польський замочок стояв між викопаною тепер зондою-ровом і гостинцем до Прусинова. З цього місця белзькі міщани добували давніше дуже багато цегол, а 25 літ тому запався був там кінь у підземний льох. Пробні розкопки посеред цього місця виявили покищо лиш частину фундаменту мурованого з цегол, між якими є й жолобковані з одного боку, типові для XVII ст. та для самого початку XVIII ст.

По другому боці теперішньої зонди має десь бути засипана замкова криниця, але її не вдалося ще відшукати.

У костелі на "Замочку" переховується бронзова польська гарматка з XVII ст. із сильно затертим шляхетським гербом посередині. Бажаючи додати тій пам'ятці більше віку, хтось випилував на ній сьогоднішніми арабськими цифрами дату 1294, не знаючи, що тоді у нас стрільного пороху взагалі ще не знали.

Місце, де сьогодні (у 1939 р. — прим. ред.) стоїть кузня п. Гараха та хата його сусіда Штанґера, називається "Винницею" і там давніше був воєводський вал. Розкопки виявили цікаву його конструкцію. А саме, первісно, ще за княжих часів, був там мабуть оборонний рів, дно якого показалося аж у глибині трьох метрів під поверхнею нинішнього терену. Зчасом виповнився він різним сміттям, серед якого найшлися тепер грубі дубові бальки та затесані дубові коли, може з давнього частоколу XV-XVI ст. На цьому лежить вирівнюючий насип із XVII ст., а щойно на ньому, всього 20 см під поверхнею нинішнього подвір'я, поклали широкий поміст із соснових дощок на (15 см) грубих ліґарах і на тому помості висипали оборонний вал, який 25 літ тому був ще понад півтора метра високий та йшов у напрямі північ-південь. Такий вал на помості не найшовся мабуть ще ніде на Наддністрянщині і тому він є цінним причинком до історії розвитку оборонної техніки в Україні.

Невідоме ближче з історії Белзької землі воєнне лихоліття є, мабуть, засвідчене тепер скарбом польських монет (коло 3000 штук) з часів королів Володислава Ягайла, Олександра, Яна Ольбрахта й Жигмонта I (1386-1548), що для безпеки був закопаний в землю приблизно в половині XVI в. і принагідно викопаний тільки у 1909 р. на терені с. Переводова.

Крім описаних досі пам'яток старовини, яких походження та вік удалося вже прослідити, є ще по селах у Белзчині дуже багато могил невідомого походження, напр., у Горі, Жабчі Мурованому, Жужелі, Лісках, Махнівку, Переводові, Перемислові, Русині, Себечеві й Цеблові. Всі вони ще непрослідженні, чекають своєї черги, щоб роз'яснити не одне темне ще місце з історії перших початків славної Белзької землі, яка у княжій добі входила у склад найстаршої у нас державної організації, належала до відомих з літопису Червенських Городів. Та про ті часи розкаже вже історія.

Микола Голубець

З ІСТОРІЇ МІСТА СОКАЛЯ

I

Вступ — Праісторія — Перші історичні відомості — Під владою мазовецьких князів — Включення до Польщі — Татарський погром і перенесення оселі на правий берег Бугу — Стан міста в пол. XVI ст.

Славне своїм живучим культурно-національним рухом місто Сокаль, центр українського життя не тільки для самого повіту, але й доволі широкої округи суміжної Волині, не має ще своєї української монографії. Дещо світла на історію його церков кинули принагідні нариси оо. В. Чернецького та Й. Мариновича, а те, що оповів нам про його історію поляк Сокальський у своїй монографії повіту, хоча й не без певної вартости, але ж занадто підлите патріотичним польським сосом, тенденційне. Поза тим, історично-археологічні та статистичні дані про наше місто, хоча й не надто вбогі, розкинуті по різних періодиках і книжках так, що зібрання їх в одну цілість не позбавлене поважних труднощів.

А тим часом назріла вже пора монографічного опрацювання не тільки історії столиці нашого краю, але й її провінціяльних центрів. Наш програмовий "наступ на міста" не може вдатися без ближчого пізнання їхньої історії та виловлення з неї того, що, як здобуток нашої творчої й бойової енергії в минулому, могло б послужити виховуючим чинником для майбутнього.

Поки, одначе, Сокаль діждеться монографії, подиктованої українським серцем і написаної досвідченою українською рукою, хай її недостачу заспокоїть, хоча в части, наш тимчасовий реферат.

Про якусь ближче означену людську оселю на місці сьогоднішнього Сокаля праісторія майже не говорить. А втім, вона мовчить не тільки в даному випадку. Археологічні нахідки на всьому просторі нашого краю це здебільша здобутки випадку, а не правильних розкопок і дослідів, і

Микола Голубець, *З історії міста Сокаля*. Наш Рідний Край: Історично-краєзнавча книгозбірня, Рік I, ч. I. В-во "Неділя", Львів: 1929. В текст цього нарису внесено тільки найконечніші мовно-правописні поправки. *Ред.*

тому то наша праісторія, в усьому своєму цілому, має стільки прогалин, стільки питань полишає без відповіді. Ніхто дотепер не підіймався дослідження території Сокаля й околиці під кутом її доісторичної вартости і ми, маючи перед собою тих кілька мізерних нахідок в роді крем'яного долота й сокири, найдених разом з кістяком на місці нинішньої цегельні біля залізничного двірця, кістяного молотка з проверченим отвором на ручку, бронзової фібули римської форми й наушниці (може київського типу?) з трьома галками, та золотого перстеня з (грецькою?) ґемою, не всилі робити узагальнюючих висновків про життя й культуру території Сокаля в часах, необнятих писаною історією.

Можливо, що під землею дрімає ще цілий доісторичний архів, а може те, що найдено, це тільки сліди заблуканих в нашу околицю мандрівників.

На всякий випадок, писана історія згадує наше місто доволі пізно. Не згадує Сокаля, ані більшої оселі на його місці, літопис Нестора, а вістка дослідника Шнайдера про первопочини міста, з уваги на недостачу документальних даних, здається нам доволі фантастичною. Цей то, зрештою заслужений, автор невиданого в цілості топографічного словника Галичини говорить, між іншим, таке:

"На лівому надбережжі Бугу, на так званих Огородах і Жабинах, лягла в часах заведення християнства на Україні первісна оселя Сокаля й Бабинця, звана Щебловом".

Правда, традиція, яка ставить первісний Сокаль на лівому березі Бугу, в околиці нинішнього залізничного двірця, могла б покриватися з випадковою нахідкою на цьому місці крем'яного знаряддя, але покищо це ще тільки припущення, а не стверджений наукою факт.

В княжих часах належала територія нашого міста до Белзького удільного князівства, що найдовше з усіх галицьких уділів задержав свою удільну суверенність і щойно в другій половині XV в. (1462 р.) був включений до земель польської корони. Першим з чужинецьких володарів над Белзчиною, після остаточного розпаду Галицько-Волинської держави, був шурин короля Ягайла — мазовецький князь Зимовит і щойно в одному з виданих тим князем актів, уперше в історії, згадується наш Сокаль. Сталося це 1411 р., коли то князь Зимовит, резидуючи в Сокалі, видав привілей для міста Буська. Треба припускати, що вже тоді Сокаль був замітним і, без сумніву, укріпленим городом.

Тринадцять літ згодом (1424 р.) видав той же князь Зимовит привілей про перенесення нашого міста з руського права на маґдебурзьке і продав війтівство в ньому, разом з 4-ма ланами ґрунтів (коло 120 морґів), лазнею та половиною різницьких, пекарських і шевських яток, якомусь Миколі Шональсові, краківському міщанинові, за 150 гривень. З моментом, коли рід мазовецького князя вимер (1462), прилучено Белзьке князівство до Польщі й перемінено на воєводство, в

якому Сокаль з довколишніми селами означено як "сокальське староство".

Татарські напади, з яких перший, за польської влади, нотують хроніки під 1499 р., а чергові в 1502-3, 1509 і 1511 роках, не дають містові змоги розвинутися й зміцніти, тому польські королі раз-у-раз звільняють Сокаль від податків та інших державних тягарів.

З нагоди одного з таких королівських привілеїв (1506) довідуємося, м. ін., що місто мало щороку вибирати бурмістра, лавників і по двох "райців" — католиків і православних. В місті, в якому чужинецький, напливовий елемент не міг закріпитися з остраху перед татарською небезпекою, місцеве населення творило тоді переважну більшість, але в правах стояло воно далеко позаду чужинецьких зайдів.

День 2 серпня 1519 р. був епохальним в історії нашого міста. Тоді то зведено під Сокалем бій польсько-українських військ, на чолі яких стояли тоді гетьман М. Фірлєй і князь Константин Острозький, які одначе мусіли уступити перед перевагою татарви і, як говорить хроніст, "уїхали на сокальський замок, на кращий час себе для Речі Посполитої резервуючи".

Тоді старий Сокаль, знищений і спалений татарами, "до такої прийшов нужди, що зовсім ніхто не хотів у ньому мешкати". Це призвело тогочасного сокальського старосту Андрія Тенчинського (1524 р.) до перенесення оселі на інше місце.

Нове місто укріплено, але замок остався в румовищах поза його межами. В 1549 р. навідуються до Сокаля знову татари, які спалили місто разом з Бабинцем і палатою старости.

Люстрація сокальського староства з 1564-5 р. (*Джерела,* III, 218) так описує культурно-промисловий стан і національний склад нашого міста: "Сокаль, — читаємо там — містечко над Бугом лежаче, в ньому міщани зі своїх домів чиншу на замок не дають, ані з городів, бо подали справу, що їм це надано на оправу міста і тільки з поля дають чинш".

"Шевців там завсіди в повному числі є шістнадцять... пекарів, як котрого року, скільки їх зголоситься, на цей час є їх тридцять і сім... а крім цього інших пекарів, що не постійно хліб випікають, хіба на торг або на ярмарок... на той час шістнадцять... рибалок там же, що мають свобідну ловлю на ріці Бузі всякими сітями, яких на той час є двадцять і один, рибалок других, які вудками ловлять, там же є трьох; гончарів, що возять горшки на продаж до міста, таких на цей час є дев'ять; різників у Сокалі цехових нема, тільки такі, що зголосяться на замку і їм можна в торгові дні продавати м'ясо на торзі... таких на той час є двадцять і три; а зачинають вони бити худобу від Великодня до м'ясопусту, в якім то часі є неділь сорок і п'ять, але що Русь, якої там є немало в Сокалі, постить крім великого посту в рік десять неділь, через те в той час для самих поляків мало б'ють худоби. Жидів на той час тільки на два доми".

З наведеної люстрації довідуємося, який промисел мав у Сокалі своїх представників та що перевага місцевого, українського населення була тут очевидна, але... як це донині буває — зовсім не респектована.

II

Нещастя міста й королівська опіка. Боротьба за і проти унії. Бунт православних, 1646. Хмельницький у Сокалі. Дальша історія.

В 1571 р. видав польський король Жигмонт Авґуст привілей для міста Стоянова, в якому, м. ін., доручає стоянівцям причинитися до скорішого укріплення Сокаля, в замку якого вони мають шукати захисту в час небезпеки. Говориться тут про сокальський замок, але це було, мабуть, тільки помешкання для старости, яке не мало, а в кожному разі не виявило, в пізнішій історії Сокаля, свого оборонного характеру.

В 1578 р. установив король Баторій ярмарок у Сокалі на св. Войтіха, до якого в 1639 р. додав король Володислав IV другий ярмарок, на св. Михайла. Останній мав тривати два тижні й відбуватися в ринку.

Як ми бачили з люстрації 1565 р., в місті було два жидівські доми і довго те скромне число не зростало, тим більше, що королівські привілеї (Баторія, 1585) закріпили той стан на протяг малощо не двох століть. Ще донедавна гніздилися жиди тільки на Зарваниці, нині зайняли вони ринок і головну сокальську артерію, звану Львівською вулицею.

Промінь світла, забарвленого кривавим відблиском братовбивчої боротьби, кидає на культурно-національний рух українського Сокаля XVI-XVII в. історія боротьби за і проти унії. На долю нашого міста припала, м. ін., історична подія, наслідки якої заважили на цілій пізнішій історії України.

В 1594 р. відбулася в сокальській церкві св. Миколи вступна нарада українських церковних ієрархів, з перемиським владикою Копистинським на чолі, про унію з Римом, яку рік згодом підписали деякі владики в Бересті. Сокаль і Сокальщина не приєдналися тоді до унії, але коли в 1596 р. прийняв унію холмський владика, якому підлягала Белзчина, почалися для Сокаля страшні, озорені полум'ям пожеж і обагрені кров'ю дні внутрішньої боротьби. Розгоряється вона щойно в 30-их роках XVII в., але її руйнуючі первопочини відчуваються вже з кінця XVI в.

До старань польських королів над піднесенням міста, раз-у-раз руйнованого татарськими наскоками, слід зарахувати преважливий для міста привілей короля Жигмонта III, з 1607 р., про право складу руської соли, з якого, в нормальних умовах, могло місто тягти велетенські зиски.

В парі з королівськими привілеями й наданнями, що мали на меті закріпити безпечність і добробут католицького міщанства, яке заєдно було готове до оборони державних інтересів на нашій землі, йдуть зусилля в напрямі духовного завоювання Сокаля й околиці. Рівно стільки коштів і енергії, скільки витрачувано на будову й удержання замків та твердинь, стільки їх витрачувано на будову й удержання латинських костелів та монастирів, призначених не так для заспокоєння релігійних потреб колоністів, як для притягання й задержання при апостазії місцевого населення.

В 1611 р. починається будова бернардинського монастиря, що перейняв на себе ролю зруйнованого сокальського замку, а в 1624 р. затвердив король Жигмонт III "вінування" монастиря Бриґідок на Бабинці. Той же король Жигмонт III, привілеєм з дня 5. XI. 1611 р., надав Маркові з Фелін Фелінському, жовнірові з Лівонії, лан на Бабинці, з правом заложення на ньому оселі, пропінації і т. д. Та не мав Сокаль щастя під опікунськими крилами польської влади. В 1616 р. погоріло місто так основно, що на цілий ряд літ не міг королівський скарб стягти з нього якогонебудь податку.

А тим часом серед українського населення Сокаля й Сокальщини розгорялася злощасна в своїх наслідках боротьба.

З інструкції православних депутатів на варшавський сейм 1639 р. довідуємося, що уніятський холмський владика насильно повідбирав православним церкви в Любліні, Красноставі й Сокалі. Запротестував проти цього насильства холмського владики, Методія Терлецького, православний владика в Луцьку, Атаназій Пузина, і з цієї протестації довідуємося, як виглядало це насильство. В протестації читаємо, що холмський владика-уніят опечатав у Сокалі церкви св. Миколи, Богородиці й Михайла, внаслідок чого більш аніж протягом року не було по церквах богослуження й не відправлювано церковних треб. Церковну утвар і священичі одяги розграблено, церковні доми, шпиталь і майно спустошено, хворих розігнано, 60 тисяч цеглин, приготованих для будови церкви, продано, дзвіницю обідрано, паркани й огорожі рознесено.

Сокальські православні стають перед белзькими городськими актами як парафіяни церков, що "ніколи перед тим і тепер не були в унії", та зізнають, що, крім "челяді" холмського владики, помагали йому в захопленні церков місцевий ляндвійт і бурмістр, за що вони відтак дістали від висланника владики, о. Василя Черникевича, церковне поле й сіножаті в уживання.

За час свого володіння в Сокалі утворив собі холмський владика прихильну унії партію, що під пресією урядових шикан і церковної клятви пішла до нього з чолобитнею і попросила відкрити церкви.



Церква св. Петра і Павла в Сокалі.



Шевченківський концерт у Сокалі за часів української державности, березень 1919 р.

З листа холмського владики до його представника в Сокалі, о. Василя Черникевича, довідуємося, що частина сокальських міщан прийняла унію і, як така, була припущена до владичої ласки.

Прийшли тоді до владики сокальські міщани — Микола Стефанович, Федір Троянович, Федір Шишка, старші "райці"; Федір Риґа — кравецький цехмістер, Андрій Сливка, Андрій Золотохвіст і, як цехмістри кушнірські старші, Семен Волкович, Федір Сокобуч, Іван Кратевич, Федір Куровський, Марко Римар, Іван Міхейович, Микола Бохецович, Матвій Ярмолик та його дядько Мартин — і покорившися, просили "прийняти їх до сполечности вірних Божих".

Наскільки вищезгадані міщани не були репрезентантами загальної опінії, показалося це незабаром. 20 січня 1646 р. князь на Острозі Заславський, луцький староста, покликує на свій суд луцького владику Атаназія Пузину й князя Григорія Святополка Четвертинського — луцького підкоморія, Андрія Заборовського — луцького війта і Степана Деревенського, як відповідальних за бунт і бешкет, вчинені православними в Сокалі.

Отці Андрій Черникевич — пресвітер катедральної церкви св. Миколи в Сокалі, Іван Черникевич — пресвітер церкви св. Михайла, Лазар Костевич — пресвітер Поторицький, Степан Костевич — пресвітер Войславський та інші внесли до белзьких городських актів позов проти сокальських міщан, які під виглядом комісії, не покликавши до цього представників уряду, самі собі "na fancye chłopstwa sokalskiego, z różnych stron zebraney chałastry odszczepieńców", під час вечірні в церкві св. Миколи напали на позовників, які заперлися в церкві; був тоді торговий день і зібране в місті "хлопство, п'яне, грубе, побунтоване яко бестії", напало під проводом Пузини на церкву і тоді як луцький владика кричав: "Бийте, добувайтеся до тих поганців", увірвалися до середини, духовників побили й пошарпали, св. Тайни по землі розкинули й ногами потоптали, образ св. Йосафата зі стіни скинули й порубали, кричучи, що це не Йосафат, але "душехват", тіло покійного о. Василя Черникевича, що лежало на марах готове до похорону, збезчестили, за бороду шарпали й нахвалялися собакам на поталу викинути, вівтар спрофанували, усі книги забрали і, погулявши по церковних домах, усе знищили й сплюндрували..."

Так говорить позов, самозрозуміло перебільшуючи все й опоганюючи мотиви, які порвали сокальчан до такого святотатства. Для нас ці мотиви ясні й зрозумілі. Вони теж ще раз порвали сокальчан до нового збройного зриву в момент, коли над Сокалем знялося криваве полум'я Хмельниччини.

Львівський райца Самійло Кушевич, описуючи переможний похід Хмельницького крізь Галичину, в своєму листі з 7 вересня 1648 р. говорить, м. ін., що "Pod Sokalem in armis stanęło skonfederowane

chłopstwo. Nalazła się zdrada w mieście tamecznym i zaraz zapłatę odniosła mieczem. Co się tam stało dalej, nie wiemy".

А що там сталося, ми знаємо. Костомарів оповідає, що з наближенням Хмельницького сокальські православні кинулися до нього як до спасителя й разом з козаками пограбили католицькі костели, при чому навіть кості покійників викинуто з домовин. Хмельницький стояв тоді табором під гаєм Валявкою, де донині збереглися сліди окопів. Коли Хмельницький пішов з-під Сокаля на Львів, почалася чорна ніч відплати для православних. Поляки, які тепер стяглися з усіх усюдів до міста, почали ночами нападати на українські доми, вирізували їхніх мешканців, а тіла вбитих кидали до Бугу.

Літом 1649 р. скликав король Ян Казимір під Сокаль посполите рушення, яке вийшло відтіля проти Хмельницького під Топорів і Збараж.

В 1650 р. почалася будова монастиря й костела Бриґідок коштом Христини з Любомирських Потоцької, але в 1655 р. знищили його козаки Хмельницького.

В 1651 р. відбулося під Сокалем чергове посполите рушення, під час якого відсвятковано ювілей папи Інокентія X з особливою парадою й пересадою екс-кардинала й єзуїта на престолі.

Розгром української армії під Берестечком, спричинений зрадою татар, приписували поляки особливій ласці неба, позисканій сокальською парадою.

Ще раз навідується Хмельницький до Сокаля в 1655 р., але тим разом його прихід не викликав уже такого вибуху захоплення, як у 1648 р. Раз, що польська "вендетта" занадто врізалася в пам'ять приборканого українського населення, а друге, що похід Хмельницького й тепер не був нічим більше понад тактичний маневр, а освободження Галичини й приєднання її до Придніпрянщини було й тепер поза межами цього маневру. Зневіра в успішність збройного зриву далася тут відчути в цілій повні.

З переведеної в тому ж році люстрації сокальського староства довідуємося, що в місті були тоді цехи — кушнірський, ковальський, кравецький, шевський, столярський, бондарський і золотарський, ткацький та пекарський. Жидів було далі тільки два доми, як перед століттям.

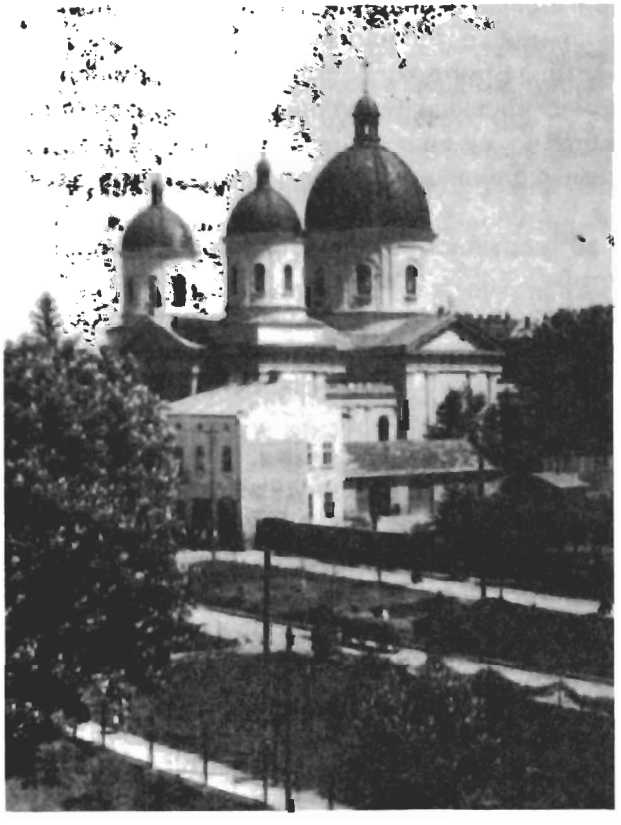
В 1671 р. Сокаль згорів до тла. Рік згодом, коли на Галичину і Львів маршували полки Петра Дорошенка, станув під Сокалем гетьман правобережжя Ханенко з 5000 козаків.

З важливіших подій пізнішої історії нашого міста згадаємо перебування шведів у 1702 році, які здерли тут величезну контрибуцію й залишили по собі, крім сумної пам'яті, окопи, сліди яких збереглися донині в двірському городі, на Бабинці.

Два роки згодом тікав через Сокаль, перед шведами, польський король Авґуст II, що зупинився обозом на бабинецьких полях.



Ратуш у Сокалі.



Церква св. Петра і Павла в Сокалі.

В 1708 р. розбив Адам Сєнявський, противник короля Ліщинського, отаборене під Сокалем литовське військо.

Про занепад міста й торговельного життя у ньому свідчить, між іншим, збережений декрет Ксаверія Потоцького з 1725 р. У ньому він, "запобігаючи дальшій руїні міста", забороняє, під карою ста гривень і конфіскати товару, перекупкам і різникам торгувати по вулицях, наказуючи торгувати виключно в ринку, що стояв тоді пусткою, при чому до багатьох ґрунтів у ринку навіть власники не хотіли зголошуватися. Ті опустілі ґрунти наказав Потоцький маґістратові конфіскувати й продавати тим, які б дали запоруку, що на них побудуються.

Поза ринком могли існувати тільки блаватні й суконні склепи та аптеки. Рівночасно Потоцький доручає маґістратові, щоб цей подбав про правильне відбування ярмарків, що тоді були у великому занепаді.

В парі з тим, як падало й убожіло місто, поволі росли, кріпшали жиди; донедавна стиснуті до двох домів у місті, тепер почали його формально заливати. В 1751 р. переселилися сюди, між іншими, прогнані з Тартакова два жидівські друкарі.

Розбір Польщі в 1772 р. застав Сокаль, як і решту міст під Польщею, в повному занепаді. Були тоді на Бабинці, крім міських вільних ґрунтів, три юридики — бриґідська, бернардинська й старостинська. В тому ж році погорів парафіяльний костел над Бугом.

В 1784 р. знесено монастир Бриґідок, костел якого перемінено на парафіяльний (фару), а монастирські забудовання на помешкання для пароха. Ґрунти Бриґідок віддано, як один двірський обшир, Едвардові та Йосифові Романовським, сідлецьким старостичам, в обмін за варильню соли в Косині.

В 1821 р. Сокаль впав жертвою пожежі, при чому погоріла й Успенська церква (Пречистої).

В 1830-их роках пішла мода на купелі в Бузі, які стягали до Сокаля довколишню шляхту. Остання, будуючи собі літні дворики над Бугом, дала початок "Шляхетській" вулиці, що біжить рівнобіжно до головної артерії міста, званої "Львівською" вулицею.

В 1841 р. місто купило Бабинець з Косином і, продавши двір у приватні руки, включило цілу, колись самостійну, бабинецьку громаду в обсяг міста, як передмістя.

В 1885 р. проведено до Сокаля залізничний шлях, що стало новою епохою в розвитку міста. До того часу Сокаль був одною з найбільш упосліджених, провінціяльних "дір". Про Сокаль в другій половині XIX в. говорилося, що він був "дерев'яний, брудний, сумний і жидівством, живучим у крайньому нехлюйстві, заповнений". Від 1885 р. обставини змінилися на краще. В 1891 р., на основі крайового закону, піднесено Сокаль, як вільний королівський город, до ряду тридцяти більших міст тогочасної Галичини.

Нинішній Сокаль, це одне з кращих містечок нашого краю. Так чи інакше характеризує його панораму бернардинський монастир, що кидається в вічі кожному, хто наближується до міста з боку залізничного двірця, то не меншу його окрасу й цінність творить наша, окутана старовиною, церква св. Миколи.

Нинішнє "Забужжя", на лівому березі ріки, нагадує нам первісне місто, тоді як сучасний Сокаль розкинувся на правому березі. Південні його забудування з т. зв. "Колонією" або "Новою вулицею" від сходу, через Дерешівку й Бабинець, притикають до села Поториці. Північна частина прозвана "Караванами", від якої на схід тягнеться т. зв. "Гнила вулиця", в середині — Тартаківська. Головною артерією міста є Львівська вулиця, що тягнеться з півдня на північ протягом 3 км. Рівнобіжно до Львівської біжить Шляхетська вулиця. Жидівське ґетто, що гніздилося первісно на т. зв. Зарваниці, довкола старої синагоги, розлилося тепер по всьому місті, а в першу чергу опанувало Львівську вулицю.

III

Сокальські церкви: Пречистої — у старому й новому Сокалі; василіянський монастир; св. Миколи; св. Михайла; нова церква св. Петра і Павла.

Не є це випадок, що вся наша культура й національний рух минулих віків зосереджувалися в церкві й довкола неї. В часах, коли кличі оборони "віри" і "нації руської" були виписані полум'яними буквами не тільки на книгах братських протоколів, але й на козацьких прапорах, була українська церква нездобутою національною твердинею, осідком нашої внутрішньої влади й правосуддя, свого роду "державою в державі"...

Не збереглися до нас ні староукраїнські городи, ні княжі теремі, насторожені баштами й будильницями, а ставлені згодом на нашій землі замки й палати були ставлені не для нас, а проти нас. І тільки в наших старих церквах-музеях зберігся дух нашого минулого, немов доісторична мушка, законсервована в хрустальному янтарі.

Тому то історія сокальських церков цікавіша для нас, аніж історія самого міста, що від своїх первопочинів ставилося вороже до нас і витискало нас із кожної позиції, з кожного шматка прадідної землі.

Найстарша, за місцевою традицією, сокальська *церква Пречистої* сягає своїми закладинами в первопочини самого міста, з яким разом стояла вона на лівому березі Бугу і разом з містом впала жертвою татарського погрому в 1519 році. Традиція впевняє, що з пожежі, в якій пропав цілий первісний Сокаль, вирятувалася тільки чудотворна ікона Богородиці. Її перенесено до спеціяльної каплиці на лівому березі Бугу, де відтак станув монастир Бернардинів, що, загорнувши каплицю, загорнув і нашу ікону.

Д-р В. Щурат, застановляючись над свідомим і послідовним присвоюванням собі наших чудотворних ікон поляками, слушно підкреслює політичний змисл у тій польській "набожності". За кожною такою загарбаною в нас іконою тяглися рої вірних, що своє прив'язання до традиції нерідко, відтак, оплачували утратою прадідівської віри й національности.

Після спалення первісного Сокаля татарами й перенесення його на нинішнє місце, побудовано тут нову церкву Пречистої, що по кількох століттях впала жертвою пожежі 1821 р.

Серед паперів місцевої парафії збереглася записка про канонічну візиту нашої церкви, відбуту 12 березня 1749 р. з доручення холмського владики Феліціяна Володковича.

Церква була дерев'яна, "в стінах і покрівлях добра", з трьома дверми на залізних завісах, з багатьома вікнами, "в олово оправленими" і забезпеченими залізними ґратами. Дзвініця стояла окремо (ab extra) і мала чотири дзвони. Не було звичаєм візитаторів описувати архітектуру й мистецьку обстанову візитованих церков, тому ми не можемо уявити собі нині, як справді виглядала найстарша з церков Сокаля.

Місцева традиція впевняє, що церква Пречистої була монастирською і належала до Василіян. На жаль, про сокальських Василіян маємо дуже скупі й непевні відомості. Історик василіянського чина Коссак говорить, що чоловічий монастир Василіян був у Сокалі в 1567-1691 роках. На всякий випадок, в актах львівської Ставропігії збереглися відомості, що в 1669 і 1691 роках Ставропігія обдарувала сокальський монастир церковними книгами. При сокальському, врешті, монастирі мешкав якийсь час уніятський київський митрополит Гавриїл Колєнда. В енциклопедії Ольґебранда говориться (т. XII, стор. 441), що, "коли по 1672 р. військо царя Алексія почало заглядати до Вільна, митрополит Колєнда перенісся до Сокаля, до монастиря ОО. Василіян".

Одначе Колєнда мусів бувати в Сокалі й раніше, про що свідчить звідомлення нунція, кардинала Марасконті, до папи Климентія І, з 1671 року. Марасконті пише: "Властива столиця митрополита повинна бути в Києві, бо він є заразом архієпископом київським і галицьким. Але що Київ зайняли москалі-схизматики, а Галич підупав, треба би його столицю перенести до Львова. Та не маючи дотепер властивої столиці (Гавриїл Колєнда), проживає в Сокалі, де є визначна архімандрія Василіян" (Relacye Nuncyuszów, т. II, стор. 410). Відомості, як бачимо, суперечні. В одному місці говориться про убожество сокальського монастиря, який доводилося львівській Ставропігії підпомагати церковними книгами, а на іншому місці говориться аж про архімандрію. Прослідження історії сокальських Василіян могло б бути вдячним завданням

для дослідника української культури. Є навіть познаки, що в Сокалі, крім чоловічого монастиря, був і жіночий. В Городиському пом'янику (в кристинопільській бібліотеці) є записка: "А се упис інокині Пелагії з Сокаля..."

Безсумнівним жемчугом традиції й мистецької старовини українського Сокаля є його мурована *церква св. Миколи.* На жаль, ні її історична, ні мистецька цінність ніким досі не прослідженi. А шкода. Бо ця невеличка церковця, побудована на горбку над Бугом, з своїм трьохнавним, трьохабсидним заложенням, промовляє до нас формами дуже старої українсько-візантійської традиції.

Вищезгадана церква Пречистої стояла біля неї та обидві були обведені спільним муром і обидві разом творили, може, комплекс монастирських забудовань.

Коли її збудовано? Невідомо. Напевно не пізніше XVI в., а може ще раніше. Посвячена вона пам'яті перенесення мощів св. Миколи з Миру в Лікії до Барі, а що цього свята нема в православному календарі, то це декого навело на думку, що побудовано її наприкінці XVI в. — в зв'язку з унією, а, може, й для її поширення. Це можливе, але й не виключена старша дата, за якою промовляла б середньовічна конструкція мурів і "немодна" вже в нас у XVI віці архітектоніка.

12 листопада 1669 р. митрополит Колєнда, повертаючися з коронації Михайла Корибута Вишневецького, відбутої в Кракові, прислав Миколаївській церкві ікону св. Миколи, що збереглася у великому вівтарі донині. Свідчило б це про факт, що в тому часі належала наша церква до уніятів, тоді як, за словами традиції, православні ходили до церкви Пречистої. Чи, однак, могло б це діятися на одному ґрунті, в нутрі спільних цвинтарних мурів, можна сильно сумніватися. В 1694 р. церкву обновлено, про що свідчить напис, уміщений над церковним хором.

З 1731 р. збереглася до нас візитація, в якій заслуговує на нашу увагу початковий уступ: "Сама церква мурована, з давніх-давен (ex antiquitate) не була крита зверху, але тільки засклеплена, тепер одначе покрівлею і банею високою украшена". Як бачимо, незгідне з старою архітектонікою церкви накриття походить щойно з першої половини XVIII в.

В 1754 році належала вже наша церква до світських парохів, що в підписі першого з них, о. Стефана Оролевського, виразно зазначено.

Під час основної обнови церкви за душпастирства о. Івана Ціпановського (1853-1877) розмальовано її в нутрі, старий іконостас заступлено новим, уставлено бокові престоли і взагалі позатирано сліди глибокої старовини, яка до того часу зберігалася в обстанові церкви. Остання обнова, переведена в 1927 р., була більш оглядною й згідною з основами зберігання пам'ятників глибокої старовини, яких у нас і так небагато.

З старшої обстанови церкви слід згадати напрестольну ікону св. Миколи, ікону Покрова Богородиці в боковому престолі, антимінс Максиміліяна Рилла, дерев'яний трираменний хрест у срібній оправі з ґравірованою датою 1673 і підписом Луки Яромовського, та грамоти й універсали польських королів, збережені в церковному архіві. Традиція впевняє, що під Миколаївською церквою є підземелля, в якому Василіяни, покидаючи Сокаль, заховали цінні книги.

Протягом століть, аж до 1909 р., в якому побудовано нову церкву, св. Петра і Павла, Миколаївська церква була парафіяльною для Сокаля, єднаючи в собі кількасотлітню історію його українського населення, що, поряд з її винятковою мистецькою вартістю, повинно б послужити основою для спеціяльної монографії.

Третьою із старих церков Сокаля є *церква св. Михайла* при вул. Шляхетській, на колишньому передмісті. Первісно вона була дерев'яна і, як така, простояла до 1778 р. В тому році її розібрано й закладено підвалини під мурована, будова якої протяглася до 1835 року. В старовину удержувано при церкві шпиталь і школу.

Уже з першого погляду церква св. Михайла викликає враження скромного бароккового костела, так мало в ній ціх українського традиційного будівництва. Не дивно, адже — будувалася вона в часах повного упадку братських установ та денаціоналізації духовенства і, як наочний документ цього лихоліття, має свою історичну вартість.

Про нову церкву св. Петра і Павла, закінчену в 1909 році, не приходиться нам багато говорити. А втім, про неї появилася спеціяльна книжка, яка, з відданням справі, освітлює усі перипетії її постання та будови. Проєктував її пок. В. Нагірний, що, згідно зі своєю архітектурною ідеологією, не лінувався пошукати за зразком для неї аж у... Марселі, тоді як на рідній землі не перевелися ще свої рідні й не менш величаві зразки старого українського будівництва. Петро-Павлівська церква звертає на себе увагу своїми розмірами й репрезентативною помпою, але пам'ятником українського будівництва вона, на жаль, не є, так само, як цілий ряд "нагірнянських" церков, розсіяних здовж і поперек нашого краю.

Загалом, культурно-національне життя старого українського Сокаля — це прекрасна тема для майбутнього дослідника.

Сокаль, а краще кажучи, його Миколаївська церква — це колиска Берестейської унії; Сокаль був, хоча короткий час і неофіційно, осідком митрополита; в Сокалі працювали довгий час Василіяни; тут, врешті, Хмельниччина й боротьба за і проти унії залишили по собі непорушну традицію. Чи для освітлення усіх тих питань нашого минулого не варто зайнятися історією українського Сокаля з більшою увагою, аніж це було дотепер?

IV

Бернардинський монастир і його леґенди. Сокальські костели.

Хроніка сокальського монастиря Бернардинів починається доволі характеристично. Щоб перебороти вплив традиції про українське походження головної атракції монастиря, якого була його чудотворна ікона Богородиці, починається вона з леґенди про цю ікону.

За словами тієї леґенди, жив за часів короля Ягайла литвин Яків Венжик, що, охрестившися, почав малювати ікони. Втративши очі, відбув він прощу до чудотворної ікони Богородиці в Ченстохові, де провидів і з дяки за ласку, рішив вималювати ченстоховську Богородицю. Не можучи відразу намалювати ікони, тричі їздив до Ченстохови, а коли вернувся з третьої прощі, застав свою, ледве підмальовану, ікону готовою. Признав це чудом і помістив ікону в стародавньому сокальському костелі. Мало це статися в 1400 році, коли історія ще мовчить про наше місто.

Як би там не було, то закладений 1599 р. монастир сокальських Бернардинів прийшов у посідання ікони. В 1619 році, сто літ по татарському розгромі й перенесенні міста на правий берег, відбулося святкове посвячення бернардинського костела.

Найзамітнішою з подій, яку монастирська хроніка занотувала, було перебування в Сокалі Хмельницького. Хроніка датує це 1655 роком, хоча правдоподібніше мало це місце в 1648 р. і, очевидно, не в тому освітленні, яке подає хроніка, що пише:

"Хмельницький, зайнявши дня 9 листопада опущене місто Сокаль, наступав завзято на укріплений монастир, де шукала захисту довколишня шляхта з жінками і майном. Невеличка горстка оборонців хоробро опиралася величезним силам напасників, але коли в нових наступах козацтво почало вдиратися на мури й обложені засумнівалися в успішність дальшої оборони, з'явилася на воздухах Найвища Опікунка монастиря і вірного їй люду в ясній шаті, кинула страх на козацтво і освободила Господнє прибіжище. Хмельницький відступив від монастиря і розложився табором під лісом Валявкою; відсіля він почав слати листи до монастиря, бажаючи здобути його підступом; хотячи дізнатися про силу залоги, попросив, щоб йому можна було помолитися до чудотворної ікони. Позискавши дозвіл, вибрався зі своїм слугою Василем Прокоповичем до монастиря, де впущений, бачучи мало людей, почав укладати зараз злочинні пляни. Але зустріла його негайна кара; бо коли він станув перед вівтарем Богородиці й коли відслонено перед ним чудотворну ікону, поражений незвичайним блиском і ясністю, осліп. П'ять годин тривала сліпота козацького гетьмана, після чого, внаслідок гарячих мольб ченців і народу, та свого власного каяття, прозрів. За цю ласку дарував гетьман для монастиря

срібну чашу наповнену дукатами й відступив з-під Сокаля, йдучи на Львів, відкіля написав до ігумена монастиря лист з подякою".

Є історичні леґенди, які опановують нашу історичну свідомість своєю незбагнутою красою. Але є леґенди, від яких відгонить політичною тенденцією і брехнею. До них належить і бернардинська леґенда про Хмельницького.

Про те, що Хмельницький, привітаний українським Сокалем хлібом і сіллю, не мав потреби, а ще менше — часу, здобувати бернардинський монастир, знаємо з історії. Не виключене, однак, що гетьман — з вродженої набожности — міг відвідати чудотворну ікону, українська традиція якої була йому відома; міг теж зложити їй у дарі чашу з дукатами, але щоб цей великий вождь понижувався до такого мізерного підступу в відношенні до такого мізерного стратегічного об'єкту, щоб аж сам ходив на звіди і щоб врешті українська Богородиця осліпила українського гетьмана, за здоров'я якого мали б гаряче молитися ті, що мали всі дані ненавидіти його всіма фібрами душі, це, при всій своїй наївності, хитро закроєна політично-історична небилиця. На жаль, вона протягом цілих століть була моральною зброєю, вістря якої було звернене проти нас і, як таку, ми її тут наводимо.

Велика пожежа монастиря в 1843 р. потягла за собою, крім загального знищення, і втрату чудотворної ікони, що так довго була притягальною силою для цієї "кресової" станиці польщини на нашій землі. Збереглися з пожежі: вежа з годинником роботи Івана Черневського із Жовкви (з 1748 р.), дзвіниця та ризниця. В 1848 р. закінчено відбудову монастиря, при чому в головному вівтарі костела вміщено копію давньої ікони Богородиці. Але ще одна пожежа, в 1870 р., знищила монастир так, що пізніша обнова відібрала йому весь його старовинний характер. З оборонних мурів монастиря остались тільки дві башти й останки нині вже перебудованих мурів.

Старий парафіяльний костел стояв над Бугом на місці, де тепер стоїть костелик св. Івана Предтечі (з 1882 р.). В 1772 р. він погорів, після чого 1784 р. перемінено його на парафіяльний костел скасованих Бриґідок. Останній, обновлений після пожежі 1870 р., нічим незамітний. Цікавіші тут старі оборонні мури з мальовничими баштами.

Із збережених у костелі пам'ятників цікава є золочена чаша італійської роботи XVII в. Про старовину латинської парафії в Сокалі переконує нас записка у міських актах Львова, згідно з якою львівський золотар Авґустин виконав у 1477 р. монстранцію для костела в Сокалі.

Степан Гевак

НАД ТИХИМИ ВОДАМИ БУГУ

КРИСТИНОПІЛЬ І МОНАСТИР ОО. ВАСИЛІЯН

У надбужанській смузі, як далеко сягнути оком, навкруги тягнеться одноманітна рівнина, вже від самих джерел ріки Бугу, що маєстатично (а інколи й розливно) котить свої води самою серединою тієї смуги Галицької землі, де старинне Белзьке князівство мирно сусідувало з тихою Волинською землею. Тому над тиховодними берегами Бугу з давніх-давен поставали людські поселення, такі ж самі, як над бистроводними ріками — Дністром і Сяном.

Вже в княжі часи постав монастир у Городищі над Бугом. Розташувався той монастир на піщаній видмі, що ледь-ледь видніє над поверхнею лівобережної заплави Бугу, де ще в доісторичних часах постало захисне городище, забезпечене широким рукавом річки Рати, яка тут вливається до Бугу. Був це справді вимріяний закуток для людей, що посвятилися роздумам у мовчазних монастирських стінах.

Мимо них тихою течією Бугу пропливали рибальські човни і купецькі баржі, які транспортували цим т. зв. "шляхом у варяги" всілякі плоди й вироби Галицької землі, як просо, шкури, бджільний віск, мед, поташ, дерево. Все це привозили зі Звенигорода і Пліснеська до Бузька, навантажували на баржі й ними доставляли вниз рікою Бугом аж до Ґданська, тодішнього головного пункту продажу й обміну для купців Галицько-Волинської держави.

А рівнобіжним сухопутним шляхом зі Львова до Володимира проїжджали пишні почоти князів і бояр. В роки падіння Галицько-Волинської держави, 1340-1380, і опісля ним мчали польські займанці, що насильно захопили княжі й боярські землі та водночас на мирне населення наклали панщизняне ярмо, якого не знали жителі нашої країни.

Священна обитель Городища, як ознака рідної самобутности, постійно втішалася щедрою прихильністю княжих, боярських і пересічних добродіїв, імена яких заповнили пергаменові сторінки аж двох монастирських пом'яників. Перший з них походив ще із часів Галицько-Волинського королівства, але він пропав безслідно. Другий Городиський пом'яник має дату 1484, але він — поряд з Унівським — є найстарший пом'яник Галичини. В сучасну пору ця історична пам'ятка

зберігається в бібліотеці Манітобського університету, в м. Вінніпеґу, Канада.

Про виняткове значення Городиського монастиря на межі Галичини й Волині говорять також цінні залишки книжкових фондів його бібліотеки. На думку проф. О. Колесси, там збереглися книжкові скарби самого волинського князя Володимира Васильковича (помер 1289 р.), якого літописець називає найбільшим книголюбом свого часу. Так званий Кристинопільський Апостол з 12 ст., що його видав друком проф. О. Калужняцький 1896 р., і Бучацьке Євангеліє з 12-14 ст. перенесено на збереження до монастиря в Кристинополі після того, як у 18 столітті скасовано Городиський монастир. Згодом ці скарби староукраїнської культури опинилися в чужих руках... З колишньої слави нашої осталася тільки назва "Городище Василіянське", але й згадки про нього пропали, неначе сплили з водами Бугу в безвість минулого.

На переломі 13-14 ст. поруч Городиського монастиря постав ще один монастир, про що є згадка в життєписі Київсько-Галицького митрополита Петра Ратненського під 1326 роком. Був цей монастир десь коло джерел річки Рати, може, в с. Верхраті. Згодом чернечі оселі поставали по всій надбужанській смузі. З документів 1462-1492 рр. видно, що були такі монаші обителі в с. Монастирі, на схід від с. Тартакова, у столиці Белзького князівства, Белзі, а зокрема два монастирі в Домашеві та в Угнові. За Бугом — у Волсвині, напроти Городища, в Оглядові, Радехові, Сокалі та в Стоянові, вже в сусідстві волинських монастирів. Проте ні один з них не вдержався до 18 століття внаслідок відомої урядової концентрації малих монастирів у великі, проведеної в 1750-их роках, і, згодом, унаслідок Йосифинських реформ. З усього того розвитку чернечого життя залишився тільки один паросток — Василіянський монастир у Кристинополі.

Цей "Святоюрський" монастир постав під час найбільшої розбудови того, в 1693 році, ще молодого містечка, яке незабаром мало стати "столицею малого короля Руси", як тоді називали Салезія Потоцького, власника загарбаних земель староукраїнських князів і бояр, наймогутнішого маґната на українських землях у кордонах тодішньої Польщі. Невеличка українська громада міщан і напливових двораків мала для своєї духовної обслуги дерев'яну церковцю під управою світського священика, що підлягав холмсько-белзькому владиці.

Саме на місці тієї церковці Салезій Потоцький вирішив збудувати Василіянський монастир поруч величавого Бернардинського костела, щоб вигідно унаочнював велич його пишної палати з парком над Бугом. Разом це мав би бути "малий Версаль" гордовитого маґната. Ось так, на підставі його угоди з протоархімандритом Іпатієм Білинським 1763 р., дійшло до заснування останнього Василіянського монастиря в Галичині перед тим, як вона стала провінцією австрійської держави.

На саме Різдво 1764 р. туди переселилася з сусіднього Волсвинського монастиря чернеча братія разом зі своїм настоятелем о. Т. Григоровичем, що водночас перейняв обов'язки місцевого пароха. Коли ж у 1768 р. велика пожежа в Кристинополі сильно пошкодила церковцю, тоді почалося будівництво теперішньої церкви і монастиря. Це здійснено завдяки ігуменові о. Корнилові Срочинському (1766-1776), що мав славу знаменитого проповідника й письменника та належав до керівної групи серед тодішніх ОО. Василіян.

Кристинопіль був тоді в центрі уваги всієї тодішньої польської республіки, незважаючи на її поступовий політичний занепад, криваву гайдамаччину і зростаючу московську інтервенцію. Громадську думку тоді потрясла понура трагедія молоденької шляхтянки, Ґертруди Коморовської з поблизького села Сішна. Саме син — одинак кристинопільського маґната, Щасний Потоцький, таємно одружився з цією шляхтянкою і цим чином викликав обурення проти себе й молодої дружини як свого батька Салезія, так і своєї матері Анни, і, звичайно, всіх родичів Потоцьких. І ось однієї зимової ночі сильна ватага нападає на дім Коморовських у Сішні та розбоєм порпває нещасну Ґертруду і везе її в снігову заметіль. Так і слід по ній пропав, аж з весняними розтопами мертве тіло Ґертруди виплило з-під криги на вільні води Бугу, немов німа скарга і безсильний виклик жорстокості "сильних цього світу".

Частинно завдяки цій події "Хроніка Василіянського монастиря" в Кристинополі, що її майстерною рукою списав о. К. Срочинський зараз після цих трагічних подій, зайняла видне місце між усіма василіянськими літописами і дочекалася повторних видань. Вона стала предметом наукового вивчання і джерелом надхнення для деяких польських письменників, а зокрема А. Мальчевського, що належить до т. зв. української школи в польській літературі.

Автор "Хроніки" докладно описав величаві похорони обоїх Потоцьких. Салезій і Анна померли в тому самому, 1772 році. Самих тільки василіянських ченців — 128 осіб — узяло участь у тих похоронах, де промовці й проповідники пописувалися своїм ораторством і квітистою латиною, похоронними елеґіями і надгробними епіграфами.

Серед таких обставин новостворений духовний осередок у Кристинополі почав відігравати неперсічну ролю на стику земель Галичини і Волині. До кристинопільського монастиря прилучено обидва сусідні монастирі — Городище і Волсвин. Наслідок був такий, що звідтіль дедалі розширювався вплив місійної діяльности цього Василіянського монастиря на всю надбужанську смугу, промінюючи на три єпархії — Холмську, Володимирську і Луцьку, що стикалися в цьому районі.

Після того, як Галичину приєднано до Австрії 1772 р., т. зв.

сокальський кордон відокремив її від Волині, яку окупувала Росія. Минулася слава "малого Версалю" над Бугом, але кристинопільська обитель ще довго виконувала своє завдання, зокрема посиленою парафіяльною працею, бо вона охопила, крім самого містечка Кристинополя і присілка нового двору, також поблизькі села, як Клюсів, Бендюгу, Пархач, Волсвин і Городище.

Гарна Святоюрська церква в Кристинополі мала з 1765 року свою чудотворну Ікону Богоматері (дар родини Садовських), що славилася численними чудами на всю околицю. Однак часті пожежі в містечку не пощадили монастирських забудовань і призвели до поступового зубожіння кристинопільського монастиря. Після пожежі 1852 р. Святоюрська церква була покрита солом'яною стріхою майже три роки, бо не було грошей на триваліший дах. Щойно з приходом нового ігумена Антона Кучинського 1855 р. дах церкви покрито бляхою.

До свого колишнього світлого рівня повернувся кристинопільський монастир щойно після Добромильської реформи всього Василіянського Чину 1882 року. Вже 1888 року в монастирі приміщено богословську школу для монахів ЧСВВ, що проіснувала — з малою перервою під час першої світової війни — аж до 1944 року.

Саме з цього терену Сокальської землі обновлений Чин СВВ черпав, мабуть, найбільшу кількість своїх чернечих кадрів, а серед них найвизначніших, як перший протоігумен Платонід Філяс — засновник журналу "Місіонар", він же й перший місіонер на канадській землі з 1902 року почавши. Він народився 1864 р. в Добрачині, помер 1930 р. Далі, протоігумен Атанасій Калиш із с. Завишні та останній протоігумен Віталій Градюк, що пережив каторжні муки на Сибірі та по 16 роках ув'язнення повернувся до своїх рідних у містечку Судова Вишня.

Цим трьом величним постатям годилося б присвятити окрему книгу, щоб майбутнім поколінням передати їхні подвиги на релігійній та національній ділянках життя Надбужанщини. А втім, згадаю тут ще деякі відомі прізвища осіб, з-поміж яких декого знав я особисто: отці — Панкратій Кандюк, Платон Мартинюк із с. Тартакова; два брати — о. Василь і о. Петро Кисель з м. Варяжа та уродженець Тартакова о. Йосиф Скрутень — основник В-ва Записки Чина св. Василія Великого. Можливо, що пишучи ці рядки з пам'яті, я когось забув згадати, але нехай і через ці прізвища пам'ять про них усіх заховається у нашому народі повіки.

Під проводом цього монастиря, що ним керував о. Єремія Ломницький, та з допомогою о. пароха Кирила Селецького з с. Жужеля, засновано Згромадження Сестер Служебниць Непорочного Зачаття Діви Марії, спершу в Жужелі 1892 р., а через два роки опісля його переведено до Кристинополя, як чернечий новіціят. Це Згромадження гарно

розвинулося на рідних землях і провело конструктивну працю там і серед українських поселенців тут, за океаном.

Додам, що в кристинопільському монастирі ОО. Василіян відбулася перша капітула зреформованого Чину СВВ 1906 р., під час якої переглянено перші плоди своєї діяльности; відтоді розпочався новий етап діяльности цього монашого Чину.

Воєнні події наприкінці 1939 р. заторкнули кристинопільський монастир такою мірою, що на підсовєтському боці кордону вздовж р. Солокії залишився монастирський фільварок та "дочерні" церкви в Пархачі, Городищі та Волсвині. Кристинопіль опинився під німецькою окупацією, де — принаймні в обмежених можливостях — можна було вести душпастирську працю і навчання василіянських богословів аж до наступної совєторосійської окупації 1944 року. Щойно приєднання Кристинополя — тимчасово — до території комуністичної Польщі 1946 р. принесло остаточну загладу для скупченої тут василіянської братії. Разом із насильно виселеними українськими вірними вони розбрелись по новоприєднаних землях Польщі — в Прусії, на Помор'ї та інших теренах. Ось так Москва польськими комуністичними руками зруйнувала останнє вогнище українського релігійно-культурного життя в цьому закуткові галицько-сокальської землі.

Після поновного приєднання Кристинополя до українського материка в кордонах УССР багато дечого змінилося там. В Бузько-сокальському районі постав другий Донбас. Почавши з Мостів Великих, довгою смугою тягнуться копальні вугілля, височать шахти, творяться нові оселі та вже не назвами, а тільки числами позначені, далеко на волинські землі в напрямі на Рівне і Луцьк; оселі з густо забудованими робітничими домами. Зникла назва містечка Кристинопіль, бо його перезвали на Червоноград. Всюди там поселюються нові жителі з Росії — з В'ятки, Симбірська, з-поза Уралу... А споконвічних жителів тієї прадавньої української окраїни вивозять або примушують виїхати далеко на схід і північ поза Україну.

Тільки повільні хвилі Бугу в понурому мовчанні далі тихо пропливають попри історичні місця, де постала, розвинулась і була знищена кристинопільська обитель... Тільки Буг — мовчазний свідок того, що новітні часи ні в чому не поступаються стародавнім у кривавих злочинах людства, а може й перевищують їх масовістю своєї жорстокости.

Осип Двмчук

"СІЧІ" В СОКАЛЬСЬКОМУ ПОВІТІ

На початку 20-го сторіччя в Сокальському повіті було ще багато москвофілів ("старорусинів", або популярно: "кацапів"), які вважали себе "русскими"... Цілі великі села, як ось Ільковичі, Скоморохи, Сілець і ін., були москвофільськими твердинями, ворожими українцям. В 1907 р. виборча округа, в склад якої входила також Сокальщина, вибрала двох послів до австрійського парляменту: українця д-ра Євгена Петрушевича (пізнішого президента Зах. Української Народньої Республіки) і "русского" д-ра Маркова, одного з провідників галицьких москвофілів. Д-ра Є. Петрушевича вибрано значно меншою кількістю голосів.

В селах, де парохами були "русскі", важко приходилося усувати їхні москвофільські впливи. В самому м. Сокалі були ще досить живі спогади про існування "Общества им. Михаила Качковского" (русофільського напрямку) і ще жили люди, які називали себе "твердими русинами", а українців — "м'якими русинами" і т. зв. "плодом" польської чи навіть пруської політики...

Товариство "Просвіта" тоді ще не здобуло в Сокальщині великого терену. Ще існували в повіті церковні читальні з їхніми крамницями (напр., у селі Конотопи) і багато читалень ім. Качковського. Адміністрація була в польських руках. Між жандармами було мало українців. В Сокалі ще не було гімназії, а тільки учительська семінарія, одна чотириклясова і дві семиклясові школи. Одинокий українець-адвокат, д-р Євген Петрушевич, адвокатський кандидат Володимир Матвієвський, учителі о. д-р Йосиф Раковський, Петро Будзінський та Ілля Чиж, один катехит (учитель релігії) — парох о. митрат д-р Василь Левицький, маляр-мистець Василь Коцко, начальник Податкового Уряду Мамчин, п'ять університетських студентів — ось і вся українська інтеліґенція в Сокалі.

В повіті було тільки кільканадцять селян, національно свідомих українців: Іван Драґан в Тудорковичах, Пилип Борачук в Угринові, Юрко Король в Нисмичах, Микола Варениця в Ниновичах, Іван Хмарук в Хороброві, Антін Шурмяк в Комареві, Антін Сиса в Поториці, Лука Сліпчук в Рожджалові, Степан Лозовий в Андріївці, Марко Мельник в Спасові й інші, прізвища яких я тепер призабув. В Сокалі було кількох

свідомих українців міщан-хліборобів: Василь Лихограй, Йосиф Блащук, Антін Караван, Данило Вибранець, Яків Семенюк, Олексій Садовський.

Увесь тягар організаційної роботи у великому простором і числом населення повіті, в просвітній, економічній і політичній ділянках впав на д-ра Є. Петрушевича, В. Матвієвського і частинно на селян — Драґана, Короля, Сліпчука, Борачука, Варениці, Шурмяка, Лихограя і Блащука. Урядовців, учителів і деяких священиків не можна було втягнути до цієї праці, а знову інші до неї взагалі не годилися.

Всі ті активні працівники належали до Української Радикальної Партії тому, що вона під кінець дев'ятнадцятого сторіччя проголосила своє програмове прагнення до політичної самостійности українського народу та заступала всіма можливими способами інтереси українських селян. Приналежність до цієї партії була сіллю в оці не тільки польським адміністраційним органам у Галичині, але й також нашому духовенству, що не могло погодитися з тим, щоб релігію вважати справою сумління ("приватною справою") кожної людини. А що з радикалами співпрацював і націонал-демократ д-р Євген Петрушевич, то вороже ставлення до радикалів не минуло і його.

Усупереч несприятливій ситуації ця горстка працівників змогла організувати в стодолі мого батька великі віча за політичні права народу. Звичайно ті віча кінчалися арештуваннями.

В 1900 р. основано в Сокалі кооперативу "Повітове Товариство Кредитове" (опісля: "Український Банк"), згодом кооперативу "Торговельна Спілка Добробут", касино (клюб) "Руська Бесіда" — в тій цілі, щоб відтягнути українську інтеліґенцію від польського касина, — і кілька читалень "Просвіти" в повіті.

Заходами радикалів під проводом Володимира Матвієвського основано в 1903 р. перше в Сокальщині руханково-пожарне товариство "Січ" в с. Нисмичі, а в 1904 р. і пізніше в таких селах, як Тудорковичі, Ниновичі, Рожджалів, Хоробрів, Спасів.

У Сокалі не було відповідного січового центру ані інструктора для руханкових і протипожежних вправ та влаштовування загальних імпрез. Тому початкова діяльність "Січей" була виключно культурно-освітньою.

Переломовим роком повіту був 1906-ий рік. З різних причин д-р Петрушевич мусів перенести свою адвокатську канцелярію до Сколього. Тоді єдиним українським адвокатом у Сокалі залишився емеритований надрадник окружного суду Петро Лінинський. Сам незвичайно побожний, він всеціло підлягав впливові духовенства і разом з ним, вважаючи радикалів безбожниками, відносився до їхньої громадської праці, як "шкідливої для народу". Від цього часу в політичній і січовій ділянках сокальські працівники-радикали йшли своєю окремою дорогою, а тільки в просвітній та економічній ділянках співпрацювали з націонал-демократами.

Конципієнтами (заступниками) адвоката Петра Лінинського були в тому часі д-р Роман Перфецький (пізніше посол до австрійського парляменту у Відні) і Володимир Матвієвський. Сам собою симпатична людина, д-р Р. Перфецький часто співпрацював з радикалами, хоч був націонал-демократом.

Влітку 1906 р. прибув до Сокаля молодий студент університету Осип Демчук, а в 1907 р. ще один студент — Осип Семенюк. В тому ж часі жили у Сокалі: Михайло Західний, який працював секретарем адвокатської канцелярії, маляр-мистець Василь Коцко та урядник Повітового Товариства Кредитового, Павло Мазурок.

Новий наплив до Сокаля активної молоді вже 1906 р. зактивізував повіт. Цього ж року восени улаштовувано по селах політичні віча за реформою виборчих ординацій до парляменту і сейму, а при цій нагоді популяризовано товариство "Січ".

Щоб скоординувати роботу кількох вже існуючих "Січей" та поширити січовий рух у цілому повіті, основано на переломі 1906-1907 рр. "Січ" у Сокалі. Крім своїх статутових завдань вона виконувала обов'язки "Повітової Січі". Її домівкою була кімната й заля в "Народньому Домі".

Першим кошовим сокальської "Січі" був Володимир Матвієвський, писарем Осип Демчук, а січовим організатором Іван Коцький, кол. підстаршина австрійського війська.

На двох перших таємних (отже, не записаних у книзі протоколів) засіданнях деяким членам січової старшини з'ясовано, що "Січі" повинні не тільки бути руханково-пожарними товариствами, але й підготовляти нашу молодь до збройного виступу, щоб здійснити мрію народу — здобути державну незалежність Україні! Тому "січовики" повинні мати військовий вишкіл. Це було завдання Івана Коцького. Він підшукував по селах, де мали бути основані "Січі", відповідного колишнього підстаршину австрійської армії, а члени "Повітової Січі" вже подбали про те, щоб якраз його вибрали на загальних зборах кошовим місцевої "Січі".

На згаданих тайних засіданнях сокальської "Січі" постановлено в першу чергу підготовляти Січові Свята (фестини), місцеві й повітові, а при тій нагоді провірювати руханково-військовий вишкіл "січовиків".

Майже кожної неділі чи свята члени-старшини сокальської "Січі" їхали на села для підготовки оснування "Січі" і читалень "Просвіти". Провірювано також існуючі "Січі"; сокальський інструктор вчив вправу, вправ вільноруч, топірцями і "лентами", при чому користувався підручниками січової централі — "Головного Січового Комітету" в Коломиї, а з 1912 р. почавши, "Українського Січового Союзу" у Львові.

Вправ і руханкові вправи притягали молодь до "Січі", як бджіл до меду. До 1910 р. засновано "Січі" в селах: Поториця, Завишня, Первя-

тичі, Комарів, Волиця Комарева, Опільсько, Тартаків, Яструбичі, Волсвин, Гоголів, Зубків і Горбків.

Та й не тільки хлопці, але й дівчата масово горнулися до "Січей". І варто зазначити, що дівчата були найбільш здисциплінованими та завзятими членами січового братства! Повітовий інструктор притягнув до вправ сокальської "Січі" також "січовиків" з поблизьких сіл — Завишні і Горбкова. Після двогодинних вправ виявилося, що ці вправи і військовий вишкіл збірної групи виглядали такі справні й гарні, що можна було виступити з цим на Січовім Святі.

Груповий вишкіл, подібний до згаданого, проведено опісля в усіх сторонах повіту, при чому сокальському інструкторові помагали вже вишколені члени сокальської "Січі". До цих останніх належав м. ін. Осип Семенюк, що дуже одушевлявся січовим рухом, не забуваючи про рішення двох перших тайних засідань "Січі" в Сокалі. В тому часі він не потребував працювати на щоденний прожиток, отже, мав доволі часу для праці в січовій організації.

Як відомо, "Січі" були тільки напіввійськовими товариствами, тому не мали права робити військових вправ, напр., з крісами. Та на це ми не зважали і тишком-нишком взялися й за суто військове діло. В повіті "крутилося" кілька австрійських і один російський військовий кріс, як також "обрізи" (втяті кріси). Ними січовики вчилися стріляти спершу в лісах, пізніше — з уваги на небезпеку відгомону — в більших теренових ярах. Кріси мандрували з рук до рук, вкінці повертались до власника.

Живою пропаґандою в користь "Січей" були ці січовики, які під час своєї військової служби приїжджали в село на відпустку вже як підстаршини і розказували, що січовий вишкіл поміг їм легше вивчити військовий австрійський вишкіл.

Мабуть в 1909 р. помер кошовий "Повітової Січі" в Сокалі Володимир Матвієвський. Тяжкий обов'язок січового проводу впав на Осипа Семенюка й Осипа Демчука.

Як відомо, той, хто покінчив середню школу, мав право служити в австрійському війську тільки один рік (без такої середньої освіти треба було служити три роки). О. Семенюк й О. Демчук були новобранцями і з уваги на міжнароднє напруження через анексію Австро-Угорщиною Боснії і Герцеґовини могли бути покликані до військової служби. Одначе передвоєнний шум втихомирився і О. Семенюк виїхав до Відня на однорічну військову службу; а що він хотів мати ще й однорічний торговельний курс, то в роки 1910 і 1911 він жив у Відні. Так, отже, ввесь тягар проводу січовим рухом в Сокальщині перейшов на О. Демчука. Щоправда, хоч і він був новобранцем, але з уваги на його студії прав військова влада відклала йому службу на пізніше.

АВСТРІЙСЬКИЙ УРЯДНИК ЗАБОРОНЯЄ СВЯТКУВАТИ ДЕНЬ НАРОДЖЕННЯ ЦІСАРЯ!

19 серпня 1909 р., в день народження австрійського цісаря Франц Йосифа І, мало відбутися Січове Свято Сокальського повіту та водночас перегляд військового вишколу в лісі Валявка, коло Сокаля. Тиждень перед цим "Повітова Січ" у Сокалі внесла до місцевого староства прохання дозволити відбути це свято і дослівно було написане в тому проханні таке: "В честь Його Величности Цісаря Франц Йосифа І руханково-пожарне товариство "Січ" у Сокалі уладжує дня 19 серпня 1909 р. в лісі 'Валявка' фестин з програмою..." Та україножер-староста не був такий наївний, як це уявляли собі молоді "січовики"! Дві години по внесенні прохання відбути цей січовий фестин-гуляння старшина "Повітової Січі" в Сокалі одержала із староства письмо, яким заборонено наше свято! Вийшла цікава ситуація: цісарсько-королівський урядник, начальник повіту, забороняє святкувати день народження голови держави — цісаря Франц Йосифа!

Одначе ми знали, як собі порадити. Ми негайно вислали телеграму до "Січового Батька" — посла віденського парляменту д-ра Кирила Трильовського, в якій підкреслили те, чому ми не можемо влаштувати Січового Свята з нагоди дня народження цісаря!... Можна собі уявити здивування міністра внутрішніх справ у Відні, якому наш посол показав цю телеграму!... Очевидно, що міністер дозволив нам влаштувати наше свято, а сокальського старосту наказав перенести в інше місце.

Через заборону старости, а відтак міністерський дозвіл, наше Січове Свято стало ще більш популярним і не дивно, що на ньому з'явилися обов'язково не тільки тисячі карних "січовиків" і "січовичок", але й маси жидівського і польського населення. Прибув також "Січовий Батько", посол д-р Кирило Трильовський, і його заступник-осавул "Українського Січового Союзу", редактор "Діла" Ярослав Веселовський.

В означеному місці "Січі" поодиноких сіл з'єдналися в одну велику похідну колону, на чолі якої їхали на конях кошові з синьо-жовтими "лентами" (а на них напис: "Січ" в...") і з топірцями в руках. За ними йшли сільські "Січі" з своїми осавулами напереді, також на конях. Звичайні члени "Січей" мали малинову ленту, перев'язану з правого плеча на ліве бедро, а на ній напис: "Січ" в..." На команду осавула "Повітової Січі", який також їхав верхи на коні перед кошовими: "Позір! Почесний хід! Вправо глянь!", що її передавали осавули своїм "Січам", ціла колона одностайним твердим військовим кроком, з обличчями, зверненими вправо, рушила вперед... Дійшовши до місця, де був "Січовий Батько" на коні й осавул "Українського Січового Союзу", ред. Я. Веселовський, колона передефілювала перед ними. Дефіляді приглядалися маси народу. Нервове напруження похідної колони переда-

валося й публіці. Морально-почуттєве піднесення наших людей досягло вершка. Того дня побачили люди Сокальщини, що "єдність — це сила, а в силі перемога!" навіть над найбільшим противником!

По дефіляді всі "Січі" утворили в ліску Валявці великий чотирикутник, справно вмаршовуючи на призначене місце. Почалася властива програма Січового Свята. "Січовички" і "січовики", в супроводі музики і співів січових пісень, виконували вправи вільноруч, лентами і топірцями. Крім цього були теж вправи на гімнастичних приладах, товариські гри й забави, народні танці, а ввечорі палення штучних вогнів... А щоб і ген далеко знали люди, що в Сокалі — велике Січове Свято, пускали у повітряні простори бальони. Вся площа ввечорі була освічена лямпіонами і при їх світлі січове братство поверталося з ліска до своїх домів.

Це Січове Свято було великим тріюмфом січової ідеї в Сокальщині. Було видно, що вона запустила вже глибоке коріння в душу народу. "Січі" виробили, закріпили національну свідомість і карність в наших людей, а навіть у серцях тих, які досі були противниками "Січей", зродилася щира пошана до січової ідеї. Можна було завважити прихильне ставлення до "Січей" у деяких священиків. Знову ж батьки "січовиків", які, не розуміючи значення "Січі", не раз здержували своїх дітей від членства в товаристві, тепер ще й заохочували їх вступити в січові лави.

Одначе наш тріюмф засмутив і насторожив наших ворогів, австрійсько-польську адміністрацію. Жандарми переслухуваннями і доносами старалися тероризувати селян. Щоб відвернути увагу ворогів та показати їм, що "Січі" не тільки "бавляться в військо", але й мають цілком мирні цілі у програмі своєї діяльности, "Повітова Січ" в Сокалі влаштувала пожарний (протипожежний) курс, що ним проводив начальник міської вогневої сторожі, Мелько Лєх. Був це син спольщеного українця, але не шовініст. Разом з Осипом Семенюком він учив "січовиків", як гасити палаючий в пожежі дім, при чому вжито всіх відповідних приладів.

Хоч вияви ворожого ставлення адміністрації з часом притихли, все ж таки австрійсько-польська влада ніколи не змінила своєї думки про "січовиків" — "гайдамаків".

"СІЧІ" В БЕЛЗЧИНІ

І в цьому сусідньому повіті знайшлися люди, які бачили в "Січах" знаменитий засіб ширення національної свідомости серед нашого народу. Це були: д-р Ілля Салагуб (пізніше адвокат), його брат в Будинині, Олександер Охрим (пізніше інженер аґрономії), Панько Гнатюк

—директор школи в Довжневі, один учитель в Мошкові, прізвища якого тепер вже не тямлю, і інші.

Першу "Січ" в Белзчині основано, мабуть, 1906 р. в селі Будинин, заходом братів Салагубів. Делеґатом "Повітової Січі" з Сокаля був тоді Осип Демчук. Опісля зорганізовано "Січ" у таких селах, як Себечів, Довжнів, Мошків, Глухів, Ванів, Ліски й ін. Між Сокальщиною і Белзчиною був дружній контакт — на Січових Святах завжди з'являлися делеґати "Повітової Січі" в Сокалі незважаючи на значну віддаль між тими містами — 25 кілометрів у тогочасних умовах.

* *
*

Згодом почали ми добиратися в Сокальщині і до таких сіл, що славилися "твердими русинами" і до "Січей" досі ставилися дуже вороже. Осінню 1912 р. вибрався я разом з О. Семенюком до с. Боратина, щоб там оснувати "Січ". На основуючі збори прийшли і "тверді русини" та неприязними вигуками старалися переривати наші промови. Тим часом власник підводи, якою ми приїхали, повідомив, що хтось втяв одному коневі хвіст та перерізав посторонки в возі. По закритті зборів я заявив, що маю дуже добрий спосіб усувати всякі бандитські вибрики проти тих людей, яким лежить на серці добрий почин місцевих "січовиків" в їхній боротьбі за кращу долю свого народу. В тій хвилині О. Семенюк несподівано підніс над голову якогось "твердого русина" свій досить великий і тяжкий гуцульський топірець, а другою рукою витягнув з кишені револьвер і звернув у його бік... В хаті зборів настала тишина. Демчук спокійно попрощався зі всіма, навіть з "твердими русинами", а О. Семенюк, сховавши револьвер, подав руку членам новообраної старшини "Січі". Місцеві "січовики" помогли нам пов'язати посторонки і вже без пригод вернулися ми до Сокаля. Незабаром сокальська "Січ" дізналася, що "твердорусский" авантюрник на недавніх зборах уже став добрим і карним "січовиком".

Вже в 1913 р. "пахло порохом". На закінчення вправ при 15-ім полку піхоти в Тернополі, в яких і я мусів брати участь, промовив полковник і попрощався словами: "До побачення, панове, на полі бою!..." Тоді вже був затверджений статут товариства "Українські Січові Стрільці", за існування якого прийшлося послові д-рові Кирилові Трильовському звести завзяту боротьбу з польськими інтриґантами, близькими до центрів австро-угорської влади.

Я й Осип Семенюк засновували в Сокалі і по селах повіту товариства "УСС". За стараннем д-ра К. Трильовського дістали ми достаточну кількість австрійських військових крісів, які розділили між місто і повіт. Треба було бачити радість нашої молоді, свідомість того, що

вона має змогу належати до *свого українського війська!* Тепер вже не дерев'яними топірцями, але справжньою зброєю вона вправляє і готується "визволяти братів українців з московських кайдан"! Одначе виявився один великий клопіт — не було військового підручника в українській мові! Українську команду до звичайних вправ чи походів знали ми вже давно, організуючи "Січі". Зовсім інша справа навчати вже суто військового діла. А тут всю молодь опанувала справжня військова гарячка — це ж бо не жарти, наш повіт на відстані 50 кілометрів прилягав до російського кордону!...

Стрілецька секція "Українського Січового Союзу" доручила мені й О. Семенюкові, який тоді працював як директор Повітового Товариства Кредитового, зладити військовий підручник. За підставу до нього взяв я австрійський військовий впоряд. Тим часом О. Семенюк виїхав до д-ра К. Трильовського у Львові з проханням, щоб він роздобув, може, в австрійській корпусній команді, або в котрійсь з українських централь, забезпечення друку такого підручника.

Мені ж слід було спішитися і наполегливо працювати над "Впорядом"! Крім "Українського словника" Бориса Грінченка мусів я користуватися австрійськими, російськими й сербськими військовими підручниками, як теж заглядати до видань польського "Стшельца", січових і сокільських... Наш "Впоряд піхотинців" мав бути докладніший, як австрійський "Екзерцірреґляман" і такий зрозумілий, щоб кожний сам, без допомоги інструктора, міг на основі підручника навчитися вправляти крісом. В домівці Повітового Товариства Кредитового чи "Української Бесіди" О. Семенюк цілими годинами мусів виконувати рухи крісом, а я це описував, складав до "Впоряду". Прийшлося творити зовсім нові, дотепер ще не вживані слова, як напр., назви складових частин рушниці, а далі для служби в полі тощо. Таким чином поставали слова розстрільна, далевид, боєвик й ін. Хоч маємо гарне слово рушниця, слід було замінити її словом кріс, з уваги на доцільність в часі командування: "На плече кріс!", "До ноги кріс!"...

Так минув майже один рік... Весною 1914 р. вийшов друком "Правильник піхотинців", присвячений "Січовому Батькові", д-рові Кирилові Трильовському, за його величезні заслуги та жертвенну працю для національного відродження народу.

Одначе з надрукованого "Правильника піхотинців" не були вдоволені ані я, ані О. Семенюк тому, що голова Стрілецької Секції Українського Січового Союзу у Львові, ред. Дмитро Катамай, поскорочував його текст. Наслідок того був такий, що деякі розділи не мали зв'язку з попередніми і ставали часом не зовсім зрозумілі.

Все таки "Правильник піхотинців" заповнив болючу прогалину в нашій військово-фаховій ділянці. Українське січове військо мало підручник, пристосований до практичних вимог майбутньої війни. Є в

ньому, напр., вказівки, що в час війни прапори слід залишати в маґазинах, членів оркестри вишколити на санітарів і т. ін., саме те, що австрійська армія звеліла робити щойно по кількох місяцях (!) першої світової війни.

Загальний перегляд і перевірка військового вишколу озброєних "січовиків", згл., "Українських Січових Стрільців", відбулися однієї неділі, зимою 1913/14 в Сокалі. З усіх "січовиків", згл. "УСС", зформовано дві групи: одна, під командою О. Семенюка, була на Забужжі (по західній стороні Бугу) яких 700 метрів від моста і мала завдання перейти міст. Натомість група, під командою О. Демчука, повинна була не допустити "ворога" перейти ріку Буг. В означеному часі приступили обидві групи до акції, з якої переможцем вийшла група О. Семенюка: вона перейшла міст, ще поки стежі групи О. Демчука дійшли до нього.

Після цих вправ злучилися обидві групи в одну велику похідну колону, довшу, ніж два кілометри. Це йшли, співаючи січові пісні, вже не "січовики" в лентах і з топірцями, але новітнє Січове Військо зі зброєю в руках, щоб віддати честь своєму найвищому комендантові Генеральному отаманові "Українського Січового Союзу", пізніше голові "Боєвої Управи УСС", Кирилові Трильовському!... А він сидів на коні перед домом "Народньої Торгівлі", де "Повітова Січ" мала свою домівку... По його обох боках, також на конях, його прибічники, а далі —по обох сторонах вулиці маси народу.

Почесний похід наблизився до місця, з якого відбирав дефіляду "Січовий Батько". Пролунала команда: "Позір! Почесний хід! Вправо глянь!...", а що знову повторяли сотенні своїм відділам. Січові лави, неначе залізні воїни, виструнчувалися і звертали свої обличчя у сторону Генерального отамана "Українського Січового Союзу"... Рівний дефілядний крок по камінній вулиці відбивався відгомоном... "Слава українським крісам!" — давала вислів своєму одушевленню публіка... "Січовий Батько" радів, бачив успіх своєї невсипущої праці, перемогу над злобними і завісними "воріженьками". Пригадалися слова нашого Генія: "Борітеся — поборете..."

Коли ж у соті роковини з дня народження Тараса Шевченка, на великому Здвизі "Січей" і "Соколів" у Львові в червні 1914 р., і наші "Січі", й "Українські Січові Стрільці" зі зброєю в руках брали участь і тисячні маси вітали їх з нечуваним одушевленням, грянула вістка про вбивство австрійського престолонаслідника в Сараєві — всі зрозуміли вже недалеку хвилю збройної розправи з віковічним московським ворогом... "А ми тую червону калину піднімемо, а ми нашу славну Україну гей, гей розвеселимо!..." — ген широко лунала пісня повертаючих із Шевченківського Свята у Львові членів січово-стрілецького товариства.

І таки вже незабаром, бо в вересні 1914 р., між січовими добровільцями у Стрию з'явилося багато молоді з Сокальщини, а отаман "Повіто-

вої Січі" в Сокалі, Осип Семенюк, став згодом сотником УСС. Мені ж, на жаль, не довелося бути поміж ними, бо зараз же з початком війни мене покликали до австрійського війська.

У складі Української Галицької Армії 5-та Сокальська Бриґада боронила українську державу таки на терені Сокальщини. Тодішній комендант Групи Північ, полк. Захаріїн, назначив комендантом бриґади Осипа Демчука, а комендантом етапу Осипа Семенюка та поділив бойовий простір на три відтинки з окремим комендантом для кожного.

П'ята Сокальська Бриґада виконала свій обов'язок по-геройськи: ударом на тили ворога розбила польські війська в районі Долобичева, на Холмщині, здобуваючи при тому дивізійні обози, архів, полонених. Після цього бою зорганізувалася з Холмщини, головно з району Долобичева, Холмська Сотня, яку віддано під команду сотника Ярощука. Цей зразковий старшина прибув зі своєю групою зі східніх областей України. Згодом приділено його до Сокальської Бриґади.

По завзятому і кривавому бою в районі Угринів-Нисмичі польське військо з дивізії ген. Сікорського було так знищене, що його недобитки опинилися аж під Любліном. Під весну 1919 р. дві польські бриґади Ромера і Бербецького вдерлися від сторони Рави Руської й Угнова на тили Сокальської Бриґади і дійшли аж до містечка Кристинополя. Тоді один курінь УГА та новобранці з Кристинополя, з допомогою нашої знаменитої артилерії й імпровізованого панцерника з гарматами й скорострілами, в довготривалому й завзятому бою розбили ту польську групу, при чому навіть польський генерал був поранений.

Так отже своїми геройськими ділами 5-та Сокальська Бриґада доказала свою любов до народу і його держави! Без перебільшення можна сказати, що підвалиною Сокальської Бриґади були товариства "Січ" і "Українські Січові Стрільці", які ще перед війною виховували молодь до боротьби з ворогом.

В час відступу УГА в травні 1919 р. лютував на українських землях польський терор; поляки мордували навіть цивільних громадян, як напр., в Сокальщині батька Осипа Демчука, а далі Івана Драґана й багатьох інших.

Деякі січові й політичні провідники Сокальщини не хотіли і не могли вертатися додому. Вони залишилися в східніх областях України, де й загинули. Були це — Осип Семенюк, Антін Шурмяк, Дацько, Вибранець та інші.

По війні польська влада розв'язала "Січі". В Сокалі був тільки "Сокіл", а в с. Яструбичі — "Луг".

Нарис О. Демчука п. з. "Січі" в повіті Сокаль" був надрукований у збірнику: Трильовський, Петро, *Гей там на горі "Січ" іде... Пропам'ятна книга "Січей"*. Едмонтон — Канада, 1965, стор. 250-259.

Дмитро Бречка, кол. поручник УГА

ДО ІСТОРІЇ 9-ОЇ БЕЛЗЬКОЇ БРИҐАДИ УГА

(Спогад)

Про розвал австро-угорської монархії я довідався щойно 7 листопада 1918 року, перебуваючи в тім часі з деташованою сотнею 89-го австрійського полку піхоти в портовім румунськім місті Браїлі.

З Браїли дістався я з більшістю сотні австрійським воєнним кораблем до м. Одеси.

Висівши в Одесі з корабля, зустрів я на вулиці свого знайомого австрійського старшину з тризубом на шапці. Від нього я довідався, що під проводом сот. Степана Шухевича формується в Одесі з кол. австрійських вояків-українців транспорт до Галичини та що цей транспорт уже наступного дня має відійти з Одеси. До цього транспорту включився і я зі своїми вояками-українцями. Транспорт нараховував коло 40 старшин і 600 вояків, включно з підстаршинами. Стрільці й підстаршини були озброєні в рушниці, а старшини в револьвери. Перед від'їздом з Одеси я купив собі тризуб на шапку і з того часу вважав себе вже українським офіцером.

Майже півтори доби тривала наша їзда залізницею з Одеси до Підволочиськ. На залізничному двірці в Підволочиськах наш транспорт одержав наказ від коменданта двірця, чот. УСС Василя Головки (мого товариша з львівської гімназії), скласти зброю. Від нього довідався я вперше про вуличні бої у Львові, як теж про те, що, згідно з наказом Української Начальної Команди, всі військові транспорти з України на захід мусять скласти зброю на залізничній станції в Підволочиськах і тільки тоді можуть їхати далі. Тому й наш транспорт мусів скласти зброю, тільки старшинам дозволено задержати револьвери.

В тім часі транспорти в напрямі Львова відходили з Підволочиськ дуже неправильно. Тому чот. Головка порадив мені і ще трьом старшинам вибрати собі добрі коні й вози зі здемобілізованого майна і так вибратись у дальшу дорогу. Ми послухали його ради.

Без перешкод доїхали ми до Зборова. У Зборові комендант місце-

вої міліції, в ранзі хорунжого, сконфіскував нам коні й вози, бо не вірив нам, що ми українці. Мій індекс з Львівського університету, що його я підписав по-українськи, не був для нього достатнім доказом, що я українець. Дальшу дорогу до Львова ми були змушені відбути залізницею.

До Львова прибули ми напередодні закінчення польсько-українського перемир'я мабуть 20 листопада 1918 р. Наш поїзд спинився на ст. Підзамче. Звідтіля спрямовано нас на нічліг до казарм при вул. Курковій.

Наступного дня вранці пішли ми зголоситися в Начальній Команді УГА, яка містилася в Народньому Домі. Тодішній нач. комендант полк. Гнат Стефанів спрямував нас до Рави Руської, мовляв, Рава потребує старшин. Одночасно доручив нам взяти з собою з львівського арсеналу 200 рушниць, кілька кулеметів і трохи набоїв, бо Рава цього потребувала.

Зі Львова виїхали ми вже під обстрілом поляків із замарстинівських горбів та з дахів кам'яниць. Заночували ми в с. Ляшках Мурованих, недалеко Львова. Тієї самої ночі уряд і військова залога покинули Львів. Про це довідалися ми від військових частин, що прямували до Жовкви.

Мабуть уже наступного дня прибули ми до Рави Руської. По дорозі зі Львова до Жовкви ми стрінули сотню піхоти під командою чот. Михайла Панаса, яку без набоїв вислали з Жовкви на поміч до Львова. Поділившися з нею частиною наших набоїв, з рештою ми зголосились у коменданта равської залоги сот. Володимира Стафіняка. Він прийняв нас незвичайно сердечно і був радий, що ми привезли трохи рушниць, пару кулеметів і дещо набоїв.

Команда равської залоги й військова частина, що становила цю залогу, примістились у військових бараках при шляху, що вів з Рави Руської до Жовкви і Львова. Залога складалася з приблизно одної сотні стрільців, кількох старшин і підстаршин та кількох кулеметів.

Моє перше враження з перебування в бараках було погане. Стрільці, підстаршини й старшини вештались бездільно. Не було поділу на якісь відділи-чоти, а старшини й підстаршини не мали службового приділу. Про це поінформували мене мої знайомі старшини, яких я застав у бараках, а саме: чот. Йосафат Сідельник, чот. Мирослав Заворотюк, чот. Данило Садницький та хор. Модест Козак. Вони всі були мої знайомі з 89 полку. Крім тих були ще хор. Мирон Матюк і два чи три підхорунжі, прізвища яких я призабув. До них прилучився тепер я й мої два "супутники": чот. Василь Мизюк і чот. Юліян Ліськевич. Третій мій "супутник", чот. Іван Яворський, подався в свою рідну Белзчину. Старшини стрічалися з сот. Стафіняком тільки під час обіду й вечері. Довідався я тоді, що перед моїм прибуттям до Рави Руської відійшли з Рави два відділи війська в сторону Любачева. Один з них під коман-

дою пор. Качмара, а другий — чот. Нестора Яцева. Равська залога виставляла застави на залізничному двірці і на двох чи трьох рогатках — в'їздах до міста.

Такий стан дався відчути дошкульно по трьох днях мого перебування в Раві Руській.

25 або 26 листопада 1918 року, в понеділок, селяни, що приїхали до міста на торг, принесли вістку, що від сторони Белзця (містечко, положене на польсько-українському кордоні) польське військо маршує на Раву Руську. Зорганізовані нашвидкуруч з добровільців дві наші стежі, одна під проводом чот. Мизюка, а друга під проводом чот. Ліськевича (обидва кулеметники), виїхали коло полудня того ж дня імпровізованим броневиком із залізничної станції Рава Руська в напрямі Любичі Королівської, щоб розвідати ситуацію. На тому шляху натрапили вони на польські передні стежі. Під час перестрілки стеж був ранений в ногу чот. Ліськевич. Під вечір вернулися наші стежі, сповіщаючи, що поляки дійсно йдуть походом на Раву Руську.

В бараках настало поденервування... Нашвидкуруч формуються чоти, приділюється їм старшин і підстаршин, а на місто вислано стежі, щоб з місця мобілізували чоловіків для оборони міста. Під проводом сот. Стафіняка вирушили чоти назустріч полякам. Обсадивши придорожній рів біля польського монастиря, ми чекали на наступ ворога. А він, не натрапляючи по дорозі на жодний опір, посувався вперед.

Впали перші рушничні постріли, а за ними затарахкотіли кулемети... По короткім бою наші відділи відступили з міста і спинилися на присілку Камінки-Липник, для відпочинку й перегрупування. Наступного ранку, серед мряки, ми зробили протинаступ. Поляки зосередили всі свої сили серед мурів монастиря і звідтіля немилосердно сікли по нас. А треба знати, що польський монастир в Раві Руській своїм положенням був знаменитим місцем для оборони, був свого роду твердинею на тодішній час. Положений на окраїні міста, на горбку, він домінував над містом і околицею. А до того був обведений грубим, високим муром і від нашої сторони (з півдня) оточений незамерзлою ще тоді річкою Ратою. Без піддержки артилерії та без ручних ґранат ми не могли витримати сильного ворожого кулеметного й рушничного вогню й мусіли без успіху відступити.

На підставі польського джерела (гл. Альманах "Угнів та Угнівщина", стор. 145), Раву Руську зайняв польський відділ під командою майора Вечоркевіча, який 21 листопада 1918 року вирушив з Любліну. Цей відділ складався з двох піхотних сотень в силі коло 300 вояків, відділу кінноти коло 50 шабель, двох польових гармат та 6-ох важких кулеметів.

Під час нашого протинаступу, знайшовшися з двома підстаршинами серед мряки на якійсь вуличці в околиці західнього двірця, я неспо-

дівано попався в руки полякам. Але, завдяки знайомству одного нашого підстаршини з польським вояком (равський міщанин), який конвоював нас до польського майора, вдалось нам усім трьом (прикидаючись, що нібито ми вертаємося з італійського фронту додому) вирватися з польських рук. Польський конвоїр перепровадив нас через польську заставу на залізничному мості й відпровадив у сторону села Річки. За це одержав від нас кількасот австрійських корон.

Другий з черги наш протинаступ, що відбувся кілька днів пізніше, а в якому я вже не брав участи, був теж безуспішний. Під час цього другого протинаступу тяжко ранено в руку чот. Сідельника.

Вирвавшися щасливо з польських рук, я рішився податися до Угнова, містечка в Равському повіті. По дорозі вступив я до свого рідного села Корнів відвідати маму й рідню, з якою не бачився я довше, як півроку. Побачивши мене, мама, сестри й брати заплакали з радости, бо до них дійшла була вістка, що я втопився в ріці П'яве, в Італії, якої я й на очі не бачив. Таку вістку приніс до села "очевидець", що недавно вернувся з італійського фронту. Переночувавши вдома, наступного ранку я вибрався до Угнова. Там я зголосився у чот. Івана Пушкаря, коменданта Угнова, до його диспозиції.

Рава Руська — вузлова станція; через неї ведуть залізничні шляхи в трьох напрямах: до Львова, Яворова і Сокаля. Внаслідок втрати Рави Руської відкрилися для нас (і для поляків) три окремі фронтові відтинки. Одержуючи свіжі підкріплення з Любліну і від місцевих поляків, ворог раз-у-раз нападав на наші слабкі частини, в одному то в другому напрямку.

Угнів не розпоряджав ще в тім часі фронтовими частинами. Зорганізована була там тільки булавна сотня,завданням якої було охороняти залізничний двірець Угнів-Застав'я та військове майно, що залишилося було в бараках, близько двірця. Комендантом тієї сотні, одночасно й цілого Угнова, був мій добрий друг з шкільних років, чот. Іван Пушкар, що походив з с. Вербиці, із заможньої селянської родини. Тепер, після зайняття поляками Рави Руської, виникла пекуча потреба організувати в Угнові чим скорше військові відділи, щоб обсадити ними новоутворений фронтовий відтинок "Угнів". Тією справою зайнялися старшини й підстаршини, які перебували тоді в Угнові, під проводом чот. Пушкаря та при співпраці повітового комісара, судді Охримовича.

На нараді старшин, в приявності повітового комісара, вирішено перевести в Угнівщині мобілізацію кількох річників. До вербункової комісії в Угнові стала масово зголошуватися молодь з довколишніх сіл. Першим з черги зголосився озброєний в рушниці відділ добровільців з села Ульгівка, в силі коло 30 осіб. Його провідником був "однорічний" десятник М. Табака. Цей відділ став зав'язком першої угнівської піхотної сотні, формування якої і команду над якою було доручено мені.

Було в ній 150 людей. Сотня вирушила на фронт, обсаджуючи відтинок з трьох сіл: Новосілки Кардинальські, Махнів і Корні. Постій команди сотні був у Махнові. Зв'язок вдержував я з допомогою вістових.

Тим часом організувалися дальші угнівські сотні. Зорганізовано всього чотири сотні піхоти та одну сотню кулеметів. Комендантами сотень в тому часі були: чот. Дмитро Бречка, чот. Андрій Шустикевич, чот. Осип Табака і чот. Максим Гнідець. Комендантом сотні скорострілів був хор. Євген Микулович. З тих сотень постав перший угнівський курінь піхоти під командою чот. Пушкаря. Крім цього зорганізовано технічну чоту під командою чот. Михайла Чіха, відділ вершників під проводом бул. ст. дес. Михайла Палюшка і відділ постачання під командою пор. Льва Дорожинського. До Угнова приділено сотню польової жандармерії, яку зорганізовано на Камінках після відступу наших частин із Рави Руської. Комендантом тієї сотні був чот. Семен Трусевич.

Сотнями обсаджено якстій бойовий відтинок "Угнів", що тягнувся від с. Новосілки Кардинальські (прикордонне село) почерез села: Махнів, Корні, Річки до с. Забір'я включно. Комендантом цього відтинку був чот. Іван Пушкар.

Ворожі частини перебували тоді в Раві Руській, на фільварку в с. Гребенному (кіннота) та в містечку Любичі Королівській (піхота, артилерія). Звідтіля вони висилали свої стежі й робили напади на довколишні наші села: Корні, Махнів, Річки, Забір'я, Гійче, Синьковичі. Напавши на село, стягали контрибуцію з селян у харчах, одежі (кожухах), безрогих, та, награбувавши всього доволі, верталися з "воєнною здобиччю" до місця свого постою. Найбільше з усіх сіл терпіло с. Корні, положене близько залізничного шляху Белзець-Любича-Рава Руська. Впродовж грудня 1918 р. поляки сім разів нападали на це село. Під час одного нападу перевели, як звичайно, грабункову реквізицію селянського майна та забрали з собою 46 селян.

15-го грудня 1918 р. прибув для скріплення угнівського відтинку Гуцульський курінь піхоти 36-го полку ім. гетьмана Мазепи, під командою пор. Петра Шлемкевича. Курінь складався з чотирьох піхотних сотень та одної сотні кулеметів. Комендантами сотень були: чот. Степан Васкан, чот. Юрко Мельник, чот. Микола Арсенич, хор. Ярослав Чубатий і хор. Іван Лемішка.

Майже одночасно із прибуттям Гуцульського куреня, прибув до Угнова сот. Володимир Стафіняк і перейняв команду угнівського відтинку. Його адьютантом був спершу хор. Мирон Матюк, а потім хор. Іван Лемішка.

Згодом прибув ще на підкріплення наших сил відділ чорношличників із Холмщини в силі коло 50 козаків, під проводом сот. Ярощука.

У відплату за висадження залізничних мостів і спалення бараку

нашими відділами в Белзці та Любичі, поляки протягом кількох днів атакували сильно с. Корні. Сотні Гуцульського куреня завзято боронили село, але під напором переважаючих ворожих сил були змушені відступити на краще укріплені позиції в с. Вербиці. Два чи три дні після цього наші частини знову зайняли с. Корні, при чому уступаючий ворог спалив те село. Десятки польських трупів вкрили поля довкруги Корнів.

В тім часі прибула до с. Піддубець перша з черги батарея артилерії під командою пор. Івана Околота. На відтинку Угнова вперше в тій війні заграли українські гармати.

В перших днях січня 1919 р. відбувся сильний ворожий нічний напад на с. Махнів. Наша залога села була надто слабка (60 людей), щоб відбити наступ ворога. Тому, після короткої рушничної перестрілки, наказав я своєму відділові відступити до Вільки Вербицької (присілок Вербиці). Другого дня прийшла нам допомога з двох чи трьох угнівських сотень, під проводом чот. Пушкаря; ми зробили протинаступ і відбили село Махнів. Поляки, які зайняли те село попереднього дня силою трьох сотень і відділу кінноти, мали тоді великі втрати в людях і майні. Ми здобули дві польові гармати і коло 10 кулеметів, кільканадцять осідланих коней і полонених. Махнівські поля встелилися польськими трупами. Поляки в паніці подалися в сторону села Тенетиськ і Любичі Королівської. Цей наш успішний протинаступ настроїв бадьоро наше вояцтво і махнівських селян. Ще довгий час розказували мені махнівські ґазди, як то вони помагали нам бити ляхів, чим попало, коли польські вояки хотіли скритися в їхніх стодолах і хлівах "перед гайдамаками".

Після того протинаступу залишилися в Махнові дві сотні — моя і чот. Осипа Табаки, а інші сотні відійшли на інші села відтинку "Угнів".

Другий з черги більший польський наступ на Махнів відбувся на самий наш Свят-вечір, 6 січня 1919 р. В переддень Різдва два гімназійні учні з Угнова привезли вечерю для наших сотень, а ввечорі приїхав до нас чот. Пушкар, у товаристві чот. Михайла Чіха і кількох вершників, щоб спільно з нами поколядувати. Незабаром опісля прийшла на нашу квартиру, що містилася в школі, дочка пароха о. Яцева, п-ні Слава Яремова і запросила старшин на вечерю. На її прохання і за згодою чот. Пушкаря ми пішли туди, зарядивши перед тим гостре поготівля, бо сподівалися нападу поляків. Після вечері вернулися всі до школи, де колядували разом зі стрільцями. Опісля чотарі Пушкар і Чіх поїхали санками в сторону Руди Журавецької "наполохати ляхів" дерев'яною тарахкавкою, що імітувала кулемет. Чот. Табака і я пішли на інспекцію сотень. Моя сотня виставляла тоді чотири застави, а то: на присілку Вусики, на фільварку від сторони Корнів, на дорозі від сторони Руди Журавецької і на горбку від сторони Журавців. Остання мала найтяжче

завдання, бо була найдалі висунена в напрямі ворога. Я вибрався спершу до застави на фільварку, що була під командою дес. Ю. Білого. Тут почули ми три постріли від сторони Журавців. Був то умовлений знак, що наближається ворог. Доручивши дес. Білому скріпити заставу, я негайно пішов до села, щоб з'ясувати ситуацію. (Не пригадую собі, чи говорив я десятникові про те, що Пушкар був у нас на вечері.) У шкільному будинку не застав я вже нашої резерви, ні взагалі нікого зі старшин і стрільців. Надбіг мій сотенний кухар і сказав, що поляки вже на подвір'ї Чорнобая, де стояла сотенна кухня. Тоді я побіг в напрямі місцевого цвинтаря, де повинна була бути наша резерва з сотні чот. Табаки. Була густа мряка. Чот. Табака, побачивши, що хтось заходить його ззаду, націлився на мене і крикнув по-польськи: "Стуй, кто єст?" Догадуючися по рості, що це Табака, я крикнув: "Бречка!" "Ну, маєш щастя", — сказав він мені. Ми вирішили відкрити короткий, але сильний вогонь з рушниць в сторону цвинтаря, бо з тієї сторони почули ми якийсь шелест. По кількох хвилинах припинили ми вогонь і тоді почули в околиці цвинтаря зойки польською мовою "для Боґа!" А поляки ввесь час вперто мовчали, не стріляли, бо, як опісля ми довідались від полонених вояків, вони вирішили зайняти Махнів без одного пострілу. Така ситуація на фронті та ще серед густої нічної мряки, без змоги освітлити терен, впливає від'ємно на боєздатність війська.

Не було іншого виходу, як вийти з села в сторону Вільки Вербицької. А тим часом чот. Пушкар, як довідався я пізніше від чот. Чіха, почувши три постріли нашої застави, вернувся до села, сів на коня і в товаристві чот. Чіха та своїх вершників поїхав дорогою, що вела від шкільного будинку в напрямі фільварку, щоб нивами й полями між селом і Вусиками продертися до Вербиці. І тоді сталася трагедія. Моя застава на фільварку, почувши тупіт кінських копит недалеко за своїми плечима, думала, що то наближається польська кіннота і відкрила крісовий вогонь. Кулі поцілили чот. Пушкаря. Важко пораненого відвезено до Вербиці, де внаслідок упливу крови він незабаром помер. Його рідня похоронила його в рідному селі.

Після смерти Пушкаря команду першого угнівського куреня піхоти перебрав пор. Семен Трусевич, а команду сотні польової жандармерії хор. Модест Козак.

Впродовж січня 1919 р. на "відтинку Угнів" часто приходило до боїв з поляками. Завзяті бої відбулися тоді в селах Михайлівка і Карів та в місті Угнові і на його передмісті — Застав'ї. Бої проходили зі змінливим щастям. В бою під Михайлівкою згинув, м. ін.,чот. Анатоль Гусев, у Карові чот. Юрко Мельник,а в бою під Застав'ям комендант Гуцульського куреня чот. Степан Васкан, який перебрав був команду цього куреня після поранення пор. Петра Шлемкевича (в с. Річках).

На місце сот. Володимира Стафіняка, який отримав відпустку, команду відтинку "Угнів" перебрав сот. Василь Хром'як.

З кінцем січня 1919 р. поляки повели сильний наступ на відтинку "Угнів". Наші частини були змушені відступити до м. Кристинополя, над Бугом. Але, негайно скріплені сокальськими сотнями, зробили протинаступ і відперли поляків до м. Белза. Від того часу почалася наша облога Белза, яка тривала аж до 14-го травня 1919 року, значить до часу, коли з приходом польської армії ген. Галлєра до Галичини, поляки повели наступ на всьому галицькому фронті.

Угнівський та Гуцульський курені піхоти, півсотні кінноти, відділ польової жандармерії та одна батарея артилерії стали зав'язком 9-ої Бриґади УГА. Звали її "Угнівською бриґадою". Під час облоги Белза переорганізовано цю бриґаду, приділивши до неї один курінь піхоти з равського відтинку, під командою пор. Бабія. Його адьютантом був чот. Воронка. Команду над угнівським куренем передано пор. Заворотюкові. Його адьютантом був спершу хор. Іван Вітик, потім чот. Василь Лах, а по ньому чот. Ярослав Чубатий. Гуцульський курінь приділено до 10 Бриґади УГА. До 9 Бриґади приділено один гарматний полк із 4 батарей, під проводом сот. Біркенава. Комендантом кінної сотні став чот. Михайло Панас. При бриґаді створено відділ постачання під проводом пор. Мизюка. Ліквідуючим старшиною став рах. чотар Гриць Салюк. Польовим духовником іменовано о. Михайла Твердохліба. Команду над реорганізованою бриґадою, яку з того часу стали називати "Белзькою", обняв сот. Богуслав Шашкевич. До його штабу належали пор. Бачинський і пор. Олександер Ганицький.

Під час облоги м. Белза наші кількакратні наступи на те місто не дали бажаного успіху. Поляки укріпилися в Белзі з усіх сторін і звідтіля, час від часу, робили випади на довколишні села, де були розміщені наші сотні. Маючи коло 40 кулеметів, поляки обсадили ними всі важливіші позиції в Белзі і сікли по наших розстрільних навколо міста, наносячи нам багато втрат у людях.

Саме під час облоги Белза відбулась одна знаменна подія. Комендант бриґади отаман Шашкевич скликав був одного разу до Кристинополя всіх старшин бриґади для вислухання їхньої думки щодо запропонованої "великою чвіркою" держав Антанти т. зв. лінії Керзона, як бази для замирення з поляками. Всі старшини заявились тоді *проти* прийняття такої пропозиції, мовляв, будуть далі боронити й боротись за слушну народню справу.

14-го травня 1919 р. поляки повели загальний наступ на всьому українсько-польському фронті. Відтоді бриґада була безперервно у відступі аж до розпочаття нашою армією т. зв. Чортківської офензиви. Протягом свого відступу бриґада не мала поважніших сутичок з поляками. В тому часі 2-ий курінь бриґади, до якого належала моя сотня,

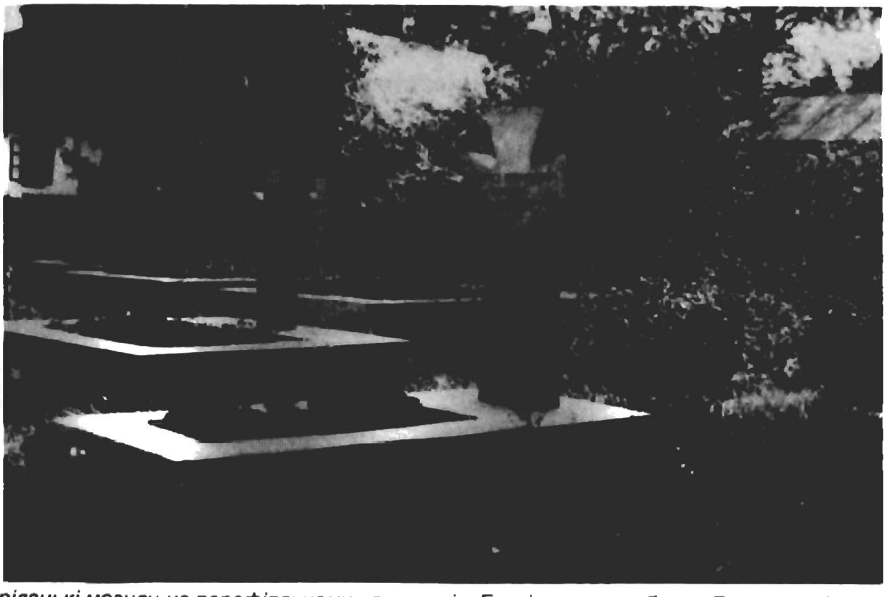
зробив вдалий напад на с. Тростянець в Брідському повіті, здобув кілька гармат, кулеметів і взяв багато поляків у полон.

Під час Чортківської офензиви Начальний Вождь УГА, ген. Греків, призначив на коменданта бриґади сот. Йосафата Фещука, а на адьютанта бриґади сот. Миколу Пенчака. З групи отам. Мартиновича, яка держала фронт проти більшовиків над Збручем коло Гусятина, приділено до бриґади курінь піхоти під командою сот. Шмідта. Цей курінь мав чотири сотні, якими командували: пор. Євген Колянковський, пор. Михайло Давибіда, пор. Омелян Тарновецький і пор. Дмитро Лабач. Крім цього була ще сотня кулеметів, якою командував пор. Клим Стефанів. Чоту зв'язку вів пхор. Зенон Стефанів, згодом підвищений до ступеня хорунжого. Його заступником був пхор. Йосип Джаман (помер на тиф). Наддніпрянець, хор. Андрій Чернявський, командував саперною чотою. Сотні мали від 150-200 людей бойового стану і по два легкі кулемети. Сотня кулеметників мала 8 важких кулеметів "Шварцльозе". Комендантами чот у цій сотні були такі старшини: чот. Василь Шмата, чот. Ярослав Фльорчук, чот. Ганс Біш (віденський німець) і пхор. Василь Станґрет, підвищений згодом до ступеня хорунжого. Хор. Станґрет та хор. Зенон Стефанів були в тім часі 17-літніми юнаками. Із заломанням Чортківської офензиви 9-та бриґада УГА, в складі трьох куренів піхоти, одного гарматного полку та одної кінної сотні, відступила за Збруч разом з цілою УГА. Сталося це 16 липня 1919 р.

За Збручем наступила нова реорганізація бриґади. Курінь пор. Бабія відійшов до 6-ої Равської бриґади. По відході сот. Шмідта, що вернувся до Австрії, команду над його куренем обняв пор. Давибіда, а його сотню перейняв пор. Василь Гузій. Курінь пор. Давибіди став першим куренем бриґади. Другий курінь залишився далі під командою пор. Заворотюка. До бриґади приділено Жовківський курінь під командою сот. Березюка. Цей курінь став третім куренем бриґади. При бриґаді зорганізовано технічну сотню, яку провадив пор. Михайло Чіх, а його заступником був хор. Михайло Мостенський. Харчовим старшиною бриґади став пор. Міллер (жид), а ліквідуючим — рах. чот. Гриць Салюк. Лікарем бриґади був д-р Кац (жид), а потім д-р Лев Сосенко (помер на тиф). Польовим духовником, на місце померлого о. Твердохліба, став загально поважаний, добрий проповідник і зразковий душпастир о. Іван Брикович, кол. парох Кривенького, Гусятинського повіту. Комендантом обозу бриґади був пор. Іван Заваликут, родом із Кривенького.

Після короткого відпочинку, 9-та бриґада, спільно з іншими бриґадами УГА, Дієвою Армією УНР та з відділами українських повстанців, пішла походом на Київ, здобувати від російських більшовиків столицю України.

В тому поході 9-та бриґада звела більші бої під Жмеринкою,



Стрілецькі могили на парафіяльному цвинтарі в Белзі — з часу облоги Белза українськими військами в 1919 р.
На першому пляні гріб хорунжого Олекси Мацькевича.
(Знімок з архіву п. Степана Ґели з Торонта.)

У збірнику "Українська Галицька Армія", том IV-й, видання хорунж. УСС Д. Микитюка, за "Літописсю Червоної Калини", Ч. 7-8, стор. 17-25, Львів 1935, знаходимо декілька цифер про втрати українського вояцтва у визвольній боротьбі. Нижче подаємо невеликий розділ:

ВТРАТИ БЕЛЗЧИНИ У ВИЗВОЛЬНІЙ БОРОТЬБІ

Одинока Белзчина у Східній Галичині перевела точну евіденцію своїх поляглих старшин, підстаршин і стрільців УГА, а її Філія Т-ва Охорони Воєнних Могил упорядкувала як слід всі стрілецькі могили на своїй території.

І так: За цілий час кривавої боротьби з поляками і з москалями Белзька земля втратила 294 своїх найкращих синів.

З того під Белзом впало в бою з поляками: 6 старшин, 10 підстаршин і 30 стрільців.

Померло від ран і хвороб: 1 старшина, 7 підстаршин і 30 стрільців.

За Збручем, в Чотирикутнику Смерти в бою з москалями впало: 2 старшин, 5 підстаршин і 6 стрільців.

Від тифу померло: 7 старшин, 18 підстаршин і 61 стрільців.

В польському полоні, в жахливих концентраційних таборах померло: 1 старшина, 4 підстаршин і 46 стрільців.

Пропало без вістки: 1 старшина, 5 підстаршин і 17 стрільців.

Калинівкою і Бердичевом. В бою під Калинівкою 1-ий курінь мав доволі високі втрати забитими і пораненими. М. ін. поляг там курінний адьютант чот. Василь Чорнописький, що посмертно був іменований поручником. По здобутті Бердичева, бриґада перебувала там на короткому постою. Звідтіля перекинено її до Хвастова, як резерву частин, що наступали на Київ.

Слід при цьому зазначити, що місцеве населення, за винятком кількох збільшовичених сіл, безпосередньо за Збручем, ставилося скрізь дуже прихильно до галицьких військових частин. Воно було щасливе, що звільнилось від грабежів більшовицьких ватаг. У галицькій армії воно бачило дисциплінованe військо. Був випадок, де один багатий купець, жид з міста Бару, пропонував одній нашій частині залишитись у Барі на довший постій, при чому на прохарчування тієї частини він готов був дати від себе поважну грошову суму.

Після відступу наших частин з Києва, бриґада брала участь у боях з більшовицькими частинами Котовського, що пробивалися з Одеси на північ у район Попельня-Бровки-Харліївка. В бою 1-го куреня під Харліївкою попав до полону важко ранений чот. Фльорчук, який щасливим збігом обставин вернувся в 1921 р. додому.

Бриґада короткий час стояла на фронті під Житомиром, над р. Тетерів, беручи участь у великому бою за Троянів. Звідси перекинено бриґаду на протиденікінський фронт у район Липовця. Тяжкі бої звела бриґада під Скибенем і Оратовом. При здобуванні залізничної станції Оратово поранено мене і двох моїх підстаршин, чотового бул. ст. дес. Юрка Білого і дес. Василя Шевчука (моїх односельчан). Внаслідок тяжких ран, обидва ці підстаршини незабаром померли.

Восени і зимою 1919 року кинувся тиф серед наших частин. Багато старшин, підстаршин і стрільців відійшло до шпиталів, інші залишалися масово хворі по селах на шляху нашого походу. Не пощадив тиф і 9-ої Белзької бриґади. Дійшло до того, що з цілої бриґади залишилося здоровими й боєздатними коло 60 осіб (старшин, підстаршин і стрільців разом). З решток бриґади зформовано тоді дві сотні; одну сотню піхоти, під командою пор. Петра Гнатева, і одну кінну сотню під моєю командою. Такий стан тривав аж до весни 1920 р.

В тому часі померли на тиф, м. ін., лікар бриґади д-р Сосенко, чот. Іван Бичик з Угнова, ст. дес. Дмитро Чорнобай з Махнова і чот. Степан Олійник.

Після укладення договору з більшовиками, бриґаду перейменовано спершу на "9-ту бриґаду ЧУГА", а згодом на "4-ий піхотний полк ЧУГА".

По якомусь часі, з припливом виздоровленців, зформовано знову два курені піхоти 4-го полку ЧУГА. Комендантом цього полку став незвичайно відважний та хоробрий сотник Петро Ґаздайка, а адьютан-

том полку — сот. Микола Пенчак. Першим куренем командував пор. Лабач, а другим — я. В моєму курені адьютантом був чот. Ярослав Чубатий, а комендантами сотень: першої — чот. Стефан Бродик, другої — чот. Хаврона, третьої — чот. Євген Паздрій, а сотні кулеметів — пор. Василь Мизюк. Чотовими були: чот. Гузар (жид), чот. Євген Микулович, чот. Іван Матвіїв, хор. Михайлюк, хор. Чорній, хор. Юліян Політило, хор. Апостол і хор. Юрчишин. Політичним комісаром куреня був чот. Василь Вербовий (мій односельчанин — правник).

Після зформування полку відбулась у містечку Чечельник перша й остання зустріч нашого полку з представниками "революційного" уряду України: Порайком, Затонським і Михайликом. Відбувся тоді перший більшовицький мітинґ з 4-им полком ЧУГА. На мітинґу палко промовляв комісар Порайко, взиваючи стрільців до "порахунку з офіцерами". Після цього відбувся парадний марш нашого полку перед названими більшовицькими ватажками.

Незабаром після того вислано наш полк на протипольський фронт в околицю м. Летичева. Було це на самий наш Великдень 1920 р.

На фронті минали дні за днями, без будь-яких сутичок з ворогом.

Одного весняного дня, під вечір, прибув до мене вершник від команди полку з усним наказом, щоб я негайно зголосився в команді полку, постій якої знаходився за яких 5-6 км від фронтової лінії. Взявши зі собою одного вершника, якстій верхи я подався до команди полку. Мені назустріч виїхав адьютант полку сот. Пенчак. По дорозі він поінформував мене про плянований переворот в УГА і спитав, яка моя думка щодо цього? Почувши від мене позитивну відповідь, сот. Пенчак розпитував мене далі про настрої в моєму курені серед старшин і стрілецтва, та, чи немає в курені яких відкритих прихильників більшовиків.

Коли ми прибули до команди полку, сот. Пенчак зреферував свою розмову зі мною сот. Ґаздайці, який був тоді в незвичайно доброму настрої. Одержавши від сот. Ґаздайки відповідні інструкції щодо часу й порядку нашого перевороту, я від'їхав до місця свого постою.

Тим часом надворі вже добре було стемніло. Увійшовши до своєї квартири, яка була одночасно й канцелярією куреня, застав я там усіх своїх сотенних і чотових старшин, а між ними й політичного комісара свого куреня. Всі вони, довідавшись, що мене викликано до команди полку, були цікаві дізнатись, які новини привезу з полкової команди. Та я збув їх жартом, порадивши не гаяти даремно часу і піти виспатися, бо невідомо, яка може бути ніч на фронті.

Відійшли... За яку годину я покликав до себе тільки комендантів сотень і політ. комісара та поінформував їх про плян перевороту. Зраділи всі і відійшли з тим, що о год. 3-ій ранку буде заалярмований курінь до походу на призначене йому місце. До того часу я заборонив їм поширювати далі цю вістку.

Точно о год. 3-ій ранку заалярмовано курінь. Вояки збіглися на заздалегідь призначене місце збірки. Почувши від мене, що УГА зриває договір та що з цією хвилиною ми всі знову стаємо тими, якими були перед злукою з більшовиками, стрільці і старшини, хоч і заскочені такою несподіваною вісткою, кинулись мерщій скидати зі своїх шапок зненавиджені червоні кокарди, а на їхнє місце закладати тризуби, витягаючи їх "з-під поли". На очах багатьох видно було сльози непритаєної радости, а в рухах рук якесь, оправдане у випадках, зворушення — поденервування. Та хвилина залишилась у моїй пам'яті незабутньою на все життя.

Діялось це 23 квітня 1920 р. в с. Микулинцях. З тим днем наш полк прибрав назву "4-ий піхотний полк УГА".

Полк виконав якслід доручене йому завдання і зараз таки першого дня перевороту увійшов у бій з більшовиками. Мій курінь приділено на час перевороту під команду сот. Косара, коменданта, здається 3-го полку піхоти УГА. По трьох чи чотирьох днях наш полк одержав наказ скласти зброю полякам. Такий самий наказ одержали були й інші полки УГА.

На основі домовлення з поляками, УГА мала відійти в запілля, реорганізуватися і потім разом з Дієвою Армією УНР рушити на більшовиків відбивати столицю України. Та, як звичайно, поляки не дотримали слова. Коли УГА склала зброю, поляки інтернували її в таборах м. Проскурова і Фридрихівки; потім старшин і деяких підстаршин вивезли в полон до Тухолі, на Помор'я, а решту підстаршин і стрільців розпустили додому.

В такий підступний спосіб поляки зліквідували Українську Галицьку Армію.

В Тухолі опинилося 38 старшин кол. 9-ої бриґади, як це видно зі знімка, зробленого там 9 жовтня 1920 р.

Деякі старшини втекли з Тухолі до Чехо-Словаччини і там докінчили свої студії. Були це: сот. Микола Пенчак, пор. Станислав Козак, чот. Ярослав Чубатий, чот. М. Гуцуляк, рах. чот. Гриць Салюк, хор. Горячий і хор. Дорош.

Ольга Кашубинська

РІЗДВО 1920 РОКУ

Ясним метеором заблисла для нас державність у 1918 році! Це були короткі, радісні хвилини піднесення, що їх досі не можемо забути. Але вони поставили нас перед трудний іспит. Для нас, жінок, зорганізованих у Жіночій Громаді Сокаля, цей світлий час — це опіка над пораненими, це похорони їх, це ще раз ранені без ліків, бандажів і всяких засобів до життя. Все це треба було роздобути. А тут кругом нас села, винищені війною, які все ж стягалися з останнього, щоб сповнити свій обов'язок. Звідтіля діставали ми поживу і м'які сорочки на перев'язки. І знову підсунувся фронт — півроку завзятих зусиль вдержатися — та це було понад сили. Армія Галлєра перерішила і Сокальщину зайняв окупант. Всі чоловіки, що були здібні держати кріс у руках, пішли в УГА. Залишилися старі й немічні, жінки й діти. Та й вони були під постійним натиском. Часті ревізії, карні експедиції, конфіскати й контрибуції викінчували всіх. Та й ще з-поміж тих, що залишились, забирали поляки, щоб заслати до табору в Домбю. Жінки працювали за себе і за чоловіків, щоб видобути щось із господарства.

З початком грудня 1919 р. зауважили ми в Сокалі відділ полонених українців, що під сильною ескортою переходив щодня через місто на працю. Виглядали всі дуже бідно, були нужденні й обдерті. Охорона не дозволяла наблизитися до них. Ми давали дітям хліб (його і в нас було дуже скупо) і ті вибігали з-за кущів при поворотах дороги і давали їм у руки. Це було все, чим ми могли допомогти їм у нашому тяжкому становищі.

Наближалося Різдво. Членки Жіночої Громади (яка не могла діяти в тому часі) порозумілися між собою, що треба хоч чимнебудь допомогти цим полоненим. В одної з членок жив на квартирі польський старшина від охорони полонених. Отже, вона й запитала його, чи не могли б ми приладити тим нещасним Святої Вечері, обдарувати біллям і ще дечим на Різдво. Старшина виявився людиною. Погодився на те й обіцяв дати коні, щоб можна було привезти з сіл зібрані речі. Та ми повинні роздобути дозвіл від старости. І от перед нами трудне завдання. Чи погодиться він?

Склали ми делеґацію. Пам'ятаю, що до неї увійшли: Стефа Кома-

ринська, Марія Смулка і Дорка Бережницька. Староста Екгард прийняв їх понуро, довго думав і врешті казав прийти за кілька днів, бо він мусить розглянути справу. Можна собі уявити, як ми хвилювались. На означений день пішли, староста заявив, що справа ще невирішена і треба знову прийти за кілька днів. За третім разом староста знову не дав відповіді і казав прийти четвертий раз (мабуть, думав, що нам відхочеться). Той реченець був для нас останній, бо без дозволу старости старшина нічого не хотів робити, а нам залишилось дуже мало часу на приготування.

Врешті наші пані пішли ще цей останній раз і коли староста далі почав крутити, тоді Марія Смулка, моя сестра (пізніше заміжня Хрущ), заявила, що вони нічого іншого не хочуть, як тільки дати тим нещасним Святу Вечерю, а це їхній християнський обов'язок. При цьому розплакалася, а від великого напруження цей плач перемінився у спазми. Налякались не тільки пані, але й сам староста. Він старався її заспокоїти і дав нарешті дозвіл, тільки з застереженням "щоб не було в часі вечері ніяких розмов, промов чи співів".

Ох, як ми тоді кинулися до роботи! Позвозили з сіл муку, а українець-пекар спік для кожного полоненого калач. В українців-м'ясарів нам удалось роздобути ковбасу, бо хоч на Свят-Вечір подаються пісні страви, то ми знали, що це єдина нагода тих нещасних трохи підгодувати. Зварили ми борщ і зі сльозами місили тісто на вареники, бо все мали на думці наших чоловіків: — Де і як їм доведеться святкувати?

Вечерю назначив старшина на першу годину. Прийшла хвилина видачі. Тут пригадав нам той же старшина, що, згідно з забороною старости, не сміємо ані говорити побажань, ані співати коляд. То ж мовчки наливали ми борщ до тарілок, вносили дальші страви, відбирали тарілки. Лиш наші погляди говорили тим нещасним, що в нас на душі.

Та ми мали свій плян. Коли вже закінчилася вечеря, ми мали дозвіл роздати полоненим подарунки. Вони були зложені на одному столі, кожен мав дістати сорочку, ковбасу і калач, що були зв'язані в клуночок. Та ми не чекали, щоб полонені підходили по одному по них, а почали самі по черзі підходити і — вручаючи, потиху говорили "Бог предвічний народився..." Варта зразу не зорієнтувалась, а коли здогадалась, то вже майже все було роздане.

Та один полонений не видержав. Він встав і на весь голос сказав: — Дорогі пані! Ми не забудемо вас ніколи і все станемо в вашій обороні!

Це потрясло нас і багато з нас заплакало. Та ми розходилися з полегшенням, що сповнили свій обов'язок. В наших думках були слова Ісуса: "Я був голодний, ви накормили мене, я був нагий — ви приодягли мене". В наших серцях зажевріла надія, що новонароджений Ісус збереже і поверне нам наших найдорожчих.

Мґр. Василь Максимець

НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ СОКАЛЬЩИНИ В 1920-ИХ РОКАХ

Сокальщина стала однією з найбільш національно свідомих і зорганізованих околиць нашої батьківщини щойно на кільканадцять літ перед другою світовою війною. До того часу її села були засмічені москвофільськими "обществами ім. Михаїла Качковського", а вину за такий стан треба приписати священикам "староруської орієнтації". Молодші, національно свідомі священики виповіли війну тій орієнтації, але добитись повної перемоги було досить тяжко. Орієнтація на Москву була так закорінена в деяких селах, що втрималась до тридцятих років нашого століття. В прикордонних селах Сокальщини ще в 1928 чи 1930 р. на виборах до варшавського сейму деякі виборці голосували за москвофілів.

Щойно з організуванням по селах читалень "Просвіти" і при наполегливій праці священиків і студентів, національна свідомість пробивалася в народні маси. Але, щоб ширити цю свідомість, студенти мусіли перше самі її набути. І тут поважну ролю відіграла школа.

Сокаль, як на свій розмір, мав досить багато шкіл. Була там державна гімназія і чоловічий семінар, що містилися у гарних репрезентативних будинках, побудованих саме для тієї цілі на коротко перед першою світовою війною. Крім того, Сокаль мав ще й жіночий учительський семінар, торговельну школу і дві семиклясівки.

Хоча наука в тих школах відбувалася польською мовою і вони мали завдання виховувати молодь на польських патріотів, то зерна національної свідомости падали теж у душі українських студентів, бо ті матеріяли, на яких польські вчителі будували національну свідомість польської молоді, ми розуміли на свій лад. Під батьківщиною ми розуміли Україну. Триста грецьких героїв, що згинули в Термопілях, ми порівнювали з нашими героями з-під Крут і вірили, що ще за нашого життя будемо могти — на грецький взір — написати на їхній могилі: "Мандрівнику! Перекажи українцям, що ми тут полягли, послушні їхнім наказам".

В сокальських школах вчили теж учителі українці: Еліїв, Сойка, Банах, Гудим, Йонак, Вітошинський, Сокіл, Бутринський, Литвин, Страж-

ник і катехити — о. Олійник, о. Грицик та о. Лехицький. Всі вони старалися, в міру можливостей, спричинитися до піднесення національної свідомости нашої молоді. На окрему згадку заслуговують такі педагоги: о. Лехицький, який ніколи не забував на лекції релігії пригадати нам наші обов'язки супроти свого народу; проф. Гудим, який щороку ставив із нашими бурсаками "Гостину св. о. Миколая", а в жіночому семінарі провадив дівочий хор і прегарно співав з ним у церкві під час шкільних богослужень; проф. Іван Литвин, який вклав найбільше праці в піднесення національної свідомости сокальської шкільної молоді. Він провадив надобов'язкові курси української мови й літератури. Дуже ґрунтовно переробляв з нами твори Шевченка і Франка, а зокрема поеми патріотичного змісту.

Вплив на формування національної свідомости серед студіюючої молоді мали теж студентські товариства. Зокрема важливу ролю відіграли тут Літературний Гурток і Пласт.

Душею Літературного Гуртка (чи, як тоді ми казали: Кружка) в гімназії був Микита Думка, старший студент,що вже відбув військову службу і брав участь у наших визвольних змаганнях. За його старанням у гуртку щонеділі відбувалися доповіді на цікаві теми, з дискусією. Таким чином активні учасники цих доповідей привчалися до прилюдних виступів. На перше місце поміж ними вибивався Богдан Блащук.

Пласт у Сокалі сягає своїми початками 1919 р.* Пригадую, що тоді частину гімназійного будинку займало українське військо. На одному боці шкільного подвір'я вишколювалися українські вояки, а на другому — ми, юнаки, відбували свої пластові сходини. На жаль, ті перші кроки сокальського Пласту тривали коротко. Під тиском польської армії Галлєра українська армія мусіла відступити на схід і ми опинилися під польською владою. Тоді Пласт пішов на якийсь час у підпілля. Десь коло 1921 року ми добилися дозволу на продовжування праці в Пласті і вийшли з ним на поверхню. Молодь із запалом вступала в пластові ряди і незабаром у члени Пласту вписалося біля 80% шкільного юнацтва.

Ми з правила відбували сходини на відкритому місці, за містом, найчастіше в ліску "Валявці". Маршували зі співом на військовий лад, бо кожний з нас пам'ятав ще перемарш українських військ і це нам імпонувало. В лісі ми "наступали на ворога" або "засідалися", щоб його знищити, як він буде на нас наступати. Там, на вільному повітрі, ми переводили спортові гри і змагання, а свою діяльність порівнювали з діяльністю польських скавтів і все старалися їх перевищити. Це збільшувало наше почуття самопошани і закріплювало національну свідомість. Молодь, любила Пласт, бо провадила його сама. Ніхто зі старших

---

* Є дані на те, що Пласт у Сокалі існував раніше, бо вже в 1914 р. вийшов пластовий бюлетень "Пласт". — Ред.

не включався у пластову діяльність, а юнаки виконували свої обов'язки дуже сумлінно, щоб ніхто не міг сказати, що вони ще замолоді до самостійного ведення своєї організації.

Очолювали сокальський Пласт по черзі: Іван Тріска, Юрій Савчук, Петро Саноцький і Василь Максимець. Дуже активними в пластунстві були: Володимир Стефанишин, Михайло Небожук, Мирон Винників, Євген Гриньків, Ярослав Білинський і Софрон Коліда. В учительських семінарах вибивались у Пласті Олекса Гнатюк і панна Войтків. Дуже віддано опікувалася жіночим Пластом у Сокалі Володимира Ріпецька, дружина д-ра Олександра Ріпецького, довголітнього голови сокальської філії "Просвіти". Із сокальського Пласту вийшло кількох відданих нашій громаді патріотів, як: Іван Климів-Леґенда, Омелян Плешкевич, Юліян Пелех і інші.

Чималу ролю в піднесенні національної свідомости відігравали теж громадські товариства й організації. В Сокалі була філія "Сільського Господаря", філія "Просвіти" та Повітовий Союз Кооператив. Їх урядовці виїздили на села з рефератами, організували нові клітини своїх товариств і організацій та помагали їм ставати на ноги.

В 1926 р. філія "Просвіти" організувала на більшу скалю Свято І. Франка. Взяли в ньому участь тисячі людей. Поведено тоді величавий похід від церкви св. Петра і Павла, через забузький міст, на "Оболоння" і там переведено програму. Її відкрив палкою промовою адвокат д-р О. Марітчак, розпочинаючи словами Франка "Не пора". Під час походу народ співав стрілецькі пісні. Після закінчення свята понеслась над Бугом з тисячних грудей грімка мелодія нашого національного гимну. Напрям діяльности тодішній філії "Просвіти" надавали адвокати д-р Богдан Чайковський, брати д-р Олександер і д-р Степан Ріпецькі і тодішній урядовець філії Микита Звадюк.

На терені самого Сокаля звертала тоді на себе увагу дуже жива діяльність місцевої Читальні "Просвіти" і "Бесіди". То був час, коли ми бойкотували польський університет. Багато студентів (абсольвентів середніх шкіл) жили тоді вдома; вони включилися в місцеву культурно-громадську роботу і дали цілу низку вистав. Знаменито відіграли тоді, м.ін., комедію "Бабський бунт". У підготовці вистав вибивалися брати Осип і Олександер Хмари. Осип ("Юзько") Хмара був дуже добрим дириґентом і знаменито підготовляв музичні частини постановок.

У виставах брали участь брати Банахи, Каравани, Демчуки, Микола Бобровський, Петро Стефанишин, Звадюк, Занько, Павлюк, сестри Бережницькі, Марія Лехицька та інші. Подати прізвища всіх тих, що розбурхали тоді культурно-громадське життя і його значно оживили, доволі тяжко, бо від того часу минуло понад 50 років. Може інші доповнять.

Великий вплив на піднесення національної свідомости мали теж по-



60-ліття Т-ва "Просвіта" в 1928 р. Похід головною вулицею Сокаля.

літичні діячі Сокальщини, а між ними дуже багато праці віддав нашій громаді Володимир Кохан, посол до варшавського сейму. Значна частина їх згинула з рук наїзників. Нехай згадка про них буде квіткою від нас на їхні могили.

Богдан Стефанишин

ЧИТАЛЬНЯ "ПРОСВІТИ" І АМАТОРСЬКИЙ ГУРТОК У СОКАЛІ

(Спомин)

Дивна це була річ, що до 1932 р. в Сокалі-місті не було Читальні "Просвіти". Була вже така на передмісті Сокаля — Забужжі, хоч не тямлю, відколи; та й була ціла мережа читалень "Просвіти" в повіті. Зате в м. Сокалі була домівка Радикальної партії п. н. "Селянська Спілка". Там збиралися молоді хлопці й дівчата, часто приходили також люди трохи старші, хоч не старі, переважно міщани. Головою тієї групи людей був у згаданому році міщанин — років яких сорок п'ять або й більше — Іван Прокулевич з вул. Т. Шевченка. Якоїсь спеціяльної програми в тому товаристві не помічалося. Сходилися молоді люди, влаштовували товариські забави, співали, колядували, гуторили та пізно вночі верталися гуртами додому. Культурно-освітньої праці там майже не було. Такі сходини відбувалися мабуть двічі в тиждень пізно восени і взимку, коли немає багато роботи коло хазяйства. Домівка містилася в задній частині довгої хати пані Завадович (здається — вдови) на вул. М. Шашкевича, навскоси від міського шпиталю. Ніколи за час кількох місяців не появлявся там будь-хто з представників місцевої Радикальної партії, хоч такі в Сокалі були. Аж через деякий час почав заглядати туди новоприбулий адвокат д-р Михайло Городиловський, який знайшов собі там для товариства міщанку, панну Зоню Книш. Часто можна було бачити його з нею на сокальському "корсо". Вона з братом Мироном постійно ходила до тієї домівки, де нераз збиралося 30-35 осіб дорослої молоді.

Пізно восени 1931 р., маючи перерваний шкільний рік, вперше зайшли ми з Орестом Тріскою та знайомими міщанськими хлопцями до "Селянської Спілки"; згодом почали приходити туди ще два наші друзі — Роман Гринюк і Мирослав Джуґало. Два останні були учнями чоловічої учительської семінарії на вул. Тартаківській. Нас чотирьох внесло відразу більше активного життя й культурного руху в групу міщанської молоді. Роман Гринюк став юним дириґентом і почав з допомогою скрипки вчити охочих співати з нот колядки та світські пісні. Голоси

були гарні, бо деякі дівчата і хлопці були також членами церковного хору, диригентом якого був дяк Яків Кнейчук, що походив із с. Горбкова. За кілька тижнів, ще таки тієї самої зими, ми підготували малий концерт у домівці "Селянської Спілки" для більшої громади міщан.

Навесні 1932 р. на одній принагідній зустрічі з д-ром Богданом Чайковським, всіма шанованим громадським і просвітянським діячем, ми обидва — себто я та Орест Тріска, запитался його, чому в Сокалі-місті ще немає Читальні "Просвіти", а є вже така на Забужжі? Він, заскочений і здивований, відповів нам, що це влучне запитання і що цим досі ще ніхто з сокальчан не поцікавився. Тоді я знову запитав його, чи не годилося б зробити заходи, щоб така Читальня була в місті? Д-р Б. Чайковський порадив нам взяти з Філії Т-ва "Просвіта", де він був тоді головою, статут того ж товариства, зібрати на ньому 12 підписів інтеліґентних осіб у місті, а тоді цей статут пошлють у староство і до 6-ох тижнів повинен би прийти дозвіл на відкриття Читальні "Просвіти" в нашому місті.

Молодечий запал не давав нам спокою. Зараз же, того самого дня, ми зібрали 12 потрібних підписів. Статут підписали: д-р Богдан Чайковський, д-р Роман Перфецький, д-р Лев Хомінський, дир. Василь Чарнецький, дир. Юрій Шепарович, дир. Володимир Величко ("Народня Торгівля"), дир. Володимир Кохан ("Українбанк"), о. декан Степан Ничай, Нестор Майбук (секретар Філії "Просвіти"), Іван Рачинський (адвокатський канцелярист), Микита Володимир Звадюк (артист) і Микола Харко — писар у канцелярії УНР. Канцелярія Філії Т-ва "Просвіта" вислала підписаний статут через староство до Львова, а нам обом — ініціяторам — не залишилися нічого іншого, як тільки терпеливо ждати на його затвердження. І дійсно, в означеному часі прийшов дозвіл на відкриття Читальні "Просвіти" в м. Сокалі. Душею всіх дальших кроків і старань був д-р Богдан Чайковський.

Здається, що в другій половині травня того ж року повідомлено громадян міста про цю нову подію. В невеликій кімнаті низького дому — чи, як тоді говорилося, "На Барського домі", відбулися перші основуючі загальні збори Читальні "Просвіти" в Сокалі. Деякі люди, не маючи місця в кімнаті зборів, стояли тісно в невеликому переході до іншої кімнати по другій стороні дому та на ґанку. Присутніх було приблизно 100 осіб.

Не пригадую собі вже докладніше, яка була президія зборів, але знаю, що був у ній д-р Б. Чайковський. Його намічувано на першого голову Читальні "Просвіти", але він, людина шляхетна й делікатна, просив збори обрати головою когось із міщан і подав на кандидата Івана Корикору. Сам він задовольнився скромним постом вільного члена першого виділу (управи) Читальні. Як такий, він все таки був промотором і культурно-освітнім провідником упродовж цілого 1932

року і завжди пильно цікавився життям Читальні. На основуючих загальних зборах вибрали мене першим читальняним секретарем, а Ореста Тріску касиром тому, що ми були ініціяторами оснування Читальні в місті. До першого виділу (управи) Читальні "Просвіти", крім уже згаданих, обрано ще Петра Семенюка — заступником голови, Тусю Диківну — бібліотекарем, а Петра Тимошика — господарем. Таким чином перша управа Читальні "Просвіти" в Сокалі мала аж чотирьох представників міщан.

До року померла на сухоти пильна бібліотекарка, панна Туся Диківна; вона мешкала майже на кінці "романтичної" вулиці Колонія, яку пізніше перейменували на вул. Країнського (від прізвища польського дідича), а в 1940 р. названо її вже вул. Українською.

На початках у бібліотеці Читальні було приблизно 100 книжок. Їх подарували деякі члени Читальні, а згодом куповано книжки вже за гроші із зібраних внесків. Тяжко сказати тепер, скільки було всіх книжок у читальняній бібліотеці напередодні вибуху другої світової війни.

По трьох місяцях праці члени-ініціятори Читальні, Б. Стефанишин і Орест Тріска, покинули свої функції, бо повернулися назад до школи; перший до гімназії, а другий до торговельної школи в Сокалі.

В 1936 р. головою Читальні "Просвіти" був міщанин Михайло Кліщ, його заступником — Євген Гриньків, секретаркою — Оля Долгун, касиром — Б. Стефанишин, бібліотекарем — Роман Гринюк, господарем — Володимир Сенчина, а вільним членом управи — Зенон Новосад.

При Читальні "Просвіти" в Сокалі незабаром після її заснування почав діяти мішаний хор. Першим його дириґентом став просвітянський інструктор Норберт Рибак, який жив таки в тому домі, де була Читальня. В той час хор мав доброго співака-контрабаса, інж. Михайла Ковальського ("Миханьо") із с. Ванева б. Белза. Він 1932 р. на "Святі Ів. Мазепи" їхав верхи попереду нашої кінноти в силі 1200 козаків і символізував великого гетьмана в поході до волі. Другим дириґентом хору був Денис Кошалківський ("Дизьо"), а останнім — найдовше — мґр. Костянтин Лисько, брат композитора Зіновія. Число хористів мінялося. Спочатку було коло 35 членів хору. Цей мішаний хор виконував програми різних національних річниць і шевченківських концертів. За мґр. Лиська на чолове місце вибився чоловічий хор із 20-25 співаків, що не тільки виступав у місті, але й об'їздив теж із концертами багато свідоміших сіл Сокальського повіту. Цей нечисленний хор був голосово дуже сильний і добре здисциплінований. Мґр. Лисько міг виконувати з ним і тяжчі твори українських композиторів.

Читальня "Просвіти" в Сокалі мала майже всі українські газети та деякі кращі журнали. Туди заходили її члени читати пресу. Були там також шахи, гальма, млинок, гінчик та інші гри для розваги.

В останні роки (1936-1939) Читальня "Просвіти" отримала нове приміщення в будинку "Братства Чесного Покрову". Там вона мала дві більші й вищі кімнати на першому поверсі. Внизу з фронту від головної вулиці (Львівська, Косцюшка, а за німців — А. Гітлера) Семен Сенів мав споживчу крамницю, а пізніше Роман Гринюк — ґалянтерійний склеп. Посередині мав свою робітню фризер Зенон Годованський з помічником Грицем Скрипчуком із Застав'я — Угнів. Збоку (вхід через браму) була кравецька робітня Камінського та ще одного фахівця, прізвища якого не пригадую. Під Читальнею внизу ще були дві кімнати ремісничо-музичного товариства "Зоря". Воно мало свою гарну духову оркестру. Постійним її диригентом був Володимир ("Дзюник") Іваницький, учитель — абсольвент чоловічої семінарії в Сокалі. Головою того товариства був кілька років столярський майстер — Микола Долгун, який мешкав на вул. Шляхетській біля української бурси. З музикантів вибивався на перше місце Володимир Семенишин ("Дзюсько") —кошикар. Він грав на корнеті. Як зять Вибранців, він жив біля "Свяченої студні" на вул. Т. Шевченка. Згодом він грав також в оркестрі Першої Української Дивізії "Галичина". Дальша його доля мені невідома. Позаду будинку "Братства Чесного Покрову" стояли занедбані, некриті дахом мурувані стіни ще недокінченої театральної залі.

Читальня "Просвіти" в Сокалі-місті вповні виправдала своє існування. Там збиралася поважна частина інтеліґенції, що була поза Т-вом "Бесіда", — студенти, абсольвенти різних шкіл Сокаля та інших міст, міщанська молодь міста і Забужжя, українські купці й промисловці (СУКіП). При Читальні весь час діяли: гарний мішаний і чоловічий хори з добірними голосами та декілька добрих аматорів театрального мистецтва. Їх душею, що справді всеціло присвячувався тій галузі мистецтва і придбав чудову на ті часи театральну ґардеробу для постав історичних, побутових і різних інших п'єс, був незабутній секретар сокальської Філії Т-ва "Просвіта" Євген Гриньків. Режисером, добрим актором і бандуристом, що вмів теж майструвати бандури, а також талановитим малярем-декоратором і характеризатором був незамінний Григорій Сосідко, кол. полковник армії Української Народньої Республіки.

Читальня "Просвіти" в Сокалі була найбільш динамічно-творчою одиницею міста. Аматорський театральний гурток і чоловічий хор часто виїжджали на села, навіть далекі від міста, з добірною програмою концертів та нелегкими до постави п'єсами, хоч би такими, як Володимира Винниченка "Між двох сил" і "Гріх" чи ефектовною п'єсою Миколи Чирського "Отаман Пісня", та ін. Тут варто згадати дещо ширше про діяльність сокальських театральних мистців-аматорів, організованих згодом в аматорський театральний гурток.

Вже в 1920-их роках були в Сокалі добрі аматори театрального

мистецтва, хоч не бракувало їх і пізніше. Вони виступали найчастіше в різних комедіях, скечах, п'єсах і драмах. Дуже популярними були тоді Микита (Влодко) Звадюк і Петро Стефанишин. Звадюк знаменито виконував ролю волосного писаря в "Запорозькому кладі", де йому циган скидає перуку, каже роздягнутися з піджака, забирає великий годинник ("цибулю") з камізельки, після чого слідує скидання десятьох інших камізельок. Це дуже бавило публіку. Заля "Народньої Торгівлі" все була виповнена по береги. Невгамовний сміх переходив у регіт, а Звадюк збирав найрясніші оплески.

Ролю старого "мільйонщика" Буця часто грав Євген Гриньків, наслідуючи доброго актора з Придніпрянського театру Міткевича-Ратушного і додаючи до своєї ролі деякі власні дотепні вставки.

З жінок виступала там зокрема Зоня Караван (вона мала гарне й сильне сопрано) в ролі дочки Буця, до якої залицявся бідний парубок Петро Мокрий. Здається мені, неначе б то було ще зовсім недавно, коли я чув її чудовий голос і бачив її високу постать. Вона була найвища з усіх дочок асесора міської управи в Сокалі, Антона Каравана. В інших виставах виступали на нашій скромній сцені: Антоніна Бережницька (Звадюк) та її сестра Дора, Оля Семенюк, В. Карп'юк і ще кілька молодих жінок. Не пам'ятаю їхніх прізвищ, бо тоді я був ще малим хлопцем.

Ще заки оформилася ця мала, але гарна, група аматорів театрального мистецтва, деякі студенти ходили по хатах знайомих громадян із "Св. Миколаєм". Я тоді, мабуть, ще не ходив до школи, як одного вечора, в переддень празника цього улюбленого святця, прийшли до нас три незнані дивні особи. Перший був дуже переляканий сільський дядько, за ним у хату увігнався з чорним обличчям і з березовою мітлою в руках чорт, якого я дуже злякався, а вкінці прийшов і св. Миколай. Пізніше я довідався від мами, що це Івась Каспрук був тим дивним дядьком, а чортом Мирон Кохалевич з вул. Шевченка (пізніше священик, помічник о. дек. Ґели в Белзі). Святим Миколаєм був таки мій рідний брат Петро, якого я з переляку ніяк не міг пізнати. Всі три вони були добрими друзями. Братові Петрові попадались пізніше різні ролі, не все кумедні, але він своєю мімікою та рухами вносив у них багато гумору. В "Чорноморцях" Кухаренка він так переконливо вилизував велику макітру, що хоч роля свата не була надто весела, він зробив її веселою, а глядачі в залі порскали сміхом. В п'єсі Володимира Винниченка "Між двох сил" Петро грав ролю сільського депутата й дуже смішно вдавав старого дядька, який нічого з тієї справи не розуміє: він тричі підходить до стола комуніста-партійця (Петра Семенюка) і запитує, чи йому "таки голосувати", а при виході зі сцени ще раз низько нахиляється в бік представника нової влади з запитанням, чи таки йому треба голосувати. Ця його вдавана наївність викликала

гучний сміх глядачів. Обидва наші "гумористи", Звадюк і Петро Стефанишин, мали свої дібрані ролі в п'єсі "Пошились у дурні", що інакше називається "Сім дочок на відданні" Марка Кропивницького. Ця п'єса користувалася в Сокалі не меншим успіхом.

Інший настрій вносили драми, як нпр. драма Григорія Цеглинського "Кара совісти", де головну ролю грав Григорій Сосідко. Там виступав також Микола Олекса з с. Боратина. Пізніше, вже в тридцятих роках, ішла на сокальській сцені драма Михайла Старицького "Ой, не ходи, Грицю". Пам'ятаю, що Грицем був сам режисер Гр. Сосідко, але хто грав ролі Марусі, Потапа й інших, вже не тямлю. В цій драмі Сосідко був у своїй креації. Тільки він один умів найкраще відіграти найтяжчі типові ролі. До того він ще був мистцем на всі руки. Малював чудові декорації. Нераз треба було їх більше намалювати — аж для п'ятьох дій. Траплялося так, що на день перед виступом ще не було декорацій. Всі аматори були зажурені, бо Сосідко досить часто хворів. Тоді він несподівано малював декорації вночі, а на другий день, невиспаний, з допомогою молодших хлопців прибивав їх до дерев'яних лиштв, переносив їх із залі на сцену, переводив генеральну пробу, а ввечорі (звичайно в неділю) відбувалася вже й сама вистава. Всі любили Гр. Сосідка. Він був тихий, лагідної вдачі. Від нього можна було багато чого навчитися. Він прекрасно характеризував усі дійові особи і це не забирало йому багато часу. Характеризував він кілька разів і мене на св. Миколая. Бороду, вуса та брови так гарно вмів виробити з вати і на мастиксі приліпити, що я справді виглядав, як св. Миколай на наших іконах. Ніколи більше в моєму житті не стрічав я когось, хто так реалістично й гарно був ухарактеризований під св. Миколая, як я в Сокалі. Навіть в Америці, де так багато різних спеціяльних засобів для характеризації, не стрічав я ще добре ухарактеризованого та відповідно вбраного "Миколая". Вражає примітивність і недбалість, а сам "Санта Клас" ані не вмився до нашого св. Миколая. Сестри Служебниці в Сокалі вміли виготовити прекрасні ризи для мене — з омофором, гарною митрою та жезлом. Якби не мої окуляри, які я брав до відчитування прізвищ на дарунках, то діти навіть не підозрівали б, що я не св. Миколай.

Такі сценічні картини зі св. Миколаєм відбувалися в нас щорічно. Довший час грав ролю св. Миколая син сокальського пароха, Івана Волосянського, Омелян ("Мелько"). Виступала з ним раз, у ролі янгола, учениця вищого курсу жіночої семінарії, вродлива Ольга Чубринська. Я був тоді ще малим хлопцем і свято вірив, що вона направду янгол із неба. На другий день, по виході з церкви, я пізнав її обличчя та на певній віддалі ішов слідком за нею; так промандрував я аж до польського костела св. Михаїла, де вона недалеко по другому боці вулиці щезла за брамою хатньої огорожі. Я мусів іти за нею, бо, стежачи за

нею на сцені, я полюбив її якось так сильно, що цілу ніч не міг заснути, а думав тільки, де цей янгол живе та як би то "його" хоч ще раз побачити. Після Омеляна Волосянського ролю св. Миколая виконував, чи не два рази, директор "Народньої Торгівлі" Володимир Величко, а врешті, яких п'ять разів, ця почесна й виховна роля припала мені. Я написав декілька сценок на дві або три дії, сам учив дітей (режисерував) у невеличкій залі будинку СС. Служебниць і з того часу кожна свято-Миколаївська вистава ішла під їхньою фірмою, щоб дати їм якийсь скромний грошовий дохід, бо вони направду жили дуже бідно. Багато можна б написати ще про виконавців дитячих ролей, але це вже інша тема.

В половині тридцятих років поставлено в Сокалі модерну на той час п'єсу чеха Кареля Чапека "Робот" — РУР. РУР — це скорочення: "Россумові універсальні роботи". Головну ролю д-ра Ґалля грав Гр. Сосідко, а директора фабрики — мабуть Є. Гриньків. Одним із роботів був там і я. Роботи мали відповідні бриласті одяги, їхні рухи були штучні — направду механічні, говорили своєрідним стакатто. Пізніше ролю д-ра Ґалля грав Євген Гриньків.

У веселому творі Т. Брендона "Княгиня Капучідзе" відзначилися в комічних ролях: спершу Роман Граб, а потім Гриць Лагода з с. Себечева. Це була дуже весела комедія. Обидва вони грали свої ролі не як аматори, але як справжні професійні актори.

З великим успіхом ішла також п'єса Володимира Винниченка на 5 дій "Між двох сил". Її повторювано в місті кілька разів. В тій п'єсі виступало більше дійових осіб. Головну жіночу ролю грала Ольга Лотоцька з Тартакова. Вона була одною з найбільш заавансованих артисток — дуже працьовита й інтеліґентна. В цій п'єсі вона грала ролю молодої студентки, брата й батька якої мали, як націоналістів, розстріляти. Батька (Гр. Сосідко) вона врятувала, а брата (Ярослав Салук) таки розстріляно. Ролю тов. Ґрінберґа грав Є. Гриньків, який вірно віддавав залицяння більшовицьких комісарів; другорядні ролі виконували: капітана Подкопаєва — Степан Богун, Сорокіна — Ярослав Байрак, а місцевим українським комуністом, братом студентки, був Тихон — Петро Семенюк. Іванна Ничай грала ролю матері хлопця Колі. Петро Стефанишин був сільським депутатом. Ролі двох чекістів, що розстрілювали українських націоналістів, грали: Льонгин Караван та Іван Трохимчук. Пізніше ролю батька грав Роман Гринюк, а ролю матері виконувала Галя Караван. Ролю Подкопаєва та сільського депутата дублював Богдан Стефанишин. В інших ролях не було значніших змін.

Не менший успіх мала друга п'єса Володимира Винниченка, "Гріх", де в головних ролях виступали: Григорій Сосідко, Ольга Лотоцька і Євген Гриньків. На місце Ольги Лотоцької прийшла опісля дуже пильна

та здібна панна Люба Малицька. Вона закінчила консерваторію в Торуні та часто виступала на сокальській сцені як співачка-солістка, головно релігійних творів на релігійних академіях, що їх організував парох і з 1929 р. декан Сокаля, о. Степан Ничай. Люба Малицька доїздила також до Українського Музичного Інституту ім. Лисенка у Львові, де вона далі студіювала сольоспів і фортепіяно. З п'єсою "Гріх" виїздив Аматорський Гурток на села, а між іншими ставив її в с. Хороброві.

В останніх роках перед упадком Польщі наш Аматорський Гурток відіграв кілька разів у Сокалі та в багатьох селах п'єсу М. Чирського "Отаман Пісня". Ролю отамана Пісні грав режисер Гр. Сосідко, ролю дружини — Євгенія ("Женя") Малиновська, яка вела крамницю з жіночими капелюхами Ліди Книш. Окрім них виступали ще в тій п'єсі: Микита Звадюк, Євгенія Тріска, Галя Караван і Люба Байрак. Ролю поручника грав Євген Гриньків, ролю Тарасюка — Богдан Стефанишин. З інших брали в ній участь: Петро Башук, Роман Лонкевич, Володимир Сенчина, Льонгин Караван, Ксаверій Уласевич, Білоус, Ярослав Гриньків і хлопчак Базилевич. Ярослав Байрак був суфлером, а Євген Стефанишин інспіцієнтом.

Євген Гриньків був пульсуючим живчиком Аматорського Гуртка. Окрім ролей аманта, він любив також короткі патріотичні інсценізації, в яких виступав як головна особа, або виконував їх сам у цілості. Василя Стефаника "Сини" він знав майже напам'ять. Гурток молодих хлопців дедалі збільшувався. Охочих до виступів на сцені ніколи не бракувало, бо це справляло всім велику приємність, зміцнювало їхні (головно міщанських хлопців) щирі патріотичні почування, додавало охоти до самоосвіти, перемагало давню пасивність до громадської праці й поряд із цим давало їм душевну наснагу та вдоволення.

Велика активність сокальської Читальні "Просвіти" та її Аматорського Гуртка, а разом з тим дедалі зростаюча національна свідомість українців Сокаля і всього повіту, була сіллю в оці польської поліції. Надміру сторожкі представники польської державної влади на кожному кроці перешкоджували, як тільки могли, розростові культурно-освітньої праці серед українського населення і снували пляни про цілковите припинення її.

Вже на початку 1930-их років розпочались арештування свідоміших селян і студентів у Сокальщині й Белзчині, які то арешти вже не переривались, але навпаки — посилювалися весь час аж до розвалу Польщі 1939 р. Арешти проходили під закидом саботажів, приналежности до ОУН, вбивств і ін. З-поміж студентів найчастіше були арештовані: Дмитро Штикало, Іван і Гриць Климів, Володимир Макар з братом Василем, Андрій Дячишин, В. Боярський і багато інших. Масові арешти, як правило, були переводжені перед кожним 1-им листопада.

Наприкінці 1933 р. арештовано студента Теодозія Цьвікулу із села



Управа читальні "Просвіти" в Сокалі, 1932-1933. Сидять, зліва направо: *Туся Диківна, Іван Корикора, Петро Семенюк.* Стоять: *Петро Тимошик, д-р Богдан Чайковський, Богдан Стефанишин, Орест Тріска.*

Нисмичі, мґр-а Володимира Стефанишина, Івана Бойка з Тартакова та ще мабуть когось — не тямлю вже кого. На другий день Великодніх Свят 1934 р., після маніфестації на сокальському цвинтарі, арештували Богдана Стефанишина та Панька Литвина з с. Поториця, яких пізніше також відвезли до львівських "Бриґідок", де вони відсиділи повних два місяці слідчого арешту. В тому самому році викинено зі школи кількох семінаристів, між якими були мої добрі друзі: Роман Гринюк і Мирон Джуґало. Проте культурне життя Читальні розвивалося далі успішно, свідомість селян і міщан підвищувалася з кожним днем і роком аж до вибуху другої світової війни 1 вересня 1939 р.

Війна закінчилася для поляків повною катастрофою, але нам, українцям у боротьбі проти двох тоталітарних потуг, війна не дала можливости створити свою вільну, незалежну державу. Наші землі зайняв відвічний ворог — москаль. Більшість народу попала під нещадний чобіт жорстокого варвара.

Деякій частині творчої інтеліґенції та найсвідоміших селян пощастило по довгій скитальщині поселитися у різних заморських волелюбних країнах. Тут українська еміґрація продовжує свою працю і виховує нове покоління, надіючися на неминучий черговий світовий катаклізм, який принесе остаточний розвал московської тюрми народів та довгожданне повернення на рідні землі — у рідну вільну Україну.



Мистецький гурток читальні "Просвіти" в Сокалі, 22.7.1934. Сидять, зліва направо: *Іванна Ковалів (Гриньків), Галя Караван, Ольга Лотоцька, Григорій Сосідко, Зоня Караван, Іванна Ничай, Ярослава Свидницька, Євген Гриньків.*

Стоять, зліва направо: *Іван Ґан, Зенон Новосад, НН, Роман Понкевич, Євген Стефанишин, Стефан Богун, Мирон Полохайло, Льонгин Караван, Чарнецький, Волод. Стефанишин, Ярослав Байрак і Богдан Стефанишин.*



Управа читальні "Просвіти" в Сокалі 1935•36 р. Сидять, зліва направо: *Іван Корикора, Ольга Лотоцька (згодом зам. Решетило), Володимир Стефанишин, Іванна Ничай (зам. Мілянчук), Михайло Кліщ.* Стоять: *Петро Тимошик, Петро Семенюк, Сойка (?).*



Мішаний хор Шевченківського концерту в Сокалі, 29.3.1936 р. Сидять, зліва направо: *Мирослава Чайковська, Галина Томчак, Ганна Тимошик, д-р Степан Ріпецький, Люба Малицька, мґр. Кость Лисько, Ярослава Свидницька, НН.* 2-ий ряд: *Дозя Малицька, Рома Іватів, Зоня Стефанишин, Ірина Караван, Ганна Романовська, НН, НН, НН, НН, Ірина Демчук, НН, Ірина Соколовська, НН, НН, НН, НН.* 3-ій ряд: *Ірина Кашубинська, Ольга Долгун, Володимир Іваньць, Роман Лонкевич, Володимир Кохалевич, Роман Гринюк, Володимир Свнчина, Семен Гнатюк, Богдан Стефанишин, Ольга Соколовська, Осип Демчук.* 4-ий ряд: *Мирослав Джуґало, Євген Гриньків, Ярослав Свнчина, Михайло Корикора, Богдан Сенів, Ярослав Гриньків, Петро Висоцький.*



Члени Аматорського гуртка в Сокалі по виставі п'єси "Отаман Пісня".

Іван П. Костюк

СЕРЕДНІ ШКОЛИ В СОКАЛІ, 1919-1939

ДЕРЖАВНА ГІМНАЗІЯ

Головною артерією міста Сокаля була Львівська вулиця, на якій —недалеко від величавої церкви св. ап. Петра і Павла — стояв великий будинок державної гімназії, побудований ще за австрійського володіння 1911 року. Після польсько-української війни польська окупаційна влада перетворила цю школу на суто польську під назвою: "Державна гімназія ім. А. Мальчевського в Сокалі".

Була це спершу гімназія нового клясичного типу, з польською мовою навчання, а згодом, у шкільному році 1925/26, додано ще й математично-природничий відділ. Учні мали право вибирати цей чи інший тип програми навчання. Для учнів української національности українська мова була обов'язковим предметом.

Число учнів доходило до 500, з того 75% були української національности, решту становили поляки, з дуже малим відсотком жидів. Гімназія не була вповні хлоп'ячою, тому що в деяких клясах було по 5-6 дівчат. Також не була вона коедукаційною у звичайному розумінні цього слова через малий відсоток дівчат.

Учні сокальської гімназії були поділені на 8 кляс, з яких кожна мала по два відділи — А і Б. Лекції тривали по 45 хвилин. Початок і кінець шкільної години сиґналізував "терціян" — сторож гімназії (кол. єфрейтор цісарсько-королівської армії). До його функцій належало також розносити по клясах книгу оголошень директора гімназії. Між шкільними лекціями опівдні була "велика перерва", що тривала 25-30 хвилин.

В погідні, теплі дні шкільна молодь виходила на велике подвір'я на схід від будинку. Було тоді там повно руху, гамору і сміху. На цьому подвір'ї відбувалися гри й забави під час навчання руханки, а також різні вправи молоді, що належала до Пласту чи до інших організацій. Недалеко від будинку гімназії, ближче вулиці Шляхетської, була гімнастична заля з усім руханковим приладдям; там влаштовувалися всякі курси, святкування та концерти.

В будинку гімназії, крім кляс, містилися фізичний, хемічний і ботанічний кабінети, помічні в навчанні. Хемічна лябораторія була дуже примітивна, мала тільки вбоге устаткування.

Навчання стояло в більшості на високому рівні. Вислід кожного навчання, як відомо, зумовлений кваліфікаціями й особистими прикметами



Новий будинок сокальської гімназії побудований 1911 року.

вчителів. Як і в будь-якій іншій виховній установі, не всі наші вчителі були однаково добрі. Були в нас учителі високої кляси, були також учителі з кваліфікаціями нижче прийнятого рівня. Як це водилося в цілій Галичині, ми називали вчителів "професорами", а гімназистів — студентами.

Навчання відбувалося за старою методою: з підручників і вчительських викладів, що їх учні записували в своїх зшитках, без будь-якого практичного навчання в лабораторіях чи кабінетах, де учні могли б переводити самостійні досліди, бо гімназія в Сокалі не мала ніякого наукового устаткування.

ДИРЕКТОРИ ГІМНАЗІЇ

В часах мого навчання, в шкільні роки 1919/20-1926/27, директором був д-р Генрик Копія. Крім директорських обов'язків, він також був викладачем польської мови. Була це порядна людина з прикметами доброго педагога. На лекції польської мови він приходив завжди з пальтом "наопашки", яке ще збільшувало ширину його й так опасистого тіла. Його огрядна особа для не одного з нас була не раз темою карикатур, рисованих на зшитках під час лекцій.

Треба підкреслити, що Генрик Копія на посту директора гімназії в Сокалі, в роках 1918-1926, ставився до української молоді, до своїх вихованців, з великою толерантністю, дарма що польський уряд на

окупованих теренах усюди виявляв свою ворожість до українців. За дозволом дир. Копії існував у нашій гімназії Літературний гурток, влаштовувано свята в честь Тараса Шевченка, діяв Пласт. На негативний рахунок директора можна б записати факт ліквідації Пласту в нашій гімназії 1924 р., хоч це сталося не з його волі, а радше на доручення шкільної кураторії у Львові. Це трапилося, отже, надовго перед 1930 р., в якому польський уряд похоронив увесь Пласт. Як причину свого рішення кураторія використала нагоду: участь нашого пластового куреня в панахиді, відслуженій в пам'ять Ольги Басарабової, члена УВО, яку польська поліція замордувала в лютому 1924 року. Курінним у той час був учень 7-ої кляси, Василь Максимець. За цю "провину" пластунів Пласт у сокальській гімназії розв'язано, а Максимця виключено з гімназії.

Умови для розвитку й діяльности самостійних гуртків у нашій гімназії погіршилися з приходом на пост директора Урбана Пшиправи після того, як Генрик Копія перейшов працювати до університетської бібліотеки у Львові. Урбан Пшиправа мав марку україножера з кіл шовіністичної Народово-Демократичної Партії, т. зв. "ендеків". З його появою повіяло іншим духом, настав зовсім інший курс. На другому році свого панування в сокальській гімназії Пшиправа міг похвалитися своїм першим польонізаційним успіхом: він змусив промовця на Шевченківській академії виголосити доповідь польською мовою. Але про це згодом.

У шкільному 1933/34 р. обов'язки директора гімназії виконував Роман Ратусінський, а з наступного навчального року аж до другої світової війни директором був молодий, але протеґований урядом, Владислав Вітек. Восени 1939 р. до Сокаля прийшли московські "визволителі" і впровадили свою систему середнього шкільництва. Ця московська окупація тривала до кінця червня 1941 року, а в половині липня її замінила німецька. Осінню відновлено навчання в гімназії, директором якої був тоді Омелян Ковальський. Коли він трагічно помер (при малюванні кімнати в будинку гімназії впав з драбини), директором став Василь Олійник. Тоді ця гімназія мала назву: "Державна гімназія з українською мовою навчання в Сокалі".

УЧИТЕЛЬСЬКИЙ ПЕРСОНАЛ

Одним із найкращих наших учителів був довголітній катехит о. Захарій Лехицький, що крім релігії для українців учив також латини в нижчих клясах. Педагог високої кляси, він був нашим улюбленцем. Високого росту, з гарним обличчям, чорною чуприною і чудовим голосом — басом.

Навчання релігії відбувалося окремо для української і окремо для польської молоді. Не раз о. катехит Лехицький приходив перед почат-



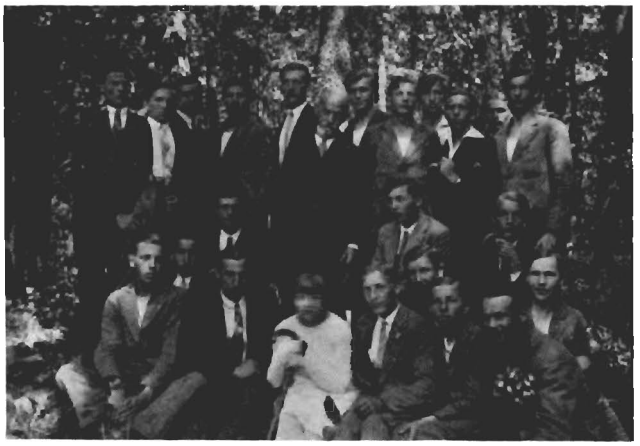
Проф. Климентій Слюзар, викладач німецької мови в гімназії і жіночій учительській семінарії.

ком лекції до нашої кляси, відхиляв легенько двері та звертав нам увагу: "Не робіть мені стиду перед нашими сусідами...", маючи на увазі учнів-поляків, що мали навчання в клясі поруч.

Катехитами в сокальській гімназії згодом були о. П. Голинський і о. д-р Теодор Вергун, що водночас був опікуном бурси для української молоді в Сокалі і мешкав у бурсі.

Крім навчання релігії, учні сокальської гімназії були зобов'язані ходити на т. зв. "екзорту". Кожної неділі чи свята учні збиралися в своїх клясах, по перевірці присутности виходили парами на хідник перед гімназійним будинком. Ряди учнів у дві пари тягнулися з гімназії до церкви, як довгі військові колони. Мала колона учнів-поляків ішла до місцевого костела в південній частині міста.

Довголітнім учителем та опікуном нашої кляси був Іван Литвин. Кожного дня він приїжджав до Сокаля з с. Поториці на маленькому візочку, що його тягнув малий коник. Візок і коня він лишав у багатого міщанина Каравана, що жив навпроти нашої гімназії. Литвин був для нас не тільки опікуном, але й репрезентантом української інтеліґенції, що вийшла з села, нашим виховником серед багато більшого числа вчителів-поляків. Був він високого росту і доброго серця. На жаль, його здоров'я підкошувала туберкульоза легень, від якої він в'янув і на наших очах помер 1923 року. Ми дивувалися, що медицина не мала



Прогулька гімназистів 7-ої кляси до Поторицького лісу, 1929.

жодного ліку на цю страшну хворобу в той час. Наука не знала ще антибіотиків, що могли б урятувати життя йому та багатьом іншим жертвам сухіт серед нашого населення.

Викладачем української мови був Степан Шах, якого слід зарахувати до висококваліфікованих учителів. (Варто нагадати, що офіційно польська шкільна влада вживала в школах слово "руський" замість "український"). Шах з'явився в нашій гімназії 1925 р. і перебував тут не довше, як три роки. Зі Сокаля його переведено до Академічної Гімназії у Львові з українською мовою навчання; згодом він став директором державної гімназії в Перемишлі. Був це завжди елеґантно зодягнений пан, "денді", що вирізнявся виглядом і поставою між усіма вчителями нашої гімназії. Навчання української мови й літератури вів на дуже високому рівні і дуже цікаво; кожна його лекція була для нас духовним бенкетом. Його лекції були для нас тим цінніші, що до того часу ми вчилися української мови лише самотужки, бо польська шкільна влада не дозволяла вивчати українську мову ґрунтовно. По його відході до Львова прийшов до гімназії україніст Антін Демчук, родом із Сокаля. Була це гарна і тактовна людина.

Викладачами польської мови були різні вчителі. В нижчих клясах вчив польську мову відомий польський поет, виразник футуристичного напрямку в польській літературі, З. Пшибось. Він був малого росту, завжди елеґантно вдягнений. Під час науки Пшибось бував захоплений своїми поетичними візіями і здавалося, що він не був зацікавлений своїми учнями, які одразу спостерегли його психіку.

У вищих клясах викладачем польської мови був Ян Шуфа — пострах для учнів у нашій гімназії. Він мав своєрідний стиль і методу навчання. Улюбленим "коником" — засобом у його навчанні був твір

Адама Міцкєвіча *Пан Тадеуш.* Шуфа знав його майже напам'ять і вимагав від нас вивчати напам'ять довгі уривки цієї польської епопеї. Наслідком цього поема *Пан Тадеуш,* хоч і гарна своєю формою, була предметом ненависти серед гімназистів. Шуфа був дуже вимогливий, головно ж у письмових вправах, що їх він часто перечитував кілька разів, за кожним разом вишукуючи нові помилки. В деяких учнів цілі сторінки домашніх вправ були покреслені його синім олівцем і мали страшний вигляд. Шкільні й домашні вправи у зшитках були вирішальним чинником в оцінці знання польської мови його учнів.

Таким же самим пострахом для учнів сокальської гімназії був учитель латини Роман Ратусінський, поляк. Його знання граматики та класичної мітології було блискуче. Зате поза рамки цього знання він не виходив: діяпазон його знання та інтелектуапьні здібності були дуже обмежені. Доказом того була його неспроможність скласти вчительський іспит, хоч і пробував це тричі.

Пізніше польську мову у вищих клясах учив д-р Єжи Поґоновський, який приятелював з Шахом. Він дуже гарно відносився до учнів-українців і часто, на перервах, розмовляв з ними українською мовою. В другій половині 30-их років Поґоновський відкрив адвокатську канцелярію у Варшаві і був оборонцем українців у Варшавському апеляційному суді.

Викладачами німецької мови були А. Процик і Кость Бутринський, обидва українці. Перший із них мав русофільські погляди, держав усе руку на серці й нарікав, що "мнє серце болі" (болить мене серце); він учив нас співати інтернаціональний студентський гимн "Ґавдеамус іґітур". Другий учитель, К. Бутринський, надміру нервовий, не міг дати собі ради зі збиточними учнями, що часто своїми вибриками переходили межі пристойної поведінки.

Учителем математики в нижчих клясах був М. Роґошевський, українець. Він мав гарну, чорну, виплекану борідку, яку часто гладив і підносив угору... У вищих клясах математики вчив Нікодим Ґавронський, поляк, який мав нервову звичку рухати вусиками, як крілик. Серед учнів гімназії ходила (мабуть, правдива) чутка, що цей учитель не мав навіть закінченої університетської освіти, а працю в гімназії дістав тому, що не було фахових учителів. В одній ділянці він був спецом, а саме в нарисній геометрії. Він знав її досконало і вмів нам її задемонструвати. Зате креслення геометричних фіґур у призматичній проєкції були його слабкою сторінкою. Учні-всезнайки дійшли до висновку, що поза однією ділянкою він нічогісінько не знав з математичних наук.

Навчання хемії в сокальській гімназії було на дуже низькому рівні, тому що учитель Б. Марковський сам мало що знав з цієї науки. Наші мудрагелі говорили, що він поза формулу води (H_2O) не вийшов... Мій

друг Григорій Мигаль так характеризує цього вчителя: "Бартек Марковський — цікава, оригінальна, а навіть комічна, але як же злобна постать. Я не знав, що він теж учив у гімназії, бо відомий був як учитель семінарії ще з-перед війни, про що розказували старші учні. Він мусів бути протеґованим і за австрійських часів, і в перших польських роках, бо це був не то неук, але таки дурак. Нічого він ні з фізики, ні з хемії не знав. Без підручника в руках нічого путнього сказати не міг. Заглядав до підручника, опитуючи учнів, бо не був певний, чи учень правильно відповідає... Він учив мене фізики один рік, я в нього нічогісінько не навчився, але оцінку мав добру. Він того року будував хату і кожного пополудня на допоміжних роботах у нього було не менше 30 учнів семінарії. Там і я оцінку в нього "заробив"..." Він не вмів защепити нам любов до тієї чудової науки і наслідком цього цей предмет не викликав зацікавлення серед учнів гімназії. Мене приваблювала хемія з її формулами, і я любив її над усе, дарма що вчитель цього предмету був невдаха в своїй професії.

На кращому рівні було навчання фізики. Вчителем був Іван Сокіл, уродженець с. Хлопятина, Сокальського повіту, українець, який умів захопити учнів своїм предметом. Він користувався науковим допоміжним приладдям і переводив багато експериментів, що приваблювали нас до вчителя і цієї дисципліни.

Історії вчив Войцєх Словік, поляк, який на лекціях часто ходив рівномірним кроком з одного кутка шкільної кімнати в інший, мовчки, з гадкою про те, щоб тільки швидше час минув... Учні були вдоволені тим, що не мусіли входити в історичну гущавину хрестоносних походів чи інших складних воєн. У приватному житті він був великий мисливець і рибалка, а також любив подорожувати. З учителем Словіком учні сокальської гімназії відвідували Шлезьк, Краків, Варшаву, сталеливарні в Гуті Королівській, копальню соли в Бохні з її чудовими сталагмітами і сталактитами. Він також навчав географії учнів нижчих кляс, а вчив він та пояснював чудово. Словік залишався вірний своїм соціялістичним поглядам і на робітничих парадах 1 травня маршував у робітничій колоні вулицею попри нашу гімназію.

Рисування в нашій гімназії навчав артист-маляр Я. Журавський, поляк, одружений з українкою Сатурською. Він ходив з учнями малювати цікаві краєвиди й архітектурні будівлі в Сокалі, мав звичку креслити різні картини на обкладинці шкільного щоденника. Серед малярів у Польщі він мав уже вироблене ім'я, часто брав участь у польських малярських виставках, а також виставляв свої картини у вітринах найкращих сокальських крамниць. Пригадую собі його картину-олію "Явна грішниця", що своїм кольоритом, своєю формою приковувала увагу прохожих глядачів.

Вкінці слід згадати вчителя руханки Станіслава Цибулю. Була це

проста людина і невідомо, чи він мав будь-які кваліфікації навчати руханку в гімназії. Одну ділянку він знав добре, а саме спортові гри. Він навчив нас грати в палянта, різновид північноамериканського бейзболу.

Між учителями було також двох жидів: Айзенберґ, який учив історію, і Цукєр — учитель німецької мови.

ПЛАСТ

Перші клітини організованого Пласту в Галичині постали перед першою світовою війною, восени 1911 року, при державній Академічній Гімназії у Львові. Засновником Пласту, як організації української молоді, був д-р Олександер Тисовський (псевдо Дрот).

Немає офіційних даних про те, що Пласт існував при сокальській гімназії перед першою світовою війною, але відомо, що вже в квітні 1914 р. у Сокалі вийшов журнал "Пласт". Це наочний доказ того, що Пласт у Сокалі був уже зорганізований. По українській визвольній війні Пласт відновив свою діяльність у Львові в 1920-1921 роках.

Також у сокальській державній гімназії, вже осінню 1921 року, створено пластову станицю, що мала назву: "Десятий полк ім. гетьмана Петра Дорошенка". Опікуном Пласту був учитель Іван Сокіл, колишній старшина УГА. Протягом шкільного року кожної суботи відбувалися сходини нашого "полку", на які приходив наш опікун і, на військовий лад, переводив перегляд усіх пластових частин. Згодом "полк" перезвано на "курінь", але назва "полк" таки залишилася аж до ліквідації Пласту в Сокалі. За пластовою термінологією, я вживаю правильний термін "курінь" замість слова "полк".

У склад пластової старшини нашого куреня входили учні вищих кляс гімназії: курінним був Богдан Блащук, курінним писарем Володимир Стефанишин, скарбником Дмитро Зінько (родом із Лещкова). Другим курінним Пласту був Юліян Савчук, родом з Угринова (пам'ятаю, що ходив у гарних чоботях). Курінь мав чотири "сотні", кожна "сотня" — чотири гуртки. Я належав до гуртка "Ведмеді". Гурткoвим у нас був Олесь Криницький. Сходини гуртків відбувалися по науці або у вечірніх годинах, у шкільних залях. Чисельність куреня досягала 200 членів. Всіх членів Пласту обов'язував пластовий однострій, що включав і пластовий капелюх, такий, як на еміґрації носять члени пластового куреня "Лісові чорти". Всі ми мали палиці, що також були обов'язковою частиною нашого пластового виряду. Під час курінних сходин гімназійне подвір'я було заповнене "пластовим військом" з палицями. Члени куреня засвоювали військовий вишкіл з гадкою, що ці вправи стануть їм у пригоді в майбутньому, в українській армії самостійної української держави.



Пластуни перед мостом до Забужжя. Стоять: в капелюсі артист Євген Мельник, всередині Волод. Стефанишин і Волод. Іватів. Сидить над написами "Тигри", 52 Пласт. Полк — мабуть Євгенія Караван.

В першій сотні сотенним був Михайло Павлюк, у другій Василь Тюхтій, обидва з Угринова. Вони носили блискучі, з твердими високими халявами чоботи, чим нагадували кавалерійських старшин, хоч не мали військових мундирів. Тюхтій — згодом ветеринарний лікар — служив при польській кавалерії. Павлюк став адвокатом у Сокалі (одружився з Дозею Свидницькою з Забужжя); за другої світової війни замордували його поляки в Грубешеві, де він тоді був посадником міста. Крім "військових" вправ на гімназійному подвір'ї, члени Пласту на своїх сходинах у домівці вивчали пластовий закон; пластовий гимн і пластову присягу ("Присягаюсь своєю честю, що робитиму все, що в моїй силі, щоб бути вірним Богові й Україні") кожний з нас знав напам'ять. Усе те була підготова до пластових проб і практичного "пластування".

Весною та в гарні осінні дні Пласт улаштовував прогулянки до лісу "Валявки" над Бугом, у північній околиці міста. Прогулянки ці були для нас великою подією та радістю. Там ми вчилися теренознавства, сиґналізації, читання знаків, слідів, вивчали в практиці азбуку Морзе. (Теренових ігор ми не переводили, як це роблять тепер пластуни у діяспорі). Кульмінаційним пунктом наших прогулянок були марші через місто. Маршували ми з піснею на устах. Ці марші не були по душі місцевій польській поліції, але вона не могла їх припинити чи заборонити, бо Пласт був леґальною гімназійною організацією. Не влаштовували ми літніх пластових таборів, бо ця ділянка праці в Пласті була в нас щойно в стадії плянування. Зате ми влаштовували свято весни на св. Юрія, патрона українського Пласту. Восени 1923 року ми влаштували пластову вечірку для всієї громадськости в залі Народньої Торгівлі під



Український літературно-науковий кружок гімназії в Сокалі 1928 р.
Сидять (зліва направо) 1-ий ряд: Петро Кошель, Іван Тетєрка, Павло Муха, Іван Хома, Льонгин Ляшук, Роман Чайковський, Роман Книш, Роман Голічек, Іван Смаль, Гупало, Володимир Тарнавський, Теодор Небожук;
2-ий ряд: Семен Гнатюк, Микола Мацюк, Михайло Покідко, Дмитро Штикало, проф. Степан Шах, Іван Климів, Євген Віюра, Осип Яхимович, Семен Романів, Євген Стефанишин.
Стоять (зліва направо) 1-ий ряд: Орест Тріска, Євген Вавринчук, Іван Поліщко, Льонгин Караван, НН, Сень, Леонід Мартинович, Володимир Плешкевич, НН, НН, Мирослав Медвідь, Богдан Мигаль, Михайло Марчук, 4 незнані, біля Є. Стефанишина стоїть Коханчук; *2-ий ряд:* Гриць Климів, НН, Михайло Климчак, Карпишин, Олександер Головач, 3 незнані, Степан Парфенюк, Володимир Мельник, Роман Гринюк, Петро Балей; *3-ій ряд:* Роман Кашубинський, Іван Гнатюк, Олександер Чиж, Роман Трешневський, Павло Мигаль, Андрій Дячишин, Ярослав Йонак, між В. Мельником і Р. Гринюком — Покідко; *4-ий ряд:* Володимир Медицький, Євген Карпяк, Степан Кошель, Богдан Пизюр, Петро Мусій, Мартинюк, НН, Василь Сидор, Володимир Гура, Іван Квасниця, Андрій Тхір і Лев Набак.

гаслом "Будьмо знайомі". На цьому вечорі виступав пластовий хор, що ним керував Ярослав Кнейчук.

Під час нападу бойовиків УВО на державну пошту під Бібркою в липні 1930 року згинув член УВО і водночас пластун сл. п. Гриць Пісецький, що був тоді в пластовому одностроі. Для польської влади це була зручна нагода ліквідувати Пласт. Це й сталося 26 вересня 1930 року. (Як сказано, в Сокалі ця сама доля стрінула Пласт далеко скоріше). Цей удар пластуни сприйняли з болем серця, але не підкори-

лися: з того часу Пласт перейшов у підпілля і далі проводив свою діяльність як у Львові, так і в інших містах Галичини вже в таємних формах.

Ще перед розв'язанням Пласту Володимир Стефанишин створив у Сокалі курінь старших пластунів "Крилаті". Членом цього куреня був теж сл. п. Петро Саноцький (родом з Тартакова), якого вбили поляки під кінець другої світової війни. Про Пласт у Сокалі згадує Василь Максимець у своєму спогаді, надрукованому в журналі "Пластовий Шлях".

ЛІТЕРАТУРНИЙ ГУРТОК

При сокальській гімназії існувало товариство учнів п. н. "Літературний гурток", членами якого були майже всі учні-українці. Сходини гуртка відбувалися час від часу в неділю по св. Літургії, в будинку гімназії.

Завданням Літературного гуртка була самоосвітня праця членів у ділянці української історії й культури, та в першу чергу української літератури. Участь членів у сходинах була дуже велика. Можливо помагало тут і те, що на сходини (за неписаним законом) запрошувано милих гостей — дівчат із дівочої учительської семінарії. Чи не тому була така велика фреквенція?... Їхня присутність на сходинах гуртка вносила елемент різнорідности в монотонність гімназійного життя.

Літературний гурток репрезентував перед дирекцією гімназії голова товариства. Його праця зосереджувалася в тому, щоб підшукати серед учнів гімназії (очевидно, українців) доповідачів із самоосвітніми рефератами, проводити сходинами та бути модератором у дискусіях, що відбувалися по рефератах.

Першим головою Літературного гуртка, заснованого весною 1924 року, був Софрон Коліда, родом із с. Опільсько, Сокальського повіту, мій сусід і великий приятель. Кожного дня він ходив пішки з дому своїх батьків до гімназії, міряючи своїми ногами 5 км дороги зі свого села до Сокаля. Цей стрункий, з гарним обличчям юнак, був дуже талановитий учень, один з найкращих у своїй клясі. Він був також виховником в українській бурсі на вулиці Шляхетській, де він і проживав в останні свої гімназійні роки. Тут він зустрів доньку о. д-ра Т. Вергуна, Марусю, і по закінченні студій у Богословській Академії у Львові одружився з нею. Відомий як великий патріот і громадянин, він був парохом у с. Махнівці Турчанського повіту. Про це гарно написав Іван Смолій у книжці "У зеленому Підгір'ї". Там і зустріла його смерть з рук червоних московських загарбників.

Другим головою Літературного гуртка в 1925/26 році був Теодосій Комарчевський, мій приятель, уродженець Хороброва. Він також закінчив Богословську Академію у Львові й одружився з донькою о. Кузенки, Марійкою. Живе тепер у Польщі. Останній раз ми стрінулися з ним

у селі Люблинець Новий, Любачівського повіту, де його тесть був парохом. У сусідньому селі, в Люблинці Старому, жили батьки моєї дружини; мій тесть був там директором школи. Наша зустріч пам'ятна тим, що в той час (осінь 1939 року) ми вперше побачили солдатів Червоної Армії, які прийшли "визволяти" братів українців з польського "шляхетського ярма".

Щороку в березні Літературний гурток улаштовував Шевченківський концерт, до якого ми готувалися довгий час. Багато часу ми витрачали на проби співу нашого хору, що ним керував наш друг Ярослав Кнейчук, син місцевого дяка при церкві св. ап. Петра і Павла. Наш Славко був дуже талановитим дириґентом. Не знаю, чи мав він музичну освіту, але здогадуюся, що він був самоуком, хоч із феноменальними музичними здібностями та чудовим голосом. Крім того, Кнейчук був талановитим скрипалем, прекрасно грав на фортепіяні та інших музичних інструментах. Покінчивши теологічні студії в Духовній Семінарії в Перемишлі, він став парохом у містечку Белзець, недалеко від Томашева. У 1943 році згинув з рук польських бандитів. Після Кнейчука дириґентом хору був Богдан Шилкевич.

Гімназійний хор у Сокалі складався з багатьох учнів-співаків, а солістом у ньому був мій найкращий друг Омелян Плешкевич, син о. Івана Плешкевича, довголітнього пароха с. Боратина. Всі сини о. Плешкевича були дуже музикальні, а було їх чотири: Маріян, Юрій, Омелян і Володимир. Репертуар нашого хору обіймав пісні українських композиторів старшої ґенерації, з-перед першої світової війни, напр. Ізидора Воробкевича і інших. В програмі академії на честь Т. Шевченка, крім хорових точок, був звичайно виступ дириґента нашого хору Ярослава Кнейчука із скрипковим сольо. Учасником наших академій бував ще один українець — учень чоловічої семінарії в Сокалі, вихованець учителя С. Реймaнського, Євген Курочка, родом з Нисмич. Весною 1927 року він помер на діябет у молодому віці.

В діяльності нашого Літературного гуртка 1927 р. сталася подія, яку слід тут згадати. Учитель української мови, Степан Шах — опікун Літературного гуртка, за підшептом і апробатою директора гімназії Урбана Пшиправи, впровадив новий елемент у програму концерту на честь Т. Шевченка: доповідь про його життя і творчість мала бути виголошена польською мовою. Цей проєкт викликав серед учнів велике обурення. Хоч Шах взявся за цю справу з великим запалом і послідовністю, мав він великі труднощі підшукати кандидата на промовця. Він просив мене написати доповідь і виступити в цій небажаній ролі. Коли я відмовився (хоча ми були в сердечних відносинах), він сам написав доповідь і доручив виголосити її одному учневі з математично-природничого відділу 8-ої кляси. Так чи інакше, академія в честь Т. Шевченка того року відбулася в нашій гімназії з безпрецедентною



Учні й учениці в брамі гімназії, VII кл. Сокаль 17.XII.1929.

доповіддю польською мовою. Початок промови пам'ятаю досі. Промовець почав її українською цитатою Шевченкової поеми "На вічну пам'ять Котляревському":

Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!

"Tak śpiewał wieszcz narodu ukraińskiego Taras Szewczenko..." і далі читав усе польською мовою. Його слова прогомоніли серед гробової тиші авдиторії, що заповнила гімнастичну залю по вінця.

Реакція на цю промову була дуже неприхильна не тільки серед учнів, але й також серед громадськости Сокаля і поза ним. У популярному півтижневику "Новий Час", що виходив у Львові в пресовому концерні І. Тиктора, був надрукований дуже критичний допис про наш концерт, підписаний криптонімом. Дописувач усю вину за виступ промовця на Шевченківській академії з доповіддю польською мовою скинув на Степана Шаха. Дійсно, така подія трапилася перший раз в історії нашої гімназії по першій світовій війні. Ніхто не знав, хто був автором допису, але сам Шах переказав мені, що цей допис написав Африкан Хрущ, мій земляк з Хороброва, який у той час був секретарем філії Т-ва "Просвіта" в Сокалі. У місті ходили поголоски, що в результаті цієї події Степан Шах здобув велику ласку в шкільній кураторії у Львові, яка, оцінюючи цей його успіх в її польонізаційній політиці в Галичині,

перевела його з Сокаля до Академічної Гімназії у Львові, а згодом на пост директора державної гімназії з українською мовою навчання в Перемишлі. Чи ці чутки були правдиві, мені не відомо, бо це міг бути також тільки випадковий збіг обставин.

ГІМНАЗІЙНА ОРКЕСТРА

В 1930-их роках у сокальській гімназії зорганізовано духову оркестру. Кошти закупівлі інструментів покрила дирекція школи. Опікуном оркестри був учитель Нікодим Ґавронський, а його асистентом — учень Богдан Шилкевич. Оркестра ця була у стадії розвитку і не перевищала аматорського рівня у своїх виступах на форумі сокальської гімназії.

РАДІОАМАТОРСЬКИЙ КЛЮБ

У навчальному році 1921/22 цей же вчитель Ґавронський зорганізував у гімназії радіоаматорський клюб. Великим прихильником і його правою рукою в ділянці радіотехніки був учень Михайло Трешневський, син о. Е. Трешневського, пароха в Хороброві та Варязького декана. Членський внесок до клюбу становив 5 польських злотих, що на ті часи була чимала сума. Радіотехніка була улюбленим зайняттям Ґавронського, який бажав цю ділянку опанувати і висліди своїх дослідів продемонструвати учням нашої гімназії.

КУРС ТАНЦІВ

Треба ще тут згадати, що дирекція гімназії в шкільному році 1921/22 дала дозвіл улаштувати курс танців, що його провів якийсь мандрівний учитель танців, гарно вдягнений, елеґантний пан. Курс тривав три тижні, а його учасниками були гімназисти та учениці жіночої семінарії.

СПОРТ

У сокальській гімназії не було жодних спортових команд. Під час лекцій руханки учні брали участь у всіляких спортових іграх, а особливо любили відбиванку.

ЗАГІН ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВИ

У згоді з мілітаристськими тенденціями польської окупаційної влади на землях Західньої України дирекція гімназії, на доручення шкільної кураторії, заснувала Загін військової підготови (Гуфєц пшиспособєня войсковеґо). Була це парамілітарна організація, що мала на меті дати середньошкільній молоді початковий військовий вишкіл. "Стріль-

ці" в цьому загоні вчилися стріляти по цілях з ручної вогнепальної зброї. Комендантом загону був учень нашої гімназії Казімєж Садовяк, що в той час мав уже певні зачатки на професійного старшину польської армії; при тому був великий україножер.

ЖІНОЧА ВЧИТЕЛЬСЬКА СЕМІНАРІЯ

Після польсько-української війни засновано в Сокалі, крім державної гімназії, також жіночу вчительську семінарію з польською мовою навчання. Була це приватна школа, спершу під опікою якогось польського товариства, а зчасом вона дістала право "прилюдности". В своїх початках ця школа не мала власного будинку і приміщувалася в нашій гімназії. Навчання відбувалося в пополудневих годинах. По якомусь часі, в 1925-1926 роках, місто вибудувало для вжитку жіночої семінарії окремий будинок на Львівській вулиці, навпроти польського костела, приблизно за один км від гімназійного будинку. З того часу семінарія усамостійнилася. Її директором став А. Покорни, який давніше вчив рисування та німецької мови в чоловічій семінарії. Наука тривала 5 років. Абсольвентки семінарії ставали вчительками в початкових школах. Учениць у семінарії було приблизно 200, з того — приблизно 75% українок і 25% польок.

У складі вчительського збору жіночої семінарії були як українці, так і поляки, з перевагою цих останніх. Між учителями-українцями слід згадати д-ра Луку Луцева, який був викладачем української мови. Був це великий авторитет для всіх учениць і добрий знавець української літератури. Хоч він утішався повагою серед учениць, то не раз був предметом і таких жартівливих зауважень з боку дівчат, як ось: "Пане професоре, якщо ви оженитеся зі мною, то я вам усі ґудзики попришиваю...", говорила Маруся С. Згодом Лука Луців жив у Нью-Йорку і працював членом редакції "Свободи". Помер 1 грудня 1984 року в Філядельфії.

Учителем історії та географії в семінарії був Гнат Гнатюк, родом з Угринова. Він також був предметом жартівливих зауважень молодих дівчат.

З-поміж студенток жіночої семінарії в Сокалі слід згадати уродженок Сокаля, які вийшли з міщанства та з родин середньої кляси цього міста. Багато було учениць із сіл Сокальщини і також з інших повітів Галичини й Волині. Ученицями в семінарії були, м. ін., Софія Горошко, (згодом — моя дружина), Оля Гапанович — прибрана донька вчителів Федора і Марії Вибранців з Хороброва, Маруся Салук (донька о. Л. Салука) і Наталка Сисак (померла на сухоти 1930 р.). З гурту абсольвенток семінарії вийшла теж моя тітка Тетяна Ременьовська, яка спочатку вчителювала в Білорусії, а потім у Польщі.



Будинок чоловічої вчительської семінарії.

ЧОЛОВІЧА ВЧИТЕЛЬСЬКА СЕМІНАРІЯ

Державна чоловіча семінарія в Сокалі існувала ще перед першою світовою війною. Її врочисте відкриття відбулося 31 серпня 1895 року. Тоді ж при цій школі зорганізовано бурсу для семінаристів. Спочатку семінарія містилася в будинку початкової школи на Забужжі, передмісті Сокаля. В тому році був тільки перший курс із 50 учнями, з того за релігією — 24 римо-католики, 22 греко-католики і 4 жиди.[1] В 1921/22 р. семінарія містилася в будинку гімназії, займаючи там цілий партер.

Зчасом семінарія перенеслася до нового будинку на розі вулиці Тартаківської і Маркіяна Шашкевича, у східній частині міста. Будинок цей був споруджений у той самий час і в тому ж стилі, що й державна гімназія в Сокалі.

Уже за польської окупації Галичини, 1925 року, семінарія святкувала своє 30-ліття. З тієї нагоди вийшла 100-сторінкова книжка про історію цієї освітньо-виховної установи; на жаль, наскільки мені відомо, це видання не збереглося.

Хоч до першої світової війни чоловіча семінарія була двомовною ("утраквістичною"), за Польщі вона стала державною школою з польською мовою навчання. Завданням учительської семінарії було підготувати учительські кадри для початкових шкіл Сокальського повіту. Навчання тривало п'ять років, тобто мало 5 курсів, з яких кожний нараховував 30-40 учнів. П'ятий курс був призначений головно практичній підготовці до вчительської професії.

Першим директором школи був Іван Матіїв, а потім на його місце прийшов Володимир Коцовський (помер 1920 р.), який разом з проф.

---

1. Микола Кравчук, "Чоловіча учительська семінарія в Сокалі", *Надбузька Земля*, (ЗСА-Канада), ч. 1, 1978.



Учні чоловічої учительської семінарії прощають свого професора Хоміцького, звільненого польською владою з праці. Сокаль, 22 листопада 1929.

О. Огоновським був співавтором малої граматики української мови. В словниковій частині Енциклопедії Українознавства віднотовано творчість цього сокальського педагога, письменника і науковця.[2] У половині шкільного року 1921/22 директором назначено Євгена Мандичевського, сина українського священика, який був послом до Віденського парляменту. Мандичевський був дуже добрим педагогом, мав великий організаційний хист, на лекціях української мови й літератури говорив українською мовою. Був одружений з полькою, своєю колишньою секретаркою. У 1925 році розійшлася в Сокалі вістка, що Мандичевський "змєніл обжондек" (змінив обряд) і перестав ходити до нашої церкви. Григорій Мигаль, випускник учительської семінарії в Сокалі, подає наступну інформацію в зв'язку з цією подією:

"На це дуже гостро зареаґував наш незабутній катехит о. д-р Олекса Грицик, бо того ж року ніяк не хотів сісти до матурального знімка біля Мандичевського. Коли хлопці, просто в сльозах, його просили, він заявив: "Я коло тієї свині не сяду". І на тому знімку залишилося одне порожнє місце, біля Мандичевського".[3]

В половині квітня 1927 р. серед сокальчан поширилася поголоска, що Мандичевський пішов на пенсію, ще перед закінченням шкільного року. На ділі, він став інспектором шкіл у Камінці Струмиловій. Обов'язки директора в семінарії після того виконував поляк С. Романовський. На його місце прийшов А. Андрухович, учитель державної семі-

2. *Енциклопедія Українознавства*, том 3, стор. 1153.
3. Григорій Мигаль у листі до автора з 9 березня 1983 р.

нарії та викладач вищих учительських курсів у Львові. Він працював на тому посту аж до вибуху другої світової війни.

Учительський персонал у чоловічій семінарії мінявся. У той час, як директором був Іван Матіїв, катехитом був о. Андрій Козій. На його місце прийшов згодом о. Олекса Грицик. Серед учителів-українців у семінарії були: Банах, Сильвестер Вітошинський, Йонак, Г. Гудим, Є. Гамерський, Елііів. Серед учителів-поляків: Адольф Покорни, Судол, Ґурняк, Станіслав Цибуля, С. Романовський, Б. Марковський, І. Станкевіч, С. Рейманський, Беднарський, Захарчук, Струсінський, Марія Бролік, Дембіцький і В. Марковський — чудовий учитель природознавчих наук, педагог з Божої ласки.

У чоловічій семінарії в Сокалі існували український і польський літературні гуртки. В українському гуртку головували Бойчук (із Забужжя) і Бен (уродженець Сокаля). На сходинах Літературного гуртка учні читали доповіді на різні теми, головно з літератури, але й також з таких віддалених від неї тем, як математика, фізика чи біологія. В 1925 р. дир. Є. Мандичевський з'єднав обидва літературні гуртки в один під польською назвою: "Кулко літерацкє". "Кулко" це проіснувало недовго через брак зацікавлення ним серед учнів семінарії.

В учительській семінарії були три оркестри: струнна, симфонічна і духова. Дириґували цими окрестрами вчителі музики й співу. Творилися також струнні дуети, тріо, квартети, що в них першу скрипку грав Григорій Мигаль. Між учнями-українцями на перше місце висувалися музики: Юліян Луцик, Григорій Мигаль і Євген Курочка. Перед Луциком був у семінарії один талановитий скрипаль родом із Сокаля (на жаль, прізвища не пам'ятаю), який виконував речі малої форми, як серенади, клясичні вальси, а навіть деякі частини скрипкових концертів.

У семінарії діяли три хори: загальний, український і польський. Дириґентами українського хору були: Побережко, Юліян Луцик, Олекса Гнатюк, Григорій Мигаль, Євген Курочка. Опікунами хору були вчителі Вітошинський і Елііів. Український хор майже кожного року влаштовував концерт у честь Т. Шевченка, у виконанні учнів семінарії.

ІНШІ ШКОЛИ В СОКАЛІ

У Сокалі перед другою світовою війною існувала приватна Торговельна школа, власником якої був Корвін-Кохановський. Спершу була вона трирічня, а згодом її програму розширено на чотири роки і названо Купецькою гімназією. Викладовою мовою була там польська. Учителями в цій школі з українців працювали проф. Іван Тріска та Ярослав Давидович. Школа ця була дуже на часі, зокрема для українців, які розбудовували промислові й торговельні підприємства й верстати праці у своєму місті.



Шевченківський концерт у Сокалі 1935 р. Учасники — учні й учениці гімназії і чоловічої вчительської семінарії. В другому ряді зліва сидять: Євген Пизюр, Слава Сенів, диригент Роман Книш, Маруся Ничай, Дмитро Маївський, Слава Вергун, Мирон Маївський, Люба Котик, Івась Капустій і Марійка Долгун.



Будинок сокальської чоловічої семінарії.



Шоста кляса гімназії в 1927 р.
Сидять на землі, зліва направо: *Я. Йонак, Іван Климів (Леґендв), І. Кісик, Василь Дишкант.*
Сидять на кріслах, зліва направо: *О. Яхимович, Я. Давидович, Я. Була.*
Стоять зліва направо: *Н. Н., Н. Н., Р. Трешневський, 8-ий І. Базарко, 9-ий Е. Мельник (Америка), 3-ій з кінця В. Медицький.*



Український хор гімназійної молоді в Сокалі в роках 1927-28.
Сидять зліва направо: *О. Віюра, Р. Трешневський (Америка), проф. А. Демчук, Б. Мулькевич, Р. Граб (лікар в Америці), П. Мусій.* Стоять 1-ий ряд зліва направо: 6-ий *П. Балей (Америка),* горішній ряд, зліва направо: *І. Базарко, Н. Н., Семен Романів (Канада).*

Люба Котик-Галібей

СПОГАД ЗІ ШКОЛИ В СОКАЛІ

Як у Белзі, так і в Сокалі народні школи для дівчат були ведені Сестрами Феліціянками в польському шовіністичному дусі. Вчительки-законниці заставляли нас говорити лише польською мовою. Українська мова була теж одним із предметів навчання, але вчила її нас сестра, яка сама слабо нею володіла, так що ми, учениці, не раз мусіли поправляти її граматику.

Сестри-учительки були різних характерів, але спільним для них усіх був притаманний полякам шовінізм, зокрема в Сокалі. Моїй сестрі Наді досить сильно далася взнаки сестра Сикстуса. Мене вчила сестра Флявія, зразу в Белзі, а потім у Сокалі. Сестра Флявія, яка в Белзі ставилася до мене звичайно приязно, по нашому переїзді до Сокаля швидко змінила своє ставлення. Навіть моє ім'я "Люба", зглядно "Любов", перемінила самовільно на польське "Мілосьць" і так виписувала його на моїх свідоцтвах: "Мілосьць Котик". Так було аж до кінця сьомої кляси народньої школи.

Коли я внесла заяву на дозвіл складати вступний іспит до гімназії, урядовець відкинув мою заяву, мовляв, ім'я на свідоцтві не згідне з метрикою народження. Отже, хоч були вже літні вакації, мені довелося відшукати мою учительку п-і Анну Романовську та настоювати, щоб вона переписала моє останнє свідоцтво на ім'я "Любов". З того часу я вже не мала нічого спільного з "Мілосьцьов".

В Сокалі учні народніх шкіл ходили на богослуження до церкви св. Михайла при вулиці Шляхетській. Привілей учащати до церкви св. ап. Петра і Павла належався тільки гімназистам і семінаристам.

Моїм катехитом був о. Лука Салук, зразу в Белзі, а потім у Сокалі. Це були роки 1925-1932. Ми, школярі, швидко збагнули, що наш отець катехит був не тільки священиком, але й щирим українським патріотом. Він не раз сварився з Сестрами Феліціянками, закидаючи їм загарбницькі інтенції щодо України і молодих українських душ.

За ініціятивою о. Салука і під проводом пані Салукової, ми — дівчата народньої школи — належали до Марійської Дружини. Пані Салукова зорганізувала також дівочий хор і ревно вчила нас церковних пісень, що їх ми з набожністю співали кожної неділі і свята в часі

Служби Божої, яку для нас відправляв о. катехит Лука Салук. Ми співали зі справжнім натхненням, вдивляючись у чудово вирізьблене обличчя нашої дириґентки. Краса пані Салукової повністю гармонізувала з іконами чи образами преподобних юних мучениць із "Житій Святих".

З моїми гімназійними роками в Сокалі тісно пов'язані спомини про шляхетну сім'ю панства Вергунів. Отець д-р Теодор Вергун , що походив із Цеблова, був високоосвіченою людиною, мав докторат із студій у Римі. Пані Бронислава Вергунова походила з родини Татарнюків в Озерянах. Це була особа винятково лагідної вдачі, завжди погідна і привітна. Дітей у сім'ї було четверо: Маруся, Славця, Ромко і Любко. Маруся дуже рано вийшла заміж за Софрона Коліду, згодом — священика. Мали вони сина Юрка і донечку Надю.

Слава була моєю гімназійною товаришкою. Тому що вона мала всі потрібні шкільні підручники, я часто приходила до неї, щоб разом учитися. Панство Вергуни і їхні діти ставилися до мене майже як до члена їхньої родини. Особливо Славця була зі мною завжди дуже щира й сердечна і я зберегла пам'ять про неї як про найкращу подругу моєї юности.

Панство Вергуни були незвичайно гостинні. При довгому їдальному столі в їхній хаті мало коли засідала тільки сама родина. Звичайно гостював у них ще хтось з їхньої подальшої родини, а дуже часто й принагідні особи, що в обідню пору зайшли в хату. Господарі любили вгощувати всіх за українським звичаєм "чим хата багата". А їхня хата була справді багата любов'ю, приязню і щирістю.

Сумом повіяло в цій гостинній і гамірній хаті по несподіваній смерті їхньої найстаршої доні Марусі. Вона померла у віці 20-21 років, після народження другої дитинки — Наді. В той час не було ще ліків, щоб запобігти післяпородовим комплікаціям. Залишилися сирітками — маленький Юрчик і немовлятко Надя. Розпука огорнула цілу родину. Маленьку сирітку привезено до Сокаля з найнятою в горах нянею Ганною, яка кормила своєю груддю кволе дитятко.

Отець Теодор незвичайно любив цю свою внучку. Він звичайно сам заколисував її до сну тихенькою піснею, а при тому — до сліз тужив за так передчасно згаслою донею Марусею. Запам'ятався мені такий момент. Сплячій дитині почала докучати настирлива муха. Бриніла над нею, сідала то на головку, то на ручку, перебиваючи дитині сон. Отець Теодор терпеливо відганяв муху, а врешті зловив її і викинув за вікно. Поглянувши на присутніх у кімнаті, тихо промовив:

— Отака, нікому непотрібна, муха має право на життя, а моя Маруся, як скошена квітка, лежить у холодній землі...

При тих словах обтер з очей сльози, а нам усім стискалося серце

на вид тієї розпачі й болючого почуття безсилля жорстоко долею діткненої людини.

Панство Вергуни до кінця свого життя сердечно піклувалися своїми внуками і навіть серед дуже несприятливих умовин вивели їх у люди.

Як учитель і виховник, о. д-р Т. Вергун завжди радо ділився багатством свого знання й досвіду зі своїми учнями. А знання і пам'ять у нього були феноменальні. Під час лекцій він без заглядання до записок цитував з пам'яті клясичні уривки з Гомерової "Іліяди" та "Одіссеї", з Ціцерона, Овідія, Ґете, Шіллера... Це була справді всесторонньо освічена людина. Як наш катехит, о. д-р Вергун розкривав нам, молодим учням, очі на речі і проблеми, яких ми самі ніяк не доглянули б. Він вказував нам шлях до осягнення знань і при кожній нагоді підкреслював нам важливість освіти.

На так званих "екзортах" перед Службою Божою кожної неділі о. д-р Вергун не просто "проповідав", але навчав нас. Наші юні серця і мозки, спрагнені науки, вбирали в себе , як губка, бодай краплини з його обширних знань. Наш катехит не обмежувався навчанням релігії та історії Церкви. Він давав нам і в неділі справжні лекції, переплітані цитатами зі світової літератури, презентував нам зразки мистецтва тощо. Від о. д-ра Вергуна, будучи в 5-ій клясі, я вперше почула і захопилася твором "Божественна комедія" Данте і його романтичною Беатріче.

Після екзорти, збудовані на дусі, заохочені до дальшої праці над собою, ми йшли парами з будинку гімназії до величавої церкви св. ап. Петра і Павла на Службу Божу. Наш похід-марш був наче символом походу вгору до вершин, "пер аспера ад астра", коли ми всі гуртом ступали сходами все вище до храму безконечної мудрости Божої.

Тут, у храмі св. ап. Петра і Павла, ми знаходили місце і час на дальші роздумування, на аналізу себе самих і всесвіту. Тут людина почувала себе маленькою крихіткою, незамітною істотою, яка могла тільки повторяти за Сократом — "Ойда готі уден ойда" — "Знаю, що нічого не відаю", чи радше, що "так мало знаю". І ця істина правдива й актуальна протягом всього життя людини.

Всі ми, як це притаманне молоді все і всюди, мали свої мрії, надії, пориви й палкі бажання. І, як звичайно, більшість наших мрій і задумів розбивалася об каміння твердої дійсности. Іржаве "решето" долі багатьох із нас, опинившись у руках неприязно до нас настроєних "наставників", пересівало нас так, щоб якнайменше нас дійшло до матури й до осягнення свідоцтва зрілости.

Чимало українських учнів відпадало головно через важкі фінансові труднощі. Річна оплата за науку була 220 злотих, у двох ратах по 110 злотих. На ті часи це була величезна сума для більшости учнів із сільської молоді.

Згадати б про наш дівочий гурток. В 1934 році було нас, дівчат-українок, у всіх відділах 5-ої кляси десять: Маруся Ничай, Слава Сенів, Слава Вергун, Маруся Свидницька, Галя Ніткевич, Ірина Була, Люся Хом'як, Стефа Тріска, Марійка Довгун і Люба Котик. Дві з них перейшли до інших гімназій, одна склала матуру в 1937, а ще одна в 1938 році. Решта відпали зовсім від науки, або склали іспит зрілости у пізніших роках.

Сокальська гімназія була від 1932 року коедукаційною, а хлопців по клясах було набагато більше, як дівчат.

В моїх гімназійних роках (1932-1937) одним з важливіших досягнень у житті української молоді в Сокалі було влаштовування у своїх школах Шевченківського свята кожного року в місяці березні.

В 1935 році студенти гімназії домовилися зі студентами учительської семінарії, щоб спільно влаштовувати Шевченківські концерти. Не пригадую собі вже, хто був ініціятором того щасливого почину, але вислід був дуже позитивний, чудовий. В 1935 році нашим дириґентом був старший гімназист Роман Книш, а в наступному році — студент учительської семінарії Іван Капустій. На жаль, цей другий концерт, у 1936 році, хоч дуже добре підготований, не відбувся, найправдоподібніше через те, що не було дозволу від уряду, конкретно — від тодішнього старости Костоловського.

З приємністю згадую той ентузіязм, з яким ми всі сходилися на проби хору перед згаданими двома імпрезами. Десятки хлопців і дівчат сходилися, знайомилися, заприязнювалися, нав'язували особисті симпатії та невинні юнацькі "романси".

Перша імпреза була дуже вдала. Простора руханкова заля нашої гімназії була вщерть виповнена українцями з Сокаля й околиці. Відчувалося спонтанне загальне душевне піднесення й задоволення. Успіх Шевченківського свята полягав не лиш у бездоганному технічному виконанні концертової програми. Найважливішим і найціннішим, на мою думку, був сам факт об'єднання і духовно-ідейного злиття двох гуртів студентів, які до того часу діяли відокремлено. Всі ми разом почувалися вже немов члени однієї родини і щиро раділи великим успіхом спільної імпрези. Рясні оплески всієї святкової громади — авдиторії ще дужче скріплювали в нас почуття національної гордости з приналежности до єдиної великої, свідомої своїх завдань, української національної спільноти.

І це було те найцінніше, це був — за словами Івана Франка — "завдаток...дар весільний" нашої юности, на все дальше життя і змагання.

Іван Тріска

У ТОРГОВЕЛЬНІЙ ШКОЛІ В СОКАЛІ

Перший заклад торговельного навчання в Сокалі постав у 1929 р. як приватна триклясова школа. Я став учителем у цій школі 1930 р. За собою мав я польську в'язницю (трирічний вирок на суді присяглих у Львові), чотири роки студій у Ягайлонському університеті в Кракові, тримісячну практику в державному Інституті сільського господарства в Бидґощі та дворічну службу в польському війську, в тому 9 місяців у школі підхорунжих піхоти в Замброві. На одномісячну відпустку я приїхав до своєї рідні в Сокалі в мундирі кадет-аспіранта, а вже за місяць я отримав від староства поручаючий лист для учительської праці у згаданій торговельній школі.

Школа приміщувалася в будинку колишньої жіночої учительської семінарії на вул. Львівській. Там я застав, м. ін., о. Л. Салука, який навчав предмету релігії, та учителя гімнастики Ярослава Давидовича. Директором школи був Г. Фройндліх. Навчання відбувалося польською мовою. Всіх учнів у школі було біля 200, з того більш-менш половина поляки, а половина українці та жиди. По кількох роках, з 1936/37 почавши, цю приватну торговельну школу перейменовано на 4-клясову купецьку школу гімназійного типу.

Мені припало навчання предметів — товарознавства і купецької бухгалтерії. В неділі і свята я водив учнів-українців на богослуження о 9-ій ранку до церкви св. ап. Петра і Павла. Українська молодь була свідома своєї національности і на перервах між лекціями учні розмовляли між собою і зі мною українською мовою.

У 1937/38 шкільному році, коли школа була вже 4-клясовою купецькою гімназією, виникнув там гострий конфлікт, в який і я, рад-не-рад, включився. Польський катехит ксьондз Шукальський не дозволив приходити до костела учням-українцям римсько-католицького віросповідання тому, що вони в той час були одягнені в українські національні строї. З уваги на цю заборону, я брав їх до групи учнів, які йшли на богослуження в українській католицькій церкві.

На найближчій учительській конференції дир. Фройндліх поставив внесок, щоб одну ученицю — українку римсько-католицького обряду усунути зі школи. Я, як господар 4-ої кляси, запротестував і вимагав

подати поважнішу причину такого жорстокого кроку. Тоді ксьондз Шукальський іронічно "порадив" мені не турбуватися справами української молоді, бо не варто, тим більше, що він знає, що серед його парафіян римо-католиків трапляються теж такі прізвища, як моє. Я відповів йому в тому ж іронічному тоні, що не тільки це, але й що мій рід славиться теж шляхетським гербом. Ксьондз Шукальський відразу поцікавився, що це за герб такий. Я відповів йому байдужим тоном: "Два пси в тарчи: єден с..., а другі варчи".

Настала констернація між учителями. Ксьондз почервонів зі злости і зірвався до виходу, кричучи до мене: "За Збруч! За Збруч, а нє в Польсце учиць!" Також дир. Фройндліх суворо скартав мене за "нетакт", а згодом заповів, що я буду вчити в школі тільки до кінця шкільного року, а покищо "не маю права" вживати української мови поза моїм помешканням.

Два тижні пізніше до нашої школи прибув на візитацію начальник виділу Львівської кураторії з двома інспекторами. По розмові зі мною мені доручили зголоситися наступного тижня в кураторії у Львові. Там мені запропонували переїхати до Станиславова і перебрати керівництво українською торговельною школою вже з початком шкільного року 1938/39.

Я мусів відмовитися від цієї пропозиції, бо опинився в доволі скрутній ситуації. Моя дружина важко хворіла, а мене самого покликали на літні військові вправи саме на час вакацій. Коли ж я повернувся з вправ до Сокаля, дир. Фройндліх прийняв мене назад до своєї школи і то з підвищеною платнею.

Але дні Польщі були вже почислені. Змобілізований до польської армії, я побував коротко на фронті і разом з іншими попав у полон. Мені пощастило втекти з полону і я знову опинився в Сокалі при родині. Коли на зміну більшовикам 1941 р. прийшли німці, мені доручили керівництво вже українською школою. Тодішній посадник м. Сокаля д-р Степан Ріпецький дав мені доручення зорганізувати заново державну 4-клясову купецьку школу-гімназію. Я це зробив і школа під моїм керівництвом працювала майже нормально впродовж наступних трьох років, від осени 1941 до літа 1944 року. Школа мала суто український характер, бо як учні, так і вчителі були майже виключно українці. Про ці роки розповідає у своєму спогаді Михайло Климчук.

В тому часі, коли я перебував на фабриці в Себечеві, мене схопили невідомі мені люди і повели до лісу... За порукою знайомого старшини, мене взяли до санітарної служби в УПА. Далі, я побував у Кракові, Відні й інших містах, не оминув також табору полонених. З приходом американських військ я від липня 1945 до 1947 р. працював у шпиталі ДП в Реґенсбурґу. В 1952 році (6 лютого) я виїхав до Нью-Йорку, а потім працював у Ньюарку, висилаючи із заробітку допомогу родині в



Проф. Іван Тріска, директор Торговельної Школи в Сокалі.



Торговельна Школа в Сокалі, кляса 1-ша Б, 20.3 1942. Наперед посередині *проф. Роман Козира. (З архіву Михайла Климчука в Англії).*

Україні. В Ньюарку я мав нещастя впасти жертвою брутального нападу бандита-мурина, був пограбований і важко побитий. Нездібний до праці, я перебував у шпиталі в Трентоні, а по двох роках перейшов на утримання міської суспільної опіки в Іст Орендж, Н. Дж. В тій невідрадній ситуації, без родини і без контакту з родиною, перебуваю я тут уже понад двадцять років...

Семен Романів

ПРОМБАНК (ПРОМИСЛОВИЙ БАНК)

(Інституція, що будувала третій стан української спільноти в Галичині)

Український народ, будучи довгими століттями без своєї держави, втрачав на користь своїх займанців не лише свою провідну верству, але й теж своє свідоме населення по містах, яке рівнож денаціоналізувалося, а в парі з тим майже вся торгівля, промисл і ремісництво стали неукраїнські по всіх містах на нашій прадідівській землі. Звичайно місто є формуючим політичним чинником кожного народу, а ми, через втрату своїх міст, були наражені на те, що чужий, нам ворожий елемент, не давав нам змоги формувати своє політичне життя, коли для цього була найкраща нагода.

Після прогри визвольних змагань за свою державу, по першій світовій війні, багато наших кол. військовиків взялися розбудовувати українську кооперацію. Треба признати, що розбудова української кооперації в трьох галицьких воєводствах (Львів, Станиславів і Тернопіль) досягла поважного успіху, бо на кінець 1938 р. всіх кооператив було 3455, а збірна балянсова сума (на кінець 1937 р.) становила 58 300 000 польських злотих.

В числі поданих кооператив був і Промбанк, що належав до типу кредитових кооператив, яких було всіх на кінець 1938 р. 668. Таке виказує статистика Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові. В той час у всій Польщі діяли 38 банків: 26 приватних, і між ними наш Земельний гіпотечний банк, 4 комунальні банки, 3 державні й один емісійний, що був приватним емісійним банком. Крім цих банків, які мали свої філії, діяли ще 4 заграничні банки з дев'ятьма філіями. Польський кооперативний закон дозволяв кредитовим кооперативам уживати назву "банк", однак такі "банки" не мали права провадити всіх банкових чинностей. Всі Українбанки, Центробанк і Промбанк (за винятком Земельного гіпотечного банку) були кредитовими кооперативами.

Промбанк це, мабуть, наймолодша дитина між українськими кооперативними банками в Галичині, але його ріст був такий швидкий, що його не мав ні один український кооперативний банк у Галичині протягом її історії. Головним двигуном цього росту був інж. Атанас Міляннч. Сам Міляннч не був ученим економістом, бо він, закінчивши політех-

ніку в Данціґу, був інженером-спеціялістом будування фундаментів. Одначе він був знаменитий організатор господарського життя. Він, щойно закінчивши студії, вернувся додому та зараз був заарештований "за революційну роботу", що траплялося звичайно нашим активним людям, а особливо молоді. Незабаром після виходу з ув'язнення він зорганізував КІР (Кооперативу Інженерських Робіт). Ця широковідома інституція побудувала багато українських просвітянських домів, молочарень, кооператив, церков і т. ін. Недовго загрівав місце в КІР Міляних, бо він хотів розбудовувати всебічно господарське життя і, після деякої перерви (бо довелося йому відбути й Березу Картузьку), взявся організувати Промбанк, щоб з тієї бази організувати нашу торгівлю і промисл.

В той час наші купці і промисловці у Львові мали свою станову організацію, Союз Українських Купців і Промисловців (СУКіП), при якій була недіюча кредитова кооператива. В половині 1936 р. Міляних, разом з інж. Я. Цімурою, почав організувати масово дрібну ощадність до тієї кредитівки і перезвав її на Промбанк. Цімура, великий ентузіяст дрібної ощадности, зумів зорганізувати широку сітку дрібно-ощадностевих збірниць по всьому Львові, головно по ремісничих верстатах, фабричках, торговельних станицях тощо. На кінець 1938 р. у Львові самих збирачів дрібної ощадности було 185, а в цілому краю ще більше, бо всіх збірниць було 114, а в деяких збірницях працювало по кілька збирачів. За два з половиною року праці на кінець 1938 р. Промбанк уже мав досить поважні успіхи, бо з 4000 зл. цілої балянсової суми малої кредитівки виросла вже дуже поважна сума, а саме: 1 177 200.94 зл. Така сума в Канаді чи Америці виглядає дуже мала, але її треба міряти відносинами в Польщі, де всі кредитові інституції разом на 31 грудня 1938 р. мали збірну балянсову суму 16 640 527 000.00 зл. І наш Центробанк, що був центральним банком для всієї української кооперації в Галичині, оснований ще в 1898 р., мав на 31 грудня 1938 р. цілу балянсову суму 3 858 612.00 зл. Останній річний балянс Промбанку за 1938 рік підписали директори: інж. Атанас Міляних, Михайло Ковалів, інж. Роман Вітковицький, інж. Володимир Яцишин і Роман Мицик; головою Надзірної Ради був Ярослав Скопляк, тодішній голова Союзу Українських Купців і Промисловців.

Промбанк проводив свою діяльність головно з українськими купцями, промисловцями й ремісниками; тому його велика заслуга саме в розбудові нашого міщанства, яке в минулому дуже часто денаціоналізувалося, не маючи опертя на рідну фінансову базу в своїх життєвих інтересах. Промбанк уже по році своєї динамічної розбудови почав організувати свої кореспондентури по різних містах Галичини. Із серпня 1937 р. почавши, перший кореспондент працює постійно в Стрию. Це була панна мґр. Олена Нєдзвєцька, тепер — пані Климишин. У вересні

пішов до Тернополя Лапунька, до Перемишля д-р Володимир Пушкар, до Сокаля Семен Романів. Перші місяці праці цих кореспондентів переконали всіх про доцільність творення таких кореспондентур і вже з початком 1938 р. виїжджають нові кореспонденти: до Дрогобича (мабуть Полутранка), до Станиславова — Тарас Ліськевич, до Самбора — Покотило. Зараз у 1938 р. всім кореспондентам додано помічників, бо зорганізована праця переходила спроможності однієї людини. А вже в червні 1938 р. розширюється працю кореспондентів і всі кореспондентури офіційно реєструється, як Відділи Промбанку. З Дрогобича перенесено головний осідок до Бориславa, як Відділ Промбанку, де закуплено поверховий будинок для Відділу, а в Дрогобичі залишено кореспондентуру під наглядом бориславського Відділу.

Динаміка росту Промбанку разом з відділами була незвичайно швидка. Для порівняння з Центробанком, який на кінець 1938 р. мав усіх членів 1889, Промбанк на той час мав 1585 членів; а при тому треба сказати, що він мав за собою лише два з половиною року праці. Обороти Центробанку досягли суми 70 мільйонів за 1938 рік, а Промбанк мав суму 28 і півмільйона оборотів. Весь цей розмах завдячували ми молодій, рвучкій енергії не лише Дирекції, але й усіх працівників, бо, мабуть, не було між ними одного, кому було понад 30 років життя, за винятком начального директора інж. А. Міляница, що був найстарший, бо йому було тоді 36 років.

Правду пише про наш Промбанк д-р інж. І. Витанович в "Історії українського кооперативного руху" (стор. 438): "Колишні підпільники (деякі і дальше активні) взялися робити революцію в господарському житті. Ставили не на гіпотеку, а на людину, на її господарську ініціятиву, здатність і характер. Вони впроваджували нові засоби реклями, конференції з пресою, заводили нові форми банкової діяльности, привчали членів до безгрошевих розплат, переливів, переказів, до операцій чеками; вводили практику біжучих рахунків, акредитивів, ділових векслів і т. п. Бралися навіть за ризиковні справи, як на їхні сили — кредитування Ґрюндерських інвестицій..."

Промбанк дбав не лише про готових промисловців, ремісників і купців, що власними силами й ініціятивою зорганізували власні підприємства, але також організував людей у спілки з обмеженою порукою і в цей спосіб творив нові верстати праці, а рівночасно виховував собі клієнтелю. З таких спілок, зорганізованих Промбанком, заслуговують на згадку: олійня, фабрика хемічної переробки дерева, випалювання вапна, експлуатація волинських каменоломів, фабрика цвяхів "Сталь" у Винниках, млин і тартак у Кристинополі й інші. Вся заслуга в тих Ґрюндерських підприємствах була інж. Міляница. Він мав незвичайно творчу думку, а в додатку відвагу й почуття відповідальности за всю свою роботу. В очах "великих реальних господарників", що вміють дуже

уважно управляти готовими установами, а не творити їх, він уважався за "фантаста". Одначе народ, що робить перші кроки в тій чи іншій ділянці життя, потребує таких "фантастів", бо т. зв. "реальна людина" боїться всяких новостей і не всилі нічого створити.

Я, автор цих рядків, був управителем Відділу Промбанку в Сокалі і в межах моєї праці були млин і тартак у Кристинополі. До цього підприємства Міляннч зорганізував багато навколишніх людей, що вложили свої уділи. Між ними був один старший адвокат із Белза. Після зборів спільників, де був присутній інж. Міляннч (він організував цю спілку), цей адвокат, стрінувшись зі мною, сказав, що Міляннч — це поет у господарській ділянці; я на це відповів, що в нашій дійсності лише поети можуть двигати вперед народ, бо прозаїки не мають на це відваги, а найголовніше — бракує їм віри у власні сили.

Молоді люди горнулися з ентузіязмом до Промбанку, називаючи його "міністерством фінансів майбутнього уряду української самостійної держави". Промбанк давав працю в першу чергу молодим людям, які не могли дістати праці в урядових державних установах. Багато людей, репресованих політично, були працівниками Промбанку. Таким був сам начальний директор, інж. А. Міляннч, а далі Роман Мицик, Оля Біда, Володимир Янів (тепер ректор УВУ) і інші. Крайовий організаційний референт ОУН, Ярослав Гайвас, з леґітимацією організатора Промбанку, їздив по різних місцях Галичини і практично мав можливість проводити роботу для ОУН. Пригадую собі, як Іван Равлик (замордований німецькою поліцією, разом з його дружиною, в тюрмі у Львові 1942 р.), вийшовши з польської в'язниці ще 1937 р., стрінув мене у Львові і сказав мені, що піде до інж. Міляннча (колишнього свого зв'язкового в організаційних справах ОУН) і буде просити, щоб його, Равлика, прийняв на працю до Промбанку.

Поза Промбанком інж. Міляннч приміщував на працю багато людей у різних підприємствах, що їх організував Промбанк. У фабриці цвяхів "Сталь" (у Винниках коло Львова) директором був д-р В. Котецький. У крайовій гуртівні для споживчих крамниць "Гурт" у Львові директором був д-р Атанас Фіґоль (якийсь час — голова Виконного Органу УНР на еміґрації після другої світової війни). Ця гуртівня мала вже свої дві філії, а це — в Тернополі і Перемишлі. В "Оліярні" — спілці з обмеженою порукою у Львові, що переробляла на олій різне олійне насіння, директором був І. Мосевич. У спілці "Буг" (у Новому Дворі коло Кристинополя), що мала свій млин і тартак, директором працював інж. Богачевський. У спілці "Яхторівка" (в Синевідську Вижньому), що випалювала вугілля до прасування та продукувала терпентину, директором був інж. Євген Врецьона. У спілці "Каменоломи" в Сарнах на Волині, що займалася видобуванням і обробкою чорного ґраніту, ініціятором і першим директором був Тарас Боровець. Ця спілка згодом перенесла

свій осідок до Варшави і її директором став там інж. Сірий. Промбанк рівнож зорганізував спілку "Вапно" в Розвадові, що мала за завдання випалювати вапно.

В загальному, всі ці підприємства були спілками з обмеженою порукою, що організували свій основний капітал із паїв, звичайно у висоті 1000-2000-3000 зл. Промбанк дуже часто, організуючи такі спілкові підприємства, викуповував у них паї з умовою, що ці паї-уділи дирекція Промбанку має право перепродати; Промбанк завжди шукав спільників до цих підприємств та відпродував їм такі уділи. На кінець 1938 р. Промбанк мав у своєму посіданні таких уділів на суму 33 000 зл. У всіх таких спілках працювали молоді підприємливі люди та ідейно-суспільної настанови одиниці. Вони були здібні творити здорове ядро українського міщанства, незалежне від чужих впливів, бо вони спиралися на фінансові бази рідного народу. У проводі різних виробничих і торговельних підприємств були звичайно люди з високими науковими дипломами, що надавало авторитетности нашій промисловості й торгівлі. В народі зростало довір'я до цих ділянок господарського життя, а вони творили основу нашого національно свідомого міщанства — українського третього суспільного стану. Дуже тісно співпрацювали з Промбанком дві інші установи — Українське Технічне Товариство і Союз Українських Купців і Промисловців.

Справу створення Промбанку було видвигнено на Конґресі Українських Інженерів у Львові ще 1932 р. і це була спасенна думка, що знайшла своє здійснення в 1936 р. Динаміки росту нашої торгівлі й промислу почали боятися поляки і робили велику пропаґанду в Познанщині і на Помор'ї, щоб колонізувати українську територію — т. зв. "Креси Всходнє" — не лише шляхом парцелювання земель польських дідичів, але щоб висилати найкращих купців і промисловців до міст "Кресуф Всходніх" і там зміцнювати "польський стан посідання". Такий наплив польських купців вже відбувався, головно на Волинь; вони діставали довгороченцеві і низьковідсоткові кредити (2%) від приватних і державних банків на розбудову своїх підприємств. Ця акція була звернена і проти жидів, але вона була подумана польськими шовіністами головно для того, щоб перешкодити українізації наших міст. Промбанк виконував велику місію серед нашого міщанського населення не лише в економічній ділянці, але й також у зміцнюванні чисто українського духовного світогляду.

При нагоді хочу тут згадати про деяких працівників Промбанку, які після останньої війни опинилися в ЗСА й Канаді. Це працівники, які скористали з досвіду своєї праці в Промбанку і застосували цей досвід у нових країнах свого поселення. Інж. А. Міляннч разом із інж. В. Несторовичем зорганізували кредитівку в Детройті, де працювала мґр. Олена Нєдзвєцька-Климишин. Дир. Роман Мицик був ініціятором креди-

тівки в Чікаґо. Д-р В. Пушкар був організатором кредитівки у Філядельфії. Синдик Промбанку, адвокат д-р Я. Падох, був протягом довгих літ секретарем найбільшої української братньої установи — Українського Народнього Союзу. Врешті, автор цього спомину, працюючи 32 роки в братній установі у Вінніпеґу, в Канаді, зорганізував людей і створив три кредитівки. У самому Вінніпеґу: Кредитову Спілку "Віра" і Кредитову Спілку "Поступ", а в містечку Сенді Лейк, Манітоба, Кредитову Спілку "Святого Духа". За свою працю в ділянці кредитової кооперації в Канаді я був нагороджений вже 2 червня 1952 р. почесним членством "Клюбу Фундаторів" під числом 2072, а моє відзначення підписав урядуючий у той час директор і головний управитель "CUNA Mutual Insurance Society", Thomas W. Doing.

ФІЛІЯ ПРОМБАНКУ В СОКАЛІ

Як було вже згадано, Промбанк мав свою філію в Сокалі. Інтереси купців, ремісників та промисловців Сокальщини вимагали живої й дуже активної співпраці з Промбанком. В Сокалі була основана ще в травні 1929 р. філія Союзу Українських Купців і Промисловців. Вправді вона спершу не проявляла ніякої діяльности, але в 1934 р., коли її головою обрано Євгена Томчака і в проводі станули нові молоді сили, ця філія розвинула дуже жваву діяльність. В той час вже було багато купців у самому Сокалі, і то різної бранжі. Власники цих купецьких підприємств були звичайно люди з середньою, а часто і високою освітою. Були такі, що мали покінчені високі торговельні школи. Протягом перших шістьох місяців відновленої праці філії вписалося 45 членів, а ще багато купців залишалося поза становою організацією, але були готові об'єднатися разом з іншими. Сокальські купці мали жвавий торговельний зв'язок із Львовом — з різними гуртівнями, а водночас і з Промбанком.

Пов'язаність з Промбанком і співпраця з ним у ділянці безготівкових розплат, переливів, біжучих рахунків і різного роду кредитів вимагала від Промбанку утримувати в Сокалі свого сталого кореспондента. На пропозицію проводу Сокальської Філії СУКіП, дирекція Промбанку заанґажувала на свого кореспондента Семена Романова вже в липні 1937 р. З початком липня кореспондент — себто автор цього спомину — переїхав з Белза до Сокаля і розпочав перші кроки своєї праці, починаючи від збирання уділів до Промбанку між купцями, промисловцями та ремісниками. В серпні я виїхав до Львова на практику до Промбанку, бо треба було мені запізнатися з цілою системою праці банку у всіх відділах його діяльности. Протягом двох місяців я вивчив техніку праці всього діловедення і в жовтні вже був вишколеним кореспондентом Промбанку. Повернувшися до Сокаля, я почав

проводити працю серед купців і промисловців. Між сокальськими промисловцями був на той час один — Є. Томчак, що мав фабрику мила "Центроторг", а в Кристинополі діяла промислова спілка "Буг", про що вже була згадка.

Спершу ціла канцелярія містилася в моїй "течці" та в хаті, в мойому помешканні. Але вже в грудні канцелярія приміщувалася в будинку "Народньої Торгівлі", а навесні 1938 р. Промбанк винайняв цілий поверх однієї кам'яниці в середині міста, у годинникаря Віндлера. Там була вигідна канцелярія, получена разом із досить вигідним помешканням для нас обоїх з жінкою. Моя співпраця з організацією купців і промисловців була дуже тісна. Майже кожної неділі ми мали сходини в домівці філії СУКіП і треба було ознайомлювати людей з різногранною працею Промбанку, яка приносить користь і для банку, і для його клієнтів. Всі українські банки в Галичині, і то без винятку, до часу постання Промбанку провадили тільки дві чинності — ощадності і вексельний або гіпотечний кредит, а вже про такі трансакції, як біжучі рахунки, розплати чеками, безготівкові переливи, есконти реміз, акредитиви тощо, то навіть мови не було. Д-р І. Витанович у своїй "Історії українського кооперативного руху", яка вийшла вже після другої світової війни в Нью-Йорку, згадує, що на всіх 113 Українбанків всього 20 провадили чекові розплати. Цю практику чекових операцій прийнято за почином Промбанку, як рівнож, наслідуючи Промбанк, Українська Кредитова Кооперація почала активно провадити дрібну ощадність і творити т. зв. "фонд господарської розбудови". За це діло взявся Центробанк разом з усіма Українбанками, починаючи з 1937 р. Така основна праця, що організувала весь народ і несла ідею ощадности в саму гущу нашого народу, почала давати позитивні висліди, але війна поклала кінець цій праці.

В Сокалі філія СУКіП була дуже активна. Провід філії організував сходини купців не лише в Сокалі, але й в інших містах. Звичайно я їхав на такі організаційні сходини купців, реферував справи Промбанку і при тій нагоді організував клієнтів для банку. Щоб бути ощадником у кооперативному банку, не конечно треба було стати уділовцем, але для позичковця треба було мати уділ. Уділ у Промбанку коштував 25 зл. На сходинах купців у Тартакові я здобув досить поважні ощадності від українського аптекаря та інших людей. На сходинах у Белзі також здобув дещо ощадностей. Філія СУКіП у Сокалі прийняла на працю організатора, який займався справами організування купецтва в цілому повіті. Цей організатор мав досить добрі успіхи. Він старався пізнати всякі галузі купецької торгівлі і, пізнавши це, допомагав порадами початкуючим купцям.

Філія СУКіП влаштувала 1938 р. вишкільний курс із ділянки купецтва. Цей курс обслуговували своїми викладами деякі купці з різних

бранж, а я викладав банкові справи. На курсі слухачами були переважно селянські хлопці і дві дівчини. Всі вони цікавилися справами купецтва і плянували організувати свої підприємства в деяких містах. Така праця вела до здобування і закріплення нашої національної бази по містах.

В червні 1938 р. розширюється обсяг праці всіх кореспондентур Промбанку і кожну кореспондентуру офіційно зареєстровано, як Відділ Промбанку. Звичайно, кожний кореспондент ставав начальником свого Відділу і всі Відділи дістали помічників до роботи, бо кількість праці зросла і перевищувала сили й можливості однієї людини. В Сокалі прийшов до помочі мені мґр. філософії Шульган з Поториці, що після закінчення своїх студій сидів без праці. Протягом 1938 р. Відділ Промбанку в Сокалі здобув 98 уділовців, а пересічна висота вплаченого уділу становила 42.20 зл. Всі ощадності, зорганізовані Промбанком у Сокалі протягом 1938 р., переросли суму ощадностей, що були зорганізовані Українбанком у Сокалі за той самий час. Такий стан справи спонукав і дирекцію сокальського Українбанку (а належав він до сильніших у Галичині), найняти організатора для збирання ощадностей та організування біжучих розрахунків між купцями. Тим організатором став Гнатюк, з с. Угринова, який закінчив теологію в Перемишлі, але перед свяченням виступив і одружився в Сокалі. Начальним урядуючим директором був Володимир Кохан (помер 1966 р. у Вінніпеґу, де він працював як екзекутивний директор Централі Комітету Українців Канади).

Промбанк мав сім філій. До найсильніших щодо числа уділовців належала філія в Тернополі. Далі слідували: Перемишль, Станиславів, Сокаль, Стрий, Борислав і Самбір. Всі разом вони мали 718 уділовців на кінець 1938 р. Управителі філій мали повноваження самі вирішувати про висоту хвилевого кредиту для поодиноких клієнтів. Цей рід кредиту був дуже короткотерміновий, звичайно на два тижні, для закупу певної партії товарів, щоб купець міг дістати певний дисконт-знижку від гуртівника чи фабрики, купуючи товар за готівку. Промбанк в цілості спирався передовсім на короткотермінові кредити для своїх членів. Такі кредити вимагали численного персоналу для обслуговування клієнтів, але рівночасно вони дозволяли здобувати більші прибутки для банку, щоб було чим оплачувати працівників, адміністрацію і відсотки за депозити та евентуальні банкові позички. Промбанк виплачував також дивіденди від уділів, за що його дирекцію критикували ортодоксальні кооператори, кажучи, що це практика приватних, капіталістичних спілок, а не кооператив. Кооперативні кредитові інституції платять лише звороти від заплачених відсотків при позичках. Це, з погляду кооперативної ідеології, правда. Але Промбанк мусів організувати більші уділи, щоб втримати рівновагу між власними фондами, тому для

заохоти уділовців треба було платити їм дивіденду. Промбанк був дуже молодий і не міг мати високого резервного фонду, бо його доводилося будувати довго з кожнорічних чистих надвишків.

На кінець 1938 р. Промбанк, разом з усіма своїми відділами, мав кругло 35 робітників. Пересічна платня працівників становила 120 зл. на місяць. Завдяки швидким і динамічним оборотам Промбанк міг витримати всі витрати, що за 1938 рік досягли суми 110 488.78 зл. і ще залишилося 5244.58 зл. чистого надвишку, з якого після річних загальних зборів — на початку 1939 р. — виплачено 6% дивіденди від уділів.

Яку важливу ролю сповняв Промбанк у розбудові нашого міщанського стану, хай зорієнтує нас понижча табеля, а саме — соціяльний склад членства у Промбанку. На всіх 1585 членів на кінець 1938 р. було 818 купців (51.6%), 232 ремісники (14.6%), 201 промисловець (12.7%), 115 бюрових працівників (7.3%), 106 працівників вільних звань (6.7%), 37 робітників (2.4%), 12 селян (0.7%), 64 правні особи (4.0%). Для порівняння подаю соціяльний склад членства в Українській Кредитовій Кооперації на кінець 1938 р. На всіх 587 000 членів 89.1% було селян, 1.2% ремісників, 2.2% робітників, 3.2% урядовців, 0.2% дрібних промисловців, 0.3% купців, 0.3% працівників вільних фахів і урядників та 2% інших.

З повищого зіставлення ясно, що Промбанк будував українське місто. На такий розвиток нашого промислу й торгівлі по містах дуже заздрісним оком дивилися поляки і робили всілякі перешкоди. По містах вони аґітували, щоб не піднаймати приміщень для українських купців. Для нашої кооперації влада обмежувала терен діяння, а уряд навіть прямував до того, щоб українську кооперацію піддати під сувору контролю. Під час війни, в 1941 р., працюючи в Повітовому Союзі Українських Кооператив у Белзі, я часто бував у Централі кооператив Люблінської области, а тоді все це було вже під гострою контролею німецького уряду. Один поляк із західньої Польщі (коло 35 років життя), що працював у згаданій централі, хвалився мені, що він перед самою війною був назначений міністерством торгівлі і промислу польського уряду на пост комісара для української кооперації і мав переїхати до Львова, але війна перешкодила тому. Те саме він розповідав і ревізорові нашого Ревізійного Союзу, мґр. Василеві Захарчукові. В 1939 р., внаслідок передвоєнного напруження, у всій Польщі виникла нестача капіталів — велика грошова тіснота. Всі боржники припинили сплачування своїх боргів фінансовим інституціям, а вкладники загально відтягали свої ощадності. Емісійний Банк Польщі випустив певну додаткову суму нових банкнотів (можливо, що без покриття) і розділив їх між польські банки, щоб піддержати їх у такий скрутний час. Одначе українські банки нічого не дістали з цієї нової емісії грошей, а пропорційно до величини випуску і балянсової суми всіх наших банків, українські



Народня Торгівля в Сокалі.

банки повинні були тоді дістати до свого обороту близько два мільйони злотих. Тим часом Польський Емісійний Банк потрактував нас, українців, як сиріт чи "громадян гіршої кляси", а українські банки, як непотріб у господарському житті держави.

Настали дуже тяжкі часи й обставини для Промбанку, бо не тільки сама грошова тіснота в'язала руки в праці нашого банку, але й також зривали ту працю арешти деяких працівників. Навіть начального директора Промбанку, інж. Атанаса Мілянича, ув'язнила у львівській тюрмі польська поліція. У вересні 1939 р. гітлерівська Німеччина вдарила на Польщу та протягом кільканадцяти днів розбила її. У зв'язку з цим, Берлін віддав Москві великі простори західньоукраїнських земель з їхньою столицею, м. Львовом.

Ось так ворожі сили припинили конструктивну діяльність наших національних установ. Поляки укладали пляни знищення тих установ, а москалі виконали польський плян, і то не лише на нашу загибіль, а й також на загибіль Польщі.

Інж. Юрій Шепарович
кол. начальний дир. ОСК-Сокаль

ОКРУЖНИЙ СОЮЗ КООПЕРАТИВ У СПІВПРАЦІ З ФІЛІЄЮ Т-ВА "С. Г." У СОКАЛІ

Сорок літ тому, на початку 20-го сторіччя, Сокаль — щодо свого господарського й суспільно-політичного розвитку — належав до передових осередків Галицької Землі. Свідоме населення виявляло в організаційних справах велику дисципліну, а солідарність завжди була взірцева.

Батьки-селяни, переважно власники середніх господарств, вишколювали своїх дітей поза власними верстатами праці, висилали їх до середніх і дуже часто до високих шкіл на вчення, а тому саме повіт Сокаль мав, особливо перед другою світовою війною, дуже поважний відсоток молодої інтеліґенції, що ніколи не відмовлялася від відповідальности за краще завтра своєї округи. Старша ґенерація, до якої належали учителі, священики і незабутня сокальська палестра, дала почин до організації поодиноких культурно-освітніх, сільсько-господарських та економічних повітових централь.

Під оглядом суспільно-політичним Сокальщина теж стояла постійно на передовій позиції в Галичині. Такі чільні провідники, як адвокат д-р О. Ріпецький — основник Окружного Союзу Кооператив (ОСК) в Сокалі, о. декан І. Кашубинський — довголітній голова Надзірної Ради ОСК, адвокат д-р Б. Чайковський (Сокальський музей), о. Е. Трешневський — парох Угринова, член-основник багатьох українських товариств і суспільно-громадський діяч, кол. посол та довголітній директор "Українбанку" Володимир Кохан — це все був живий бастіон, об який розбивалися всі противні хвилі міжвоєнного шляхетсько-польського лихоліття.

Сокальська велика земельна власність була репрезентована польським шовіністичним "кресовим" елементом, що старався свій особовий стан скріпити не тільки політичними, але також господарськими організаціями. До найсильніших належали місцеві елеватори, що їх фінансував банк "Ґосподарства Крайового" та місцева польська господарсько-економічна установа "Рольнік". Основані по селах (для обслуговування колоністів) "Кулка Рольніче" довго не видержували, а "Рольнік" вже в тридцятих роках був у стані поступової ліквідації.

Спочатку на Сокальщині поставали наші малі клітини. Ще 1906 р. в с. Хоробрів постала "Спілка для збуту худоби" під проводом о. Трешневського й учителя П. Гнатюка. Рівночасно в с. Довжнів о. Фартух і П. Гнатюк зареєстровують першу кооперативну молочарню та першу т. зв. "Руську Крайову Спілку для хову та продажу дробу". Ця спілка виказала велику живучість під проводом П. Гнатюка. У багатьох селах поставали прицерковні кооперативні крамниці, а крім того в с. Довжнів зорганізовано першу кредитово-кооперативну позичкову касу, яка зчасом зросла до поважного кредитового кооперативного підприємства. Перед 1914 роком подібні кредитово-ощадностеві каси були засновані у багатьох селах, а найдіяльніші з них були в селах: Хоробрів, Цеблів і Жужіль.

З ініціятиви Філії Т-ва "Сільський Господар" були організовані по селах курси: господарсько-кооперативні, садівничі, пасічничі, кошикарські, після яких постали кошикарські верстати, а в співпраці з Т-вом "Союз Українок" курси куховарські та домашнього господарства.

Така праця на низах дала почин до організування потрібної надбудови. В 1922 р. відновила свою діяльність Філія Т-ва "С.Г." для обслуговування Сокальщини і Белзчини та майже рівночасно з цим постала кооперативна централя Окружний Союз Кооператив (ОСК), що об'єднував усі низові кооперативи Сокальщини, Белзчини, Камінки Струмилової та Володимира Волинського. За кілька літ ОСК-Сокаль втратив повіти: Камінку Струмилову, що організувала самостійний Повітовий Союз Кооператив, Володимир Волинський відпав унаслідок адміністраційного розпорядку польського уряду; натомість ОСК перебрав усі низові кооперативи Радехівщини, де ПСК, через фінансові неспроможності, був зліквідований.

Від самого початку діяння осередку ОСК-Сокаль роблено натиск більше на збут сільсько-господарських продуктів, ніж на купівлю, а тому звернено пильну увагу на підвищення якости і на стандарт сільсько-господарських продуктів, що й робила Філія та численні гуртки Т-ва "С.Г." під кермою аґрономів. Співпраця цих обох повітових установ, а саме кооперації для загального закуповування і збуту (ОСК) і Філії Т-ва "С.Г." у Сокалі, стала безумовною конечністю.

Для узгіднення спільного поступування та пляну праці впроваджено інституцію "організаційних колеґій". На таких колеґіях, скликуваних щомісячно, обов'язково брали участь не тільки відпоручники Філії Т-ва "С.Г." і ОСК, але й також делеґати Районових Молочарень, Філії Т-ва "Просвіта" і "Рідної Школи". На колеґіях кожна установа складала звіти з виконаної праці та усталювала плян праці і співпраці присутніх на нарадах установ. Узгіднена співпраця сильно зміцнила всі діючі зарібкові та продуктивно-господарські центри ОСК і Районові Молочарні.

Зростаючі прибутки від торговельних операцій сільсько-госпо-

дарськими продуктами уможливили вже в тридцятих роках уділювати поважні дотації на господарську працю Філії Т-ва "С.Г." та її підбудови гуртків Т-ва "С.Г." на селах. ОСК-Сокаль, не враховуючи дотацій молочарської кооперації, асиґновував щорічно 5-6 тисяч злотих на працю Філії Т-ва "С.Г.", починаючи з 1933 р. А за це, завдяки праці Філії Т-ва "С.Г.", ОСК одержував високоякісний стандартний продукт для експорту за кордон. Яйця експортувалися до Німеччини, Щвайцарії, Еспанії та південної Америки (головно Арґентини). Експортувалося також односортне стандартне збіжжя, прядиво, свині (беконовий матеріял). Дуже поважну позицію у збуті сільсько-господарських продуктів займав збут десятками тисяч тучних гусей до Німеччини і Чехо-Словаччини. Цей збут матеріяльно зміцнив головно надбужанські сільські господарства і кооперативні осередки, а безпосередній зв'язок продуцента з закордонним консументом скріпив і устійнив довір'я до української кооперації. Переведення та підготовча праця в збуті сільсько-господарських продуктів належала до аґрономічного сектора округи. При Філії Т-ва "С.Г." в Сокалі успішно працювали інж. аґрономи: П. Стефанівський, О. Мельникович (голова філії "С.Г."), М.Д., М. Сосяк та аґроном М. Гнатюк.

Тісна співпраця Філії Т-ва "С.Г." і ОСК в Сокалі корисно вплинула на розвиток молочарської кооперації, бо муравлина праця аґрономічного персоналу призвела до поліпшення поголів'я молочних корів, забезпечення худоби відповідними кормами і робились перші кроки у напрямі контролі молочности.

ОСК успішно перепровадив стандартизацію виробництва льняного полотна, замінюючи кустарний ткацький верстат на машиновий. Село Ульвівок за короткий час почало збувати полотно (з 1938 р.) не на місцевому ринку, а на Шлезьку та в Чехо-Словаччині.

Одне слово, відповідна якість сільсько-господарських продуктів не робила ОСК труднощів у продажу їх не лише на внутрішньому, але й на закордонному ринку.

Чужинецький елемент (в більшості спекулянтський) на селі був зовсім усунений, а польський господарський осередок "Рольнік" перебував у стані ліквідації. За постановою "Ґосподарства Крайовеґо" передати зернові елеватори на залізничній станції в посідання ОСК у місяці травні 1939 р. дирекція ОСК-Сокаль підписала умову про перебрання цих елеваторів на правах окремого контракту.

Технічний провід ОСК статутово належав дирекції. Начальним директором в роки 1933-1939 був інж. Юрій Шепарович, а членами дирекції В. Чарнецький та інж. Теодор Микуляк.

Внаслідок співпраці Філії Т-ва "С.Г." та ОСК на велику скалю переведено механізацію посіву та вимолоту збіжжя. Майже всі села повіту мали спільні господарські машини, а головно моторові моло-

тілки, що були спроваджувані з Чехо-Словаччини. Великі молотілки в часі вимолоту згромаджували стільки селян, що по жнивах 1939 р. німецькі літуни звертали на це увагу при бриючих польотах і навіть були випадки, що вони бомбили більші згромадження молотільників. При спільному машиновому вимолоті кожний господар мав нагоду порівняти якість свого продукту з іншими і мати відповідний наочний досвід, що треба обсівати відповідно оброблене поле дорідним насінням.

Сила єдности спільної ідеї всіх українських установ та їх провідників, і то без окремих субвенцій, без потрібного інвестиційного капіталу, зробили Сокальщину взірцем господарської консолідації.

Для пропаґування спільної мети, для "Добра і краси", улаштовувано районові, повітові й окружні свята. В 1930 р. відбулося в Сокалі величаве свято української кооперації і Т-ва "С.Г." під фірмою місцевої Філії Т-ва "С.Г." У поході свята взяло участь понад 16 тисяч членів. Поодинокі гуртки Т-ва "С.Г." з терену йшли зі своїми прапорами і транспарантами. Селяни йшли з сільсько-господарським знаряддям, сівачі з ручними сівалками. Поодинокі гуртки Т-ва "С.Г." та їхні фахові Секції (Хліборобського вишколу молоді, Садівничі, Пасічничі, Машинові та інші) несли вінки й китиці збіжжя і складали їх опісля присутньому проводові Філії Т-ва "С.Г." та ОСК. На закінчення маніфестації влаштовано фестин зі спортовими змаганнями та сільськими хорами. Тиждень пізніше відбулося аналогічне свято в Белзі. Таких пропаґандивних виступів було більше і всі вони підкреслювали силу й єдність округи Сокаль. Це досягнено завдяки "Організаційній Колеґії", що була на висоті свого завдання та об'єднала всі сектори громадянства ОСК спільно з Філією Т-ва "С.Г.", при дружній співпраці Т-ва "Просвіта" та "Рідної Школи", враховуючи сюди теж і молочарську кооперацію. У результаті тісної співпраці була створена сильна економічна база і, як це часто дорікали нам різні офіційні й урядові речники, ми створили "державу в державі". Це, очевидно, краще можна було ствердити у загальнокраєвих масштабах.

На закінчення цих спогадів подаю звіт за 1938 рік із округи Сокальщина. В районах Сокаль, Белз і Радехів було об'єднаних: 127 кооператив для загального закуповування і збуту; 87 кредитових кооператив; 3 Районові Молочарні і 92 гуртки Т-ва "С.Г." з багатьма фаховими секціями при них. Крім того майже в кожному селі була Читальня "Просвіти" і Кружок "Рідної Школи". Районові Молочарні в Белзі та у Первятичах, не враховуючи повіту Радехів, належали в організаційній сітці "Маслосоюзу" до числа найкращих і найбільш продуктивних. Загально беручи, скооперване село виказало своє беззастережне право на самостійне й незалежне економічне і політичне життя.

Нью-Йорк, 1966



Курс кооператорів у Сокалі, грудень 1935 р. В 2-ому ряді м. ін. сидять: д-р Лев Хомінський, о. Микола Ганас, дир. Юрій Шепарович, дир. Василь Чарнецький і Володимир Стефанишин. Вгорі по правому боці — Мирослав Медвідь, купець з Хороброва.



Українське Кооперативне свято в Сокалі, 1926.



Сільсько-господарський курс для жіноцтва в Зубкові, пов. Сокаль, 1934 р. Посередині сидять, зліва направо: інж. Михайло Блащук (аґроном філії "С.Г." в Сокалі), НН, аґр. Мирослав Гнатюк.

Тарас Чубатий

ЯК Я ПРАКТИКУВАВ НА РЕВІЗОРА

Спогади кооператора

Закінчивши 1928 р. у Львові "Кооперативно-торговельний курс для абітурієнтів", дістався я на працю до "Повітового Союзу Кооператив" у Сокалі.

В тих часах у Західній Україні було дуже багато безробітної інтелігенції. Гімназії та учительські семінарії випускали рік-річно сотні матуристів, з яких лише мала частина, що матеріяльно добре стояла, ішла на вищі студії в краю чи за кордон, а основна маса молодих людей — без сотика в кишені — крутилася без праці.

Мені пощастило. Дирекція "ПСК-Сокаль" узгляднила моє подання і на авдієнції начальний директор Анатоль Грушкевич, обкинувши мене вивчальним поглядом, сказав таке: "Наш Союз потребує ще одного ревізора, тому приділяємо вас "старшому ревізорові" до помочі. По шести місяцях безплатної практики побачимо; як будете надаватися, — останетеся в нас".

Втішився я дуже, але і не менше зажурився. Моє теоретичне знання, набуте на "Кооп.-торгов. курсі", було дуже обмежене; чи зможу я його успішно застосувати в практиці?

"Старший ревізор" — Гриць Бараник — був від мене на десять літ старший, а головне, вже чотири роки працював самостійно ревізором, отож був направду "старший".

Поїхали ми вдвох на села переводити в кооперативах ревізії книговодства, провіряти крамарів та скарбників, а при тім інструувати і вчити членів управ і контрольних комісій. Бо ми в першу чергу були інструкторами, а потім ревізорами.

Праця була цікава, але дуже томляча і відповідальна.

Книговодство майже всюди — "пожалься Боже", рахівники невправні, початкуючі. Це ж все були українські селяни, тверді, мозолисті руки яких доперва стали вправлятися в писанні й рахуванні та й не все вдавалося їм попасти у належну графу (рубрику).

Після ревізії ділові книги аж червоніли від наших поправок. А при тім балагані, не дай Господи помилитися самому ревізорові і зробити

невинного — винним; закопав би такий ревізор свій авторитет в тім районі навіки. І поплили нам дні й тижні в безперервній томлячій праці, від ранку допізна в ніч, без вільних неділь і свят.

Мій "старший колеґа" задумав при мені дещо відпочити і тому всю "брудну" роботу, як інвентури ночами в тісних крамницях та провірку калькуляцій на фактурах, звалив на мої плечі. Натомість сам робив, що було чистіше і вигідніше, а здебільша відвідував молодих учительок. Нічого дивного, так все поводилися старші з молодшими, а по роках, я сам так поступав.

Я закусив зуби і працював за двох, бо дуже мені залежало на тому, щоб втриматися на позиції. По кількох місяцях, як я поріс вже дещо в пір'я і став почуватися "теж ревізором", почало мене ображувати, ба навіть обурювати те, що члени управ у всьому звертаються тільки до мого "старшого колеґи", а мене мов не помічають, хоч майже всю ревізію я вже переводжу самостійно.

Нічого дивного, мені було тоді всього двадцять три роки і моє молоде свіже лице не збуджувало у них довір'я та належного респекту. А такого молодого півника, яким я тоді був, це боліло і не давало спокою. Що робити? Як зробитися старшим? Довго я над тим думав і винайшов спосіб — запустив бороду. Борода помогла. В селах, де нас ще не знали, члени управ стали тепер насамперед мені виявляти свою увагу, а тільки потім моєму "старшому колезі".

Одного разу візник, що нас перевозив до другого села, повернувши обличчя до нас, сказав мені: "Я вас, пане ливізор, пам'ятаю ще з 1919 року... ви були командиром батареї під Козятином". Не хотів я нашого візника розчаровувати, що його пам'ять не точна, бо в 1919 р. мені було тільки 14 літ і я був у третій гімназійній. Зате мій "старший колеґа" покивав головою з пошаною для моєї бороди і шепнув мені до вуха, що віднині перестає і він голитися. На протязі 12 років моєї ревізорської праці носив я бороду. Зголив її аж за німців, бо боявся, щоб не загнали в ґетто. Сантимент до бороди залишився у мене понині і я все з симпатією дивлюся на наших молоденьких бородачів, що хотять бути старшими так, як і я колись.

Не по шістьох, а вже по чотирьох місяцях мій "старший колеґа" зголосив дирекції ПСК, що я можу давати собі сам раду в кооперативах, де книговодство упорядковане. І ось вислано мене на першу самостійну ревізію до села Рожджалова.

Радість розпирала мені груди. Це ж я підпишуся в книжках, це ж я напишу і підпишу звіт з ревізії, а найголовніше, з тієї хвилини мені зачнуть платити, скінчилася безплатна практика. Їду і гордо споглядаю з висоти фіри на стрічних людей: — Як не бачили ревізора, то подивіться, — це я!

Ревізія в Рожджалові пройшла щасливо, нема "манка" ні в крамаря,

ні в скарбника і я задоволений, певний себе беруся складати балянс. Що за лихо? Все провірене, все узгіднене, а балянс не згоджується на 3.70! Знервований перечислюю все вдруге і втретє, а вислід все той самий. Дідьчих 3.70 не дають вирівняти пасивів з активами. Розпука! То блідну, то червонію з хвилювання, сорочка мокра, неначе б я ціпом молотив, а помочі ні від кого.

Нема ради, відписую з книжок зіставлення до зошита, беру балянс з попереднього року і кажу господині, в хаті якої мене приміщено на час ревізії: "Мушу бути нині в Сокалі, завтра рано повернуся".

Палицю в руки і гайда 15 км пішки до Сокаля, а вже вечоріло. Фіри не вимагаю, бо в приватних справах транспорт нам не належався. Іду і журюся, чи застану свого "старшого колеґу" вдома. До "Союзу" за порадою не піду, бо засміють, а ще готові ліцензію на ревізора відкликати. Іду й підбігаю і прошу Пречистої, щоб "колеґа" кудись не поїхав. Ввесь мокрий від поту, пізно вночі, стукаю до дверей "колеґи". Слава Тобі, Господи, застав його вже в ліжку. Розказую йому, яке лихо: вражих 3.70 заваджають, рятуй мене брате! "Колеґа" переглянув відписані суми, звірив їх зіставлення з минулорічним балянсом, та й каже: — Ну, а лядові віритслі з попереднього балянсу, ви їх узгляднили в товаровій книзі? — Бий тебе, Божа сило, та ж це вони і є, ті чортові 3.70! Тож я через них мусів ніччю зробити пішки 30 км... Мудрий був мій "колеґа", недарма був "старшим ревізором".

Раненько я вже був назад у Рожджалові. Моя господиня глянула на мої запорошені по коліна ноги, на моє змучене невиспане обличчя, підморгнула мені лукаво та й каже: "Мусить бути дуже файна ваша ґівчина, пане ливізор, коли ви не лінувалися такий світ, під ніч до неї лекіти".

Ой, не в голові була тоді мені жодна дівчина, а важливе було те, щоб не зблямуватися, щоб на праці втриматися, бо не легко було її дістати.

Не одну неприємність проковтнув я в перших місяцях своєї практики. Згадаю ще і про найбільшу з них.

Одного дня каже мені сам начальний директор: "Колеґо Чубатий, завтра в Осердові відбудеться посвячення могили, висипаної в пам'ять полеглих за волю. Від нашого "Союзу" повинен хтось там поїхати з привітом. Цілий наш "Організаційний відділ" в роз'їздах, мусите поїхати ви! Підготуйте собі промову не довшу, як на 10 хвилин. Промова має бути патріотична, але не передавайте куті меду, бо там буде поліція, можуть арештувати".

Імпонувала мені з одної сторони ця пропозиція, і то самого начального, але з другої сторони лякала мене непевність, трема: таж це треба говорити до тисячної маси. Голос у мене ще й нині сильний, а тоді то я гудів як мегафон; деякі дрібні виступи я вже мав за собою, ну, якось

воно буде. Зрештою, таж не скажу начальному, що боюся і не поїду!

Сів писати промову. Тему легко підібрав, висловив її в кількадцятьох добре побудованих реченнях, речення скріпив дібраними ефективними словами, переписав начисто і, задоволений з написаного, пішов спати. А на другий день, певний себе, поїхав до Осердова. День ясний, соняшний, веселий. Перед могилою зібралося з довколишніх сіл зо дві тисячі людей, а на самім переді — дві панночки, доні місцевого пароха о. Голічка; одною з них я в той час цікавився. Ех, молодосте, яка ти коротка!

Після святкової відправи, представники українських повітових інституцій виходять на могилу і звідтіль по черзі промовляють. Прийшла черга і на мене. Почав я грімко з ораторським розмахом і вже першими своїми реченнями зосередив увагу присутніх на собі. І сталася катастрофа... Забув, що йде далі... і замовк. Мати Божа, рятуй мене! На жаль, поміч від Неї не прийшла. Могило свіжа, розступися і проковтни мене! І те, на жаль, не сталося.

Публіка здивована, що сталося: таж він так гарно зачав говорити, чому став? А вражі попадянки зиркають лукаво на мене і щось собі на вухо шепчуть.

Відкашельнув я раз, другий та й третій і давай щось нове імпровізувати, бо те, що написав, ніяк не пригадаю. Але ця нова моя імпровізація, на жаль, не мала з моїм бойовим початком багато спільного... і я ледве-ледве змучив промову і з блудними очима зліз з могили. Молодий, ще дуже недосвідчений був я тоді промовець і думав, що, як я сам зумів промову уложити і написати, то напевно зумію її також виголосити. І в голову не приходило, що або вивчи промову напам'ять, або тримай написане в руках.

Минуло відтоді кількадесят літ (49), виголосив я за той час сотню або більше промов при різних оказіях і на різні теми, не одну з них виголосив уже в Австралії (в Аделайді) — і ніколи я вже не відважився промовляти, не вивчивши пильно промову напам'ять.

Не раз у безсонну ніч, як кості ниють і не дають спати, думки линуть в рідний край і сягають літ молодих. І як тільки тоді пригадається мені "мій спіч" в Осердові, то я трачу спокій, стає досадно; тоді сідаю в ліжку і п'ю воду...



Сидять посередині, зліва направо: *Іван Грицай (кол. старшина армії УНР), Василь Кравчук (тодішній війт громади), Володимир Кохан, Катерина Мизюк, д-р Богдан Чайковський, Тарас Чубатий.*



Тарас Чубатий

РЕВІЗОРСЬКІ ГАРАЗДИ

Зі спостережень кооператора

— Ех, нема то як ревізорам, тим добре поводиться, ті мають життя!... Такої гадки про ревізорів були майже всі бюрові та маґазинові працівники Кооперативних Союзів і дуже нам завидували.

Беручи поверховно, не вглиблюючись у життя і працю ревізора, може воно так і виглядало, але на ділі воно рожевим зовсім не було. Бюрові чи маґазинові працівники Союзів, приковані від ранку до вечора до своїх столів чи ляд, під пильним оком своїх зверхників, начальників і директорів, думали, що кожний ревізор, працюючи самостійно в селі, був сам собі паном ("бос" по-нинішньому), тобто — доки хоче, доти спить, коли хоче — тоді встає, доки хоче — доти працює, а як йому надоїсть, тоді лишає роботу та й іде собі "на спацер". Далі думали, що під час ревізії кожний ревізор мешкає у священика чи вчителя і там гостять його безплатно смаженою курятиною чи качатиною, а члени кооперативних управ тільки про те й думають, як би догодити грізному контролерові. Одним словом — не праця, а розвага на "літнищі", за яку він бере добру платню і — подумайте тільки — ще й за кожний день "дієти"! Живи й не вмирай!

На ділі праця ревізора була дуже мозолиста, а життя його тверде й неприваблиле. Чи був ревізор на селі сам собі безконтрольним паномбосом? Це правда, що безпосередньо ніхто над ним не стояв і не контролював, чи він працює, чи гуляє, але зате були неписані правила-закони, які більше контролювали та підганяли ревізора, ніж безпосередній наставник.

Був, наприклад, неписаний закон, що ревізор повинен перевести пересічно дві ревізії в тиждень і бути три тижні на місяць в дорозі, тобто мати за собою повних шість ревізій впродовж одного місяця. Четвертий тиждень місяця був призначений на бюрову працю в Союзі, де ревізор полагоджував різні справи, зв'язані з попередніми ревізіями, як також вивчав матеріяли тих кооператив, які збирався ревізувати в наступному місяці. Що ж, перевести шість ревізій впродовж одного місяця не було б важко, коли б йому подавалися впорядковані коопера-

тиви і середньої величини. Але коли йому попалася кооператива велика, з філіями, а при тім книговодство було запущене, на одну таку ревізію треба було витратити цілий тиждень! Тоді коштом недоспаних ночей та безвідривного сидження за столом над книгами, мусів ревізор надробляти втрачений час. Особливо дошкульно приходилося, коли в "організаційнім апараті" був ревізор зі спеціяльними математичними здібностями і дуже бистроумний, який швидко розв'язував усякі замотані справи. Для такого — перевести шість ревізій впродовж місяця було забавкою. Такий "смартусь" надавав темпо роботі і, хоч несвідомо й без злої волі, підганяв у роботі всіх слабших ревізорів. А замотаних справ було безліч і декотрі були такі замотані і складні, що робили клопіт навіть досвідченому ревізорові. Далі, під час ревізій мусіли бути присутні й інші члени управи кооперативи, яких місячна винагорода за працю була мінімальна. Для селянина, який мав повно роботи вдома, особливо літом, було тяжко асистувати ревізорові; отже, ревізор мусів і з цим також рахуватися. Ця обставина його підганяла і не дозволяла сидіти задовго в одному селі.

Всі ті обставини так впливали на те, що дармувати чи "маркірувати" не було змоги, тому ревізор від ранку до пізньої ночі сидів згорблений за столом у напруженій умовій праці. А коли — на своє нещастя — ще й курив, тоді курили при ньому також асистуючі члени управи, що при слабій вентиляції наших сільських хат робило атмосферу такою тяжкою, що — як жартома говорили — "лямпа гасла і мухи дохли"!

І так проходили дні й тижні, без вільних свят і неділь.

Отже, праця ревізора на селі була далека від дозвілля на "літнищі", як це пробували в нього вмовити зависні бюрові й маґазинові працівники.

Де ревізор мешкав і що він їв під час ревізій? Було, щоправда, на селах багато громадсько-спрямованих священиків і вчителів, які радо запрошували до себе ревізорів на помешкання і харчування, але, на жаль, це було зв'язане з іншими великими невигодами, а головно з затратою часу; а ми ж, звичайно, завжди поспішали. У священика чи вчителя ревізор знаходив чисту постіль, щедро накритий стіл, а ввечорі до праці велику лямпу з абажуром — це правда. Але за те всякі церемонії і конечна куртуазія займали багато цінного часу. Членів управ, які мусіли асистувати при ревізії, "кремпувала" — в'язала воскована підлога на "плебанії" і через те вони не почувалися там свобідно. Тому я особисто старався якнайменше користати з гостинности наших сільських інтеліґентів. Найсвобідніше почувався ревізор і його асиста, працюючи в селянській хаті, де без церемонії можна було скинути з себе "маринарку" і в розщібненій на грудях сорочці працювати вночі. Тоді ми зискували на часі, але зате мали великі невигоди з постіллю,

світлом і харчами. В більшості наші селяни були бідні й жили доволі примітивним життям, гігієною не дуже переймалися, а в хатах бідаків, де, як правило, було багато дітей, а мало мила, гігієна зовсім кульгала. Майже з кожної поїздки ревізор привозив зі собою паразитів за обшивкою. Знову ж у селах, де були піски, роїлися хмари бліх; а ті збиточні створіння, як почнуть гарцювати по ногах, то сон пропадав і треба було вночі по кілька разів вставати й "ґазувати" їх відповідним препаратом.

Також з харчами не було світло, бо сільська господиня не все мала час, а також не кожна вміла виварювати для непроханого гостя. Кінчалося звичайно молоком спаленим "начервоно", яйцями звареними "насиньо" і разовим хлібом. А ці харчі не дуже надавалися для умових працівників, що мусіли увесь день сидіти скулені за столом. Траплялися однак і в наших бідних селах дуже чисті доми, а в них ввічливі та гожі молодиці, які вгощали ревізора своїми невибагливими селянськими стравами, але так смачно звареними і так заохочуюче поданими, що мені смакували далеко краще, ніж міські страви у ресторанах.

А тепер, накінець, найважливіше: як виглядала сама фахова ревізорська праця?

Отож приїздив ревізор до села здебільша несподівано, заїздив до кооперативи і велів покликати членів управи й контрольної комісії. Перша чинність — це була контроля каси, тобто скарбника. Списавши касову готівку, ревізор приступав до переведення інвентури товарів у крамниці. Управа і контрольна комісія, під пильним оком ревізора, полиця за полицею, перераховують товар і подають ревізорові до запису. Крамар, звичайно переляканий, стоїть збоку і пильнує, щоб чогось не пропустили, та подає ціни. Інвентура сільської крамниці — це була, в більшості, найнеприємніша робота. Робилося її звичайно вночі, щоб не тратити торгового дня. Сільські крамниці — це були в більшості тісні приміщення з цементовою долівкою, повні всяких запахів, здебільша не дуже приємних. Щоб списати ввесь товар і лядових боржників, треба було цілої ночі, а вдень на селі висиплятися було майже неможливо. Скінчивши інвентуру в крамниці, ревізор ішов до хати, яку йому призначено для праці і на мешкання, та засідав до стола, завваленого діловими кооперативними книгами. Його обов'язком було перевірити всі записи в книжках від часу останньої ревізії та перемножити і передодавати калькуляції всіх фактур (а машин до рахування тоді ще не знали). Це була томляча сліпанина, якої не можна було легковажити, бо будь-який фальшивий запис або помилка в калькуляції — робили невинного злодієм, або допускали до того, що при злодію присихало присвоєне ним кооперативне добро. Також треба було перевірити, чи розчислення між крамарем з одного боку, а скарбником і справником з другого, переводилися правильно, бо невправність або зла воля відби-

валися на котрійсь стороні матеріяльною і моральною кривдою. Загал українського села був дуже бідний, землі було обмаль, побічних заробітків не було, через те гроші були річчю дуже лакомою і спокусливою для нестійких характерів. Недобори, т. зв. "манка" у скарбників і крамарів траплялися дуже часто. Сприяли їх поширенню так матеріяльна нужда на селі, як і зла воля польських судів, які ніяк не збиралися екзеквувати шкід і втрат українських кооператив. Польська влада дивилася заздрим оком на буйний розвиток української кооперації, тому старалася шкодити їй різними способами, між іншим і тим, що "манкарів" звільняли від вини і кари, нібито з браку переконливих доказів. Маючи це на увазі, ревізор не смів помилитися, а свою непомильність міг осягнути лише надзвичайно пильною і солідною працею.

Дуже часто кооперативні книги були дуже недбало проваджені, а книговод був такий тупий і безнадійний, що ревізор не раз мусів на скору руку організувати в даному селі курс книговедення, щоб передати ту важливу функцію комусь більш надійному. Тоді всі вечори сходили на додаткову інструкторську працю, щоб перешколити як членів управи, так і членів контрольної комісії та зробити їх "більш фаховими". Книговодство в наших кооперативах було в більшості "касової системи", лише подекуди була введена також т. зв. "американка". Після перевірки списків у книжках ревізор робив зведення ("зіставлення") і балянс, тоді писав звіт з ревізії, який і був предметом нарад на спільному заключному засіданні ревізора, управи і надзірної ради. Ревізії кредитових кооператив були без порівняння легші і "чистіші", ніж ревізії кооператив для загальної закупівлі і збуту, і при них ревізор не так перемучувався. Про кооперативні молочарні з їх продукційним книговодством тут не згадую, бо вони мали окремих ревізорів — молочарів і техніків, праця яких була значно чистіша від нашої.

В неділі і свята скликувано звичайно кооперативні збори-наради, на які приходили всі дорослі жителі села, і тоді ревізор мусів брати на себе ролю промовця-пропаґандиста і повчати зібраних, що значить "свій до свого по своє" та втовкмачувати в їхні голови, що, хоч ми програли війну мілітарно, ми знаходимося тепер на фронті економічної війни і нашою найближчою метою — перебрати від чужинців у свої руки закупівлю і збут товарів, як також не платити чужинцям-зайдам лихварських відсотків від неминучих позик. А ввечорі, при заслонених вікнах, на довірочних сходинах із самими молодими активістами, ревізор притишеним голосом викладав, що "Україна — наша батьківщина", розгортав тему "Шануй героїв рідного народу, а ненавидь його ворогів і перевертнів, поборюй ренеґатів!" тощо. А десь коло півночі, нелюдськи втомлений, захриплий, з болем голови від згущеного повітря, ревізор повертався на призначену йому квартиру, клався на лаву або на солому

на підлозі, накривався своїм коцом, взимку накидав зверху ще свій плащ і засипляв важким сном смертельно струдженої людини. І не було тут взагалі часу на якусь розвагу, театр чи танці. Перебуваючи завжди серед нових людей, які його пильно обсервували і вимагали від нього деколи чогось "понадлюдського", ревізор тужив за тим четвертим тижнем місяця, в якому повертався до Союзу і до свого житла, де міг нарешті нервово відпружитися, фізично відпочити і дещо залеглого прочитати.

Цілком зрозуміло, що в тому четвертому тижні ревізор не притримувався точних урядових годин. Відчищений, відсвіжений, порядно вдягнений, приходив до бюра пізніше та відходив раніш інших. І це якраз давало претекст іншим працівникам Союзу завидувати йому і говорити: "Ех, нема то як ревізорам! Тим добре поводиться, ті мають життя!"

По кількох роках важких трудів праця ревізора в даному районі увінчувалася успіхами. Чужинці-зайди ліквідували свої підприємства і втікали з українських сіл. Кооперативи наші міцніли і будували вже свої власні доми. Прибутки у формі товарових зворотів повертались назад до покупців. А з кооперативних працівників виростала нова сільська інтеліґенція, свідома свого національного "я".

Оце й була моральна нагорода для ревізора за його виснажливу і нездорову працю.

Тарас Чубатий

ДОЛЯ КООПЕРАТИВНОГО ПРАЦІВНИКА

Із спогадів кооператора

Буйний розвиток української кооперації на західньоукраїнських землях припадає на час поміж двома світовими війнами. Спонукою до кооперативної творчости були наслідки нашої програної визвольної війни, з цинічним потоптанням точок през. В. Вілсона про "самовизначення народів". Рада амбасадорів у Сен-Жермен 15 березня 1923 р. признала нашу Галичину довоєнній Польщі. Це викликало в українців Галичини протидію. Воно стало спонукою до праці на низах, щоб ті низи поставити духовно й матеріяльно на ноги. Пролунав заклик: "До праці на всіх царинах нашого життя!"

Тому розвиткові української кооперації сприяла ще й та обставина, що після невдачі наших визвольних змагань дуже багато українських старшин, повернувшись домів, опинилися відразу в ситуації безробітних. Щоб просити в окупанта праці, на це не дозволяла їх вояцька честь; зрештою такі прохання були б і так безуспішні. Польський уряд від самого початку намагався польонізувати Західню Україну, тому наставляв на всі пости поляків. Отже, ці українські старшини, в більшості люди молоді, енерґійні й ініціятивні, кинули тепер свої сили на фронт економічної боротьби. Багато з них, внаслідок воєнних дій, опинилися були в Чехо-Словаччині, де закінчили Господарську Академію в Подєбрадах і вернулися на рідну землю як фахівці — молочарства, аґрономії та торгівлі. Власне ці кол. старшини зайняли в більшості випадків провідні місця, як у львівських кооперативних цетралях, так і повітових кооперативних осередках. Для прикладу наведу лиш декілька з них.

Отож, "Ревізійний Союз Українських Кооператив" очолили: сотник Остап Луцький — кол. адьютант князя Вільгельма Габсбурґа ("Василя Вишиваного") і поручник Микола Капуста. "Центросоюз" очолив майор артилерії Юліян Шепарович. "Маслосоюз" очолили два поручники: Андрій Мудрик і Андрій Палій. (Жартом говорено, що вони "замінили рушницю на масницю".) Також майже кожним "Повітовим Союзом Кооператив" завідував хтось із недавніх вояків, як напр. у Перемишлі

сотник Йосип Станимир, а в Станиславові, де під кінець і я працював, — сотник Ілля Сем'янчук.

Ці молоді старшини або включилися в наші вже існуючі, ще з часів Австрії, господарські кооперативні інституції та їх своїм молодечим запалом скріпили й розбудували, або, оснувавши спершу цілий ряд нових кооператив по селах, зорганізували для них повітові кооперативні союзи, що їх здебільша також самі очолили. Силою факту, з цих перших творців господарсько-кооперативного життя витворився новий у нас стан "кооперативної верхівки".

Кілька літ пізніше їм до помочі почало напливати нове покоління. Це молодше покоління, закінчивши середні школи і не маючи змоги студіювати на рідній землі, чи за границею, зголошувалося масово до господарсько-кооперативної праці, очоленої вищезгаданими людьми, і силою обставин стало вже "станом середнім", залежним від першого.

Натомість всі сільські кооперативні працівники, як крамарі, молочарі та члени управ сільських кооператив, школені обидвома першими групами, витворили "стан низових кооперативних працівників". І хоч ці стани чи групи об'єднувала світла кооперативна ідея з чудовими гаслами, як "Всі за одного, один за всіх", або "Допомога членам поліпшити свій матеріяльний і духовний стан", і хоч всі три стани були свідомі того, що кооперативний рух тісно пов'язаний з національно-політичними змаганнями українського народу, то все таки людина не була в силі визбутися своїх еґоїстичних нахилів. І тільки через той еґоїзм виникла між тими трьома станами велика нерівність. Про цю нерівність я й хочу розповісти в цій статті.

Матеріяльно — найкраще були забезпечені директори і працівники львівських централь. Вони мали високі платні, а найважливіше — мали підписувані "службові договори" (прагматики), які реґулювали їх відношення до інституцій, де вони працювали. Їхня праця і їхні аванси не залежали від них чи протекції зверхників, бо їх боронила "прагматика", отже, вони чулися певні свого завтрішнього дня. До них належали також директори повітових кооперативних союзів, високі платні яких не стояли у жодному відношенні до платень підлеглих їм працівників, а їхню певність завтрішнього дня забезпечували їм "індивідуальні умови", пороблені з Надзірними Радами Повітових Союзів. Одні і другі належали до кооперативної верхівки, бо вони були "промінентами" серед братії кооперативних працівників. Натомість середній стан, тобто працівники Повітових Союзів Кооператив (ПСК), у порівнянні з тими першими, були разюче упосліджені. Їхні платні були наполовину менші, а дуже часто не сягали навіть третини платні перших. А найсумніше — це те, що їхньої праці не охороняла жодна службова умова, отже, вони були віддані в повному того слова значенні, на ласку працедавця, тобто союзних директорів.

Ще гірша була доля стану чи групи низових працівників, насамперед сільських крамарів. Їхні платні не завжди сягали навіть 10% платень першого стану ("промінентів"), а їх праця залежала не раз від інтриг різних сільських клік, що були часто дуже безоглядні. Їхня доля була дуже незавидна.

Опишу коротко умови праці всіх трьох згаданих станів-груп.

Працівникам львівських централь (стан перший) службова умова забезпечувала урядові години праці, тобто восьмигодинний день праці, в суботу лиш чотири години, разом 44 години праці на тиждень. Неділі і свята були вільні від праці, також висоту їх платень реґулювала службова умова, а не химера чи протекція директорів. Без дуже поважної причини їх не можна було звільнити з праці, тому вони були спокійні за свій завтрішній день. Натомість працівників Повітових союзів, тобто стан середній, приймала дирекція союзів, не заключаючи з ними жодних умов. Їх можна було звільнити з праці за трьохмісячним виповідженням, без подання причини. Висоту їх платень, як і всякі підвишки, визначувала дирекція Союзу після свого уподобання. Отже вони були залежні всеціло від доброї чи злої волі директорів і тому не були ніколи певні свого завтрішнього дня. Через те й не могли робити плянів на майбутнє, отож рідко хто з них закладав родину. Їх праця тривала цілий день, від ранку до пізньої ночі. Причиною того була почасти нездисциплінованість управ сільських кооператив, які приїжджали по товар до Союзу тоді, коли їм було вигідно. Дуже часто підміські кооперативи висилали підводи по товар вже ввечорі, коли справник закінчив свою роботу в полі. І для таких маґазини — товаровий, збіжжевий, чи яєчний — мусіли бути допізна в ніч відкриті, а разом з тим і бюрові працівники, тобто — ліквідація, каса та книговодство — мусіли бути також присутні. Неділь і свят вони не мали вільних, бо організаційний відділ відбував у святкові дні по селах всякі збори і наради, а маґазинові і бюрові працівники викінчували та упорядковували залеглості, які виникали на протязі тижня. Отже, вони були просто невільниками своїх верстатів праці і не мали часу ні на відпочинок, ні на розвагу, ні на працю над собою. А при добрій волі дирекції це можна було змінити, однак тієї доброї волі в тому напрямку, на жаль, ніде не було.

Ще більше замучуваними невільниками був стан низових працівників, особливо крамарів. Сільський крамар не мав спокою ні вдень, ні вночі. Звичайно крамарі ночували десь у закамарку поряд з крамницею і в той спосіб одночасно "охороняли" кооперативу перед можливими нічними вломами.

А що сільський крамар уважався "слугою" всіх членів кооперативи, то його без скрупулів буджено і серед ночі. Вибирався дядько по півночі з дровами до міста, чи повертався над ранком з млина додому, то

без жалю будив втомленого крамаря, щоб купити чвертку махорки чи коробку сірників. Ніякі службові умови не забезпечували його позиції в кооперативі, ані не реґулювали його годин праці. А все таки, його матеріяльне положення було краще від положення працівника кооперативного Союзу. Сільський крамар мав якусь хатчину, біля неї город чи кусок поля, на якому росла бараболя, фасоля, цибуля, капуста і буряк. Мама приносила йому до крамниці у "близнятах" борщу з фасолею або капусти з бараболею, він все це виїдав похапцем — між одним покупцем і другим, — а свою невеличку місячну платню відкладав "на чорну годину". По кількох роках такого працьовитого та ощадного життя він купував "морґ" поля, чи докуповував сусідній город: його соціяльна позиція в селі зростала і він ставав бажаним партнером для подібно незаможної дівчини. Натомість працівник Союзу, що не мав свого даху над головою і мусів за все платити високі міські ціни, не міг і думати про заведення й утримання власної родини зі своєї надто скромної платні. Незабезпечений ніякою умовою, не будучи певним свого завтра, не міг іти на такий риск. Прийшовши вранці до праці, він з неспокоєм слідкував за гуморами директорів, а ввечорі, відходячи до свого житла, журився тим, що в Союзі фінансова скрута і працівникам грозить редукція.

Для орієнтації подам, які платні платила наша кооперація своїм працівникам. Директори львівських централь мали коло 600 злотих місячно. Директори Повітових союзів мали к. 400 зл. Працівники львівських централь побирали від 200 до 350 злотих. Це були платні кооперативних "промінентів", забезпечені відповідними договорами. Натомість платні працівників Повітових союзів були від 80 до 150 злотих місячно. Для прикладу подам, що я на протязі 12 років ревізорської праці у двох Повітових союзах — Сокаль і Станиславів — ніколи не отримав більше, як 150 злотих місячно.

А сільські крамарі, ті замучувані всіма страждальники, заробляли на місяць від 30 до 60 злотих! Також платні членів управ сільських кооператив були мінімальні. Справник, скарбник і книговод — всі три разом — не мали більше, як крамар сам один. Але їхня праця була доривочна, не більш, як кілька годин денно, і їм це вистачало. Отже, найбільш безнадійним було життя працівників стану середнього, тобто працівників Повітових союзів. Минали роки, люди старілися, і — за винятком одиниць — ніхто з них не відважувався закладати родину і зажити нормальним людським життям. І дивно стає, що були серед нас такі разючі різниці та що слова Христа "Люби ближнього свого, як себе самого" не знаходили застосування навіть у "кооперативній родині".

Хоч наші кооперативні ідеологи списували багато паперу в таких журналах, як "Кооперативна республіка", "Господарсько-кооперативний часопис" (ГКЧ), чи "Кооперативна родина", де старалися доказати,

що кооперація це ціль, за досягнення якої треба жертовно боротися, не жаліючи навіть свого життя, то більшости з нас це не переконувало. Ми, молодше покоління, наснажене ідеєю націоналізму, уважали, що кооперація не є самоціль, але тільки засіб для досягнення вищої мети, якою є українська самостійна держава, бо єдино вона зможе забезпечити своїх громадян справедливим ладом, зі спокійним завтрішнім днем.

Та хоч доля кооперативного працівника середнього і низового станів була дуже незавидна, то охочих працювати в кооперації було дуже багато. Матеріяльна нужда і безробіття сприяли цьому, тож дирекції кооператив могли не журитися тим, що їм забракне дешевих працівників...

Однак, незважаючи на те, вкінці і нам урвалася терпеливість і ми, об'єднавшись у "Союзі українських приватних службовців" ("Супруга"), стали вимагати від дирекцій "збірного службового договору". На жаль, зрозуміння у них таки не знайшли. Збірний договір вказував би, що навіть між найвищою платнею працівника і найнижчою платнею директора є колосальна різниця зі шкодою для працівника.

А також службовий договір зменшував би залежність працівника від дирекції, а з цим вони, уважаючи себе за "незамінних", не хотіли погодитися, і нам відмовлено. Доведені до крайности в Окружнім Союзі Українських Кооператив у Станиславові, ми загрозили страйком.

Тоді посипалися в наш бік від "незамінних" і добре матеріяльно забезпечених закиди шкурництва, браку ідейности, браку патріотизму.

Справа проволікалася з місяця на місяць. В тому часі назріли події в Закарпатській Україні, а наш польський окупант став готовитись до війни. Це відвернуло увагу в інший бік. Надії і сподівання чогось великого веліли нам забути про наше "шкурництво" і — на вдоволення нашої верхівки — ми здалися.

Зрештою, договір вже не був нам потрібний, бо незабаром залила нас усіх "червона зараза", яка не респектувала ніяких "буржуазних" договорів.

Хочу ще раз підкреслити, що змаг за службовий договір провадили тільки працівники Повітових союзів, бо працівники львівських централь, "Маслосоюзу", як і директори Повітових союзів, — свою залежність від інституцій, в яких працювали, мали вже давно вреґульовану договорами.

На закінчення подам наші кооперативні осяги до 1939 року.

В Західній Україні — тобто в Галичині, на Волині, Поліссі, Холмщині, Підляшші й Лемківщині — українських кооператив усіх видів було поверх 4000. З того: кооператив для загальної закупівлі і збуту сільського типу — 3000, міського типу 200, кредитових (включно з банками) — 700, та різних — 100, між ними 3 кооперативи здоров'я, що

були унікатами у світі! Крім того, 144 районові молочарні, т. зв. фабрики масла, які мали по селах коло 3000 збірних пунктів молока. Повітових і Окружних Союзів було 27. Всі кооперативи разом об'єднували понад один мільйон членів, а обороти всіх кооператив разом сягали понад 200 мільйонів польських злотих.

Очевидна справа, що ті значні досягнення завдячувала наша кооперація не лише нашій кооперативній верхівці, але і в не меншій мірі тисячам середніх і низових кооперативних працівників, незавидну долю яких я старався представити в цьому нарисі.

Австралія, жовтень 1975

Тарас Чубатий

ПРО КООПЕРАЦІЮ В СОКАЛЬЩИНІ ТА СУСІДНІХ РАЙОНАХ

В попередніх своїх трьох статтях я накреслив свої спогади головно про Сокаль, а зараз додам дещо про Володимир Волинський, Горохів, Белз і Радехів та Камінку Струмилову. Але це все будуть, на жаль, дуже поверховні й невистарчаючі згадки; на щось солідніше мене не стати, бо мало пам'ятаю і був я в Сокалі лише п'ять років.

Т.Ч.

В 1928 році, 19 грудня — якраз на св. Миколая, я приїхав до Сокаля, щоб відбути безплатну практику в ПСК (Повітовому Союзі Кооператив). Незважаючи на свято, всі службовці були на місці, пильно працювали і мені теж дали негайно щось додавати (підсумовувати). Такі були тоді умови праці. Було трьох директорів: Анатоль Грушкевич — торговельний і начальний; Василь Чарнецький — відповідальний за книговодство, касу і діловодство взагалі, та д-р Михайло Мельник — шеф організаційний, якому я, як практикант на ревізора, безпосередньо підлягав.

В організаційному відділі було вже тоді двох ревізорів: Гриць Бараник і Ярослав Йонак. Начальниками маґазинів були: Михайло Яремчук — товарового, Павло Томчук — збіжжевого і Микола Чорній — яєчного. В бюро працювали: Марія Хрущ — як книговод, Володимир Стецишин — скарбник, Африкан Хрущ — ліквідатор. Родині Хрущів і д-рові Мельникові я завдячував своє прийняття до ПСК на працю і взагалі багато допомоги від них я зазнав на своїй початковій дорозі до самостійного життя.

Крім вичислених головних працівників, у кожному відділі були ще помічники — по одному або й більше; їх часто переносили або й звільняли. В загальному, атмосфера між працівниками була дружня, що треба було завдячувати дуже інтеліґентному і тактовному директорові Анатолеві Грушкевичеві. Була тільки одна аномалія, а це — великі різниці у платнях, але на цю хворобу терпіли всі Союзи кооператив. Чомусь уважалося, що директори є незамінні "спеціялісти-фахівці",

тому їхні платні були від 300 до 400 польських злотих місячно. Всі інші працівники були трактовані як елемент менш вартісний, легкий до найму, тому їхня винагорода була дуже низька, в деяких випадках прямо нужденна.

До ПСК належало 60 кооператив із Сокальського повіту і 30 кооператив з округи Белз. В Белзі була філія, що її провадив начальник Ґембарівський, а пізніше інж. Корнель Бородайко. Белз був тоді столицею головного жидівського рабина, тому всіх начальників белзької філії ПСК називано жартівливо "цадиками".

Завдяки великому числу добрих українських священиків-патріотів, Сокальщина зараховувалася до групи дуже свідомих повітів. Тими священиками були отці: Волосянський, декан Степан Ничай, Мирослав Ріпецький, Кашубинський, Смулка, Карпяк, Граб, Кулинич, Голічек, Фартух і багато інших. Була і велика вже кадра вироблених селян-патріотів, що дотримували кроку інтеліґенції, а не раз і перевищували її, як в ідейності, так і в культурній поведінці. Такими були: Володимир Кохан з Тудоркович, Кость Мигаль із Себечева, Кость Загорода з Довжнева, Микола Голяр з Угринова, Іван Кіналь з Ульвівка, Гарасим Кавуза з Бараніх Перетік. Сокальський повіт видав також поважне число високопатріотичної молоді, студентів і нестудентів, яка творила націоналістичні кадри; згадати б тільки братів Климових із Сільця Белзького та Василя Сидора-Шелеста із Спасова. З приємністю згадую свою співпрацю з ними в ті роки.

В 1930 р. Сокальський ПСК розгорнув свою діяльність і на Волині, відкриваючи свою філію у Володимирі Волинськім, щоб — як тоді говорилося — "ламати сокальський кордон". Начальником філії назначено Степана Чорниша, а ревізором на Волинь — Тараса Чубатого. Всіх кооператив, що тяготіли до Володимира Волинського, було в той час біля 30. В ті роки в селах Володимирщини і сусіднього Горохівського повіту мали великі впливи комуністи — Сельроб. Щоправда, волинські селяни, загалом досить заможні й розселені по хуторах, сприймали "комуну" з резервою й недовір'ям. Але в кожному селі була група людей, що їх можна би назвати відпадками від основної маси селян; і саме ця "босота", приставши до компартії, напевно по наказу згори намагалася перебрати кооперативи у свої руки. І це їм досить легко вдавалося, бо загал дядьків був таки національно доволі несвідомий, про що добре подбав недавній царський режим. Отже, поле для організаційної усвідомляючої праці було тут широке, особливо для доброго промовця, який умів би "взяти за серце" нелукавого волиняка.

Мені подобалася Волинь і зокрема волинське село, якому подібного мені згодом не довелось бачити. На різних зборах я мусів часто зводити не раз дуже гострі баталії, намагаючись вирвати з рук комунофілів провід кооперативи, щоб передати її назад у руки статечних госпо-

дарів. Тут хочу відмітити, що Горохів мав свій власний "Союз Кооператив", а радше "союзик", який був повністю опанований комуністами. Директором його був "товариш" Ширба, а ревізором "товариш" Лоянич. "Союзик" у їхніх руках то завмирав, то воскресав. Вмерти йому не давав совєтський консул у Львові, Юрій Лапчинський, підтримуючи його при житті щедрими дотаціями, як вигідну базу для дальшої комуністичної диверсії. Та й узагалі консул Лапчинський відзначався великою енергією і винахідливістю в поширюванні радянофільської орієнтації серед українців у Галичині й на Волині. Великі спустошення робив він серед української безхребетної "еліти", запрошуючи її чільних представників до консуляту на фільмові сеанси, получені зі "славною ікрою". Сам часто бував гостем дирекції Центросоюзу, де об'єднувались усі ПСК, і врешті зорганізував прогульку здеморалізованих "ікроїдів" до Києва і Харкова, а навіть виклопотав в "українського уряду" позичку для Центросоюзу в сумі 50 000 ам. долярів. Було багато клопоту і сорому з віддаванням цієї ганебної позики, хоч наші "батьки народу" старалися скромно замовчати ту цілу аферу. Але шило завжди вилазить з мішка.

Не тільки кооперативний ревізор на Волині, в моїй особі, але й наші централі мали тепер багато клопотів з роззухваленою "комсомолією" на різних кооперативних нарадах і загальних зборах. Так було вже і в Сокалі, і у Львові, і по всіх інших повітах. На кожних зборах "мусів" виступити принаймні один "комсомолець" зі словом, починаючи від "привіту для радянської кооперації і для всіх трудящих Радянського Союзу", а кінчаючи гострою критикою під адресою місцевих "панів директорів" за їхню розтратну господарку. І хоч голова зборів раз-у-раз переривав ораторові його "промову" і завзято дзвонив дзвінком, а вся заля реготала і криками заглушувала завзятого промовця, він на те не зважав і вів своєї, доки не дочитав до кінця заздалегідь приготованої аґітки. А через тиждень, комуністичні рептильки "Сель-Роб" або "Сила" містили довгий допис про те, як то "товариш такий то" з такого то села, на таких то зборах кооперативи з "успіхом" заступався за інтереси "трудящих", в ім'я правди і справедливости. Такі словесні двобої відбувалися на кооперативних нарадах роками до другої половини 1930-их років, коли вже могутня хвиля українського націоналізму вибила ґрунт з-під ніг комуністичним аґітаторам і відібрала їм охоту до прилюдних виступів. Варто було побачити їхні міни після "визволення" у 1939 р., коли вони зустрінулися віч-на-віч з "радянською" дійсністю.

Після буйного розросту української кооперації в першому десятиріччі по першій світовій війні, прийшли для неї роки важких проб, труднощів, заламань, а для деяких кооперативних союзів навіть катастрофи. Головною причиною невдач була насамперед власна українська несолідність. Наші т. зв. незамінні фахівці-директори злегковажили

собі були головну засаду рочдельських ткачів-кооператорів, що споживчі товари треба продавати тільки за готівку. Йдучи за поганим прикладом жидівських торгівців, вони привикли жити в кредит, "на книжку", тому й покупцям давали товари в борг і так розборгували увесь довірений їм кооперативний капітал. І це був той первородний гріх нашої кооперації, який на ній тяжко помстився. Кооперація нібито росла, але це було економічне нехлюйство, розпуста. Захоплені великими оборотами перших років, директори союзів брали товари в гуртівнях в кредит, віддавали його кооперативам у кредит, а ті "продавали" своїм членам теж у кредит. Здається, ніхто тоді з нашої кредитової верхівки не думав про конечність подбати про власний капітал на базі уділів. Внаслідок того занедбання наступила катастрофа.

Економічна криза, яка охопила буквально весь світ у 1929-33 рр., відбилася дуже дошкульно на економіці Польщі, а ще гірше на українській кооперації. В роки доброї коньюнктури, коли корець пшениці коштував 40 злотих, була добра нагода накопичити власний капітал, продаючи товари тільки за готівку. Але цю нагоду злочинно проґавлено. Коли настала криза і ціна на пшеницю впала до 18 злотих за корець, сплата старих боргів стала просто неможливою. Низка кооператив і їхніх союзів опинилася над берегом пропасти. Тоді то всюди стало дуже популярним слівце "манко". І це був другий удар по нашому суспільстві у відплату за нефаховість і несолідність керівників нашої кооперації. Гріш став лакомою річчю, спокусою для слабших характерів. Майже не було таких кооператив, де не вийшли б у той час наверх зловживання. Сума заборгованостей і "манка" досягнула двох мільйонів злотих і тієї суми вже ніколи не стягнено; її з року на рік "відписувано" частинами на "втрату".

Це була висока ціна, яку українська кооперація мусіла заплатити за гірку науку, за нефаховість своїх провідників, за злегковаження основних принципів кооперації. Біда навчила, наступив зворот. Кооперативи перестали роздавати товари в кредит. Всі кооперативні працівники, що мали діло з грішми, мусіли бути забезпечені кавційними векслями. Поволі наведено лад у нашій кооперації і, незважаючи на дальшу кризу в господарському житті, зібрано новий уділовий капітал, що ним тепер орудувано обережно, але впевнено.

В ті кризові роки чимало наших кооператив завалилося, ряд союзів проголосили "невиплатність" і майже всі вийшли в тому першому році з балянсовою втратою. Мав балянсову втрату також Сокальський ПСК, але не заламався. Завдяки сильному організаційному відділові, ПСК швидко зібрав нові уділи і втримав рівновагу. Що більше, на доручення Центросоюзу, перевів злиття з Радехівським ПСК, який внаслідок кризи не був спроможний вести свої аґенди самостійно. Радехівський ПСК, разом зі своєю філією у Камінці Струмиловій, мав біля 70 кооператив.

Таким чином тепер у Сокалі створено Окружний Союз Кооператив, який мав чотири філії та об'єднував біля 190 кооператив. З давнього радехівського персоналу залишено на пості начальника філії у Радехові Антона Маланяка, а з ревізорів — Івана Ханика й Атанаса Чубатого. Отже тепер було вже нас двох Чубатих: Атанас і Тарас. Тоді ж прийнято до сокальського ОСК ще одного ревізора — Олександра Ладвищенка. Це був високий і кремезний хлописько з-над Дніпра, з яким я дуже подружив.

Роки розквіту і кризи кооперації в Сокальському Союзі не проходили так легко, як це може виглядає на папері. Змінялися директори і службовики. Директор Грушкевич відійшов із Союзу зараз на початку кризи. Він зі своїм молодшим братом заложив курячу фарму у Майдані б. Станиславова. Директором ПСК у Сокалі став Дмитро Дем'янчук, але лиш на короткий час, а після нього керму перебрав дир. Юрій Шепарович, який провадив Союз вже до вибуху війни 1939 р. Це він оздоровив захитані кризою кооперативні союзи в Сокалі та Радехові, що не було легкою справою. Але філію у Володимирі Волинським довелось ліквідувати. Це був один з наслідків тодішньої асиміляційної політики польського уряду, якого ревними виконавцями погубних планів були воєводи Юзефський на Волині та Костек Бєрнацький на Поліссі. Вони старалися взагалі усунути українців-галичан з Волині і Полісся.

Щодо мене, то я в 1933 р. перенісся до Окружного Союзу Кооператив у Станиславові і працював у таких чудових гірських і підгірських селах, як Ворохта і Татарів. Там мене й заскочила війна.

Михайло Яремчук

ІЗ СПОГАДІВ КООПЕРАТИВНОГО ПРАЦІВНИКА (1927-1944)

Автор цього спогаду, як вояк Української Галицької Армії, брав участь в українсько-польській війні 1918-19 рр. у складі гарматнього відділу під командою сот. Якима Яреми в Карпатах. В травні 1919 р. частини УГА на тому відтинку були змушені перейти на територію ЧСР, де й були інтерновані. Автор помер 1983 р. в Чікаґо.

Після кількарічного скитання на чужині, я на початку вересня 1926 р. повернувся на рідну землю. Незабаром дістав я змогу перейти основний курс кооперативно-адміністративного діловодства, влаштований Ревізійним Союзом Українських Кооператив у Львові. Мене приділено на працю в Повітовому Союзі Кооператив (ПСК) у Сокалі.

Приміщення ПСК в тому часі виглядали убого. Звичайна хата, по одній стороні канцелярія, по другій маґазин-роздільня, а окремо приміщення на відбір збіжжя, яєць тощо. Я перейняв заряд товарового маґазину. Начальним директором ПСК був тоді Анатоль Грушкевич, організаційним д-р Михайло Мельник, третім директором був Василь Чарнецький. Сокальський ПСК мав уже свою філію в Белзі, де й урядував дир. В. Чарнецький. Згодом відкрито ще філії ПСК в Радехові і Володимирі Волинському.

В 1928-29 рр. Сокальський ПСК закупив гарну площу, на якій побудовано модерний будинок, в 30 м завдовжки та 11 м завширшки, тож було вже де вигідно розміститися і працювати. Наплив клієнтів-інтересантів постійно зростав, в деякі дні працівники ПСК не мали навіть часу на обідню перерву. Щоденний торг становив від 3 до 5 тисяч злотих, а в передсвятковий час 18-20 тисяч. В неділі і свята майже всі службовці виїжджали в терен, як представники ПСК, на загальні збори сільських кооператив, або з доповідями на кооперативні й господарські теми.

Пізнім літом 1930 р. одного понеділка, який був тижневим ярмарковим днем у Сокалі, на подвір'я ПСК в'їхав відділ польських уланів, які у той час переводили по всіх селах ганебну для Польщі "пацифі-

кацію". Серед людей, які у той день прибули до ПСК в кооперативних справах, зчинилася паніка, всі почали поспішно виїздити чи й так утікати. Не одному тоді дісталося від "хоробрих" уланів. Службовці ПСК витривали на своїх місцях до вечора.

Коли я на другий день уранці прийшов до праці і відчинив двері приміщення-роздільні, я побачив на підлозі три разом зчеплені ґранати, які не вибухли тільки тому, що частина запального шнура попала була на мокру долівку біля посудини, в якій я звичайно умивав забруджені при праці руки. На мій крик збіглися інші й аж ахнули: "Господи, Ти чудом врятував наш народній дорібок від замаху злобної руки!..." Не було сумніву, що ту бомбу підкинув ворог уночі крізь вікно, щоправда заґратоване, але без охоронної сітки...

Ми винесли ґранату-бомбу надвір і покликали поліцію. "Сторожі безпеки" лиш облудно-співчутливо покивали головами і на тому закінчили "доходження". Ми негайно вставили сітку у всі вікна, а також впродовж наступних кількох тижнів тримали кожної ночі стійки на посілості ПСК. В тих нічних дижурах брали участь також наші — покійні вже нині — пані: Володимира Ріпецька і Марія Хрущ.

Про злочинні погроми і звірства, вчинені польськими пацифікаторами майже по всіх селах Галичини, в тім зокрема дикунські побивання людей та руйнування і пограбування читалень "Просвіти" і кооператив, написано подрібніше у книжці "На вічну ганьбу Польщі".

Довгі місяці тривала відбудова понищених поляками українських установ. Кооперативно-господарське життя почало поправлятися і розбудовуватися. Начальним директором сокальського ПСК став Юрій Шепарович, який добре провадив кооперативну господарку аж до вибуху війни у вересні 1939 р.

Демаркаційна лінія між німецькою і московсько-більшовицькою займанщинами розрізала Надбужанщину на дві частини. Чимало працівників сокальського ПСК втекли на захід. Начальним директором кооперації в Сокалі став більшовицький комісар Кохан. Кооперативна діяльність занепала, але пляни заготівлі збіжжя та всіх інших сільськогосподарських продуктів зростали. Дотогочасний шлях на трасі Сокаль-Львів був перерваний новим кордоном (села Завишня, Добрачин і ін. опинилися по німецькому боці). Союзові автомашини і підводи їздили тепер "новими" шляхами. Нове начальство ввело своїх службовців, які мали докладно виконувати "плян". Доставка товарів була дуже погана, привозу зі сходу майже не було, деякий час ділили залишки кооперативних запасних товарів з часу "панської Польщі".

Вибух німецько-російської війни вночі з 21 на 22 червня 1941 р. заскочив мене в поворотній дорозі зі Львова до Сокаля. Німці поперли на схід, а ми — кооперативні службовці — взялися до своєї праці в

ПСК. Однак та наша кооперативна станиця в Сокалі вже ніколи не змогла досягнути свого рівня з-перед війни 1939 р.

В липні 1944 р., коли німці відступали на захід, дир. В. Чарнецький і німецький комендант Фльок передали діловодство ПСК на руки книговода Тріски і інших, які залишились на місці. Вся дотогочасна управа ПСК виїхала на захід. Автор цих рядків опинився в Австрії, де перейшов і закінчив курс виробу сирів, з думкою в недалекому майбутньому ще послужити фаховою працею своєму народові на вільній Надбужанській Землі. На жаль, не довелось...

Ярослав Гура

ОБШУКИ ТА АРЕШТИ В СОКАЛІ 1930 РОКУ

Для проведення своєї каральної "пацифікації" Сокальського повіту восени 1930 р. польський уряд послав 6-ий полк уланів із Жовкви і відділи поліційної школи в Мостах Великих. Вони прибули до м. Сокаля 27 вересня і звідтіль розпочали свою ганебну роботу в місті та в повіті.

Поліція провела обшуки — т. зв. ревізію — та ув'язнення головно серед молоді трьох середніх шкіл у Сокалі. Арештовано студента права Володимира Стефанишина і гімназистів — Івана Бойка, Андрія Тхора і Теодозія Цьвікулу. Їх повезли до львівської тюрми, відомої під назвою Бриґідки.

Також арештовано, але приміщено у повітовій в'язниці цих учнів сокальської гімназії та чоловічої учительської семінарії: Близнака, Боднарчука, Володимира Андрущака, Василя Ваврука, Здріля, Василя Канцірука, Дмитра Климчака, Теодора Ковалика, Мирона Кохана, В. Козака, Луку Крука, Петра Манькута, Петра Муховецького, Івана Петришина, Пилипчука, Юліяна Степанюка, Петра Стефанівського, Василя Цара, Пришляка, Шалька і Мирослава Джуґала. Вони просиділи певний час у сокальських поліційних арештах та, опісля, були звільнені.

Покористувавшися фактом ув'язнення, дирекції середніх шкіл виключили всіх запідозрених зі списку своїх учнів. Найбільше виключено з чоловічої семінарії, а саме: Андрущак, Боднарчук, Близнак, Василь Хома, Василь Цар, Мирослав Джуґало, Горпинка, Роман Гринюк, Івануса, Дмитро Климчак, Теодор Ковалик, Володимир Ковалик, Мирон Кохан, Лука Крук, Володимир Любович, Петро Манькут, Володимир Марчук, Іван Мазурок, Михайло Панчук, Панасінський, Михайло Пестрак, Іван Петришин, Пилипчук, Пришляк, Юліян Степанюк, Петро Стефанівський, Володимир Свидницький, Василь Ваврук, Здріль, Михайло Олійник, Василь Канцірук, Шалько. Всіх разом усунено із середніх шкіл м. Сокаля 58 учнів, а з того: з гімназії — 8, із жіночої семінарії — 6 та з чоловічої семінарії — 44 учні. Крім того в Сокалі арештували 16-річного слюсарського помічника, Івана Батняника, і торговельного помічника, Петра Гараса.

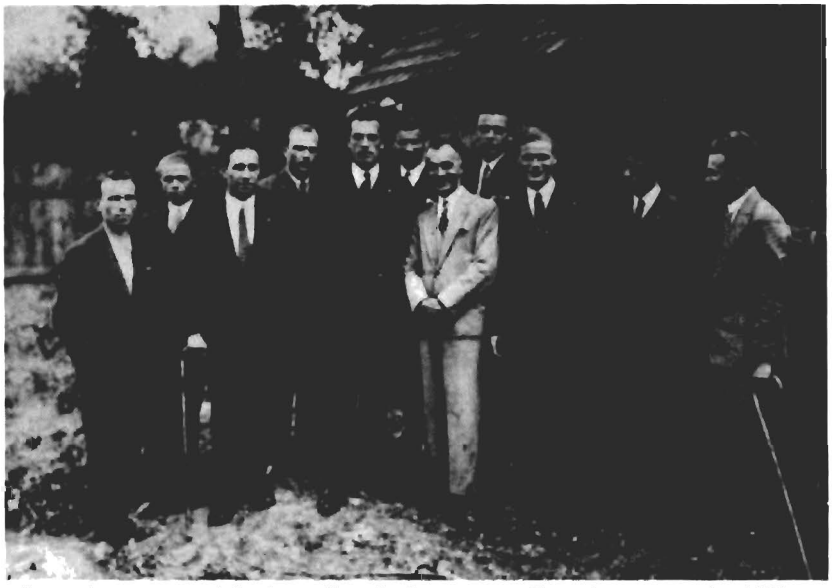
Поліція провела обшуки в домах катехита жіночої учительської семінарії, о. Луки Салука, і катехитів сокальської гімназії — о. Олек-

сандра Грицика та о. д-ра Теодора Вергуна. Також проведено трус у бурсі св. о. Миколая та в Івана Чабана і Володимира Стефанишина.

Після від'їзду карної експедиції з Сокаля 15 жовтня 1930 р. поліція далі проводила обшуки та арешти серед молоді середньошкільного віку. Для цього використано поліціянта Пуха з с. Мошкова, бо саме Пух часто зустрічався з поляками — учнями сокальських середніх шкіл і збирав від них інформації про те, хто з їхніх колеґ і чим займається поза шкільною наукою. Директор гімназії, поляк Пшиправа, часто з піною на устах погрожував українським учням "тяжкими наслідками", якщо вони займатимуться "політикою".

Шкільна кураторія у Львові згодом "помилувала" виключених учнів із середніх шкіл у Сокалі та дозволила їм перейти на навчання в державних школах інших міст. Це, звичайно, був тяжкий фінансовий удар для багатьох. Діти заможніших батьків закінчили свою середньошкільну науку в інших містах, деякі заснували свої власні торговельні підприємства, ще інші повернулися до праці на господарстві своїх батьків. Це покарання було додатковим, хоч назовні мало помітним, ударом по всьому українському суспільстві, бо цим виключено від освіти багатьох талановитих молодих людей.

Автор цих рядків свідомий того, що його опис ревізій та арештів у Сокалі восени 1930 р. не є вичерпний, бо ґрунтується на одній нотатці в часописі "Діло" (ч. 248 з жовтня 1930 р.) і на власних спогадах.



Гурт "арештантів" після 48-год. "карантени" на 1 листопада 1930 р.

Ярослав Гура

ПАЦИФІКАЦІЯ В СОКАЛЬСЬКОМУ ПОВІТІ 1930 РОКУ

У Сокальський повіт польська "карна експедиція" прибула 27 вересня 1930 р. і розпочала свою терористську акцію з м. Сокаля. Військо та поліція оточили будинок Повітового Союзу Кооператив та взялися робити обшук у всіх бюрових приміщеннях та в магазині. Але ще раніше, в ніч із 15 на 16 вересня, хтось кинув у той магазин запальну бомбу, яка однак не вибухла, бо запальник заламався від зудару з чимось і тому "льонт" прогорів тільки до зігненого місця, не викликаючи вибуху самої бомби. Крім того якісь хуліґани облили чорнилом і якоюсь маззю фірмовий напис на будинку Українського Кооперативного Банку.

Карaльна акція по селах Сокальщини розлочалася із сіл Пархач та Сілець. Виконував її 2-ий ескадрон 6-го полку кавалерії, розташованого в Жовкві. Саме 27 і 28 вересня ці кіннотники наїхали на Пархач і Сілець, а один загін вдерся до Городища Василіянського. В Комареві й Зубкові ці польські каратели були 29 вересня, а в Бишеві вони провели чотири дні — від 30 вересня до 3 жовтня. На Тартаків та інші містечка й села наїжджали окремі загони. Ось дати цих наскоків польської кінноти на мирні українські села:

Від 1 до 4 жовтня — в Горбкові; 4 жовтня — у Свитазові, Копитові та Боб'ятині. Від 5 до 9 жовтня окремий відділ розташувався в Угринові, а інші відділи напали на Ульвівок, Тудорковичі, Старгород і Войславичі. Від 8 до 12 жовтня бушували військові відділи в Шмиткові, Савчині, Мошкові, Себечеві і Ниновичах, а 12 жовтня в Поздимирі; 13, 14 і 15 жовтня вони тероризували населення Яструбич, Гоголева і Волсвина.

СЕЛО БОБ'ЯТИН

До с. Боб'ятина польська "карна експедиція" прибула о год. 3-ій пополудні. Хтось із с. Копитова подав вістку-пересторогу про польську пацифікаційну акцію мешканцям Боб'ятина і тому вони — з винятком

дуже старих і дітвори — схоронилися в т. зв. Лучицькому лісі. Польські наїзники арештували дяка Іллю Кнея і його сина Степана, побили їх тяжко та ще й заставили нищити бібліотеку Читальні "Просвіти". Знищено все устаткування читальні, в кооперативі "Єдність" усі товари, перемішані з мукою, сіллю і цукром, розкинули на підлозі, облили нафтою, але перед тим "хоробрі" польські вояки присвоїли собі багато речей із кооперативного складу. Тому що один римо-католик не знав польської мови, вони його побили. Наложивши на громаду тяжку контрибуцію в продуктах — овес, сіно, солома, масло, яйця і кури, наїзники залишили Боб'ятин 5 жовтня.

СЕЛО СІЛЕЦЬ БЕЛЗЬКИЙ

До Сільця відділ поліції з Великих Мостів і частини 6 полку з Жовкви вдерлися 28 вересня, оточивши перед тим село, щоб ніхто не втік. Вони тяжко побили студента права Івана Климова. Спершу били його в громадській канцелярії, потім вели його по селі та постійно били нагаями і палицями; врешті поклали його на землю і били нагаями так сильно, що він зомлів. Коли він очуняв від холодної води, каратели звеліли йому десять разів іти поміж двома лавами вояків, які били його нагаями. Тому що І. Климів не хотів гукати "Нєх жиє Польска — наша матка!", вони всією ватагою кинулися на нього, знову били його і при тому багнетом розтяли йому чоло біля ока.

Опісля вони, зв'язавши йому руки, спустили його на мотузці в криницю, витягнули його звідтіль і знову били до крови. Навіть як вкинули його до тимчасового арештантського приміщення, вони змушували його танцювати, качали його на бетонній долівці та збили до втрати притомности.

Подібно вони знущалися над головою читальні Петром Улицьким і членом її управи Миколою Луциком у приміщенні громадської ради. Інших громадян примусили роздягнутися, клали їх на лаву і палицями й нагаями немилосердно побивали; хто зомлів, того відливали водою і знову били. В читальні знищили все: подерли книжки і театральні декорації. Шукаючи за зброєю, вояки розбивали вікна, розрубували підвіконня, двері, підлогу і навіть стіни.

Поруйнували кооперативний дім. У коморах багатьох господарів порізали кожухи, полотна, вбрання і сорочки, по хатах пороли подушки й перини, розсипували пір'я. Наклавши на громаду велику контрибуцію, поліція і військо з тією здобиччю (овес, сіно, солома, гуси, качки, кури, м'ясо, масло і яйця) поїхали далі.

СЕЛО БИШІВ

До Бишева карна експедиція приїхала 30 вересня. Побили там Матвія Демчука, Андрія Максимця, Пилипа Демчука і Романа Луцика та під час ревізії в їхніх хатах понищили багато устаткування. У читальні знищили всю обстановку, а в кооперативі усі товари. Наложили велику контрибуцію на село і 3 жовтня від'їхали.

ПАРХАЧ І ГОРОДИЩЕ ВАСИЛІЯНСЬКЕ

В с. Пархач пацифікатори сильно побили голову організації "Луг", касира Читальні "Просвіти" і багатьох інших господарів. При тому нищено хатнє устаткування і господарське приладдя.

Військова група провела в с. Городище Василіянське тільки декілька годин, але встигла побити кільканадцять людей і поруйнувати стільки ж господарств.

СЕЛО КОМАРІВ

Комарів польська військова експедиція оточила 29 вересня, з допомогою членів парамілітарної організації "Стшелєц" зігнали всіх людей із поля та, відокремивши від поляків усіх українців, почали цих останніх по-звірському побивати. Вони зокрема люто знущалися над 16-ма молодими хлопцями: їх били штахетами з цвяхами і багатьом поранили голови. Читальняне устаткування знищили дощенту і навіть змушували людей руйнувати приміщення Читальні "Просвіти".

Крім того побили таких господарів: Михайла Антонюка, Степана Антонюка, Павла Ващука, Василя Костюка, Володимира Дідича, Степана Купреньчука, Василя Ворону, Гаврила Костюка (Василевого сина), Степана Костюка, Мирослава Шурмяка, Івана Шурмяка, Михайла Кіндратюка, Петра Ребрина, Івана Понаду і Омеляна Ничая. Найтяжче побили продавця кооперативи Мирослава Шурмяка, якому штахетою з цвяхами розбили в кількох місцях голову. Бібліотеку комарівської читальні — одної з найбільших у повіті, біля 1000 книжок на вартість 4000 зл. — цілковито знищено.

СЕЛО КОПИТІВ

На с. Копитів наїхала карна експедиція 4 жовтня, заздалегідь оточивши село, де згодом побили таких господарів: Івана Масиника, Володимира Демчука, Корнила Кравця, Юрка Горбая, Антона Масиника, Василя Ковальчука, Матвія Костюка, Петра Семенюка, Яцка Барана і Миколу Іванчука. В читальні знищили все устаткування,

подерли книжки і портрети Т. Шевченка й І. Франка, порубали вікна, двері і підлогу.

Після того примусили мешканців села станути перед читальнею і вигукувати "Нєх жиє маршалек Пілсудскі!" При тому побивали їх нагайками і палицями. Кооперативні товари перемішали одні з одними та, обливши їх на одній купі нафтою, підпалили. Зібравши карний штраф у продуктах, експедиційна ватага поїхала далі.

ТАРТАКІВ — СЕЛО І МІСТО

Поліція і військо 6 полку з Жовкви оточили місто Тартаків 27 вересня. Спіймавши двох університетських студентів — Петра Саноцького і Осипа Яхимовича, дяка В. Баштика та групу інших громадян, тяжко побили їх. Міщанина Тому Віру рубнули шаблею почерез обличчя й по голові та ще й тяжко побили. Знищили частину метрикальних книг парафії. У визначного тартаківського громадянина Івана Віри поліцаї та військові провели обшук у його неприсутності, бо він своєчасно втік. Забрали з його хати золотий ланцюжок вартістю 60 тогочасних долярів, перстень і готівкою 80 злотих, а крім того ще й різні хатні речі: електричні ліхтарки, бритви, машинку до стриження волосся, подерли портрет Т. Шевченка.

В Тартакові-селі жорстоко побили Семена Пильчука, Степана Калюгу, Степана Курія, Василя Грабинського і Володимира Калюгу.

СЕЛО ГОРБКІВ

Після оточення с. Горбкова з усіх боків, пацифікатори 1 жовтня зігнали мешканців до Читальні "Просвіти", спершу терором змушували їх співати польський гимн, а потім зажадали видати їм найдіяльніших громадян: Івана Ковальчука, Миколу Олеська, Гриця Трохима, Миколу Ганіткевича, Матвія Шака і заступника війта — Миколу Селиту. Хоча поляки обіцяли горбківчанам залишити село в спокої, якщо вони видадуть цих своїх діячів, то все таки ніхто їх не зрадив; та й ледве чи хто знав про місце їхнього перебування.

Три дні польський відділ війська лютував у Горбкові. Тяжко побили Марію Василевську, Петра Василевського, учня сокальської гімназії Володимира Василевського, Олену Василевську, Петра Василевського-сина. Жовніри намагалися знасилувати Марію Василевську, а коли вона успішно оборонялася, вони побили її до безтями так, що вона майже збожеволіла. Петрові Василевському, що прибіг обороняти її, вони повикручували руки, побили його так, що він півмертвий лежав з трьома ранами на голові. Жорстоко побили Яцка Цюру, Гната Кохань-

чука, Марію Олесько і її дочку Катерину, Петра Сича, Тимка Кірика, Павла Клеванця і ще кількадесят людей.

В кооперативі "Любов" польські вояки награбували товарів на 360 зл., заплатили за деякий товар у сумі 60 зл., знищили читальню і споживчу кооперативу. В багатьох хатах побили вікна, зірвали двері й підлогу, розшили стріху, кажучи, що шукають за зброєю. При такому "обшукові" вони розбивали горшки, посуд, пороли кожухи і розтинали полотно і подушки. Муку і зерно розсипали по землі, змішували зі сміттям, поливали нафтою. Стіжки збіжжя і паші розкидали. На село наклали велику контрибуцію — здачу вівса, сіна, м'яса, курей, масла і яєць. Обвантажені цією здобиччю, польські пацифікатори залишили Горбків.

Володимир Василевський з Горбкова після трьох тижнів лікування повернувся до сокальської гімназії, де він дир. Урбанові Пшиправі пояснив свою неприсутність і заявив свою скаргу: його вдома, у Горбкові, тяжко й незаконно побили учасники польської військової експедиції. Директор відповів йому, що на той час він, Володимир, повинен був жити в Сокалі, а так: "Я тобі в цій справі ніяк не можу допомогти".

В клясі Володимир оповідав нам про те, як польські жовніри катували його та ще й змушували його пояснювати в читальні своїм стероризованим односельчанам, яка історична Польща могутня — "від моря до моря" та який "хоробрий" і "мудрий" є маршал Пілсудський.

СЕЛО СВИТАЗІВ

Наїзд на с. Свитазів відбувся 4 жовтня. Мешканців скликали до громадського дому і розпочали карати. Дуже тяжко побили Василя Гаврилюка, Володимира Мартинюка та кільканадцятьох інших. Проводячи обшук за зброєю, вояки в багатьох хатах знищили обстановку і всяке інше майно. Зруйновано читальню з бібліотекою, знищено кооперативне устаткування з товарами та, зібравши з села примусову данину, пацифікатори покинули село.

СЕЛО УГРИНІВ

В Угринові розташорилася пацифікаційна військова експедиція 5 жовтня. Мешканців скликали до громадського дому, викликали людей по черзі, веліли роздягатися, клали їх на лаві або прямо на долівці, а комендант видавав наказ воякам, кому скільки дати ударів. Хто вмлівав від побоїв, того відливали водою і знову били нагаями чи палицями.

Обшук проведено у справника кооперативи Степана Голяра, у Василя Рудека і в Сави, та ще 21 господаря. Їх усіх тяжко при тому побили. Степан Голяр потім довго лікувався у сокальській лікарні, де

йому довелося пройти операцію нирок. Це тому, що поляки били його, прив'язаного до стовпа, по черзі чотири рази — і то прикладами рушниць, палицями і нагаями. Після тих побоїв тіло Степана Голяра від колін угору становило одну велику чорну пляму.

Кількаденне таборування польської вояччини в Угринові закінчилося знищенням читальні й кооперативи і багатьох господарств під час т. зв. обшуку за зброєю. За все це мешканцям довелося ще й заплатити великим окупом у продуктах.

СЕЛО МОШКІВ

У Мошкові польський військовий відділ зупинився на два дні. Найбільшого знущання зазнав війт Онуфрій Гладкий, але побито, і то тяжко, багатьох господарів, нанесено шкоди їхнім господарствам. Читальню "Просвіти" і її бібліотеку, як теж кооперативу "Єдність" зруйновано, знищивши багато товарів. На село наложено високий окуп.

СЕЛО УЛЬВІВОК

Польська карна експедиція не поминула Ульвівка і мешканці того села зазнали також багато знущань і матеріяльної шкоди. Вояки побили таких селян: Осипа Сабанського, Василя Фарину, Степана Космина, Теодора Шуля, Слічука, Андрія Кудлайчука, Андрія Кузьму, Семена Романюка, а також 17-літнього хлопця Слічука. Після цих побоїв ці люди мусіли довго лікуватися. В читальні й кооперативі квартирували вояки і при тому знищили ці установи дощенту: вікна, двері й підлогу порубали, обстановку в кооперативі знищили, а яких товарів не пограбили, то знищили їх на місці. Як звичайно, Ульвівок теж мусів "заплатити контрибуцію" за цей наїзд.

СЕЛО СЕБЕЧІВ

Загони 6 полку з Жовкви оточили Себечів 8 жовтня та, не допустивши до втечі будь-кого з села, зігнали всіх біля громадського дому. Там спершу пояснювали їм, як треба шанувати Польщу та її маршала Пілсудського. Опісля польська вояччина почала свої знущання над українським людом. Били нагаями і палицями, нищили внутрішнє устаткування читальні, її бібліотеку, театральні декорації. В кооперативі вибили вікна, порубали двері, прорубали підлогу, товари розкинули по підлозі та вимішали одні з одними, облили їх нафтою.

Священика Гарасовського вояки водили з собою по селі, начебто показувати, де в кого є бібліотека, щоб знищити її. Проведено обшук у Василя Сенишина, Василя Калиша, Володимира Манькути, Павла Бриля,

Андрія Крута, Олекси Лагоди. Їх усіх побили дуже тяжко. Така сама недоля зустріла навіть члена воєводської й повітової ради, Михайла Гараха, якого вояки також побили. Павла Левочка довелося відвезти до лікарні, так його сильно побили.

У Костя Мигаля вояки "купили" годовану свиню вартости 250 зл., заплативши йому тільки 15 зл. В парафіяльному домі о. Гарасовського знищено обладнання хати і гарну бібліотеку. Поки загін польського війська виїхав з Себечева, мешканці села також мусіли відкупитися високою контрибуцією.

СЕЛО ЯСТРУБИЧІ

У молочарні с. Яструбич проведено "обшук", після якого польські вояки знищили все молочарське устаткування. Після тієї пацифікації довелося молочарню відбудовувати буквально від основ. В домі о. Івана Матвіяса вояки знищили портрети Т. Шевченка та І. Франка. Та сама доля спіткала бібліотеку Читальні "Просвіти".

СЕЛО ТУДОРКОВИЧІ

Військовий обшук проведено зокрема в Івана Робака, Семена Гулиди, Пилипа Сидора і Павла Кодана. Під час обшуків побито вікна, поламано двері, знищено багато посуду, а в коморах змішано муку зі збіжжям. Стоги збіжжя і пашні на подвір'ях розкинено. Опісля скликали господарів до громадського дому і по черзі знущалися над ними: клали на лаву або на долівку і били нагаями і палицями до обімління.

Вояки квартирували по всьому селі, але найбільшого знищення завдали вони хазяйству Семена Кохана — батька кол. посла до польського сейму, Володимира Кохана. Вони знищили обстановку в хаті, запаси в коморі та на подвір'ї; збіжжя і пашню вояки брали зі стодоли і кормили своїх коней. Поряд зі звичайною "контрибуцією", польська вояччина вивезла з с. Тудорковичі 26 кірців збіжжя.

СЕЛО ГОГОЛІВ

В середу 15 жовтня до села Гоголів прибула експедиційна ватага війська з Жовкви і знущалася над тими селянами, які не встигли врятуватися втечею. Побито Івана Буя, Василя Ясінського, Яцка Вандику, Михайла Луцика — всіх понад 60-літніх селян. Молодь — хлопці та дівчата — своєчасно скрилися в лісах. Пацифікатори поруйнували кооперативу таким самим способом, як і в інших місцевостях, а крім того нанесли великої шкоди в крамниці Теодора Андрущака. Виїжджаючи з Гоголева, польське військо забрало 40 кірців вівса.

В Корчині до проведення т. зв. каральної акції не допустив тамтешній землевласник-дідич Могильницький.

Крім згаданих карно-експедиційних акцій проведено наїзди на такі села: Городиловичі, Ниновичі, Рожджалів, Переспа, Поториця, Поздимир, Савчин, Старгород, Сішно, Шмитків, Войславичі, Волсвин, Жнятин і Зубків.



Богдан Стефанишин

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЯРМАРОК У СОКАЛІ

Неабияку вигадливість мав молодий енергійний поет Нестор Ріпецький. Був у нього великий круг друзів і знайомих. Він часто їздив до Львова, де наснажувався літературним життям нашої галицької столиці. Вже по закінченні 17-го року життя він видав свою першу збірку поезій "Кучеряві дні". Згодом друкувалися деякі з його віршів у літературно-мистецькому тижневику "Назустріч", редакторами якого були Осип і О. Боднаровичі. Нестор Ріпецький уже тоді знав багато наших молодих поетів, малярів і кілька добрих рецитаторів у Львові. Завдяки йому попали до того тижневика також і мої два вірші, які він сам туди вислав. Це були такі вірші: "Ніч" і "У лісі". Появилися вони друком 1-го вересня 1937 р.

Ще перед тим Нестор заплянував видати малий журнал для молоді. Він притягнув мене до співпраці та призбирав досить багато матеріялу до першого числа журнала. Журнал називався "Світанки". Один із друзів Нестора, Гурко, який жив тоді в Римі (Італія), прислав йому свою коротку новелю до "Світанків". Нестор написав коротку передмову, дав до журнала свої два вірші, а я також два вірші. Назву журнала і проєкт обгортки для нього придумав я. Віньєту намалював мій добрий друг і здібний маляр Володимир Каплун, який був тоді в Сокалі. В долішній частині подвійного обруча він намалював меч у затисненій руці, а напроти меча вгорі було видно половину сходячого промінного сонця. Вище, понад обручем, був напис товстими літерами: "Світанки". Журнал був середнього книжкового формату.

Нестор Ріпецький займався монтажем цілого журнала, переводив коректу тощо, зате я займався адміністрацією, збирав замовлення та гроші. Не пам'ятаю, скільки примірників "Світанків" було надруковано в друкарні М. Л. Ґлязера на вул. Височанського, але здається мені, що всі вони були розпродані. Вийшло тільки перше число "Світанків". З браку фондів не довелося видати другого числа, хоч матеріялу до нього було доволі багато. Журнал "Світанки" запляновано як літературний додаток до двотижневика "Голос з-над Буга", редактором якого був мій найстарший брат, Петро Стефанишин. Після того на короткий час припинилася наша спільна літературна праця з Нестором Ріпецьким.

Великою атракцією в Сокалі був його задум організувати перший раз в історії нашого міста т. зв. "Літературний ярмарок". Така імпреза відбулася в Сокалі в неділю 12 лютого 1937 р.

Тим разом Нестор Ріпецький попросив собі до помочі популярного тоді на сцені "Народньої Торгівлі" секретаря філії "Просвіти" Євгена Гринькова, який мав бути представником сокальських рецитаторів на тій імпрезі — "пополуднівці". Але сталося так, що Євген Гриньків мусів у той день поїхати до села Лучиці на люстрацію тамтешньої читальні "Просвіти". Тому, по ранній Службі Божій ("дев'ятка") він просив мене заступити його на "Літературнім ярмарку". Я нерадо погодився, бо не було вже часу відповідно приготовитися до двох рецитацій, щоб не засоромитися перед львівськими гістьми — рецитаторами, учнями відомої артистки Лесі Кривіцької. І Нестор Ріпецький теж просив мене порятувати його в прикрій непередбаченій ситуації, бо відкликати цю зустріч львівських гостей із сокальською публікою було вже запізно.

Заля "Народньої Торгівлі" виповнилася по береги публікою. Початок був назначений на 4-ту год. пополудні. Всіх цікавила небуденна імпреза. Прийшло багато інтеліґенції та студентів із усіх шкіл міста. Було також багато національно-свідомих міщан.

Перед сценою стояв довгий стіл, на якому були розложені найновіші видання поезій, новель і прози.

Відкрилася завіса. На сцену вийшов Нестор Ріпецький, пояснив публіці значення небувалої ще в Сокалі імпрези та представив усіх прибулих зі Львова гостей. Приїхали тоді на той "Літературний ярмарок" поети Святослав Гординський і Богдан І. Антонич, письменник Василь Ткачук та рецитатори — спершу Рута Темницька й Іван Варцаба, а дещо пізніше приїхав Льоньо Герман. Я репрезентував Сокаль. І мені, непевному своєї долі, прийшлося виступати першому на тій пополуднівці з рецитацією новелі Наталени Королевої з книжки "Во дни они" п. з. "Фарисей". Я мав щастя. Рецитація мені надсподівано добре вдалася. Не схибнув у ній ані разу, ані не загубився, хоч новеля була досить довга.

Не тямлю, що тоді рецитувала Рута Темницька та що виголошував Іван Варцаба. Їхні рецитації віршів були майстерні, в них відчувалося велику рутину, талант і працю над ними досвідченої драматичної артистки Лесі Кривіцької.

Промовляли ще коротко на сцені: дуже талановитий поет і маляр Святослав Гординський та Василь Ткачук, який недавно, перед приїздом до Сокаля, видав був збірку новель з життя Гуцульщини під назвою "Срібні дзвінки". Святослав Гординський і Богдан Ігор Антонич були тоді найславнішими українськими поетами у Львові, а найпопулярнішим письменником того часу був Улас Самчук, який до другої світової війни проживав у Празі.

Здається мені, що львівські рецитатори мали в своїй програмі дещо з віршів Нестора Ріпецького ("Кучеряві дні"), Богдана І. Антонича та Святослава Гординського, про що напевно не можу сказати.

Перед кінцем того приємного зимового вечора рецитував я ще раз. Це був останній розділ твору Уласа Самчука "Марія". В тій рецитації повезло мені навіть ще краще, як у першій. Іван Варцаба написав про мене в своєму дописі до "Нового Часу" так: "...Нічим не поступався своїм львівським гостям місцевий рецитатор п. Богдан Стефанишин..." Такий самий допис появився також у "Ділі", в одному з найповажніших часописів у Львові. Думаю, що тими дописами Іван Варцаба хотів виявити для мене свою неприховану щирість і чемність. Наводжу його текст:

"Літературний вечір у Сокалі. Під гаслом пожвавлення книгарського ринку метка Філія Т-ва "Просвіта" в Сокалі влаштувала 12 лютого літературний вечір, в якому взяли участь спеціяльно запрошені зі Львова молоді письменники при участі мистецької школи арт. Л. Кривіцької (що сама з причини недуги приїхати не могла). Все це дало живу імпрезу, на яку зібралось дуже поважне число сокальського громадянства.

Рецитатори: Рута Темницька, І. Варцаба, Я. Масляк та з місцевих Б. Стефанишин, що ні в чому не уступав львів'янам, дали цілу низку мистецьких інтерпретацій творів Антонича, Вільде, Гординського, Королеви, Косача, Кравцева, Липи, Маланюка, Ольжича, Самчука та двох молодих авторів — Ткачука й Жарського,* що, обидва, вклали багато праці в технічне влаштування вечора. Скоро витворився між публікою та виконавцями живий зв'язок, а виконані твори залишили помітне враження на присутніх, що по закінченні вечора кинулися придбати собі в імпровізованій книгарні книжки читаних авторів з їхніми автографами.

Коли порівняємо цей сокальський вечір з недавньою львівською імпрезою Т-ва Бібліофілів, то сокальський треба визнати зразковим під мистецьким та організаційним оглядом. Вислів своєму признанню дало сокальське громадянство устами радн. Цап'яка, що по вечорі прочитав імпровізований веселий вірш про вечір і письменників, прийнятий бурею оплесків.

Сокаль дав свідоцтво своїх культурних вимог та потреб". ("Діло", ч. 35, 18 лютого 1937).

Щодо себе самого, то я знав, що сильніші в мене інтерпретації віршів — головно: Шевченка, Франка, Федьковича та Уляни Кравченко зі збірки її поезій "Карітас". До вивчення своїх рецитацій в дні 12

---

* *Примітка Редакції:* Н. Ріпецький друкував свої твори під літературними псевдонімами Всеволод Листвич і Богдар Жарський.

лютого 1937 р. мав я всього 2-3 години часу й тому я так нерадо погодився виступати в цей день на сокальській сцені. Прийшовши з церкви додому, я взявся негайно до праці. Наперед перечитав півголосом обидві ті речі при столі в своїй кімнаті, а потім другий раз читав я їх голосно, з великою увагою до самого тексту, щоб не повторювати жодних слів, стараючись уживати якнайвідповіднішу інтонацію та наголоси. Робив я це перед великим дзеркалом у другій кімнаті, де на той час не було нікого, отже я міг спокійно вправляти та вживатися в написані твори. І з такою малою підготовою, з'ївши поспішно обід, пішов я на той "Літературний ярмарок".

З деклямацій найбільше подобалася сокальській авдиторії поема Т. Шевченка "Чернець", яку з надзвичайно мистецьким хистом виголосив Льоньо Герман. Він показався тоді високозаавансованим рецитатором-декляматором, тому заслужено збирав найрясніші та найдовші оплески захопленої публіки, зокрема студентів і молоді.

По закінченні тієї приємної імпрези багато людей підходило до стола, щоб купити найновіші видання збірок поезій та прози. Між іншими поезіями була там збірка поезій Нестора Ріпецького "Кучеряві дні", Святослава Гординського "Слова на каменях", "Барви і лінії" та найновіша збірка поезій Богдана Ігоря Антонича "Книга лева". З прози були там книжки письменника Уласа Самчука "Марія", "Гори говорять" і ще деякі, які тоді втішалися великою популярністю серед читачів скрізь по Галичині та на Волині. Були там також збірки новель Наталени Королевої "Во дни они" і Василя Ткачука "Срібні дзвінки" та багато творів інших авторів.

"Літературний ярмарок" був під кожним оглядом гарною та вдалою імпрезою. Сокальська публіка поцікавилася літературним виступом молодих талантів, заповнивши вщерть залю "Народньої Торгівлі". Всі були вдоволені, почувши красу українського мистецького слова зі сцени своєї невеликої залі, де нераз мали також змогу бачити інші, також високомистецькі імпрези. Вистави наших мандрівних театрів, з їх нерозлучними музами Талією або Мельпоменою, завжди втішалися численною публікою сокальчан. Приїздив щороку до Сокаля театр Йосипа Стадника з неперевершеним артистом Рубчаком, театр ім. Ів. Тобілевича з Миколою Бенцалем і пізніший театр "Заграва" з незвичайно талановитим актором і режисером Володимиром Блавацьким, який електризував авдиторію своєю постановкою "Сини" Василя Стефаника та ролею гетьмана Мазепи в "Батурині".

Не знаю, яка була каса з "Літературного ярмарку" в Сокалі, але вірю, що ця імпреза мала, крім високомистецького, також і добрий матеріяльний успіх.

Нестор Ріпецький постарався про гостинне прийняття для гостей-мистців, а після того вони від'їхали до Львова, залишаючи нам, сокаль-

чанам, гарний спомин про себе. Від них я мабуть найбільше скористав, бо навчився, як можна найкраще та найвірніше віддати в рецитаціях і деклямаціях думки та відчуття душі поетів у їхніх творах. З приємністю згадую, що на сокальській сцені, за останніх 9-10 років перед упадком Польщі, майже не було одного концерту або якоїсь академії, де б я не виступав з деклямаціями або рецитаціями. "Літературний ярмарок" у Сокалі був для мене справжнім духовно-мистецьким пиром, даючи мені наснагу до здобуття ще більшого рецитаторського вияву в пізніших своїх виступах у цьому місті, де я мав багато прихильників муз у всіх прошарках нашої публіки.

Приємно згадую той давній зимовий вечір 12 лютого 1937 р. Не знаю, чи живуть ще всі ті знамениті рецитатори? Поет і маляр Святослав Гординський живе в Нью-Йорку. Чи живе ще автор "Срібних дзвінків" Василь Ткачук — не знаю. Жаль мені дуже Нестора Ріпецького, що так молодо відійшов у вічність. Він був дуже талановитим поетом, літературознавцем, добрим моїм другом, ініціятором "Літературного ярмарку" і дуже активним пропаґатором української культури в останніх трьох роках за Польщі та на початку німецької окупації в Сокалі.

Ірина М. Кашубинська

НАРОДНЯ НОША СОКАЛЬЩИНИ

Коли описувати народню ношу Сокальщини, то треба взяти на увагу два чинники: населення і сто років часу (приблизно 1850 — 1950). Броніслав Сокальський, автор книжки *Powiat Sokalski* з 1899 р. (матеріяли були зібрані в 1880-их роках), стверджує, що Сокальський повіт заселювали три різні типи людности. Я особисто могла ще бачити деякі різниці між ними перед другою світовою війною, коли працювала в Союзі Кооператив і Союзі Українок у Сокалі.

Перша група це белзчани, чисто слов'янського походження, які здавна заселяли північно-західню частину повіту по ліву притоку Бугу, Солокію. Тільки деякі їхні села мали чужий напливовий елемент. Чомусь Б. Сокальський поминув села Ліски і Переводів, де часто подибувалися не тільки татарські типи, але й прізвища, як Гетьман, Сантар, Кушелепа та ін. Чи ті чужинці вплинули на ношу і як саме, годі сказати, але різниці в ноші тих сіл від решти повіту були. В очі впадали яркі кольори і нахил до вживання притаманних сходові блискучих прикрас — золотих і срібних тасьм до обшивання, леліток і кораликів. Тут також ще й у XX ст. подибується досить часто верхній одяг з грубого конопляного полотна, довгий і короткий, якого не стрічалося в східніх і південних частинах Сокальщини. Такі полотнянки були ношені загально в сусідній Равщині.

Друга група, на північному сході, яку Б. Сокальський називає бужанами, це також слов'яни, сліди поселення яких сягають тисячоліть дохристиянських часів. Це тип розумний, працьовитий і дуже консервативний, який протиставиться натискові чужих впливів, не дається легко провадити, за що автор називає його самопевним і зарозумілим. Може саме цьому завдячуємо те, що до 1925 року зміни в тамтешній ноші були малі й досить помірковані. В тій частині повіту, на відміну від першої, вживають більше битого вовняного сукна.

Третя група — у значній кількості чужий напливовий елемент — заселює рідко лісисту, піщану й болотисту південну частину повіту: на заході до річки Солокії, а на сході над Білим Стоком. Цю групу Б. Сокальський характеризує найгіршими прикметами. В давніх верхніх строях переважає сірячина (коноплі з вовною), а в найновіших часах помітні швидкі некорисні зміни взорів і форм народнього вбрання, які в 1930-их роках поширюються на північ.

На підставі даних з етнографії, усних інформацій, власних спостережень, знімків і експонатів збірки, вважаю, що розвиток народнього мистецтва Сокальщини протягом ста років треба поділити на три етапи.

І. В роки 1850-1900 Сокальщина була з півночі замкнена російським кордоном, що стримував рух населення і впливи ззовні. Це була немов замкнена в собі котловина. Спочатку все потрібне на одяг виготовляли вдома, щойно, можна сказати, останній квартал минулого століття приносить на села "крамне". Євфросинія Павлюк-Суховицька часто пригадувала, що за панщини парох Угринова, о. Величко, на науці по вечірні передрікав з жалем, що наступають страшні часи: люди будуть літати по небі в залізних птахах, будуть ходити в крамному (купованому) короткому вбранні до церкви і по способі зав'язування голови не можна буде відрізнити молодиці від дівчини.

ІІ. Період 1900-1922 позначився пожвавленим рухом населення і розгорненням його світогляду; можна сказати — село вийшло поза свої дотогочасні межі. Загальна освіта, підвищення самоосвіти, вміння володіти олівцем — спричинилися до ознайомлення і вправного зарисовування складніших узорів. Помітні зміни: практичність, легкість і різноманітність купівельних матеріялів. А втім, і без зовнішніх впливів, зріс ширший вияв внутрішніх мистецьких почуттів. На цей час припадає розвиток чорних квітистих узорів.

ІІІ. Третій етап триває приблизно від 1922 р. до другої світової війни. Протягом перших 10 років з'являється широка скаля ясних кольорів з багатьма відтінками, що у вишивці доходять до двадцяти. Далі видно поворот до 3-4 темних кольорів, знову є геометрична вишивка, різної ширини поперечні й поздовжні смужки, введення патріотичних національних кольорів і мотивів. Врешті — новий крій сорочки на взір міських блюзок, раґлян замість уставкових рукавів.

Поряд з усім цим треба підкреслити обставину, що як усюди, так і на Сокальщині майже неможливо є точно визначити характеристику і поділ. В народньому побуті постійно виступають відмінні особливості окремих сіл, по яких можна пізнати їхніх мешканців, але цього неможливо з'ясувати в короткій статті.

У вищезазначених межах було видно значні різниці в одязі поодиноких груп, головно в роки до першої світової війни. В загальному, одначе, одяг був стриманий у прикрасах, достойний і статечний формою. Вживаний матеріял, домашній чи покупний, був солідний і тривкий.

ОДЯГОВИЙ МАТЕРІЯЛ

За сирівець служили коноплі, льон, вовна і шкіра.

Полотна виробляли льняні, конопляні і, рідко, подекуди мішані. За

способом виробництва, полотно подвійно тканe (чиновате) — це портовина, або з гіршого сирівцю портовина на літні штани, т. зв. портки. На святкові сорочки полотно було тоненьке, з льону, а на буденні — грубше, з конопель (зрібне). Не кожний льон і не з кожної землі давав однакове полотно. Також були різниці залежно від того, коли льон стелили чи мочили. Виріб полотна вимагав багато тяжкої праці. Не дивно, що Анна Ігнатюк-Пачковська з села Данці, Володавського повіту, каже, що назва "сорочка" походить від сорока робіт, які треба виконати, щоб її пошити. На верхнє вбрання робили полотно конопляне грубе "чиновате", перехресно подвійно тканe, т. зв. "кожушок", або тонше — "покожушок" (півкожушок). Крім полотна на сорочки і верхню одежу виробляли ще полотно на обруси, настільники (партовини) й рушники, і грубше на "рєдна" (рядна) і верети.

В деяких селах верстати (станки) для виробу полотна були майже в кожній хаті (Ульвівок, Стенятин, Скоморохи та ще кілька); в інших було кілька ткачів, які заробляли тканням. Тандитне покупне, т. зв. швабське, полотно подекуди почали вживати вже при кінці XIX ст., а загально щойно в 30-их роках XX ст. молоді дівчата, які мусіли мати кожного року нову сорочку. Покупне полотно швидко жовкло, а льняне полотно на сорочках господинь, викачане дерев'яним рубликом на валку, вибілювалося щораз більше і виглядало, як біленький шовк.

В XIX ст. важливим було ще грубше конопляне полотно, яке вживали на димки (мальованки). Димки виконували на спеціяльних дошках олійною сірою і чорною фарбами мандрівні ремісники-жиди.

Важливе місце в хатньому промислі займає також виріб сукна. Сукно виробляли біле, чорне і сиве . По відтінку сивого кольору можна було пізнати, з якого воно села. Колір залежав від пропорції білої і чорної вовни. Околиця Угринова мала ясносивий, аж синій, тому покупці не хотіли сукна з фабрики Лещкова, бо казали, воно "наоливлене" та з часом темніє і рудіє. З вовни на грубій конопляній основі (портині) виробляли ще т. зв. сірячину.

Помиту вовну давали до "чухральні" чесати, а тоді пряли та рідко ткали. Везли до млина на "фолюші" і вбивали її на сукно. Де не було близько млина, люди мали спеціяльні маґлярки, до яких вкладали змочене в гарячій воді сукно і 5-6 чоловіків товкли покарбованим верхом, аж вийшло густе бите сукно. В Угринові для того мали довбане корито, в якому сліпий Лесько (замолоду під час забави товариш вдарив його батогом по очах) бив сукно ногами. Корито ставили при столі, вкладали сукно в корито, наливали можливо якнайгарячішої води, Лесько спирався на стіл і місив (бив) сукно цілий день або й довше. В деяких селах били сукно в ступах.

Овечу шкіру виправляли завжди набіло. Згаданий Б. Сокальський у своїй праці подає, що в XIX ст. кушніри були тільки по містах і містеч-

ках. В другому кварталі XX ст. були вже кушніри по селах і виконували так давні довгі кожухи, як і новомодні, дуже гарно прикрашувані кожушки (короткі). До обшивання вживали доморобної кримки. Ягнятко з гарною чорною шерстю обшивали тісно полотном, змащували олією. Ягня росло і через те його вовна фалдувалася — кучерявилася. Ягня забивали, а виправлена шкіра виглядала, як кримка.

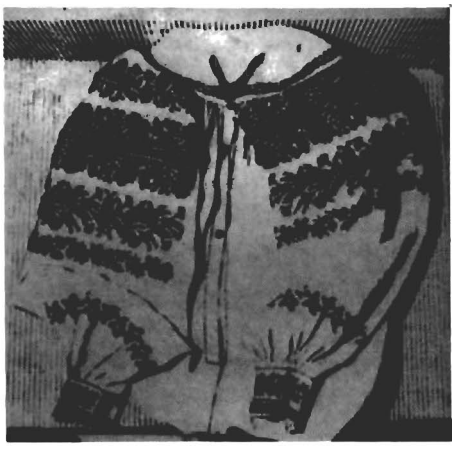
Шкіру на взуття рідко де виправляли на селі аж до другої світової війни, коли обставини змусили людей до того, що майже в кожній родині хтось умів це робити.

ПОЯСНИЙ ОДЯГ

Сорочка — найважливіша частина вбрання, притаманна всім частинам України і, як кажеться, найближча до тіла. Її крій був, як і всюди, "до вуставки", яку в Сокальщині називали "прирамок". Частини жіночої сорочки прямокутних форм це: спереду "пазуха" розтята до пояса — колись не застібувана, тільки при шиї на "спінку". По війні деякі були вже застібувані. Ззаду — "плечі"; нижче пояса, за яких 25 см, була пришита "підтичка", перед якої звали "подолок". Рукав широкий, як полотно (приблизно 50 см), шили до війни з чотирьох частин. Горою — "прирамок", морщений при шиї і пришитий мережкою до "вуставки": це вузький (7.5 см) пасок вишивки між прирамком і рукавом, також без зморщування, сполучною сокальською мережкою. Рукав, зморщений внизу, закінчувався в XIX ст. манжетом на 2.5 см завширшки, зшитим так, щоб було легко всунути руку, або подекуди застібуваний на металеву "спінку". В XX ст. з'являються манжети до 12.5 см на 5 ґудзиків, а потім вужчі, на 3-2 ґудзики. Їх називають "михалі". Під пахвами були вставлювані квадрати, т. зв. "ластки" або "ластовиці". Цікавий є прикметний сорочкам Сокальщини комір: це прямокутник подвійно складеного полотна (22.5 x 32.5 см), пришитий до наморщеної обвідки шиї. Вузенька квітиста вишивка зі стебнівкою була тільки вздовж боків. У Белзчині перед другою світовою війною викінчували коміри білим гаптом з виколкою, які нічим не поступаються відомим на заході швайцарським. На комірі кругом виконували зубчики і вузький взір, а в розі квіточки. На манжетах також вишивали білий гапт. Довжина сорочок — жіночих і чоловічих — була нижче колін. Всі сорочки до 1910 року були шиті тільки руками, а опісля стрічається дедалі більше шитих машиною; в 1930-их роках вже навіть стебнівку виконували швацькою машиною. Сорочка була скроєна так, що, складену по довжині плечей з коміром і пазухи з приложеними рукавами, качали рубликом і тісно скручену вкладали до скрині. Розкручена сорочка була, як випрасувана, при тому комір діставав грубі фалди, які, дещо піднесено, гарно укладалися кругом шиї.



Сорочка молодиці, с. Угринів, 1920-ті роки.



Жіноча сорочка Сокальщини, поч. XX ст.

Чоловічі сорочки до першої світової війни були шиті так, як жіночі, тільки що комір був стоячий (від 10 см завширшки до вузького на 2.5 см), або міг також при тому бути ще додатково відкладаний. Біля 1930 р. чоловічі сорочки шили вже не до "вуставки", але з "карчком".

Щодо вишивки, то (за даними Б. Сокальського) в XIX ст. по деяких селах вишивка була відома з давніх-давен, в інших вона засвоїлася з навчання в школах, а в кількох селах взагалі її не застосовували. Вишивка, як згадує той же автор, була геометрична, дрібного рисунку, чорного або червоного кольорів, або й обох разом, інколи з додатком жовтого. Також згадує він про вишивку різних кольорів, на жаль, не додає, яких. В XIX ст. вишивка була переважно на комірах і манжетах, які було видно з-під верхньої одежі. Де-не-де згадується про вишивку також на рукавах у жінок. Підкреслено також, що тільки в Нисмичах вишивали пазухи сорочок для дівчат і хлопців.

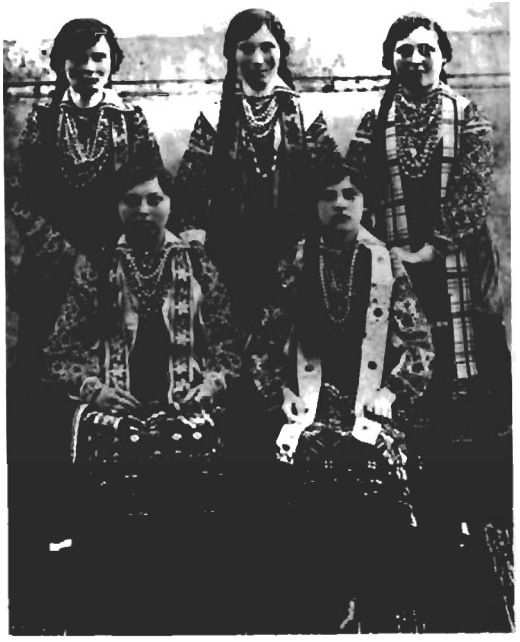
На переломі XIX і XX ст. з'являється квітистий орнамент. Спершу, як закінчення геометричного взору у формі "віночків" — ґірлянд, великих букетів різнорідних квітів, киданців-букетиків, або круглих віночків, майже завжди по одному рядові у протилежності киданцям по цілих рукавах на Волині та східній Україні. Згодом квіти стають частиною геометричних узорів, які творять тільки немов рами. Постають узори з назвами "сито", "решето", "піврешета" і ін. Зникає "вуставка" геометричним узором, відпадає одна сполучна мережка, а другу щораз частіше заступає підмінка, вишита по шві зшиття. Взір квітистий, вишитий по обох боках шва (на "прирамку" і на рукаві) виглядає, як відбитка у воді. Часто подибується вузька смужка вишивки долом рукава на його згині при манжеті. Ціле вишиття рукава стає квітисте, тільки манжети залишаються геометричні (давні взори), або з додатком квітів (нові



Вишивка жіночої сорочки, с. Себечів, 1931 р. Рисунок Олени Кульчицької.

взори). Серед узорів знаходимо також вузенькі безконечники багатьох дуже цікавих форм. Творяться пречудові композиції з різнорідних квітів, колосся, винограду, калини з пташками чи метеликами і т. п. Взори ті не мають собі подібних, хіба дещо у вишивці Чернігівщини. На мою думку, вишивки тих двох районів України виконувані в тому самому ритмі; їх тяжко розрізнити стороннім людям і тому при деяких узорах стрічаємо помилкове визначення місця їхнього походження.

Знавець українського народнього мистецтва, інж. Лідія Бурачинська, так характеризує сокальську вишивку: "...Квітчастий орнамент надиво різноманітний. Він не є сталий, все в русі, прибираючи щораз то нові форми. Можна добачувати в ньому далекий відгук козацького барокко". Я хочу додати, що, на мою думку, цей відгук не прийшов у Сокальщину, а був сталою частиною української душі народу, як мистецьке почування, що виявилося в слушний час. Я бачила один зшиток із зарисованими взорами з приблизно 1910 р. Цей краткований зшиток, яких уживалося на рахунки в школі, був ще додатково поділений звичайним олівцем на малі краточки для хрестиків. Це не дозволяло витерти, коли щось показалося недобре, але рівночасно дало мені можливість пізнати поступ обробки взору. На викінчений взір потрібно було нераз і 5 рисунків. На тій підставі я побачила, що Настуні, при заповнюванні площини кругом головного мотиву, залежало більш на заспокоєнні її мистецького смаку, як на логічному змислі природної пов'язаности. Це саме є притаманне козацькому барокко, з яким Настуня, одначе, не могла мати іншого зв'язку, крім внутрішньо-духовного, народнього.



Дівчата-подруги, Угринів, 1928 р.

Тут належить подати одну згадку Ольги Башук-Романів з Пивовщини (тепер у Вінніпеґу). Потреба вишивання призводила до того, що за першої світової війни, коли бракувало ниток, їх торочили зі старих парасоль або "кенґурових" кабатів, бо такі нитки не линяли. Цілком так само тепер радять собі українки, ув'язнені в совєторосійських концтаборах, бо там наставники не дозволяють їм мати ниток для вишивання.

По першій світовій війні, як я вже згадувала, приходять різні кольори. Спершу червоний, жовтий і синій для давніх узорів, а згодом усі можливі, які великими кількостями появилися на ринку. Зовнішні впливи: жіночі журнали, відбитки взорів, часті зустрічі на народніх святах — дають вишивкаркам можливість бачити взори різних околиць. Село не підготоване прийняти їх в ориґіналах, тому переробляє їх на свій лад, що не завжди виходить корисно. З'являються геометричні взори найрізноманітніших кольорів на цілих рукавах, спершу з пришиваним "прирамком", а перед другою світовою війною почали шити сорочки з одностайними рукавами. Взори тепер вишивали темнішими кольорами: попри чорний, темно-червоний, зелений і жовтий, а поміж ними, звичайно разом, національні синьо-жовті. Також щораз частіше, крім рушників, стрічаємо їх на сорочках та інших частинах одягу, як чоловічі краватки, пояси чи ґердани для годинників, тризуби й леви. За ці вишивки, коли знайдено в когось під час вивозу українців у 1946-48 роках, поляки дуже суворо карали, тому багато жінок, щоб не нищити всього, в поспіху випорювали частини взору.



Жіноча сорочка початку 1930-тих років, с. Куличків.

Дівочі жалібні сорочки, крім чисто чорних, зашивали кольорами фіолетним і жовтим, або синім із жовтим. Рідко коли додавали ще й інші кольори, але завжди без червоного. Завдяки звичаєві, що заміжні жінки не носили сорочок з кольоровою вишивкою, чорна зберігалася аж до часу виселення.

Вишивка на чоловічих сорочках була таких кольорів, як на жіночих. До першої світової війни вишивали переважно комір-стійку, краї виложеного коміра і манжети. Далі, парубоцькі сорочки дістають широко вишивані пазухи по пояс. Сорочки жонатих, включно з весільними, вишивається з короткою пазухою, бо решту закриває тоді вже вживана камізелька. Весільну сорочку молода посилала через "передоїздників", з великою парадою і церемоніялом. Молодий, убраний щойно в ту сорочку, міг іти по молоду до шлюбу.

Мотиви квітів на чоловічих сорочках були дрібні, радше стилізовані, і творили взори на вигляд геометричних форм. Вишивка на сорочках виконувалися завжди хрестиками і дуже рідко подибується півхрестик. Хрестик був дуже дрібненький, через дві нитки навіть найтоншого полотна, що давало гарно виконаний рисунок взору.

Ще хочу подати цікаве спостереження: помилок у взорі не випорювали, тільки вишивали далі. Це можна було завважити тільки при відшиванні взору.

У збірці *Українські народні вишивки,* виданій у Києві 1961 р. (таблиця ч. 10/11), подано гаптовані кольорові взори, як узори сокальських сорочок. Я перевірила і не знайшла свідчень про те, щоб хтось із мешканців Сокаля такі бачив або про такі чув. На знімку хору з 1909 р. так у жінок, як і в чоловіків є взори геометричні.

Поясним убором була *спідниця.* В XIX ст. спідниці були широкі, довгі до 1/3 литки, з грубшого конопляного полотна, т. зв. "мальован-



Хор церкви св. ап. Петра і Павла в Сокалі 1909 р.

ки" або "димки". Взори були дрібні: різної величини крапки, квадратики, ромбики, рідше смужки вибиті сивою або чорною олійною фарбою. Про свято ткали вудком сивої вовни по конопляній основі, а низом смужку, завширшки з 7.5 до 12.5 см, фарбовану темно-червоною або зеленою вовною. На переломі століть приходять матеріяли фабричні (крамні). На будень улітку — перкалеві й бавовняні, а взимку — барханові (байові) і флянелеві. Про свято — тонка й солідна вовна доброго ґатунку — попелінові й шалянові, ткані в маленькі киданці. Широкі до 2.75 м спідниці були в поясі (крім переду) морщені і складані в приблизно 20 см фалди. Так зложені в скрині, пізніше дуже гарно укладалися кругом постаті. Викінчували спідниці внизу щіточкою або оксамиткою. Прикрашували нашивками з оксамитки, мережива, закладками і тасьмами різних кольорів і виробів, залежно від околиць. По війні увійшли до вбрання спідниці червоні, обшиті спершу внизу трьома вузькими стяжками, двома жовтими та всередині синьою, а потім двома — синьою і жовтою. Початково ті спідниці були шиті, як і інші, а відтак стали їх фалдувати щораз дрібніше аж до "ґуфрування". у 1940-их роках спідниці стали взагалі дещо коротші й вужчі. На півдні Сокальського повіту з'являються "завивані" спідниці з ґудзиками на боці, а часто з-під спідниці видно було вишивану "ґальку" — "полтавку". Звідки це взялося у молодих дівчат — не знаю, але це ніяк не підходило до загального статечного строю Сокальщини.

Поверх спідниці оперізували *запаску*.За даними Б. Сокальського, в XIX ст. запаски були дуже широкі (в 2 брити і закривали цілу спідницю), переважно перкалеві і вовняні яскравих кольорів, серед яких переважав червоний. В піст усі, а старші жінки постійно, носили запаски темних кольорів. В деяких селах обшивали запаски мереживом, або золотими чи срібними галонами, як також тасемками. В Сулимові вишивали вже хрестиками і обшивали мереживом. Виняткова в Куличкові й Пархачі носили широкі білі запаски. На початку XX ст. були запаски квітисті, шалянові, а пізніше ще й гладкі з тонкої вовни, перкалю й шовку. Викінчували їх мереживом, вставками, тасьмами і закладками. В 30-их і 40-их роках прикрашували їх однокольоровим або різнокольоровим ґаптом "ляцеткою". В тому часі також вишивають запаски загально, але вони вужчі, їх носили до червоних спідниць із синьо-жовтими тасемками і такий стрій називали українським. До тих запасок робили тороки, нераз дуже гарно і вибагливо в'язані. Вони були білі, кремові, або вовняні темних кольорів. Кожне село мало інший. Наприклад, Угринів мав ґранатові, Конотопи — темно-зелені і т.д. Деякі села Белзчини любувалися в ярких кольорах і блискучих прикрасах, у протилежність селам на північному сході, де носили спідниці і запаски незвичайно дібрані в тоні. Улюблені кольори — це брунатне, цеглясте, зелене пляшкове, ґранат, молочне, синє та всі пастелеві. Запаски були

морщені і відповідно складані, що при оперізуванні творило відстаючі фалди. В 30-их роках з півдня розійшлася мода не носити запасок.



Хор церкви св. Миколая в Угринові 1912 р.

Штани в XIX ст. літом носили з грубого білого конопляного полотна, або з мальованки (димки) в крапки або смужки сивою чи чорною фарбами. Штани ті не мали кишень і застібалися збоку на ґудзик. На зиму шили штани зі сірячини або сивого битого сукна і називали їх "холошні". Незабаром, головно молоді, почали купувати дешеві матеріяли — "цайґи", а деякі села ще й військові, червоні й сині, штани. По війні, у 1920-их роках, почали носити (переважно хлопці) т. зв. райтки, внизу вузькі й шнуровані, коли ходили босоніж або всували в чоботи. У XIX ст. в багатьох селах випускали сорочку поверх штанів, по війні це робили тільки деколи під час сінокосів, жнив чи іншої праці — в гарячі дні. В Лучицях фарбували полотно на синьо або в дубовій корі на брунатно.

ВЕРХНІЙ ОДЯГ

Кабат належав у XIX ст. до найбільш розповсюдженого верхнього вбрання, за винятком пограничних сіл південного сходу. Носили його жінки, чоловіки, молодь і старі. Кабати полотняні шиють з "кожушини" або "портовини", а вовняні зі сукна чи сірячини. Крій кабата переважно до стану, короткий (10 см нижче бедер) зі стоячим вузеньким коміром.

Найчастіше прикрашений ґранатовими шнурками на плечах уздовж швів, а спереду на грудях вишито тими шнурками по три квадратики. Ґудзики й петельки були з кольорового шнурка. Комір обшивали також шнурком, а вилоги і рукави коло долоні (на ширину: 5 до 6.25 см) обкладали ґранатовим сукном. При тому були різниці в поодиноких селах. Кабати в с. Ліски мали особливо короткий стан і тим значно різнилися від кабатів околиці Добрачина. Північна Белзчина мала більш прикрашені вишивки — двоколірні і триколірні — червоні, зелені або сині. Також сукно для викладування було інше. Подекуди не вживали накладань з сукна, тільки вишивали кольоровими шнурками і застібали на мосяжні ґудзики або ґаплики. Кабати з південно-східніх околиць значно відрізнялися від них. Були довші, у чоловіків вільні, а в жінок — шиті до стану. Викладані коміри обшивали чорною тасемкою, а в чоловіків також жовтою юхтовою шкірою. Шили тільки з доморобного сукна і носили в холодну і сльотаву погоду до робіт на господарстві та в лісі. В Нисмичах і Угринові шили кабати з чорного сукна на літо і з кожуха на зиму.

Волошка, як каже Б. Сокальський, була для селян найкращим вбранням зі сукна. Носили її жінки і чоловіки. Виробляли волошку з сивого сукна, довгу і до стану. Ззаду, нижче пояса, було 8 фалдів. Комір вузький, стоячий. Вилоги і манжети ("лапці") прикрашені тонким ґранатовим сукном. Комір, перед і головні шви обшиті "жичкою" (вовняний шнурок), червоною або ґранатовою. Кишені також вишиті шнур-



Угринівські дівчата в сивих "кабатах" 1935 р.



О. Іван Кашубинський з Комітетом Будови Нар. Дому, Угринів, кінець 1920-тих років.



Стрій з коротким полотняним кабатом, с. Ліски, XIX ст.



Білий вовняний кабат і мальованка з-перед першої світової війни, с. Ромуш над Бугом.

ком і прикрашені металевими ґудзиками. Волошка — літній стрій. Носили її в селах, розташованих зі заходу на схід по лінії Себечів — Шарпанці. В інших селах носили подібні до волошок сукмани, які називали "серм'яги" з вимовою "серм'єга".

Серм'яга (радше семиряга, інколи серем'яга) — це найстарша і найповажніша загально вживана одежа з домотканого темного сукна: на свято — чорна, на будень — переважно біла, за винятком околиці Угринова — Нисмич. Тут біла серм'яга є виключно жіночим і дівочим святковим одягом, скромно, але гарно прикрашена червоним шнурком. Кроєм серм'яга не різниться від волошки і є прикрашена також ґранатовим шнурком і різнокольоровим (червоним і синім), а також зеленою і жовтою "жичкою'. Не накладають тільки вилогів і манжетів сукном і не дають ґудзиків. Але є села, де їх прикрашують червоним сукном молодші, а зеленим і синім старші особи: Городиловичі, Барані Перетоки і північна Белзчина. Серм'яга не має кишень, тільки по боках вертикальні розтини, викінчені кольоровим шнурком. Підперізують її вовняним ґранатовим поясом, а молодші червоним. Найчастіше вживають шкіряного пояса (попруга). Жінки підперізуються крайками. В деяких селах застібають серм'яги на ґудзики і петлиці зі синього шнурка. Серм'яга — це одяг літній.

Сіряк, називаний загально сердак або "портєнка", різниться від



Стефанія Кашубинська-Цегельська у сивому кабаті Угринова з квіткою на Маковія.

серм'яги матеріялом і тим, що не має коміра. Шиють його зі сірячини (вовна на конопляній основі) і носять їх жителі південної частини повіту, як також у Бояничах, Гатовичах, Ваневі, Себечеві, Пивовщині та інших селах, як звичайне буденне вбрання.

Кожух — дуже цінена зимова одежа чоловіків і жінок. Шили кожухи завжди з овечих шкір, виправлених набіло, до стану, ззаду нижче пояса зморщені, на переді часто вишивані різнокольоровою волічкою (жичкою), в деяких селах різнокольоровим шовком чи тільки шнурочками на швах, або без вишивання. Кожухи були з великими комірами і завертаними рукавами, у чоловіків з хутра чорної, а в жінок білої вовни. Кожухи були різної довжини: по кістки, до колін, до половини литки, а в деяких селах молоді шили собі кожухи короткі, покриті сукном. Такі кожухи найбільше носили в час між війнами. В 1930-их роках появилися короткі кожушки з виправленої на червоно шкіри, привожені з Волині. Також місцеві кушніри почали шити короткі білі кожушки, прикрашувані гарно аплікаціями й обшивані хутерком, подібно як гуцульські кептарі, тільки з рукавами.

Бекешка — жіноче хутро з сивих або білих, коротко стрижених овець, покрите тонким ґранатовим сукном, з широким коміром із сивої баранячої шкіри, вшите до стану, застібуване чорними тасемками на чорні рогові ґудзики, завдовжки до колін. Носять бекешку в Бишеві.



Біла вовняна серм'яга і льняна хустка, XIX ст., с. Угринів.

Синім сукном покривають у Пархачі. В Лучицях покривають ґранатовим сукном, вишивають тасьмами, а комір шиють напівкруглий зі шкірок білих ягнят. Бекешки носили в XIX ст. ще в Поториці, Добрачині (чорні), в Рожджалові, Клюсові, Бараніх Перетоках, Переспі й Волиці Комаревій, але в інших селах їх не носили.

В містечках взагалі та в деяких селах зокрема носили перед війною т. зв. "чамарки". Їх шили з попелястого сукна, до колін. Комір викладаний, кишені протяті поземно, облямовані темною тасьмою. Чамарку застібали на петлиці з чорної тасьми. Носили її в Бишеві, Рожджалові, Зубкові, Тартакові, Тартаківці й Комареві.

Крім згаданих полотняних кабатів, носили до війни ще "полотнянки" (гуньки), а подекуди мандини.

Гунька чи полотнянка — це літній одяг жінок і дітей, шитий з півкожушка, який був значно коротший від "сукмани", але крій такий самий і так само ґранатовим шнурком прикрашений. Гуньки дівчат були прикрашувані на вилогах і манжетах ґранатовим сукном. В Стенятині вишивали синьою, червоною і білою "жичкою", застібали на мосяжні ґудзики. В Ульвівку вишивали кольоровими шнурками, а вилоги і манжети накладали червоним сукном. У Волсвині, Поздимирі і Яструбичах застібали також на мосяжні ґудзики.

В минулому столітті ношення полотнянок було загальне і щойно в останньому кварталі XIX ст. витиснув їх *короткий кабат* з доморобного сивого й білого сукна. Він, як вигідніший і відповідний для всіх, поширився з околиць Угринова на цілий повіт, перейшовши деякі зміни форм і викінчення, менше у чоловіків (нагадував військові мундири), а більше в жінок, де були помітні зміни так форм, як довжини і прикрас викінчення.

Жіночі кабати були спершу короткі, гарного крою до стану, яких 17.5 см нижче пояса. Плечі, зшиті посередині, мали ще по три окремі частини, стебновані на швах. Всі частини поширювалися від стану і творили фалди "до згублення". Середущий звався "прачик" і був у стані підкреслений двома ґудзичками, а інші це "бочки". Наперед були дві вшитки форми риб'ячого хвостика і їх називали "рибки". На них були накладки з оксамиту і три зубчики, які імітували кишеньки. Кабати — білі, сиві чи чорні — були під шию з пришиваними рукавами, з оксамитними чи сукняними манжетами. Викінчення оксамитом чи сукном було коло шиї, вздовж переду, який застібався на гаплики, зверху були нашиті ґудзики, а також обшивали кабат долиною. Зчасом кабати шили щораз довші, при чому відпали "прачик" і "бочки". Зате дійшли кишені, подекуди протинані, а деінде (як на заході й півдні повіту) — накладані. Влітку носили кабати з тонкого покупного, а весною й осінню з битого сивого сукна аж до другої світової війни. Тоді появилися на холодну погоду дуже солідні *бунди,* з драґонами, але такі широкі, що можна було вдягати їх поверх кабатів. Вони мали капюшони і були викінчені на рукавах і кишенях жовтою шкірою.

Ще належить згадати *мандину,* яку шили з двох куснів грубого конопляного полотна впоперек, так що в горішій частині викроювалися рукави, а не пришивалися осібно. Мандина була при шиї дещо скісно витята, без коміра й кишень. Була вона дуже широка, без прикрас і опоясувалася крайкою. Людей, які носили мандини, називали "мандюками". Мандини носили в сусідніх повітах загально, а в Сокальському тільки в селах: Ворохта, Будинин, Прусинів, Махнівок і Куличків.

Отак виглядав стан верхнього вбрання в час вибуху другої світової війни, коли загально був ношений кабат зі сукна. Рідко можна було ще бачити сиві серм'яги на братчиках у церкві. В поважних традиційних родинах дехто вдягав їх на весілля. Вбирали також деколи на сцену — білі серм'яги на колядницях чарували глядачів під час вистави "Ой не ходи, Грицю" в Угринові. Кілька речей передано до музею, а решта лежала в скринях і пішла разом з насильно виселеними та з конечности була використана на взуття.

Ще треба згадати загально ношені в XX ст. безрукавки, камізельки. Б. Сокальський у своїй праці згадує лише, що в Гатовичах, Добрачині й Острові дівчата почали носити чорні або ґранатові кашмірові

керсети, дещо вишивані і долиною витяті в зубчики. На самому початку XX ст. знаходимо сліди дуже ефективних камізельок. Вони такі самі, як сукняні кабати, тільки без рукавів. Камізельки переходять такі ж зміни, як кабати, і були в ужитті по другій світовій війні. В XX ст. стрічаються на Сокальщині також камізельки-керсети, подібні до волинських — з "лапцями" від стану вниз. Прикрашувано керсети вишиванням, кораликами і блискітками. У 1920-их роках з'являються "жупани" — оксамитні, застібувані або вільні. Нашивані кораликами, таляриками або обшивані срібними чи золотими галонами, з викладеними довгими комірами або імітованими нашиттями.

НАКРИТТЯ ГОЛОВИ

При кінці XIX ст. Б. Сокальський згадує тільки про куповані хустки, і то вже у великій різноманітності. Не згадує він ані про зав'язування голови наміткою, ані про льняні хустки з тканими довкола смугами червоною заполоччю. Їх у XX ст. вже не ткали, але в 1920-их роках я ще бачила стареньких жінок, які їх носили. Це особливим способом зав'язана голова двома хустками так, як зав'язували при болю зубів. Такі хустки були в кожній хаті с. Угринова; їх уживали при обряді весілля і відправ з приносом хліба до церкви. Також до другої світової війни вживали в околиці Угринова довгі (на приблизно 3 до 4 м) рушники, з тканими червоними смужками на кінцях. Їх вживали на покриття голови молодої, яку по весіллі старостина вела в церкву до виводу. В Угринові називали це — плат або рушник, а в Пархачі, як згадано при описі весілля, покривало. Згадується в книжці, що молодиці й дівчата зав'язують голови однаково. Варто додати, що хоч так було постійно, але на весілля і толоку, до знімків чи на інші оказії пов'язка голів молодиць була практикована весь час.

Хочу також ще описати гарний убір голови дівчат, який я бачила у свашки десь біля 1922 р. Бл. п. Настя Медведева, з якою я стрінулася в Ольштинщині, розказала мені, що до 1900 р. всі дівчата в Угринові влітку ходили до церкви з відкритою головою, яку особливо зачісували. Розділене на проділ волосся насували на чоло, над очі аж до вух ("напусти"), на виски підтинали жмуток волосин на "мущики", а далі плели кіски і зв'язували їх ззаду з рештою волосся. Розділювали і плели дві коси, які клали кругом голови, немов корону. Коли дівчина не мала довгого волосся, тоді мама втинала для неї своє. Попід коси голову обв'язували взористою стрічкою, "биндою", яку над чолом закінчували в'язанням — "кутасом". Ззаду в місце зв'язання втикали букет з одною великою або двома меншими квітками, з листками і малими квіточками зі шовку, чи живі. Після 1900 р. такі зачіски носили ще дівчата в процесії з хоругвами й образами, а дальше дружки й свашки з традиційних родин, аж врешті всі перейшли на віночки.



Хор церкви св. Миколая в Угринові 1936 р.

Велика різнорідність уживаних хусток у XIX і XX ст., їхній матеріял, узори, спосіб в'язання і ношення не дозволяють все тут описати. Подам по змозі якнайбільше даних, щоб читачі мали краще уявлення про це. Хустки носили весь час і не здіймали ані вдома, ані при роботі. На свята навіть дітей-дівчаток зав'язували. Хустки в'язали "взад" і "під бороду". "Взад" — це в'язання заміжніх жінок. Хустку складають в трикутник, кладуть на голову два кінці, які накриваються і спадають на плечі, а два зложені перехрещуються на каркові і зв'язуються над чолом. Подекуди ще додатково загинали хустку посередині і так скороченою обвивали високо голову на кругло і в'язали над чолом. Дівчата зложену в трикутник хустку зв'язували не дуже тісно під бородою і стискали руками середину над чолом на гостро. Також деколи вони перехрещували кінці під бородою і в'язали ззаду, що називалося "по-швабськи", а потім "по-мазурськи". В Угринові так зав'язували дітей, коли було холодно. Так само в'язали зимові вовняні хустки, "мацьки".

Колись в'язали хустки по "кимбалці" (кибалка). Це було колісце з прутика лозини, обмотане матерією, шкірою або клоччям, на яке навивали волосся, що його заміжні вже ніколи не заплітали, і прикривали полотняним чіпцем з гачкованим білим або червоним дном. На кибалці хустка гарно укладалася, тому коли її перестали вживати, коси завжди закладали на голову, а подекуди ще й додавали сплетені з клоччя (Старгород).

Хустки були полотняні, перкалеві, кашмірові, шалянові, попелінові і т. п. Перкалеві називали "циганки". В XX ст. увійшли в моду хустки "турецькі", подібні взорами до східніх килимів. Були хустки гладкі, з

лискучим беріжком, з киданцями посередині, з квітистим беріжком і т. д. Темні чорні чи ґранатові для старших і на піст чи жалобу, а різних кольорів, залежно від села, для дівчат. Кожний взір мав свою назву, як: "хмарами", "конюшинкою", "турецькі","горошками" тощо. Шовкові носили в Сокалі й Острові.

В 1930-их роках хустки гаптували ляцеткою на попеліні. Такі хустки були переважно білі або кремові. Гаптований був тільки один кут, на його двох боках були заволічені й гарно пов'язані тороки ("френдзлі").

"Мацьки" на зиму були різних машиново плетених узорів і кольорів. Переважно були чорні, білі, брунатні, темножовті-золотисті і бордо.

Чоловічим головним накриттям були капелюхи, шиті зі солом'яних "дудиць" (плетені з соломи тасемки) — на літо і баранкові шапки на зиму. В Куличкові, Сільці й Копитові шили з трикутних куснів білого й чорного або брунатного сукна ("портєнка") у формі невисокої "рогативки", яку внизу обводили темним пасом зі сукна.

Солом'яні капелюхи різнилися висотою головки, шириною криси і технікою плетення дудиць — "в зубці", "широкою стрічкою", "вузькою стрічкою" чи "в луску". Парубоцькі капелюхи обв'язували червоною гарасівкою, а капелюхи жонатих зеленою або синьою. Нераз жонаті взагалі не обв'язували капелюхів, а зате парубки прикрашували їх блискітками, шпильками, а то й павиними перами. Був також звичай вишивати криси і денця кольоровою "жичкою".

Зимою завжди і всюди носили баранкові шапки — куповані, рідше шиті вдома. В Рожджалові старші носили високі шапки зі сивих баранків, звані "на завісах", які були перев'язані в трьох місцях стяжкою.

В 1920-их роках на зміну солом'яним капелюхам приходять кашкети і куповані фільцові капелюхи. Старші все далі носять давні.

ВЗУТТЯ

Загально всі носили чоботи. В XIX ст. чоботи купувалися на ярмарках. Були широкі з простої шкіри — "угнівці", що їх носили старші. Молодь на свято носила шиті до ноги (пасовані), з юхтової шкіри чоботи, з фалдованими холявами й обцасами, підбитими підківками. В XIX ст. холяви вже роблять тверді. Деякий час дівчата ходили в черевиках, що скоро минулося, бо були непрактичні на сільське болото. Дівочі чоботи шили з круглими носиками і часто "на рипах" (на ходу чоботи видавали звук подібний, як при ході в морозний день по снігу). На зиму шили на носики "барлячі" зі сукна, щоб було тепло. До праці уживали також валянки з Волині. Перед другою світовою війною для жінок шиють на взір "закоп'янок" чоботи зі сукна та зі шкірою, застібувані на боці, щоб легше взувати. Парубки носять "кавалерки" — чоботи з висо-



Молода з півд. Сокальщини, початок XX ст. Стрій відтворено в Канаді.

кими лубами. При взуванні ногу обвивали м'якою онучкою, а тоді всували в чобіт. В 1930-их роках жінки й дівчата носять мешти.

ПОЯСИ

До опоясування серм'яг і кожухів вживали широких вовняних поясів домашнього виробу — із "жички", зафарбованої на червоно, синьо або ґранатово. В багатьох селах вживали шкіряних вузьких пасків, які називали "попруга". Пояси були довгі, так що опоясувалися кілька

разів, щоб зав'язати. Крайки, якими опоясувалися жінки, виробляли вдома. На простих верстатиках у деяких селах ткали дуже гарні, завширшки 3.75 — 6.25 см, крайки. Кращі ткали з купованої різнобарвної "жички", а буденні з білої і синьофарбованої вовни. Коли перестали носити серм'яги, крайки вживали для повивання дітей у пеленках.

НАМИСТО

Загально ношені прикраси — це коралі. На них завішували найчастіше срібні дукати або медалики; золоті носили міщанки. Коралі (5-8 разків) були зв'язані ззаду довгими кольоровими стрічками. Червоні коралі були правдиві і "дурні", дуже подібні, тільки перші горіли, а другі ні. Окрім тих носили також скляні, а потім дуті пацьорки. В піст і під час жалоби носили темносині пацьорки. В багатьох селах носили на шиї хрестики на стяжечці або на ланцюжку.

В 1930-их роках почали носити ґердани — вузенькі пасочки насилених на кінський волос дрібненьких кораликів. Мотив — дрібненькі квіточки з листочками.

Стрічки ("бинди") були гладкі й взористі, з солідним машиновим гаптом. Прикріплювали їх до віночків, а коли їх не було, до коралів.

* * *

З вищенаведеного бачимо, що в другій четвертині нашого століття постійно щось змінялося в уборах. Одне відпадало, інше доходило. Затиралися різниці між поодинокими селами й околицями не лише Сокальщини, але й цілої Галичини, що можна доказати знімками.

З усього народнього вбрання Сокальщини найбільше зацікавлення викликує сорочка, а радше її чорна квітиста вишивка і комір. Тому що ті сорочки були ношені до останніх днів війни, їх майже нема в музеях. Пригадуються свята, празники, відпусти чи з'їзди, як чудово на тлі чорних камізельок виділялися білесенькі рукави і коміри жіночих сорочок з чорною вишивкою і жаль стискає серце, що все це проминуло, як сон, і не вернеться вже ніколи.

Я свідома того, що з'ясовані в міру моїх можливостей дані про народню ношу Сокальщини далеко неповні. Закликаю всіх, кому дороге наше минуле і хто хоче передати знання про надбання наших предків прийдешнім поколінням, передавати до українських музеїв усе, що може говорити про нашу історію — ориґінали чи знімки, а зокрема матеріяли із земель, з яких насильно виселено українське населення. Це наш священний обов'язок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Sokalski, Bronisław. *Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym i ekonomicznym.* Lwów, 1899.

2. *Українські народні вишивки.* Київ, 1961.

3. Маланчук, В. А. *Квітуче народне мистецтво.* Львів, 1964.

4. *Державний музей етнографії та художнього промислу — Альбом.* Київ, 1979.

5. Матейко, К. І. *Український народний одяг.* Київ, 1977.

6. Бурачинська, Л. "Сорочки Сокальщини", *Збірка СУА*, ч. 6, 1980.



Вільноручні вправи на Святі Молоді в Боб'ятині 1936 року. Упорядник — Роман Михайлюк, якого розстріляли німці в Умані влітку 1943 р.

о. *Василь Зінько, ЧСВВ.*

СОКАЛЬ У МОЇХ СПОГАДАХ

Прожив я в Сокалі від 1922 року, себто з дня мого народження, аж до вересня 1936 року, коли то я з батьками виїхав до Арґентини. Ми мешкали на Печигорах, чи, як по-тамтешньому казали, "на Піціґурах", при вул. Шевченка ч. 155; десь на початку 1930-их років польські окупанти перезвали той відтинок вулиці на вул. "Завротну", з нумером нашого дому 10.

Вулиця Шевченка тягнулася гостинцем від комісаріяту поліції в напрямі Свитазова, попри колишню цегельню, і тут було декілька хат. За тими хатами простягалися поля аж під т. зв. "паґурок". Коли йти з центру міста, то по правій руці було жидівське кладовище, зване "окописько", а трохи далі, по лівій стороні — перед мостом і фіґурою — від криниці внизу тягнулася наша вулиця.

Йдучи знизу нашою вуличкою, можна було бачити по правому боці ряд хат, одна за одною, а з другого боку — барак, потім урочище по цегельні, поблизу якого була хата поляка Ґнєфка (з його сином я завжди мав якусь зачіпку) і хата Миґасюків. Вона — вдова з двома синами, один з них столяр. Їхня хата — серед грубих берестів і з гарним садом. А зараз же за Миґасюками — наша хата. Вона колись належала Яськові Шидловському, дочки якого, по матері-українці, були українки. Напроти нашої хати, через дорогу, був город і при дорозі кілька слив, що у свій час давали нагоду поласувати сливками. Хата була проста, а перед нею довге подвір'я. Коли батько, приставши до мами, розгосподарився, тоді він посадив цей гарний сад. Ще й нині згадуються мені соковиті "антонівки" і вишні, та погожа вода з верченої криниці з помпою серед подвір'я.

При кінці нашої парцелі батько, вже за моєї пам'яті, працюючи представником пшеворської цукроварні, спромігся збудувати стодолу і стайню з т. з. "ашу" (перепаленого на залізниці вугілля) та цементу. Зараз за хатою була стайня, в якій колись ми тримали племінну корову, що давала навіть по 20 літрів молока. Однак ми мусіли продати її, бо не було спромоги її прогодувати. Молоко протягом багатьох років — ще від часу наших дідів — ми продавали сусіднім жидам, а саме Еті, чоловік якої був сухітником. Етя, невеличка жінка, ще й досі залиши-

лася в моїй пам'яті ідеалом жінки й матері: вона сама важко працювала в погоду й негоду, щоб прогодувати хворого чоловіка і купочку дітей. Для мене малого найбільшою радістю було, коли Етя, з нагоди своїх свят, приносила мені в подарунку "гамана" — бублика, печеного у формі серця.

З ранньої юности пам'ятаю, що я був хворий і мене водили в сосновий ліс поза Валявку (теж ліс, але листяний). Д-р Мацієвич велів водити мене в сосновий ліс і поїти молоком, бо в мене виникла т. зв. англійська хвороба — зм'ягшення костей. Тато розказував, що я вже почав був добре ходити, як раптом знову вернувся до рачкування. Тож узяли мене до лікаря і він помалу вилікував мене.

Пережив я також і пору непереможного страху: я панічно боявся вогню. Навіть на відкритому місці не вільно було в моїй присутності розпалювати вогнище, бо коли я побачив вогонь, тоді тітка Кася або служниця (теж Кася) мусіла нести мене з поля додому. Це був наслідок того, що я був свідком великих пожеж на вулиці Шевченка. Пригадую також, що гасити горіючі господарства швидше приїхали туди наші луговики з Поториці, ніж місцеві польські "стражаки". А їм яка журба? — Нехай українське горить!

У 1928 році їздив я з татом до Львова і бачив там "Рацлавіцьку панораму". Восени того ж року повели мене до початкової школи при чоловічій семінарії. Батьки даремно журилися, чи я дам собі раду з польською мовою. Першого дня повели мене в школу, але додому я вже повернувся сам. Школа була біля шпиталю, через дорогу, що вела до с. Горбкова і містечка Тартакова. (При цьому гостинці простягався великий міський цвинтар). У школі господарем кляси був Гриць Гудим. Він під час першої світової війни воював на італійському фронті і привіз зі собою жінку-італійку; в них були дві дочки. Гудим виразно сприяв мені і навіть на лекціях польської мови від нього можна було почути рідне слово. Якщо він щось розповідав нам, то про наші свята, як от Великдень. У клясі було до 20 учнів, переважно жидів, декілька поляків і українців. Донині згадую синка дентиста д-ра Кіндлера — такого біляво го і чемненького хлопчину, що, читаючи по-українському, завжди відділяв йотовану від попередньої букви: "люди" в нього звучало, як "л-юди". Він, як я згодом довідався, загинув у гітлерівській машині знищування людей.

До школи мені можна було йти через вул. Шашкевича і "поза городами". Із вул. Шашкевича мені запам'яталися великі горіхи з листям, що мало запах йодини. А поза плотами йшлося через "Хлопаків рів" і, направо, польовою доріжкою поза окопиським і попри цвинтар вулицею Фредри. Не раз, ідучи польовою доріжкою, я любувався запахом піль — збіжжя і конопель. В школі в нас довго не було катехита, бо старенький о. Пелех пішов на пенсію, а нового катехита не спішилися

нам давати державні адміністратори, що вважали себе "архікатоликами" і "передмур'ям християнства". Мама не чекала, аж буде новий катехит, і сама підготувала мене до першого св. Причастя, яке мені дав о. Грицик.

Залишилися мені в пам'яті великі народні здвиги, як "День Селянки" чи "Свято І. Мазепи". Тоді кілька тисяч "козаків" переїжджали верхи через місто, походом ішли — маршували члени наших товариств, прекрасно організовані, а їм приграваліи численні оркестри. Таких походів я вже не бачив ніде і тяжко, щоб колись побачив знову, хіба що повернемося у вільну самостійну українську державу. Якщо Бог ласкавий дозволить...

Другу половину п'ятої кляси народньої школи я вже перебув у т. зв. "червоній школі" (збудована з червоної цегли). Там було багато хлопців і тому п'ята кляса мала аж три відділи: А, Б і Ц — за польською абеткою. В кожному відділі по 70 учнів, а в кожній лавці по три учні. Вже в шостій клясі мені прийшлося сидіти в першій лавці від вікна зі спольщеним німцем Ґлянцом і жидом Сенґером. Цей останній сидів посередині; Ґлянц, навіть під час лекцій, лупцював Сенґера, приговорюючи при тому: "Ти, жидзє..." і т. п. Одного разу побачив це проф. Спачинський і сказав: "Сідай, Зінько, поміж ними!" І так став я захисним муром та оборонцем для Сенґера перед польським антисемітом.

Низький чорнявий проф. Декер, завжди елеґантний, учив нас фізики й хемії. Я добре вмів читати з термометра і тому завжди асистував йому під час усіляких експериментальних показів. Була ще одна вчителька-полька, що якийсь час заступала учителя української мови; молода, гарна і — шовіністка. Все було каже на лекції: "Читай" і "читай"! Вона ніколи одного слова не промовила українською мовою. Та ми ухитрялись і вмисне давали неправильний наголос у читанні, а тоді вона мусіла поправити і сказати українське слово. От які то бували в нас "культуроносці".

У "червоній школі" ми глибоко переживали процеси наших націоналістів і наглі суди; в думках ми готувалися іти до ОУН. Такий намір мали ми, зокрема, з Климчуком — селянським хлопцем, що виглядав мені дуже ідейним. Одного разу, на Зелені Свята, день був чудовий, погода — як на замовлення, а тут на тротуарах бачимо написи кольоровими крейдками: "Хай живе ОУН!" Перед церквою св. Петра і Павла люди юрбою стоять і всі дивляться вгору. Є тут наші, не бракує поляків і навіть жидів. Всі вони дивляться на те, як із головної бані церковної майорить довгий жовтоблакитний прапор. Поліція, обіцяючи велику нагороду, довго шукала когось, хто зняв би той прапор. Щойно потім один жид-бляхар це зробив. Винуватців тієї сміливої вихватки не знайшли. Згодом у місті кружляла така анекдота: — Знаєте, хто на Зелені Свята вивісив прапор на церкві? — Ні, не знаю. А хто?... — Таки

не знаєте? Та це ж старий 'Бабак'-Іванець!" Тим часом Бабак-Іванець насправді був старенький чоловік, що вже ледве ногами волочив...

По закінченні шостої кляси в "червоній школі" батько хотів послати мене до вищої школи, але куди? Поляки вимагали змінити метрику. От одного разу батько питається мене, чи я зробив би це для того, щоб дістатися до такої школи. Я відповів: — Ніколи! Опісля мама оповіла мені, що тато дуже радів моєю відповіддю. Незабаром батько зустрівся зі своїм старим знайомим, Микитюком із Поториці, зятем старого війта Сиси з того ж села. Від нього батько дізнався про те, що його син учиться в школі ОО. Редемптористів у Збоїських. За утримання і школу можна платити продуктами. Добре, поїдеш туди?... Поїду.

І поїхав я в липні 1934 р. до Збоїськ складати вступний іспит. Готував мене до іспиту мій свояк Іван Стефанишин, який оце недавно помер на Шлезьку. Хоч я спізнився, бо термін складання іспитів минув, о. ректор Ванкензенвінкель погодився на проведення іспиту. Іспитував мене о. Кузь і я склав іспит знаменито. Але — приймуть до школи тоді, коли буде місце. Отже, треба ждати.

Повернувшись додому, я щодня вранці щиро молився з молитовника "Вірую", відчитуючи молитви до св. Йосифа і св. Миколая, просив їхньої допомоги. Нарешті прийшла поштова листівка: "Ваш син прийнятий під числом 84".

Сокальська громада прийняла цю вістку зі здивуванням: "Як то — сина на ксьондза?"... І навіть опісля, коли я приїхав на вакації додому, мої товариші сторонили від мене. Та я, напоумлений батьком, старався не завести його надій: вчився, як міг, і перший рік закінчив першуном. Наступного року я захворів на "свинку". Саме тоді мій батько вирішив кинути купецьку справу і виїхати в Арґентину. Тож по другій гімназійній клясі я вже не поїхав до Збоїськ, але одного осіннього пополудня чи вечора чекав з батьками на поїзд до Львова. Попрощалися ми з тіткою Катериною Собєцькою — маминою сестрою (вона померла в Устіяновій, на Лемківщині, куди її разом з іншими мешканцями Забужжя виселили поляки), зі Стефанишинами та й іншими близькими і поїхали до Львова, потім до Варшави, а звідтіля до Ґдині і кораблем "Косцюшком" поплили до Арґентини. До порту Буенос Айресу ми причалили 11 листопада 1936 року. Оце вже минуло майже півстоліття, як покинув я тебе, моя земле, сокальська земле!

Андрій Тоган
архітект

ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ЗАБУЖЖІ

Забужжя з давніх-давен становило інтеґральну частину міста Сокаля. Відокремлено його наприкінці 1939 р., коли два мілітаристські займанці самовільно визначили спільний кордон на ріці Буг. Це рішення спричинило багато труднощів для жителів обабіч ріки. Забужжя втратило свої адміністраційно-торговельні спроможності, а Сокаль втратив своє прадавнє "Оболоння", на якому сокальські громадяни випасали свою худобу, та що більше, Сокаль позбавлено транспортного зв'язку —шосейного і залізничного, враз із залізничною станцією.

Оболоння — це великий обшир терену по лівому боці р. Буг, що навесні своїми водами заливала його внаслідок звуження річища в долішній частині течії біля с. Конотопи. На цій рівнині, в історичні часи польське загальне ополчення ("посполіте рушенє") мало свій збірний пункт для перегляду всього війська перед походом у напрямі на схід проти військ гетьмана Богдана Хмельницького. Згідно з переказом, цьому переглядові уважно придивлявся полковник Іван Богун, переодягнений за польського шляхтича; він хотів знати кількість і боєздатність свого противника. "Якщо б не добродушність польського шляхтича Санґушка з-під Кракова, то Богун попався б у сіті польської розвідки, з якої то небезпеки він вийшов щасливо..."

Відокремлене згаданим розподілом Сокаля Забужжя прилучено адміністраційно до волости в Кристинополі, Грубешівського повіту, Люблінського "дистрикту". Українські мешканці Забужжя дошкульніше, як інші, відчули це кривдяче розмежування, бо всі три церкви українського католицького віровизнання були в самому місті Сокалі. Загальне кладовище також було по тому боці. Поляки були у кращому становищі, бо саме в Забужжі вони мали великий монастир із костелом.

В той час у Забужжі мешкав наш священик о. Л. Салук, колишній катехит у Сокалі. Переговорами з управлінням того римсько-католицького монастиря виєднано дозвіл на українські богослуження тоді, коли костелом не користувалися польські парафіяни. Але цим добродійством ми не довго користувалися, бо нам навіть благальної пісні "Боже,

вислухай благання" не вільно було заспівати. Справді, ми чулися далеко свобідніше в більшій кімнаті житлового будинку, хоч як там було невигідно з уваги на тісноту й спеку влітку. Надія на те, що незабаром могтимемо повернутися до наших церков у Сокалі, помалу цілком згасла: це підтвердила щільна і сильна охорона кордону обабіч р. Бугу.

Довелось обмірковувати свою проблему рішучіше і, оскільки в Забужжі не було відповідного будинку, який можна б перебудувати на церкву, то треба було взятись за будівництво. В цій справі я висловив свою думку, як дипломований архітект (1931 р.) з десятилітньою практикою. Створений будівельний комітет вирішив перебудувати старі мури кол. чотириклясової середньої школи, що згоріла по першій світовій війні. У волосному управлінні в Кристинополі ми отримали безкоштовно дозвіл на використання тієї ділянки. На черзі було роздобути субвенцію на конечні витрати.

Моїм завданням було підготувати технічну документацію, без якої не можна було отримати дозволу від адміністраційної влади. Виконавши вимірювальні роботи на існуючому об'єкті, я взявся опрацьовувати оригінальний проєкт, що в тодішніх умовах не було легкою справою. Відчувався брак найосновніших речей. На щастя, я знайшов креслярський і світлочутливий папір, але раму для висвітлювання треба було самому зробити, як також пачку для утривалення парою амоняковою.

Виготовлену документацію, з технічним описом німецькою мовою в трьох примірниках і проханням, вислано до Дистрикту Люблін, через Грубешівську повітову управу, для підтвердження і видання дозволу на саме будівництво. Дозвіл ми отримали без ніяких застережень.

Головним будівничим був Филип Романюк, концесійний будівельний майстер, а теслярські роботи виконував Дереш, Романюків зять. У приділеному волосним управлінням об'єкті розібрано всі внутрішні мури, отвори в зовнішніх мурах відповідно замуровано і, згідно з проєктом, витято нові отвори з напівкруглими аркадами. В головній наві збудовано чотири нові колони (включно з новими фундаментами для них), на яких згодом базувалася баня церкви.

Головну частину нави, Святая Святих, підвищено на один ступінь, а по обох її боках розміщено захристії, відокремлені стінами з дверима від сторони престола. Сам престол піднесено ще на один ступінь, включно з п'єдесталем для священика. Іконостасу не сконструйовано з уваги на нестачу фондів, та й відповідного майстра не було.

Частину головного входу — притвор — також піднесено і над ним збудовано хори, на які вели сходи, проведені з нижчої підлоги. В тій же частині вбудовано залізні двері для входу із західньої сторони; інший вхід був із південної сторони.

В'язання даху було дерев'яне, двоспадове, на довжині поземного

заложення. Два чолові (щитові) боки були закінчені мурами з півкруглим завершенням. На довжині даху, симетрично до бані, збудовано дві такі самі аркади для імпозантнішого зовнішнього виду, а тим самим і для надання об'єктові візантійського архітектонічного стилю. Баню, дах і напівкруглі аркади вкрито бляхою на уложеному малюванні.

Долівка долішнього рівня була в цілому викладена цеглою, бо на кращий матеріял у нас не було фондів. Горішня підлога, на хорах, була вимощена дошками, укладеними на бальках. Внутрішні й зовнішні стіни покрито гладкою вапняною штукатуркою. Баню завершено залізним хрестом і забезпечено громозводом. Чотири напівкруглі аркади завершувалися хрестами, відлитими з цементу. Щодо місткости, то внизу було досить місця для 450, а на хорах для 36 осіб.

Розташована в урбаністичному оточенні — на вул. Середній між вулицями Конотіпською і Левицького, ця будівля мала імпозантний вигляд і була достойним доказом великої жертвенности і посвяти всього українського населення Забужжя і, частинно, ближчої околиці.

Офіційного посвячення з участю єпископа не було, бо через воєнні умови не можна було встановити практичного контакту з владиками у Перемишлі, що в той час був під совєторосійською окупацією. Скромного посвячення довершили місцеві священики, після чого з такою самою скромною церемонією передано цю будівлю в уживання вірних українського католицького віровизнання.

Відступ німецьких військ на захід у 1944 р. не приніс забужанам давньої єдности з Сокалем: на східньому березі Бугу знову станула совєторосійська прикордонна сторожа, а на західньому березі ніяких прикордонників не було. На місце німецької окупаційної адміністрації почала творитися адміністрація формованої тоді "людової" Польщі.

Не довго могли ми втішатися своїм цінним подвигом — будівлею, що її з таким великим вкладом енергії, праці, фінансів і щирих почуттів перетворено в дім молитви — українську церкву. В 1945 р. варшавська влада видала декрет про переселення поляків із СССР у Польщу, а українців з українських земель під Польщею на схід. Частина з намічених на переселення українців залишилася. І до того було нас мало, а після переселення стало ще менше. Духовно обслуговував нас, у міру своїх можливостей, старенький священик із Завишні, бо о. Салук виїхав.

Через два роки опісля, в саме свято ап. Петра і Павла 12 липня 1947 р., в умовах проголошеного воєнного становища, польська армія почала проводити примусове виселення всіх українців, які були на списках місцевої польської адміністрації. Нас із Забужжя переселено на землі, що їх поляки відібрали від німців. Я з рідною мусів поселитися в м. Мнежко, Щецінського воєводства. Там я працював повітовим архітектом аж до дня нашого виїзду до Америки 1957 року.

Цю довідку про те, як постав Осередок Української Католицької Церкви в Забужжі я написав виключно для Об'єднання Надбужанців.

Євген Стефанишин

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ У СОКАЛІ

В Сокалі, як і по всіх містах Галичини, вже перед першою світовою війною почали організуватися товариства, що мали на меті розвивати і плекати фізичну справність і культуру. Під впливом чехів, що перші видвигнули ідею сокільства, ця ідея і сокільський рух поширилися на сусідні слов'янські народи. В Галичині так українці, як і поляки закладали свої сокільські товариства. Батьком українського сокільства був д-р Льонгин Цегельський, а центром цього руху було товариство "Сокіл-Батько" у Львові, що мало свою власну гарну площу біля Стрийського парку. Духовним покровителем і меценатом сокільства був митрополит Андрей Шептицький.

В Сокалі теж засновано гніздо т-ва "Сокіл" і його члени напередодні першої світової війни брали участь у величавому здвизі соколів у Львові, вулицями якого маршували гордо і здисципліновано тисячі молодих українців. Здивовані й заскочені таким здвигом були поляки, що також мали свої сокільські товариства, фінансовані польськими маґнатами, дідичами й багатіями, як і державними адміністраційними установами, чого не мали українці, які свої фонди здобували із різних дрібних збірок і влаштовуваних імпрез. Маючи кращі фінансові можливості, поляки побудували в Сокалі досить великий дім "Сокул", що не тільки відповідав місцевим потребам їхнього гімнастичного товариства, але заразом був польським народнім домом, з досить великою театральною залею і сценою та кількома побічними кімнатами. Там же приміщувалося єдине в Сокалі кіно "Сьвіт", себто — світанок. Українські соколи не мали таких матеріяльних засобів, як поляки, тому відбували свої вправи під голим небом над Бугом, або мусіли користуватися невеликою театральною залею, переробленою з маґазинів у домі "Народньої Торгівлі".

Вибух першої світової війни й наїзд Росії на Галичину перервали діяльність усякого організованого суспільного життя, а не лише "Сокола". По закінченні війни польська влада не дозволила на відновлення діяльности "Сокола" і тому на його місце основано товариство

"Січ", що мало подібні цілі, як "Сокіл". Як згадує д-р Данило Богачевський у своїх споминах п. з. "На возі і під возом", Т-во "Січ" розвивалося гарно та організувалося переважно з міщанської й ремісничої молоді. Воно влаштовувало фестини в поблизькому лісі коло Сокаля, званому "Валявка", під час яких січовики виконували "вправи вільноруч", або зі списами й дерев'яними палицями (згл. топірцями) при звуках оркестри або співу самих січовиків. До сьогодні, як живі, бачу ті вправи і в ухах дзвенить пісня і приспів до вправ:

Не миритись, милі браття,
а боротись нині нам,
бо шаліє враг завзятий,
смерть голосить козакам.
Гей, у бій ставаймо разом,
грудь при груді до ряду,
кров-життя не жаль віддати
за народ і вітчину.

Я мав тоді близько 12 літ і взяв активну участь в одному такому фестині, та навіть здобув тоді першу нагороду в перегонах хлопців у мішках. Відділи "Січі" були організовані по більших і свідоміших селах повіту. Взірцевим відділом була "Січ" у селі Яструбичі, де промотором цілого життя був п. Матвіяс, син місцевого священика, великого патріота і суспільного діяча. Очевидно, польській владі діяльність "Січі" не подобалася і вона заборонила дальше її існування.

По розв'язанні "Січі" її діяльність не закінчилася, а продовжувалася під плащиком нової пожарно-гімнастичної організації п. н. "Луг". Луговики носили ті самі шапки й однострої, що й січовики, а крім практичних вправ, пов'язаних із гашенням пожеж, виконували теж інші вправи. Організатором та інструктором Лугів був той самий п. Матвіяс. За таку діяльність Т-во "Луг" стрінула опісля та сама доля, що й "Січ". Його відділи також були ліквідовані польською владою під час горезвісної пацифікації Галичини восени 1930 р.

В самім Сокалі не було Т-ва "Луг", бо в місті були міські пожежники, отже не було підстави для організування окремого товариства.

Початком українського спорту в Сокалі по першій світовій війні можна вважати шкільні відділи організації "Пласт", які існували в гімназії та в чоловічій і жіночій учительських семінаріях. В сокальській гімназії було в 1922-23 роках коло 550 учнів, з того більша частина — українці. В тому шкільному році був зорганізований у гімназії "Пластовий полк ім. Петра Дорошенка". Він ділився на три чоти, а кожна з них мала чотири гуртки, відповідно до віку учнів. Полковником був Петро Саноцький, полковим писарем Володимир Стефанишин, а чотовими були Василь Максимець, Юліян Пелех і ще один, прізвища якого

не пам'ятаю. Пластуни вищих кляс мали свою футбольну дружину. Пластунки в жіночій семінарії мали свій "Полк ім. Княгині Ольги". Всі ці три шкільні пластові організації існували тільки два роки, бо шкільна влада розв'язала їх за участь пластунів у жалібних церковних відправах за душу замордованої в Бриґідках сл. п. Ольги Басарабової.

В 1925-26 роках було в Сокалі вже досить багато університетських студентів та учнів вищих кляс гімназії й учительської семінарії, що мали бажання основувати виключно спортові гуртки і змагатися. Ці спортові гуртки, що називали себе клюбами, творилися звичайно за національностями і було їх три: Український Спортовий Клюб (УСК), Польський (ПСК) і Жидівський (ЖСК) "Гакоаг". Всі ці клюби були аматорські, сезонні і діяли тільки під час літніх шкільних вакацій. Вони не були правно оформлені і можна б сказати, що їх існування було нелеґальне, а тільки толероване владою і навіть мало її підтримку. Місто віддало частину оболоння на лівому боці Бугу (Забужжя), недалеко "Забузького" моста, на спортовий майдан для змагань. Очевидно, ця площа не була огороджена, бо щорічна весняна повінь її заливала. Клюби самі мусіли дбати про виміряння границь футбольної площі і ставлення кожного року воріт ("брамок"). Фінанси цих клюбів були незначні і складалися головно з місячних внесків членів та невеликих прибутків із вступів на змагання. Клюби, як сезонні, не мали своїх постійних приміщень-домівок, а свій інвентар переховували у приватних домах. Поляки користувалися приміщеннями свого "Сокола". УСК переховував свій інвентар спершу в домі п. Мельника на вул. Соняшній, недалеко "Забузького" моста і площі (до 1927 р.), а відтак у домі п. Гринькова на вул. Шашкевича та врешті в Читальні "Просвіти", коли вона оснувалася 1932 р. і примістилася в домі Філії Т-ва "Просвіти". Футбольна ланка УСК була найсильніша і звичайно перемагала польський клюб і жидівський "Гакоаг" аж до 1929 р.

Першим тренером і капітаном УСК був найстарший віком Володимир Звадюк, кол. УСС. Він походив зі Львова, де грав футбол перед своїм приїздом до Сокаля, отже він знав найкраще тактику і спосіб гри. Він знаменито "дріблював", граючи в центрі нападу. Як "лучники" в нападі грали Роман Лонкевич і Роман Білинський, а криловими були Мирослав Винників і Ярослав Іванець або Тимошук. На "помочі" грали: Євген Мельник — центр, Євген Гриньків, Святослав Лонкевич або Евстахій Макаруха, а оборонцями-заложниками були Олександер Хмара і Богдан Демчук; на воротах стояв недовго Терлецький, а потім Володимир Сисак. Крім цього були ще гравці Володимир Макаруха та Ярослав Чиж. В такому складі УСК перемагав своїх місцевих противників з відношенням найвище 5:0, але й так само високо наш УСК програв змагання з львівською "Україною" 1927 року, бо не міг побороти її знаменитих оборонців-заложників, Скреготи й ін.

Склад УСК мінявся щороку, бо старші гравці відходили, а на їхнє місце приходила молодша ґенерація. Польський і жидівський клюби займалися виключно футболом, а УСК, крім цього, мав ще й ланку волейболу (чи т. зв. відбиванки) й легкоатлетики, де члени тренувалися з бігів, стрибків у довжину, висоту і з жердкою, штовхання ядра, метання диску і списа. Всі видатки на спортове приладдя, а головно на "футболівки" — черевики та одностроїі, мусів УСК покривати сам зі своїх мізерних прибутків. Маючи невеличке майно, УСК старався оформитися правно в леґальне товариство згідно з існуючими тоді законами, щоб уникнути можливого переслідування і покарання його членів та конфіскування майна польською владою. Повітове староство відмовилося затвердити внесені УСК-ом статути в 1927 і 1928 роках. В наступному (1929) році УСК знову вніс до староства дещо змінений статут, тим разом прийнявши назву "Пролом". Рівнож і цей статут не був затверджений староством, але згідно із законом це товариство все таки могло проявляти свою діяльність до двох місяців.

Втративши надію на дозвіл влади на окреме спортове товариство, "Пролом" знайшов вихід із цієї ситуації в той спосіб, що оформився під прикриттям Т-ва "Бесіда", як його спортова секція. Під назвою Спортова Секція Т-ва "Бесіда" продовжувалася спортова діяльність у 1930-их роках аж до часу заснування Т-ва "Сокіл", коли цей плащик можна було скинути. Т-во "Бесіда" — це був своєрідний клюб української інтеліґенції, старших громадян, що мав своє приміщення, де сходилися його члени на товариські зустрічі при грі в карти або читанні крайової та закордонної преси, або на уладжуваних чайних вечорах і забавах. Статут "Бесіди" дозволяв на розвагову діяльність товариства, тому під її патронатом відбувалися в Сокалі різні імпрези, як концерти, танці-забави, театральні вистави, публічні доповіді тощо. Під її плащиком знайшов притулок і УСК "Пролом", що було корисним для спортовців, бо тепер вони могли користуватися приміщеннями "Бесіди", а взимку грати там у настільний теніс, "пінґ-понґ".

У 1929 р. припинив свою діяльність жидівський клюб "Гакоаґ" із-за браку гравців, що рекрутувалися головно зі сіоністської молоді жидівської інтеліґенції. В цьому році УСК змінив свої уніформи; досі це були пополам біло-зелені сорочки і ґранатові штанці, а тепер — сорочинки з поздовжніми смугами чорного і темно-червоного кольору, білі штанці та чорні підколінники з червоною смугою. В таких гарних одностроях виступили українці до змагань з поляками під новою назвою "Пролом". На цих змаганнях не принесли щастя українцям ані нові уніформи, ані нова назва; "Пролом" програв високо, 9:0. Це був справді чорний день для українського спорту в Сокалі, а причиною програшу були: неспортова поведінка деяких гравців "Пролому", необ'єктивний суддя-жид, а головно зміцнений склад польського клюбу, що мав таких добрих

змагунів, як два брати Бандурські, два брати Ґанчарські і Жулчинські, Єзьоро і найкращий змагун Вінніцький. Відплатні змагання "Пролом" також програв, хоч і з нижчим відношенням воріт. Вкінці його долю припечатала відмова староства затвердити внесений статут; і так закінчилося його існування.

В наступному році (1930) українські спортовці виступали вже в цих самих уніформах, але під назвою Спортової Секції Т-ва "Бесіда". Противником був тільки місцевий польський клюб, бо через брак фондів ніхто не мав змоги спроваджувати на змагання клюби з інших міст. ПСК грав гостро, а навіть брутально, і виходив переможцем. У 1931 р. організувався новий жидівський спортовий клюб п. н. "Бунд", членами якого була робітничо-промислова молодь лівого напрямку. Отже спортове життя дещо оживилося знову, бо була можливість влаштовувати більше змагань. У змаганнях з "Бундом" українці мали легку перевагу, зате були слабші в порівнянні з польським клюбом, який змінив свою назву на "Стшелєц".

Коли в пізніших роках поглиблювалася національна ворожнеча між українцями і поляками, українці нерадо виступали до змагань із шовіністичним "Стшельцом", а Т-во "Сокіл" відмовлялося мати з ним будь-які контакти, йдучи по лінії, установленій у Львові українським спортовим рухом, що його очолював тоді Ярослав Рак.

У 1930-ті роки у футбольній дружині Спортової Секції Т-ва "Бесіда" залишилися деякі гравці "олд-бої", як Володимир Звадюк, Роман і Святослав Лонкевичі, Евстахій і Володимир Макарухи, Євген Гриньків, Мирослав Винників та воротар Володимир Сисак, а водночас прийшли нові молодші змагуни. Дуже добрим спортовцем був Казимир Стефан Джуґало, фізично дуже добре розвинений, отже не диво, що мав найкращі досяги майже у всіх ділянках легкоатлетики, як скоки, біги, метання диску і ядра; він був також добрим футболістом. Пізніше прийшов його молодший брат Мирослав, також добрий спортовець, але малого росту і не так сильно фізично розвинений. Подібно, як і інші гімназисти та семінаристи вищих кляс, я належав до клюбу з 1929 р. неофіційно, щоб не наражуватися на можливе виключення зі школи. Добрим футбольним змагуном був Мирослав Тарнавський, що, без уваги на свою слабку фізичну будову, вибився на одного з кращих змагунів своїм "дрібльованням" і технікою. Працьовитим змагуном був швець Дмитро Вуйцік, що був низький ростом, але зате сильної будови. Він направляв нам м'ячі і футболівки безкоштовно, чим багато допомагав клюбові. Пізніше включилися до спорту: Володимир Свидницький, а відтак його молодший брат Стефан, далі Володимир Боярський і його молодший брат Богдан, Михайло Білик і згодом його брат Ярослав, опісля Володимир Іванець і Володимир Небожук. Найкращим, а заразом найбільш ідейним із цих змагунів був Володимир Свидницький. Він був

високий ростом і сильної фізичної будови, отже мав усі дані на доброго спортовця. До оживлення і скріплення спорту в 1936 р. багато причинився Олег Вальчик, що приїхав до Сокаля по смерті свого батька. Він був середнього росту, але сильної будови, і був ідеалістом — ентузіястом спорту. Мешкаючи на Забужжі, звідки походила його мати, він зорганізував там другу Читальню "Просвіти", де вчив організовану міщанську молодь національних танків. Він провадив курси національних танків також у поблизьких селах. По якомусь часі він переїхав до Львова, де працював у "Маслосоюзі" і був активний у Т-ві "Сокіл-Батько".

В половині 1930-тих років склад спортового товариства поповнився такими спортовцями, як Ярослав Йонак, Богдан Сенів, Роман Чайковський і Ксаверій Уласевич. Найкращим із них був Роман Чайковський. Коли в 1932 р. оснувалася в Сокалі Читальня "Просвіти", що отримала приміщення в новонабутому домі Філії "Просвіти", в сусідстві з площею Повітового Союзу Кооператив (ПСК), тоді там знайшли притулок також і спортовці. Читальня "Просвіти" перебрала на себе влаштовування всяких імпрез, які раніше відбувалися під покровом "Бесіди". Крім футболу, спортовці грали ще у волейбол на площі Українбанку або ПСК, і в баскетбол ("кошиківку"), а взимку в "пінґ-понґ" у Читальні "Просвіти", якої довголітнім головою був Євген Гриньків. В цих грах брали участь також дівчата, які цікавилися спортом. До таких дівчат належали: Ірина Кашубинська, Мирослава Чайковська, Мирослава Сенів, Ліда Книш, Ганна Тимошик, Марія Бариш, Ольга Гапанович, Ярослава Свидницька, Марія Ганіткевич і інші. Головою спортових товариств УСК, "Пролому" чи Спортової Секції Т-ва "Бесіда", був постійно Євген Гриньків, а капітаном футбольної дружини і її тренером Роман Лонкевич.

Євген Гриньків був також добрим фотографом. Він робив гарні знімки із всяких імпрез та оказій і мав дуже багато таких знімків. Після того, як Філія "Просвіти" продала свій дім і купила нову площу на головній вулиці Косцюшка, число мабуть 121, призначену на будову Народнього Дому, то Читальня "Просвіти", а з нею і спортове товариство, перенеслися до дому церковного братства біля церкви св. Петра і Павла. Там на поверсі Читальня "Просвіти" займала дві кімнати, церковне братство мало теж дві кімнати, з того одну — найбільшу, якою також користувалася Читальня "Просвіти" і спортовці, коли тільки була потреба.

Бажання спортовців мати своє окреме леґально оформлене товариство було все таки живе. Тому, коли в селі Угринові постало затверджене староством Т-во "Сокіл", тоді і в Сокалі спортовці постановили спробувати оснувати сокільське "гніздо". Щоб легше й певніше дістати дозвіл староства на оснування такого товариства, вирішено у ряди членів-основників товариства притягнути старших громадян. І так,

чоловими громадянами, що підписали стандартний статут "Сокола-Батька", були: о. декан Степан Ничай, адвокат д-р Лев Хомінський (голова повітового УНДО), радник Микола Книш, о. Лука Салук, дир. ПСК інж. Юрій Шепарович, книговод ПСК Марія Хрущ і, мабуть, дир. Українбанку Володимир Кохан; а з молоді підписали: Євген Гриньків, Роман Лонкевич, Володимир Небожук, Євген Стефанишин, Ірина Кашубинська, Ліда Книш, Ярослав Йонак і ще кілька осіб, прізвищ яких не пам'ятаю. Влітку 1937 р. староство затвердило статут "Сокола" і відтак відбулися перші основуючі загальні збори нашого товариства, на яких був присутній представник "Сокола-Батька" зі Львова, д-р Роман Копач. Першу старшину вибрано в такому складі: голова — дир. ПСК інж. Юрій Шепарович, заступник — радник Микола Книш, справник —Євген Стефанишин, скарбник — Ірина Кашубинська; членами старшини були: Ярослав Йонак і Володимир Свидницький, руханкову ланку хлопців провадив Юліян Драган, а жіночу — І. Кашубинська. До Контрольної Комісії увійшли: о. Лука Салук, адвокат д-р Лев Хомінський і один з молоді, мабуть Євген Гриньків. Діяльність "Сокола" проходила згідно з гимном:

Соколи, соколи, ставаймо в ряди,
нас поклик "бодрімось" взиває.
В здоровому тілі здорова душа,
де сила, там воля вітає...

Докладніші інформації про основуючі загальні збори "Сокола" і про дальшу його діяльність дають дописи в "Голосі з-над Буга".

"Сокіл" приділяв більше уваги гімнастиці й легкоатлетиці, як футбольному спортові. Влітку гімнастичні вправи відбувалися о 6-ій год. ранку над Бугом, а після тієї "руханки" була купіль у тій ріці. Часто над Буг приходив адвокат д-р Богдан Чайковський і вправляв разом з молоддю. Взимку на руханку "Сокіл" винаймав залю "Народньої Торгівлі" або т. зв. Ґруберівку, де якийсь час приміщувалася "Бесіда".

Декілька футбольних змагань "Сокіл" розіграв із жидівським клюбом "Бунд" і одні змагання з польською командою "Стшелєц" на його новій огородженій площі біля парового млина барона Ватмана і міської торговиці худобою при вул. Собєського. Ці останні змагання закінчилися українською перемогою, мабуть, з рахунком 4:0. Крім цього футбольна дружина "Сокола" виїжджала на змагання до Сішна, Радехівського повіту. Ці змагання "Сокіл" легко виграв з досить високим рахунком. У сусідній Жовкві був український спортовий клюб "Стріла". Пляни відбути змагання зі "Стрілою" розбилися через брак відповідних фондів.

Навесні 1939 року в Сокалі гостював спортовий клюб українського Театру ім. Тобілевича, "Ґонґ", але про це пише у своєму спогаді Ярослав

Климовський. (Див. "Футбольні змагання в Сокалі 1939 року".)

Всілякі сходини "Сокола" відбувалися в Читальні "Просвіти", що містилася в домі церковного братства; обидва товариства взаємно допомагали одне одному й доповняли себе, бо багато членів належали одночасно до обох товариств. Для здобуття фондів вони наперемінку влаштовували в кімнатах Читальні "Просвіти" і церковного братства т. зв. пікніки або чайні вечори, що їх популярно звали в нас "чайниками". Такі "чайники" з танцями відбувалися дуже часто і поповняли каси обох товариств, які не були багаті, та спричинялися до скріплення товариського життя через поєднання приємного з корисним. Згодом сокальський та угринівський відділи "Сокола" прилучено до округи в Раві Руській, де було п'ять сокільських гнізд, а головою всієї округи був адвокат д-р Богдан Карпевич.

У 1938 р. почалася підготовка до сокільських спортових ігрищ у Львові, що мали відбутися зараз наступного року. Сокальське гніздо зголосилося до участи в них на змагання в таких ділянках: легкоатлетика (біги, метання диску і ядра) і плавання, та водночас підготовляло дві дружини волейболу — чоловічу і жіночу.

Влітку 1938 р. обидві команди волейболу виїхали возами, а дехто окремо поїздом, на окружні змагання до Рави Руської і там, хоч не легко, здобули першість округи і кваліфікувалися на крайові змагання у Львові. В складі чоловічої дружини відбиванки були такі добрі гравці, як Володимир Свидницький, Ксаверій Уласевич, Орест Іванець, Іван Варениця, Богдан Наклович, Роман Чайковський, Мирослав Джуґало, Богдан Боярський і Дорко Небожук; а в жіночій дружині: Ірина Кашубинська, Мирослава Чайковська, Марія Ганіткевич, Мирослава Сенів, Ганна Тимошик і інші посестри, але їхніх прізвищ не пам'ятаю.

На крайових змаганнях змагуни сокальського гнізда здобули вищі місця в різних ділянках спорту, як наприклад, у волейболі чоловіків — друге місце після Станиславова, а серед жінок друге місце в метанні диску здобула Ірина Кашубинська. У плаванні Сокаль не здобув першого місця, бо побратими не мали технічного тренінґу, як стилево плавати і робити повороти у басейнах. Добре також попписалися посестри й побратими (так називали себе члени "Сокола") у бігах і стрибках. Тому всі вертелися додому задоволені. Я не брав участи у цих змаганнях, ані не бачив їх, бо протягом 1939 р. майже до вибуху другої світової війни жив у Володимирі Волинському, а своє діловодство справника Т-ва "Сокіл" я передав був мґр. Ярославові Йонакові. (Він та Роман Лонкевич загинули 1944 р. в боях під Бродами, як вояки Української Дивізії "Галичина").

Коли Сокаль зайняли совєторосіяни 19 вересня 1939 р., ми вирішили знищити всі папери-документи "Сокола", щоб вони не попали до рук НКВД, а весь спортовий інвентар ми перенесли до помешкання



Змагання команд "Україна" — "Пролом", Сокаль, 1924 р.



Спортова Секція Т-ва "Бесіда" в Сокалі в 1930-их рр. Лежать, зліва направо: *Ярослав Лонкевич, Володимир Сисак, Степан Джуґало;* стоять: *Мирослав Тарнавський, Євген Гриньків, Мирослав Винників, Євген Мельник, Володимир Свидницький, Євген Стефанишин, Роман Лонкевич, Микита Звадюк.*

Володимира Свидницького на Забужжі, яке опинилося під німецькою окупацією. І так у воєнній хуртовині завмерло спортове товариство "Сокіл-Батько" у Львові та його сокільські "гнізда" в Галичині, принаймні на якийсь час; як довго, не знати, але вони напевно оживуть, коли тільки прийде нове відродження країни.



Команда футболу в Сокалі 1929 р. 1-ий ряд, зліва направо: *Ераст Грицик, Остап Макаруха, Іван Кохалевич, Ярослав Дємчук;* 2-ий ряд: *НН, Роман Білинський, Євген Гриньків, Микола Вибранець, Роман Лонкевич, Євген Мельник;* не-гравці по *боках*, зліва: *Тома Березницький, справа — Микита Звадюк.* 3-ій ряд: *Бобровська, Антоніна Березницька, НН, Вікторія Карпюк, Зоня Караван.*



Футболісти і прихильники, Сокаль, 1929.
Сидять на землі, зліва направо: *Євген Стефанишин, Ярослав Чиж, Володимир Мельник.* Стоять, 1-ий ряд: *Євген Гриньків, Євгенія Караван, Ярослав Дємчук, Євгенія Небожук і Євген Мельник.* 2-ий ряд: *Володимир Небожук, Михайло Макаруха, Володимир Стефанишин, Макаруха (другий), Мирослав Винників, Богдан Войтків, Казимир С. Джуґало і Яків Аймерль.*

ФУТБОЛЬНІ ЗМАГАННЯ В СОКАЛІ 1939 РОКУ

У часописі "Спорт", що виходив при тижневику "Гомін України" (Торонто) в 1955-1956 рр., надруковано в чч. від 8 до 11 за 1955 рік дуже цікавий спогад Ярослава Климовського п. з. "Ґонґ" про футбольну команду Українського Театру ім. І. Котляревського у Львові. У спогаді є теж згадка про одні сенсаційні змагання в Сокалі.

Це було весною 1939 року. Театр якраз готовився до виїзду в артистичне турне по численних містах Галичини, починаючи від Жовкви, через Раву Руську, Сокаль, Радехів, Кам'янку Бузьку і далі по містах Поділля, щоб на липень того ж року поспіти на літній сезон у Карпати.

Зустрінувшись випадково в ресторані "Вітаміни" у Львові з Богданом Климком, відомим воротарем Спортового Т-ва "Стріла" у Жовкві, присутні на обіді члени театру — Климовський, Яковлів і Сухар — "на жарти" запропонували розигру змагань неіснуючої футбольної команди театру зі "Стрілою". Климко з ентузіязмом прийняв цю незвичайну пропозицію і так з легкодушного жарту зродилася поважна спортова справа.

Поставлений перед доконаний факт, дир. В. Блавацький рад-нерад погодився на переведення футбольних змагань зі "Стрілою", що їх Б. Климко вже вспів широко розреклямувати. Пробний тренінґ кількох артистів-копунів у суботу на подвір'ї Народнього Дому в Жовкві пройшов не погано... Нашвидкуруч зформовано театральну команду, до якої ввійшли: Левицький, Сліпенький, Сухар, Малецький, Карп'як, Данилко, Теплий, Троян, ще двох, а воротарем назначено Кота. Сорочинки для новонародженої театральної команди позичила "Стріла", а штанці пошила театральна ґардеробниця пані Люба — із решток котар. Далі подаємо уривки зі спомину.

"В неділю по обіді на "сенсаційні змагання" вирушила ціла спортова Жовква. Як ми вибігли на площу, то зразу з'єднали собі публіку оригінальним "Слава", яке ми не вигукнули, а заспівали тричі хором. Мені здається, що це співане "Слава" було ідеєю Карп'яка. Старенька Совачева сказала: "Дав би то Бог, щоб ви так гарно заграли, як заспівали..."

...Змагання, хоч закінчилися різницею одного "ґоля", все ж придбали для нас симпатію глядачів. На другий день, на пробі, Блавацький

зібрав усіх копунів на засідання, на якому вирішили продовжувати діяльність нашої команди, охрестивши її "Ґонґом"; вибрали управу, в склад якої ввійшли: Блавацький — голова, Паздрій — заступник голови, Яковлів — провідник, і Кемпе — скарбник. Нововибраний голова зразу ж написав до Перемишля, до Бориса — фірми спортового виряду та приладдя, так що ми вже в Раві Руській дістали новий виряд. Сорочки в синьо-чорні поздовжні паски, чорні штанці, приписові футбольні черевики і два м'ячі...

В Сокалі ми грали другі з черги змагання. Там ми грали навіть двічі з місцевою українською командою і двічі виграли. Між іншим, у Сокалі ми зустріли Романа Пазуняка, змагуна львівської "України", що був тоді на феріях у брата. Він приходив до нас на тренінґи. Від нього ми багато скористали, тим більше, що він у той час був у дуже добрій формі. В самому Сокалі, тиждень пізніше, прийшлось нам грати із "Бриґадою". Це була збірна всіх польських команд Сокаля. Над цими змаганнями хочу трохи зупинитися.

На ці змагання ми приїхали з Радехова спеціяльно винаймленим автобусом вже перед полуднем... З церкви ще не виходили, отже ми зайшли на один "Отче наш". Потім ми зайшли до цукорні Крохмалюка, де багато громадян не радили нам грати.

...Вже півгодини перед початком змагань всі місця були зайняті чужою і нашою публікою, місцевою і позамісцевою, з поблизьких сіл. Наша публіка чекала початку змагань з биттям серця.

П'ять хвилин до початку — голосний вигук "Слава!" і спонтанні ураганні оплески не вгавають. Оце на грище вибігають брунатно-опалені змагуни "Ґонґу", вітаючи публіку своїм співаним "Слава". Ще дужчі оплески. Місцевий український діяч, д-р Богдан Чайковський, виходить вітати нас від української публіки в товаристві двох студенток, які несуть нам квіти. Оплескам немає кінця. Коротеньку промову до нас він закінчив такими словами: "Ви високо несете прапор нашого театрального мистецтва. Сьогодні покажімо, хто ми і на зеленій мураві".

(Слідує опис першої півгри, яка закінчується результатом 2:2.) "...Після цього (другого) ґоля ми чули не крик, а рев і безперервне "Слава! Слава!" За хвилину свисток судді. Перерва.

За час перерви ми не могли як слід відпочити, бо не дала нам наша, оп'яніла від щастя, публіка. Блавацький і Яковлів не могли промовити слова зі зворушення. Паздрій радів, як дитина. Блавацький, прочунявши, виціловував кожного з нас зокрема. Це, здається, був вершок усього, бо — як знаємо — Блавацький був скупий на такі чулості.

(Друга півгра. Коли Сліпенький загнав головкою третього ґоля в польську сітку), ... Крик радости нашої публіки просто не мав кінця. Місцевий староста, презес "Бриґади", після цих третіх воріт сказав: "А

нєх то шляк трафі!" і вийшов з грища. (Дещо пізніше Малецький здобув четверті й останні ворота дня). ...Радости нашої публіки не всилі описати. Збоку стояв якийсь жид і, побачивши, що ми вже певні своєї перемоги, каже: — "Дайте їм ще пару баняків! Нехай знають, що то є 'мнєйшосьць народова'!" (По закінченні змагань) капітан "Бриґади" ввічливо попрощався з нашим Сухарем і сказав: — "Трудно. Ваша дружина лєпша. Може знуф кєдись заґрами". (Себто: "Ваша команда краща. Може колись знову змагатимемось").

Наші студенти кинулись нам в обійми, а нашого Кота вхопили на руки і винесли з грища. Наша публіка ще довго не хотіла залишити стадіон і чекала, аж поки не вийдемо з роздягальні. Хлопці з поблизьких сіл говорили, що вони тепер інакше будуть почуватися, як приїдуть на ярмарок до Сокаля; говорили, що ці одні змагання зробили більше, як сто різних віч. Коли ми їх питали, чому вони так кричали, вони на це відповіли, що це не вони кричали, а кричала їхня превелика радість, бо то не грав наш театр зі Львова і "Бриґада" зі Сокаля, а грали Україна і Польща; а раз Україна виграла, — то не кричати, а просто збожеволіти можна з радости...

...Після цих змагань усі члени театру вписались у члени "Ґонґу". Артист Боровик зробив проєкт емблеми "Ґонґу": на чорному кружку сріблистою ляцетою гаптоване слово "ҐОНҐ", що здалеку виглядало неначе тризуб."

Дальша історія "Ґонґу" коротка. До вибуху війни наша театральна команда успішно змагалася з іншими українськими, польськими й жидівськими командами, осягаючи з цими останніми рекордні висліди 6:0 і 8:0. Після приходу більшовиків більшу частину змагунів "Ґонґу" забрано до збірної команди "Іскусство", тренером якої був Лєньо Скоцень, принаймні до часу свого переходу до київського "Динамо". "Ґонґ" перестав існувати в першому році совєторосійської окупації.

(Передав *В. Макар*)

Адольф Слиж

БЕЛЗ У 1920-ИХ РОКАХ

(Уривки з недрукованих спогадів)

У червні 1923 року мене перевели з Коломиї в Белз на посаду судді і там я прожив з родиною 10 літ. Колишній княжий город Белз був тепер маленьким містечком із приблизно 5000 мешканців, з чого яких 3000 становили жиди, 1200 українці, а решту поляки. До судової округи Белз належало 41 село. Околиця багата, люди заможні.

Белз мав польський характер, бо розмовною мовою там була переважно польська мова. Однак наші міщани, хоч і говорили польською мовою, таки мали українське серце і горнулися до своєї Греко-католицької Церкви. У середині міста знаходився давній монастир домініканів, який після скасування його, за цісаря Йосифа II, передано в користування християнській громаді, разом із 3000 морґів лісу. У тому будинку приміщувалися: суд, громадський і скарбовий "уряди", семиклясова публічна школа для хлопців, директором якої був Євген Шостак. Дівоча народня школа знаходилася в будинку польських Сестер Феліціянок.

У давньому костелі домініканського монастиря примішувалася українська греко-католицька церква. Її парохом був тоді о. Володимир Ринявець, а шкільним катехитом — о. Лука Салук. Побіч української церкви розташувався польський костел.

У Белзі була велика жидівська синагога, колись прикрашена дорогоцінним устаткуванням — подарунком жидів із Єгипту. Біля синагоги стояв двоповерховий будинок, в якому мешкав славнозвісний рабин Аарон Рокеах що свій рід виводив від Давида. В тому домі була кухня для вбогих жидів, на прожиток яких складали гроші багаті жиди з Европи й Америки. До рабина завжди приїжджало багато жидів з інших міст, а навіть із закордону. Вони вважали його за чудотворця.

У 1925 році о. В. Ринявець перейшов на емеритуру, а на його місце у Белзі парохом став о. Іван Калинський з Волиці Комаревої, Сокальського повіту. Він відзначався лагідною вдачею, був добрий проповідник та організатор.

Навколо себе о. І. Калинський згуртував місцеву інтеліґенцію, до якої належали: о. катехит Лука Салук, адвокат д-р Ілля Салагуб, два судді — Григорій Томчук і Адольф Слиж, судові урядники — Михайло Старко і Крижановський та емеритований директор школи Михайло Галань. Разом ми намітили плян будови дому для наших Сестер Слу-

жебниць, щоб вони мали де мешкати і, водночас, щоб провадили захоронку для шкільних дітей, в якій навчалися б української мови і релігії. Цей почин ми швидко здійснили, зобов'язавшись вплатити одноразово принаймні по 100 зл. кожний. Додатково, щомісяця ми платили по 10 зл. на утримання Сестер. Белзька громада подарувала площу і будівельний матеріял на будівництво захоронки. В короткому часі, з допомогою міщан, збудовано гарний, досить великий партеровий будинок, критий бляхою.

Сестри Служебниці поселилися в цьому новому будинку і вели дуже корисну працю. Діти з цієї захоронки брали участь у влаштовуванні "Миколайка", себто свята отця Миколая, та інших імпрез. Декламували, співали, танцювали, а я часто грою на скрипці підсилював їхні голоси. До цієї захоронки на науку ходили також наші діти, а моя дружина Ольга і також інші пані всіляко і у всьому допомагали Сестрам: шили строї, приготовляли перекуску на дитячі імпрези тощо. Співпраця розвивалася дуже гармонійно.

Національна свідомість серед українців у Белзі помітно зростала. Посіяне зерно росло й дозрівало... Водночас і лихо не спало.

Начальником суду в Белзі був польський діяч Кароль Ярошевський. Він, разом із польською верхівкою у місті, раз-у-раз робив доноси на українців до державної адміністрації. Він подбав про те, щоб у місті розліплено афішки з такими написами, як "Гайдамачизна гуля по Белзє" (Гайдамаччина розгулює по Белзі) тощо. Тому праця в суді вимагала додатково великої напруги та зусилля, бо відносини там часто були пригноблюючі. Все таки ми не зневірювалися, працювали на суспільній ниві, бо нас закликали до цього слова Івана Франка:

Гей, брати! В кого серце чистеє,
Руки сильнії, думка чесная, —
Прокидайтеся!



Захоронка Сестер Служебниць в Белзі в 1942 року.



Родина судді Адольфа і Ольги Слижів. Белз, 1928.



Молебень на святі "Сільського Господаря" в Белзі 1930 року. Відправляє о. К. Медвецький, парох с. Довжнева.



Управа філії "Просвіти" в Бялзі 1935 р. Сидять, зліва направо: *д-р Козак, п. Мизюкова, д-р Ілля Салагуб, о. Ґела, О. Кохалевич.* Стоять, зліва направо: *Іван Базарко, К. Бородайко, Ґембарівський, С. Романів.*



Діти зі школи села Довжнева. Рік 1940.
Сидять: місцевий парох о. Клим Медицький і учителька Марія Сайкевич.

Мґр. Мирослав Котис

УКРАЇНСЬКІ ШКОЛИ В БЕЛЗІ 1939-1944

Вибух другої світової війни заскочив мене в с. Річиці біля Угнова. Після того, як совєторосійські війська відступили на схід, за Буг, у нас запанувало цілковите безвладдя: ніхто не знав, до кого буде належати цей кусок галицької території між Сяном і Бугом, тому ширилися всілякі непевні чутки. Врешті, наше село і весь Грубешівський повіт — аж по Белз і сокальське Забужжя на сході, та по Угнів і околицю Рави Руської на півдні — опинився у тимчасових кордонах Генеральної Губернії.

Тим часом на цьому невеличкому просторі почали стабілізуватися життєві умови, німці повною парою взялися господарювати тут на свій лад. На всій території Генеральної Губернії поселювалися численні українці — переважно інтеліґенти — втікачі з Волині й Галичини. Грубешів, Холм, Томашів, Ярослав, Белз і інші міста були переповнені цими втікачами, для яких створено допомогові комітети. Проривалися вони через демаркаційну лінію вздовж р. Бугу, а ще більше через дві річки — Солокію біля Белза та Рату біля Рави Руської.

Всупереч невідрадним обставинам, українське населення наших районів не піддавалося лихій долі, але всілякими заходами рятувало себе і тих українців, що знайшлися по нашому боці. Разом з постанням допомогових комітетів виникла потреба налагодити й культурне життя, а зокрема шкільництво. Виєднавши в німецькій військовій комендантурі дозвіл, створено у Грубешеві шкільний інспекторат, що негайно почав організувати народні школи з українською мовою навчання, а далі також середні школи.

З приходом німців у Белз, де жило багато жидів, містечко зазнало великого знищення. Багато домів, що були в гіршому стані, розвалено, а залишено тільки кращі будівлі й доми. Сильно пошкоджено середньовічну жидівську святиню і старовинну архітектурну пам'ятку — кол. палату белзького рабина. Тож у такому малому і знищеному містечку, і при наявності багатьох утікачів-переселенців, житлові умови дуже ускладнилися; про якийсь окремий шкільний будинок не було й мови.

Організуванням шкіл у Белзі зайнялися досвідчені педагоги: проф. Іван Тесля і, опісля, проф. А. Демчук. Навчання почалося, як тільки вони зібрали відповідну кількість учителів. У давньому монастирі

приміщено спершу народню школу під керівництвом Г. Макітри, а згодом ще й українські гімназійні курси, що на ділі виконували ролю приватної української гімназії, і врешті також Торговельну школу з українською мовою навчання. Як це завжди буває у воєнних умовах, початки українського шкільництва в Белзі були тяжкі, бо не було ніяких підручників чи навіть найпростішого шкільного устаткування. Помалу і ці нестачі заповнено і становище поліпшилося.

Навчання відбувалося протягом майже цілих чотирьох років на дві зміни — ранішню й пополудневу — в обох школах: у Торговельній школі і в гімназії. І в обох цих школах учили переважно ті самі вчителі: директор А. Демчук — історію, проф. В. Процик — латинську і німецьку мови, проф. Емілія Демчукова (дружина директора) — фізику й математику, о. Кохалевич — релігію, а природничі науки і географію — Мирослав Котис. Крім того, мені приділено викладати (від вересня 1940 до 7 лютого 1944 р.) деякі предмети у Торговельній школі: товарознавство, господарську географію, бюроведення і рекляму. До Торговельної школи приєднано ще дві етатові учительські сили, а саме: проф. Олену Логінську (книговедення) і проф. К. (ведення купецьких рахунків). З кінцем навчального року відбувалися іспити, на які приїжджав шкільний інспектор — німець із Грубешева.

Вибух німецько-совєтської війни не припинив навчання в наших школах, воно тривало безперервно до кінця червня 1944 року. Вже навесні того року совєторосійські війська досягли Рівного, Луцька й Сокаля, де вони на деякий час зупинилися. Тим часом у Белзі (ледве 30 км від Сокаля) німецька адміністрація готувалася до евакуації. Зате в наших школах інтенсивно проходило навчання, хоч, щоправда, загальне напруження і неспокій відбивались і на настроях молоді. Директор Демчук з родиною ще раніше повернувся до Сокаля, а обов'язки директора в обох школах перейняв на себе проф. В. Процик. Треба схвально визнати, що, без уваги на близькість фронту, директор Процик зумів втримати обидві школи в такому порядку, що учні закінчили науку кінцевими іспитами і отримали свої шкільні свідоцтва. Незабаром після того совєторосійські війська зайняли майже опустіле містечко Белз: хто міг, той рятувався втечею на захід.

Сьогодні, з віддалі понад 40 років, тяжко мені в цьому загальному огляді подати конкретні й точні дані про стан нашого шкільництва в Белзі. Не маючи на руках ніяких джерельних матеріялів, я користувався переважно своїми клясифікаційними записками, які майже чудом збереглися в мене. На цій підставі, я, бодай приблизно, подаю загальний стан учнів у згаданих двох українських школах м. Белза. Отже, у 1939-1944 рр. було 25 учнів у першій гімназійній клясі, 26 — у другій, 11 — у третій, 20 — у четвертій. Загальна кількість учнів Торговельної школи була, приблизно, така сама.



Студентська прогулька в ліску біля села Мицова у серпні 1932 р.

Були це в більшості учні з поблизьких і дальших навколишніх сіл. Вони ходили в школу пішки, бо дуже мало з них доїжджали поїздом по лінії Угнів-Белз-Сокаль; в більшості це була молодь з Холмщини. Деякі учні зуміли влаштуватися на помешкання в Белзі. До постійних мешканців Белза треба врахувати дітей тих родин, які втекли з місцевостей, що на схід від Бугу, а також яких 35 учнів, що мешкали у хлоп'ячій бурсі. Учениці приміщувалися в Захоронці Сестер Служебниць. В обох бурсах батьки учнів платили за утримання харчами і частинно грішми.

В загальному, варто підкреслити те, що навчання у двох українських середніх школах у Белзі проходило, незважаючи на пекучий брак підручників, таки нормально. Під вмілим педагогічним наглядом директора й учителів наша молодь могла придбати основні знання і, принаймні частинно, наздогнати свої освітньо-виховні роки, занедбані й пропущені не зі своєї вини в часах воєнного лихоліття на всіх надбужанських землях.

Кость Мигаль

ФІЛІЯ Т-ВА "СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР" У БЕЛЗІ

Філію Т-ва "Сільський Господар" у Белзі організовано 1907 р. Фахову господарську працю з доручення Філії Т-ва "С.Г." на Белзчині започаткував В. Кучера, спеціяліст садівництва. Ще хлопцем я слухав його виклади з садівництва в нашому селі, Себечеві, 1908 р. Виклади його були цікаві і притягали селянство до масової участи в них. Господарі за його вказівками почали закладати зразкові сади. Опісля його господарську працю при Філії Т-ва "С.Г." продовжував п. Сідельник. По селах Белзчини поставали гуртки Т-ва "С.Г.", що почали дбати про поступову господарку, а головно в напрямку годівлі молочної худоби.

З ініціятиви Повітового Виділу в Сокалі в роки 1907-1909 пропаґувалась тут м'ясо-молочна раса сіментальської худоби. В селах, де були гуртки Т-ва "С.Г.", приділювались розплодові бугаї цієї раси, а Рада гуртка Т-ва "С.Г." визначувала годівельника, який мав утримувати того розплодового бугая. В нашому селі Себечеві довгі роки таких бугаїв держав Гриць Мигаль.

1909 р. в м. Стрий відбулася сільсько-господарська виставка. Для ознайомлення з аґрикультурним поступом на західньоукраїнських землях Белзька Філія Т-ва "С.Г." вислала трьох делеґатів на цю виставку: Івана Зінька з Цеблова, Івана Дякова з Жужеля та Гриця Мигаля з Себечева.

Воєнні дії першої світової війни припинили діяльність Філії Т-ва "С.Г." в Белзі.

Старанням місцевого адвоката, д-ра І. Салагуба, Філія Т-ва "С.Г." у Белзі відновила свою діяльність щойно в 1925 р. Особливу активність вона проявляла за головства директора Філії Кооперативного Союзу, Василя Чарнецького, в роки 1926-1930. По селах повелась широка організаційна праця. Відновлювали діяльність ще передвоєнні гуртки Т-ва "С.Г.", закладались нові, уряджувались сільсько-господарські та кооперативні курси, відчити й наради, на яких порушувались актуальні питання щодо поліпшення збуту сільсько-господарських продуктів, організації сметанкових збірень.

В цій роботі багато і віддано працювали урядовці Володимир Матвіяс і мґр. Петро Стефанишин. Зовнішнім виявом цієї праці були величаві свята, улаштовані спільними силами Т-ва "С.Г." та всіма видами української кооперації Белзчини. Підготовка та проведення цих свят-маніфестацій, окрім В. Чарнецького, була в руках інж. О. Мельниковича — організатора "Маслосоюзу" й голови Народнього Комітету в Белзі, як також автора цих рядків. Перше свято відбулося 1927 р., а друге, ще більш імпозантне, 1930 р., незадовго перед відомою ганебною польською пацифікацією.

Великий похід косарів і женців замикали сільсько-господарські машини: сівалки, косарки, жниварки, культиватори та інші дрібніші знаряддя. Серце наповнялось невимовною радістю, коли глянути було на стрункі лави в різнокольоровім одінні 20 тисяч сільської молоді. Основна маса цієї молоді була організована в товариствах "Сокіл", "Луг", "Просвіта" та ін. Коротко говорячи, це була національна маніфестація української селянської маси, що, наче могутній океан, оточувала міські спольщені острови.

Слід ствердити, що дир. В. Чарнецький був майстром з Божої ласки в таких справах. Він не лише вмів ініціювати і плянувати, він теж умів з'єднати всі конструктивні сили повіту.

Після переходу В. Чарнецького на працю до Окружного Союзу Кооператив у Сокалі діяльність Філії Т-ва "С.Г." в Белзі сповільнилась. Правда, аґрономи Філії Т-ва "С.Г." в Сокалі інж. М. Блащук і М. Гнатюк взяли під господарську обслугу гуртки Т-ва "С.Г." Белзчини, проте на місці бракувало такої людини, як саме В. Чарнецький.

До 1933 р. в Белзчині в селах: Будинин, Гільче, Вербіж, Довжнів, Жужіль, Лещків, Миців, Осердів, Себечів і Цеблів працювало 10 невеличких кооперативних молочарень, що влітку об'єднували 49, а взимку 43 сметанкових збірень. Ці молочарні не виправдували себе ані кількістю, ані якістю продукції. Будучи від 1929 р., протягом п'яти каденцій, членом Надзірної Ради Централі "Маслосоюз" у Львові, я знав основну напрямну щодо організації Районових Молочарень, тож постановив об'єднати дрібні молочарні в одну Районову Молочарню з осідком у Белзі.

На день 12 лютого 1932 р. була скликана до Белза нарада представників цих 10-ох молочарень, на яку прибув дир. А. Мудрик з "Маслосоюзу" зі Львова. Ця нарада перетворилась на основуючі Збори Районової Молочарні. Вибрано Надзірну Раду, що мала назначити дирекцію. А що голова Н. Ради так крутив, щоб тієї Р.М. ніколи не було, то я скликав другі Загальні Збори 28 жовтня 1932 р. і запросив начального дир. "Маслосоюзу" інж. А. Палія. Зимою 1932/33 р. "Маслосоюз", для організування та урухомлення Р.М., делеґував інж. О. Мельниковича. Ми удвох взялись до праці і влітку 1933 р. її урухомили. В

травні "М.С." відкликав інж. О. Мельниковича, а прислав нам інж. В. Котика, який продовжував працю попередника. Хоч Р.М. працювала вже від 1933 р., проте повного об'єднання молочарень ми добилися лише в 1935 році.

Одначе після кількох років праці виявилось, що для нормального та систематичного розвитку молочарні конечно було мати діяльну Філію Т-ва "С.Г.", що своєю працею могла б піднести і поширити розвиток господарства, а зокрема годівлі великої рогатої худоби в напрямку молочному.

На одному із засідань Надзірної Ради Р.М. в Белзі доручено голові Н.Р. Костеві Мигалеві, що в роки 1934-1935 був також заступником голови Філії Т-ва "С.Г." в Сокалі, активізувати діяльність Філії Т-ва "С.Г." в Белзі. В перших місяцях 1936 р. відбулись Загальні Збори Філії, на яких вибрано Раду в складі: Кость Мигаль — голова, ветер. лікар Євген Коненко — заступник, дир. Р.М. Володимир Дяків — секретар, Василь Коваль — скарбник. П'яте місце було зарезервоване для представника філії Кооперативного Союзу.

Рада Філії Т-ва "С.Г." прийняла на працю аґронома інж. Петра Стефанівського, який був на етаті Р.М., як службовик, але рівночасно провадив аґрономічну роботу Філії Т-ва "С.Г.", бо поміж цими інституціями була тісна й гармонійна співпраця.

Філія Т-ва "С.Г." мала фінансові труднощі і не було виглядів роздобути відповідні фонди на працю, а Р.М. не мала спроможности оплачувати двох фахових працівників (ветеринарного лікаря й аґронома) поза доконечними технічними та бюровими робітниками. Проти власних сподівань я рішився на неймовірне, а саме — вирвати хоч щонебудь з фондів Повітового Виділу. Тому, будучи на початку 1937 р. у Львові, я закупив серію книжечок сільсько-господарського змісту. З ними я зайшов до старости в Сокалі, Костоловського, що був одночасно головою Виділу Повітового. Показавши йому ці книжечки, я сказав, що Філія Т-ва "С.Г." в Белзі має в пляні реалізувати багато з того, про що пишеться в цих книжечках. Одначе, успішно може це робити лише фахова людина. Белзька Філія Т-ва "С.Г." має на своєму етаті таку людину, інж. аґронома, але не має ані грошей, ані сталих джерел прибутків, щоб його працю оплатити, тому просить постійної субвенції в сумі 180 злотих місячно з фондів Повітового Виділу. Староста відразу дав свою згоду. Повітовий Виділ систематично виплачував призначену суму аж до початку 2-ої світової війни. Чим керувався тоді староста Костоловський, даючи субвенцію, я не знаю й тепер нічого певного сказати не можу, врахувавши ставлення поляків до українського населення в Галичині.

Тоді мені здавалось, що він не хотів, щоб його евентуальної відмови я не використав на Волосній Раді в Белзі. Мабуть, не буду дале-

кий від правди, коли скажу, що це був чи не єдиний випадок, бож загально відомі були переслідування польською владою всього організованого життя українців, яка всюди вбачала підпільну протипольську та протидержавну роботу. Переслідування були і в нашому повіті до останніх днів існування Польщі, але це вже окрема тема, що не входить в обсяг мого нарису.

З цього часу праця Філії Т-ва "С.Г." пожвавилась і пішла повним ходом по селах Белзчини. Урухомлено діяльність гуртків Т-ва "С.Г.", а в тих селах, де їх не було, робилися старання заснувати їх. При гуртках Т-ва "С.Г." були організовані фахові Секції: Хліборобського вишколу молоді, Годівлі молочної худоби, Контролі молочности, Допомогові фонди на випадок загибелі худоби та ін.

Особливо поширена була акція в секціях Хліборобського вишколу молоді, що в них сільська молодь гуртувалася з великою охотою. Праця в них проводилась за виробленим пляном, згідно з інструкціями Централі Т-ва "С.Г." у Львові. Майже при кожному гуртку були організовані Секції ХВМ. Учні-змагуни за конкурсові теми брали: управа кормових та цукрових буряків, капусти, ярини, годівля курей, телят, поросят і кріликів.

Великим стимулюючим чинником у праці ХВМ були виставки їхньої праці на закінчення конкурсової теми. Ці виставки наочно показували досягнення учнів-змагунів у господарському поступі. Для заохочення до дальшого господарського прогресу оціночна комісія давала нагороди за найкращі експонати. Ці шляхетні змагання у великій мірі піднесли рівень сільсько-господарської продукції.

Фонд на працю Секції ХВМ Філія Т-ва "С.Г." організувала серед місцевих установ. Голова Філії Т-ва "С.Г." Кость Мигаль, будучи директором "Українбанку" в Белзі, допомагав кредитами, звичайно в законних межах та статутових приписах. Крім того, будучи в тому часі головою Українського Клюбу Радних (було їх 13 на всіх 25) белзької волости, він постійно вносив у бюджетові позиції певні суми на допомогу ХВМ та на допомогу поодиноким господарям на закупівлю расової худоби.

Досить активною була також Секція Годівлі великої рогатої худоби. Ця Секція, організована 1936 р., успішно працювала до 1939 р. До управи Секції входили: інж. П. Стефанівський, вет. лікар Є. Коненко і дир. "Р.М." В. Дяків. Завданням Секції було пропаґування та систематичне поліпшення поголів'я расової худоби. В цей час для Белзчини урядово була призначена раса худоби "червона польська". В грудні 1935 р., заходом Секції, Районова Молочарня закупила для своїх членів 20 теличок і 4 бугайці червоно-польської раси.

У вересні 1939 р. прийшли події, що на протязі двох місяців докорінно змінили на західньоукраїнських землях усе життя, а в тому і даль-

ший напрям праці Філії "С.Г." в Белзі. Майже серединою території Філії Т-ва "С.Г." дві тодішні державні потуги, Німеччина і Совєтська Росія, провели граничну лінію, не рахуючися з життєвими потребами відвічного власника цієї землі, українського населення. Границю проведено річкою Солокією, що випливає в селі Кія, в сусідньому повіті, на захід від Белза, обмиває Белз із півдня, пливучи на схід до Бугу.

Села, що лежать на південь від Солокії, опинились по совєтському боці, а Белз із північною територією — по німецькому. Тому Філія мусіла перейняти 26 гуртків Т-ва "С.Г." в Сокалі під свою опіку (Сокаль був по совєтському боці), а також 13 місцевостей угнівського судового району; таким чином Філія Т-ва "С.Г." в Белзі обслуговувала 73 місцевості. Нелегка це була праця. Часи дальших воєнних подій були дуже дошкульні взагалі, а для цієї території зокрема. Дике проведення кордону там, де його ніколи не було, відрізало цій території прямо-таки всі дотеперішні шляхи сполучення зі світом. Залізна дорога одним кінцем переходила за кордон в Угнів, на захід на Раву Руську, другим в Ульвівок, на північний схід до Володимира Волинського, а третя віднога переходила кордон на Солокії, на південь до Камінки Струмилової. Були відрізані також шосейні шляхи. Совєти, "визволяючи" українське населення, ввійшли на короткий час і, відступаючи поза встановлену пізніше граничну лінію, забрали все, що тільки мало якунебудь вартість.

В листопаді 1939 р. до праці в Філії Т-ва "С.Г." у Белзі прийшла інж. Оксана Дучимінська, як повітовий аґроном, а крім того працювали аґрономи інж. Ст. Яцура та М.Д., секретарем та постійним урядовцем працювала Ярослава Харак.

Цей фаховий персонал почав розгортати працю в усіх напрямках господарського життя Белзчини, але праця не розвинулася так, як це було перед вереснем 1939 р., бо мусіла піти по лінії вимог воєнного часу та неминучих в тій ситуації потреб сільського населення. Поряд із фаховою господарською працею серед селянства Філія старалась піднести і матеріяльний добробут селянства. З цією метою К. Мигаль, як голова Філії, разом з інж. Ст. Яцурою виїздили на переговори до поблизьких цукроварень на Холмщині, у Вожучин та Стрижів. Після другої конференції була заключена умова з цукроварнею у Вожучині на плянтацію цукрових буряків. Філія в Белзі зобов'язалася збирати контракти від поодиноких господарів на вирощування цукрових буряків, фахово допильнувати управу буряка і своєчасно доставити випродукований буряк до цукроварні. Цукроварня зобов'язалась доставити продуцентам посівний матеріял, добрива і відповідні грошеві аванси, потрібні плянтаторам під час веґетації цукрового буряка.

В цій акції багато допомагав директор Філії Кооперативного Союзу, інж. Корнель Бородайко, відпускаючи при потребі маґазини до диспозиції Філії Т-ва "С.Г." Він увесь час був дуже активним членом Ради

Філії Т-ва "С.Г." Завдяки йому споживча кооперація Белзчини тісно співпрацювала з Філією Т-ва "С.Г."

Два роки інтенсивної праці фахового аґрономічного персоналу і членів Ради Філії Т-ва "С.Г." значно піднесло аґрикультурний поступ у Белзчині. А це треба завдячувати інж. Оксані Дучимінській, яка плянувала господарську працю і ретельно допильновувала її реалізації. Одним словом, вона була душею та рушійним мотором всієї праці Філії.

У 1941 р. два аґрономи, в тому числі й інж. О. Дучимінська, залишили працю у Філії Т-ва "С.Г." в Белзі, перейшовши на працю до Львова. Тому Філія в цьому році з великим трудом виконала свої контрактові зобов'язання супроти цукроварні у Вожучині. Дещо облегшив ситуацію інж. Петро Бедей, що тоді приїхав з Кракова та став працювати в Філії Т-ва "С.Г." у Белзі.

У 1942 р. Філія заключила умову про співпрацю з цукроварнею в Переворську. Одначе, це вже не давало такої матеріяльної користи для селян-плянтаторів, як це було в попередніх роках. Філія була зобов'язана лише до фахового нагляду при управі буряка.

Весною 1944 р. Філія Т-ва "С.Г." у Белзі понесла велику втрату: помер на невиліковну хворобу ветер. лікар, сл. п. Є. Коненко, який заразився від худоби при виконуванні своїх службових обов'язків. Покійний від 1936 р. безперервно був заступником голови Філії Т-ва "С.Г." в Белзі. Є. Коненко незвичайно ревно виконував свої професійні обов'язки. Він був на послугах членів Р.М. у кожній порі дня й ночі,



Кооперативний Курс в Белзі, весна 1941 рік.
Сидять зліва направо: *В. Дяків, С. Ґела, М. Мойсак, С. Романів, о. М. Кохалевич, проф. А. Демчук, інж. М. Мельничук, мґр. В. Захарчук, інж. К. Бородайко, Д. Заворотник, К. Мигаль, Н. Н.*

рятуючи їхні домашні тварини. За свою прихильність і фахову допомогу, як ветеринарний лікар, втішався серед селянства не лише великою популярністю, але правдивою пошаною та любов'ю.

В 1944 р. при Філії Т-ва "С.Г." працювали М.Д. та В. Кіт, які провадили нормальну господарську працю без уваги на близькість воєнного фронту.

Настав липень 1944 р., коли вдруге прийшла червона армія, а з нею комуністична влада. Більшовики не лише перервали працю Філії Т-ва "С.Г." у Белзі, але й зліквідували всі дотогочасні українські організації, товариства й установи.

Торонто, Канада 1967

Орест Заставний

СЕЛО АНДРІЇВКА

Село Андріївка, Сокальського повіту, згідно з народнім переказом, що його передавали з покоління в покоління протягом минулих століть, сягає глибокої старини нашого народу. Назва села походить від імени князя чи боярина Андрія, який заснував цю оселю. Околиця Замок біля місцевости Руденець — приблизно 3/4 км на захід від Андріївки — також німий свідок прадавніх часів. Великий вал, уже зарослий травою, та берегова долина довкруги того валу вказують на те, що там колись стояв обведений водою замок для успішнішої оборони мешканців від наїзників. Ще напередодні другої світової війни там де-не-де валялися залишки дрібно побитої прадавньої цегли і це підтверджувало народні перекази про те, що на цьому місці було село Рудно, яке, мабуть, разом з оборонним замком зруйнували азійські наїзники.

Місцевість між Андріївкою і Рожджаловом була відома під назвою Бровар. Там, над потоком, що впадав у річку Білий Стік, також були недосліджені земляні споруди, що мали щось спільного з броварнею. У записках Броніслава Сокальського п. з. "Повят Сокальскі" (Львів, 1899) про Андріївку сказано таке: "Андріївка — присілок Рожджалова, 47 домів, 277 мешканців. Тут є добре збережені окопи. (Рожджалів): Над річкою, що зветься Білий Стік, лежить окіп обведений досить широкими ровами і досі має назву "Замок". Крім назви, немає ніяких слідів минулого. Очевидно, на цьому просторі в два морґи площі знаходиться хмелярня. Розказують, що коли вбивати жердки під хміль, тоді чутно сильне дудніння під землею".

Село мало кілька своїх старовинних типових історичних місць. Передусім "Пишків вітряк", з якого залишився лише круглий горбочок. Згідно з переказом, тут дійсно був колись вітряк, в якому місцеві люди мололи муку (борошно). А далі — "Микитова пасіка", що за річкою Білим Стоком, і "Прокопова пасіка" біля громадської дороги, що вела на схід до громадського лісу. Всі ці прадідівські місця були німими свідками неписаної історії села. Жодна з пасік не мала вже тих старовинних пнів-колод із бджолами, проте "Прокопова пасіка" була замітна тим, що крім овочевих дерев (яблунь та черешень), тут росли грубі й розлогі дупляві липи, більш метра завгрубшки, які часто були приютом для дикої пташини.

За австрійського панування в селі була також жандармерія, "постерунок", який приміщувався на розі біля громадської дороги, але після першої світової війни жандармів роззброїли українські вояки в ході листопадової акції. Опісля цей будинок згорів, а за польської окупації постерунок мав свій осідок у Корчині.

Грубі дерев'яні палі біля дороги та моста на старій річці за Мельниками мали сліди обсмалення; це вказувало, що тут був колись водяний млин, але, як розказували старі люди, згорів ще перед першою світовою війною. На ставку, що за такі довгі роки цілком висох, були пишні городи, придатні особливо для плекання капусти.

Навколо села були поля, а за ними простягалися, зі сходу та заходу, великі ліси. Лісовий простір, в якому росли переважно мішані роди дерев, був добрим джерелом прибутку для малоземельних родин. В лісах росли: дуб, граб, берест, ясен, вільха, клен, осика, липа, сосна, смерека та — явір. Ліси були переважно власністю Дідушицьких. Поблизу села простягався "громадський ліс", що належав до "ґміни" Рожджалова. Була також частина "хлопських лісів" (як це їх у селі називали) — результат парцеляції колишніх панських маєтків. Це були переважно малі парцелі, по одному чи два морґи, що їх деяким людям вдалося придбати під час парцеляції.

В селі був ще маленький "панський двір" з великим взірцевим садом. Власник двора, Болеслав Роєцький , мав також свою власну аптеку в містечку Витків Новий. Урожай овочів його саду, як і також деяких господарів, що мали прекрасні сади, кожного літа закуповували жидівські купці з Виткова Нового.

Деякі ділянки лісу мали назви від сіл, як Завишенський ліс від назви села Завишня, або Корчинські ліси — від назви села Корчин. Всі ці ліси були справжнім природним багатством і підставою життя села. Тут росли боровики та всілякі інші гриби, що їх місцеві люди збирали й сушили на зиму, а також різні ягоди: чорниці, суниці, малини, брусниці, ожини і т.п., а осінь завжди приносила багатий дар ліскових горіхів. Мешканці Андріївки збирали теж багато липового цвіту, що був не тільки лікувальним засобом, але й служив як пахучий чайний напій.

В лісах жили сарни, дикі свині (кабани), лиси, зайці, тхорі, куниці, вивірки, кабаргани (видри), їжаки, борсуки, ласиці, щурі, польові й лісові миші тощо, а з птахів — дикі качки (біля старої річки), куропатви, ворони, сороки, яструби, бузьки, дрозди, шпаки, зозулі, ластівки, жайворони, дятелі, сови, сойки, щигли, солов'ї та горобці.

Слід згадати також річку Білий Стік, що випливала з "Білих криниць", десь подальше за селом Сішном, і пропливала почерез андріївські сіножаті. В ріці була велика кількість різнорідних риб та раків.

Андріївка — типово невеличке село, яких багато було в Західній Україні: до 1939 року, з присілками Лісове та Олисків, мало тільки коло

80 дворів і адміністративно належало до "ґміни" Рожджалова, Сокальського повіту, а тепер входить до Радехівського району Львівської області. В селі була читальня "Просвіти" і кооператива "Перемога", що входила в склад української кооперації під керівництвом Ревізійного Союзу Українських Кооператив з осідком у Львові. Була також і молочарня "Маслосоюз", що підлягала Районовій Молочарні в Первятичах. Поряд з цим існували там — Рідна Школа, Сільський Господар та Союз Українок (при читальні "Просвіти"). Культурна праця проводилася в 30-их роках досить жваво. При "Просвіті" діяв також аматорський гурток, що його провадив довгі роки Федір Заставний. Повернувшися зараз після першої світової війни з Канади, він включився в громадські справи і був щирим, відданим працівником на громадській і культурній ділянках життя. У 1950-их роках його з родиною заслано в Якутію, звідки, по кількох роках сибірських поневірянь, він сам і без дозволу повернувся в рідне село. Здається, сибірська тайга вкоротила йому життя, бо через декілька тижнів він помер. По його смерті, в час Хрущовської "відлиги", вся його родина дістала дозвіл повернутися назад у рідну Андріївку.

Щодо аматорського гуртка, то можна висловити подив, що в такому малому селі знайшлися талановиті аматори — актори й співаки, яких не мали інші села. Наприклад, аматорський гурток Андріївки власними силами і з участю струнної оркестри свого села поставив оперу "Запорожець за Дунаєм", з якою об'їхав багато навколишніх сіл і містечко Витків Старий. Із замітніших побутово-народніх драм гурток ставив на сцені наступні п'єси: "Про що тирса шелестіла", "Наталка Полтавка", "Безталанна", "Верховинці", "Невольник", та багато інших, зокрема з життя січового стрілецтва.

В читальні "Просвіти" була також бібліотека з поважною кількістю книжок і періодичних видань. Вечорами, зокрема восени і взимку, багато жителів Андріївки заходили до читальні читати нові часописи, які надходили зі Львова: "Новий Час", "Наш Прапор", "Громадський Голос", "Нове Село", як також гумористичний тижневик "Комар". Преса була для них головним засобом зв'язку зі світом, тому найбільше осіб— переважно чоловіків — приходило до читальні зокрема тоді, коли виникали важливіші події в Європі чи за океаном. Тоді хтось, переважно Федір Заставний, читав уголос світові новини, а всі слухали уважно. Таке читацьке зібрання відбувалося майже кожного вечора під час історичних подій у Карпатській Україні (1938-1939).

При тому треба згадати й традиційне співання в читальні та на вулиці. Спів народніх пісень розганяв монотонію щоденного тяжкого життя. Бувало, літнім вечором при місячному сяйві, коли туман вкриє сіножаті над річкою, десь залунає піснею сільська вулиця і той спів тихим леготом покотиться хвилею ген, у далечінь, та помалу загубить-

ся серед туману української ночі. Очевидно, це були найкращі хвилини нашої юности, що їх не можна описати, але які збереглися в пам'яті на все життя.

Німецько-польська війна не зачепила Андріївки своїм нищівним крилом, але її мешканців незабаром огорнула тривога на вістку про похід військ Сов. Союзу на захід. Вони ввійшли до Андріївки 22 вересня 1939 року. Довгі колони моторизованих частин та піхоти переходили майже цілий день через село.

В селі настав страх і люди ходили мовчазні, відчуваючи непевність свого завтрішнього дня. Але якось минулося і в селі почало укладатися звичайне підсовєтське життя. Шевченківський район зліквідовано і Андріївку приділено до Радехівського району. Почався сильний натиск на сільське господарство. Високі податки і вимоги здачі зерна державі почали пригноблювати населення. Прийшла черга на організування колгоспів. В селі вже було відомо, що в деяких селах організовано колгоспи і що економічна совєтська система спирається на колективізації. Натиск посилився. Одного дня районний представник заявив на зборах: "Якщо не зорганізуєте колгоспу сьогодні, то завтра напевно це зробите... від цього не втечете..."

Під тиском районного центру в Андріївці заснували колгосп ім. Андреєва, а в Рожджалові ім. Л. Українки. Тому що Андріївка не була багатим селом, то з уваги на піски і те, що деякі селяни мали свої власні землі в Рожджалові, певну кількість гектарів землі — рожджалівського чорнозему — приділено для андріївського колгоспу.

Селяни почали звикати до совєтської дійсности. Минув рік від закінчення совєтсько-фінляндської війни, якої село взагалі не відчувало. Проте події в західній Европі заставляли багатьох думати про можливість зудару між Німеччиною та Сов. Союзом. І це сталося.

Раннім ранком у неділю, 22 червня 1941 року, ще перед сходом сонця, загриміла канонада з німецької сторони, а десь біля обіду радіо повідомило про напад Німеччини на Совєтський Союз. Гуркіт артилерії то посилювався, то затихав, і тільки літаки часто кружляли над цілою територією. Люди повеселішали, збиралися біля читальні (Сель-клубу) і вели, тим разом веселі, балачки на тему війни. Увечорі перша лінія німецьких вояків увійшла в село і зараз частина з них подалась до колгоспу за підводами для армії.

Трирічний період гітлерівської окупації не був кращий від совєторосійського володіння. В навколишніх лісах почали появлятися відділи УПА і населення радо постачало харчі для своїх повстанців. Примусові контингенти збіжжя для німців ожебрачували місцеве населення. Найбільший опір німцям, покищо, проявився на Волині, що межує з Сокальщиною. Там дійсно цілі села були під контролем відділів УПА та мережі ОУН.

Воєнні операції та пересунення фронтів на території України спричинили докорінні зміни також в Андріївці. Мала частина молоді попалась у відділи т.зв. "юнаків" німецької протилітунської оборони,

деякі пішли до УПА, а решта залишилася в селі. Коли настала друга совєтська окупація, село вже було частинно знищене. Під час багатьох кривавих сутичок між окупаційними військами і відділами УПА, що перебували в поблизьких лісах, згоріли всі хати в Олискові. Деякі повстанці ще довший час діяли в тих околицях. Тоді загинули В. Коваль та Іван Пишків з Андріївки. Організований збройний опір припинився біля 1950 року і село потонуло в сіру буденщину. Совєторосіяни вивезли на Сибір декілька родин: Заставних, Балясів, Макутрів, Мочульських, Степана Мельника (Кобасового) та інших. Вивезено також багато родин із Рожджалова.

З того часу минуло вже поверх 30 років і село, очевидно, змінилося. Позникали солом'яні стріхи, через село прокладено шосе,що лучить головний шлях Переспа-Корчин. На сіножатях проведено певну меліорацію, прокопавши канал прямою лінією та спрямувавши туди води з річки Білий Стік. В селі запроваджено електрифікацію для всіх мешканців. Осушені сіножаті перемінено на родючі поля. У селі створено радгосп, в якому плекають насіння зернових культур для інших колгоспів УССР. Тому що біля кол. Кристинополя (Червонограду) експлуатуються поклади вугілля, багато молодих людей з Андріївки їздять туди до праці в шахтах. Молодь розбрилась по ВУЗ-ах та центрах праці великих міст, щоб вирватися з низького колгоспного стандарту життя та знайти кращі умови прожитку. Становище с. Андріївки можна б описати лише після ґрунтовних досліджень умов підсовєтського побуту. Тоді можна б зробити певні висновки про життя наших земляків у всіх його матеріяльних та духовних галузях. Одне певне: без уваги на меліорацію та електрифікацію, мешканці Андріївки не мають того особистого, громадського й національного вдоволення, яке вони відчували, працюючи на своїй землі та організуючи власними силами свої культурно-освітні установи з гідністю і почуттям особистої відповідальности за свій розвиток.



Аматорський Гурток при читальні "Просвіти" в Андріївці, 1921-1933. Посередині в 1-ому ряді керівник і режисер Федір Заставний. Знімок з 1933 р.



Група піонерів з Андріївки в Саскачевані.

Андрій Максим

БИШІВ

У глухій закутині української землі, де тепер межують Сокальський, Радехівський та Горохівський райони, розмістилася група сіл: Стоянів, Збоїська, Забава, Ордів, Рожджалів, Переспа, Спасів, Стрільче, Шпиколоси, Княже, Торки і — майже в середині поміж ними — село Бишів.

Місцеві перекази пов'язують назви тих сіл із наїздом татарської орди. Вже по великій навалі Чінгізхана кримські татари робили кожного року численні рейди-напади у глиб України для грабунку майна та ловів у ясир-неволю людей, яких згодом продавали туркам як невільників. У 1578 році велика татарська орда дійшла в наші сторони, зруйнувала й цілковито спалила Радехів, Стоянів, Бишів і інші оселі. Село Бишів тоді було над річкою Білий Стік. По цьому нападі люди, яким доля судила спастися, відбудували село на новому місці, один кілометр на схід, над малим потічком, званим "Бишівський Рів", що випливає між Збоїськами і Забавою та впливає у річку Білий Стік.

Очевидно, названі оселі існували давніше, ще до татарських нападів. За княжих часів вони належали до Белзького удільного князівства, а потім до Галицько-Володимирського князівства. Під польською окупацією Бишів належав до Сокальського староства, Белзького воєводства. Тоді церква із церковними братствами й церковними чи більше правильно, дяківськими школами, була одинокою організованою формою українського суспільного життя.

Під Австрією відносини поліпшилися. Знесено панщину, прийшла "Весна народів" і почалося українське національне відродження. Країна покрилася мережею державних шкіл — народніх, середніх та високих. Бишів лежить далеко від культурних центрів, за 25 км. на схід від Сокаля та 20 км. на північ від Радехова. Доріг не було, пошту возили кіньми, залізницю зі Львова до Стоянова побудовано щойно 1909 року. Люди були неграмотні й національно несвідомі.

На пам'ятку знесення панщини побудовано каплицю. Кожного року 16 квітня врочисто святкували знесення панщини, з церкви йшла процесія з хоругвами до каплиці, де відправлявся спеціяльний молебень. Селяни зрозуміли вагу освіти й почали посилати своїх дітей до середніх і до вищих шкіл. Сини селян з Бишева були священиками, учителями та державними урядовцями, як о. Евстахій Михальчук, Гриць Макітра, Лука Михальчук, Степан Возняк, Іван Максимець, Микола Божиковський, Петро Демчук, Іван Демчук і, можливо, ще інші.

Бишівська церква належала до парафії в Торках, де парохом був о. Корчинський, приклонник москвофільської орієнтації. За його стараннням у Торках і в Бишеві постали "Общества ім. М. Качковського". Спеціяльно здібним організатором у Бишеві був Лука Михальчук, заможний селянин, завдяки якому майже кожний мешканець Бишева був членом "Общества". З ініціятиви того ж Луки Михальчука 1903 р. побудовано в Бишеві нову мурована церкву без накладання примусових репартицій на парафіян. Продано частину дерева з громадського лісу й за отримані гроші побудовано цегельню та нову церкву. Середину церкви прикрасив маляр Петришин. По смерті о. Корчинського парохом був о. А. Менцінський, народовець та український патріот.

Перша читальня "Просвіти" постала в Бишеві 1914 р. за стараннням студента учительської семінарії Івана Демчука.

У 1918 р., і протягом усієї української державної незалежности, війтом Бишева був Антін Демчук. Бишівець Іван Максимець був членом повітової військової управи в Сокалі. Багато молодих хлопців, новобранців і військовиків, а між ними сотник Лука Михальчук і поручник Степан Возняк, пішли до Української Галицької Армії.

Після війни, вже в 1921 р., польський уряд поселив у Бишеві польських колоністів на землі кол. фільварку.

Незважаючи на все це, українське суспільно-національне життя пожвавилося. З полону повернулися колишні вояки УГА. Відновлено читальню "Просвіти", зорганізовано нові товариства, як "Сокіл", "Сільський Господар" і протиалькогольне товариство "Відродження". Парохом став о. Петро Гарасимчук — великий український патріот, який заохочував селян посилати дітей до вищих шкіл. Він спровадив до Бишева інструктора, який підготовив 8 селянських хлопців і вони, як екстерністи, здали іспити з першої кляси і були прийняті до другої кляси державної гімназії. В 1923 р. зорганізовано в Бишеві сільськоспоживчу кооперативу, яка дуже добре розвивалася.

Пацифікація в 1930 році не минула Бишева. Читальня "Просвіти" була зруйнована, книжки в бібліотеці понищені, мешканці побиті, а їхні хати й майно розкрадене 6-им полком польських уланів. Внаслідок нелюдських побоїв помер 18-літній Іван Погода.

За першої совєторосійської окупації в Бишеві не було жертв. Заложили в селі колгосп. Зимою з 1939 на 1940 р. совєти вивезли польських колоністів, а на їх місці поселили переселенців із сіл над річкою Солокією.

Німецька окупація була для Бишева більш кривава. В 1943 році Ґештапо арештувало під закидом приналежности до ОУН 10 хлопців і всіх постріляли в сокальській тюрмі. Помордовані тоді були: Петро Сухнацький, Микола Демчук (Павлишин), Іван Гуменюк син Івана, Сафат Кравчук, Гриць Максимець син Юліяна, Степан Гарасимчук, Мико-

ла Мойко, Павло Басалик, Роман Покиньборода і Гриць Семенюк син Івана.

Коли фронтова лінія зупинилася біля Бродів, Бишів був переповнений німецьким військом, яке було на відпочинку. Вони пограбували село з усіх харчових продуктів, а коли вже не було нічого грабувати в Бишеві, почали робити наїзди на сусідні села. Під час одного такого наїзду в с. Фусові хтось почав на німців стріляти. Після тієї події на другий день вночі, на самий Великдень 1944 р., німці оточили села Шпиколоси, Княже, Фусів і Квасів та почали стріляти запальними кулями по хатах, вкритих стріхою. Хати й господарські будинки почали горіти. Хто втікав із горіючих хат, того німці стріляли. Стріляли всіх —молодих, старих і маленьких дітей. Очевидці розказували, що ранених дітей німці брали за ноги й кидали в горіючі хати. Забито тоді біля 300 осіб, а решту жителів німці погнали пішки до Стоянова на залізничну станцію, загнали до товарових вагонів і вивезли кудись, може до Німеччини на роботи, а може до концтабору.

По прориві фронту під Бродами, німецькі частини поспішно покинули Бишів. Фронтові німецькі частини відступали не через Бишів, бо між Бродами і Стояновом є багниста околиця й немає дороги. Вони відступали на Радехів і Кристинопіль. Хоч у Бишеві не було ні одного німецького вояка, совєтські війська протягом двох днів бомбардували село. Від запальних бомб згоріло 11 господарств, загинули Богдан Демчук, Йосиф Свистун і Ґрева, а поранені були: Анна Карпінка, Олександра Балковська і Ксеня Карпів. Від гарматніх стрілен, що не вибухли раніше, згинуло сім хлопців-пастухів.

В липні 1944 р. совєторосіяни встановили свою адміністрацію — районову в Радехові та сільраду в Бишеві. Кого захопили, забрали до Червоної Армії. Перша велика облава на українських повстанців відбулася пізньою осінню 1945 р. Військові відділи оточили село з усіх сторін, запалили кілька хат і почали перевірювати кожну хату й господарські будинки дуже докладно. В ході тієї облави постріляли, поарештували й вивезли на Сибір дуже багато людей. Таких облав було багато. Втрати були великі. Без уваги на перевагу в людях і зброї, більшовики змогли припинити дії УПА аж у 1950 році.

Омелян Плешкевич

СЕЛО БОРАТИН

Спогади про Боратин подаю на основі своїх згадок з-перед 50 років. Там я народився 20 січня 1908 р. і жив до 1931 р.

Батько мій був парохом у Боратині від 1890 до 1931 р. Перед батьком у другій половині XIX ст. був парохом о. Чехович, брат перемиського єпископа Чеховича.

В 1931 р. помер мій батько і в цьому ж році я закінчив у Львові торговельні студії. Зі смертю батька, як священика, вся родина мусіла залишити своє місце перебування і ми всі переїхали до Щурович — містечка між Бродами й Радеховом, де мій найстарший брат Маріян був парохом. Часто переповідав мені батько, ще як я був учнем сокальської гімназії, про моє рідне село Боратин, як оселю з дуже давніх часів, правдоподібно з часів татарських наїздів, подаючи переконливі приклади походження таких родин, як Богуни, Галухи і багато інших, прізвищ яких сьогодні я вже не пригадую. Тямлю, що обличчя тих людей не були слов'янські; ці люди навіть і по вдачі були зовсім відмінні від своїх односельчан.

Село Боратин, яке лежить між Белзом і Сокалем, у віддалі 9 км від Сокаля і 5 км від Кристинополя, начисляло понад 300 господарств, а з "присілком" Маджарки — 350. В загальному, село багате — сокальська земля родюча — чорнозем, дорівнюючий подільському. Незважаючи на те, що в селі був фільварок графа Дідушицького, малоземельних господарств не було багато. В селі була одна з найкращих церков, побудована в 1901 р.; розмалював її 1924 р. артист Соловій.

До парафії належала дочерна церква з приблизно 70 родинами одинокого в Сокальському повіті польського села Острів, в якому був костел і польська семиклясова школа. Село це в другій світовій війні цілковито знищено. Щоб сказати дещо докладніше про с. Боратин, треба ближче запізнатися з родиною довголітнього пароха, о. Плешкевича.

Предки мого батька походили з Києва. Саме двох братів Плешкевичів у XVI ст. переїхали до Львова. Один з них ще в молодому віці помер, а другий, себто мій "пращур", у своєму завіщанні між іншими, як одну з перших постанов, подав вимогу, що найстарший син в поколінні

Плешкевичів має бути священиком. (Один із священиків — о. декан Осип Плешкевич — був близьким приятелем о. Маркіяна Шашкевича). Так священичий рід Плешкевичів проходив у двох лініях. Мій найстарший брат був парохом у Щуровичах (місце походження Ольги Басарабової), а другий, найстарший із стриєчної лінії братів, о. Юліян Плешкевич, був парохом Самбора.

Мій рідний брат о. Маріян з приходом більшовиків 1939 р. виїхав був до Кракова, а з 1941 р., правдоподібно за дозволом митрополита Шептицького, перебував до 1943 р. на Україні в Маріюполі і Кривому Розі. Помер 1943 р. на 47-ому році життя. Два його сини, Іван і Юрій, брали участь (як дивізійники) в боях під Бродами. Старший Іван живе в Монтреалі, молодший не повернувся з-під Бродів; правдоподібно згинув.

Зі Щурович в Похідних групах ОУНр була Анна Максимець. Загинула від німецької кулі у Кривому Розі.

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ПРАЦЯ СЕЛА

Крім трьох моїх братів і одної сестри, в Боратині жили батькового брата сироти: найстарший, Юліян, як згадано, згодом був парохом Самбора, а молодший Омелян — пізніше прокурент "Дністра" і фірми "Хром", дириґент львівського "Бандуриста", "Сурми", катедрального хору св. Юра і "Бояна". Про його працю в Сокальщині скажу згодом.

Що належало б підкреслити з моїх споминів, то подробицю, що мій батько кінчив головну Академічну Гімназію у Львові і мешкав у свого дядька — композитора Анатоля Вахнянина (мого тіточного діда). Батько, як учень вищих кляс гімназії, працював у редакції часопису "Діло", а дідо, А. Вахнянин, брав живу участь у відродженні "українства" серед тодішнього, ще сильного, москвофільського руху.

Не знаю, чому мій батько мав би бути "русофілом", хоч так багато причинився до усвідомлення села. Враз із війтом села, Гуменом, був арештований в 1922 р., пересидів кілька місяців у сокальській тюрмі, опісля Гумена звільнено, а батька перевезено до "Бриґідок" у Львові. Батька обвинувачено в тому, що він, як член, чи може голова, Шкільної Ради за української влади 1918-1919 рр. переносив чи звільняв польських учителів.

Незабутнім у моїй пам'яті залишився наступний спомин. В 1918 р., коли з Сокаля наспіла вістка, що молоді юнаки повинні зголоситися до української армії, мій батько завізвав у церкві всіх здібних чоловіків зголоситися "боронити святу Русь". Зголосилося дуже багато охотників, числа не пам'ятаю, але з них була створена ціла "Боратинська сотня", яку вишколював мій брат Маріян, що повернувся з італійського фронту, як лейтенант, пізніше поручник. Коли мій брат запитав батька,



Василь Гумен — війт з дружиною, с. Боратин.



Родина Величків з Боратина.

чому він закликав боронити "святу Русь", а не Україну, батько відповів: "Тепер вони належать до тебе і разом з ними будеш боронити святу Русь-Україну". Мені було тоді 10 років і цей момент залишився в моїй пам'яті на ціле життя.

Не тільки брат Маріян, але й молодий тоді, 17-літній, Юрій перейшли вповні наші визвольні війни в 5-ій Сокальській Бриґаді УГА; повернулися вони до Боратина 1920 р., а з ними поручник Василь Дикий і чотар Петро Ґан.

Брат Маріян заснував хор. Василь Дикий вступив у Сокалі до організації Повітового Союзу Кооператив.

Вкоротці основано кооперативу, відновлено і вибудовано читальню, а згодом, по розв'язанні Таємного Українського Університету у Львові, приїхав до Боратина Омелян Плешкевич (сеньйор), стриєчний брат, який засновував хори в повіті, а саме: в Себечеві, Шмиткові, Хороброві та інших селах. Без уваги на те, що Василь Дикий виїхав до Канади, а Петро Ґан на студії до Праги, брати — Маріян, студент теології, і Омелян (сеньйор) — були в сталому контакті з культурно-освітнім життям села. В доповненні основано "Кружок Сільського Господаря", аматорський гурток, "Союз Українок" і ін. Жаль тільки, що село в тридцятих роках залишилося на власних силах, не маючи студіюючої молоді.

Хоч від 1931 р. я не мав змоги бути в Боратині, все ж таки відомо мені, що гарно розвивалась кооператива, дальшу живу діяльність проявляв аматорський гурток, а хор провадив здібний молодий диригент — кол. хорист Лукач.

В загальному, селяни в Боратині проявляли активну участь у культурно-освітньому і політичному житті тощо. Згадати б родини Пилипчуків, Величків, Фіґасів, Дачишиних, Басів, Мусіїв і інших.

Анатоль Демусь

ВАРЯЖ (НОВОУКРАЇНКА)

Варяж — кол. містечко, а сьогодні село зі зміненою назвою: Новоукраїнка — розташоване в західній частині Сокальщини, за яких 14 км на захід від м. Сокаля і 16 км на північ від м. Белза, над лівою притокою Бугу, річкою Варяжанкою, що випливає саме в околиці Варяжа. До часу свого перейменування Варяж складався з двох частин — міста й села. Село Варяж починається зразу від південної сторони міста. До території Варяжа колись належав також панський двір, фільварок Висьмир, що знаходився на віддалі двох кілометрів на північ.

Невідомо, коли точно й ким був заснований населений пункт Варяж. У хроніці місцевого костела була інформація про те, що назва Варяж походить від варягів, які, начебто, дали початок цій місцевості ще в X ст. Під костелом були довгі проходи, де місцеві люди ховалися під час татарських нападів. У документах Варяж уперше згадується 1482 р. Міські права надано йому 1538 р., за привілеєм польського короля Жигмонта I, на руки власника с. Ощева, Фелікса. Надаючи Варяжеві маґдебурзькі права, король визначив головні ярмарки на такі дні: св. Станіслава, св. Прокопія і в свято Зачаття Пресвятої Богородиці. Щотижневим торговим днем був вівторок. Згодом Варяж став власністю Марка Матчинського, коронного конюшого і старости Грабовецького. Польський сейм 1676 р. підтвердив усі давні привілеї Варяжа. Той же М. Матчинський, відомий улюбленець короля Яна Собєського, заснував у Варяжі 1688 р. колеґію для ченців Згромадження Піярів. Проти цього виступила академія в Замості, покликуючися на свій привілей, що забороняв відкривати публічні навчальні заклади в обсягу 12 миль від Замостя. Справа опинилась на сеймику в Белзі, шляхта заступилася за піярів і 1690 року фундацію затверджено. Школа мала спочатку лише одного вчителя, але вже 1699 р. були кляси інфірми аж до реторики, а ще кілька років пізніше відкрито виклади філософії, але тільки для піярів.

В першій половині XIII ст. власником Варяжа став Йосиф Лащ, єпископ Антипатрійський. Біля 1740 р. він почав будівництво приміщення для піярів, яке закінчив його спадкоємець граф Салезій Потоцький, воєвода руський. Коли Белзьке князівство, до якого належав Варяж, зайняли австрійські війська, піяри вибралися з Варяжа, їхній

костел став парафіяльним, а старий костел віддано греко-католикам на церкву.

В 1880 р. у Варяжі-місті жило 1560 мешканців. З того: 416 римо-католиків, 210 греко-католиків і 911 Мойсеєвого віросповідання. Фільварок Висьмир у той час мав 16 домів і 212 мешканців. Напередодні другої світової війни Варяж-місто нараховувало дві тисячі мешканців, з того перше місце займали жиди, друге — поляки, а третє — українці. Точних даних про склад населення за національністю не маємо. Варяж-село в 1880 р. мало 119 дворів і 700 мешканців. З того: 470 греко-католиків і 230 римо-католиків. Перед другою світовою війною в селі жило тільки 6 чи 7 родин римо-католиків.

За міжвоєнної Польщі, коли скасовано австрійську адміністраційну систему і введено польську — збірні громади ("ґміни" — волості), тоді Варяж став волосним центром, до якого належали такі місцевості: Лубів, Корків, Сулимів, Городище (там були залишки старих охоронних валів), Гільче, Лівче, Полянка, Русинь, Лещків, Хохлів, Довжнів, Ліски, Костяшин, Миців, Переводів, Винники, Вижлів і Жнятин.

Ще до 1939 р. у Варяжі-селі була гарна старинна церква, т. зв. Нагірна, побудована 1611 року; ця дата була вирита в дереві при вході. Церква була побудована з дерев'яних брусів, крита ґонтами, реставрована, коли після о. Смулки парафію перебрав о. Степан Ґаук. В місті була друга церква, „Успення Пресвятої Діви Марії. Спочатку це був римсько-католицький костел, що його набула українська громада в часах реформ цісаря Йосифа II. До Варязького греко-католицького деканату належали, крім Варяжа, такі села: Угринів, Тудорковичі, Войславичі, Нисмичі, Ниновичі, Опільсько, Хоробрів, Гільче, Довжнів, Ліски, Конотопи й Ульвівок.

Римсько-католицький костел св. Марка належав, як згадано вже вище, до піярів, а опісля перейшов на власність парафії того обряду. До тієї парафії, крім Варяжа, належали ще села: Хохлів, Гатовичі, Городище, Гільче, Корків, Лещків, Лівче, Лубів, Мошків, Русинь, Сулимів, Винники і кол. Полянка. Костел у Варяжі був уфундований Матчинським 1693 року.

Із замітніших індустріяльних підприємств містечка Варяжа була ґуральня на фільварку Висьмир та моторовий млин у західній частині міста при гостинці, що вів до села Ощева. В місті було кільканадцять невеликих жидівських крамниць та інших дрібних підприємств. В місті приміщувалися також: волосна управа, пошта, станиця поліції і початкова школа.

Перед війною в Варяжі було трьох лікарів: поляк Ломніцький, жид Ґанґель і українець Григорій Бандурка. Під час війни був ще д-р В. Клюфас. Д-р Бандурка був членом ОУН і загинув у лавах УПА.

В Нагірній церкві села Варяжа містилась велика шафа зі старими

книгами. Були там і проповіді польською мовою, а між ними проповіді Петра Скарги. В ній зберігався також протокол сеймику, що відбувся в Белзі.

Як сказано, 1923 р. Варязьку парафію перебрав від о. Смулки, о. С. Ґаук. Перед о. Смулкою парохом був о. Лаврецький, а перед ним — о. Коротинський, на гробівці якого, на цвинтарі коло Нагірної церкви, був виритий напис: "Польскі шляхціц, рускі ксьондз". Перебравши парафію, о. С. Ґаук відбудував знищену пожаром церкву в місті та приходство, а стару церкву в селі покрив новими ґонтами.

Читальню "Просвіти" заложив у Варяжі о. В. Лаврецький. Вона містилась у громадському домі. Її можна було вживати за згодою солтиса. Панотець Ґаук побудував також Народній Дім з ґалерією для дітей і був його головою майже 23 роки. Половину того будинку відведено для церкви, а половину для читальні. При читальні зорганізовано духову оркестру, добрий хор і аматорський театральний гурток, що, між іншим, ставив п'єси "Назар Стодоля", "Дай серцю волю..." і "Українське весілля". Цей гурток виїжджав зі своїми постановками також у сусідні села. Хор був під орудою дяка Павла Мусія, а пізніше Миколи Футуйми. Молодь згуртували С. Качковський і Черній. Довголітнім секретарем "Просвіти" був Павло Заяць. Вихованням молоді займались місцевий аптекар Ю. Футуйма, теолог Петро Мусій і д-р В. Клюфас. Народній Дім був невеликий, бо староство вимагало, щоб його будувати подалі від дороги.

Разом з о. С. Ґауком до Варяжа приїхав його брат Василь, учитель, кол. старшина Української Галицької Армії. Він заснував кооперативи і в Варяжі, і в сусідніх селах, провадив хор і театральні гуртки в Варяжі й Городищі аж до свого виїзду в Канаду 1928 року. Крім того у Варяжі зорганізовано куховарський курс, що його вела дружина о. Ґаука, Олена, а донька Мирослава помагала в культурно-освітній роботі. Існував також торговельний курс. В 1941 р. в Варяжі-селі, як і в інших селах, висипано могилу героям, поляглим за волю України. В загальному, треба підкреслити, що культурно-освітнє життя у Варяжі пожвавилося за душпастирювання о. С. Ґаука. Хор підготовляв концерти, аматорський театральний гурток вистави, відбувались фестини, в місті діяла кооператива, що містилася в домі Вишницького.

Катерина Конс, вдова по полякові, за порадою о. С. Ґаука спровадила з с. Цеблова Сестер Служебниць Пресв. Діви Марії. Вона записала на них хату, стодолу, сад і дещо поля. Панотець Ґаук додав їм ще трохи церковної землі і так забезпечено їм дохід на прожиток. Сестри Служебниці заложили дитячу захоронку для українських дітей та підготовляли дитячі вистави. Поляки вимагали, щоб до Захоронки приймати й польських дітей. Справа ця опинилася в суді і закінчилася перемогою української сторони.

Отець Степан Ґаук зводив боротьбу з директором школи Міляновським, українцем з походження, який перейшов на римсько-католицький обряд і вважав себе поляком. Той ренеґат одного разу привів навіть шкільних дітей до церкви і намагався з ними там співати "Боже, цось Польскен..." Панотець Ґаук заборонив директорові здійснити той провокативний намір у церкві. Нічого дивуватись, що парох Варяжа був кілька разів арештований польською владою. Перший раз за "українізування прізвищ" у метриках, другий раз за "співпрацю з українськими повстанцями" в Грубешеві, а третій раз знову внаслідок подібного обвинувачення.

Під час визвольної війни 1918-19 рр. Варяж був під контролею УГА від листопада 1918 майже до половини травня 1919 р.; на фільварку Висьмирі був обсерваційний пункт фронтової частини УГА.

Влітку 1936 р. під час великої релігійної маніфестації у Варяжі прийшло до кривавого зудару з польськими т. зв. "людовцями" та комуністами з Холмщини, які в той день мали своє збіговисько на колонії Полянка, недалеко Варяжа. Внаслідок сутички були поранені і поліція арештувала, а суд засудив, багатьох учасників того зудару і маніфестації.

За німецької окупації Варяж був центром збірної громади та осідком "Ляндскомісаріяту" й німецької жандармерії. Була в Варяжі й станиця української допоміжної поліції. У місті була континґентова крамниця і зсипний пункт континґенту зерна. Приватну торгівлю в тому часі перейняли і вели українці, здебільша втікачі з окупованих совєторосіянами українських земель. Мав у Варяжі свою аптеку мґр. Орест Логінський. (Варто нагадати обставину, що зараз після розвалу Польщі, восени 1939 р., у Варяжі сталося — як тоді говорили — "чудо над Варяжанкою": через одну ніч усі поляки м. Варяжа "забули" свою мову і почали говорити українською мовою та ходити до читальні).

Після прогнання німців Варяж спершу присуджено людовій Польщі, але в результаті т. зв. вирівняння кордону між Польщею та СССР, місто приєднано до УССР. В 1944-1947 рр. Варяж і його околиця були тереном завзятих боїв між відділами Української Повстанської Армії та польськими комуністичними і совєтськими військами. Замітніші бої були в самому Варяжі та в селах Ліски і Хоробрів.

Давню "Нагірну" церкву розібрано, а дерево з неї зужито на опал у пекарні. Бібліотеку, ризи, ікони, хоругви й інші церковні речі частинно вивезено ще перед війною до музею у Львові, а решту згодом пограбували або знищили поляки. Тоді ж могилу, висипану 1941 р. на честь героїв України, також розкопано і зрівняно з землею. Врешті, 1951 р., щоб затерти історичне минуле Варяжа ще більше, совєтська адміністрація перейменувала його на Новоукраїнку, позбавивши його статусу міста. Згідно з останнім переписом населення СССР, кол.



о. Степан Ґаук, кол. парох Варяжа, згодом Ошави, пров. Онтаріо, Канада.



Аматорський Гурток при читальні "Просвіти" у Варяжі, 18.III.1932.

Варяж — село Новоукраїнка — нараховує 983 жителі. Як центр сільської ради, Новоукраїнка охоплює такі місцевості: Лубівка (кол. Лубів), Миронівка (кол. Винники), Першотравнене (кол. Лещків), Русинь і Полянка. Новоукраїнка — згідно з офіційними даними — центр колгоспу ім. Шевченка. Артіль посідає 3062 га орної землі, на якій вирощують зернові й технічні культури (цукровий буряк, льон). Жителі займаються також вівчарством. Є в селі птахоферма (інкубатор якої приміщується в кол. будинку приходства), млин і пилорама, восьмирічна школа, бібліотека, клюб, дільнична лікарня, пекарня, кравецька і шевська майстерні.

За неперевіреними чутками, костел св. Марка, з його гарною зовнішньою архітектурою і внутрішнім мистецьким обладнанням, мав би бути зачислений до архітектурних пам'яток. Наочні свідки, які в останніх роках побували у Варяжі — Новоукраїнці, твердять, що і костел, і церква руйнуються, а саме місто дуже запущене і виглядає куди гірше, як перед другою світовою війною. З давніх жителів Варяжа мало хто залишився, а його сьогоднішнє населення — це в більшості переселенці з довколишніх сіл, а то й з інших земель.

Ганна Небожук

МОЄ РІДНЕ СЕЛО: ВОЛИЦЯ КОМАРЕВА

Село Волиця Комарева вигідно розмістилося в долині річки Білого Стоку, притоки Бугу, за яких 12 км на південний схід від Сокаля. З трьох сторін його оточили ліси: з північного заходу — "Свидники", що належали місцевому фільваркові; із заходу — "Поторицький ліс", власність графа Дідушицького; з півдня — "Воленський ліс", власність місцевої громади. Згідно з довідкою у праці Б. Сокальського п. з. "Повят Сокальскі", обшир громади становив 13.33 км, разом із житловими домами, тоді як двірський обшир охоплював 11.57 кв. км і тільки 16 жител для прислуги. Фільваркові також належали водяний млин у Городельці та ґуральня.

Розташування Волиці Комаревої дуже цікаве і майже унікальне. У широкій болотнистій долині Білого Стоку село не є розтягнене при одній дорозі, але творить трикутник з продовженими боками. Площа в цьому трикутнику, т. зв. "Панський паствень", належала фільваркові. Це була болотниста сіножать з викопаною саджавкою. Всі вулиці села були, на ділі, штучно висипаними греблями з глибокими ровами обабіч них. Для того, щоб утримати їх у належному ужитковому стані, мешканці мали обов'язок відробляти т. зв. "шарварок". Для прохожих були вузькі дерев'яні хідники, що їх звали "кладками".

Річка ділить село на дві частини: більшу північну частину — "Село" і південну, меншу частину — "Зарічку". Цікавими назвами були позначені різні терени піль і сіножатей, як: Широке, Плоскінь, Колода, Щипи, Горбаті нивки, Беріжок, Флящинець, Млинська. Поля тут урожайні, бо ґрунт лесовий, а трави на сіножатях буйні завдяки частим розливам річки. Багаті були загальногромадські посілості — ліси, стоморґове пасовисько ("Поґжебіска"), а навіть т. зв. "вигони", неужитки, що сприяли плеканню худоби, овець і птиці (гусей, качок). Ліси постачали будівельний матеріял і опал.

Характеристичними для Волиці Комаревої були чи є досі, мабуть, неперевершені жаб'ячі симфонії-концерти. Затишок серед лісів і теплі стоячі води в придорожніх ровах сприяли розмножуванню жаб у неймовірних кількостях. Подібних жаб'ячих концертів я ніде більше й ніколи вже не чула. А втім, і солов'ї любили цей затишний куток української землі.

Початки мого родинного гніздечка — с. Волиці Комаревої — сягають 18 сторіччя. Свідок історичної давности села — старенька дерев'яна церковця Преображення ГНІХ з 1774 року, яка до сьогодні стоїть у тіні таких же старезних розлогих лип. Про жителів села, їхній побут, звичаї, успіхи й невдачі, їхні радощі й горе хотілося б передати все те, що залишилося ще в пам'яті з розповідей дідів і бабусь, батьків і матерей та, врешті, з власного пережитого там до 1944 року.

Населення Волиці було національно мішане. Жили там українці (греко-католики), поляки (римо-католики) і жиди; всіх разом — близько 800 осіб, з чого майже третина рахувала себе римо-католиками. В більшості це були фільварочні слуги або осілі на стало малоземельні нащадки фільварочної прислуги. Жило в селі п'ять жидівських родин, що займалися всілякою торгівлею, зокрема скуповуванням сільськогосподарських продуктів, продажем мануфактури тощо. Під кінець 1920-их і на початку 30-их років вони майже всі перенеслися до міст, бо з розвитком нашої кооперації в селі не було для них задовільних прибутків із торгівлі.

Початок розвитку культурно-освітнього життя селян Волиці Комаревої можна віднести до 18 ст., коли почалося організоване церковно-релігійне життя при церкві Преображення ГНІХ (1774 р.). Поряд із духовно-душпастирською опікою для населення наше духовенство виконувало велику й благородну роботу, організуючи зокрема народнє шкільництво і братства тверезости. Не знаю того, яким роком датується школа у Волиці, але мій прадід Яків Бочик (1825 р. народження) уже був письменний. На початку 20 сторіччя в селі вже була двоклясова двомовна школа. Запам'яталися прізвища вчителів: п. Сайкевич, п-і Гайдер і п-і Анна Калінська, всі вони українці, та В. Кісілевич з дружиною — поляки. Це були роки 1916-1939.

Хоч у Волиці було приходство, себто резиденція для пароха, то все ж таки волицька церква не була парафіяльною, бо, разом з Переспою і Комаревом, належала до Зубкова. В шематизмі за 1897 рік подано, що парохом тоді був о. Симеон Лонцький. В роки 1910-1924 парохом був о. Іван Йосип Калинський, стараннями якого Братство Тверезости проводило дуже успішну працю в селі і врешті зникла корчма. Тлінні останки обох цих душпастирів спочили на місцевому цвинтарі. Останнім парохом нашої парафії в роки 1925-1944 був золотоустий проповідник-душпастир о. Михайло Була. Він помер уже на еміґрації в Канаді 1953 р. і похоронений поруч своєї дружини, добродійки Теодори, у Вінніпеґу.

Поряд з церквою і школою велику й важливу ролю в культурно-національному усвідомленні населення Волиці виконало Т-во "Просвіта", засноване там ще перед першою світовою війною. Посилена просвітянська праця розгорнулася щойно в 1920-их роках; і так, у членському списку за 1923 рік знаходимо прізвища 164 членів, чоло-

віків і жінок, які вплатили свої членські вкладки.

В селі були два хори — церковний і світський — і діяв дуже активний аматорський гурток. Приємно сьогодні тут поіменно згадати принаймні декого з цих безперечно талановитих і відданих піонерів аматорського гуртка у Волиці Комаревій, як: Марія Шморгай-Новосад, Іван Новосад, Микола Шмирка та Анастазія Бочик. Найдовше працював цей гурток під енергійним та інтеліґентним проводом бл. п. Івана Ващука, учителя і вислуженого високої ранґи військовика, якого більшовики арештували 1940 р. і відтоді слід по нім пропав. Нехай ці слова признання залишаться як нев'янучий вінок на його невідомій могилі.

До початку 1930-их років читальня "Просвіти" приміщувалася в будинку громадської управи, де влаштовувано аматорські вистави, сходини членів, товариські забави. Зі зростом числа членів і загального зацікавлення суспільним життям серед мешканців Волиці виникла конечна потреба на більшу власну домівку. В короткому часі коштами і працею членів збудовано просторий Дім "Просвіти", що його загально звали читальнею. В цьому будинку знайшли приміщення дві інші установи — кооператива і молочарня.

Волиця Комарева належала до національно свідоміших сіл Сокальського повіту. Цей рівень село завдячувало, м. ін., наполегливій ідейній і жертовній праці провідних діячок "Союзу Українок", які частими відвідинами, відчитами і порадами заохочували всіх до жвавішої діяльности. Це були: Софія Підсонська-Хомінська, Марія Смулка-Хрущ, Ольга Лотоцька-Решетило і інші.

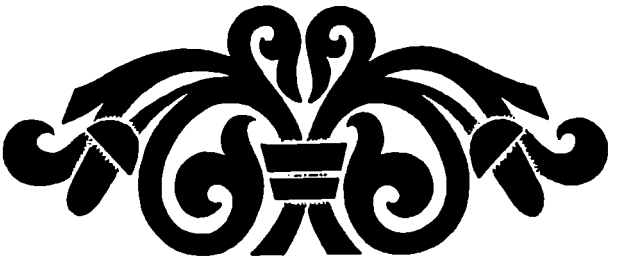
Постійна нагінка польської поліції на нашу молодь, арешти і довголітні присуди-ув'язнення за приналежність до ОУН не припиняли тієї діяльности, а навпаки — додавали завзяття, відваги до нових одчайдушних вчинків. Звичайно, не минула і нас злочинна польська пацифікація 1930 р. Жертвою того державно-урядового дикунства впало читальняне устаткування, бібліотека й декілька господарств, а чимало жителів Волиці ще довго гоїли наслідки кривавого побиття.

Але прийшов кінець ганебному пануванню Польщі на наших землях. У вересні 1939 р. почався новий етап — московська окупація під назвою "радянська влада". Настали докорінні зміни, і все на гірше. Волиця Комарева опинилася в прикордонній смузі. Селянам накинено колгоспний лад, з села вивезли декілька родин, все насторожилося і принишкло. У школі з перших днів уведено навчання російської мови, навіть хоча не було ні одного підручника. Головою сільради назначили неграмотного бідняка з Поториці, а його ревне вислуговування совєтській владі стало причиною його трагічного кінця.

Через нецілі — але ж які нестерпні — два роки, влітку 1941 р., прийшла нова зміна: німецька окупація з новими панами, новими порядками, новими тягарами й переслідуваннями. Але тоді також виникли

нові форми визвольної боротьби, зокрема у формації Української Повстанської Армії.

В березні 1944 р. мені довелося назавжди попрощати своє рідне село, що справді "зеленим гаєм поросло" і де "цвітуть сади, біліють хати..." Для мене й моєї сім'ї, як і тисячам наших земляків, судилася непевна мандрівка у далекий чужий, але вільний світ.



Володимир Неділя

ГІЛЬЧЕ І ХОХЛІВ

ДЕЯКІ ДАНІ З ДОВІДНИКІВ

а) "Словнік ґеоґрафічни Крулєства польскєго..." з 1880-их рр. "Гульче зґл. Гулюв з Хохловем" — село в Сокальському повіті, недалеко межі Польського королівства... Двірська посілість займає 1059 морґів, селянська — 1435. Римо-католиків 120, греко-католиків 620, а разом з доч. церквами в Сулимові та Жнятині — 1108. Власник фільварку Ян Кржижановскі.

б) Броніслав Сокальскі: "Повят Сокальскі" (Львів, 1899): Простір Гільча — 8.87 кв. км — 144 доми; двірський обшир 6.11 кв. км — 8 домів. Присілок Хохлів — 58 домів, 358 жителів.

в) Шематизм з 1931-32 рр.: Гільче — церква св. Михаїла, збудована 1869 р., каплиця Успіння Преч. Богородиці, збудована 1891 р., парафіян 844. В Сулимові — церква смерти св. Івана Богослова, збудована 1897 р. — парафіян 301. Присілок Хохлів: латинників 625, жидів 54. Парох о. Юрій Ковшевич, нар. 1887, рукоположений 1911, інстал. 1918 року.

г) о. Василь Зінько ЧСВВ, згадуючи про парафію в Гільчу і дочерну церкву в Сулимові, додає: Жнятин — церква св. Покрови для *обох* обрядів; в 1912 р. мала будуватися (окрема українська) церква, бо спілка не витримувала проби життя. Парохи: о. Лев Панасинський, 1912 р. сотр. о. Йосип Іванець, о. Юрій Ковшевич (пропущено тут о. Володимира Кречковського).

З МОЇХ СПОГАДІВ

Мої спогади про рідне село стосуються лише часів з-перед першої світової війни до часу мого виїзду до Канади.

Чомусь мені спало на думку почати цей спогад про своє рідне село від згадки про дідича на фільварку у Гільчі — пана Івана Крижановського. Він був самітний, нежонатий. Був незвичайно добрий для жителів Гільча і Хохлова та постійно помагав бідним людям. Для прикладу згадаю те, що я сам бачив на власні очі.

Старенька 70-літня жінка, що жила у третій від мене хатині, назбирала собі у панському лісі сухих соснових гиляк, зв'язала шнурком, закинула в'язку на свої старечі плечі і несла до хати, щоб було на чому

хліб спекти. На дорозі перестрінув її пан Іван, що їхав четвернею коней-каштанів до Жнятина. Побачивши стару, звелів фірманові Йосифові Андруховичеві спинити коні і гукнув до старої: — "Киньте патики на землю!" — Стара залебеділа: — "Паноньку, змилуйтеся, не маю на чому хліба спекти..." — "Кинь, хай не дивлюся на твою біду", — наполягав пан. Стара кинула в'язку і з плачем попленталася до хати. Але як пан від'їхав далі, вона вернулася і таки забрала ту в'язку ломак. На другий день пан Іван прислав їй форналями три стоси грабових дров.

Пан Крижановський кожного року приходив на українське свято Різдва до школи і роздавав дітям дарунки. Коли побачив дітей у бідній одежині, записував собі їхні прізвища і передавав той список кравцеві Леськові Рачинському. Він був німий, але добре знав своє ремесло і шив усім дітям убрання на міру, а пан платив.

Також велів дідич своєму двірському ветеринареві, жидові Фавлеві, задарма лікувати селянам у Гільчу й Хохлові їхні хворі тварини і ще навіть давав їм потрібні ліки. По закінченні жнив влаштовував загальну забаву з танцями, т. зв. толоку, наймаючи музикантів на цілу ніч. В додатку, "фундував" кожній дівчині-жниці запаску, спідницю й чоботи.

Кожної неділі пан Крижановський бував у нашій церкві, а сідав собі звичайно збоку при вході до захристії. Хоч сам був римсько-католицького обряду, до польського костела не вчащав. Його рідний брат, що був капітаном австрійської армії і мав свій фільварок у Лісках, часто дорікав Янові за те, що він "розкидає своє майно між русінських дідів". Той відрізував йому з місця: — "Не твоя справа. Ти маєш своє, а я — як розкидую, то своє".

Коли пан Іван захворів на серце, д-р Ломницький з Варяжа порадив йому поїхати в Баварію до теплих купелів. Він поїхав, чи не до Баден-Баден, але швидко там помер. Його тіло спровадили залізницею до Белза, а звідти фаетоном перевезли через Миців і Довжнів до Гільча. Процесія з нашої церкви і люди з Гільча й Хохлова вийшли аж під Довжнів зустрічати домовину. Поховали пана Івана Крижановського в його родинному гробівці біля української церкви св. Михаїла. Тисячі людей, переважно бідноти, брали участь у похороні і плакали за "добрим паном", як за рідним батьком. І я малий теж був там. Це було ще до вибуху першої світової війни, року не пам'ятаю.

Була ще в Гільчу друга, менша церква, чи радше каплиця, Успіння Пречистої Богородиці, прямо напроти нашої хати —через дорогу, а при ній плебанія. Збудував ту церковцю-каплицю о. Лев Панасинський, просто з конечности, тому що "велика" церква св. Михаїла була "задалеко", на горі за селом. Отже в цій каплиці відбувалися всі похоронні відправи і хрещення дітей, а в місяці травні кожного дня правилася вечірня і молебен. Празник у нас був на "Першої Пречистої", 28 серпня.

Сюди привозили немовлят до хресту не тільки з Гільча, але й з Хохлова, Жнятина і Сулимова. Коли це було зимою, то в нашій хаті просто "двері не зачинялися", бо і родичі, і куми похресників вступали до нас, як до найближчої хати, щоб погрітися і підкріпитися.

А тепер згадаю дещо про наших отців парохів.

Отець Лев Панасинський прийшов до нас, разом з родиною, "з-під Росії". Зразу він учителював у Гільчу, а потім висвятився на греко-католицького священика. Але під час богослуження ми ніколи не чули, щоб він поминав папу римського; зате всі ми чули тільки могутнє "і всіх вас православних християн". Сам о. Лев був кремезної будови, середнього росту, з широкими "як двері" козацькими плечима. Силу мав надзвичайну: не раз хапав відразу повні два кірці жита під пахви і ніс їх без видимого зусилля куди було треба.

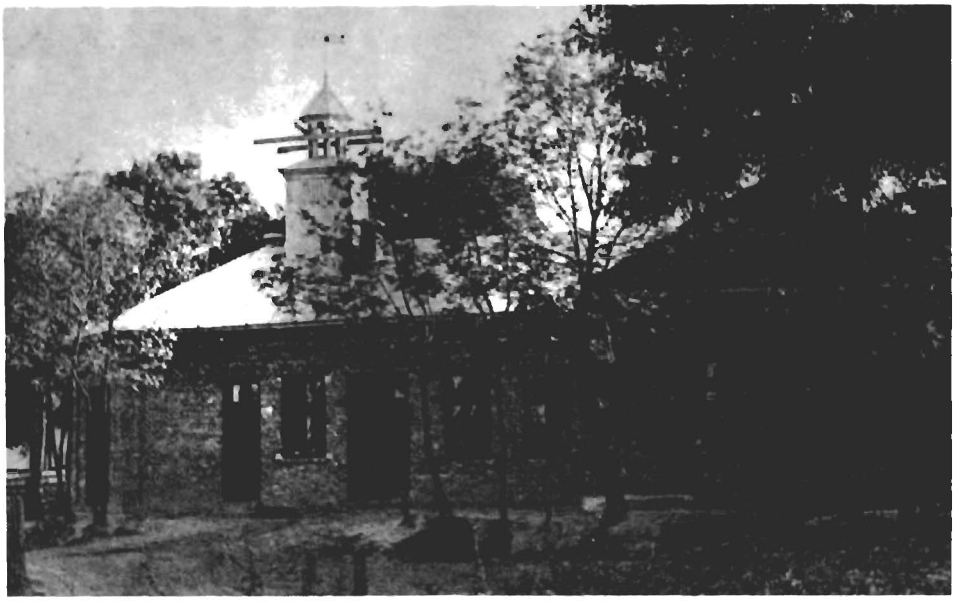
В шематизмі з 1912 р. є згадка про спільну українсько-польську церкву св. Покрови у Жнятині. Марна була та "спілка". Одної неділі поїхав туди правити Службу Божу для українців наш о. Панасинський, бо саме випала його черга. Однак при престолі він застав уже польського ксьондза, що саме готовився до "мши", хоч не мав на те права в ту неділю; о. Лев скипів святим гнівом. Не кажучи ні слова, вхопив ксьондза за реверенду, затягнув його до захристії, а звідти на двір, двигнув його своєю могутньою рукою догори, махнув зо два рази понад головою, а тоді випустив як "з пращі". Ксьондз полетів під пліт, послухав трохи "джмелів", а тоді з трудом піднявся, обтрусився і дременув на свою плебанію, боязко оглядаючись, чи не женеться за ним страшний о. Лев. Після того о. Панасинський відслужив українську св. Літургію і ніхто навіть не пробував ще раз "зариватися" з ним.

І ще вславився о. Лев у "протиалькогольній акції". Звичайно було так, що люди, а між ними і "провізор від свічок", просто з церкви йшли до корчми на пиятику і, зчасом, потрохи вони пропивали своє майно. Бідні жінки пияків плакали і жалілися перед своїм парохом, що — от діти ходять обдерті і босі, бо "старий" усе пропиває. Отцеві вистачало кілька таких скарг. Одної неділі, по богослуженні, о. Лев заскочив і собі до корчми, але з грубою ґудзоватою палицею в руці. Як пустив він ту палку в рух, то не було ні одного між пияками, хто не обірвав би кілька разів. Не було пощади й для "провізора від свічок", але найбільше дісталося жидові-корчмареві. — "То це ти так — гримів о. Лев — грабуєш темних людей, а їхні діти ходять голі й босі?.." Після того він наказав корчмареві ніколи більше не відкривати корчми у неділю чи свято. Війт і громадська рада підтвердили цю заборону.

Наша парафія була багата, бо охоплювала три села: Гільче з Хохловом, Жнятин і Сулимів. Самої орної землі було 90 морґів, а також був чудовий великий сад з прекрасними овочевими деревами — яблуні, груші, вишні, черешні, морви й густі кущі аґресту, порічок, малин. А до

того — величезні дерева з волоськими горіхами. Я змалку навчився дуже добре лазити по деревах, отже я кожного року "фахово" зривав горіхи для отців-парохів, по черзі: для о. Лева Панасинського, о. Володимира Кречковського та о. Юрія Ковшевича. Вони за те платили мені горіхами, бо хоч і в нас був свій сад, то горіхів ми не мали.

Окремо мушу згадати про отця-мученика Володимира Кречковського. Ще й нині, як згадую його тяжку долю, серце мені стискається з жалю. Впав о. В. Кречковський жертвою нелюдської дискримінації. Коли наш незабутній о. Панасинський сильно постарівся, але ще не піддавався, йому призначили до помочі о. Володимира Кречковського. Він був "сотрудником"-помічником впродовж кількох років і за той час виявив себе не тільки добрим душпастирем, але й щирим українським патріотом і громадським діячем. Він часто вечорами заходив до читальні "Просвіти" і давав її членам, зокрема молоді, систематичні, добре опрацьовані лекції — виклади з історії України та інших народів, історії української Церкви, з природознавства, географії і ін. Люди, а зокрема молодь, дуже любили всі о. Кречковського; ми називали його "професором університету". Але комусь "угорі" це не сподобалося. Як тільки помер о. Л. Панасинський і парафіяни вже вітали о. Кречковського як свого пароха, нагло з консисторії прийшов для нього наказ — перейти на парафію до Куличкова, на бідні "піски", бо до Гільча вже назначено о. Юрія Ковшевича, якраз із Куличкова. Обурені таким розпорядженням люди підняли бунт. Господар Сучок із Хохлова став на чолі "бунту". Як тільки привезено на плебанію меблі і всю хатню обстановку о. Ковшевича з Куличкова, люди повикидали їх на двір, вигукуючи: "Геть з Ковшевичем!.. Ми хочемо Кречковського!" Але ця демонстрація не помогла. З Довжнева приїхав о. декан Василь Фартух і відразу накинувся з криком на о. Кречковського. Дійшло до великої сварки і жалюгідних сцен. Докраю знервований о. Кречковський, у приступі шалу, кинувся з високого вікна на двір, трохи потовкся, але знову зірвався, побіг до огорожі, перескочив високі на шість стіп штахети і вибіг на дорогу. Було по дощі, панотець впав у велику калюжу, заболотився, але зараз знову схопився і вбіг на наше подвір'я. Я саме в той час косив траву на пастівнику і почув крики людей, які бігли за хворим. Отець підбіг до мене і хотів вирвати мені з рук косу. Люди закричали: "Не дай коси!" Я зрозумів у чому річ, тому негайно кинув косу в колодязь, схопив нещасного в обійми і нарочито впав навзнак, притискаючи щосили його руки до себе. Надбігли люди з мотузками. Мій сусід, наш польовий Іван Гарасимець, зручно обмотав шнурком руки хворого і так його відвезли у Львів, до психіятричного закладу. Дружина о. Кречковського з малою дитиною і куховаркою перейшла наразі до її (куховарчиної) родини. Корову залишили в нас і ми перетримали її цілий рік. Коли ж панотець вийшов з лікарні, він став на душпастирську працю в Кулич-



Читальня "Просвіти" в с. Гільче.



Спортово-руханкове товариство "Луг" в селі Гільче, 1927 р.



Українська церква в селі Гільче, згоріла 1974 р.



Іван Неділя і Володимир Неділя, з с. Гільча.

кові, так як йому призначено. Згодом ми стрінулися з ним у Белзі, впали собі в обійми і гірко плакали. Отець носив довгу бороду, бо лікарі заборонили йому голитися.

Панотець Юрій Ковшевич поселився на плебанії в Гільчу. Меблі до хати внесла йому поліція. Тим часом я, 1926 р., виїхав до Канади. Знаю, що о. Ковшевич був теж добрим священиком, але не таким громадським працівником, як о. В. Кречковський. Мав о. Ковшевич доню Ярину, яка померла в молодому віці. В 1946 році всіх наших людей з Гільча, разом з о. парохом, переселено у Станиславівську — тепер Івано-Франківську область.

Осип Васько

ГЛУХІВ НАД СОЛОКІЄЮ

Солокіє, чого так сумно пливеш?
Яке ж ти горе несеш в синє море
На своїх чистих водах?...

Село Глухів було розташоване по обох боках річки Солокії, притоки р. Бугу, за яких сім кілометрів від м. Белза та 14 км від повітового міста Сокаля. За володіння Австрії Глухів нараховував 135 родин. В селі була дерев'яна церква, школа, корчма і жидівська крамниця — "склеп". Село в той час не належало до національно-свідомих сіл; та й до 1928 р. люди там називали себе русинами. Перед першою світовою війною тільки одна глухівська родина посилала своїх дітей до вищої школи. Один син дяка — Андрій Кичун закінчив ще австрійський учительський семінар і працював учителем. Другий син, Осип Кичун, встиг закінчити лише три гімназійні кляси, бо його науку перервала військова служба. Із закінченням війни Осип, як багато інших українців з австрійської армії, попав у полон до Італії, звідкіля вернувся додому щойно 1920 р. та почав вести в селі громадсько-освітню працю.

Глухівський фільварок належав польському дідичеві Фальковському, що в 1922 р. розпарцелював його між місцевих селян і польських колоністів-мазурів. Село мало всього 560 гектарів орної землі та 230 га сіножатей, а колоністи — 150 га поля.

У селі не було постійного священика, бо Глухів належав до парафії с. Ванів. Празник у Глухові відбувався на Різдво Пресвятої Богородиці (на другу Пречисту), 21 вересня. Душпастирями були там наступні священики: до 1920 року — о. Ковальський, в рр. 1926-1930 о. Микула, 1930-1935 о. М. Дороцький, 1935-1940 о. Ю. Менцінський, а в рр. 1940-1944 о. Г. Філяс.

1927 р. в Глухові організовано кооперативу "Будучність", а через рік опісля засновано Читальню "Просвіти". Була в селі також молочарська станиця, що сметанку доставляла до районної молочарні в м. Белзі. Кооперативу вели: Павло й Петро Тимчуки та Осип Васько.

У 1930 р. в Глухові заснувався "Самоосвітній гурток" під проводом Осипа Васька. Цей гурток, що нараховував 35 членів (16 хлопців і 19 дівчат), мав головне завдання: ознайомити своїх членів з історією та

географією України, щоб вони всі знали минуле свого рідного краю. Організаторами-інструкторами були: Осип Кичун, Петро Лех, Іван Мельник і Роман Лех.

Почавши з 1934 р., Глухів відіграє дедалі більшу ролю в освітньому й організаційному житті сусідніх сіл. Варто згадати, що, напр., сусіднє село Острів нараховувало 350 родин, але серед них було тільки 35 українських. Тим часом у Глухові 1939 р. жило 485 мешканців, але поляків там було тільки 25 і шість жидів.

Наприкінці 1939 р. річка Солокія стала кордоном між Совєтським Союзом і Німеччиною. Це спричинило багато лиха для мешканців Глухова, бо той кордон поділив село на дві частини під двома різними окупантами. Більша частина села попала під совєторосійське володіння, а менша — під німецьке. Саме через Глухів багато людей втікало із більшовицького "раю" на Холмщину і при переході кордону багато з них загинуло. Польських колоністів совєтська влада насильно вивезла на Сибір 1940 р., а на їхнє місце переселила всіх наших селян із Глухова.

В роки 1939-1941 ОУН проводила вишколи для районних інструкторів, що опісля у своєму районі вишколювали молодь для всілякої організаційної роботи. З вибухом війни між Німеччиною і Сов. Союзом 22 червня 1941 р. ОУН висилає на схід, вслід за німецькою армією, але всупереч плянам Берліну, свої підпільні Похідні Групи. Було їх три: Північна, Середня і Південна. До Середньої Похідної Групи членів вербували також із мого району — із сіл: Острів, Жабче Муроване і Глухів. Німці арештували багато членів цих Похідних Груп: одних розстріляли, інших послали в концтабори. Я був двічі арештований, але мав щастя і якось вирвався з їхніх рук.

В нашому районі проходила інтенсивна праця в рр. 1942-1943. Поряд з організаційною роботою треба було зібрати амуніцію, порозкидану в цій околиці. Туди почали напливати втікачі з Холмщини, де польські підпільні банди взялися мордувати українську інтеліґенцію. В березні 1943 р. була акція на с. Острів. Тепер Острів далі існує і навіть розвинувся у більше село, але Глухів тоді німці оточили і пострілами запалили село: згоріло тоді вісім господарських забудовань і згинуло двоє людей: один воїн УПА та підрайонна ОУН — Анна Мельник.

А все таки в с. Глухові УПА мала сильну підтримку. Там відбувалося лікарське оглядання кандидатів на старшинський вишкіл, а кравецька робітня із шести кравців постачала однострої для вояцтва УПА. До відділів УПА з Глухова пішли добровільно 16 хлопців і всі загинули у визвольній боротьбі. Крім того, трьох інших совєторосійський суд засудив на ув'язнення, п'ять інших живе на т. зв. волі в Україні, а один — на Заході.

Ось так, у с. Глухові, Сокальського повіту, поміж двома світовими

війнами, успішно розвивалося кооперативно-економічне й національно-культурне життя власними силами. Діяв там сильний "Аматорський Гурток" що, з 1930 р. почавши, ставив драми не тільки для своїх односельчан, але й також по сусідніх селах і в м. Кристинополі. В репертуарі Глухівського Аматорського Гуртка були п'єси: "Сватання на Гончарівці", "Назар Стодоля", "Запорожець за Дунаєм", "В кігтях ҐПУ" і ін. Наприкінці 1920-их років Василь Кичун заснував у Глухові "Руханкове Товариство Луг", але польська влада закрила його після 1930 р. Війна принесла нові зміни, нову діяльність і нові втрати.

Село Глухів над Солокією в Сокальському повіті розібрано й перенесено на нову ділянку, за три кілометри від кордону. На давньому місці залишився тільки покищо незаторкнений цвинтар, зарослий бур'янами, серед яких видніють могилки; хрести з написами імен покійних попадали на землю.

Вересень 1984

Ольга Мілящук-Гайдуковська

МІЙ СПОГАД ПРО ГОРБКІВ

Невеличке село Горбків, за 6.5 км від Сокаля та 4 км від Тартакова, де була його парафія, ще наприкінці 19 ст. нараховувало 138 хат і 570 мешканців — українців греко-католицького віросповідання. Вони мали всього 1283 морґи землі, а в той час польський дідич граф Лянцкоронський володів обширом у 1367 морґів, з того 1112 морґів лісу. Врахувавши 26 римо-католиків і 17 жидів, усіх жителів було 613. До церкви Воздвиження Чесного Хреста у Горбкові доїжджав священик із Тартакова: від 1924 р. — о. Омелян Давидович, а від 1934 р. — о. Василь Олексин. Перша історична згадка про Горбків є з 1491 року. Джерела з 1966 р. подають кількість жителів Горбкова на 1003 особи.

Мої батьки походили з Горбкова, але у зв'язку з подіями першої світової війни вони жили в Німеччині, де я й народилася 1 вересня 1922 р. В Україну ми повернулися щойно 1931 р., коли мені було вже 8 років, і поселились у Горбкові. Перше Різдво на українській землі, як і всі наші українські святкові звичаї, було для мене чудовим незабутнім переживанням; все це я сприймала, як чарівну казку.

Коли я вже краще підучилась української мови, моя бабуня повела мене у школу, директором якої був добрий пан Петро Дзядик, але учителька була полька — пані Яскулка. Ця ворожа нам чужинка дивилася на нас із погордою. Вона запитала бабуню, чи я полька чи "русінка", бабуня з притиском відповіла, що "вона українка", але вчителька все одно записала мене як "русінку".

Забавляючися з іншими дітьми на вулиці чи над річкою Спасівкою, що недалечко вливається з правого боку до ріки Бугу, я багато чула про страшну "пацифікацію" по багатьох селах Західньої України, в тім теж і в Горбкові щойно рік тому — осінню 1930 року. Бачила я і наслідки того показу "польської культури" — покалічених людей, а серед них і моїх ровесників і ровесниць. І наслухалась я заслужених прокльонів на "прокляту ляшню" за ті побої та понищене людське добро. Розповіді всіх бабунь, з моєю включно, сповняли мене злістю і ненавистю до цих наїзників, але водночас і вдоволенням, коли я слухала, як безстрашно вони, старенькі, з довгими тичками в руках, ніби ганяючись за гусьми і качками, хитро-мудро охороняли своїх дітей і внуків, а то й старших, які поховалися були по різних зака-

марках перед шаліючими й до безборонного люду "відважними" збройними карателями й грабіжниками.

У 1932 р., коли вже й у Горбкові діяла клітина ОУН, видано таємне доручення провести по всіх місцевостях т. зв. "шкільну акцію" проти польщення і зневажання національної гідности української шкільної дітвори. Я тоді з іншими учнями дуже охоче взяла участь у цій самообороні. Ми позривали й подерли на шматки карту Польщі, польський державний герб — "білого орла" — та інші ознаки польського володіння, розвішені на стінах кляс. Також у місцевій корчмі ми знищили портрети польських "вождів" — марш. Пілсудського і през. Мосціцького. Польським королям у шкільних читанках ми повиколювали їхні "загарбницькі очі" та повиписували на таблиці протипольські гасла.

І знову на село з'їхала польська поліція — мундирова і цивільна, знову проводили численні обшуки в запідозрених, били, арештовували, на місці допитували всю шкільну дітвору і старших, зокрема студентів. Багатьох тоді арештовано, деяких вивезено до "Бриґідок" — тюрми у Львові; інших судили, засуджували на ув'язнення в тюрмі чи концтаборі Березі Картузькій.

Але всі ці переслідування ще більшою мірою гартували молодь і всю громаду. Під керуванням ОУН вона діяла солідарно й організовано. Тож розвивалася успішно праця в читальні "Просвіти", влаштовувано культурні та святкові імпрези, з участю хору та аматорського гуртка, діяли гуртки "Рідної Школи", "Відродження" і інші.

Під час відступу польської армії під ударами німецьких військ у вересні 1939 р. польські мародери не занедбали вилити свою лють на безборонне українське населення вздовж Бугу. Своїми "героїчними" вихватками пописувалися зокрема академіки-студенти і "стшельци". Одного дня вони почали обстрілювати наших селян, здебільша жінок, що копали на своїх полях картоплю. Тоді наш учитель Семен Луцюк, що мав рушницю, швидко зібрав гурток молоді, кожен озброївся, як міг, і разом виступили проти напасників. Коли ж польські кіннотники прямо з коней взялися стріляти до людей, тоді наші оборонці — на наказ Луцюка — кинулися на землю і з лежачої позиції сипнули слабким, але цільним вогнем по ворогові. Поляки панічно втекли. Все таки ще декілька днів і ночей нашим людям довелося розставляти всюди варту, щоб пильнувала спокою і безпеки села.

Та по кількох днях прийшло нове лихо — т. зв. "визволення зі сходу" понурими, нужденно обмундированими, голодними солдатами з червоними зірками на лобах. Почалася "нова епоха". Щоденні мітинґи, рожеві обіцянки, славослів'я Сталіна і, водночас, під'юджування одних проти других, доноси, арешти, переслухування і вивози. Видні одиниці, зокрема розконспіровані члени ОУН з відома й інколи з наказу свого проводу, почали продиратися на захід (тим часом інші, з наказу



Танцювальний гурток в Горбкові, 1939-1940 рр.

проводу, ішли із завданнями на схід...). Щоночі над Бугом прикордонники вистрілювали сліпучі ракети, лунали рушничні й автоматні постріли, гинули ті і ті. Не всім щастило при переході кордону. Родини тих осіб, що попалися у криваві руки НКВД, вивожено на Сибір, в тому жінок і дітей. З вивезених із Горбкова запам'яталось мені прізвище Коханчуків.

В роки війни після відступу Червоної Армії багато молодих наших людей з Горбкова включилися у збройні відділи УПА та самооборони. Чимало їх загинуло в боротьбі за незалежність України. Як вояк УПА загинув мій кузен Михайло Скальський, а далі: Спиридон і Василь Поспіх, брати Семен та Іван Хмара, Слава і Рома Олесько, Микола Олесько, Григорій Мартинюк, Андрій Маґара, Семен Поспіх та інші. Це тільки з однієї вулиці с. Горбкова. Інших прізвищ не пам'ятаю; односельчани повинні б доповнити цей список, щоб імена наших борців не пропали, але щоб збереглися для історії.

Анастазія Біловус

ЗАВИШНЯ

Село Завишня розташувалося за яких два кілометри від Сокаля в тому місці, де річка Вишня вливається до Бугу. Старі перекази говорять про те, що в часах Київської та Галицької Руси над річкою Вишнею було багато вишневих садів і їх доглядав спеціяльно для цього призначений садівник. Оскільки Завишня розкинулася на цілковитій рівнині, а Буг весняною порою часто виходить з берегів, то вода завжди заливала все село. Тут до 1914 р. жило близько 500 родин. Усі вони мали свої господарства, бідняків майже не було. Гарну мурована церкву збудувала графиня Потоцька, аристократка староукраїнського боярського роду.

У Завишні була "Рідна Школа", що її за моїх часів провадив проф. Козира. В 1915-1939 рр. у нашому селі діяли товариства: Читальня "Просвіти", Гурток "Рідної Школи", що його очолював свідомий селянин Іван Ґозда, аматорський гурток, хор і доволі великий відділ Союзу Українок. Цей відділ мав свою бібліотеку з досить великою кількістю книжок; довгі роки бібліотекою завідувала Марія Лоза. Діяльністю Союзу Українок керувала дружина місцевого пароха, добродійка Симко, та національно свідома селянка, Химка Ярміл-Канюка. Вплив праці того відділу Союзу Українок на підвищення рівня освіти і господарювання жіноцтва с. Завишні був великий.

Аматорський гурток часто ставив різні драматичні твори; хор, крім співання в церкві, також влаштовував концерти і виступав на пописах хорових ансамблів у Сокалі з нагоди всіляких свят, як Рідної Школи, Здвигу Молоді, Свята Селянки і т. ін. Жителі Завишні залюбки й масово читали свою пресу, як "Діло", "Новий Час", "Неділя", "Народня Справа" і деякі молодечі видання. Читачами були десятки господарів, жіноцтво і молодь. Про те постійно дбав і з великою посвятою пропаґував українське друковане слово мій батько, бл. п. Андрій Гнатюк. Він прекрасно розумів значення преси й самоосвіти для народу.

Доказом розуміння ролі освіти серед жителів Завишні є те, що у вищих школах вчилося багато завишнянців, як Степан Симко, Роман Козира, Василь Баврук, Василь Кіх, Іван Федик. Петро Гнатюк закінчив університетське навчання і тривалий час працював учителем у Терно-

пільщині. Крім того, із Завишні вийшли чотири священики Української Католицької Церкви, але, на жаль, їхніх прізвищ я вже не пригадую. У Завишні була дуже здібна вчителька дитячих садочків, Катруся Гнатюк; вона часто підготовляла дітей до гарних виступів і вела дитячі садочки теж у довколишніх селах.

Успішно розвивалися в Завишні кооператива й молочарня та молодечі організації. Українські націоналісти були тут добре організовані та плекали серед молодшого покоління ідею національно-духовного відродження, фізичну витривалість та усвідомлення готовости до майбутньої боротьби за українську державність.

Нічого дивного, що за польської міжвоєнної державности багато мешканців Завишні зазнали репресій та були арештовувані. Андрія Гнатюка завжди арештували під час передвиборчої кампанії за поширювання рідної літератури. Івана Коляду арештовували декілька разів, сильно побивали і від тих побоїв цей член ОУН врешті помер. Василя Кусмину, театрального діяча й актора в головних ролях, польська поліція під час ув'язнення побила так, що він став калікою. Зазнали ув'язнення Михайло Ґораль — здібний диригент хору, Гриць Дубський, що десь пропав за совєтської окупації, та громадський діяч Гриць Баврук. Ярослав Жовток був арештований три рази, в'язнені були також Василь Кузьма і д-р Лах, що їх згодом убили поляки. За патріотичну проповідь арештовано о. Орського, о. Михайла Симка — пароха Завишні — в'язнено за його патріотичну діяльність. Син о. Симка, Степан, був виховником молоді; пропав безвісти. Ув'язнені були члени ОУН — Василь Лагода і Василь Кіх, а старшина УГА Демко Ярміл пропав без сліду після арештування. До цих імен треба ще додати згадку про Андрія Гнатюка і Луця Лозу, які довго страждали в польських таборах інтернованих вояків армій УНР та УГА.

У відділах УПА боролися проти московсько-більшовицьких загарбників і загинули наступні завишнянці: брати Гриць і Василь Лоза, які розірвали себе ґранатою в безвихідній ситуації; брати Володимир і Степан Капшо; о. д-р Лах, замордований під час відправи Служби Божої; Микола Лах, Гриць Баран, Микола Царик, брати Василь і Степан Дячишин, Петро Гудко, Гриць Деркач, Степан Гнатюк, Василь Кузьма, Василь Баврук, адміністратор в УПА; Микола Прихітко , Іван Стрілець, Павло Гнатюк, Павло Федун, Василь Василяшко, Василь Пилипчак, Василь Ничай, Іван Пилипчак, Степан Петрович, брати Іван і Василь Приступа, брати Іван і Василь Блащук, Василь Орський, Степан Кіх, Павло Ґулявський.

У боях з польською партизанкою загинули брати Іван і Василь Олекса. Під час переселення загинули з рук польських комуністичних окупантів Параня Кузьма, Юлія Горощук і Катруся Плаза.

Під совєторосійською окупацією с. Завишня дещо змінилося. Його



Анастазія Біловус.



Церква св. Покрови в Завишні.

населення збільшилося, за селом розбудували нову вулицю, якій дали назву вул. І. Франка. Дорогу вибетонували. Натомість дороги старого села залишилися з такими самими вибоїнами, як сто років тому. Церква замкнена, без ремонту знищується. В селі є досить велика початкова школа. Молодь горнеться до науки, як і завжди серед українців; майже всі хочуть осягнути вищу освіту, але чужоземна влада обмежує кількість студіюючої молоді. Незважаючи на все інше, люди в селі гарні, здорові. Це ж нащадки прадавніх забужан-дулібів, про яких історія згадує, що вони горді, войовничі й господарні.

Олександра Кімпінська-Тацюн

СЕЛО НИСМИЧІ*

Село Нисмичі, Сокальського повіту в Галичині, було розташоване яких 16 кілометрів на захід від Сокаля при шляху — "цісарській дорозі", що вела до митної "комори" Угринів, по стороні Австрії. У Долобичеві по стороні Росії (до 1914 р.) також був митний будинок, де й тепер є та сама границя, тобто шлях Грубешів — Замостя — Крилів — Холм — Люблін.

Наше село було невеличке, сто нумерів хат, не враховуючи громадських будинків. Село простягалося вздовж гостинця, мало дві бічні вулиці. З півночі були поля, також зі заходу й сходу мали наші селяни свої ниви, з півдня були городи, а за городами сіножаті. Сіно косили два рази. Першу косовицю називали сіно, а другу — отава. Сіножаті тяглися вздовж річки Варяжанки, що випливає в містечку Варяжі, тече через Корків, Ниновичі, Нисмичі, Угринів та в Шихторах вливається в ріку Буг. Шихтори — це присілок, в якому було шість чи сім хат і який прилягав до самої границі Волині.

Наше село, положене від сходу на захід, простягалося вздовж гостинця. По обох боках були хати, а решта будинків — за хатами. В селі кожний господар мав свій сад. Не було хати, щоб побіч неї не було овочевих дерев. Ці овочеві дерева прекрасно розвивалися і були такі гарні, що, як весною зацвіли, то не було видно хат, тільки розцвілі сливи й черешні окрашали Божий світ.

Посередині села стояв гарний хрест ще з часів знесення панщини. Кожного року третього дня травня ішла процесія до цього хреста, біля якого правили молебень. Цей хрест доглядали дівчата і хлопці, гарно прикрашували його, парубки допильновували огорожу та обтинали ясени, що окружали той хрест. Дорога до кооперативи була обсаджена розлогими каштанами. При кооперативі була громадська канцелярія,

---

* Ця розповідь Олександри Кімпінської-Тацюн являє собою зредаґований уривок 95-сторінкового нарису п. з. "Рік у житті української жінки-господині" (див. стор. 84-95), виданого у Вінніпеґу 1967 р. з передмовою Ірини Книш. *Редакція.*

що приміщувалася під тим самим дахом. Дальше на схід була мурована Читальня "Просвіти", а при ній була молочарня, яка доставляла сметану також до районової молочарні в Угринові.

В наших місцевостях були кооперативи й молочарні ще до першої світової війни; в тому самому часі скасовано корчми, бо населення сіл підписало, що корчми собі не бажає. В 1928 р. засновано в нас Т-во "Відродження", яке мало на меті відучити молодих людей від п'яничання і куріння. До цього товариства вписувалися також поважні господарі; головним кличем Т-ва "Відродження" було не піддержувати польського державного скарбу й монополю.

В 1932 р. ми відсвятковували 50-річчя нашої Читальні "Просвіти". Наше село розвивалося і з кожним роком ставало національно свідоміше. А ось у канадській комуністичній пресі я прочитала, що П. Дмитрук їздив із Торонта до краю відвідати родину, яка живе в колгоспі нашого села і дуже похвально розписується про те, мовляв, яке добро принесла комуна, а давніше, мовляв, нічого не було.

Хочу підкреслити, що під час другої світової війни с. Нисмичі згоріло, з нього залишилося тільки одинадцять хат; людей повивозили, а на їхнє місце понавозили якихось зайдів. Цей Дмитрук також подав знімок з нашого села. Я зараз написала до редакції тієї газети, щоб цей пан пояснив, де цей знімок знято; я запитала його: "Де ті наші господарі, чому нема їхніх імен на тім знімку та звідкіля ці зайди в нас набралися?" Ні одної душі з нашого села!... Але він мовчить, бо брехня не вдалася.

Повертаюся до опису села. На північний схід від Читальні "Просвіти" вела в поля дорога, що звалася "Середня рука". За цією дорогою була гора, яку звали Провалля. 1923 року люди відкрили, що в цій горі є великий "скарб", а саме там була дуже добра глина, з якої можна було виробляти цеглу. Кооператива побудувала цегельню на чотири печі і з тієї глини виробляли різні роди цегли. Цендрівку (це один рід) вживали для мощення шляху — гостинця, а вишнівкою і бладівкою мурували хати, хліви тощо. Та цегельня працювала повним ходом до другої світової війни. З тієї цегли побудовано кооперативу й молочарню.

Треба ще згадати шпихлір (комору) Товариства "Сільський Господар", де члени цього товариства зсипали частину свого збіжжя і навесні позичали те зерно тим господарям, які потребували його на засіви. На захід від хреста була вимурована школа, в якій дітвора вчилася до шостої початкової кляси. Поряд зі школою був гарний дім для вчителя з чудовим садом і городом. Пам'ятаю вчителя Занька, який мав також прекрасну пасіку, а його жінка плекала чудові квіти й городину.

Перед першою світовою війною довший час у нас учителював Яким Скорупський (я також починала в нього свою науку), а його жінка

була родом із Сокаля, з родини Іванців. Мали вони дві дочки. Учитель Скорупський понад усе любив хор і музику. Він керував у селі хором, який їздив з концертами по містах і селах. Коли він помер під час війни на вибух крови, тоді село поставило йому гарний мармуровий пам'ятник за його заслуги для громади, а головно за хорове мистецтво. Я пригадую, в школі, коли ми мали візитацію інспектора зі Сокаля, то він ніколи нас нічого не питав, а тільки казав нам щось гарне співати. Ми мали гарний шкільний хор, навіть на чотири голоси, і співали такі пісні, як "Реве та стогне", "Плинь, наш Дністре, шумно, бистро", "Вийшли в поле косарі" та інші. Його жінка двічі на тиждень учила нас вишивання. Була вона дуже вимоглива і, коли хтось із нас нерівно чи недбало робив це, вона часом била по пальцях. Вона закінчила Дівочий Інститут, тож уміла вчити різних ручних робіт.

Далі за школою, при тому самому гостинці, наприкінці села були парафіяльні будинки: було гарне помешкання для священика і всі забудовання, був гарний город і сад, що простягався під гору аж до церкви.

Наша церква мала назву Церква Успення Пресвятої Богородиці і в цей день наше село справляло празник. Наша церква мала в 1939 р. 360 літ (так принаймні говорили в селі). Коли ж я була на відвідинах в краю 1939 р., тоді я довідалася, що наші люди скинули герб Потоцьких у 1938 році, який був уміщений на фронті над образом Діви Марії; вони боялися, що поляки можуть також зруйнувати нашу церкву так, як це вони робили на Холмщині й Волині, які сусідували з нами, мовляв, ця церква належить до них через цей герб.

Ще хочу згадати, що наше село, хоч було мале, не належало до іншої парафії. У той час, 1867 р., був у нас війтом Яцків (забула його ім'я). Був він війтом приблизно 20 років. Він постарався, щоб у нас був свій священик...

Був цей війт багатий і дуже розсудливий, неграмотний, але вмів підписатися. Розказували, що коли прийшло якесь урядове письмо, то скликав радних і той з них, що вмів читати, мусів читати декілька разів це письмо, а війт запитував, чи всі зрозуміли. Коли якесь письмо не було по його думці, чи невідповідне для громади, він ніколи не підписував його.

Розказували, що одного разу на зібранні війтів у Сокалі наш війт сказав самому старості, коли рішалась якась справа і треба було підписати: "Ви, пане, мене не нагліть, бо я також маю громаду, за яку я мушу відповідати; за кілька днів я вас повідомлю про рішення громади". Староста, поляк, аж посинів зі злости і запитав: "Як длуґо я мам на цєбє чекаць?" Наш війт чемно, але твердо відповів: "До трьох днів я вам дам знати".

Часто старші люди оповідали різні історії про нашого війта, що був

мужній і справедливий. По ньому став війтом Даниїл Періг, який був 18 літ війтом і дяком. Він на свої кошти підніс церкву і підмурував цеглою та вимурував дзвіницю. Вони обидва з Яцковим вистаралися, щоб село мало на місці священика, бо належати до парафії в Угринові було не на руку нашим парафіянам. Ніколи не було вечірні і тільки кожної третьої неділі була відправа в церкві. Спершу війт поїхав до консисторії заявити, що село хоче мати свого священика. Там він довідався, що наша громада не може утримати сталого священика, бо не має приділу землі, з якого міг би вижити священик. І дідич Рильський мав дати свій дозвіл, чи він бажає собі в своєму селі мати священика.

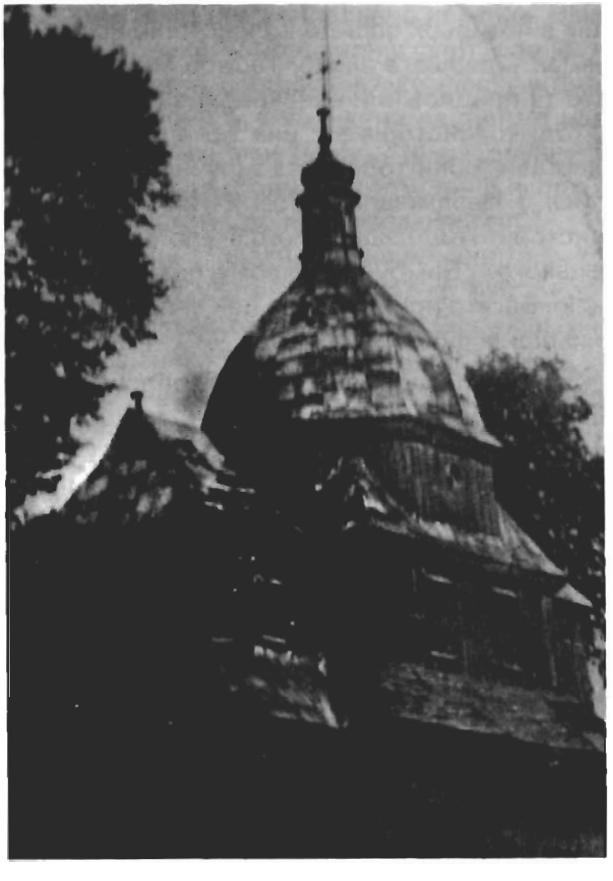
Тоді вимагали найменше 30 морґів поля, щоб священик міг вижити з родиною. Наш війт, вернувшися з консисторії, зайшов до дідича Рильського і розказав йому, що вимагає консисторія і чого хоче село. Дідич дав свою згоду на папері, що він нічого не має проти окремого пароха-священика в с. Нисмичах, але нехай село саме дає землю й утримує його.

Тоді громада розпарцелювала громадське поле (де було пасовисько) і своїй церкві приділила 24 морґи поля й шість морґів сіножаті. Після цього поїхала делеґація з чотирьох осіб до консисторії; це були: Даниїл Періг, Андрій Марчук (зять першого війта), Теодор Михальчук і Даниїл Дацюк. Коли вони все те предложили єпископові в Перемишлі (бо це була наша дієцезія), тоді консисторія від них зажадала ще дві тисячі ринських "кавції" — застави. Вони тоді зараз заручилися своїми маєтками і, коли повернулися з Перемишля, зібрали тих дві тисячі ринських і відвезли до консисторії. Тоді наше село дістало священика зі Сокаля, о. Андрея Чернецького... Він був у нашому селі 37 років; помер 1914 року, перед війною. Багато прислужився цей священик, як і його дружина, до культурного піднесення нашого села.

Та й ці родини, про які я згадувала, провели велику роботу в селі. За них була заснована перша Читальня ім. Качковського, а як заснувалося Т-во "Просвіта" у Львові, то вона перейшла до Читальні "Просвіти" у Львові, як її член. Також і Т-во "Січ" було в нас гарно зорганізоване і коли був Великий Здвиг у Львові 1914 р., тоді маршувала наша молодь — січовики й січовички з нашого с. Нисмичів — у рівних лавах вулицями княжого Львова. Я добре запам'ятала цю подію, бо мій тато їздив фірою, а з ним і мама, і сестра, і ще декількох сусідів. Мама привезла мені й бабуні шалянові хустки, а сестра купила собі гарної матерії на спідницю й запаску, як також шовкову хустину на голову. Тоді сходилось до нашої хати багато сусідів, щоб послухати, як відбувся цей здвиг, а найголовніше — всі тоді почали говорити про неминучу війну у зв'язку з тим, що в Сараєво сербські "анархісти" вбили престолонаслідника Фердинанда і його дружину Софію. Ми, діти,



Будинок чит. "Просвіти" в Нисмичах.



Церква успення
Пресв. Богородиці в Нисмичах.
Знімок з 1942 р.

прислухалися до розповідей старших і не розуміли, що таке війна і які вона може принести наслідки.

Ще хотіла б я коротко згадати про те, як у нас відбувалися вибори війта 1929 р. Мешканці села були поділені на чотири "кола". Перше коло — це ті, що мали від 17 морґів поля вгору; друге коло — це ті, що мали 10-17 морґів; третє коло — ті, що мали від п'ять до десять морґів, а четверте коло — це були всі бідняки, які мали тільки хату і скибку землі до п'ятьох морґів. Голосування починалося від тих, що мали менше поля, а кінчалось на тих найбагатших, яких у нашому селі було 13 родин. Їх уважали за панівну касту, як в Австрії рід Габсбурґів. Мушу признатися, що також наша родина належала до тих багачів, що їх прозвали "Габсбурґами". Пам'ятаю, що під час тих виборів і я була в громадській канцелярії, де відбувалося голосування. От одна жінка, яку я задержувала, щоб почекала на вислід виборів, відповіла мені: "Пощо я буду тратити час? Я і так знаю, що знову будуть "Габсбурґи"..."

Це означало, що будуть знову ті самі люди в управі села, бо спершу вибирали тринадцять радних, а ті радні обирали з-поміж себе війта. Потім наступили зміни. Запроваджено окружні "ґміни", де на 12 сіл був один війт, а кожне село мало солтиса (заступника війта). Але про це не можу багато писати, бо я вже в цьому часі не була в нашому селі — в лютому 1934 р. я виїхала до Канади.

На закінчення хочу додати до історії нашого села те, що після першої світової війни була спроба прилучити Нисмичі знову до угринівської парафії, але село поставило опір. По смерті о. А. Чернецького в нас був тимчасово о. Штокалко із сусіднього села Войславичі. Однак тому що о. Штокалко підлягав Львівській дієцезії, а наше село було в юрисдикції перемиського єпископа, то його перевели із Нисмич, а відтак приїхав до нас о. Микола Ґумовський, з Угнова. Після нього був у нас о. Білевич. Не знаю, звідкіля він походив, але по вимові можна було здогадатися, що він був уродженцем Лемківщини, бо часто вимовляв "и" замість "у" в таких словах, як "був" ("бив"), "забув" ("забив") і ін. В пам'яті мешканців нашого села він не записався корисно: люди не любили його, бо він м. ін. одного разу розбив нам підготовку драматичної виставки, призначеної на цілі Рідної Школи.

Ось так я розповіла деякі події, пов'язані з життям нашого села... Всі назви в моїй розповіді є ті, що вживалися до 1939 р. Після другої світової війни, коли Галичину з нашим селом і околицею приєднано до Української ССР, комуністичний режим позмінював назви багатьох сіл і повітів. Подаю відомі мені зміни назв деяких місцевостей. Наше рідне село Нисмичі тепер називається Подільське; село Угринів — Дубровка; село Тудорковичі — Федорівка, а село Хоробрів — Правда. Також Сокальський повіт перейменовано на Забузький район Львівської области.

Петро Новосад

ПЕРВЯТИЧІ

Село Первятичі розташоване за 14 км на південний схід від Сокаля та 4 км від будинку пошти в Тартакові. На південь від нього лежить с. Спасів, де була греко-католицька парафія, до якої належала первятицька "дочерна" церква.

Перша згадка про Первятичі є з половини 15 ст., але здогад про те, що назва села пішла від назви племени вятичів, не має історичного обґрунтування документами.

Через село пливе потік Спасівка, що свій початок бере біля села Княжого, на Волині. У північно-західній частині села, на присілку Милники, був колись млин над розлогим ставом. Там було й улюблене місце для купелі дітвори. Поблизу була "Вапєрня" — вапнякова гора, де місцеві люди добували вапно. Наприкінці 19 ст. Первятичі нараховували 672 жителів у 115 хатах. В посіданні селян було 961 морґів ріллі, 210 морґів лук та городів і 16 морґів пасовиська. Польський двір мав 277 морґів орної землі та 26 морґів лук, городів і пасовиська. Ґрунт був урожайний навіть без добрив. В селі росло багато лип, а це сприяло розвиткові бджільництва. У вересні 1939 р. в Первятичах жило 830 українців і 50 латинників.

Осередком організаційного й культурно-освітнього життя громади була читальня "Просвіти" в центрі села. Недалеко читальні була площа, яку звали "Плавок"; там влаштовувано щорічні фестини, а протягом усього року ця площа була зайнята молоддю і дітворою — їхніми іграми, забавами, спортовими вправами й пописами. Улюбленими видами спорту були — відбиванка, сітківка, футбол.

Ще за австрійських часів у селі створено Т-во "Січ", яке очолював впродовж багатьох років Юстин Федчук. Головою читальні "Просвіти" був Василь Буцко, а до її управи входили Гаврило Пасіка, Петро Сідь і ін. В 1920-их роках на місці "Січі" засновано Т-во "Луг", а після його розв'язання польською владою в 1930-их роках організовано відділ Т-ва "Сокіл". Головою "Сокола" був Дмитро Сорока. Первятицька кооператива "Згода" 1927 р. мала 89 членів; її річний оборот становив 4635.54 зл., а чистий зиск — 337.29 зл.

У 1936 р. врочисто посвячено новозбудоване приміщення для

кооперативи, що замінила давню жидівську корчму з крамницею. Посвятив кооперативу тодішній парох о. Карло Давидович. В той час Іван Боліжук вивісив на кооперативному будинку синьо-жовтий прапор, при чому він грімко заповів, що такий прапор незабаром повіватиме у столиці України Києві... Присутні на посвяченні два польські поліціянти не реаґували на той виступ, що немало здивувало учасників свята.

Кооператива розвивалася дуже добре під керівництвом управи, членами якої були: Карпо Шевчук, Василь Буцко, Іван Кацьма, Лука Щудло-Зайців, Матвій Кіндрачук, Левко Іванчук, Лука Прокопчук та учитель Капустяк. Продавцями-крамарями працювали: Анна Буцко, Ярина Дацюк, Текля Новосад-Новацька, Ґрева.

Безпосередньо на північ від читальні була молочарня (точніше: Молочарсько-споживча кооператива "Любов"), яку вів Марко Мельник. Із 1925 р. вона приміщувалася в будинку, що його звали "червона школа", на викупленому від двору куску землі, в околиці "Ниви". Молоко селяни з Первятич приносили до молочарні, а тільки деякі господарі — як Іван Яремко і Василь Семенчук — привозили т. зв. "бідою", однокінним двоколісним візком. Сметанку з Первятич спершу відвозили до Спасова. Коли ж спасівська молочарня занепала, тоді господар Левко Іванчук заставив усе своє майно, як ґарантію, і в Первятичах — на переломі 1931-1932 рр. — засновано власну "районову молочарню", як кооперативу з відповідальністю уділами. Відтоді вже з сусідніх сіл селяни привозили сметанку до Первятич, а звідтіль вироблене масло доставляли щодня до "Маслосоюзу" в Сокалі. Головним директором первятицької молочарні декілька років був Карпо Шевчук. В 1936-37 рр. за скарбника кооперативної молочарні був Василь Сидор.

Районова молочарня в Первятичах об'єднувала кільканадцять сіл, як Спасів, Лещатів, Лучиці, Тартаків-село, Тартаківець, Переспа, Зубків та інші. До неї також належали, до 1934 р. включно, села Горохівщини: Ляшки, Смиків, Матів, Бодячів та інші. Волинські кооперативи доставляли до Первятич молоко аж до 1939 р., навіть тоді, коли поляки заборонили їм належати до Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Галичині. Поряд із цим, у Первятичах існував дуже діяльний гурток "Сільського Господаря", що влаштовував господарські та годівельні вишкільні курси.

Школа і церква були в східній частині села. В дерев'яному шкільному будинку дві великі кімнати відведено на навчання учнів шістьох кляс, а решту займало помешкання пари учителів — Капустяків. Учитель Капустяк був свідомий та активний українець, він багато допомагав у праці читальні "Просвіти", в аматорському гуртку, в кооперативі, у молочарні та в інших організаціях. Його дружина була полька і, хоч добре знала українську мову, вона до чоловіка зверталася польською мовою, а він відповідав їй українською. Мали вони донечку Марійку,

яку кликали "Муся". Своєю активністю в українському громадському житті учитель Капустяк часто наражувався на різні неприємності з боку польської поліції та державної адміністрації. У 1926 р. він, між іншим, з власної ініціятиви відзначив десятиріччя з дня смерти Івана Франка, як у школі, так і в громаді. Інші учителі того не робили. В селі серед поляків були поліційні донощики і — головний між ними — Кавулька не раз мав словесні сутички з Капустяком та погрожував йому доносами. Звичайно, Капустяк ігнорував ті погрози. Влітку 1939 р. Капустяки перейшли на пенсію і назавжди покинули наше село.

В Первятичах жваву діяльність проводив відділ "Союзу Українок", що, м. ін., влаштовував курси куховарства. Існував теж гурток "Рідної Школи", що кожного літа організував дитячий садок. На початку 1930-их років діяли ще два позашкільні гуртки: "Секція молоді" і "Дитяча секція". Цією ділянкою праці займалося подружжя Горішних. Згаданий поляк-шовініст Кавулька зробив донос до староства про ці гуртки і на вимогу повітового управління управа Філії Т-ва "Просвіта" в Сокалі була змушена розв'язати обидві секції, як "недозволені законом". Що сталося з Горішними, мені не запам'яталося. Також до всякої іншої діяльности в читальні "Просвіти" поліція дуже пильно приглядалася та робила всілякі перешкоди. Коли одного дня Теодор Прокопчук (тоді ще гімназійний учень) у читальні вголос читав смішні уривки з "Лиса Микити", поліціянт арештував його за те, що, мовляв, на таке читання не було державного дозволу. Ось як виглядали умови леґальної праці на селі; тому доводилося переходити на більш конспіративні способи.

На північ від школи стояла дерев'яна трибанна церква св. Архистратига Михаїла, побудована 1738 р. Біля неї в роки 1927-28 вимурували дзвіницю, що мала чотири дзвони. Найбільший з них називався св. Михаїл. Перед першою світовою війною парохом у Первятичах був о. Тит Ковальський, а з 1910 р. — о. Володимир Граб. Його помічником до 1934 р. працював о. Іван Чичула. За моєї пам'яті, дяками і диригентами хору були — Іван Хитреня та Іван Вуйціків. Богослуження у первятицькій церкві правилися що другу неділю, бо, як сказано раніше, наша церква належала до парафії у Спасові. Пам'ятаю, як о. Граб учив нас релігії; коли він у грудні 1935 р. помер, тоді, разом з іншими членами руханкового товариства "Сокіл", я стояв у почесній стійці біля його домовини в церкві. Пам'ятаю, що на похорон тоді прибув з війська його син Роман — сьогодні лікар у ЗСА.

На місце пок. о. Граба парохом у Первятичах став о. Карло Давидович, що до того часу був у Войславичах. Його син, Ярослав Давидович, був учителем у Торговельній Школі в Сокалі. Доля о. Давидовича — дуже доброго і всіма любленого душпастиря — пов'язується з трагічною подією, що мала місце в Первятичах наприкінці червня 1941 р. Саме вибух німецько-совєтської війни 22 червня приніс тяжке лихо у

наше село. Я був свідком тієї події.

Наступаючі німецькі частини в неділю біля полудня оточили позиції Червоної Армії в Тартакові та Спасові, а вночі сильно обстріляли їх із гармат. Червоні почали відступати на схід. У понеділок вранці німці почали вступати в село, йдучи від сторони гори "Мошенця", тінистою липовою алеєю. На одному дереві біля "Вапєрні" засівся більшовицький снайпер-політрук і застрілив німецького старшину, що на чолі свого відділу їхав на коні. Німецькі вояки негайно зістрілили того снайпера із дерева і, помітивши, що він у цивільному, почали без розбору розстрілювати цивільних мешканців села, які саме вийшли врочисто зустрічати їх хлібом і сіллю. Впродовж декількох хвилин від німецьких куль впали 22 невинні жителі Первятич. Крім них згинуло багато українців — головно недавно мобілізованих хлопців із Волині — солдатів Червоної Армії. Коли вони виходили з укриття, щоб здатися, німці негайно розстрілювали їх на місці. Два такі хлопці переховувалися у Щудловому дворі. Німці здерли з них шапки і, побачивши, що їхні голови обстрижені, на місці вбили їх, як солдатів.

Наступні два дні були днями великого горя для Первятич. Старенький о. К. Давидович увесь час перебував на цвинтарі — хоронив побитих. І сам він не міг перебороти цього страшного горя і там таки, на цвинтарі, помер від розриву серця. Смерть їхнього улюбленого пароха в таких трагічних для них самих обставинах до глибини душі потрясла всіх парафіян: всі вони відчули приплив великої люті й ненависти до цих німецьких "визволителів".

Я докладніше згадав про цю трагічну подію (яку я особисто пережив) зокрема для того, щоб заперечити наявну брехню в "Історії міст і сіл УРСР", в якій надруковано, що начебто "секретар комсомольської організації П. Мерко, разом з 22 іншими, був закатований фашистами й оунівцями першого дня війни..." Ось як у совєтській Україні історію наших земель фальшують совєтські "дослідники".

В писанні моєї довідки про село Первятичі, Сокальського повіту, допомогли мені своїми спогадами односельчани Роман Пасіка і Казимир Семенчук, а різними джерельними даними — мґр. Микола Мартинюк і ред. Володимир Макар. Всім їм за це я щиро дякую.

Іван Іванець

ПЕРЕТОКИ

Село Перетоки розташувалось на правому березі Бугу, за 14 км на півн. схід від Сокаля та 11 км від залізничної станції Ульвівок. За Австрії та Польщі його мешканцям накинено неприємну для них назву села "Барані Перетоки" тільки тому, що поблизу була залізнична зупинка "Баранє", на лінії Сокаль — Володимир Волинський. Саме село Перетоки простяглося на яких два кілометри і, на ділі, лучиться з Волинню.

Оточене воно звідусіль лісами, що мали свої власні назви: на півдні — Соснина, на півночі (від Волині) — ліс графа Чацького, на заході —Скоморощина. Єдиний вигідний вихід із села вів на схід. Тому село здавна мало велике стратегічне значення. Вже перед вибухом першої світової війни тут були підготовані окопи і своєрідні укріплення для оборони від наступу з боку Росії. Саме тут, на теренах Перетік і Скоморохів аж до Бугу, влітку 1914 р. мали місце великі наступальні й оборонні бої. Подібну важливу стратегічну ролю відіграли Перетоки в другій світовій війні, та зокрема в час діяння УПА, саме з уваги на лісистий терен і сусідство з Волинню. Тут була одна з головних командних квартир УПА, тут був центр зв'язків і доставок; і тут найдужче шаліли московські наїзники. Та про це згодом.

Перетоки належали до невеличких сіл. В 1890-их роках громада охоплювала всього 3.25 кв. км простору та 72 хати. Більший простір займав двір, бо 6.45 кв. км та шість будинків. З уваги на близькість кордону, тут була станиця жандармерії. По першій світовій війні громада зросла до 120 господарств. Перетоки належали до парафії в с. Скоморохи навіть тоді, як (1921 р.) збудовано власну гарну церкву св. Покрови. Парохом до 1900 р. був о. Михайло Миколаєвич, а по першій світовій війні о. Іван Логінський, що помер у Західній Німеччині, мабуть, 1947 року.

За Австрії, та навіть ще за української визвольної війни 1918-1919 рр., у селі переважали москвофільські впливи, напрям у праці села надавала читальня ім. Качковського. Щойно в половині 1920-их років, коли в селі збудовано читальню Т-ва "Просвіта", тут розгорілася національно-політична боротьба. Доходило навіть до кривавих сутичок, і то

в родинах — між дітьми й батьками. Переміг національний табір. При читальні Качковського залишилася жменька старих "кацапів", але й тих остаточно вилікував з московського дурману наїзд "визволителів зі сходу" в 1939 році.

Читальня "Просвіти" стала осередком і базою всього суспільного, громадського і національно-політичного життя села. Добре організовані хори — церковний і читальняний, аматорський драматичний гурток, кооператива, гурток Т-ва "Сільський Господар" і інші товариства тоді розгорнули жваву працю. З-поміж найактивніших і заслужених просвітянсько-громадських діячів у Перетоках треба згадати головних.

Першим дириґентом хорів у селі був Василь Пилипко, після нього став Козярський із Горбкова, а потім дяк П. Іванець, що гарно вів хор аж до своєї смерти 1949 року. Першим організатором читальні "Просвіти" був Яків Марущак. Він еміґрував 1926 р. до Канади та був діяльний у Ґрімсбі й Гамільтоні, провінція Онтаріо; помер 1960 р. Разом з ним працював М. Шамбора. Третім просвітянським діячем у нас був Корній Сосна, що 1939 р. повернувся з Нью-Йорку в Перетоки, але незабаром захворів і помер. Громада влаштувала йому гарний похорон. Не можна не згадати теж А. Грушку, який згодом, еміґрувавши за океан, був видним громадським діячем Комітету Українців Канади у Вінніпеґу. Кооперативу, що межувала з церквою в центрі села, вів, діяльний теж у читальні "Просвіти", Гарасим Кавуза, уродженець Ульвівка. Коли він помер 1942 р., наша громада вшанувала його величавим похороном.

Жив у Перетоках також один український дідич, Максим Гарасимчук з дружиною Марією. Це були щирі українські патріоти, які брали активну участь у праці читальні "Просвіти". Вони після війни еміґрували до Австралії, де й обоє померли.

По першій світовій війні в Перетоках створено 6-клясову школу і приміщено в будинку кол. австрійської жандармерії. Там було також і помешкання для учительської пари, українців — Василя та Емілії Петрущаків. Обоє вони були дуже активні в українському громадському житті, через що мали конфлікти з польською поліцією. Під кінець 1930-их років розпочато будівництво великої мурованої школи, зараз біля церкви. Будову закінчено вже за першої совєтської окупації. Учителька Емілія Петрущак померла в 1950-их, а її чоловік Василь у 1970-их роках.

Тяжкувато було в селі з орною землею. Українцеві купити кусок поля було тоді дуже тяжко, майже неможливо, бо всю вільну землю польська адміністрація парцелювала між польських колоністів із корінної Польщі. Навіть дідичеві Максимові Гарасимчукові не дозволили розпарцелювати частини його власної землі між українських хліборобів. Польські колоністи незабаром мали в селі більше землі, як усе місцеве українське населення. Зі зростом числа польських поселенців у Перетоках зростала їхня нахабність, вони допускалися провокацій та

злочинних заходів супроти українців. Але їх швидко присмирила рука ОУН. Ця організація впродовж 1930-их років розвинулася у вирішальну українську політичну силу. В рядах її членів і прихильників опинилася майже вся українська молодь, хлопці і дівчата, увесь найкращий актив народу. Це наочно показалося по розвалі Польщі, в роки другої світової війни та, зокрема, в період діяння УПА.

Тому що с. Перетоки було на відстані всього трьох кілометрів від совєтсько-німецької демаркаційної лінії на р. Буг, воно стало типовим прикордонним пунктом СССР. Тут встановлено станицю прикордонників, НКВД і політруків, які всіляко дошкулювали населенню, а зокрема молоді. Однак їхні намагання організувати в Перетоках комсомол не дали наміченого результату. Люди непохитно трималися своєї церкви, де парохом був у той час о. Козак, монах чину Редемптористів. На початку 1940 року совєторосійська адміністрація вивезла з нашого села (подібно як з інших сіл Західньої України) майже всіх польських поселенців-колоністів, а з-поміж українців покищо тільки тих, які колись працювали на польських посадах.

З черги, влада взялася за творення колгоспу насильними методами. Плакали люди, віддаючи в колгосп свої коні, корови і господарський реманент, придбаний власною тяжкою працею, але потішали себе думкою, що все це ненадовго. Колгоспна адміністрація ще вспіла тракторами розорати межі на полях, але зібрати жнива в Перетоках таки не діждалася. Перед тим ще забрали до армії молодь з річників 1918 і 1919 та негайно послали їх виконувати військову службу головно в делекосхідніх районах СССР. З моїх дванадцятьох друзів, покликаних до військової служби, повернулися додому, здається, тільки чотири.

В перший день війни 22 червня 1941 р., вже під час першої перестрілки пограничників з наступаючими німцями, згинув один із найлютіших політруків. Однак затяжний бій за Перетоки тривав ще цілий тиждень, незважаючи на те, що німецькі війська вже були за Львовом. Вночі мешканці села ховалися здебільша в церкві. В час тих боїв, від куль совєтських снайперів, впало тут чимало німців.

Нічого дивуватися, що українське населення раділо відступом совєторосіян після майже дворічного більшовицького терору і трактувало німців, як західньоевропейських визволителів. Однак їхня брутальна поведінка вже в перших днях окупації розкрила колоніяльну політику Берліну супроти України. Тому, хоч на давньому австрійсько-російському кордоні встановлено новий кордон між Галичиною і Волинню, то навіть ці заходи не могли послабити українського опору. В Перетоках, як і по всій країні, діяла підпільна адміністрація ОУН, молодь дедалі краще організувалася, проходила військовий вишкіл, зв'язкові вдень і вночі переходили кордон на Волинь і назад, а німецькі прикордонники



Посередині в 2-ому ряді Василь Пилипко, диригент і режисер.



Господарсько-ветеринарний курс Гуртка "Сільського Господаря" в Перетоках, 1933 р.

воліли вночі здебільша триматися цупко стін стоділ і не рвалися на відкритих місцях зупиняти підпільників. Весною 1943 р. частина нашої молоді зголосилася до дивізії "Галичина", щоб придбати військовий вишкіл і потрібну зброю для наступного етапу боротьби за українську державницьку справу. З них, як мені відомо, принаймні десять загинули в боях — дехто в дивізії, інші — у відділах УПА.

Для мене особисто назавжди пам'ятним зостанеться день 10 липня 1943 р., коли то над ранком мене збудили, щоб я втікав, бо німці йдуть по мене. Та було вже запізно рятуватися втечею: в хату вскочили пограничники і ґештапівці. Вони повели мене за село, де на мене і моїх друзів чекали автомашини. Два місяці мене тримали у сокальській в'язниці. Одного вечора зчинилася тривога, зміцнено в'язничну сторожу, бо німці передбачали напад боївки ОУН на тюрму, щоб нас визволити. Другого дня вранці усіх нас, під сильною охороною, вивезли автомашинами до Львова і примістили в страшній тюрмі на вул. Лонцького. Незабаром до нас прилучили нову групу арештованих людей із Перетік. Все наше село було сильно пограбоване і погромлене німцями.

В жовтні 1943 р. майже всіх в'язнів-українців німці вивезли до концтабору в Авшвіці. Протягом т. зв. карантени в кількох перших днях над нами знущалися і всіляко нас мордували польські й жидівські "капо" — помічники німецьких посіпак. Що наша група з Перетік пережила те пекло, то це завдячуємо нашим друзям, які давніше туди попались і встигли якось втягнутися в таборову систему. Це вони — Микола Климишин, Богдан Комарницький і, головно, Петро Башук допомогли нам перетривати той найтяжчий початковий час.

З наближенням східнього фронту в'язнів-недобитків з Авшвіцу переведено "смертним походом" далі на захід. Декілька переточанців опинилися з головною групою українських політв'язнів у Мельку; інші попали в Ебензее, де більшість з них померла внаслідок голоду, холоду і знущань. З-поміж наших односельчан у тому концтаборі весною 1945 року загинули такі: Григорій Сосна (20 літ), кол. вояк куреня ДУН; Микола Кійко (19 літ), один із перших арештованих, разом з Г. Сосною; Петро Мусікевич (32 роки), Степан Штокало (35 літ), Володимир Штокало (17 літ), Іван Мазурик (30 літ), Іван Войтко (21 рік). В концтаборі Мельку згинув 60-річний Олександер Лівшун; в Біркенав-Авшвіці пропали — організатор ОУН в Перетоках, 30-річний Григорій Марущак і 28-річний Володимир Мацюк.

Про дальшу долю с. Перетоки я знаю вже тільки з розповідей інших. Влітку 1944 р. совєторосіяни повели на наше село великий наступ, бо вважали його головним самооборонним пунктом УПА. По завзятих боях, здобувши село, більшовики всіх схоплених чоловіків — дорослих і юнаків — негайно погнали на передову лінію фронту, звідки мало хто

з них повернувся живий. Шукаючи за бункерами і криївками, вони перерили всю площу села. Жінок, дівчат і старих з родинами вивезли на Сибір. Але й совєтські війська мали великі втрати. Згодом вони поставили на південному кінці Перетік пам'ятник своїм погиблим танкістам.

Згідно з даними "Історії міст і сіл УРСР" з 1968 року, населення в Перетоках було 890 чоловік. Є тут колгосп з центром у Скоморохах, який розпоряджає 2063 гектарами орної землі. В селі є ще церква, але закрита ще від 1950 р. Тільки раз у році дозволяють її відкрити і почистити. Ні дзвіниці, ні дзвонів немає, огорожа розібрана. При похоронах і інших духовних потребах люди з Перетік користуються послугами священика з Боратина.

Але на цьому історія Перетік ще не закінчена.



Церква св. Покрови в Перетоках.

Володимир Макар

ПОТОРИЦЯ

Село Поториця належало і далі належить до групи середньовеликих громад Сокальського повіту, згл. району, коли мова про кількість населення. Але простір його, кругло 30 кв. км, в адміністративному відношенні перевищував територію не одної багатолюдної місцевости. Ця аномалія була зв'язана з тим, що в Поториці була головна резиденція — палац графів Дідушицьких, спольщеного роду давніх руських маґнатів, одного з власників найбільших лятифундій кол. передрозборової Польщі.

Саме село Поториця знаходиться всього 2-3 км на південь від Сокаля, на правому березі ріки Бугу. Поторицькі забудування лучаться безпосередньо з забудуваннями Бабинця, який формально рахувався південним передмістям Сокаля.

До поторицької громади належали два присілки: Вілька Поторицька і Бендюга Поторицька, обидва на правому березі Бугу у віддалі біля 6 і 9 км на південь від Поториці. Разом поторицька громада охоплювала кругло 11 кв. км простору і 144 "людські" доми. Натомість двірська панська посілість мала понад 19 кв. км простору і 17 домів.

Характеристичних рис загального краєвиду надає Поториці ріка Буг. Починаючи від м. Кристинополя (9 км на південь від Сокаля), долина Бугу звужується. В час весняних виливів або довготривалих дощів Буг тут розливається широко, утворюючи величезне озеро, що сягає від Кристинополя до Поториці й Сокаля.

Забудування Поториці, як і західні схили її піль, добре забезпечені від повені й потопу, бо розташовані на т. зв. "Чорній Горі", на висоті б. 230 метрів над рівнем моря. Власне під Поторицею правий берег Бугу спадає стрімко, на 30-40 метрів, до поверхні води. Натомість лівий берег обнижується лагідно, терасами, і на тому березі (в селах Завишня, Добрачин, Клюсів, Боратин) є найкращий ґрунт — глинка з домішкою дуже врожайної "порохниці".

Поторицькі поля, розкинені на просторі б. десяти кв. км, мали такі орієнтовні назви: Бродочки, Мшанець, Передсілля, Плебанщина. Поля на Вільці Поторицькій мали назви: Бігамовщина і Під палями. До поторицької громади належало велике пасовисько, зване Копитівцем,

що межувало з посілостями с. Комарева, яких 6 км на південь від Поториці.

Поодинокі частини Поториці мали теж свої назви: північна частина, ближче Сокаля, звалася "Гайок", південна — "Гірка" (з наголосом на "і"). Була ще бічна вулиця, звана "Байдилівкою", що вела на поля в напрямі на схід. Славна була Поториця своїми лісами. Назви поодиноких лісових масивів були: Бірок, Бажантарня, Вовчий ліс. При дворі в Поториці була звичайна цегельня та ґуральня "рільничого характеру".

Дослідник Сокальщини, Броніслав Сокальський, у своїй книзі "Повят Сокальскі" з 1899 року, згадує про деякі "давніші церкви, цікавіші і старші", в тім про одну в Поториці. Та стара церква св. Преображення ГНІХ була побудована на найвищому місці села, на висоті біля 40 метрів над плесом Бугу. Мабуть на початку 1900-их років її розібрано, а може й згоріла, і на тому місці утворено громадський цвинтар. Нову мурована церкву, теж під назвою св. Преображення, збудовано 1909 р. в центрі села, недалеко двора графа Дідушицького. Напроти церкви була громадська канцелярія, поряд — школа; в половині 1920-их років побудовано поблизу ще й читальню "Просвіти".

Український шематизм з 1936 р. подає число греко-католиків у Поториці на 1280, а латинників — 230 душ.

Поторицький граф — офіційно: Дзєдушицький — був свого часу відомий як опікун студіюючої молоді та ревний збирач національних письмових пам'яток. Він оснував у Поториці бібліотеку, в якій нагромадив різні рукописи, документи, картини. Під кінець 19 ст. поторицька бібліотека Дідушицьких нараховувала кругло 30 000 томів книжок і друків, 338 рукописів, 217 документів (в тому 97 пергаменових) і біля 2600 штихів (див. Кантецький, "Пшеводнік наукови і літерацкі", 1877 р.).

Отакі то безцінні скарби української сокальської землі перейшли в наших часах із рук польських панів у руки "визволителів зі сходу". А мали ми все це в Поториці...

Як сприймало українське населення Поториці та й всієї Надбужанщини і взагалі української землі польську неволю — політичну, національну і соціяльну, найдосадніше показали часи Хмельниччини (1648 і дальші роки). Матеріяли про це знаходимо м. ін. у брошурі В'ячеслава Будзиновського п. н. "Хмельниччина в Галичині", написаній на підставі матеріялу, зібраного д-ром Степаном Томашівським (Вінніпеґ, 1917). На сторінках 41-46 є мова про тодішні події в районах Камінки Струмилової, Сокаля, Белза, Рави Руської і Белзця. Мало хто з чужих зайдів залишився тоді в живих. Нікому не було пощади. Все пограбоване поляками — маґнатами і шляхтою — українське добро повернулося, бодай на деякий час, у руки його законних власників.

На 42-ій стор. згаданої брошури є теж згадка про Поторицю ("Потурицю"): "В тім самім часі збунтувалися селяни зі Скоморохів, Чилєж (Теляжа — В. М.), Ільковичів, Потуриці і Завишні, ввійшли в порозуміння з сокальськими міщанами і разом вдарили на сокальський костел: доми ксьондзів, школу і інші будівлі знищили..."

Про важкі часи релігійної й національно-визвольної боротьби в Сокальщині згадує теж наш історик Микола Голубець у брошурі "З історії міста Сокаля" (Львів, 1929), називаючи, м. ін., прізвище о. Лазара Костевича як *презбитера поторицького.*

В шематизмах Української Греко-католицької Церкви з 19 і 20 ст. немає згадки про окрему парафію в Поториці. Є тільки названа церква Преображення ГНІХ в Поториці як дочерна церква сокальської парафії.

В 1920-их роках приїздив до нової поторицької церкви на недільні богослуження о. парох Іван Волосянський зі Сокаля, згодом о. парох і декан Степан Ничай, сотрудник о. Григорій Кулинич, або катехит середніх шкіл у Сокалі о. д-р Теодор Вергун. В другій половині 1930-их років Поториця отримала окремого постійного пароха в особі дуже доброго священика і громадського діяча о. д-ра Миколи Панаса, який перебув на тому становищі до ліквідації У.Г.К. Церкви у квітні 1946 року. Тоді ж він і помер серед трагічних обставин.

До першої світової війни була в Поториці тільки одноклясова початкова школа, згодом двоклясова. В 1920-их роках це вже була 7-клясова школа, обслуговувана родиною учителів-поляків Соколовських, які ставилися з презирством до української шкільної дітвори. В тому ж часі учителі-українці, родом з Поториці, були змушені учителювати по селах західньої Польщі. Це були: Марко Бобешко, Мулька і Білик. З них зокрема учитель Марко Бобешко використовував кожну свою вакаційну відпустку на ревну працю в поторицькій читальні "Просвіти", головно на розучування нових пісень з хором та підготовку драматичних вистав з аматорським гуртком.

Читальня "Просвіти" в Поториці була збудована чи не в 1924-1925 роках. Це був великий, добре розплянований, дерев'яний, критий бляхою будинок на високій долівці, в трикутнику вулиць, в центрі села, майже напроти церкви. Цілу західню частину будинку, від ріки Бугу, займала велика заля з високою сценою, розрахована на яких 300 осіб. З фронту, від головної вулиці, був вхід до трьох кімнат: напроти — до великої залі, ліворуч — до читальняної і праворуч — до кооперативної кімнати. Здвигнений був цей будинок силами й коштами всієї громади, бо майже не було в селі родини, з якої бодай одна особа не вписалась би в члени Т-ва "Просвіта". Ще будинок не був викінчений, як вже в ньому зашуміло й загуло від народу. Закипіла різноманітна праця. Залунали співи на пробах хору, підготовлялись перші аматорські вистави й

концерти, була відкрита читальняна бібліотека. Кооперативна крамниця була завжди заповнена покупцями. Довгими осінніми й зимовими вечорами коптила в читальняній кімнаті нафтова лямпа зі "скелком", над столом завжди були похилені голови читачів газет "Народної Справи" чи "Нового Часу", а кругом попід стінами збитою масою товпилося кілька десятків людей, спрагнених вісток зі світу, знання, освіти. Велися дискусії, суперечки, лунали сміхи й вигуки.

Читальня "Просвіти" стала центром духовного життя й заінтересування цілої громади та основою для дальшого її організаційного процесу і росту. Незабаром, крім читальні "Просвіти" й кооперативи, читальняного хору й аматорського гуртка, постали гуртки "Рідної Школи", "Сільського Господаря" і "Союзу Українок", руханково-протипожежне т-во "Луг", протиалькогольне т-во "Відродження", далі гуртки спортові, шахові та ін.

Першим головою читальні "Просвіти" в Поториці й одночасно режисером аматорського гуртка був недавній січовий стрілець Василь Левчук. Одним з найкращих голов читальні "Просвіти" аж до 1939 р. був Теодозій Жовток (помер у Монтреалі в Канаді 25 травня 1969 р.). Дуже розпорядливим головою місцевого "Союзу Українок" була Олена Гарасимчук. Одним із основників і першим головою гуртка "Відродження" був Василь Макар. Прізвища багатьох провідних членів усіх тих гуртків та організацій призабулись. З-поміж уже померлих членів аматорського гуртка в Поториці 1920-1930-их років треба згадати дуже добрих працівників сцени — Василя Штикала (помер 26. XI. 1927), Степана Захаревича (помер 18. I. 1981), Катерину Величко-Ожґу і ін.

Річні загальні збори всіх тих організацій чергувалися одні за одними. З року на рік росло число громадських активістів, виростали нові молоді люди — промовці, співаки, мистці сцени, спортовці, шахісти. Десятки луговиків і луговичок у своїх нехитрих одностроях маршували зі співом на устах на вправи чи на здвиги. У гарний звичай входили взаємовідвідини хорів і аматорських гуртків різних сіл. На місце ще так недавніх завзятих ворогувань і не раз кривавих порахунків між сусідніми селами, приходили дружні взаємини і навіть переліцитовування у чемностях і послугах.

Згаданий подивугідний і — можна сказати — бурхливий розвиток всього організованого суспільно-громадського, культурно-освітнього і всякого іншого життя українців ішов одночасно й гармонійно з розвитком української національно-політичної і державницької думки, зокрема з її найновішою течією — організованим пляновим націоналістично-революційним рухом, що виступав від початку 1920-их років під фірмою Української Військової Організації (УВО), а від 1929 року під назвою Організації Українських Націоналістів (ОУН).

В Поториці одним з перших активістів-організаторів по лінії ОУН

став Василь Макар. На прикладі його життя можна найкраще пізнати і збагнути благодійну ролю і переможний вплив ідей українського революційного націоналізму і голошеного ним ідеалістичного світогляду на тодішню українську молодь. Для нього, як і для тисячів таких, як він, цей новий добровільно обраний життєвий шлях був теж зв'язаний з важкими життєвими пробами — переслідуваннями, ув'язненнями і тортурами, судовими вироками, а в дальшому з революційною боротьбою у підпіллі і в рядах Української Повстанської Армії та врешті — смертю у боротьбі на полі бою, на одному з командних постів. (Згинув Василь Макар-Безрідний на Волині, 14 квітня 1944 року).

До Поториці, до місцевого двора-фільварку, почали спроваджувати на літні праці в часі жнив по кількадесят мазурів з-під Ряшева, одночасно відмовляючи прийняття на працю місцевим безземельним або малоземельним селянам. Прибулі мазури, діючи за поліційними вказівками, організовані одночасно в парамілітарні гуртки "стшельців", почали все більше провокувати місцеву українську молодь і громаду. Але одного вечора восени 1929 року, коли вони вдерлися до читальняної залі під час забави, дістали такого сильного прочухана від місцевої молоді під проводом Василя Макара, що від того часу вже не наважувалися на ніякі провокації.

Пізнє літо 1930 р. принесло всім українцям горезвісну пацифікацію. Не оминула вона й Поториці, хоч про це й немає згадки у збірнику на ту тему п. н. "На вічну ганьбу Польщі — твердині варварства в Європі" (Прага, 1931). Пацифікація відбилася дуже голосною луною у світі і вдарила дошкульним бумеранґом польську окупаційну систему. Вона теж була твердою пробою характеру для тисячних мас, головно молодого українського покоління, яке було рішене йти далі шляхом ОУН, як єдино правильним і потрібним.

Плянові протипольські акції охоплювали все більшу мережу сіл і міст, у тому також і Сокальщину, не минаючи й Поториці. Згадати б найзамітніші:

— зорганізування з ініціятиви ОУН та успішне переведення страйку малоземельних сільських робітників з фірманками, навесні 1932 р., в Поториці й довколишніх селах;

—вбивство 29 жовтня 1932 р., пострілом з кріса крізь вікно, поторицького війта Івана Жовтка, що був на услугах поліції; виновника не знайдено;

— успішне переведення шкільною дітворою в Поториці демонстративно-протестної акції проти польської викладової мови й системи державного навчання. Суворе слідство і покарання ще більше загартували українську дітвору в її протипольській настанові.

У зв'язку з нападом на пошту в Городку Ягайлонським, під кінець 1932 року львівська тюрма "Бриґідки" була переповнена українськими

політичними в'язнями-націоналістами. З Поториці були в їх числі брати Василь і Володимир Макарі та диригент читальняного хору Гриць Бабський. В дальших роках, головно в 1937-1938, через поліційні арешти, слідства, тортури перейшли десятки поторичан під закидом приналежности до ОУН та "підривних акцій". Масові арештування охопили Сокальщину головно в другій половині 1937 р. після кривавих протипольських розрухів на Петро-Павлівському празнику в Сокалі.

Після розвалу Польщі 1939 р. визначення німецько-совєтського кордону вздовж ріки Бугу мало, як один з наслідків, виселення частини населення Поториці (біля 40 родин, або кругло 100 осіб) з 800-метрової прикордонної смуги у Радехівський район на по-мазурську колонію Ряшовиці, що належала до Бишівської сільради, яку також вилучено з Сокальського повіту. Це сталося на початку квітня 1940 року. 23 травня 1941 р. в акції загального, більш масового, вивожування т. зв. "куркульського елементу" на Сибір, вивезено теж декілька родин з Поториці. Ще масовішим вивозам, заплянованим на кінець червня того ж року, запобіг вибух війни 22 червня.

Цей день був важкий і злощасний для Поториці. Німецька артилерія, з віддалі 3-4 км за Бугом, сильно обстріляла село, прицілюючись найдужче на нашу гарну мурована п'ятибанну церкву. Мабуть припускаючи, що церкву вже замінено на маґазин зброї й амуніції, німці розвалили гарматніми стрільнами всі бані і зруйнували цілу будову до половини її висоти.

Дальша доля села Поториці майже ні в чому не різнилася від долі тисячів інших "населених пунктів" на нашій — не своїй землі. Після трьох років тяжкого німецького панування повернулися "визволителі зі сходу" зі своїми порядками. Збройна боротьба українського народу в обороні свого життя, майна і волі, започаткована проти німецьких окупантів, тривала далі — тепер проти нових загарбників. Вистачить зацитувати оце одне речення з "Історії міст і сіл УРСР": "У селі Поториці в 1946 році під час бою з бандою українських буржуазних націоналістів загинув С. Пустельников; йому посмертно було присвоєно звання Героя Радянського Союзу" (стор. 753).

В названій "Історії", що зафіксовує стан у 1966 році, подано кількість населення Поториці, разом з хутором Вілька Поторицька: 1091.

З датою 1970 р. видано в Києві книжку Вікторії А. Маланчук п. н. "Нове в житті й побуті колгоспного селянства (Історико-етнографічне дослідження на матеріалі Сокальського району Львівської області)". Авторка поставила собі завдання розкрити й показати багатогранні й докорінні зміни в культурі й побуті селянства, які сталися внаслідок "утвердження нового суспільно-політичного ладу" на західньоукраїнських землях, передусім після створення колгоспів. Як і можна було сподіватися, є тут мова про т. зв. "піднесення матеріального добробуту

і культурно-освітнього рівня", "виникнення нових свят, обрядів та звичаїв", "розквіт народнього мистецтва", показані "успіхи" в поборюванні релігійних "пересудів" та "невпинний процес стирання відмінностей між фізичною і розумовою працею, між містом і селом".

В книжці є згадки про різні місцевості Сокальщини. Про Поторицю та інші села довідуємося ось що: ...Заасфальтовано дороги через села Горбків і Поторицю; ...В Поториці відкрився Палац культури на 500 місць; ...В селах Поториця, Ільковичі, Скоморохи та ін. закладають виноградники. Виноград визріває, щоправда, дрібний, але досить солодкий; ...Нові хати в Поториці: ...середня частина стін робиться з шлакобетону, а кути і верхня частина — з цегли...

Все це так сказано, наче б ніхто в Поториці до того часу не бачив цегли і не розвивав культурного життя з допомогою рідної інтеліґенції. Тим часом усі т. зв. "прогресивні зміни", як твердить авторка, відбувалися "не самопливом", це був і є "організований і спрямовуваний комуністичною партією процес", остаточною метою якого є "створення комуністичного суспільства". Авторка не замовчує того, що ця "ломка старого і утвердження нового відбувалася в умовах гострої класової боротьби, подолання шаленого опору куркульства та українських буржуазних націоналістів".

Оце і є та дійсність на нашій рідній землі, яку нам треба постійно мати на увазі. Спробу "створення комуністичного суспільства" в Україні треба розуміти як спробу знищення українців як нації, та цілковитого поглинення України Московією. Тим злочинно-божевільним плянам і намаганням мусимо протиставитись, їх викривати і поборювати завжди і всюди. Одним із засобів у тій боротьбі є теж реґіональні збірники, опрацьовувані і видавані у вільному світі. Серед них теж наш збірник "Надбужанщина".

М. Климчук

СПАСІВ

Село Спасів, розташоване 14 км на південний схід від Сокаля, межує з Горохівським повітом Волині. У віддалі 5 км на південь від Спасова розкинулося с. Переспа, 4 км на захід — с. Тартаківець, 4 км на північ — с. Первятичі; за яких 5 км на схід видніє перше волинське село, Шпиколоси.

1880 р. у Спасові було 121 домів і 747 мешканців, а на терені двору — 11 домів і 123 мешканці. Загально тоді в селі жило 750 греко-католиків, 116 римо-католиків і 35 осіб Мойсеєвої віри; за національністю було 737 українців і 133 поляків. Напередодні другої світової війни жило там 220 родин (994 мешканці), враховуючи туди і маленьку колонію Бранів, на межі с. Шпиколосів. Там простягалися землі двору, власником якого був дідич Раціборський.

У Спасові був ще другий двір, яким відала сестра Раціборського, заміжня за поручником Романовським. Сам Романовський ставився до українців помірковано і старався якнайкраще співжити з ними. Під час горезвісної пацифікації 1930 р. він подбав про те, що ця терористична акція не заторкнула Спасова, ні сусіднього села Первятич. Він також старався не допускати до конфліктів між зайдами-поляками та автохтонами-українцями.

З вибухом польсько-німецької війни 1939 р. обидва дідичі зникли з села. Щойно 1941 р. жінка Романовського і дві доньки вернулися до села, забрали від селян свою худобу й інвентар і на території двору утворили "Liegenschaft", але німці незабаром їх прогнали. Всі інші поляки залишилися на місці.

У міжвоєнні роки в селі жили спершу чотири жидівські родини, згодом три з них виїхали з села, а одна залишилася і, купивши собі кусень поля, мирно господарювала.

При мурованій церкві св. Івана Милостивого, збудованій 1871 р., було взірцеве приходське господарство. Від 1912 до 1935 р. парохом був удовець о. Володимир Граб. Національної діяльности він не проявляв, живучи сам для себе. Його єдиний син Роман студіював медицину; він саме служив у війську, коли помер його батько.

На місце о. В. Граба прислано молодого священика — о. Ярослава

Гарасима. Він і його дві сестри були активні в громадському житті села, але, на жаль, його скоро перенесено до с. Войславич. Опісля прибув до Спасова о. Омелян Давидович з дружиною і чотирма синами. Це був добрий душпастир, але національними справами не займався; він помер 25 червня 1941 року.

Деякий час село не мало священика, а згодом прибув о. С. Кушіль. Його арештували більшовики 1951 р. і в'язнили до 1969 р.; до Спасова він уже не повернувся і помер. 1959 р. церкву в Спасові закрили і так вона стоїть закрита і досі. В 1962 р. з церкви зняли хрести; також забрали всі придорожні хрести й потопили в річці.

У 1930-их роках Спасів став націоналістичним селом. ОУН мала там велику популярність, особливо серед молоді. До 1935 р. в селі було 8 радикалів, але їхні діти згодом брали активну участь у діях УПА. Комуністів і русофілів до вересня 1939 р. в селі не було. У Спасові діяли організації "Луг" і "Січ", але під кінець 20-их років польська влада їх розв'язала. На згадку про Т-во "Січ" посеред села висипано символічну могилу з кам'яним хрестом, на якому виднів виритий напис *"СІЧ" 1903 Р.* У 1932 році могилу побільшено, а навколо обсаджено вільшиною. Височіла вона там до 50-их років, коли то більшовики дерева вирубали, а могилу зрівняли з землею. Недалеко від могили і читальні "Просвіти" стояв "Хрест свободи", поставлений на пам'ятку знесення панщини. Рік-річно 3-го травня біля нього відправляли молебень. І цей пам'ятник більшовики знищили.

Кооперативу в Спасові засновано після першої світової війни. В 1936 р. зорганізовано ще філію кооперативи в домі, що його відкуплено в Гершка Шехтера. З приходом більшовиків 1939 р. ту філію зліквідовано. Десь на початку 1936 р. брати Семен та Іван Бульбаки відкрили в своїй хаті приватну крамницю, що проіснувала до вересня 1939 року.

На початку 20-го століття засновано читальню "Просвіти", яка з 1930 року проявила широку діяльність. У "Просвіті" була досить велика бібліотека, що нараховувала яких 600 книжок. Після наїзду совєторосіян багато книжок заховано під престолом у церкві, але 1959 р. влада їх там відкрила і під тим претекстом закрила церкву. Діяв теж у селі аматорський театральний гурток, який ставив театральні вистави не лише на місцевій сцені "Просвіти", але й також по інших селах. При церкві був гарний церковний хор, який також давав концерти пісень національно-історичного й побутового характеру. Від 1930 р. головою читальні "Просвіти" був увесь час Сильвестер Прокопчук. За совєтської влади читальню закрито, а на її місце засновано Просвітянський Клуб.

Існував також у селі "Сільський Господар", але діяльности проявляв він мало. Молочарню засновано після першої світової війни і вона проіснувала до кінця 1920-их років, а опісля стала філією "Районової

Молочарні" в Первятичах, яка діяла до липня 1944 року.

Школа в Спасові була початкова шестиклясова, а з шкільного року 1934/35 стала семиклясовою. Учителями за Польщі були поляки всілякого характеру: були такі польські шовіністи, як, напр., Кучеровський, що співпрацював з поліцією, а були й помірковані. Одного з цих останніх, за його поміркованість, перенесли зі Спасова в інше місце. На початку вересня 1944 року школу знову переформовано на шестиклясову, а семиклясовою вона стала заново 1945 р. Після провалу Польщі 1939 р. школа перейшла в українські руки і так залишилася за першої більшовицької, і за німецької окупації. Щойно з 1953 року до кінця 60-их років директором школи був росіянин.

Зі Спасова родом був полковник Василь Сидор-Шелест, командир УПА-Захід, який загинув 17 квітня 1949 р. Він багато причинився до піднесення національної та політичної свідомости молоді Спасова та довколишніх сіл. Він працював у читальні "Просвіти", в "Секції Молоді" та "Самоосвітньому Гуртку". "Новий Час" із травня 1937 р. подав інформацію про попис "Самоосвітнього Гуртка" в Спасові. В програму того вечора ввійшли доповіді, пісні, деклямації, рецитації та інсценізації. "Огляд світових подій" зреферував дуже цікаво Григорій Братко. Інсценізацію "За байраком байрак" виконав керманич "Самоосвітнього Гуртка" Василь Сидор. З рецитацій найкраще випали "Сини" Стефаника та "Контра спем сперо" Л. Українки. Члени цього гуртка були дуже активні; вони передплачували 60 примірників "Самоосвітника" та 40 "Дешевої книжки".

В підпільній мережі ОУН та в УПА загинули: Павло Прокопчук, Йосип Дещиця, Василь Юзьвяк, Андрій Антонюк, Йосип Назар, Роман Грицай, Петро Максимець та Іван Сорока. В дивізії загинули: Володимир Сидор і Роман Сидор. Багато мешканців Спасова загинули з рук німецьких і московських окупантів, а також під час бомбардувань у Німеччині: Андрій Наконечний, Р. Ковальчук, Ольга Петришин, Марія Петришин, Степан Крохмаль, Максим Сохань, Максим Росаловський, Степан Барановський. Деякі згинули від московських мін, декілька осіб пропало без вісти. Багато мешканців комуно-московська влада вивезла на заслання та в концентраційні табори.

За повоєнного закріплювання совєтської окупації почався натиск на село, щоб зорганізувати колгосп. Хоч люди до колгоспу не квапились, але вкінці мусіли піти, так що з 1948 р. у Спасові вже існував колгосп. У 1960 р. Спасів і Первятичі злучено в одну сільраду.

Орест Заставний

"ТЕРТИНА"

Впродовж тридцятирічного поневолення українських земель український народ не дав здушити себе ні національно, ні політично, і далі бореться за відбудування своєї української самостійної соборної держави. Від початку революції 1917 р. аж по нинішній день український народ не заламався і не зложив зброї.

В сотнях, а то й у тисячах місцевостей відбувалися різні бої, з яких деякі нам відомі, а деякі невідомі тому, що в поневоленій батьківщині їх приховувано і лише довколишнє населення даної місцевости знало про ці події.

23 жовтня 1952 р. минуло дванадцять років, коли то в трикутнику сіл: Андріївка-Рожджалів-Тоболів, на пограниччі Сокальського й Радехівського районів у Західній Україні, відбувся бій українських підпільників з загонами Червоної Армії і НКВД.* Місцевість Тертина (так її звало місцеве населення) це сіножаті двох сіл: Андріївки-Рожджалова, які положені по лівому й правому боках малої річки Білий Стік, що впадає до Бугу, а на південь від цих сіножатей тягнеться громадський ліс села Рожджалова. Терен цей болотнистий і осінньою порою завжди там повно стіжків і оборогів сіна. Цей терен положений яких 18-20 кілометрів від тодішнього совєтсько-німецького кордону, що тягнувся рікою Буг коло Сокаля і туди часто переходили втікачі та члени ОУН на західні окраїни українських земель.

При кінці жовтня 1940 р. на сіножатях Тертини в оборогах сіна скрилися члени ОУН з Підгаєцького та Бережанського повітів, які мали завдання перейти тодішній кордон на ріці Буг і дістатися з відповідними дорученнями на західні землі тодішньої Холмщини, яка була під німецькою окупацією.

Раненько, коли ще тільки сіріло й осіннє сонце ще спало своїм сном, зі сторони сіножатей Тертини донеслось кілька пострілів. Меш-

---

* Цей нарис появився у тижневику *Новий Шлях*, осінь 1952.

канці поблизьких трьох сіл зрозуміли, що сталося щось надзвичайне, бо за якої півгодини до сіл Андріївка-Рожджалів-Тоболів над'їхало кільканадцять вантажних авт з частинами військ НКВД. Незабаром почалася стрілянина і зі сторони Тертини донісся клекіт кулеметів, револьверних пострілів та навіть вибухи ґранат. Отож почався бій малої групи членів ОУН і реґулярної частини Червоної Армії, яка в п'ятдесят, а може й у сто разів кількісно перевищала завзятих націоналістів.

Більшовики стягнули військо й оточили ним згадані села та нікого не випускали. Рівночасно ворог оточив сіножаті Тертини, де знаходились підпільники, які ночували саме в кількох оборогах сіна; розпочався наступ.

Після двогодинного бою їм не вдалося здобути цих оборогів, в яких були українські підпільники. Падали жертви по обох боках. Більшовики, побачивши, що їхні лави рідшають і їм не взяти живими цих "націоналістичних банд", взялися на інший спосіб. Вони запальними кулями запалили обороги сіна, пробуючи в цей спосіб знищити хлопців-підпільників. Бачучи безвихідність, підпільники починають наступ у сторону лісу, частинно проривають лінію і втікають у ліс поза лінію оточення. Деяким пощастило вирватись і скритися в лісах. Зі сторони підпільників упало чотирнадцять хлопців, а сім дісталися в руки ворога. Ворожих втрат не можна знати, бо по скінченні бою ворог забрав трупів і ранених на вантажні авта і відвіз до районного центру. Немає сумніву, що більшовики мали поважну кількість вбитих і ранених.

Згаданих сімох хлопців енкаведисти привезли під будинок сільради села Андріївки, а відтак забрали кудись, звідки вони напевно ніколи не вернулися.

Районне НКВД підозрівало також деяких місцевих хлопців і брало їх на допити. Таким чином із с. Рожджалова заарештовано двох хлопців, а саме: Дмитра Ведмедика і Миколу Забільського, які більше не повернулися до свого рідного села.

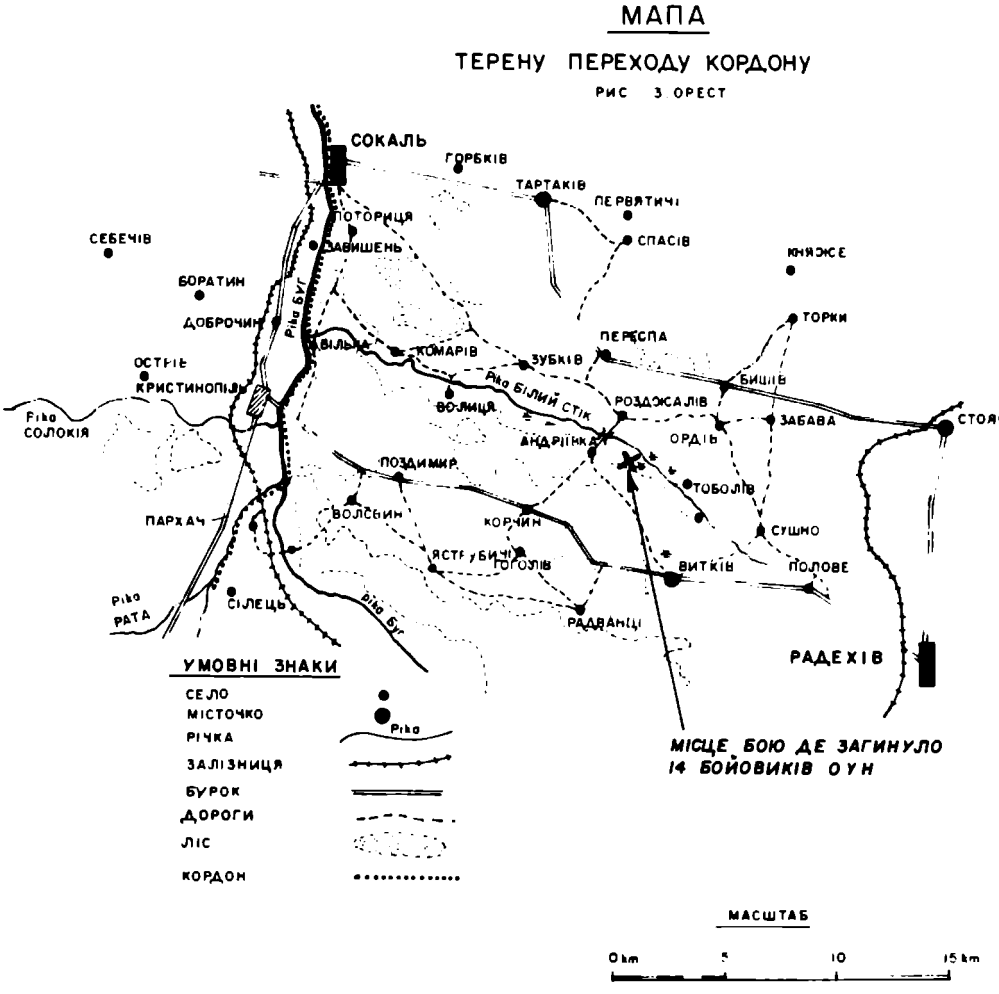
По обіді НКВД забрало з Андріївки двох місцевих господарів з підводами на болотнисті сіножаті Тертини, щоб вони помагали звозити трупи вбитих українських підпільників до двох викопаних ям, які там приготувало НКВД і до яких вкинули тіла вбитих. Згаданим двом господарям строго заборонено комунебудь розповідати про те, що вони бачили.

З приходом німців ті дві могили розкопано і кожного покійного окремо покладено в домовину та врочисто поховано у спільній могилі на громадському цвинтарі с. Рожджалова. Але тому, що від цих чотирнадцяти жертв НКВД забрало всі документи, ідентичности осіб не можна було пізніше встановити.

Згодом вибудовано великий пам'ятник, на якому вирізьблено золотими літерами:

"Борцям з Бережанщини і Підгаєччини, що впали за волю України в боротьбі з більшовицьким окупантом на Тертині 23. 10. 1940 року".

Отак мало кому відомий бій забрав з собою чотирнадцять героїв, які віддали своє молоде життя в обороні своєї поневоленої батьківщини.



Карта терену переходу совєтсько-німецького кордону. (Рис. О. Заставний).

Семен Шилюк

СЕЛО ТУДОРКОВИЧІ В РОКИ 1918-1920

Я, Семен Шилюк, народився 19 серпня 1903 р. в с. Тудорковичі, Сокальського повіту. До Канади я прибув 5 серпня 1930 р. та поселився в містечку Кридор, провінція Саскачеван. Після 50 років праці на фармі, я передав господарювання старшому синові, а сам з дружиною переїхав на постійне життя в містечку Геффорд тієї ж провінції.

Своїм землякам і читачам "Надбужанщини" я хочу розповісти про те, як у нашому селі, Тудорковичах, пройшов той історичний день проголошення української державної влади, 1 листопада 1918 р., і що переживали ті, що обороняли цю державу від наїзників. Мені тоді було нецілих 15 років і я добре пам'ятаю війну Польщі проти України. Мій батько, Григорій Шилюк, у той час був війтом у Тудорковичах.

Тієї пам'ятної ночі, на першого листопада, о другій годині по півночі, під нашу хату пригнався на спітнілому коні їздець — ще зовсім молодий чоловік, застукав у двері... Ми всі прокинулися і тато вийшов на двір до незнайомого. А той йому каже:

— В імені Української Держави наказую тобі: Під карою смерти до ранку ніхто не сміє знати про це, тільки ти і ті, кого ти покличеш. До 5-ої години ранку маєш роззброїти австрійську жандармерію в с. Старгороді.

Сказав це і негайно погнав коня до другого села. Мій тато витягнув зі стріхи австрійський карабін... Через яку годину опісля до нас прийшли шість чоловіків зі зброєю, тато запряг коні до воза і всі вони, під проводом молодого енергійного студента Володимира Кохана, поїхали на інше село. Точно о год. 5-ій ранку вони без одного пострілу роззброїли австрійських жандармів і незабаром повернулися до Тудорковичів усі здорові, привезли з собою чимало зброї, а їхній провідник В. Кохан приїхав на доброму коні.

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

Село Тудорковичі розташоване у 18 км від Сокаля. Коли поляки розпочали свій наїзд на Україну, тоді фронт у нашому повіті був на яких 30 км завдовжки. Фронтова лінія проходила через села: Тудор-

ковичі, Угринів, Гонятин, Павловичі і місто Варяж, на півдні через Хоробрів і Конотопи, а на сході через Старгород. Поляки захопили містечко Мірче і Долобичів. Польські збройні боївки чинили напади на українські села, що їх обороняла наша сільська міліція.

В грудні 1918 р. польські війська повели сильний наступ і наша міліція звернулася до української військової команди за допомогою. Негайно прибула сотня українського війська і стримала наступ поляків. Вбиті й поранені були по обох сторонах. Тоді згинули також два вояки родом із Тудоркович: Максим Юр і Максим Леосюк. Тієї самої ночі польська банда замордувала кількох наших молодих хлопців — безборонних і то під час сну. Наступного дня наша сокальська сотня під командою сотника Іванця знову перейняла під свою контролю цей відтинок фронту. Розгорівся завзятий бій за села Гонятин, Павловичі та Угринів. У польський полон попались 17 українських вояків. Поляки облили їх бензиною і підпалили; тільки один із цих нещасливців якось урятувався і згодом розповів про той злочин поляків. Наступної ночі наше військо пішло в наступ і під час переможного бою взяло в полон 14 польських жовнірів. Український військовий суд законно засудив їх на кару смерти. Згідно із вироком і наказом команди два наші вояки відвели засуджених на цвинтар і там виконали присуд.

Добре пам'ятаю велике віче в Сокалі на ринку біля ратуша в грудні 1918 р. Це був великий здвиг народу, були представники всіх наших політичних партій, було багато промов. На тому вічу я був зі своїм татом. Всі ми щасливі й задоволені вернулися пізно вночі додому і, втомлені, заснули твердим сном. Але ворог не спав. Поляки проклали почерез річку Варяжанку міст і десь коло 4-ої год. ранку великий відділ польської кінноти — приблизно 300 вершників — прорвався у наше село. В той час на нашому "фронті" не було наших реґулярних військових частин, а тільки сільська міліція. Почався нерівний бій, по обох сторонах впали вбиті й поранені. Поляки запалили три хати і взялися грабувати селян, а водночас схопили 42 господарів.

Вже була, мабуть, 2-га година по полудні, як під нашу хату прийшло шість польських жовнірів, разом із сільським "поліцаєм", щоб арештувати нашого батька, що був війтом с. Тудоркович. В хаті нас було четверо: мама, 17-літня сестра, я (15-літній) і найменший, 8-літній братчик. Хату ми замкнули на ключ і самі примістилися на ліжку в другій кімнаті — перелякані й заплакані. Жовніри гримали прикладами рушниць у двері та вигукували: "Отвєраць альбо запаліми!" (Відчинити або підпалимо!). Потім деякі з них обійшли хату з другого боку і почали стріляти у стіни хати. Тоді мама сказала нам: — Ліпше відчинити, ніж мають нас спалити. А як повбивають нас, то принаймні наші люди потім нас поховають...

Ми вийшли на поріг хати, а там поляки прикладають багнети до

грудей кожному з нас і кричать: "Де війт?" Не пам'ятаю, що діялося далі, бо я зомлів і лежав непритомний. Мама потім оповідала, що вона сказала їм: — Як поїхав до Сокаля, то ще дотепер не повернувся.

Після цього поляки почали робити обшук у хаті та погрожували нам, що всіх нас постріляють, якщо знайдуть хоча б тільки один набій.

Ще вночі, коли горіли хати, ми пов'язали одежу, постіль і перини у рядна, на всякий випадок, щоб було нам легше це урятувати від вогню. Мій старший брат був вояк українського війська і, як утікав від несподіваного наїзду поляків, залишив у коморі свою валізку з двома пістолями та багато набоїв до них. На щастя, ладнаючи речі на випадок пожежі, я ненароком кинув на цю валізку перину... Поляки обшукали всю хату, але тієї перини не рушили з місця, тому ми врятувалися. Тим часом наш батько пересидів день і ніч у сховку оподалік хати до того часу, коли наїзники покинули село.

Вони забрали з собою на реквізованих возах усе награбоване ними майно і своїх поранених; 42 схоплених господарів оточили кіннотники і погнали їх в невідоме. Більшість з них загинула у польській неволі, мало хто повернувся додому. Пам'ятаю, що поляки вийшли із Тудоркович біля 10-ої год. вечора. Наше військо — як оповідали нам потім люди — ще вдень прибуло лісовими стежками в околицю села і зробило засідку на ворогів. Але, дізнавшися, що поляки ведуть поміж собою арештованих селян, українські старшини постановили не починати бою, щоб разом з ворогами не знищити і своїх батьків та братів.

В березні 1919 р. в Тудорковичах обрано Повітовий Комітет, що мав дбати про добру організацію праці й життя в повіті, а зокрема подавати допомогу потребуючим громадянам. Членами цього цивільного самоуправління були два священики, два лікарі і двоє селян — Григорій Синук і Григорій Шилюк. Комітет організував допомогу вдовам і сиротам, щоб вони мали харчі, одежу і теплу хату, а зокрема, щоб їхні поля були оброблені та засіяні. Для безробітних підшукувано відповідну працю.

СУД НАД МОЇМ БАТЬКОМ

У 1920 р., вже під польською окупацією, мого батька поставили перед польський військовий трибунал і звинуватили його в замордуванні 14 польських полонених у Тудорковичах ще в грудні 1918 р. Присуд проголошено в лютому 1920 р.: кара смерти через розстріл. Її мали виконати не пізніше, як до 24 годин. У своєму останньому слові на суді мій батько заявив, що польських полонених засудив на кару смерти український військовий суд і присуд виконали вояки, а не селяни. Один з вояків-виконавців ще живе і може свідчити в цій справі.

Батько подав його прізвище й адресу. Батьків адвокат подав внесок за припинення екзекуції присуду для того, щоб суд переслухав свідка.

Через три дні опісля відбулася нова судова розправа у Львові. Свідок був ще до часу своєї військової служби в українській армії загартованим під час війни вояком австрійського війська. На запитання судді: "Чи це правда, що ви розстріляли наших полонених?", він спокійно відповів: "Так, я зробив це, як вояк, на наказ свого коменданта!" Проти цього запротестував суддя: "Ви не мусіли того робити!" Тоді вояк відповів йому: "Я мусів виконати наказ, бо інакше я сам був би розстріляний!"

Розлючений суддя вигукнув: "Ваше військо, то була банда!" На це він дістав спокійну відповідь: "Перепрошую, пане суддя, але ви мали військо польської держави, а ми мали військо української держави". На наступне запитання судді вояк відповів, що другий вояк, виконавець наказу українського військового командування, згодом загинув на фронті.

Після короткої наради суд видав вирок, що підсудний Григорій Шилюк — вільний від вини й кари, як також свідок не підлягає покаранню, бо це була війна двох державницьких народів.

Після своєї перемоги поляки масово арештували керівних українців і всіх тих, що проявили якунебудь активність у побудові й обороні самостійної української держави. В нашому селі арештували членів цивільного Повітового Комітету — Григорія Шилюка і Григорія Синука, а з військовиків — Володимира Кохана, Івана Шилюка, Юрка Ореста, Максима Костянчука і багато інших, але їхніх прізвищ я вже не пам'ятаю. Всі вони були ув'язнені у львівській тюрмі, частина з них повернулася додому по шістьох місяцях.

Варто нагадати, що це цивільні особи з польських родин фальшиво свідчили, начебто полонених польських жовнірів помордували наші селяни. Суд присудив для родин розстріляних "відшкодування" на загальну суму двох з половиною мільйонів злотих. Це відшкодування мали заплатити українські мешканці с. Тудоркович. Ось так польська влада виставила наше село на продаж...

Списав я це все, що пережив удома і що бачив на власні очі, а далі те, що розповів мені мій тато, а я запам'ятав це і не додав до того нічого. Не легко було й писати, бо візьміть на увагу старого фармера, який виробив під управу понад тисячу акрів землі, а тепер для нього навіть перо таке тяжке, як тяжкою була колись "біґа" для корчування лісу...

Методій Солома

СЕЛО УГРИНІВ: 1939-1947

(Спогад)

Після упадку Польщі в 1939 р. німці й совєторосіяни встановили границю, починаючи з містечка Кристинополя, попри Сокаль на ріці Буг. Місто Сокаль опинилось по совєтській стороні, а залізнична станція — по німецькій. Тому що зв'язок із Сокалем і Львовом був відрізаний, багато людей з Угринова й інших сусідніх сіл їздили часто на захід у Польщу і привозили звідтіля сіль, нафту, цукор, мило, сірники й інші речі щоденного вжитку. За привезені товари з Кракова, Лодзі, Радома й ін. польських міст спекулянти вимагали дуже високі ціни і тому жителі с. Угринова, за намовою о. Кашубинського і К. Смулки, почали говорити про конечність відновити місцеву кооперативу.

У м. Грубешеві на Холмщині, до повіту якого відійшла вся західня частина кол. Сокальського повіту між ріками Буг і Солокія, а в тому й село Угринів, зорганізовано повітову кооперативу "Пробоєм". Її директором став А. Хрущ, побіч якого душею її був п. Лиско. Кількох господарів з повноваження мешканців Угринова поїхали туди просити їх відновити в селі кооперативу і через неї доставляти до села потрібні товари і відбирати доставки збіжжя. Збіжжя було дуже багато, бо не було куди його відставляти. Незабаром в селі відновлено кооперативу і праця в ній пішла швидко вперед. Справником кооперативи обрано Василя Медведя, касиром К. Смулку, а продавцем Д. Саву.

В кооперативі "Пробоєм" у Грубешеві працювали з Угринова Юліян Драган (загинув згодом в концтаборі на Камчатці) і М. Солома. Вони старалися, щоб до Угринова доставляти різні потрібні товари і самі за товарами їздили до Кракова, Варшави й Радома.

З початком 1940 р. німці почали будувати цегляну дорогу з Долобичева до Угринова. На будову потрібно було багато піску, що його возили з Кадлубиськ і Березини. Щодня німці виганяли людей з кіньми й возами до воження піску. Ту "роботу" виконувала німецька поліція, складена з місцевих і інших "фольксдойчів", які немилосердно знущались над фірманами й робітниками, побивали багато людей. При насипуванні дороги піском працювали жиди й інші невільники. Рівно-

часно німці почали спершу вербувати охотників на роботи до Німеччини, а опісля взялися брати їх примусово. З Угринова забрали в тому році коло 60 осіб. Частина їх після війни вернулась додому, частина виїхала до Америки, Канади й інших країн, а дехто загинув під час бомбардувань Німеччини.

На початку 1941 р. німці почали стягати до Угринова багато війська, танків і приміщували їх у лісах Дубівець, біля с. Тудоркович та інших уздовж кордону.

В червні 1941 р. почалась німецько-совєтська війна. Угринів на початку тієї війни не потерпів ніякої шкоди, хоч кордон був недалеко (7 до 10 км).

На Угринів, як і на інші села, німці наложили континґент збіжжя, м'яса, молока, яєць, олійних рослин і вовни, що їх господарі мусіли здавати і в означений час доставляти до Грубешева або на станцію на Забужжі. Всі свині були позначені і без дозволу урядника "маркгельфера" не вільно було забити для себе. Щомісяця реквізовано корів, телят, свиней і коней. Хто не вив'язався з наложеного континґенту, в того забирали за молоко — корову, за м'ясо — свиню, за яйця — курей і інші речі. В тому часі з наказу німецької влади спорядили в Угринові молочарню. Справником був Крохмалюк, книговодом — Смулка, а касиром Вербівський. Під час реквізиції корів громадяни мусіли мати з молочарні посвідку на те, скільки вони здали континґенту молока, призначеного від корови. Господарі одержували т. зв. "мелькарти", на які мололи для себе збіжжя. Без "мелькарт" не вільно було молоти в млині, тому багато людей мололи збіжжя нелеґально на жорнах. Хто не мав поля і не здавав континґенту, той одержував харчову карточку "лебенскарте", на яку продавали в кооперативі муку, цукор і інші харчові продукти. За доставлені континґенти німці платили по низькій ціні грішми й різними товарами, на які видавали покупні "бецуґшайни". І так, наприклад: за збіжжя давали горілку, за вовну — матеріяли, за картоплю й м'ясо — баняки, всілякий посуд і залізні матеріяли, потрібні для окуття возів і коней. Народ почав розпиватись і гнати самогон. Тоді то на місце старого солтиса Сильвестра обрано молодшого віком М. Солому, який покинув працю в грубешівській кооперативі і вернувся додому. Новий солтис мусів добре вважати, щоб від села відвертати різні нещастя й неприємності за недоставлені континґенти.

У той час село Угринів перевели з "ґміни" (збірної громади) Хоробрів до "ґміни" Долобичів. За недоставлені континґенти німці брали до табору, або й розстрілювали на місці, як це сталося з одним господарем із села Голуб'є: його забили в Долобичеві. Щорічно осінню був розрахунок про зданий континґент і треба було різними способами підлатувати тих, що не здали визначеної кількости, щоб до села не прийшла карна експедиція.

Через два роки опісля солтис звелів вибрати континґентну комісію, яка восени організувала в селі збірку продуктів серед добрих господарів, які успішно вив'язувались із накладеного континґенту, на покриття недобору в тих, які з різних причин не могли континґенту виконати. У 1943 р. був неврожай і село в зв'язку з тим пережило багато клопотів. Тоді приїхала до села комісія, "перевірити", чому громада не вив'язалася з доставок континґенту. Кликали всіх людей до канцелярії села і кожного питали "Ілє даш?" (Скільки здаси?...) Хто обіцяв щонебудь, того пускали, а хто не хотів обіцяти, того клали на лавку і поліцаї — "фольксдойчі" його били. В Угринові тоді побили двох чоловіків.

За німецької окупації життя було дуже тяжке. Багато молодих людей забрано на роботи до Німеччини, багато забрано до "Арбайтсдінсту" і на різні примусові роботи. Господарі не могли здавати наложеного на них континґенту. Робітники, які приїхали з Німеччини на відпустки, не вертались назад і ховалися, або їх приписувано до господарів, яким бракувало робочих рук. Людям видано ідентифікаційні довідки, т. зв. "кенкарти" — іншого кольору українцям, іншого полякам. Жидів забрали до спеціяльних для них таборів. До Угринова привезено кілька родин аж з-під Кракова, поселено в кол. жидівських домах і призначено їх на роботи у фільварку та в деяких господарів.

Влітку 1943 р. з Волині прибули втікачі поляки. Їх поселено в селі. Того ж року почались дуже неспокійні часи. Польські боївки стали нападати на українське населення, нищити його і його майно. Не можна вже було ночами їхати до Грубешева, чи навпаки, бо ці боївки нападали на наших людей і вбивали їх. В Грубешеві з рук польської боївки згинув уродженець Угринова д-р М. Павлюк, адвокат, який працював у магістраті міста. Після нього в Грубешеві вбито ще декількох українських діячів, як полк. Гальчевський-Войнаровський, д-р Струтинський та інші.

Коли почався відступ німецьких армій на сході, прийшли ще більші клопоти з континґентами. Військо почало забирати худобу на м'ясо, а також підводи з кіньми. В селі часто квартирували відступаючі відділи "вермахту", есесів та ґештапо.

Вранці одної неділі на гостинці, що сполучував Угринів з Долобичевом, появилось багато возів з людьми і багато худоби. Це були українські втікачі з Холмщини з сіл: Ласків, Мірче, Кадлубиська, Телятин і інших. Там, на українські села ніччю почали нападати озброєні відділи польської партизанки; багато наших людей загинуло з рук цих "партизан", а решта втікала в напрямі Галичини. Багато з них прибуло до Угринова. В селі влаштовано зібрання всіх мешканців і ухвалено зорганізувати "Самооборону", до якої повинні б належати всі здібні й здорові чоловіки. Село поділено на частини і кожна частина мусіла берегти вночі свій відтинок перед нападами. Старші жінки й діти вечорами



Церква в Угринові.



Школа в Угринові.

йшли на вулицю Майдан за річкою Варяжанкою, бо там було безпечніше. На ніч до Угринова масово приходили люди з сусідніх сіл —Долобичева, Павлович, Гонятина й інших. У ті неспокійні часи поляки залишили Угринів і подались на Холмщину, бо боялись української партизанки. У випадку небезпеки алярмовано жителів села пожежною сиреною зі школи в центрі села. Така ситуація була через цілу зиму аж до приходу фронту до села Угринова 1944 р.

У червні 1944 р. совєтські війська форсували ріку Буг і одного ранку появилися під Угриновом. Німці зайняли становища за селом від сторони Долобичева і почали обстрілювати Угринів з гармат і танків. Совєтські відділи ввійшли в село і почали наступати на німців. Від розриву ґранат, шрапнелів і мін село почало горіти. Пожежа знищила весь Майдан, частину будинків біля цвинтаря і середину села — ринок. Розбито двері в церкві і знищено іконостас, царські ворота, хори і павуки. Школа і народні доми — український і польський — були неушкоджені. Бій тривав цілий день і ніч.

Після відступу німців комендант совєтських військ, що зайняли село, зібрав людей і сказав, що вони прийшли "визволяти, а не завойовувати" і запропонував, щоб люди вибрали собі солтиса і сільську раду. Тоді вибрано солтисом знову М. Солому, а заступниками Я. Ткачука, І. Лисого і У. Вавринюка. В селі почалися знову клопоти зі збірками хліба, картоплі, городини й інших речей для війська й ранених, які були в селі та в польовому шпиталі в с. Хороброві. Щодня село мусіло давати багато підвод для війська. В селі стало жити страшно тісно, бо погорільці примістились у тих людей, які не погоріли. Під час боїв за Угринів багато жителів загинуло, а між ними Платон Сава. Люди почали свої житла приводити до порядку та відбудовувати знищені вогнем хати. В першу чергу відбудовано церкву, зроблено нові двері й іконостас, царські ворота і хори. Двері зробили П. Луда і Я. Медвідь, хори —І. Семенчук, а іконостас і ворота — М. Солома і П. Дудик.

Після віддалення фронту не закінчились для жителів села клопоти. Встановлено кордон між Галичиною й Холмщиною. Днями прибували до села совєтські військові частини і польська міліція, а ночами українські повстанці. Люди мусіли слухати наказів одних і других відносно здачі харчів. Згодом вибрано нового солтиса. Став ним Яким Ткачук. Дуже тяжко було до кінця війни в 1945 році.

Протягом 1945 і на початку 1946 року ходили чутки, що українців будуть переселювати до Совєтського Союзу. Одні готувались до виїзду, інші вирішили нікуди не рухатись. Навесні 1946 р. до Угринова прибув совєтський комісар і намовляв людей до масового виїзду в Совєтський Союз, на Україну. Між СССР і Польщею була умова про "добровільне переселення", тому багато людей рішило не покидати своєї рідної землі. В червні почалось переселення, яке відбувалося так:

Вранці приїздило до села військо і веліло, щоб усі українці возами їхали на Забужжя коло Сокаля, до залізничної станції, а звідтіль вони будуть вивезені на Україну. Ходили по хатах і всім наказували виїжджати. Між офіцерами і вояками були й такі, які нишком дораджували не їхати, зістатись. Залишалися переважно мішані українсько-польські родини і ті, що мали посвідки від польського уряду на те, що можуть зістатися. Деякі чисто українські родини, які не мали дозволу залишитися в час виселення, виїжджали в поблизькі села Холмщини, які були вже порожні (бо їх жителів — українців уже виселено), або втікали в ліси. Збіжжя й речі закопували в ями, а худобу брали з собою, або залишали сусідам, яких не виселювано, або й знайомим полякам, які повернулись із заходу. Це були моторошні часи.

З Угринова виїхало до УССР протягом двох днів біля 50 відсотків українців, а решта лишилась у селі чи роз'їхалась по холмських селах.

З 14 на 15 червня всі села, які були виселені, спалили українські повстанці. Тоді в Угринові згоріли всі хати з забудуваннями, опорожнені їхніми власниками. Згорів також український народній дім, школа, молочарня і пекарня.

Люди, які опісля повернулися з холмських сіл і лісів, почали відбудовувати недопалені хати й забудування, взялися звозити дерево з лісу на будову нових будинків. Поділено засіяні поля тих, що виїхали, почали косити й збирати пашу, а згодом і збіжжя. Було дуже багато роботи. Вибрано нового солтиса, Т. Вербицького, і почалися приготування до виборів і референдуму. Голосували в Долобичеві.

Незважаючи на те, що більшість українського населення виселено на схід, за Буг, навколо не вгавали дії українських повстанців. Дні були для державної влади, але панами ночі були українські повстанці. Не було дня й ночі, щоб не було стрілянини і вогнів по селах. Почалися облави. Так і пройшла зима. Весною 1947 р. почали кружляти чутки, що решту українців будуть виселяти й переселяти на землі, що їх Польща відібрала від Німеччини. Далі були сильні облави по селах і лісах, багато молодих чоловіків і жінок арештували й післали до концентраційних таборів. Але ті, що зісталися, далі засівали поля, садили городи й виконували інші роботи.

Одного дня в червні прийшов наказ приготуватися до виїзду. Дозволялось забирати з собою все, що можна було, включно з худобою, кіньми, свиньми і домашньою птицею.

Вивозити почали цілі села, почавши від ріки Бугу. Українці виїжджали, а поляки зіставалися і переймали все те, що виїжджаючі не могли з собою забрати. Збірні пункти були в містечку Варяжі і с. Долобичеві. Звідтіль їхали до залізничної станції у Вербковичах, недалеко Грубешева. За два дні з Угринова виїхали всі українці. Цілий тиждень люди ждали в Долобичеві. Спали в нашвидкуруч збудованих



Методій Солома з Угринова.

будах. У Вербковичах знову довелося ждати тиждень. Врешті вивезено всіх трьома поїздами: один поїзд повіз людей до повіту Мранґово, воєв. Ольштин, другий до Муженціна коло Ґданська, а третій до кількох інших повітів. З Угринова виїхало коло 150 родин.

Після виїзду українські повстанці спалили село дорешти. У цьому самому році восени вивезено також усіх поляків і поселено в Кошалінському воєводстві. В Угринові, що мав 305 хат, лишилося всього 45 хат, церква і костел.

У 1951 р. змінено кордон між СССР і Польщею. Угринів і всі галицькі місцевості на захід від Бугу — по лінії Голуб'є, Варяж і Белз —відійшли назад до УССР, в тому й два польські села: Пісочне й Павловичі. Село Павловичі згоріло дощенту і більше не відбудувалось. Його територію прилучено до радгоспу колишнього села Нисмичі (сьогодні село Подільське). Тоді виселено звідтіля решту поляків.

Після прилучення Угринова до УССР зорганізовано там колгосп, а село перейменовано на "Діброва".

Інж. Ярослав Карпяк

УЛЬВІВОК І ЙОГО ДАВНЄ МИНУЛЕ

За 11 км на північ від Сокаля, на лівому березі Бугу, саме там, де він робить закрут на захід, лежить село Ульвівок, або — за популярним місцевим окресленням — Вільгів; тепер Вільхове. До 1939 р. це село не було нічим замітне; мало б. 120 хат, не було багате, але й не бідне. Була тут читальня "Просвіти" і кооператива, яка мала для вигоди своїх членів-селян такі рільничі машини, як сівалку, триєр до чищення зерна, жниварку тощо. Парохом села від 1917 до 1930 р. був мій батько о. декан Михайло Карпяк, який помер восени 1930 р., як жертва польської т. зв. пацифікації.

Це було в "новіших" часах. Цікавіше є давнє минуле Ульвівка.

Як ствердили учені, Надбужанщина вже в кам'яній добі була густо заселена. Мешканці її займалися рільництвом, мисливством і риболовлею. На громадському пасовиську "Стійло" вже за наших часів люди часто знаходили серед т. зв. кременя виразно людиною оброблені різні види ужиточного знаряддя кам'яної доби. Я сам зібрав був десять штук наконечників до стріл ("вістря"), два ножі т. зв. "шкребачки" — яких 15 см завдовжки і одне вістря до ратища, завдовжки у яких 12 см. Вістря до ратища було дуже чисто шліфоване і темно-червоного кольору, тоді як вістря до стріл і ножі були сірі.

Десь коло 1937 р., коли я вже приготовлявся до вищих студій, довідався я, що мій знайомий, Василь Саламанчук, розкопав якийсь "кам'яний гріб" таки в себе на подвір'ї. Пішов я подивитися на те відкриття. Відкопаний отвір був за яких 10 метрів від хати. Вхід до гробу закривала менша плита, звернена до сходу. Ми з Саламанчуком легко зняли її, щоб побачити, що там є всередині. На жаль, виявилося, що цей гріб уже хтось сплюндрував і засипав усе землею. Один із сусідів нагадав, що подібний гріб декілька років тому відкопав теж дідич Нікорович.

В Ульвівку був тоді Африкан Хрущ, студент історичних наук. Я попросив його зголосити нашу знахідку до Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові. В нас було переконання, що ми в Ульвівку знайшли гріб якогось визначного лицаря із середньовічних часів. Щойно по



Хор церкви Прсв. Богородиці в Ульвівку, 1922/23 р.

роках, студіюючи наукові праці з археології України, я довідався, що це було одне із поховань "нордійських поселенців", селища яких відзначаються т. зв. "молодшими скриньковими гробами". Їхній вік — біля 5000 років. У праці Ярослава Пастернака "Археологія України" (Торонто 1961) так і написано:

"Слід одного з них виявлено в с. Ульвівку біля Сокаля" (стор. 198).

І ще уривок з праці Л. І. Крушельницької "Північне Прикарпаття і Західня Волинь за доби раннього заліза" (В-тво "Наукова думка", Київ, 1976):

"Лужицька культура — одне з яскравих явищ европейської давнини другої половини бронзової та початку залізної доби — представлена численними поселеннями, городищами і могильниками із своєрідним характером поховального обряду урнових полів... (стор. 37). До найбільш відомих пам'яток лужицької культури, розташованих на схід від Західнього Бугу, належать могильники або окремі поховання, виявлені у Вільховому (колишнє — Ульвівок)... На могильнику у Вільховому розкрито 44 поховання..." (стор. 38.)

Та про це треба би писати окрему розвідку.

Іван Хома

ХОРОБРІВ

Село Хоробрів лежить за 11 км на північний захід від районового, за польської окупації повітового міста Сокаля, Львівської области. У 1939 році село начисляло поверх 170 родин, коло 700 мешканців. Це було майже в сто відсотках хліборобське село. Разом з "двором", власником якого був дідич Вінценти Кришевський, господарська площа села виносила до 1500 га землі, в більшості чорнозему. До дідича за австрійської окупації і зараз по війні належало біля 1/3 загальної площі — яких 500 га. В роки до війни ця площа зменшилась більше як наполовину. Через задовження землю розпарцельовано, при чому дідич *не* хотів продавати землі т. зв. "колоністам", переселенцям з центральних земель Польщі, але продавав виключно місцевим селянам. Він вважав їх за більш статечних господарів від напливового елементу. В "дворі" була ґуральня, де з бароболі виробляли неректифікований спирт .

Хоробрів був доволі заможним селом. Поза кількома бідняками, решта села була середньо-заможна; було в селі й кілька заможніших господарів. Вже зовнішній вигляд села вказував на його заможність — значне число хат та будинків було під бляхою.

По першій світовій війні була це одноволосна громада, з війтом на чолі. Ним був мій батько, Михайло Хома. Не пригадую собі, як довго; десь до половини 1920-их років. Коли ж Хоробрів став збірною волостю, до якої адміністраційно приєднано кілька довколишніх сіл (такою остався аж до совєторосійської окупації), тоді батька, як не дуже "певного", не "вибрано" на війта. Ним став Петро Воробець і був аж до вибуху війни 1939 року.

Зараз при головному в'їзді до села зі сторони Сокаля (дорога, що вела з Сокаля, через Хоробрів, аж до Угринова — граничного з Холмщиною села, була з цегли, т. зв. "гостинець"), по правому боці був паровий млин. Власником його був зукраїнізований німець Франц Райхерт. По лівому боці був цвинтар. Трохи дальше, на роздоріжжі, стояла дерев'яна трибанна церква св. Косми і Дам'яна, крита бляхою. Приходська резиденція була за яких 500 м від церкви. Був це гарний 6-кімнатний, мурований дім, розташований на розлогім подвір'ї, серед декоративних дерев та корчів і саду з городом. Разом вся площа

резиденції з господарськими будинками займала коло 2 га і була обведена живоплотом. До 1924 р. парохом був о. Еміліян Трешневський, надзвичайно люблений і шанований парафіянами. В тому ж році він перенісся з родиною в гірські околиці, де вкоротці помер. На його місце, як адміністратор, прийшов о. Жеплинський, молодий, щойно висвячений, жонатий священик. Він жив у Хороброві всього два роки. По ньому прийшов, як парох, о. Осип Пшепюрський, кол. капелян УГА. Отець і добродійка Ірина Пшепюрські мали четверо дітей. Вони були в Хороброві до закінчення другої світової війни. В 1946 році їх виселено до Польщі.

В Хороброві була 2-клясова народня школа. Учителювали в ній Теодор і Марія Вибранці. За час їхнього учителювання культурний рівень села дуже піднісся. Вони намовляли батьків здібніших дітей посилати їх "в школи". Це мало такий благородний вплив, що при кінці 20-их років у селі було коло 40 "студентів", як їх популярно називали. З них деякі були вже на посадах середньошкільних та народніх учителів — Володимир Лобода, Микола Хрущ, Африкан Хрущ, о. Григорій Федина, Теодор Медвідь, Володимир Натинчук, Ірина Ременьовська, Стефа Мазурок та інші. Решта була на університетських, гімназійних, чи семінарійних студіях, як: Петро Костюк, Іван Костюк, Микола й Іван Хома, Іван Мазурок, Мирослав Медвідь, Володимир Козак, Володимир Озеро, Ольга Гукович, Ольга Гапанович, Богдан Мигаль та інші, імена яких призабулись.

В 30-их роках стан цей змінився. Дир. Т. Вибранець, з уваги на серцеву недугу, а також і тому, що вже мав за собою понад 30 років учительської праці, відійшов на емеритуру. На його місце повітовий інспектор шкіл призначив поляка-шовініста. Спочатку він себе не виявляв, але згодом, за спонукою польської влади, почав займатися політикою, менше дбаючи про навчання. В чисто українському селі він взявся організувати "Стшельца". Дружина Вибранця, хоч номінально була директоркою школи, на ділі була обмежена в своїй виховній праці, яку проводила раніше (зокрема щодо втримування живого зв'язку з мешканцями села), через донощицтва того учителя. На щастя, він не знайшов ґрунту для організування "Стшельца", бо з українців ніхто туди не пішов, а поляків, поза кількома двірськими "форналями", в селі майже не було. Жили тут всього дві родини: Нікодемські, де була пошта і телефон, та машиніст у млині Райхерта. Млин, про який я згадав вище, був для села дуже корисний; він обслуговував не тільки Хоробрів, але й довколишні села і частину холмських сіл у сусідстві з Сокальщиною. Осінню та зимою в млині мололи день і ніч. Був у селі і кожум'яка, "римар", мабуть також німець.

З інших підприємств господарського значення треба назвати кооперативу споживчих товарів "Зоря", засновану в половині 20-их років.

Тоді в селі збудували просторий будинок читальні "Просвіти". До того часу постачанням товарів першої потреби займався жид-крамар. До речі, в селі були дві жидівські родини, що займалися дрібною торгівлею. Одна мала корчму, де продавала горілку, але вона не втрималася довго. Кооператива витиснула і малу крамницю, і корчму. Одиноке, що тій родині осталось, це олійниця, що була корисна для села; мешканці витискали там олію, особливо перед Різдвом та Великоднем.

Кооперативою завідувала управа, яку очолювали Павло Костюк, Григорій Хома, Григорій Шупа та інші. Довголітнім справником був Дем'ян Медвідь, а книговодом Осип Мазурок. З крамарів запам'яталась мені Теодора Озеро-Хмарук, згодом вийшла заміж за Володимира Козака. Була в Хороброві й кооперативна ощадностево-позичкова каса Райфайзена. Діловодство в ній вів Володимир Хома, мій брат. Каса зробила надзвичайно корисне діло, бо не одному господареві, в скрутний час, подала поміч у формі позички на поміркований відсоток. В той спосіб охороняла його, а й цілу громаду, перед лихварями. Обидві кооперативи на своїх річних зборах розподіляли надвишки з трансакцій в більшості на різні національні чи громадські цілі.

На початку 30-тих років, група господарів, до якої належав і мій батько, заснувала спілку для виробу і випалювання цегли. Однак ця т. зв. "цегельня" не працювала постійно, була радше на експериментальній базі. Випалена цегла не була високоякісна, але надавалась на господарські будинки і так її використовувано.

Значну допоміжну ролю в фінансах села відіграла відбірня сметани районової молочарні "Маслосоюзу" в Сокалі. В селі була кружлівка для відбору сметанки, яку щоденно відвозили до Сокаля. Виплата за сметанку була раз у місяць.

Культурне життя Хороброва зосереджувалося коло читальні "Просвіти". Сама читальня своїми початками сягає ще часів просвітянського москвофільського руху М. Качковського. Мій батько оповідав, що теперішню читальню перейменували з "Читальні ім. Качковського" на читальню "Просвіти". Хоробрівська читальня не мала власного приміщення. Тулилась вона по хатах заможніших господарів, таких, як Костюки, Хмаруки, Хоми та інші. По першій світовій війні, десь до 1923-24 рр. за приміщення для читальні, зокрема для аматорських сценічних вистав, "представлень", служив громадський шпихлір. Стояв він порожній, тож використовували його на проби вистав, на самі вистави й інші заняття. Хоробрівський аматорський гурток був доволі сильний. Вів він жваву роботу в роки між першою і другою світовими війнами. З передвоєнного покоління до гуртка належали: Володимир Хома, Гнат Прихідко, Григорій Шупа, Осип Мазурок, Стефа Райхерт, Ксеня Віюра, Дем'ян Медвідь, Василь Передон, Петро Костюк, Михайло Хрущ, Ірина Ременьовська, Євгенія Сполітакевич, Стефа Мазурок, Ксеня Кузьма, Ва-

силь Лобода, Василь Хмарук, Володимир Натинчук, Осип Райхерт. А з молодшого покоління: Іван Костюк, Іван Мазурок, Микола й Іван Хома, Вільгельм Райхерт, Наталка Сисак, Євген Віюра, Євгенія Гупало, Мирослав Хмарук, Богдан Хмарук, Микола Пліхота, Семен Ременьовський, Палазя Шупа, Євгенія Шеремета, Євгенія і Анна Сполітакевич та багато інших; їхні імена позабувались.

Із закінченням будівництва поверхового читальняного дому — мабуть, 1924 року — з долішньою просторою залею, де була сцена для аматорських вистав, та 4-ма кімнатами на поверсі (дві на сходини й бібліотеку, і дві для кооперативи та маґазину), праця в читальні пішла нормальним шляхом.

Період культурно-освітньої праці читальні 1920-25 рр. був доволі успішний, до чого в значній мірі причинився Г. Сосідко, артист-режисер, який вийшов з-під руки режисера О. Довженка. По визвольній війні він деякий час жив у Хороброві, де намалював для сценічних вистав декорації — вільний вид та куліси і нутро хати. Він також був режисером кількох вистав, між ними "Сватання на Гончарівці", "На перші гулі" та інші. З побудовою читальняного будинку праця пожвавішала. Значна кількість інтеліґенції, яка була в селі, великою мірою спричинилась до того, що з хоробрівської сцени безперервно лунало живе слово. Бодай чотири-п'ять разів у році відбувалися сценічні вистави, нерідко зі співами, такі, як "Наталка Полтавка", "Перехитрили" чи інші. Вершком діяльности драм-гуртка була постановка "Запорожця за Дунаєм", мабуть, 1927 року. Його ставила група хоробрівської інтеліґенції, а співу розучувала добродійка Пшепюрська таки на приходстві, при фортепіяні. Ролі розподілялись так: Іван Карась — Петро Костюк, Одарка — Стефа Мазурок, Оксана — Наталка Сисак, Андрій — Микола Хома (мій брат), Султан — Іван Костюк, Євнух — Євген Віюра, Чорномазий — Іван Хома. Оркестра скрипкова, бо в селі було кілька скрипаків: Гнат Прихідко, Володимир Вець та інші.

Крім драм-гуртка був у Хороброві і хор. Його зорганізував у 1921 році Омелян Плешкевич, цей самий, що в 1930-их роках дириґував студентським хором "Бандурист " у Львові. Він був далеким родичем родини о. Трешневського. Перебуваючи деякий час у Хороброві, він зорганізував церковний хор, який у 1923 році здобув на конкурсі хорів у Сокалі перше місце. Первісний склад хору зчасом змінився. Хто був дириґентом по від'їзді Плешкевича, не пригадую. В 30-тих роках дириґентами цього хору були: Володимир Козак та Іван Хома.

Поряд із працею драм-гуртка та хору, яка велася вечорами, в читальні сходились і старші почитати газети, чи послухати, як інші читають уголос. Особливо багатолюдні вечорі були тоді, коли до бібліотеки надходили нові книжки. Народ залюбки слухав голосного читання "Кобзаря", "Листопадових днів" О. Кузьми, "Споминів" Ст. Шу-





Народній Дім у Хороброві.

Пані-матка Ірина Пшепюрська, дружина о. Осипа Пшепюрського, пароха Хороброва, у 1962 р. після переселення на "Зємє одзискане". Визначна культурно-освітня діячка Хороброва; на виселенні учителька й бібліотекарка.



Українська католицька церква св. Кузьми і Дем'яна в Хороброві, побудована 1864 або 1865 р. Знімок з 1980 р.

хевича, чи новель Василя Стефаника. Коли ж у Львові відбувались політичні процеси, тоді читались обширні звіти з тих процесів у "Новому Часі" чи "Ділі". Крім газет, які читальня майже всі передплачувала, в селі було не менш півсотні газет, що їх передплачували господарі. Найпочитнішими були: "Громадський Голос", "Народня Справа", "Батьківщина", та "Сільський Господар", бо в селі існував гурток "Сільського Господаря".

При читальні була також група молодих танцюристів національних танків, яких вчили Іван Мазурок та Іван Хома. Мій брат Володимир заснував руханково-спортове товариство "Луг". Згодом, як Польща розв'язала це товариство, воно вело дальше працю під назвою "Руханково-пожарничого товариства". Керував ним мій брат Володимир, який мав протипожежний курс.

В 30-их роках була дуже поширена "відбиванка"; у волейбол в Хороброві залюбки грали "студенти". Сільська молодь, придивляючися до гри, й собі набирала охоти "забавитись у бальона", як це популярно називали. Зчасом, з тих молодих початківців, які того "бальона" відбивали зовсім безтолково, виробилися добрі спортовці, вправні в цій грі. Вони навіть ходили до сусідніх сіл, чи запрошували своїх ровесників із тих сіл до себе на змагання. В рамках спортово-руханкової та розвагової діяльности в 30-их роках майже щорічно відбувалися в Хороброві фестини, на яких молодь обох статей пописувалась вільноручними вправами, національними танками, чи, як хлопці, будуванням "живих веж".

В половині 30-их років темпо праці дещо сповільнилось через часте втручання польської влади та обмеження, а то й заборону сценічних вистав. Перший листопад давав польській поліції нагоду до того, щоб, як не арештувати, то бодай притримати на декілька днів кількох хоробрівців у поліційному арешті. Горезвісний польський концентраційний табір, "Береза Картузька", мав між численними його "жителями" і хоробрівця Василя Хруща.

Те, на що дозволяла польська влада, велось явно, а чого не дозволяла, велося скрито. Сюди належала політична усвідомляюча й виховна робота, кольпортаж нелеґальних видань тощо. Друга світова війна змінила систему праці, а згодом зовсім її припинила. Німці вимагали континґенту молодих робітників. У Хороброві було дуже мало молоді "придатної" на континґент. З відступом німецької армії заіснували обставини, в яких оборона Батьківщини стала першочерговим завданням. І Хоробрів чинно включився в цю оборонну акцію. Цей період вимагає окремих дослідів, які чекають на свого автора.

Іван Вергун

ЦЕБЛІВ — ПРОТОТИП СЕЛА ЗАХІДНЬОЇ УКРАЇНИ

З погляду культурного, соціяльного і навіть політичного життя, село Цеблів, розташоване за яких сім кілометрів на північний схід від Белза, являє собою прототип села Галичини в часах австрійсько-польської окупації. Варто згадати обставину, що про це село є згадки в еміґраційних українських, та у французьких, бельгійських і польських споминах і трактатах. (Гл. Джерела: 1, 5, 8).

Село, правдоподібно, було засноване ще за княжих часів, коли Белзчина була удільним князівством (1150-1341), бо в ньому були "двори" Тивонових, Солтисів та різні представники кустарних ремесел, як Шевцеви, Ткачуки, Тельники і ін.

Перша посередня історична згадка про Цеблів датується з 1575 р. Її подає французький історик Блез де Віженер у "Хроніках і анналах Польщі" (стор. 455), в яких підкреслює, що "1499 р. татари ограбили й сплюндрували околиці Белза".[1]

Славний рід Богунів у Цеблові, між іншим, походить з часів Хмельницького, коли він у 1648 і 1651 рр. облягав Белз і Сокаль. Двісті шістдесят років пізніше (1914), російські війська штурмом зайняли село. По австрійській стороні було 20 вбитих і багато поранених вояків. Шпиталь, яким завідував поранений австрійський лікар, проіснував до 1915 р. в хаті Мих. Богуна (Крайниного). На тій війні згинуло 10 молодих цеблівців, між ними студент Іван Богун (Кожушків).

За українсько-польської війни перший польський наступ, що його відбив сотник Пелех, відбувся на Свят-Вечір 1918 р. Але наступного року, перед Великоднем, поляки, озброєні Францією, здобули село, замордували двох стрільців і одного підстаршину та спалили цілий куток від Жужеля.

Збуваючи мовчанкою окупацію села більшовиками (1920), які обстрілювали Белз із вигону і цвинтаря, згадаю, що в 2-ій світовій війні відділ УПА теж обстрілював Белз на Великдень 1946 р. під час насильного переселювання українців до УССР. Воїни УПА вистрілили три "Фав 1" з цеблівського Корчунку. У цей період війни впало на полі бою 26 цеблівських хлопців. Після вивозу цеблівців до УССР (Цеблів нале-

жав до Польщі), упівці спалили село, крім церкви, монастиря, школи й молочарні.[2*]

За пам'яті старших господарів першим парохом, занотованим в анналах Цеблова, був о. Онуфрій Кашубинський (1808-1873). В 1867 р. він побудував у Цеблові церкву, а 4 роки пізніше — в Жужелі. Тоді то в Цеблові була "матірня" церква, а в Жужелі — "дочерна". Зрештою, ще до 2-ої світової війни залишились решткі фундаментів приходства на сіножаті, яку прозвано "На плебанії".

Відтак, на протязі 44 років, рядив парафією о. кан. Кирило Селецький (1835-1918), який перетворив Жужіль на осідок парафії. "Це була людина, — як висловилась про нього графиня Потоцька, — небуденного гарту, витривалости й праці".[8] В 1898 р. він зорганізував "захоронку" (дитячий садок), в 1912/13 р. збудував дім для Сестер Йосифіток, заснував "Просвіту", "Братство Тверезости", громадську крамницю (1885), касу Райфайзена (1907) та молочарню (1909).[**3]

Крім душпастирської та суспільно-громадської праці, о. Селецький знаходив ще час для писання розвідок та книжок. Про цю його останню діяльність гр. Анна Потоцька, з роду Дзялинських, писала ось що: "Його оповідання були пестрими, дотепними, зрозумілими для простих людей та цікавими для освічених".[8]

Від 1918 до 1920 р. парафією Жужіль-Цеблів завідував о. Зенон Каленюк (1887-1979), якого вірні вже підпільної УКЦ титулували "повноважним Кир Йосифа Сліпого".[7]

Останнім парохом, від 1920 до 1947 р., був о. кан. Віктор Жук (1888-1958), який 1937 р. був іменований деканальним інспектором катехизації, а від 1944 до 1947 р. белзьким деканом. Крім того він опікувався монахинями (в Цеблові 50, в Жужелі 15) та студіюючою молоддю. Між іншим, авторові цієї статті о. Жук виклопотав 4-річну стипендію в українській гімназії у Празі. Рівнож він старався зберегти в українських руках каплицю в Жужелі, де був похований о. кан. К. Селецький. Програвши процес з поляками, він покрив кошти процесу з власної кишені. Помер по довгій недузі на вигнанні в Любліні.

Позитивну ролю в житті села відігравав теж Чин Сестер Йосифіток, статут якого єп. Йосафат затвердив у 1920 р. під назвою "Згромадження Сестер св. Йосифа, Обручника Преч. Діви Марії, в Цеблові".[6] Вони, крім праці на господарстві, провадили дитячі садки, опікувалися хворими (с. Магістра) і церквою та вчили теж Божого Закону. В анна-

---

* В серпні 1951 р. Цеблів був відбудований поворотцями й переіменований на Цебрівку.

** Теж у Жужелі він збудував дім для Сестер Служебниць (1892) та заснував першу захоронку в провінції (1893).

лах монастиря золотими літерами записалась настоятелька сестра Варвара-Шапка (1924-1942). На духовні вправи до монастиря часто приїжджали бельгійські черці Редемптористи: М. Ван де Малє, Ахіль М. Бульс, Боський, Реґарт, Костенобль, Кізінґер, Схрейверс; вони в 1922/23 рр. перепровадили там св. Місію, на пам'ятку якої здвигнено біля церкви хрест.[5]

На церковних "провізорів" священики вибирали чесних і статечних господарів. За польської окупації ними були: Андрій Петришин (Шиґедів), Григорій Богун (Кожушків), Петро Пянило та Іван Михайлюсь (Рудашів) до 1946 р. Дяківство переходило з роду в рід у родині Петришинів (Дякових): Іван, Володимир, Василь. Ілько Петришин, брат Володимира, прозваний "Дєдьо маляреві", розмалював у 1923/26 рр. цеблівську церкву.

Теж на війтів вибирано поважних господарів, до яких усі мали довір'я. За Австрії війтували: Михайло Климишин (Бинюків), Рудаш, Іван Мельник (Галушинський). За Польщі: Олекса Зінько (Мухів), Михайло Наконечний (Миськів), Іван Зінько (Сеник), Григорій Богун (Кожушків), Іван Наконечний (Галушинський) та Петро Пянило аж до виселення 1946 р.***[4]

Всі вони, без винятку, були надійні й характерні. Хоч би, нпр., Іван Зінько (Сеник), який, хоч неграмотний, носив вишивану сорочку, сокальський сердак та говорив з польськими властями тільки українською мовою! Григорій Богун (Кожушків) був один з головніших основників кооперативи "Надія", як теж із його ініціятиви побудовано в селі "бурок", себто виложену цеглою головну вулицю.

У Цеблові, як і всюди в ті часи по Україні, тобто в минулому столітті, навчали дітей у дяківських школах. Починаючи з 1853 р. в такій школі вчили: Григорій Вергун, Гаврило Зінько та Іван Петришин (Дяків). Лише в 1883 р. побудовано школу, в якій учителювали: Кохан, Ілля Ґерус, Броня Сукнєвич, панна Червєц, а від 1920 до 1935 р. — Іван Локач з дружиною. Крім того, Локач і Кожушкови зорганізували гімназійні курси, від 1922 до половини 1924 р., на яких вчили Михайло Метрипула та Смолінський (30 учнів).

Мірилом національної свідомости кожного галицького села за чужої окупації була кількість "випродукованої" інтеліґенції. Отож, із Цеблова "вийшли в люди": 10 учителів, 3 старшини, 4 студенти, 10 осіб зі середньою фаховою та 10 з високою освітою. Всього 37 інтеліґентів, тобто

*** В дужках подано, як "кликали" їх у Цеблові, щоб відрізнити ті самі прізвища. До речі, с. Цеблів було оригінальним селом. Переважно, молоді одружувалися з односельчанами. І так, нпр. Петришиних називали ще Дякови або Шиґедови, Богунів — Кожушкови або Крайнини і т. д.



Сільсько-господарський курс г[illegible] Гуртку "Сільського Господаря" в Цеблові, 1935. Сидить 3-ій зліва інж. Михайло Бл[illegible]щук, а 5-ий (тримає капелюх на колінах) аґр. Ярослав Гнатюк.



Зліва: о. Михайло Вергун, інж. Іван Вергун.

9.25% пересічного населення села (400 душ), і то за останні 100 років, від 1846 до 1946 р. Між іншим, у 1937 р. Цеблів нараховував 812 душ: 797 українців і 15 поляків.

Високошкільні професії розподілялись так:

1. Чотири священики: Гриць Богун (Крайнин), Михайло Вергун (Ґоралів), д-р Теодор Вергун (Вергунців) (1882-1945), Григорій Зінько (Мухів) (1881-) та два невисвячені теологи: Гриць Петришин (Шиґедів) і Гр. Зінько (Мухів) (1914-1946), братанич о. Гр. Зінька.

2. Один адвокат: Мирон Богун (Кожушків) (1911-1944).

3. Один лікар: д-р Зенон Локач (1911-1943).

4. Два інженери-аґрономи: Ілля Матвійчина (1908-1978), який скінчив студії в Дублянах, та Іван Вергун — у Лювені, Бельгія.

Цей ступінь освіти становив 27 відсотків усієї інтеліґенції села. Ніде правди діти, гімназисти і студенти помітно підняли освітній та економічний рівень рідного села. Заснували "Т-во охорони воєнних могил", поставили погиблим за волю України стрільцям хрести, влаштовували концерти й вистави. За їхнім поштовхом відкуплено в 1923 р. корчму. Гроші на її закуп склали: Молочарська спілка (1/3 суми), Каса Райфайзена (1/3 суми), "Просвіта" (1/3 суми), а решту грошей пожертвували гімназисти з постановок драм. Згодом у викупленій корчмі приміщено читальню, кооперативу, театральну залю, протипожежне устаткування та маґазини.

В 1925/26 р. вони заініціювали протиалькогольне Т-во "Відродження", а в роки 1932-1933 молочарню, яка належала до польського "звйонзку", приєднано (за ініціятивою І. Матвійчини) до української Районової молочарні в Белзі. Також з їхньої ініціятиви (Зенон Локач, Мирон Богун, Ілля Матвійчина, Михайло Вергун) створено в Цеблові кооперативу "Здоров'я", що була третьою того роду кооперативою в Польщі. Лікарем у роки 1935-1939 був д-р Оробець, який відтак, за німців, перенісся до Белза.

Підсумовуючи сказане, можна без перебільшення ствердити, що с. Цеблів являє собою зразок галицьких сіл. Свій розвиток завдячувало воно наполегливій праці свідомої сільської еліти: учителям, священикам, Сестрам Йосифіткам і студентам, які успішно боролися з труднощами, що їх спричинювала окупаційна влада. Вони освідомлювали село, дбали про краще його матеріяльне буття, турбувались про здоров'я — фізичне й духовне, та, що найважливіше, боролися за своє національне право жити вільним життям на своїй прадідівській козацькій землі!

Хай цих декілька інформацій запишуться в пам'яті читачів, як присвята тим, які боролись за кращу долю рідного села, а теперішнім громадянам с. Цебрівки послужать конструктивним прикладом.

ДЖЕРЕЛА

1. Vigenére, Blaise de: *Les Chroniques et annales de Pologne*, Paris, 1575, p. 455.

2. Ґоралів, Іван: "О, Маріє, Мати Божа, молися за нами", *Голос Христа Чоловіколюбця*, ч. 2, 1961.

3. Ґоралів, Іван: "Сестри Йосифітки", *Голос Христа Чоловіколюбця*, ч. 9-10, 1964, стор. 56.

4. Ґоралів, Іван: "У Великодню ніч", *Українська Думка*, ч. 15-16, 1966.

5. *L'histoire merveilleuse de Soeur Varvara par Père Schrijvers*, Louvain, 1949.

6. Матеріяли про Цеблів, які зібрав інж. Ілля Матвійчина.

7. "Нові жертви російського терору", *Шлях Перемоги*, ч. 21, 25 травня 1980.

8. Potocka, Anna: Mój pamiętnik. Wyd. Anczyc i Spółka, Kraków, 1927.



Церква в Цеблові.

І. С. Я.

ЙОРДАН У ЯСТРУБИЧАХ

Село Яструбичі, Сокальського повіту, у 20-их роках цього століття нараховувало приблизно 3000 душ населення. Село, мабуть, дуже старе, розташоване радше на мочарах, що були мало доступні, головно в дощеві пори року. Його назва найбільш правдоподібно походить від *яструбів*, що давним-давно й аж по сьогоднішній день злiталися сюди в пошукуванні за поживою. В поблизьких мочарах виводилися дикі гусенята й качата, та й у селі всякого птаства було подостатком, тож і поживи було доволі.

Був переказ, що на південь від самої середини села, званої "Долиною", у віддалі якихсь 350 метрів, стояла церква, а те місце називали "Піски на Завір'ю". Церква була спалена під час татарських наїздів. Далі переказ каже, що саме тоді, коли безбожна татарська сарана оточила церкву і прицерковні садиби, господар, що орав біля церкви, замість заховати перед бусурменами "святі речі", заляканий зняв із престола образ Пречистої та дав його порубати лютому ворогові. В той час, коли безпощадний ворожий меч протяв образ Божої Матері, плугатар разом із плугом і кіньми запався під землю, де він буде орати аж до судного дня. Ніколи вже на цьому місці не росла трава. Залишився тільки білий-біленький пісок, на якому ніяка рослина не хотіла рости. Від того часу, рік-річно на Великдень (це мабуть час, коли спалено церкву) йшли люди, головно молодь, на "Піски на Завір'ю", щоб приложити вухо до піску й послухати, як плугатар оре землю-пісок, гукаючи на коней, як мучиться за невірність, за зраду... Ніякого хісна з його праці не буде.

Був ще один цікавий переказ, що передавався з роду в рід у Яструбичах. "На Долині" (так говорив яструбицький "народ"), на південному боці головної дороги, яка, завдовжки приблизно 3 км, простягалася зі сходу на захід по самій середині села, і де ця дорога під простим кутом ("навхрест") перетинала уявну лінію від "Пісків на Завір'ю" прямо з півдня на північ, біля хати з порядковим числом 43, була "дивна криниця". Оповідали, що дуже-дуже давно господар, на ґрунті якого було багно, постановив загатити пропасть "дряховинням", тобто в'язанками лози, т. зв. "шинами". Якийсь час після цього (ніхто не міг сказати,

скільки минуло часу) одної темної осінньої ночі знялася над багном "вогняна плахта" і піднялась до неба (болотяний газ?). Наляканий господар зараз на другий день повитягав "лозові шини" та усунув "дряховиння" на береги. Коли він це зробив, побачив зі здивуванням три джерела: одно велике і два малі, з яких сильно била чиста, як сльоза, вода. Зчасом береги цього маленького озерця, віками званого "Криниця", обложено деревом та обсаджено плакучою вербою від півночі і сходу. "Криниця" мала форму трикутника, підстава якого з півночі могла мати 10 метрів і стільки ж, або не багато більше, мали два інші боки. По середині західнього боку того трикутника побудовано дерев'яний місток.

З вершка трикутнього озерця тягнувся рівчак, майже ¾ метра завширшки та приблизно 30 метрів завдовжки, і відпроваджував воду до т. зв. "саджавки", яка була досить велика: біля 650 кв. м. З півночі вона була обсаджена густими кущами лози. Зі "саджавки" вода відпливала знову рівчаком, що згодом зливався з меншими чи більшими водними коритами, щоб накінець, вже як більша річка, нести свої води у незвісне, як казали місцеві люди, а на ділі, щоб по кількох десятках кілометрів злучитися з таємничим Бугом.

Вода в "Криниці" була незвичайно чиста і мала особливі прикмети. Літом була така холодна, що довше, як хвилину, не можна було мочити ніг, бо відчувалося болісне зимно. Зігрітій людині було небезпечно напитися тієї холодної води — сильна хрипка була неминуча.

В тій воді не росли ніякі рослини, не було жодних водних створінь, як жаб або якихось риб. У риби, вкиненої до тієї води, після одного чи двох днів під впливом холоду очі вилазили наверх. Напевно в цій воді були якісь хемікалії, напр. йод чи залізо.

Зате в зимову пору вода в "Криниці" ставала така тепла, що студенти, які приїжджали на Різдвяні свята, у тріскучий мороз милися в ній до пояса.

Вночі густа сива мряка знімалася з "Криниці", а місяць якось дивно пробивався крізь неї і своїм відблиском від плеса води розсипався по ледяних соплях, що довгими, фантастичної форми, рядами звисали зі стрімких берегів "Криниці". Качки, які майже ніколи протягом літа не любили входити до тієї води, взимку воліли ночувати в "Криниці", ніж у теплому курнику. Дивно було витягати рибальською сіткою качачі яйця з дна озерця — "Криниці".

Найзамітнішою подією, що відбувалася коло "Криниці", було свято Богоявлення, "Йордан", і зв'язане з ним свячення води в "Криниці". (Згадані качки могли бути на водах "Криниці" довгий час по Водосвятті, ніколи перед тим).

Вже багато днів до Йордану господар, його слуги, діти і, дуже часто, його сусіди працювали, щоб "Криницю" приготовити до цього

великого торжества. Треба було повитягати з води навіть найменші галузки чи листя, що впали з надбережної верби чи куща лози. Треба було усунути надто великі соплі льоду, що звисали з берега, та заложити заставку там, де озерце переходило у рівець, щоб піднести рівень води до бажаної висоти.

Місток, що був збудований по середині західнього берега, спирався одним кінцем на березі, а другим на двох стовпах, вбитих у дно "Криниці". Місток був сильної будови, а власник-господар дбав про те, щоб він усе був чистий. Береги були посипані біло-жовтим піском, що його привозили з лісу.

По протилежному боці містка, по середині східнього берега "Криниці", пишався хрест, вирізаний з льоду, що його привезли з іншого місця. Часом його треба було поправляти, бо тут і там він міг надщербитися. Роблено це вже на місці, зливаючи надщерблені місця водою, яка замерзала "під руками".

По середині "Криниці" плавав ще другий хрест, менший, що помалу танув у її теплій воді.

Перед Водосвяттям місток і його поруччя накривали прекрасним домашньо тканим рядном, що надавало йому святкового вигляду.

Після богослужби в церкві величава процесія, з хоругвами попереду та церковним хором, прямувала в сторону "Криниці". Всіма шанований господар ніс хрест, "провізори" (старші браття) несли воскові трійці, а за ними йшов панотець (о. канонік Іван Матвіяс). Процесію доповнювала громада, можна сказати — все село, бо тільки хворі залишалися вдома.

Подвір'я заповнювалося людьми, а кожний старався станути близько "Криниці", де мала бути посвячена вода. Та найближче коло панотця хотіли станути ті, що були власниками пасік. Поміж народом було повір'я, що великий пожиток з бджіл будуть мати ті, що переловлять більше воску, який скапував із воскових свічок, що їх священик занурював у воду при освяченні і співав "Великий єси, Господи, і чудні сут діла Твоя".

Після занурення свічок, що було закінченням Водосвяття, і співу (спершу священика, а опісля цілого хору) тропаря "Во Йордані крещающуся Тебі, Господи, Тройческое явися поклоненіє...", та покроплення свяченою водою всіх присутніх, люди набирали свячену воду й несли її додому, щоб у хаті весь рік була йорданська вода. Звичайно, при набиранні води кожний хотів бути перший, але найбільше спішилися пасічники, бо віск із "трійці" давав запоруку багатого збору меду.

Кольоритна, розспівана процесія верталася до церкви, а по дорозі священик кропив свяченою водою всі будинки, головно хати й стодоли, на дверях яких видніли крейдою нарисовані хрести. Панотець, звичайно в супроводі дяка, вступав на малу хвилину до хати власника

"Криниці" на малу гостину, щоб трошки загрітися. Під час кроплення хати співали кондак: "Явился єси днесь вселенній і світ Твой, Господи, знаменася на нас, в разумі поющих Тя; Пришел єси і явился єси світ неприступний".

Покропивши хату знадвору і всередині та по привітанні, сідали гості за великий дубовий стіл, накритий тканим обрусом, що його звали "партовиною". А на столі всілякої страви було доволі, щоб усіх, що прийшли з панотцем — родину та сусідів — було чим пригостити.

Треба ще згадати, що в навечер'я Йордану (Щедрий вечір) господар частував худобу "підпалком", бо це вечір, коли всі створіння розмовляють між собою. (Підпалок — це спеціяльно печений в переддень Йордану пляцок-паляниця. Його давали худобі "закусувати", тобто господар спершу сам вкусив шматок паляниці, а опісля по кускові давав худобі: коням, коровам, вівцям).

Звичайно на Йордан панували тріскучі морози, але це не стримувало молодь від щедрування. Йшла молодь малими гуртками і співала наші стародавні щедрівки. Та поки почали щедрівку, то питали: "Пане господарю, чи позволите защедрувати, всіх вас розбудити, хату звеселити?", а коли діставали дозвіл — неслася щедрівка: "Добрий вечір тобі, пане господарю. Радуйся, ой радуйся, земле, Син Божий народився", або інші, відповідно до потреби й обставин. Ці щедрівки, що їх століттями виплекав наш благородний народ, неслися полями і лісами, ген-ген далеко, від села до села.

День Йордану-Водосвяття, пережитого на селі, залишиться у пам'яті мабуть кожного, хто мав нагоду на такому Водосвятті побувати. Не менш пам'ятним був цей день для тих, що пережили його в селі Яструбичах.

Ось так кожного року святилося воду в "Криниці" в Яструбичах, та, коли це сталося вперше, того ніхто не може сказати.

Чи сьогодні загачено "шинами" цю "Криницю", також не відомо, бо дізнатися не дозволяють безбожні "дроти". Але певно, що заховане під тиском чужинецької грязі це життєдайне джерело вибухне таки колись під звуки громів, попереджене вогняним полум'ям, що зніметься високо до небес, і рідний край оживе своїми прадавніми піснями.

РАДЕХІВЩИНА

Інж. Б. Попович

ЛИСТОПАД 1918 РОКУ

Нарешті довго очікувана відпустка. Мені передають дорожні документи, прощаю знайомих старшин батальйону і відходжу на свою квартиру. Там джура поскладав усі мої речі до двох наплечників, зносить їх вниз, кличемо візника і від'їздимо на залізничний двірець. Підскакують колеса по нерівній дорозі, дзвонить — клекоче невеликий трамвай, прощай Вінниця залита сонцем, ще веселіша ніж досі, прощайте добрі знайомі люди і тихі вечірні хвилі ріки Бог, молодість, радість розпирають груди, перед очима Львів — наш Львів, батьки і рідна хата.

Я в рідному селі. І хата ніби ця сама, але наче б до землі присіла, садок пустий, притрушений пожовклим листям. Відчиняються двері і на порозі вся рідня — вітаються, випитують про Україну, людей тамтешніх, витягаю кілька гетьманських банкнотів по 100 карбованців, приглядаються цікаво.

— Недавно був я у Львові на з'їзді священиків, — каже батько. Між іншим там обговорювали і наше політичне становище. Відомості, які приходять з Відня, — невеселі. Здається, відписала нас Австрія полякам. Ціла надія на Київ, якщо там вдержиться наша влада. Були на з'їзді голоси, що передбачають збройний конфлікт з поляками, але чогось конкретного ніхто не подав. Серед таких розмов минали осінні дні сповнені спокоєм і родинним теплом.

Одного дня каже батько: — Треба би поїхати до повітового міста Радехова, бо маю там дещо полагодити — ну і завтра 1-ий листопад, отож можна буде відібрати платню. Наступного дня їдемо з батьком до Радехова. Холодний, замрячений осінній ранок. З трудом тягнуть дрібні селянські коні воза по болотистій пільній дорозі. Добилися ми до мурованої дороги, що тягнеться зі Львова через Камінку Струмилову —Холоїв до Радехова. До міста маємо ще яких 3 кілометри. Бачу, йде дорогою від сторони Холоєва гурток, яких 7-8 чоловік. Під'їжджаємо ближче — дивимося, а вони з крісами на плечах, кілька військових, а решта в цивільних плащах. Пізнаю між ними одного знайомого студента з Холоєва. Він підходить до нас і каже, що у Львові цієї ночі наші обеззброїли австрійський військовий ґарнізон і перебрали владу. Ми, каже, обеззброїли жандармів у Холоєві, а тепер ідемо зробити це саме

з повітовою жандармерією в Радехові — ходіть з нами. Прилучуюся до них, а батькові кажу завернути додому.

Йдемо "гусаком" стежкою вздовж дороги. До Радехова ще яких два кілометри. Приглядаюся до моїх нових вояків і подумав: — Якби так була зі мною моя сотня, що я її оставив у Вінниці!.. Питаю, як з набоями? Показують повні кишені від плащів, що повитягалися від набоїв, аж б'ють їх по колінах. Є трьох школених вояків, що були на відпустках, чотирьох цивільних у чорних плащах і капелюхах, а ззаду підбігає хлопчик літ коло 14-ти і ледве волочить кріса. Кажу всім зійти з дороги до бічного рова і поволі підсуваємося під Радехів.

По правій стороні великий дерев'яний будинок, висока дротяна загорода — станиця жандармерії. Присіли в рові при дорозі і радимо, що далі... Кажу — треба одному в цивільному вбранні, без кріса, піти до станиці жандармерії і розвідати, що там діється. Наш наймолодший встав, відложив кріса і каже: "Я піду, бо я знаю, як туди ходити; мій дядько був жандармом". Пішов хлопчак, відчинив фіртку, зайшов досередини, а ми чекаємо в рові. За хвилину виходить, а з ним ще двох хлопців з крісами на плечах і махають до нас руками. Підходимо — розказують, що вони ще вранці обеззброїли жандармів, а хлопці забрали кріси і пішли на військову залізничну станицю. Маршуємо в сторону міста, а там на залізничний двірець, що яких півтора кілометра поза містом. Входимо до станційного будинку. Всюди пусто, лиш вітер гонить через відчинені вікна почекальні. Урядовці, переважно поляки, до праці не прийшли. Телеграфний апарат і телефон в порядку, але без обслуги. Кличу місто — ніхто не відзивається. Йдемо до дерев'яних військових бараків, що тягнуться здовж залізничних рейок. Там військові магазини, приміщення сторожі, механічні верстати. Перед баракаами гурток вояків зі синьо-жовтими стрічками на австрійських шапках приглядаються, як шофер направляє машину. Побачили нас — розбіглися і за хвилину з крісами в руках йдуть у нашу сторону. Розказують, що ще удосвіта обеззброїли австрійську сторожу і всіх вояків, що мешкали в бараках. Назбирали яких півсотні крісів, кілька скриньок набоїв, а тепер лагодять авто, щоб це все відвезти до міста в безпечне місце. З вартівні виходить комендант відділу десятник Костюк зі сусіднього села Середпільці. Каже, що переглянув магазини, а там поважна кількість харчів, одягу, шкіри, нафти; все це для нас цінний матеріял. Вантажимо кріси і набої на машину і я зі своїми вояками від'їжджаю до міста, а Костюк зі своїми остається на вартівні для охорони магазинів. Маю сімох хлопців коло себе, Костюк на залізниці має стільки ж, а чотирьох ми оставили в будинку жандармерії. Завозимо кріси й набої до одної з кімнат Народнього Дому, де рівночасно призначуємо місце постою повітової військової команди. Про спання цієї ночі не може бути й мови. Ставимо стійку перед входом до Народнього Дому, а я

беру двох хлопців з крісами і йдемо до міста на стежу. Йдемо попри костел, потім містом до двірського парку, заглядаємо до вікон палати гр. Баденього — всюди тиша, спокійно. Вертаємось до Народнього Дому, а нам на зміну виходить інша стежа.

Вранці виходжу до міста, щоб стрінути когось із наших інтеліґентів. Хідником головної вулиці міста йде веселим скорим кроком знаний суспільний діяч і організатор Радехівщини о. д-р Володимир Пелліх. Вітається і каже, що він має тепер стрінутися з інж. Олександром Ростковичем і порозумітися в справі перебрання нами повітового староства. Ми розійшлися і я вертаюся до Народнього Дому. Бачу — біжить вулицею здорова постать у мундирі австрійського поручника... приглядаюся, а це Петро Сайкевич із сусіднього села. Приїхав і привіз ще кількох хлопців. Треба їм дати кріси і втягнути до служби. Йдемо веселі на торговицю, бо нині торговий день. Перед нами розступаються, здоровлять, молоді питаються, де наша команда? Спрямовуємо їх до Народнього Дому. Ще цього самого дня зголосилися до служби приблизно сто хлопців і коло десяти старшин.

Тим часом меткий і енерґійний о. д-р Пелліх порозумівся з інж. Ростковичем і зложив делеґацію, яка перейняла владу від австрійського старости. Членами делеґації були: о. декан Михайло Кордуба — голова, інж. Олександер Росткович, о. д-р Володимир Пелліх, о. Іван Набережний і о. Теофіль Купчинський. Наступного дня вранці з'явився в Народньому Домі сот. Володимир Коссар. Він з великим трудом передістався зі Львова, бо залізничного сполучення ще не було. Він, що між нами мав найвищий старшинський ступінь, зібрав нас усіх старшин і представив ситуацію, яка заіснувала у Львові. Якнайскорше треба організувати бойові сотні і висилати до Львова, бо тамтешня залога малочисельна і перемучена. Кожний з нас дістав службове призначення і ми розійшлися до праці. Вже наладнано телефонний зв'язок, вже працюють паровози. Перші установчі збори повіту відбулися і повітовим комісаром вибрано інж. Олександра Ростковича, якого згодом на цьому посту затвердила наша влада.

Комісія для переведення побору рекрутів працює справно. Напливають із сіл численні добровольці, переважно колишні австрійські жовніри. Вкоротці забракло мундирів і крісів, а Львів кличе: — Давайте допомогу! Нарешті Золочів присилає підводами більшу кількість військового виряду. Формується перший відділ, коло 200 чоловік, і під командою сот. Коссара від'їжджає до Львова. Незабаром зформовано наступний відділ, коло 150 чоловік, який під командою пор. Петра Сайкевича також спрямовуємо на Львів. Було це в першому тижні листопада. Військовим комендантом повіту назначено сот. Мартинюка.

Швидко минають короткі осінні дні, сповнені інтенсивної, майже гарячкової праці. Надійшов день 21 листопада, день св. Михаїла. Чис-

ленна група представників військової і цивільної влади виїжджає до сусіднього села Сішна з привітом до тамтешнього пароха, декана і всіма шанованого сеньйора о. Михайла Кордуби. Пригадую собі дім родини о. Кордуби ще з дитячих часів. Він все був достойний і парадний, але такого прийняття, як на ім'янини 1918 р. ще не було. При довгому столі з багатою заставою сидить на почесному місці достойний ювіляр. По обох боках сидять представники влади, дооколишні священики і дехто з молодших старшин. Дві домашні панночки розносять великі полумиски з обильними стравами, о. д-р Пелліх встає, підносить чарку і розпочинає промову. Аж ось впадає до кухні військовик із Радехова і хоче негайно говорити з комендантом. Виходить сот. Мартинюк, по хвилині вертається і заявляє: — Наші покинули Львів! Настала прикра мовчанка — лиця посумніли, сива голова достойного ювіляра похилилася над столом і дві великі сльози покотилися по сніжно-білій скатерті. Перепрошуючи господарів, нам, військовикам, комендант звелів негайно вертатися до Радехова.

Праця над вишколом похідних сотень ще більше прискорилася. Дістаю приділення до вишколу рекрутів. Сот. Мартинюк дає мені приказ зформувати відділ із 150 вояків, з якими я маю відійти на фронт. На відділ 150 вояків маємо 50 крісів, решта йде голіруч. Через кілька днів привозять підводами зі станції Броди увесь виряд російських крісів, довгих сірих шинель і високих сивих шапок. Вдягають хлопці мундири і тішаться, бо все чисте, нове. До сотні приділено мені другого старшину, хор. Володимира Строцького, і прощаємося з Радеховом. Тяжко сопе паровіз опалюваний деревом і поволі підсуваємося до Камінки Струмилової. Маю приказ зголоситися в місцевій команді групи "Північ". Приймає мене полковник Курманович і дає приказ негайно виїхати до Кристинополя і зголоситися в команді групи отамана Шашкевича, що держить фронт на лінії Белз-Угнів. Пересідаємо до інших вагонів, що вже підставлені, і поїзд рушає до Кристинополя.

Мале містечко, оцей наш давній Червоноград, дрімає серед бужанських соснових борів, що своїми раменами майже сягають його заспаного нутра. Сотня виладовується і маршуємо в сторону василіянського монастиря, де приміщена команда групи. В канцелярії команди сидить при телефоні адьютант от. Шашкевича, хор. Лемішка — змучений, заспаний — і безперервно обслуговує телефонний зв'язок з фронтовими частинами. Вітає мене сердечно і спрямовує мою сотню на нічліг до палати Вішнєвських, що стоїть пусткою. Добігає північ. Перший мороз половини грудня нащипує вуха, а вітер свище по старих деревах двірського парку. Палата темна і порожня, без вікон і дверей. Вітер гуляє по просторих залях і здається, що тут ще студеніше, ніж надворі. Хлопці рубають дерева, кладуть вогонь перед палацом, часом і меблі палацові до вогню попадуться, ясніють мури і сліпими очима вибитих

вікон глядять у темінь парку. Змерзлі, голодні підходимо з хорунжим Строцьким до вогню, хлопці розступаються, сідаю на замерзлу траву, перехилився до землі, втома, сонність, а вогонь шипить, гріє, розгорнув теплі крила — піднявся зі землі і кружляє враз зі мною... мені так добре, я заснув. Збудив мене біль під бородою, на шиї щось там кололо, щипало. Я прокинувся — на бороді і на ковнірі висіла сопля льоду.

Був ясний морозний день. Нам привезли польовою кухнею гарячу каву, хліб, по кускові ковбаси і приказ маршувати зі сотнею до села Безуєва, приблизно яких 20 км маршу. Минаємо село Острів, потім Жабче, де стоїть придніпрянська батарея сот. Юрка Кононіва і нарешті невелике, напівспалене, село Безуїв. Перед нами, 2 км в сторону Белза, село Жужіль — зовсім спалене, пусте. Ще 2 км болотистої рівнини і містечко Белз, зайняте поляками. Нас інформують, що поляки часто роблять наскоки на довколишні села, переважно ночами, — грабують корови, свині, а на день втікають до Белза. Польські стежі часто доходять до Жужеля. Сотня розміщується по хатах, короткий відпочинок і йдемо з хор. Строцьким розглянутися в терені, бо треба виконувати нічне поготівля. Хорунжий лишається при копанні окопів, а я беру одну чоту й осторожно підходимо до села Жужіль. В перших днях перевороту поляки зайняли цілу Белзчину. Наші війська їх відперли і саме в Жужелі розбито великий загін польської кавалерії, що вдерлася з Любліну. Під час боїв спалено село, поляки втекли до Белза, окопалися і сидять там досі. Село перестало існувати. На краю села залишилося цвинтарище і, посередині, мурована каплиця. Підходимо обережно. Сюди заходять стежі, польські і наші. На внутрішніх стінах каплиці різні написи польською і нашою мовами. На самому фронті велике: "Ляхи — за Сян!", побіч: "Ти, хлопе, кинь карабіна і йди пасти вівці!" — "Втікайте, пани, на Мазури, бо вам повирізуємо...!" — "Гайдамаки, ходіть до нас, підемо на москалів!" ...Переходимо на самий край цвинтаря, а там рівнина і дещо на горбку видніє Белз. Через далековид видно польські окопи.

Вертаємося до Безуєва. Моя хата частинно розбита. В куті солома, військовий коц і подушка позичена на селі. Під стіною польовий телефонний апарат. Сотенні телефоністи вже вспіли завести сполучення з Кристинополем. Телефоніст тримає трубку і повторює: "Наталка-Наталка". Такий шифр має наша частина. На подвір'ї польова кухня парує запахом смаженої цибулі. Мій джура розвів вогонь у розбитій печі і затикає діри вибитих вікон. На столі блимає нафтовий каганець, протяжно пищить польовий телефон. Обвиваюся коцом і засипляю. Крізь сон чую голос: "Вставайте, вставайте!" — і рівночасно джура тягне мене за руку. Зриваюся на ноги, а серед хати підстаршина —сотенний справник голосить, що приїхав кінний післанець із сусіднього села

Перемислова і просить, щоб їх рятувати, бо поляки вночі наскочили з Белза — забирають корови, свині і грабують.

Перемислів — це велике село, найдальше на захід висунене на нашому відтинкові. Даю приказ на збірку і вкоротці сотня маршує в сторону с. Перемислова, що віддалене від нас на яких 5 км. Звертаю з дороги, щоб зайти від сторони Белза. Ніч морозна, а сніг замерзлий, твердий. Вже чути собачий гавкіт, рев корів, кувікання свиней — перед нами Перемислів. Сотня розвивається в розстрільну: хлопці йдуть швидким кроком, нарешті бігом, ледве можу за ними добігти. От і загороди, стодоли, плоти і нарешті постріли, потім густа стрілянина... Гурра... гурра!... Постріли, рев корів, брязкіт шиб, плач дітей, — усе село кипить. Виходжу на головну вулицю. Стрілянина втихає... Дорогою, в мою сторону, маршує малий відділ вояків. Підійшли ближче, стають. Підстаршина зголошує: "Пане чотарю!.. Маємо 17 полонених вояків і одного старшину!" Кличу до себе польського старшину, щоб від нього дещо довідатися, але бачу, як наш вістун поставив полонених в один ряд, каже їм клякнути і цілувати землю. Поклякали поляки і цілують, а він питає:

— Чия це земля, польська чи українська?

— Та українська, панє! — відповідають.

— То ж чому грабуєте нашу, українську землю?

— Нам казали, панє!

Сотня поволі сходиться. Хлопці бадьорі, веселі — втрат не було. Відмаршовуємо прямою дорогою до нашого Безуєва. Морозна ніч, скрипить під ногами, щипає вуха, пальці, але вже добігає кінця. На сході ледве слідна заграва. Вузькі, ясно-рожеві пасма хмар щораз ширшають. Вони спихають темінь ночі і мерехтять золотом в шовково-білих плахтах. Прорвалася золота багра небозводу, блиснуло сонце молоде — родився перший день 1919 року.

Володимир Оренчук

ФІЛІЯ "ПРОСВІТИ" В РАДЕХОВІ ТА ЇЇ ЧИТАЛЬНІ

Сама назва "Просвіта" вказує, що завданням тієї установи було "просвічувати" — себто плекати, поширювати і закріплювати освіту в народніх масах і таким чином розбуджувати їхню національну свідомість. Робила вона це шляхом масового видавання популярних книжечок, що своїм змістом заповнили брак елементарної освіти. Але писати про її діяльність, спрямовану виключно на масову освіту, було б рівнозначне з тим, що обкроїти і звузити всенаціональні горизонти її всебічної праці лишень до одної ділянки. "Просвіта" не тільки сіяла національну свідомість, виховувала патріотів — провідників сіл, але й вела політичну боротьбу з поляками за українське шкільництво, рідну мову і пресу, змагалася з москвофільською течією, що полонила частину духовенства і селянства та паралізувала національну відпорність і тугість; "Просвіта" заохочувала й організувала рільничі гуртки "Сільського Господаря", закладала громадські каси і шпихлірі, дбала про народнє здоров'я, поборюючи пияцтво, та, в загальному, була теж політичним, економічним і фінансовим двигуном у першій стадії національного пробудження галицьких русинів. Це були проблеми тодішнього часу. "Просвіта" найкраще розуміла їх, шукала ліку на поборювання руйнуючих національний організм хвороб і постійною довготривалою працею не тільки зупинила поширення їх, але і вповні викорінила їх. Джерелом цих пекучих, постійно зростаючих хвороб було п'ятсотлітнє національне поневолення, що почалося падінням Галицько-Волинської держави 1349 р. і цілковито знищило провідну верству. Остався селянин — "хлоп" у безпросвітній темноті, прив'язаний до ворожих йому панських дворів, що зберіг рідну мову, віру і національні традиції, які глибоко відмежували його від польського народу. Єдиним супутником у цій боротьбі за свою самобутність було наше духовенство. Однак цю біологічну субстанцію треба було надхнути додатковою національною свідомістю, накормити духом історичної минувшини предків, передати державотворчі процеси вільної України і духовнотворчого національно-культурного відродження, залочаткованого Шевченком і Шашкевичем. А над усе — спрямувати цей народ на шлях національної самобутности і боротьби за незалежне, вільне політичне життя. Цю функцію

виконала саме "Просвіта" і протягом 46 літ (від оснування "Просвіти" 1868 р. до вибуху першої світової війни) селянин-раб став свідомим, повноцінним членом нації і в лавах військових формацій УСС і УГА уже боровся і кривавився за свободу своєї батьківщини — України.

Як цей процес національно-культурного й політичного відродження на терені Радехівського повіту розвивався, я постараюся передати це докладно, користуючись джерельними матеріялами: річними звітами філії, друкованими на сторінках "Народнього ілюстрованого календаря", видаваного головним Товариством "Просвіти" у Львові і дописами членів виділу Філії, друкованими на сторінках "Діла". Вправді, я не розпоряджаю звітами за кожний рік окремо ані всіма статтями "Діла", бо вони недоступні мені, однак ця прогалина не поменшить цінности й вагомости повноти образу інтерпретованих статистичних даних.

Організаційна схема "Просвіти" була основана на триступеневій структурі. Головне Товариство у Львові діяло через свої повітові філії, а ці були пов'язані з мережею читалень у повіті. Читальня була найнижчою клітиною і служила народнім університетом для кожного села. Вона замінила жидівські корчми і москвофільські "общества". Багато сіл мали свої Народні доми, а де не було їх, там винаймали просторі господарські доми на потреби читальні. Це був осередок культурно-освітнього і товариcько-розважального життя. Там відбувалися аматорські вистави, освітні курси, доповіді, громадські наради й забави з танцями. Кожна читальня передплачувала українські часописи, журнали, купувала книжки і розвивала свою бібліотеку відповідно до своїх матеріяльних спроможностей. Вечорами після праці, громадяни прибували до читальні, читали часописи, дискутували, політикували й обговорювали поточні господарські справи. Бути членом читальні — було почестю й обов'язком кожного громадянина. Хто стояв осторонь її, того легковажили. З бігом часу навіть закріпився термін "просвітянин", на ознаку чесного, статечного, свідомого патріота, якого громада цінувала і шанобливо трактувала.

Ще поки основано Радехівську філію, уже існували в 17-ох свідомих селах читальні, однак про них не маємо достовірних вісток, крім єдиної читальні в м. Радехові. На сторінках львівської "Свободи", 2 грудня 1897 р., В. П-к подав короткий звіт про діяльність цієї читальні. З нього ми довідуємося, що читальню основано 15 травня 1897 р. Домівка читальні була відкрита кожного вечора, а в суботу і неділю туди прибувало так багато людей, що не могли поміститися. Читальня нараховувала 130 членів і при ній організовано хор і також аматорський гурток, членами якого були: Семен, Василь і Анна Білозори, Мартин Дибайло, Василь Стефанишин, Іван Грудка, Семен Форенс, Петро Фарина, Павло Шеремета, Текля Шокалюк, Анна Адамчук, Юлія Грай та Іван Марків. Стараннням учителів Равлюка і Самборського гурток

поставив у залі Задаткового товариства театральну п'єсу Р. Сурмача "Правда все горою". Виставка притягнула велику кількість глядачів-міщан і мала надзвичайно великий успіх.

Це перші золоті промені, зогріті животворчою національною ідеєю, що відродили суспільне життя міщан. Треба пам'ятати, що тогочасне міщанство Радехова було просякнене москвофільством, залишки якого ще були відчутні по 1920-их роках і з ним не легко було змагатись. Тому мусимо бути вдячні тим просвітянам, що своєю безперервною працею не тільки зупинили поширення цієї ворожої руїнної політичної течії, але й зламали їй хребет. Бо хоч її могікани не вирекпися своїх поглядів, однак вони були ізольовані від суспільства і не мали на нього найменшого впливу. Читальня поступово розвивалася, міцніла, членство росло, а її діяльність була зразком для інших сіл повіту.

Перші прояви пожвавлення культурної праці в читальні не подобалися полякові-старості і він хотів у зародку знищити її. Про це читаємо в "Ділі" ч. 51 з 1911 р.: "Наші противники, коли не годні здержати того руху, пускають в курс клевети на наших діяльних людей. Два вчителі мали терміни у старостві: один за представлення, другий за конскрипцію. Вже згадано, що двом другим заборонено заняття в "Господарській Торгівлі". Учителів переносять під покривкою клевети".

Ці каральні і нищівні вчинки старости не були спорадичні і застосовувалися не тільки до культурних діячів читальні в Радехові; їх дошкульно відчувала кожна читальня. Коли громадяни Тетевчиць зійшлися на нараду в читальні, щоб обговорити біжучу діяльність і заснувати ощадностево-позичкову касу, староста потрактував це як ворожий політичний акт проти держави. Про цю подію "Діло" в згаданому числі писало: "Коли в Тетевчицях селяни устроїли довірочні збори... тягано їх до суду, що мов то радили раду — вішати і різати ляхів! Ось таких то "чесних" способів уживає ворог проти русина, котрий домагається для себе прав. Староство жадає від читалень, аби про представлення доносили цілий тиждень чи й більше наперед — всупереч законови..."

Тут доцільно вияснити це наявно вороже трактування австрійською адміністрацією усіх найменших починів у національній роботі українського народу. Австрійська монархія була доволі гуманна, не переслідувала етнічних меншин, була культурна і дбайлива про освіту держава з парляментарним устроєм, в якому інтереси українського народу заступали виборні депутати. Їй ми завдячуємо національне відродження в Галичині. Однак місцеві клопоти, перешкоди в громадській праці, безнастанні політичні тертя і в загальному міжнаціональні зудари на нижчих щаблях адміністрації поставали внаслідок зоологічної ненависти до українців польських бюрократів, які репрезентували австрійську владу, але нехтували законами і використовували своє

становище для своїх політичних цілей. Трагедією галицьких русинів було, що вони в тому часі не мали подостатком професійної інтеліґенції (наслідки неволі), яка могла б перебрати адміністрацію на рідних землях у свої руки. На основі угоди між польськими керівниками і віденським урядом адміністрацію в Галичині перейняли поляки та зі своїх політичних мотивів хотіли держати наш народ у темноті, вдаряючи кожночасно тараном, як тільки він намагався видістатися з неї. Тому переводили з місця на місце патріотичних учителів, тягали до суду свідомих хліборобів з Тетевчиць і з інших сіл, щоб тактикою застрашування зупинити національно-громадську діяльність. Це їм вдавалося, але не на дальшу мету, бо хоч дорога до влади "яснішого цісаря" вела крутими і довгими стежками, то наш народ зумів подолати її й витівки польського шовінізму було пришрубовано.

Про брак інтеліґенції в повіті "Діло" в ч. 51, стор. 6, 1912 р. пише таке: "...в самім Радехові нема ні одного независимого українського інтеліґента, адвоката, лікаря або судового урядника. Весь тягар народної праці тяжить на нечисленних одиницях з-поміж отців духовних і учительства. Одинокий независимий світський українець се хіба є Михайло Лотоцький, директор каси радехівської; однак годі одному сповнити всьо, а годі і діждатись, щоб хто з наших панів адвокатів або лікарів осів у Радехові та й став разом з нами до народного діла. Шкода! Радехівщина, яка з новим роком стала новим політичним повітовим містом, яка має желізницю і відносини дуже корисні, повинна діждатись уже хочби одного свого адвоката..., а так жаль дивитись, як чужі вихісновують терен, нарід використовують та збивають капітали, а свої люди якось на се й уваги не звертають..."

Філію "Просвіти" в Радехові основано через одинадцять літ опісля, в 1908 р. У своєму річному звіті за 1909-10 управа філії подала, що перші загальні збори відбулися 8 грудня 1908 р. і на них вибрано головою о. Дмитра Йосифовича, пароха Середпільців. Філія мала в повіті 17 читалень на 31 громаду. Щодо кількости громад у повіті є неточності. Звітодавець подає їх в одному році більше, а в другому менше. Ми маємо до діла з австрійським поділом Галичини на адміністративні одиниці і в тому часі деякі села були приділені до повіту Камінки Струмилової і Буська. За польської окупації до Радехівського повіту належали 76 громад. В 1908 році філія відсвяткувала 40-літній ювілей "Просвіти", провела сім люстрацій читалень і при цій нагоді люстратори прочитали свої доповіді. Виділ скликував кількакратні економічні наради, які дали почин до оснування ще й Філії "Сільського Господаря" і його гуртків по селах та повітової і місцевих кас. Виділ теж закупив площу під будову народнього дому за 13 200 корон і один морґ землі (не подано коштів) для дослідів вирощування кращого збіжжя. Дім заплянували будувати в 1911 р.

Намічені пляни першої управи філії, яку тоді називали виділом, здійснено. Про це докладно пише кореспондент "Діла" в ч. 51, 1911 р. наступне: "Радехівщина, котра дотіля уколисувана русофільством, спала, здавалося мертвецьким сном, проснулася від 4 літ і заснувала 5 товариств... Філія "Сільського Господаря" скликала в році 3 віча, посередничала в закупні навозів і машин... Заснована восени "Господарська Торговля" розпочала торг безрогами безпосередньо з Віднем і вже вислала кілька транспортів. Селянство повитало те діло з великим інтересом і довір'ям... В лютім скінчила наша руська каса ощадности і кредиту перший рік існования і замикає білянс з незначним зиском при обороті коло 200 тисяч корон... "Просвіта" проявляє хоч не рапідний, але сталий розвиток..."

Далі він інформує про цей "сталий" розвиток просвітянського руху в повіті так: "Визначну діяльність являють читальні в Дмитрові, Нивицях і Муканю. Муканська читальня дала цілий ряд представлень. Дмитрів, доси чисто кацапське село, обіцяє в сім році вибитися на одно з перших місць: на загальних зборах 15-го лютого вписалося 74 членів. Читальня в Хмільні держить у своїм власнім домі крамницю системи Рочделя і розвиваєся так само світло, як і тамошня каса позичкова. 25 лютого дано там концерт в честь Шевченка з відчитом п.(і) Веселовської з Лопатина. Читальня в Оглядові побудувала дім. Читальня в Нивицях зібрала вже коло 2 тисячі на те..."

Цей всебічний культурно-освітній і економічно-фінансовий рух проникає навіть у найбідніші, відсталі й політично роз'єднані села, охоплює найширші маси, гартує почуття гордости у вільній творчій праці і поглиблює національну єдність. Зродившись на рідному ґрунті, зачерпнувши безсмертні первні національного духу, він постійно ріс, міцнів і ні воєнне лихоліття не ослабило його, ні польська окупація не придушила його. Рік пізніше кореспондент "Діла" в ч. 51, стор. 5, 1912 р. так інформує про його ріст: "Рух просвітний під проводом голови філії "Просвіти" о. декана Д. Йосифовича оживлений та змагаєсь постійно, чого доказом нові читальні навіть в таких твердинях москвофільських як Дмитрів, Криве, Радехів, де молодіж, мож сказати, масово переходить до нашого народного табору. Є і рух економічний. Маємо в Радехові філію "Сільського Господаря" і кружки по селах. Маємо в Радехові нашу торговлю тай по селах крамниці. Є і Спілка збуту худоби. Маємо по селах много кас, а в Радехові повітову касу ощадности і кредиту, яка щойно тому два роки основана, нині виказує уже поверх мільйона обороту. На найгарнішім місци серед Радехова здвигнений філією "Просвіти" та Каси стилево збудований величавий "Народний Дім"..."

На підставі цих кількох пресових звітів ми відтворили повний образ національного й господарського відродження повіту, яке розвивалося і

прямувало тими самими втертими стежками, хоч і з великими перешкодами за польської окупації, аж до вибуху другої світової війни. Філія удержувала люстратора читалень, який виїздив у села провірювати діловодство читалень, при тій нагоді виголошував доповіді й основував нові читальні. Т-во "Сільський Господар" розгорнуло діяльність у всіх селах повіту, що у висліді принесла вдосконалення управи землі, зріст зернової продукції і в загальному піднесла господарський добробут. Освітньо-підготовчу працю проводив повітовий аґроном, а йому часто допомагали священики. Централя видавала двотижневик "Господарський Часопись", назву якого в 1921 р. змінено на "Господарсько-Кооперативний Часопис", і популярні книжечки у серії "Бібліотека Сільського Господаря". Крім цієї теоретично-виховно-підготовчої господарської ділянки, філія займалася теж ділово-практичними справами, що мали на меті улегшити працю хлібороба і збільшити видатність продукції. Слільними силами, колективно, селяни закуповували молотілки, жниварки, сівалки й інше господарське знаряддя та піднаймали усім за скромною оплатою.

Повітова і сільські каси були першими фінансовими установами, що унезалежнили селянина від чужих банків і поліпшили його господарське становище. В 20-их роках повітова каса прийняла нову назву: "Українбанк". Довголітнім і останнім її директором був О. Гарасимяк.

Народній Дім, збудований 1912 р., став осередком національно-культурного й товариського життя не тільки міста, але й повіту. Повітові збори партій, товариств, народніх вічів, нарад, кооператив, вистав, концертів і забав — нерозлучно були пов'язані з вибагливою залею дому. В ньому теж містилася гуртівня "Повітового Союзу Кооператив", довголітнім директором якого був Антін Маланяк, ветеран української визвольної війни й активний громадський патріот.

Маючи за собою в такому короткому часі зорганізований, вибуялий всесторонній освітньо-господарський стан населення, провідники Радехівської філії пішли ще далі й розширили свою діяльність на політичний відтинок, щоб активно включитися в політичне життя держави як самостійне національне тіло. Про цю справу кореспондент "Діла" в ч. 51, 1912 р. інформує: "До одного лиш гріха мусить наша Радехівщина признатись, що іменно до недавного часу зовсім не була політично зорганізована. Було се дійсно великим мінусом в порівнанню з иншими повітами. Хоч при послідній виборній кампанії наш український загал в Радехівщині сповнив свій політичний обов'язок, а однак давався відчувати на кождім кроці брак народної політичної організації..."

Ось таким чином 1912-ий рік став переломним роком у кристалізуванні політичної думки, що формувалась під новою назвою — народньо-демократичного руху. В цьому році відбулися у всьому повіті численні політичні віча, що розігріли людські почуття до національної

справи, спопуляризували ідею політичного усамостійнення і поклали тверді основи для розвитку політичних партій. В тому часі вже діяли в Галичині дві впливові політичні партії: Руcько-українська Радикальна Партія (основана 1890 р.) і Руcько-українська Національно-Демократична Партія (основана 1899 р.). Про цей політичний підйом кореспондент "Діла" в згаданому числі так писав:

"Початком було повітове народно-демократичне віче, яке відбулось з кінцем грудня м. р. в Радехові в салі новозбудованого, хоч і не докінченого "Народного дому". З кінцем січня с. р. відбулося в Хмільні друге віче, яке випало величаво та побудило і заохотило усю Лопатинщину. Опісля за дня 14 лютого відбулись в Радехові збори довірочні мужів довір'я цілого повіту. Зборами проводив о. декан Д. Йосифович, який представив вагу хвилі та потребу і спосіб зорганізування народного демократичного руху у всіх напрямах. Опісля доповнено повітовий комітет організаційний, в якого склад війшли: о. С. Петрушевич яко голова, Б. Петро Смаль, кандидат нотаріяльний, яко заступник та п. Михайло Лотоцький — яко секретар. В кінци ухвалено устроїти цілий ряд віч по поодиноких громадах. Тож і відбулось уже опісля на дни 25 лютого віче в Холоєві. Мимо зливного дощу зібралось пару сот місцевих і доокрестних селян. Проводив Ч. Б. Рудь, господар з Павлова. Реферат про загальну політичну ситуацію та про соймову реформу виборчу виголосив обширно а ясно і займано Б. Дідух, урядник "Сільського Господаря" в Радехові. Розвелась опісля оживлена дискусія, закінчена резолюціями, які зістали всіми учасниками підписані. О. Петрушевич повідомив учасників віча про дальшу вічеву програму, заохотив до оснування місцевих кружків організаційних і на сім віче закінчилось. При звуках народної пісні розійшлись селяни домів. Так оживилась уже й наша Радехівщина..."

Новозорганізований комітет народньо-демократичного руху влаштовував політичні віча в цілому повіті, освідомлював народ про політичні завдання й обов'язки і мобілізував маси до активної участи у виборчій кампанії. Поляки теж не спали, запрягли у свій політичний віз жидів і ця польсько-жидівська коаліція змагалася з галицькими політично зрілими русинами-українцями за впливи в австрійській монархії. Польська нечисленна меншість у Галичині ніколи не могла б вибрати стільки своїх представників, якщо б виборчі махінації польської адміністрації не допомогли їй. Будучи при владі, вона визначувала виборчі округи, номінувала виборчі комісії, що свідомо і доцільно фальшували виборчі голоси, жила облудою, доносами, ненавистю і через це внутрішня міжнаціональна ворожнеча зростала, загострювалась, глибшала, поширювалась і закінчилась революційним спалахом декілька літ пізніше. Про ці надужиття адміністрації "Діло" (ч. 160, 1911 р.) писало так: "Всі сі округи (виборчі) нарочно викроєні так, щоб русини у них тво-

рили меншість і були змайоризовані польсько-жидівською більшістю". Редакція гаряче закликала населення творити один національний фронт боротьби "під кличем національного визволення русинів". Незважаючи на ці штучно творені гальма, українське населення проломлювало їх і в міських, повітових та парляментських виборах його кандидати були вибирані та чесно й гідно заступали його.

Національно усвідомляюче виховання і політичний перевишкіл галицьких русинів-українців виплекались і розвинулись у читальнях з допомогою горстки інтеліґенції. Завдяки наполегливій, безперервній і завзятій праці читалень виросла нова верства просвітян. Заспокоївши свої національні й культурні потреби, ці просвітяни вступили на шлях політичного життя і під прапором народньо-демократичних партій стали боротися за політичні права свого народу. Ідея самостійности України вже тоді не була для них чужою, бо Українська Радикальна Партія на своєму з'їзді у Львові 1895 р. проголосила заяву про самостійність, а книжка Ю. Бачинського "Україна ірредента" була в кожній хаті просвітянина-політика. Свою любов до батьківщини вони задокументували в нерівній боротьбі з двома наступними окупантами.

До вибуху першої світової війни в повіті діяло 35 читалень, при кожній з них існували аматорські гуртки, хори й бібліотеки. Усіх книжок у бібліотеках нараховано 1312 і, коли їх розділити на поодинокі читальні, то бачимо, що кожна з них мала основну конструктивну літературу, яка різьбила національний характер хлібороба. За почином тих читалень зорганізовано майже в кожному селі каси і шпихлірі. Ці шпихлірі сповняли важливу функцію у взаємодопомозі селян. По кожнорічному доброму зборі вони нагромаджували збіжжя в громадському маґазині та у випадку природних нещасть (повені, бурі, град, зернові пошесті) розділювали запас між потерпілими і потребуючими.

Провідну ролю в цьому національно-усвідомляючому рухові виконувало духовенство, що не тільки ініціювало, плянувало, виховувало, але й переймало на себе весь тягар праці й протягом багатьох років очолювало читальні. До вже згаданих провідників мушу додати ще інших, про яких згадують просвітянські звіти. До цих найактивніших голів читалень належали: о. Іван Жеґалович (Нивиці), о. Дмитро Йосифович (Середпільці), о. Матвій Попович (Станин, Павлів), о. Михайло Кордуба (Сішно) і о. Степан Петрушевич (Холоїв). О. Петрушевич за визвольної війни був капеляном УГА і в "чотирикутнику смерти" помер на тиф 1920 р. Оце патріотичне духовенство далі вело освітню працю по війні в далеко важчих і несприятливіших ворожих політичних обставинах нового польського окупанта. До цього списку треба додати цілу плеяду найсвідоміших хліборобів, місцевих провідників поодиноких сіл, що своєю віддданою і жертвенною працею знищили москвофільство і національним духом надхнули село. Австрійська монархія,

деякою мірою, сприяла національно-освітньому відродженню і господарському підйомові села, тому цей процес оновлення відбувався швидкими темпами і, може, осягнув би вершка національно-політичного розквіту, якщо б колесо історії не зупинило його.

По програній визвольній боротьбі, Рада амбасадорів у Парижі 1923 р. вирішила прилучити Галичину до новоствореної Польщі, зобов'язавши її уряд дати Галичині автономію. Зобов'язання Польща радо прийняла, але його не тільки не впровадила в життя, а ще й зліквідувала вольності, якими втішався наш народ навіть в австрійській монархії. Тількищо визволившися сама з майже двохсотлітньої неволі, Польща негайно пішла шляхом повної денаціоналізаційно-асиміляційної і колоніяльної політики та поступової ліквідації українського шкільництва і культурно-освітніх надбань. Зарозумілі, бундючні, просяклі крайнім шовінізмом польські урядовці залили українські села і виконували намічені пляни уряду. За ними посунули колони брутальних поліціянтів, що протягом двох десятиліть сіяли терор і нищили найсвідоміших громадян. На допомогу їм прибули нові колоністи з корінних земель Польщі для зміцнення польського населення, яке вже жило на цих відвойованих "східніх окраїнах".

Хоч економічна й фінансово-монетарна господарка ще довго була нестабільна, хаотична і руїнницька, то уряд уже в заранні окупації викуповував панські землі в Галичині і на найдогідніших умовах відпродував незаможним польським колоністам (30 гектарів на господарство) без права перепродажу місцевим селянам.

Проти українського шкільництва розпочато вбивчо-винищувальну боротьбу. Українських учителів звільнювано або переношувано на польські терени, а польських насаджувано тут. З усіх 2417 українських шкіл, що існували за австрійської монархії, залишилося 1937 р. лишень 352.

З такою самою брутальністю ліквідовано культурно-освітнє життя. Читальні, щоб далі проводити свою діяльність, мусіли мати дозвіл від повітового старости. Кожна культурна імпреза: театральна вистава, концерт, господарські курси, доповіді і навіть забави — мусіли мати апробату того бюрократа. За цим пильно слідкувала поліція. У відсутності такого дозволу, вона самочинно забороняла і навіть дуже часто самовільно арештувала голову читальні (закон дозволяв арештувати громадянина на підставі рішення судді), або особу, що була "сіллю" в її очах. Пильним та чуйним оком поліції була парамілітарна організація "Стшелєц", що дуже дбайливо слідкувала за організованим українським життям і його активними працівниками та доносила навіть про найдрібніші і неперевірені вчинки і події.

З уваги на цей новий політичний зашморг з великими труднощами вдалося нашим просвітянам відновити лише вісім читалень до 1923 р.

Всі прохання інших староста збував мовчанкою. Однак наш селянин, батожений довголітньою неволею, зносив вихватки і сваволю пана, але ніколи не корився. Він був впертий, наснажений любов'ю до рідної справи, обізнаний з обмеженими правами нового статуту польського громадянина, тому вимагав здійснення принаймні цих куцих громадянських прав. Відмова відновити читальні не базувалася на законі, а на сваволі, ненависті й зарозумілості польського панка, що уже з перших днів польської окупації намагався здержати національно-освітній процес розвитку українського народу і змайоризувати українських автохтонів польськими колоністами. Своєю поведінкою він заразом хотів переконати селянина, що він є всевладний і що його треба шанувати, слухати і йому підкоритися. Але селянин покористувався своєю тактикою. На впертість пана старости він реаґував своєю подвійною наполегливістю, монтував постійні делеґації, докучав, настоював, вимагав і остаточно проломлював його шовінізм. Це не приходилося легко, це вичерпувало його енерґію і він витрачав багато часу на це, однак в результаті він мав успіх. Поступовий, хоч дуже повільний, зріст читалень в наступних роках яскраво віддзеркалює ці невпинні старання і докучливість нашого національно зрілого хлібороба.

"Просвіта" у своєму звіті за 1924 р. подає, що "на протязі від 1920 р. по 31 мая 1924 р. внесено 160 подань на заснування нових читалень. З них не дозволено 55, остались без відповіді 97, дозволено всього-навсього, і то тільки в тернопільськім воєводстві, одинадцять" (Радехівський повіт належав до цього воєводства). Причини відмови були всілякі, однак я подам для прикладу лишень декілька. Найчисленнішими були: "Нема достаточної запоруки, що читальня не буде надуживана до політичних цілей"; "статут Товариства не є статутом читальні"; "в статуті зазначено, що читальні можуть влаштовувати народні свята" (а це пов'язане з протипольськими виступами); "аматорські гуртки не заслуговують на узгляднення"; "аматорські гуртки зачасто дають представлення".

З цих несуттєвих і нелогічних, ніби правних заложень, чітко й ясно продирається брак одностайности "узаконення" заборони та брак всеохоплюючого і зобов'язуючого діяння одного закону для всіх читалень. Тому тверджу, що найменший "ґвинтик" у польській адміністративній машині був не тільки виконним органом влади, але й рівночасно її законодавцем і його рішення залежали від його кожночасного особистого настрою. Чим більший був тиск на нього зі сторони нашої громадськости, тим скорше він поступався і вирішував на його користь. Якже ж пояснити можна існування читалень і видачу дозволів на віднову їх в одних селах і заразом заборону їх діяльности в інших? Річ ясна, незамітний ґном на українських землях почував себе всевладним паном і вів боротьбу з новою наростаючою політичною стихією. А

тому, що він сам не був високоосвіченою людиною, через це не міг покористуватися вишуканими юридичними фразами в умотивуванні своєї заборони читалень і послуговувався радше недоречними узагальненнями і здогадами про можливість перетворення читальні на політичну фортецю з національними святами і патріотичними імпрезами. Це саме мав на увазі наш селянин. Він був політично зрілим і не тільки бажав зберегти рідну мову і національні традиції, але й також шукав шляхів до визволення; тому він прямував до всебічного публічного маніфестаційного себевияву. Для тієї цілі він потребував законних установ. Зчасом, вони стали для нього публічною платформою протесту проти польського гніту.

Завдяки постійному бомбардуванню і настирливим вимогам ці установи росли. Вправді це був пинявий, але постійний ріст і він увидатнюється у помноженій кількості відновлених читалень. В 1924 р. це число зросло, з 8 читалень у 1923 р., до 16, але по піврічній діяльності одну читальню закрито — осталось 15. В 1925 р. їх було уже 27, а в 1930 р. — 43 (за 1926-29 рр. немає звітів). Треба було боротися повних десять літ, щоб одержати дозвіл на віднову майже усіх читалень, які існували за австрійської влади. У 1930-ті роки, аж до вибуху другої світової війни, деякі читальні староста закриває, то знову поновляє їхню діяльність. З останнього звіту "Просвіти" за 1932 р. бачимо, що замкнено три читальні; залишилось 40. Поки проаналізую причини цього драматичного стану, коротко з'ясую читальняну діяльність, яка чітко віддзеркалюється у звіті за 1932 р.

В Радехівському повіті існували 33 аматорські гуртки, 18 хорів, 3 оркестри, 4 самоосвітні гуртки й один постійний дитячий садок. Влаштовано 124 імпрези: національні свята в честь Шевченка й Франка, театральні вистави і концерти. 30 читалень вибудували свої народні доми, вартістю 83 000 злотих. Бібліотеки читалень нараховували 8945 книжок. Передплачувано 100 часописів, себто більше, ніж два часописи на читальню. В читальнях працювали: 13 священиків і два учителі (голови читалень). Просвітяни вислухали 153 відчити на різні теми. Філія мала свого власного урядовця і вела кольпортаж книжок.

Художня самодіяльність просвітянських хорів активізувала, скріплювала і зберігала не тільки мистецтво й культуру живої народньої патріотичної пісні, але й ушляхетнювала вже розбурхані гарячі імпульси стихії до національного усамостійнення. Хористами, звичайно, були простодушні, свідомі діти села, в серцях яких жевріла невгасима, тягуча і палка любов до пісні й глибоко вібруюче почуття національного обов'язку. По виснажливій довготривалій праці на полях чи на господарстві вони сходилися на часті вечірні проби й жертвували свій час на ту ціль. Диригентами хорів були вже вишколені дяки, що попри церковне хорове мистецтво знали теж загальне музикознавство і грали на

одному із музичних інструментів. Наприклад, дяк Стоянова, Володимир Шевчук — молодий, високий, пристійний хлопець, з прекрасним милозвучним тенором — закінчив дворічну дяківську школу у Львові й чудово грав на ґітарі й мандоліні. Про мистецьке хорове удосконалення дбав повітовий організатор читалень, Василь Кудрик, абсольвент музичної школи у Львові. Хори заповнювали усі програми національних імпрез по селах.

Щоб підбадьорити й плекати безперервну діяльність хорів, щоб вдержати їх на високому мистецькому рівні, виділ повітової "Просвіти" в Радехові влаштовував що кілька років повітове мистецьке змагання хорів, присуджуючи їм особливі нагороди та грамоти за мистецьке виконання. З нагоди таких мистецьких конкурсів звеличував імпрезу чільний представник головної Управи "Просвіти" у Львові й виголошував патріотичну доповідь, над змістом якої ще довго по закінченні імпрези учасники гаряче дебатували. Мистецьке жюрі творили учителі музики і визначні представники громадськости повіту.

Я розпоряджаю єдиним звітом про такі мистецькі змагання. Поміщений у "Ділі" з 27 грудня 1935 р. і підписаний ініціялами І. О. звіт передаю в цілому, бо він найкраще ілюструє національний настрій того періоду й подає незабутні прізвища двигунів і провідників повіту, що формували національне обличчя й разом зі своїм народом страждали та стоїчно переносили наруги, шикани, переслідування, ув'язнення з боку окупаційної влади. (Як у вищенаведених цитатах, ні мови, ні правопису не змінюю).

"Повітове Свято "Просвіти". Програма свята "Просвіти", яке відбулося дня 8 грудня у просторій салі в Радехові, була досить оригінальна. Рано відбулося богослуження на інтенцію "Просвіти", а в год. 3-ій почалося саме свято. Велика саля виповнена вщерть інтелігенцією, міщанством та дооколичними делегатами, серед яких з'явилися теж і священики. Марш "Просвіти" відспівав хор читальні у Дмитрові. Потім промовив голова Матірнього Т-ва у Львові, д-р Іван Брик, вказуючи на великі заслуги "Просвіти" в історії відродження українського народу і на її найближчі завдання, серед яких особливо сильно підкреслив конечність енергійного поборювання неписьменности й організування самоосвітніх гуртків. Після того почалися змагання хорів, у яких взяло участь 12 хорів. Першу нагороду дістав хор читальні "Просвіти" у Виткові Новім (альбом УСС), другу нагороду хор читальні в Стоянові (образ Репіна в оправі), треті нагороди признано хорам з Нестанич, Кривого і мужеському хорові з Радехова (карта України Кубійовича в оправі, портрет Хмельницького в оправі і портрет Мазепи в оправі). Хором з Виткова проводив Володимир Караван, зі Стоянова Володимир Шевчук, з Нестанич о. Ярослав Мурович, з Кривого Василь Кудрик, з Радехова Роман Дибайло. В склад жюрі входили: інж. Гринь

Герасимович, п-і Ніля Селезінкова, п-і Марія Вознякова, о. Ярослав Мурович і Кирило Лиховид. Свято закінчив коротким словом інж. Герасимович, який оголосив вислід змагань, висказав признання й іншим хорам та візвав до дальшої пильної праці над собою. У змаганнях взяло участь 342 людей. З великим задоволенням треба піднести, що продукції деяких хорів стояли на поважній висоті і визначались деякими прегарними, рідкими своєю силою і кольоритом голосами. Успіх свята справді поважний, що треба завдячити живій і повній посвяти праці виділу філії "Просвіти", особливо ж його голови д-ра Ярослава Селезінки. При цій нагоді висказуємо надію, що праця філії, положеної у найближчому сусідстві занедбаної Волині, сповнить теж місію того освітнього центру, що його ясні проміння захоплять і Волинь".

Звіти "Просвіти" за роки 1933-39 для мене недоступні, тому важко подати стан читалень, які збереглися до вибуху другої світової війни. Напевно їхня кількість була нестійка, в одному році більше, в другому менше, але це не впливало на культурну працю села. Раз потік національних почувань виллявся в широке море, його не можна було ніяк зупинити. В невпинній боротьбі за національні і громадянські права селянин навчився "обійти" некорисний польський закон і пробоєм маршував по втоптаній стежці. Не стало читальні, він під прапором інших товариств — "Рідної Школи", "Сільського Господаря" із ще більшим завзяттям проводив дорогу йому працю, щоб маніфестувати свою національну відрубність.

Причини для припинення діяльности чи розв'язання читалень були найрізнородніші й найблагіші. Своїм звинувальним змістом вони охоплювали такі проступки: протидержавна діяльність, просякнення проводу читальні революційним елементом, кольпортаж незаконної літератури, зберігання народніх і революційних пісень та нелеґальної преси й організування громадських нарад. За цими офіційними лаштунками, завуальованими суперечними й ніби законними рішеннями, що їх препаровано для кожного випадку окремо — демонстративно крилися затаєна зневага, презирство й ненависть адміністрації до всіх проявів творчого українського духу. Ґрадація провин не служила мірою покарання. Неважливе було те, чи провина в своїй широчині пов'язувала загал громадян чи тільки ґроно осіб, чи у великій, чи в меншій мірі "загрожувала" існуванню польської держави, — висота кари завжди була однакова: повна ліквідація зорганізованої установи.

Для кращого зрозуміння взаємовідносин між обома народами й потвердження моїх висновків — наведу два урядові документи адміністрації.

По докладних і довготривалих поліційних трусах в читальні "Просвіти" в Радехові, староста Міхальський вислав наступного листа до проводу читальні ("Діло", 5 листопада 1930 р.): "На основі пар. 25, закону 2

про товариства з дня 15 листопада 1867 р. припиняю діяльність товариства, затвердженого письмом Воєводського Уряду в Тернополі дня 5 липня 1924 р. тому, що товариство переступило свій обсяг праці, накреслений статутом... Причини: Під час відбутого обшуку 16 жовтня 1930 р. в будинку місцевої читальні "Просвіти" знайдено наступні нелеґальні брошури: 1. "Гуцульський курінь", виданий групою Української Національної Молоді в Празі... Брошура ця, позначена круглою печаткою читальні "Просвіти" в Радехові, є втягнена до каталогу і записана під ч. 1037 (себто є власністю читальні); 2. "Боротьба за волю", вписана до каталогу під ч. 198; це є збірка вирізок із часописів, в якій на сторінці ч. 78 знаходиться протидержавна пісня "Не пора, не пора, москалеві, ляхові служить". Реасумуючи повище, стверджую теж, що згадані книжки були призначені для дальшого кольпортажу серед членів місцевої читальні".

Документ чітко ілюструє, в загальних фразах, здогадну протидержавну діяльність у формі власности й кольпортажу "незаконних" брошур (вирізки із леґальної преси!) і зовсім нехтує речевими, принциповими узасадненнями та не доказує наявности підривного протипольського наснаження в згаданих брошурах; всупереч цьому покарано весь загал членства.

Поема Олеся Бабія "Гуцульський курінь", присвячена визвольній боротьбі, хоч опублікована в Празі, була масово поширювана в Галичині. За наказом націоналістичного проводу вона стала обов'язковою лектурою для всього революційного підпілля і знаходилася в кожному селі, де тільки існувало підпільне гніздо. Вилучивши один примірник цієї книжки з читацького обігу, старості не вдалося знищити її масового кольпортування.

Те саме можна сказати і про пісню І. Франка "Не пора..." Своїм змістом вона віддзеркалює глибоко вкорінену ненависть до історичних ворогів нашого народу та рівночасно невгасиму любов до втраченої свободи, готовість боронити її й жити на своїй землі. Вона була така популярна, що народ співав її при різних нагодах і в цей спосіб передавав і прищеплював її молодшому поколінню. Коли її друковане слово знищено поліцією, це ще не означало, що пісня зникла з уст народу, навпаки — вона гомоніла дальше. Чи можна вирвати з душі народу все це, що століттями громадилось, росло, дозрівало й стало невід'ємною частиною його психологічної істоти? В збірку "Боротьба за волю" її включено тому, що тематично вона була споріднена з усіма іншими часописними вирізками і бібліотекар напевно витяв її зі старого календаря "Просвіти" або з популярного співаника, що був незамінною книгою в скромній книгозбірці навіть найбіднішої читальні.

Ліквідація "Просвіти" не задовольнила шовіністичних імпульсів старости — він пішов дальше і розгорнув широкозакроєну нищівну атаку

проти інших законних товариств і їх чільних діячів. Два дні пізніше він розв'язав спортивно-виховне т-во "Сокіл" за влаштування "таємних зборів". Вправді це товариство вело окремо статутом окреслену своєрідну працю й вона не була пов'язана з діяльністю читалень "Просвіти", однак документ старости про розв'язання такий маркантний своєю витівкою, що не можна поминути його мовчанкою. Він стандартний, нелогічний, безглуздий, суперечливий, позбавлений правного узасаднення і не відрізняється від попереднього.

Т-во "Сокіл" залеґалізовано 1929 р. і воно дуже буйно розквітало. Вже через рік опісля воно нараховувало тридцять самостійних гнізд у повіті. Згідно зі статутом, делеґати гнізд мали повноваження щороку вибирати головний провід, Верховну Раду, яка ініціювала, плянувала й координувала діяльність гнізд. Коли ці делеґати зібралися, щоб вибрати Верховну Раду, староста потрактував ці законні статутові збори як "таємні збори" і розв'язав згадане товариство. В своєму письмі до головного проводу він (як повідомляло "Діло" 5 листопада 1930 р.) писав ось що: "На підставі пар. 25, зак. 2 про товариства, з дня 15 лист. 1867..., припиняю аж до остаточного вирішення про розв'язання дальшої діяльности Т-ва "Сокіл" в Радехові тому, що Т-во переступило свій обсяг праці таким чином, що 13 липня 1930 р. влаштувало в Радехові таємні збори при участі приблизно тридцяти делеґатів з поодиноких сокільських гнізд повіту, зорганізувало незаконно "Повітову Сокільську Раду" і вибрало управу з д-ром Ярославом Селезінкою на чолі. Крім цього виготовлено письма у формі наказу, з датою 22 липня 1930 р. Л. 15/30, до поодиноких товариств, як, напр., до Т-ва "Сокіл" в Ордові, Кривім, Куликові, Стремільчі і в Хмільні..."

Справжньою причиною розв'язання "Соколів" був неконтрольований страх старости перед безупинним, скорим і масовим розвитком гнізд і він, у своїй візії, вже бачив у маршуючих сокільських колонах відданих справі месників-гайдамаків, а в їхніх сокільських палицях, що служили для руханкових вправ, — рушниці, спрямовані на його співвітчизників-окупантів. Тому цей піґмей уневажнює закон свого зверхника, декоративною фразою про "таємні збори" ліквідує "протистатутову діяльність" товариств і придушує вияви свободолюбних прагнень молоді.

З не меншим запалом польська адміністрація далі застосовувала невпинний терор проти інших установ і чільних громадян повіту. Їх турбовано частими домашніми трусами, насильно висилано до війська, а вкінці арештовувано. Про ці події так звітує "Діло" (24 жовтня 1930):

"Дня 3 жовтня ц. р. о 8-ій год. рано перевела місцева поліція на чолі з повітовим комендантом ревізію у б. посла о. д-ра Пелліха, пароха в Радехові. Нічого не знайшла, але забрала кілька примірників "Розбу-

дови Нації". О. д-ра Пелліха арештовано й відвезено до в'язниці в Золочеві.

Того самого дня перевела поліція в асисті тайного аґента ревізію в місцевого громадянина Михайла Панасюка, голови "Сокола", і забрала кілька книжок видання "Просвіти". А другого дня покликано його на вправи до війська".

"Дня 16 жовтня перевела місцева поліція в асисті поліційних аґентів ревізію в домі й канцелярії адвоката д-ра Яр. Селезінки, в Повітовому Союзі Кооператив, Народньому Банку, читальні "Просвіти", "Союзі Українок", а 17 жовтня в книгарні філії "Просвіти" й у випозичальні книжок читальні "Просвіти". Нічого не найшли ніде, але забрали кілька книжок видання "Просвіти" і "Нового Часу". Вночі з 18 на 19 жовтня (о 2-ій год.) арештовано адв. д-ра Селезінку і пані Селезінкову та відвезено до Золочева".

"Дня 4 жовтня відбулась поліційна ревізія в Холоєві під проводом комісаря поліції з Радехова. Нічним потягом приїхало 27 поліціянтів разом з трьома цивільними аґентами і рівночасно перевели ревізію в о. Мирона Коритка, пароха, Юліяна Гураля, Степана Степчишина, Івана Никола, Степана Литвина, учителя, й Анни Шевчучки. Ревізія тривала у пароха 3 години, в якого забрано старий заржавілий багнет, піхву від шаблі до аматорських вистав і співаник, в учителя забрали часописи. Зрештою ніде нічого не найшли. Поводились чемно. З Холоєва сімома фірами від'їхали до Кривого (продовжувати ревізії)".

Так то шляхом постійних шикан, терору й безправних переслідувань окупаційна влада насильно намагалася знищити ярко жевріюче полум'я національного усамостійнення, щоб держати народ в рабському стані.

Ворог видумував драконські методи, щоб не тільки паралізувати національне відродження, але й морально та національно розложити живий суцільний організм. Коли замкнення читалень не приносили заплянованої вбивчої інертности, він пробував викликати міжбратерське суперництво в цілі самознищення, або як він сам казав: "пустив русина на русина". Для тієї цілі польська адміністрація намагається відродити завмерле москвофільство і штучно піддержує його дрібними привілеями і скромними матеріяльними винагородами.

Як це у щоденній практиці відбувалося, довідуємося зі сторінок "Діла" ч. 174, ст. 7, 1935 р.: "Недалекі вибори до сойму, відгребування недобитків москвофілів і насаджування читалень ім. М. Качковського на українських селах кажуть здогадуватися, що Радехівщина призначена для москвофілів. Піддержування москвофільства (польською адміністрацією) ілюструють такі факти. В свідомім українськім селі Кривім влада розв'язала читальню "Просвіти". Негайно після цього заметушився стовп москвофілів селянин Григорій Ткачук (член Повіто-

вого Виділу й одинокий "репрезентант" нашого населення у Повітовім Виділі) та поробив заходи, щоби в селі Кривім посвятити талергофський хрест. Місцевий парох відмовився посвятити хрест і тому Ткачук, підобравши собі декількох несвідомих селян, запросив на це свято священиків з чужих сіл, між ними теж польських. Другим яскравим доказом на піддержку москвофільства є насаджування читальні ім. М. Качковського в Немилові. Немилів — село виключно українське, ніяких москвофілів там нема, а тільки мазурська колонія за селом, яка постала при нагоді парцеляції вже по війні. Читальню "Качковського" організує певно на приказ солтис Шумський, колишній стовп сельробів у Немилові та директор школи в мазурській колонії Капусцінський. Цей останній, як великий діяч і "стшелєц", завзявся доконче ущасливити Немилів читальнею Качковського. По довгих заходах назбирав навіть шістьох членів основників, між якими фіґурує його фірман. За його заходом і натиском заступника старости Ґарґаша війт збірної громади Радехів, Куровський, скликав засідання громадської ради в Немилові, щоби передати домівку в громадському домі для читальні Качковського в Немилові, хоч вона формально ще не істнує..."

Подібну підривну працю для взаємознищування окупант застосував і в інших селах повіту, але вона не була успішна, хіба що "псувала братню кров". Читальні Качковського проявляли діяльність на папері і були тільки статистичним сурогатом та самообманом. Москвофільські польські прихвостні — погорджувані, обпльовувані (селяни замість привіту плювали на них), зненавиджені, а часто фізично турбовані — відсепарували себе від усіх співжителів недоступною огорожею і тільки в реєстрі свого старости вони фіґурували як "жондові дзялаче" (урядові діячі), щоб час від часу одержати відповідну винагороду.

Коли ці штучно створювані гальма були прорвані бистрими хвилями національного протинаступу, тоді ворог взявся за ще одну інтриґантську штучку — творення т. зв. "заґродової шляхти". Польська адміністрація заохочувала українських селян вступати до цієї "шляхти", обіцюючи їм право купна додаткової землі на догідних сплатах з парцельованих дворів, дарову освіту для їхніх дітей і ґарантію праці. Ця еліта мала б навернутися до нібито втраченої прадідівської римсько-католицької віри і стати правлячою верствою в Галичині. Візія недалекого безтурботного, вигідного життя ставала перед очима селянина і спокушувала його серце й думку та заохочувала його піти цим шляхом. Ілюзію цю ворог зформував яскраво й чітко і поставив дуже скромні вимоги — запродати душу і стати перевертнем. Але заклик залишився тільки на кусникові паперу. Для свідомого селянина, що переносив важкі удари політичного уярмлення і сам змагався за повне унезалежнення, райський міраж і утопійна фразеологія були осоружні й чужі: він з погордою

відкинув їх і цим угробив ще один ворожий наступ на свою національну самобутність.

Ці рафіновані методи праці ворога, розраховані на паралізування росту політичного і культурного життя та на асиміляційне пожнив'я, не мали найменшого відлуння серед членства читалень. Ба що більше, обрії змісту їхньої діяльности поглибилися і розширилися на базі соборницького єднання. Насильна колективізація, що спричинила голодову смерть мільйонів селян в Українській ССР, потрясла сумлінням галицьких братів і викликала гураґанні протести. Читальні влаштовували публічні віча і деклярували збірну допомогу для східнього брата. Усі протестні віча попереджували особливі церковні богослужби з відповідною проповіддю патріотичного духовенства. (Треба відмітити, що радехівський староста не перешкоджав такій масовій політичній діяльності).

І ще одна імпреза, цим разом з приводу смерти М. Грушевського, вказує на духовну пов'язаність з великою батьківщиною і політичну зрілість галицького просвітянина, штучно відірваного від материка. Ось що пише про це кореспондент: "В неділю 23 м. м. (себто в листопаді 1934 р.), о год. 4 попол. відправив місцевий парох у церкві панахиду за спокій душі бл. п. академіка Михайла Грушевського. В церкві було приявне все громадянство й інтеліґенція. Зараз після панахиди перейшло громадянство до великої салі Народного Дому, щоб вислухати реферат про Покійника. Жалібне засідання відкрив голова "Української Бесіди" в Радехові п. М. Панасюк, на якого поклик вшанували приявні пам'ять Грушевського повстанням із місць та однохвилинною мовчанкою. Після того д-р Володимир Чума в річево обдуманому та гарно виголошеному відчиті-рефераті вказав на заслуги та значіння акад. Грушевського для українського народу, порівняв його з такими ґеніями, як Шевченко та Франко, і назвав його українським Нестором та професором усього народу..." (Діло, І. 12. 1934).

До найуспішніших і високоякісних мистецьких імпрез треба зарахувати повітовий концерт в честь Т. Шевченка, влаштований філією "Просвіти" в Радехові спільно з читальнею в Стоянові. Кореспондент "Діла" докладно описав програму цієї імпозантної імпрези, віднотував прізвища її виконавців і таким чином зберіг для нас пам'ять про культурно-освітніх діячів того часу. Цитую тільки найосновніше: "Дня 14 квітня ц. р. (1935) вшанувала Радехівщина пам'ять Т. Шевченка концертом. Після відспівання "Заповіту" злученими хорами Української Бесіди в Радехові і читальні "Просвіти" в Стоянові, виголосив о. Никита Павлосюк, парох з Полового, промову на тему "Шевченко як маляр". Присутні вислухали цього справді цікавого реферату дуже уважно, тим більше, що від першого до останнього речення о. Павлосюк, це теж в нас рідке, говорив гарною українською мовою. Дальшу точку програми

виповнив хор читальні "Просвіти" в Стоянові, який під проводом В. Шевчука відспівав три пісні... Солісткою на концерті виступила п. С. Гаврищуківна зі Львова... Гарний голос і добра інтерпретація пісень це ті прикмети, за які публіка нагороджувала співачку рясними оплесками. Деклямації поезій Шевченка виконала дітвора "Рідної Школи"... свято закінчила музична інсценізація... "Гамалія" в постановці проф. Купчинського. Фортепіяновий супровід до сольових і хорових точок концерту виконувала п. Ніля й Ірина Селезінки. Хор під проводом д-ра Ярослава Селезінки..." (Діло, 3. 5. 1935).

Такого роду працю вели читальні в повіті. Її найактивнішими працівниками, крім професійної інтеліґенції та сільського авангарду, були студенти. Вони не тільки давали доповіді, але й підготовляли хори й вистави, внаслідок чого молодь громадилась при читальнях та віддавала молодечу енергію на корисну громадську працю. Але події, що заіснували у 1930-их роках, вирвали частину цієї молоді з освітньо-громадської орбіти і перекинули на нову ділянку праці — політичної самооборони. В тому часі виріс, пожвавився, поширився і закріпився підпільний, революційний націоналістичний рух.

Процес національного самоусвідомлення в розвитку галицьких русинів, що завершився повною політичною зрілістю як українців, проходив триступеневими етапами — через самоосвітню працю в читальнях він розвинувся в народньо-демократичний рух, що дав початок політичним партіям, і в кінцевій стадії оформився в революційно-націоналістичне підпілля ОУН.

Коли перші просвітяни нарікали на брак світської інтеліґенції, то в повоєнному періоді ця важлива проблема перестала існувати. В місті поселилась численна професійна інтеліґенція, що брала живу участь у всіх ділянках національного відродження. Це були люди з вищою освітою, яку набули за австрійської влади, а до них приєдналося молодше покоління, дозріле вже за часів польського поневолення. Професії тієї інтеліґенції були різноманітні. Для прикладу подам прізвища декількох діячів, що збереглися в моїй пам'яті. До них належали: адвокат Левицький (згинув у лавах УГА); адвокат д-р Ярослав Селезінка (арештований москалями, помер в тайґах Сибіру); його конципієнт д-р Володимир Чума, відтак адвокат у Бродах; адвокат д-р Василь Возняк; його конципієнт мґр. Орест Казанівський; суддя Славута; лікар д-р Мотлюк; лікар д-р Володимир Ваврик (переніс свою ординацію зі Стоянова, а на його місце перейшов д-р Ярослав Карпевич, що згинув в українській дивізії "Галичина"); інженер геодезист Гриць Герасимович; повітовий ветеринарний лікар і повітовий аґроном (прізвища я забув); учителі "Рідної Школи"; працівники Повітового Союзу Кооператив з директором Антоном Маланяком; працівники "Українбанку" з дирек-

тором О. Гарасимяком; працівники "Маслосоюзу"; численне патріотичне духовенство і когорта студентства в повіті.

В нашій пам'яті назавжди повинні зберегтися найзамітніші і найчільніші постаті таких провідників: о. д-р Володимир Пелліх — парох Радехова, довголітній голова філії "Просвіти" (1920-1932), засновник української гімназії, посол до польського сейму; д-р Я. Селезінка — голова філії, член управ усіх товариств, політичний діяч, голова УНДО і великий приятель молоді; його дружина Неоніля Селезінка — незамінний голова "Союзу Українок", організаторка відділів СУ в повіті та ідейна працівниця в кооперації; д-р В. Возняк — голова філії "Просвіти"; його дружина Марія Возняк — неперевершений голова "Рідної Школи", опікунка єдиної української школи в Радехові, організаторка дитячих садків у повіті і Гуртків дорості "Рідної Школи". Постійними членами виділів Радехівської Філії "Просвіти" і "Рідної Школи" були: Володимир Дибайло і Михайло Панасюк. Організаторами читалень були: Володимир Островський і Василь Кудрик.

З наїздом нового російського імперіяліста в 1939 р. зліквідовано всенаціональну культурну твердиню "Просвіту" та її читальні і насильно насаджено ідеологічно-утопійний дурман у формі московського комунізму з метою знищити національну самобутність українського народу.

Антін Маланяк

РАДЕХІВСЬКА ФІЛІЯ Т-ВА "СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР"

Філія Т-ва "Сільський Господар" у Радехові в міжвоєнні роки мала великі успіхи в своїй роботі головно завдяки співпраці з системою української кооперації. Але перед тим довелося перемогти багато труднощів. Зараз після першої світової війни Повітовий Союз Кооператив (ПСК) у Радехові, під керівництвом інж. І. Івановича, розгорнув широку організаційну й торговельну діяльність у повіті. Засновано склади ПСК в Камінці Струмиловій та в Буську, організаційно охоплено кооперативи поблизьких сіл Волині, а поряд з цим започатковано господарську працю по селах від імени філії Т-ва "Сільський Господар" у Радехові.

Через деякий час інж. Іванович залишив свою працю в Радехівському ПСК, на його місце прийшов О. Мінко, а до філії "С. Г." — інж. І. Галевич. З їхнім прибуттям розвинулася пожвавлена торгівля споживчими товарами і, в порозумінні з філією "С. Г.", також торгівля штучними добривами й сільсько-господарськими машинами. На жаль, все це сільські кооперативи купували в борг і незабаром вартість виданих товарів перевищила фінансові спроможності ПСК. Сільські кооперативи не могли своєчасно вив'язатися зі своїх боргів супроти ПСК, а цей не міг сплачувати своїх вексельних зобов'язань за придбані товари й вироби. До цього всього ще й виникла сільсько-господарська криза, що примусила Радехівський ПСК 1931 р. ліквідувати свою торговельну діяльність. У зв'язку з цим перестала існувати й фінансова база, на якій ґрунтувався розвиток господарських і культурно-освітніх українських установ. Здавалося, що всяка самодіяльність по селах Радехівщини завмре.

Щоб знайти вихід із клопітливого становища, скликано ширшу господарську нараду, яку сполучено з Загальними Зборами філії Т-ва "Сільський Господар". Участь у нараді взяли представники всіх українських установ м. Радехова і делеґати сільських кооператив і гуртків Т-ва "С. Г." з усього повіту. Централю "С. Г." репрезентував д-р Є. Храпливий, а Ревізійний Союз Українських Кооператив — посол З. Пеленський. Всі вони спільно усталили напрямні дальшої розбудови



Народній Дім в Радехові.



Аматорський Гурток і хор при чит. "Просвіти" в Лопатині.

господарського й культурно-освітнього життя Радехівщини. На Загальних Зборах філії Т-ва "С. Г". вибрано Раду в складі: інж. Г. Герасимович — голова, С. Марчук — заступник, Д. Дибайло — секретар, а В. Сіцелюк, Неоніля Селезінка, М. Сухнацький і М. Білевич — члени.

Практичну допомогу Радехівщині подав Сокальський Окружний Союз Кооператив. Завдяки енергійним заходам дирекції того ОСК, під керівництвом Ю. Шепаровича, можна було взятися за відновлення кооперативної мережі в Радехівському повіті. Сокальський ОСК, на місце кол. Радехівського ПСК, в 1934 р. створив у Радехові свою філію — "Складницю", яку очолив Г. Бараник. Вже наступного року її керівником став автор цих рядків. З того часу почалася справді муравлина праця по селах Радехівщини: службовики кооперативної складниці роз'їжджали по селах, роз'яснювали селянам завдання нашої кооперації, відновлювали давні кооперативи, підготовляли ґрунт під організування нових. Водночас Радехівська філія Т-ва "С. Г.", під головуванням Михайла Сухнацького і за допомогою членів Ради філії — Кирила Лиховода, інж. Г. Герасимовича й ветеринара д-ра Остапа Дуткевича, розпочала широко закроєну господарську діяльність серед селянства повіту. Для фахової господарської праці прийнято 1934 р. аґронома Мирослава Гнатюка. Спільними й енергійними заходами вони в короткому часі відновили діяльність існуючих гуртків Т-ва "С. Г." у Сішні, Ордові, Павлові, Холоєві, Бабичах, Незнанові та в інших селах.

ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТИ ПРОДУКТІВ. Щоб підвищити якість сільськогосподарських продуктів, складено плян всієї господарської праці в повіті, який — після схвалення його Радою філії Т-ва "С. Г." — почав проводити в життя наш повітовий аґроном. Окрему увагу в цьому пляні звернено на сільську молодь, щоб її культурно-освітнє виховання доповнити господарськими вміннями. Для цього організовано при гуртках Т-ва "С. Г." Секції Хліборобського Вишколу Молоді в Бабичах, Холоєві, Сішні, Половому і Павлові. В тих секціях проводилась нормальна праця згідно з інструкціями ХВМ: під сталим наглядом аґронома, учні-змагуни на курсах готувалися теоретично до практичної управи запроєктованих культур на конкурсних грядках. Збір урожаю з цих грядок був наочним показом успішности праці учнів не тільки для їхніх батьків, але й також для всіх господарів села. За прикладом молоді, господарі почали управляти просапні культури — кормові буряки, кормову моркву, кінський зуб тощо.

При деяких гуртках Т-ва "С. Г." засновано Садівничо-Городничі Секції. Господарі — члени тих секцій — дбали про поліпшення старих садів і вирощування нових згідно з досвідом нового садівничого господарювання. Вони також турбувалися охороною садів від природних шкідників. Так, наприклад, у Сішні та Бабичах члени СГС купили розпилювачі й потрібні хемікалії та обприскували селянські сади. З



Зліва направо: Йосиф Гарасимяк (нач. директор Україн-Банку в Радвхові) і о. д-р Володимир Пелліх.



Аматорський Гурток при чит. "Просвіти" в Радвхові

кожним роком ці секції розширювали свою діяльність та поглиблювали садівничі знання серед своїх членів.

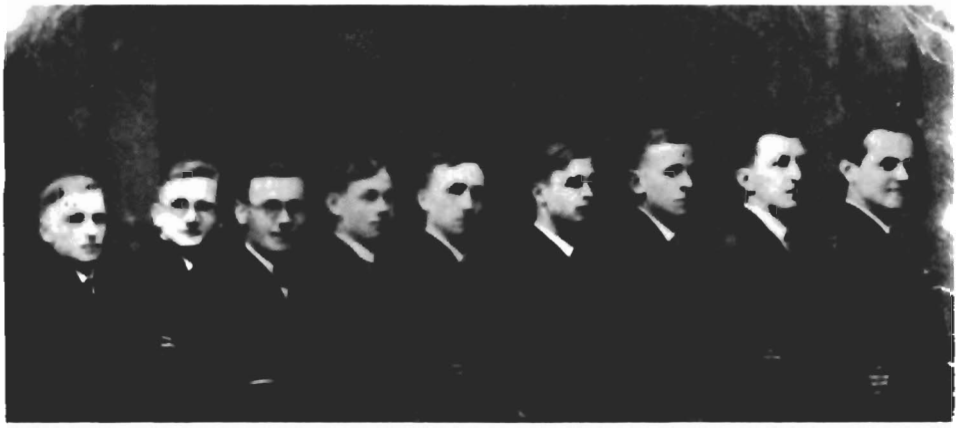
Філія Т-ва "С. Г." особливу увагу присвячувала справі раціональної годівлі молочних корів. Голова філії був водночас керівником кооперативної Районової Молочарні в Радехові, тому він добре розумів, що молочарська кооперація може дати селянинові потрібні йому грошові прибутки. Для цього конечно було вдосконалити годівлю молочних корів, забезпечуючи їх соковитими молокогонними і багатими на білок кормами. Селян заохочувано управляти кормові буряки і моркву, кінський зуб і всілякі мішанки та, зокрема, поправляти свої луки й пасовища. Таким чином молочна худоба на наших господарствах була забезпечена й на зиму відповідними кормами.Великий вклад у цю акцію, поряд з аґрономом М. Гнатюком, дав молочарський технік Дмитро Дмишко.

ЗБУТ СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКИХ ПРОДУКТІВ. На цю ділянку філія Т-ва "С. Г.", у співпраці зі Складницею Союзу Кооператив у Радехові, зосереджувала багато уваги. Ринок тоді вимагав односортного збіжжя, що цінилося вище, як мішанина сортів із селянських господарств. Тому обидві установи проводили акцію вирощування саме односортного збіжжя, передовсім пшениці. Початок акції дав Гурток Т-ва "С. Г." в с. Сішні. Через декілька років Сішно вже доставляло на купецький ринок вагонами свою пшеницю сорту "злотка". За 100 кг тієї пшениці господар отримував на 2 до 3 зл. більше, ніж за місцеву мішанину. Це, звичайно, заохочувало господарів сіяти пшеницю того сорту і ця акція "С. Г." охопила довколишні села.

Збут збіжжя із Радехівщини так розширився, що Сокальський ОСК був примушений збудувати при залізничній станції спеціяльний збіжжевий маґазин.

ЗБУТ СВИНЕЙ. Під час продажу свиней на міській торговиці представники філії Т-ва "С. Г." й української кооперації спочатку часто мали великі неприємності з боку приватних купців-"згінників". Але вперта праця і час показали, що рідна кооперація охороняє селянина від лихварського використовування приватними ділками. Селяни дедалі частіше почали давати відсіч "згінникам" і послідовно передавали в продаж свої свині покупцям-представникам кооперації та "Сільського Господаря". Тому працівники обох установ мали велике вдоволення наслідками своєї тяжкої та клопітливої праці.

Подібно, в розпорядливий спосіб, налагоджено також збут інших сільсько-господарських продуктів: яєць, курей, прядива тощо. Взагалі, напередодні другої світової війни Радехівщина зробила великий поступ у своєму сільсько-господарському, а не тільки культурно-освітньому житті. Це був наслідок розпорядливої співпраці між філією Т-ва "С. Г."



Освітній Гурток української молоді в Радехові. Зліва направо: Макух, Андрій Пелліх, Володимир Дремко, Володимир Василишин, Нападій, Богдан Іванець, Роман Дибайло, НН, Володимир Дибайло.



Драматичний гурток учнів Середньої Школи в Радехові з 1940 р. Сидять, зліва направо, 1-ий ряд: *Ярослав Ґонта, Ольга Селезінка, Володимир Макітра, Надія Набережна, НН,* Стоять: *Роман Набережний, НН, Я. Караван, Ярослав Панчук.*



Аматорський Гурток в Стоянові.

та всією системою української кооперації в Радехові. Протягом останніх років, 1938-1939, головою філії Т-ва "С. Г." там працював інженер-аґроном Андрій Файґель. На цінні результати діяльности наших установ звернув увагу навіть радехівський староста, який на господарських нарадах свого Виділу Повітового інколи говорив полякам: "Звідусіль я чую тільки прохання про субвенції — давай і давай, але праці й хісна з цього немає. Нам треба в українців учитися, як працювати..."

На жаль, усі ці українські здобутки й надбання знищила остаточно совєторосійська окупація, при чому її жертвою впали численні народні працівники, що працювали з народом і дбали тільки про його добробут — культурний і матеріяльний.

Володимир Орвнчук

НАРОДНЯ ШКОЛА ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА В РАДЕХОВІ

Після закріплення польської окупації на Галицькій землі сталися далекосяжні зміни в українському шкільництві. Розвинені ще за австрійського володіння українські школи у всіх селах Радехівського повіту повільно завмирали під обухом невпинних і свавільних розпорядків старости і повітового шкільного інспекторату, хоча ще не було проголошено загального закону про шкільництво. Вишколених та з довголітнім досвідом українських учителів звільнювано або переношено на польські терени, а на їхні місця переселювано поляків не тільки без знання української мови, але й шовіністично настроєних до всього, що українське. Жодні шкільні закони не уповажнювали місцевої адміністрації до таких убивчо радикальних реформ, але їм не протиставилася ніяка вища влада. Чим більше ці адміністратори нищили прояви українського духу, тим більшою пошаною вони втішалися серед своїх співвітчизників і вищої бюрократії. Скарги організованої української громадськости на їхні незаконні витівки ніколи не приносили успіхів — вони, польонізатори, все були праві. Влада найнижчих адміністративних ґномів була необмежена і найвпливовіша, тому все культурно-освітнє й економічне життя повіту було сковане примхами їхнього особистого характеру, насиченого шовінізмом.

Смертоносного удару українським школам завдав новий закон Станіслава Ґрабського з 1924 року про "повшехне" (всенароднє) шкільництво. Той відомий українофоб, лідер "ендеків" (крайньо націоналістичної партії народніх демократів), будучи міністром освіти (1923-26), встановив три роди шкіл: польські, утраквістичні (двомовні) і руські. Цим законом він цілковито знищив українські школи і підтвердив політику польонізації нашого шкільництва, що її вже проводила самовільно державна адміністрація. Збірник Міністерства освіти і виховання ("Школи повшехне Жечипосполітей Польскєй в року школьним 1925/26. Куратория окренґу львовскєґо", стор. 698) про стан народнього шкільництва в Радехівському повіті звітує: польських шкіл — 31, польсько-руських — 22 і руських — 11. Виховуючись у чисто "руській школі", я ніколи не відчував там якогось руського духу, бо, крім предмету української мови, все інше вивчав я польською мовою, а фраза "Муф по польску!...

РІДНА ШКОЛА - РАДЕХІВ

Нє розумєм!" постійно дзвеніла у вухах усіх дітей за весь час навчання. Учительками, а було їх дев'ять, були виключно польки. Такі це були руські школи. Не кращий стан існував у двомовних школах.

За бутафорною термінологією про три роди шкіл, що нібито мали на меті заспокоїти потреби освіти українських і польських дітей, крився проречистий блеф — спроба замаскувати справжні наміри уряду, а саме: ліквідацію українського шкільництва. В повіті була велика перевага українського населення. Польська меншість, що роками співжила з нашим народом, затратила свою національну ідентичність, не говорила по-польському, ходила до наших церков (бо костели містилися далеко в містах і містечках) і дедалі зменшувалася внаслідок мішаних подруж. Колонізація сіл польськими осадниками розпочалася щойно після 1926 р. і то її штучний ріст був успішно гальмований революційним підпіллям. Для кого ж тоді треба було насильно насаджувати польські школи, якщо польських дітей було обмаль? Авжеж, ціллю такої шкільної політики було тільки деправувати українські дитячі душі, відривати їх від тугого національного кореня і виповняти їхні невинні, гнучкі, нескристалізовані уми леґендами про геройські подвиги з історичного минулого "могутньої" Польщі, прищеплювати "шляхетську" польську мову, впоювати зневагу до рідної мови як "хлопської мови", щоб таким робом, якщо не вдасться виховати дитини на льояльного польського громадянина, то принаймні притупити гостроту її національних почувань та зламати глибоко вкорінену ненависть — а тоді панування окупантів буде запевнене без труднощів.

БОРОТЬБА ЗА РІДНІ ШКОЛИ

Виросли нові пекучі, здавалось, непоборні перешкоди, що їх спричинив і накинув українським батькам закон Ґрабського. Журба всієї громадськости за виховання дітей стала нерозривною, діймаюче клопітливою часткою їхнього буття. В громадськості було жагуче прагнення усамостійнити рідне шкільництво і виховати дітей у національному дусі, передати їм цінні традиції своєї історії, розвинути знання рідної мови, засвоїти їм гордість і пошану до прадідівської віри і таким чином створити повноцінних, національно зрілих громадян своєї спільности. Щоб виконати таке нелегке завдання, треба було розв'язати дві основні проблеми — видобути дозвіл від влади і роздобути грошеві засоби. Перша розв'язка залежала виключно від волі сторонніх, вороже настроєних установ, друга тяжіла на плечах самої громадськости. Влада



Комерс після посвячення прапору "Рідної Школи" в Радехові, 1936.



Дитячий хор "Рідної Школи" в Радехові.



Масковий баль 1935 р. в Радехові.



Костюм учня "Р.Ш." Артема Купчинського, вирізнений на масковому балі 1935 р. в Радехові.



Дитячий садок у Радехові. Садівничка — Цеся Юрків-Купчинська. Парох о. Зінкевич.

ставила неймовірні перешкоди, бо не тільки зволікала з видачею дозволів на оснування таких шкіл, але й у виняткових випадках, коли по великих трудах і безупинних проханнях такий дозвіл одержано, не затверджувала вчителів з причин тільки їй відомих і школа не могла існувати.

Журнал "Рідна Школа", виданий Українським Педагогічним Товариством у Львові, за 1926 р., на 22 стор. пише таке: "В 1925/26 шкільному році не змінила шкільна влада свого поступування супроти "Рідної Школи", бо не дала дозволу на створення ні одної нової приватної школи, незважаючи на те, що неполагоджені прохання лежать у неї від кількох літ. До цих домагань прибуло кілька нових, а саме: з Коломиї, Чорткова, Посвержа й ін. Також роблено перешкоди збірним лекціям, що відбувалися в деяких місцевостях, з яких внесено прохання о дозвіл на відкриття приватної школи під фірмою "Рідної Школи", як у Печеніжині, Мишині й ін. І цього року заборонено деяким учителям учити в школах "Рідної Школи", без подання якоїнебудь причини".

Існування школи було нерозривно пов'язане теж з внутрішньою наснагою і виявом пульсуючих почувань серед самої громадськости, як: її психологічне сприймання, вимір завзяття, любови й жертвенности, масова піддержка чи вузький круг ідейно спаяних, зацікавлення чи байдужість; а на це все впливали кожночасні економічні умови. Саме від цих основних психологічних чинників залежало життя українських шкільних установ і ті чинники вирішували про їхню довготривалість або повільну загибіль.

Патріотична громадськість м. Радехова, окрилена любов'ю до наростаючої молоді, свідома важких фінансових навантажувань і урядових перешкод, таки розпочала боротьбу за рідне шкільництво, що безперервно тягнулася аж до розвалу польської держави. З цією метою зорганізовано 1924 р. виховне тіло п. н. Кружок "Рідної Школи" з правом діяння на весь повіт. Це товариство всеціло і виключно організувало приватні школи й опікувалось ними. До першої "старшини Кружка" вибрано таких осіб: д-р Ярослав Селезінка — голова, о. д-р Володимир Пелліх — заступник голови, Степан Литвин — секретар, Роман Косар — касир. В цілому цей Гурток (чи, як тоді називали: Кружок) складався із 149 членів. Основуючи школи, його управа покладала великі надії на всенародню жертвенність інтеліґенції, міщан і селян. Це ж зрозуміло, бо учнями шкіл були діти міста і сіл повіту. Надії на всенародню фінансову консолідацію були обосновані досвідом зі спонтанної повітової збірки для Головної Управи "Рідної Школи" у Львові ще попереднього року, яка то збірка принесла 1865.25 дол. Якщо громадяни повіту щедро фінансують загальноукраїнське шкільництво, то вони ще палкіше й великодушніше заопікуються освітою своїх власних дітей — так переконливо міркувала старшина-управа.



Посвячення прапору "Рідної Школи" в Радехові.



Прапор "Рідної Школи" в Радехові.



Група дітей народньої школи "Р.Ш." в Радехові на Святі Молоді у Львові, 6 червня 1937 р.



Балет "Рідної Школи", 1936/37.

Пригляньмося ближче цим суспільним верствам. Місцева професійна інтеліґенція того часу була нечисленна — два священики, два адвокати, два лікарі, один інженер-геодезист, група емеритованих урядовців і вчителів та працівники кооперації. Міщани не були надто заможні, однак сприяли національним починам. Одного їм не можна простити, а це — легковаження торгівлі. За весь час австрійської влади і польської окупації вони не виплекали незалежного купецького стану і торгівля міста скупчувалась виключно в жидівських руках. Щотижневі ярмарки (в понеділки) притягали до міста тисячі наших селян, які випродували господарські продукти і змушені були віддавати прецінний, важко запрацьований гріш у чужі руки, бо не було ані наших посередників-торгівців збіжжям, ані власних крамниць. Навіть шахраї-картярі, що облягали ринок і обіцяли прохожим за одну марку (чи пізніше — за злотого) подвійний виграш, були поляки і "витягали" гроші від нашого добродушного селянина. Такий жалюгідний торговельний стан підважував основи всенаціональної жертвенности. Українська торгівля ґарантувала б найтривкішу і найсильнішу фінансову базу для національних установ і облегшила б непосильний тягар старшині рідношкільного Гуртка.

Селянство в загальному було жертвенне, дорожило вихованням молоді і допомагало, хоч і скромними але постійними датками, однак в тому часі воно переносило важкі удари господарської кризи й інфляції. Змінливий, хаотичний економічний стан безупину підтинав його матеріяльну міцність. Коли, напр., по осінньому зборі селянин продав 100 кг пшениці, то з весною за ці гроші він міг купити лише один буханець хліба. Це спричинювало велике недовір'я до марки (тодішня одиниця польської валюти) і кожний намагався виміняти її на доляри, хоч не все мав успіх. Цей нестерпний, підривний, нищівний і болючий стан через декілька років поправився, коли уряд відтягнув марку і встановив на її місце "злотий". (Згаданий рідношкільний журнал свій звіт пожертв по повітам на цілі Головної Управи "Рідної Школи" подає тільки в долярах). Наші суспільні верстви, хоч позбавлені заможних меценатів і великодушних філянтропів, хоч розчавлювані неконтрольованим інфляційним господарюванням держави, творили матеріяльне ядро, завдяки якому розвинулося рідне шкільництво.

Найпершим і найважливішим завданням старшини Гуртка було видобути дозвіл на оснування гімназії. Коли по довголітньому очікуванні й "оббиванні порогів" бюрократів їй не вдалося цього здійснити, старшина "обійшла" закон і влаштувала приватні гімназійні курси. Плянували розпочати науку в найнижчих клясах, а відтак, зі зростом кількости учнів поширювати навчання у вищих клясах. Про них не маємо писаних документів, а скупі вістки від живих свідків не дають повного образу діяльности. Навчання відбувалося в старому церков-

ному будинку біля церкви, де навчали два магістри філософії Львівського університету. Одним із них був Шпорлюк, мабуть з Кривого. Учнями були діти заможніших селян. Курси були доволі популярні, бо там навчались також діти з Волині. Мені відомі прізвища лише двох дітей з Горохова: Володимир Щербаківський і його сестра Катря. Курси проіснували тільки два роки. Внаслідок недостаточної кількости учнів не можна було покрити винагород для учителів, а що й додаткових фондів також не було, то ці курси самоліквідувались у 1926 році.

Перша спроба забезпечити молодь середньою освітою — це найяскравіший вияв шляхетних і патріотичних почувань її основників, бо хоч може й були вони свідомі, що суворої дійсности їм не вдасться подолати, однак уперто протиставились їй, надіючись на остаточну перемогу.

ПРОМИСЛОВА ШКОЛА

Причини невдачі старшина Гуртка "Рідної Школи" довго обмірковувала і врешті переконалася, що батьки також не дуже радо посилали дітей, бо наука була розрахована на довгі роки і, по її закінченні, дитина крім освіти не набувала ніякого практичного звання, з якого могла б жити. Цей практичний підхід батьків до освіти спонукав старшину організувати другий зразок української школи, що в коротшому часі ґарантувала б набуття професійного звання, а відтак праці. І так виросла нова Промислова школа. Влада не ставила цій спробі ніяких перешкод. Основано її 15 травня 1926 року. Вже від своїх початків вона мала успіхи і проіснувала до падіння польської держави. Завданням школи було вишколювати висококваліфікованих ремісників: слюсарів, столярів, будівничих, мулярів і електротехніків. На початок запроваджено слюсарський відділ. Інші відділи пляновано організувати в міру зростання фондів (на закупівлю нових машин) і напливу учнів. В якій мірі цей плян здійснювано і скільки відділів розбудовано при школі, мені точно не відомо через відсутність шкільних звідомлень. Фахову (вишкіл ремісників) і педагогічну (теоретичну підготовку) опіку над школою перебрала на себе Головна Управа "Рідної Школи" у Львові, бо це була перша того роду школа в Галичині, затверджена владою, і товариство хотіло поставити її на високому рівні навчання та притягнути учнів з-поза повіту. Навчання розпочато в підвалі Народнього Дому. По році придбано власний дім і школу з машинами перенесено туди.

Практичне знання учні набували вдень, працюючи в майстерні під вправним керівництвом кваліфікованих інструкторів-майстрів, а вечорами, три рази на тиждень, доповняли науку теоретично. До програми навчання, крім фахових предметів, що теоретично поглиблювали знан-

ня, включено теж історію кооперації та українську мову. Ці два предмети викладав Миськів, повітовий організатор кооператив. Як бачимо, виховно-навчальний курс мав на меті вишколити не тільки фахових ремісників, але й оформити їхню національну свідомість. На вечірні курси ходили не тільки учні школи, але й теж деякі ремісники, т. зв. "термінатори", себто ті, що кінчали науку в майстрів інших звань, поза школою.

Організування розпорошених ремісників і виховна опіка над ними вказують на дбайливе національне самозбереження доростаючої молоді. В школі навчали: Іванець, Вишинський, Шеремета і згаданий Миськів.

Долею школи цікавились теж брати-еміґранти в ЗСА. Залишивши Польщу, вони найкраще знали всі насильні колонізаційні наступи уряду на українське шкільництво, тому постійно допомагали цій школі. Стараннням Павла Ленчука 1926 р. основано в Нортгемптені "Запомоговий Комітет Радехівського Округа" з виключним завданням придбати фонди на купівлю машин для школи. Першу жертву (д-р Лука Мишуга жертвував 250 дол.) негайно вислано на адресу школи і за ці гроші куплено модерну токарню. Збагатившись таким неоціненним знаряддям, учні школи вже мали можливість вивчати техніку обробки металів (це була перша така машина в місті), поширити обсяг праці на скомплікувані направи, виготовляти нові частини приспішеною скорістю і таким чином помножити доходи верстату.

Благородні серця земляків допомагали матеріяльно своїм братам не тільки розбудовувати рідне шкільництво, але й інші культурно-освітні тривалі пам'ятки по селах. Я обмежуся тільки одним прикладом — будовою читальні "Просвіти" в Кривім. Це село до приходу о. Івана Набережного, здавалось, було нездобутою твердинею москвофільства, а відтак рабського плазунства польській партії Безпартійного Бльоку (ББ). Панотець І. Набережний розпочав преважку національно-освідомну працю, яка докорінно змінила обличчя села, і звідтіль ворожі ідеологічні й політичні осади зовсім випарували. За допомогою своїх парафіян він також збудував читальню. Великим помічником для нього в цій праці був Дем'ян Горбач, який в ЗСА змобілізував своїх земляків і вони скромними лептами вивершували стіни читальні. В листі до Горбача о. Набережний писав: "В часі тяжкого досвіду, коли наш край знесилений в обіймах чужинців, станули ми, свідомі громадяни села Криве коло Радехова, до роботи як борці за народню честь і волю. Ми не могли глядіти на це, як на нас показували пальцями тому, що ми з села, в якім віддавна загніздилася була народня зрада, підлота й гниль. Ми постановили стерти п'ятно ганьби в рідній місцевості та взялися ревно до діла. Згуртовані в народніх товариствах — читальні "Просвіти" й кооперативі "Самопоміч", — ставили ми перші кроки до



Слюсарсько-промислова школа в Радвхові. Стоять, зліва направо: управитель верстату Франц Патек, організатор кооператив Семен Миськів, голова УПТ "Рідна Школа" д-р Ярослав Селезінка, голова Надз. Ради кооперативи "Кредитово-торговельна с-ка" о. д-р Володимир Пелліх, дир. Кирило Лех, урядовець Андрій Шеремета.



Учні промислової школи в Радехові на подвір'ї слюсарні "Промисл". Клячить зліва В. Боярський.

цілі, але без рідної домівки, в якій була б "своя правда, і сила, і воля", робота наша була утруднена. Проте спільними зусиллями, при значній допомозі добрих людей з Америки й таки місцевих добродіїв, поставили ми на парафіяльній площі просвітянський дім".

Через рік опісля цю читальню староста звелів закрити, звинувативши управу в підривній революційній діяльності, а її найактивніших членів арештувати. З того приводу о. Набережний вислав до Горбача ніжно-братерського листа, якого підписали теж усі члени управи (Петро Шавалюк, Павло Лепех, Ізидор Гавришків і Василь Михайлишин), та дякував йому і всім землякам за постійну допомогу, а про долю читальні так інформував: "Засилаєм Вам повищу подяку дещо спізнену, з причин може Вам відомих. Життя культурно-освітнє в нашім краю є під сильним натиском польської влади в теперішній порі. З того приводу і читальня "Просвіти" в Кривім задрожала в своїй освітній праці, сліджена остро поліцією. Польська влада закидає нам, що під покровом читальні "Просвіти" в Кривім виховуєм Українську Військову Організацію. Результатом сего закиду сталось те, що арештовано п'ять хлопців — членів читальні, а саму читальню завішено в діяльності. Тим самим припинилась дещо праця в читальні і ми були змушені спізнитись з повищою подякою..."

Хоч ця коротка згадка про культурну працю села Криве не пов'язана з шкільництвом, однак я зумисне використав кореспонденцію, щоб підкреслити, яку важливу ролю сповняли американські брати у багатогранних починах на рідних землях, як вони дорожили ними і як дбали про національно-творчий розвиток на батьківщині. Роблю це теж тому, щоб словами тодішніх громадян, що задихались у стінах гнітучої, тісної тюрми, яку перезвано на "Малопольску", передати під'яремне, жалюгідне, нестерпне і принизливе становище населення нашої вужчої батьківщини.

НАРОДНЯ ШКОЛА

До найвеличавіших здобутків старшини Гуртка "Рідної Школи" треба зарахувати семиклясову Народню школу ім. Т. Шевченка. Цей дарунок старшини для наростаючої молоді став усегромадською гордістю і символом перемоги над ворожими нищівними гальмами. Як перлове намисто вивищує в дівчини почуття себеважности, привертає до неї увагу її подруг і робить її особливо замітною, так і школа вирізнила Радехівський повіт, висунула його на перше місце серед усіх інших, піднесла загальний престиж громадськости і стала зразком для наслідування в інших повітах. Це ж була одна з перших українських шкіл, що перемогла бар'єри й опромінила надією усіх патріотів.

Заходи в цій справі тривали понад один рік і зустрічали дуже

багато перешкод. Щоб побороти вперту відмову місцевої адміністрації, старшина запросила на підмогу Головну Управу у Львові. По спільних і докучливих домаганнях кураторія шкільництва остаточно поступилася і видала дозвіл. Основано цю школу 1927 р. і серед змінливих фінансових коливань вона працювала повних дванадцять літ, себто до 1939 р., коли то польську окупацію замінив новий поневолювач — совєторосійський. До школи ходило щороку яких 150 дітей з Радехова і повіту. Її річний бюджет становив 9000 злотих. Мала вона також невеличку дитячу бібліотеку, що доповняла і розширювала обрії знання дітей. Школа приміщувалася в залях будинку Народнього Дому, а навчали в ній наступні вчителі: о. Михайло Зінкевич (даром), Микола Нападій — управитель школи, Іван Головчук, Іван Баран, Ольга Новицька і Галя Мазяківна. Здоров'ям дітей опікувався безплатно д-р Роман Мотлюк. Платні учителів були дуже скромні — вагалися між 60 і 120 зл. місячно. (Початкуючий польський учитель починав від 180 зл. на місяць). Ця мінімальна винагорода ґарантувала їм тільки веґетування. З досвіду знаю, що платню інколи виплачувано неточно, тому вчителі не раз опинювалися в прикрому становищі. Але й такі випадки не захитували їхньої психічної рівноваги та не вносили зневіри. Усі вони були молоді, життєрадісні, наснажені любов'ю до народньої справи, удари долі сприймали як тимчасове, скороминуче лихо і вірили, що наступний день стане світлим празником. Вони не тільки навчали, але й присвячували свій час на національно-освідомний і фізичний розвиток дітей, працюючи з ними в позашкільних годинах в розривково-імпрезових і спортових гуртках.

Оскільки школа не мала власного постійного фонду, відсотки з якого покривали б біжучі видатки, старшина Гуртка "Р.Ш." мусіла приготовляти плян і вирішати, в якій формі та якими методами праці переводити збірку і, вкінці, намітити фактори для її здійснення. Праця незвичайно важка, бо була пов'язана з найширшими суспільними верствами, розпорошеними по всій території повіту. Письмові обіжники, адресовані до всіх культурно-освітніх товариств, що їх старшина часто висилала, пригадували громадськості обов'язок супроти рідних дітей. Однак самі заклики ніколи не спричиняли самочинного і добровільного напливу пожертв. Щоб зібрати їх, на кожному місці мусів бути присутній "збірщик". Обіжник облегшував доручену працю збірщикові, однак не виручував його. Цим клопітливим завданням турбувалась теж старшина і тому організувала кадри збірщиків по цілому повіті.

Тепер пригляньмося докладніше цим вірним платникам до шкільного фонду і методам праці збірщиків. Інтеліґенція міста добровільно оподатковувала себе у висоті 1% від місячної заробітної платні. А тому що вона була нечисленна, невелика збірка покривала лише дрібну частину видатків. Старшина щороку доповнювала її додатковою пуб-

лічною збіркою перед Різдвом, яка приносила тисячу злотих. У 1937 р. староста заборонив переведення такої збірки в майбутньому і тому надщерблений бюджет школи треба було латати палким апелем до великодушних людських сердець, що завжди завершувався успіхом. На кожний шовіністичний вибрик влади громадськість відповідала подвійною жертвенністю і, таким чином, паралізувала її підривні наміри.

Селяни своєю щедрою і постійною допомогою зміцнювали фонд. Звичайно, в осінніх місяцях, по зібранні плодів, збірщики виїжджали на села, збирали господарські продукти (пшеницю, жито), а відтак продавали їх торгівцям. Збірщиками були студенти і свідома сільська молодь. Усі ті, що жили в золотій, щедрій на дари галицькій осені зі зливними дощами, що перетворювали сільські дороги в потічки з болотистим намулом, напевно оцінять важку працю збірщиків. Не раз доводилось їм перевантажувати мішки цінного збіжжя з одного воза на другий, бо коні не могли витягнути його з болота, хоч самі збірщики з усіх сил попихали перевантажений віз. Але такі клопітливі ситуації не послаблювали їхньої рішимости далі проводити збірку, а навпаки, вид багатих дарів, що ущерть наповняли драбини воза, ще більшою мірою підбадьорював їх.

Не можна промовчати добродійної праці заокеанських радехівських земляків, які дружньо співпрацювали зі старшиною рідношкільного Гуртка і постійно латали його бюджетні недобори. Як високо українське суспільство цінило безмежну відданість земляків-еміґрантів справі шкільництва, засвідчують наступні думки редактора журнала "Рідна Школа" в статті *Сила "Рідної Школи"*. Там сказано: "Рідна Школа" є тим середником, що лучить минуле з майбутнім, що об'єднує народні атоми, лучить у нероздільну ідейну зв'язь кожну порошинку народу, де вона не була б. Це бачиться наглядно, коли кинути оком на життя української еміґрації: зарібкова, політична, чи яка інша, вся вона по своїм силам дбає про "Рідну Школу", бо зложену для неї підмогу вважає за одну з можливостей праці для нещасного, але коханого "Старого Краю". На чужині вона, ця українська еміґрація, навчилася цінити самостійну працю народу, підгляділа, яка думка царить у світі: що народ, який не вніс би від себе ніяких рідних цінностей у вселюдську культуру, став би народом-непотребом..."

Ці теплі, докраю зворушливі слова відносяться теж до нечисленного гуртка радехівських земляків, які, хоч жили в "Новім Краю", однак думали і працювали для "Старого". На підставі їхнього листування бачимо, що вони вже з перших днів існування школи організовано допомагали їй. На жаль, я не можу подати особового складу перших комітетів, бо списки старшини були загально адресовані "До рідних братів". Щойно з 1927 р. на списках подаються прізвища членів комітету і щедріших жертводавців. Тоді в Ньюарку до Радехівського допомого-

вого комітету для несення помочі "Рідній Школі" належали: Текля Горбач, Текля Дибайло і Марія Омелянчук. Комітетові використовували для збірок різні товариські й родинні події: хрестини, уродини, вінчання, забави, річниці з особистого життя, що звичайно приносили між 20 до 100 дол. з кожної нагоди. Це вже була велика допомога. (Тоді вартість доляра вагалася між 6-8 злотих). Сума 20 дол. покривала місячну платню одного учителя. Постійними щедрими жертводавцями були: Анна Кішкаль, п-і Ґулька, Іван Дибайло, Гнат Брик, Данько Горбач, д-р Лука Мишуга та інші. Найщедріше жертвував д-р Мишуга.

Земляки за океаном дуже живо реаґували на всі нестатки школи. Чим тяжче було становище школи, тим чуйніше і сильніше ці потреби промовляли до їхніх сердець і пожертви подвоювалися. На лист інж. Г. Герасимовича до п-і Горбач з 7 липня 1937 р., в справі заборгування і завдання школи, Комітет відповів найсердечнішим дарунком в сумі 200 дол. В листі сказано: "Через звісну Вам господарську скруту наш Кружок попав дійсно в великі матеріяльні труднощі і довги нашого Кружка сягають нині коло 6000 зл. Тепер щораз тяжче приходиться нам продовжувати наше діло, бо щораз більше стрічаємо труднощів. Ми не зражуємося, однак, цим великим лихом і школу стараємося вести дальше, бо бачимо, що школа ця сповняє своє велике національне завдання, виховує дітей в своїй рідній мові і в національному дусі на добрих громадян нашого народу і зберігає їх перед денаціоналізацією, яка, звичайно, скоріше приймається по містах і містечках. Крім звичайної науки, діти в школі вчаться теж науки кооперації, мають при школі свою кооперативу, різні забавові Кружки, уладжують рік-річно концерти в честь свого патрона Тараса Шевченка, дитячі вистави і т. п., а в останнім місяці, червні 1937 року, гурток дітей їздив до Львова на Свято Молоді Рідних Шкіл з цілого краю.

В минулому році поведено теж акцію за зібранням фондів на будову власного дому для школи. Для цього вибрано спеціяльний Комітет, видано відозву до громадянства, зладжено відповідні грамоти для жертводавців і т. п...."

Велетенські фінансові навантаження, що їх добровільно брала на себе старшина Гуртка, тяжкі умови праці, серед яких здійснювано ідею національного виховання, ускладнені стосунки з владою та її безконечні перешкоди, спрямовані на підкошення нестримного процесу відродження взагалі, а рідного шкільництва зокрема, вимагали непересічних індивідуальностей з твердим, невгнутим характером, щоб це все побороти і перевести ідею в життя. Завершені надбання саме підтверджують, що старшина була обдарована тими шляхетними рисами характеру і завдяки їм вона станула на прю за душу рідної дитини і з нерівного бою вийшла переможцем.

Зі збереженого листування віднотовуємо прізвища нечисленної

групи осіб, що були постійними, непорушними, "залізними" членами старшини за всі роки існування рідношкільного Гуртка. Їх щороку переобирають, але завжди обтяжують різними змінними функціями. Переобирали їх тому, що вирізнялись вони отими особливими чеснотами характеру, проявляли організаційну кмітливість, завзятість, впертість і невгасаючу любов до дітвори. Як чільні громадяни, вони служили прикладом для всіх своїх співгромадян і великодушно жертвували. До цієї ланки ревних і взірцевих працівників належали: д-р Ярослав Селезінка, о. д-р Володимир Пелліх, о. Михайло Зінкевич, інж. Григорій Герасимович, Марія Вознякова, Михайло Панасюк, д-р Роман Мотлюк, дир. Омелян Сполітакевич, Дмитро Дибайло, Роман Дибайло, Юлія Сеницька, Кирило Лиховид, Пилип Луців Шумський, Володимир Пігович, Софія Маркова, Михайло Сухнацький. Якщо я не згадав когось із тих, що належали до цієї категорії українських громадян, то тільки тому, що їхніх прізвищ нема в цих і так неповних документах. Тут треба додати згадку про те, що до основних завдань рідношкільного Гуртка (чи, як тоді казали: Кружка) належали теж дитячі садки, які в 1930-их роках буйно розквітали по всьому повіті. Їхньою організацією та вербуванням учительок займалась виключно Марія Возняк — привітна, лагідна, ввічлива і тактовна пані, дружина адвоката Василя Возняка.

Саме завдяки таким ідейним, безкорисливим людям українська громадськість Радехівського повіту могла опертися асиміляційному тискові, що його на кожній ділянці життя виконувала окупаційна влада з допомогою чужонаціонального зайшлого елементу. Тим більшою трагедією тих працівників і всього українського народу була заміна польської окупації совєторосійською, що, буквально, одним ударом змела з лиця землі всі самобутні надбання нашої громадськости, здобуті такою великою ціною власних зусиль і засобів. І цього ми також не сміємо ніколи забути



Доріст "Рідної Школи" в Стоянові. Посередині опікун Володимир Оренчук. Таблицю держать: з лівого боку Степан Зузак (тепер священик у Канаді), з правого — Степан Ткачик.

Степан Мудрик-Мечник

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ У РАДЕХІВЩИНІ

Богдан Казанівський у своїх спогадах "Шляхом Леґенди"[1] і Володимир Макар у збірнику "Бойові Друзі"[2] подали багато цінного матеріялу про розвиток та діяльність ОУН у Радехівщині. Богдан Казанівський був організаційним референтом Повітової Екзекутиви в Радехівщині, а Василь Турко — активним членом ОУН. Вони вказали на те, як ОУН в Радехівщині розпочала свою працю й подали ряд імен патріотів і піонерів цієї діяльности, які в боротьбі за нашу державність не жаліли нічого, включно з молодим своїм життям.

До перших, які внесли дух ОУН в Радехівщину, треба ще додати Петра Сайкевича, родом, мабуть, з Немилова. Він був членом Крайової Команди УВО (бойовим референтом), а відтак провідним членом ОУН, близьким співробітником полк. Є. Коновальця. Петро Сайкевич та Богдан Кравців поставили початки для підготовки ОУН в Радехівщині. Активну працю ОУН в Радехівщині почали Юрій Березинський, сестри Кравців і В. Дибайло.

Богдан Казанівський і Василь Турко були на декілька років старші за мене. Моя активна праця в ОУН почалася в другій половині 1937 р., після масових арештів за протиколонізаційну акцію.

Однієї ночі, в квітні 1937 р., згадана акція була виконана членами ОУН в селах Кривому і Щуровичах. Польська поліція не припускала, що ОУН в Радехівщині спроможна на щось подібне. Поліційні знавці в Кривому виміряли висипану могилу і обчислили, що до насипання такої маси землі протягом двох годин мусіли спричинитися не менше двадцяти фірманок і понад сто людей. Тоді польська поліція провела в Радехівщині масові арешти. Були арештовані й невинні люди, яких пізніше звільнено. Рівночасно з арештами поліція намагалася чинити

---

1. Б. Казанівський, *Шляхом Леґенди* (Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1975).

2. В. Макар, "Спомин В. Турка", *Бойові Друзі* (Торонто: Видавнича Спілка Гомін України, 1980).

моральний терор на всіх українців. На щастя, поліції не вдалося арештувати двох цінних для ОУН людей: Володимира Лобая-Вугляра, повітового провідника ОУН, і Миколу Свистуна-Ворона, члена Повітової Екзекутиви. Володимир Лобай походив зі Стоянова, Микола Свистун з Ордова. Тоді я Лобая особисто ще не знав, а з Миколою Свистуном я був тоді вже знайомий. Був я також особисто знайомий з членом Повітової Екзекутиви Михайлом Тупицею — до його арешту. Для конспірації своєї діяльности, Тупиця і Свистун займалися купецтвом і мали крамниці в Радехові.

Микола Свистун наполегливо намагався заповнити місця арештованих членів ОУН. Нема й сумніву про те, що поліція вірила в спаралізування ОУН. Думаю, що Микола Свистун вже тоді жив нелеґально. Поступування польської влади супроти українців, як також міжнароднє політичне становище, заставляли українців цікавитися політичними подіями, а молодь шукала дороги до ОУН. Про діяльність М. Свистуна в поповненні мережі ОУН молодими людьми мені стало відомо дещо пізніше.

В своєму спогаді про ОУН в Радехівщині подаю повні прізвища тільки тих людей, які вже не живуть, або які перебувають на еміґрації. Хочу розпочати від свого села, Кривого.

В 1932/33 рр. в Кривому арештували маляра Володимира Каплуна за приналежність до ОУН та Ілька Гавришкова, Павла Загоруйка і Дмитра Кушинського. Не пригадую собі, які вони одержали вироки. В цей час я був учнем у Радехові. Після другого арешту Дмитра Кушинського остались в селі кілька старших людей, які були втаємничені в справи ОУН, але вони формально не були членами. До цього часу я належав до тих молодих, які були в підготовці, і був втаємничений тільки в деякі справи. Про мене вже знали десь у проводі району і повіту. В травні і червні 1937 р., після складних перевірок, я став членом ОУН. Тоді Криве належало — в структурі ОУН — до Оглядова. Мій зверхник з Оглядова дав мені завдання підготувати в члени ще кількох хлопців мого віку. За деякий час він мене повідомив, що зо мною хоче говорити хтось з "верхівки", подавши день і годину, в якій я повинен зголоситися в с. Дмитрові. Там на мене чекав Микола Свистун. Він відразу, після привітання, став розпитувати мене про деякі справи. Мені стало ясним, що він про мене і про село Криве добре поінформований. Свистун докладно розпитував про українців — моїх шкільних товаришів і довідувався, хто на мою думку надається до підготовки в члени ОУН. Тяжко все пригадати, але ця розмова мала для мене тоді велике значення. Запам'яталося лише, що він сказав мені не анґажуватися ані в хорі, ані в аматорському гуртку та, непомітно, зовсім відійти від них. Він, мабуть, на моєму обличчі побачив здивування і сказав коротко: "Для вас є інша дорога, ніж співати і танцювати".

***

Загалом, в ОУН був тиск на такі обов'язки: а) вивчати характери молодих людей і підготовляти їх до ОУН; б) активізувати гуртки самоосвіти, поширювати ідею державности, плекати культ української зброї, культ героїзму, відзначати всі наші національні річниці, брати участь в походах на козацькі могили, на Підлисся тощо; в) далі вести акцію за зміцнення українських кооператив — "український гріш в українські руки". Що два тижні ми робили сходини, на яких обмірковували всі поточні справи. З бігом часу на мене почали накладати більші обов'язки й передали провід району. Влітку 1938 р. я мав ще раз нагоду говорити з Миколою Свистуном. Наприкінці 1938 р. стало відомо про арешт Володимира Лобая-Вугляра, а на початку 1939 р. рознеслася вістка про поліційну облаву в Ордові, про перестрілку з поліцією і про те, що ранений Свистун-Ворон попався в руки поліції. Для нас, що знали д. Ворона, це був великий удар. Фактично Радехівщина була організаційно обезголовлена. В Радехові Роман Левицький організував юнацтво ОУН, але в той час юнацька мережа ще не була поширена по районах повіту. В серпні 1939 р. поліція довідалася про місце перебування членів ОУН, які вже довгий час були в підпіллі, а саме: Микола Лисак із Щурович, Іван Войтович із Завидча і Володимир Білостоцький з Руденка. Поліція з Радехова, Лопатина і Щуровичів обступила на Степанівці стодолу, в якій були згадані друзі, і почався бій. Коли поліціянти запалили стодолу, тоді звідтіль залунав спів українського національного гимну... і всі вони там згоріли, але не здалися живими в руки ворогові. Серед загалу українців наростала лють на поляків за їхні злочини, а члени ОУН почали голоситися на охотників зробити напад на станицю поліції в Щуровичах і Лопатині. В цьому напруженні прийшов день 1 вересня 1939 р. і вибух німецько-польської війни. За два тижні ми вже бачили втікачів — гурти польських вояків. Члени ОУН почали їх роззброювати. В Оглядові дійшло до перестрілки, в якій загинув підстаршина польської армії. В Радехові знаходився ще не зовсім здеморалізований полк артилерії і його командир хотів знищити Оглядів. Були вістки, що граф Станіслав Бадені заспокоїв цього полковника. 17 вересня стало відомо, що Червона Армія перейшла кордон Польщі та, мабуть, через тиждень опісля її частини вже були в Радехівщині. Незабаром почали повертатися члени ОУН, які перебували в польських тюрмах. Ми всі були раді, що вони все щасливо пережили, але вони самі були свідомі того, що під московською окупацією їм не можна залишатися. Вони мали вже свої пляни, полагодили особисті й родинні справи та відходили за Буг, тодішній кордон між СССР і Німеччиною. З тих членів ОУН, які сиділи по тюрмах, ніхто не остався на місці і не включився в місцеву мережу ОУН, бо всі вони були надто відомі.

З приходом більшовицької армії прибула також партійна бюрократія, що почала організувати місцеву адміністрацію. Приїхали також службовці НКВД. В Радехові вони зараз після свого прибуття арештували д-ра Ярослава Селезінку і Панасюка. Панасюк після закінчення війни повернувся із заслання, а д-р Селезінка загинув.

Більшовики зразу почали володарювання з великою пропаґандою, мовляв, Червона Армія визволила західніх українців від панського гніту. Радехівський повіт поділено на два райони: Радехів і Лопатин. В районах почали високим тиражем видавати газету і поширювати її по селах. В деяких селах ще перед приходом совєтської армії самочинно створилася українська міліція. Деякі міліціонери були членами ОУН і носили синьо-жовті опаски. Як розліталася Польща, в кількох селах, крім роззброювання польських вояків, вивішено наші національні прапори. На це насамперед звернули увагу працівники НКВД і почали цікавитися тими селами й людьми. Тим часом ОУН видала доручення збирати й маґазинувати всю зброю. В Радехівщині не було активних комуністів, які були потрібні для приїжджих зі сходу москалів та членів компартії — українців. Крім місцевих комуністів-жидів почали випливати на поверхню життя також спекулянтські і кримінальні елементи. ОУН видала вказівки, щоб її члени та всі добрі українці йшли до праці в різні ділянки життя і державної адміністрації, щоб допомагати своєму народові. За кілька тижнів уже функціонував більш-менш справно апарат окупаційної влади. Представники комсомолу робили в кожному селі збори молоді і приготовляли свою організацію. По кооперативах не було жодних товарів, лише багато горілки, яку привезено зі сходу. Кожної суботи представники совєтської влади вміли влаштовувати забави з танцями й алькоголем. Говорили, що совєтська влада покінчила зі старими звичаями і що молодь має бути вільною, не слухати батьків. Члени ОУН зрозуміли, що мають до діла із зовсім іншим типом окупанта, як була Польща. Поляки провадили все по-дурному, просто забороняли бути українцем і дражнили національні почування нашого населення. Московські більшовики на галицьких землях дуже голосно підкреслювали радянськість України і назву українець, але відразу почали обкрадати і нищити українську душу. Керівні члени ОУН це скоро схопили і почали серед молоді широко розвинену усвідомляючу акцію. Загал членства ОУН перед тим не був задовільно підготований до боротьби з московськими більшовиками, однак у цій акції сама Червона Армія, мимоволі, зробила величезну психологічну підготовку населення. Червоноармійці перейшли через усі села Радехівщини, бідно вдягнуті й голодні. Наші люди гостили їх, чим могли. Українці-червоноармійці розповідали людям про колгоспну нужду й голод, про арешти й терор та просили не зрадити їх. ОУН зробила свою мережу справною, її члени наснажилися великим запалом до праці. Ми відчували, що

організація має свої напрямні, що провід діє і ми знаємо, що треба робити.

Мабуть у половині лютого 1940 р. на зв'язковий пункт нашого району прибув провідний член, якого я не знав. Він ознайомився зі становищем у районі і дав мені доручення здати всі обов'язки в районі, бо, на наказ згори, я буду призначений до іншої праці. Вкоротці я залишив Радехівщину.

***

Крайовий провідник Климів-Леґенда знав докладно ситуацію ОУН у Галичині і на Волині. Він вибрав у Радехівщині Нивиці (рідне село Богдана Казанівського) на свій осідок. Тут він часто перебував із своїми співробітниками й переховував архіви. Мені приходилося, з позиції моїх обов'язків, на протязі 1940 р. часто перебувати в Радехівщині і в Нивицях. Я мав змогу зустрічатися з Миколою Свистуном-Вороном та Романом Мандрикою-Чорноморцем. Від них я знав ситуацію в Радехівщині. Пригадую собі, як одного дня в Нивицях стало відомо, що з Лопатинського району приїжджає якийсь совєтський начальник на мітинґ. Голові сільської ради було доручено зібрати всіх людей. Я виявив охоту піти й послухати, що він буде говорити. Леґенда не дозволив мені йти на мітинґ, щоб дехто мене не впізнав, але доручив місцевому другові, що відповідав за безпеку нашої квартири, щоб він вислав на мітинґ своїх людей, які мали все точно записати. Через кілька годин прийшов схвильований місцевий друг і почав говорити: "Не знаю, що буде. Знаєте, коли цей більшовик закінчив свою промову, всі люди встали і почали співати 'Ще не вмерла'..." Леґенда запитався, що тоді зробив більшовик? Друг відповів, що той став на струнко і стояв так, як усі, до закінчення гимну. Леґенда сказав: "Скріпіть обережність. Нехай референт розвідки збирає інформації, але я думаю, що, коли цей більшовик приїде до району, то промовчить цей випадок, бо партія і НКВД не похвалять його за поставу на струнко під час співання національного гимну".

В Радехові арештовано одного члена Повітового Проводу, не пригадую вже прізвища, мабуть, Павлюк — родом із Стремільча. Деякий час панував напружений стан, бо не було відомо, що НКВД від нього довідалося, та чи він видержить допити. Час слідства пройшов і не було ніяких даних на те, що арештований друг щось зрадив. В Оглядові були арештовані два брати, Василь і Семен Стецiв, та Микола Хома. Їх, разом з 24 іншими, замордували в Лопатині чекісти НКВД. В Муканях був арештований Василь Куць та інші. В Рожджалові арештували районового провідника ОУН, прізвища якого не пригадую, тільки його псевдо — Медвідь. Його дуже мучили і він у Львові закінчив життя

самогубством, щоб нічого не зрадити. Були також арешти й вивози в Ордові.

Більшовицька пропаґанда поширювала твердження, начебто ОУН — це капіталісти і сини багатіїв, але водночас більшовики бачили свою незручність, бо членами ОУН не були капіталісти ані багачі. В Оглядові жив дуже бідний молодий чоловік, Гриць Музика, якого звали Сплюх. Він не мав навіть власної хати і ще утримував свою стареньку матір. Більшовики довідалися про нього і почали його аґітувати, щоб він пішов до району, де йому дадуть високу посаду, бо ж він бідняк. В НКВД випитували його про націоналістів, а потім стали підозрівати, що він сам націоналіст. Гриць Музика пішов у підпілля і потім загинув від кулі чекістів лопатинської станиці НКВД. Злочин вбивства Г. Музики доконали чекісти Лєвін і Діхтяренко.

***

З вибухом німецько-совєтської війни я через кілька днів був знову в Радехівщині. З напрямку Бродів совєтські танки прорвали німецький фронт і підійшли близько до Радехова. Цей наступ заламався на полях між Дубинами, Кривим і Радеховом, де залишилося 27 розбитих танків. Я кадрово належав до Радехівщини, час від часу виконував доручення Крайового Провідника, був у постійному зв'язку з Мандрикою-Чорноморцем і в усьому, що було потрібне, допомагав. В Радехівщині, за вказівками ОУН, була негайно створена українська адміністрація, а також організовано свої станиці міліції. В Радехові і всіх селах повіту врочисто проведено відзначення Акту Державности, який був проголошений у Львові 30 червня 1941 р. Інтеліґенція Радехівського повіту гармонійно співпрацювала з ОУН. Серед інтеліґентів була група організованих прихильників, які за більшовиків допомагали підпільній мережі ОУН.

Треба згадати деяких наших священиків з Радехівщини, імена яких мусять бути збережені в пам'яті народу не тільки як добрих душпастирів, але також як великих патріотів: о. Мурович — парох Нестанич, який після проголошення нашої державности на поклик ОУН став повітовим старостою Радехівщини; о. Кізима — парох села Ператина і Тетевчиць (він вінчав крайового провідника Климова-Леґенду); о. Давидович — парох села Павлова.

Через кілька тижнів опісля мене призначено повітовим провідником Радехівщини. В цьому повіті на той час, крім ОУН під проводом Степана Бандери, не було ніякої іншої організованої політичної сили. Повіт був поділений на східній і західній надрайони та північний і південний райони. Ціла східня Радехівщина — Топорів, Оглядів, Лопатин, Стремільче, Миколаїв, Увин і ряд інших сіл у тій частині повіту — творили

два райони, над якими стояв надрайоновий провідник, що підлягав повітовому. Так само було в західній частині. Східній надрайон мав свій осідок у селі Хмільні, а потім у Нивицях. Західній надрайон мав свій осідок в Ордові. Південний район складався з сіл: Криве, Дмитрів, Нестаничі, Павлів, Станин і Холоїв, де був осідок проводу. Північний район мав осідок у Стоянові, до якого доходили ще Ператин, Тетевчиці, Сабанівка та інші. Провідником цього району був у той час Тиміш Мельник, що сьогодні живе в Гартфорді, ЗСА.

З часу совєтської окупації до Радехівщини належало ще Берестечко. В листопаді 1941 р. в Радехівщині відбулася одна з Конференцій ОУН, якою керував урядуючий провідник ОУН Микола Лебедь. За технічну підготовку і безпеку цієї конференції відповідав я особисто перед І. Леґендою. За час очолювання мною повітового проводу я відвідав кожне село і містечко, був свідком розвитку українського національного життя і політичної думки в цілому повіті.

Радехівський повіт тоді нараховував 570 членів ОУН. Числа юнацтва не пригадую. Споруджено також ряд маґазинів зброї.

В серпні Роман Мандрика-Чорноморець отримав від Крайового Проводу ОУН відпустку на кілька місяців. Пост окружного провідника доручено мені. Повітовим провідником Радехівщини став один з членів повітового проводу. До Округи ОУН входили три повіти: Радехівський, Сокальський і Камінко-Струмилівський. Повітовим провідником Сокальщини був Іван Бойко, який сьогодні живе в Торонті, Канада. Повітовим Камінки Струмилової був Ярослав Литвин. Він загинув з рук МҐБ. Округа мала 1750 членів ОУН, без юнацтва та кандидатів.

В грудні 1941 р. Крайовий Провідник Климів-Леґенда дав мені доручення передати справи окружного проводу д. Чорноморцеві і приготуватися до виїзду на східні області України.

***

Мене призначено до військової округи, в яку входили повіти Радехівський, Сокальський і Камінко-Струмилівський. Пізніше ця округа мала назву "Буг". Створено військовий штаб, комендантом якого був призначений вояк з Леґіону ДУН (Дружин Українських Націоналістів), Іван Стецiв-Рій. Штаб складався тоді з 5 людей. В травні 1943 р. я почав у цьому штабі виконувати обов'язки заступника коменданта і переводити реорганізацію округи. Проведено відокремлення всіх військових людей від мережі ОУН. Створено окрему військову мережу, яка почала діяти самостійно, а з цивільною мережею ОУН була лише узгіднена координація. Рамовим персоналом військової мережі стали вояки ДУН, яких ми мали в окрузі 14, потім — військові референти з мережі ОУН. У час загальної мобілізації мали наказ зараз включитися у військ-

кову мережу також українські поліцаї, яких в окрузі було 180.

Військовики з ДУН, що мали за собою знаменитий вишкіл, почали відразу інтенсивні вишколи в повітах. Від мережі ОУН ми перебрали всі маґазини зброї. Зі звітів наприкінці вересня ми знали, що наш штаб має у своєму розпорядженні вже в кожному селі готову чоту. До військової мережі були притягнені молоді люди, що хотіли боротися в лавах Української Повстанської Армії за Українську Державу. Ці люди були переважно прихильниками ОУН. На перший поклик наша округа могла протягом декількох днів мати готову одну дивізію. В нас була тоді така думка, що совєторосіяни будуть знесилені, а німці, які вже відступали на всіх фронтах, заломляться. Тоді ми виступимо збройно зі своєю армією.

В Радехівському повіті я втримував зв'язки з декількома кол. старшинами Української Галицької Армії. На мою думку, з усіх тих старших людей стояв на найвищому військово-фаховому рівні директор школи в Стремільчі, Прохурський. З ним я часто говорив і радився, бо він був втаємничений у наші військові справи. Пригадую, одного разу, коли я йому докладно представив, чим ми розпоряджаємо, він зі зворушенням сказав: "Мій дорогий молодий друже, якщо б Україна в 1918-19 роках мала таку справну організацію і так приготовану, як ви це маєте, ми мали б власну державу".

У вересні й жовтні 1943 р. в лісах нашої округи ми почали приготовляти місця на наші нові маґазини. Події розвивалися швидкими темпами. Ми всі працювали і бачили великі успіхи своєї праці.

Одначе 21 листопада 1943 р. мене арештувало гітлерівське Ґештапо в Оглядові. Арештовано в цей храмовий празник св. Михаїла ще 150 осіб з Оглядова й інших сіл. Це був страшний день, що його багато наших земляків у ЗСА й Канаді пам'ятають до сьогодні.

Через два місяці у слідчій тюрмі у Львові на вул. Лонцького я зустрівся зі своїм добрим знайомим, мґр. Василем Дишкантом. Він мені розповів, що 20 листопада наша розвідка в Сокалі довідалася, що кілька сотень Шуц-поліції і СС їдуть провести арештування в Оглядові, де й мене мають арештувати. Щоб запобігти цьому, з Сокаля вислали окремого кур'єра з повідомленням про цю небезпеку. До сьогодні мені не відомо, що сталося з тим кур'єром на шляху Сокаль-Оглядів. Дальший розвиток подій у Радехівщині й окрузі мені особисто є мало відомий.

ПРИМІТКА РЕДАКЦІЇ: Згаданий на початку цього нарису Василь Турко, автор цінних "Спогадів з Радехівщини" у збірнику *Бойові Друзі* (ред. В. Макар, Торонто, 1980, стор. 174-202), це насправді Іван Тимчук, який жив під прибраним прізвищем Володимир Шарко у Саскатуні, в Канаді. Походив він із с. Ордова, Радехівського повіту (нар. 17 травня 1912 р.) і від юних літ був членом УВО, а

потім ОУН. За свою діяльність карався у польських і згодом німецьких в'язницях і концтаборах (Авшвіц, Біркенав). В роки 1939-1941 жив і працював у Грубешеві, де всіляко допомагав українській визвольній справі та численним друзям-революціонерам. За його велику доброту вони звали його не інакше, як "батько" або "батенько". Прибувши до Канади 1948 р., він поселився у м. Саскатуні, визначився як один із найактивніших і найжертовніших діячів організацій Українського Визвольного Фронту. Від 1979 року був членом Об'єднання Надбужанців. Помер від розриву серця 28 березня 1982 року.



Наталія Коритко-Павлишин

СПОГАДИ УЧИТЕЛЬКИ З РАДЕХІВЩИНИ

І. ХОЛОЇВ ДО 1939 РОКУ

Містечко Холоїв розташувалося при залізничній лінії, що в'яже Львів і Стоянів через Камінку Струмилову, Руду Сілецьку, Волю Холоївську, станцію Холоїв, потім Павлів і Радехів. До Радехова з Холоєва — 9 км. А ось місцевості, з якими пов'язуються мої спогади: Воля Холоївська, Каранє, Підкаранє, Болото, Бабичі, Раковиська, Нестаничі, Павлів, Незнанів, Лопатин, Тритки, Барилів, Волиця Барилова, Криве, Витків Старий, Витків Новий, Станин, Куликів, Корчівка, Киї, Дмитрів, Середпільці, Торки, Ордів, Сішно, Оглядів, Полове, Завидче...

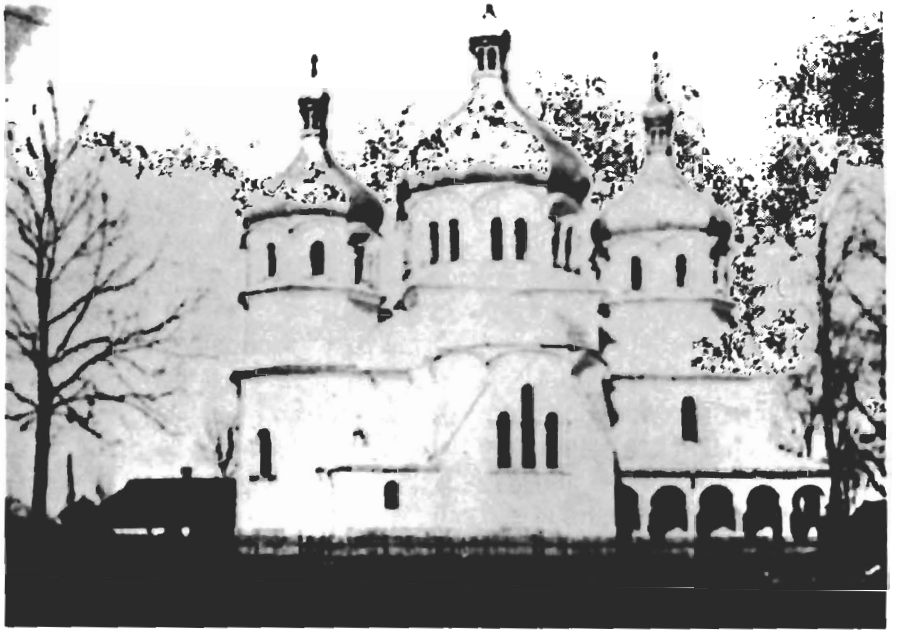
Церкви в Холоєві

Попри залізницю тягнеться битий шлях — "цісарська дорога", або популярно — "бурок". По обох боках бурку розмістилися будинки міщан Холоєва і жидівські крамнички. На "Стариках" видніє Старицька мурована церква Успіння Пресвятої Богородиці з дзвіницею. В день того свята — празник. (Жиди мали свою божницю в середині містечка). Будували ту церкву переважно за гроші з Америки й Канади — від наших еміґрантів-робітників. На жаль, німецька бомба під час війни зруйнувала її... Дзвони для дзвіниці фундував мельник Білик, що мав млин коло станції. В руїнах церкви залишився запрестольний образ Богоматері роботи мистця Петра Холодного (старшого). Головний і два бічні престоли різьбив А. Коверко. Церква відзначалася чудовою акустикою. Місцевий мішаний хор часто співав там Службу Божу під орудою Івана Коритка.

Друга церква — Покрови Пречистої Діви Марії — була дерев'яна. Ця старовинна, захована між старими липами "міська" церква пережила лихоліття війни незнищена. Розмалював її 1932 р. мистець Юрій Магалевський. Його помічниками були: різьбар А. Павлось, мистець В. Іванюк та Іван Коритко. Церква була розмальована в полтавському стилі. Запрестольна ікона зображувала св. Євхаристію: Ісус Христос причащає своїх учнів-апостолів. Їхні обличчя створено на подобу місцевих людей, а св. Варвара була похожа своїм обличчям на Анізію Коритківну.



Церква св. Покрови в Холові.



Позолочуваний іконостас відновляла пані Паращук зі своєю дочкою Лідою Іванець. Після відчищення ікон показалися зображення козаків і черців у спільній духовній процесії. Не знаю, коли точно збудовано ту церкву, але знавці твердили, що іконостас для церкви фундував король Ян Собєський перед своїм походом на турків. В його армії, як відомо, був полк українських козаків-охотників під проводом полк. С. Палія.

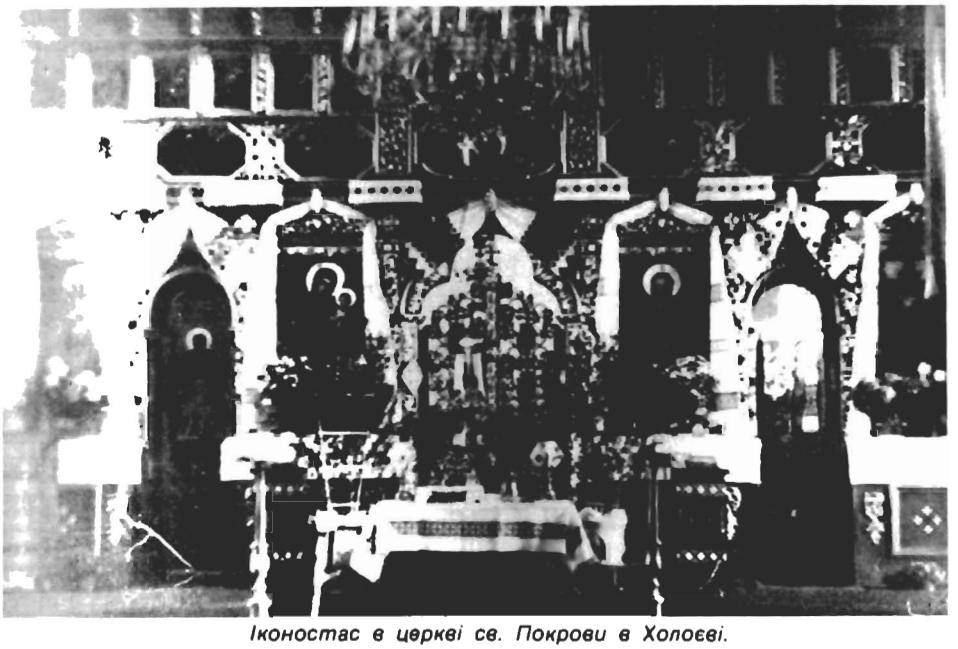
На хорах тієї церкви зберігалися старовинні книги. Як любитель мистецтва, о. Мирон Коритко склав і проводив у життя свій плян мистецького прикрашування церков. Мистці жили і харчувалися на його плебанії. Взагалі, хто б не переїжджав через Холоїв, той заїжджав до дому Коритків чи то на нічліг, чи так погоститися. Були це артисти мандрівних українських театрів, студенти, українці-туристи, учительки дитячих садочків, подорожні священики й монахи, практикуючий д-р Іван Довбуш. Дім Коритків був завжди гостинно відкритий: влітку до обіду там інколи сідало 20 до 25 осіб. Бував тут на вакаціях проф. Мриц, бували й інші.

Через Холоїв проїжджав зі своїм військом з-під Львова гетьман Богдан Хмельницький, бо в той час не було іншого шляху. З біографії Лесі Українки відомо, що вона з Волині їхала через Холоїв і Львів до Відня на лікування. В мої часи я на станції Холоїв бачила Романа Шухевича (ген. Чупринку), як він всідав до поїзду, повертаючись із відвідин в Оглядові, де жила його наречена — опісля його дружина — Наталка Березинська. Її брат Юрко, бойовик ОУН, згинув у перестрілці з польською поліцією в Городку 1932 р.

Жителі Холоєва були національно свідомі громадяни. Пам'ятаю таких чільних господарів, як Демчук, Никон, Степчишин, Цьолковський, Білик... З інтеліґентів, що вийшли з Холоєва, пам'ятаю прізвища — учителів: Савчука, Олійника й емерита Ващука та священика о. Цьолковського. Душею всього культурно-освітнього життя в Холоєві був Іван Коритко. Він — дириґент і декоратор, засновник мішаного церковно-світського хору, аматорського гуртка та організатор молочарні "Маслосоюз" і місцевої протипожежної сторожі.

Отець-совітник (радник) Мирон Коритко майже 30 років був парохом Холоєва. Він — шляхтич гербу Сас-Єліта, ще з 16 століття посвоячений з Сапігами й Бадені. Його дружина Марія, донька о. Копертинського та Марії з роду Брилінських, що мали свої землі — "Добра" коло Перемишля. Марія — по матері шляхтянка гербу Сьлєповрон. Тож обоє вони походили з польських родів, але почувалися українцями так у своїх переконаннях, як і в своїх ділах.

Отець Мирон Коритко був добрий проповідник і письменник, ініціятор усіх конструктивних планів діяльности місцевих організацій.



Іконостас в церкві св. Покрови в Холоєві.



"Союз Українок" у Холоєві. Голова Анізія Коритко сидить посередині в першому ряді.

Поряд із цим він належав до Повітової Шкільної Ради. Свою збірку проповідей п. з. "Хліб життя", що вийшла друком у Жовкві, він присвятив митрополитові Андрееві Шептицькому в 25-ліття його праці на митрополичому посту. Рукописи інших праць о. Мирона пропали під час війни.

Поблизьке село Нестаничі помітне тим, що польський поет А. Мальчевський покористувався, як темою для свого твору "Марія", саме трагічною подією з тієї місцевости. Син маґната С. Потоцького залюбився в простій шляхтянці з Коморовських і, після любовних зустрічей з нею в липовій алеї в с. Нестаничах, вирішив потайки одружитися з нею. Батьки і вся їхня рідня були такі обурені цим мезальянсом, недостойним одруженням, що організували "наїзд": молоду жінку насильно викрали невідомі напасники, закутану в подушки повезли її на с. Киї та в дорозі, начебто ненароком, задушили.*

В с. Павлові є могила польського поета К. Уєйського, а у Виткові спочиває український оперний співак світової слави Олександер Мишуга. Співав по всьому світу, а спочиває похований у рідному селі.

Марія Коритко дотримувала кроку своєму чоловікові. Вона і дітей виховувала, і часто й багато гостей приймала в своїй хаті, брала участь у всіх починах місцевих організацій та була першим головою Союзу Українок у Холоєві. Її місце на культурно-освітній ділянці згодом зайняла Анізія Коритко, тепер Копистянська.

Як я згадала раніше, особливе місце в усіх організаціях займав Іван Коритко. Він 15-річним хлопцем зголосився до Українських Січових Стрільців, як і його 16-річний брат Микола. Вже дорослим, після війни, він всеціло включився в культурно-освітнє життя. Його аматорський гурток ставив музичні п'єси, комедії і драми; костюми і декорації були його власної роботи. В його хорі співали всі Коритківці, котрі були на той час удома. Деякий час Іван Коритко вів хор у Голоску біля Львова та в Стрию під час молочарського курсу в тому місті. Вже на еміґрації в Німеччині, в м. Бад-Верісгофені, він вирізьбив іконостас, який згодом перевезено до церкви у Бельгії. Другий його різьблений іконостас є в Баффало, а третій — в одній церкві в Пенсільванії. Свої картини він виставляв у Дюнкерку, Н. Й., та в музеї М. О. Колянківських в Наєґара Фолс, Канада. Помер і похований у Дюнкерку.

Попередниками о. Коритка в Холоєві були священики: о. Дольницький, о. Копистянський та о. Петрушевич. Тому що о. Дольницький зазнав багато страждань і переслідування з боку росіян, його називали популярно "Дзядзьо Святий". Він жив і помер у монастирі Сестер Васи-

---

* Тут варто додати одну важливу подробицю тієї трагічної події: цих нещасних молодят повінчав у Нестаничах український греко-католицький священик. — Ред.

ліянок у Львові. В Бабичах була каплиця, де о. Коритко відправляв Службу Божу кожної третьої неділі. Влітку Службу Божу люди слухали на відкритому місці біля міської церкви, бо в ній не могли вміститися всі вірні.

Школа в Холоєві

На "бурку" — при дорозі в напрямі на Дмитрів — була поверхова восьмиклясова школа. Її колишній директор з 1920 р. вже емерит, але він кожного дня сидить на лавці перед школою. Не може розлучитися зі шкільною дітворою. Це — старий Франк, дуже ввічливий добряга. Така сама його дочка — учителька Ґеня Франк-Здункова. На місце Франка прийшов поляк Януш; учителями працюють: полька Пелкова, Рущинська, українці — Бойцун, Литвин, Н. Коритко.

Шкільних дітей було 400, з того у першій клясі 120. Жиди, поляки й українці. Навчання в першій клясі на дві зміни. Старші вчителі не любили вчити першої кляси. Жидівські школярі були з містечка, а польські — з колонії. Всі вони слухняні, чемні, тому приємно було працювати з ними.

В Холоєві я вчила два роки, у Тритках три роки і в тамтешній школі склала практичний іспит з навчання — т. зв. кваліфіку. В Бабичах і в Завидчі я учителювала по два роки. Українські діти всі такі спокійні, добрі, ввічливі, слухняні, здібні до науки і музикальні.

Учительські конференції відбувалися в Радехові. Інспектор Францішек Шевчик, можливо, мав маму українку, бо українців цінив і протеґував за їхню працьовитість. Він залюбки говорив: — Тому що поляк має свою Польщу, він уже не хоче працювати... Францішек Шевчик часто цитував на конференціях українські поезії та й сам писав твори і чудово деклямував. До мене він ставився з пошаною і був переконаний, що всі ми працюємо наполегливо. В скрутних службових ситуаціях він багато мені допоміг, хоч я не знаю, чим він керувався. Як колеґа по професії і приятель, він був незвичайний. Крім того відзначався небуденною пам'яттю і специфічним почуттям гумору.

Учительську посаду допоміг мені отримати граф Бадені — власник великих маєтків у Радехівщині. Він також домігся від уряду, щоб у нас не проведено пацифікації восени 1930 р.

2. ХОЛМЩИНА 1939-1942

З приходом більшовиків у вересні 1939 р. мрією багатьох жителів Галичини було крадькома прокрастися через Буг або Сян на захід, поза обсяг совєторосійської влади. Мій чоловік, за свою промову 3 травня в Щуровичах, отримав догану від більшовиків і було ясно, що

за таким попередженням прийде якась акція. Тому він одного осіннього вечора, взявши течку, печену курку, буханець хліба і білизну, з "хлопцями" подався на захід.

Я залишилася з двома маленькими дітьми серед своїх, але вже проти вітру комуни. Треба було виїжджати, покидати Завидче, школу, мій незабутній город і квітник. Дощ... Сльота... Возом з ями до ями по розбитому шляху — 30 км до Холоєва, вісім годин дороги. В Холоєві на плебанії у батьків — батько й мати, як завжди і для всіх відкриті обняття. Але мені нема що тут робити. Вночі — наради: коли, куди, з ким і як на захід?... Мати святими своїми руками лагодить усе моє добро в тлумаки, обв'язує, зашиває. Брат Юрко, як янгол-хоронитель, іде перший, обіцяє прислати чоловіка по мене. Я готова в невідоме, бо по-звіринному чую-знаю, що мене в близькому майбутньому чекає вивіз на схід і тому втечею на захід мушу охоронити дітей. Місцевий учитель проситься до нашого товариства. В нього нема зв'язку до провідників, а я маю плян "на кличку". Добре, годжуся на наш віз примістити ще одну душу.

Знову дощ. Мати мовчить, батько відраджує, але я насторожена всім своїм єством проти дьогтьового чобота. Віз наладований речами. Їдемо до Кристинополя. З лісу виходить домовлений чоловік. Ніч. Кличка: "Куди їдете?..." Відповідь: "З полудня..." Потім — його число, моє число... Так, це зв'язковий прийшов за нами. Він примістив нас у хаті. Пересторога: вдень нікому з нас не вільно виходити на двір!... Діти сплять на ліжку, на соломі. Господиня варить пироги. Мій супутник навіть не кладеться відпочити на лаві. Нерви. Вичікуємо.

Смеркає. Провідник "Квасниця" з хлопцями. Дістаю вказівки. Поїдемо до лісу, потім пішки — до ріки. Попереду хлопці з крісами і револьверами, по боках — хлопці з ґранатами. Посередині один з меншою дитиною на руках; за ним — на плечах — старша. Я — на кінці. Коротко чекаємо поза лісом. В означений час більшовицька сторожа змінюється — до вартівні. На перехресті — вільна дорога. Бігом з лісу до Бугу — яких чверть кілометра... Перший сніг, залишаємо за собою сліди. Бігом!... В мене на грудях потрібні документи.

Єдина можливість переходу на той бік — ріка. Через міст уже не пускають. Ми біля Кристинополя. Перед нами прудка вода і село Клюсів. Два човни. Провідник направляє одних на один, інших на другий човен... Хитнулися човни і ми вже пливемо. Старша дитина несподівано закричала. Їй затулюють рота, вона копає їх ногами, треба було міцно придержати, щоб не пручалася... На другому боці верболози і берег під горбок. Там брат і все село людей. Він — богослов, тому також йому не бути вдома.

Ми вже на західньому боці. Ще й досі залишився в пам'яті образ погоні: кінні більшовики не наздогнали нас... Тепер хлопці обіцяють за

кілька днів доставити наші речі — там і кожухи, і чоботи, і кошик з хлібом, цукром і товщем. Учитель, у заплату, дав Квасниці револьвер, а я заплатила по 20 зл. від пакунка. Оскільки це були дні "по революції", то всю допомогу ми отримали так, як даром.

(Облич тих хлопців уже не пам'ятаю; було їх чи не шість. Квасниця опісля написав мені поздоровлення, але без своєї адреси. Тому я не відповіла йому. А сьогодні, де б Ви, пане Квасниця, не перебували, я щиросердечно дякую Вам і Вашим побратимам!)

Їдемо неопаленою залізничкою, залишаємо за собою Кристинопіль і с. Клюсів над Бугом, куди з різними пригодами втікачі щодня прибувають, проходячи ріку, на західній бік. Промерзлі доїжджаємо до Лащева на Холмщині. Хатки невибагливі, але в першій таки хаті гостять нас гарячою бараболянкою. Смак тієї зупи ще до сьогодні відчуваю в устах. Вона врятувала нас від замерзнення.

Врешті з'явився мій чоловік, але не надовго. Поїхав до Кракова і — ні слова. Без грошей я перебула на ласці місцевих людей... Два роки мого життя на Холмщині можна б списати в двох томах. Мене примістили в примітивному шкільному будинку, дали одну кімнату з кухонною плитою. Ліжка з дощок, спимо на соломі. На щастя, в мене є моя бараниця і ковдра. Діти цілу зиму в ліжку, бо нічим палити. Вночі вода в відрі замерзає. Дім дерев'яний, з дощок. Зима гостра, довга, снігові, морози...

Сусідні вчителі — втікачі, як я, приходять погрітися, попоїсти, переночувати; між ними — мій брат, студент четвертого року львівської Богословської Академії, вихованець о. ректора Йосифа Сліпого. Монахи, студенти, селяни — втікачі, які прибули тією самою колейкою, що і я, просяться на нічліг у школі, бо їм нікуди дітися. Застеляю все, що є в хаті, гощу фасолею з цибулькою і салом. Таке цінне добро приносять нам місцеві українці. Вони радіють тим, що до них прибувають свої люди з Галичини — українці, як і вони самі. Поляки ще недавно руйнували їхні церкви, забороняли розмовляти українською мовою. Тепер вони тішаться нами, допомагають нам, як можуть. Івась Тр... — хлопець з веселими очима — щодня приносить нам пляшку молока. (Згодом, коли німці десяткували населення Лащева, вони застрілили його батька, а він сам утік на Волинь. А ще перед тим, разом з іншим хлопцем, він закінчив курс українознавства; всіх героїв України рецитував з пам'яті. Ще й відвідав мене у Львові. А сьогодні, я запитую: — Івасю, де Ви?...)

Прибулі галичани намагалися збудувати церкву таки напроти нашого будинку. Покищо Службу Божу відправляв священик, утікач із Волині, у просторій шкільній залі. Звісно, холмщаки — православні. Старші з-поміж них пам'ятали, як москалі вивозили їх у глибину Росії. Потім, польська центральна влада дозволяла місцевій адміністрації

руйнувати їхні церкви. Ікони, бувало, валялися по придорожніх ровах... Незабаром і Польща впала... Недовго довелося чекати, як провідники польської партизанки пішли в ліс і стали закликати в різних місцевостях інших поляків іти в ліси; німці часто виловлювали їх і жінкам присилали одежу тих чоловіків на доказ того, що вони вже не живуть...

Спершу за німецької окупації українці-холмщаки дещо відітхнули. Почалася самоосвітня діяльність. Мій брат Юрко зорганізував аматорський гурток, монах В. заснував "Пласт", а моя роля з дівчатами — після шкільної науки — вести дитячий хор і садок для дошкільних дітей. Вечорами — подвір'я повне людей. Через деякий час мене перевели на учительську посаду в Стенятині. Там і школа краща, і більше житлових кімнат. Роботи повні руки. Вранці — наука в школі, увечорі — пісні, вправи, курси читання і писання для дорослих. Заля битком набита дорослою молоддю, сісти немає де, нема на чому писати, хоч кляса велика. Я друкую крейдою на таблиці, бо нема підручників. З пам'яті вчу їх твори Шевченка, Франка... Співаємо. Влаштовуємо свято 1 листопада, 22 січня... Колядки, гагілки... Брат ставить сценічні картини на свято о. Миколая і на День Матері, як також драму "Невольник"; я вчу виконавців музичну частину і пісні, бо знаю і слова, і мелодії. Організуємо зустріч молоді Галичини з Холмщиною. У струнких лавах сімсот осіб молоді. Все відбувається у місцевості Чермно, звідки пішла назва Червенські городи. Вали старого замку запалися, поросли травою. Там усі ми співаємо пісню "Не пора", слухаємо слова привіту делеґатів із Грубешева. Незабутні дні!... Патріотичні й революційні пісні вже співають мої дочки в садочку. Незабутні дівчатка-підлітки приносять до мене доморобне полотно і просять зачати їм якийнебудь взір, бо у крамниці вже появилися нитки і вони хочуть вишивати. Сама укладаю взори — симетричні, доріжки. Дівчаток ціле подвір'я і всі вишивальниці. Яка радість, яка втіха! Ґаздиня дарує мені полотно на суконку. У неї скриня з мереживом була закопана в землі, щоб поляки не пограбували. За товаром вона мережала — білим по білому. Вишиваю яворівкою, бо у нас одна подруга з Яворова і укладає свої взори. Тут Ст. і Я. Д. — єдині дівчата-галичанки і садівничка Надя, а то все хлопці, колишні політичні в'язні, приходять на пісну бараболю і пшоняну кашу. Раненько на підвіконні хтось із села вже примістив пшоно, яйця, муку, товщ... Учителям заробітної платні ще не дають, тому в селі люди чергуються, годують нас і всіх інших з нами. Для прохарчування я вигодовую свинку, але вона так освоїлася з нами всіма і заприятелювала, що коли врешті її господарі забили, я плакала і ніхто з нас того м'яса не їв.

Коли нарешті зорганізувалася шкільна адміністрація, тоді мене з чоловіком перевели до школи в с. Городиславичах. Проте до Лащева мене часто запрошували і возили на гостину. Після того, як німці

рушили походом на схід і кордон на р. Буг зник, тоді брат Юрко і мій чоловік залишили мене і подалися до Києва. Я знову залишилася з дітьми сама. В Городиславичах польські партизани підняли голову, бо регулярне військо пішло на схід, а тут остались тільки станиці жандармерії. Почалася нагінка польського підпілля на галичан. Крім того, збаламучені холмські комуністи допомагали полякам у їхній підривній нелюдяній роботі.

Моя хата була за селом. Кожної хвилини я могла сподіватися нападу поляків. Мене навіть недвозначно перестерігали. Перші українські жертви впали в околиці Грубешева. Поляки знущалися над безборонними. І так згинуло кілька хлопців, що були в німців за перекладачів. Буквально зарізали галичанина Сосенка, а його дружину Таїсу винесли з хати на ножах. Мені не спалося. З години на годину я чекала напасників.

Тим часом, коли ще в нашому повіті було військо, рознеслася чутка, що ведуть полонених солдатів із совєтської армії, женуть їх у напрямі на Холм. Зібрали їх там приблизно 60 тисяч, тих, що добровільно підняли руки вгору і піддалися наступаючій німецькій армії: переважно українці. Треба поїхати туди, думаю. Позичаю ровера і їду спершу сама, а другим разом з М. Л. Полонених приміщено ледве за кілька кілометрів від Лащева. На рогах дротяної огорожі — вежі з кулеметниками. Розпитуємо при воротах вартового, чи вільно нам знати про те, чи є українці та чи можна їм допомогти. Я нібито шукаю брата. Нам доволі ввічливо пояснюють, що не вільно давати ніяких інформацій про полонених і що нам небезпечно взагалі вештатися біля табору. Полонені сидять прямо на землі, охопивши руками коліна.

Учитель Семен Іліч не хоче позичити мені свого ровера. Він — себелюб, журиться тільки собою. Тим часом полонених уже погнали під Холм. На наше прохання вартовий німець викликує з-поза дротів молодого лікаря у совєторосійській шинелі. Говорить українською мовою. Каже, що багато солдатів хворіють на червінку. Серед них є 28 українців і він дасть мені список їхніх прізвищ і місцевостей їхнього перебування до війни. Я передаю йому мішок з хлібом, відро бараболі, фасолю. Все це привезла возом. Лікар бере ці харчі і несе їх на горбок: крізь дроти бачу, як він роздає їх полоненим. Значить, була якась можливість допомогти їм. Але, що могла я сама зробити для такого великого табору?... Де тоді були наші люди з громадського проводу? Чому ніхто не поцікавився голодними полоненими?... Чи, може, мені дозволили передати ці харчі тільки тому, що я була сама 30-річна жінка?... А втім, у мене не було нічого: хліб я випросила для полонених у селян, фасолю і бараболю ми таки крали ночами з моєю сусідкою, студенткою... З моїх запасів я спекла "крихкий пляцок" для цих полонених... Опісля, в окремій записці від них я отримала поздоровлення і

список прізвищ з адресами. На жаль, у мої трагічні дні втечі перед польськими терористами я загубила цю записку разом з іншими речами. Пам'ятаю одне прізвище з Радехівщини — Коновалець, здається з Барилова. (Сьогодні, за те, що я не донесла вістки про вас вашим родинам і не повідомила, де й коли ви впали жертвою голодної смерти — простіть мені...)

Та ще до того, я знову залишилася самітня. Мені треба до моїх батьків у Галичину перебратися. Чоловік одного дня від'їхав від нас ровером і зник на овиді без сліду. Треба мені їхати в Холм, шукати зв'язку, розпитати... Кого?...

Їду. Дітей залишаю з дівчиною — місцевою "комуністкою". В Холмі знову бачу полонених. Ідуть вісімками, без кінця. Деякі з них у вишиваних сорочках. По боках колони німецькі вартові — глузують, регочуть; в їхніх руках — автомати, а в моїх руках пуделко з тістечками. Полонені показують пальцями на уста, що голодні. В кожного з них на плечах звій "папи" для покривання дахів. Тягар. Деякі падають, товариші недолі насилу тягнуть їх. Один схилився, підняв зелену бабку з-під ніг і їсть. Мені обірвалося серце на цей вид і впало... А потім, як я дізналася, і вони впали, 60 тисяч їх. Як випав сніг і їм відкрили ворота на волю, то вони кинулися на поля, їли примерзлу зеленину і, майже, таки на місці кінчалися...

Сліду свого чоловіка я не знайшла. Провідники "по кличці" сказали, що поїхав на схід, услід за фронтом, але вістей від нього нема. В Городиславичах однієї ночі навідався до мене, потайки, Семен. Чому я не просила його допомогти мені в цій небезпечній ситуації?... Тим часом я пішла до одного села в галицькому повіті, де була станиця української допоміжної поліції. Вислухавши мою розповідь, один з них погодився допомогти мені. Він спакував наші речі й допоміг переїхати в Галичину: від станиці до станиці перевозили мене з дітьми аж до Холоєва. Була тяжка зима, дороги завіяло снігом разом з плотами. Під час цієї подорожі ані дітям, ані мені ніхто не дав будь-якої теплої страви. Я з плачем знову повернулася додому, до своїх батьків — ні вдова, ні розведена, вдесятеро покинена...

Пригадуються картини з Лащева у червні 1941 року: військові колони на схід... А потім — через років три в Холоєві: колони на захід... Скільки лиха і горя спричинили вони нашому народові!... І ті, і ті... Можливо, що саме щось таке переживали наші предки на українських землях у часах великої мандрівки народів. Руйнувалися міста, містечка й села, розпадалися громади і окремі сім'ї... Пропадали тяжко запрацьовані здобутки народу й окремих людей.

Так і сім'я-родина Коритків із Холоєва. У воєнну хуртовину майже всі вони виїхали на захід, щоб урятувати тільки життя. В Холоєві залишився тільки о. Мирон Коритко з донькою Іриною. Нові наїзники



о. крил. Мирон Коритко, парох Холоєва (нар. 10.3.1977, помер 26.9.1952 р.).

ночами викликали його в міліцію, допитували його, знущалися над ним; а з ними навіть деякі з його парафіян, яких він хрестив і вінчав... Хотіли старенького панотця послати у Сибір, але старші місцеві люди протестували проти цього і виселення якось припинено. Помер о. Мирон 1952 р. і похований у Холоєві. Марія Коритко спочиває на цвинтарі в Дюнкерку. В пам'яті залишився спогад про неї: вона чудово співала, дітей учила нотного співу. Плекала вівці і з тієї вовни, що її вона красила фарбою і житнім вином, ткачі с. Павлова виробляли "ліжники" і верети.

І, на закінчення, ще словечко вдячности.

Коли я вже перебувала у своїх батьків у Холоєві, після повернення з Холмщини, досягла мене вістка про напад польських терористів на станицю української допоміжної поліції, що — через згаданого незнайомця — допомогла мені вирватися з небезпечної ситуації в Городиславичах. Польські партизани облили поліційний будиночок бензиною і спалили його... Ніхто звідтіль не вийшов живий. Чи мій незнайомий провідник і рятувальник моїх дітей також пропав там... чи, може, спізнившися до будинку, уникнув смерти?... Не знаю.

Багатьом незнайомим людям я завдячую життя — своє і моїх дітей. Нехай принаймні ця скромна згадка про їхні шляхетні вчинки буде для них щирою подякою — і від мене самої, і від моїх уже дорослих дочок, і моїх внуків.

Антін Доманчук

НЕМОЛІВ — НЕМИЛІВ

Немилів — це офіційно-урядова назва села, з якого походив видатний учений-шевченкознавець, академік Степан Смаль-Стоцький. Він твердив, що правильна народня назва його села є *Немолів.*Селяни ще й досі послуговуються такою назвою, тому вживатиму її в своєму описі.

Село Немолів розляглося над річкою Острівкою, за 12 км на схід від м. Радехова. Острівка випливає в околиці Радехова, тече попри с. Середпільці, в'ється немолівськими сіножатями, відтак пливе через хміленську й лопатинську території і вливається в р. Стир. Між Радеховом і Немоловом простягається великий упорядкований шпильковий ліс, що сягає до самого західнього краю села. Навколишні місцевості: на захід — м. Радехів, на північний захід — Ператин, на північ — Синьків, на схід — Хмільно, на південь — Мукані, а на південний захід — Середпільці.

Село розташувалося в долині височини, що тягнеться через Галицьку землю аж на Волинь. Від заходу і сходу до села прилягають соснові ліси, на півдні — городи і підмоклі сіножаті на торфовищі, а на півночі — розлогі хвилясті родючі поля. Посеред села — дерев'яна церква з дзвіницею; через дорогу, напроти церкви — окутана високими берегами й обсаджена кислатими ясенами криниця з десятками великих джерел, з яких витікає холодна кришталева вода. Перші поселенці, мабуть, саме тому вибрали це чудове місце на свою оселю, в затишку лісів серед галявини, довкруги криниці, далеко від ока кочовиків, що колись доходили і в ці околиці. Відомо з історії, що 1578 р. Радехів пограбували і знищили татари.

Дільниці с. Немолова мають свої окремі назви. Північна частина зветься Пасіки, західня — Кливані, центральна — Лепихи, східня — Новосельці, а південна — М'якшин. Напередодні другої світової війни в Немолові було понад триста господарств. Після скасування панщини 1848 р. мешканці Немолова зайняли три кол. фільварки — Медведі, Собин і М'якшин, так що село досягає країв довколишніх місцевостей.

Саме на тій частині території Немолова, що зветься Медведі, польська державна адміністрація поселила колоністів-мазурів (чи не 50 господарств), до яких немолівці ставилися дуже неприхильно. За винятком цих польських поселенців, оселя яких була приблизно два кіло-

метри від села, населення Немолова було українське. Щоправда, в околиці М'якшина жило декілька українізованих поляків, але їхня розмовна мова була українська. За першої совєторосійської окупації всіх мазурів у 1940 р. вивезли на схід, а на їхньому місці примістили українців, виселених із прикордонної смуги — з с. Дібча Ярославського повіту.

Перша історична згадка про Немолів є з 1505 року. За визвольної війни гетьмана Б. Хмельницького немолівці і їхні сусіди брали активну участь у боротьбі проти польських окупантів і зокрема землевласників. Є в історії згадки також про те, що під час боїв козацького війська під проводом полк. Івана Богуна з поляками під Берестечком (16 км від Немолова) деякі козацькі відділи таборували в навколишніх місцях.

Головне зайняття селян Немолова — хліборобство і тваринництво. Додатково, наші селяни протягом року заробляли, працюючи на плянтаціях хмелю та в лісах, що до 1939 р. належали радехівському графові Бадені.

Коли в 1918 р. на західньоукраїнських землях відновилась українська держава, то багато немолівців пішли служити в Українську Галицьку Армію, а ті, що лишилися в селі, активно допомагали розбудовувати українське державне життя. Своєї національної свідомости немолівці не втратили і після того, як проминув короткий час української державности. Була в Немолові читальня "Просвіти" з великою бібліотекою, було Товариство "Сільський Господар", а по розв'язанні товариства молоді "Сокіл" молодь об'єдналася у "Молодій Просвіті". При читальні "Просвіти" був мішаний хор, діяв аматорський драматичний гурток, який часто давав різні вистави, активно діяла кооператива споживчих товарів, яка була передовою на терені Радехівщини.

Народні звичаї і традиції селяни передавали з роду в рід. Різдвяні, Новорічні, Йорданські, Зеленосвяткові та інші релігійні свята немолівці святкували за законами і звичаями своїх предків.

Із мешканцями довколишніх місцевостей, не говорячи вже про односельчан, немолівців зв'язували родинні та приятельські стосунки. Особливо це відчувалося під час весіль, похоронів та празників, які також святкувалися за давніми правилами і звичаями. Щорічний празник у Немолові — на св. Димитрія, 8 листопада — був великим святом. В той день у Немолові збиралися не лише односельчани, але й родичі, знайомі та приятелі з поблизьких місцевостей.

З Немолова вийшло багато видатних наукових і суспільних діячів, які брали активну участь в українському організованому житті. Передове місце серед них займає академік Степан Смаль-Стоцький, відомий літературознавець і роз'яснювач творів Шевченка, як теж політик і дипломат.

Був час, коли Немолів не мав своєї парафії і свого священика, а



Дерев'яна церква в Немолові, збудована на місці давньої з 1883 р.



Різдв'яний вертеп молоді в Немолові, 1939 р.

підлягав парафії у Хмільному. Щойно 1937 р., після довгих намагань і впертих заходів передових селян, церковні власті надали Немолові право на окрему парафію. Першим парохом призначили о. Євгена Юревича, який сумлінно сповняв свої душпастирські обов'язки аж до кінця свого життя; помер у серпні 1978 року.

Була в Немолові початкова семиклясова державна школа. До 1936 р. учителями в ній були поляки на прізвище Росси, які старалися співпрацювати з громадою. Після того, як відійшли Росси, учителювали в школі Ірина і Тома Ракобовчук, який колись був старшиною Української Галицької Армії. Він був зразковим громадянином і постійно допомагав читальні "Просвіти".

Зміцненню й зростанню національної свідомости українців західніх областей України взагалі дуже сприяла українська преса. Коли мати на увазі українські газети й журнали, то слід сказати, що найбільш почитними й поширеними в Немолові були газети: "Новий Час", "Батьківщина", "Наш Прапор", "Народня Справа", "Голос Нації", "Нове Село", а для дітей "Дзвіночок" і "Юні Друзі". Для молоді найбільш підходив "Самоосвітник" — доступний і цікавий своїм змістом місячний журнал, що доповнював знання з різних галузей українознавства.

Політична свідомість сільського населення, а в першу чергу молоді, зміцніла в тридцятих роках, коли постала Організація Українських Націоналістів. Підпільна мережа Організації охопила всю передову молодь Радехівщини. Різні прояви боротьби проти польського окупанта і зразкова постава провідних членів ОУН сповнювали завзяттям підростаючу молодь. Загибіль на польській шибениці бойовиків Біласа й Данилишина, вбивство міністра Пєрацького, арешти, процеси, засуди — все це широким відгомоном прокотилося по українських селах і вселило ідейну свідомість в українську молодь, яка без вагання готувалася далі вести визвольну боротьбу. Імена Юрка Березинського, Володимира Лобая, Миколи Свистуна, Богдана Казанівського, Степана Мудрика, Романа Мандрики та інших — були для молоді палаючими смолоскипами, а постійне перебування Романа Шухевича по селах Радехівщини ще більше впливало на сільську молодь і скріплювало її національну свідомість.

Організатором і провідним членом ОУН в Немолові був Степан Харчун (у "Нарисі історії ОУН" помилково подано: Іван Харчук). Він був підсудним на т. зв. Золочівському процесі 1937 р. — суді над п'ятдесятьма націоналістами Радехівщини. Йому тоді присудили вісім років ув'язнення, а 1941 р. більшовики замучили його у львівській в'язниці.

У перші місяці після відходу Червоної Армії, влітку 1941 р., сільська молодь була організована в лавах "Січі". Населення Немолова врочисто відзначило Акт відновлення Української Держави 30 червня 1941 р.

Тоді немолівці своїми руками висипали високу могилу посеред села на згадку про борців за волю України, які полягли в боях, у тюрмах і засланнях.

Коли почала діяти Українська Повстанська Армія, то вся молодь Немолова включилася в революційну боротьбу. Багато з них полягло на полі бою, а серед поляглих був також один із провідних членів підпілля, Михайло Харчун, який загинув у бою з совєторосіянами 5 серпня 1953 року. Боротьба з московським окупантом на терені Радехівщини тривала до 1955 року, а доказом того є і те, що колгосп у Немолові силою організували щойно в 1949 році.

Роки боротьби з червоним окупантом на Радехівщині ждуть свого упорядника, який на підставі свідчень очевидців та безпосередніх учасників тієї боротьби зможе задокументувати для наступних поколінь усі геройські діла борців за волю на північно-західніх землях України.



Могила героїв у Немилові, висипана 1941 р., зруйнована московським окупантом 1945 р.

Володимир Боярський

СЕЛО СТАНИН

Розташоване за 4 км на захід від Радехова, с. Станин має назву, походження якої тяжко визначити. Може вона походить від річки з тією назвою, а може, як дехто пояснював, у цій місцевості зупинялися купці, які їхали зі Львова на Крим чи навіть у Вірменію, і мали тут свій перестанок. Згідно з одним переказом, назва Станин постала з того часу, як татари гнали свій ясир і стали табором у тому місці, щоб здобути замок. Вони той замок знищили, але бій з оборонцями програли. Ті наші люди, які остались після тієї битви, назвали своє село Станин. Татари відступили далі на північ і там, за яких 8 км від Станина, утворили село Ордів, де ще й досі живуть нащадки татар.

Пам'ятаю також одного старого діда, "Юкіля", що "все знав". За панщини він був погоничем у дворі. Він оповідав, що в замку жив польський дідич Станінський, тому й село звали Станин. (Але прізвище дідича могло походити саме від назви села-замку, що є більш правдоподібне. — Ред).

Так чи інакше, в Станині до другої світової війни жило яких 70% українців, 20% німців, 7% поляків і 3% жидів. Німці були нащадками тих колоністів, що їх австрійський уряд поселював на окупованих Австрією українських землях, мовляв, на те, щоб вони навчили наших людей господарювати. Частинно це сталося, бо німецькі колоністи мали сільсько-господарські машини, як жниварки, молотілки і ін. Для своїх дітей вони мали приватну школу, до церкви їздили до Юзефова. Чоловіки добре володіли українською мовою, жінки — трохи слабше. У них майже не було мішаних подруж. Належали вони до лютеранського віровизнання, а тільки деякі родини до римсько-католицького. Ці останні в більшості польонізувалися за Польщі, зате лютерани залишилися німцями і їх 1940 р. переселено в західню Польщу. Спольщені німці під час війни стали "фольксдойчами".

Зараз після першої світової війни в селі жило 100 родин, у присілку Бушкові — 12, в Мельниках — 5, а в Гущаку — одна. Перед самою другою світовою війною розпарцельовано частину фільварку і збудовано т. зв. "домики": хата зі стодолою і стайнею. Там мали поселитися польські колоністи, але війна припинила цю акцію. У 1940 р.

наші мешканці села зайняли ці "домики"; совєтська адміністрація назвала цю оселю "Свобода".

На південній стороні села тече річка, а з північної — від с. Полового — піднімається горбок, що тягнеться зі сходу на захід яких 5 км; на східньому боці села — рівнина, а на заході — сіножаті. В східній частині села стоїть стара церква, збудована із тесаних дубів. Під час малювання церкви 1935 р. відірвали дошку над входовими дверми і тоді побачили напис і рік будівництва, щось як 1400. Після того, як напис послали до Митрополичої канцелярії у Львові, громада отримала відповідь, що "в 1400 році там церкви не було, а то напевно є 1738 рік..." І це більш правдоподібне. Десь коло 1890 року церкву відновили, покрили бляхою, збудували нову дзвіницю та обвели муром. Приходства в Станині не було, бо церква була дочерна і священик з Павлова приїжджав відправляти Службу Божу що третю неділю; вечірню і травневий молебень співали самі дяки.

По середині села розташувалися дві школи — наша і німецька, а далі читальня й кооператива. На західньому кінці села був фільварок. Там, на західньому кінці Станина, теж збереглися історичні залишки — руїни замку, що їх ми називали "Високий горб". Горбок не був природний, але висипаний людськими руками і замок приміщувався на тому горбку. Крім частоколу, замок оточував ще й канал із водою з поблизької річки. Сліди каналу були видні ще до другої світової війни.

На південь від середини села височіли два горбки; на одному з них був колись костел, а на другому цвинтар. На першому горбку до війни стояв хрест, а другий люди розкопали, коли треба було землі на вирівнювання доріг під час весняних шарварків. Там знайдено монети з 15-го століття. Від двору до костела вела колись рівно висипана дорога; кусок її зберігся був до другої світової війни і цю дорогу люди називали "рівник" або "грівник".

За яких 2 км на південний захід від села був висипаний рівний вал, 8 до 10 м заввишки, залишок якого простягався приблизно на один кілометр; там же ріс, у міжвоєнні роки, великий ліс. Можливо, що цей вал становив якийсь кордон, може Белзького князівства; а може це була оборонна споруда проти татар. Наші люди звали цей вал "Града". Зовсім можливо, що пан Станінський збудував згаданий костел і дорогу до нього десь у 15-ому ст. та й хіба тільки для себе, бо в нашому селі тоді не було поляків. Замок і костел збурили татари в 16-ому ст. Вівтар з костела перевезли до Радехова, коли там будували костел. Дідич збудував новий "палац" та різні забудовання, як ґуральня тощо, але все це згоріло під час першої світової війни, напередодні якої фільварок купив жид Рапапорт.

Чи була якась культурно-освітня діяльність у Станині до першої світової війни, мені не відомо. Село не видало знатних людей, крім

двох священиків і кількох учителів. У 1924 р. прибув до села о. В. Пелліх і заснував кооперативу "Єдність", а через рік опісля ще й читальню "Просвіти". В 1927-1928 рр. громада збудувала дім, в якому примістилася кооператива і де була мала заля на проби хору чи аматорського гуртка та більша заля зі сценою для вистав і забав. Аматорський гурток постав ще поки збудовано цей дім, тому виставки влаштовувано в хаті, де одну стіну розбирали і будували там сцену. На початку 1930-их років заснували Т-во "Рідна Школа" і гурток Т-ва "Сільський Господар". Молодь гуртувалася у Т-ві "Сокіл", але польська адміністрація не затвердила його статуту. Щойно 1937 р. засновано Т-во "Луг", але воно не проявляло будь-якої діяльности. Перед війною зформувалася одна таємна ланка ("звено") ОУН, але з вибухом польсько-німецької війни деяких членів мобілізовано до війська. З приходом совєтської влади декілька молодих людей подалися за Буг.

Взимку 1940 р. совєтсько-німецький кордон відкрито на два тижні для виїзду німців з нашого села і тоді з ними поїхали на захід ще декілька наших хлопців. Наприкінці 1940 р. арештовано Дмитра Салагуба за політичну діяльність і двох чоловіків за незаплачення податку чи за невиконання норми. Вивезено з села одного колоніста; теж був готовий великий список людей, присуджених на вивезення, але напад німців перешкодив цьому. По виїзді німецьких колоністів совєтська влада виселила з прикордонної смуги біля 40 родин. Вони були з сіл Біла і Вишенька та околиці Крехова.

За німецької окупації вивезено певну кількість нашої молоді на примусову працю в Німеччині, а жидів перевезено до ґетта в Радехові. Фольксдойчі спершу дуже розпаношилися, але незабаром становище змінилося і вони принишкли. В березні 1944 р. німці провели в селі облаву, зігнали мешканців на кінець села та погрожували репресіями, бо — згідно з їхнім твердженням — у селі пропав німецький підстаршина, що прибув до Станина з одним дивізійником із сотні, розташованої поблизу Радехова. Німці провели обшук у селі та арештували шістьох хлопців. Мені особисто пощастило втекти, але за мене німці забрали мого брата. По кількох днях їх усіх звільнено завдяки одному фольксдойчеві, Ґаклікові Юзикові, який декілька разів ходив у Радехів і переконував німецьку владу про те, що їх арештовано безпідставно. Все таки, за кілька тижнів після того німці зробили нову облаву і забрали всіх чоловіків віком від 14 до 35 років і погнали їх до Нового Виткова. Там були представники Дивізії "Галичина", що вербували "добровільців" до дивізії. Частина приведених зголосилася до війська, а всі інші були змушені йти копати окопи для німецьких фронтовиків. "Добровільців" погнали до Радехова (10 км). Там ми у вантажних вагонах переночували, а вранці нас, разом з іншими, що прибули з сусідніх сіл, поїздом повезли в Німеччину. Дивізія відходила на фронт під



Вірні під проводом о. д-ра Івана Гриньоха йдуть на Водосвяття на ріку в селі Станин, 19 січня 1936 р.

Броди і саме тоді частина наших односельчан повернулася на рідну землю. Дехто з них квартирував у с. Кудирявцях біля Красного, але після битви під Бродами деякі з них прорвалися додому, інші до відділів УПА, а один подався назад до Нойгамеру. З тих, що залишилися в рідному селі, нові окупанти декого забрали до совєтської армії, декому пощастило далі жити в селі, але більшість арештували і вивезли на Сибір. Декілька наших односельчан згинули в бою з енкаведистами, частина загинула в лавах УПА, кількох розстріляли енкаведисти; декілька підпільників скористалися совєтською амнестією, але добровільно виїхали зі Станина.

Тепер у селі багато чужих людей. Присілки ліквідовано. Станинський колгосп вирощує цукрові буряки. Приділ роботи на одну робітницю: обробити "в ручную" два гектари буряків. Багато жінок стали інвалідами, бо ця робота завжди у схиленій позиції. У сусідньому селі Павлові є фабрика цукорків, у якій працює багато наших станинців. Деякі працюють у вугільних шахтах Червоноградy, кол. Кристинополя.

Богдан Казанівський

СЕЛО ТРІЙЦЯ

Розташоване на правому боці річки Радославки, село Трійця Радехівського повіту — невелике, бо й перед другою світовою війною не мало навіть сто хат. Напроти Трійці, по другому боці річки, розкинулося розпоге, велике село Нивиці. Порівняно з Нивицями — суспільне й культурно-виховне життя в с. Трійці було менш ніж мінімальне. Не було там ані читальні "Просвіти", ані кооперативи, ані школи. Щойно у половині 1920-их років учитель Гриць Казанівський з Нивиць, з великою затратою своїх власних грошових засобів, побудував школу в Трійці та працював там як директор. З того часу виховання молодого покоління набрало нових форм, а при тому й селяни, перебуваючи у щоденному зв'язку зі своїм учителем, дедалі більше усвідомляли свою національність і приналежність до новочасної української нації.

У тридцятих роках серед жителів с. Трійця виділялася постать молодого українця-націоналіста, Петра Шишки, що серед селян проводив національно-виховну роботу під час частих, щоденних зустрічей і розмов з ними у своїй крамничці. Коли я відвідав Нивиці вже за німецької окупації України, я розпитував за Петром Шишкою, бо в тридцятих роках ми не раз зустрічалися. Мені сказали, що Петра Шишку арештували органи НКВД 1940 р. і він пропав у котрійсь львівській тюрмі.

Ще у хлоп'ячому віці мене дуже цікавила дерев'яна церковця у селі Трійці, що, очевидно, мала відповідну назву для цієї місцевості: Церква св. Трійці. Стояла вона принаймні за один кілометр від крайніх хат села, серед лісків та була оточена водою, бо збудували її на горбочку при березі річки, а штучно прокопаний канал-рукав приводив з річки воду і відводив її до нижньої течії. Через канал прокладено місток, щоб можна було пройти до церкви, але, на жаль, уже в двадцятих роках він був такий дрантивий, що треба було іти по ньому обережно, щоб не заламалась якась дошка. Мене дуже цікавило питання, чому та церква так на відлюдді? Старі ґазди пояснювали, що їхня церква стародавня та що їхні предки збудували її в лісі й серед води, щоб охоронити її від знищення під час татарських нападів. Пам'ятаю, що підвалини церкви вже тоді були вгрузли, запалися в землю. Бував я і в середині церкви, бачив різьблені — тоді незрозумілі мені — написи церковно-слов'ян-

ською мовою. Мені здається, що вже в тому часі в тій церкві не відправлялися ніякі богослуження, а напевно знаю, що в селі не було священика. Жителі Трійці ходили в церкву до сусідніх Нивиць або навіть до містечка Топорова, яких 4 км на південь від їхнього села.

Якщо прийняти здогад про те, що в часах татарських походів на українські землі наші люди будували церкви поза селами і в лісах, то с. Трійця повинно було рахуватися старшим від с. Нивиць, де церква св. Миколая розташована в центрі села. На північний захід від Нивиць є с. Оглядів, церква якого, також дуже стара, стояла оподалік села в чистому полі. Можна припускати, що колись — перед віками і та церква була оточена лісом.

Згадавши містечко Топорів, варто згадати і старий переказ про те, що десь між Топоровом і Буським мав би стояти старезний дуб, під яким спочивав гетьман Б. Хмельницький, зупинившись там під час свого походу на Польщу. В мене було велике бажання побачити цього дуба, але хто тоді хотів послухати малого хлопчину і завести його туди? Я згодом розпитував старих дідів про це, але їхні пояснення щодо місця були такі відмінні й суперечні, що я ніколи не відважився вибратися в дорогу, щоб самому в незнайомій околиці шукати того дуба.

Знаючи переказ про існування цього "дуба гетьмана Хмельницького", я звернув свою увагу на три велетенські дуби в с. Нивицях. Вони росли один від одного принаймні на яких 50-60 м, в рогах своєрідного трикутника, а їхні корони лучилися разом. Діяметр пня кожного дуба мав 3-4 м. Ніхто не міг сказати мені, скільки років мали ці дуби. Я часто бував коло тих дубів, бо вони росли на громадському вигоні, серед села. Дивлячись на їхні розлогі корони, я плекав у думках фантазію, що, може, саме під одним із цих велетнів-дубів відпочивав у його тіні великий гетьман України, Богдан Хмельницький.

Все таки варто було відшукати того справжнього "дуба Хмельницького " у пізніших роках життя, щоб мрію замінити дійсністю, але умови підпільної боротьби не дозволили на це — вся моя увага була звернена на поточні акції такою мірою, що згадка про того дуба затерлася в моїй пам'яті. А шкода, бо годилося б таку історичну пам'ятку зберегти, як свідка державницької доби України.

НА ШКІЛЬНОМУ ФРОНТІ

З книжки К. Федоровича п. н. "Українські школи в Галичині у світлі законів і практики", виданої у Львові в 1924 році накладом Секретаріятів Українських Партій — Трудової, Радикальної і Національної Роботи, подаємо декілька призабутих фактів, що стосуються місцевостей Надбужанської Землі. (Правопис оригіналу тут збережений).

В Сільци Беньковім, пов. Камінка Струмилова, в часі війни знищено шкільний будинок української народньої школи, одначе можна було його відбудувати. Та в 1919 р. коли до Східної Галичини прийшли польські війська, Поляки з присілку Ґавліки тої самої громади, розібрали самовільно рештки шкільного будинку, а будівельний матеріял перевезли й зложили між своїми хатами, щоби відтак вибудувати у себе польську школу. В липні 1923 р. приїхала до Сільця шк. комісія, щоби на місци прослідити справу відбудови школи. Відбудову шкільного будинку взяло на себе повітове бюро відбудови в Камінці Стр. Коли згадане бюро мало вже виасиґновані фонди на будову знищеної української школи в Сільці Беньковім, почало за сі фонди звозити будівельні матеріяли, але не до Сільця, лише до Ґавліки на будову польської школи, якої в часі війни ніхто не знищив, бо її там не було. Всякі інтервенції у власти остали без успіху. (Стор. 6).

В громаді *Павлів, пов. Радехів,* було дві народні школи: українська 2-клясова і польська 1-клясова. Полагоджуючи письмо повітової шкільної ради в Радехові з дня 7. XI. 1921 р. ч. 1189 наказна громадська рада дня 18. X. 1921 ухвалила будувати окремо будинок для української школи, а окремо для польської. На будинок для української школи призначено 2/3 дерева, а на будинок для польської школи 1/3, бо приблизно таке відношення Українців і латинників в громаді. На 201 нумерів — українських 140, а латинських 61. Кошта будови української школи мають покрити Українці, а кошта будови польської школи латинники, і відповідно до сього репартиція мається розложити окремо на Українців і Поляків. Сю ухвалу громадської Ради в Павлові затвердив повітовий виділ в Камінці Струмиловій і на тій підставі звезено будівельний матеріял окремо під українську і окремо під польську школу. — Для польської школи подарував місцевий дідич старий будинок, який тільки відбудовувалося. Кошти відбудови покривали латинники самі. Дня 10 липня 1923 р. перевела прибічна громадська

рада ухвалу, що квоту 50.000 мп. потрібну для відбудови польської школи, розкладається в дорозі репартиції лише для латинників. — Будову будинків для обох шкіл булаби громада спокійно перевела, але кураторія л. шк. о. постановила, що для Українців громади Павлів не треба школи і самочинно рішенням з дня 30. вересня 1923 р. ч. 21385/I замінила істнуючі школи: 2-кл. українську і 1-кл. польську на 4-клясову польську. Прибічна громадська рада поучена, що з голосом українського населення не треба числитися, дня 4. IV. 1924 р. перевела рішення кураторії як свою ухвалу. — Виділ повітовий заборонив Українцям своїм коштом будувати українську школу. (Слідує текст письма в польській мові). Проти сього рішення повітового виділу в Камінці Струм. внесено рекурс до краєвого виділу у Львові. Так само внесено рекурс проти протизаконного рішення кураторії і проти ухвали прибічної громадської ради... (Стор. 7 і 8).

З початком березня (1924 р.) за сам факт участи в богослуженню за бл. п. Басарабову звільнено *в Сокалі* з посади учителя ґімназії п. Сокола, відбираючи йому дозвіл навчання навіть у приватних ґімназіях, катехиту о. Лехицького перенесено до Сянока, а двох учителів держ. ґімназії в Сокалі віддано під поліційний догляд. За ту саму "провину", доконану молитвою в церкві, покарала шкільна влада 12 учеників ріжних сокальських шкіл, а бурсу товариства "Шкільна Поміч" в Сокалі, в котрій мало приміщення 43 незаможних учеників, розвязано і тим самим викинено їх на вулицю та позбавлено змоги вчитися. (Стор. 41).

Кружок УПТ *в Радехові* отворив з початком вересня 1923 р. приватну народню школу в Радехові на підставі дозволу кураторії л.ш.о. з 16. XI. 1922 р. ч. 7237/I. Та вже з початком грудня 1923 р. одержав сей кружок ось такий указ. (Слідує текст у польській мові листа радехівського старости, з такою редакційною приміткою автора): "Кураторія л.ш.о. з одної сторони замикає українські приватні школи тому, що місцеві польські школи "повністю заспокоюють культурні і релігійні потреби руської суспільности", — з другої сторони творить на їх місце польські школи. І так в тому самому Радехові кураторія л.ш.о. замкнула українські ґімназійні курси, на їх місце отворено польську приватну ґімназію ім. маршалка Баденія. Дня 2 лютого 1924 р. відбулося посвячення ґімназійного будинку в присутности самого куратора Собінського". (Стор. 47, 48).

Кружок УПТ в Радехові провадив вже третій рік приватні ґімназійні курси, які в шк. р. 1923/24 мали 3 кляси клясичної ґімназії. Науку уділяло чотири учительські сили, які мають повну кваліфікацію учителів для середніх шкіл. Хоча два роки з горою відбувалася спокійно наука і кураторія л.ш.о. не добачувала нічого протизаконного в веденню сих

курсів, — нараз у третьому році їх істнування завважила та сама кураторія, що управитель курсів о. др. Пелліх не може ним бути дальше, бо має тільки 1 рік служби при державній ґімназії, а вимагається двох літ. При кінці падолиста 1923 р. видала кураторія такий указ (слідує текст у польській мові, мовляв, "кураторія не приймає до відома і забороняє ведення приватних ґімназійних курсів у Радехові, тому що вони не відповідають вимогам..."...). І так понад 60 учеників отих курсів, приватистів академічної ґімназії у Львові, позбавлено можноти приватно продовжувати науку. Кружок УПТ в Радехові поробив відповідні правні кроки в цій справі, одначе безуспішно. (Стор. 73).

...Відомо загально, що празник Різдва Христового і Великодні Свята є днями "Рідної Школи" і тоді по всіх українських громадах ходять від хати до хати колядники за колядою чи писанкою на "Рідну Школу". — До 1923 р. політична влада не робила зі сього приводу ніяких закидів. Та від 1923 р. повіяло иншим духом. І так староство в *Сокалі* засудило 4 селян з *Бишева,* які занялися зорганізуванням коляди на "Рідну Школу" в часі Різдвяних Свят в 1923 р., а то: Петра Максимця, Івана Салогуба, Петра Семанюка і Василя Кравчука на кару 7-денного арешту без заміни на гривну, а жертви в квоті 40.470 м.п. сконфіскувало. — Також сконфіскувало збірку селян з *Гоголева* в квоті 100.000 м.п., а громадянина Миколу Андрущака, селянина з Гоголева засудило, без переведення якихнебудь доказів, на кару 7-денного арешту без заміни на грошеву гривну. (Стор. 85).

"Наш Прапор" помістив у ч. 22 з 2. XII. 1923 допись з Белза, в якій читаємо: "Збирання жертв на "Рідну Школу" уважає тутешний староста Русоцький злочином та в жорстокий спосіб карає одиниці ідейні, які важаться брати участь в збиранню отсих жертв. — Недавно покарав він селян та учеників середніх шкіл з *Лучиць, Шарпанець, Спасова і Первятич* карою по 3 до 8 днів арешту без заміни на гривну. В наслідок сього покараних арештом учеників прогнано зі шкіл (в Сокали). Ті ідейні одиниці знищені на ціле життя, бо в нинішних обставинах не можуть вони перейти до шкіл в инших містах тим більше, що се переважно діти незасібних селян". (Стор. 86).

(Вибрав і подав *В. Макар*)

КАМІНЕЧЧИНА

Іларіон Калиневич

КОРОТКИЙ НАРИС ІСТОРІЇ МІСТА КАМ'ЯНКИ БУЗЬКОЇ (КАМІНКИ СТРУМИЛОВОЇ)*

І. ДО ВИБУХУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 1939 Р.

Кам'янка Бузька (Струмилова) — місто розташоване над Бугом і річкою Кам'янкою (Камінкою), за 43 км на північний схід від Львова.

Обшир належить до сточища р. Вісли. Місто лежить у Львівській області і є центром Кам'янко-Бузького району. За поверсальської Польщі (1918-1939) місто належало до Тернопільського воєводства. Населення — поверх 10 000 чоловік. Через місто проходить залізничний шлях Львів-Луцьк, Львів-Ковель і автострада Львів-Луцьк.

Місцевість ділиться на такі передмістя: на лівому березі річки Кам'янки — передмістя Белзьке, Львівське (зване також Волоським)[1] і Підзамче; на правому березі Бугу — Забужжя.

Кам'янка Бузька була вже заселена дві тисячі літ до Христа, тобто її давнина досягає бронзової доби.[2]

Перше знане нам поселення було засноване в тому місці, де річка Кам'янка з лівого боку вливається в Буг.[3] Сама ж Кам'янка випливає

---

* Назва "Кам'янка" стрічається в документах у різних правописних транскрипціях: Камънка, Каменка, Кам'янка, або Камінка. Наша розвідка стосується часу, коли була в ужитку назва "Камінка Струмилова", тому будемо її також так називати, за вийнятком післявоєнного часу, коли це місто перезвано на Кам'янку Бузьку і тепер це його офіційна назва.

1. "Волохи" — назва, що збереглася від XV ст., коли Юрій Струмило осадив там спроваджених (чи не з Буковини) волохів-поселенців, які пізніше зовсім українізувалися.

2. *Історія міст і сіл УРСР. Львівська область*, (Київ, АН УРСР, 1968), стор. 404.

3. *Там же.*

поза селом Печихвости, колись Жовківського повіту, і в ранніх джерелах називається Сосновець.[4]

Перша згадка про поселення, що тоді називалося Димошин, відноситься до 1406 року.[5] (Можливо, що назва Димошин походить від диму, що сповивав середньовічню оселю, бо мешканці виробляли колись дьоготь). Місце, де засновано Димошин, було догідне. Рікою Бугом можна було дістатися до Балтицького моря, суходолом до р. Стиру, а ним до Прип'яті — Дніпра і Чорного моря. Зв'язок півночі з півднем був природно пов'язаний і спосібний для транспорту, що знову сприяло розвиткові торгівлі і промислу.

За старої Руси Димошин, хоч лежав на границі Белзького князівства, належав до Львівської волости.[6]

Маючи добрі господарські умови, населення Димошина займалося хліборобством, випасом худоби і ловецтвом. Риболовство також давало добрі прибутки, особливо з продажу вугрів, яких ловлено в болотах Бугу. Процвітав також транспорт дерева, яке сплавлювали тратвами вниз по Бузі.[7] Оселя розвивалася добре та стала кріпостю, обороняючи населення перед нападами татар. Огороджена частоколом та окопана ровами з водою, мала також двоє воріт: із півдня Таданські ворота, а з півночі Белзькі.[8] Ще за княжих часів це поселення мало важливі дані стати торговельним, а то й промисловим осередком.

В 1340 р. упала знеможена татарськими нападами Галицько-Волинська держава. Польський король Казимір Великий зайняв українські землі. Окупація поляками Галицько-Волинської держави принесла нові закони, а головно польське шляхетське поневолення українського села. Димошин включено до королівських маєтків, якими заряджували або їх арендували польські старости. Адміністративно село належало до землі Львівської, воєводства Руського[9]. Десь між роками 1442 і 1448 замінено назву села Димошин на Камінку.[10] Вже тоді Камінка, тому що

---

4. В. Чернецький, *Камінка Струмилова, Книжечка місійна, ч. І,* (Перемишль, 1900), стор. І.

5. *Історія міст і сіл УРСР,* стор. 404.

6. М. Грушевський, *Історія України-Руси,* (Нью-Йорк, 1955), т. V, стор. 243.

7. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. III,* (Warszawa, 1884), str. 783.

8. *Історія міст і сіл УРСР,* стор. 404.

9. *Słownik geograficzny,* str. 784.

10. Проф. Зенон Саган, що колись писав магістерську працю з історії Камінки Стр., твердить, що це місто ніколи не називалося Димошином. Провіряючи цю справу, Саган не знайшов належних даних на підтвердження такого припущення.

була укріплена, втішалася привілеями містечка.[11]

Є дві теорії, якими дослідники стараються пояснити походження назви "Камінка". Одні виводять цю назву від річки Камінки, що перетинає місто на півночі, інші виводять її від великих брил каміння, нанесених зі Скандинавії у льодовиковій добі. Каміння це можна найти ще доволі багато, порозкиданого по довколишніх полях.[12] Десь біля 1475 р. насланий на українські землі польський староста Юрій Струмило купив село Камінку, розбудував місцевість і замінив її на місто.[13] Коли Струмило розбудовував його, тоді в центрі, де пізніше була торговиця, на штучно висипаній горі він здвигнув собі замок з двома баштами, обкопав ровами і наповнив водою. (Пізніше цей замок розібрано, десь у 1782 р.)[14] Розбагатівши на галицьких землях, спритний староста став незабаром воєводою львівської округи і домігся маґдебурзького права для Камінки[15]. Місто дістало значні привілеї, почало багатіти і незадовго розвинулося в чималий осередок торгівлі й ремесла. Щоб відзначити свої заслуги для міста і свою могутність, Струмило назвав Камінку своїм прізвищем. Уже 1485 р. Камінка називається Струмиловою.[16] Ця назва залишилася аж до 1944 року, коли то за совєтської влади змінено Камінку Струмилову на Кам'янку Бузьку і так вона офіційно тепер називається.

До розвитку міста чимало причинився зріст ремесла. Маючи залізну руду у своїй околиці (Руда Сілецька), в Камінці розвинулося ковальське і слюсарське ремесло. Тут виготовляли мечі, виливали господарське знаряддя тощо. Також розвивалося тут гончарство, кушнірство, виріб риболовних сітей, куріння горілки і виготовлювання дьогтю, що давало міщанам гарні прибутки. Жваво розвивалася торгівля з поблизькими містечками Добротвором і Таданями.[17] Щодо ярмарків, то Камінка втішалася королівськими привілеями, які також стосувалися торгів, риболовства на Бузі, податків тощо. В 1509 р. Жигмонт I заново затвердив маґдебурзьке право для Камінки.[18] Місто мало свій власний герб: на блакитному полі три червоні гербові камені в золотій оправі. Два вгорі й один унизу, в тих самих відступах.[19] Великим добром для міста був наданий королем Стефаном Баторієм 1578 р. привілей на

---

11. *Історія міст і сіл УРСР*, стор. 405.
12. *Słownik geograficzny*, str. 783.
13. *Там же.* Сам Ю. Струмило був римо-кат. (мабуть білорусин), жонатий з Єлисаветою — українкою православного віросповідання.
14. В. Чернецький, *Камінка Стр.*, стор. 1.
15. *Słownik geograficzny*, str. 783.
16. *Історія міст і сіл УРСР*, стор. 405.
17. *Там же.*
18. *Там же.*
19. *Słownik geograficzny*, str. 784.

склад соли.[20] Сіль привозили з Дрогобича, складали її в Камінці Струмиловій і звідтіль розвозили — головно на Волинь. Економічне пожвавлення дало почин до того, що багато купців і ремісників із заходу почали наїжджати і поселюватися в Камінці Струмиловій. В 1589 році король Жигмонт III дав дозвіл жидам купувати землі, будувати доми і займатися торгівлею.[21] В скорому часі жиди захопили всю торгівлю в свої руки, опанували ринок міста, витискаючи українських міщан на передмістя. Вже 1627 р. вони мали свою божницю в місті, втішаючися підтримкою польської шляхти.[22] Тим часом польська шляхта намагалася закріпити своє панування на українських землях. Спираючися на маґдебурзьке право, з якого могли користати тільки римо-католики, шляхта почала використовувати українське населення і ополячувати його. Багатіти могли тільки ті, які покидали свою віру, вирікалися традицій і беззастережно служили польській владі. Заради маєтків чимало українських бояр і міщан перейшли тоді до польського табору. Віра предків і традиції народу заховалися ще на селах і частинно на передмістях. Податки, данини і різні драчки дошкулювали тим, що не хотіли відцуратися свого народу. М. Грушевський так писав про ці часи: "Усунення русинів від урядів, обмеження їхньої участи в цехах, позбавлення права володіти домами, стало в XVI ст. правом на підставі практики, якої і король не міг усунути.[23] Українці на своїй землі були трактовані гірше, ніж жиди або вірмени.[24] Польська шляхта фактично захопила у свої руки міське самоврядування, ремесло і більшу торгівлю. В XVI і XVII ст. Камінка Струмилова грала важливу ролю як збірний пункт вивозу волів за границю. Цей вивіз худоби був надовго одною із найважливіших прибуткових галузей польської шляхти.[25]

Як свідчать різні судові акти з того часу, українські міщани вели боротьбу проти польських наставників, відстоювали свої права і протестували проти сваволі шляхти. В 1544 р. селяни Камінко-Струмилівського староства відмовились виконувати щоденну панщину, протестуючи проти надмірного визиску".[26] Подібні заворушення відбулися також і в 1636 році.[27]

---

20. *Історія міст і сіл УРСР*, стор. 405.
21. *Słownik geograficzny*, str. 784.
22. *Там же.*
23. М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 5, стор. 243.
24. *Там же*, стор. 246.
25. *Там же*, стор. 188.
26. *Там же.*
27. *Історія міст і сіл УРСР*, стор. 406.





О. шамбелян Михайло Цегельський, парох Камінки Струмилової (1882-1944).



Церква св. Миколая в Камінці Струмиловій, побудована 1667 р.

Коли на Прибужжя і до Камінки Струмилової в 1648 р. завітали війська Богдана Хмельницького, мешканці міста були першими, що приєдналися до козаків, допомагаючи скинути ненависне ярмо. Під час визвольних війн Камінка Струмилова кілька разів переходила з рук до рук. Місто було зруйноване, населення пограбоване.[28] Як подають *Джерела до історії України-Руси,* 1652 р. в повіті з 3500 будинків залишилися тільки 106 не знищених.[29] Після повстання Хмельницького повернулися на українські землі польські коронні війська і жорстоко розправлялися з українськими повстанцями. Чимало повстанських провідників з Камінко-Струмилівського староства страчено у Львові.[30] Жахлива експлуатація українського населення поляками далася тоді ще більше відчути. Місто зубожіло, ремесло і торгівля підупали. В 1771 р. знову відбулися поважні заворушення в Камінці, спрямовані проти визиску і сваволі займанців, але і тим разом не вдалося змінити ситуації.[31] Козацькі і шведські війни були причиною упадку міста, з якого Камінка вже не піднеслася і в такому стані перейшла у XVIII сторіччя. Політика польської шляхти не сприяла інтересам міст і міщанам. Міста помалу завмирали, а з ними і Камінка.[32]

Зближався кінець польського панування на галицьких землях. В 1772 році прийшов перший розподіл Польщі.

Під австрійською владою, 1772-1918

По розвалі Польщі західньоукраїнські землі перейшли під владу австрійської монархії. Приборкані польським ярмом темні маси селян, без інтеліґентного проводу, знищене міщанство, спольонізоване боярство, залякане і малоосвічене духовенство — це вислід польського панування, який дістала в спадщину австрійська династія Габсбурґів.[33]

Зубожіла, спольонізована Камінка Струмилова увійшла тоді також у нову добу своєї історії. Перехід під Австрію небагато змінив економічний стан міста. Спираючись на польських маґнатах, нова влада не

---

28. Від переходу кінноти розсунулися всі греблі на ріці Буг, що спричинило кінець рибної промисловости в Камінці Стр., яка вже ніколи не відбудувалась.

29. *Історія міст і сіл УРСР,* стор. 406.

30. *Там же.*

31. *Там же,* стор. 407.

32. *Енциклопедія Українознавства,* Словникова частина, (Париж-Нью Йорк, Молоде Життя, 1955), т. I, стор. 348.

33. *Велика історія України,* (Львів-Вінніпеґ, 1948), стор. 564.



Парафіяльна церква Різдва Пречистої Діви Марії в Камінці Струмиловій.



Студенти Львівської Богословської Академії з Камінко-Струмилівського повіту, 1935-1939 рр. Сидять, зліва направо: *Іларіон Калиневич, Іван Ковалюк, Тарас Дурбак, Микола Мартинюк, Мирослав Максимович, Іван Давидович.* Стоять: *Петро Цьолковський, НН, Мельник, Василь Дацишин, Петро Дацишин, НН.*

спішилася підтримувати розвиток українського населення. Все ж таки деякі полегші прийшли і тоді почали зарисовуватися певні вигляди на кращий розвиток міста.

З приходом до влади в Австрії Йосифа II (1780) в країні заведено великі реформи, ліберальні й поступові кола прийшли до голосу. Почалися заходи над піднесенням освіти і духовного життя населення, а в тому й українців у Галичині.[34] Нарешті 1848 р., на Великдень, скасовано панщину. "Весна народів" завітала і в Галичину. Перша австрійська конституція дала українцям нагоду вибрати своїх послів до віденського парляменту. Ожило політичне й культурне життя. Постають українські школи, культурні й економічні організації тощо. В 1789 р. перестало діяти в Камінці Струмиловій маґдебурзьке право, що означало віросповідну толеранцію.[35]

Шукаючи за надійною підпорою для себе, австрійський уряд почав населювати німецьких колоністів на галицьких землях. Тоді постали довкола Камінки Струмилової такі колонії, як Сапіжанка, Яґонія, Рожанка та інші. Всі ці колонії мали вплив на політику Камінко-Струмилівського повіту. Австрійський граф Йосиф Мір купив саму Камінку з кількома навколишніми селами.[36] Такою політикою австрійський уряд запевняв собі підпору.

Торгівлею в той час займалися головно жиди. Вони торгували збіжжям, деревом, сіллю, рибою і худобою.[37] Натомість промисловість була в руках польських маґнатів, головно родини Тадея Раковського. Йому належали ґуральня, бровар і млин. Ще була в місті славна фабрика паркетів, тартак, дві цегельні і гарбарня шкіри. Цегельні належали родині Познанських, а тартак був у жидівських руках Шварца і Ціманда.[38] Виробляли в місті також смолу, терпентину і деревне вугілля. В підприємствах поляки і жиди займали провідні пости. Українцям припадала найменш платна робота. Ремеслом, як шевством, ковальством, м'ясарством, боднарством, колодійством і ін., займалися міщани різного національного походження.

За австрійських часів Камінка Струмилова стала повітовим містом. Тут була залізнична станція, повітовий уряд, міська управа, суд, пошта, телеграф, податковий уряд, шкільний інспектор, позичкові каси, аптека і два парафіяльні уряди: греко-католицький і римсько-католицький.

---

34. *Там же,* стор. 663-692.
35. *Історія міст і сіл УРСР,* стор. 407.
36. *Там же.*
37. *Słownik geograficzny,* str. 783.
38. *Історія міст і сіл УРСР,* стор. 408.

Українці були заступлені майже у всіх тих установах. В місті стаціонували також військові частини австрійської армії.

В 1909 році засновано гімназію з польською викладовою мовою; українська мова була обов'язкова, як предмет. Першим директором гімназії став поляк Станіслав Шарґа, йому допомагав українець Теодор Грабович. Греко-католицької релігії вчив о. Євстахій Хомин. В 1913/14 році в гімназії було 345 учнів.[39] Заснована ще 1884 р. боднарсько-колодійська школа також добре розвивалася.[40] Були ще дві народні 5-клясові школи: дівоча і хлоп'яча. З чисто українських установ треба згадати: Філію Т-ва "Просвіта", Сільський Господар, Українське Педагогічне Товариство, Руську Задаткову Касу, "Сокіл", Руське Касино, і Бурсу для студентів. Всі ці інституції, уряди і школи надавали містові певного престижу і підносили життєвий рівень мешканців. В Міській Раді засідали українські міщани і з їхнім голосом треба було вже рахуватися. Українські адвокати, лікарі, судді, вчителі й урядовці на державних посадах мали також поважний вплив на все те, що діялося в місті. Перепис населення з 1880 р. виказував, що Камінка Струмилова мала тоді 6107 мешканців: 1641 греко-католиків, 1590 римо-католиків, 2820 жидів та 56 іншого віровизнання.[41]

Як видно зі статистики, жиди домінували. Українці й поляки, з малою різницею, творили рівну частину населення міста, що пізніше перейшло в користь поляків. Під Австрією українське життя міста Камінки Струмилової цвіло і неабияк розвивалося. Хоч були перепони з боку поляків, все ж таки можна було якось їх побороти.

В розпалі громадської праці, з надією на поліпшення політичних і культурно-суспільних відносин, з поважними на цім полі надбаннями, несподівано застала Камінку Струмилову перша світова війна. Вже в серпні 1914 р. на території Камінко-Струмилівського повіту розгорнулися затяжні бої. Під час наступу російської армії місто декілька разів переходило з рук до рук. Остаточно австрійців змушено відступити на захід. Навколишні села, як Лапаївка, Лани, передмістя Забужжя та сам ринок міста були спалені і цілком зруйновані. Камінецькі москвофіли радо вітали російських солдатів в надії, що аж тепер сповняться їхні надії на злиття галицької вітки українського народу з великоросійським. Вони однак розчарувалися, бо вже в серпні 1915 р. російську армію змушено до відвороту. Москалі з поспіхом покидали місто, а деякі їхні прихильники, напр., родина Давидовичів і інші, побоючися

39. *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1914*, (Lwów, Prezydyum c.k. Namiestnictwa, 1914), str. 619.

40. *Там же*, стор. 930.

41. *Słownik geograficzny*, str. 783.

репресій за свою співпрацю з москалями, покинули Камінку і з російською армією подалися на схід.[42]

В час війни населення Камінки Струмилової і повіту понесло великі втрати — в людях і матеріяльних добрах. Австроугорське правління арештувало і вивезло до Талергофу чимало камінецьких міщан, яких запідозрено в москвофільстві. Між іншими, Гаврила Мулькевича, активного члена цього угруповання.

Не інакше робили москалі. Вони у 1915 р. арештували пароха міста о. Михайла Цегельського і разом з митрополитом А. Шептицьким, як царських в'язнів, заслали далеко в глибину російської імперії. Щойно в 1917 р. новий тодішній російський уряд дозволив о. М. Цегельському повернутися додому. З великою парадою вітала тоді Камінка свого заслуженого пароха.

В роки першої світової війни австрійці заборонили діяльність українських організацій, все громадське життя в місті завмерло, а школи і Народній Дім були зареквізовані військом. Тим часом назрівав розвал австрійської імперії. На грузах і звалищах війни почали поставати нові держави. Могутня колись імперія мусіла скорчитися до своїх етнічних границь. Для "Галицької Волости" наближався критичний 1918-ий рік. Панування Австрії, яке тривало 146 літ на галицьких землях, закінчилося проголошенням української держави.

У Західньо-Українській Народній Республіці, 1918-1919

1 листопада 1918 р. несподівано здійснено переворот у Львові. Українська Національна Рада перебрала владу від австрійського намісника Ґуйна і проголосила Західньо-Українську Народню Республіку. Українські війська обсадили Львів. Постала на галицьких землях українська держава. Рівночасно з тим розіслано кур'єрів по цілому краю з інструкціями переймати владу від австрійців. Крім Львова, де український переворот стрінувся з опором поляків, більшість міст Східньої Галичини майже без перешкод і без проливу крови опинилася в українських руках. В Камінці Струмиловій також такий переворот відбувся без великих труднощів. Після тайних і довірочних нарад у судді Романа Петрушевича, українська делеґація міста з'явилася в австрійського повітового старости та офіційно перебрала від нього владу. Заскочені тим чином місцеві поляки, хоч-не-хоч мусіли погодитися зі ситуацією, не думаючи однак співпрацювати з українською владою.

---

42. В 20-их роках ці міщани повернулися назад до Камінки, виліковані зовсім з русофільства, і, як добрі українці, включилися у громадську працю міста, хоч і не всі.

В той час комендантом місцевої залізничної станції був поручник Омелян Косаревич. Він у супроводі двох братів Гарухів зі села Незнанова, які тоді були якраз на відпустці в Камінці Струмиловій, роззброїв частини австрійського війська, які стаціонували в казармах колишніх цісарських драгунів. Косаревич велів пересунути вагони на бічні рейки, посадив туди австрійську залогу і, спрямовуючи поїзд не на Львів, а на Раву Руську і Любачів, відіслав їх додому. Йому допомагав у тому ще Володимир Красічинський.[43]

В роззброюванні австрійців у Камінці Струмиловій приймали участь також учителі Осип Мулькевич, Денис Снилик і Кузьма.[44] Перебравши владу в місті, українці були змушені обсадити найважливіші пости своїми людьми. Повітовим комісаром став суддя Роман Петрушевич, рідний брат пізнішого диктатора західньоукраїнського уряду Євгена Петрушевича. Він у своїх руках концентрував найвищу владу в повіті. Його заступником був о. Петро Казанівський, сотрудник о. шамбеляна М. Цегельського.[45]

Бурмістром назначено довголітнього секретаря громади Івана Максимовича.[46] Комендантом міліції став Микола Залуга, повітовим інспектором шкіл Іван Вертипорох, учитель з Сільця-Бенькова, начальником суду — Осип Шухевич, батько пізнішого генерала Тараса Чупринки.

Наладнавши сяк-так адміністрацію в місті й повіті, комісар Р. Петрушевич мусів звертати чималу увагу на співпрацю з військовими властями міста. Десь у половині листопада 1918 р., маючи на увазі мобілізаційні потреби, Державний Секретаріят Військових Справ ЗУНР поділив Галичину і Буковину на три військові округи: Львів, Тернопіль і Станиславів, Камінку Струмилову приділено до Тернопільської области, Золочівської округи, в склад якої, крім Камінки, входили ще повіти: Радехів, Золочів і Броди. Комендантом Золочівської округи, до якої належала і Камінка Струмилова, став Ілько Цьокан, родом зі Сторонибаб. Він пізніше вславився в боях за Єзуїтський город у Львові.[47]

Розташована на віддалі 43 км від Львова, Камінка стала запіллям фронту української Галицької Армії, що воювала за Львів з поляками. В

---

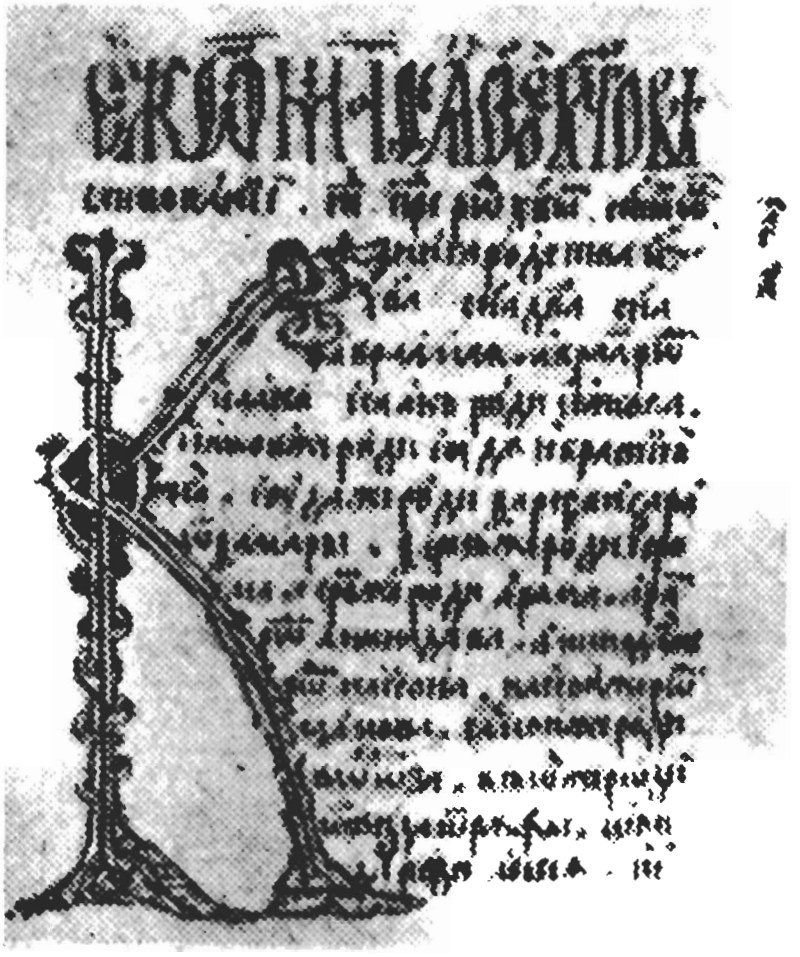
43. Ці дані спираються на свідченнях д-ра Ю. Цегельського з Маямі Біч, Флорида.

44. Зі свідчень дочки О. Мулькевича, Софії Мулькевич-Михайлишин з Балтімору, Мериленд.

45. Свідчення Омеляна Склепковича, Торонто, Онтаріо.

46. Цього факту з певністю не вдалося нам провірити.

47. Микола Андрусяк, "З минулого Золочівщини", *Золочівщина, її минуле і сучасне.* Упорядкував В. Болюбаш, (Нью-Йорк-Торонто-Канберра, 1982), стор. 77.



Сторінка з Камінко-Струмилівського Євангелія з 1411 року.

будинку колишньої Повітової Ради мав свою головну квартиру ген. Осип Микитка, що брав активну участь у боях за Львів. Тут також, 16 березня 1919 р., почав виходити "Козацький Голос", орган Начальної Команди Української Галицької Армії. Пізніше ця газета виходила в Тернополі та Кам'янці Подільському. Начальним редактором газети був д-р Михайло Старосольський.[48]

Камінка була вишкільним осередком для добровільців і новобранців УГА, які по короткому вишколі відходили на фронт під Львів. Комендантом вишколу вояцтва був тоді сотник Богдан Гнатевич.

Багато патріотичної молоді м. Камінки Струмилової, зформувавши спеціяльний відділ "Камінечан", пішли на фронт під Львів. Згадати б тільки Омеляна Сливку, Костя Лиска, Володимира Кулича, братів Євстахія і Юрія Яцевих, братів Зелених та багато інших.

Місто в той час жило подіями фронту під Львовом. Щодня приходили вісті з фронту, які мешканці Камінки Струмилової дуже живо коментували й обговорювали. Бої за Головний Двірець у Львові, за Сейм, за Єзуїтський город, за Святоюрську гору, Підзамче, залізничну лінію Львів-Перемишль та інші об'єкти були на денному порядку розмов і праці українських мешканців міста. До Камінки привозили і ранених з фронту. Тут, у дівочій школі, був приміщений шпиталь, де однаково лікували українських і польських поранених вояків. Хоч "фронтовий дух" панував у місті, все ж таки почало наладнуватися цивільне життя. Торгівля і ремесло вернулися до нормального діяння. Відкрито народню школу, що приміщувалася в будинку ратушу з годинниковою вежею. Скликувано громадські віча, збори, наради тощо. Почав діяти також і театральний гурток, засновано хор, "Українську Бесіду" тощо. Місто видавало свій часопис, "Камінецькі Вісті", який редаґував Денис Білик. Жидівське населення, яке творило більшість у місті, прихильно поставилось до української влади. Деякі жиди, а то й одна жидівка, добровільно зголосилися до УГА. Співпраця жидів з українським населенням не стрічала труднощів. Камінецькі "старо-русини" також не знали, на "яку їм стати ногу" і не спротивлялися українській владі.

Не так було з поляками. Вони не хотіли погодитися із фактом існування української влади. Непослух, саботаж і нехіть до співпраці з українцями виявлялися в них часто. Щоб компромітувати українську владу в місті, польська боївка зорганізувала напад на власного пароха о. Черака. Двох польських "бандитів-циганів", надягнувши уніформи вояків української армії, напали на польського пароха і ограбили його. Щастя хотіло, що о. Черак пізнав своїх парафіян і повідомив поліцію.

48. Микола Мартинюк, Українська преса, 1914-1939 (манускрипт).

Злочинців арештовано. Відбувся військово-польовий суд і їх засуджено на кару смерти. Вирок виконано на площі казармів. Для "пересторогu" заохочувано мешканців міста бути свідками вироку. Зворушені подією, численні громадяни міста приглядалися вирокові. Після цієї події здавалося, що поляки притихли, однак не надовго.

Зима 1919 р. була гостра і снігу не бракувало. Різдвяні Свята і Новий Рік святкували камінечани дуже врочисто — у своїй незалежній державі. З тієї нагоди в домі комісара Романа Петрушевича, де мешкали Шухевичі, відбулося спеціяльне прийняття, під час якого представники української військової й цивільної влади мали нагоду обговорити різні пекучі справи.

Невеселі вісті наспівали з фронту. Українські війська, змушені покинути Львів, боролися тільки на периферіях міста. Незважаючи на героїчні подвиги і завзяту боротьбу, загальний стан на фронті не був надійний і з дня на день погіршався. Переговори з поляками не давали надій на краще. Десь у половині березня 1919 р. полякам вдалося наладнати зв'язок зі Львовом, себто відвоювати лінію залізничного шляху Львів-Перемишль. Цей успіх значно скріпив польські позиції. Полякам прийшла допомога із заходу. Добре озброєна й вишколена французами армія ген. Галлєра з'явилася на нашому фронті. Перший корпус УГА, що боровся на відтинку Белз-Жовква і загороджував дорогу до Камінки Струмилової, протягом квітня і перших двох тижнів травня по-геройськи стримував переважаючі сили ворога. Але 15 травня 1919 р. поляки розпочали свою вирішальну офензиву і вдарили по всіх відтинках українського фронту. Перший корпус УГА мусів ліквідувати свої позиції.[49] Фронт наближався до міста. В околиці далися чути гарматні постріли, а з тим актуальною стала справа евакуації міста. Спершу виїхали шпиталі, за ними опустіли уряди, команди, міліція. Побоюючись польських репресій, ті українці, що за влади ЗУНР займали якісь відповідальні місця, пішли в підпілля. Місто неначе завмерло.

Прорвавши фронт, поляки швидко посувалися вперед, зайняли Куликів, Сокаль, Кристинопіль і Мости Великі. 20 травня 1919 р. вони вже були в Камінці Струмиловій.[50] Плянована українською командою лінія опору над Бугом не вдалася. Вже на другий день свого наступу поляки перейшли Буг та 21 травня зайняли Радехів і Стоянів.[51] Армія ген. Галлєра без більших боїв посувалася на схід. В Камінці галлєрівці задержалися недовго. Їм на зміну прийшли реґулярні польські леґіонери, які вже на стало залишилися в місті.

---

49. *Велика історія України*, стор. 806.
50. *Там же.*
51. *Там же.*

Так то 19 травня 1919 р. перестала діяти й існувати в Камінці Струмиловій українська влада. Тільки шість з половиною місяців втішалася Камінко-Струмилівська земля волею і українською владою. Зазнавши "доброї долі й волі", населення міста не хотіло покірно піддаватися під польську кормигу. Українське життя на якийсь час притихло, але тільки на те, щоб ще з більшою силою вибухнути і боротися за свої права і страчену самостійність. Найкращі сини Камінко-Струмилівської землі брали участь у будівництві нашої держави. Диктатор українського уряду, Євген Петрушевич, родом з Буська та д-р Льонгин Цегельський — міністер зовнішніх справ ЗУНР, родом із Камінки Струмилової, записали свої імена навіки в історії України. Їхніми слідами пішли й інші сини Камінко-Струмилівського повіту.

Кінчаючи цей нарис про світлий період історії Галицької землі, а в тому й міста Камінки Струмилової, зацитуємо слова д-ра Льонгина Цегельського:

"Ось так програли ми. Були на порозі обіцяної землі, бачили її і не дійшли до неї... Хоч як боляче згадувати, але я щасливий, що пережив епопею нації, що народжувалася в болях."[52]

Під польською окупацією, 1919-1939. Між двома світовими війнами

Як уже на іншому місці було сказано, поляки зайняли Камінку Струмилову 20 травня 1919 р. В липні того самого року УГА, під напором військ Галлєра, перейшла річку Збруч і опинилася на Східній Україні. У квітні 1920 р. уряд УНР під проводом С. Петлюри підписав договір з Польщею, згідно з яким польська армія і дві українські дивізії під проводом ген. Безручка і полк. Удовиченка рушили на Київ. Там поляки зустріли опір московських більшовиків. Спільними польсько-українськими силами 7 травня 1920 р. здобуто Київ.[53] Відбиваючи напад поляків, Червона Армія прорвала фронт і дуже швидко почала посуватися на захід. Кавалерія кол. царського фельдфебеля Будьонного несподівано з'явилася на Прибужанщині. Посуваючись на Львів, Будьонний зайняв Буськ, а 18 серпня 1920 р. вже був у Камінці Струмиловій.[54]

Камінко-Струмилівські комуністи торжествували; здавалося, що їхні мрії сповнилися, але їхня радість не тривала довго, бо вже 22 серпня 1920 р. Перша Кінна Армія Будьонного була змушена покинути місто і в поспіху завертати на схід. Поляки тоді знову зайняли Камінку Струми-

---

52. Льонгин Цегельський, *Від легенди до правди*, (Нью Йорк-Філядельфія, вид. "Булава", 1960), стор. 310.

53. *Велика Історія України*, стор. 826.

54. *Історія міст і сіл УРСР*, стор. 409.

лову.[55] В листопаді 1920 р. рештки Дійової Армії УНР, відступаючи на захід під напором більшовиків, перейшли р. Збруч вже до поляками окупованої Галичини. Частини тієї армії в переході стаціонували також і в Камінці Струмиловій.

Українське населення міста неприхильно ставилося до своїх братів, що підписали угоду з поляками, проти яких галичани воювали. В той час уряд ЗУНР з президентом Євгеном Петрушевичем подався до Відня і звідтіль боронив державних прав української Галичини. На жаль, Рада Амбасадорів Версальської Мирової Конференції присудила Галичину Польщі, застерігаючи за українцями право автономії у трьох східньогалицьких воєводствах. Цієї обіцяної автономії Польща ніколи українцям не дала. Все ж таки українці під Польщею, хоч обмежено, могли діяти в усіх важливіших ділянках національного життя. Конституція польської держави забезпечувала деякі демократичні права для національних меншин. Укладений з Ватиканом конкордат дозволив на порівняно свобідний розвиток української Греко-католицької Церкви. Українці могли обирати певну кількість своїх репрезентантів до польського сейму, мати певну кількість своїх шкіл, освітньо-культурні товариства, економічні установи тощо. Це так у теорії, але на практиці польський уряд намагався на кожному кроці ставити перешкоди українцям.

В Камінці Струмиловій уже в 20-тих роках почало відроджуватися українське життя. Відновлено філію "Просвіти", Рідну Школу, "Сокіл", Сільський Господар тощо. Впродовж 20 років під Польщею українці міста Камінки Струмилової оборонялися і боролися за свої права. Поляки не змогли здобути прихильности українського населення до їхньої влади. Коли ж 1939 р. вибухла друга світова війна, а німецька армія рушила на Польщу, чимало українських громадян м. Камінки Струмилової прихильно ставилися до німецького наступу. Без реальних підстав, вони надіялися, що із допомогою німців, може, вдасться відбудувати українську державу. Приклад німецької політики супроти Карпатської України їх не відстрашував. Загально панувала думка, що гірше, як було за версальської Польщі, вже не може бути. Тим часом уже 19 вересня 1939 р. німці зайняли місто і стали над Бугом.

Польща розвалилась, а Камінка Струмилова увійшла в нову добу своєї історії.

---

55. *Там же.*

II. ЦЕРКОВНО-КУЛЬТУРНЕ І СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ МІСТА І ПОВІТУ КАМІНКИ СТРУМИЛОВОЇ

Яке було церковно-культурне життя за княжих часів у Димошині, годі відтворити. Татарські напади на Галичину були причиною того, що багато грамот, книг і актів з тих часів пропало. Не будемо далекі від правди, коли припустимо, що в Димошині була церква, може й школа, а також якась громадська установа, бо знаємо, що збирали податки.

З приходом поляків на галицькі землі, історія Галичини пов'язується з Польщею, тому й джерела та історичні матеріяли, що стосуються тих земель, находяться переважно у польських документах.[1]

Церкви в Камінці Струмиловій

Із залишених документів і парафіяльних записок можна довідатися, що в Камінці Струмиловій вже в 16 ст. були три церкви:

1) Матірня, міська церква Різдва Пречистої Діви Марії, дерев'яна з 1615 р.

2) Василіянська, монастирська церква Благовіщення Пречистої Богородиці.

3) Передміська церква св. о. Миколая, дерев'яна з 1667 р.

1) Матірня церква Різдва Пречистої Діви Марії

Ця дерев'яна церква перестояла в Камінці 245 років і вже внаслідок старости її розібрано 1860 р.[2] За часів єп. Єремії Тиссаровського (1607-1641) засновано при цій церкві Братство.[3] Управа й устав того Братства були затверджені польськими королями Яном Казиміром і Яном Третім (Собєським)[4]. В 1735 році затвердив це Братство також і львівський єпископ Атаназій Шептицький (1715-1746). В Камінці Струмиловій Братство утримувало шпиталь, школу і дякоучителя. Братство мало також привілей рекомендувати кандидата на місцевого пароха. Це право було пізніше порушено, бо вже в 1744 році польський староста Михайло Ржевуцький сам презентував о. Михаїла Давидовича на пароха міста.[5]

Парафіяльні записки церкви Різдва Пречистої Діви Марії сягають до 1721 р. і з них можна дізнатися, що ОО. Василіяни з поблизького

---

1. Головно у збірці історичних документів, що їх видано у Львові (22 т.) п. з. *Akta grodzkie i ziemskie.*

2. В. Чернецький, *Камінка Струмилова, Книжечка місійна,* стор. 3.

3. Братства були релігійно-національні товариства, при парафіяльних церквах. Вони дбали за свої храми, утримували школи, шпиталі, бібліотеки, бурси та обороняли руський обряд перед латинізацією і польщенням (І.К.)

4. В. Чернецький, *Камінка Струмилова,* стор. 3.

5. *Там же.*

монастиря в Язениці Руській допомагали в душпастирських обов'язках парохам церкви Різдва Пречистої Діви Марії.[6] (Монастир в Язениці Руській, заснований 1624 р., австрійське правління закрило в 1788 р.)[7]

Матірня церква Різдва Пречистої Діви Марії мала поверх 100 морґів землі. Ці землі винаймали, а в 1860 р., коли потрібно було грошей на будову нової церкви, частину з них продали. За стараннням о. пароха Михайла Цегельського побудовано в місті величаву мурована церкву з такою ж дзвіницею. Цю церкву посвятив львівський єпископ Сильвестер Сембратович у 1882 р. з участю великого здвигу народу.[8]

В храмі переховується старинна ікона Божої Матері, мальована на дерев'яній дошці. Ікона втішається почитанням населення, як чудотворна, і була наділена папою Львом XIII повними відпустами.

Згідно з парафіяльними записками, при церкві Різдва Пречистої Діви Марії були душпастирями наступні отці: о. Ілія Склепкович, парох 1721 р.; о. Михаїл Давидович, парох 1744 р.; о. Григорій Давидович, парох 1784 р.; о. Василь Бліхорський, завідатель 1822 р.; о. Іван Уницький, парох 1824 р.; о. Йосиф Тарновський, завідатель 1831 р.; о. Ігнатій Моравецький, парох 1833 р.; о. Михаїл Цегельський, парох 1882-1944 р.[9]

Перетривала церква Різдва Пречистої Діви Марії воєнні лихоліття і до сьогодні служить ще храмом молитви для населення Кам'янки Бузької.

2) Монастирська церква Благовіщення Пречистої Богородиці.

Ця церква належала до Сестер Василіянок і стояла в межу з матірньою церквою Різдва Пречистої Діви Марії. Сестри утримувалися з милостині, їхнє існування не було забезпечене. В 1669 р. староста Станіслав Радзієвський подарував сестрам поле, що межувало з їхнім монастирем. Король Михайло Корибут потвердив цей леґат у 1670 р.[10] Ситуація монастиря тоді поліпшилася, а вигляди на майбутнє здавалися добрими. Тим часом прийшов розподіл Польщі, Камінка перейшла під австрійське правління і 1782 р. австрійський уряд замкнув цей монастир. Церкву й монастирський маєток австрійський уряд продав. Щойно по 16-ох роках вдалося парафії Різдва Пречистої Діви Марії відкупити з других рук город і хату, що колись належали до Сестер Василіянок; але монастиря вже не відновлено.[11]

При монастирі Благовіщення Пречистої Богородиці капелянами

---

6. *Там же*, стор. 4.
7. *Там же.*
8. *Там же.*
9. *Там же.*
10. *Там же*, стор. 2.
11. *Там же.*

були такі душпастирі: о. Алексій Попович, 1741 р.; о. Петро Душкевич, 1758 р.; о. Григор Панькевич, 1763 р.; о. Тимотей Кроткевич, 1770 р.

Сьогодні в Кам'янці Бузькій вже мало хто знає про існування монастиря і церкви Благовіщення Пречистої Богородиці.

3) Передміська церква, парафія св. о. Миколая Чудотворця.

Як уже попередньо згадано, цю церкву збудовано з дерева 1667 р. Її попередниця була знищена під час визвольної війни Богдана Хмельницького. При церкві існувало Братство, яке утримувало школу і шпиталь. Заховалися документи, що відносяться до діяльности Братства. Вони торкаються часів короля Яна Третього з 1685 р., єп. Йосифа Шумлянського з 1689 р., Кам'янецького старости Казиміра Лєщинського з 1696 р. і єп. Атаназія Шептицького з 1772 р.[12]

Заховався при церкві прекрасно вирізьблений іконостас, що своїм походженням сягає далеко в давнину. Непересічної архівної вартости є образ Спасителя, мальований на дошці з дерева ще з 1620 р. Парафія св. о. Миколая була непогано забезпечена, мала своїх 80 морґів поля, з прибутку яких утримувала школу, шпиталь і покривала біжучі видатки церкви.

В 1789 році, за пароха о. Григорія Давидовича, знесено самостійну парафію св. о. Миколая і прилучено її до міської церкви Різдва Пречистої Діви Марії. Об'єднуючи ці дві церкви, австрійський уряд покривдив саму церкву св. о. Миколая, а ще більше шпиталь і школу. Церковні землі, з яких користали ці інституції, передано парохові як дотацію.[13] Щойно по довгих заходах влада 1864 р. повернула тій церкві її землі, а парохові признано місячну пенсію.[14]

Душпастирями при церкві св. о. Миколая були наступні священики: о. Єремій, парох, 1720 р.; о. Григорій Давидович, завідатель, 1753 р.; о. Іван Склепкович, парох, 1755 р.; о. Григорій Давидович, парох, 1789 р.[15]

Як свідок слави прадідів наших, церква св. о. Миколая, хоч нечинна, збереглася до сьогодні в Кам'янці Бузькій.[16] В одній із Камінко-Струмилівських церков найдено старинне Євангеліє, що датується 1411 роком. Воно переписане рукою із південно-слов'янського оригіналу з деякими рисами волинських говірок. Камінко-Струмилівське Євангеліє дехто називає й київським, бо в Києві воно переховується.[17]

---

12. *Там же*, стор. 3.
13. *Там же.*
14. *Там же.*
15. *Там же.*
16. Я. Тимчишин, *Подорожі по Львівщині*, (Львів, Каменяр, 1967), стор. 229-241.
17. *Енциклопедія Українознавства*, т. 3, стор. 928.

Був ще у Камінці Струмиловій польський костел і була жидівська божниця. В 1471 р. Юрій Струмило уфундував латинську парафію і мурований польський костел. Жидівську божницю поставлено в Камінці 1627 р. за згодою архієпископа Львова Яна Прухніцького.[18] Давно був ще один костел, св. Духа, на Глиниську при Белзькій брамі. Під час татарських нападів цей костел згорів і його вже більш не відновлено.[19]

Ледве чи треба доказувати важливість і значення церкви в історії української нації, а в тому і м. Камінки Струмилової. Серед найтяжчих лихоліть Українська Церква охороняла своїх вірних перед денаціоналізацією, гуртувала їх і зберігала для майбутности. Протягом цілого XVII і на початку XVIII ст. в Галицькій Русі велася боротьба за православну віру і "руську націю". Камінка Струмилова належала до Львівської єпархії. Тодішній владика на львівському престолі єп. Осип Шумлянський (1667-1708) був правою рукою польської королівської влади в насаджуванні унії на львівському терені. Хоч сам походив із уніятів, Шумлянський прийняв православ'я, але потайки працював для унії.[20] В 1700 р. він уже явно приєднався до католиків. Ґрунт під унію був так підготований, що перехід до католицизму у Львівській єпархії вже не викликав більших протестів населення. З того часу унія стала пануючим віросповіданням у Львівській єпархії, а тим самим і в Камінці Струмиловій. Коли ж згодом почали затиратися різниці між православ'ям та унією, а унія вдомашнилася, українська Греко-католицька Церква перебрала на себе обов'язок обороняти "віру і націю руську" перед польським наступом.[21] Ці святі завдання почали сповняти також українські церкви в Камінці Струмиловій. Будучи греко-католицькими і маючи за собою піддержку австрійського уряду, вони могли краще розвиватися. Збудована і в 1882 р. посвячена нова церква Різдва Пречистої Діви Марії стала на довгі роки центром релігійного і громадського життя мешканців Камінки Струмилової. Велику ролю в церковному і громадському житті міста відіграв місцевий парох о. Михайло Цегельський, пізніше шамбелян папи Лева XIII (1882-1944). Він не тільки побудував нову церкву, але також його заходами в 1883 р. основано читальню "Просвіти"[22], здвигнено у місті прекрасний "Народній Дім", основано сирітську захоронку (якою завідували Сестри Служебниці), засновано "Селянську бурсу" для студентів, Руську ощадностеву касу,

---

18. *Słownik geograficzny*, str. 783-784.

19. *Там же*, стор. 783.

20. *Велика історія України*, стор. 557-558.

21. *Там же*, стор. 560.

22. *Календар Т-ва "Просвіта", за рік 1937* (Львів, Т-во "Просвіта", 1937), стор. 96.

Філію Т-ва "Просвіта", "Сокіл", Українське Педагогічне Т-во і Руське Касино. Довгі роки о. Михайло Цегельський був головою цих товариств, дорадником і духовним провідником.[23] Протягом 70 років своєї душпастирської праці о. М. Цегельський був душею українського життя в Камінці Струмиловій. Сміливо можна повторити за поетом, що "з печаттю духа" о. М. Цегельського Камінка Струмилова пішла у віки своєї історії. За австрійських та й опісля за польських часів місто стало центром релігійного, культурного і господарського життя повіту. В Камінці відбувалися релігійні свята, політичні віча, з'їзди, анкети, концерти. Буйно розвивалося просвітянське життя. Як подає звіт з діяльности Головного Т-ва "Просвіта" у Львові, в роки 1906-1907, Філія в Камінці Струмиловій нараховувала 40 читалень у повіті. При читальнях були бібліотеки, хори, аматорські гуртки, громадські шпихлірі, крамниці тощо.[24]

Під головуванням о. М. Цегельського в управі Філії Т-ва "Просвіта" в Камінці Струмиловій працювали визначні громадяни міста й околиці: суддя Роман Петрушевич, лікар Теодор Яців, секретар Повітової Ради Жигмонт Левицький, гімназійний учитель Теодор Грабович, інж. Максим Черник, парох с. Ланів о. Кароль Бардин, міщанин Іван Шишкевич і селянин з Язениці Руської Микола Борис.[25]

У 1909 р. засновано в Камінці Струмиловій також і Філію Т-ва "Сільський Господар". В Раді Філії "Сільського Господаря" засідали тоді: Йосиф Рихва — голова, Володимир Лиско і Михайло Бадівський — як радні. Філія "Сільського Господаря" не могла ще в той час розширити діяльности на повіт, як це вже зробила "Просвіта". Бракувало фахівців і фондів.[26]

Надзвичайною подією в житті міста було будівництво "Народнього Дому". В 1909 р. за 12 000 корон куплено гарну площу, яка притикала до Бугу і на ній розпочато будову.[27] Вже 21 травня 1911 р., в присутності представника Головної Управи Т-ва "Просвіта" о. Т. Лежогубського, покладено наріжний камінь під Народній Дім. В українському стилі будівля поміщувала велику залю на культурні імпрези й віча,

---

23. Неоніля Цегельська-Дмитрук, "Життєпис о. М. Цегельського" (манускрипт).

24. *Звіт з діяльности Т-ва "Просвіта" за 1906-1907 рр.* (Львів, Т-во "Просвіта", 1908).

25. *Письмо з Просвіти.* (Львів, 1911), стор. 221.

26. Михайло Караман, Філія Т-ва "Сільський Господар" у Камінці Струмиловій, *Крайове Господ. Т-во "Сільський Господар" у Львові, 1899-1944.* (Нью-Йорк, УВАН у США, 1970), стор. 363.

27. "Філія в Камінці Струмиловій", *Календар Т-ва "Просвіта" на рік 1908/9.* (Львів, "Просвіта", 1909), стор. 66.

бурсу на 100 учнів, Руську касу, Касино, "Сокіл", крамничні приміщення і чиншові мешкання. Кошторис будови виносив 106 000 австрійських корон.[28] І вже незабаром при великому здвизі народу, представників організацій, "соколів" на конях, гостей, духовенства і місцевих міщан, сам митрополит Андрей Шептицький довершив посвячення "Народнього Дому".[29] Закінчено цю будівлю 1911 р., у сторіччя з дня народження Маркіяна Шашкевича. На домі приміщено таблицю з написом: "Народній Дім ім. Маркіяна Шашкевича".[30]

Українська громада міста придбала прекрасне приміщення. Люди гуртувались при домі, суспільне життя оживилось. На жаль, не все йшло так гладко, як того хотілося б. Поважні труднощі в тих часах створила в Галичині суспільно-політична течія, яку називали москвофільство або русофільство. Частина галицьких русинів, розчарована політикою Австрії, що опиралася на польській шляхті й не хотіла признати рівних прав українцям, звернула свої очі на Москву і від російського царя сподівалася допомоги. Людей цієї течії презирливо називали "кацапами". Був час, коли москвофіли мали поважні впливи в Галичині, тим більше, що поляки їх піддержували. Ідеями русофільства захопилося чимало галицької інтеліґенції, духовенства і селян.[31] З Камінко-Струмилівського повіту, родом з Кізлова, походив визначний москвофільський діяч Іван Наумович. В Буську народився Іларіон Свєнціцький, вчений і архівар, що за часів Австрії був також прихильником москвофільства.

Проти москвофілів у Галичині виступили "народовці", які боролися проти москалів, як ворогів українського народу. Народовці сподівалися радше з допомогою Австрії добитися кращих життєвих умов для українців у Галичині.

Боротьба між тими двома політичними течіями була завзята і велася довгі роки. Щойно постання української самостійної держави в 1918 р. завдало москвофілам нищівного удару. В самій Камінці Струмиловій завдяки о. М. Цегельському, що сам був народовцем, москвофіли не прийшли до голосу і не відіграли поважнішої ролі.

Не так було в повіті. Були деякі села сильно "закацаплені". На політичному вічу, яке відбулося в Камінці Струмиловій 12 лютого 1912 р., в будинку давньої промислової школи, посол Володимир Сінґалевич остерігав присутніх такими словами: "Кацапи піднесли тепер

---

28. *Письмо з "Просвіти"*, (Львів, 1911), стор. 222.

29. З інформацій проф. Омеляна Склепковича, Торонто.

30. З листа Дарії Цегельської-Коваль, Львів, 1983.

31. Матвій Стахів, Боротьба за національну ідею, *Золочівщина, її минуле і сучасне*, стор. 286-302.

зовсім явно свій російський прапор і організуються неабияк. Світилищем московських яничар є о. Іван Лозинський з Горпина, що їздить по селах і закладає всюди російські дружини. І так в послідніх часах засновано чорносотенні банди яничар в Убинях, Дідилові, Соколеві, Хренові, Нагірцях, Дернові, Таданях, а вкоротці мають постати такі в Горпині, Лодині й Соколі. Яничари захоплюють село за селом, а як ми реаґуємо на це?" — питав посол. "Се ж не жарти! Треба закотити рукави і йти в народ!"[32] До москвофільських сіл зараховувано тоді ще села Спас і Стриганку.[33] Треба було багато зусиль, часу і праці, щоб оздоровити ненормальні відносини в повіті. Таке оздоровлення прийшло аж тоді, коли на галицьких землях проголошено українську державу.

Не тільки москвофільство, але й ідеї Маркса й Енґельса знайшли податливий ґрунт у Камінко-Струмилівському повіті. Ще перед першою світовою війною існував у Камінці Струмиловій таємний соціялістичний гурток, до якого належали студенти гімназії — М. Теслюк, Ф. Трач, І. Вантух, Н. Хомин, О. Коваль та І. Забавка.[34] Деякі з тих студентів стали пізніше відомими діячами КПЗУ, як, напр., Нестор Хомин, М. Теслюк та І. Вантух.[35]

Світова війна припинила українське культурно-суспільне життя міста. Не інакше було і за влади ЗУНР, коли Камінка Струмилова була радше запіллям фронту УГА, яка боролася з поляками під Львовом. Відродження почалося щойно під Польщею, коли загоювалися рани, заподіяні війною, а політичні відносини устабілізувалися.

1923 року проголошено в Польщі амнестію, з якої скористали українці, що повтікали за кордон або ховалися від польських репресій. Видатні українські діячі повернулися тоді назад на батьківщину, щоб починати відбудову зруйнованих війною надбань.[36] Колишні фронтовики УГА, сини Камінко-Струмилівської волости, що ще недавно з крісами в руках під Львовом боронили своєї батьківщини, повернувшися додому, розгорнули нову наступальну акцію за права на політичній, культурній та економічній ділянках життя.

В Камінці Струмиловій почало пробуджуватися українське суспільство. Ще жили давні, досвідчені культурно-освітні діячі з австрійських часів. Їм на допомогу прийшли їхні діти, що тим часом уже дозріли до

32. *Діло*, 23 лютого 1912, стор. 3.

33. *Письмо з Просвіти.* (Львів, 1911), стор. 221.

34. *Історія міст і сіл УРСР*, стор. 408.

35. *Там же*, стор. 409.

36. Ів. Кедрин, Львів — центр української політики і культури між двома світовими війнами, *Свобода*, 28 грудня 1982, ч. 245, стор. 2.

громадської праці: Омелян Сливка, Юліян Редько, Петро Сайкевич, Юрко Петрушевич, Юрій Цегельський та ін. — головно студенти забралися до діла.[37] Це були часи, коли галицькі українці, а з ними і Камінка Струмилова, бойкотували перші польські вибори до сейму, коли діяв у Львові Таємний Український Університет, а слово "хрунь" мало своє дискримінаційне значення. В Камінці діяла тоді Українська Військова Організація, зложена з колишніх воїнів УГА. Як протест проти окупації, в околиці часто горіли скирти маґнатів, хтось підпалив польський млин у самій Камінці, хтось розкинув протипольські летючки, заткнув підпільну "Сурму" у чиїсь двері тощо. Часті арешти й ревізії, проведені польською поліцією, не були в силі запобігти небажаним для поляків діям. Якоюсь мірою унормувалося життя в місті щойно тоді, коли галицькі українці вперше взяли участь у виборах до польського сейму 1928 р., вибираючи свою репрезентацію до сейму і сенату. Новостворена партія, Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО), старалася знайти modus vivendi з поляками. В Камінці Струмиловій і в повіті УНДО мало своїх прихильників і було найсильнішою політичною партією, яку очолював о. М. Цегельський. Не бракувало тоді в місті й повіті також комуністів. 1924 р. існували два комуністичні гуртки в самому місті, а в повіті їх було сім, включно із 10 членами КПЗУ, що активно діяли.[38]

Комуністів і націоналістів, прихильників УВО, польська поліція однаково переслідувала та арештувала. Довгий час сидів у в'язниці кол. поручник УГА, студ. мед. Петро Сайкевич, якому закидували приналежність до УВО, а з комуністів — Нестор Хомин, Іван Вантух та інші.

В 1925 р. Польща підписала з Ватиканом конкордат, на підставі якого Українська Греко-католицька Церква була зрівняна з латинською і могла свобідно розвиватися та обороняти свої права. Церква Різдва Пречистої Діви Марії під проводом пароха о. М. Цегельського прекрасно розвивалася. При церкві були два хори: чоловічий, що співав на т. зв. "дев'ятці", під дириґентурою секретаря громади Івана Максимовича, і мішаний, яким проводив дяк церкви, фаховий дириґент Євстахій Лєхнюк. Основано також і церковні товариства, як наприклад: Український Католицький Союз (26 членів), Братство Апостольської Молитви (72 члени), Братство Доброї Смерти (100 членів) і Свічкове Братство, окремо для чоловіків і жінок. Опікуном і духовним провідником всіх

37. Зіновій Саган, "Десять літ життя студентської організації в Камінці Струмиловій (1921-1931), *Студентський Шлях*, ч. 2-3. Львів, 1932, стор. 54-55.

38. *Історія міст і сіл УРСР*, стор. 409.

тих братств був сам парох о. М. Цегельський.[39] [40] Величаві річні празники, місії, церковні відправи, соборчики духовенства Камінко-Струмилівського Деканату були виявами непересічного церковно-релігійного життя міста. Для навчання релігії у школах була окрема катехитура для гімназії. В 20-их роках катехитом в гімназії був о. д-р Євстахій Хомин. Число студентів, що навчалися українсько-католицької релігії в державній польській гімназії, вагалося між 70-80 учнів.[41] По відході на емеритуру о. Хомина, вже у 30-тих роках, катехитом став о. Антін Годис (пізніший капелян армії Андерса, для греко-католиків). В народніх школах релігії навчали сотрудники церкви Різдва Пречистої Діви Марії. В той час у місті були дві 7-клясові школи: хлоп'яча (126 греко-кат. дітей) і дівоча (146 дівчат).[42] Сотрудники часто змінялися, а деякі з них брали активну участь у громадському житті міста. До таких належали: о. Петро Казанівський (20-ті роки), о. Григорій Давосир, о. Омелян Квіт, о. Євген Дмитрук, а пізніше (в 40-их роках) о. Ігнат Цегельський, син пароха о. Михайла Цегельського. Чимало студентів богословії походило із Камінко-Струмилівського повіту. При кінці 30-тих років їх було у Богословській Академії у Львові коло 14.

Дбав о. М. Цегельський і про добросусідські відносини із польською церквою. На Йордан часто запрошувано польського пароха (о. Черака), який з процесією свого костела являвся на нашому Водосвятті. Також і польська військова оркестра з місцевих касарень часом брала участь у Водосвятті або грала українські церковні мелодії на хорах у нашій церкві. Нагоду до таких виступів облегшував факт, що диригент оркестри був православний українець і мав українців, польських жовнірів, як членів своєї оркестри. Коли ж згодом загострилися відносини між українцями і поляками, звичай цей занехаяли.

Другою інституцією, яка відіграла дуже важливу ролю в житті міста, була Філія Т-ва "Просвіта". Маючи свій власний прекрасний "Народній Дім", вона стала покровителькою і матір'ю майже всіх українських товариств у Камінці Струмиловій. Заснована ще 1892 р.,[43] з ініціятиви о. М. Цегельського і очолювана ним майже впродовж всього свого існування (за винятком 20-их років, коли проводив нею суддя Роман Петрушевич), ця інституція нерозривно зв'язана із культурно-

---

39. *Шематизм духовенства Львівської Архієпархії, 1935-36.* (Львів, Митропол. Консисторія, 1935), стор. 303.

40. Неоніля Цегельська-Дмитрук, "Життєпис о. М. Цегельського" (манускрипт).

41. *Шематизм духовенства Львівської Архієпархії, 1935-36,* стор. 303.

42. *Там же.*

43. "Філія в Камінці Струмиловій", стор. 66.

громадським і просвітнім життям міста й повіту Камінки Струмилової.

При Філії "Просвіти" існували секції, які старалися охопити своєю діяльністю всі прошарки українців міста й повіту. Існували такі секції: "Студентська секція", "Жіноча секція", "Драматична секція" і "Секція молоді", що гуртувала міщанську молодь.[44]

Поряд із цими товариствами існував ще в Камінці "Сокіл" — руханкове товариство для фізичної культури, в якому студенти грали чималу ролю. Згадати хоч би Юліяна Редька, Семена Михайлишина, Іларіона Калиневича та інших.

В студентській секції вибивалися на чільні місця Юліян Редько, Юрій Петрушевич, Богдан Давидович, Юрій Цегельський, Зенон Саган, брати Орест, Євстахій та Юрій Яцеви, Зенон Тарнавський, Микола Мартинюк, Семен Михайлишин та інші. В "Секції молоді" активістами були: Катруся Лащукевич, Омелян Кошарський, брати Мулькевичі, Лапки, Орґаністи, Войтовичі, Лобаї, Лукашевичі та інші.

У 1932 р. постала в Камінці Струмиловій ще одна організація молоді, а саме Філія Т-ва "Українських наукових викладів ім. Петра Могили", яка об'єднувала молодь більш націоналістичного напряму. Ця організація перебрала на себе обов'язки "Студентської секції", яку Філія "Просвіти" була змушена розв'язати через внутрішні тертя між студентами. Крім студентів, основниками цієї організації були: о. Антін Годис і адвокат д-р Петро Мінко.[45] В "Рідній Школі," яка удержувала Бурсу для студентів та організувала дитячі садки в місті й повіті, у 30-тих роках були дуже заслужені лікар д-р Іван Лемішка, адвокат д-р Петро Мінко, студенти Зенон Саган, Семен Михайлишин, Михайло Литвин і інші.

Між двома світовими війнами, на господарсько-кооперативному полі в Камінці Струмиловій діяли такі установи: Споживча Кооператива "Буг", Філія "Сільського Господаря", Районова Молочарня, Повітовий Союз Кооператив і Позичкова Каса.

В господарській ділянці були активними: Роман Пекарський, Осип Мулькевич, Іван Кульчицький, Іван Черник, Денис Білик, Василь Сосяк, Михайло Караман, Емануїл Притула, Михайло Малиновський, Володимир Лиско, В. Зубик, Василь Бабич, В. Куровський, Володимир Сливка, Ярослав Бойко та інші.

Деякі Камінко-Струмилівські організації мали тільки місцевий характер, але більшість із них простягала свою діяльність на повіт.

---

44. "Камінка Струмилова — Загальний огляд громадянського життя", Допис, *Діло*, 21 лютого 1930 р., ч. 39.

45. "Діяльність Філії Т-ва "Українських наукових викладів ім. Петра Могили" в Камінці Струмиловій", *Студентський Шлях*, 1934, ч. 3-4, стор. 107.

Залежно від рівня керівництва, що з різних причин могло бути не зовсім розпорядливе, ці організації мали свої "добрі і злі" роки праці. Дописувач до тодішнього щоденника "Діло", що появлявся у Львові, наводить деякі менш відрадні явища із діяльности української інтеліґенції Камінко-Струмилівського повіту: "Мала активність нашої інтеліґенції, головно сільської, наслідком чого села в нашому повіті дуже слабко рухаються. Дві-три одиниці працюють, а решта стоїть осторонь і чекає не знати на що".[46]

Все ж таки, між двома світовими війнами в повіті працювало трьох платних організаторів і вони почасти були відповідальні за успішний розвиток культурно-освітнього і господарського життя. Від імени Філії "Просвіти" діяв повітовий організатор Леональд Ґіжевський, від Маслосоюзу в районових молочарнях працював Михайло Караман, а "Сільський Господар" мав свого організатора, спершу Василя Куровського, а опісля фахового аґронома Василя Сосяка. Були ще в Камінці Струмиловій і приватні українські підприємства. Згадати хоч би популярні м'ясні крамниці: Романа Кортяка, Івана Давидовича й Андрія Максимовича, споживчу крамницю Володимира Сливки, кравецьку робітню Івана Литвина і Чуби. Була і кузня Гавриїла Мулькевича і крамниця зі залізними товарами, кіоск Степана Карпи, фризерня Володимира Кулича, шевська робітня Михайла Фандериса, меблярня і столярня Луки Струка та інші.

Всупереч усім перешкодам, шиканам польської влади і недомаганням із нашої сторони, українське життя в Камінці Струмиловій і повіті таки процвітало і поступало вперед. Загальний перепис населення з 1931 р. подає наступні дані, що стосуються національного і віросповідного стану повіту Камінки Струмилової:

Загальне число населення: 82 111 осіб.

Густота населення на км²: 82.2.

В повіті було дві міські і вісім сільських волостей та 68 громад.[47]

По містах проживало 15 790 осіб: 3556 (22.5%) греко-католиків; 7018 (44.4%) римо-католиків; 5124 (32.5%) жидів; 52 (0.6%) інших.

З них: 2375 (15.1%) говорили українською мовою, 9650 (61.1%) — польською,[48] 3734 (23.6%) — жидівською, 31 (0.2%) — іншою мовою.

По селах проживало 66 321 осіб: 41 519 (62.6%) греко-католиків, 22 810 (34.4%) римо-католиків, 1576 (2.4%) жидів та 400 (0.6%) інших.

---

46. "Камінка Струмилова — Загальний огляд громадянського життя", *Діло*, ч. 39, 21 лютого 1930.

47. "Національно-віросповідний стан, Повіт Камінка Струмилова", *Діло*, ч. 343, 1935, стор. 1.

48. Деякі жиди подавали польську мову як свою.

З них: 32 803 (49.5%) говорили українською мовою, 32 043 (48.3%) — польською, 1003 (1.5%) — жидівською, 422 (0.6%) — іншою мовою.

Поляки творили майже половину населення повіту. Чимало маєтків було в той час розпарцельовано і на цих українських землях поселено мазурів. Як гриби по дощі, з'являлися неохайні доми польських колоністів на землях Камінко-Струмилівського повіту. Щойно вибух другої світової війни припинив наплив поляків на наші землі.

Поляки творили майже половину населення самого міста Камінки Струмилової. Шематизм духовенства Львівської Архієпархії за 1935/36 рік подає таку статистику населення міста: 2402 греко-католиків, 2393 римо-католиків і 3918 жидів.[49]

Як видно зі статистики, жиди домінували і були справжніми господарями міста. Взаємовідносини між жидами й українцями в місті були добрі. Студенти жили одні з одними в згоді. Навіть жидівські п'єси появлялися на українських сценах, в яких крім українських студентів були заанґажовані жиди, як автори-аранжери. Деякі камінецькі жиди були ветеранами українських визвольних змагань; тут слід згадати Гофмана і Ашклєра. Ашклєр був десятником УГА, і йому, як інвалідові, Т-во Українських Інвалідів виплачувало навіть скромну пенсію. Ашклєр залюбки носив на своїх грудях українського хреста заслуги, за те поляки його бойкотували.

Багато камінецьких жидів жертвували на українські національні потреби, однак побоюючися поляків, вони не вписували своїх імен на список, вдовольняючися криптонімами — Н.Н. тощо.[50]

В 30-тих роках на терені міста й повіту діяла Організація Українських Націоналістів (ОУН), членами якої були деякі студенти і міщанська молодь. Були т. зв. звена ОУН і по селах, але більшої діяльности в роді терористичних актів ця організація не проявила. Коли ж 1932 р. хтось розкинув протипольські летючки з нагоди Першого листопада, поліція арештувала кількох запідозрених студентів, між ними і автора цих рядків, але, не маючи доказів, на інтервенцію д-ра Петра Мінка суд звільнив їх.

Знаменною подією в житті українців Камінки Струмилової був 60-літній ювілей громадської праці декана і пароха міста, о. шамбеляна М. Цегельського. Свято це стало історичною подією всієї Камінко-Струмилівської землі.

7 квітня 1935 р. торжественною Службою Божою, яку в присутності численного духовенства відправив делеґат Матірнього Т-ва "Про-

49. *Шематизм духовенства Львівської Архиєпархії*, стор. 303.

50. За інформаціями проф. Зенона Сагана з Баффало, Нью-Йорк.

світа", о. Юліян Дзерович, започатковано святкування. Ввечорі у просторій, гарно прикрашеній залі Народнього Дому відбулася святкова академія. На свято прибули зі Львова — голова "Просвіти" д-р Іван Брик, о. Ю. Дзерович, посол д-р А. Макарушка та багато рідні, знайомих з цілого краю, священство з повіту, делеґати читалень і інших установ та місцеві громадяни. Простора заля Народнього Дому не могла помістити всіх присутніх.

Привітальне слово виголосив місцевий адвокат д-р Петро Мінко, який і проводив святом.[51] Численні надіслані привіти, між ними від самого митрополита А. Шептицького і перемиського єпископа Й. Коциловського та інших видатних осіб, відчитав Зенон Саган.

По академії, яка включала виступи хору і деклямації, забрав голос старенький о. Шамбелян. Він дякував за признання й обіцяв працювати для добра народу і Батьківщини доти, доки тільки вистачить у нього сил.[52]

У зв'язку з цією подією годиться зазначити дуже характеристичний факт, що кидає світло на самого ювіляра. Напередодні ювілейного свята, себто 6 квітня 1935 р., явилися в о. М. Цегельського представники камінецьких "русских": колишній посол В. Курилович, лавник Г. Мулькевич, емер. суддя Перфецький, лікар Целевич і артист-різьбар Ничай; вони, складаючи ювілярові побажання, підкреслили його безсторонність і об'єктивність у відношенні до всіх, без різниці поглядів.[53]

Не був би повним усебічний нарис громадської активности Камінки і її повіту, коли б ми не згадали політичного життя. Звичайно, Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО) мало в місті багато своїх прихильників. Наші посли, як о. Володимир Пелліх, д-р Степан Біляк та інші, часто скликали віча, виборчі наради тощо. Так, наприклад, 30 травня 1935 р. скликано Повітовий З'їзд УНДО в Камінці Струмиловій в справі виборів до польського сейму і сенату. Промовляв тоді посол д-р Степан Біляк. Проводив з'їздом о. М. Цегельський. Вибрано Повітовий Народній Комітет із 17 осіб та з правом дальшого кооптування членів. До Комітету увійшли такі особи: о. шамб. М. Цегельський, Осип Мулькевич, д-р П. Мінко, Р. Кортяк, д-р Іван Лемішка, інж. Черник, о. Пашківський, М. Малиновський, П. Хімка, С. Роґоцький, Іван Гуньовський, Ю. Ваньо, Ю. Ґавлюк, К. Мащак, о. Арти-

51. Промову, в якій було передане життя й заслуги достойного ювіляра, виголосив Зенон Саган, тоді абсольвент філософії Львівського університету.

52. "60-ліття праці громадянського діяча-патріота, Ювілей о. шамб. Цегельського, святом цілої Камінецької Землі", *Діло*, 16 квітня 1935, стор. 4.

53. "До статті про 60-ліття громадянської праці о. шамб. М. Цегельського в Камінці Струмиловій", *Діло*, 23 квітня 1935, стор. 6.

мишин, М. Туркевич і В. Кондюк. З'їзд висловив повне довір'я парламентській репрезентації УНДО, схвалив її діяльність, закликаючи до консолідації усіх сил для спільного добра нації.[54]

Під час виборів ціла низка віч відбулася також по селах, і так: у Стрептові проводив о. Ваньчицький — реферували З. Саган і О. Мулькевич; у Горпині й Нагірцях проводив о. Степанина — реферував д-р П. Мінко; в Якимові й Вирові проводив о. Содомора — реферував мґр. Д. Затхей; у Таданях і Дерев'янах проводив о. Задворник, — реферував С. Михайлишин; у Язениці реферував д-р Іван Лемішка.[55]

Замітне у кампанії було те, що майже вся українська інтеліґенція міста була заанґажована у виборчій акції — студенти, лікарі, священики, адвокати, міщани.

В самій Камінці Струмиловій 1 вересня 1935 р. також відбулося масове віче перед виборами до сейму. Проводив нарадами о. Михайло Сивенький, парох Дернова, реферував Зенон Пеленський, редактор "Шляху Нації". Говорив він про нормалізацію українсько-польських стосунків. На думку прелеґента, нормалізація була потрібна для посилення українського національного життя, як також для визвольних прагнень народу. Віче рішило підтримати політику УНДО і голосувати за наміченого проводом кандидата, інсп. Володимира Кузьмовича.[56]

Ми нарочно навели цих кілька прикладів із політичного життя міста Камінки Струмилової на те, щоб показати, наскільки і Камінка Струмилова брала участь у політичному житті всієї Галичини, яка під Польщею боролася за свої права.

З'ясовуючи культурне, політичне й економічне життя Камінко-Струмилівської волости в часах між двома світовими війнами, на жаль, не можемо твердити, що Камінка висунулася на передове місце у Галичині. Байдужість до громадських справ спричинювала не раз занепад читалень "Просвіти", кооператив та інших товариств. Ці установи в деяких селах ледве животіли або зовсім не діяли. Навіть Повітовий Союз Кооператив у Камінці Струмиловій не розвинувся так, як того можна було сподіватися. Але всупереч усім тим неґативним проявам, було багато доброго. Завдяки малій горстці ідейних людей, рушійні сили діяли в повіті, а українське життя розросталося і поглиблювалось. Камінко-Струмилівська земля таки додержувала кроку багатьом іншим галицьким містам та повітам.

---

54. "Повітовий З'їзд УНДО в Камінці Струмиловій", *Діло*, 8 червня 1935, стор. 5.

55. "З виборчого руху, Камінеччина", *Діло*, ч. 236, 1935, стор. 5.

56. *Там же*.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусяк, Микола. "З минулого Золочівщини", *Золочівщина — її минуле і сучасне.* Упорядкував Вол. Болюбаш. Нью-Йорк-Торонто-Канберра, Канадське НТШ, 1982.
2. *Велика історія України.* Видав Іван Тиктор. Львів-Вінніпеґ, 1948.
3. Витанович, Ілля. *Історія українського кооперативного руху.* Нью-Йорк, Т-во Української Кооперації, 1964.
4. Gieysztor, Aleksander. *History of Poland.* Warszawa, PWN, 1968.
5. Грушевський, Михайло. *Історія України-Руси,* том V. Нью-Йорк, Книгоспілка, 1955.
6. *Діло* (український щоденник — Львів), ч. 42, 1912; ч. 39, 1930; ч. 100, 1935; ч. 149, 1935; ч. 236, 1935; ч. 343, 1935 і ч. з 23 квітня 1935.
7. "Діяльність Філії Т-ва Українських Наукових Викладів ім. Петра Могили в Камінці Струмиловій", *Студентський Шлях,* ч. 3-4, березень-квітень, 1934.
8. Дужий, Микола. "З діяльности студентських секцій в 1931 р.", *Студентський Шлях,* ч. 4, 1932.
9. *Енциклопедія Українознавства,* Словникова частина. Париж-Нью-Йорк, "Молоде Життя", 1955.
10. *Звіт з діяльности Т-ва "Просвіта" за 1906-1907 р.,* Львів, Т-во "Просвіта", 1908.
11. *Історія міст і сіл УРСР, Львівська область,* Київ, АН УРСР, 1968.
12. *Календар Т-ва "Просвіта" на рік 1908-09.* Львів, Т-во "Просвіта", 1909.
13. *Календар Т-ва "Просвіта" на рік 1937.*
14. Караман, Михайло. *Філія "Сільський Господар" у Камінці Струмиловій.* Крайове Господарське Т-во "Сільський Господар" у Львові 1894-1944. Нью-Йорк, УВАН у США, 1970.
15. Кедрин, Іван. "Львів — центр української політики і культури між двома світовими війнами", *Свобода,* ч. 245, 1982.
16. Кубійович, Володимир. "Етнічні групи Південно-захід. України (Галичини) на 1.І.1939 р., "*Записки НТШ,* том 160, част. І. Лондон-Мюнхен-Нью-Йорк-Париж, 1953.
17. Міляніч, Степан. "Життя і праця укр. студентства під Польщею", *Студентський Шлях,* ч. 1-2, Львів, 1931.
18. *Письмо з "Просвіти",* Львів, 1911.
19. Редько, Юліян. "Свято десятиліття студентської організації в Камінці Струмиловій", *Студентський Шлях,* ч. 1, 1932.
20. Саган, Зенон. "Десять літ життя студентської організації в Камінці Струмиловій (1921-1931)", *Студентський Шлях,* ч. 2-3, 1932.
21. Стахів, Матвій. "Боротьба за національну ідею", *Золочівщина — її минуле і сучасне.* Упорядкував Вол. Болюбаш, Нью-Йорк-Торонто, Канадське НТШ, 1982.
22. *Słownik geograficzny Królewstwa Polskiego i innych krajów słowiańskich,* tom III, Warszawa, 1884.
23. *Студентський Шлях,* ч. 3-4, 1934.
24. *Шематизм духовенства Львівської Архієпархії.* Львів, Митрополича Консисторія, 1935.
25. *Szematyzm Królewstwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1914.* We Lwowie. Nakładem Prezydyum c.k. Namiestnictwa, 1914.
26. Тимчишин, Я., Савка, М., і Тимошенко, П. *Подорожі по Львівщині.* Львів, Каменяр, 1967.

27. *Український радянський енциклопедичний словник*,в трьох томах. Київ, АН УРСР, 1968.
28. о. Чернецький, Василь. *Камінка Струмилова*, Книжечка місійна, ч. 1. Перемишль, 1900.
29. Цегельська-Дмитрук, Неоніля. Життєпис о. Михайла Цегельського. Рукопис.
30. Цегельський, Льонгин. *Від легенди до правди.* Нью-Йорк-Філядельфія, Видавництво "Булава", 1960.



Народній Дім у Камінці Струмиловій, побудований 1911 р.

Інж. Михайло Караман

ФІЛІЯ Т-ВА "СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР" У КАМІНЦІ СТРУМИЛОВІЙ

Початки діяльности Т-ва "Сільський Господар" у Камінці Струмиловій сягають, мабуть, 1910 року. Спочатку філія Т-ва "С. Г." була тільки гуртком цього товариства в місті, бо через брак фахових працівників і людей доброї волі не можна було розширити праці на весь повіт. Однак сама фірма філії Т-ва "С. Г." була для міста дуже корисна, бо, крім щорічної дотації з каси міської управи, час від часу також із Повітового Виділу надходили дотації, призначувані на потреби цілого повіту. За ці фонди господарі Камінки Струмилової купили дві чи три сівалки, декілька культиваторів та всяке інше господарське знаряддя для спільного користування членами Т-ва "Сільський Господар". Поряд із цим філія намагалася забезпечити господарів-міщан цукром, нафтою й іншими продуктами, що їх тяжко було роздобути на ринку зокрема під час війни.

В Раді філії Т-ва "С. Г." до першої світової війни активно працювали: Й. Рихва — голова; В. Лиско і М. Барівський — члени, всі вони з Камінки Струмилової. По війні головою став дир. Р. Пекарський, а після нього О. Мулькевич — обидва місцеві діячі.

Щоб відновити діяльність філії "С. Г.", дир. Пекарський восени 1929 р. зорганізував тижневий господарсько-ветеринарний курс для господарів повіту. В цьому курсі взяли участь понад сто осіб. Багато учасників із поблизьких сіл доходили на лекції, а з дальших — мешкали в місті. З Централі Т-ва "С.Г." були два викладачі: інж. П. Дубрівний і студент Ветеринарної Академії у Львові, Ю. Цегельський. Успіх курсу дав поштовх до розширення організаційної мережі гуртків "С. Г." та започаткування господарської праці в селах повіту.

З розвитком кооперативого руху в Камінецькому повіті під польською окупацією Централа Т-ва "С. Г." офіційно доручила філії розширити свою працю на весь повіт. В той час головою філії був інж. Іван Черник, що мав своє господарство в Дальничі. У співпраці з кооперативою "Буг", що тоді була централею сільсько-господарських споживчих кооператив у Камінеччині, він розпочав організувати гуртки "С. Г." по селах. Він часто відбував поїздки з доповідями на сільсько-госпо-

дарські теми і проводив наради в Батятичах, Желехові Великому, Нагірцях, Волі Жовтанецькій, Дальничі та інших селах. В цей же час управа філії прийняла на працю організаційного інструктора, В. Куровського, поступового господаря з с. Дернова, який повів жваву працю і присвятив багато свого часу на розвиток пасічництва в повіті. Голова філії відбув кількаразові комісійні поїздки, як член оціночної комісії повітового скарбового уряду для устійнення сільсько-господарських втрат, спричинених посухою і збіжжевими хворобами. Під час епідемії "рожі" в свиней, інж. Черник — заходами філії Т-ва "С. Г." — провів щеплення цих тварин у Батятичах, Волі Жовтанецькій, Дальничі й інших місцевостях.

Зацікавленість хліборобів поступом господарської культури дедалі зростала і, врешті, філія прийняла на працю першого повітового аґронома — інж. М. Сосяка. В той час, завдяки інструкторові В. Куровському і заповзятливим пасічникам, як М. Чипак і Й. Праска з Камінки, М. Малиновський із Стрептова і Е. Притула з Тадань, широко розвинула свою діяльність Пасічнича Секція.

Широкий розголос, що його здобули в Галичині успіхи молочарської кооперації, заставив також провідників Камінецького повіту взятися за організування молочарських кооператив. З цією метою 1935 р. постав Організаційний Комітет для заснування в Камінці Струмиловій Районової Молочарні. Головою того комітету став дир. О. Мулькевич, а членами були — Е. Притула і О. Наконечний з Тадань, о. Артимишин і П. Друговський з Батятич, інж. І. Черник з Дальнича, М. Малиновський і В. Зубик із Стрептова. Після однорічної підготовки, Організаційний Комітет скликав у 1936 р. засновуючі збори, на яких обрано першу дирекцію Районової Молочарні в Камінці Струмиловій. Її очолили: інж. М. Сосяк, О.Мулькевич і Д. Білик; до Надзірної Ради ввійшли: о. Артимишин — голова, інж. І. Черник — секретар, М. Малиновський, В. Зубик, П. Друговський, Куровець, Притула і Наконечний — члени.

Щоб відповідно розпочати працю, дирекція нової Районової Молочарні попросила Централю "Маслосоюзу" (у Львові) приділити їм фахового працівника. В травні 1936 р. "Маслосоюз" послав їм молочарського техніка, автора цих рядків. Він та інж. Сосяк пустили в рух цю Районову Молочарню. Вона розвивалася непогано, але надто часті зміни на посту головного директора Р. М. неґативно впливали на її можливості росту. Нарешті, Надзірна Рада вибрала третю з черги дирекцію в складі М. Карамана, Е. Притули і Д. Білика. Ця дирекція успішно працювала в тісному зв'язку з філією Т-ва "С.Г." аж до другої світової війни. Обидві споріднені установи пляново дбали про раціональну годівлю сільсько-господарських тварин, звертаючи особливу увагу на управу тих культур, які забезпечували доброякісний корм для молочних корів. У результаті гармонійної співпраці обох установ дос-

тавки молока до сметанкових збірень дедалі збільшувалися і Районова Молочарня ставала на щораз то міцніші підвалини. Поряд із цим зростав добробут українських сіл. Господарі почали дбати про придбання продуктивніших корів, поліпшуючи поголів'я своїх черед допливом крови від племінних бугаїв.

Вибух другої світової війни і, головно, совєтська окупація Галичини тимчасово припинили конструктивну працю філії Т-ва "С.Г." і Районової Молочарні в Камінці Струмиловій. Щойно в другій половині 1941 р. відновлено їхню працю. На загальних зборах головою філії "С. Г." обрано М. Карамана, тодішнього директора Районової Молочарні. Розуміючи важливість ролі професійних аґрономів-порадників у праці хліборобів у повіті, голова філії прийняв на пост повітового аґронома інж. І. Шпаківського, ґарантуючи йому водночас половину його платні з каси Районової Молочарні. Отже, в роки 1941-1944 М. Караман, як директор Р. М. і голова філії "С. Г." та інж. І. Шпаківський, як фаховий дорадник, разом зуміли підшукати активних селян-хліборобів у повіті та спільними силами оживити сільсько-господарське життя з користю для самих селян, бо навіть у ті тяжкі часи їхній добробут зріс.

Повіт Камінка Струмилова мав тоді 18 громад, в яких діяли гуртки Т-ва "С.Г." і збірні молока. Найактивніші гуртки були в таких селах, як Тадані, Батятичі, Стрептів, Язениця Руська, Руда Сілецька, Дальнич, Лани Польські, Сілець Беньків, Дернів і Соколя. Заходами цих гуртків у тих селах створено дослідні поля зі штучними добривами і випробуванням кращих сортів збіжжевих культур. Крім того, багато уваги присвячувано господарському вихованню молоді. При гуртках "С. Г." зорганізовано Секції Хліборобського Вишколу Молоді. На спеціяльну згадку заслуговує Гурток "С. Г." в Таданях, де Р. Мартинюк провадив зразкову годівлю шовкопрядки.

Не маючи конечних фінансових засобів, філія Т-ва "С. Г." у Камінці Струмиловій не могла розвинути сільсько-господарської праці серед хліборобів усього повіту такою мірою, як її розвинено в інших повітах Галичини, де були організовані повітові Союзи Кооператив, що фінансували працю Товариства "Сільський Господар". Все ж таки, спільна діяльність філії Т-ва "С. Г." і Районової Молочарні в тому місті значно спричинилася до підвищення добробуту українського села усупереч окупаційній дійсності.*

---

* На основі нарису, вперше надрукованого у збірнику *Крайове Господарське Товариство "Сільський Господар" у Львові, 1899-1944*. Ред. Павло Дубрівний (Нью-Йорк: УВАН У США, 1965), стор. 363-365.

Василь Гамуляк

КАМ'ЯНЕЧЧИНА І РАДЕХІВЩИНА У СВІТЛІ СТАТИСТИКИ

Описуваний у цій статті терен — околиці міст Камінки Струмилової* і Радехова — на початку австрійського володарювання належав до адміністративної округи під назвою золочівський "циркул". В половині XIX ст. створено повіти. Кам'янецький повіт складався з трьох частин, т. зв. судових округ: Буської, Кам'янецької і Радехівської. Пізніше заходили ще різні зміни.

Понижче в першій табелі є подані статистичні дані про населення і національний склад в 1857 (коли почалися докладніші переписи населення) і далі 1869, 1880, 1890, 1900, 1910 рр. за австрійських часів.[1] Там подані числа для поодиноких судових округ: Буської, Кам'янецької і Радехівської і також разом для цілого повіту. У дальшому рядку подано додатково дані Лопатинської судової округи з Брідського повіту, тому що та округа ввійшла пізніше до новоствореного Радехівського повіту.

У 1914 р. терен Кам'янецького повіту поділено на два повіти, утворюючи окремий Радехівський повіт, до якого влучено Лопатинську судову округу. Буська округа ввійшла до Кам'янецького повіту. І саме для тих двох повітів, Кам'янецького і Радехівського, є подавані дальші числа. По другій світовій війні утворено на тому терені три райони: Буський, Кам'янецький і Радехівський і відповідно до того подано числа для кожного з них.

В роках 1921 і 1931 були проведені польські переписи[2] і їх висліди

---

* Сьогодні кол. Камінка Струмилова має назву Кам'янка Бузька. Автор далі послідовно вживає назву *Кам'янка* і похідні терміни: *Кам'яневчина, кам'янецький*. Ред.

1. *Oesterreichische Statistik* (Wien: Ergebnisse der Volkszählung, 31. 10. 1857, Jahrgänge bis 1914).

2. *Statystyka Polski* (Warszawa: Powszechny spis ludności, 30. 9. 1921, 9. 12. 1931).

подані тут. На 1939 р. подано дані докладних студій Кубійовича,[3] за 1968 р. — статистичні дані з УССР.[4]

В першій колонці подано поверхню терену в квадратних км. (В давніших часах, до 1880 р., уживано в Австрії одиниць: миля — 7.42 км і квадратна миля — 55.06 кв. км, але те все перечислено на км). В третій колонці подано густоту населення, тобто кількість на кв. км, і це число дає найліпшу порівняльну вартість заселення терену. Густота населення збільшується у нормальних, спокійних часах, а зменшується в часах воєн, як порівнювати числа з років 1910 і 1921 з-перед і після першої світової війни і те саме стосується другої світової війни 1939 та 1968 р. Ті втрати були спричинені не лише безпосередніми воєнними діями, але також політичними репресіями, вивозами, пошестями, переміщенням населення й еміґрацією. Національний склад населення визначувано на підставі віровизнання і розмовної мови, беручи на увагу існуючі в нас чотири національності: українців, поляків, жидів і німців.

УКРАЇНЦІ, давніше уживана назва яких була русини (німецьке "Рутенен"), є греко-католики і це найчисленніша група, до 70% всього населення. Мусимо підкреслити, що висліди переписів за австрійських і польських часів є звичайно пофальшовані урядовцями — поляками, які зменшували число українців у користь поляків.

Тут ще треба взяти на увагу ЛАТИННИКІВ, яких перетягнули різними способами на латинський обряд, але вони у великій більшості уживали української мови, а польської навіть не знали. Це був звичайно менш свідомий елемент, на який ішов натиск з польської сторони, щоб говорити по-польськи і ставати дійсними поляками. Їх при переписі записували як поляків, хоча по правді їх більше як половину (коло 60%) належало б зарахувати до українців. Кубійович у своїх дослідах[3] на 1.1.1939 р. зробив більш докладний і правдивий поділ на етнічні групи, беручи ще окремо латинників, а також польських колоністів, яких населювали на наших землях за Польщі в 1920-их і 30-их роках. Його висліди подано при кінці табелі як окремий додаток. Ті його висліди можна б з великою правдоподібністю дещо упростити, зараховуючи 60% латинників до українців, а 40% до поляків. Польських колоністів належить зарахувати також до поляків. В той спосіб реду-

---

3. Володимир Кубійович, *Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1. 1939. Національна статистика і етноґрафічна карта* (Вісбаден, 1983).

Volodymyr Kubijovych, *Ethnic groups of the South-Western Ukraine (Halychyna-Galicia) 1. 1. 1939* (Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1983).

4. *Історія міст і сіл УРСР. Львівська область* (Київ: АН УРСР, 1968), стор. 9.

ТАБЕЛЯ 1

НАСЕЛЕННЯ КАМ'ЯНЕЦЬКОГО І РАДЕХІВСЬКОГО ПОВІТІВ в тисячах і відсотках

TABLE 1. POPULATION OF KAMIANKA AND RADEKHIV REGIONS IN THOUSANDS AND PERCENTS

Рік Year	Судова округа повіт Region	Поверхня кв. км Area sq. km.	Населення тис. Total Population	Густота на кв. км Density per sq. km.	Українці Ukrainians т.	%	Поляки Poles т.	%	Жиди Jews т.	%	Німці і інші Germans and others т.	%	Завваги
1857	Буськ суд. окр.	634	24,9	39,3	16,5	66.1	6,7	26.9	1,6	6.6	0,1	0.4	1
	Кам'янка суд. окр.	314	17,6	56,0	10,1	57.2	5,1	28.7	2,1	11.9	0,4	2.4	
	Радехів суд. окр.	550	23,6	42,9	15,2	64.3	3,2	13.7	3,6	14.8	1,7	7.2	
	Разом Кам. повіт	1498	66,1	44,1	41,8	65.1	15,0	22.7	7,2	10.9	2,2	3.3	
	Лопатин суд. окр.	525	19,9	37,9	14,0	70.4	3,4	18.6	2,2	11.0	0,0	0.0	
1869	Кам'янецький пов.	1498	76,1	50,1	45,9	61.2	17,1	22.7	9,9	13.2	2,2	2.9	
1880	Буськ суд. окр.		29,9		18,8	62.9	7,6	25.4	3,4	11.4	0,1	0,3	
	Кам'янка суд. окр.		25,3		13,9	54.9	6,5	25.7	4,0	15.8	0,9	3.6	
	Радехів суд. окр.		32,4		23,5	72.5	4,0	12.3	2,9	9.0	2,0	6.2	
	Разом Кам. повіт	1521	87,6	57,6	56,2	64.1	18,1	20.7	10,3	11.8	3,0	3.4	
	Лопатин суд. окр.		27,1		18,3	67.2	4,3	18.1	3,9	14.4	0,1	0.2	
1890	Буськ суд. окр.		33,6		20,8	61.9	9,2	27.4	3,5	10.4	0,1	0.3	
	Кам'янка суд. окр.		28,2		15,7	55.0	7,7	27.3	4,4	15.6	0,6	2.1	
	Радехів суд. окр.		35,2		22,7	64.5	5,2	14.8	5,3	15.1	2,0	5.6	
	Разом Кам. пов.	1521	97,0	63,8	59,0	60.8	22,1	22.8	13,2	13.6	2,7	2.8	
	Лопатин суд. окр.		30,1		19,7	65.4	5,8	19.2	4,5	15.0	0,1	0.4	

1900	Буськ суд. окр.		36,1		24,2	67.0	9,2	25.5	2,6	7.2	0,1	0.3	
	Кам'янка суд. окр.		31,4		17,6	56.1	8,7	27.7	4,4	14,0	0,7	2.2	
	Радехів суд. окр.		36,6		24,0	65.6	4,9	13.4	5,7	15.6	2,0	5.5	
	Разом Кам. пов.	1521	104,1	68,4	65,8	63.2	22,8	21.9	12,7	12.2	2,8	2.7	
	Лопатин суд. окр.		31,0		20,8	67.1	6,3	20.3	3,8	12.3	0,1	0.3	
1910	Буськ суд. окр.		39,8		25,1	63.1	10,8	27.1	3,8	9.5	0,1	0.3	
	Кам'янка суд. окр.		35,8		18,9	52.8	11,2	31.2	5,0	14.0	0.7	2.0	
	Радехів суд. окр.		39,7		26,1	65.7	6,3	15.9	5,8	14.6	1,5	3.8	
	Разом Кам. пов.	1521	115,3	75,8	70,1	60.8	28,3	24.5	14,6	12.7	2,3	2.0	
	Лопатин суд. окр.		32,7		22,6	69.1	6,4	19.6	3,7	11.3	0,0	0.0	
1921	Кам'янецький пов.	908	68,9	75,9	39,4	57.2	23,1	33.5	6,0	8.7	0,4	0.6	2
	Радехівський пов.	1040	68,5	65,9	46,0	67.1	14,0	20.5	7,3	10.6	1,2	1.8	
1931	Кам'янецький пов.	989	82,1	83,0	45,2	55.1	29,7	36.2	6,7	8.2	0,5	0.6	
	Радехівський пов.	1037	69,3	66,8	43,0	62.0	17,9	25.8	6,9	10.0	1,5	2.2	
1939	Кам'янецький пов.	989	89,2	90,2	59,7	66.9	20,9	23.4	7,0	7.8	1,6	1.8	3
	Радехівський пов.	1037	75,0	72,3	56,4	75.2	10,4	13.9	6,7	8.9	1,5	2.0	
1968	Буський район	847	59,1	69,8									4
											Росіяни		
	Кам'янецький район	886	58,6	66,1		86.9		2.8		1.4		8.6	Національний склад Львівської області
	Радехівський район	1144	53,6	46,8									

Розподіл населення на більш докладні етнічні групи на 1.1.1939 з дослідів Кубійовича

Specified data by V. Kubijovych for 1939

	Повіт	Все насел. Total тис.	Українці Ukrainians т.	%	Латинники Latin Rite т.	%	Поляки Poles т.	%	Польські колоністи Polish Col. т.	%	Жиди Jews т.	%	Німці Germans т.	%
1939	Кам'янецький	89,2	52,2	55.5	12,5	14.0	14,5	16.3	1,4	1.6	7,0	7.8	1,6	1.8
	Радехівський	75,0	50,7	67.6	9,5	12.7	3,8	5.1	2,8	3.7	6,7	8.9	1,5	2.0

кується ті дві додаткові групи: латинників і колоністів (які, властиво, не представляють жодних національностей), дістаючи досить правдиву картину. Це якраз зроблено тут і ці упрощені висліди Кубійовича подано також у табелі на 1939 рік.

Відсоток українців дещо різниться в деяких частинах Кам'янеччини і, назагал, найбільший у Радехівщині. Той відсоток дещо зменшується в часах австрійської й польської влади внаслідок польонізаційних заходів.

ПОЛЯКИ — друга по величині національна група витворилася внаслідок напливу урядовців, адміністраторів із заходу, з корінно-польських земель, і переходу наших бояр-шляхтичів на латинський обряд, що рівнялося їх спольщенню. Їхня кількість збільшувалася за Австрії, а передовсім, відтак, за Польщі— внаслідок польонізації наших латинників і напливу польських колоністів. По розвалі Польщі 1939 р. багато їх виїхало на захід, а польських колоністів — як також поліцаїв і військових — більшовики вивезли на Сибір. В результаті обміну населенням у 1945-46 рр. майже всі поляки виїхали до новоствореної комуністичної Польщі. Українців із земель, що припали тоді Польщі, як Лемківщина і Холмщина, переселено в більшості до УССР. Не маємо даних про кількість поляків, що живуть тепер у наших районах. У Львівській області є їх 2.8%, і то головно у Львові і більших містах.

ЖИДИ — це народ, розсіяний по цілому світі, переважно не зв'язаний з землею і рільною культурою, що займається головно торгівлею, промислом і професійними фахами. Жили вони в більшості по наших містах, де в їхніх руках була вся торгівля, а дуже мало по селах, всього по кілька родин, які провадили торгівлю й корчми і ще адміністрували деякі двірські маєтки. У нас вони уживали між собою мови "їдіш", основаної на німецькій мові, неначе її діялект. Тієї мови не визнавали офіційно в Австрії як окремої, тому в переписах жиди, як свою мову, подавали німецьку в західніх краях Австрії, у нас польську, а подекуди українську (наприклад, у Холоєві, в Радехівщині). Їхня релігія, якої вони твердо тримаються, подає їх правдиве число в статистичних переписах. Вони відносно легко зміняють місце замешкання і тому їх число в даному місці часто зміняється, залежно від обставин. В минулому найбільше їх жило в середущій Европі, тим самим і на наших західньоукраїнських землях, де воно доходило до 18%. З табелі бачимо, що на терені Кам'янеччини було їх спочатку понад 10% і те число збільшувалося, досягаючи в роках 1880-90 понад 15%, але відтоді почало дещо зменшуватися.

В той час (в останніх десятиліттях XIX ст.) завели всюди в наших селах школи й обов'язкове навчання, що піднесло рівень освіти і національної свідомости. Митрополит Йосиф Сембратович започаткував протиалькогольну акцію тверезости, постали читальні "Просвіти" (та-

кож Качковського), сільські крамниці, щадничі каси. По першій світовій війні показалося, що наш край перенаселений, з рільництва не можна вижити і це найдошкульніше відчуло українське населення. Наша економіка була одностороння, розвинена лише в напрямі рільництва із занедбанням інших ділянок: торгівлі і промислу (Табеля 2). Доступ до державних постів і установ був для українців замкнений. Багато наших енергійних, підприємливих молодих людей кинулися тоді до торгівлі, засновуючи кооперативи, а також приватні крамниці і підприємства. Це, розуміється, пішло на шкоду головно жидам і їх число зменшилося в 1939 р. до половини, тобто коло 8% у Кам'янеччині.

Тут мусимо сказати, що причиною того були самі жиди, що свою економіку розвинули також односторонньо — в напрямі торгівлі, промислу і вільних фахів, занедбуючи зовсім сільське господарство, що у них взагалі не існувало. Значить, наша акція економічної емансипації не була наслідком антисемітизму, протижидівських настроїв, але життєвою конечністю і переведена була як чесна економічна конкуренція. У нас не було погромів ані протижидівських виступів, а в приватному житті між українцями і жидами були приязні відносини. До тих економічних змін мусіло прийти і вони спричинювали труднощі не лише жидам, але й польським установам, як от монопольному горілчаному і тютюновому промислові.[5]

За часів німецької окупації 1941-44 р. жидівське населення було винищене гітлерівським режимом і лише небагатьом пощастило пережити ту трагедію "голокосту", переховуючись по криївках, лісах за допомогою населення, що їм співчувало і допомагало, наражуючи на небезпеку своє життя.

Не маємо докладних відомостей про кількість жидівського населення тепер у наших околицях, але є їх дуже мало. У Львівській області є їх 1.5%, і то головно по містах.

НІМЦІ, найменша національна група. Їх спровадив австрійський уряд в перших часах свого володіння, наприкінці XVIII ст. з Німеччини, як рільників, даючи їм по 20 морґів (11.5 гектара) землі і сільськогосподарський виряд. З них засновували колонії вільних господарів (без виконування панщини) в тій цілі, щоб вони своїм взірцевим господарюванням були взором для наших людей. Наші відносини з ними були приязні і деякий додатній вплив вони мали. Розвиток національної свідомости й економічна емансипація українців не заторкували їх і

5. Ті жиди, що жили на селі, крамарі чи торгівці, і втратили свою працю, покидали село і ніхто з них не брався до рільництва, хоча могли залишитися, жити далі в своїх хатах і між своїми сусідами-українцями та працювати на своєму куснику землі, що його вони звичайно мали. Не знаємо таких випадків.

не йшли на шкоду німецьким колоністам. Вони провадили своє сільське господарство, а українці своє і одні одним не входили в дорогу. Мала їх кількість була римсько-католицького віровизнання і ті спольщилися. (Цікаво відмітити, що в Австро-Угорщині німецьке населення не ґерманізувало інших, але само польщилося). Більшість німців євангелицького віровизнання втрималася при своїй вірі й мові півтора століття, до 1939-40 р., коли з початком другої світової війни їх переселено в Німеччину.

РОСІЯНИ — це нова національна група, якої не було в нас до другої світової війни. (Тут треба відмітити, що за давніших австрійських часів ми — українці — вживали для себе назву: русин, руський, стару традиційну назву, ще з княжих часів. Для відрізнення ми наших північних сусідів називали: москалі, московський, а їхніх прихильників — москвофілами. Щойно пізніше прийнялася назва українець, український, а для них — росіяни, російський). Це напливовий елемент, спроваджений і піддержуваний московською владою. Ними обсаджують всі важливіші пости. У Львівській області є їх 8.6% (1968) і те число збільшується.

ТАБЕЛЯ 2

СТАТИСТИКА ЗАНЯТЬ

У відсотках на 9. 12. 1931. Національні групи Тернопільського воєводства

TABLE 2. Occupation of ethnic groups in Ternopil province in percentages on 9. 12. 1931.

Національності Ethnic groups	рільництво Farming	ремесло промисл Crafts, industry	торгівля Trade Commerce	інші заняття Other
Українці Ukrainians	91,6	4,5	0,9	3,0
Поляки Poles	79,3	8,9	3,3	8,5
Жиди Jews	8,8[6]	29,8	47,5	13,9
Загально All together:	79,8	8,1	5,9	6,1

6. Жиди, заняття яких було записане як рільництво, звичайних тяжких рільних робіт самі не виконували, але наймали робітників, або здавали поле в оренду селянам.

Зенон Б. Саган

СТУДЕНТСЬКЕ ЖИТТЯ КАМІНКИ СТРУМИЛОВОЇ

Вперше до Камінки Струмилової (сьогодні — Кам'янки Бузької) я прибув у половині вересня 1930 року. Раніше, в роки 1923-1927, мені неодноразово доводилося мандрувати околицями того міста, але вступити туди якось не мав я змоги. Щойно тепер, 1930 р., мене туди запросили близькі свояки вчити їхніх малолітніх хлопців, які не знали офіційної мови тамтешніх шкіл, тобто польської. Як студент третього року філософії Львівського університету, я зберіг за собою свою квартиру у Львові, на вул. Мохнацького 30, забезпечився постійним залізничним квитком на всі поїзди між Львовом і Камінкою і ось так я жив рівночасно в обох місцях.

Першою особою, з якою я познайомився у Камінці, була молода львів'янка, Вероніка Дроздовська, пізніше жінка д-ра Юрія Цегельського, що в той час вивчав ветеринарію і був активним студентським діячем у своєму рідному місті. Незабаром після прибуття туди я офіційно вписався в члени Камінко-Струмилівської Студентської Секції, що діяла там як прибудівка філії Т-ва "Просвіта", подібно, як це було в інших повітових осередках Галичини. Польський окупаційний режим не дозволяв творити самостійні організації поза Львовом. Я був тоді головою студентської секції в повітовому місті Борщеві, на "теплому" Поділлі, де жили мої батьки.

Головою камінецької секції був тоді студент права Юрій Петрушевич, син Романа Петрушевича й небіж кол. диктатора ЗОУНР д-ра Євгена Петрушевича. Попередній голова секції, Юліян Редько, саме кінчав славістичні студії у Львові, тому був менш активний. Зате дуже діяльними були тоді брати Юрій та Лавро Цегельські, внуки заслуженого о. шамбеляна Михайла Цегельського, засновника Т-ва "Просвіта" у Львові 1868 р. і кол. екзарха українців-католиків у Києві.

З-поміж інших активістів виділялися брати Яцеви — інж. Юрій та студент архітектури Орест; брати Тарнавські — Ярослав і Зенон; брати Давидовичі — Богдан і Антін, а згодом ще й Іван; студент права Андрій Затхей і студент політехніки Михайло Теслюк. Після мандрівки з театром Й. Стадника, до праці приєднався дуже талановитий диригент, композитор, актор і співак Микола Мартинюк; а з молодших — Семен

Михайлишин, Володимир Процик і інші, прізвища яких уже призабулися.

Студіюючих дівчат було мало: найстарша серед них — Марія ("Маша") Зарицька, Анізія Давидович, Оришка Лехнюк (пізніше п-і Яримович), Марта Пекарська, а згодом теж її сестра Марія (Марта — сьогодні п-і Саган, а Марія тепер п-і Пашковська; обидві живуть у Баффало, Н. Й.). Дуже популярні були сестри Чипак — Зенка (тепер повдовіла п-і Островська в Австралії) та Іванка (сьогодні п-і Кошарченко, теж в Австралії), а далі Славка Давидович, Євгенія Фандерис, сестри Фік — Іванка і Соня, та інші.

Крім згаданих уже, до студентського активу пізніше приєдналися Іларіон Калиневич, Льонгин Давидович, Ярослав Коцебала і Мирослав Максимович. Звичайними членами були теж брати Бадівські — Іван та Михайло. Іван був жонатий з полькою, а Михайло любив удавати таємничого панка, натякаючи на те, що, мовляв, він має особливі доручення від проводу ОУН. На початку війни його арештували і розстріляли німці.

З камінецькою Студентською Секцією тісно співпрацювала створена нею "Секція Молоді", що гуртувала міщанську молодь, яка не могла здобути середньої освіти. Найчільнішими членами були такі молоді колись люди: своєрідна зв'язкова зі Студентською Секцією, Катря Лащукевич... Вона знала все, що діялося в місті і в повіті, допомагала збирати фонди на національні потреби, працювала в хорі та в драматичному гуртку. Те саме стосується інших членів згаданої секції. Багато з них були високоідейними патріотами, що згодом згинули в боях, як воїни УПА. Такими були: св. п. Мирослав Литвин — друкар, Володимир Рудий і інші; трьох братів Мулькевичів — Володимира (купця), Богдана (друкаря) й Осипа (кооператора) вбили більшовики 1941 р. Із колишніх активістів Секції Молоді в живих остався Омелян Кошарський, видний діяч в Австралії.

СТУДЕНТИ І ГРОМАДСЬКІСТЬ

Із старшої інтеліґенції, що понад півстоліття тому підтримувала студентську молодь, треба згадати в першій мірі сеньйора галицьких інтеліґентів, о. шамбеляна Михайла Цегельського та його сина о. д-ра Ігнатія Цегельського. Старший син о. Михайла, д-р Льонгин Цегельський, кол. член уряду ЗОУНР, жив тоді в ЗСА, а його два сини — Юрій і Лавро — виховувалися при дідові в Камінці Струмиловій.

Відзначений багатьма почестями Католицької Церкви та австрійської монархії, о. шамбелян М. Цегельський користувався пошаною усіх — навіть поляків. Недолюблювали його тільки місцеві комуністи і їхні попутники. Правою рукою о. М. Цегельського був тоді о. Григорій

Давосир, що не мав популярности внаслідок своєї надто великої відданости політиці Ватикану та своїх консервативних поглядів. Молодь звала його тоді: Гриць-католик. З його приводу інколи приходило до непорозумінь між студентами і духовенством, але ці суперечки, завжди з великим тактом, полагоджував старенький о. шамбелян Цегельський.

У місцевій гімназії тоді працювало кілька вчителів-українців, з яких найпопулярніший був маляр і літературознавець Осип Сас; його вбили більшовики у Львові 1941 р. Крім Олександра Гайдукевича, всі вчителі солідаризувалися зі студентською молоддю, хоч робили це радше дискретно. Зі своїх скромних заробітних платень вони давали пожертви на українські національні цілі, приходили на всі громадські й культурні імпрези, організовані студентами, але активної участи в організаційному житті спільноти вони не брали, побоюючися втратити працю.

Зате зовсім відкрито виступали наші кооператори, згуртовані в Союзі Кооператив, що його в 1930-их роках очолював дир. Іван Кульчицький, кол. старшина української армії. Всі молодші кооператори заходили до секції та дружили зі студентами, але цих останніх не приманювала праця в нашій кооперації. Для них більш приманливою була культурна й політична ділянки, а це вводило їх у конфлікт з польським староством і зокрема з його референтом "прилюдної безпеки", п. Волошинським. Він був українського роду й одружений з українкою — попадянкою, але вдавав польського патріота, а його жінка завжди на Різдво і на Великдень приходила до української церкви і в сльозах вислуховувала Службу Божу. Все таки Волошинський не "в'їдався в печінки" ані "Просвіті", ані студентам, особливо тоді, коли поліція повідомляла про якусь "підбурюючу" доповідь чи промову студента в місті або в якомусь селі, переважно з нагоди загальних зборів. В такому випадку Волошинський кликав до свого бюра "технічного секретаря" повітової "Просвіти", Дениса Білика, що водночас був платним працівником "Каси задаткової", показував йому поліційний донос і звичайно запитував: — "А що ви зробили б, якби тут була українська держава і якийсь польський студент виголосив би подібну протиукраїнську промову?" Непорозуміння переважно кінчалося порадою для наших студентів не надто гарячитися і бути обережнішими у висловах.

Секретарями повітової управи "Просвіти" були навперемінно адвокати — дуже нелюблений студентами д-р Іван Горошко і, після нього, д-р Петро Мінко, що дуже гордився дипломом права із Сорбони. Горошко був одружений з полькою, яка їхніх двох синів виховала в польському шовіністичному дусі; а того не могла студентська молодь простити старому адвокатові. Всі його намагання якось прислужитися українській громаді нічого не помагали. Д-ра П. Мінка вбили совєтські прикордонники, коли він наприкінці 1939 р. пробував утекти на захід.

У 1930-их роках працював у Камінці ще один український адвокат,

д-р Теодозій Стефанович, ще менш популярний між молоддю, ніж Горошко. Стефанович був марксистом, в його канцелярії пишався портрет Маркса. Свого часу він побував у Москві й Ленінграді та перший послав до нової совєтської газети "Ленінським Шляхом", що почала виходити в жовтні 1939 р., своє віршилище п.н. "Вони прийшли знову". Та й це йому не принесло користи, бо більшовики замордували його, як троцькіста, в 1941 р. Разом з ним із їхніх рук згинув тоді єдиний т. зв. залізний студент — комуніст Михайло Литвин, якого постійно бойкотувала студентська громада. Він у роки між двома війнами кольпортував — довозив зі Львова до Камінки — комуністичну пресу.

Найбільш престижевою повітовою установою Камінки Струмилової була "Просвіта" з чималим власним домом. У повітовій управі "Просвіти" завжди були представники міщан (принаймні два) і два представники студентів. Це зрозуміле, бо студенти на ділі вели всю культурно-освітню працю в місті й повіті.

У 1930-их роках представниками міщан були — заможний господар з Львівського передмістя, т.зв. "Волохів", Володимир Лиско, і недолюблюваний молоддю Василь Теслюк. Теслюкові не довір'яли тому, що його молодший брат Михайло вчився колись у таємному Львівському Українському Університеті, а опісля став активістом лівої Української Партії Праці. Пізніше він студіював історію в польському львівському університеті і співпрацював з редакцією совєтофільського видання "Вікна". Михайло Теслюк твердив, що, мовляв, хоча немає "синьо-жовтої України", то є "червона Україна", яку треба підтримувати й розбудовувати, бо Україна завжди буде Україною і ніхто й ніщо цього змінити не може. Хто знав такі його погляди, той не здивувався, коли Михайло Теслюк тихцем, вслід за родиною А. Крушельницького, переїхав на схід — до УССР. Там він також, в роки т. зв. "єжовщини", загинув без сліду. На цьому тлі ясно, чому студенти запідозрювали також Василя Теслюка у совєтофільських поглядах, хоч він ніколи не дав підстав для таких здогадів.

Від студентства у повітовій "Просвіті" представниками були — голова Студентської Секції, дуже талановитий Іван Петрушевич, і Богдан Давидович. У 1931 р. першого з них замінив автор цих рядків, рівночасно перейнявши на себе обов'язки повітового бібліотекаря. Повітова бібліотека нараховувала тоді приблизно дві тисячі томів і її треба було доповнювати даровизнами і принагідними покупками нових книжок. У 1939 році ця бібліотека мала вже втричі більше книжок; більшовики на початку 1940 р. все це знищили. До обов'язків бібліотекаря "Просвіти" належало підбирати відповідні книжки для читання і підвищування освіти міщанської молоді та й тих гімназистів, які потайки співпрацювали зі студентською громадою, не беручи на увагу сувору заборону такої діяльности польською шкільною владою.

Як сказано, наші студенти у Камінці Струмиловій, ще з 1929 року почавши, перебрали на себе обов'язок вести всю культурно-суспільну роботу в двох судових повітах — камінецькому і бузецькому. Як тільки я прибув до Камінки, я зразу ж став літописцем Студентської Секції, тобто хронікарем. На жаль, усі мої записки, як теж документація, пропали за війни. Разом з ними пропав теж гумористичний "Літопис скорбних днів", журнал, ілюстрований досконалими карикатурами роботи Ореста Яцева й інших ілюстраторів. В цьому журналі поміщувано жарти і часто навіть саркастичні вірші про будні студентського життя. Найчастіше дописували до журналу Ю. Редько, Ю. Цегельський, З. Саган і З. Тарнавський.

ТЯЖКІ ПОЧАТКИ

Варто нагадати, що до закінчення першої світової війни в Камінці не було окремої студентської організації. Студенти і старші гімназисти включалися в напіввійськові формації, ціллю яких було створити українську державу та, після її проголошення незалежною, збройно боротися за її збереження. Після української визвольної війни, камінецькі студенти — в основному, недавні вояки і старшини різних наших військових формацій, почали збиратися на зустрічі по приватних домах. На цих сходинах вони обмірковували все можливе — від причин невдачі визвольних змагань до практичних можливостей відвойовування втраченого шляхом невизнавання польської окупації української території, бойкотування польських високих шкіл, збирання фондів на таємний український університет тощо. Але й стояло питання, як на ділі пожвавити все українське життя в місті й повіті. На ці, покищо неофіційні, сходини студентів приходили теж не-студенти і вони порадили ініціяторам починати свій рух від активізування аматорського драматичного гуртка, який існував при повітовій "Просвіті", як і при читальні "Просвіти" в сусідньому Забужжі.

Студенти власними силами і засобами поставили на сцені Народнього Дому, на саме Різдво 1921 р., п'єсу "Сватання на Гончарівці". Сьогодні, здобутий тоді моральний успіх, постановкою того наївного сценічного жарту-комедії, може незрозумілий багатьом читачам, але кількадесят років тому — це була подія, що допомогла тамтешній українській спільноті отрястися із пригноблення, своєрідної масової апатії.

Найактивнішим між студентами був тоді студент медицини, кол. поручник УГА, а пізніше лікар, Петро Сайкевич. Це він у березні 1921 р. в Камінці Струмиловій організував Секцію Українського Студентського Союзу. З того дня студентські сходини відбуваються реґулярно. Але в той час між студентами виникають ідеологічні розходження. Одна частина студентів стає на позиції УССР, бо мовляв, це "таки українська

держава і з нею треба співпрацювати". Совєтофілів на початку 1920-их років було більше і до них належав згаданий Михайло Теслюк, тодішній голова секції. Націоналісти гуртувалися навколо організатора місцевого життя, Петра Сайкевича, і рішуче відкидали совєтофільську орієнтацію в ім'я справжньої самостійної соборної української державности.

До цілковитого розламу між націоналістами і совєтофілами прийшло 4 жовтня 1921 р. на студентському з'їзді у Львові. Голова камінецької Студентської Секції, М. Теслюк, заявив, що він виступає з Українського Студентського Союзу і приєднується до Соціялістичного Студентського Союзу. Цей крок Теслюка не врятував його так чи інакше: польська влада розв'язала Український Студентський Союз, багатьох його активістів ув'язнила, а серед них і М. Теслюка. Поряд з цим у Камінці Струмиловій загальні збори Студентської Секції виключили М. Теслюка і на його місце головою секції обрали П. Сайкевича. Він, 1922 р., реорганізував секцію і перетворив її у філію Професійної Організації Українського Студентства (ПРОФОРУС). Незважаючи на часті арештування членів секції, праця студентів не припиняється. Брати Яцеви організовують бібліотеку для повітової "Просвіти", а інші члени готують сценічні постановки і систематично проводять збірки на національні потреби.

Таке становище триває до 1925 р., тобто до відкликання бойкоту польських університетів українцями. За цим прийшло розв'язання ПРОФОРУС-у; тим самим, камінецька Студентська Секція втратила правну основу свого існування. Студенти розбрелися, хто куди, до голосу приходять досі бойкотовані українські студенти польських університетів, що свого часу виламалися з-під загального бойкоту польських високих шкіл. Їх колись звали "хрунями", що в ім'я особистої вигоди допомагали окупантові закріпляти свою владу над українським народом. Тепер вони й самі не знали, що їм діяти, а крім того — їх далі бойкотували українські патріоти. Виступ одного з них на концерті в 1925 р. публіка зустріла неприхильними вигуками і свистами та не дозволила йому промовляти. Інші такі ж студенти обмежилися у своїй діяльності влаштовуванням танцювальних вечірок, на які приходила різношерста публіка і де розмовляли радше мовою ненависного окупанта.

1926 рік можна слушно вважати роком занепаду українського студентського життя в Камінці Струмиловій. Становище подекуди змінилося на краще в міру того, як місцеву гімназію закінчили пізніші студентські діячі. Лихо було в тому, що не всі вони були зжиті одні з одними, а старші студенти — хоч було їх небагато — не вважали їх достаточно зрілими. Деякі молодші студенти не звертали на це уваги і самотужки включалися в громадську роботу. Вони починають співпра-

цювати з повітовою "Просвітою" і цікавитися іншими культуротворчими установами. В місті вони перейняли на себе ведення спортово-руханкового товариства "Сокіл", а по сільських читальнях вони стають постійними доповідачами, що їх дуже радо бачить у себе сільський актив.

Однак щойно 1928 р. в місті спонтанно постає "Вакаційний Гурток Студентської Молоді", що мав дуже скромну мету: в міру можливостей приємно і корисно провести літні місяці. Саме з цього гуртка, 3 лютого 1929 року, Ю. Редько творить українську Студентську Секцію при філії Т-ва "Просвіти" та очолює її як голова. Вже 10 лютого він влаштував "репрезентативний вечір" для нав'язання контакту зі старшою громадськістю, при чому запрошує до участи також старших гімназистів. Польська шкільна влада суворо покарала тих гімназистів, які були на зустрічі, а це, в свою чергу, викликало обурення старшої української громадськости на управу УСС. З тяжким трудом вдалося голові УСС якось поправити стосунки зі старшими, які, врешті, самі побачили, що молодь і без спеціяльних закликів рветься до праці та сама наражує себе на різні шикани з боку окупаційної поліції.

З НОВИМ РОЗМАХОМ

Студентська Секція дуже швидко перетворилася в своєрідну виховну школу для всіх її молодих членів. Кожен новий член отримував старшого й досвідченого у громадській праці студента, як опікуна. З ним молодий майбутній діяч їздив по селах і потім звітував на сходинах секції про все те, що він чув і бачив. На закінчення такого "челядництва" молодий студент отримував завдання виготовити (на вибрану ним самим тему) доповідь для поблизької читальні. Якщо доповідь була задовільна і слухачі прийняли її з вдоволенням, "практикуючий" студентський діяч кваліфікувався на повноцінного члена Студентської Секції.

Як можна здогадатися, Студентська Секція стала дуже популярною по всіх селах повіту, а згодом і в самому місті, де насамперед доводилося здобувати довір'я старших громадян. Щонеділі на подвір'я Народнього Дому заїжджали селянські вози з добре вимощеним "сидженням" для доповідачів із Студентської Секції, на яких ждали щирі слухачі.

Ще більшого розмаху набирає секція за головування Юрія Петрушевича у 1931 році. Тоді зорганізовано кілька гуртків: Доповідний, що кожної неділі влаштовує популярні доповіді в місті і в повіті; теми доповідей звичайно стосувалися різних ділянок українознавства; Організаційний гурток, у співпраці з доповідним, організовує села в повіті: підшукує активістів, проводить загальні збори, засновує нові това-

риства тощо; Рідношкільний гурток оживив і провадив "повітовий Кружок Рідної Школи", збирав гроші на рідношкільні потреби.

Варто присвятити трохи уваги діяльності на цій ділянці. І так, у 1931 р. заходами Рідношкільного гуртка влаштовано курс майбутніх провідниць дитячих садочків. Тому що не вистачало кандидаток-дівчат із закінченою середньою освітою, для ведення дитячих садочків у час жнив, Організаційний гурток секції влаштував вишкіл для садівничок у Камінці Струмиловій, рекомендуючи проводам сільських установ вислати на курс своїх найталановитіших дівчат. На цей перший курс прибуло з повіту приблизно 30 дівчат і всі були прийняті. Програму вишколу розробив автор цього нарису спільно з Колеґією, при чому в укладанні програми співпрацювали пані з "Союзу Українок" та рідношкільні активісти. Викладачами були студенти, які знали багато пісень, казок, гор і забав та вміли підготувати сценічні виступи дітвори й молоді.

Після закінчення одного такого, дуже успішного, кількатижневого курсу, зразу розпочинався наступний. Влітку Студентська Секція взялася організувати дитячі садочки по селах, призначуючи своїх вишкільниць на працю, очевидно, не в їх рідних селах. Деякі з них виробилися на високоякісних працівниць, дарма що їхня формальна освіта була дуже скромна. На жаль, прізвища їхні призабулися, а чимало з них заслуговували на те, щоб їх тут згадати.

Перевіряючи на місцях працю тих, нашвидкуруч вишколених, садівничок, не раз приходила в голову думка про талановитість нашого народу: — Які цінні одиниці, діячі й діячки, могли б вирости з тих дітей, що вийшли з-під селянських стріх, якщо б вони мали змогу здобути відповідну вищу освіту!

Поряд із цим, під час об'їздів повіту, бувало доводилося розмовляти і з такими батьками, які ніяк не хотіли посилати своїх дітей до дитячих садочків. Ще й досі пригадується мені розмова з одним заможним господарем, який не віддав свого синка до рідношкільного садочку. Його арґументація була така: — Україна буде потребувати не тільки міністрів, професорів та інженерів. Потрібні будуть також господарі, бо без них державна машина не піде... Я сам навчу своїх дітей господарювати, а ви хочете відтягти їх від господарювання. Ще таке мале від землі не відросло, а вже починає балакати про боротьбу за Україну і вже тільки думає про це. Та поки ще прийде до тієї боротьби, його вже арештовує ворожа поліція, він мучиться по тюрмах, а тим часом поле потребує рук до праці. Я не хочу, щоб мої діти виростали побиті в тюрмах. Я хочу мати їх для себе, знаючи, що і такі люди, як я, є також потрібні!...

Згадав я про це, але підкреслюю, що такі наші селяни з такою життєвою філософією належали до винятків. Більшість селян ставилася до життя рішуче по-активістськи і швидко дала на це докази.

На окрему згадку заслуговує Драматичний Гурток Студентської Секції, що його провадив талановитий актор Микола Мартинюк. Він був родом із Тадань, син заможного господаря й завзятого русофіла. За відданість українській національній справі його батько вирікся рідного сина. Все таки, за допомогою добрих людей, Микола закінчив гімназію, вивчав право і потім богослов'я.

Помічником, а заразом і суперником у влаштовуванні сценічних постановок був для нього амбітний студент Зенон Тарнавський. Не був він дириґентом, ані співаком та й хореограф із нього не був особливий. Але він завжди мав ориґінальний підхід до кожної підготовлюваної п'єси і цим хистом здобував собі довір'я студентів. Дуже популярними були тоді, в 1930-их роках, т. зв. ревії, тобто мішанина пісеньок, танців і "скечів" — коротких сценічних жартів. Матеріял для таких ревій був дуже різноманітний і багатий. Збирали, писали й укладали їх самі студенти, переважно згадані вже — Юрій Цегельський, З. Саган, З. Тарнавський та інші. До жартівливих віршів музику добирав або й сам писав Микола Мартинюк; він також переважно укладав танці.

Омелян Милорад

КАМІНКА СТРУМИЛОВА У МОЇХ СПОГАДАХ

Коли російська армія, у перших днях серпня 1914 р., стала наближатися до Камінки Струмилової, тоді наша родина і наші сусіди поспішливо закопали дещо з одягу, меблів і харчів та опісля разом подалися підводами до Батятич — села, що за яких 6 км від Камінки. Московські солдати ввійшли в наше місто вдруге 1915 р., але цим разом його мешканці вже не втікали, бо й не було куди. Воєнні дії спричинили багато шкоди в Камінці: зруйновано багато домів, спалено або висаджено в повітря мости на річках Камінці та Бузі. Цивільних людей російська військова залога не турбувала і перед самими жнивами 1915 р. відійшла за Буг. Щоправда, фронт стояв у нас ще 34 тижні, але москалі вже не повернулися аж до 1939 року.

З відступом ворожого війська на схід почало знову нормалізуватися місцеве життя. У відсутності батьків, матері з дітьми діставали цісарську місячну пенсію в зеленаво-синявих грошах. Публічного порядку пильнували грізні з вигляду "крайові жандарми", що носили кріси з насадженими на них багнетами, а на головах мали лискучі мосяжні шоломи. Свідоцтва закінчення першої кляси народньої школи нашою дітворою були написані "по-руськи", але, на жаль, у школі нас не вчили української мови, тільки польської, бо в державній адміністрації Галичини під Австрією перевагу над нашими людьми мали поляки.

Великою подією в житті галицьких українців було захоплення влади в Галичині українською збройною силою 1 листопада 1918 р. В місті і в повіті Камінка Струмилова влада перейшла в українські руки: повітовим комісарем обрано тоді суддю Романа Петрушевича, його заступником о. Петра Казанівського, М. Залугу комендантом поліції.

За мурами Народнього Дому "Просвіти" незабаром почали відбувати свої військові вправи вояки Школи Підстаршин УСС (Перший Корпус, комендант — полк. О. Микитка). До українського війська поспішно почали набирати всю місцеву й позамісцеву молодь і учнів камінецької гімназії, з шостої кляси починаючи. Між ними були брати Іван і Василь Орґаніста, Юліян і Омелян Сливка, Петро — брат автора цих рядків і багато інших, прізвищ яких я не можу пригадати собі.

З нагоди відродження української державности відбулася велика маніфестація камінчан, які в поході від Народнього Дому до церкви співали різні патріотичні пісні. З них у пам'яті залишилася одна:

Гей же до бою, браття, за волю,
З ворогом лютим час зробити лад!
Вже ревуть гармати, схаменися, кате,
Віддай, віддай Україну назад!

Тоді, пізньою осінню 1918 р., на площі біля церкви Божої Матері присягу від кільканадцятьох стрільців відібрав о. М. Цегельський і посвятив прапор Січового Стрілецтва. Багато парафіян складали свої пожертви на українську справу і прибивали до прапорного держака лискучі цвяшки-жетони. Цієї показної врочистости я ніколи не забуду. І ще збереглася в моїй пам'яті така згадка. Восени 1918 р., по розпаді австрійської імперії, мій батько вже був удома. Під час його одної зустрічі з суддею Осипом Шухевичем, я бачив його сина Романа, що через 25 років опісля очолив УПА.

Щонеділі стрільці Підстаршинської Школи дисциплінованими лавами заповнювали церкву Божої Матері, а разом з ними і ми — школярі та парафіяни. Це була мурована, "нова" церква. Тоді, в 1918-1919 рр., я був учнем другої кляси початкової школи. Ми мали науку по полудні в "будинку з годинником", поблизу Народнього Дому, а гімназисти вчилися там же перед полуднем; частина учнів мала лекції в будинку староства. На лекції релігії ми сходилися в домі мого товариша-гімназиста Маріча, недалеко місцевого парку. В березні 1919 р., під час концерту на пошану Т. Шевченка, нам припала роля плести на сцені вінок і співати:

Плетем, плетем вінок
З соснини і квіток
На могилу мужа того,
Що терпів за нарід много,
Що терпів, боровсь над сили,
Від колиски до могили.

Та борба вся і ті болі
Не зломили в нього волі,
Не згасили в нім любови,
Ні надії в день обнови.

Пам'ятаю, що ми любили наших учительок, бо вони ставилися до нас направду "зі щирим серцем і словом ласкавим".

У травні 1919 р. наше вояцтво мусіло залишити Камінку Струмилову, а в другій половині липня всю Західню Україну. Відділи добре озброєної польської армії ген. Галлєра зарозуміло бешкетували в нашому місті. Тоді також наше сусідство дізналося, що недалеко від нас умирає вояк УГА. І досі бачу, як він лежить на соломі в сутеренах жидівського дому, що перед мостом на річці Камінці, біля дороги, яка

вела з Камінки до Батятич. Навколо проколеного шлунку стрільця темніла пляма крови, а з його уст точилася піна. Кілька жінок, разом з моєю матір'ю, принесли вологі рушники, щоб обтерти його тіло, а ми всі — потрясені його видом — почали з жалю ридати. Так у нас умирав один оборонець української землі; яка шкода, що я не запам'ятав собі його імени і прізвища.

Вояків УГА, що полягли в бою за Камінку Струмилову (26), похоронили за Бугом, недалеко присілка Забужжя. Скільки серед них було камінчан, я не всилі собі пригадати.

По українсько-польській війні повернулися додому гімназисти: Омелян Сливка, Василь Орґаніста (він тяжко хворів і помер) та мій брат Петро, якого польські поліціянти тортурували за його участь в українській армії. Загинули на війні Юліян Сливка та Іван Орґаніста.

Після відступу з Камінки наших вояків нові загарбники арештували місцевих інтеліґентів, що брали участь у будові Західньої України (напр. о. М. Цегельського, о. Петра Казанівського, суддю Романа Петрушевича та інших), звільняли їх з праці, або переносили в корінну Польщу. За моїх гімназійних часів не було вже колишніх професорів: Миколаєвича, Бачинського і Грабовича. На своїх дотеперішніх постах залишилася тільки горстка наших людей. Ворог не пощадив і нас, українських школярів: нам не зачислено попереднього однорічного навчання.

У Камінці ще довго не було спокою. В 1920 році рушила Червона Армія походом на Польщу. Були в ній також і українські кінні відділи, які кількома нападами з'являлися в нашому місті, співаючи теж українські пісні. З них запам'ятав я такі слова:

Сміло, товариші, разом
Станьмо в стрілецьких рядах;
Нашим найбільшим наказом —
Воля народу і стяг.

З признанням Західньої України Польщі Радою Амбасадорів у 1923 році, наш народ не склав рук, але почав розбудовувати своє культурне, економічне й політичне життя, а з ним і його вітка в Камінеччині. Насамперед упорядковано стрілецькі могилки, на яких щорічно, на Зелені Свята, відправлялася панахида в супроводі церковної процесії й численних парафіян. Також, на пам'ять Листопадового Чину, кожного 1-го листопада, після т. зв. "тихої" Служби Божої, вся церковна громада співала "Вічная пам'ять" борцям, полеглим за волю України; перед тетраподом, на символічній домовині з березовим обрамуванням, лежала стрілецька шапка. Незабаром у Народньому Домі відновлено діяльність Т-ва "Просвіти" і багатьох її читалень у повіті. При філії засновано руханкове товариство "Сокіл", гурток "Рідної Школи" і "Студентську

Секцію". В Народньому Домі примістилася теж споживча кооператива, а в повіті почали діяти її посестри — місцеві кооперативи.

Наприкінці двадцятих років жваву діяльність розвинула Студентська Секція, що її зорганізував її перший голова, Юліян Редько. В програмі її діяльности були публічні доповіді, сценічні вистави, концерти й вечерниці, прибуток із яких призначувано на рідне шкільництво, просвітянські цілі та на інвалідів. Юліян Редько зайнявся також нами, гімназистами сьомої та восьмої кляс. Він створив із нас гурток, на сходинах якого читав нам лекції з історії української літератури, якої ми добре не знали.

Після виїзду його родини з Камінки, праця цього студентського товариства сповільнилася, бо не було в ньому багато таких членів, що хотіли б роз'їжджати з рефератами по селах. Цю прогалину намагалися заповнити високошкільні студенти й семінаристи, які ввійшли до новопосталого студентського "Товариства ім. Петра Могили". Члени цього товариства майже щонеділі виїжджали в повіт з рефератами на теми рідного шкільництва, просвіти й історії, а найчастіше вияснювали, чому ми повинні називати себе українцями, а не русинами. До цього ще долучилися також численні гутірки для наших міщан у читальні "Просвіти", участь у виступах хору і сценічних виставах (напр., драм Л. Українки), у прогулянках на Підлисся і т. ін. Доповідями були охоплені такі довколишні села: Язениця Руська, Соколя, Тадані, Стрептів, Желехів, Сілець Беньків, Батятичі, Добротвір і Честині (це останнє в Жовківському повіті).

Діяльним було і наше жіноцтво, що належало до місцевої філії "Союзу Українок". Її головою була спершу п-ні Кокодинська, жінка місцевого лікаря, а після її виїзду Христина Стефанович, дружина адвоката.

В другій половині 1920-их років у Камінеччині почало проявлятися також політичне життя. Було воно двояке: явне і підпільне. До першого належало Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО) зі своєю репрезентацією в польському сеймі й сенаті. З цього середовища промовцями на вічах у Камінці в тому часі бували: посол Макарушка і, згодом, сенатор Кузьмович. Останнім головою місцевого УНДО був лікар Іван Лемішка. Приблизно до 1930 року в нашому повіті діяла підпільна Українська Військова Організація (УВО), а опісля її роботу проводила, з більш масовим членством, Організація Українських Націоналістів (ОУН). На терені Камінецького повіту діяли також клітини Комуністичної Партії Західньої України (КПЗУ).

Думаю, що саме камінецькі комуністи з КПЗУ виготовили список місцевих українських патріотів і передали його органам НКВД восени 1939 р. для того, щоб їх вивезти і знищити. На цьому (ручно написаному на обох сторінках канцелярійного паперу) списку прізвища багатьох

людей були підкреслені червоним олівцем. Того злочину не могли вчинити поляки, доля яких була подібна до нашої, ані теж жиди, бо вони не знали в деталях політичної орієнтації кожного українця на тому списку. З особистого досвіду знаю, що "принагідним опитуванням" про громадян-українців займався місцевий фризер Кулич — скритний комуніст, якого опісля вбили наші підпільники.

Мешканців за моїх часів Камінка Струмилова мала близько 9 тисяч, з чого найбільше було поляків, а після них — жидів. У самому місті українців жило небагато, але вони мали перевагу в передмістях — Львівському і Белзькому, та в присілку Забужжі. Вважаю доцільним віднотувати тут важливіших і діяльніших українських громадян Камінки Струмилової, згрупованих відповідно до їхніх професій чи заняття.

1. ІНТЕЛІҐЕНЦІЯ:

а) Священики: Постійний настоятель і декан о. Михайло Цегельський, його заступник — о. Петро Казанівський; о. д-р Євстахій Хомин і о. Григорій Давосир — катехити; отці помічники — о. Іван Пришляк, о. д-р Ігнатій Цегельський (син о. Михайла), о. Годис та о. Омелян Кміт.

б) Лікарі: Ступницький (старорусин), Яців, Банах, Іван Лемішка, Целевич (кол. полковник австр. війська), Петро Сайкевич, Лотович, Кокодинський (лікар і дентист) та Коваль (дентист).

в) Учителі (гімназійні): Бульчак, Осип Сас, Юрійчук, Іван Сокіл і Шулик (нар. школа).

г) Правники-адвокати: Іван Горошко, Петро Мінко, Стефанович. Судді: Роман Петрушевич, Осип Шухевич, Ніраз і Перфецький (також пізніше адвокат).

2. РЕМІСНИКИ:

Найкращі в місті: Роман Кортяк — м'ясар, з фаховою освітою, щедрий жертводавець на народні цілі; Литвин і Семенович — кравці; Хмілевська (дівоче прізвище) — кравчиня для пань; Мулькевич і Ґродзіцький — ковалі.

3. ПОЗАМІСЦЕВА ПРАЦЯ:

Учителі середніх шкіл: Омелян Склепкович, Сливка і Зарицький. Народня школа: Пекарський, Петро Милорад і Василь Середа —один з директорів РСУК у Львові. З Камінкою був пов'язаний також син о. шамбеляна Михайла, д-р Льонгин Цегельський, що жив і працював у ЗСА.

4. ІНШІ:

Решту міщан творили середні й малоземельні господарі, ремісники та заробітчани у цегельнях, у тартаку й ґуральні. За другої світової війни була ще в Камінці фабрика мила, де працювали наші люди і в якій мешканці отримували свої приділи. По війні цю фабрику закрили.

У тридцятих роках почало в Камінці Струмиловій та в її повіті наростати молоде покоління інтеліґенції — учителі народніх і середніх шкіл, інженери, правники, випускники Богословської Академії у Львові та інші. Можливості знайти працю в державних установах були менш ніж мінімальні, бо всі вільні місця праці польський режим заповнював своїми людьми. Тому багато наших молодих інтеліґентів далі залишалися на утриманні своїх батьків. Економічна ситуація українців була дуже тяжка.

З економічним тиском посилювався ще й польонізаційний тиск на молодь, з початкової школи починаючи. Там змушували нас співати всілякі шовіністичні пісеньки, як ось:

Polak jestem, z chlubą głoszę,
Niech wie cały świat,
Że szczęśliwość w sercu noszę,
Polak, to mój brat.

Української — офіційно: руської! — мови вчив нас у початковій школі вчитель Шулик, а в гімназії (також польській) — Бульчак (6 років) та Осип Сас. Те офіційне навчання було справжнім сміховищем: у всіх клясах ми повинні були вміти лише читати і писати, про знання з української літератури не було й мови; ми прочитували принагідні віршики й короткі оповідання, які не були пов'язані з нашим побутовим ані історичним життям. Коли я був учнем 4-ої кляси гімназії, восени 1925 р. нашу школу візитував куратор львівської шкільної округи, Собінський — високого росту, худорлявий — відомий гробокопатель українського шкільництва. Його в 1926 р. вбили бойовики УВО.

Однак на тлі цих кошмарних картин у спогадах ясніють деякі дні радости й духовної насолоди, нпр. згадки про те, як до нашого міста приїжджав мистецький театр Йосифа Стадника. Тоді всі квитки на вистави були заздалегідь викуплені не тільки українцями, але й чужинцями, які не могли похвалитися подібною культурною імпрезою. Часто заля Народнього Дому з ґалерією не вміщала всіх зацікавлених глядачів; молодь мусіла тиснутися позаду сидячих місць і попри стіни будинку. Але й це давало велике вдоволення. Ще й досі бачу в своїй уяві, як батько Стадник — на сцені в ролі гетьмана Мазепи — складає присягу на руки Мотрі (своєї доньки, Стефи) незламно боронити рідний край.. заля немов завмерла... А іншого вечора, молодий Стадник, Ярема, в "Ревії" дарує піснею "зорі і квіти" своїй любці, або грубенький Іван Рубчак у "Циганському бароні" зачаровує публіку своїм прекрасним басом. При таких переживаннях тимчасово забувалися і смуток, і все лихоліття.

Серед смутку і радощів (загибіль полк. Євгена Коновальця, відродження і падіння Карпатської України) наближувалася війна. В серпні

1939 р., в Народньому Домі, відбулося таємне зібрання інтеліґенції для обміркування, що далі робити? З позамісцевих діячів прибув тоді ред. Богдан Кравців, що у своєму виступі покликувався на дії українських націоналістів, як дороговказ на ту пору.

З вибухом війни, вночі 1 вересня 1939 р., польська поліція арештувала й вивезла до концентраційного табору в Березі Картузькій багатьох мешканців Камінки Струмилової. Серед них були: адвокат Петро Мінко, лікар Петро Сайкевич, секретар Філії "Просвіти" Іван Білик і автор цього спогаду. Інших прізвищ уже не пам'ятаю. Нас, разом з численними іншими українцями, поляки морили голодом і нелюдськими знущаннями, дошкульно мучили муштрою (а були тоді спекотливі дні!) та ще й часто побивали. Нарешті, 18 вересня прийшов кінець і нашим стражданням: більшість виснажених і опухлих камінчан щасливо повернулася додому.

Місце польського окупанта зайняв російський. Спочатку камінецьких українців почали приймати на працю в міській адміністрації, міліції, шкільництві тощо. Поряд з польською, створено ще й українську гімназію, директором якої назначено Івана Сокола. Туди на працю прийняли наших молодих педагогів, як мґр. Зенон Саган, мґр. Семен Михайлишин і інші. Незабаром, однак, почалися арештування і вивоження людей у глибину совєторосійської імперії.

Д-р Льонгин Горбачевський

СПОГАДИ ПРО СОКАЛЬ І КАМІНКУ СТРУМИЛОВУ

До Сокаля поїхав я покищо сам, залишивши дружину Катю ще в Чорткові, доки не підшукаю в Сокалі помешкання. Прибувши до Сокаля, я збагнув, чого то так без проволоки викликав мене д-р Олександер Ріпецький. Причина була та, що д-р Ріпецький був хворий на туберкульозу легенів, в останньому часі працював уже без однієї легені і на доручення лікарів вибирався на лікування за кордон, до Мерану в південному Тиролі. І дійсно, до одного місяця він виїхав, а цілу канцелярію покинув на мене тільки з одним малорутинованим і безініціятивним соліцитатором Рачинським. Правда, був у нього ще записаний як конципієнт його молодший брат д-р Степан, що закінчив правничі студії в Празі, але від нього я не мав ніякої помочі, бо покищо він нострифікував свій докторат у Краківському університеті і, звичайно, мусів учитися; а втім, він не мав ніякої практики і взагалі не виявляв ніякого заінтересування адвокатською професією. До часу, коли я вже покинув канцелярію в Сокалі, він не написав ані одного листа, а приходив до канцелярії тільки для того, щоб бути в ній тоді, коли я мусів бути на розправах у суді, та щоб перебрати від мене касу.

Мій шеф пробув за кордоном майже рік без якогось помітного поліпшення, після чого вернувся до краю, одначе зараз же виїхав до санаторії в Закопанім, потім до Косова, а вкінці до санаторії в Голоску коло Львова, де його й постигла смерть. За ввесь той час, приїжджаючи до Сокаля кілька разів між своїми виїздами до санаторій, д-р О. Ріпецький заходив до канцелярії, щоб показатися клієнтам, але до праці не брався, бо тримався ще при житті останніми силами. Був він ще молодий чоловік, помер маючи 51 рік, а все ж таки він був дуже працьовитий; як мені оповідали, він працював у своїй канцелярії дуже часто поза північ — умів з'єднати собі клієнтів не тільки як адвокат, але й теж як громадський діяч, значно спричинився до розбудови Повітового Союзу Кооператив у Сокалі, так що в короткому часі його канцелярія стала найбільшою з-поміж усіх інших, і зумів придбати досить значний, як на галицькі відносини, маєток у готівці. Мірилом цього може бути те, що на Рідну Школу він пожертвував одноразово 1000

долярів. Таку канцелярію прийшлося мені вести самому чотири роки аж до смерти шефа, а ще й півроку по його смерті.

Шеф був з моєї праці дуже вдоволений, щодо моєї винагороди був дуже солідний і перед третіми особами висказувався про мене дуже похвально, кажучи, що без мене він був би дуже бідний.

Був він одружений з дочкою священика з Молотькова к. Надвірної — о. Садовського, молодою і красивою жінкою Володимирою і мав з нею двоє дітей, сина Нестора і дочку Ярославу. Після смерти Олександра вдова вийшла заміж за його брата Степана.[1]

Хоч матеріяльно я стояв дуже добре — я був так у Чорткові, як і в Сокалі найкраще платним конципієнтом, одначе щодо кількости праці ті майже чотири роки були найтяжчі в моєму житті.

Виїжджаючи до Сокаля, я мріяв віддатися підготовці до докторату, а тут приходилося працювати в канцелярії по 12 годин денно. Вранці вже о 7-ій годині треба було бути в канцелярії, перебрати від клієнтів, що вже чекали, заступництва на розправах у суді, зібрати від них деякі інформації й гонорар, — а таких заступництв бувало по 10, а то й кільканадцять кожного дня. Розправи в суді тривали від 8-ої до 1-ої чи 2-ої год., а часто й до 5-ої пополудні. Вертаючися з розправ до канцелярії, я тягнув за собою цілий "хвіст" клієнтів, яких треба було поінформувати про стан їхньої справи — а тут в канцелярії вже чекали клієнти з новими справами, від яких треба було зібрати інформації до нових позвів, апеляцій тощо.

В таких обставинах рідко коли міг я в час обідньої пори заскочити додому на обід; переважно приходилося обідати аж коло 5-ої вечора, а потім вертатися до канцелярії, щоб написати нові скарги до процесів, апеляції, подиктувати конципієнтові різні внески, а це протягалось не раз і поза 9-ту год. вечора.

Та єдиною розрадою в цій праці була моя родина, яку я в грудні спровадив до Сокаля. Правда, з помешканням було трудно (по менших містах у Галичині майже не було чиншових підрентових домів) — спочатку знайшов я в одного жида тільки одну кімнату з кухнею.

Незважаючи на таку працю, я не покидав науки і готувався до докторату і для цього знайшов собі товариша. Цим товаришем був Данило Богачевський, конципієнт у д-ра Богдана Чайковського, сина письменника д-ра Андрія Чайковського. Брат цього мого товариша, Константин, був єпископом, а згодом митрополитом у Філядельфії. З Данилом ми подружили і почали вечорами вчитися. У нього була ще мама, яка перед тим жила з його наймолодшим братом Іваном у Перемишлі. Коли влітку ми обидва до спілки найняли дім коло церкви, з

1. Дружина д-ра Степана Ріпецького померла 1980 р. в Нью-Йорку.

чотирьох кімнат і кухні, Богачевський спровадив до себе маму з братом і ми поділилися помешканням, зайнявши для себе по 2 кімнати, а кухнею користувалися спільно. Це давало нам змогу використовувати кожну хвилину на науку. Скоро після цього Данило оженився з дочкою пароха в Сільці, о. Степана Ничая, Ростиславою (Славкою) і обидві наші родини дуже подружили.

Навесні 1927 р. я теж спровадив до Сокаля свою маму зі сестрою і братом, знайшовши для них окреме помешкання. Брата Богдана я примістив у гімназії, яку він згодом і закінчив.[2]

На якусь громадську роботу не було в нас часу, для неї було в Сокалі досить інтеліґентських сил, як адв. д-р Богдан Чайковський, судді — Грабовенський, Білинський та Іван Цапяк, учителі гімназії й семінарії — Степан Шах, Кость Бутринський, священики, студенти і ін.

Тільки під час одних вакацій зайнявся я своєю улюбленою роботою, а саме зорганізуванням хору і влаштуванням концерту в пошану Івана Франка, а спонукою до цього було моє захворіння. З надмірної праці я дістав одного дня дуже сильне биття серця. Лікар д-р Мацієвич, ствердивши в мене дуже високе тиснення крови і початки склерози, поручив мені залишити на якийсь час працю і приписав споживання багато часнику і приймання йодини — поступово від кількох до 40 крапель щоденно, а потім у відворотному порядку. Саме тоді починалися в суді вакації, протягом яких велися тільки дуже пильні справи; я використав їх на лікування, а для відпруження зайнявся веденням хору.

Хоч у Сокалі був постійний хор "Боян" під керівництвом д-ра Чайковського, одначе на вакації з'їздилося додому багато учителів, студентів та інших інтеліґентів і з них я зорганізував дуже добрий хор, який підготовив на академію Франка.

За час вакацій я прийшов до нормального стану і ми з Богачевським продовжували науку та вже 20 лютого 1928 р. видержали з успіхом іспит з першого риґорозу, а 27 червня того ж року з другого.

Тим часом наші жінки завагітніли і в суботу 10 вересня 1928 р. Катя привела на світ сина, Ярослава (Ярка), а зараз у понеділок 12 вересня Данилова Славка теж сина, Ігоря. Данко і його мати були хресними батьками Ярка.

Остався нам ще останній риґороз, який нам пішов легко, бо предметом його було поточне обов'язкове право, з яким ми мали до діла у нашій практиці.

---

2. Прот. Богдан Горбачевський — 1938 р. закінчив Богословську Академію, одружився з Олександрою Ничай (дочкою пароха в Сільці). Єрейські свячення прийняв 1942 р. Помер 1973 р. в Любіні Вел., де був парохом від 1946 р.

Цікаво, що як ми дістали реченець до останнього риґорозу, тоді вийшов розпорядок, що ним скасовано вимогу докторату до осягнення адвокатури.

Отже, ми повних три роки вчилися надаремно, але за те дістали академічний титул доктора прав.

Парадна промоція з ректором і деканами правничого факультету (в тоґах з усіма відзнаками їхніх гідностей) відбулася влітку 1929 р. Коли ми з Данком їхали до Львова у візитових убраннях на промоцію, ми стрінули в поїзді адвоката-жида зі Сокаля. Бачачи нас у "візитках", він запитався, що це має значити, а довідавшися, що їдемо на промоцію, дуже дивувався, як то ми зуміли поряд із працею в адвокатських канцеляріях, ще й учитися до докторату і ніхто в Сокалі про те не знав. Він склав нам з того приводу свої ґратуляції.

До осягнення адвокатури лишався нам ще адвокатський іспит, до якого треба було попрацювати ще кілька місяців. Та серед того всього помер у Голоску мій шеф д-р О. Ріпецький, 25 вересня 1929 р. Тіло покійника спровадила родина до Сокаля, де похоронено його при великім здвизі народу.

Зі смертю шефа, я автоматично перестав бути працівником канцелярії, але тому що адвокатська канцелярія в час смерти її керівника має багато недокінчених справ, адвокатська Палата, згідно з законом, назначила д-ра Богдана Чайковського субститутом померлого аж до покінчення справ; з його доручення я далі провадив канцелярію на рахунок вдови.

В січні 1930 р. мені визначено реченець до адв. іспитів: на 14-16 січня письмового та на 24 січня — усного. З того приводу я залишив канцелярію на два тижні — виїхав до Львова і там на тих два тижні засів за книжку. У Львові жив адв. д-р Юліян Лещій, який приготовляв кандидатів до таких іспитів; з ним був я знайомий ще зі студентських часів і до нього удався я за допомогою, але він мене запевнив, що я зі своєю практикою не потребую боятися за результат. Він дав мені тільки список запитань від сподіваних екзамінаторів, які я повинен переробити.

І от серед цієї праці я дістав з Сокаля від Степана Ріпецького акти одної судової справи, щоб я написав апеляцію. Цікаво, що нікому в Сокалі я не дав своєї адреси, але він її якимсь чином роздобув. Прийшов реченець письмового іспиту, який відбувався під клявзурою, і я дав собі раду без допомоги, а за тиждень усного іспиту, що його я теж видержав. Після того прийшла адв. присяга і, нарешті, я мав право відкривати свою власну канцелярію.

Тепер прийшли вже нові труднощі. Перше, де її відкривати, а друге, на які фонди, бо відкриття канцелярії було получене зі значними видатками, а я не мав одного зайвого злотого при душі. Щодо проблеми, в

якій місцевості відкривати канцелярію, то найкраще було б таки в Сокалі, де я вже мав вироблену клієнтелю, і просто перейняти канцелярію по пок. Олександрові Ріпецькому. Та тут була заковика, бо вдова не спішилася передати канцелярію мені; на те місце кандидував брат покійного, Степан. А втім, у Сокалі вже були два українські адвокати: д-р Богдан Чайковський і д-р Лев Хомінський, який зараз по смерті О. Ріпецького перенісся з Камінки Струмилової. Отже, було б нас у Сокалі забагато. Крім того, не було в Сокалі відповідного приміщення для канцелярії. Тож я вирішив відкрити канцелярію в Камінці Струмиловій, на місце д-ра Хомінського. На Камінку Струмилову намовив мене колеґа Степан Кузик, з яким я стрінувся був у Львові після адв. іспиту, а власне тому, що в Камінці Струмиловій партія УНДО не мала свого організатора. Я, хоч не був офіційним членом партії УНДО, ідеологічно визнавав її програму. Тепер я вже вступив формально до УНДО.

В Камінці Струмиловій був парохом 80-літній о. Михайло Цегельський (батько д-ра Льонгина Цегельського, визначного політичного діяча в Галичині, кол. редактора "Діла" і посла до австрійського парляменту, що по заламанні нашої визвольної війни виїхав до Америки, написав оспорювані спомини "Між леґендою і правдою" і помер 1961 р. у Філядельфії) — папський шамбелян, теж визначний діяч і царський в'язень за першої світової війни. Перед офіційним відкриттям канцелярії я зложив йому візиту і впевнився у нього щодо канцелярійного приміщення в Народнім Домі та його підтримки.

Офіційно вписано мене на список адвокатів з осідком у Камінці Струмиловій з днем 4 квітня 1930 р.

Зараз же по відкритті канцелярії знайшов я помешкання (дві кімнати і кухня) і спровадив Катю з дітьми.

Щоб здобути в повіті популярність, я зайнявся громадською роботою, почав виїжджати в села на збори читалень "Просвіти" чи якісь інші. Камінецький повіт був перед І-ою світовою війною заражений москвофільством, рештки якого зосталися ще по війні, а підтримували його такі москвофільські діячі в Камінці, як емеритований суддя Перфецький, що теж вів адв. канцелярію, лікар Целевич та інші. Національне усвідомлення повіту вимагало багато праці, в якій допомагали мені студенти університету — Ю. Редько, Давидович, Петрушевич і внуки о. Цегельського.

Поза громадською роботою ми зблизилися товариськи з родиною радника Петрушевича (брата диктатора, д-р Є. Петрушевича), емеритованого судді, що працював конципієнтом у адвоката-жида, та з родиною лікаря Володимира Банаха, брата письменниці Катрі Гриневичевої. Дружина радника Петрушевича була рідною сестрою композитора й музиколога Зіновія Лиська, що після війни помер уже в Нью Йорку. (Він опрацював корпус українських народніх пісень у 10-ох

томах). Катя подружила з п-і Петрушевичевою і з жінкою д-ра Банаха та часто відвідувала їх.

У Камінці прийшлося мені пережити т. зв. пацифікацію українського населення Галичини, що її проводила поліція з допомогою війська начебто у відповідь на терористичну й саботажну акцію української підпільної організації УВО. Польська адміністрація, очевидно, з розпорядження найвищих державних керівників — марш. Пілсудського та міністра внутрішніх справ — розпочала це т. зв. "успокоювання" українського населення, що зводилось до ось чого: в село з'їжджав відділ поліції або ескадрон кінноти, коменданти викликали по списках національно свідомих і активних людей, не виключаючи священиків і інших інтеліґентів, і веліли бити їх до втрати притомности. Вояки, звичайно, руйнували читальню "Просвіти", кооперативу й інші установи так, що село виглядало немов після татарського набігу. Були випадки тяжких поранень і каліцтва, а навіть смерти. Польська пацифікація відбилася широким відгомоном у всьому світі. Описами знущань над українським населенням, з фотографіями жертв, були заповнені чужоземні часописи, а в Галичину приїхав був навіть один член англійського парляменту, який об'їздив спацифіковані терени і пацифікація була предметом інтерпеляції і розгляду в англійському парляменті та на сесії Ліґи Націй у Женеві. Наслідком цього був загальний осуд Польщі, яка через цю пацифікацію більш потерпіла у громадській думці світу, ніж скористалася своєю акцією, бо після пацифікації революційна активність українців ще посилилась.

Саме перед пацифікацією були розписані в Польщі вибори до сейму й сенату і вся робота з підготовкою виборів лягла на мене. В порозумінні з послом попередньої каденції з нашої округи, о. д-ром Володимиром Пелліхом, я скликав довірочні збори мужів довір'я з кожного села. На зборах посол о. д-р Пелліх склав звіт з діяльности українського парляментського клюбу на попередній сесії сейму, а я мав реферат про політичну організацію УНДО. Як тільки почалися збори, у залю вдерся поліційний аґент (хоч на довірочних зборах, згідно з законом, він не мав права бути) і не хотів вийти із залі. Ми, вважаючи, що на зборах не будемо обговорювати нічого нелеґального та щоб не допустити до зірвання нарад — оставили аґента в залі і вичерпали передбачений порядок нарад.

У зв'язку з розписаними виборами мені треба було перевести по селах виборчі зібрання. Я вспів такі зібрання відбути тільки в Язениці Руській і Батятичах, бо зараз же почалась по селах пацифікація з терором, при якому годі було відбувати виборчі зібрання.

Українська партія УНДО створила з іншими українськими партіями виборчий блюк і, без уваги на урядовий терор, закликала українське

населення Польщі за всяку ціну перевести у виборах до сейму своїх послів.

Саме тоді, коли проголошено вибори, пацифікація переводилась у сусідньому Сокальському повіті. Вістки про її страшні форми негайно продіставались до нас, так що нам прийшлося зрезиґнувати з публічних виборчих віч і перевести виборчу аґітацію, так би сказати, конспіративно.

Передсмаком того, які перешкоди ми стрінемо у нашій передвиборчій акції, був такий інцидент. Одної ночі, вже по півночі, прокинулись ми всі в хаті від страшенного гуку, наче пострілу з гармати. Перелякані вбігаємо до тієї кімнати і бачимо, що вибито ціле вікно разом з рамами, а на підлозі знайшли величезний камінь, аж під протилежною стіною, де стояла отомана. Центральне виборче бюро містилось у моїй канцелярії; до мене приходили всі виборчі інструкції, летючки, виборчі картки тощо, які я передавав через мужів довір'я на села. В передбаченні, що у мене можуть сконфіскувати виборчі матеріяли (воно так і сталось), я ті матеріяли дав частинами на переховування до кількох громадян, так що незважаючи на конфіскату в мене частини цих матеріялів, я був у спромозі далі вести виборчу акцію.

В такій атмосфері надійшов день виборів. Я, передбачаючи, що люди зі страху, може, не підуть до виборів, взяв до кишені декілька пачок виборчих карток для голосування з іменами наших кандидатів, пішов уранці на першу (читану) Службу Божу — а була це неділя — і біля церкви почав роздавати картки. За якийсь час надбігли до мене кілька "стшельців" (напіввійськова польська організація, яку поліція притягла на допомогу собі під час виборів для т. зв. "збереження порядку") — з наїженими на крісах багнетами — і почали гукати, що аґітації проводити не вільно. Вони запровадили мене на поліційну станицю, де я запротестував проти мого придержання, бо за 200 метрів від виборчого льокалю аґітувати вільно. Комендант поліції зв'язався зараз у цій справі телефоном зі староством і по якій годині мене звільнили. Тим часом між людьми пішли всякі поголоски, що, мовляв, "стшельци" мене прокололи багнетами й арештували. Та ось я з'являюся знову коло церкви і далі роздаю виборчі картки. Коли люди набрали відваги, я передав картки кільком молодим студентам, які вже без перешкод роздавали їх аж до кінця Служби Божої.

Поряд із цим із сіл надходили вісті про терор і шахрайства при виборчих комісіях, але наші люди трималися твердо і зі своїх позицій не відступали. Для ілюстрації того терору і постави наших виборців наведу, між іншим, таку подію з одного села. До виборчої комісії мав право кожний виборчий блок іменувати своїх "мужів довір'я", щоб стежити за голосуванням і за тим, щоб не було під час голосування будь-яких шахрайств. Наші виборці того свого права дуже берегли. Щоб

позбутися зайвих свідків, польські органи безпеки зі "стшельцами", а то просто й самі польські виборці намагалися тих мужів довір'я позбутися. І ось в одному селі викликають такого мужа довір'я під претекстом, що злодії покрали коней, якими він приїхав; але він не покинув виборчої комісії. Незважаючи на такий терор і шахрайства, наші виборці видержали цей іспит з честю і виграли вибори великою більшістю.

По виборах, маючи якусь справу, я навідався до староства, де заступник старости д-р Пйонткевіч ґратулював мені за перемогу і спитався, як то ми так добилися цього без жодної аґітації і виборчих віч. На це я йому відповів, що ми, політичні провідники свого народу, втішаємося у нього таким авторитетом і довір'ям, що ніяких віч не потребували і понад нашими головами польський уряд не може мати до нашого народу доступу.

Ще один наслідок виборів прийшлося мені відчути. Десь незабаром після виборів я дістав зі суду покликання в характері обвинуваченого в порушенні 58 параграфу карного закону (державна зрада). Показується, що поліційний аґент, якого ми були допустили на довірочні збори з участю посла о. д-ра Пелліха, зробив донесення до суду, начебто я у своїй промові говорив про відірвання Галичини від Польщі і т. ін. За те саме він обвинуватив і о. д-ра Пелліха. При переслуханні я вияснив судді перебіг зборів, вказуючи на те, що я мав реферат тільки про політичну організацію і хіба, як адвокат, знаючи, що в залі є поліційний аґент, не був такий наївний, щоб говорити про якісь нелеґальні речі. Зрештою я покликався на присутніх у залі учасників зборів, як свідків, яких було коло 150 осіб. Очевидно, слідчий суддя переслухав якусь кількість свідків з-поміж присутніх на зборах і незабаром я одержав зі суду повідомлення про припинення доходжень. Одначе о. д-р Пелліх, на підставі брехливих зізнань поліційного аґента отримав акт обвинувачення в державній зраді, мав у Львові розправу перед судом присяглих і був засуджений на шість місяців тюрми. Внаслідок апеляції вирок першого суду був скасований; після того була розписана в тій справі друга судова розправа, на якій о. д-ра Пелліха звільнено від вини і кари. В його справі був я теж, вже будучи в Солотвині, покликаний за свідка разом з послом д-ром Олексою Яворським, адвокатом з Підгаєць.

Після виборів життя пішло нормальним ходом — поїздки на села по читальнях "Просвіти", академія в пошану митр. Шептицького, до якої я вивчив студентський хор, концерт Бортнянського "Сей день". Цього ж літа відбули ми автобусом прогульку на Маркіянову (Шашкевича) Білу Гору в Підлиссі, яка має для галичан подібне значення, як Шевченкова могила в Каневі.

Однак моє матеріяльне становище не поліпшилося — весь заробіток йшов на сплату боргів і коли я вичитав в "Ділі" оголошення, в

якому д-р Чорненко, адвокат в Солотвині, пропонував перейняти його канцелярію, бо він виїжджає до Станиславова, я написав до нього. У відповіді на мого листа він представив свою канцелярію в таких рожевих фарбах, що я рішився перенестися до Солотвини. Спершу поїхав я до Солотвини особисто. Д-р Чорненко мав канцелярію у власному, досить обширному з великим городом домі, окрім ще другого дому. За час свого перебування в Солотвині він придбав гарний маєток, бо його клієнти мали добрі заробітки у нафтовому промислі. В районі Солотвини були нафтові терени, як Дзвиняч, Кричка, Старуня. За відступлення канцелярії зажадав він, ніби титулом ренту за піднаєм помешкання, через рік по 300 зл. місячно. Я, приманений такими гарними перспективами, згодився на його оферту і виставив йому 12 векслів по 300 злотих.

Свої невикінчені канцелярійні справи я передав адв. д-ру Т. Стефановичеві, українцеві — комуністові, одначе на ділі чесному і товариському чоловікові. Навіть його комунізм не вирятував його пізніше від більшовиків, бо після вибуху війни вони його арештували і при відступі перед німецькою армією замордували в тюрмі разом з іншими українськими в'язнями. Ще останнього дня, під час мого виїзду з Камінки, коли я вже грузив речі на залізницю, мав я аж три контракти (гонорар 60 злотих), так що мені стало жаль покидати Камінку, але завернути не було вже можливости.

Юліян Фіськевич

МОЇ СПОГАДИ З КАМІНКИ СТРУМИЛОВОЇ

В роки 1918-1919, від Листопадового зриву аж до часу відступу Української Галицької Армії в напрямі до Збруча, в Камінці Струмиловій бурмістром — головою міської управи — був Іван Максимович, комендантом міської поліції — Микола Залуга, а його заступником — Василь Міськевич. Тоді теж у місті діяла новозорганізована п'ятикласова школа. Учнів із першої гімназійної кляси з часу австрійського володіння переведено до п'ятої кляси нової школи для того, щоб повторити матеріял і завчити новий.

З тодішніх учнів, між якими був і я, пригадую такі прізвища: Юрій Петрушевич, Роман Шухевич (пізніше — ген. Т. Чупринка), Орест Яців, Ярослав (Ярко) Олійник, Юрій Старосольський та Іван Бадівський. Звичайно, було їх ще більше, але прізвища тих учнів я вже забув.

Під час боїв української армії за Львів уряд Української Держави за Збручем (мабуть, ще за правління гетьмана П. Скоропадського) прислав до нас сотню кінноти і 24 гармати, які стояли таки в Камінці Струмиловій, на площі біля старого млина, де ми, учні, грали у футбол, чи, як ми тоді говорили, копаний м'яч. Чомусь цих гармат не використано в боях під Львовом і щойно при відступі УГА за Збруч їх вивезли із нашого міста.

За польського володіння (1919-1939) бурмістром Камінки Струмилової був поляк Кароль Познанський, власник цегельні; комендантом міської поліції далі був Микола Залуга, що перейшов на польську "віру", а його заступником залишився Василь Міськевич. У 1926 чи 1927 році М. Залуга відійшов на пенсію та виїхав з міста, бо поляки переслідували його за сина Володимира, що служив в Українській Галицькій Армії. Опісля бурмістром став Ян Познанський, директор "Банку Спулдзєльнічеґо", а комендантом поліції — протеґований тернопільським воєводою Броніслав Войтина, неграмотний чоловік, що не вмів навіть добре підписатися, але зате був великий "стшелєц". Його заступником далі був В. Міськевич.

З прибуттям совєторосіян до Камінки Струмилової у вересні 1939 р., в місті до голосу прийшли зокрема жиди-комуністи. Почались доноси до НКВД на наших людей і тому багато з них втекли на захід,

за кордон, інші попалися до тюрми, а серед них також д-р Іван Лемішка. На щастя, з в'язниці вирятував його і перепровадив за кордон міліціонер Степан Органіста. Д-р Лемішка після війни поселився в Канаді, жив у м. Едмонтоні і там помер.

Добре пам'ятаю страшні дні зараз після вибуху німецько-совєтської війни. Поки пересунувся фронт на схід, чекісти НКВД, перед своїм відступом з міста, цілий тиждень ловили людей і розстрілювали в підземеллях в'язниці або відвозили їх до лісу с. Тадані і там одних вішали, а інших розстрілювали. Після втечі енкаведистів знайдено в Таданях тіло Василя Куровського, з Дернова, відомого організатора Т-ва "Сільський Господар" у Камінці Струмиловій.

Тоді ми з Михайлом Малиновським і ще трьома чоловіками пішли до місцевої в'язниці шукати за слідами ув'язнених там людей. Але всі підвали були зрівняні з землею, а входи до них були засипані піском. Це нас дуже здивувало і ми один одного запитували: — Де ж вони тих людей поділи?"... Та при печі в одному місці стояв досить грубий залізний гак. Малиновський взяв його, встромив у землю, а потім усією вагою свого тіла натиснув його. На диво, гак швидко вліз у землю, бо вона була свіжа... Так ми дізналися, що під тією землею закопано тіла вбитих людей-в'язнів. Повідомлені про це німецькі військові власті пригнали туди жидів і вони всі ті тіла з однієї ями винесли на денне світло... Було їх 33, а серед них і тіла наших знайомих, як: Богдан Мулькевич, Роман Мулькевич, Стефан Лукашевський з Львівського передмістя, один польський поліціянт і багато інших наших людей, але їхніх прізвищ я по стількох роках уже не можу пригадати.

З років німецької окупації до замітніших моїх спогадів належать згадки про те, як у нашому повіті творилася Українська Повстанська Армія. Великим збірним осередком для її відділів було село Соколя, розташоване серед лісів, куди часом приїжджав навіть ген. Тарас Чупринка-Роман Шухевич.

Олекса Наконечний

СЕЛО ТАДАНІ ЗА ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша світова війна застала село Тадані, в повіті Камінка Струмилова, цілковито зрусифіковане і з читальнею Общества ім. М. Качковського. Централя "Общества" у Львові володіла земельними посілостями та кількома будинками у Львові. Лідером у Таданях був Василь Мартинюк, чоловік розумний. "Общество" вислало його на господарсько-рільничий курс в Чехію. Мотором русофільства в Таданях був Дмитро Пилипець, абсольвент москвофільської гімназії у Львові, де він виховувався в москвофільській бурсі.

Як вибухла перша світова війна, то Василя Мартинюка австрійці зараз арештували та вивезли до концентраційного табору в Талергофі. Тоді ж арештували в Камінці Струмиловій Гавриїла Мулькевича, лікаря Ступницького, а дещо пізніше Івана Литвина (кравця). Коли Василь Мартинюк вернувся з Талергофу, він був дуже огірчений поведінкою кацапської еліти в концтаборі.

Війтом у Таданях був тоді Григорій Наконечний, приблизно від 1910 року.

Під час наїзду москалів навесні 1915 р. ніхто в Таданях не був переслідуваний, хоча були доноси на учителя Романа Пекарського, як свідомого українця, щоб його усунути зі школи, де він жив з родиною. Московський комісар зажадав, щоб війт Г. Наконечний усунув його, але війт спротивився тому і Р. Пекарський залишився на місці.

Коли повернулася австрійська військова влада, мешканців Тадань зі стратегічних мотивів евакували до села Косова (Лодина).

Наступного дня наказано їм всім виїхати на сіножать (Крушина). Туди приїхав капітан австрійської армії і польською мовою почав вичитувати прізвища деяких людей. Список цей зладив Йосиф Бартманський, поляк — дідич села Тадані. Список охоплював такі особи: війт Григорій Наконечний, Теодор Мартинюк, Параня Мартинюк, Василь Грінка, Катерина Грінка, Дмитро Мотиль, Теодор Ґураль, Михайло Підкостельний та його син Василь Підкостельний, Микита Гавришко, Дмитро Портухай, Степан Ковалюк — будівничий церков, Роман Савяк, Іван Катерина та інші. Всіх їх арештували і повели на Новий Став, куди

спрямували також усіх людей. З Нового Ставу наступного дня люди переїхали до села Жовтанців.

У Новім Ставі відбувся суд над арештованими. Ніхто не сподівався, що їх засудять на кару смерти. Навіть свідки не сподівались, хоч опісля були вдоволені з цього.

Війт Григорій Наконечний написав у своєму записнику таке: "Дорога жінко і діти, подякуйте польському ксьондзові, лісничому Янові Кромерові, ковалеві Михайлові Шмідові, Тадеушові Дяковському, Захарієві Цверлінґові (жид) і ще одному жидові, прізвища якого не пригадую собі. 'За моє добро мене в зьобро'."

По проголошенні присуду всі висповідались у польського ксьондза Кульчицького, який також був свідком проти оскаржених. Першим був повішений війт Григорій Наконечний у Жовтанцях. Теодор Мартинюк, Василь і Катерина Грінки були повішені в Товмачі, Теодор Ґураль у Сапіжанці, Дмитро Мотиль та Іван Портухай у Дернові.

Щоб вказати на безглуздя тих, які карали, наведу факт, що Івана Портухая зловило військо, коли він біг за коровою, що втікала. Його арештували і оскаржили за шпигунство, мовляв, він утікав до москалів.

По тих усіх смертних екзекуціях була згадка в армійській пресі польською мовою про причини засуду. І так, Г. Наконечному закидували, начебто він переводив відділ москалів з Дернова на Ямне і що силою наганяв селян переходити на православ'я. В його хаті знайшли телефонну слухавку, яку забув якийсь вояк, тому його посуджували, що він мав телефон. Теодорові Мартинюкові закидували, начебто він сказав, що ми "500 літ чекали на них (москалів)". Катерина Грінка мала сказати, що московський "трен" шапками накриє Перемишль.

Оскаржень інших осіб не пам'ятаю, але за якунебудь нісенітницю тоді позбавляли життя.

Два тижні після цієї трагічної події проголошено цісарський декрет про те, що за подібні провини не вільно карати смертю. Решту арештованих заслано до табору в Талергофі. Туди попали: Михайло Підкостельний та його син Василь, Микита Гавришко, Дмитро Портухай, Степан Ковалюк, Іван Грінка, Роман Савяк, Параня Мартинюк, Іван Катерина та ще дехто, але їхніх прізвищ я не пригадую собі.

В Талергофі померли Дмитро Портухай і Степан Ковалюк, а інші вернулися щасливо до Тадань 1917 року.

Олекса Мотиль

ТАДАНІ

Село Тадані, що складається із Тадань і Старих Тадань, розташувалося за 5 км від Камінки Струмилової (сьогодні: Кам'янки Бузької), на лівому березі Бугу, до якого вливається річка Горпинка. Щодо кількости населення — це село середньої величини, в якому був невеликий відсоток поляків. Щойно на початку 1930-их років польська державна адміністрація прилучила до Тадань два присілки — Ланки і Мазярню, де перевагу мали поляки, щоб таким чином збільшити польську присутність у селі. В національно-культурному й економічному відношеннях, Тадані — одне з поступово активніших сіл; свій розвиток воно завдячує горстці ідейних громадян, що своєю безкорисливою працею спричинилися також до загального розвитку Надбужанщини.

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ

Вперше в історичних джерелах село згадується 1448 року, але на походження його назви немає ніяких історичних даних, а переказів не можна вважати за достовірні джерела. Все таки варто віднотувати їх, бо у всіх переказах є дещо правди.

В одному переказі говориться про те, що з уваги на болота люди остерігали одні одних словами: "Туда ні!" З часом цей вислів присвоєно і самій місцевості — Тадані. Зате Олекса Косіковський, у своїх спогадах "Село Маркіяна — мої Нестаничі" (Вінніпеґ, 1972, стор. 12), наводить переказ, що там (у Таданях) таборувала татарва і люди, щоб орієнтуватися, куди втікати й хоронитися від татар, примістили напис — перестерогу: "Туда ні!"

Обидва припущення мають одне спільне: перестерогу перед небезпекою. Однак перший переказ нічим необґрунтований, бо тяжко навіть уявити непрохідні болота в околиці села, що лежить між двома річками і на яких 10 м вище від їхнього рівня. З другим припущенням можна б погодитися, додавши певні пояснення, а саме: тут міг бути постій татар, з якого вони робили свої напади на села, а річки забезпечували їм потрібну воду; або, може, тому, що впоперек шляху їхніх походів стояв таданський замок, який вони намагалися здобути. Про те, що

татари були в Таданях, говорять історичні згадки, пов'язані саме з цим оборонним пунктом. Замок містився між двома річками, а долину по його відкритому боці поглиблено і заповнювано водою; викопану землю використано для того, щоб підвищити горбок, на якому споруджено замок-фортецю.

За наших часів від замку залишилися тільки два пагорбки на 100 м завдовжки, 50 м завширшки і 15 м заввишки. В 1970-их роках студенти археологічного відділу Львівського університету ім. І. Франка розкопували таданські пагорбки і знайшли "під руїнами залишки двох найдавніших на Львівщині поселень хліборобсько-скотарських племен бужан з 7-9 ст., як теж знайдено дрібні речі, стремена, монети із 10-12 ст." ("Молода Україна", листопад 1978).

Назви деяких місць у селі і біля нього окутані таємницею і якби їх розгадати, тоді можна б дізнатися багато дечого про його минуле. Ось вони: башта, голодівка, Тройця (троциха), Хмельницького окопи, монастир, фільварки, замок, академія. Крім двох останніх, усі вони не мають історичного підтвердження, не зашкодить однак подати усні перекази.

Місце "башта", що на краю села, мабуть, було тим місцем, на якому запалювали вогонь, щоб сповістити про небезпеку наїзду татар. "Голодівка" — це, мабуть, місце, на якому морили голодом полонених. "Тройця" — місце, на якому стояла церква з такою назвою; коли турки в'їхали на конях у середину церкви, вона запалася разом з ними під землю і на тому місці вийшла вода. Раз весною, коли вода уступила з того місця, там знайдено чорний хрест із лляного заліза, з відломаним раменем, і саме такий хрест приміщено на місцевій церкві. "Хмельницького окопи" пояснюються переказом про те, що гетьман Б. Хмельницький зі своїм військом відпочивав тут, ідучи походом на Львів. "Монастир", як оповідали наші люди, це місце, на якому стояла велика мурована церква з приміщеннями для монахів. Але не відомо, хто її знищив — поляки чи турки.

Щодо назви "фільварки", то Маврици Горн, у книжці "Валька кляcова і конфлікти сполечне в мястах Русі Червоней в лятах 1600-1647" (Варшава-Краків; Заклад Народови, 1972), на стор. 19 і 174, згадує про пожежу, яка знищила 13 домів і три фільварки. Видно, що в Таданях було колись більше фільварків, хоч до наших часів залишився тільки один.

Багато світла на таємницю таданського "замку" кидає інформація, яку подають — "Словнік ґеоґрафічни крулєвства польскєґо і інних зєм словяньскіх" (Варшава, 1884) та газета-щоденник "Львовянін". Отож, у 1451 р., "коли татари пустошили землі на просторі між Городком і Белзом, мешканці з околиці хоронилися в замку. Матей Ґліщинський 1453 р. держав у замковому льоху одного із татарських ватажків,

полоненого під Теребовлею, а через рік опісля якийсь Лащ-Жижковський звелів вирізати впень усіх ув'язнених на замку татар. У 1621 р. мурза Кантемір, перед своїм походом на Львів, пробував здобути замок у Таданях, але оборонці завзято боронилися, так що їм пощастило навіть відбити біля 2000 полонених".

Таданський замок існував ще в першій половині 18 ст., — віднотовує "Львовянін", що в 1836 р., на 68 сторінці, подає рисунок того замку з 1516 року. Значить, як на ті часи, таданський замок був важливою фортецею, що становила велику перешкоду на шляху походів татарських орд. Коли його збудовано і коли постало село Тадані, про це немає даних, але якщо взяти на увагу, що 1451 р. люди з його околиці, разом з його залогою, помістилися в ньому і мали там потрібні запаси харчів і засобів для оборони, то цей замок мусів мати великі розміри та існував довгі роки в сусідстві добре загосподарованого села.

Інформацію про "академію" знаходимо в повісті о. Івана Наумовича п. з. "Сироти". Свої дані про цю школу він підтверджує розповідями сучасників, а зокрема своєї матері — правнучки о. Івана Дроздовського, пароха Тадань. Вона сама закінчила цю школу, знала рівень та обставини навчання. Його розповідь починається з 1752 р., коли Академія вже була вповні чинна і славна на всю округу, "бо такої школи не було тоді в більшості міст", — пише о. Наумович. Однак він ні словечком не згадує про її початки. Можливо він тим не цікавився, бо всю свою увагу зосередив на історії сиріт, доля яких була тісно пов'язана з особою його прадіда, тогочасного пароха Тадань і завідувача Академії.

Згаданий автор книжки "Валька клясова..." згадує про втечу 27 родин із Тадань, "бо село було приватним містом, де панували найбільші утиски". Коли додати, що центр Тадань побудований у формі чотирикутника, з рогів якого розбігаються вулиці, згідно із середньовічними правилами побудови міст, тоді ясно, що ця школа мала свій початок у місті. Щойно тоді, коли з якихось причин Тадані втратили свою передову ролю на користь сусідньої Камінки, школа далі існувала, але вже на селі. Панотець І. Дроздовський здобув освіту в кармелітській школі у Львові, де вивчив грецьку і латинську мови, клясичну літературу і філософію. Він не тільки був найкращим учнем у своїй школі, але й також, на ті часи, високоосвіченою людиною.

З набутими знаннями він повернувся додому, висвятився на священика і по смерті батька, о. Михайла, перейняв парафію в Таданях. Всі свої сили він віддав на працю в школі. До Академії приймали дітей свояків, а інших за оплатою харчами. Учні поділялися на дві групи: молодші діти, переважно із села, і старші; деякі з них були намічені, як кандидати на священиків.

Для перших він уклав буквар, катехизм, підручник рахунків тощо, і



Сидять зліва направо: о. *Михайло Сивенький, парох Дернова і Тадань, Марія Пекарська, вчителька, Роман Пекарський, дир. народньої школи.* 2-ий ряд: *Микола Мартинюк, Маруся Мулькевич, Любомир Сивенький, Марта Пекарська-Саган, Юрко Сивенький, Ірина Сивенька-Білоскурська, Марія Пекарська-Пашківська, Євген Мулькевич, Ольга Краєвська-Басараб.*



Старий ясень у Дернові, якому 1986 р. було 320 років. Знімок з 1969 р.

з ними вів перші шкільні заняття. Опісля старшим він пояснював св. Євангеліє, Апостола, вчив їх співати церковні пісні, навчав їх латинської і грецької мов. Спеціяльну увагу звертав він на красу нашого східнього обряду. Школа приміщувалася в парафіяльному будинку, в якому учні мешкали і харчувалися. Панотець утримував сувору дисципліну і тим самим здобув пошану громадськости і для себе, і для школи. Крім науки й участи у церковних відправах, його учні допомагали на господарстві. У своїй повісті о. Наумович докладно описує розміщення в парафіяльному домі та підкреслює важливу ролю дружини Анастазії в щоденній праці о. Дроздовського. Водночас він віднотовує і те, що в тих часах священик не мусів мати вищої освіти, тому польські шляхтичі й монахи трактували "схизматиків", як щось нижчого. За таких невідрадних умов деякі священики, "щоб приподобатися шляхті", занедбували свої обов'язки, не пробували вести освітньої праці серед селян, бо лякалися, що поляки запідозрять їх у якійсь змові. Він згадує трьох священиків з найближчої околиці, які "пророками свого народу були", так що інші брали собі їх за взірець наслідування. Крім таданського пароха, о. Івана, ще були два парохи з сусідніх сіл, а саме: о. Михайло та о. Онуфрій. Вони сумлінно придержувалися свого обряду і звичаїв, сміливо обороняли свою українську (в ориґіналі: руську) народність.

Згадує о. Наумович також про повстання Ґонти і Залізняка. Народ в околиці Тадань знав би мало про ці події, якби не живі свідки — інваліди, які вештalися по селах і своєю появою підтверджували жорстокість польських окупантів. Один із таких гайдамаків заблукав у Тадані і був пастухом у заможного господаря. Він звався Тимотей Шлюсаренко. За участь у повстанні поляки у Варшаві відрубали Шлюсаренкові ногу й руку. Нераз, бувало, осторонь від людей, але в товаристві довірених селян, він на човні посеред Бугу розповідав про повстанські дії, співав козацьких пісень. Але він дуже боявся того, щоб, бува, хтось не підслухав його розмов і не доніс польській владі... Яка іронія долі! Зовсім, як у наші часи в Україні!...

Таданська Академія проіснувала як школа для старших до кінця 18 століття. Коли за володіння цісаря Йосифа II відкрито семінарії та вищі школи для всіх громадян, цей тип школи для старшої молоді став зайвий. Панотець Іван далі навчав лише менших дітей.

"Весна народів" Европи відбилася широким відгомоном і в українській частині Галичини. Постають товариства й організації з метою розвивати національно-культурну свідомість населення. Тадані були, на жаль, у смузі пожвавленого москвофільського руху, що його активно підтримували два парохи: о. І. Наумович та о. Красіцький. Єдине спільне й корисне в їхній роботі було те, що вони завзято боролися з суспільним лихом — пияцтвом серед наших людей. Зате їхнє русофільство спричинило болючі наслідки для їхніх парафіян під час першої світової

війни. Австрійські військовики польської національности повісили на шибениці сім таданців, у тому одну жінку, яка в своїй наївності десь сказала, що, мовляв, "русскі можуть будь-коли накрити австріяків шапками". Свідчили про т. зв. "зрадництво" цих осіб три поляки, два жиди й один українець, всі вони — місцеві люди.

Брак провідних осіб з-поміж мешканців села був причиною того, що Тадані своєчасно не досягли відповідного рівня національного себе-усвідомлення. Становище змінилося щойно у 1920-их роках, коли там почали діяти такі конструктивні одиниці, як Семен Портухай, Олекса Наконечний, Емануїл Притула, Іван Бусел, Микола Мартинюк і інші.

Під кінець 19 ст. в Таданях розвинувся шевський, а далі й кравецький промисл. Таданські доброякісні вироби славилися в усій окрузі. Тоді теж родина Михайлишин-Козаки організувала оркестру з 5-6 інструментів. Ця оркестра, у власних уніформах, швидко зайняла перше місце в околиці і грала на забавах і весіллях у багатших місцевостях. Постала вона випадково. Місцевий учитель Ціхоцький спостеріг, що молодий Дмитро Михайлишин має талант до музики, навчив його читати ноти, а той, у свою чергу, разом з братами взявся вивчати музичні партії на різні інструменти під наглядом учителя. Наполеглива праця ґарантувала їм успіх. А втім, Дмитро мав хист до багатьох інших зайнять: він був добрим годинникарем, столярем, мулярем і м'ясарем.

МІЖВОЄННІ РОКИ

Після першої світової війни українських мешканців с. Тадані можна було поділити на дві групи: 80% тих, що звали себе "русинами", і 20% українців. В першій групі було найбільше таких, що називали себе "русинами" тільки з консерватизму; стрінувшися з дійсністю, вони переходили в український табір. Натомість менша частина "русинів" таки з погордою дивилася на українців, які, зі свого боку, звали їх "кацапами". Цих "твердих русинів" вилікувала з москвофільських ілюзій щойно тверда совєторосійська окупація.

Невдача української визвольної війни спричинила певну депресію серед українців у повоєнні роки, а цим покористувалися "русини" і заснували Общество ім. М. Качковського. У 1924 році, всі таданці зорганізували кооперативу "Єдність", яку зареєстрували в Рускому Ревізійному Союзі Кооператив у Львові. Розвиток тієї кооперативи і, з 1925 року, молочарні висунув потребу побудови Народнього Дому. Таданці взялися енергійно до праці і вже наприкінці 1926 р. збудували "Народній Дім ім. Т. Шевченка" на площі ім. Качковського.

Тепер також українська сторона почала активізуватися. 1927 року закладено спортове товариство "Сокіл", душею якого став Е. Притула. Молодь горнеться до цього товариства, а з'їзди у Львові сприяють

розвиткові й популяризуванню спорту. Того самого року село закупило молотілку. Велику національно-культурну роботу в Таданях провів С. Портухай — студент теології в Інсбруці. Під час своїх вакацій у селі він проводив гутірки з молоддю, спрямовував її увагу на багатство української культури, звичаїв і традицій, а передусім на цінність книжки в розвитку людини й національности. Завдяки йому с. Тадані вже в другій половині 1920-их років могло чванитися бібліотекою з сотнею чи більше томів. Вибори до варшавського сейму 1927 р. ще більше активізували мешканців села, бо крім українських і русофільських кандидатів у виборчу кампанію включилися кандидати нової партії "Сель-Роб". Багато середньозаможних "русинів" підтримали цю партію, а коли вона програла на виборах, вони перейшли в український табір.

Справді переломовим для Тадань був 1929 рік. Українська сторона під час зборів кооперативи "Єдність" домагалася зареєструвати її в Ревізійному Союзі Українських Кооператив у Львові. Москвофільська сторона відмовилась підтримати цю пропозицію зокрема тому, що статут кооперативи забороняв проводити таку зміну в приналежності без згоди управи Руского Союзу Кооператив. Не маючи іншого виходу, українська сторона вирішила залишити цю кооперативу. Не маючи тієї підтримки, кооператива "Єдність" і молочарня занепадають, на деякий час переходять у приватні руки, а в половині 30-их років припинили своє існування. На короткий час "Народній Дім" перейшов до рук активнішої української сторони, але згодом, внаслідок рішення польського суду, його перейняли знову русофіли. Українська сторона в с. Тадані тим більш енергійно розвиває свою діяльність. Через рік засновують нову кооперативу, "Будучність", і зареєстровують її в РСУК, а незабаром зорганізовано ще й молочарню. Всі культурно-освітні організації — Просвіта, Рідна Школа, Сокіл — приміщуються в приватному домі, але це ніяк не сповільнює темпа діяльности молоді. Тим часом, по другому боці — в русофілів — володіє мертвеччина. Напруження між двома групами мешканців села пробують використати для себе поляки і, в співпраці з львівським "Обществом ім. Качковського", організують у Камінці Струмиловій здвиг під гаслом "День русской культури", щоб збаламутити народ. Наслідки цих зусиль були такі мізерні, що після двох спроб ці "здвиги" припинено. Українська сторона поступово розширює свою діяльність, а коли вийшов закон про бібліотеки, що вимагав не менше 500 томів для відкриття окремої бібліотеки, тоді таданцям не довелося довго працювати над тим доповненням; бібліотека швидко мала більше книжок, ніж того вимагав польський закон.

Важливу ролю в культурному житті села відіграло театральне мистецтво, що його започаткували аматори вже в першій половині 1920-их років, ще перед побудовою Народнього Дому. Першу драматичну постановку режисерували — В. Мартинюк і Г. Грінка, що деякою

мірою визнавалися на цій справі. Вони поставили п'єсу "Циганка красавиця" в с. Ріпнові. Згодом режисером таданських постановок був М. Мартинюк, а опісля автор цих рядків. Коли вже була заля Народнього Дому, тоді виставки і концерти відбувалися на місці. Деякі ролі наші місцеві аматори виконували справді по-мистецьки, тому не дивно, що таданці декілька разів ставили свої драматичні постановки у Камінці Струмиловій, і то з великим успіхом.

Близькість міста мала великий вплив на молодих таданців і притягала туди багатьох із них. Одні ішли вчитися у школах, інші вивчати ремесло або відкривати якесь скромне підприємство, так що з кінцем польської окупації вже декілька таданців мали постійне заняття в Камінці Струмиловій. Протягом двох чергових окупацій можна було вже говорити про "опанування" таданцями господарського життя міста. Але це вже інша тема, бо цей нарис охоплює життя Тадань до 1939 року.



Церква в Дернові, збудована 1936 р.

ХОЛМЩИНА І ПІДЛЯШШЯ

В. Січинський

ХОЛМ: ВІД ЗАСНУВАННЯ ДО ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Холм — столиця Забужжя, страдницької й нещасливої землі на роздоріжжі історичних шляхів, де постійно зударялися інтереси і зазіхання різних народів і держав. Кожний із них мав тут своє право і свою рацію, кожний по-своєму цікавився її скарбами й надбаннями. Однак автохтонний народ, що заселював цю землю одвічно, рідко приходив до слова, рідко навіть мав можливість довідатися про себе — про своє минуле і своє природне право, право святе і вічне, зрошене потом і кров'ю своїх прадідів. Право незламне і незаперечне!

Місто Холм лежить над річкою Угеркою, притокою Бугу, на перехресті великих доріг, що лучать з одного боку Схід-Полісся (через Любомль, Ковель, Сарни) з надвислянським Заходом (через Люблін) і з другого боку Північ (Володава-Берестя) з Півднем (у двох напрямках: Красностав-Замостя і Володимир-Сокаль). На північний схід від міста простягається одноманітна рівнина, на південний захід місцевість більш різноманітна і холмиста. Та при тім холмська земля має своєрідну красу і свій особливий зміст, що, поруч із багатою історичною минувшиною, завжди приковували увагу письменників і любителів природи та старовини.

Одна з таких найстарших книг про Холм, п. з. Phoenix Tertiato Redivivus, належить холмському уніятському єпископові-василіянинові Якову Суші. Вперше видано цю книгу в Замості 1646 р., далі у Львові 1653 р., в Замості 1684 р. і в Бердичеві 1780 р. (Це останнє видання у книзі "Koronacya cudownego obrazu N. Panny Maryi w Chełmskiej Katedrze obrządku greckiego"). Яків Суша такими поетичними словами змальовує холмську землю:

"Коли поглянеш знизу на гори, подекуди лісами покриті, то вони

Нарис проф. В. Січинського — тут передрукований із найконечнішими поправками — появився під час другої світової війни в *Українському Видавництві*, у Кракові, 1940, п. з. "Холм".

немов вінок в'ють; коли ж із гір глянеш на рівнину управлену й розлогі поля, оком не досягнеш їх широкої веселости; коли розглянеш її родючість, а саме пшеничні врожаї, то вона рідко іншій землі уступає. Чи підеш до багатих на воду потоків, живих потоків, спокійних ставів, глибоких озер, портових рік, веселих рік, густих лісів, — справді холмська земля річками тече, потічками живе, ставами рясніє, озерами славиться, ріками Бугом і Вепром до Ґданська, Прип'яттю й Турією в польські далекі краї, до Дніпра свої сплавляє достатки, врешті луками й лісами достатньо й оздобно одягається."

СТАРОКНЯЖІ ЧАСИ

Початки міста Холму ховаються в глибині віків. Передісторичні знахідки свідчать, що тут була давня слов'янська оселя. Також стародавні чужинецькі хроніки говорять, що в IV-V ст. тут було місто — столиця обширного краю. Як подають наші найстарші літописи, Володимир Великий, поширюючи своє володіння і християнську віру, заложив тут першу церкву та оснував єпископство.

Іпатський літопис пише під роком 981 таке: "Йде Володимир к Ляхом й зая гради их, Перемишль, Червен й ини города, иже суть й до сего дня (с. т. 1132 р.) под Русью". Червен — тепер село Чермно, Томашівського повіту, недалеко від Холму, — колись головне місто "Червоної Руси", що до її складу входили: Галич, Перемишль, Белз, Холм та й інші міста. В XI ст. у Холмі був уже свій єпископ, як про це свідчить Ніконовський літопис під роком 1072, де оповідається про участь холмського єпископа Івана в урочистому перенесенні мощів св. Бориса і Гліба у Вишгороді. Польський історик XV ст. Длуґош пише, що в 1074 р. Холмом володів кн. Григорій. На початку XII ст. Холмщина була вже густо заселена українцями й відома багатьома городами, як про це свідчать наші літописи під 1204 та іншими роками.

Найбільший розвиток Холму припадає на XIII ст., на часи короля Данила Галицького, коли Холм став прекрасною столицею Галицько-Волинської чи то Галицько-Холмської держави. Була це держава велика і славна, що простягалася від берегів Висли до Києва і від Карпатських гір до землі ятвягів (литовське плем'я над рікою Нарвою і Бобром), мала багато міст-городів (укріплення). А як називалася ця холмська земля, найкращу відповідь дає нам Іпатський літопис під роком 1213, де читаємо дослівно таке: "Данилу же, возвратившуся к домови, й їха с братом й прия Берестий, й Угровеск, й Верещин, Столпє, Комов й всю Украйну".

(Між іншим, Стовпє, розташоване за 10 км. від Холму, тепер село, де збереглася знаменита вежа з XII ст., але про це нижче.)

Король Данило властиво розбудував і поширив давній Холм, а не

заснував його заново, як це оповідає леґенда, записана в Іпатському літописі під роком 1259, подібна до багатьох інших леґенд про заснування міст:

"Данилови бо княжащу во Володимирі, созда град Угорескь й постави во немь пискупа (єпископа), яздящу же єму по полю й лови діющу й виді місто красно й лісно на горі, обьходящі округ єго полю, й вопроша туземіць — како йменується місто се. Ониже рекоша — Холм єму ймя єсть. І возлюбив місто то й помисли да сожижеть на немь градець мал, обіщася Богу й святому Івану Златоусту да створить во ймя єго церковь й створи градець мал."

Отже перше укріплення Холму, коли то був побудований "градець мал" і церква Івана Золотоустого, відноситься приблизно до 1235 р.

Згодом кн. Данило значно розширив місто, побудувавши інші, більші укріплення й церкву св. Тройці. Про це літопис пише так:

"Вежа же среді города висока, яко же биті с нея окрсть града, подсздана каменьєм, в висоту 15 локот, создана же сама древом тесаним й убілена яко сир, світящися на всі сторони... Студенець, рекомий кладез, близ єя бі, сажений ймущи 35. Храмі прекрасний й мед от огня яко ползущь. Посади же садь красен. Й созда церков святима безмізднікова (Кузьмі й Дем'янові) во честь, ймать 4 столпи от ціла камени, держаща вірх, с тіх же другиї. Волтарь прес(вя)т(о)го Дмитрея, стоить же ти пред бочними двірми, красен, принесен издалече".

Укріплення Холму були такі знамениті, що під час страшної навали татар 1240 р. Холм належав до тих небагатьох українських міст, які щасливо оборонилися і не піддалися татарам. Про це читаємо в літописі:

"Й видів же, яко Бог помощник єму (кн. Данилові) спішник єму й созда град иний, єго же Татарове не возмогоша прияти. Єгда Батий всю землю Рускую пойма, тогда й церковь святой Тройці зажьжена бист й паки зоздана бист."

Факт оборони міста перед татарами ще більше підніс значення Холму. Сюди почали сходитися різні ремісники, мистці, майстри — сідельники, лучники, тульники і майстри обробки металів — заліза, міді і срібла:

"Видів же се князь Данило, яко Богу поспіваюшу місту тому, нача призивати приходаї Німці, Русь, иноязичники й ляхи йдяху день і во день й уночи й мастери всящиї біжаху ис Татар, сіділници й лучници й тулници й кузниці желізу й міди й сребру. І бі жизнь й наполнища двори окрст града поле села".

Отак заселювання Холму чужинцями відбувалося ще перед 700 роками, коли то "приходаї, иноязичники, ляхи йдяху й во день й уночи..."

До того часу відноситься також заснування кн. Данилом величавої

і красної церкви св. Івана в Холмі, про яку літопис подає докладні відомості, дуже рідкі для того рода описів XIII століття:

"Созда же церков святого Йоана красну й приліпу. Зданьє же єї сице ж бисть комари 4 с каждо угла превод, й стояньє их на четирех головах чл(о)в(е)цских изваяно от нікоєго хитріца. Окна три украшена стекли Римскими. Входящи(х) во олтарь стояста два столпа от ціла камени й на нею комара й виспр же, верх украшен звіздами золотими на лазурі. Внутрьний же єй помост бі слит от міди й от олова чиста, яко блещатися зерцалу. Двери же єй двоя украшени каменьєм галич(с)ким білим, й зеленим холмским тесаним, узгори ті изриті ніким хитрічемь Авдьємь (Авдеєм), приліпи от всіх жаров й злата. Напереди их же бі изділан Спас, а на полунощних святий Йван, яко же всім зрящим дивитися бі. Украси же икони, єже принесе ис Києва, каменьєм драгим й бисером златим, й образ Спаса й прст. Б(огороди)ці иже вдя єму сестра Теодора из монастиря. Икони же принесе изо Оуручего. Устрітеньє от отца єго диву подобни, яже погоріша в церкви святого Йвана, один Михайл осася чюдних тіх икон. Й колоколи принесе ис Києва; другия ту сольє..."

Переповідаючи цей опис сучасною мовою можемо мати ясне уявлення про вигляд церкви св. Івана Золотоустого в Холмі. Була це будова красна і прегарна ("приліпа"). Будова мала 4 склепіння ("комари") з луками з кожного кута, а ці луки спиралися на чотирьох людських головах, себто чотири колони будови мали капітелі (головки), прикрашені людськими масками, які вирізьбив якийсь мистець ("хитрець"). Три вікна, правдоподібно вівтарні, прикрашені вітражами, себто кольоровим склом, що представляє собою цілий рисунок образів ("стекли Римські"), які звичайно уживалися в романському мистецтві. У вівтарі були дві колони, витесані з цілого каменя, цебто моноліти, а над ними склепіння чи то лук з банею, прикрашеною золотими зірками на блакитному тлі. В середині церкви підлога була відлита з чистої міді й цини та блищала, як дзеркало. Будова мала двоє дверей з порталами, прикрашеними тесаним каменем — галицьким білим і холмським зеленим. Вгорі портали, різьблені мистцем Авдієм, прегарні, всіх кольорів і золочені. Головний вхід (портал) з різьбою Спаса, а на північних дверях святий Іван Золотоуст — такий, що всі глядачі дивувалися (тій красі). Князь Данило прикрасив будову образами, які "приніс" із Києва, дорогоцінними камінням і золотими пацьорками. Образ Спаса і Богородиці дарувала йому сестра Теодора з монастиря. Інші образи привіз із Овруча (на Волині). Чудову ікону Стрітення — від свого батька... І дзвони він привіз із Києва, а інші відлив на місці (в Холмі).

З цього опису виходить, що будова мала багато ознак романського стилю — вітражі, два портали з різьбами, капітелі колон з людськими масками. Сама будова з чотирма колонами на "комарах" є власне

типова для старокняжої доби української архітектури. Цікаво також, що образи церкви були привезені з Овруча і Києва, а дзвін також із Києва і це ясно свідчить про тісний зв'язок Холму з головними осередками українського мистецтва й культури. Маємо тут також одиноке свого роду свідоцтво про різьбаря XIII ст., Авдія. Літописний опис церкви закінчується фразою: "То все огонь попали"... Сталося це 1259 р. Пожежа була така велика, що її було видно зі Львова над белзькими полями, як це завважує літопис:

"Сицю же пламени бившу, якоже со всеє земли зарю видіти, якоже й со Львова зряще видіти по полем Белзьким от горения силнаго пламени".

Після пожежі Холму 1259 р. король Данило знову відбудував місто, зміцнив укріплення, побудував нові церкви і між ними побудував (чи радше відбудував) катедральну церкву Богородиці. Про це читаємо в Іпатському літописі таке:

"В літо 1260 созда же церковь привелику во граді Холму во ймя пресвятия Приснодіви Мария, величеством, красотою не мене сущих древних. Й украси ю причюднами иконами, принесе же чашю от землє Угорьския. Мраморе багряна изваяну мудростью чюдну, й змієви глави біша округ ея, й постави ю пре двірми церковьними, наріцаємими царскими. Створи же в ней крестилницю, крестити воду на святоє Богоявленіє створи же в ней блажений пискуп Йван, от древа красна, точен й позлащен, дні і вні дивлению подобен".

В цьому описі підкреслюється, що нова катедральна церква не уступала красою давнішим церквам і була прикрашена чудовими різьбами: перед царськими дверима були різьби з червоного мармуру з різьбленими головами змій, а хрестильниця була точена і позолочена, подивугідна як у середині, так і назовні.

Самий факт, що літописець присвячує стільки уваги описам холмських церков, свідчить про високий мистецький рівень і величавість княжого міста. .

Коли в 1261 р. на західньоукраїнських землях знову з'явилися татари під проводом грізного Бурундая, тоді король Данило мусів сам "розметати" укріплення Львова, Крем'янця, Луцька й Володимира. І знову лише один Холм залишився недоторканий завдяки хитрощам кн. Василька — Данилового брата.

Після смерти короля Данила в 1264 р. його землями володіли його сини, а останній з Данилового роду — Юрій Данилович (правнук Данила Романовича) був холмсько-белзьким князем аж до 1387 року. Та були це часи неспокійні і криваві. У 1349 р. прийшов під Холм польський король Казимір III та, незважаючи на вперту оборону Холму українцями, здобув місто. Але вже в наступному році українці з литовцями не тільки виперли поляків з Холму, але й відібрали від них також Воло-

димир, Берестя й інші міста. Від 1354 р. в Холмі далі княжив Юрій Данилович під зверхністю вел. князя литовського Любарта, а з 1366 р. під зверхністю Казиміра. Загалом, друга половина XIV ст. була під знаком боротьби за Холм поміж галицько-волинськими князями, Польщею й Литвою. Все таки ще до кінця XV ст. холмсько-белзькі землі зберігали деяку незалежність. Лише після того, як у 1481 р. під натиском поляків мусів покинути Холм останній український князь Теодор, холмсько-белзькі землі були приєднані до Польщі, як "Руське воєводство".

НОВІШІ ЧАСИ

В другій половині XV ст. Холм зазнав ще кілька знищень. І так у 1473 р. він сильно погорів, а 1499 р. спустошили його татари. Пожежа 1473 р. так знищила місто, що воно вже ніколи потім не могло піднестися до рівня великого міста короля Данила.

Незважаючи на всі ці погроми й польську зверхність, місто Холм і ціла Холмщина сильно трималися своєї народности і не втрачали українського характеру. Про це, наприклад, свідчить опис відомого французького подорожника Блез де Віженера, який у своїй книжці, виданій у Парижі 1573 р., описує західню Україну. Про Галичину (Червону Русь) цей письменник пише, що вона є частиною цілої Руси-України і займає місце поміж сарматськими горами (Татрами) по ріку Дністер до малої Польщі (Краківщини) і до ріки Бугу, з містами Любліном і Львовом (головним містом краю). "Ця країна дуже добра, дуже плодюча, добре заселена і була б ще більше залюднена, якби не набіги татар". Далі, описуючи Волинь, Блез де Віженер каже, що тут живе "один нарід з червоно-руським" і займає землі поміж Случем, Бугом і Литвою. Головне місто — Луцьк; інші міста, що належать до Волині — як подає подорожник — є такі: Володимир, Холм, Берестя, Белз, Олесько, Крем'янець, Городло, Лопатин, Ратно та ін.

Сильний національний рух прокинувся в Холмі і на цілій Холмщині під час переможних війн гетьмана Богдана Хмельницького. Коли гетьман розбив поляків під Пилявцями (23 вересня 1648 р.) і переможно вступив на холмську землю, повстанський рух огорнув цілий край. До повстанців приєдналися також холмські міщани і так у скорому часі в повстанських руках опинилися всі холмські міста. Саме столичне місто Холм деякий час боронили холмські поляки, але українське військо облогою здобуло місто і міські укріплення майже зовсім збурило. У відомому проголошенні Б. Хмельницького до польських комісарів після здобуття Замостя, гетьман виразно зазначив, що вважає Холмщину українською землею:

— "За границю війною не піду... досить маю... простору, достатку й

пожитку тепер у землі і князівстві мойому по Львів, Холм і Галич".

Також у зборівському трактаті 1649 р. гетьман пам'ятав про Холм та здобув для Холмщини великі полегші: холмську церковну єпархію прилучено до київської митрополії та забезпечено Холмщині свобідний розвиток українського шкільництва в тих містах, де ті школи були давно. Під час війни з Польщею 1654 р. полковник Данило Виговський знову зайняв усю південну Холмщину, а в Любліні навіть настановив новий магістрат.

Друга половина XVII ст. і ціле XVIII ст. були під знаком польонізації. На урядові місця назначувано виключно поляків, великі простори землі переходили до польських рук. Але в господарському житті захоплювали всі становища головно жиди такою мірою, що зріст міста йшов на їх користь.

З кінця XVII ст. заховалася рідкісна ґравюра міста Холму у згаданому виданні єп. Якова Суші, яка дає нам поняття про вигляд міста в половині XVII ст. Подібну ґравюру, і то дуже доброго виконання, бачимо також у книзі, Koronacya cudownego obrazu N. Panny Maryi w Chełmskiej Katedrze obrządku greckiego, виданій у Бердичеві 1780 р. Крім ґравюри цілого міста є ще тут сім інших ґравюр різних будов Холму, як фасада холмського собору (тоді уніятського), чотири тріюмфальні декоративні брами, побудовані з нагоди свята, й образ чудотворної холмської Богородиці. Найбільше значення має, розуміється, загальний вигляд міста, де докладно зарисовано різні визначніші будови Холму, як ратуш, катедра, брами, різні урядові будинки, церква св. Миколи з Василіянською семінарією, костели, монастирі та ін. Деякі з цих будівель, як напр. ратуш та цілий ряд міських будинків вже не існують або зовсім перебудовані. Зокрема цікаві на ґравюрі цивільні будинки з типовими бароковими дахами, підсінніми тощо, барокові бані ратуша, церков і костелів, брами в стилі рококо, спеціяльно побудовані з нагоди свята.

Більшість цих ґравюр виконав бердичівський ґравер Теодор Раковецький, діяльність якого припадає на 1767-1780 рр. Він виконав також 15 ґравюр до іншого бердичівського видання "Ozdoba y obrona ukrainskich krajów" 1767 року.

З кінцем XVIII ст., коли захиталися непевні основи польського королівства, Холм зазнав кілька кардинальних змін у своїй державній приналежності. В 1764 р. місто окупували російські війська. При першому поділі Польщі Холмщина відійшла до Австрії. В 1773 р. Холм знову приділили Польщі, але вже в наступному році місто зайняли російські війська. При заснуванні т. зв. Варшавського герцоґства (1807 р.) Холмщина відійшла до цього штучного твору, але вже 1812 р. її "приєднано" до Росії. Після Віденського конґресу 1815 р. Холм і ціла Холмщина припали Росії та залишилися під московською владою рівно сто років.

За цей час Холм був спочатку повітовим містом Люблінської губернії, а з 1912 р. — губерніяльним містом Холмської губернії.

Російські часи в історії міста — це доба безглуздої русифікації та насильного насаджування православної віри і "русской народности". Коли в попередніх часах польський уряд намагався польонізувати українців з допомогою Уніятської Церкви, то тепер насильне "навертання" холмщаків на православ'я мало той наслідок, що українське населення почало ставитись до унійної церкви, як до прадідівської та почало національно усвідомлюватися.

Зріст міста наступає головно в другій половині XIX ст. Коли в 1827 році було всього 2216 мешканців, а в 1860 р. — 3607 (з того 2481 жидів), то вже 1880 р. дійшло до 7152 осіб, 1897 року — 19 236. Зате в Холмському повіті 1878 р. було 81 869 осіб, з того 32 903 православних (українців), 31 377 католиків (частинно теж українців), 9214 протестантів (теж частинно українців) і 8731 жидів. У найновіші часи приріст населення знову був невеликий і, за офіційною польською статистикою 1921 р., в Холмі було всього 23 219 мешканців.

Щодо промислу й торгівлі, то Холм XIX і XX ст., як провінціяльне й на другорядній залізничній лінії місто, ніколи не могло піднестися на вищий рівень. Крім того чужа влада не виявляла більшого зацікавлення економічним піднесенням Холму. Тому в місті були лише невеликі підприємства — млини, тартаки, броварні, цегельня, фабрика хліборобських машин, виріб млинських каменів і цикорії. З підземних багатств відомі під Холмом поклади крейди.

Часи українського відродження записалися в історії Холму світлими сторінками, коли Холм несподівано і своєрідним способом продемонстрував свою національну свідомість. Цей рух розпочинається на холмських землях так само, як і в цілій Україні, після революції 1905 р. Правда, перші кроки були обережні й компромісові: у Холмі виходить часопис "Братська Бесіда" українською і російською мовами, а в "Завъты родной старины" з'являються перші українські вірші холмщаків. Дуже поширювалося також збирання українських народніх пісень, побуту і звичаїв. У школах плекалися народні холмські пісні, в чому вели перед Духовна й Учительська Семінарії. Існував також театральний аматорський гурток, що виставляв українські п'єси навіть тоді, як наступила російська чорна реакція. В культурно-освітній праці особливе значення мали "Просвіти", що постали на Холмщині зараз же по революції 1905 р. У підношенні української свідомости провідну ролю відігравала місцева інтеліґенція, що вийшла переважно з селянства і стояла близько до народу.

В рік по оголошенні війни 1914 р., російські війська вже покинули Холмщину. Під самим містом 1-3 серпня 1915 р. відбувалися німецько-російські бої і відтоді Холм залишився під німецькою владою аж до

1918 р. Тоді заходом Союзу Визволення України відкрито на Холмщині кільканадцять українських шкіл, а в м. Білій виходив часопис "Рідне Слово".

По революції 1917 р. холмщаки приступили до організаційної праці з не меншим завзяттям, як інші свідомі українці. Важливо підкреслити, що 25-27 серпня 1917 р. відбувся Всехолмський З'їзд у Києві з 296 делеґатами-холмщаками, який виразно заманіфестував свою єдність із українством. Цей з'їзд також вибрав вісім представників до Української Центральної Ради і намітив губерніяльного комісаря Холмщини в особі К. Лоського; його теж затвердила Центральна Рада й признав український уряд. Прилучення до України проголошено постановою Центральної Ради 12 листопада 1917 р. Також по Берестейському мирі (9 лютого 1918 р.) Холмщину приєднали до України. Відтоді найбільше поширюється в Холмі українська культурна й політична праця. Осередком культурно-освітньої діяльности була "Рідна Хата", що мала на Холмщині й Підляшші коло 300 філій та існувала аж до 1930 р. "Рідна Хата" мала таке саме завдання, як "Просвіта" на Волині та в Галичині: вела перед і давала ініціятиву не тільки в суто освітній праці, як закладання музичних, театральних, співочих і самоосвітніх гуртків, шкіл, дитячих садків, книгарень, бібліотек і т.д., але й також у ділянці господарсько-промисловій, як кооперація, майстерні керамічні, швальні, фотографічні і т. д. Одним із визначних явищ видавничо-наукового руху було видання у Житомирі в 1919 р. історичного нарису "Холмська Русь (Холмщина)", що його зложив свящ. П. Антонович.

З хвилиною прилучення Холмщини до Польщі в 1919 р. український національний рух набрав тут уже таких міцних підстав і так тісно був зв'язаний з цілим населенням, що польська адміністрація довший час не могла опанувати ситуацію. В роки 1920-1923 у Холмі виходив часопис "Наше життя" — крайовий тижневик, присвячений політичним, культурним і суспільно-економічним справам; він був справжньою трибуною і політичним осередком української Холмщини. Виходили також інші видання, як "Холмський народній календар", "Холмські народні колядки" та ін. Найбільшою несподіванкою для тих, що вважали український рух "штучним", були результати виборів до польського сейму 1922 р., коли Холмщина з Підляшшям обрали аж 7 українських послів і одного сенатора. Цей факт дуже занепокоїв польську владу, яка стала всякими способами переслідувати кожний прояв української організаційної праці. Нагінка на все українське особливо посилилася, починаючи з 1930 р., коли стали закривати всі "Просвіти" і "Рідну Хату", а також школи, освітні гуртки, кооперативні крамниці і ін. Рівночасно настала дика конфіската й замикання, а то й висаджування в повітря і палення православних церков. Ця голосна справа, коли знищено 100 (сто) церков, спричинилася до ще більшого міжнаціонального напру-

ження і в ніякій мірі не "зліквідувала" українського руху. Та нам спричинено велику шкоду: загинуло багато безмірно цінних архітектурних пам'яток, мистецьких мальованих і різьблених виробів релігійного культу.

З вибухом війни 1939 р. не було вже на Холмщині ані одної офіційно дозволеної української культурно-освітньої чи господарської організації. Все було позамикане й заборонене.

ПАМ'ЯТКИ МИСТЕЦТВА

Вище ми подали джерельно-історичні відомості про славну добу короля Данила, коли то постали блискучі пам'ятки архітектури й мистецтва. З того до наших днів майже нічого не збереглося. Від церкви св. Тройці і церкви св. Кузьми і Дем'яна з пол. XIII ст. не залишилося ані сліду. Одна з найкращих будівель княжої доби — церква св. Івана Золотоустого згоріла ще 1259 р. А те, що залишилося після пожежі або було відбудоване, знищила страшна пожежа 1473 р.

УКРІПЛЕННЯ МІСТА Холму короля Данила, вперше побудовані в 1235 р. як "градець мал", згодом були розбудовані з високою до 15 ліктів дерев'яною вежею посередині і з кам'яним підмуруванням. Далі, укріплення були зміцнені після пожежі 1259 р. Твердиня з княжим замком була на горі, що панує над містом. Ці холмські укріплення, ще дерев'яні, згадує польський історик XV ст. Длуґош. У 1789 р. замок був ще цілий, але тепер залишилися в деяких місцях заледве сліди фундаментів —зовсім недосліджені.

Саме місто спочатку було дерев'яне, а в 1666 р. були вже міські оборонні мури, з яких не залишилося ані сліду, так само, як і з ратуша та інших міських будівель, про які можемо мати уяву із згаданих ґравюр 1653 і 1780 рр.

Зате порівняно добре збереглися дві вежі старокняжої доби коло Холму, що є незвичайно цінними й одинокими пам'ятками цивільно-оборонного будівництва старої України. Одна така вежа стоїть у селі Стовпї, на віддалі 9 кілометрів від Холму, і друга — коло села Білавина, за два кілометри від міста. Вежі ці залишилися, правдоподібно, від системи передових укріплень Холму, що боронили доступу до міста.

СТОВПЕНСЬКА ВЕЖА стоїть на шляху з Любліну до Холму, правдоподібно на тому місці, де колись було місто Стовпє, згадане в Іпатському літописі під роками 1207 і 1213 (див. вище). Думають, що вежа була побудована батьком Данила — Романом Мстиславичем, отже, наприкінці XII ст. або в перших роках XIII ст. Першу історичну вістку про існування вежі коло Холму знаходимо в Іпатському літописі під роком 1259: "Стоить же столп поприща от города камен, а на нім орел камен изваян. Висота же камен десяти локот, с головами же й с



Одна з вулиць в Холмі.



Український Православний Собор у Холмі.

подножьками 12 локот." Що вежа була побудована ще до Данила, вказує літопис тим, що вежа "стоїть", але не "созда" її Данило, як це зустрічаємо в інших місцях літописів.

Стовпенська вежа займає місце одного з рогів чотирикутнього валу. На двох інших рогах цього валу були дві інші мурованні вежі, але в 30-их роках XIX ст., коли російська влада будувала шосейну дорогу, варварським способом зовсім розібрали одну з веж для потреб дороги... а в другій вежі знищили верхні частини мурів. Тоді ж коло цієї вежі побудували підпори, щоб вежа часом не завалилася і не пошкодила... шосе; але ці підпори були зроблені так погано, що вже в 1885 р. напівзруйнувалися і відстали від давніх мурів, тоді, як сама вежа з XII ст. стоїть ще й досі. Та на цьому "консервація" дорогої пам'ятки ще не скінчилася, бо за цілу другу половину XIX ст. для направи дороги часто брали каміння із Стовпенської вежі, особливо з нижчих частин; це спричиняло більшу шкоду, як татарські та інші ворожі напади. З середини XIX ст. зберігся прекрасний літографований рисунок вежі, виконаний Наполеоном Ордою, що разом із руїнами, які ще лишилися, відтворює колишній вигляд вежі. Стовпенська вежа назовні квадратова (шириною коло 4½ метрів), всередині кругла (поперечник коло 3 метрів), мала в 1885 р. коло 15 метрів висоти. Побудована з місцевого дикого каменю на вапні з домішкою деревного вугілля, що зміцнює в'язкість і тривкість вапна. Вхід до вежі з західнього боку, із стрільчастим луком, обложений шліфованими камінними лиштвами розміру 1×2 метри. Будова мала правдоподібно три поверхи, з вікнами і стрільницями, переважно з західнього боку і по дві з інших боків вежі. У другому поверсі ще донедавна були сліди склепіння, що також свідчить про високу будівельну техніку XII-XIII ст. На зовнішніх стінах залишилися гнізда для бальок, можливо від консоль (підпор) ґалерійок чи звисних бальконів, як це звичайно вживалося в оборонних вежах. У найвищому поверсі помітні отвори, виложені червоною цеглою із слідами орнаментики. Крім того, під час невеликих розкопів і дослідів 1909 р., у середині вежі знайдено фраґменти кахльової підлоги, правдоподібно від колишнього приміщення на поверсі, що згодом завалилося. З сучасного стану вежі та відомостей про дві інші зруйновані вежі в 30-их роках XIX ст. та загального положення, можна припустити, що тут був цілий сторожевий замок, який боронив доступу до Холму.

БІЛАВИНСЬКА ВЕЖА більшого розміру, як Стовпенська, але збережена значно гірше; від цілої монументальної будови залишилася лише північна стінка з невеликими рештками двох інших суміжних стін. Гарний рисунок Білавинської вежі, виконаний у першій половині XIX ст., переховується в бібліотеці Баворовських у Львові і правдоподібно належить К. Кєлісінському, який у 1853 і 1855 рр. видав у Познані альбом з видами й архітектурними пам'ятками Галичини, Волині та

інших земель. У 1885 р., за відомостями Хрусцевича, Білавинська вежа мала 13 м висоти, коло 8 м ширини; грубість стін коло одного метра. В північній стіні були ще збережені двоє вікон, одне над одним, закінчених стрільчастим (гостролучним) луком і обложених шліфованими камінними лиштвами з рештками тинку. Третє (найвище) вікно було напівзруйноване і мало неправильну форму. Вхід до вежі міг бути з боку Холму або з заходу. Тому що на половині висоти стін стверджено сліди бочкового склепіння, можна здогадатися, що вежа мала кілька поверхів з вікнами. Подібно як у Стовпенській вежі, збереглися також сліди гнізд для бальок ґалерійок.* Білавинська вежа, що стояла одиноко у віддалі всього двох кілометрів на північ від Холму серед болота, була побудована правдоподібно з військовою метою — боронити переправу через болото й річку Угер на шляху до холмського замку.

ХОЛМСЬКИЙ СОБОР Богородиці — найвизначніша пам'ятка міста, що стоїть на замковій, княжій горі, пережила всю страдницьку хресну дорогу холмської землі. Вона стала символом боротьби народу за свої релігійні й національні права. На жаль, історія будови ще належно не досліджена так само, як не переведено наукових дослідів над залишками будови. У згаданій книжці єп. Я. Суші 1653 р. говориться, що в той час на одному з мармурових стовбів вівтаря був висічений напис грецькою мовою з датою: 1001. "Пречистинський" холмський собор згадується також під час нападу на Холм Болеслава Хороброго в 1074 р., коли то собор згорів. Дехто знову думає, що первісною катедральною церквою була церква Івана Хрестителя або церква Івана Золотоустого 1235 р., про яку згадують наші літописи. Одначе більш правдоподібно, що це була церква Богородиці, побудована, а радше відбудована королем Данилом, про яку маємо докладний опис в літописі під роком 1260 (див. вище). З історії собору знаємо, що в 1595 р. собор перейшов до уніятів, але заходом гетьмана Б. Хмельницького в роки 1649-1652 був православний. Пізніше собор знову став уніятським аж до 1867 року. За часів єп. Методія Терлецького, в роках 1638-1640, собор перебудовано і розширено. Стара ґравюра з 1653 р. свідчить про те, що в загальних своїх формах будова першої пол. XVII ст. заховалася до наших днів. Знову плян будови вказує, що перебудова 1640 р. була досить ґрунтовна і при тому церква втратила свої типові риси старокняжої доби. Одначе, за браком докладніших дослідів самої будови, тяжко визначити, в якій мірі і де саме заховалися в будові первісні мури з XIII ст. або й давніших часів. Далі маємо відомості у записках єп. М. Рилла, про те, що за часів єп. Володковича у 1735 р. собор

* Матеріял будови — місцевий дикий камінь синьоватої, білої й жовтавої барви, зв'язаний цементом.



Православний Собор в Холмі

розібрано і на його місці побудовано новий. Одначе згадана ґравюра 1653 р. тому заперечує, бо рисунок собору власне вказує, що собор у загальних своїх формах подібний до сучасного вигляду. Кілька менших направ виконано також у XVIII ст. В 1802 р. пожежа знищила будову, після чого собор відбудували щойно у 1827 р. й урочисто посвятили 1839 р. З порівняння ґравюри собору 1780 р. і рисунку пол. XIX ст. виходить, що колишні барокові форми і деякі рококові деталі заступлено спокійнішими хоч і надто переладованими формами класичного стилю. Трохи надбудовані були також дві вежі з головної фасади церкви, а замість барокових бань на цих вежах прийшли напівкруглі бані.

З хвилиною переходу собору до православних, будову направляли в 1874-1878 рр. Сучасний вигляд мало чим різниться від стану з пол. XIX ст. — трохи "змодернізовано" бані і привернено первісний бароковий вигляд фронтону над головним входом. По першій світовій війні польські власті відібрали собор від православних і переробили його на римсько-католицький костел; при тому знищили іконостас, ікони та й мальовила.

В холмському соборі, як свідчать історичні відомості, поховано багато українських князів, єпископів та ін. визначні особи, поміж ними короля Данила (1264 р.), кн. Володимира Васильковича (1288 р.) та ін. До собору належить старовинний чудотворний образ Богородиці, що за переказом походить із княжих часів. Тут колись було також славне т. зв. *Холмське Євангеліє* з XIII ст. — незвичайно цінна пам'ятка старокняжої доби, як з мистецького боку, так і своєю мовою, з чисто українськими місцевими виразами і словами. Хоч дати на самій книжці нема, проте, палеографічні особливості письма не залишають сумніву, що пам'ятка походить із XIII ст. Крім того, у книжці є запис 1376 р. холмського князя Юрія, внука короля Данила, про надання катедральній церкві Богородиці у Холмі кількох сіл. Євангеліє написано на пергамені прекрасним т. зв. півуставом, воно має кольорові, ручно мальовані мініятюри євангелистів і заставки, виконані незвичайно мистецьки. Перед світовою війною це євангеліє переховувалося в Румянцевському музеї в Москві.

В XVII-XVIII ст. в Холмі був *Василіянський монастир* з семінарією й церквою св. Миколи, побудованою коло 1639 р. Цю церкву добре видно на ґравюрах 1653 і 1780 рр., де вона змальована, як будова базилікального типу з бароковим фронтом і невеликою бароковою банею посередині двоспадного даху.

З римсько-католицьких *костелів* найстарший був Домініканський з XIV ст., пізніше перероблений на жидівську синагогу. Другий костел, Піярський, фундований в 1667 р., заховався і досі як "Попіярський". Він також зарисований у згаданих ґравюрах, як типова барокова будова.

З інших православних храмів відомі: церква св. Духа, перероблена



Сучасний Холм.

з давнішого римсько-католицького костела; церква св. Варвари, побудована 1849 р. при кол. Маріїнській жіночій гімназії; каплиця-пам'ятник св. Кирила й Методія, побудована російським урядом в пам'ять "злучення" унії з православ'ям, в московсько-візантійському стилі, зруйнована 1921 р.

Як мало було поляків у Холмі, та до того ще елементу напливового, свідчить статистика 1880 р., коли римо-католиків було всього 3806 осіб. Зате жидів завжди було багато, а в 1897 р. було їх 65%. Тому не диво, що напередодні другої світової війни вони мали в Холмі дві синагоги і два доми молитви.

З культурно-освітніх установ міста Холму, за російських і польських часів, було кілька середніх і народніх шкіл, які служили виключно на користь панівній народності. Перед першою світовою війною був також досить цінний церковний музей, вивезений російською владою під час війни і почасти звернений за часів міжвоєнної Польщі; з цього тоді постав "польський" міський музей під польським зарядом.

Місто Холм мусить бути дороге для кожного українця також тим, що звідси вийшло багато визначних людей і великих українських громадян, які відчували, може гостріше, як інші провідники, поневолення свого народу. Серед тих велетнів згадаємо передовсім проф. Михайла Грушевського, що народився в Холмі 1866 р.

Михайло Лесів

НАРОДНІ ГОВІРКИ ПІДЛЯШШЯ ТА ХОЛМЩИНИ

Мова корінного населення Підляшшя та Холмщини, народня культура яких основана на культурі й мовленні найдавніших східньослов'янських племен — дреговичів і бужан, що від самого початку нашої писаної історії входили в склад Київсько-Руської держави, належить до найстарших українських діялектів.

Підляшшям називаємо територію, що охоплює значну частину теперішніх Білостоцького та Білопідляського воєводств ПНР аж до міста Володави на півдні. Корінне населення цієї території від ріки Нарев (правої притоки Бугу) на півночі вздовж правого берега Бугу аж до лінії Володава-Парчів на півдні розмовляє говірками, які належать до північноукраїнського діялекту. Можна ці говірки також називати українськими підляськими.

Незалежно від того, що ця територія десь від 14 ст. стала частиною Великого Литовського Князівства, а згодом від Люблінської Унії 1569 р. увійшла в склад Польщі аж дотепер, українські підляські говори затримали свій суто український характер і в своїй архаїчній формі виступають донині у людей, які після другої світової війни не виїхали в Українську ССР або не були вивезені 1947 р. на польські західні або північні землі. Переселенці, до речі, також заховують донині свої говірки та вчать своїх дітей української мови, назагал, у її північноукраїнському (підляському) варіянті.

Щоб зорієнтувати читача, про які околиці тут говориться, назвемо такі більші місцевості на півдні, як: Більськ Підляський, Гайнівка, Кліщелі, Сем'ятичі, Константинів, Янів Підляський, Біла Підляська, Парчів, Володава.

Холмщиною називаємо територію вздовж лівого берега Бугу, що покривається більш-менш з територією сучасного Холмського воєводства та східньої частини Замойського воєводства Польської Народньої Республіки від лінії між Володавою і Холмом на півночі аж до давнього російсько-австрійського державного кордону перед першою світовою війною на півдні. Це околиці таких більших місцевостей, як: Холм, Грубешів, Городло, Замостя, Білгорай, Томашів Любельський, Доло-

бичів і ін. На цій території мешкали люди, що у щоденному житті вживали мову, яка належить до говірок перехідних від північноукраїнських до південно-західньоукраїнських (кол. Холмський повіт в основному і північна частина кол. Грубешівського повіту) та до західніх кусників південно-західніх говірок української мови — волинських (частина кол. Грубешівського та Томашівського повітів до річки Солокії на півдні), наддністрянських (південна частина кол. Томашівського повіту) і надсянських (південна частина кол. Білгорайського повіту). Носії тих говірок після другої світової війни виїхали частинно до УССР, а в 1947 р. всю їх решту переселено було на польські західні та північні землі. Тому тепер на Холмщині залишилися тільки поодинокі родини, які ще говорять українською мовою і почуваються православними українцями.

Холмщина дістала свою назву від міста Холму, заснованого на початку 13 ст. королем Данилом Романовичем Галицьким. До 1340 р. Холмщина входила в склад Галицько-Волинського королівства, в роки 1340-1377 перебувала під владою Литви, в роки 1377-1387 належала до Угорщини, а згодом до Польщі, з порівняно невеликими часовими перервами, коли Холмщиною володіла Австрія (1795-1809, 1915-1918), Росія (1815-1914) та Україна (1918-1919).

Українські говірки Підляшшя й Холмщини привертали увагу багатьох дослідників етнографії, фолкльористики та діялектології від XIX ст. донині. Час зацікавлень цими говірками можна поділити на три періоди: перед першою світовою війною, між двома війнами та після другої світової війни.

Ще на початку XIX ст. почали появлятися збірки й праці, які вміщали тексти та описання цих підлясько-холмських говірок. Спочатку були це численні фолкльорні матеріяли, назагал, самі тексти, при яких лише принагідно говорилося про мовні прикмети. До найбільш відомих у цьому відношенні належать такі публікації: K. W. Woycicki, *Zarysy domowe*, Warszawa, 1842, t. III, s. 265-353, rozdział Ruś Podlaska; O. Kolberg, *Chełmskie. Obraz etnograficzny*, t. I-II, Kraków, 1890-1891; А. Риттих, *Приложение к материалам для этнографии Царства Польскаго. Губернии Люблинская и Августовская*, Санкт-Петербург, 1864. Тут, у розділі "Малороссы", подано характеристику народньої культури місцевих українців і кільканадцять пісень; Н. Страшкевич, "Устная народная словесность в Холмской и Подлясской Руси", *Памятники русской старины в западных губерниях*, вып. VIII, Санкт-Петербург, 1835, стор. 458-508; Н. Страшкевич, К. Заусцинский, "Очерки быта крестьян Холмской и Подлясской Руси по народным песням", *Памятники русской старины в западных губерниях*, XX вып. VII, Санкт-Петербург, 1885, стор. 338-432. У цих двох останніх працях подано опис народніх пісень з Холмщини і Підляшшя, а також цитуються ориґі-

нальні пісні в їхньому українському звучанні, м. і. з таких сіл, як: Полюбичі, Горбів, Піщац, Свердів і ін.

М. Янчук, уродженець села Корниця на Підляшші, був філологом після закінчення Історико-Філологічного Факультету Московського Університету, цікавився культурою своїх рідних околиць, та у 1886 р. видав свою працю п. з. *Малорусская свадьба в Корницком приходе Константиновского уезда Седлецкой губернии* (по собранным материалам, с нотами). У цій праці він помістив 322 весільні пісні, а у вступному слові подав коротку характеристику говірки околиць Константинова Підляського.

І. Бесараба, уродженець села Ломази на Підляшші, видав *Материалы для этнографии Седлецкой губернии* (Санкт-Петербург, 1903). Там подано опис українських підляських говірок з околиць Ломаз коло Білої Підляської, поміщено зразки мови і тексти пісень із сіл Любенка і Докудів; маємо тут також спробу порівнювання цих говірок з народньою мовою всього Підляшшя та Холмщини. На кінці тієї праці вміщено словник цікавіших та більш оригінальних діялектних слів. Це були перші спроби характеристики мови населення Підляшшя й Холмщини, себто описання українських підляських говірок.

Кость Михальчук, відомий український дослідник говорів, звернув увагу на ці говірки у своїй узагальнюючій праці про українські діялекти, що має дивний заголовок: "Наречия, поднаречия и говоры южной России в связи с наречиями Галичины" і була поміщена в *Трудах этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край* (Санкт-Петербург 1877, т. 7, вип. 2). Він подав їх коротку характеристику та завважив, що "з усієї території південноруського племени не зустрічаємо тепер ні одного кутка, в якому панувало б таке вавилонське змішання всіх наріч і говорів, яке маємо саме на цій території. Без пересади сказати можна, що там майже кожне село поражає дослідника якимись неочікуваними особливостями мови" (стор. 463).

У той час, перед першою світовою війною, підляським і холмським говорам присвятили мовознавці ще кілька статтей, напр., С. Желеховський, "Заметки о русских говорах Седлецкой губернии", *Русский Филологический Вестник*, Варшава 1884, стор. 255-261; А. Д. Григор'єв, "О малорусских говорах Седлецкой губернии", *Протоколы заседаний Словесной коммиссии Московского археологического общества 30 января 1901 г.*

Цікаво звучить звіт із наукової етнографічно-мовознавчої екскурсії до Константинівського повіту студента Е. Рудницького, що був у селах Гнойно, Старий Бубель, Борсуки, Серпелиці, Заканалє. Зібрані там матеріяли Рудницький передав видатному мовознавцеві А. Шахматову, а фонограми — в архів "Отдела Русского Языка и Словесности". У цьому звіті звертається увагу на те, що народ сам називає свою мову

"руською", "хохлацькою" або "простою" та що в одному католицькому селі вдалося записати лише одну казку, бо люди перелякалися, що ці дослідження можуть мати якийсь зв'язок з гостро дискутованою тоді проблемою "відокремлення Холмщини" (Н. П. Кондраков, "Отчет о деятельности Отделения Русского Языка и Словесности Императорской Академии Наук", *Сообщения ОРЯС ИАН*, т. 87, Санкт-Петербург 1910, стор. 31).

Крім цього вийшла друком під кінець XIX ст. монографія відомого тоді мовознавця В. Шимановського п. з. *Звуковыя и формальныя особенности говоров Холмской Руси. Обзор с приложением образцов народных говоров*, Варшава 1897. Автор цієї монографії був довгі роки гімназійним учителем у Холмі. Матеріяли до своєї праці про українські говірки Підляшшя та Холмщини він зібрав, передовсім, анкетним методом від місцевої інтеліґенції. На такій основі опрацьована фонетика й морфологія не мають більшої наукової вірогідности, але дає нам добру орієнтацію про стан і систему підляських та холмських говірок з другої половини XIX ст.

У 1910 р. видана була друком спеціяльна програма, за якою мали досліджуватися українські говірки на території Російської Імперії: К. Михальчук і А. Кримський, "Программа для собирания особенностей малорусских говоров", *Сообщения Отделения Русского Языка и Словесности Императорской Академии Наук*, т. 87, ч. 4. Санкт-Петербург 1910. У цій публікації подано найцікавіші фонетичні явища, а у формі прикладів автори програми наводили також матеріяли з підляських і холмських говірок, які були вже частинно відомі з названих та інших праць і наукових розвідок. Ця програма стала основою для дедалі інтенсивніших досліджень граматичних, системних чи лексичних особливостей поодиноких українських народніх говірок.

Ще у 1929 р. надруковано в *Українському діалектологічному збірникові* (т. 2, Київ 1929, стор. 199-209) статтю П. Расторґуєва п. з. "Про польський та білоруський вплив на українські говірки колишньої Сідлецької губернії", що спиралася на матеріяли, зібрані ще перед першою світовою війною.

У міжвоєнному періоді дослідження цих говірок провадив, передусім, В. Курашкевич, народжений 1905 р. у Володаві, випускник Холмської гімназії, асистент Львівського та Яґеллонського університетів (1928-29, 1932-33), професор у Люблінському, а пізніше Познанському університеті. Дослідження проф. В. Курашкевича відзначаються високим науковим рівнем, відносилися вони, головним чином, до звукової системи підляських та холмських говірок. Основою його численних розвідок на цю тему були зібрані ним самим матеріяли зі сіл східніх повітів Люблінського та Білостоцького воєводств.

Загальну характеристику підляських і холмських говорів українсь-

кої мови подав В. Курашкевич у монографії п. з. "Przegląd gwar województwa Lubelskiego", поміщеній у збірній книзі *Monografia statystyczno-gospodarcza województwa Lubelskiego*, Lublin 1932, t. I, s. 273-324. Автор стверджує у вступному слові, що українські говірки Люблінського воєводства мало були досі відомі науковцям, бо рідко і лише принагідно і ненауково досліджувалися. Цікаво буде навести його думку в оригінальній мовній формі:

"Ruskie (małoruskie) gwary lubelskie właściwie dotąd są nieznane. Żaden bowiem językoznawca nie przeprowadził tutaj badań na miejscu. Znany ruski dialektolog prof. Jan Ziłyński w pracy p. t. "Proba uporiadkowannia ukrajińskych howoriw" (Zapysky Nauk. Towar. im. Szewczenka, t. CXVII-CXVIII, s. 333-375) pisze, że poznał te gwary tylko w przejeździe pociągiem i w rozmowach ze służbą kolejową! Mamy wprawdzie z tych terenów rozmaite luźne wiadomości oparte na zapiskach etnograficznych, ale te spisane niefonetycznie, przedstawiają dla dialektologa minimalną wartość naukową. A przecież te gwary na krańcach etnograficznego obszaru małoruskiego w sąsiedztwie z językiem polskim z pewnością inaczej się rozwijały i, jak sam to stwierdziłem, zachowały charakter bardzo archaiczny" (Op. cit., s. 277).

Дослідник дає інформації про розташування цих говірок і носіїв українських діялектів на Підляшші та Холмщині:

"Wzdłuż lewego brzegu Buga w Województwie Lubelskim wąskim pasem ciągną się osady ruskie, dochodząc na zachodzie mniej więcej do linii idącej przez Tarnogród, Krasnobród na wschód od Zamościa, Krasnegostawu i Parczewa przez Międzyrzecz i Sarnaki. Ludność ruska wyłącznie wiejska żyjąc tu w bezpośredniej styczności z polską, która często nawet po wsiach stanowi większość mieszkańców, pod względem języka przedstawia obraz bardzo niejednolity. Właściwie dotychczas brak w nauce pewnych wiadomości o gwarach ruskich w Lubelszczyźnie. W dotychczasowych badaniach przede wszystkim na podstawie tekstów etnograficznych z Podlasia i Chełmszczyzny stwierdzono pewną ilość cech językowych luźnie ze sobą związanych, ale nikt nie próbował dokładniej te cechy zlokalizować, nikt celowo na miejscu badań nie przeprowadzał; nic więc dziwnego, że o charakterze tych gwar, o stosunku ich do innych narzeczy małoruskich wydawano bardzo różne, często wręcz przeciwne sądy" (Op. cit., s. 301).

Далі автор описує найголовніші звукові та граматичні прикмети цих говірок і зазначує, що слівництво з цієї території дуже мало відоме, бо в дотеперішніх дослідженнях на різниці у вживанні самих слів мало звертали увагу. Пише, що навіть близькі села відрізняються нераз іншими словами, напр., хліб, пальонка, колачи, наводить при тому слова одного підляського селянина: "Що то за гідка мова в тих Загайках: у нас хліеб, а там якось кулачи, а дурниї шушеньци кажуть пальонка".

Для ілюстрації звучання цих говорів наводить дослідник оригінальний текст записаний у селі Любень, 14 км на захід від Володави:

"Був собє старик, що мав три сини. Єк уни пудруслі, то вирадив на службу: Ідєте собє дєткі самі зарублєйте, а за сєм лєт приходьте, щоб я вас побачив перед смертю. То два пришло до його, а третього не було ще разом з їми двома. Ун питається: Де ж той третий подівся? — А ми не знаєм, де вун. Як жиє, то прийде. — На восьмом роци приходить третій і проситься на нуч. Старик отказується: — Нема вас де положити, панє! — То я — каже — лєжу де небудь, от, соломи мнє принесете снупок, то й переночую. — То старик ще одмагається од його, а ун каже: — Я ж ніде болі не пуйду, но буду в вас ночувати. Пушов старик, принюес снупок соломи, постелів йому на лавци, полягали спати і сталі собє говорити обадва, і старик каже: — Я мав три сини і вирадив їх на свіет на службу. То два — каже — приходило до мене, а третього нима, ци вун де жиє, ци не жиє, колє не приходить? — То віете не бачилі третього, но то тупіро же собє подивієтеся на його. Тепер ун пришов до вас. — А цих то ти, синку муей? А я тебе не пузнав. — Я сам думав, ци віете не пузналі! — І де ж ти — каже — був, де ж ти є, що ти таким паном пришов до мене? — Я вам — каже — тату, скажу всю правду, я — каже — є самий найстарший злодий. Без мої віедомости ніхто нічого не вкрав. Вже ж я — каже — уд вас не пуйду, буду в вас. —То мнє — каже — синку, встид буде, що ти такий є! — От — каже —ниць, я буду женитися. — Овсем, синку, то женися, а де ж би ти за діевчиною пушов шукати собє? — Я — каже — тату, вас виражу, віете пуйдете. Ідіете — каже — до двора до пана, нех свою дочку оддасць за мене, а яґ буде питатися, який я є, то скажіете панови, що я є найстарший злодий. — Заходить старик до пана і "дзєнь добрий, панє". — А що скажеш? — А прошу пана, муей син прислав мене до пана, жеб віете дочку оддалі за мого сина. — Який твуей син знає чин? — Муей син, прошу пана, є найстарший злодий. — Добре, що вуен такий, то іди, старушку, додому і скажи синови, нех приде в ночє і тиї кони, котори я маю до виязду в стайні, нех їх вкраде в мене з бричкою. Тогди оддам дочку свою за його. — Приходить старик додому і русказує, а син каже: — То кони мої будуть! — То ун взєв ниток скілька клупків і намочив їх у луей і пушов в ночи по ти кони. Бо в пана бардзо ліхиї пси булі, а пан приказав парубкам, жеб то глядіелі тих кони. Так ун зайшов, так псам кинув клупку з лойом і пси сталі глодати і на його не брешуть. Вуен пушов до возовні і витяг бричку за фольварок, допір знов вернувся по тиї кони. Напхав із соломи чоловіека і зза угла наставив до дверий. Форналє кинулися там, а вуен втюек с куеньми і поєхав до батька..." (Там же, стор. 319-320).

Великий інтерес до розв'язання найважливіших проблем історичного розвитку української мови був спонукою для проф. В. Кураш-

кевича до солідних досліджень найбільш архаїчних українських говірок, в тому числі, і передовсім, підляських і холмських. Зібрані мовні матеріяли дали дослідникові можливість розв'язати і глибше зрозуміти деякі факти історичної фонетики української мови, як-то: походження *і* зі староукраїнських подовжених *о, е*. Саме цій проблемі присвятив В. Курашкевич кілька наукових розвідок. Важливі висновки у відношенні до появи дифтонгів у північноукраїнському діялекті зформулював він саме на основі цього діялектного матеріялу з Підляшшя і Холмщини. Його праці в'язалися з тодішньою дискусією серед українських діялектологів про північноукраїнські дифтонги (двозвуки), яку вели між собою такі видатні вчені філологи-мовознавці, як В. Ганцов, О. Курило, С. Смаль-Стоцький, І. Зілинський. Цій справі присвячені були, між іншим, такі розвідки В. Курашкевича: "Z badań nad gwarami północnomałoruskimi", *Rocznik Slawistyczny* 1931, t. 10; "Przyczynek do iloczasu małoruskiego", *Lud Słowiański,* Kraków 1933, t. III A, s. 40-48.

Цікаві думки висловив В. Курашкевич також у відношенні до проблеми отвердіння приголосних перед праслов'янськими *е, і.* Він дійшов до висновку, що цей процес, відомий всій українській мовній території, не закінчився ще в підляських говірках. ("Nowe obserwacje o ruskiej dyspalatalizacji spółgłosek przed *e, i,*" *IIIème Congrès International des Slavistes. Communications et rapports,* Beograd 1939, s. 37-38; "Ukraińska dyspalatalizacja w gwarach podlaskich", *Z polskich studiów slawistycznych. Seria 2. Językoznawstwo,* Warszawa 1963, s. 23-37).

Спеціяльну статтю опублікував дослідник про характерні прикмети північноукраїнських (підляських) говірок на стику з білоруською мовною територією між Нарвою та Бугом. ("Najważniejsze zjawiska językowe ruskie w gwarach między Bugiem i Narwią", *Sprawozdania z posiedzeń Komisji Językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego* t. XXXI, Wydział I, t. II, Warszawa 1939).

Матеріяли, зібрані В. Курашкевичем перед другою світовою війною, послужили йому основою для кількох важливих розвідок про підляські й холмські говори опублікованих вже після війни. В одному випадку це опис говірки села Дратів під Ленчною (1947). В інших своїх розвідках мовознавець торкається таких проблем, як: "мазурення" в українській говірці з-під Сем'ятич (1950), розвиток є після м'яких приголосних у підляських та холмських говірках на ширшому фоні (1958) тощо. Проф. В. Курашкевич був учасником IX Міжнароднього Конґресу Славістів, що відбувся у вересні 1983 року в Києві; там він виголосив доповідь про ненаголошені голосні *о, е* супроти дифтонгів в українських говорах від ріки Нарви до Сяну (див.: "Резюме докладов и письменных сообщений". *IX Международный Съезд Славистов, Киев, сентябрь 1983,* стор. 71).

Українські діялектні матеріяли на Підляшші також збирав у міжвоєнний період відомий польський мовознавець Ян Токарський. До

війни він встиг опублікувати лише одну статтю про систему голосних у говірках околиці Янова Підляського (1939). Після війни він використав свої матеріяли у статті про відмінювання іменників в українських підляських говірках (1952); також його передвоєнні записи стали за основу окремої книжки про звукову та граматичну систему говірки села Серпелиці, нині в повіті Лосіце кол. Варшавського воєводства (1964). У Серпелицях говорять сьогодні тільки по-польськи, зібраний та опрацьований Я. Токарським матеріял має, отже, велику історичну вартість.

Українські діялектологи у міжвоєнному часі мало досліджували ці говірки. Мовний матеріял звідси використовує І. Зілинський у своєму "Фонетичному описі української мови", виданому по-польськи у Кракові 1932 року, але він сам знав говірки Підляшшя та Холмщини дуже загально й побіжно. Коротенько говорить про них і подає лише кілька говіркових текстів Я. Рудницький у своїй популярно виготовленій книжці *Українська мова та її говори,* виданій у Львові 1937 р. Справа населення Підляшшя та Холмщини цікавила у ширшому пляні журналістів, істориків, соціологів та інших. Наприклад, В. Садовський займається міжнаціональними взаєминами на цій території у світлі різних статистик. З даних, які приводяться, видно, що "в 1897 році українці складали абсолютну більшість усієї сільської людности в Грубешівському, Томашівському, Володавському повітах і відносну більшість у повітах Холмському, Біло-Підляському і Більському" (В. Садовський, "Північно-західня Україна в світлі статистики", *Літературно-Науковий Вістник,* річник XXIII, кн. XI, Львів 1924, стор. 160-161).

Після другої світової війни дослідження українських говорів Підляшшя і Холмщини було трудніше тому, що більша частина населення носіїв українських діялектів в кордонах Польської Народньої Республіки або переселилася в 1945-1946 рр. до УССР, або була виселена урядом у 1947 р. на західні й північні землі ПНР. Можна, отже, тепер знайти і почути підляські чи холмські говірки де-не-де також на західніх і північних окраїнах сучасної Польщі. Населення, яке переїхало на територію УССР, мішається, як правило, з українським населенням інших діялектних груп, головним чином, західніх областей, а це спричиняється до нівеляції діялектних прикмет, що їх люди привезли зі своїх рідних сіл та містечок.

Мова українського населення на західніх і північних землях нинішньої Польщі підлягає сильним впливам не тільки української та польської літературних мов, але й також впливам мови сусідів, які говорять місцевою польською говіркою (мазурською, кашубською, шльонською тощо), або польською чи українською говіркою, принесеною з інших далеких сторін. Тепер тільки починається дослідження цих українських діялектів, принесених на територію мішану з точки зору говіркових відношень.

Незалежно від того, після другої світової війни, крім згаданих вище праць В. Курашкевича та Я. Токарського, які публікували тепер після війни матеріяли та опрацювання їх на основі передвоєнних записів, почали появлятися розвідки про підляські та частинно холмські говірки, основані на свіжому, вже після війни зібраному матеріялі.

Починаючи від 1955 року, Катедра польської мови Університету ім. Марії Кюрі-Склодовської в Любліні почала збирати матеріяли до пляно-ваного атласу говорів тогочасного Люблінського воєводства. Взято до уваги тут також місцеві українські мовні факти на захід від Бугу. Програму збирання діялектних матеріялів, т. зв. "квестіонаріюш", склав П. Смочинський (ця програма була опісля, у 1965 р., надрукована в Любліні). Інтенсивно ці матеріяли записувалися, передовсім, в 1957-1959 рр. Зібрано тоді досить численний матеріял. Участь у цьому брали, передовсім, молоді тоді асистенти Катедри С. Вархол та М. Лесів. Зібрано також записи з українських та мішаних сіл Підляшшя і Холмщини. Сьогодні вони переховуються в Закладі польської мови Інституту Польської Філології цього ж університету.

Використовуючи свіжо зібрані матеріяли, М. Лесів написав кілька розвідок, які обговорювали такі проблеми, як: вплив наголосу на стягнення прикметникових закінчень в підляських говірках (Wpływ akcentu na kontrakcję końcówek przymiotnikowych w ukraińskich gwarach Podlasia, *Slavia Orientalis,* Warzawa 1959, nr. 2-3), вияснення виняткового закінчення І-ої особи множини дієслів у т. зв. хмацькій говірці (між Володавою і Парчевом). М. Лесів стверджує, що "закінчення *-хмо,* записане на невеликій території "хмацького говору", вказує на те, що староукраїнські форми типу *ходилихмо* були живомовною прикметою, а не запозиченням з польської мови" і що "можна бачити в цих формах ще одну спільну тенденцію української і польської мов в історії їх розвитку" (М. Лесів, "Про одну дієслівну форму в українських підляських говірках", зб. *Українська лінгвістична географія,* Київ 1966, стор. 140-142, а також: "Ukraińskie gwarowe -chmo", *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego,* Wrocław 1967, t. VI). Ця граматична деталь не обговорювалася перше, а важлива вона тому, що закінчення *-хмо* настільки характерне, що мешканці таких сіл, як Ганів, Хворостита, Кропивки, Любичин, Кривоверба, Пахолі, Турна, Вигалів, Угнин, Коденець, називаються "Хмаками", а їхню говірку називають сусіди "хмацькою мовою", бо вони говорять "по-хмацьки". Ця морфологічна прикмета в жартівливий спосіб підкреслюється в такому вірші-пісні:

У-ха-ха змерзліхмо — так хмачок жартує,
А мороз аж тріщить, а хмачок не чує.

Інші розвідки М. Лесева відносяться до опису системи відмінювання імен і дієслів у говірці села Коденець кол. Парчівського повіту ("System fleksyjny ukraińskiej gwary wsi Kodeniec". *Annales Universitatis*

Mariae Curie-Sklodowska, Lublin 1962, sectio F, vol. XIV, 1), польського впливу на південноукраїнські говірки Підляшшя ("Polonizmy ukraińskiej gwary wsi Kolechowic", *Język Polski*, t. XXXVIII, zesz. 5, Kraków 1958, s. 362-369; "Polsko-ukraińskie oboczności leksykalne w gwarach z pogranicza", *Z polskich studiów slawistycznych, seria V. Językoznawstwo*, Warszawa 1978, s. 279-286). Деяке місце в його розвідках належить також виясненню та описові місцевих власних назв і т. зв. мікротопонімії; це, передусім, монографія про мікротопонімію кол. Люблінського воєводства, в якій показано багато українського елементу в його підляській та холмській формі (*Terenowe nazwy własne Lubelszczyzny*, Lublin 1972, 216 stron), (а також деякі більш детальні справи, як от у статтях наукових і популярно-наукових: "Skąd się wzięła nazwa Hrubieszów," *Onomastica*, rocznik VI, Wrocław 1960, s. 107-110; "Co oznaczają nazwy naszych rzek?" Kalendarz Lubelski na r. 1966, Lublin 1965, s. 79-83; "Terenowe nazwy własne typu Zarudecze," Slavia Orientalis, r. XVII, zesz. 3, Warszawa 1968, s. 351-353; "Elementy wschodnio-słowiańskie w nazwach terenowych powiatu Zamojskiego," Zamość i Zamojszczyzna w dziejach i kulturze polskiej, Zamość 1969, s. 449-456; "Етимологічний калейдоскоп місцевих назв на пограниччі ПНР," *Український Календар 1970*, Варшава 1969, стор. 77-80).

М. Лесів написав також кілька підсумовуючих або узагальнюючих праць про українську мову та діялекти в сучасній Польщі. В них відповідне місце знаходять також інформації про сучасний стан підляських та холмських говірок. Були вони адресовані так до українського, як і польського читача, писалися, отже, польською або українською мовою, часто мали науково-популярний характер. Оце деякі їх заголовки:

"Elementy ukraińskie w gwarach województwa Lubelskiego", *Kalendarz Lubelski na rok 1965*, Lublin 1964, s. 141-143;

"Gwary ukraińskie na terenie Polski Ludowej", *Slavia Orientalis*, XXII, 1, Warszawa 1973, s. 67-78;

"Folklor pogranicza polsko-ukraińskiego," *Literatura ludowa i literatura chłopska. Materiały z ogólnopolskiej naukowej sesji folklorystycznej 16-18 II 1973*, Lublin 1977, s. 173-194;

"Українські говірки на території Польщі," *Наша Культура* ч. 7-8, (51-52), Варшава 1962;

"Взаємозв'язки між українськими та польським говорами", *Український Календар 1966*, Варшава 1965, стор. 277-281;

"Українська мова в Польській Народній Республіці", *Український Календар 1970*, Варшава 1969, стор. 77-80;

"Північноукраїнські говори в Польщі," *Український Календар 1974*, Варшава 1974, стор. 251-256;

"Мова фолкльору на польсько-українському пограниччі," *Наша*

Культура, ч. 4 (192), Варшава 1974;

"Українсько-польські міждіялектні контакти на території Люблінського воєводства, *XIV Республіканська Діалектологічна Нарада. Тези доповідей*, Київ 1977, стор. 16-18.

У Любліні ведуться наукові дослідження різноманітних проблем підляських і частинно холмських говірок, головним чином, під науковим керівництвом і з ініціятиви проф. Університету Марії Кюрі-Склодовської М. Лесева.

І. Петручук захистив тут 1977 р. свою докторську дисертацію на тему "Лексика говірки села Курашево коло Гайнівки", у якій зібрано й проаналізовано різнобічно майже весь запас слів вживаних донині мешканцями цього села, що його говірка належить до північноукраїнського підляського діялекту.

М. Рощенко захистив у 1979 р. докторську дисертацію на тему "Північноукраїнські говірки околиці Кліщель", в якій представив звукову та граматичну систему чотирьох сіл розташованих навколо місцевости Кліщелі у південній частині Білостоцького воєводства.

Ф. Чижевський захистив у 1982 р. докторську дисертацію п. з. "Народні говірки кол. Володавського повіту", в якій опрацював паралельно найважливіші прикмети так польських, як і українських говірок цієї території.

М. Саєвич натомість захистив у 1983 р. докторську дисертацію на тему словотворення іменників у говірках кол. Гайнівського повіту, на стику української та білоруської мовної території (в околицях Біловежської Пущі).

Ці наукові дисертації вносять до української діялектології багаті свіжі та цікаві матеріяли для глибшого пізнання підляських говірок, вносять також цікаві й вартісні думки підсумовуючого характеру. Стали вони основою кількох наукових розвідок, які або вже надруковані в різних наукових збірниках, або готуються до друку в формі статтей чи осібних видань.

На магістерських семінарах, які провадить М. Лесів в Університеті ім. Марії Кюрі-Склодовської в Любліні та на Філії Варшавського Університету в Білостоці, писалися також магістерські праці, темою яких були різні проблеми українських говірок Підляшшя і Холмщини. Розроблялися тут фонетична і граматична системи говірок околиць села Наревка кол. Гайнівського повіту (М. Саєвич, 1972 р.) і села Чехи Орлянські (Н. Василюк, 1974 р.), мовні діялектні елементи в мемуарах П. Кранчука, що живе у селі Матяшівка Білопідляського воєводства (Т. Фронцкевич, 1976 р.), фразеологічні вирази в говірці села Опака Дужа у південно-східній частині Білостоцького воєводства (Е. Вавренюк, 1978 р., доходить до висновку, що зібрані нею фразеологічні одиниці цього села найближчі загальноукраїнській фразеології).

У більшості цих магістерських праць аналізувалися свіжо зібрані по селах різні групи слів, а саме: слова, пов'язані з сільським будівництвом села Храболи, 10 км на північ від Більська Підляського (М. Гліва, 1977 р.) та села Черемха коло Гайнівки (Є. Романюк, 1977); слова, пов'язані з суспільною та духовною культурою в говірках села Ставище Білостоцького воєводства (В. Кошмалюк, 1978), села Бистре коло Більська Підл. (Ю. Трачук, 1980), села Суховольці коло Кліщель (В. Шклярук, 1983) та села Полятичі коло Білої Підл. (В. Палюхович, 1978), назви тварин у говірці села Яново коло Гайнівки (М. Самойлюк, 1979), села Добринь Дужий коло Білої Підл. (Б. Жбіковська, 1979), та села Гребенне в кол. Томашівському повіті (І. Ритерська, 1979). У цих працях, крім етимологічних та структурних пояснень поодиноких слів відповідно склясифікованих, подаються також дані про фонетичну та граматичну системи говірок сіл, в яких записувалися діялектні матеріяли.

Група магістерських праць відноситься до усіх особових власних назв, вживаних в поодиноких селах, а саме імена, прізвища та прізвиська в їхній поточній діялектній формі. Опис місцевої антропонімії отримали від студентів-магістрантів такі села на Підляшші: Клейники коло Гайнівки (Я. Лобузінський, 1981), Кошелі коло Більська Підл. (Г. Одзієвич, 1980), Кнориди коло Більська Підл. (Г. Лук'янюк, 1983), Рогавка коло Сем'ятич (Б. Клочко, 1979), Корниця коло Константинова Підл. (Я. Тишкевич, 1977), Липинки в Білопідляському воєводстві (Я. Радловська, 1979) і Жещинка в Білопідляському воєводстві (Р. Говорушко, 1983).

Кілька магістерських праць відноситься до мови народніх українських пісень у їх діялектній підляській або холмській формі. Студенти насамперед збирали з поодиноких сіл народні пісні, записи робилися фонетично. Пізніше вони аналізували на основі цього матеріялу такі мовні явища, як здрібнення слів у пісні, повторення слів і словосполучень, повні і стягнені форми прикметників. Такі дослідження мови пісень робилися у селах: Чижики, Новоберезово і Капітаньщина коло Гайнівки (В. Кіндзюк, 1978; М. Познанська, 1978; А. Мойсеня, 1980), Пасинки і Море коло Більська Підл. (О. Врублевська, 1978; Н. Кондрацюк, 1978), села околиці Кліщель (В. Рощенко, 1978), Потоки у Замойському воєводстві (К. Кенчковська, 1979). У згаданих магістерських працях дуже важливе значення має на свіжо записаний мовний матеріял, який може стати основою солідного опрацювання різноманітних проблем, передусім, підляських говорів.

Треба також згадати, що кілька місцевостей на Підляшші було обстежено; з таких місцевостей, як Жерчиці коло Сем'ятич, Ставки над Бугом недалеко Володави та Носів коло Білої Підл. зібрали наукові співробітники Катедри Слов'янської Філології Люблінського Університету діялектні записи за "Програмою для збирання матеріялів до

Діалектологічного атласу української мови" (Київ 1949) і переслали їх для поміщення в "Діалектологічному атласі української мови", який повинен скоро вийти з друку.

В Інституті Слов'янознавства Польської Академії Наук опрацьовано "Атлас східньослов'янських говірок Білосточчини", в якому поміщено матеріял свіжо зібраний вже після другої світової війни зі 114 населених пунктів південно-східньої частини Білостоцького воєводства, з того 38 сіл кол. Більського, Гайнівського і Сем'ятицького повітів окреслено як "українські говірки" або, рідше, "говірки з українськими прикметами". Це такі села: Яцевичі, Самулки Малі, Храболи, Клейники (Клєйніки), Лосінка, Маковка, Риболи, Тростянка, Малєше, Стрики, Проневичі, Чижі, Дубини, Піліки, Голоди, Ворля (Орля), Мохнате, Дубичі Осочні, Орешково, Малінники, Дубно, Грабовець, Андриянки, Чорна Дужа, Суховольці, Сніжки, Полічна, Поканєво, Черемха, Цецелі, Ваціки Середні, Жерчиці, Тим'янка, Городники, Мощона, Мутна, Токари, Немирово. Записи з цих сіл для вище згаданого атласу збирали різні дослідники, з яких найбільше записів зробив М. Кондратюк, С. Ґлінка, Е. Смулкова та А. Баґровська. Вийшов з друку вже перший том цього атласу: *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny.* Pod redakcją Stanisława Glinki, Antoniny Obrębskiej-Jabłonskiej i Janusza Siatkowskiego, opracowany przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN: Stanisław Glinka (kierownik zespołu), Bronisława Janiak, Michał Kondratiuk, Cecylia Oszer-Podgórska, Jerzy Wiśniewski (Instytut Historii PAN), tom I, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1980.

У цьому першому томі поміщено вступ, в якому щодо зв'язків з українськими говорами та з опрацюванням загальноукраїнського діялектного атласу сказано кілька цікавих пояснюючих думок. З них можна і треба на цьому місці навести дещо, а саме:

"Warto zwrócić uwagę, że wyciąganie wniosków co do przynależności narodowej mieszkańców Białostocczyzny na podstawie gwary, którą się posługują, może prowadzić do błędów. Świadomość narodowa nie kształtowała się tu według kryterium językowego. Zasadniczą rolę odegrało wyznanie. Nie ma przy tym znaczenia, czy ktoś jest wierzący, czy obojętny pod względem religijnym. Decyduje raczej wychowanie w określonym środowisku. Tak więc mówiący na co dzień gwarą białoruską katolicy w okolicach Sokołki i Dąbrowy Białostockiej uważają się za Polaków, prawosławni spod Bielska Podlaskiego czy Siemiatycz — przeważnie za Białorusinów, chociaż ich gwara ma wiele cech ukraińskich. Zdarza się też, że ktoś mówi po polsku, uważa się za Białorusina, a pochodzi z rodziny posługującej się gwarą ukraińską. Poza tym jeszcze nie u wszystkich świadomość narodowa jest całkowicie skrystalizowana." (*Op. cit.*, s. 10)

"Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny, będąc atlasem regionalnym, stanowi jednocześnie uzupełnienie pod względem terytorial-

nym atlasu ogólnobiałoruskiego, jakim jest *Dyjalaktalahiczny atlas belaruskaj movy*, wydany w 1963 r. w Mińsku, a także do pewnego stopnia przygotowanego już do druku *Atlasu ukrajinśkoji mowy"* (Op. cit., s. 9).

У І-ому томі поміщено 42 карти, на яких показано найцікавіші проблеми звукової системи, цілий ряд ізоглос дуже виразно виділяє українські говірки (між Нарвою і Бугом) від білоруських, які починаються на північ від ріки Нарев.

У наступних томах будуть висвітлюватися найважливіші граматичні явища і лексичні елементи, будуть картографовані такі, між іншим, групи слів, як: назви частин тіла, тварин, назви пов'язані з тваринництвом, риболовством, сільським господарством, садівництвом, назви рослин, назви фізіографічні, слова пов'язані з будівництвом, куховарством, одежею, хворобами та їх лікуванням, назви спорідненості, професій, назви пов'язані з віруваннями та обрядами тощо.

Цей атлас дасть багатющий фактичний матеріял для пізнання найдалі на північ висунених українських підляських говірок.

Про говірки українсько-білоруського мовного пограниччя на території Польщі писав М. Кондратюк, обговорюючи систему голосних у мові населення Гайнівського повіту (1964). Про українські говірки Підляшшя писав також І. Ігнатюк у замітках, друкованих у польському часописі *Єнзикознавца* (т. 4, Люблін 1968) та в *Нашій Культурі* ("Замітки про українські говірки на Підляшші", *Наша Культура* (ч. 6, Варшава 1959). Цей фолкльорист і суспільний діяч пише у своїх "Замітках":

"Я Підляшшя об'їздив вздовж і впоперек. Побував я не в одному селі і говорив з людьми їх місцевою говіркою. Ствердив я, що на Підляшші майже в що другому селі інакше говорять. Люди свою рідну мову називають "нашою", "простою", "хахлацькою", рідко українською. Однак ці різні говірки належать до української мови. Впливи української мови сягають на Підляшші на заході по Людвин, Острів Люблінський, Парчів, околиці Межиріччя Радзинського повіту, аж по Янів і Константинів за Білою Підляською, а на півночі за Більськ Підляський та Гайнівку" (стор. 13).

І. Ігнатюк ділить говірки Підляшшя на кілька груп, а саме: луговицька говірка, якою говорять в селах на Прибужжі від Тересполя до Володави (її можна ще поділити на більську і володавську); полівицька говірка, якою говориться у смузі сіл від Вирик і ґміни Кривоверби, пов. Володава аж по Константинів за Білу Підляську; хмацька говірка ("на південь від полівичан, як кол. ґміна Кривоверба, Сосновиця"); говірка на *-ил, -іл* ("на південний захід від хмацьких сіл можна ще нині почути українську говірку, в якій відчуваються впливи польської мови більші, ніж у хмацькій. Нема в тому нічого дивного, бо це крайні села, де жило українське населення. Тепер залишились там уже тільки окремі родини,

які ще пам'ятають свою мову"); говірка на *-mi* ("на північний захід від говірки полівичан тягнеться велика смуга сіл, де ще від старих людей можна почути українську мову; подібна вона до полівицької, але більше позначаються тут впливи польської мови"). Це практичний поділ застосований великим любителем, знавцем практичного вживання говірки, підляшуком Іваном Ігнатюком, який збирає підляський фолкльор, а навіть пробує писати вірші, в яких позначається вплив рідної говірки.

Підляська українська говірка деколи ставала формою літературних творів. Це, передусім, багатий фолкльор, але також були спроби писати нею вірші авторські.

Микола Янчук (1859-1921) — фолкльорист і письменник — мріяв про створення літератури в його рідній підляській говірці (народився він у с. Корниця тодішнього Константинівського повіту кол. Седлецької губернії), опрацював її правопис, сам писав твори цією говіркою, напр., у вірші присвяченому білоруському поетові Янкові Купалі у 1918 р.:

З твоїм віершом пред очима
Я не раз оплакав
Свого краю біедну долю
Й зьомкув-неборакув.

Бо й моя отчизна, брацє,
Як не руодна в Бога,
То ж терпіела завше мукі
І била убога.

А тепер, як ворог єї
Нівечит, калєчит,
Вже й сам Буог юой тиї рани
Бодай чи заліечит.

А Пудлясє і Русь Біела,
Як двіе сестри руодни,
Як одного члонкі тіела
Билі б зовше згуодни.

А од мене моїм внуком
Ніц ся не зостане
І моя нікчемна слава
Так як сніег розстане.

(Б. Бялокозович, "Микола Янчук", *Український Календар 1984*, Варшава 1984, стор. 223-228).

Високо оцінював Янчукові драматичні твори, побудовані на відомих

йому фолкльорних матеріялах, І. Франко та А. Кримський (див.: В. П., "Микола Янчук — драматург", *Український Календар 1984*, Варшава 1984, стор. 228-230).

Вірші українською мовою з підляськими мовними елементами пише сучасний сільський поет, що живе і господарює на своєму полі у селі Ставки під Володавою, Степан Сидорук. Він 1983 р. видав у Варшаві невеличку збірку своїх віршів п. з. *Над Бугом*. М. Лесів у вступному слові до цієї книжечки звертає увагу на ці діялектні місцеві елементи:

У віршах, що увійшли до цієї збірки, знаходимо деякі прикмети рідної говірки поета, в якій:

— приголосний *р* завжди твердий: *вдару, радками, кучераві, вдарав, двери,* до *вечери;*

— голосний *а* після м'якого приголосного під наголосом може вимовлятися, як *є: дуплинєстий, щотинєстий,* а також *є* замість *я* маємо у формах іменників середнього роду типу *листє, щастє,* при чому попередні приголосні, назагал, не подвоюються: *одпустінє*"відпущення", *мовчінє* "мовчання", *насінє, пацанє;*

— голосний *е* переходить в *о* частіше, ніж в українській літературній мові: *останньоє, цьоє, всьо, польом* "полем", *серцьом, дощом, над мором, берозонька, неввесьоле;*

— голосний *о* в закритому складі та під наголосом переходить в *і* навіть там, де в літературній мові цього переходу немає: *безпотімний, Біг* "Бог", *зірний* "зоряний", *пік* "поки";

— голосний *і* в ненаголошених складах змінюється, як правило в *и: сиромаха, барвиночки, верби, сиви, кости;*

— приголосний *г* залишився ще у слові *тогді* "тоді", а попереджує голосний у слові *гінший* "інший";

— нема *в* у формах *мні* "мені", *на камні* "на камені";

— прикметники та займенники мають ще довші нестягнені закінчення: *стариї, худиї, тяжкії, кривая, останньоє, цьоє;*

— іменники середнього роду в орудному однини мають закінчення *-ом* замість *-ам: збіжом, зілльом, вороньом* "воронням";

— можна знайти такі цікаві форми, як *дрімлє* замість "дрімає", *дитята, плємена* замість "дитяти", "племени", *за дітьмима* "за дітьми", *мє бити* "битиме", *мєм збирати* "збиратимемо" та ще деякі інші фонетичні й граматичні особливості місцевої говірки, матеріял якої буде поміщений в атласі українських говірок, що видається Інститутом мовознавства АН УРСР у Києві та Львові.

До збірника введено також ряд діялектних слів із поясненням у словничкові діялектних слів.

Для ілюстрації цього наводимо один з поміщених там віршів:

Розстогнався Буг широкий,
розшумілось море,
де ж ти ділась, де поділась,
тутешняя доле?

Де дівчата чорнобриві
і де ж молодиці,
що пололи льон дрібненький
та й кукіль в пшениці?

І де ж хлопці риболовці...
В поля зотекнули,
чи в мандрівку вибралися,
чи може заснули?

Поклич, вітре бистрокрилий,
нехай повернуться,
нех гарненько по-козацьки
в жупани вберуться
і нехай но соколики прилетять до хати,
нех не тужить за дітьмима Україна мати.

Хочеться ще навести вірш С. Сидорука "Підляшшя", який вельми цікавий своїм змістом та мовними формами:

Де-не-де між лугами зорі озерець,
з-поміж лип біленька церква хрестом блисне,
а таке всьо миле і таке всьо дороге,
що аж радість наше серце тисне.

А від піль племена мого голос мчиться,
прізвища міст і сіл давнішні навиває,
прадавніі права, прадавніі звичаї,
прадідів, батьків моїх напоминає.

З відгуків дрібних моєї землі,
що пахнуть медом, дьогтьом та смолою,
племеннії події згану, як історію
і буду гордитись тим всім,
і буду гордитись собою.

А у вірші "Рідне місце" Степан Сидорук просить при нагоді відвідати Холмщину:

Звідкіль би вас дорога не вела,
Холмщину відвідати вступіте,
людей тамошніх та тамошнії села,
Яблоченський монастир

та поле безмежне без кінця
золотистим збіжом вкрите.
Нашеє місце, земле наша рідня,
дідів потом удобрена ціла,
тут каждий батька слід відбився і застиг,
тут мати мови рідної нас вчила.

Підляською говіркою з-під Більська пробує писати група зовсім молодих ще поетів в останньому часі. Один з них Іван Киризюк, народжений 1949 року у с. Крив'ятичі коло Більська, будівельний механік, визнає:

"Вірші пишу мовою моїх предків, мовою, якої навчила мене рідна мати. Цією мовою і тільки цею можу з глибини серця висловити любов до рідного Підляшшя" (*Український Календар 1984*, Варшава 1984, стор. 291).

Для прикладу покажімо один його вірш присвячений Батьківщині, написаний 1978 року:

Батькувщино мила,
Якая ж ти мні гожа,
Би молода дівчина...
в очах моїх похожа.
Тут предкув є могіли,
І купол церкви серебристий,
І криж схилівшись дерев'яний
пуд дубом розложистим,
І річка якби змійка,
У пору весновую
Біжит в зельоне полє...
А жаворонки небо
піснями частуют.
Батькувщино мила,
Куточку меї мови,
Я завше тебе помню
І стада журавлюов,
Што в небі голубому
Махалі на прощанє
Мні
і крайови родному.

У 1983 р. був оголошений конкурс на поезію молодих українських поетів, що проживають у Польщі. Одним з лавреатів був молодий ще зовсім хлопець з-під Більська, що написав, між іншим, такий вірш рідною говіркою:

Мово наша
Батькуов і дідуов наших
Молітво наша
До руоднеї земліе

Ти як маті руодна
До сна нас колихала
Учила ти нас житі
Якімі статі нам людьмі

Ти як кров горача
Між народа кружиш
Кажди чоловіек
Серцьом є твоїм

І хоч ти била
"Генію пана недоступна"
Царам ненавістна
Ми тебе збереглі

Збережем ми тебе
І в теперишні нам час
Будем тобою говориті
І не загіне сліед по нас.

Цей вірш Юрія Гаврилюка, надрукований у *Нашій Культурі* (ч. 6, (294) Варшава 1983 року, стор. 8), виявляється також гарним прикладом збереження підляської говірки для літературного вислову, а своїм змістом звучить оптимістично, коли думати про майбутнє українських підляських говірок. Якщо молоде покоління підляських жителів любитиме і поважатиме свою "рідну мову", ці говірки розвиватимуться та будуть втішати вухо й серце кожної розумної людини. Ще у 1959 р. І. Ігнатюк, що народився й виріс під Володавою, писав: "В сучасній діялектології прийнято невірний погляд, ніби на захід від Бугу ніякі українські говори вже не існують. Своїми спостереженнями хочу звернути увагу дослідників мови, що говірки Підляшшя ще живуть і ще не запізно їх науково опрацювати" ("Замітки про українські говірки на Підляшші", *Наша Культура*, ч. 6 (14), Варшава 1959, стор. 13-14).

Пізніші підручники та монографії з діялектології, що появлялися на Україні у 60-их і 70-их роках, звертали увагу на дослідження українських говірок на території Польщі. Оце проф. Й. О. Дзендзелівський у своєму "Конспекті лекцій з курсу української діялектології", виданому в Ужгороді 1966 р. присвятив один розділ цій справі, а саме на стор. 57-62 він пише про "дослідження з української діялектології в Польській Народній Республіці", де багато місця зайняла справа досліджень говірок Підляшшя та Холмщини.

Важко було б докладно окреслити усі характерні прикмети цих говірок. Треба було б переказати усі ці завваги і фактичний матеріял, що містяться в працях діялектологів, фолкльористів, а навіть письменників, про які ми згадували і частинно аналізували. Треба сказати, що найкраще досліджена тут звукова система, менше — граматична, а найменше знаємо лексичний склад підляських та холмських говірок, хоч у зв'язку з виходом та готуванням мовних атласів, захистом докторських та маґістерських праць з лексикології ми щораз більше маємо фактів, щоб описати також словник цих говірок. На це, однак, потрібна була б велика, розрахована на кілька томів, праця.

Можна лише в загальному назвати найголовніші прикмети підляських говірок, якими вони відрізняються від сусідніх:

— Дифтонги (двозвуки), які появилися на місці староукраїнських о та *е* в закритих складах і давнього звуку "ять" під наголосом, напр. *куонь, вуоз, нуоч, хліеб, звіер* (загальноукраїнські відповідні слова: кінь, віз, ніч, хліб, звір). Тільки т. зв. Луговики вздовж Бугу вимовляють у таких випадках *і* згідно з літературною нормою.

— Давніше м'яке *р* стверділо в усіх майже позиціях, напр., *куру* "курю", *радок, урад* "уряд", *рабий, рика* "ріка", *подвірє* тощо.

— У частині підляських говірок, розташованих на крайньому заході, зберігаються ще від староруської епохи м'які *ть, дь, ль, нь, сь* перед голосними *е* та *и (і)*, напр., *конєві, великих, на уліці, ходіті, лєміш* і т. п. (в інших українських говорах: *коневи* або *коневі, великих, на улици, ходити, леміш*).

— Нестягнені староукраїнські закінчення збереглися у відміні прикметників, головним чином тоді, коли на закінчення падає наголос, напр., *слабáя, слабóє, слабúї, слабýю,* коли, однак, наголос падає на основу, закінчення це має стягнену коротшу форму: *велíка, велíку, велíкє, велікі.*

— В родовому відмінку однини прикметників жіночого роду виступає здебільшого характерне закінчення *-еї (добрєї, молодєї),* а в орудному однини — *-єю: добрєю, молодєю,* пор. відому приказку, яка на Підляшші звучить так: "За дурнею головою ногам бида".

— Закінчення І-ої особи множини минулого часу *-хмо* зустрічаємо лише на невеликій території Парчівського і Володавського повітів, напр., *ходиліхмо, буліхмо, приносиліхмо.* У зв'язку з цією прикметою, що сильно кидається в ухо, цю частину підляських говірок народ сам називає "хмацькою мовою", а носіїв говору — хмаками.

— У підляських говірках виступає своєрідна лексика (словниковий фонд), яку можна показати в повному складі лише тоді, коли б створити словник підляської лексики, про що мені мріється. Можна, звичайно, навести деякі типові для цієї території слова, як: *вельми, одкуль* "звідки", *міти* "мати", *кульо* "скільки", *тульо* "стільки", *хцу* "хочу",

димник "комин", *зганути* "пригадати собі", *оно* "тільки", *прочкнутися* "проснутися", *ратай* "плугатар, орач", *хмеретеча* "гілля", *циганчик* "ножик", *шугати* "колисати", *мніго* "багато", *клуня* "стодола", *колодяз* "криниця", *живіти* "жити" і багато інших.

Дальше на південь вздовж Бугу тягнуться Холмщиною говірки, які діялектологія зачислює до перехідних від північноукраїнських до південно-західніх. Притаманна прикмета цієї території — це змішання північноукраїнських мовних властивостей з південно-західніми, напр., на місці давнього подовженого *о, е,* та "ять" під наголосом виступає тут *і,* як у південно-західніх говірках, натомість у ненаголошеній позиції появляється *у, и,* як у північноукраїнських говорах, напр., *кінь, сніп* і *снупок, вечур, чобут, митла, бида, видро* тощо. Багато особливостей цих говірок пов'язано з українськими говірками, що тягнуться далі на південь, хоч деякі в'яжуться з підляськими.

Волинські говірки заходять частинно на територію кол. Грубешівського і Томашівського повітів до річки Солокії на півдні. Основних праць, які відносяться до згаданої мовної території ПНР, досі не було. Спорадично писали про ці говірки у згаданих вже працях В. Шимановський, В. Курашкевич та Г. Захарчук у праці "Niektóre zagadnienia gwar ukraińskich w województwie Lubelskim", *Językoznawca,* nr. 11-12, Lublin 1964, s. 175-185. Треба ще згадати про монографію Б. Сокальського п. з. *"Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym,"* видану у Львові 1899 року, в якій на стор. 261-270 подається характеристика говірок кол. Сокальського повіту.

До найголовніших властивостей цих говірок, що ми їх зачислюємо до волинських, можна зарахувати такі:

— Наголошене *е* вимовляється ширше, себто як *а,* напр., *замлю, по салах, траба, з дущам, стажкою.*

— На початку слова перед голосними доходить найчастіше протетичний приголосний *г,* напр., *гулиця, готава, гочи, гінший, горати.*

— У дієслівних формах теперішнього часу виступає у закінченні *-ть,* напр., *ходить, робить, ходять, роблять,* на відміну від інших сусідніх говірок, в яких у цьому випадку появляється *-т* тверде: *ходит, робит, ходят, робят...*

— Замість літературних форм займенників у родовому відмінку *тієї, моєї, своєї,* виступають тут форми з упрощенням *теї, меї, свеї,* так само замість форм орудного відмінка *тією, моєю, своєю* появляються на цій території *тею, мею, свею.*

Ряд інших системних властивостей цих говірок в'яжеться з усією групою південно-західніх говірок української мови або з її частиною.

У цій статті я хотів представити у скороченні те, що досі відомо в науці про народні говірки Підляшшя та Холмщини, історію дослідже-

ня мови надбузьких селян, сучасний стан цього невід'ємного елементу народньої культури, якою є народня мова. Ця проблема могла бути представлена набагато докладніше і більш систематично, але вимагала б кількох грубих томів друку, багато більше часу на дослідження, які ще не закінчилися, тривають і збагатять наші відомості про цей найважливіший скарб народнього буття, яким є рідна мова у діялектній формі, якою народ виражає свої почуття, говорить з сусідами, співає веселі й сумні пісні, розказує про минуле, плянує майбутнє, нарікає на лиху долю і молиться до Бога, просячи кращого майбутнього.

Ярослав Л.

КОЛИ ЦАРАТ ЗМІНЯВ РЕЛІГІЮ...

ІСТОРІЯ ОДНОГО "НАВЕРНЕННЯ" НА ПІДЛЯШШІ НА ОСНОВІ ДОКУМЕНТІВ

Російський царат завжди вважав (Московську) Православну Церкву засобом політики й русифікаторства. Царат знав добре, що релігія — найважливіша основа національности і з переміною першої приходить послаблення другої; знав теж, що релігія, яка вживає державну мову, стає важливим засобом винародовлення. От тому Православна Церква в Росії завжди була царською і поряд з цим чужою для інших народів, зокрема українців, і її, зросійщену й під проводом ряних москалів-єпископів, накидувано силоміць тим, хто не був православний. Якщо й сьогодні ця Православна Церква чужа українцям північно-західніх земель, то це тому, що вона й досі не позбулася своїх царських залишків, що далі мріє про "єдіну-нєдєліму" й далі чужа для свідомого українця, який бажав би Православну Церкву бачити рідною, наскрізь своєю.

З часів, коли з допомогою Церкви ведено завзяту русифікацію, зміг я на основі документів і оповідань відтворити один кривавий момент, який оце передаю читачам "Неділі".* Це історія парафії Пратулин на Підляшші, що до 1874 р. була греко-католицька і, як така, стягнула на себе всю увагу церковних русифікаторів...

ПЕРШИЙ НАСТУП

Парафія Пратулин мала коло 1500 душ українців греко-католиків, яких взірцево вів о. Йосиф Курманович. Вже в 1867 р. за опір проти новаторських заряджень парафія платила контрибуцію і покутувала по тюрмах за оборону свого пароха, якого часто арештували. Парафіян виганяли тоді на примусову фірманку та накладали на них грошові

---

* Ця документальна стаття появилася в часописі *Неділя*, Львів, 1934, ч. 5. Тут зроблено тільки найконечніші мовно-правописні поправки. *Ред.*

кари. Так було аж до 1874 р., що кривавими літерами вписався в серця підляських вірних.

На початку 1874 р. парафія Пратулин попрощала раз назавжди свого дорогого пароха, на місце якого царський уряд накинув православного батюшку. Люди не хотіли прийняти його, сховали церковні ключі, замкнули приходську хату і не впустили до церкви нового царського насланця. Батюшка повідомив про те все губернатора Ґромеку, а той доручив повітовому начальникові, щоб завів лад у селі й церкву передав батюшці.

22 січня 1874 р. начальник приїхав зі сотнею піхотинців до Пратулина і загрозив усім насильством та карами, якщо не повинуватимуться приказам губернатора. Коли ж зібрані на зборах люди відповіли, що не дозволять на те, щоб православний батюшка відправляв у їхній церкві, начальник візвав, щоб старші й "мудріші" з громади виступили наперед.

— Ми всі мудрі! — відповіли хором пратулинці. — Ми можемо терпіти й оборонимо нашу церкву.

Начальник побачив, що людей не залякає, що хитрощі не поможуть, і на день 23 січня спровадив з Берестя та з Білої Підляської ще дві сотні піхотинців і сотню козаків. Парафіяни бачили маси війська, що завалили село, але вирішили все перетривати до кінця і радше згинути в обороні своєї прадідної церкви, як допустити, щоб батюшка взяв її в посідання. Усі зібралися вінком кругом церкви, деякі клячали й молилися, інші стояли.

ПЕРЕГОВОРИ

24 січня о десятій годині ранку військо обступило цвинтар, начальник зажадав видачі парафіяльних ключів від церкви і радив людям негайно розійтися.

— Пане начальнику! — відповіли люди. — Коли ви забирали з церкви ще недавно предмети нашого обряду, ви запевняли нас, що уряд не має лихих намірів і не буде силувати нас на православ'я. Ви казали, що уряд хоче тільки очистити наш обряд з латинства. Ви говорили тоді, що якби хтось хотів від нас щось більше, то ми всі, старі й молоді, можемо взяти коли в руки і боронити церкву та прогнати за село такого напасника, навіть якщо б це був сам начальник. Ви самі уповажнили нас тоді й навчили. Нині ми стоїмо в обороні нашої святої віри й церкви! Нині ви судите свою власну справу, а з нею і свою совість. Ми не маємо колів, як ви колись нам радили. Ми стоїмо безборонні і вмремо на цім посвяченім місці, а не віддамо своєї церкви на православ'я!

Начальник не мав що відповісти і порадив тільки людям, щоб

вибрали кількох, які поїхали б з ними зараз до Заболотя або Дрелева, там власними очима поглянули на трупи попід церквою і, вернувшися, представили "упорствующим" наслідки їх опору. Але парафіяни відповіли:

— Пощо ми маємо кудись ходити та глядіти на чужу кров? Нехай інші прийдуть сюди та поглянуть на нашу кров і переконаються, що віра є дорога так для них, як і для нас!

Тоді начальник став викликати поодиноких людей громади й казав їм намовляти решту відступити від церкви. Ті не хотіли його послухати; а тоді їх арештовано та відіслано до тюрми. Люди побачили, що начальник поволі-поволі забере їх так поодиноко від церкви, не слухали його викликувань і погроз, залишилися на місці. Тоді з-проміж війська виступив полковник Штайн, німець з роду і протестант, та став намовляти народ, що православна віра найкраща з усіх вір. Люди тільки слухали, а коли згодом спитали, чому він сам тої віри не приймає, розгніваний полковник наказав військові підступити під цвинтар, розвинути прапори, набити кріси і вдарити в бубни. Затрубили до наступу й військо стануло валом перед безборонними українцями с. Пратулина, що боронили свою прадідну віру перед наступом московського православ'я.

Штайн дав приказ військові наступати; тоді парафіяни впали, як один, на коліна й заспівали "Під Твою милость", а опісля злилися в один зойк... Люди заперли цвинтарну браму і сказали: "Тільки по наших трупах увійдете в церкву!"

Тоді полковник, боючись можливого протинаступу парафіян, наказав затрубити відворот на десять кроків назад. Військо розгорнулося до пострілу й дало сальву...

Першого поціленого люди піднесли вгору і, відслонивши свої груди, кликали: "Дайте й нам таку саму смерть!"

Стрілянина була б знову йшла далі, але кулі поцілили також солдатів, що стояли по другому боці цвинтаря. А коли піднесли ранених, солдати перелякалися. Штайн казав знову затрубити і заперестав дальшої стрілянини. Так вбили тоді в Пратулині тринадцять наших братів підляських греко-католиків і ранили кількадесятьох.

Роз'ярена солдатня кинулась тепер зі сокирами на цвинтарні стовпи, звалила паркан, порубала браму і з багнетами кинулася на мученицьких українців. Людей, що здебільша клячали, тратували й калічили, потім здорових і ранених пов'язали шнурами та наніч кинули у хліви, що мали замінити тюрму.

Наступного дня раненько відділили ранених від здорових і ранених передали під опіку родичів. Спровадили навіть фельдшера й лікаря, щоб оглянули ранених. Та лікар мав важке завдання. Ніхто з родин не хотів видати своїх ранених, а знайдені ранені не хотіли сказати, що їх болить. Люди воліли вмерти, як рятувати життя. З подивугідною терпе-

ливістю зносили ранені тяжкі болі, а одинокою їх розрадою була свідомість і готовість все віддати за свою віру й український обряд.

Так начальник повіту кінець кінцем здобув церкву, насильно отворив її, а людям заборонив похоронити поляглих на цвинтарі. Їх поховали солдати, що опісля зрівняли могилу зі землею та ще й втоптали її.

Після цих подій тюрми в Бересті, Білій і Сідльцях наповнилися нашими людьми. Навіть найбідніших губернатор обложив важкою контрибуцією. Три сотні піхоти зостались в селі на удержанні пратулинських уніятів, для забезпечення батюшки, його псаломщика і дяка.

ПОЩО ТИ ПРИЙШОВ?

Без уваги на ці погроми і кари начальства і всі криваві жертви, присутність війська і жандармів, стійкі у вірі парафіяни йдуть під проводом Конрада Гречука до своєї церкви, стають перед престолом і в приявності своїх ворогів кажуть до батюшки:

— Пощо ти прийшов сюди до нашої вівчарні? В нас є ключі до церкви, а ти вліз сюди через вікно, як злодій, чи виломив двері, як розбійник. Ми не твої вівці, ти не наш пастир. Дай нам спокій! Ми просимо тебе в імені наших батьків і дітей, в імені крови наших мучеників — йди собі геть з нашого храму, залиши нас самих!

Таке повторялося кожний раз, поки до села приїздив новий батюшка; і кожний з них, почувши такі слова, чим скоріше старався виїхати з Пратулина.

Вкінці полковник Штайн задумав успокоїти народ в інший спосіб. Він кулаком став вибивати людям зуби, штовхав ногою в живіт, бив палицею по голові, в груди, в обличчя, а коли "упорствующа" жертва заливалася кров'ю, тоді хапав за волосся й кидав нещасних до землі. Наочні свідки тих жорстокостей оповідали, що від такого знущання Штайнові самому робилося зле, вояки виносили його на віз і відвозили до Янова. Часто лежав він після цього цілий день і тоді Пратулин мав спокій. Наступного дня зривався він знову, казав везти себе до Пратулина і, наповнений пекельною злістю, знову мучив невинні жертви. Так Штайн переводив у Пратулині "православну" місію...

В обороні пратулинської церкви лягли тоді смертю ґазди: 1) Лука Бойко, 2) Кость Бойко, 3) Пилип Кирилюк, 4) Максим Гаврилюк, 5) Вінкентій Леонюк, 6) Данило Кармашук, 7) Вартоломей Осипюк, 8) Аніцент Грицюк, 9) Онуфрій Василюк, 10) Гнат Франчук, 11) Іван Андріюк, 12) Михайло Вавричук і 13) Кость Лукащук.

ЖЕРТВИ

Наприкінці 1874 і з початком 1875 рр. впала нова пошесть на нещасних пратулинців. На цей раз царський уряд звелів збирати

"підписи" за переходом на православ'я. Начальник і військо змушували людей всякими способами два місяці. Потоками лилася тоді кров наших братів, не було пільги нікому, ні молодому, ні старому, ні чоловікам, ні жінкам. Пратулинська церква чорніла дірами від куль, а тіла пратулинців стікали кров'ю від кнутів. Збіжжя і ввесь дорібок селян пішли на удержання війська. Ґаздів щоденно гонили на безцільні фірманки по кілька миль, а згодом попродали їхні коні на заплачення кар. Жінки й діти мусіли руками робити шарварок, збирати сніг і болото з дороги. Деякі з пратулинців прожили в тюрмі довгих сім літ. Били їх, катували, а потім ті висохлі від голоду і чорні від побоїв кістяки висилали в глибину Росії. Вивезено на поселення вглиб Росії, між іншими, ці особи: 1) Яків Никифорук з жінкою і дітьми; 2) Юрій Макарук був 7 літ в тюрмі у Білій Підл. і в тому часі втратив усе ґаздівство, жінку й дітей; 3) Євдоким Матюк був 7 літ у тюрмі; 4) Степан Матфеюк був 7 літ у тюрмі; 5) Андрій Томащук — 7 літ тюрми; 6) Йосафат Лазарук — 6 літ тюрми; 7) Еміліян Семенчук — 6 літ тюрми; 8) Полікарп Пижук — кілька літ тюрми. Всі ці зруйновані на здоров'ї і майні поїхали примусово вглиб Росії. Дальші жертви: 9) Андрій Осипюк; 10) Теофіль Шанявський; 11) Іван Мелюнчук; 12) Андрій Качан... і багато інших. Кожний ґазда за кілька місяців тратив увесь дорібок на утримання солдатів. До того, ще всі спільно мусіли заплатити 60 000 зл. кари, яку стягнено при допомозі ліцитації. Але духа їх не захитано. Витривали всі, як один, і Юди між ними не було...

ПРОМОВА ПОСЛА Д-РА СТЕПАНА БАРАНА

на пленарному засіданні польського сейму 6 липня 1938 р. щодо затвердженого договору між Апостольською Столицею і Польською Республікою у справі поуніятських земель, костелів і каплиць, які Католицькій Церкві відібрала Росія.

З ІСТОРІЇ УНІЯТСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Високий Сейме! Річ іде про майно поуніятської Церкви. Досі промовляло в цій справі трьох промовців: двох православних, з них один православний священик, і один польський римсько-католицький священик. Не було досі промовця — представника тієї Церкви, яка єдина має право до тих речей, що тепер є предметом законопроєкту.

Пан референт згадав на початку про Фльорентійську унію, відтак згадав про Берестейську унію. Фльорентійська унія не дала досі ніяких практичних наслідків, зате великі історичні наслідки потягла за собою релігійна унія між Православною Церквою на терені польської держави з кінцем XVI ст. і Римсько-католицькою Церквою, чи точніше — безпосередньо з Ватиканом. Цей факт має велике історичне значення: Уніятська Церква, якої теперішньою представницею у Польщі (як у колишній Австрії) є Греко-католицька Церква, в часах існування Польщі перед її поділом, на терені теперішніх східніх земель, відіграла велику творчу ролю. Більшу ролю вона відіграла під національним оглядом уже після розподілів Польщі там, де та Церква збереглася, тому, що Уніятську Церкву на терені колишнього російського царства ліквідували етапами, спершу на Поділлі та Східній Волині і пізніше на тих північно-східніх землях, що тепер входять у склад польської держави.

КРУЖЕ

Перший етап у 1839 р. зліквідував усе; залишилася при Уніятській Церкві тільки дрібна частина на захід від Бугу в колишній Холмській дієцезії. Останки з неї зліквідували 1875 р. В історії Польщі відома назва одної місцевости — Круже, де в 1893 чи 1894 р. була масакра уніятського населення. Тоді появилася в десятках тисяч примірників брошура п. з. "Круже" із заголовною емблемою: "Хрестом і кров'ю довкола хреста"! Хто ж це був? Чи це були віросповідники Римсько-католицької Церкви, що такі великі трагедії переходили під час росій-

ського панування? Ні, це були віросповідники Уніятської Церкви, не-польської національности, що в обороні своєї релігії зазнавали великих мук. Усе це вже за нами. Нема вже царської Росії, нема православного Синоду, нема тих, що пригнітали не тільки польський народ, але й Римсько-католицьку Церкву, а передовсім Уніятську Церкву, бо в тій Уніятській Церкві була національна українська організація. Російський уряд, бачачи великі національні заслуги тієї Церкви для зросту національного відродження українців у колишній Галичині, був найбільшим ворогом Уніятської Церкви. Ні один уніятський священик перед війною за ніякі гроші, за ніякі скарби не дістав пашпорту до Росії — в'їжджати уніятським священикам до Росії не дозволяв закон.

ДВІ МІРКИ

Коли не стало гнобителів польського та українського народів — російських царів, здавалося, що ті люди, які раніше були уніятської віри і перейшли на православ'я, матимуть змогу свобідно вибирати свою віросповідну приналежність і нагоду вернутися до тієї релігії, що була їхньою аж до 1875 р. — до скасування останнього етапу Уніятської Церкви на землях теперішньої Польщі. Але так, на жаль, не сталося. Вже від самого початку, від 1918 р., із першого дня існування польської держави бачимо дві тактики — іншу на захід від Бугу та іншу на схід від Бугу; бо в тактиці поведінки польського уряду супроти Православної Церкви завжди треба відрізнити дві окремі речі — інакше ставляться до Православної Церкви на схід від Бугу та інакше на захід від Бугу. Там — є ціла маса, там більшість людности православного віросповідання є не-польської національности; на захід від Бугу є тільки останки української національности, тільки історичні останки Церкви, тепер православної. Коли там, на Волині, у північно-східніх воєводствах, не було може тієї яскравої поведінки при ревіндикації, яку може менш драстично переводили, то в цілості переводили її на терені теперішньої Варшавсько-холмської дієцезії, на Холмщині та на Підляшші. Не належить це до світлих сторінок найновішої історії. Кожний, хто позитивно оцінює значення Польщі для суміжних народів, відчуває тут великий біль, що в перших днях віднови самостійности польської держави влада не вчинила так, як у даному випадку повинна була вчинити в інтересі самої держави. В тому часі на терені Варшавсько-холмської дієцезії, отже, найбільш спірної, було 370 православних святинь. Більшість тих святинь ніколи не була в руках Римсько-католицького Костела. Річ була в чому іншому, а саме, що в тому часі, між 1918 і 1920 рр., власті вели на більші розміри осадницько-військову акцію.

ПРАВНИЙ НАСЛІДНИК ПОУНІЯТСЬКИХ ДІБР

Згадав уже п. референт, що в тому часі, себто в перших роках існування польської держави (бо військового осадництва в останніх роках не переводять) 40 000 гектарів землі, що була власністю Православної Церкви, забрали на військово-колонізаційні цілі і тільки частину тієї землі розпарцелювали між інших парцелянтів. Ці числа дуже значні. Те, що залишилося тепер у руках Православної Церкви — це дуже незначні останки, а й ті останки, згідно із законопроєктом про договір між Апостольською Столицею і Польською Річпосполитою, мають майже в цілості ліквідувати. Я є членом Греко-католицької Церкви, членом тієї Церкви, що єдина має право називатися наслідником тих поуніятських дібр. У 1720 р. на терені Люблінського воєводства у Замості, в тих околицях, де тепер іде найбільший натиск — нагінка на Православну Церкву, відбувся (православний) уніятський собор. Той уніятський собор устійнив основи Уніятської Церкви, що тепер називається Греко-католицькою, під оглядом організаційним, релігійної та церковної дисципліни. Всі ті постанови Замойського собору ще й тепер обов'язують нас у цілому. В історичній Польщі ніхто не твердив, що Уніятська Церква — це та сама юридична особовість, та сама правна особа, що і Римсько-католицька Церква; ані один політичний практик, ані один державний муж "передрозборової" Польщі, ані жоден церковний чи світський історик ніколи не ідентифікував правної особовости Уніятської Церкви з правною особовістю Римсько-католицького Костела. Це була зовсім окрема особовість, зовсім окремий правний підмет і їхні маєтки належали зовсім окремо до одної чи другої Церкви. Отже, коли брати річ логічно та ставитися до справи з чисто юридичного погляду, то Римсько-католицький Костел ніколи, ані одну хвилину не володів більшістю тих дібр, які тепер називають поуніятськими; і він не має тепер ніякого права до того, щоб називатися спадкоємцем тих дібр.

150 ЦЕРКОВ ЗАМІНИЛИ НА КОСТЕЛИ

Український народ у польській державі більш-менш у половині належить до уніятської, Греко-католицької Церкви, і в половині — до Православної Церкви. Між нами є великі різниці — догматичні, релігійні, але є таки єдність крови, єдність традиції та єдність змагань. Коли у цій хвилині я забираю слово в обороні переслідуваної тепер Православної Церкви, то роблю це в тому переконанні, що я виконую у добрій вірі свій національний обов'язок.

Висока Палато! Те, що тепер діється у Варшавсько-холмській православній дієцезії, нагадує в цілості перші роки того хаосу, неупорядкованого життя, яке було в 1918-1919 рр., найдалі до 1920 року. З

усіх 370 православних святинь на терені Підляшшя і Холмщини, отже, на терені Варшавсько-холмської православної дієцезії, більше, як половину (бо понад 150 церков) замінили на костели, а навіть одна десята частина тих святинь ніколи не належала до Римського Костела. Добре розумію, що юридично можна виправдати ревіндикацію тих об'єктів, церков чи земельних дібр, що колись були під владою Римсько-католицького Костела, але я не бачу ніякої юридичної рації, коли йдеться про об'єкти тих святинь, які ніколи ані одного дня не були під владою Римсько-католицького Костела; а вони творять щонайменше 90 відсотків тих об'єктів, які Римсько-католицький Костел забрав собі.

ЖАХЛИВІ ФАКТИ

Висока Палато! Факти, що трапилися сьогодні і вчора, що трапилися в останніх місяцях, — це факти жахливі. Вже від початку біжучого 1938 року на терені Варшавсько-холмської православної дієцезії, отже, на т. зв. Холмщині та Підляшші, замкнули та опечатали православні церкви й доми молитви у повітах: Білгорайському 6, Володавському 4, Грубешівському 6, Томашівському 8, Холмському 11. Разом у цьому 1938 році — 35 святинь.

Але є ще більші та жахливіші факти. В біжучому 1938 році зруйнували та спалили православних церков і домів молитви: в Грубешівському повіті 9, Томашівському 23, Володавському 1, разом 33. Деякі старости у цілій низці повітів в останніх днях, саме тоді, коли нинішній законопроєкт мали обговорювати в сеймі, може для повнішої ілюстрації, вже наказали розбирати або руйнувати православні церкви. І таких фактів, Висока Палато, в нинішніх днях, сьогодні, вчора чи передучора, маємо цілу низку. Тільки коротко згадаю, що в громаді Угнин, Володавського повіту, була парафіяльна православна церква, збудована безпосередньо перед війною, в 1911 р.; значить, церква, що ніколи не була уніятська, бо про уніятські церкви можна говорити тільки перед 1875-им роком. Ту церкву знищили, розібрали і тепер матеріял мають передати або на будову "людового дому", або на хліборобську школу. Звертаю увагу, що в тій місцевості є чимало православних, бо дві тисячі.

У громаді Королівка цього самого повіту, з доручення державної влади, збурено 1 липня 1938 р. мурована православну церкву. Ці факти подаю лише з останніх днів. У громаді Витично, Володавського повіту, мають розібрати церкву з доручення старости 6 липня ц. р., себто нині. У громаді Богородиця, Грубешівського повіту, мають теж розібрати церкву нинішнього дня, себто 6 липня. Місцеве українське православне населення самочинно зібралося коло своєї церкви і пильнує її вдень і вночі, щоб не допустити до збурення своєї власної святині. А тепер най-

важливіше — ці факти обурюють навіть місцеве польське населення. Розпорядок влади у справі тієї церкви, про яку я згадав у цій хвилині, викликав обурення навіть між польською громадськістю. Від католиків у Грубешеві має інтервенувати нині в польському уряді у Варшаві п. Чекановський, голова Т-ва ім. Сташіца у Грубешеві. Так само у громаді Деканів, Грубешівського повіту, мають збурити нині церкву. У громаді Матків, Грубешівського повіту, державна влада призначила розібрати місцеву православну церкву, збудовану після 1875 р., себто тоді, коли унії на цих землях зовсім не було. Вкінці, у громаді Свірже, Холмського повіту, місцева влада замкнула православну церкву і призначила її знищити; її мають розібрати в найближчих днях. Це дати і числа з останніх днів.

КАРИ ЗА ВІДПРАВУ ПРАВОСЛАВНИХ БОГОСЛУЖЕНЬ

Не лише такі речі діються. Не тільки церков позбавляють православне населення, населення християнське — догматичні різниці між Католицькою і Православною Церквами не є такі великі, як між Католицькою і Протестантською Церквами. На цю християнську Церкву, що переважає на сході Европи і на більшості слов'янських земель, спадають удари не тільки від того, що їй відбирається змогу відправляти богослуження. За те, що православний священик відправляє православне богослуження у православній церкві, спадає на нього кара. В останніх днях тижня покарано багато православних священиків у багатьох громадах і повітах на просторі Люблінського воєводства за те, що вони відважилися відправляти православні богослуження. І так, у Білгорайському повіті покарано адміністраційним шляхом чотирьох священиків гривною від 200-500 зл.; у Володавському повіті покарано шістьох священиків гривною по 500 зл.; у Грубешівському повіті — шістьох священиків гривною від 300-500 зл.; у Томашівському повіті — сімох священиків: одного гривною 1200 зл., шістьох інших на кари від одного до чотирьох місяців арешту.

ЄДИНІ ДОМАГАННЯ ПРАВОСЛАВНОГО НАСЕЛЕННЯ

Ці справи схвилювали ціле населення. А це населення представляється чисельно дуже поважно, бо на цьому терені мешкає понад чвертьмільйона православного населення і ці люди кожного дня, кожного тижня вибираються власним коштом до Варшави по справедливість, висилають і передають до рук уряду багато меморіялів з фактами й датами.

Це населення має право домагатись охорони тим більше, що польська конституція з 17 березня 1921 р., у ст. 111, 113 і 115, виразно ґаран-

тувала релігійну толеранцію, змогу відправляти богослуження і релігійний культ, очевидно, в межах того віросповідання, яке держава признає важним. А Православна Церква, вірні тієї Церкви — як уже заявив о. Волков — займають перше місце після вірних римсько-католицької релігії. У польській державі є їх коло 5 мільйонів або понад 12 відсотків — це дуже поважна кількість, яка у критичних часах може бути навіть грізна. На тих теренах особливо, де православне населення від віків живе спільно з поляками, на Холмщині й на Підляшші, воно не відносилося й не відноситься вороже до польської держави. Воно лише домагається — і має право домагатися, щоб справедливо ставилися до того, що є найсвятіше для людини.

ПРАВОСЛАВНІ МАЮТЬ ПРАВО ДОМАГАТИСЯ — НЕ ПРОСИТИ

Історія українців у Польщі знає такі разючі факти, як пацифікація у Східній Галичині 1930 р. Те, що діється тепер, є ще страшніше. Ніхто так не розуміє подібного становища, як англосаксонський світ, де навіть найменше порушення релігійних почувань стрічає зрозуміння. Теперішні факти — валення святинь і палення їх (при чому поліція ніколи не знайшла виновників) — страшніші, ніж події 1930 р. у Східній Галичині. Кожна правно визнана релігія, що на цій підставі має право до законної охорони, має право виконувати свій культ, як це їй ґарантує конституційний закон, має право до святинь, що їх збудувала і якими вона донедавна володіла, має теж право домагатися від уряду — не просити, щоб він поставив цю справу інакше, ніж дотепер. Мої два передбесідники — православні українці, добре заслужені для української справи, згадували, що вони домагаються тільки справедливости у виконуванні існуючих законів, щоб Автокефальна Православна Церква в Польщі дочекалася принаймні такого відношення до неї, яким тут користується горстка мусулман та ще менша горстка караїмів. Велика Православна Церква, що має 5 мільйонів вірних, дотепер спирає своє існування на "тимчасових приписах" про відношення уряду до Православної Церкви з 30 січня 1922 р., які підписав лише тодішній міністер віросповідань та освіти, А. Поніковський. Оголошено ці тимчасові приписи в "Моніторі Польськім" — там, де звичайно оголошують баляанси акційних спілок, а не в "Деннику Законів" — і на тих приписах має спирати своє існування Православна Церква, найбільша Церква у Польщі по Римсько-католицькій. Це існування пливке і здається, що свідомо продовжується цю пливкість, це неуправильнене ставлення до Православної Церкви в Польщі, щоб і на майбутнє продовжувати такі факти, які ще дотепер існують і ще тепер трапляються на багатьох теренах на схід від Збруча.

"В ОБОРОНІ БЛИЗЬКОЇ НАМ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ"

Оцінюючи це все, вважаємо, що законопроєкт, який тепер є предметом дебатів, звернений проти Православної Церкви та проти інтересів українського народу. І тому ми, українські посли зі Східньої Галичини, греко-католики, що шануємо авторитет Ватикану, папи і його делеґатів — будемо голосувати *проти* цього закону, в обороні близької нам Православної Церкви та в інтересах українського народу, в ім'я його історичних і теперішніх прав.

("Свобода", Львів, 31.VII.1938, ч. 29)

ІНТЕРПЕЛЯЦІЯ ПОСЛА Д-РА СТЕПАНА БАРАНА ДО ГОЛОВИ РАДИ МІНІСТРІВ

У СПРАВІ
ТРАГІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ ТЕПЕРІШНЬОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ, ЇЇ ДУХОВЕНСТВА ТА ВІРНИХ НА ТЕРИТОРІЇ ПОВІТІВ ЛЮБЛІНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА З УКРАЇНСЬКИМ НАСЕЛЕННЯМ ПРАВОСЛАВНОГО ВІРОСПОВІДАННЯ, ЯК ТАКОЖ

У СПРАВІ
ДОСІ НЕУПРАВИЛЬНЕНОГО ЗАКОНОМ ВІДНОШЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ДО АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ.

За даними останнього загального перепису населення польської держави з 1931 р. на загальне число населення в Польщі 31 915 800 мешканців припадає на віросповідання римсько-католицьке 20 760 100 мешканців, або 64.8%. На віросповідання греко-католицьке припадає 3 336 200 мешканців, себто 10.4%. На православне віросповідання припадає 3 762 500 мешканців, або 11.8%. На віросповідання євангелицько-авґсбурзьке, реформоване й унійне припадає 832 200 мешканців, або 2.6%. На Мойсеєве віросповідання припадає — 3 113 900 мешканців, або 9.8%. Решта — це інші дрібні віросповідання. З повищої статистики виходить, що населення православного віросповідання займає в Польщі перше місце щодо своєї численности, безпосередньо після римсько-католицького населення. Православне населення живе компактною масою в таких воєводствах: в Люблінському — 210 400, або 8.5%; у Білостоцькому — 304 700, або 18.5%; у Віленському — 324 700, або 25.4%; у Новоґрудському — 542 300 або 51.3%; у Поліському — 875 800, або 77.4%; у Волинському — 1 455 900, або 69.8%.

З цього зіставлення слідує, що жителі православного віросповідання творять абсолютну більшість населення на території трьох східніх сусідуючих зі собою воєводств.

Між мешканцями, приналежними до православного віросповідання в Польщі перше місце щодо чисельности займають громадяни української національности, передусім у воєводствах — Волинському, Поліському і Люблінському. Також на ґрунті свого віросповідання виявляють

вони цілком окреслені національні прямування, так само під оглядом уживання української мови, як літургічної, замість мертвої мови, старослов'янської, як також під оглядом обсаджування духовних ієрархічних становищ людьми української національности. В першій мірі помічуємо це явище у Волинському й Люблінському воєводствах, де православне населення почувається майже виключно приналежним до української народности і де існує значне національне усвідомлення цього населення.

Католицьке населення всіх трьох обрядів у Польщі має своє віросповідне положення вже управильнене на основі конкордату Річпосполитої Польської з Апостольською Столицею, з 10 липня 1925 р. Інші, правно признані християнські і нехристиянські віросповідання — навіть такі дрібні, як магометанське і караїмське — вже здобули управильнення своїх віросповідних відносин в окремих спеціяльних законах, поза загальнообов'язковими приписами релігійної толеранції, що містяться в статтях 111, 113 і 115 Конституції з 17 березня 1921 р., а вдержаних в силі на основі статті 81 конституційного закону з 23 квітня 1935 р. Відношення найчисленнішої, по Римсько-католицькому Костелі, Автокефальної Православної Церкви в Польщі досі не знайшло в державі законного управильнення, головно у її відношенні до держави. Існує лише адміністраційний розпорядок міністра релігійних віросповідань і публічної освіти з 30 січня 1922 р. за підписом тодішнього міністра Антоні Поніковського, оголошений у "Польському Моніторі" ч. 38 з 16 лютого 1922 р., а не у "Віснику Законів Річпосполитої". Цей розпорядок обіймає лише тимчасові приписи про відношення уряду до Автокефальної Православної Церкви в Польщі на переходовий час, а саме до часу законного унормування відношення польської держави до Автокефальної Православної Церкви, згідно з вимогою статті 115 конституційного закону з 17 березня 1921 р. Не мають, отже, згадані тимчасові приписи форми закону чи розпорядку президента Р.П. з силою закону, ані форми міністерського розпорядку, виданого у виконанні закону. Щодо свого змісту, то згаданий розпорядок міністра віросповідань і освіти має лише фраґментарний характер та не обіймає цілости справ. Крім того, слідна є в ньому тенденція до супрематії цивільного державного чинника над внутрішнім життям та ієрархією Православної Церкви в державі. Цього стану не змінило в практиці здобуття, за згодою уряду, стану автокефалії Православної Церкви в Польщі. Ці тимчасові приписи існують досі та є одинокою підставою правного відношення польської держави до Автокефальної Православної Церкви.

Внутрішню організацію Автокефальної Православної Церкви в Польщі й окреслення її відношення до держави мав перепровадити перший Генеральний Собор Православної Церкви в Польщі, на основі

відручного письма Президента Річпосполитої з 30 травня 1930 р., в якому сказано, у нав'язанні до традиції останнього передрозбірного Собору Православної Церкви в Польщі, відбутого в Пинську в червні 1791 р., що завдяки Божому Провидінню свята Автокефальна Православна Церква в Польщі зможе встановити зв'язок зі своєю історичною минувшиною. У виконанні цього відручного письма президента Річпосполитої розпочато передсоборові праці; у цих працях приймають активну і замітну участь також репрезентанти уряду. Минуло вісім літ, праць тих не викінчено і згаданого Собору досі не скликано. Становище Автокефальної Православної Церкви в Польщі є далі пливке й неуправильнене, сама ж Автокефальна Православна Церква та її вірні знаходяться дуже часто поза границями релігійної толеранції, ґарантованої приписами обов'язуючого конституційного закону, як також постановами 16, 17 і 18 уступів згаданих тимчасових приписів про відношення уряду до Православної Церкви в Польщі. Ці приписи кажуть в уст. 16:

"Уряд забезпечує вірним, що належать до Православної Церкви в Польщі, згідно зі статтями 111 і 113 конституційного закону з 17 березня 1921 р., свободу публічно відправляти богослужби та виконувати релігійні практики".

Уст. 17: "Уряд забезпечує православному духовенству в Польщі право користуватися церквами, що будуть йому признані на основі закону, житловими й господарськими будинками, що находяться при тих церквах, як також землями, які будуть приділені православним парафіям законодатним шляхом".

Уст. 18: "Уряд буде дбати про те, щоб наука релігії для учнів православного віросповідання в публічних школах була обов'язкова і щоб навчання відбувалося рідною мовою учнів".

В останніх часах стає помітним збільшений наступ на Автокефальну Православну Церкву в Польщі. На Волині й Поліссі переводиться сильну акцію навертання місцевого українського православного населення на римокатолицизм з допомогою державних і самоуправних органів. У повітах Люблінського воєводства, заселених українським православним населенням, переводиться тепер уже вдруге — систематично й масово — замикання православних церков, навіть таких, що їх по літах замкнення політична державна влада вже була дозволила відчинити та віддала православним у виключне посідання. Замикається тепер уже також і скромні православні доми молитви в місцевостях, де їх тамтешнє православне населення власним коштом побудувало на місці забраних йому ще в перші роки польської влади православних церков, що їх змінено потім на римсько-католицькі костели або знищено внаслідок замкнення і заборони ремонту, чи врешті навіть спалено злочинною рукою; при тому треба згадати, що державна поліція ані в

одному випадку не могла викрити злочинця.

Від ряду місяців ведеться систематично в пресі типу краківського "Ілюстрованеґо Курієра Цодзєнного", як також на публічних вічах у містах і містечках повітів Люблінського воєводства, в яких живе православне українське населення, аґресивну акцію проти місцевого православного українського населення, як також проти православного духовенства і всієї Православної Церкви. Аранжерами цих віч є найчастіше державні урядовці, а навіть люди військові, під протекторатом та при активній співучасті місцевих повітових старостів. На цих вічах бесідники свідомо ширять неправдиві відомості про положення місцевого українського православного населення, як також православного духовенства; відомості ці мають на меті викликати, і в дійсності викликують, публічні заворушення (проступок з арт. 170, к.к.) та обижають національні й релігійні почування тієї частини населення. На цих вічах ухвалюються резолюції, в яких закликається, і то зовсім недвозначно, польське населення до неприязної акції супроти православних, до виселювання православного духовенства і до відбирання православним і тих уже нечисленних церков, що їм ще остались. Незважаючи на те, що друковані репортажі з цих віч та окремі дотичні газетні статті мають усі ознаки проступків, передбачених у карному кодексі, досі не було випадку конфіскати цих друків покликаними до цього державними властями. Не було також притягнення до відповідальности тих, що поширюють про національно-релігійні справи неправдиві відомості, які можуть викликати прилюдний неспокій, хоча прізвища виновників були і є знані поліційним та прокураторським властям.

На терені повітів Люблінського воєводства, де живе православне українське населення, відновлено тепер у всій ширині конфлікт на віросповідному тлі. Початок цього конфлікту датується ще із 1918-1920 рр., коли українське православне населення зі своїх коло 370 передвоєнних церков утратило відразу коло 320. Більшість тих передвоєнних церков перемінено на римсько-католицькі костели, хоча ті церкви ніколи в своїй історії не були римсько-католицькими костелами, бо або вони були колись уніятськими церквами, або — як новіші, відразу були православними. Ніколи теж вони не були власністю і не були в посіданні польського населення з тієї простої причини, що місцеве уніятське, а потім православне українське населення не належало і нині не належить до польської національности, але навпаки: належало завжди і нині в своїй масі належить до українського народу. Решту православних церков на тому терені позамикано. Крім поуніятських церков, замінено на римсько-католицькі костели також кілька десятків православних церков, побудованих уже по 1875 році місцевим православним населенням, отже, таких, що відразу були їхньою безспірною власністю, як напр. у громадах: Біща, Білгорайського повіту; Краснобрід і

Шевня, Замойського повіту; Терноватка, Ходиванці, Переспа, Кмічин — Томашівського повіту; Польський Ґришів, Авринь і Тщебинь — Грубешівського повіту.

Замкнені польськими державними властями православні церкви, що їх не перемінено на римсько-католицькі костели, з бігом часу цілковито розпалися, знищилися внаслідок заборони ремонту або їх розібрано, а матеріял зужито на будову римсько-католицьких костелів, польських шкіл або польських "людових домів". Деяку частину православних церков спалено у злочинний спосіб, але виновників не викрито. В 1924 р. були де-не-де спроби зі сторони польського населення перемінити декотрі замкнені, але ще не цілком знищені православні церкви на римсько-католицькі костели, одначе цю акцію здержано внаслідок протесту в сеймі, що його підніс клюб тодішніх українських сеймових послів, та внаслідок оборонної постави місцевого українського православного населення, як також протестних голосів в українській пресі і в деяких органах закордонної преси. Рівночасно зі замкненням православних церков скасовано також на цьому терені значну більшість православних парафій та їхніх філій. Дозволу на будову нових православних церков державна влада, як правило, не давала. Не дозволено навіть на будову примітивних у формі бараків, призначених на доми молитви та православних каплиць. Етатового православного духовенства на цьому терені було небагато і воно не могло як слід обслужити всіх своїх вірних. Все це стало дуже догідним підложжям для комуністичної безбожницької і сектярської пропаґанди на цьому терені, та ще тим більше, що з публічного життя і зі школи цілком усунено українську мову та заборонено місцевому православному українському населенню засновувати власні леґальні товариства й українські кооперативи. Відносини загострило ще й те, що тут і там пропаґовано введення до церков польської мови, як літургічної, та змушувано православних священиків до виголошування проповідей польською мовою, до навчання православної релігії в державних всенародніх школах для православних українських дітей польською мовою, всупереч постановам ст. 18 вищезгаданих "тимчасових приписів".

Після 1924 р. настав у віросповідних справах на цьому терені релятивний спокій; припинено принаймні аґресивну акцію касування решток православних церков зі сторони державних органів влади та місцевого польського населення. Такий стан релятивного спокою тривав більш-менш до кінця 1937 р.

Ординарій Варшавсько-холмської православної дієцезії, значить — православний митрополит у Варшаві, який є рівночасно головою Автокефальної Православної Церкви в Польщі, на прохання українського православного населення на тій території та для заспокоєння його релігійних потреб установив деяку кількість неетатових душпастирських

пунктів та обсадив їх священиками, що мають канонічні свячення, є громадянами польської держави та людьми, супроти яких немає ніяких застережень щодо їхньої льояльности супроти польської держави. Священиків цих удержувало добровільно українське православне населення дотичних душпастирських областей. Внаслідок їхньої душпастирської праці настала віднова релігійного життя українського православного населення та його значний розріст, із рівночасним заниканням у тих місцевостях комуністичної, безбожницької та сектярської пропаґанди й акції. Здавалося б, що це лежить в інтересах польської держави і правопорядку. Тим часом деякі повітові старости розпочали від кількох місяців на цьому терені масові репресії передовсім у відношенні до неетатових православних священиків, що працювали на основі канонічно важливого дозволу і доручення свого Ординаріяту. Ніхто інший, як лише ординарій православної дієцезії має право завідувати внутрішнім життям своєї Церкви на терені своєї дієцезії, само собою, в межах конституційного закону, як також у межах "тимчасових приписів" та інших обов'язуючих в цій мірі державних законів. Своїх канонічних законних повноважень митрополит-ординарій Варшавсько-холмської православної дієцезії в даному випадку не переступив. Повітові старости не мали права вмішуватися у внутрішнє життя Автокефальної Православної Церкви, стосувати репресії супроти канонічно установлених православних священиків, заказувати їм відправляти богослужби, замикати православні церкви й доми молитви, тероризувати православне населення загрозою дальших репресій та позбавляти його релігійних практик через виселення православних священиків. Цих священиків повітові старости зневажали словами: "висвячені парубки", "бродяги", "дьохтярі", "страґанярі", "злочинці". Треба також підкреслити, що ці священики, як неетатові, не провадили метрикальних книг. Ілюструю це фактами:

1. В громаді Розтока, волость Жмудь, Холмського повіту, є від віків православна церква. Стояла вона еже в XVI ст.; до кінця XVI ст. вона була православна, згодом уніятська, а від 1875 р. знову православна. Була вона перед світовою війною окремою парафією, потім стала філією православної парафії в Жмуді. Під час світової війни місцеве українське православне населення було виселене насильно російською владою в глибину Росії. Ці люди взяли з собою зі своєї церкви найважливіші предмети релігійного культу та переховали їх, будучи на засланні під час більшовицької революції, а вкінці привезли назад до родинного села, коли постала польська держава. Церкви під час війни не знищено, отже, привезені предмети релігійного культу вміщено в ній знову та відправлювано богослужби. Було це дуже важливе, бо в цей спосіб старше покоління викорінило з душ молоді вщеплене більшовиками безбожництво та виховувало її у християнському дусі. Не довго

це одначе тривало. Державна адміністраційна влада замкнула церкву в Розтоці. Ключі від церкви віддано на постерунок державної поліції, а місцеве населення православного віросповідання приділено до православної парафії в Жмуді, що віддалена від Розтоки на 7 км. Зазначити треба, що в Розтоці живе 340 осіб православного віросповідання, а тільки 18 осіб римсько-католицького. По довгих стараннях повітове староство в Холмі дозволило відправляти у тій церкві богослужби три рази на рік: на Різдво, на Великдень і в день празника. Вкінці, літом 1936 р. влада дозволила на відбудову церкви в Розтоці з тим, що відбудова мала відбутися впродовж 11 днів: таке написано в старостинському рішенні. Місцеве українське православне населення працювало днями і ночами, покрило дах церкви бляхою, а також дах дзвіниці, вставило нову стелю в церкві, вималювало іконостас і стіни та обгородило церковний цвинтар штахетами; все це власним коштом у висоті 3000 зл. Православний парох із Жмуді приїздив у міру потреби до Розтоки та відправляв богослуження. Молодь приходила до церкви, брала участь у церковному хорі та в богослуженнях, а це її уморальнювало та паралізувало пропаґанду безбожників і сектярів. У березні цього року, на розпорядження повітового старости в Холмі, назавжди замкнено православну церкву в Розтоці. Інтервенція у старостві не мала успіху, а на прохання до міністерства віросповідань і освіти в тій справі досі не дістали ніякої відповіді. Використовують це протидержавні чинники — безбожники і сектярі, бо це для них сприятлива коньюнктура. Основано в Розтоці секту баптистів, зеленосвяточників, і вона розвивається дуже добре та енерґійно поширює свою діяльність. За дозволом державної влади, тієї самої, що замкнула православну церкву в Розтоці, сектярі вибудували великий дім молитви на 300 осіб; відправляє свої богослуження без найменших перешкод "духовник" цієї секти Булсоновський та, використовуючи замкнення православної церкви, перетягає православних на моління до свого дому молитви і до своєї церкви.

В околицях громади Розтока, за яких 2-4 км, є села: Липінки, Борисовичі, Казимирівка, Ксаверів, Пуща, Клещів та ін. Православного населення є там коло 1200 людей. Осередком для них саме і є громада Розтока. Всі вони, не маючи церкви у власній громаді, користали з богослужень у православній церкві в Розтоці. Сама церква в Розтоці, відбудована ґрунтовно перед двома роками, є в доброму стані — та, на жаль, замкнена.

2. До православної парафії в с. Бусно, волость Білополе, Грубешівського повіту, належать села: Бусно, Білополе, Путновичі Горішні, Путновичі Долішні, Бусінець, Кульманів, Рацибовичі і Зніже — разом 2084 парафіян. У цій парафії перемінено одну мурована православну церкву, яка ніколи не була римсько-католицькою на римсько-католицький костел. Другу, мурована православну церкву, яка також ніколи не

належала до римсько-католицького віросповідання, забрано від православних та перероблено на польську початкову школу. По довгих стараннях, православні українці з Бусна дістали дозвіл міністерства віросповідань на будову в Бусні, своїм коштом, нової православної церкви і приходства. Церковцю вибудовано і в ній відправляються богослуження. З доручення ординарія православної Варшавсько-холмської дієцезії душпастирські обов'язки обняв у Бусні о. Володимир Охаб. Його і дяка удержують самі парафіяни. Дня 3 червня 1938 р. повітовий староста в Грубешеві покликав до себе о. Володимира Охаба і звелів, покликуючися при тому на якесь рішення центральних властей у Варшаві, щоб він — о. Володимир Охаб покинув православну парафію в Бусні найдалі до трьох днів, забороняючи йому рівночасно відправляти богослуження. На прохання місцевого українського населення, щоб відкликано це розпорядження, староста відповів, що цього зробити він не може, хіба дістане відповідне рішення своєї центральної влади. Цю ситуацію стараються використати різні провокатори, ширять безбожництво і створюють комуністичні настрої. Церкви в Бусні досі не замкнено, але староста погрожує замкненням.

3. До парафіяльної православної церкви в с. Перегоріле, Грубешівського повіту, належать села: Перегоріле, Голуб'є та осада Крилів. Дня 3 червня 1938 р. повітовий староста в Грубешеві покликав о. Теодора Собка, що з доручення свого ординарія виконує обов'язки православного священика в парафії Перегоріле, та наказав йому протягом п'ятьох днів покинути свою парафію; рівночасно староста заборонив йому виконувати душпастирські обов'язки. Але 6 червня 1938 р. одержав о. Теодор Собко доручення свого митрополита-ординарія з Варшави, за посередництвом грубешівського православного декана о. Григорія Метюка, щоб зостався на місці і далі виконував свої душпастирські обов'язки до часу, коли в цій справі митрополит порозуміється з міністром віросповідань і освіти. Однак 13 червня 1938 р. повітовий староста в Грубешеві на карно-адміністраційній розправі покарав о. Теодора Собка грошовою карою у висоті 300 зл., а на випадок неплатоспроможности — одномісячним арештом за невиконання його розпорядження. В цій справі звернулося місцеве українське православне населення до старости і воєводи в Любліні; там сказано йому, що церква в Перегорілому не є замкнена та й не буде замкнена, а навіть передбачається для неї етат, але нелеґальним було назначення о. Теодора Собка на парафію в Перегорілому, бо митрополит не повідомив про цю номінацію світську владу.

4. В місті Замостя, Замойського повіту, ще в перші роки польської влади забрано православним місцеву мурована церкву. Вона ніколи не належала римо-католикам; незважаючи на це, її перемінено на римсько-католицький костел. Православні моляться в капличці на кладо-

вищі, зглядно під капличкою, бо староство видало заборону відправляти богослуження в тій капличці. Обов'язки душпастиря для православних у Замості та Шевні, як також для околичних громад Суховоля, Потічок і Кособуди, виконував о. Яків Лесюк, що резидував у Шевні. Православні церкви, що ніколи не належали до Римсько-католицького Костела, а саме в Шевні, в Суховолі (дерев'яна), в Поточку (дерев'яна) і в Кособудах (дерев'яна) ще перед кільканадцяти роками насильно відібрали місцевим православним українцям і замінили їх на римсько-католицькі костели. В Кособудах місцеві православні українці винайняли приватний дім на дім молитви. Державна влада тепер цей дім опечатала. Ця сама влада не опечатує домів молитви сектярів, дивиться крізь пальці на їхню діяльність та не робить їм ніяких перешкод. Найближча православна церква віддалена від Кособудів на понад 20 км.

Дня 11 квітня 1938 р. повітовий староста в Замості покарав о. Якова Лесюка, що на основі доручення, одержаного від свого ординарія, виконує обов'язки душпастиря в Шевні, в Замості та в довколишніх селах, грошовою карою у висоті 200 зл. за т. зв. безправне присвоєння собі духовної влади і за відправу богослужень, хоча о. Яків Лесюк є канонічно висвячений православний священик і, як сказано, богослуження відправляв на основі доручення свого ординарія. Той самий староста покарав 11 травня 1938 р. о. Якова Лесюка за такий самий нібито проступок другий раз грошовою карою у висоті 500 зл., взамінку — одномісячним арештом. Крім того, 19 квітня 1938 р. той самий староста покарав о. Я. Лесюка гривною 500 зл. за вжиття парафіяльної печатки на повідомленні, спрямованому до повітового староства в Замості про те, що він відправив православне богослуження з нагоди ім'янин президента Річпосполитої — 1 лютого 1938 р.! Адміністраційні кари з 18 і 19 квітня ц. р. були затверджені вироком окружного суду в Замості 25 травня 1938 р. Адміністраційної кари з 11 травня 1938 р. окружний суд ще не вирішив. Проти цих вироків зголошено касацію до Найвищого Суду. В Замості православні богослуження не відправляються; в Шевні православний дім молитви, в якому о. Я. Лесюк відправляв богослуження, державна адмін. влада опечатала, а православні богослуження заборонила.

5. В громаді Терноватка, Томашівського повіту, до світової війни були дві православні церкви. Одна мурована, посередині села; її побудували місцеві православні українці власним коштом у 1897 р., отже в часах православ'я. Другу церкву, дерев'яну, поставлено на кладовищі, куди її перенесено зі села після того, як побудовано серед села нову, мурована. По світовій війні державна адмін. влада замкнула стару церкву на кладовищі та заборонила відновлювати її. Вкінці цю церкву розібрало римсько-католицьке населення, щоправда, без згоди

православних, а матеріял зужило на будову польського "Дому Людового".

В Терноватці поза фільварком жило лише кілька римсько-католицьких родин. Ціле досить велике село було виключно православне і українське. Перехід на православ'я відбувся 1875 р., добровільно, як зрештою у всіх повітах Люблінського воєводства. Щоб створити в Терноватці при мурованому костелі, переробленому з православної церкви, нову римсько-католицьку парафію, треба було прилучити до Терноватки два сусідні села, в яких живе більша кількість римо-католиків, і вилучити їх від давніших римсько-католицьких парафій, а саме: вилучити Немирівок від римсько-католицької парафії у Красноброді та вилучити Антонівку від римсько-католицької парафії у Криниці без уваги на те, що з Антонівки до Криниці всього два з половиною, а до Терноватки 5 км віддалі. Судові ревіндикаційні заходи з метою відзискання цієї православної церкви в Терноватці були, при пануючих відносинах, безнадійні. Вкінці, ні один з адвокатів-поляків у Замості не хотів узяти справи; а було тоді в Замості серед адвокатів двох послів і один сенатор, що належали до лівиці (Визволєнє, Польске Стронніцтво Людове і Польска Партія Соціялістична). Православні селяни в Терноватці рішили вибудувати нову православну церкву власним коштом. Вони знали добре, що державна влада на це дозволу не дасть, що навкруги понад сто православних церков державна влада замкнула та не дозволяла на ремонт замкнених церков. Вони знайшли іншу дорогу: православні з Терноватки перейшли до Польського Народового Костела. Єпископ цього костела, кс. Фарон, що мешкав тоді в Замості, зараз же післав до Терноватки свого польського священика; там він відправляв богослуження згідно з православним обрядом. Був ним кс. Шведко, довголітній православний дяк. Ще гірше було те, що цей ксьондз Польського Народового Костела не мав права ведення метрик. Але влада, себто війт ґміни і комендант постерунку поліції допомагали селянам у Терноватці, коли вони перейшли до Польського Народового Костела. Вони також віддали селянам деякі предмети релігійного культу зі замкненої православної церкви, що стояла на кладовищі в Терноватці, а також і деякі предмети із замкненої православної церкви в сусідньому селі Панькові. Заохочені цим селяни почали приготовляти матеріял потрібний для будови дому молитви. Дерево і бляху куплено в кредит у жидів, звезено до поодиноких господарів і почато працю. А коли все було вже готове, одного літнього вечора звезено оброблений матеріял на місце, де мав бути побудований "дім молитви", і впродовж одної ночі, з допомогою всього населення давніше православного села, а тепер формально визнавців Польського Народового Костела, вибудовано дім молитви. Про цей надзвичайний випадок місцева поліція донесла до повітового староства та просила про відповідні інструк-

ції. Інструкції наразі не видано, бо сам повітовий староста не знав, що йому робити; адже, властиво, йшлося про дім молитви Польського Народового Костела, а не про православний.

Будову викінчено, а була вона подібна до великої стодоли, тільки що була крита бляхою і мала вікна по боках. Не було там ні стелі, ні підлоги. Свічники були з дерева, все було простеньке і бідненьке та пригадувало перші століття християнства. В спокою минуло кілька місяців і селяни с. Терноватки вирішили, що цією дорогою вони дійшли щасливо до цілі, т. зн. вернулися до своєї батьківської віри, себто до православ'я. У вибудованому домі молитви почав відправляти богослужения православний монах із Почаївської Лаври. І не лише для місцевих православних, але й для православних із сіл Паньків та Ісунін і ще двох колоній, що не мали ні власних церков (їхні церкви замкнено), ні власних домів молитви. Останнім часом функції священика для православних у Терноватці й околиці виконував о. Семен Демчук, самозрозуміло з доручення свого ординарія. Не мав він права ведення метрикальних книг ані навчання релігії в школі. Не давав йому уряд платні, не давав її також митрополит. Не мав цей священик хати, ні ґрунту, хоча православна парафія в Терноватці була перед світовою війною власницею 200 морґів ґрунту і 40 морґів лісу, двох мешкальних домів і господарських будинків. Церковна земля перейшла по війні частинно на власність римсько-католицького пароха. Решта перейшла в руки колоністів та місцевих господарів римсько-католицького віросповідання; чинш за оренду брало міністерство хліборобства і земельних реформ. Тепер, на основі закону з 28 квітня 1938 р. (Вісник Державних Законів, ч. 36, поз. 303), по виявленні в земельних книгах власности поуніятських земель, ті землі перейшли на власність держави зглядно Римсько-католицького Костела, а то на основі трактату з 20 червня 1938 р., укладеного між Апостольською Столицею і Річпосполитою Польською. Вивласнено, отже, православну парафію в Терноватці, забрано всі її землі й церкву без ніякого відшкодування. Православний священик о. Семен Демчук мешкав в одній винаймленій селянській кімнатці і жив виключно з того, що добровільно давали йому парафіяни, самі також бідні. Робили вони все, що можливе, щоб упорядкувати свою скромненьку церковцю. Їхнє прив'язання до своєї церкви і до своєї батьківської віри викликувало подив навіть їх противників. Місцевий дідич, поляк граф Тишкевич, що головно причинився до того, що православну церкву в Терноватці замінено на римсько-католицький костел, подарував православним трохи матеріялу на обшалювання нового православного дому молитви і на огорожу. Навіть місцевий польський римсько-католицький парох, що не раз з амбони громив "схизматиків", віддав православним старий іконостас із замкненої уніятської церкви і великий образ із мурованої православної церкви,

яку замінено на римсько-католицький парафіяльний костел. А це все —як він казав — за їхнє незвичайне прив'язання до своєї Церкви.

Осінню 1937 р. на засіданні громадської ради в Терноватці ухвалено віддати православним частину громадського вигону побіч дому молитви під будову помешкання для православного священика. Справу цю підтримував війт громади Мосаковський, поляк — касир на фільварку, бо він бачив, що православним сталася кривда. Навесні 1938 р. мали розпочати будову хати для православного священика, але влада заборонила будувати. Незабаром війт Мосаковський відчитав селянам 14 травня 1938 р. розпорядження повітового старости в Томашеві про те, що замикається православний дім молитви в Терноватці. Останню Службу Божу відправив о. Семен Демчук 15 червня 1938 р. в "асисті" постерункового польської поліції. На цю останню Службу Божу зібралися всі місцеві й навколишні православні українці, діти і старі, та цілий час відправи голосно й жалібно плакали. Не видержав і поліціянт — він вийшов ще перед закінченням богослуження. А передсоборова Комісія, покликана до життя на основі відручного письма президента Річпосполитої з 30 травня 1930 р. про скликання генерального Автокефального Собору Православної Церкви в Польщі, ухвалила установити в Терноватці етатову православну парафію. Врешті, повітовий староста в Томашеві покарав двомісячним арештом о. С. Демчука за недозволене відправлювання богослужень у червні 1938 р. та виселив його з Терноватки. В громаді Переорське, Томашівського повіту, була православна парафія. Є там і православна церква, в якій відправляв богослуження о. Андрій Ковальчук. Крім того, він обслуговував православних у сусідніх громадах: Переволока, Кургині (там є філіяльна церква, тепер також замкнена), Жилка та Залізна Руда. Недавно, в червні 1938 р., о. А. Ковальчук, що дістав на основі доручення свого ординарія місце в тій парафії, одержав від повітового старости в Томашеві наказ опустити до 24 годин село Переорське під загрозою заслання його до Берези Картузької.

7. В громаді Ходиванці, Томашівського повіту, перемінено православну мурована парафіяльну церкву ще 1920 р. на римсько-католицький костел, незважаючи на те, що, як і скрізь, також ця церква ніколи не належала римо-католикам. Богослуження відправляли в каплиці, але й каплицю наказав у 1930 р. повітовий староста в Томашеві замкнути. Церкву в сусідньому с. Юреві, що належала до православної парафії в Ходиванцях, спалила злочинна рука на самий Великдень 1938 р.; злочинця не знайдено. До православної парафії в Ходиванцях належали села: Юрів, Ярчів і Завадів, що разом нараховували коло 2000 душ православного населення. Тепер у цілій парафії нема ані церкви, ані каплички. Православного священика тієї парафії о. Мирослава Шалинського, що виконував свої обов'язки з доручення свого орди-

нарія, повітовий староста в Томашеві покарав 27 травня 1938 р. тримісячним арештом за відправлювання богослужень та виселив його з парафії. Парафія осталася без пароха, на втіху комуністам і безбожникам.

8. В громаді Зерники, Томашівського повіту, злочинна рука спалила вночі 1 травня 1938 р. місцеву православну церкву; злочинця не викрито. До православної парафії в Зерниках належать села: Ратичі, Зимно і Стенятин, що мають коло 3500 душ українського православного населення. Місцевого священика о. Романа Хоменка, канонічно введеного, повітовий староста в Томашеві доручив арештувати та покарав двомісячним арештом за відправу богослуження. Тепер у цілій парафії нема ні церкви, ні православної каплиці, ні дому молитви; нема і священика; очевидно, сектярство знайде там податливий ґрунт.

9. У громаді Ріплин, Томашівського повіту, з доручення міністерства віросповідань і освіти відкрито православну церкву 5 січня 1937 р. До цього часу, почавши із 1919 р., була та церква на доручення адміністраційної влади замкнена. До православної церкви в Ріплині, з числом вірних коло двох тисяч душ, належать села: Лагівці (церкву в Лагівцях замкнено на доручення влади ще в 1919 році) і Посадів, де є православна каплиця, в якій що третьої неділі відправляли богослуження. Священиком у Ріплині був о. Іван Жуковський, іменований митрополитом. Повітовий староста в Томашеві покарав його двомісячним арештом і виселив за те, що в день празника св. Олекси, 24 травня 1938 р., відправив у Лагівцях богослуження на кладовищі під церквою, бо церкву, як вже згадано, замкнено.

10. У громаді Витків, Томашівського повіту, що має коло 800 душ православного населення, замкнено православну церкву на доручення влади. Богослуження відправлялись у дзвініці; відправляв їх місцевий православний священик, на доручення митрополита, о. Константин Якимчук. Він же, також на доручення митрополита, заступав хвилево о. Миколу Лащука з Чесник, суспендованого духовною владою і засланого на покуту до монастиря в Яблочеві, але зате перебуваючого в ласках у пана старости. За те, що о. Константин Якимчук заступав неприсутнього в Чесниках о. Миколу Лащука, повітовий староста у Томашеві покарав о. Якимчука двомісячним арештом і загрозив йому виселенням.

11. У громаді Новосілки, Томашівського повіту, є коло тисячі душ українського православного населення. Перед війною було там дві церкви: стара — мала й дерев'яна, та нова — велика й мурована. Обидві були побудовані православними. Мурована церкву перемінено ще перед кількадцяти роками на римсько-католицький костел, а дерев'яну, що властиво була капличкою на кладовищі, замкнено і щойно в 1930 р. дозволено її відкрити. Священиком з доручення духов-

ної влади був о. Льонгин Кресович. Тепер церкву на приказ старости в Томашеві замкнено, а о. Л. Кресовича покарано одномісячним арештом за те, що він відправляв православні богослуження. Його також виселено. В Новосілках нині богослужень не відправляється.

12. У громаді Верещиця, Томашівського повіту, що належить до православної парафії Шлятин та має приблизно тисячу душ українського православного населення, є на цвинтарі стара дерев'яна церква. До тієї старенької церковці приходили православні із сіл: Нідезів і Зубча. Була це філіяльна церква парафії в Шлятині. На богослуження доїздив православний священик о. Іван Квіпакий. Але 24 квітня 1938 р. він одержав від повітового старости в Томашеві заборону доїздити до церкви у Верещиці та відправляти там богослуження під загрозою кари арешту і виселення. Тепер богослужень там немає.

13. У громаді Комарів, Томашівського повіту, були перед війною дві православні церкви: стара — на цвинтарі і нова — в селі, мурована, збудована місцевими православними. Тими церквами користувалися навколишні села: Майдан, Шилець, Янівка і Березова Воля, себто коло 1200 душ православного населення. Місцеві й навколишні поляки римо-католики, за згодою і з відома влади, 1922 р. розібрали мурована церкву, а матеріял з неї зужили на будову початкової польської школи. В тому самому часі вони розібрали також дерев'яну церкву. Частину матеріялу продали, а решту вжили також на будову школи. Православні залишилися без церкви. Через деякий час православні купили собі дім молитви, в якому відправляв богослуження о. Олекса Денисюк, самозрозуміло на основі доручення митрополита. Того священика тепер повітовий староста в Томашеві виселив під загрозою арешту, а рівночасно загрозив замкненням дому молитви.

14. У громаді Вакіїв, Томашівського повіту, навесні 1938 р. повітовий староста в Томашеві замкнув місцеву дерев'яну православну церкву, а священика о. Н. Космія виселив, хоча о. Космій виконував свої обов'язки на доручення митрополита. Тепер богослужень там нема.

15. В громаді Горишів Польський, Замойського повіту, перед світовою війною були дві православні церкви: стара, дерев'яна, і нова, мурована. В 1919 р. підложили вогонь під дерев'яну церкву та спалили її до тла. Злочинця досі не викрито. В 1920 р. мурована церкву забрали в посідання, за згодою повітового старости в Замості, місцеві римо-католики поляки і перемінили її на римсько-католицький костел. Громада Горишів разом із сусіднім селом Горишівська Вілька нараховує коло 1500 православних українців, які, не маючи церкви, уладили собі дім молитви і священик із Чесник відправляв у ньому час від часу богослуження. Тепер православних богослужень там нема, бо повітовий староста Томашева замкнув церкву в Чесниках до часу, доки не повернеться з карного заслання о. Микола Лащук.

Крім вищезгаданих, найновіші факти з тієї ділянки подає варшавський часопис "Слово", офіційний орган Варшавської Православної Митрополії, в несконфіскованому числі 25/26 за 19-21 червня 1938 р. Наводжу винятки з цього часопису:

"Заборона богослужень у неетатових парафіях Люблінського воєводства, що впала у місяці квітні на його західні повіти, перейшла тепер вже і на східні повіти. В Більському повіті заборонено відправляти богослуження, а священикам наказано виїхати із наступних сіл: Києвець, Межилісся, Костомолоти, Заголів, Куділь і Рубель. У Володавському повіті в селах — Королівці, Готівнім, Любіні, Голі, Угнині і Витичному. У Грубешівському повіті замкнено доми молитви і церкви в багатьох парафіях, а передовсім у Городлі, Неледові і Бусні. В Томашівському деканаті, крім сіл, в яких церкви замкнено в квітні, заборонено відправи богослужб у місті Замостя та в селах Терноватці, Переорську, Ріплині і Ваневі. Всі священики неетатових парафій отримали на письмі заборону хрещення, вінчання та похоронів. В с. Отів, Грубешівського повіту, влада розібрала церкву. Те саме наказано зробити місцевому населенню в селах Копитів, Козлів і Ласків. Усіх священиків на етатових парафіях Білгорайського повіту, за відправлювання богослужень під голим небом по запечатанні церков, покарано по 50 зл. кожного звинуваченого у т. зв. влаштовуванні недозволених зібрань. Потім у всіх зроблено ревізію, часто в неприсутності священика, та забрано всі церковно-метрикальні книги. Ревізії і забирання метрикальних книг і взагалі книг нотаріяльної книговости переводжено також і в інших парафіях Люблінського воєводства.

Подаю крім цього наступні факти з останніх днів:

В громаді Угнин, Володавського повіту, була православна парафія. Священиком для приблизно двох тисяч православних був о. Володимир Кошовий. Була там дерев'яна православна церква, збудована 1911 р., недавно відновлена. Цю церкву призначила державна влада на розібрання, що мало бути доконане 6 липня 1938 р. Матеріял із розібраної церкви влада призначила на польський "Дом Людови", зглядно на хліборобську школу. О. Володимирові Кошовому загрожено виселенням на випадок, коли б він далі відправляв там богослуження.

В громаді Королівка, Володавського повіту, з доручення державної влади збурено 1 липня 1938 р. мурована православну церкву.

В громаді Витично, Володавського повіту, українське православне населення перед кількома роками перейшло до Польського Народового Костела, бо не мало своєї православної церкви. Їм дозволено вибудувати каплицю. А коли це сталося, населення вернулося назад до православ'я і в каплиці відправлялися православні богослуження. Тепер державна влада призначила цю каплицю на знищення. Саме 6 липня 1938 р. ця каплиця має бути розібрана.

У громаді Богородиця, Грубешівського повіту, місцеву православну церкву державна влада призначила на збурення і наказала це виконати 6 липня 1938 р. Православне українське населення самочинно зібралося коло церкви, пильнує її днем і ніччю, щоб не допустити до її збурення. Це розпорядження влади викликало обурення навіть серед польського населення Грубешева. Від імени того населення має інтервенувати в центральних властей у Варшаві презес Товариства ім. Сташіца в Грубешеві, Чекановський, щоб церкви не нищено та щоб місцеве православне населення могло далі користуватися нею.

В громаді Деканів, Грубешівського повіту, державна влада наказала розібрати місцеву православну церкву, збудовану вже по 1875 р. Цього не зроблено досі тільки тому, що місцеве православне українське населення заявило: "Хіба по наших трупах розберете нашу церкву".

В громаді Свірже, Холмського повіту, державна влада замкнула місцеву православну церкву і наказала її розібрати. Місцеве римсько-католицьке населення, відчуваючи кривду православних, само інтервенувало у влади, щоб відчинено православну церкву, але ці старання остались без наслідків.

Я навів повищі факти з тією метою, щоб п. Голова Ради Міністрів, як відповідальний за цілий напрям політики уряду, мав можливість познайомитися з трагічним становищем Автокефальної Православної Церкви в Польщі, її духовенства та парафіян, а вслід за тим, щоб здержав цю акцію. Акція та є справді трагічна для православної Варшавсько-холмської дієцезії на території Люблінського воєводства, де тепер йде боротьба за усталення мережі й числа православних парафій.

Передсоборне Зібрання зажадало усталення 176 парафій і 82 філій. На ці числа уряд не погодився, бо, на його думку, вони є надто високі. У результаті кількалітніх пертрактацій остаточно церковна влада, в порозумінні з делеґатами уряду на Передсоборне Зібрання, устійнили мережу і кількість православних парафій Варшавсько-холмської дієцезії між 156 і 160. Тепер уряд намагається усталити мережу і число цих парафій після обчислень місцевої державної адміністрації, маючи на увазі тільки інтереси Римсько-католицького Костела. Тільки в той спосіб можна собі пояснити замикання і бурення православних церков і домів молитви на території Люблінського воєводства. Тим пояснюється заборону православним священикам відправляти богослуження, їх арештування та виселення, що я ілюстрував вищеподаними численними фактами. Подаючи все це до відома уряду, запитую:

Чи Уряд схоче провірити об'єктивно ці вищенаведені факти, що відносяться до теперішнього становища Православної Церкви на території Люблінського воєводства, а саме факти замикання і бурення церков і домів молитви, невіддавання православним ще існуючих

православних церков, заборонювання ремонту існуючих і будованих церков, переслідування православного духовенства і карання його гривною або в'язницею за відправлювання православних богослужень та виселювання їх з їхніх душпастирських становищ?

Чи Уряд схоче притягнути до відповідальности органи державної адміністрації, передовсім повітових старостів, які спричинили факти, описані в попередньому уступі?

Чи Уряд схоче дати охорону православному населенню і православному духовенству перед неспровокованими шиканами й напастями та чи схоче доручити своїм підвладним органам потягнути винних до відповідальности? Чи Уряд схоче перевести здержання, в спосіб передбачений законами, недозволеної вічевої акції та газетної пропаґанди, спрямованої проти Автокефальної Православної Церкви, її духовенства і всього православного населення?

Чи Уряд схоче невідкладно видати заборону дальшого бурення православних церков і домів молитви та чи схоче віддати в уживання православних зачинені церкви й доми молитви? Вкінці, чи схоче Уряд не робити перешкод у відбудові старих та в будуванні нових православних церков?

Чи Уряд готов припинити своє впливання на православне духовенство, від якого вимагається відправляти богослуження польською мовою в місцевостях, де нема православних польської народности, виголошувати проповіді польською мовою та навчати православної релігії польською мовою православних учнів не-польської національности — і взагалі, чи Уряд схоче заперестати вмішуватися у внутрішнє життя Автокефальної Православної Церкви в Польщі?

Коли Уряд наміряється зайнятися справою Автокефальної Православної Церкви в Польщі та в законний спосіб управильнити відношення тієї Церкви до Польської Держави?

Чи Уряд схоче розпорядити реституцію фактичного і правного стану там, де відібрано православному населенню його церкви або там, де їх збурено чи замкнено, як також там, де виселено православних духовних, зглядно заборонено їм відправляти православні богослуження?

Чи Уряд схоче ґарантувати населенню православного віросповідання свободу сумління і віри, право свобідного визнання тієї віри, право уладжування збірних і публічних богослужень, ведення своїх внутрішніх справ, посідання церков, як також посідання інших дібр — рухомих і нерухомих, конечних для виконування релігійного культу та свобідного ними завідування і розпоряджування?

Варшава, 6 липня 1938 р.

Інтерпелянт: д-р Степан Баран, посол

("Свобода", Львів, 31. VII. 1938, ч. 29)

ІНТЕРПЕЛЯЦІЯ ПОСЛА Д-РА СТЕПАНА БАРАНА ДО ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА

У СПРАВІ
ЗБУРЕННЯ, З ДОРУЧЕННЯ ПОВІТОВИХ СТАРОСТІВ, 107 ПРАВОСЛАВНИХ СВЯТИНЬ ТА СПАЛЕННЯ В ЗЛОЧИННИЙ СПОСІБ ТРЬОХ ПРАВОСЛАВНИХ СВЯТИНЬ БЕЗ ВИЯВЛЕННЯ ПАЛІЇВ, У ЧЕРВНІ Й ЛИПНІ 1938 Р. НА ТЕРИТОРІЇ ЛЮБЛІНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА, ЯК ТАКОЖ У СПРАВІ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ Й КАРАННЯ НА ВІРОСПОВІДНО-РЕЛІГІЙНОМУ ТЛІ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА І ВІРНИХ НА ТЕРЕНІ ТОГО Ж ВОЄВОДСТВА.*

Дня 6 липня 1938 р. я зголосив інтерпеляцію до п. Прем'єра Ради Міністрів у справі теперішнього трагічного положення Автокефальної Православної Церкви, її духовенства і вірних на просторі повітів Люблінського воєводства, заселених православним українським населенням, та в справі дотеперішнього неуреґулювання у формі осібного закону про відношення польської держави до Автокефальної Православної Церкви в Польщі. Ту інтерпеляцію прийняв п. Маршалок Сейму на пленарному засіданні 7 липня 1938 р., а відпис її переслав п. Прем'єрові Ради Міністрів.

Теперішнє трагічне положення Автокефальної Православної Церкви в Польщі, її духовенства і вірних на просторі повітів Люблінського воєводства, з українським православним населенням, зобразив я дуже численними фактами, з поданням часу, місцевостей і осіб, а передовсім там, де це торкалося заміни православних церков на римсько-католицькі костели, і то часто таких, які ніколи унійними не були; замикання, палення та масового бурення православних святинь, з доручення державної адміністраційної влади, з участю державної поліції; вкінці —переслідування православних вірних і православного духовенства на віросповідному підложжі та карання неетатового православного духовенства і виселювання його із займаних дотепер душпастирських місць за відслужування православної богослужби.

Тим часом уже по внесенні згаданої моєї сеймової інтерпеляції положення Автокефальної Православної Церкви, її духовенства і вірних на вищезгаданому терені значно погіршилося, бо вже в останніх днях

до 18 липня 1938 р. зайшли нові численні випадки буренння православних святинь навіть у дуже знаних відпустових місцевостях, де в час відпусту збиралися десятки тисяч православних, як напр. у Турковичах, пов. Грубешів, де по ревіндикації великого мурованого православного монастиря разом з церквою та численними будинками перед кільканадцяти роками, з доручення повітового старости в Грубешеві 16 липня 1938 р., безпосередньо по відпусті, що відбувся 15 липня ц.р., збурено православну каплицю, в якій відслужувано богослужби під час відпусту. В цій каплиці знаходився чудотворний образ, а недалеко чудотворне джерело над річкою Гучвою.

Того самого дня, 16 липня ц.р., в містечку Савин, Холмського повіту, з доручення повітового старости збурено мурована православну церкву, збудовану 1867 р. Була це офіційна філіяльна церква, а її душпастир, о. митрат Ксенофонт Мільков, отримував дотацію в сумі 20 зл. місячно і мав право вести книги цивільного стану та навчати в школі православної релігії. Цього душпастиря усунено і тепер він є сотрудником пароха православної парафії в Сичині на Холмщині. В той спосіб позбавлено тепер православне населення в містечку Савині церкви і душпастиря. Церкву цю збурено незабаром по її направі навесні ц.р., до якої то направи, крім вкладу вірних, спричинилося також і повітове староство в Холмі сумою 300 зл. із державних фондів.

В днях від 4 до 7 липня 1938 р., з доручення Казиміра Вєляновського — повітового старости в Томашеві, збурено православну церкву в містечку Лащів, Томашівського повіту, під особистим наглядом війта Лащівської громади Казиміра Хмєля і в присутності численного відділу державної поліції, озброєної в кріси з настромленими багнетами, під командою коменданта поліційної станиці з Тишівців. Буренння тієї великої дерев'яної церкви, відновленої і відмальованої 1936 р. коштом понад 3000 зл., яка була в доброму стані, провели спроваджені робітники-поляки, яким плачено по 5 зл. за день.

У понеділок 4 липня 1938 р. з'явився рано біля церкви в Лащеві війт Казимір Хмєль у супроводі численного відділу державної поліції з поліційним собакою, разом з робітниками-поляками з довколишніх місцевостей і зараз же приступлено до буренння одинокої православної церкви на цілу широку околицю з кількома тисячами православних вірних. На вид буренння церкви негайно збіглося кількасот людей місцевого українського православного населення. Прибігли малі діти, прийшли і старики над гробом, з'явилася молодь, чоловіки й жінки. Понісся страшний плач і лемент серед зібраних православних. Тоді державна поліція пустила свого пса на малих дітей, а старших почала бити ґумовими палками і кольбами крісів, намагаючися відігнати їх від церкви. Побито тоді багато людей. Поліція утворила кордон довкола церкви і сторожила весь час при буренні церкви, що тривало три дні. Місцеве

українське православне населення було, очевидно, безсильне супроти численного озброєного поліційного відділу і тільки голосним плачем і риданням протестувало проти буріння їхньої церкви. Серед голосно хлипаючих жінок знаходилася теж і місцева 25-літня дівчина, Анастазія Козан, яка серед спазматичного плачу крикнула: "Люди, рятуйте церкву, бо не будемо мати де помолитися". За це забрали її на місцевий постерунок поліції, де комендант постерунку, Мєчислав Матчинський, перед переслуханням побив її ґумовою палкою, при тому словесно зневажаючи її. На постерунок поліції спроваджено теж інших місцевих православних. Лякали їх, що будуть виселені, якщо не змінять віросповідання і не перейдуть на римо-католицизм, та ще й погрожували їм адміністраційними карами.

При православній церкві в Лащеві, яку тепер збурено, був неетатовим душпастирем о. Григорій Павловський, якого удержувало місцеве українське православне населення. З церкви в Лащеві та з релігійних послуг о. Павловського, що виконував свої духовні функції з доручення митрополита у Варшаві, користало українське православне населення з довколишніх сіл — Ратичів, Зимно і Моратин, як також з інших сіл і присілків.

На початку буріння церкви в Лащеві приведено під багнетами поліції о. Павловського, а війт Хмєль зажадав від нього, щоб він виніс із церкви Найсвятіші Дари. В супроводі поліції, озброєної в кріси з наїженими багнетами, ввійшов до церкви о. Павловський. Поліція підійшла до великого вівтаря, а з нею війт Хмєль в капелюсі, якого він за весь час свого перебування в церкві не знімав з голови, намагаючися в той спосіб прилюдно виявити свою погорду для православної релігії. Поліція загрозила о. Павловському, що, коли він не винесе Найсвятіших Дарів, то його негайно поведуть до в'язниці окружного суду в Замості до диспозиції тамтешнього прокуратора. Під цією загрозою о. Павловський виніс із церкви Найсвятіші Дари й антимінс.

Церкву в Лащеві збурено цілковито. Частину матеріялу війт Хмєль продав місцевим і довколишнім полякам, решту відложено і призначено на продаж. Робітники, які бурили церкву, розкопали могилу кол. православного пароха в Лащеві, о. Андрія Каролинського, померлого приблизно перед 40 літами і похованого, звичаєм православних, зараз біля церкви. Його труну розкрили, шукаючи, як оповідають, за золотим хрестом, що мав бути в труні. Не знайшовши цього хреста, робітники засипали розкопаний гріб о. Каролинського, при чому розбили і знищили його кам'яний нагробок. Ані війт, ані поліція не перешкодили тій профанації. Рівночасно зрізано всі дерева, що росли біля церкви, щоб і сліду не було на місці, де цілими віками стояла православна церква. Площу, на якій стояла церква в Лащеві, мають призначити на місце забав для місцевої польської молоді.

В с. Сілець, Холмського повіту, збурено 15 липня 1938 р. дерев'яну місцеву православну церкву, збудовану в 1876 р., отже вже по скасуванні унії. Село це є знане серед православних, як відпустове місце з каплицею св. Анни і, згідно з віруванням православних, чудотворним джерелом, до якого громадно приходили, зрештою, також і католики. Тепер цю каплицю збурено, а дерево з неї вкинено до води.

При буренні православних церков і каплиць вмисне нищено образи святих та інші предмети. В селах Депултичі і Серебрище, Холмського повіту, збурено в липні 1938 р. місцеві православні церкви по їх віднові. При тому забрано з них і вивезено кудись дзвони, недавно куплені у вексельний кредит. Цей борг досі не сплачено і тепер ті, що підписали векселі, мусять їх, очевидно, викупити, не маючи сьогодні ані церкви, ані дзвонів. Таких або подібних картин буренння православних святинь з доручення державної адміністраційної влади можу навести багато десятків. Для скорочення, вичислю лише місцевості, в яких протягом останніх двох місяців, отже, вже в час тривання теперішньої надзвичайної сеймової сесії, збурено 107, як теж спалено у злочинний спосіб, без виявлення паліїв, три православні церкви на терені Люблінського воєводства, а особливо на терені таких повітів:

Повіт Біла Підляська, в місцевостях:

1. Біла Підляська, 2. Константинів, 3. Загорів (церква і п'ять каплиць), 4. Межилісся, 5. Києвець, 6. Кодень, 7. Костомолоти, 8. Заболотів.

Повіт Білгорай, у місцевостях:

1. Біща, 2. Липини, 3. Хмельок, 4. Замх, 5. Обша, 6. Княжпіль.

Повіт Холм, у місцевостях:

1. Поболовичі, 2. Коленчиці, 3. Черніїв, 4. Лещани, 5. Березно, 6. Розтока, 7. Свірже, 8. Серебрище, 9. Кулик, 10. Хутче, 11. Могильниця, 12. Вільховець, 13. Депултичі, 14. Добромисль, 15. Гусинне, 16. Савин, 17. Сілець (церква і дві каплиці), 18. Покровня.

Повіт Грубешів, у місцевостях:

1. Забірці (стара), 2. Забірці (нова), 3. Бусно, 4. Ласків, 5. Верещин, 6. Городло, 7. Лужків, 8. Гребенне, 9. Богородиця, 10. Діяконів, 11. Городок Надбужний, 12. Горощиці, 13. Кулаковичі, 14. Убродовичі, 15. Копилів, 16. Чортовиці, 17. Крилів, 18. Голуб'є, 19. Сліпче, 20. Космів, 21. Чомів, 22. Гусинне, 23. Кобло, 24. Теребінь, 25. Малків, 26. Ярославець, 27. Міняни (спалена), 28. Ощів, 29. Перегоріле, 30. Стрільці, 31. Модринь, 32. Турковичі.

Повіт Томашів, у таких місцевостях:

1. Шароволя, 2. Замлинє, 3. Дубина, 4. Лащів, 5. Новосілки (спалена), 6. Типін, 7. Клятви, 8. Зерники (спалена), 9. Паньків, 10. Юрів, 11. Микулин, 12. Терноватка, 13. Витків, 14. Ходиванці, 15. Нелядва, 16.

Гопків, 17. Моратин, 18. Зимно, 19. Недежів, 20. Полєдів, 21. Пиняни, 22. Ратичів, 23. Посадів, 24. Ляхівці, 25. Радків, 26. Дутрів, 27. Кмічин, 28. Лукошин, 29. Старе Село, 30. Радостів, 31. Жабче, 32. Вакіїв, 33. Наброж, 34. Ріплин, 35. Переорське.

Повіт Володава, у таких місцевостях:

1. Королівка, 2. Головно, 3. Збереже, 4. Угнин, 5. Витично, 6. Луковок,* 7. Колеховичі, 8. Любінь (дім молитви), 9. Голешів, 10. Голя.

Повіт Замостя, у місцевості: Шевня.

З цього списка слідує, що протягом червня й липня 1938 р. збурено в повітах: Більсько-Підляському — 8 церков, крім того 5 каплиць; Білгорайському — 6; Холмському — 18 церков і 2 каплиці; Грубешівському — 31 та спалено в злочинний спосіб одну святиню без виявлення паліїв; Володавському — 10; Замостя — одну святиню.

Між збуреними, з доручення відносних повітових старостів, святинями були теж історичні пам'ятки місцевого будівництва, які належало задержати з уваги на їх історичну архітектурну вартість. Не помогли ніякі інтервенції місцевого православного населення через окремі депутації навіть у міністерських кабінетах, ані окремі з'ясування справи вищою православною владою і міродайними установами.

На ці факти замикання, бурення і палення православних святинь, переслідування, карання і виселювання адміністраційними властями православного духовенства за відправу богослужб, на факти "навертання" на Волині місцевого українського православного населення — звернено увагу уряду на пленарному засіданні сейму 6 липня 1938 р. в промовах українських послів о. Волкова і М. Скрипника, а також у моїй промові, як і в промовах українських сенаторів, Луцького і Маслова, на пленарному засіданні сенату 14 липня 1938 р. при нагоді дебатів у сеймі, зглядно в сенаті, у справі затвердження договору з 20 червня 1938 р. поміж Апостольською Столицею і Польською Річпосполитою в справі земель, костелів та поунійних каплиць, що їх Росія відібрала від Римсько-католицького Костела. Також внесено в тій справі до уряду в перших днях липня 1938 р. два обширні меморіяли і цілий ряд менших меморіялів через окремі депутації місцевого безпосередньо заінтересованого православного населення з території Люблінського воєводства, які то меморіяли окремі депутації доручили Президії Ради Міністрів, міністерству внутрішніх справ і міністерству віросповідань і публічної освіти. Всі ті заходи остались без ніякого наслідку, а депутації ті не були навіть прийняті дотичними пп. міністрами, згл. пп. віцеміністрами.

---

* В 1938 р. село Луковок належало до Холмського повіту.

Збурено, зглядно спалено, цілу низку православних святинь на території Люблінського воєводства й Варшавсько-холмської православної дієцезії, навіть таких, що їх мішана Комісія Порозуміння, зложена з митрополита Діонізія, архієпископа Волинського й Крем'янецького Олексія, архієпископа Поліського й Пинського Олександра та представників уряду, у взаємній згоді призначила для вжиткування з метою виконування релігійних обрядів. Таких узгіднених місцевостей на території Люблінського воєводства, де мали діяти православні парафіяльні або філіяльні церкви, мало бути 112, а саме:

1. Бабичі, 2. Бердище, 3. Берестя, 4. Бужок, 5. Біла Підляська, 6. Білгорай, 7. Біща, 8. Бонча, 9. Бубель, 10. Бусно, 11. Холм, 12. Хмельок, 13. Ходиванці, 14. Чернички, 15. Чесники, 16. Депултичі Руські, 17. Долобичів, 18. Датів, 19. Дрелів, 20. Дубінка, 21. Городиславичі, 22. Гнойно, 23. Грабовець, 24. Голя, 25. Голешів, 26. Головно, 27. Городло, 28. Горостита, 29. Гостинне, 30. Грубешів, 31. Гучинне, 32. Яблошна, 33. Києвець, 34. Кобиляни, 35. Кодень, 36. Колеховичі, 37. Комарів, 38. Конюхи, 39. Королівка, 40. Косинь, 41. Костомолоти, 42. Крупе, 43. Кульно, 44. Кулаковичі, 45. Ліщани, 46. Липини, 47. Любінь, 48. Лащів, 49. Лазиска, 50. Матче, 51. Мазили, 52. Межилісся, 53. М'ягке, 54. Могильниця, 55. Монятичі, 56. Мшана, 57. Наброж, 58. Неледів, 59. Новосілки, 60. Носів, 61. Обша, 62. Отроч, 63.Ощів, 64. Переспа, 65. Плаваничі, 66. Підгірці, 67. Потік Горішний, 68. Потуржин, 69. Перегоріле-Крилів, 70. Переорське, 71. Ріплин, 72. Сагринь, 73. Савин, 74. Серебрище, 75. Селиська, 76. Сільце, 77. Сілець, 78. Славатичі, 79. Стрільці, 80. Стрижів, 81. Сухава, 82. Сичин, 83. Сіра Воля-Терноватка, 84. Шевня, 85. Шлятин, 86. Шостка, 87. Шиховичі, 88. Сліпче, 89. Свірже, 90. Тарногород, 91. Телятин, 92. Тератин, 93. Теребінь, 94. Томашів, 95. Турковичі, 96. Тишівці, 97. Угнин, 98. Угрузк, 99. Вакіїв, 100. Вержин, 101. Витків, 102. Володава, 103. Войславичі, 104. Витично, 105. Заболоття, 106. Замх, 107. Загорово, 108. Замостя, 109. Збереже, 110. Зерники, 111. Жмудь, 112. Жулин.

З порівняння назв місцевостей, де тепер збурено, зглядно спалено, православні церкви, з назвами місцевостей, вичисленими вище, виходить, що цілковитому знищенню підпали в останніх двох місяцях ц.р. також і ті православні святині, які, на підставі згідної ухвали мішаної Комісії Порозуміння з 1937 р., мали бути етатовими парафіяльними або філіяльними церквами.

Зі сторони уряду, польських послів і сенаторів, а також польської преси арґументовано, що ревіндиковані тепер православні святині, які замінено на римсько-католицькі костели чи їх замкнено, а відтак збурено чи спалено, були колись унійними церквами і щойно по скасуванні унії російським урядом перемінено їх насильно 1875 р. на православні церкви. Що воно так не було, що ревіндиковані православні

святині, потім перемінені на римсько-католицькі костели або перероблені на польські школи, чи збурені або в злочинний спосіб спалені, не були побудовані уніятами, виказую з допомогою наступного зіставлення, подаючи при кожній святині дату її побудування, як також і те, що сталося з кожною по відбудові польської держави.

Всі далі вичислені святині є на території Люблінського воєводства:

Назва місцевости:	Рік збудування церкви:	Доля церкви:
1. Буковичі	1896 р.	перемінена на рим.-кат. костел
2. Мшана	1914 р.	" " "
3. Хлопків	1890 р.	" " "
4. Лисів	1881 р.	" " "
5. Корниця	1578 р.	збурена
6. Межилісся	1907 р.	"
7. Кодень, 2 свят. побуд.	1596 р.	перемінені на рим.-кат. костел
8. Загорово	1909 р.	збурена
9. Києвець, 2 свят.	1902-1936 р.	збурені
10. Березівка	1890 р.	перероблена на польську школу
11. Біла Підляська (собор)	1582 р.	перемінена на рим.-кат. костел
12. Біла Підляська	1929 р.	збурена
13. Горбів	1904 р.	перемінена на рим.-кат. костел
14. Воскрениці Великі	1902 р.	" " "
15. Ортель Княжий	1897 р.	" " "
16. Ломази	1889 р.	" " "
17. Шостка	1890 р.	збурена
18. Городок	1914 р.	висвячена на рим.-кат. костел
19. Вогін	1893 р.	" "
20. Радче	1892 р.	" "
21. Пашинка	1894 р.	" "
22. Радин	1882 р.	" "
23. Біща	1911 р.	" "
24. Біща	1930 р.	" "
25. Липини	1936 р.	збурена
26. Майдан Княжий	1905.	"

27. Княжполь	1937 р.	перемінена на рим.-кат. костел
28. Замх	1936 р.	збурена
29. Обша	1937 р.	"
30. Хмельок	1936 р.	"
31. Гусинне	1909 р.	"
32. Вільхівець	1881 р.	"
33. Могильниця	1912 р.	"
34. Седлище	1910 р.	"
35. Холм(собор)	перед 1596 р.	перемінена на рим.-кат. костел
36. Холм (вул. Оболонська)	1908 р.	" "
37. Депултичі	1908 р.	збурена
38. Підгір'я (Спас)	перед 1596 р.	"
39. Черніїв	1912 р.	перемінена на рим.-кат. костел
40. Березно	1914 р.	збурена
41. Сілець	1877 р.	"
42. Тучапи	1877 р.	"
43. Уханє	1883 р.	перемінена на рим.-кат. костел
44. Лещани	1908 р.	збурена
45. Закрівець	1906 р.	"
46. Янів Любл.	1879 р.	"
47. Туробин	1882 р.	"
48. Забірці	1914 р.	"
49. Гдешин	1899 р.	"
50. Горощиці	1913 р.	перемінена на рим.-кат. костел
51. Ощів	1909 р.	збурена
52. Кулаковичі	1884 р.	"
53. Сагринь	1878 р.	"
54. Чортовичі	1908 р.	перемінена на рим.-кат. костел
55. Крилів	1911 р.	збурена
56. Перегоріле	1907 р.	"
57. Голуб'є	1876 р.	"
58. Курманів	1907 р.	"
59. Гусинне	1905 р.	перероблена на польську школу
60. Малків	1907 р.	збурена

61. Модринь	перед 1596 р.	"
62. Ярославець	1596 р.	"
63. Турковичі	1930 р.	"
64. Турковичі	1903 р.	"
65. Ласків	1890 р.	"
66. Неверків	1899 р.	"
67. Горишів Польський	1907 р.	перемінена на рим.-кат. костел
68. Лащів	1878 р.	" "
69. Зерники	1893 р.	збурена
70. Наброж	1907 р.	спалена
71. Кмічин	1892 р.	збурена
72. Ликошин	1908 р.	"
73. Терноватка, дві церкви	1890 р.	"
	1897 р.	перемінена на рим.-кат. костел
74. Терноватка	1930 р.	збурена
75. Лагівці	1906 р.	"
76. Шароволя	1902 р.	"
77. Клятви	1910 р.	"
78. Гонятичі	1896 р.	"
79. Ходиванці	1911 р.	перемінена на рим.-кат. костел
80. Юрів	1895 р.	" "
81. Топільча	1912 р.	збурена
82. Щебрешин	1184 р.	збурена
83. Бортатичі	1886 р.	перемінена на рим.-кат. костел
84. Замостя	1589 р.	збурена
85. Монастирок	1885 р.	спалена
86. Розвадівка	1910 р.	перемінена на рим.-кат. костел
87. Головно	1881 р.	" "
88. Угнин	1911 р.	збурена
89. Колеховичі	1882 р.	"
90. Острів к. Любартова	1890 р.	"
91. Ганськ	1882 р.	"
92. Витично	1930 р.	перемінена на рим.-кат. костел
93. Збереже	1908 р.	збурена
94. Голя	1936 р.	"
95. Любінь	1938 р.	"

Отже, разом 8 православних святинь, які побудовано або перед Берестейською унією 1596 р., або після скасування унії, себто після 1875 р., до яких не може в ніякій мірі відноситися ревіндикація, залеґалізована вищезгаданим договором між Апостольською Столицею і Польською Річпосполитою з 20 червня 1938 р. Між збуреними святинями були найстарші святині — або одні з найстарших — на території польської держави, як церква в Щебрешині з 1184 р., церква в Корниці з 1578 р., собор у Білій Підляській з 1582 р., церква в Замості з 1589 р. і церкви в Холмі (собор), Ярославці й Модрині без докладної дати, однак, у кожному випадку, побудовані перед 1596 роком. Ці, отже, найстарші пам'ятки церковної архітектури збурено в ціпому на доручення державної адміністраційної влади, що є, очевидно, невиджалуваною втратою для історії культури.

З цього виказу слідує, що між збуреними православними святинями було 16 православних святинь, побудованих уже після світової війни, отже, за часів польської влади; зокрема в Більсько-Підляському повіті — чотири: Біла Підляська, Київець, Кодень і Костомолоти; у Білгорайському повіті — шість: Біща, Хмельок, Княжполь, Липини, Обша і Замх; у Грубешівському повіті — три: Бусно, Городло і Теребінь; та, врешті, у Володавському повіті — три: Голя, Любінь і Витично.

Вартість спалених і збурених святинь іде в мільйони злотих.

Для підкреслення теперішнього стану подаю число уніятського населення та уніятських церков 1874 р. в уніятській Холмській дієцезії на основі офіційного шематизму тієї дієцезії за 1875 рік, отож, безпосередньо перед скасуванням унії там же 1875 року. Ця колишня уніятська Холмська дієцезія входить тепер у цілому в склад православної Варшавсько-холмської дієцезії.

ДЕКАНАТИ	Число вірних			Число церков		
	Число уніятів	парафіяльних	філіяльних	Разом	на 1 парафію	на 1 церкву
Білгорайський	21 215	17	3	20	1250	1060
Грубешівський	28 615	31	17	48	920	600
Замойський	15 590	22	6	28	710	560
Красноставський	13 847	21	2	23	660	600
Томашівський	27 174	30	35	65	910	420
Холмський	19 531	26	4	30	750	650
Більський	31 016	30	3	33	1030	940
Володавський	99 429	31	1	32	1270	1230
Константинівський	22 878	22	-	22	1040	1040

Радинський	24 577	16	1	17	1530	1440
Соколівський	5274	10	2	12	530	440
РАЗОМ:	309 146*	256	74	330	970	760

З цього зіставлення виходить, що в час скасування церковної унії 1875 р. в кол. уніятській Холмській дієцезії число уніятів (майже виключно української народности) становило тоді 309 146 душ, а число уніятських церков — 330 (в тому 256 парафіяльних і 74 філіяльні); на одну уніятську церкву припадало 760 душ а на уніятську парафію припадало 970 душ. За часів православ'я від 1875 р. побудовано церкви тільки в дев'ятьох місцевостях, так що православних церков у 1914 р. було приблизно 340.

Тепер на території Люблінського воєводства є 54 православні етатові церкви, при чому православної людности на тому терені було в 1931 р., після офіційного перепису населення, 210 400 душ; в тому коло 20 000 української національности. Загальне число православної людности, при узглядненні природного приросту, виносить тепер біля 230 000 душ, розсіяних на широкому просторі і для яких число 54 етатових парафіяльних і філіяльних церков є абсолютно надто мале, бо на одну етатову православну церкву припадає коло 4260 душ.

Уніятський, згл. греко-католицький обряд у Галичині, який сусідує з Люблінським воєводством, є зовнішньо дуже подібний до православного обряду і має ту саму літургічну старослов'янську мову. У сусідніх з Люблінським воєводством повітах Львівського воєводства, згідно зі статистикою з 1931 р., є в Сокальському повіті 69 260 греко-католиків і 41 парафія по 1700 душ; в Любачівському повіті — 44 696 греко-католиків і 25 парафій по 1780 душ; а в повіті Ярославському — 32 238 душ і 31 парафія по 1680 душ.

Характеристичною ціхою східньої християнської (з'єдиненої і нез'єдиненої) Церкви, у відрізненні від Римсько-католицького Костела в католицьких державах, є те, що на одну парафію і на одного священика припадає відносно мале число вірних. Церков є багато, але найчастіше не є вони великі. Населення хоче мати церкву близько своїх мешкань, бо східній обряд вимагає від своїх вірних частішої і довшої присутности в церкві, так що вірні східньої Церкви беруть жвавішу і більш безпосередню участь у богослужбових відправах, інакше, ніж це є в Римсько-католицькому Костелі, де цієї безпосередньої участи вірних у богослужбових відправах немає такою великою мірою.

---

* У "Свободі" (Львів, 31. 7. 1938) помилково подано кількість уніятів 249 146 душ, а повинно бути 309 146. Цю друкарську помилку тут виправлено. *Ред.*

Наводжу ці обставини в тій цілі, щоб виказати, що не слід було позбавляти православне населення на території Люблінського воєводства святинь в інтересі релігійного культу й уґрунтування релігії, що прецінь теж лежить в інтересах держави.

Тим часом для цього населення з колишніх трьохсот кількадесятьох церков залишено заледве 54; ревіндиковано коло 150, навіть таких, які не були збудовані за часів унії, перемінюючи їх на римсько-католицькі костели, а решту в останніх днях збурено на доручення адміністраційної влади, не звертаючи цілковито уваги на благальні просьби місцевого православного населення, яке слушно вважає збурення своїх святинь великою моральною для себе кривдою, яку воно дуже боляче відчуває, що є зрозуміле для кожної культурної людини без уваги на віросповідання і національність; тим більше зрозуміє це кожна релігійна і глибоко віруюча людина.

Факти масового і плянового збурення православних святинь на території Люблінського воєводства вкрили тяжкою жалобою всіх православних вірних у Польщі, а ту жалобу своїх братів поділяє в цілості українське греко-католицьке населення в Польщі.

Додатково подаю, що 18 і 19 липня 1938 р. збурено ще декілька православних церков і далі ведеться акція буренння, при чому місцеве православне населення часто мусить поносити кошти буренння, які досягають навіть одної тисячі злотих. Досі збурено 112 святинь.

Вичислю ще цілий ряд фактів переслідування і карання православних священиків на релігійно-віросповідній основі. За відправу богослужень і уділення релігійних послуг покарано наступних православних священиків:

I. *Повіт Білгорай,* гривною від 200 до 500 зл.: 1. о. Іван Олійник; 2. о. Петро Зроль; 3. о. Прокіп Вальченко; 4. о. Анатоль Ключ.

II. *Повіт Володава,* гривною по 500 зл.: 1. о. іг. Єфрем Федоренко; 2. о. Євген Охнич; 3. о. Методій Лулякевич; 4. о. Євген Кальчук; 5. о. Володимир Кошовий; 6. о. Василь Вілецький.

III. *Повіт Грубешів:*1. о. Теодор Садко — 300 зл.; 2. о. Яків Авг. Шкварко — 300 зл.; 3. о. Володимир Охаб — 400 зл.; 4. о. Ізидор Захожий — 200 зл.; 5. о. Леонід Пазинський — 500 зл.; 6. о. іг. Атаназій Бокієвич — 300 зл.

IV. *Повіт Томашів:* 1. о. Яків Лесюк — 1200 зл.; 2. о. Іван Жуковський — 2 міс. арешту; 3. о. Гнат Космій — 2 міс. арешту; 4. о. Ярослав Шелінський — 3 міс. арешту; 5. о. Крисович — 1 міс. арешту; 6. о. Константин Якимчук — 4 міс. арешту; 7. о. Семен Демчук — 2 міс. арешту.

Пароха Грубешівської парафії покарано гривною в сумі 400 зл. —за мольбу на спільному цвинтарі, на якому від найдавніших часів аж до



Село Серебрище, 2.7.1944 р. Посередині ген. Михайло Крат.



Група жителів Павлович і Гонятина на руїнах церкви св. Покрови в Павловичах, що її зруйнували поляки 29.8.1929 р.

останньої хвилини без ніяких перепон гребано померлих і відправлювано моління.

Для характеристики пануючих тепер відносин на території повітів, на яких мешкає українське православне населення, подаю поведінку повітового старости в Томашеві, Казиміра Вєляновського, який свідомо принижує гідність і підважує авторитет Голови Православної Церкви в Польщі, митрополита Діонізія, називаючи його саботажником державних законів і розпоряджень адміністраційної влади.

Треба зазначити, що згаданий п. Вєляновський за одинадцять років свого урядування в Томашівському повіті не тільки не зумів злагодити антагонізму католицького населення до православного, а навпаки, він кинув кістку ненависти між населення обох віросповідань та своїм непогамовним гоном до замикання і буреня святинь викликав замішання та хаос у Томашівському повіті, розбудив комунізм та сектярство, які вкінці довели до переведення пацифікації в 1936 році. Про розміри буреня православних святинь під кермою старости Вєляновського в Томашівському повіті свідчить число збурених святинь і домів молитви на терені того повіту.

Підтримуючи в цілості всі свої внески на адресу Уряду, поміщені при кінці моєї цитованої інтерпеляції з 6 липня 1938 р., я запитую:

1. Чи Уряд схоче провірити всі вищеподані мною факти, що відносяться до збурення та спалення православних святинь, вичислених у моїй інтерпеляції, далі — наведені факти покарання православних священиків за відправу богослужень та уділювання релігійних послуг і виселення їх з дотеперішніх місць їхнього замешкання та факт зневаження повітовим старостою Вєляновським у Томашеві Голови Автокефальної Православної Церкви в Польщі, митрополита Діонізія, врешті факти шиканування населення на віросповідно-релігійному підложжі?

2. Чи Уряд схоче притягнути до відповідальности органи державної влади, а передовсім стосовних старостів, які спричинили факти, наведені в моїй інтерпеляції?

3. Чи Уряд готов дати православному населенню та духовенству охорону перед безпідставними репресіями?

4. Чим врешті Уряд виправдає масове бурення православних святинь, що відбувається з доручення державної влади, з якою це робилося метою і чи Уряд схоче винагородити заподіяні шкоди, посталі внаслідок згаданих розпоряджень влади?

Варшава, 21 липня 1938
д-р Степан Баран, посол на сейм

---

* "Свобода", Львів, 31 липня 1938, ч. 29.

ПРОМОВА СЕНАТОРА ОСТАПА ЛУЦЬКОГО

НА ПЛЕНАРНІЙ СЕСІЇ СЕНАТУ ПОЛЬЩІ, 14 ЛИПНЯ 1938 Р., ПІД ЧАС ДЕБАТУВАННЯ УРЯДОВОГО ЗАКОНОПРОЄКТУ ПРО РАТИФІКАЦІЮ ДОГОВОРУ З АПОСТОЛЬСЬКОЮ СТОЛИЦЕЮ У СПРАВІ ПОУНІЯТСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ, ЦЕРКОВ І КАПЛИЦЬ.

Висока Палато! Великий біль і великий смуток охоплює мене у цій хвилині, коли маю промовляти у Високій Палаті у справі, що є на порядку наших нарад в час, коли Висока Палата має затвердити договір з 20 червня ц.р. між Апостольською Столицею і Річпосполитою Польською у справі поуніятських земель, церков та каплиць.

Цей законопроєкт діткнув боляче цілу українську людність на Холмщині і Підляшші, людність, яка від початку християнської культури на Русі аж до кінця XVI ст. належала до Православної Церкви, потім внаслідок історичних випадків перейшла до католицької Уніятської Церкви, врешті коло 1870 і 1875 р., внаслідок безоглядної російської політики, знову перейшла на православне віросповідання, перейшла, очевидна річ, нераз серед болючих хвилювань, відомих вам, панове, бо відбилися вони широким відгомоном у цілій католицькій, а зокрема польській громадськості. Для нашої людности тих земель, що все ж таки зжилися вже з православним віросповіданням, з вірою, яка, підкреслюю це, до шістнадцятого століття була вірою її дідів і прадідів, наслідки цього закону болючі тому, що в її правному переконанні церковна земля належить до вірних, має служити релігійному культові, що його той народ за весь час своєї історії зберігає. Але з формально-юридичного становища наші брати українці православного віросповідання, читаючи чи чуючи, що тепер ті землі, як поуніятські, мають перейти на власність Римсько-католицького Костела, не можуть чейже не бачити факту, що в межах польської держави друга частина українців творить саме ту Уніятську Церкву, яка згідно з правним переконанням нашої людности мала б хіба найбільше, навіть формально-юридичне право до тих дібр, колись дібр Уніятської Церкви. Бо всі знаємо, що Уніятська Церква була правною одиницею, була предметом права, а тепер її майно переходить до католиків, але в кожному разі іншого обряду, до якого поуніятські церкви та їх маєтки ніколи не належали.

КОНСТИТУЦІЯ ЗАБЕЗПЕЧУЄ СВОБОДУ ВІРИ

Ми, українці давньої Галицької Руси — католики, хоч і розуміємо біль наших православних братів, які тепер у багатьох випадках залишаються без церков, без майна тих церков, без змоги відправляти богослуження і виховувати в тому культі свої діти, то все таки ми, як католики з переконання, як люди конструктивної думки, знаючи, що значить для нас Захід і західньохристиянська культура, напевно не належимо до тих, що навіть у тій болючій для нашого народу хвилині, хотіли б у чомунебудь підважити авторитет Апостольської Столиці. Хоча маємо сумніви щодо справедливости цього закону, то все ж біль не понесе нас так далеко, щоб ми при тій нагоді звертались проти авторитету Апостольської Столиці. Але ми не можемо у цій хвилині поминути дуже болючих фактів, які безпосередньо не в'яжуться з наслідками цього закону, але розпалюють болісний фактичний стан, що його цей закон хоче правно утривалити. А правний стан є направду такий, що конституція Річпосполитої, стара і нова, понад усякий сумнів забезпечує всім громадянам свободу відправляти богослуження, виконувати релігійні практики, словом — свободу віри. Також обов'язуючі тимчасові приписи про відношення уряду до Православної Церкви у Польщі постановляють зовсім виразно у ст. 16-ій, що уряд забезпечує вірним, які належать до Православної Церкви в Польщі, згідно зі ст. 111 і 114 конституції з 17 березня 1921 р., свободу відправляти прилюдні богослуження і виконувати релігійні практики. У ст. 18-ій цих приписів сказано: "Уряд дбатиме, щоб наука релігії для учнів православного віросповідання у прилюдних школах була обов'язкова та щоб її викладали матірньою мовою учнів". Стаття 17 каже, що уряд забезпечує православному духовенству в Польщі право користуватися святинями, які йому призначать. А тим часом, що діється? Як сказав п. референт, в роки 1918-1920 на Холмщині і Підляшші наша людність православного віросповідання мала коло 370 православних церков. У тих перших роках відродженої Річпосполитої ця людність втратила з 370 своїх церков коло 320, з цього більш-менш половину перемінили на римсько-католицькі костели, хоча в минулих століттях ці церкви ніколи не були римсько-католицькими або, як були, то в дуже нечисленних випадках. Православні церкви перебудовано на "людові доми", решту замкнено. Залишилося тільки невеличке число церков. Без церков залишилися місцевості, що мають 1000 до 2000 православної людности. Коли православна людність утратила церкви й етатову забезпеку праці своїх душпастирів, у багатьох випадках вона звернулася до зверхників своєї Церкви з проханням, щоб прислали їм священиків, які вже не будуть на державному етаті, але людність буде їх сама утримувати. Православний митрополит у багатьох випадках висилав людям душпастирів, яких

вони домагалися. Вони мешкали в сільських хатах і несли поміч та релігійну потіху людності, яку в чималій мірі внаслідок відібрання церков охоплювала комуністична пропаґанда. Вкінці людність, що власним коштом утримувала духовних, почала будувати доми молитви, в яких відправляли богослуження.

НОВА ХВИЛЯ РЕЛІГІЙНОЇ БОРОТЬБИ

Внаслідок цього в чергових роках хвиля релігійної війни трохи успокоїлася. Але земля, яку "правем і лєвем" відібрали Церкві, стала власністю *не місцевої* церкви, тільки власністю чужої людности, яку спровадили на цю територію. Кожний розуміє, що нема у світі народу, який глибоко не відчув би факту, що з-перед його очей зникають святині, з-перед його очей втікає земля. А коли пригадаємо собі гасло, що тепер обов'язує: "Ані п'яді польської землі українцям!", польської нібито тому, що належала колись до фільварків, які були власністю людей польської національности, то в цьому випадку наш народ мусить дивитися на те, що одночасно земля Церкви українського народу не може дійти до рук вірних того народу і взагалі до рук місцевих людей.

Швидко проминули літа релятивного спокою, бо оце саме цього 1938 року, коли вкінці договір уряду Польської Річпосполитої з Апостольською Столицею мав би якось засклепити старі рани та свіжі загоїти, власне цього року ми є свідками нової, небувалої, направду шаленої хвилі, що принесла на наші землі нову релігійну боротьбу.

Прошу панів! Це — факт, що в теперішньому часі з кіл державної адміністрації та зближених до неї прибудівок пішла аґітація, сильний натиск, щоб у цій решті православних церков, що залишилися на Підляшші та Холмщині і навіть на Волині, відправляти православні богослуження польською мовою. Такі факти я знаю з Томашівського, Білгорайського, Грубешівського та Холмського повітів і знає про них також уряд. Адміністрація примушує етатових і неетатових духовних, щоб вони не виконували душпастирських обов'язків, щоб покидали свої стійки, етатовим відбирають за невиконання таких доручень дотації, а на неетатових накладають грошові кари і карають арештом. Наші діти у прилюдних школах на східніх і північних землях дуже часто не можуть учитися навіть релігії матірньою мовою. За останніх кілька місяців цього року на Холмщині і Підляшші опечатали нових 39 церков і домів молитви. Але це число, розуміється, недокладне, бо цього місяця майже кожного дня дістаємо вістки, що в тій чи іншій місцевості замкнули церкву, що опечатали нові церкви. Але цього всього мало. Там не тільки замикають та опечатують церкви наших православних братів. Більш-менш на 1 липня ц. р. мали ми вже там 33 церкви, які збурено або спалено. Ніколи ще не зловили при цьому чоловіка, що спалив

церкву. Прошу панів, — це не все згідне з правдою, що руйнують, опечатують і палять тільки ті церкви, які російський уряд забрав уніятам і які тільки тому стали православними. Ні! Замикають, запечатують, руйнують і палять на тому терені також такі православні церкви, які збудовано після 1875 р., навіть у 1911 р. Замикають доми молитви, які збудовано і в яких відправляють богослуження вже тепер у Польщі.

КАРИ ЗА ВІДПРАВУ БОГОСЛУЖЕНЬ

Так само, ясна річ, я мушу мати поважні застереження щодо завваги п. референта кн. Радзівіла, що майно Уніятської, тепер Православної Церкви постало "тільки" чи хоч би "переважно" з дотацій католиків римсько-католицького обряду. Бо всі ми знаємо, що в цьому церковному майні є переважно інша земля.

За відправу богослужень та виконування релігійних требів карають духовних, що там працюють, всякими адміністраційними карами. Я міг би навести імена й прізвища. У Білгорайському повіті маю записаних чотирьох священиків, яких кожного покарали гривною від 200-500 зл. за те, що відправляли богослуження. У Володавському повіті наложили на 6 священиків гривни по 500 зл., у Грубешівському повіті наложили на 8 священиків кару від 300 до 500 зл. Найгостріші кари обов'язують у Томашівському повіті; там карають священиків, нпр. о. Лесюка, гривною 1200 зл. Для інших є арешти.

Сьогоднішні часописи приносять нам вістки про те, як то державна поліція відвозить, цим разом до монастиря, одного священика за одним як "арештованих". Поліція віддає їх ігуменові, як людей, що мають відбути кару.

Як ці справи йдуть день за днем, наведу тільки для прикладу:

В ОДНОМУ ПОВІТІ...

В одному тільки Томашівському повіті 2 травня ц. р. в с. Терноватці опечатали дім молитви, священикові вибили вікна і з доручення старости видалили з Терноватки. Крім цього покарали його двомісячним арештом. У с. Панькові розібрали церкву з доручення старости, а розбірки пильнували: волосний війт та комендант постерунку в Терноватці. Сталося це 22 червня. В с. Корчині опечатали церкву 24 квітня; з доручення старости мають її розібрати або, може, вже розібрали. В с. Неледів розібрали церкву 27 червня. В с. Гопки розібрали церкву 27 червня. В с. Моратин 27 червня розібрали церкву, арештували 20 жінок і чотирьох мужчин, дошкульно їх побили і поранили, внаслідок чого треба їх примістити у шпиталі. В с. Зимно розібрали церкву 27 червня. В с. Стенятин опечатали церкву 20 червня. В с. Юрів 25 квітня спалено

каплицю, а церкву в тім же селі розібрано 23 червня. В с. Ходиванці опечатано каплицю 20 квітня, священика засуджено на три місяці арешту і виселено зі села. В селах Недежів, Підлядів, Пеніни і Ратичів розібрали церкви 27 червня ц. р. У с. Зерники спалили церкву 30 червня. Священика арештували і віддали до суду за відправу богослужения. В с. Підсадків розібрано церкву ще 1937 р., а з її матеріялу побудовано школу. Староста Вєляновський наказав розібрати каплицю-трупарню на місцевому цвинтарі. В с. Ляхівці розібрано церкву 28 червня. В с. Ратків розібрано церкву 28 червня. В с. Дутрів розібрано церкву 25 червня. В селах Кмічин, Ликошин і Старе Село розібрано церкви 25 червня.

Це, панове, лише один повіт. Люди днями і ночами не сплять, лише моляться. На площах біля замкнених церков клячать цілі села і не дають доступу поліції, щоб не взяла хреста на знак, що уже хтось інший забрав цей маєток, в даному випадку Римсько-католицька Церква. Все це мусить засмутити й охопити жахом кожного християнина і — я не трачу надії — теж кожного зрілого громадянина Польщі.

РЕВІНДИКАЦІЙНА АКЦІЯ

Але, на жаль, це діється не лише на Холмщині і на Підляшші. Адже подібну акцію, хоч без нищення і палення церков, ведеться теж на Волині. Там почалася саме тепер т. зв. ревіндикаційна акція. Старшини К.О.П. (Корпус охорони пограниччя) видають листи з дорученням, що ще цього року 3500 православних мусять перейти на католицизм. І така акція волинського воєводи довела до того, що новий волинський воєвода не урядує на Волині. Але, як слушно потішає своїх читачів часопис "Слово Народове", неприсутністю воєводи нема чого журитися і воєвода може часто перебувати у Варшаві, бо політику на Волині вже веде військо. Нині я прочитав в іншому часописі, на жаль церковному, вістку про те, як то "гарно" виглядало свято Божого Тіла у волинській місцевості Старий Вишнівець. Пишуть там таке: "Наша римсько-католицька церква була дотепер порожня, а того дня вона була повна, бо прийшло населення раніше православне, прийшло і плакало."

Було б, може, важко зорієнтуватися, чи це був плач радости повороту на лоно давньої Церкви своїх батьків і дідів, чи це був крик жалю, а може плач розпуки. Газетка висвітлює це в кількох рядках далі і каже: "Ну, справді, ця акція К.О.П. не відбувається без сліз і протестів, але польська думка і культура мусять перемогти. Чортівське тавро зникло."

Так пише газета з далекої Волині. Отже, це вже система. В нас, у Галичині, робиться дещо інакше. Там є лемківська і смішна гуцульська акції, там нашу шляхту, замість радіти тим, що вона є в українській гро-

мадськості та остаточно дбати про те, щоб вона стала основою якогось більшого сантименту до Польщі, замість її берегти між українцями, намагаються відірвати її від нашого народу до польського грішми, покликом до найнижчих інстинктів людини та з допомогою цілого апарату, зложеного з воєводів, старостів, поліцаїв і "добровільних" поліцаїв.

ТАКА ПОЛІТИКА НЕБЕЗПЕЧНА!

Панове, це все викликує в нашому народі, католицькому і православному, почуття великого огірчення. Такі речі ніколи не проходять без наслідків. Наші народи мають уже великий досвід ще з XVII століття, до чого така політика доводить. Ми, українці, зробили все можливе, щоб довести до порозуміння між нашими народами саме тепер, у цьому історичному часі. Ми зробили все можливе, щоб Москва вже ніколи не мала претексту втручатися в наші справи, як "оборонець" дисидентів, як "оборонець" Православної Церкви, як "визвольник" слов'янських народів. А тепер нема українського дому, православного чи католицького, нема української родини, де жінки і діти не дрижали би з обурення, читаючи часописи з вістками про ці шалені факти (Голос із залі: "Перебільшення"). Пане генерале Зарицький, я людина зріла, знаю, яке обурення панує в нашому народі і знаю, що ані нам, ані нікому іншому не вільно з цим не рахуватися.

Панове! Я тут не хочу нікого дражнити, але справа вимагає великого спокою та поміркування. У цих умовах ми *не* можемо віддати наших голосів за пропонований нам закон; але це не буде протест проти постанови Апостольської Столиці. Нашим голосуванням ми протестуємо лише проти болючих фактів, які тепер трапляються майже щодня, зокрема на Холмщині і на Підляшші. Протестуємо — і хочемо зберегти якнайбільший спокій у нашому народі, бо знаємо, що політика не є справою нервів і сантименту. Ми вже раз боляче потерпіли за такі наслідки польської політики і напевно не хотіли б ще раз дійти до таких наслідків, але апелюємо до вас, панове, щоб ви, може, не в цій залі, але серед вашого народу і уряду промовили і звернули увагу кому треба, що так далі не може бути. Наш народ не може зрозуміти того, що за дводенне спізнення в біленні плотів староста може втратити свою посаду, а за те все, про що я говорив, немає кари. Остерігаємо, що така політика добра для Росії, але небезпечна для польської держави і для обох наших народів. (Оплески на українських лавах сенату.)

("Свобода", Львів, 31.VII.1938)

Соня Дорожинська-Теслюк

ЗРУЙНУВАЛИ ОСТАННЮ ЦЕРКВУ

Роки 1937-38 для наших братів православних українців були трагічні. Польська державна адміністрація дала наказ усім староствам на Холмщині зруйнувати всі українські православні церкви на терені Холмщини. До нас, в Угнові, приходили тривожні вістки, що польська поліція і "стшельци" по-вандальськи руйнують українські церкви. В короткому часі всі церкви були вже зруйновані, але залишилася ще однаєдина церковця на полі, що його подарував один господар в Туркевичах. Стара то була церковця, пам'ятала наїзди татар. Там висіла ікона Матері Божої Чудотворної. Народній переказ подає, як один татарин під час нападу вдарив шаблею по лиці ікони Матері Божої і з рани потекла кров. Про це чудо говорили по всій околиці. Там відбувалися відпусти, люди з'їжджалися з усіх усюдів широкої Холмщини, молилися перед іконою, прохаючи Пречисту кращої долі для себе і для України.

Вісім осіб з Угнова вирішили також поїхати до Туркович на відпуст та по дорозі побачити, як там по селах в руїнах лежать Божі храми. Народня приказка каже: "Як очі не бачать, то й серце не болить". З ними їхала дружина о. Олександра Трешневського, учитель Калужняцький, дружина д-ра І. Козака, мґр. Іван Скрипчук з дружиною, їх донечка Віра і я з донькою Наталею. Їхали вузькоторівкою до Лащева і там заночували в моїх знайомих. Господар поляк, а його дружина українка, православна, мали донечку. Получення до Туркович ми мали аж на другий день вранці.

Господарі були дуже гостинні і сердечно нас приймали. На розмові проходив вечірній час. Господар згадав про зруйновану церкву в Лащеві й обіцяв нам показати руїни. Свідомість вандалізму ввела нас у сумний настрій. Господар помітив це і взяв до рук мандоліну та заспівав із своєю донечкою українську пісню. До сьогодні пам'ятаю слова пісні:

На Україні висока могила,
На могилі червона калина,
На калині чорний ворон кряче,
На могилі дівчинонька плаче... і т.д.

Пізно вночі пішли ми спати в запашне свіже сіно.

Другого дня вранці, як було сказано, господар повів нас на руїни церкви. Ми побачили жахливу картину руїн, що її важко описати. Серце щеміло, а біль і жаль гнітили душу. Панувала мовчанка, як на похороні. Тільки очі спостерігали, як валялися в руїнах святі образи, хрести, корогви, а збоку лежала розбита домовина якогось священика, що був похований у гробниці. Із щілин домовини видніла чорна ряса ще в доброму стані, мабуть, недавно був похований. Макабричний вид цей важко описати. Христос розп'ятий в руїнах... Чи не той самий Христос, що в муках віддав Своє життя за все людство, за правду і не тільки за один народ, але за спасіння всього людства.

Чи цей хрест з руїн святині забрав хтось і несе його на прославу своєї віри й народу? Чи, може, залишився на звалищах на ганьбу тодішнього уряду? Як довго валялася розбита домовина, не знаємо. Ми попрощалися з нашими, подякували за щиру й милу гостину і від'їхали вузькоторівкою до Туркович.

Там біля церкви було багато народу, на дворі сповідали багато священиків, які з'їхались з усієї околиці, наче прочували своїм серцем, що це може бути остання послуга вірним у цій малій церковці, що зуміла перестояти татарські напади.

Наша група пропхалася до середини маленької церковці, яка скидалася радше на каплицю, ніж на церкву. Ми молилися перед чудотворною іконою Матері Божої, просили Божої ласки для наших братів і сестер православних і всього українського народу.

Недалеко церковці був парк і палата якогось вельможі, що стояли пусткою, тільки крізь вікна в пивниці було видно домовини, малі й великі, які лежали на мармурових постументах. Недалеко від цього парку ми побачили гурт людей, які розмовляли із священиком. Ми підійшли до гурту. Якась жінка крізь сльози говорила: "Батюшка, а хто нас відправить у далеку дорогу, як вас не буде?" Люди жалілися, плакали і ми теж прослезилися.

Після того всі прочани згуртувалися біля церкви і почалася Служба Божа, що її відправляли всі священики. Майже всі вірні приймали Святе Причастя.

Після Служби Божої зформувався похід над річку, де в усі часи на Йордан святили воду. Над річкою стояв мурований дім — монастир для православних монахів. Поляки тих українських монахів прогнали, а монастир передали польським монахам. В поході за нашою групою ішли якісь дві жінки, одна другій каже: "Ляхи хочуть, щоб я пішла до костела. Я нікуди не піду і до костела не піду".

Сумно мені стало на серці, бо чи можна силою вирвати комусь любов до своєї прадідної віри й народу?

Після освячення води похід вертався до церковці. Приблизно в

половині дороги зробилось замішання, біжать малі хлопці з криком, що приїхали авта від старости валити церкву. Всі чоловіки вириваються з походу і біжать з погрозами, що сокирами їхні голови повалять, як тільки вони посміють рушити церкву.

Похід посувався далі в сторону церкви. Авта ще стояли, але урядові вандали, побачивши таку масу людей, побоялися валити церкву. Але в пізнішому часі таки зруйнували останню церковцю в Турковичах. Важко повірити, щоб цей вандалізм і святотатство могли робити польські християни-католики.

Скільки то років минуло від тієї пам'ятної хвилини, коли я молилася перед чудотворним образом Матері Божої в Турковичах, а ще й тепер думка не дає мені спокою: — Що сталося з чудотворним образом Матері Божої? Чи, може, хтось з вірних заховав і охоронив його перед мечем уже не татарським, чи, може, він у звалищах пропав? Може хтось з Туркович живе на чужині; варто, щоб відгукнувся і доповнив мій спомин.

В мене пам'ять і любов до чудотворної ікони не згасають і це так у кожного, хто тільки раз у житті цей образ бачив. Час і віддаль теж не затерли в моїй пам'яті дороги до Туркович на відпуст.

Америка, ч. 63, 1982.

Інж. Іван Фур

ГРУБЕШІВЩИНА ПІД ЧАС НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ, 1939-1944

Повіт Грубешів (Холмщина) в той час був одним з найбільших у Генеральній Губернії. Його східня границя на півночі починалася кілька кілометрів вище міста Дубенки і тягнулася рікою Бугом аж до Кристинополя, від якого починалася південна границя, що проходила річкою Солокією через містечка Белз — Угнів і тут переходила в суху границю. На заході він межував з повітами Томашів, Замостя і Красностав, а на півночі — з повітом Холм.

Поверхня повіту виносила коло дві тисячі кв. кілометрів. Повіт був поділений на 20 волостей та нараховував 380 самостійних громад і, згідно з тодішньою статистикою, на його терені жило 186 тисяч людей: 101 125 українців (54.4%), 73 192 поляків (39.3%), 11 100 жидів (5.9%) і 583 інших (0.4%). Південна частина повіту — це галицький терен, який тягнеться понад річкою Солокією, а на сході вздовж ріки Буг і обнімає п'ять волостей, які прилучено до повіту Грубешів по німецько-польській війні 1939 року.

Повіт у цілому хліборобський. У збіжжевому сезоні 1940-41 німецька адміністрація витягнула з повіту 31 505 тонн хлібного збіжжя, 2839 тонн ячменю, 3484 тонн вівса; зібрано й експортовано сім мільйонів штук яєць, 600 тисяч кг масла, велику кількість картоплі, цукрових буряків, насіння олійних і стручкових культур та меду. Майже 60% своєї орної площі повіт засівав пшеницею, а тільки на 40% площі вирощував інші сільсько-господарські продукти, як овес, ячмінь, картопля, фуражні рослини тощо.

Місто Грубешів перед другою світовою війною нараховувало 16 тисяч мешканців, а в тому тільки 11% українців, решта жиди і поляки. Повіт мав ще малі містечка: Белз, Кристинопіль і Варяж на галицькому терені та Крилів, Городло, Грабовець, Дубенка й Уханє — на холмському.

В селах повіту мешкали в більшості українці, а на колоніях поляки-колоністи, яких польський уряд оселяв на конфіскованих українських

церковних або на розпарцельованих землях дідичів. Колоністів спроваджував уряд зі заходу; був це досить свідомий польський елемент, яким колонізували українські землі. Працювали серед них різні товариства — "Кулко Рольніче", "Сьвєтліца", "Пшиспособєнє Войскове", "Звйонзек Патріотуф Кресових" і інші.

Польська адміністрація переслідувала організоване українське життя, замикала відділи Т-ва "Рідна Хата", закривала і руйнувала церкви, не дозволяла творити українське шкільництво і декретом з 9 листопада 1934 р. підпорядкувала всі українські кооперативи польським торговельним і ревізійним союзам.

З матеріялу розвалених українських православних церков будовано навіть "виходки" (нпр. у лісничівці біля Потуржина) і школи для колоністів (село Голуб'є). Тому не диво, що по розвалі Польщі холмщаки ожили і стали чимшвидше організувати своє рідне культурне й господарське життя; організовано рідні школи, кооперативи, ревіндиковано церкви і з того приводу відбувалися свята, збори, імпрези і бенкети. Я брав активну участь у тому підйомі українського духа і в тій відданій праці автохтона-холмщака. (В тому культурно-освітньому і господарсько-економічному відродженні Холмщини допомагало також багато галичан, які втекли туди від совєтського "визволення" 1939 року). Приємно було бачити, як на таких святкових зборах чи бенкетах зібраний народ разом зі своїми священиками щиро з вдячністю згадував великого митрополита Андрея, тепер Слугу Божого, співав йому "Многая літа" за його мужню оборону Української Православної Церкви перед шовіністичною і брутальною політикою польського уряду.

Поляки, приголомшені війною і втратою державности, спочатку сиділи тихо, але чимдалі вони почали підносити голови, з ворогів до німців вони почали ставати їхніми приятелями, підкуплювали різними хабарями, впихалися до урядових установ, у яких робили свою роботу і головно робили різні вигадані доноси на українців. Кримінальна поліція до кінця 1942 року була обсаджена виключно поляками, а очолював її звичайно "фольксдойч" також польського походження. Бюро праці цілий час було в польських руках, охороняло поляків перед вивозом на роботу до Німеччини, а щоб виконати наложені континґенти, то "організувало" їх з-поміж української молоді.

Провокація й доноси поляків на українців були часті і звичайно злобні; вистачало тільки сказати німцям, що хтось був "комуністом" перед війною, щоб його запроторити до концентраційного табору або фізично ліквідувати.

Оборону українського населення перед польською провокацією і доносами, німецькою тупістю і брутальністю вів Український Допомоговий Комітет (УДК), який одинокий був визнаний німецькою окупаційною владою на цьому терені. Вже в жовтні 1939 р. українці органі-

зували в Грубешеві Повітовий Український Комітет, що його очолював д-р Осип Колодницький. Його завданням було координувати й організувати культурно-освітнє й господарське життя в повіті. Коли нормалізувалося життя і німецька цивільна влада перебрала адміністрацію, українцям у Генеральній Губернії дозволено створити Український Центральний Комітет (УЦК) з осідком у Кракові, а в повітах дозволено на Українські Допомогові Комітети (УДК), підпорядковані тій централі. В Грубешеві Повітовий Український Комітет переорганізовано на УДК і його очолив Микола Багринівський, адвокат з Рівного, як голова, а далі, д-р Осип Галущак — заст. голови, адвокат з Яворова, інж. Олександер Теребус — секретар, мґр. Володимир Оренчук — помічник секретаря, Микола Самохваленко — шкільництво, о. декан Григорій Метюк — церковні справи (теперішній митрополит, первоієрарх УГП-Церкви в Канаді), Петро Кислий — мешканевий референт, О. Іванина —перекладач на німецьку мову, Іван Фур — скарбник, Сильвестер Мілянський — харчівня, та Осипа Дубенська — друкарка.

Старостою в Грубешеві був німець Франке — великий хабарник, що оточився поляками, які носили йому всякі "дарунки". Німецька влада згодом арештувала його за надужиття й хабарництво і вислала на східній фронт, а його місце зайняв військовик, безпартійний гавптман Буссе, більш об'єктивний і доступний.

На постійні домагання УДК в 1942 році польську поліцію замінила українська поліція, а це вже мало великий корисний вплив на діяльність українців як у самому Грубешеві, так і в повіті.

Після усталення німецько-совєтського кордону 1939 р. в Грубешеві, вже з грудня почавши, діяла совєтська переселенча комісія, яка організувала і вела пропаґанду серед селян за виїзд до Совєтського Союзу. Незважаючи на протидію, яку вели свідомі українці, в 1940 році з Грубешівського повіту таки виїхало на схід коло три тисячі осіб, збаламучених совєтською місією. Це явище і виїзд не були масові. Із с. Василів, Потуржинської волости, виїхало поверх 50% мешканців, а спричинилася до того обставина: з цього села була родом жінка Микити Хрущова, яка ще перед усталенням німецько-совєтського кордону в 1939 році відвідала своє родинне село. Її особиста пропаґанда, зглядно її кар'єра, так подіяла на село, що більшість мешканців вирішила виїхати до "раю". Розказували селяни з Василіва, що батьки тієї жінки ще в першій світовій війні виїхали зі села разом з відступаючою російською армією, там залишилися жити і їхня доня зробила таку кар'єру, що вийшла заміж за Микиту Хрущова.

Та вже по кількох місяцях проживання під совєтською системою ті збаламучені селяни тайком вертались голі й босі назад, ночами переходили кордон, але багато з них не могли перейняти своїх, колись

гарних, господарств, бо їх передано вже іншим або продано і доми розібрано.

Шкільний інспектор, німець М. Фрідріх, був великий приятель поляків, знав польську мову, дуже вороже ставився до українського шкільництва і його потреб. Його помічником, інспектором польських народніх шкіл, а на початках і українських, був поляк Ґреґер — великий шовініст, ендек. Щойно після довгих заходів українцям вдалося виєднати дозвіл на українського інспектора для своїх шкіл і ним спочатку був учитель Микола Хрущ, пізніше — учитель Антін Рудиш, а по його відході — П. Яворський. Повноваження українського інспектора були обмежені, він не мав повної автономії у виконуванні своїх обов'язків і мусів виконувати доручення "шульрата".

В тих волостях, де війтами були поляки, вони часто відмовляли українським школам взимі опалу, школи мусіли бути замкнені часом цілу зиму. Також часте займання шкільних будинків для військових цілей, деколи тільки для маґазинування зібраного континґенту збіжжя, брак навчальних шкільних підручників, заборона навчати дітей історії й географії рідного краю, це ті труднощі і перешкоди, всупереч яким приходилося вести научну і виховну працю українським учителям у тодішній час. Все таки українці поборювали всякі перешкоди, молодь масово горнулася до шкіл, бажала вчитися рідною мовою і це зобов'язувало та примушувало провід УДК виєднувати дозвіл у німецької влади та організувати різні види українських шкіл.

В Грубешеві працювала чотириклясова українська народня школа, дворічна Коедукаційна Торговельна Школа (директор Петро Козлюк) і трирічна Жіноча Кравецька Школа (директор — спершу М. Ставнича, а пізніше Анна Гнатюк); від вересня 1941 року тут працювала Учительська Семінарія (директор — Петро Кривоносюк). Участь молоді у всіх школах була чисельна, незважаючи на те, що "шульрат" старався обмежувати число учнів. УДК, а зокрема його шкільний референт, Микола Самохваленко, вкладав багато праці в організацію і розбудову українського шкільництва. Незаможним учням уділяв стипендії та заохочував батьків посилати дітей до рідних шкіл. В той час у Белзі діяла Торговельно-кравецька Школа під проводом учителя Антона Демчука і Головінської, а в Кристинополі Сестри Василіянки вели Школу Сільських Господинь. В повіті успішно працювали чотири Школи Сільського Господарства, але через брак фахових сил, інженерів-аґрономів, дальша їхня організація була неможлива. Референтом при УДК для дитячих садків був д-р Фотій Мелешко. Він розвинув жваву організаційну діяльність по селах у повіті, тому вже в 1942 р. там діяло приблизно 100 дитячих садків. На галицькому терені в той час було 40 садків і 8 постійних "захоронок", що їх вели Сестри Служебниці, під опікою делеґатури УДК в Белзі. Для підготовки перших садівничок УДК організував два

підготовчі курси в Грубешеві, потім цей вишкіл вела Учительська Семінарія. Повна стилендія для незаможної молоді була 200 зл., півстипендії — 100 зл., а були й нижчі стипендії, що їх уділював УДК.

Щоб чимшвидше підготувати працівників для кооперації й культурно-освітніх товариств, для волостей і громад, організовано короткореченцеві курси в повітовому маштабі або по волостях і поодиноких громадах. Організаційний відділ при Повітовому Союзі Кооператив "Пробоєм" у своїх поїздках по районі дуже часто провадив дводенні чи триденні курси для кооперативних працівників, книговодів, справників, касирів, продавців, часто збираючи їх по кілька з довколишніх сіл. В с. Черничені біля Грубешева, в місцевій школі, організовано Кооперативно-освітній курс, що тривав від 6 до 20 червня 1940 року, на який зголосилося й успішно закінчило 35 слухачів — дівчат і хлопців. Завданням того курсу було підготовити "пробоєвиків", що мали організувати культурно-освітню й господарську працю в поодиноких селах, головно в тих, які мали більше польського населення, а місцеві організації належали до польських центральних установ. Управителем курсу був місцевий учитель Теодозій Гарасимюк.

Дирекція ПСК "Пробоєм" була свідома того, що кооперативна праця, як у Союзі, так у районі, може успішно розвиватися тоді, коли будуть підготовані працівники, тому вирішила організувати Однорічний кооперативно-господарський курс у Грубешеві. Організування цього курсу доручено дир. Іванові Фурові: щоб він виготовив програму курсу, підшукав прелеґентів і приміщення, оформив заклик до молоді, приготовив прелімінар бюджету і встановив стипендії для незаможних курсантів.

Виготовлену програму вислано 3 листопада 1940 р. до УЦК в Кракові для апробати й евентуального доповнення, а вже 20 листопада ми дістали відповідь, що предложений плян Однорічного Курсу добрий, а весь почин похвальний і дотепер — одинокий. Приміщення для курсу ми дістали в українській державній Торговельній Школі в Грубешеві, директором якої був Петро Козлюк. Лекції на курсі відбувалися в пополудневих годинах. Управителем курсу призначено вчителя Антона Богуна. Навчання проходило у двох відділах, рівень навчання в обох був однаковий. Курс відкрито 2 грудня 1940 року молебнем, що його відправив о. Григорій Метюк. Незважаючи на всілякі труднощі й перешкоди, навчання на курсі відбувалося нормально, згідно з програмою, від 2 грудня 1940 до 20 червня 1941 року. Всіх курсантів було 50 — молодь Грубешівського повіту в віці від 16 до 30 років життя. Дівчат було 22, а хлопців 28.

Після іспитів та успішного закінчення курсу Повітовий Союз Кооператив "Пробоєм" прийняв на працю 9 дівчат і 14 хлопців, решта випускників отримала працю у волостях, кооперативах поодиноких сіл та

інших установах. Попит на фахово вишколених працівників був великий і їх завжди було мало. Кошти курсу виносили 5624 зл. Їх покрито з оплат за науку й дотаціями ПСК "Пробоєм" і УДК. Незаможні курсанти були звільнені від оплати.

Програма Курсу

предмет	*відділ А год.*	*відділ Б год.*	*викладач*
1. Наука про кооперацію	3	3	мґр. Іван Костюк
2. Організація кооператив	4	4	інж. Іван Фур інж. Михайло Караман
3. Книговодство	4	4	Володимир Клебан Степан Бриндзей
4. Купецька аритметика	3	3	Петро Козлюк
5. Товарознавство	2	2	інж. Володимир Зубаль
6. Кооперативне право	1	1	мґр. Степан Батурин
7. Адміністраційне право	1	1	д-р Ярослав Гриневич
8. Господарська географія	2	2	дир. Африкан Хрущ Микола Самохваленко
9. Кореспонденція	1	1	Степан Дєдик
10. Писання на машині	2	2	інж. Володимир Зубаль
11. Релігія	1	1	о. Григорій Метюк
12. Українська мова	3	3	Софія Богун
13. Німецька мова	2	2	Володимир Саварин
14. Відомості про український народ	2	2	Теодозій Гарасимюк
15. Спів	1	1	Микола Самохваленко
16. Спорт — Руханка	1	1	інж. Ірина Кашубинська Ярослав Петрик

Спортовим референтом при УДК був сотник Романченко. Він організував спортові товариства, в яких провадив різні роди спорту, організував курси українознавства для молоді, спортові імпрези і різні свята для молоді, що в більшості відбувалися в Грубешеві.

У с. Вербковичах німецька влада вивласнила місцевий фільварок і в ньому створено табір примусової праці, на яку попадалися селяни за різні "провини" і "проступки" проти окупаційних розпоряджень. Цим фільварком — табором примусової праці завідував німець "Крайсляндвірт" Кепп, а з його доручення ним управляли фольксдойчі, вчорашні поляки. Вони сильно знущалися над цими нещасними людьми, головно українцями, які в більшості попалися туди внаслідок брехливих доносів.

Кару призначувала німецька адміністрація; тривання кар було різне — від одного місяця до року, а часом і довше.

Німці, запаморочені своїми успіхами на фронтах, вже в 1942 році підготовляли реалізацію програми Гітлера, що мала на меті колонізувати українські землі німецьким населенням. "Оберґруппенфюрер" Ґльобошнік, головний шеф есесівських і ґештапівських відділів люблінського дистрикту, під кінець 1942 р. покликав до дії Переселенчу Комісію ("Умзідлюнґштаб"), яка дістала доручення виселити із Замойського повіту місцеве населення: польське — на захід, а українське — до Грубешівського повіту. Повіт Замостя призначено для фольксдойчів — сербських, бесарабських, польських і інших. Згодом цей повіт мав називатися "Гіммлерсґебіт". Щоб зробити місце для українців у Грубешівському повіті, поляків звідтіль запляновано виселити на захід.

Вже в листопаді 1942 року почали переселювати українців із Замойського повіту і в цілому переселено 1327 родин (7087 осіб). Переселенці мали право забирати з собою все рухоме майно,крім господарського знаряддя і живого інвентаря (корови, свині, кури тощо). Фольксдойчі використовували таке розпорядження і часто озброєні нападали на транспорти, випрягали коней і грабували майно переселенців. Опіку над цими переселенцями передано УДК і їх приміщено в Молодятицькій, Вербковицькій і Монятицькій волостях. Польське населення з Грубешівського повіту німці почали виселювати на захід вже в січні 1943 р. і тоді виселили поголовно всіх поляків з Уханя, Розкошівки та Волі Уханської, а на їхні місця поселили ті українські родини, що їх виселили з Замойського повіту. Переселення поляків тривало до кінця березня 1943 року і їх виселено з таких волостей: Грабовець, Уханє, Білополе і, частинно, з М'ягкого і Дубенки.

Ця німецька переселенча програма і паралельна заява совєтського комісаря Гречухи по радіо, що Україна не зрезиґнує з теренів Холмщини, Лемківщини і Ярославщини, мали великий вплив на польські боївки, які вирішили цей терен перетворити в пустку. Вони видали наказ усім полякам виїхати на захід. З деяких волостей поляки виїхали на захід лише поодиноко, нпр. з Молодятич, Вербкович, Городла і Монятич; з інших волостей виїхали майже всі, головно колоністи, які часто самі палили свої господарські забудовання. Дальшою акцією польських боївок було цілковите нищення українських сіл і мордування українського населення, щоб залишився пустир.

Таким чином 19 березня 1943 року замордовано голову УДК в Грубешеві, д-ра Миколу Струтинського, 21 березня того ж року полковника Якова Войнаровського — референта молоді при УДК. Войнаровського замордовано в селі Пересоловичах, у школі, де мешкала його дружина, яку він саме тоді відвідав. Ті самі "герої" — польські боївкарі — вночі

22 березня 1943 року напали на хутір (біля с. Тріщан) свідомого українського селянина, Івана Богуна: вони вбили його самого і його сина Івана. Подібно замордували вісім віятів у таких волостях: Молодятичі — Євграфа Яроша, Вербковичі — Михайла Приступу, Грабовець — Григорія Низькошапку, Белз — М. Васька, Уханє — Мирона Шиховича, Потуржин — сотника Бориса, Модринь — Митрофана Шнайдера, і посадника м. Грубешева — Михайла Павлюка. Польські банди замордували також кількох солтисів, учителів, священиків, урядовців волостей та 29 мужів довір'я УДК.

Польські банди обступали село вночі, запалювали його запальними кулями з усіх сторін і тоді вбивали всіх, хто не сховався. Ось так 9 березня 1944 р., о 4-ій год. після полудня, оточили село М'ягке, спалили 160 господарств і замордували 54 особи, а о 2-ій год. ночі напали на Сагринь, спалили 250 господарств і вбили 245 осіб; в той сам час напали на село Турковичі, спалили 220 господарств і замордували 17 осіб. В Сагрині була українська допоміжна поліція, тому туди під ніч переходили мешканці з сусідніх сіл для власної безпеки. Ось чому тоді в Сагрині поляки вбили стільки людей. Банди прибирали собі назви місцевостей, звідки вони походили. На Сагринь напали банди з назвами таких місцевостей: "Борсук", "Маліце", "Модринєц" і "Тишовіце".

В березні і квітні 1944 р. спалено частинно або цілковито такі села: село і колонію М'ягке, село Сагринь і колонію, Турковичі, Теребінь, Андріївку, Стріжівець, Ласків, Смолигів, Модринь, Модринець, Масловичі, Міняни, Козодави, село Моложів і колонію, Тихобіж, Шиховичі, Верещин, Витків, Ощів, Перегоріле, Бересть, Мірче, Пасіку, Пересоловичі, Заборці, Малків, Потуржин, Василів, Ульгівок, Вишнів, Радостів, Обровець. Частинно спалено: Вороновичі, Маличі, Хорощиці, Жабче, Крилів, Костяшин, Ліски, Добромиричі, Тарношин, Молодятичі, Сліпче, Космів, Тугані і Ріплин.

Число замордованих українців тяжко було встановити. Статистикою, яку виготовив голова УДК в Грубешеві, Африкан Хрущ, охоплено 1385 осіб, але загальне число далеко вище і доходить до 2500 осіб. Спочатку УДК вів дуже докладну статистику замордованих осіб у поодиноких селах Грубешівського повіту з точними прізвищами і віком жертв. Ця статистика охопила тільки 835 осіб, в тому замордованих жінок було 446, мужчин 389, дітей до 14-ого року життя 139, від 15 до 50 років життя 431 особа і понад 50 років життя 265 осіб. Дальшу статистику вести в тих умовах було вже неможливо. Тому реєстровано тільки загальне число замордованих осіб, а під кінець навіть і ця статистична праця була унеможливлена, бо часто вже не було кому зголосити дані до УДК.

Ці трагічні часи на Холмщині в 1942-44 роках найтяжче пережив і поніс найбільше невинних жертв Грубешівський повіт. Оборона, яку

організувало українське населення, була утруднена, бо польські банди залягали навколо села в темряві, а тоді, коли українське населення було освітлене горіючими господарськими будинками, його легко було досягти кулями.

Німецька окупаційна влада не цікавилася тими "справами" і польських бандитів не притягала до відповідальности.



М. Баслядинський

ПОВІТОВИЙ СОЮЗ КООПЕРАТИВ У ВОЛОДАВІ

Внаслідок окупування Совєтським Союзом західньоукраїнських земель по Буг і Сян, зараз по розгромі Польщі у вересні 1939 р., багато українців з Волині, Галичини й Закарпаття, а серед них також українських політв'язнів з польських тюрем, перемандрували в міста й містечка розташовані на захід від того совєтсько-німецького кордону. Тимчасово, найбільше скупчення українських утікачів було в Кракові.

Ось чому вже в листопаді 1939 р. з Володави до Кракова поїхав Ігор Шубський (сам утікач із Волині) вербувати учителів, адміністраторів, кооператорів і діячів культури для Володавського повіту, що на північ від Холму. Зголосилося чи не 30 осіб і всі вони вже 23 листопада вантажним поїздом прибули у Володаву. В той час мало було українських родин у тому місті, а втім і втікачів з Волині й Галичини було небагато.

Та ще перед приїздом групи з Кракова, 19 листопада 1939 р. відбулись у Володаві Основуючі Збори Повітового Союзу Кооператив, участь у яких взяло багато представників сіл Володавщини. Збори вибрали Надзірну Раду під головуванням д-ра Тимоша Олесіюка, лікаря з малого містечка Вишниці. Його заступником став о. Порфирій Шкоропар, помічник пароха православної церкви у Володаві. Членами Надзірної Ради були: Яків Божик з с. Голі, Іван Міщук з с. Шуминки, о. диякон Пастернак з Володави і кооператор з с. Королівки.

Першу дирекцію Союзу обрано в такому складі: Іван Калиняк — начальний директор; Іван Лютий — торговельний директор; Федір Польовий — член дирекції.

Прибулі з Кракова в більшості роз'їхались на села вчителювати, а менша частина залишилась у Володаві; серед цих останніх був і Мирослав Баслядинський, що почав працювати в організаційному відділі Союзу. Його перша подорож — пішки — у Володавщині була до Вишниці, де жив д-р Тиміш Олесіюк, щоб від нього, як жителя і лікаря того терену, одержати потрібні інформації, з ким по селах Володавщини встановляти зв'язок для піддержки у приєднуванні членів кооператив до Повітового Союзу Кооператив у Володаві.

Треба нагадати, що кооперативи на Холмщині до 1934 р. були під наглядом Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові, але пізніше їх насильно включено в систему польських союзів. Тому не дивно, що перед володавським Повітовим Союзом Кооператив постали великі проблеми, бо треба було починати майже з нічого, треба було зформувати штаб відповідних людей до праці, організувати членів кооператив, збирати від них членські внески та додаткові суми на закупівлю товарів. Нелегка це була праця, тим більше, що польський Союз у Володаві під назвою "Сполем" був розвиненою торговельною одиницею, мав і фінансові засоби, і давні зв'язки з гуртівнями для закупу різних товарів.

Та вже десь у першому тижні грудня 1939 р. прибув до Володави інж. економії Петро Костів, кооператор з багаторічним досвідом. Тоді дирекція змінилася в такому порядку: інж. Петро Костів —начальний директор; сотник Іван Лютий — торговельний директор; Іван Калиняк — книговод. З приємністю підкреслюю, що новий начальний директор був головним рушієм багатьох змін на добро Союзу і завдяки йому Союз почав швидко рости.

У цей воєнний час кооперативи потребували головно соли, цукру і нафти. Оце були товари першої потреби для Володавщини. В тій цілі виїхав з поважною сумою грошей від кооператив до Кракова Іван Лютий роздобути там сіль і нафту. Коли ж він забарився, то передбачливий інж. Петро Костів вислав йому до помочі Івана Калиняка і цей крок врятував важку ситуацію Союзу. Три чи два дні перед Різдвом прибули вагони з сіллю, цукром, нафтою та іншими "святковими " продуктами. Запанувала велика радість і керівники сільських кооператив набрали більшого довір'я до начальників Союзу. Тепер почалася праця з більшим запалом. Перші льоди були проломані, перша вирішальна проба вдалася. Прибули з Кракова ще два нові працівники, а саме мґр. права Леонтій Крушельницький та Іван Вахнянин, вже десь під кінець січня 1940 року. Тепер зформовано нову дирекцію Союзу: мґр. Леонтій Крушельницький — начальний директор, інж. Петро Костів — його заступник, сотник Іван Лютий — торговельний, Іван Вахнянин — книговод. З весною поповнився й організаційний відділ Союзу, бо прибув Василь Щербій і став керівником того відділу, а по відході Івана Лютого до Холму на начального директора, він, Василь Щербій, увійшов у склад дирекції.

Працівниками в організаційному відділі були в той час Мирослав Баслядинський і Осип Біндзар. Вони їздили в терен організувати нові кооперативи та переводити в них контроль книговедення й адміністрування.

Поповнився і відділ книговедення таки місцевими працівниками, що ними стали: Надія Божик з Голі й Остап Більчук. Відкрито також

крамницю мануфактури і взуття під керівництвом Заборовця, Ковальчука і п-і Придаткевич.

Повітовий Союз Кооператив у Володаві мав такі відділи:

1) Торговельний
2) Яєчний
3) Сільсько-господарських продуктів
4) Мануфактурно-ґалянтерійний
5) Будівельних матеріялів
6) Рільничого знаряддя і машин
7) Відділ лікувального зілля (керівник — інж. Метельський).

За перше півріччя до 30 червня 1940 р.:

Торги торговельного відділу становили	649 932 зл.
Торги відділу с.госп. продуктів становили	105 279 зл.
Разом	755 211 зл.

Уділовий капітал осягнув до 30 червня 1940 р. 47 200 зл.; запасний фонд: 6210 зл.

Повітовий Союз Кооператив за цей короткий час своєї праці мав уже 71 членів — низових кооператив, а в тому 39 новоосновних. З кожним місяцем Союз набирав дедалі більшого значення і поваги серед населення і саме ті роки, 1940-1944, треба вважати великим досягом української кооперативної праці на Володавщині.

Деяке сповільнення праці прийшло з відходом у липні 1941 р. поважної кількости працівників Союзу на схід, за Буг і далі, але прийшли нові, вже місцеві люди, і вони продовжували почате діло.

Від липня 1941 р. дирекція змінилась у такому складі: інж. Петро Костів — начальний директор, Іван Міщук з с. Шуминки — торговельний, та Євген Свіщевський.

Керівниками поодиноких відділів працювали: Надія Божик (заміжня Калинич) — книговедення, Кость Звіринський — секретар канцелярії, інж. Петро Костів — с. госп. продуктів, Дейнека — його заступник, Михайло Калинич — яєчний відділ, Іван Калиняк — мануфактурний, Леонтій Крушельницький — ґалянтерійний, інж. Метельський — лікувальне зілля, інж. Микола Тарасюк — заступник дирекції і начальник торговельних маґазинів.

Воєнні події з приходом совєтських військ спричинили ліквідацію Повітового Союзу Кооператив у Володаві. На ці терени прийшла нова польська влада і не дозволила на ніякі прояви українського господарського життя. Дирекція Союзу і деякі працівники подались у вільніший світ, на захід.

Постає питання, які були причини того швидкого розвитку й успіху Повітового Союзу Кооператив у Володаві? Їх було багато. У книжці "Українці в Генеральній Губернії 1939-1941" проф. Володимир Кубійо-

вич пише: "Ще розмірно найкращі відносини мали ми на Володавщині, бо це була, побіч Грубешівщини, територія з найбільшим відсотком українців. У Володаві скупчилось досить велике число втікачів з Волині й Галичини, постало багато купецьких і ремісничих станиць".

Іншою сильною базою розвитку було те, що Союз мав щастя дістати з самого початку досвідчених керівників, які були його рушійною силою. А ними були інж. економії Петро Костів і мґр. права Леонтій Крушельницький. Вони обидва надали напрям і розмах праці, обидва були людьми з вищою освітою і з досвідом, а найважніше, вони не тільки очолювали Союз, але й самі енерґійно працювали з великою посвятою днями і пізніми вечорами. (Л. Крушельницький наприкінці 1940 р. переїхав до Криниці з уваги на здоров'я дружини). Працівники організаційного відділу відвідували низові кооперативи щонайменше два рази в році, а часом і частіше в разі потреби, і в той спосіб був запевнений сталий зв'язок з керівниками тих кооператив.

Найважливішим чинником у тій праці було довір'я населення до Союзу і його керівників. Великим довір'ям всієї української Володавщини користувався зокрема лікар д-р Тиміш Олесіюк; до його голосу прислухалися буквально всі українці. Як голова Надзірної Ради, він ніколи не щадив своїх сил, ані свого часу, коли йшлося про ширення доброї справи, та на ділі був духовним батьком Союзу. В 1940 році д-р Олесіюк переїхав до Володави, на пост директора Володавського шпиталю.

Знову ж утікачі, що прибули з Волині й Галичини до Володави, скоро роз'їхалися на села вчителювати і саме через них був також улегшений доступ до місцевого українського населення. Це в свою чергу дуже сприяло організуванню нових кооператив. Годиться назвати хоч деяких учителів: Савчук — село Королівка; Микола Мартинюк — село Загайки, пізніше Рожанка; Степан Брездень — Замолодиче; Микола Бурачок — Витично; Дмитро Лютий — село Люта; Василь Левенець — село Вирики; Братусь і Сорока — село Любінь; Дарія Потикевич — Собібор; Михайло Дяченко — Брус.

Дуже поважну ролю серед населення Володавщини відігравав Український Допомоговий Комітет у Володаві, пізніше — делеґатура Холмського УДК. Як підкреслює проф. Кубійович, УДК у Володаві належав до кращих у всьому Генерал-Губернаторстві.

Підвалини під працю Комітету поклав мґр. Микола Мостович з Волині — людина хрустального характеру, дуже працьовитий, готов кожному допомогти, знав кілька мов, був вирозумілий і приступний. Він багато спричинився у початковій стадії до розвитку УДК та інших товариств і шкіл. Зчасом, у 1940 році, він переїжджає до Холму на відповідальніший пост. По від'їзді Миколи Мостовича УДК очолив Олег Залізняк, а його помічниками були: студент медицини Мирослав Харкевич,

Дмитро Перешлюга і Федір Польовий. УДК у Володаві був рушієм усієї культурної, освітньої і допомогової праці у Володавщині.

В 1940 р. зорганізовано у Володаві середню Торговельну школу, директором якої став інж. Михайло Ліщинський. Вона проіснувала до липня 1944 р. і також деякою мірою допомогла встановити кращий зв'язок з місцевим населенням та готувала нові сили для кооперативного й торговельного росту Володавщини. Учителями в Торговельній школі були: Новаківська, Придаткевич, Іван Вахнянин, Орест Колтунюк, Ралик, Бордович, С. Кушніренко.

У Володаві вже наприкінці 1939 р. створено бурсу для хлопців, а її керівником став кол. хорунжий Федір Польовий, що пізніше, в 1943-44 р., був комендантом старшинської школи УПА в Карпатах, де й загинув. Важко знайти достойні слова для того, щоб відтворити характер того педагога й виховника, який стільки труду, праці й серця віддав для підготовки молодих учнів, а в пам'яті багатьох інших запишив вдячний спогад про його дружню допомогу чи навіть про приємні зустрічі при спільній праці.

Для підвищення професійного знання низових кооперативних працівників Повітовий Союз Кооператив провів шеститижневий кооперативний курс рахівництва, книговедення, калькуляції і ведення різних справ кооперативи. На цьому курсі було 37 учасників.

Адміністрація міста Володави і повіту в українських руках мала додатній вплив і ширила повагу серед населення, а тим самим допомагала ростові Союзу. Посадником м. Володави був мґр. Теодор Ваньо, а волосним війтом у Волоській Волі — Яків Божик, мешканець с. Голі.

До росту ПСК багато спричинились і місцеві діячі, яких годиться тут згадати: о. диякон Пастернак — як скарбник місцевої споживчої кооперативи, був готовий допомогти в кожній справі; д-р Тиміш Олесіюк — голова Надзірної Ради ПСК — давав велику моральну допомогу, а населення мало до нього велике довір'я; о. Порфирій Шкоропар — у самих початках давав для прибулих до Володави велику поміч у парафіяльній хаті тимчасовими нічлігами і харчами. У відділі книговедення ПСК працювали майже самі місцеві, як згадані вже Надія Божик і Остап Більчук, та випускники Торговельної школи — брати Яків і Михайло Бондаруки.

Дуже добрим і солідним виявився Іван Міщук з с. Шуминки, як скарбник ПСК, а у відділі маґазинів — Дейнека. В час найбільшого розвитку кількість працівників ПСК у Володаві доходила до 80 осіб.

На закінчення варто підкреслити, що Холмщина і Підляшшя, а в тому й Володавщина, століттями переживали національні, релігійні, мовні, культурні, соціяльні й господарські переслідування так з боку поляків, як і росіян. Та одначе зараз по першій світовій війні, по всіх своїх стражданнях наші люди навіть у кордонах Польщі негайно взя-

лися до відбудови українського культурного, освітнього, релігійного й господарського життя. Майже в кожному селі Володавщини поставали товариства "Рідна Хата" — з театральними гуртками і бібліотеками, поставали кооперативи, приналежні до РСУК у Львові. Але тодішня "демократична" Польща поклала свою тяжку руку на такий буйний розвиток українського населення. В 1930 р. закрили товариства "Рідна Хата", конфіскуючи їхні бібліотеки та забороняючи театральні вистави, а в 1934 р. всі кооперативи були змушені припинити свою участь у РСУК та перейти під контроль польських кооперативних централь. Та найбільше лихо навістило Холмщину і Підляшшя тоді, коли польський уряд 1938 р. — через свою місцеву адміністрацію — зруйнував, спалив чи розібрав понад 138 православних церков, деякі з них історичної цінности, як нпр., церква в Щебрешині з 1184 р. Та дух українства жив у Володавщині, наочним доказом чого були роки 1939-1944, коли то по селах дедалі більше відроджувалося культурне, релігійне, освітнє, шкільне і господарське життя — без ніякого примусу і швидкими темпами, з участю всього населення.

А. Турчин

НАД ВЕПРОМ: СПОГАДИ З КРАСНОСТАВЩИНИ

Щоб оправдати моє ув'язнення влітку 1939 р., поляки закинули мені різні "злочини", включно з викраденням нового моделю кулемета з касарень 22-го полку уланів у Бродах. Тому що всі матеріяли, які мене політично обтяжували, дістались у руки більшовиків, я мусів залишити совєтський "рай" та перейти в німецьке "чистилище". Пізно ввечорі 29 листопада 1939 р. опинився я за Бугом — у с. Клюсові, а звідтіля дістався до Грубешева, де вже діяв Український Допомоговий Комітет. Там, у день св. Андрія, зустрів мене мій колеґа з брідської гімназії — Левко Борщ, кол. в'язень польських тюрем; він саме прийшов був з Вільшанки, пов. Красностав, щоб знайти когось, хто зайняв би його місце вчителя у Вільшанці. Він хотів жити близько свого брата Степана, що тоді, будучи правником, став війтом збірної громади в Грубешівщині. Довго не думаючи, я ще того ж дня пішов до Вільшанки.

Вільшанка — це невелике село, яких 25 км на південний схід від Красноставу. Тоді його населення було мішане: більшість творили українці, меншість — поляки. Не було там ні церкви, ні костела. Осідок православної та римсько-католицької парафії був у Бончі, 6 км від Вільшанки на шляху до Красноставу.

Після розвалу Польщі українське населення Холмщини та Підляшшя хотіло мати свої школи. Організували їх переважно вихідці з Галичини й Волині, які в більшості не мали раніше нічого спільного з навчанням у народніх школах. Українську школу хотіла мати також і Вільшанка. Тому що в школі мешкав учитель-поляк разом зі своїми батьками, громада залишила йому помешкання, де він короткий час ще вчив горстку польських дітей, а шкільну залю призначила для української школи. В деяких місцевостях Красноставщини ситуація українських шкіл була краща, але в сусідній Бончі, де був двір графа Потоцького та ще сильні польські впливи, вона була гірша. У шкільному будинку далі жив польський учитель, який задержав обидві шкільні залі для навчання 14 польських дітей, тоді як 79 наших дітей мусіли тиснутися в одній найманій кімнаті.

Німці довгий час не виплачували платень учителям і тому батьки шкільної дітвори у Вільшанці постановили самі подбати про помешкання та харчі для українського вчителя. Мені довелося мешкати у

господаря, в якого жив мій попередник. Не мав я там окремої кімнати, а жив "кутом" та харчувався разом з господарями тим, що приносили батьки шкільної дітвори. Спочатку господар мав користь і був задоволений, але коли деякі батьки почали "забувати" приносити харчі, він почав натякати, що в нього хата мала. На щастя, інший господар запропонував мені перейти на помешкання до нього, де я почувався краще.

Відрадним для мене явищем було те, що Вільшанка мала великий відсоток грамотних людей. На жаль, живучи під польським утиском, деякі мешканці Вільшанки споглядали на схід, очікуючи звідтіля спасіння. Недавно вони бачили совєтську армію, яка зайшла аж у Люблінщину, та радо слухали співу солдатів-українців. Селяни не вірили, що українцям так погано живеться під московським пануванням, як це я їм представляв. Часто збирались вони на наради, щоб обговорити, чи їм не варто б скористатися домовленням німців із більшовиками про обмін населення. Тоді на Холмщині діяла совєтська переселенча комісія і дехто з них плянував записатися на виїзд до СССР. Мої розповіді про більшовицький "рай" збивали їх з пантелику, внаслідок чого тільки одна родина з Вільшанки постановила таки виїхати на схід. Довір'я до мене серед жителів села зміцнилося після того, як і ця родина — збідована і пригноблена — повернулася до Вільшанки, проживши короткий час тільки в переселенчому таборі совєтської комісії. Як я довідався далеко пізніше, саме цю родину знищили німці, які у відплату за дії польсько-комуністичної партизанки вбили деяке число українців, закидаючи їм співпрацю з комуністами.

Красностав, що колись мав українську церкву та братство, був у 1939 р. вже чисто польським містом. Центром українського життя для якого десятка сіл Красноставщини з українським населенням був спочатку Холм, де зараз після розгрому Польщі українці почали організувати своє культурно-громадське життя. До Холму вдавався і я у справі шкільних підручників, заснування кооперативи і т. п. Брак нафти в селі допоміг мені зорганізувати кооперативу у Вільшанці, бо тільки кооперативи могли діставати приділ нафти з Українського Союзу Кооператив у Холмі.

Великою підпорою для мене за мого короткого перебування у Вільшанці був господар старшого віку, прізвище якого було, мабуть, Моргун. Був це дуже чесний, розумний і досить начитаний чоловік, з яким я заприязнився з першої нашої зустрічі. Взагалі я в короткому часі зжився з нашими людьми у Вільшанці й жаль мені було їх пізніше покидати.

Дітей у школі не було багато, бо, як я вже згадав, село було мале. Великою перешкодою в навчанні був брак шкільних підручників. Прийшлося до деякої міри користуватися польськими, зокрема при укладанні програм поодиноких кляс. Хоч я мав закінчену високу освіту, я не

був кваліфікованим учителем народньої школи і треба було самому дошколюватися. Але моє учителювання у Вільшанці не тривало довго.

ПОЧАТКИ САМОУПРАВЛІННЯ

Хоч українців у Красноставщині було мало, все ж таки вони хотіли використати тогочасну політичну ситуацію для того, щоб хоч трохи поправити свою долю. Як в інших повітах Холмщини й Підляшшя, так і в Красноставщині створено вже 14 листопада 1939 р. Український Повітовий Комітет, що мав підлягати Центральному Комітетові Холмщини та Підляшшя в Холмі. До проводу УПК в Красноставі ввійшли: лікар С. Кульматицький — голова і Лев Кульчицький (референт староства) — секретар, обидва з Красноставу. З-поза Красноставу до УПК увійшли ще два священики — о. Г. Коробчук і о. Вибач, та селяни — Остап Решота, Іван Тимчук, Желяз і Дедьо. На жаль, цей Комітет не мав ні домівки, ні постійного працівника. Актив Красноставщини, переважну більшість якого творили новоприбулі, застановлявся над поправою ситуації, тому й скликано збори в Березинах на 2 червня 1940 р.

Була це неділя і я зранку пішов з Вільшанки до Бончі на Службу Божу, щоб опісля разом з о. Коробчуком поїхати на збори в Березинах. Однак ми на збори спізнилися. Коли ми приїхали до школи, де відбувалися збори, учасники привітали нас як голову та заступника голови Українського Допомового Комітету в Красноставі. (Зміна назви Комітету була подиктована німцями. Для ненімців єдиною формою організації могли бути тільки допомогові комітети, тимчасовий правильник яких німецька влада проголосила 4 травня 1940 року).

Головою зборів у Березинах був І. Турченюк (він опісля виїхав з родиною до Холму), а секретарями — учитель Михалічко та війт збірної громади Красничин, Анатоль Татура. Звіт з праці здавав дотеперішній голова — д-р Кульматицький. Збори вибрали Михайла Бойка на секретаря, Дмитра Федика — на референта молоді та Дмитра Сокульського — на референта шкільних справ.

Вибираючи на голову УДК о. прот. Г. Коробчука, пароха Бончі, віддаленої 19 км від Красноставу, ніхто й не думав, що він зможе багато уділятися справам УДК. Ішлося радше про те, щоб Комітет очолювала загальношанована місцева людина. Зате я повинен був залишити вчительську працю у Вільшанці, переселитися до Красноставу, підшукати там домівку для УДК і бути його постійним працівником. Тому що УДК не мав грошей, я мав удержуватися зі своєї учительської платні, яку німці вже почали виплачувати. З уваги на мою вищу освіту мені признано десятий ранґ, один вище початкового, з платнею 140 злотих місячно. Очевидно, ці гроші вже не мали передвоєнної вартости і тяжко було за них вижити. Щоб я міг далі діставати

вчительську платню, я офіційно все ще фіґурував як учитель Вільшанки, де до вакацій заступав мене О. Меренюк (чи Миронюк?), управитель школи в Березинах. Зроблено цю зміну в порозумінні з Дмитром Сокульським, керівником школи в Стужиці, що виконував обов'язки інспектора, чи пак мужа довір'я українських учителів при інспектораті.

Два дні після зборів відбулося в домі Л. Кульчицького в Красноставі перше засідання новообраного проводу УДК, на якому обмірковано різні організаційні та біжучі справи (домівка, печатки, фірмові друки, дитячі садочки, школи, мужі довір'я і т. ін.). Наступного дня вийшов перший обіжник УДК, яким поінформовано українське населення Красноставщини про ситуацію в УДК та його плян праці.

У Красноставі мешкав я в домі напроти в'язниці, при польській родині, в одній кімнаті з Михайлом Бойком, моїм колеґою з Богословської Академії у Львові. Поляки забрали його перед війною до концентраційного табору в Березі Картузькій. В час розвалу Польщі він вийшов на волю і, втікаючи перед більшовиками, 27 вересня зашкандибав аж до Красноставу. Дальше вже не міг іти, бо покалічені ноги почали гнити. На щастя, тут він знайшов своїх людей: заопікувалася ним родина Кульчицьких, а д-р С. Кульматицький безкорисливо лікував йому ноги. Мабуть того ж дня, що й він, прийшли до Красноставу відділи Червоної Армії.

Лев Кульчицький за Польщі працював у Красноставі референтом староства. Мав він трьох синів — Ярослава, Левка і Богдана, та дочку Дарку. Обидва старші сини — Ярослав і Лев — мусіли брати участь у війні, бо ще перед війною служили у війську, але М. Бойко застав їх уже "цивілями". З приходом більшовиків вони переховувалися, боячись попасти в совєтський полон.

Після відступу совєтської армії за Буг і приходу німців, М. Бойко став перекладачем комендантури в Красноставі. Комендантом був ґімназійний учитель греки й латини в Зальцбурґу, що прихильно ставився до українців. За спонукою Ярослава Кульчицького, що в чужому середовищі все таки виріс на українського патріота, М. Бойкові вдалося намовити цього коменданта передати українцям забрані колись поляками церкви в Стужиці й Красничині та ще й призначити українців війтами збірних громад Красничин-Чайки і Сінниця Рожана-Рудка. На жаль, ситуація погіршилася, як тільки на місце військового управління прийшла цивільна влада. Коли німці арештували польського священика, поляки почали розсівати поголоски, що це, мовляв, сталося з намови Кульчицьких. Водночас вони зробили донос на Л. Кульчицького (який тепер знову працював у старостві), внаслідок чого він втратив працю та короткий час був у в'язниці. Можливо, що ця подія налякала д-ра С. Кульматицького, повітового лікаря, який за весь час мого

перебування в Красноставі відмовлявся від будь-якої громадської праці.

Перша домівка УДК, яку я сам привів до ладу, містилась у недокінченому чи частинно розбитому будинку, здається на вул. Різницькій 21. Там 7 липня 1940 р. відбулися ширші сходини представників громадськости Красноставщини, але внаслідок негоди й дощу людей з терену було надто мало. Між присутніми були новоприбулі "красноставці", адвокат-нотар Скибінський і суддя Олекса Козьоринський, які згодом увійшли до проводу УДК при його черговій реорганізації. Пізніше ми дістали краще приміщення для УДК — Ринок 12, де я також і замешкав. Згодом до Красноставу ще прибули дентист Винницький, лікар Рожанковський, що переїхав з Любартова на працю в лікарні, та Анатоль Татура, якого іменовано інспектором самоврядування.

19 липня 1940 р. до Красноставу приїхав інж. Осип Бойдуник, керманич Організаційного Відділу Українського Центрального Комітету в Кракові, що статутово оформився в червні 1940 р. З нагоди приїзду інж. Бойдуника ввечорі відбулися в домівці УДК сходини гуртка місцевої інтеліґенції, на яких поінформовано присутніх про УЦК і УДК та їхню працю. З уваги на те, що о. прот. Г. Коробчук вже відійшов, чи мав відійти до Холму, я запропонував інж. Бойдуникові взяти на його місце на голову УДК адвоката Скибінського. Оскільки на сходинах попереднього дня всі присутні, крім д-ра Кульматицького і Л. Кульчицького, висловили свою згоду працювати в проводі УДК, вирішено запропонувати членство в проводі також О. Козьоринському й А. Татурі. Склад реорганізованого УДК був такий: Володимир Скибінський — голова, Андрій Турчин — заст. голови й орг. референт, Дмитро Федик — референт молоді, Олекса Козьоринський — референт культурної праці, Анатоль Татура — господарський референт, Дмитро Сокульський — шкільні справи й суспільна опіка, Михайло Бойко — фінанси.

Після вакацій на моє місце до Вільшанки прийшов із корінної Польщі наш учитель-заточенець Проскурський, а я, щоб далі діставати платню, почав учителювати в близькій до Красноставу Стужиці, звідки міг час від часу доходити до домівки УДК на працю. На щастя, з початком жовтня приїхав до Красноставу М. Бігус, працівник фінансового відділу УЦК, який заявив, що в УЦК вирішили виплачувати мені платню за працю в УДК. Все таки, будучи єдиним працівником у канцелярії УДК, я не мав змоги розгорнути працю в терені. Але й тут прийшов УЦК з поміччю Красноставщині, присилаючи на працю в УДК, здається в грудні 1940 р., мого колеґу з Богословської Академії — Івана Галему, ідейного працівника, що пізніше трагічно згинув на Волині. Він в УДК зайняв місце Д. Федика, який раніше виїхав до Учительської Семінарії в Криниці, щоб доповнити свою педагогічну освіту.

Навесні 1941 р. проф. Кубійович, провідник УЦК, покликав мене на

довірочну нараду до Любліну. Заносилося на вибух війни й треба було узгіднити, хто зможе далі вести працю в Красноставщині після правдоподібного відходу багатьох осіб на схід. Я знав, що І. Галема залишить Красностав і тому погодився залишитися в УДК до часу, коли УЦК підшукає когось на моє місце. З вибухом війни до Красноставу приїхав о. Іван Ткачук, православний буковинець (тепер у Нью-Йорку), який у серпні зайняв моє місце. Після мого відходу, на працю в УДК на місце І. Галеми поступив Петро Янюк, абсольвент гімназії в Холмі, а Михайла Бойка в проводі УДК замінив Іван Тимчишин, який тоді працював, мабуть, у волосній управі в Лопіннику. Після відходу П. Янюка на студії до Львова влітку 1942 р., його місце в УДК зайняв Петро Шльонзак, також абсольвент гімназії в Холмі, який працював тут до кінця серпня 1943 р. Після виїзду д-ра В. Скибінського до Дрогобича, 10 червня 1943 р., головою УДК став о. І. Ткачук, а пост П. Шльонзака зайняв Степан Ільчинський, третій в УДК абсольвент гімназії в Холмі. Після нападу поляків на о. Ткачука 19 березня 1944 р., він два дні пізніше з родиною залишив Красностав, пропонуючи УЦК перемінити УДК в Красноставі на делеґатуру УДК в Холмі. Виїжджаючи з Красноставу, о. Ткачук узяв з собою коротеньке резюме протоколів засідань проводу УДК та ширших сходин за час від 2 червня 1940 до 22 листопада 1943 р., що послужило мені деякими інформаціями при писанні цієї статті-спогаду.

Споглядаючи в минуле, приходиться сказати, що праця в Красноставщині не була ні легкою, ні ефективною. Українського населення було там мало, та й те, навчене життєвим досвідом, часто займало вичікувальну позицію. Поляки стало погрожували, а згодом таки сильно тероризували українців, яких у Красноставщині було трошки менше, ніж 4% всього населення. Перепис населення з 1 березня 1943 р. виказував, що українців було тільки 5215 на 131 930 осіб у повіті. Українське населення скупчувалося головно в трьох волостях: Красничин-Чайки — 2390 (29.2%), Сінниця Рожана-Рудка — 1846 (17.3%) і Лопінник — 738 (10.1%). Поза тими трьома волостями українців було мало — всього 241 особа. Все ж таки в згаданих волостях ми мали свою адміністрацію — війтів і секретарів волостей, а в Красноставі ще й інспектора волостей, що треба вважати нашим великим досягненням. Мати свою власну адміністрацію було дуже важливою справою для наших сіл, особливо при накладанні континґентів, наборі людей на працю в Німеччині тощо. У Красничині війтом був спочатку Анатоль Татура, маґістер прав Віленського університету (який пізніше згинув у рядах УПА після другого приходу більшовиків), а опісля, коли Татуру призначили інспектором волостей у Красноставі, війтом був Іван Оверко, маґістер прав, що раніше був керівником школи у Верховинах. У Сінниці Рожаній війтом був інж. Роман Степанюк, а в Лопіннику — інж. Є. Пиндус.

Здається, однак, що нашим найбільшим досягненням треба вважати існування дитячих садочків, народніх шкіл і навчання українських учнів Красноставщини в різних фахових школах та в гімназії в Холмі, а опісля в школах Галичини, з високошкільними фаховими курсами у Львові включно. Ми бо дісталися до душі молодого покоління та прищепили йому любов до свого рідного.

Дитячі садочки організовано кожного літа, почавши з 1940 р., коли їх було тільки 5, а в 1941 — 9, в 1942 — 11, в 1943 — 8. Українські школи були в усіх селах, де українці становили більшість населення. Організовано їх у таких селах: Березини, Бонча, Вільшанка, Древники та Старе Село — волость Красничин; Верховини, Жданне та Крупе — волость Сінниця Рожана; та Стужиця в волості Лопінник. Школи нашої не було в Токарах біля Туробіна, в Лопіннику, Орлові та в інших місцевостях, де українського населення було мало, хоч УДК на своїх засіданнях кілька разів обмірковував справу приватних шкіл у тих місцевостях. Учителями в наших школах були спочатку вихідці з Галичини й Волині, а опісля також і вчителі-заточенці, що переселювалися з корінної Польщі на Холмщину.

Прикро мені, що я вже не пригадую точно прізвищ, а ще менше імен усіх тих, хто працював у Красноставщині. Час робить своє, а крім того — я жив там менше, ніж два роки. Якщо йдеться про вчителів, то у Верховинах вчили Іван Оверко та Павлик. Не знаю, хто замінив І. Оверка, коли він став війтом у Красничині. Село Крупе мало досвідчених учителів — подружжя Турянських. Яка шкода, що учитель Турянський, переночувавши в себе наших полонених, набрався тифу й помер. У Стужиці вчителювали: мґр. Дмитро Сокульський (помер у Канаді), Романів, Дмитро Федик (живе в Торонті), та короткий час автор цих рядків. У Бончі вчителював майор Тимошенко, який раніше був контрактовим офіцером польської армії. Можливо, що вчителювала там також його дружина. У Древниках якийсь час учителював диякон Кузич (з Перемиської дієцезії), а згодом Микола Валій. У Красничині-Старім Селі вчив досвідчений учитель Михалічко з Підберізець біля Львова і, здається, якийсь час Мацуський з Волині. Також у Березинах працював досвідчений учитель О. Меренюк, а в Вільшанці, після мене й Меренюка, учитель-заточенець Проскурський.

З відкриттям шкіл почалася в Красноставщині також і культурно-освітня праця серед населення. Відновлювано товариства "Рідна Хата" там, де вони існували до 1930 р., але незабаром їх замінили Українські Освітні Товариства (УОТ). Молодь вчилася українських пісень і танків, влаштовувала театральні вистави та всілякі "свята", як Шевченка, Петлюри і Коновальця, Свято Молоді з ритмічними вправами тощо. Вели-

кою подією в селі було святкове закінчення шкільного року. Про одне таке шкільне свято в Березинах був допис у "Краківських Вістях" (ч. 73, 1940), який тут наводжу як ілюстрацію праці вчителів. Отже: "В суботу 29.VI., по промові управителя школи О. М. до дітей, роздано свідоцтва, а ввечорі улаштував місцевий комітет у шкільній залі спільну вечерю для дітей, при участі батьків, під час якої шкільний хор відспівав пісні з нагоди закінчення шкільного року, переплітані деклямаціями з творів Олеся. Дня 30.VI. аматорський шкільний гурток відіграв виставу "На зеленій травці", зі співами, деклямаціями та українськими національними танками... Присутні батьки були очаровані гарним виконанням цілої програми, зокрема народніми танками, які побачили вперше на сцені в Березинах. Заходом управителя школи аматорський гурток їздив зі згаданою виставою до чотирьох сіл, а саме: до Древник, Красничина-Старого Села, Бончі і Стужиці... Невеличкий дохід призначено на дитячий садок, що його зорганізував у Березинах управитель школи".

В липні 1940 р. німецька влада затвердила статут Українських Освітніх Товариств, що його опрацював Микола Дужий, кол. секретар Головного Виділу "Просвіти" у Львові та перший керманич Відділу Культурної Праці УЦК в Кракові. Німці ліквідували всі досі існуючі товариства й тому УОТ стали єдиними леґальними товариствами, що могли об'єднувати українців даної місцевости, творити різні гуртки (жіночі, молодечі, самоосвітні, театральні), вести різного роду курси, провадити хори, влаштовувати імпрези, вести дитячі садки тощо. Існування УОТ у селі було передумовою будь-якої культурно-освітньої праці, чи навіть влаштування вечірки для молоді. Ця обставина допомогла нам в організуванні УОТ у Красноставщині. Всі УОТ повіту формально підлягали референтові культурної праці УДК — судді О. Козьоринському, але зв'язок з ними вдержували переважно сталі працівники УДК. Зв'язок з тереном вдержувано обіжниками, поїздками і т. зв. відправами, тобто сходинами представників УОТ у Красноставі, під час яких делеґати отримували напрямні праці, програми заплянованих імпрез, інформували про свою працю і т. ін. Перша така відправа УОТ у Красноставі відбулася 4 лютого 1941 р. за участю 31 делеґата УОТ. Особливу увагу звернено на розбудову бібліотек УОТ та купівлю для них книжок, видаваних Українським Видавництвом у Кракові, як також на передплату видаваної ним преси. На жаль, УОТ не мали своїх власних домівок. Свою працю вони вели у шкільних і громадських будинках, чи навіть у приватних домах. Рушійною силою в праці УОТ по селах були, звичайно, наші вчителі.

У праці УОТ найбільше уваги присвячувано справі виховання молоді. Тому що багато з тих, які покінчили польські школи, не знали українського письма й не могли користуватися українським друкова-

ним словом, для них влаштовувано відповідні курси. Вся праця з молоддю змагала до того, щоб, уживаючи різних засобів (реферати, гутірки, імпрези, табори і т. п.), дати їй хоч мінімальне знання з українознавства й прищепити їй почуття самопошани й любови до рідного народу.

Щоб розширити працю серед молоді, треба було поміж молодими знайти й виховати помічників. Одним з найкращих засобів для цього були табори молоді. Тому УДК заохочував молодь Красноставщини взяти участь у таборі в Турковичах, а в 1942 р. зорганізував молодечий двотижневий табір у Красничині, обозним якого був Максимюк. УДК звернув увагу також на потребу творення пожежних сторож, які мали виконати ролю таких організацій, як "Луг" і "Сокіл".

Крім змін на краще в самоуправлінні, шкільництві та в ділянці культурно-освітньої праці, поправились у Красноставщині також і церковні справи. Перед війною поляки зруйнували церкву в Туробіні й забрали церкви й церковну землю у Жданнім, Красничині, Стужиці і в сусіднім з нею Жулині, що належав до Красноставського деканату, але Холмського повіту. Церковну землю забрали поляки також і в Бончі, а щодо церкви то я вже не певний, чи вона єдина у всій Красноставщині залишилася була в українських руках до розпаду Польщі, чи може зараз після того повернено її українцям. З приходом німців справа повернення церковних земель затягнулася, але церкви українці відібрали за дозволом військового управління зараз таки після падіння Польщі, або пізніше, згідно з рішенням Підвідділу церковних справ уряду Ген. Губернії в Кракові, як це було з церквою в Жданнім. Автор цих рядків їздив з референтом староства в Красноставі до Жданного наприкінці 1940 або з початком 1941 р., щоб бути свідком перебрання церковних ключів від польського ксьондза й передання їх нашому священикові — о. Вікторові Карвовському.

Але, внаслідок нищівної політики передвоєнної Польщі, у Красноставщині збереглося мало церков, було мало священиків, та й ці останні не всі були добрими пастирями свого стада. В Стужиці спочатку був якийсь малокультурний "єдинонеділимець", що сіяв роздор у селі. Моя авдієнція у владики Іларіона в справі священиків у Красноставщині небагато помогла саме через брак священиків. Щойно пізніше до Стужиці прийшов наш священик — о. Дмитро Дуцик.

У селі Крупе священиком був о. Йосип Динко-Нікольський, людина вже старшого віку. Здається, що він раніше був військовим капеляном. Його донька, заміжня за польським офіцером, що, мабуть, укривався перед німцями, була дентисткою в Красноставі. Ким себе почував о. Динко-Нікольський — мені тяжко сказати, але ентузіястом національного відродження свого села він таки не був. Парафія Жданне мала, як уже було згадано, священика з Волині — о. Віктора Карвовського, а

опісля о. Леонтія Гпицького. Парохом Красничина був волиняк — о. Луцюк. В Бончі парохом спочатку був о. прот. Г. Коробчук, але після того, як його покликали до консисторії в Холмі, його місце зайняв о. Микола Зимовець. Українське населення околиць Туробіна користувалося, мабуть, церквою в селі Отроч, Янівського повіту, яку то церкву православні відібрали назад від поляків за допомогою, як мені здається, мужа довір'я УДК — адвоката Яцкевича в Туробіні.

Від 22 червня 1941 до 21 березня 1944 р. перебував у Красноставщині, як уже було згадано, ще один священик — о. Іван Ткачук. Не маючи церкви, він з 1 листопада 1942 р. почавши, час від часу відправляв Службу Божу в домівці УДК в Красноставі. В 1942 р. він став деканом Красноставського деканату, що корисно вплинуло на дальшу українізацію церковного життя в Красноставщині. Небувалим явищем повороту до українства був перехід 61 нащадка колишніх уніятів до Православної Церкви, які, з ненависти до Росії за її релігійне переслідування їхніх предків, перейшли були 1905 р. на римокатолицизм.

ДОПОМОГОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Якщо йдеться про господарську ділянку, то крім новозаснованих кооператив, Красноставщина не мала, на жаль, жодного здобутку. Провід УДК розглядав на своїх засіданнях справу створення складниці кооператив у Красноставі, відкриття сільсько-господарської школи, молочарської та кредитової кооператив у Красничині, але нічого з тих планів не вийшло. Головною причиною нашого неуспіху були таки несприятливі обставини. Красностав був уже чужим містом, де ми не мали ні своїх купців, ні ремісників, ні навіть робітників. Українці Красноставщини не жили компактною масою, але творили острови серед ворожого довкілля. Відчувався брак різного роду фахівців. Крім того, був це час війни й німецька влада розглядала всі справи під кутом своїх інтересів. Не можна забути й того, що німці були властиво тільки наставниками над польськими працівниками різних урядів і установ, у яких часто великий вплив мали секретарки-польки.

Коли мова про німецьку владу, то треба сказати, що перший староста Красноставщини — Ґерстенгавер — ставився до українців прихильно. На жаль, у 1941 році його замінив зухвалий партійний молодик Фолькман, з яким не все можна було знайти спільну мову. Дійшло до того, що внаслідок його грубої поведінки д-р В. Скибінський зрезиґнував з головства УДК. На щастя, приїзд інж. О. Бойдуника, керманича Організаційного Відділу УДК, до Красноставу допоміг полагодити справу і д-р Скибінський остався далі головою УДК. Дивним збігом обставин УДК дістав у тому часі від староства єдину допомогу на своє удержання в сумі 5000 зл. Слід згадати, що внаслідок малого числа

українців у Красноставщині й браку купців та будь-яких підприємств, прибутки УДК були малі й не вистачали на покриття його потреб.

Український Центральний Комітет вів широку допомогову акцію через свій Відділ Суспільної Опіки, але Красноставщина мало з неї користала. Вона не належала до бідних околиць і не мала в себе дитячих захистів, шкільних інтернатів, постійних кухонь і інших того роду установ, що їм УЦК допомагав у першу чергу. При розподілі допомоги також брали до уваги мале число українців у повіті. Тому приділ яких двадцяти чи більше пар черевиків з дерев'яними підошвами чи такого ж числа фунтів мармеляди й смальцю мав більш символічне, ніж практичне значення. Можливо, що УДК дістав більше приділів після мого від'їзду, але, якщо йдеться про населення Красноставщини, то воно більше розраховувало на допомогу УДК його інтервенціями у влади, ніж на матеріяльну підтримку. А причин для інтервенцій було багато. Дехто з полонених з часу німецько-польської війни був ще в Німеччині й треба було робити заходи для їхнього звільнення; були проблеми з набором людей на працю в Німеччині; були кари за недоставлювання континґентів до вивласнення включно; були ув'язнення з різних причин, часто на підставі фальшивих доносів поляків і треба було рятувати людей з в'язниць і концентраційних таборів. Між іншими, в Красноставській в'язниці сидів невинний о. Которович (батько журналіста Геннадія Которовича) з Грубешівського, чи Замойського повіту, якому УДК прийшов з поміччю. Внаслідок інтервенцій УДК в Красноставі й УЦК в Кракові вдалося визволити двох наших свідомих селян з концентраційних таборів — Остапа Решоту з табору в Освєнцімі та з Майданку Семена Романюка, який загинув у час польського погрому села Верховини в 1945 р.

З ділянки матеріяльної допомоги УДК треба згадати допомогу українським полоненим із німецько-совєтської війни. При кінці 1941 р. німці почали звільнювати частину полонених. Українців із Галичини, Буковини та Бесарабії гнали групами через Красностав у сторону Рави Руської. Через Красностав перейшло їх біля 3000, з яких 70 померло. Ночували вони в колишніх касарнях. УДК в Красноставі перевів збірку харчів і грошей між селянами. Зібравши дев'ять підвод харчів, УДК доставив полоненим теплу страву й хліб та тютюн на дорогу.

Як уже було сказано раніше, Українські Освітні Товариства та різні секції при УДК та їх делеґатурах (жіночі, учителів, правників, народнього здоров'я і ін.) замінили передвоєнні товариства, розв'язані німцями. При УДК в Красноставі першою постала Секція учителів. На її перших сходинах 15 грудня 1940 р. доповідь виголосив Іван Герасимович, голова Секції учителів при УЦК. Тому що опісля влада вимагала перебудови секцій на об'єднання праці, Секція учителів Красноставщини на своїх сходинах 14 травня 1942 р. переформувалася в Укра-

їнське Учительське Об'єднання Праці (УУОП). Доповідь на цих сходинах прочитав представник Шкільного Відділу УЦК, якому УУОП підлягали, мґр. Іван Тесля, кол. учитель географії в Малій Семінарії у Львові. Головою УУОП Красноставщини обрано тоді мґр-а Дмитра Сокульського.

Слід згадати, що між УДК й УЦК та канцелярією його представника при губернаторі в Любліні, дир. Володимира Тимцюрака, був постійний листовний і особистий зв'язок. УДК відвідали вісім передставників УЦК (інж. Бойдуник два рази), а з УДК в 1940-1941 рр. автор цих рядків їздив два рази до Кракова та два рази до Любліну. Репрезентував він УДК також на т. зв. Відправі представників 9 УДК й 11 Делеґатур Люблінського дистрикту в Замості, яка відбулася 11-13 січня 1941 р. за участю 55 делеґатів.

Події, зв'язані з вибухом німецько-совєтської війни мало вплинули на культурно-громадське життя українців Красноставщини, але наступні роки принесли великі зміни, а вкінці повну катастрофу. Вже в 1941 р. комуністи почали організувати своє підпілля, включаючи до нього полонених червоноармійців. Навесні 1942 р. три озброєні групи оперували в Холмському і Красноставському повітах. На східніх теренах Красноставщини діяла мала група (12 осіб) під проводом совєтського старшини "Максімова". Хоч у скорому часі німці розбили відділ "Максімова" в околиці села Верховини, акції так більшовицького, як і польського підпілля не тільки залякували наше населення, але й стягали на нього репресії німців. Обставини погіршилися ще більше в 1943 р. Провірюючи працю Референтур Культурної Праці в Люблінському дистрикті наприкінці 1943 р., я з жалем стверджував її занепад. Катастрофа прийшла в 1944 р. Якщо йдеться про Красноставщину, то поляки грабунками, нищенням домів, побиттями та вбивствами змушували українське населення втікати з рідних хат, або переходити на римокатолицизм, як це радили їм робити деякі польські священики. Першими терпіли провідні люди села. В Бончі побито й пограбовано о. Миколу Зимовця, у Жданнім — о. Леонтія Глицького та його синадиякона. Чи всі священики дожили до кінця війни — мені не відомо, але знаю, що 10 березня 1944 р. згинув син о. прот. Г. Коробчука, о. Лев Коробчук, під час польського погрому села Ласкова в Грубешівщині.

Як свідчить "Додаток" ч. 16 книжки Євгена Пастернака *Історія Холмщини і Підляшшя* (стор. 438-439), в селі Крупе до 15 травня 1944 р. вбито 25 осіб, здемольовано 20 хат і побито й пограбовано майже кожну родину. Внаслідок польського терору 30 родин втекли зі села, а 450 осіб перейшли до римсько-католицької парафії. Як подав *Канадійський Фармер* 8 липня 1957 р., ще більше лихо навістило село Верховини вже за польської комуністичної влади на початку 1945 року: в погромі цього села згинуло 196 осіб. Цими подіями можна частинно

пояснити, чому під час виміни населення українці Красноставщини нараховували вже не 5215, а тільки 3515 осіб, з яких 2707 переселились до УССР.

Тепер за Бугом і Сяном уже немає місцевостей з українською більшістю, хоч все ж таки на тих теренах живе доволі багато українців, яким вдалося залишитися на прабатьківській землі.

Анатоль Демусь

НАСИЛЬНЕ ВИСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ІЗ ПІДЛЯШШЯ, ХОЛМЩИНИ І ЛЕМКІВЩИНИ

В роки 1944-47 українське населення споконвічних українських земель, що їх після війни прилучено до Польщі (Лемківщина, Посяння, Холмщина і Підляшшя), пережило чи не найтрагічніші часи на протязі всієї історії України. В тих роках польська комуністична влада, за домовленням з урядом СССР і його київською маріонеткою — урядом т. зв. УССР, провела насильне виселення його з цих земель: 1944-46 рр. — до УССР, а решту, що залишилось, рік пізніше — на землі, відібрані від Німеччини.

Причиною виселення багато хто вважає плян польської комуністичної влади, схвалений урядом СССР, позбавити Українську Повстанську Армію (УПА) її одинокої бази постачання і таким чином її нарешті ліквідувати. Дехто твердить, що, коли б і не було УПА, українське населення цих земель було б все одно виселене, щоб позбутись його із його споконвічної землі і на тому місці населити поляків. Тому що матеріяли з тих подій не є доступні для дослідників, а деякі дані є своїм змістом суперечливі, багато фактів тяжко виявнити і вони, покищо, залишаються в тіні невідомого. Немає сумніву, що дії УПА спричинювали комуністичній Польщі (і не лише Польщі) великі труднощі, але вони напевно не були одиноким фактором, що спричинив той насильницький акт над українським населенням.

Щоб до певної міри завуалювати головну причину того акту і надати йому рис законности, польський уряд, за попереднім порозумінням із червоною Москвою, підписав у вересні 1944 р. угоду з "урядами" Української і Білоруської ССР про взаємну виміну населення; тобто українці й білоруси зі своїх земель, що їх забрала Польща, мають переселитися до УССР і БССР, а тамтешні поляки — до Польщі.

Підписанням цієї угоди українці з проводу компартії України скомпромітували себе до решти. Вони не рішали ані про відступлення українських і білоруських земель Польщі, ані про виміну населення; їхньої згоди ніхто не питав. Це було вирішено раніше між польським Люблінським Комітетом і урядом СССР, де головне слово було за Сталіном. Уряди обох "союзних" республік поставлено перед доконаним фактом

і наказано їм згори, з Москви, це рішення підписати, наче б це була добровільна угода між двома заінтересованими країнами. Таким чином Сталін перед зовнішнім світом хотів відіграти окозамилювальну комедію про нібито "суверенність" обох республік. Підготовляючи УССР і БССР до приступлення в члени Організації Об'єднаних Націй, Москва змушена була тоді дещо розширити права союзних республік, про око. В лютому 1944 р. Верховний Совєт затвердив поправку до конституції СССР, якою союзним республікам дано право підписувати деякі міжнародні угоди та висилати своїх представників до ООН. Отже, "суверенні" уряди "суверенних" УССР і БССР не були авторами цієї угоди, лише її безвольними сиґнаторами. До речі, ніякий справді суверенний уряд не дозволив би собі так з легкої руки зробити такого роду трансакцію та, обмінюючись населенням, відступити сусідові частину своєї історичної території. Із спогадів Н. Хрущова відомо, що навіть частина совєтської верхівки, включно з Хрущовом, була проти вилучення західніх окраїн української території для Польщі, але воля диктатора переважила.

Ані текст цієї угоди, ані дата її підписання не були офіційно проголошені. Також статистика виселення й обміну населенням, хоч була проголошена, є суперечна, коли сконфронтувати дані, проголошені урядами СССР і Польщі.

Офіційно акт переселення базувався на "добровільній" згоді населення, але відносно українців, як відомо з багатьох фактів і самих офіційних статистичних зіставлень, він далеко був від бази добровільности. Загально відомо, що це переселення попередив страшний терор польського підпілля супроти безборонного українського населення. Опісля переселення проходило під тиском польської адміністрації та безчисленних випадків терору з боку польського війська й поліції. Отже, це не була добровільна згода українського населення покинути свою рідну землю, а зумовлене ворожою пресією переміщення.

У 1962 р. видавництво Академії Наук УССР видало працю І. В. Євсєєва п. з. "Сотрудничество Украинской ССР и Польской Народной Республики". Дещо даних з цієї праці переповідаємо за українським літературним і популярно-науковим журналом "Наша Культура", що виходить у Варшаві, як місячний додаток до тижневика "Наше Слово". В числі за місяць липень 1962 р., в статті, що обговорює згадану працю, пишеться, що Євсєєв хотів дати "загальну характеристику історичних традицій братської дружби українського і польського народів" та дослідити "співробітництво між двома братськими країнами". Це "співробітництво", за його твердженням, виявилось у здійсненні угоди про евакуацію українського населення з Польщі до УССР, а польського — з України до Польщі.

Далі "Наша Культура" пише:

"Згадавши, що понад 11 тисяч українців із східніх повітів Люблінського і Жешівського (Ряшівського — АД) воєводств подали заяви про дозвіл на переселення на Радянську Україну, Євсєєв подає докладно статистичні дані про те, скільки було зареєстровано в тих повітах українського населення, скільки осіб подало заяви про дозвіл на переселення та скільки переселилося".

Відомі нам причини тих "заяв" і "прохань", але будемо держатись даних, поданих Євсєєвим.

За час від 15 жовтня 1944 р. до серпня 1946 р. з українських земель під Польщею переселено в Україну 123 499 родин, загально 485 764 особи. В той самий час з території УССР переселено в Польщу 283 499 родин, загально 810 415 осіб.

"Наша Культура" подає, що "кошти переселення з обох сторін покрив радянський уряд", а це виразно вказує на те, яка це була "добровільність". Також на сумнівність добровільного переселення вказує табличка переселення, де в рубриці "Інші повіти" подано, що на виїзд до УССР зареєструвалося 1214 осіб, але переселено чомусь 1987 осіб. При тому, згаданий журнал признає, що проти обміну населення та акції переселення виступили українські та польські націоналісти і повели гостру боротьбу.

Нижче подаємо за Євсєєвим табличку кількости українців, переселених до УССР, включаючи Лемківщину і Надсяння.

Повіти, з яких переселено українців	Кількість зареєстрованих осіб	Кількість поданих заяв на виїзд	Кількість переселених осіб
Володавський	28 800	25 030	25 030
Холмський	34 462	33 195	33 195
Грубешівський	69 937	68 658	68 658
Томашівський	40 907	40 742	40 742
Красноставський	3515	2932	2707
Замойський	5845	5480	5480
Білгорайський	18 034	17 954	16 523
Перемиський	65 495	64 831	64 831
Любачівський	44 042	43 172	43 172
Сяніцький	63 197	60 870	60 870
Ярославський	37 038	36 666	36 666
Ліcько	39 772	39 505	39 505
Горлицький	17 316	16 269	15 058
Новосандецький	22 564	20 093	20 093
Ясло	7676	7287	7270
Любартівський	811	811	811

Радимно	274	274	274
Інші повіти	-	1214	1987
Разом	497 682	484 983	482 880

Загально лише з Холмщини було зареєстрованих на виїзд 202 311 осіб, подали заяви на виїзд 194 802 особи, а переселено 193 146 осіб.

В табличці Євсєєва, вміщеній у книжці Євгена Пастернака "Нарис історії Холмщини і Підляшшя", подається менше число. Це тому, що чомусь там не включено Замойського повіту (Замостя, Замосць).

Нижче подаємо дві таблички Євсєєва з книжки Є. Пастернака "Нарис історії Холмщини і Підляшшя"; одна охоплює Холмщину і Підляшшя, а друга — галицькі території, що відійшли до Польщі.

Табличка повітів Холмщини

	Кількість зареєстрованого українського населення:		Кількість заяв поданих на виїзд:		Кількість переселених:	
Повіти:	Родин:	Осіб:	Родин:	Осіб:	Родин:	Осіб:
Володавський	7617	28 800	7296	25 030	7296	25 030
Холмський	9304	34 462	8965	33 195	8965	33 195
Грубешівський	18 984	69 937	18 653	68 658	18 653	68 658
Томашівський	11 139	40 907	11 097	40 742	11 097	40 742
Красноставський	1072	3515	953	2932	874	2707
Білгорайський	4819	18034	4678	17 954	4277	16 523
Любартівський	227	811	227	811	227	811
Разом:	53 263	196 466	51 869	189 322	51 389	187 666

Табличка повітів Лемківщини і Посяння

Перемиський	16 702	65 495	16 494	64 831	16 494	64 831
Любачівський	10 191	44 042	9951	43 172	9951	43 172
Сяніцький	15 047	63 197	14 630	60 870	14 630	60 878
Ярославський	9458	37 033	9292	36 666	9292	36 666
Ліcько	8988	39 772	8764	39 505	8764	39 505
Горлицький	3987	17 316	3670	16 269	3602	15 058
Новосандецький	4749	22 564	4554	20 093	4554	20 093
Ясло	1934	7676	1784	7287	1780	7270
Радимно	83	274	83	274	83	274
Інші повіти	-	-	352	1214	522	1987
Разом:	72 586	301 216	71 117	295 661	71 233	295 215

З обох табличок, що їх ми продемонстрували, кидається в вічі, що там не узгляднено північних повітів Підляшшя — Більського і Парчівського; також не показано переселення білоруського населення до БССР. З того можна зробити висновок, що з цих повітів мало українського населення переселено до УССР. Забузьку частину Підляшшя прилучено до Білоруської ССР і її українське населення зараховано до білорусів.

Є певні відхилення щодо кількости переселенців між даними за Євсєєвим і польською урядовою статистикою. Польські офіційні джерела подають, що до кінця 1946 р. з Польщі переселено до УССР 140 880 родин, разом 529 925 осіб. Польська статистика охоплює три місяці більше. Дивно, чому Євсєєв тих місяців не узгляднив.

Іншою неточністю цих статистичних даних є поважний недолік українського населення, зареєстрованого і вивезеного. Це було ніби й загадкою теж для урядових установ. Вони пояснюють цей недолік тим, що певна кількість населення була вивезена німцями і не повернулася, а решта "згинула в часі війни". Польська статистика базується на останньому переписі населення з 1931 р., тому кількість українців повинна б була бути значно більша від поданої поляками і совєторосіянами в роки 1944-46. Остання статистика Холмського й Володавського повітів із 1943 р., тобто з часів німецької окупації, подає кількість українського населення в тих повітах на 71 018 осіб, супроти 63 262 осіб, показаних статистичними даними Євсєєва.

Є також великі неточності стосовно числа переселених поляків і жидів з України в Польщу.

Щодо недоліку українського населення, то це наслідок у першу чергу страшного терору, що його застосовували супроти українців польські збройні сили, поліція і вуличне шумовиння. Різниця між зареєстрованими на виїзд (які подали заяви на виїзд) і вселеними була особливо велика в повітах Горлиці та Ясло, де українське населення було в меншості. Безсумнівно, що ця різниця значною мірою — результат терору.

Не знаючи змісту угоди про взаємний обмін населення між УССР і Польщею, тяжко сказати точно, які були інтенції цієї умови і чи підставою для виселення була "добровільність". Як уже сказано вище, переселення українців з українських земель під Польщею попередив терор польського націоналістичного підпілля, а й під час самої акції переселення польське військо, поліція і вуличне шумовиння часто тероризували наше населення навіть масовими вбивствами. Совєторосіяни, окупувавши ці терени, не робили ніяких спроб припинити цей терор.

Як відомо, Сталін дав був наказ знищити яких 200 тисяч західніх українців та 200 тисяч мобілізувати до війська на "гарматнє м'ясо", бо гнали їх у бій без вишколу і без зброї. З цього ясно, чому військова команда совєтської армії не була зацікавлена у припиненні польського терору супроти безборонного українського населення. Виселення укра-

їнців із Холмщини, Лемківщини і Посяння було частиною більшовицького пляну знищення українського елементу поза межами СССР.

Переселення українців з українських територій відданих Польщі прийшло, як подано вже вище, у висліді порозуміння між Москвою і комуністичною владою Польщі. Відступлення цих земель Польщі було даниною Москви полякам для заспокоєння їхніх амбіцій по втраті Галичини, Волині й Полісся. Але навіть домовившися між собою, Польща і Росія не могли б реалізувати свого пляну переселення без згоди західніх альянтів, особливо президента Рузвельта і прем'єр-міністра Черчіля; а саме таку згоду дано було еміґраційному польському урядові в Лондоні. Євсєєв так і покликається на згоду західніх альянтів щодо виселення. Отже, справу виселення перерішила згода західніх союзників Москви. Тому за виселення українського населення з його прадідних земель відповідальні нарівні з Москвою і Польщею є також західні альянти.

Частинне переселення проведено тоді, коли війна з Німеччиною ще не була закінчена і засоби транспорту були виключно на послугах війська. Тому переселення проходили в дуже несприятливих умовах для переселюваних. Але офіційне масове переселювання почалося влітку 1946 р. Вільно було брати з собою тільки по 100 злотих чи 100 рублів, що в той час було дуже мізерною цифрою, та стільки всього, скільки можна було взяти в руки. Худобу, вози, хатнє устаткування та всі вартісні речі не вільно було забирати. Їх треба було оставити, часто на поталу розбещеної польської вулиці-шумовиння. Можна було брати лише родинні фотографії. Інші знімки треба було віддати владі. Уряди заінтересованих республік зобов'язались уділити переселенцям позичку в висоті 5 тисяч рублів на родину.

Американські історики Шотвел і Лярсон про те переселення пишуть ось що:

"Як би там леґалістично не підходити до цієї угоди, але засадничо вона мала прецеденси в багатьох інших переселеннях людности. Вистачить згадати два: взаємне домовлення під час мирових переговорів у Льозанні між Грецією і Туреччиною — і переселення німецької меншини з Естонії і Латвії до Німеччини на підставі умов поміж цими державами з 13 і 30 жовтня 1939 р. Неможливо без знання тексту договору знати, до якої міри це переселення було "добровільним", тобто, чи становище кожного окремого переселеного було пошановане, чи він хоче переселитися, чи ні. Ця взаємна виміна мала на думці зменшити тертя поміж українською і польською меншинами в певній віддалі від лінії Керзона. Засадничо ця умова була сперта на гуманітарних основах і приділяла багато більше уваги добробутові переселених людей, ніж це було у випадку цитованих нами балканської та балтійської угод, спеціяльно ж щодо тих, які хотіли мати власну землю. Хотіли б ми бачити,

чи ті права, ґарантовані Совєтським Союзом українцям і білорусам, виселеним з Холмщини чи Західньої Галичини, були пошановані Совєтським Союзом після виселення".

Із слів очевидців, які самі були вивезені до УССР з Холмщини, знаю, як їх виселяли. Навантажили на грузові автомашини, вивезли на Волинь, скинули і — робіть собі люди, що хочете. Отак самі виселенці шукали собі пристановища, розбрившись хто куди.

Командир УПА Євген Прірва пише про переселення з Холмщини і Підляшшя таке:

"Переселення ще мало б добровільний характер, якщо б не врахувати тиску зі сторони польського населення й підпілля і блідого тиску зі сторони польського уряду. Записували до переселення уповноважені комісари Міністерства Закордонних Справ УССР. Записуваних вивожувано відразу в приморські області УССР, кого ж не забирали, то охоронювали. Наше підпілля не перешкоджувало тому виселенню, головно ж на Холмщині, тому, що ми не могли брати на себе відповідальности за оборону цих районів. На Підляшші українці залишилися тільки в Біло-Підляському і Володавському повітах та в прибужних і пригалицьких селах Грубешівщини. Господарства виселених відразу таки займали поляки, виселені з УССР. У трикутнику поміж річками Бугом, Гучвою і Солокією УПА не допустила до цього". (*До зброї*, журнал української військово-політичної думки, вересень 1952 р.)

Після закінчення акції виселення дуже мало українців залишилось на місці. Вони під час виселення скривались по лісах з надією залишитися на місці. Покищо поляки залишали їх у спокої. Але через рік, у 1947 р., їх насильно переселено на землі, відібрані від Німеччини. Багато людей, які були запідозрені у співпраці з УПА, арештовано і вивезено до концентраційних таборів і тюрем. Виселюваним, якщо їх не заарештовано, дозволено було брати з собою рухоме майно, включно з худобою. Переселення відбулось у місяцях червні й липні. У багатьох випадках застосовувано насилля й терор.

Найбільш жорстоким було виселення села Голешова на Підляшші, в околиці якого діяли повстанці. Повстанець Іван Чуб так описує це виселення:

"Ще вночі ворог підсунувся в бойовому порядку й окопав важкі кулемети, а перед розстрільною, що почала підсуватися з першим блиском сонця, попереду посувалося кілька танкеток. Селяни, що пробували втікати, всюди зустрічали ворожу розстрільну. Селянам дано було годину часу на те, щоб щось узяти зі свого майна. Можна було брати лиш те, що кожний міг зі собою понести. Спротив був швидко зламаний. Група УБП, що знаходилася при відділі ВП, щоб створити паніку, вбила селянина Федора Хроля, два сини і донька якого були в підпіллі. Розбещені вояки грабують селянське добро,

насилують дівчат, побивають чоловіків. Селян забирають на вантажні авта, які під ескортою від'їжджають до залізничної станції Володава. Після селекції у відповідних таборах — арештованих вивезено до Східньої Прусії. У самому Голешові вивезено було також місцевих поляків. (*До зброї*, ч. 22/1954).

Німецький часопис "Нойє Цайтунґ" у Франкфурті н/Майном 22 вересня 1947 р. у звіті з Польщі подає:

"Протягом переселення і після нього уряд провів численні арешти поміж населенням. Арештовані були перевезені в табори інтернованих й арештованих у Білій Підляській, Холмі, Любліні і Перемишлі. Багато з них знаходиться ще й донині в цих таборах без слідства, переслухання і судового процесу. Саме виселення було проведено з допомогою війська і сильних поліційних відділів під примусом і терором. На жаль, не маємо ніяких докладних даних про кількість виселених і арештованих; але, як відомо з приватних інформацій, протягом 1947 р. було виселено із земель, положених на захід від лінії Керзона, до Східньої Прусії 200 000 українців. Варшавський уряд подає, як причину виселення, те, що населення підтримувало акцію УПА. Але ми не можемо сказати, наскільки це твердження відповідає правді, тому що кореспонденти західньої преси не були допущені на ці землі. Однак, ми мусимо ствердити, що в тому випадку були застосовані точно ті самі методи, які стосував уряд Гітлера в часі окупації східньої Европи".

Світ байдуже сприймав те, що діялося тоді на західніх окраїнах наших земель. Усі безчисленні факти подібного насилля й терору над безборонним українським цивільним населенням ударяли по самих основах людської моралі й міжнародньої справедливости. Нічого не помогли міжнародні домовлення уряду Польщі, ні хартії ООН. Розперезаність польських шовіністів виросла до нечуваних меж — вони буквально плювали на них, не числячися з міжнародньою громадською думкою, ні з прийнятими на себе зобов'язаннями, під якими клали підписи ті, що їх репрезентували на міжнародніх форумах.

Той макабричний розгул польського шовінізму довічно буде закарбований в історії взаємин між українцями і поляками. Привид його житиме серед нас доти, доки поляки не визбудуться вповні свого шовінізму і доки остання їхня нога не залишить нашої загарбаної землі. Великі жертви того шовінізму тим більше зобов'язують нас у майбутньому до боротьби за привернення утрачених наших західніх земель до незалежної й соборної Української Держави, яка неминуче відродиться.

Д-р Роман Мазурок

НОВОЧАСНІ ГЕРОЇ НАДБУЖАНЩИНИ

Мова тут про сл. п. Євгена Сивака і Василя Боруцького — учнів української гімназії в Сокалі, що своє життя невід'ємно пов'язали з боротьбою Української Повстанської Армії та її державницькими цілями.

ЄВГЕН СИВАК, уродженець Грубешівщини (1927 р. нар.), був учнем сьомої кляси в 1943 році, коли він припинив свою науку, щоб пройти старшинський вишкіл УПА. Через рік опісля, а зокрема весною 1945 р., він уже вславився в боях проти більшовицьких загонів, як командир "Гайда" — чотовий відділу вояків УПА. Поранений у праву руку, він зимою 1944-1945 лікувався у підпільних шпиталях УПА, в тому найдовше у Хороброві. Звідтіль він повернувся до свого відділу, вояки якого нетерпеливо очікували свого командира.

Після багатьох успішних бойових операцій, цей заповзятливий і незламний старшина УПА впав у великому й завзятому бою на полях Хлоп'ятина в Белзчині, 28 лютого 1946 р. Оточений звідусіль переважаючими силами "внутрішніх військ НКВД", відділ УПА в силі 80 вояків був приречений на загладу, коли вичерпався запас набоїв і ґранат. Звідусіль лунали голоси ворожих офіцерів: "Камандіра нє троґать!" "Камандір, сдавайсь!" Ті заклики чули наші вояки — учасники битви, знали про намір ворогів також жителі тієї околиці. Звичайно, чув ці зловісні поклики також і сам чотовий Гайда. Під вечір затихли автомати й кулемети, перестали розриватися ґранати... Майже всі вояки того непохитного відділу УПА впали на бойовищі. Чотовий Євген Сивак-Гайда відстрілювався доти, доки була амуніція; останньою кулею перервав своє життя. Мертве тіло героя ворог забрав з собою.

(Декілька днів раніше, в бою з тим самим ворогом, загинув старший брат Євгена — славний командир УПА Зірка, який очолював повстанський відділ "Вовки III").

ВАСИЛЬ БОРУЦЬКИЙ, уродженець с. Долобичева, Грубешівського повіту (1924 р. нар.), закінчивши сьому клясу сокальської гімназії, вступив наприкінці 1944 р. до старшинської школи УПА. В наступному році він очолив відділ УПА, як командир "Лев". Подібно, як його друг зі шкільної лавки Євген Сивак, Василь Боруцький відзначався неймо-

вірною відвагою і чималими військовими здібностями. Всі стрільці поважали його і, по-вояцькому, любили: вони були готові кожночасно піти за ним у вогонь.

Саме в той час відділи УПА на території на захід від Сяну й Бугу вели затяжні бої з польсько-більшовицькими окупаційними силами, обороняючи українське населення від примусового вивозу на схід та від грабунків і масового терору. 24 квітня 1946 р. командир Лев, зі своїм відділом, влаштував дуже успішну засідку на ворожу автоколону на шосе Грубешів-Варяж. Вогнем повстанських кулеметів дощенту знищено 19 ворожих автомашин з усією залогою. Але за цю перемогу довелося заплатити смертю командира Лева, коли він наскочив на енкаведівську танкетку, що єдина з автоколони ще відстрілювалася. Чи не остання ворожа куля перервала нитку життя одчайдушного старшини УПА. Більше втрат відділ УПА в цьому бою не мав. Повстанці повернулися на місце свого розташування з великою військовою здобиччю, але й також із мертвим тілом свого улюбленого командира. Другого дня 22-річного героя УПА поховали з належними йому військовими почестями і з масовою участю цивільного українського населення.

(Молодший брат Василя Боруцького згинув 1944 р. під час переходу фронту. Влітку 1946 р. їхніх батьків окупанти вивезли на схід).

Героїчна боротьба і смерть Євгена Сивака і Василя Боруцького на рідній землі — це найпереконливіший доказ волі населення Надбужанщини зберегти ці землі для самостійної, соборної й ні від кого незалежної держави українського народу.

Володимир Романюк

ГРАБІВЕЦЬ

Колишнє містечко, а тепер село Грабівець розташувалося за 27 км на захід від Грубешева. Його початки невідомі, але знаємо, що вже в 13-ому ст. тут був оборонний замок. У половині 14-го ст. ця місцевість належала до Белзького князівства, 1447 р. отримала статут містечка. Брак місцевого промислу зупиняв його розвиток, економічне життя населення обмежувалося хліборобством і торгівлею збіжжям та худобою. 1772 року Грабівець прилучено до володінь Австрії, 1809 р. до Варшавського князівства, а опісля до російського царства. В половині 19-го ст. Грабівець утратив своє міське право. До другої світової війни село було центром ґміни (волости).

Ще з 13-го ст. через Грабівець проходив торговельний шлях із Белза до Красноставу й Любліну. У 1578 р. Грабівець нараховував 70 домів і 350 мешканців, а 1639 р. — 130 домів і 794 жителі. На початку 19-го ст. там жило 1277 осіб, а наприкінці століття — 3122. Напередодні війни 1939 р. село нараховувало біля трьох тисяч мешканців. З виселенням українців 1946 р. до УССР, а через рік решту їх на кол. німецькі землі в Польщі, кількість мешканців Грабівця зменшилася до 1268 осіб. Під час другої світової війни в Грабівці зруйновано 720 будинків, з того 528 житлових.

ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ В ГРАБІВЦІ

Переважну більшість мешканців Грабівця й околиці становили українці православного віровизнання, але вони не мали своєї церкви, бо її силою забрали поляки і переробили на свій костел. Старенький помічник місцевого ксьондза-пробоща вчив релігії в місцевій польській школі та жив у хаті, що колись була власністю православної парафії поблизу церкви. Він ознайомився з життям і переконаннями православних українців та знав, що вони ніколи не будуть молитися у римсько-католицькому костелі: їхні діти не вивчали латинської релігії в школі та з батьками святкували свої традиційні свята. Заприязнившися з родиною Антона Талая, в хаті якого завжди говорили тільки українською мовою, а його сини були активні в українському аматорському театральному гуртку, цей священик виявив готовість виєднати їм дозвіл

Люблінського єпископа на відкриття української греко-католицької церкви.

Можливість мати свою церкву подобалася молодим людям і вони почали робити відповідні заходи, спершу таємно, а потім явно. Сини А. Талая декілька разів їздили в цій справі до римсько-католицького єпископа в Любліні та врешті добилися дозволу. Поляки мали віддати нашу церкву, а також хату (в якій жив згаданий польський священик) і досить великий город і сад біля церкви, що ним досі користувалася польська школа. Священиками могли тут бути тільки ОО. Василіяни з Жовкви.

Перша богослужба в греко-католицькому обряді відбулася у Вербну неділю або на Великдень 1931 чи 1932 року, точно не пригадую. На цю врочистість приїхало декілька старших і молодших священиків з Жовкви, а також єп. Микола Чарнецький з Любліну, як ієрарх греко-католиків на Холмщині й Підляшші. Великодні богослуження відбувалися вночі і в церкві було багато людей. Щоправда, не було в тій церкві іконостасу, бо поляки викинули його, коли церкву переробляли на костел, але добрі люди подбали про прикрашення церкви іконами, декоративними лямпадами тощо. Було багато світла і настрій у людей був святково-радісний. Процесія з хоругвами обходила церкву навколо і як тільки священики заспівали "Христос воскрес", тоді багато людей заплакали з радости, бо таких торжественних відправ вони вже давно не чули.

Першим священиком греко-католицької церкви у Грабівці був о. Антін Трух, василіянин із Жовкви, що відзначався гарним голосом. Однак його незабаром перевели на душпастирювання, здається, до Бразилії. На його місце призначено о. Митрофана, також василіянина з Жовкви. Він був дуже активним парохом. Негайно взявся навчати дітей релігії, учив їх читати й писати по-українському, відвідував своїх парафіян — зокрема сім'ї з дітьми — і запрошував їх до церкви, організував театральні вистави, різдвяні ялинки, вертепи і дитячі забави. За його душпастирювання в церкві вставлено іконостас, куплений у Холмі. Насправді це був іконостас із Холмського собору, що його поляки, загарбавши собор, викинули, коли переробляли на свій костел. Пан-отець Митрофан зорганізував гарний церковний хор, що ним керував галичанин Степан Василів.

Полякам ця українська активність при уніятській церкві ніяк не подобалась і вони вже 1935 р. почали виступати проти неї та робили різні заходи, щоб узагалі цю церкву замкнути і на церковній площі побудувати нову школу.

Після о. Митрофана парохом у Грабівці став о. Сергій Сироїд, василіянин із Жовкви, що душпастирював з таким самим успіхом, як і його попередники. Однак поляки дедалі настирливіше домагалися від адмі-

ністративної влади закриття церкви, влаштовували демонстрації з вимогою прогнати священика, а в хаті пароха "невідомі" злочинці вибили вікна. А вже найтяжчі часи були в 1938-1939 роках, коли розпочалося офіційне перетягування на римокатолицизм усіх українців: і уніятів, і православних.

Врешті о. Сироїд мусів виїхати з Грабівця, а на його місце прибув новий священик, але не з Жовкви. Вже першої неділі він заявив у церкві: "Я поляк і до мене в українських справах прошу не звертатися. Я буду вам лише відправляти в церкві, бо люблю цей обряд". Люди перестали ходити до церкви, бо не хотіли священика, який навіть не мешкав у парафіяльному домі, але в приміщенні польського ксьондза-пробоща. Після німецько-польської війни наша православна делеґація пішла до уніятського священика-поляка і відібрала ключі від церкви; тоді в Грабівці знову відкрито українську православну церкву, парохом якої став священик з Холму.

Все таки треба нагадати, що в той час, коли створено грекокатолицьку церкву в Грабівці, багато православних українців не були цим вдоволені, вони не ходили молитися до тієї церкви і не підтримували її, бо вважали її мостом до латинщення й польонізації. З ініціятиви таких свідомих і жертвенних жителів Грабівця, як три родини Козловських, родини Літинських, д-ра Станькова, Рожанського, Балярчука та інших, відновлено в 1932-1933 рр. православну церкву. Приміщувалася вона в одній кімнаті мурованого будинку Літинських, в якому також примістилися дві кляси польської народньої школи. За царської Росії в цьому будинку приміщувався суд, членом якого був і суддя Літинський.

Для нововідкритої православної церкви Варшавський митрополит Діонісій призначив священика, який відправляв богослуження церковнослов'янською мовою, але проповіді говорив російською. Ми, діти, не розуміли його проповідей. Дивно, що саме у Грабівці, де навіть в околиці не було росіян (за винятком родини д-ра Станькова, і так спорідненої з українцями), призначено душпастирем росіянина. Богослуження відправлялися щонеділі та щосвята у фронтовій просторій кімнаті, прикрашеній іконами, що створювали настрій і почуття справжньої церкви. Співав у церкві добрий хор під орудою дириґента-дяка. Найбільш урочисті богослуження відбувалися у храмовий празник, у якому брали участь православні українці сусідніх парафій зі своїми священиками на чолі парафіяльних процесій. Ці відправи звичайно влаштовувано на великій зеленій площі перед цвинтарем, де було багато місця для народу, що гуртувався перед спеціяльно збудованим для цього вівтарем-престолом. На таких богослуженнях бував також і православний єпископ. На Йордан святили воду на річці, а церковний хор ходив з колядою. Священик навчав дітей релігії та відвідував своїх вірних по хатах.

Але 1935 р. польська державна адміністрація звеліла священикам у православних церквах проповідувати тільки польською мовою. Наш священик, щоб не попасти в конфлікт з владою, перестав зовсім говорити проповіді. Незабаром усяка діяльність православної громади в Грабівці припинилася, бо в 1938/39 рр. поляки взялися насильно навертати православних на римокатолицизм і в церкві не могли відбуватися жодні богослуження. Після кількох місяців такої кампанії цю заборону відкликано, бо прокуратор, згідно з дорученням уряду, наказав римсько-католицькому священикові уневажнити всі підписані декларації переходу православних на латинство і "місію навертання" припинити. У 1939 році, після розвалу Польщі, всі українці у Грабівці об'єдналися в одній українській Православній Церкві.

ГРАБІВЕЦЬ У РОКИ 1938-1945

В другому тижні німецько-польської війни вояки польської регулярної армії, що втікала на схід, забрали з хати жителя Грабівця Кулика, повели з собою і застрілили в ліску за яких два кілометри від села. Залишив він жінку з малою дитиною і старенького батька. Кулик був свідомий українець і за український націоналізм відсидів кілька років у Березі Картузькій. Коли ж почалося насильне "навертання" православних на римокатолицизм у 1938 році, тоді Кулик писав протестні листи до міністерства у Варшаві, звинувачуючи місцеву поліцію за вихватки проти українського населення. Тепер, у вересні 1939 року, він заплатив життям за свою вірність народові й Церкві.

Після двотижневої війни до Грабівця на короткий час увійшли частини Червоної Армії. Коли ж їхнє місце зайняла німецька адміністрація, тоді тут, як і по інших містечках і селах Холмщини, помалу почало оживати українське культурне життя. Начальником Грабовецької волости став полк. Яків Войнаровський, а службовиками місцеві українці. Зате польська допоміжна поліція залишилася в руках поляків, що перезвали себе "фольксдойчами". Все таки зорганізовано українську школу, до якої ходили також діти поляків, а далі кооперативу "Зорю", що незабаром пов'язалася комерційно з гуртівнею "Пробоєм" у Грубешеві та з іншими кооперативами гуртового збуту товарів — у Холмі та в Замості. В кооперативній системі працювали такі досвідчені громадяни, як Рожанковський, Козловський, Літинський, Рибка, Талай, Хитреня, Романюк та інші, що спричинило її швидкий розвиток у поважну громадську установу з великим капіталом. Діяла у Грабівці також філія молочарської кооперативи "Будучність". Крім того, грубешівська кооператива "Пробоєм" відкрила 1941 р. в Грабівці свою філію прийому збіжжя. Українські купці почали відкривати свої крамниці, бо німці закрили всі жидівські підприємства торгівлі в роздріб. До війни

тільки один українець, Черняк, мав тут крамницю споживчих товарів. Тепер відкрито різні верстати, як столярський (Торба), слюсарський (Чехов) та направи й продажу сільсько-господарських машин і знаряддя, а Рожанковський — м'ясарню. Наприкінці 1942 р. польську допоміжну поліцію в Грабівці замінила українська, але це не влегшило ситуації українського населення. Німці взялися переселювати українців із повіту Замостя у Грубешівщину, а поляків з Грубешівщини в корінну Польщу і ця акція викликала замішання і конфлікти. Щоб уникнути переселення, багато поляків приєдналися до польської партизанки, в якій не бракувало і несвідомих збаламучених українців-холмщаків, як це видно з книжки "Ми з Замойщизни", виданої в Польщі 1970 року. Саме з рук тієї партизанки загинув полк. Войнаровський у 1943 році, а після нього його заступник Павло Низькошапка, Дітковський і чотири провідні селяни в сусідньому селі Бронеславці. Польська поліція, контрольована німцями, йшла на руку польському підпіллю та фальшиво доносила німцям на українських діячів, звинувачуючи їх у підтримці українського підпілля. Так на початку 1942 р. арештовано кількох українців, з яких один загинув у Дахав, два якось пережили концтабірне ув'язнення до кінця війни, а інші, яких звільнено, все таки провели по шість місяців у Травнику та Майданку.

Українці у Грабівці не мали організованої самооборони перед наскоками польських банд, що дедалі частіше нападали на довколишні села. Восени 1943 р. вони замордували у Грабівці о. прот. Павла Швайку з дружиною і двома дітьми. Під час того нападу на Грабівець згинув комендант української допоміжної поліції, один поліцай і три 18-літні юнаки, що їх німці примусово звербували для охорони маґазинів континґентного збіжжя і невійськових об'єктів. У 1944 році польська банда вже в білий день напала на Грабівець і вбивала всіх, кого попало. Тоді знищили родину Романюків. Перше забрали з хати батька і повели в сторону села Грабівщика; малолітня дочка, ридаючи бігла за ним якого півкілометра, просила відпустити батька; так і впала на цій дорозі... Її батька, Петра Романюка, напасники вбили у Грабівщицькому ліску. Через декілька днів знову напали на ту саму родину, вбили матір-удову, а двоє дівчаток — Марусю й Оленку, які втікали до свояків у с. Скоморохах, наздігнали і також убили... Згодом з польських рук загинули Хитреня, Бедлицький, Рожанська і багато інших. Шість службовців волости хотіли чим швидше виїхати у безпечніший район, але польська боївка перехопила їх на шляху і всіх розстріляла. При житті залишено тільки дівчину-польку, яка також утікала з цими службовцями.

Після виселення українців до УССР (1946 р.) і на кол. німецькі землі Польщі (1947 р.) в Грабівці залишилися тільки мішані родини і ті з-поміж українців, які заявилися поляками.

Анатоль Демусь

ПАВЛОВИЧІ — СЕЛО, ЯКОГО НЕМА

По лівому боці середнього бігу річки Варяжанки, що має свій початок в околиці містечка Варяжа і впадає до Бугу між селами Пісочним і Литовижем, було розташоване на горбку ще 1945 р. село Павловичі. Сьогодні те невеличке, але національно свідоме українське село вже не існує.

У 1946 р. більшість мешканців с. Павлович переселено у Волинську і Львівську області УССР, а через рік опісля решту вивезено на кол. німецькі землі, приєднані до Польщі — переважно у Східню Прусію і Помор'я. З усього села залишилися дві хати і приходство, але опісля теж приходські будинки розібрали і на їх місці збудували приміщення для якоїсь виробничої артілі. В зацілілих хатах живуть совєтські прикордонники. Після т. зв. вирівняння кордону між УССР і Польщею територію с. Павлович прилучено до с. Подільського, що колись звалося Нисмичі. Туди прилучено також східні частини гонятинських піль, що їх перерізав новий кордон, проведений з півночі на південь за два кілометри на захід від кол. Павлович.

А було воно колись розташоване за чотири кілометри на північ від Варяжа, 13 км на захід від Сокаля і 12 км на південь від Крилова. В безпосередньому сусідстві з Павловичами були села: Угринів на півночі, Нисмичі на півн. сході, Ниновичі на півд. сході, Корків (і фільварок Висьмир, що належав до Варяжа) на півдні та Гонятин на заході. Адміністративно с. Павловичі за царської Росії належало спершу до Томашівського, а згодом до Грубешівського повіту ("уєзд"), за поверсальської Польщі та німецької окупації — до Грубешівського повіту чи округи. Весь час село входило до волости Долобичів*, а тепер його територія становить частину с. Подільського, сільради Правда (кол. Хоробрів), Сокальського району.

Павловичі було невеличке село. В час скасування кріпацтва в Росії 1861 р. воно нараховувало всього 30 хат. Напередодні другої світової війни в селі було, разом з приходством, 60 хат, в яких жило 285 мешканців.

---

* Інші форми назви цієї місцевости: Довгобичів, Долгобичів.

За кріпаччини село належало до панського двору в с. Гонятині. Після скасування кріпацтва селяни отримали "у вічне користування" наділи землі: "потіжники" — по 23.5 морґів землі, а "загородники" — по 10 морґ. Цю нерівність наділів треба пояснити тим, що землевласник, наділюючи землю своїм колишнім кріпакам, брав на увагу робочу силу даної сім'ї: котра сім'я мала більше робочих рук і могла відробити на панському три дні тижнево, а протягом решти тижня виконати роботу на своєму господарстві, та сім'я отримувала більший наділ. Згодом, вирубавши частину свого лісу, землевласник додав т. зв. "сервітут" на випас худоби: по два морґи "потіжникам" і по одному "загородникам".

Павловичі було не багате, але й не бідне село. Чотири господарства у 1939 році мали від 10 до 30 морґів землі, а решта менш десяти кожне. Одна родина була безземельна і жила з праці в угринівському дворі. Село в цілому мало 500 морґів землі, городів, сіножатей і лісу. Земля була добра, т. зв. "навіяна глинка" першої, другої і третьої кляси. В деяких місцях виступала глина, тому в другій половині 1920-их років побудовано в селі цегельню, яку по кількох роках закрито, бо виробництво цегли не окупилося. Селяни вирощували багато пшениці, менше жита, ячменю й вівса, небагато гречки й проса, також кукурудзу, ріпак, коноплі, льон, мак, горох і всяку городину. Крім сіна й отави, вони сіяли конюшину і "мішанку" — вику з вівсом. Дехто вже починав сіяти люцерну, з якої мав більше користи, як з іншої паші.

Початки с. Павловичі дуже мало відомі. Знаємо, що постало воно в першій половині 16 ст. Про його давність свідчить те, що місцеву церкву св. Покрови збудовано 1595 р. Була це однобанна дерев'яна церква, споруджена т. зв. "зрубним способом" — без одніського цвяха. Її зруйнували поляки 29 серпня 1929 р., допускаючись при тому різних святотатств. Поліції, що охороняла руїнників, було надто багато, щоб жителі могли оборонити свою церкву. Обороняли її здебільша жінки, думаючи, що поліція на них не підніме рук. Але змагаючися з жінками, поліціянти декілька потурбували, а одну з них п'яний поліціянт поранив багнетом. Після свого ганебного руїнницького вчинку поліція веліла селянам ретельно скласти будівельне дерево з розібраної церкви, але ніхто не послухав цього наказу. Так і лежало це дерево довгий час безладно.

В найближчу неділю після зруйнування церкви на її руїнах відбулося прилюдне віче, на якому промовляв член Варшавського сейму, Володимир Кохан. За його антиурядову промову його згодом позбавлено посольського іммунітету і засуджено на довге ув'язнення. Також багатьох жителів села влада тягала по судах.

Коли після цих трагічних подій відкрито фундаменти церкви, тоді там знайдено заховані документи, що своїм змістом свідчили про побудову церкви і давність села. З досліджень інших авторів (як, напр.,

Івана Стасюка) відомо, що під час татарського нападу в жовтні 1629 р. село Павловичі погоріло так, що із 23 хат зацілiли тільки чотири. Руйнування тоді зазнали також такі місцевості: Угринів, Хоробрів, Нисмичі, Бояничі, Гатовичі, Шмитків, Мошків, Прусинів, Лубів, Коржів, Гонятин, Долобичів та інші. А 1626 р. татари знищили Мости Великі, Добротвір, Стоянів, Холоїв, Миців, Радванці, Ульвівок і Тудорковичі.

До парафії с. Павлович належало с. Гонятин. Біля церкви був колись спільний цвинтар. Новий цвинтар відкрито в другій половині 19 ст., при шляху — "гостинці" з Павлович до Гонятина. Церква у Павловичах була, мабуть, уніятська. Згідно зі статистикою в "Трудах этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край" з 1872 р., уніяти у Павловичах становили більшість. Під тиском російського уряду село 1875 р. в цілому перейшло на православ'я. Жили в селі також дві польські родини, в тому одна з "калакутів", себто — кол. уніяти, що після проголошення релігійної свободи в Росії перейшли на римокатолицизм. На приходстві ще жили дві споріднені родини польських осадників.

Національно-українська свідомість жителів с. Павловичі була наслідком догідного розташування села, територія якого клином втиснулася між сусідніми галицькими селами з півночі, сходу і півдня; село втримувало з ними громадські й родинні зв'язки. У 1920-их роках тут діяла клітина Т-ва "Рідна Хата", місцевий аматорський гурток поставив тоді три п'єси: "Борці за мрії", "Про що тирса шелестіла" і "Жидівка-вихрестка". Четверту п'єсу, не пригадую яку, поліція заборонила ставити, і то якраз у той день, коли вистава мала відбутися і частину квитків вступу вже розпродали. Генеральні проби п'єс звичайно відбувалися під керівництвом режисера з Сокаля, полк. Григорія Сосідка. Після ліквідації Т-ва "Рідна Хата" польською владою культурно-освітнє життя в селі завмерло. Організоване життя сяк-так проявлялося при кооперативі "Самопоміч", що з наказу влади мусіла належати до польської кооперативної мережі.

За царської Росії в Павловичах була початкова школа з російською мовою навчання, а за Польщі — з польською. З уваги на брак відповідної кількости шкільних дітей, 1925 р. цю школу закрито і учні з Павлович ходили до школи в Нисмичах. Та вже 1927 р. школу в Павловичах знову відкрили і незабаром новий учитель зорганізував тут духову оркестру. Українську мову в школі введено щойно після падіння Польщі 1939 р. Учителювати тут став Володимир Харко, мешканець села, але уродженець с. Ниновичі. Він жив при сестрі, що вийшла заміж за жителя с. Павлович. В. Харко мав закінчену богословську освіту і був кол. старшиною австрійської армії; він не прийняв свячень і жив при сім'ї сестри і шурина. За Польщі він керував аматорським театральним гуртком у рідних Ниновичах і 1932 р. потайки в Павловичах підготував



Звідений хор з Павлович, Нинович і Коркова — частина збірного хору на Святі Івана Мазепи в Сокалі, вересень 1932 р. Посередині сидить Орест Полішко, диригент хору з Нинович. Зліва в останньому ряді Григорій Юрчук з Павлович, який в 1970-их роках загинув у совєтському концтаборі після другого засуду.



Панахида на могилі героїв, висипаній 1941 р. в Павловичах.

хор, що ввійшов до збірного хору — разом з хором із Нинович і Коркова — для виступів під час великої маніфестації в Сокалі з приводу відзначування роковин народження гетьмана І. Мазепи. Поновної окупації своєї батьківщини совєторосіянами Володимир Харко не міг пережити і десь на Волині покінчив життя самогубством.

Був у Павловичах також церковний хор. В роки міжвоєнної Польщі с. Павловичі належало до парафії в Долобичеві. З падінням Польщі відкрито в Павловичах парафію і тоді церква приміщувалася в одній половині приходського дому. Другу половину відведено для театральної залі.

Під час першої світової війни в російській армії загинув на німецькому фронті житель Павлович Лукіян Пиріг. Протягом української визвольної війни служили в Холмській сотні (П'ятої) Сокальської Бриґади УГА Федір Ґалета, Семен і Гриць Головачі та Микола Демусь. Крім того, розвідником для УГА був павловичанин польського роду Йордан Кондацький. Їх усіх деякий час переслідувала польська влада.

У 1941 р. в Павловичах висипали могилу, з хрестом, у пошану борців за волю України. Наприкінці другої світової війни Павловичі зазнали пошкоджень внаслідок воєнних дій; тоді загинуло трьох мешканців села. В лавах УПА загинули: Степан Балда в 1944 р. (нар. 1924 р.) і Серафим Грицай (нар. 1921 р.) та Петро Іванюк (нар. 1920 р.) в бою біля с. Ліски. Ще перед тим, 1942 р., з рук польських терористів загинув курсант поліційної школи Микола Балій (нар. 1925 р.).

За приналежність до УПА й ОУН репресовано і засуджено багатьох жителів с. Павлович. У совєторосійських концтаборах загинули: Гриць Юрчук (нар. 1911 р.) і Настя Король (нар. 1925 р.).

У міжвоєнних роках с. Павловичі випустило коло десятка інтеліґентів із середньою та вищою освітою. Сьогодні більшість справжніх жителів кол. с. Павлович уже вимерла, а решта проживає в розсіянні в різних областях України, в Польщі та на еміґрації.

Сергій Кімак

СЕДЛИСЬКА

Село Седлиська, Замойського повіту, лежить у віддалі 7 км на захід від міста Замостя, приблизно за 1.5 км направо від шосейного шляху Замостя-Щебрешин, 1.5 км від залізничного шляху Замостя-Люблін, 3 км на захід від залізничного вузла Завада, 4 км від шосейного шляху Замостя-Люблін та за 3 км від річки Лабуньки, над якою розташувалися села — Бортатичі і Високе. Село Седлиська колись входило до складу волости Високе і 1827 р. мало 94 двори і 487 мешканців, а при кінці минулого століття 128 дворів і 960 мешканців.

Церкву в Седлиських, побудовану 1863 р., відновлено 1875 р. Уніятська парафія мала 1867 р. 1217 вірних і належала до Щебрешинського деканату. До парафії Седлиська належали Бортатичі, Злоєць, Вілька, Заруддя й інші села, де жило багато українців.

Мешканці села були в переважній більшості українці. Наприкінці 19-го століття на згаданих 960 мешканців було всього 34 католики і 10 осіб Мойсеєвої віри. Перед другою світовою війною, за винятком кількох польських родин, село було православне. Католики належали до парафії Вельонча, де був костел.

Через ліс ординації Замойських до села прилягала українська Білгорайщина, а на схід від міста Замостя уже в більшості були українські села. Хати й забудування Седлиськ підковою розкинулися навколо двох криниць, вода яких витікає з джерел під горбком. Село ховалося там немов у котловині, так що з усіх сторін на підходах до нього видно було тільки дві церковні бані. На Йордан відбувалося свячення води біля криниць. Від них починається струмок, який протікає через Седлиська до потоку, що біля с. Високого вливається в річку Лабуньку. На вищих місцях території села були чорноземні поля, а на низьких — обабіч струмка й потоку — простягалися сіножаті. В селі була велика ділянка, звана "Стависько", звідки вибирали землю для направи доріг і приватного вжитку. Звичайно, там залишалися заглибини, що їх круглий рік заповнювала вода. На рівній площі побудовано приміщення для протипожежної сторожі (т. зв. "ремізу") й кооперативу та впорядковано майдани для футболу й "відбиванки" (волейболу). Село було добре загосподароване й забудоване: мало багато мурованих і гарних

великих дерев'яних домів; багато з них були покриті бляхою або черепицею.

Немає точних даних про те, коли село постало; відомо лише, що воно втішалося великими правами й привілеями у графів Замойських. Є переказ, що його заснували запорізькі козаки, які служили як найману військо в армії коронного гетьмана Яна Замойського і добре прислужилися, мабуть, у шведській війні. Жителі Седлиськ мали право зокрема користуватися панським лісом, тоді як сусідні села, навіть польські, такого права не мали. Нащадки Яна Замойського пізніше старалися обмежувати ці права, що їх, за переказом, списано в місті Білій Церкві. Це, мабуть, відповідає правді, бо в Седлиськах не було ні двору, ні фільварку, а мешканці села не підлягали панщині. Навколо території села були фільварки, землі яких належали колись до села, але згодом нащадки Яна Замойського присвоїли їх собі.

Напередодні другої світової війни село нараховувало біля 250 дворів і понад дві тисячі жителів, у тому лише п'ять польських родин і дві мішані. Під кожним оглядом — економічним, культурним і національним — село стояло високо; поляки називали його "паньство в паньстві". Населення розмовляло українською мовою з домішкою польських слів. В сусідніх селах багато людей говорили вже по-польськи, хоч були православної віри й уважали себе українцями.

В селі була шестиклясова початкова школа, при церкві існував добрий церковний хор. Культурне життя села зосереджувалося на станиці протипожежної сторожі, де була гарна простора заля зі сце-



Православна церква в Седлиськах, Замойського повіту на Холмщині, побудована 1863 року.

ною. Там діяли всі місцеві гуртки — аматорський, театральний, танцювальний і спортові, як також дві окрестри. П'єси ставилися українські, два рази річно, аж до 1938 р., а між ними такі відомі, як "Запорожець за Дунаєм", "Наталка Полтавка", "Мати наймичка", "Ой не ходи, Грицю", "Запорожець". В 1938 р. українські п'єси ставити заборонено. Тоді театральний гурток переключився на п'єси польською мовою. Першою і останньою з них була польська п'єса "Опришки", що з нею аматорський гурток їздив на інші села. Вперше поставлено її в залі залізничної станції Завада, де було скупчення польської інтеліґенції і поліція. Аматорський гурток був змушений піти на цю поступку владі, бо поліція погрожувала, що розбере ремізу, а це був єдиний світський культурний осередок села. За ремізу громада мала конфлікт із поліцією і цю справу, на розсуді староства в Замості, село виграло. В тому багато заважив факт, що протипожежна сторожа Седлиськ була зразково зорганізована, добре вишколена і завжди здобувала перше місце.

Навчання у школі за Польщі відбувалося польською мовою, вчителі були поляки, хоч у селі шість учителів і два професори українського роду сиділи без праці. При школі була танцювальна група і хор. Великий шкільний будинок згорів під час другої світової війни.

Дуже добре розвивалася кооператива. Перед самою війною зорганізовано ощадностеву касу. Діяла також приватна молочарня. Пляновано побудувати модерну молочарню при кооперативі, а також центр скуповування збіжжя і млин, щоб продавати готову муку, але через війну цього задуму не зреалізовано. В селі був ще вітряк.

Землі села були врожайні. Найбільше вирощувано пшениці і цукрових буряків, що їх доставляли до цукроварні в Клеменсові біля Щебрешина. Управляли також тютюн, що його доставляли до монопольної збірниці в Замості. В селі була розвинена годівля свиней, корів, коней і домашньої птиці. Також було багато ткацьких верстатів для ткання домашнього полотна. При кожному господарстві були більші чи менші сади й городи, де вирощувано всіляку городину для себе й на продаж. Було також багато пасік. Село було заможне.

Жителі села загально були рослі і досить освічені. З військової служби, незважаючи на національність і релігію, верталися додому з підстаршинським ступенем, а два з вищою освітою набули старшинські ступені. Селяни займалися переважно хліборобством, але були також ремісники: столярі, шевці, кравці, ковалі, будівельники, трачі і інші. Після першої світової війни в селі відкрито кілька крамниць. Корчми в селі взагалі не було. Коли засновано кооперативу, малі крамниці також зникли.

У 1915 р. населення села в основному числі евакуовано вглиб Росії, України і на Кавказ. Багато молодих з цього скористали, бо їм удалось покінчити там школи: два такі переселенці осягнули наукове звання

професорів, інші стали вчителями чи спеціялістами в різних галузях промисловости. Родом із Седлиськ був Йосип Скрипа, посол до польського сейму від Холмщини. Багато дівчат пішли в черниці та по монастирях набули освіту.

Після першої світової війни значна частина молоді вчилася в польських середніх школах. Між ними був Едик Дубель, який походив із мішаної польсько-української родини. Після другої світової війни він став повітовим старостою в Замості, а пізніше працював у воєводському управлінні в Любліні. Там він і помер, а його дружина, українка, живе в Седлиськах донині. В другій половині 30-их років понад 20 молодих людей села вчилися в середніх школах. За німецької окупації вони закінчували своє навчання в Холмі, Грубешеві та Львові. Декотрі з тих, що остались живі, вчилися у вищих школах після війни і сьогодні займають високі пости в Польщі й Україні.

За царської Росії в селі ширено москвофільські тенденції, що їх носіями були московські чи москвофільські православні священики. За міжвоєнної Польщі національна свідомість седлищан дуже зросла, без уваги на те, що всякий прояв українського національного життя був суворо переслідуваний польською владою. Незважаючи на утиски зі сторони влади, в селі "з-під поли" поширювано українську пресу й книжку. Велику поміч у переховуванні літератури подала місцева православна церква.

Перед першою світовою війною у Седлиськах душпастирював о. Сагайдаківський. Під час евакуації села в 1915 р. він з родиною і своїми вірними виїхав на схід, але після війни вже не вернувся. Тому до села призначено іншого священика, інваліда. Щойно десь у 1922 р. до села прибув о. Ананій Сагайдаківський, син колишнього настоятеля церкви в селі. Тут він став душпастирювати, а священика-інваліда переведено в інше місце. Все таки, о. А. Сагайдаківський довго в селі не побув, бо, з уваги на конфлікт між ним і парафіянами, його перевели десь аж на Волинь. На його місце прийшов о. Спиридон Лазнюк, що був капеляном для православних вояків у Замості, а також православним катехитом у середніх школах Замостя. В 1938 р. він відмовився виголошувати в церкві, на урядовий наказ, проповіді польською мовою, за що був позбавлений усіх своїх урядових постів і переведений на інше місце. Тоді до села прислали о. Швайку, який погодився проповідувати офіційною державною мовою, але вірні ті проповіді бойкотували — виходили з церкви. Це призвело до переслідувань зі сторони влади, що спричинило перехід невеликої нестійкої частини православних на католицизм та боротьбу між православними і перекинчиками на католицизм. Була навіть спроба нападу на село польської терористичної банди "кракусів", але вони зазнали невдачі. Такий стан тривав до вибуху війни 1939 року.

За німецької окупації, незважаючи на тяжкі побутові умови, життя в селі помалу нормалізувалося. Кінець тому поклало насильне переселювання українців у Грубешівщину, а поляків — у Польщу. Із Замойського повіту німці мали намір створити німецьку колонію. Виселювання відбувалося ніччю. Також переселено на Грубешівщину всіх українців із Седлиськ.

Після відступу німців 1944 р. люди почали повертатися в рідні сторони, в тому й до Седлиськ, але життя там було нестерпне через постійний польський терор. У 1946 р. більшу частину українських жителів села переселено до УССР, а решту згодом на понімецькі землі. Церква перестояла до 1960 р., коли то поляки розібрали її та з цегли побудували школу.

Седлиська мають тепер інший вигляд: замість розлогого села є кілька колоній. До села проведено шосейну дорогу з Замостя та залізничну дорогу з Завади до Замостя, яка проходить через село. Недоля багатьох українських сіл на Холмщині зустріла також це гарне, заможне й свідоме село на західніх окраїнах історичної української території. Сьогодні колишні жителі Седлиськ, українці, розсіяні по всіх світах. Їхнім обов'язком є подбати про те, щоб пам'ять про рідне село збереглася для прийдешніх поколінь. Виконуємо цей обов'язок із вірою, що колись воно діждеться злуки з Матір'ю-Україною.

БІОГРАФІЇ

Роман Кухар

ВИЗНАЧНІ ДІЯЧІ НАДБУЖАНЩИНИ

(Володимир Божик, чотар Осип Гачкевич, д-р Семен Демидчук, Дмитро Левицький, д-р Лука Мишуга, Петро Міляновський, Юліян Павликовський, митрат Мирослав Ріпецький, д-р Степан Ріпецький, д-р Богдан Чайковський.)

ВОЛОДИМИР БОЖИК

Один із найкращих дириґентів хорових ансамблів так в Україні, як і на еміґрації, а втім славний своїм вокально-сольовим виконанням композиторських і народніх творів, Володимир Божик народився 27 грудня 1908 р. в Раві Руській, у родині податкового урядовця Михайла Божика і Павлини з роду Федик. Михайло Божик походив із присілка Божики, приналежного до с. Гребенного при шляху Рава Руська-Варшава. Під кінець 19-го ст. в Раві Руській постало перехрестя залізничних шляхів на лінії Львів-Варшава, почерез Ярослав-Сокаль, внаслідок чого колишнє провінційне, ще в 14 ст. засноване, містечко Рава стало розвиватися в керівний центр того терену. Тут розгорнулася освітня мережа, зорганізовано шкільний інспекторат, окружну судову палату тощо.

В сім'ї Божиків було п'ятеро дітей: найстарша Ольга (померла у Львові 1976 р.), Володимир, його молодший брат Омелян (помер 1924 р.), Євген — пізніше професор Академії Мистецтв у Кракові (помер 1983 р.) і наймолодша з дітей, Іванна. Батьки виховали їх у релігійному й національному дусі, а батько Михайло у вільний від урядової праці час займався дяківством у місцевій церкві і прищепив синам, а зокрема Володимирові, замилування до церковного співу.

Володимир закінчив коедукаційну гімназію гуманістичного типу в Раві Руській, де був головою Марійської Дружини та керував хором юнаків у шкільних богослуженнях. Він теж організував шкільний драматичний гурток, часто виступаючи як режисер, актор і дириґент у театральних і музичних імпрезах гімназії. Після матури 1927 р. він вивчав музику й музикологію у Львівській Музичній Консерваторії та у Львівському університеті, які згодом закінчив із визначним успіхом.

Вже під час своїх студій він досяг високої майстерности у сольоспіві. Такі твори, як "Баркароля" В. Балтаровича ("Сонце низенько, вечір близенько, степами місяць в мандрівку йде") чи сольо в українських піснях на тлі хору (напр., "Гей, гей, гей — підемо до діброви", народнє "Сонце низенько") у виконанні ліричного тенора Володимира Божика ще й досі ніким не перевершені саме завдяки майстерності його виконання.

Проте повного розквіту досяг музичний та організаційний талант В. Божика щойно в роки війни, коли він своїми концертними поїздками з добірними хоровими ансамблями по містах Ген. Губернії та Німеччини придбав велику славу для українського хорового мистецтва серед багатьох тисяч чужинецьких слухачів. Після війни він, у співпраці з маестром-бандуристом Григорієм Китастим — засновником і керівником Капелі Бандуристів ім. Т. Шевченка, збільшив і поширив славу української пісні, її виняткової краси й багатства, в Європі та на північноамериканському континенті, де він далі веде мішаний хор "Кобзар" у його багатогранній церковній і світській концертній діяльності в Каліфорнії. 1980 р. цей хор, разом з українською громадськістю, відзначив 40-річчя мистецької праці маестра В. Божика.

Він бо не тільки маестро з титулу справжнього майстра свого мистецького вміння, але дійсно "музика з Божої ласки". В це поняття входять і вроджений естетичний смак, і непересічний хист мистця, і особиста скромність творчої людини, надхненної ідеєю служіння Музі, громаді, вищим цілям. Під його майстерною батутою, з його набутою культурою професійного музики і з талантом мистця-виконавця, винагідна хорова група перетворюється у голосово вирівняний, дисциплінований, милозвучний і могутній орган. В цьому значенні, маестро Володимир Божик гідно зберігає і розвиває славні традиції українського хорового мистецтва своїх визначних попередників у цій галузі — Олександра Кошиця, Нестора Городовенка, Дмитра Котка, Р. Прокоповича-Орленка, Г. Китастого, О. Сороки і інших.

ОСИП ГАЧКЕВИЧ

Осип Гачкевич народився 3 липня 1893 р. в Буську, як син будівничого в добрах графа Бадені. В родині Гачкевичів було дев'ятеро дітей, що ускладнювало справу їхньої освіти. Осип змалку відзначався хистом до науки і тому його батько, за фінансовою допомогою свого працедавця, спромігся дати йому середню і вищу освіту. Спершу вчився Осип у тернопільській гімназії, а потім у реальній та середній школах у Львові. До вступного іспиту до гімназії зразково підготував його сусід Гачкевичів, д-р Семен Демидчук, згодом видатний діяч у ЗСА.

Закінчивши гімназію з відзначенням, Осип Гачкевич розпочав студії у львівській високій Політехнічній Школі. Маючи спеціяльний талант до мов, він бездоганно оволодів німецькою і французькою мовами та здобував додаткові засоби на прожиток і навчання лекціями тих мов для гімназійних учнів. Водночас він брав активну участь у громадському житті, зокрема, виступаючи з доповідями на різних імпрезах, як Шевченківські роковини тощо. Ще з гімназійних років він мав славу доброго промовця.

Вибух війни 1914 р. застав його в Пустомитах б. Львова, на політехнічній практиці. Після відступу росіян з-під Львова 1915 р., Осип вступив добровольцем до УСС і, знаючи чужі мови, став зв'язковим офіцером (у ранзі хорунжого) до угорського полку. Безпосередньою участю та під час військових процесів він часто рятував українських селян, що їх безпідставно і незаконно угорські військовики звинувачували у москвофільстві та, немов зрадників, намагалися засудити на смертну кару. У 1917 р., скориставшися тим, що виконував службу в ґарнізоні Львова за Личаківською рогаткою, Осип поза годинами праці доїжджав трамваєм до Політехніки, щоб закінчити свої студії інженера гірництва.

У листопадовому перевороті — захопленні Львова українськими збройними відділами — О. Гачкевич брав безпосередню участь. Він зорганізував з українських студентів 9-ту сотню оборони Львова і визначився на командних постах у боях на Підзамчі та Знесінні. У самому розпалі визвольної війни Осип одружився 8 лютого 1919 р. з Анною Баран, своєю довголітньою подругою — абсольвенткою Торговельної Школи у Львові. Воєнні події розлучили молоде подружжя. Вже 11 березня 1919 р. Осипа важко поранено в бою і він опинився у тернопільському шпиталі. Його дружина в той час працювала у харчовій управі м. Золочева і незабаром роздобула дозвіл на те, що її чоловіка перевезли на лікування простріленого коліна до шпиталю в Золочеві. Таким чином вони обоє провели спільно Великдень 1919 р.

Вилікувавшись, чотар Осип Гачкевич відійшов на фронт і, згодом, у тривалих боях відступив з УГА за Збруч. Боротьба об'єднаних українських армій проти двох наїзників — росіян (червоних і білих) та поляків (підтримуваних Францією та Румунією) — призвела до трагічного кінця УГА. Здесяткована пошестю тифу, вона була примушена піти на перемир'я з армією ген. Денікіна, а потім підписати угоду про "перемир'я і співдію" з Червоною Армією. Саме чотар Осип Гачкевич, разом з поручником Давидом, переговорював у цій справі з представником Південно-західнього фронту 12-ої більшовицької армії та 12 лютого 1920 р. підписав цю угоду, вимушену безвихідним становищем УГА.

На вістку про те, що частини армії УНР (спільно з поляками) розпочали похід у напрямі Києва, комендант 2-ої Бриґади УГА, сот. Ю. Голо-

вінський — в порозумінні з іншими старшинами, а серед них і чот. О. Гачкевичем — організував протибільшовицьке повстання 23-27 квітня 1920 р. На жаль, усупереч плянові, не дійшло до своєчасного об'єднання повсталих частин УГА з армією УНР під командуванням ген. Омеляновича-Павленка, і більшовикам пощастило розгромити повстанців. У бою з більшовицькою кіннотою під Вінницею загинув чот. Осип Гачкевич 24 квітня 1920 року.

Син Осипа й Анни Гачкевичів, Богдан Осип (нар. 12 січня 1920 р. у Львові) пішов слідами свого батька, патріота і військовика, що бачив своє призначення у боротьбі проти Росії за самостійну українську державу. Після битви під Бродами, старшина Богдан О. Гачкевич у складі Першої Дивізії УНА воював зразково, але, на жаль, в околиці Ґляйхенберґу в Австрії його відділ був оточений переважаючими силами совєтської армії. З того часу не було ніяких даних про долю Богдана.

Його мати, Анна Гачкевич — дружина Осипа, працювала виховницею української молоді в таборах переміщених осіб у Західній Німеччині в 1945-1949 роках. Переселившися до ЗСА, вона живе при родині своєї внучки Христини — доньки Богдана й Оксани Гачкевичів, у Вайтгол, Пенсільванія. Навіть похилий вік не припинив активної участи Анни Гачкевич у загальногромадському намаганні українських нащадків зміцнити і розгорнути національно-визвольну справу, за яку свої голови поклали — її чоловік і її син.

Д-Р СЕМЕН ДЕМИДЧУК

Один із піонерів організованого українського суспільного життя в ЗСА, публіцист і громадсько-політичний діяч в Україні та на еміґрації, д-р Семен Демидчук народився 1885 р. в Буську, де провів своє дитинство, юність і навіть перші роки своєї правничої практики.

Був він шкільним товаришем Адама Коцка, що згинув у боротьбі за український університет у Львові 1910 р. В студентські роки Демидчук був активістом, що виховався під впливом таких національних провідників, як М. Грушевський, Є. Петрушевич і митрополит Андрей Шептицький. На початку 1900-их років він був секретарем Крайового Шкільного Союзу ("Рідна Школа") та співробітником газети "Діло" у Львові. Саме з доручення Шкільного Союзу д-р С. Демидчук поїхав до ЗСА, щоб познайомити американсько-українську громадськість з потребами "Рідної Школи" в рідному краю. Його місія увінчалася успіхом — значною фінансовою допомогою для тієї установи. Повертаючися з Америки, С. Демидчук відвідав Англію, Голляндію, Данію, Швайцарію та Німеччину, збагачуючи свій громадсько-політичний досвід.

На початку першої світової війни Українська Головна Рада у Відні

вислала його знову до ЗСА — цим разом організувати допомогу для української визвольної справи. Про це завдання сказано виразно в листі д-ра К. Левицького до Української Ради в Нью-Йорку 11 червня 1915 р.: "Дня 4 вересня (1914 р.), в порозумінні з пп. Олесницьким, проф. Іваном Боберським та Васильком, вислали ми д-ра Семена Демидчука до ЗСА, щоб поінформувати американських українців про наше становище у війні".

Одним із перших починів у діяльності Демидчука в Америці було скликання "Українського Сойму", 30-31 жовтня 1915 р., що довів до заснування "Федерації Українців у ЗСА", яка, на жаль, не виправдала покладених на неї надій. Зате його зв'язки з американськими громадськими колами і деякими видавництвами, (напр., "Крісчен Геральд"), які щедро жертвували на українські визвольні цілі, дали добрі наслідки: з цих пожертв послові Юліянові Романчукові передано 10 тисяч дол., а послові Сінґалевичеві передано 5 тисяч дол. на допомогу українським жертвам війни. Однак діяльність д-ра Демидчука викликала реакцію лівих кіл, що своєю наклепницькою кампанією проти нього призвели до його інтернування, у стейті Джорджія, як "особи, ворожої інтересам держави" і запідозреної в сприянні "австрійській аґентурі". Вийшовши на волю 1919 р., д-р Демидчук негайно відновив свою діяльність, співпрацюючи з Українським Народнім Комітетом у Нью-Йорку, що постав після провалу "Федерації Українців у ЗСА".

Крім хисту до суспільно-інформаційної роботи, д-р Демидчук проявив теж організаційний талант. Він заснував у Нью-Йорку Ліґу Горожан та Ветеранів, яка енерґійно виступала проти комуністичного шумовиння і вела акцію в обороні Західньої України. За його ж почином скликано 1922 р. Український Конґрес до Філядельфії, що покликав до життя Об'єднання Українських Організацій в Америці. Директором цієї установи іменовано д-ра Демидчука. Діючи в політичній ділянці, він працював також секретарем, керівником і референтом преси в різних українських культурних і мистецьких установах, як ось у Капелі О. Кошиця, в Школі національного танку В. Авраменка і ін. Крім того, він був учителем в українських школах та інструктором української мови Колюмбійського Університету в Нью-Йорку.

На окреме відмічення заслуговує його журналістична й публіцистична діяльність. Як редактор англомовного журналу "Джуньйор Америка" та співредактор "Українського Вістника", він видав також чотири випуски антикомуністичного журналу "Канчук". Був він співредактором "Свободи" й "Америки", а в роки 1930-1939 постійним кореспондентом львівської газети "Діло". Вся його журналістична й публіцистична спадщина за 50 років становила б цілі томи причинків до історії української еміґрації в Америці. При тому Демидчук писав багато на теми з історії Української Католицької Церкви, вірним сином якої він був усе своє

життя. Навіть на схилі свого віку він служив добровільно в богослуженнях у парафіяльній церкві в Брукліні, читав інколи уривки св. Євангелія, у відсутності дяка співав богослужебні пісні, радо помагав усім і всюди, коли і де тільки виникла потреба в громаді. Д-р Демидчук справді був "людиною на кожну потребу".

З його публіцистичної спадщини зокрема відомі розвідки й інформаційні брошури про Україну й українців англійською та українською мовами. Серед останніх годиться тут назвати: "Не скує душі живої", "Терниста дорога", "Перед осуд народу", "Боротьба за спадщину Києва", "Перші образки з Америки". Будучи громадським і політичним діячем, д-р Демидчук пробував також своїх сил у белетристиці: він написав декілька оповідань і одну драму. Переклав він на українську мову також американський національний гимн. Його більша розвідка п. з. "Шевченко в американських енциклопедіях" дала почин до вивчання україніки в американських джерелах. Крім того, він придбав велику збірку книжок про Україну й оригінальних карт України.

Помер д-р Семен Демидчук у своєму родинному домі в Брукліні, Нью-Йорк.

ДМИТРО ЛЕВИЦЬКИЙ

Громадсько-політичний діяч Галичини в міжвоєнні роки, Дмитро Левицький народився 1877 р. в с. Добрачині, Сокальського повіту, в священичій родині. Завершивши свою освіту дипломом юриста, він відкрив адвокатську канцелярію та водночас кинувся у вир громадсько-політичного життя. До першої світової війни він жив і працював у Раві Руській та Бережанах. На військовій службі він 1915 р. попався в російський полон. Після революції в Росії він 1917 р. очолив Галицько-Буковинський Комітет допомоги жертвам війни в Києві. За Української Народньої Республіки 1919 р. уряд призначив його послом у Копенгаґені, де він проявив неабияку дипломатичну діяльність. Вже по війні, завдяки його посередництву, багато незаможних селян із Галичини виїжджали на сезонові роботи в Данію.

Повернувшися до Галичини, Д. Левицький якийсь час редаґував газету "Діло" (1923-1925) і став одним із засновників Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО), а згодом і його першим головою (1925-1935). В роки 1936-1939 Д. Левицький був заступником голови цієї партії. Протягом своєї політичної діяльности він був послом до варшавського сейму і головою Української Парляментарної Репрезентації (1928-1935) та головою Українського Координаційного Комітету у Львові (1936-1939).

З 1936 р. почавши, він виконував обов'язки голови Редакційної Колеґії та директора Видавничої Спілки "Діло". На цьому посту він

успішно розбудував це видавництво і спричинився до розвитку тієї щоденної газети, розширивши її об'єм, тематику, зміст і крайовий обсяг. Крім того, він розвинув книжкове видавництво — "Бібліотеку Діла" і започаткував видавання літературно-мистецького журналу "Назустріч". Восени 1939 р. його арештували більшовики і вивезли в Узбекистан, де й він помер (у Бухарі) 1942 року.

Д-Р ЛУКА МИШУГА

Відомий суспільно-громадський і політичний діяч у ЗСА, д-р Лука Мишуга, походив із Виткова Нового, Радехівського повіту. Він народився 30 жовтня 1887 р. і початкову школу закінчив у своєму рідному містечку. За допомогою свого дядька — оперного співака Олександра Мишуги, Лука закінчив середню школу матурою у Львові 1906 р., опісля вивчав право у Віденському університеті, де й отримав ступінь доктора юридичних наук. Судову практику він відбув у Львові, адвокатську аспірантуру — в Жовкві.

Під час першої світової війни, на початку 1915 р., він зголосився добровольцем до Українських Січових Стрільців. Важко занедужавши на фронті біля Миколаєва над Дністром, він тривалий час перебував у шпиталі в запіллі. По розпаді Австро-Угорщини, д-р Лука Мишуга створив у Володимирі Волинському Українську Раду, що проголосила приєднання Волині до української суверенної держави. Завдяки йому справно зорганізовано місцеву волинську адміністрацію, підпорядковану українському урядові в Києві. Частинно це були наслідки національно-освідомляючої роботи, що її Лука Мишуга провів у Володимирщині наприкінці війни. З того часу датуються його "Спомини про Волинь", друковані зразу фейлетонами у станиславівській газеті "Республіка". За української державности Л. Мишуга був членом державного комісаріяту в Радехові. Переживши тиф під час відступу УГА, він, у ранзі чотаря, працював у правлінні ЗУНР та, м. ін., був представником у Ген. Штабі Головного Отамана С. Петлюри, що його тоді очолював ген. Юнаків на постої в Кам'янці Подільському. На основі свого досвіду, Л. Мишуга написав ґрунтовний звіт із тогочасних подій п. з. "Похід українських військ на Київ", вперше надрукований фейлетонами в органі ЗУНР "Український Прапор". В тому ж часі (1919) видано його брошури — "Які тепер суди на Україні" і "Державна адміністрація на Україні".

Разом з урядом Є. Петрушевича Л. Мишуга виїхав 1919 р. до Відня і до 1921 р. виконував усілякі державні завдання, як, напр., обов'язки секретаря д-ра К. Левицького в дипломатичній місії до Риги чи, у співпраці з д-ром О. Назаруком, під час поїздки до Копенгаґену на переговори з Літвіновом. Згодом, 1921 р., уряд ЗУНР вислав д-ра Л. Мишугу

з окремими дорученнями до Вашінґтону. У ЗСА він розгорнув широку діяльність, спрямовану головно на придбання фондів для екзильного західньоукраїнського уряду. В 1923 р. Мишуга був головним ініціятором Об'єднання Українських Організацій у ЗСА і впродовж наступних 17 років працював генеральним секретарем тієї надрядної установи. З 1924 р. почавши, д-р Л. Мишуга був співробітником "Свободи", згодом (1926 р.) став співредактором, а 1933 р. — головним редактором тієї щоденної газети. На цьому посту він працював з видатними журналістичними успіхами аж до дня своєї смерти, 8 лютого 1955 року.

Д-р Лука Мишуга був співорганізатором Українського Конґресового Комітету в Америці (1940 р.), головою Злученого Українського Американського Допомогового Комітету 1953 р., членом Виділу НТШ в ЗСА, членом редакції Енциклопедії Українознавства і керівним діячем УНС. З його публіцистично-видавничої праці треба згадати зредаґування 9 книг про Україну, що вийшли заходами УНС, випуск книги "Споминів про Олександра Мишугу", "Пропам'ятної книги Українського Народного Союзу" (1936) та оригінальні праці — "Жінка у творах Шевченка", "Українці на західній півкулі"; він теж співавтор видання "Українці у вільному світі". Багато з його писань — численні доповіді з нагоди всіляких річниць і святкових зібрань — залишилися недруковані.

Військово-дипломатична і громадська праця д-ра Луки Мишуги в Україні та (поверх тридцять років) у ЗСА принесла тривалі плоди для українського народу і гідно репрезентує всю Надбужанщину.

ПЕТРО МІЛЯНОВСЬКИЙ

До тихих, проте видатних своєю безкорисливою діяльністю, громадян Надбужанщини належав учитель народніх шкіл у Камінеччині, Петро Міляновський, що народився в Красному біля Золочева в 1900 році. Довго вчителював у поблизькому до Камінки Струмилової селі, де парохом був о. Филипович. Петро Міляновський був дуже рухливим громадським діячем — учив, організував місцеву читальню, був здібним дириґентом церковного хору, дописував до часописів і журналів. Одружився з донькою о. Филиповича, Іриною, а після смерти її батька, заопікувався родиною Филиповичів, яким важко було вижити на вдовиній ренті. В цих умовах Петро Міляновський піднявся нелегкого, але почесного завдання — виховати й "вивести в люди" дітей з родини о. Филиповича. Хоч сам тендітного здоров'я, з постійною небезпекою відновлення процесу туберкульози, при скромних засобах сільського вчителя, а згодом, коли родина Филиповичів перенеслась до Львова, учителя львівської народньої школи, він сумлінно, жертовно й послідовно сповняв свої добровільні обов'язки — придбати рідному народові якнайбільше освічених громадян.

Ще за воєнної хуртовини виїхали родини Филиповичів і Міляновських через Криницю до Німеччини, де після війни жили в таборах переміщених осіб аж до часу переселення до ЗСА. Завдяки повній посвяті й відданій праці П. Міляновського, всі діти з родини Филиповичів отримали вищу освіту й стали активними, а то й провідними членами нашої спільноти на еміґрації.

В останньому періоді свого життя Петро Міляновський працював дяковчителем у Пенсільванії, причинившися особливо до побудови нової церкви і школи в Істоні, Па., де парохом був о. Романович, духовник американського походження. Петро Міляновський помер у Філядельфії 24 липня 1968 року, похований на цвинтарі св. Марії у Факс Чейсі. Петро Міляновський залишив у Філядельфії, де він був теж діяльний у громаді, пам'ять безкорисливої, повністю відданої народній справі людини, вірного й чесного сина свого народу.

ЮЛІЯН ПАВЛИКОВСЬКИЙ

Економіст, науковець і громадський діяч, інж. Юліян Павликовський народився 20 липня 1888 р. в родині пароха с. Синькова на Радехівщині. Дитинство провів у Ясенові, Брідського повіту, де рід Павликовських проживав упродовж двохсот років. Юліян спершу вчився у родинному селі, а по смерті батька — в народній школі та опісля в німецькій гімназії у Бродах. Матуру склав з відзначенням 1906 р. Змалку любив читати книжки, які знаходив у багатій бібліотеці свого батька та яку він доповнював послідовно аж до 1916 р., коли то мадярські вояки по-варварськи знищили її. Саме бібліофільство та участь у праці в заснованому ще 1894 р. "Кружку", а згодом Т-ві "Сільський Господар" у Львові були головними напрямними зацікавлення і праці Юліяна Павликовського ще з юнацького віку.

У Львівському університеті він вивчав право, політичні науки й історію України (одним із його викладачів був тоді проф. М. Грушевський). Після закінчення правничих студій, він відбув однорічну сільсько-господарську практику в Ясенові, що спонукало його записатися на студії аґрономії у Високій Аґрономічній Школі у Відні. Програма його навчання була дуже широка і включала політичну економію, лісництво й кооперацію. При тому він не занедбував студентсько-громадської діяльности, як активний член Т-ва "Січ" і, пізніше, голова Т-ва "Земля".

Свою професійну працю економіста почав Юліян Павликовський у Крайовому Т-ві "Сільський Господар", спершу як господарський референт, а згодом — інспектор праці, начальний інспектор хліборобства і керівник господарської відбудови країни. У 1915 р. його мобілізували до австрійської артилерії, але вже 1915 р. звільнили зі служби з уваги на незадовільний стан здоров'я. Від 1 лютого 1918 р. він керував розбу-

довою новочасної системи кооперації на західньоукраїнських землях і виконував це відповідальне завдання аж до війни 1939 р. Підсумовуючи його діяльність, варто відмітити найважливіші пости, які він займав, і ділянки, якими він керував.

В 1924-1930 рр. Ю. Павликовський був президентом, а потім заступником президента крайового Т-ва "Сільський Господар" у Львові. В роки 1923-1939 він працював начальним директором "Народньої Торгівлі", що обслуговувала всі міста в Галичині та своїм зразковим веденням торговельних справ здобула загальне признання суспільства. Свою працю він не перервав навіть під час воєнних років: у Кракові він очолював відділи Ревізійного Союзу Кооператив, а з 1941 р. також у Львові; опісля, на еміґрації, він був головою Надзірної Ради кооператив "Кос" і "Лябор", що підлягали німецькому Ревізійному Союзові.

Юліян Павликовський був і міжнародньо визнаною особистістю в економічному житті саме завдяки своїй активній участі в економічних крайових і закордонних установах. Вистачає згадати декілька з них. І так, у 1917-1918 рр. був дорадником у Державній Раді ресорту прохарчування у Відні; в 1917-1939 рр. був членом Ради збіжжевої й товарової біржі у Львові, а з 1929 р. ще й заступником президента цієї установи; водночас він був членом Державної Кооперативної Ради у Варшаві (1924-1939) і членом Державної Хліборобської Ради (1925-1939). Крім того, він був членом Ради Інституту Культури Села (1935-1939) і сенатором варшавського парляменту в роки 1930-1938.

Цей високоосвічений великий спеціяліст у своїй професії, відомий як людина великої працездатности з хистом дипломата і високої громадської моралі, видатний син Надбужанської Землі помер 1949 року.

МИТРАТ МИРОСЛАВ РІПЕЦЬКИЙ

Діяльний колись у Надбужанщині — душпастир і лектор історії України в Камінці Струмиловій і Буську, катехит гімназії в Сокалі та парох с. Ліски, Сокальського повіту, — о. митрат Мирослав Ріпецький визначився своєю душпастирською працею серед українських переселенців з Надбужанщини, як єдиний український священик у Вармії, кол. Східня Прусія.

Мирослав Ріпецький народився 13 червня 1889 р. в Самборі, в національно-активній сім'ї о. Теодора Ріпецького (1861-1901), громадського й церковного діяча й катехита місцевих народніх шкіл, та Марії з роду Габлинських.

Гімназійне навчання закінчив Мирослав у Самборі 1907 р. та згодом вивчав богослов'я у Львові. В Духовній Семінарії він належав до студентів-активістів: був секретарем Просвітнього Гуртка і головою Аґрономічного Кружка. В 1913 р. він одружився з Євгенією, донькою о.

Смулки, відомого своєю церковно-громадською працею пароха Угринова. Того самого року прийняв священичі свячення і відправив свою першу Службу Божу в Мостах Великих, Жовківського повіту.

В час української визвольної війни о. Мирослав Ріпецький був військовим капеляном, духовником вишколу 1-го Корпусу УГА. В серпні 1919 р., як польовий духовник 9-ої Бриґади УГА, він узяв участь у переможному поході об'єднаних українських армій на Київ та згодом був призначений на пост духовника при Начальній Команді УГА. Перебувши недугу тифу і після далеких походів з Начальною Командою (Одеса-Бесарабія-Буковина-Станиславів), о. Мирослав повернувся до своєї сім'ї в Сокалі. В жовтні 1921 р. став парохом у Лісках, де впродовж 25 років ревно працював над підвищуванням релігійного, культурно-освітнього й економічного рівня життя своїх парафіян. Своєю діяльністю він стягнув на себе переслідування з боку польської держав-



На спомин золотого ювілею священства Мирослава Ріпецького, 1913-1963.

ної адміністрації; у 1939 р. його арештовано і три тижні в'язнено у львівській тюрмі. Зате наша церковна влада — Львівський єпископський ординаріят — відзначила його душпастирську працю, іменуючи його крилошанином.

Особливо заслужився о. крил. М. Ріпецький у час післявоєнного лихоліття, яке навістило жителів Надбужанщини: він сміливо проводив свою душпастирську працю серед українських залишенців тоді, коли польський комуністичний режим буквально тероризував їх. У 1947 р. поляки виселили його з Лісок, разом з рештками залишенців, на землі кол. Східньої Прусії. Був він душпастирем у Хшанові, Білостоцького повіту, та в Ольштинській дієцезії, яка після багатьох років його заходів і домагань отримала від примаса Польщі, кардинала Вишинського, право на окремий греко-католицький богослужбовий осередок. Таких осередків у воєводствах з відповідною кількістю вірних греко-католицького визнання врешті було 30. Цей успіх — відокремлення греко-католицьких громад від римсько-католицьких — був значною мірою наслідком сміливої та жертовної праці о. крил. М. Ріпецького. З нагоди золотого ювілею священства в 1963 р. відзначено його великі заслуги для Української Католицької Церкви і всього українського народу. Патріярх Йосиф іменував його митратом УКЦ.

Варто відмітити, що поряд з душпастирською працею у тяжких умовах о. митрат Ріпецький знаходив час та енергію для авторської творчости: він залишив по собі понад 40 статтей і фейлетонів з культурно-громадською тематикою і 24 розвідки з історії Церкви й культури українського народу. Він також автор дев'яти випусків "Сторінок з історії української Церкви й культури" (1952-1969).

Помер цей зразковий душпастир і діяч української культури в Хшанові; похоронили його поруч його дружини, в с. Лісках, в якому він провів чверть століття як парох і вчитель своєї громади.

Д-Р СТЕПАН РІПЕЦЬКИЙ

Автор багатьох праць з історії Українських Січових Стрільців, Степан Ріпецький народився 22 грудня 1894 р. в Самборі, у сім'ї о. Теодора Ріпецького. Громадсько-політичною і публіцистичною діяльністю та своєю адвокатською працею він тісно пов'язаний з Надбужанщиною, а зокрема з м. Сокалем. Закінчивши гімназію в Самборі, Степан вивчав право у Львові, а опісля в Празі — в Карловому університеті, де й отримав докторат юридичних наук.

З вибухом першої світової війни він зголосився добровольцем до Українських Січових Стрільців і, згодом, у ранзі чотаря тієї формації пройшов багато бойових випробувань на фронтах проти армій Росії в Галичині й на Придніпрянщині, а також на протипольському фронті.

Після української визвольної війни д-р Степан Ріпецький поперемінно провадив адвокатську канцелярію в Самборі, був головою Української Академічної Громади в Празі (1921-1922), членом Закордонного Комітету УПСР (1921-1926), лектором соціології у Високому Педагогічному Інституті в Празі (1923-1926) і врешті членом головної Управи УСРП (1926-1939) у Львові. У 1930-их рр. він, після смерти свого брата, вів адвокатську канцелярію в Сокалі.

Заарештований під час німецької окупації Західньої України, С. Ріпецький провів один рік у в'язниці, в 1943 р. На еміґрації в Західній Німеччині політично активізувався і став членом ЦК Української Соціялістичної Партії та членом УНРади. Переселившися до ЗСА, спершу жив у Брукліні, Нью-Йорк (до 1975 р.), а опісля перенісся до містечка Волдвік, Нью Джерзі, до своєї родини.

В 1960-1969 рр. редаґував журнал "Вільна Україна". При тому, він член УВАН в Америці, співробітник Видавництва "Червона Калина" та активний член Братства УСС-ів. У 1956 р. видав свою основну працю п. з. "Українське Січове Стрілецтво", а 1961 р. "Листопад 1918 року". У 1965 р. вийшла його цінна "Бібліографія джерел до історії УСС". За його вмілою редакцією вийшов історичний збірник "За волю України" (1967 р.) у зв'язку з 50-річчям організування й виступу УСС. Своїми ориґінальними писаннями, дослідами й редаґуванням історичних матеріялів д-р С. Ріпецький дав визначний вклад у збереження документації та у висвітлення ролі тієї славної визвольно-військової формації — Українських Січових Стрільців.

У 1984 р. наша громадськість відмітила 90-річчя цього заслуженого суспільно-політичного діяча, історика й публіциста, надбужанця д-ра Степана Ріпецького. Він належить до заслуженого в українській громадськості роду Ріпецьких: батько — о. Теодор, брати Всеволод (розстріляний поляками 1919 р.), о. митрат Мирослав (переселений поляками в Східню Прусію), Олександер — адвокат і суспільно-громадський діяч у Сокалі.

З писань д-ра С. Ріпецького варто тут віднотувати важливі та завжди актуальні думки, що їх він висловив у книзі "Українське Січове Стрілецтво":

"... Не можемо не згадати тієї науки, яку придбали ще довоєнні Січові Стрільці в дуже актуальнім сьогодні питанні нашого відношення до російських демократів-централістів. Вони писали ще в лютім 1913 р. так: "Ціла мартирологія від 1654 р. говорить, що нам від Росії, нині деспотичної, завтра революційної, післязавтра республіканської, якої-небудь Росії, не надіятися нічого, бо до нас в рівній мірі відносяться всякі чорносотенці і поступові різних відтінків..."

В заключній частині цього ж твору автор висловлює віру в остаточну перемогу української національно-визвольної ідеї:

"... І та сама глибока віра Українського Січового Стрілецтва в їхню визвольну ідею та в її перемогу кріпить нас і тепер, в добу великого лихоліття українського народу. Ми чуємо ще сьогодні живі і бадьорі слова із стрілецької землянки в Карпатах, що їх під Великдень 1915 р. писали з-під Маківки стрільці сотні Вітовського до Президії Союзу Визволення України: "Ми віримо, що хоч би ворог усе до тла знищив, а осталась лише могила Шевченка і вогненне Франкове пророцтво — то ще нічого не пропало!"

У всій праці й діяльності д-ра Степана Ріпецького сильним і безперервним акордом звучить це переконання — "вірую" Українських Січових Стрільців.

Д-Р БОГДАН ЧАЙКОВСЬКИЙ

У 1920-их і 1930-их роках видну й пожвавлену культурно-освітню діяльність розвинув — спершу в Белзі, а потім у Сокалі — юрист д-р Богдан Чайковський. Він народився 1888 р. в Бережанах, у родині письменника Андрія Чайковського. В Белзі він був головою Філії Т-ва "Просвіта"; в Сокалі, де він провадив свою адвокатську канцелярію, він належав до багатьох товариств та організацій, був головою Філії Т-ва "Просвіта", вславився як організатор позашкільної освіти, диригент і книголюб. На теми позашкільної освіти й бібліотекознавства він друкував статті в журналах "Життя і Знання" і "Бібліотечний Порадник" та в щоденній газеті "Діло".

У половині 1930-их років він заснував при філії "Просвіти" в Сокалі Музей "Сокальщина" ім. Андрія Чайковського. Крім того, він був ініціятором надрядних культурно-освітніх конференцій, що в роки 1928-1930 відбувалися в Сільці Белзькому, Радехові, Раві Руській і Жовкві. На цих конференціях представники філій "Просвіти" обмірковували і встановляли напрямні й методи в організуванні позашкільної освіти та культурно-освітньої і мистецької праці читалень "Просвіти" у всій Надбужанщині.

Як людина і культурно-громадський діяч, д-р Богдан Чайковський користувався великою популярністю й повагою не лише серед українців, але й також у чужомовних мешканців Сокаля й повіту. Нічого дивного, що в статтях і спогадах авторів цього збірника часто згадується його прізвище з великою пошаною.

Як видатного українського діяча і патріота, совєторосійські органи безпеки (НКВД) арештували його напередодні німецько-совєтської війни і замучили у злощасній тюрмі м. Львова, "Бриґідках", наприкінці червня 1941 року.



Зліва: п. Юлія Чайковська та д-р Богдан Чайковський. Ззаду діти: Ірина, замужня Лончина, Роман і Мирослава.

Анатоль Демусь

ДІЯЧІ ХОЛМЩИНИ І ПІДЛЯШШЯ

(Митрополит Іларіон, д-р Михайло Балій, д-р Василь Дмитріюк, Микола Янчук)

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН — ПРОФ. ІВАН ОГІЄНКО

Ім'я митрополита Іларіона (у світському, проф. д-р Іван Огієнко) тісно пов'язане з долею населення Холмщини й Підляшшя, як відновлювача й будівничого Української Православної Церкви на тих землях та як архієпископа, згодом митрополита, Холмського і Підляського у воєнні роки 1940-1944.

Д-р Іван Огієнко походив із с. Брусилович на Київщині (1882 р. народження). Вищу освіту він здобув у Київському університеті 1909 р. і там же почав читати лекції української мови й літератури як приват-доцент. 1918 року його іменовано професором цього ж університету. В уряді Української Народньої Республіки проф. Огієнко виконував обов'язки міністра освіти. Коли ж уряд та українська армія відступили на захід, а Кам'янець Подільський став тимчасовою столицею України, проф. Огієнко працював там на посту ректора реорганізованого Українського Державного Університету. Згодом, в роки 1919-1921, він був міністром віровизнань. Коли ж уряд Директорії УНР залишив Кам'янець, тоді проф. Огієнко далі діяв у тому місті, як уповноважений українського уряду. Щойно в безвихідній ситуації (наступ совєторосійських військ) він виїхав до Польщі. В роки 1926-1932 він був професором церковнослов'янської мови й палеографії на православному богословському факультеті Варшавського університету. Він мав великий вплив на розвиток української мови в Західній Україні, а зокрема на мову таких поетів, як Богдан І. Антонич, Богдан Кравців та інші.

У жовтні 1940 р., в старовинній Холмській катедрі, що її поляки загарбали були в міжвоєнні роки, а тепер її перейняли знову православні українці, проф. Іван Огієнко, прийнявши перед тим монаше ім'я Іларіон, був хіротонізований і став правити єпархією Холмщини і Підляшшя, як архієпископ, а з 1943 р., як митрополит. Під його проводом Українська Православна Церква на Холмщині й Підляшші двигнулася з

руїни, оновилася й швидкими темпами розвивалася. Всі ці здобутки знищили наїзники зі сходу і заходу в 1944-1947 рр.

Митрополит Іларіон переселився на північноамериканський континент 1947 року та, з 1951 р. почавши, до своєї смерти 1972 р., очолював Українську Греко-Православну Церкву в Канаді. Тлінні його останки спочивають на українському православному цвинтарі у Вінніпеґу.

Як науковець, митрополит Іларіон — проф. Іван Огієнко — працював у таких ділянках: українське мовознавство, славістика, історія церкви, історія культури та історія канонічного права. Він автор багатьох наукових праць, як: "Огляд українського язикознавства", "Українська культура", "Український стилістичний словник", "Історія українського друкарства", "Взори пісм кириліцкіх", "Констянтин і Мефодій", "Пам'ятки старослов'янської мови", "Українська мова 16-го століття", "Складня української мови", "Українська Церква", "Слово про Ігорів похід", "Історія української літературної мови", "Іконоборство", "Українська Церква за час Руїни", "Князь Константин Острозький і його культурна праця", "Етимологічний словник".

Митрополит Іларіон переклав на українську мову Святе Письмо і ряд богослужебних книг; він також автор віршованих творів релігійного змісту, як, наприклад, збірка "Філософські містерії". За свого трудолюбивого життя він був редактором і видавцем журналів: "Рідна Мова" і "Наша Культура" у Варшаві (1933-1939), "Слово Істини", "Наша Культура" і згодом "Віра й Культура" у Вінніпеґу.

Д-Р МИХАЙЛО БАЛІЙ

До найпередовіших українських діячів у повоєнній Польщі належить д-р Михайло Балій — педагог, науковець, публіцист, редактор і виховник молоді, що все своє коротке зріле життя присвятив служінню рідному народові. Народився він 21 листопада 1926 р. в с. Павловичах на Грубешівщині, що лежало на самому т. зв. "сокальському кордоні". Там він закінчив початкову школу та опісля почав учитися в сокальській гімназії. Після розвалу Польщі і встановлення німецько-совєтського кордону на р. Буг 1939 р., Михайло деякий час перебував удома, не покидаючи думки про науку. Як тільки відкрито українську гімназію в Холмі, він з групою односельчан, також гімназистів, поїхав туди далі вчитися. З осени 1941 р. він знову став учнем сокальської гімназії, цим разом уже української.

Змалку вихований у націоналістичному дусі, він брав участь в

українському русі опору та, як воїн УПА, потрапив у полон до поляків. Вони передали його Совєтському Союзові, де його засуджено на 10 років сибірської каторги. В час "хрущовської відлиги" він вийшов на волю і отримав дозвіл виїхати в Польщу до своїх батьків, які вже жили в Ольштинському повіті, вивезені туди поляками 1947 р.

Михайло завершив свою вищу освіту докторатом філософії у Варшавському університеті, де й став професором філології. Поряд із своєю науково-педагогічною працею д-р М. Балій багато часу й енергії присвячував справі збереження і розвинення української культури в Польщі. Він автор багатьох статтей на теми української мови й культури в тижневику "Наше Слово", він же й редактор місячного додатку при цьому тижневику п. н. "Наша Культура". Своїми знаннями і невтомною працею для української спільноти в Польщі він здобув величезний авторитет не тільки в українській громадськості, але й також у наукових і культурних колах польського суспільства. Своїми науковими й суспільно-громадськими досягами він запевнив собі тривале місце в пантеоні українських національних діячів.

Помер д-р Михайло Балій несподівано, від серцевого припадку, 28 червня 1981 р. і спочиває на православному цвинтарі у Варшаві.

Д-Р ВАСИЛЬ ДМИТРІЮК

Відомий своєю культурно-громадською працею на Берестейщині лікар Василь Дмитріюк належить до групи загальноукраїнських діячів, а не тільки Холмщини і Підляшшя. Він народився у с. Костомолотах, повіт Біла Підляська, 1 січня 1890 року. В 1917-1918 рр. він працював лікарем у Слобідському Гайдамацькому Коші армії Української Народньої Республіки, уряд якої призначив його 1918 р. представником міністерства здоров'я на північно-західніх землях України. Тут він працював у Генеральному Комісаріяті під керівництвом О. Скорописа-Йолтуховського, очолюючи Відділ медичної опіки.

Спочатку йому доводилося працювати самому-одному, але в міру того, як на Берестейщину почали повертатися воєнні втікачі, а з ними і лікарі, його відділ поповнювався новим медичним персоналом. Тоді в Бересті відкрито медичну лябораторію, а згодом перейнято від німецької армії шпиталь на Граєвці, передмісті Берестя. Д-р Дмитріюк виконував функцію лікаря для спеціяльних завдань.

Після зайняття Берестя поляками, він далі працював у шпиталі, дбаючи про хворих і поранених, при чому і сам перехворів на висипний тиф. В роки 1922-1927 він був послом до сейму у Варшаві, репрезенту-

ючи виборців з Полісся. По другій світовій війні жив у Західній Німеччині, звідки 1950 р. виїхав до ЗСА і поселився в м. Баффало. Почавши з 1954 р., він працював у місцевому шпиталі як лікар. Помер 11 листопада 1973 року.

МИКОЛА ЯНЧУК

Микола Янчук, видатний учений (славіст, історик, етнограф, фолкльорист, літературознавець) і письменник, народився 29 листопада 1859 р. в с. Корниця, Константинівського повіту на Підляшші, в родині місцевого греко-католицького церковного старости, який належав до т. зв. "упорствующих", тобто тих уніятів, які навіть під російським поліційним терором не перейшли на московське православ'я. Батько Миколи не пустив до церкви представників православної адміністрації, за що був заарештований і покараний. Біограф М. Янчука, Н. В. Шаров, про цю подію писав так: "Батько і мати Миколи Андрійовича так і померли 'нерозкаяними уніятами', діти ж перейшли на католицтво, крім нашого вченого..."

М. Янчук, після закінчення початкової школи в рідному селі, учився в гімназії в Білій Підляській. Тут він поза навчанням у школі був репетитором у знатній сім'ї Ґарднерів. Згодом ця родина переїхала до Москви і забрала Миколу з собою. В Москві він успішно закінчив гімназію 1879 р., а 1885 р. історико-філологічний факультет Московського університету.

Ще під час студій він почав цікавитись етнографією і фолкльористикою і 1886 р. вийшла друком його перша праця, "Малорусская сватьба в Корницком приходе Константиновского уезда, Седлецкой губернии". Кілька його праць з ділянки етнографії і фолкльору надруковано в календарі "Памятная книжка Седлецкой губернии". В одній із своїх статтей, порядком дискусій, до якої національної групи зачислити православне й уніятське населення Підляшшя, він доказував їхню приналежність до українського народу. В багатьох своїх працях він торкався також справи польонізації Підляшшя.

Свої дослідження з етнографії, археології та фолкльористики М. Янчук проводив не тільки на Підляшші, але й також на інших землях України, в Литві та в Росії. В 1889-1903 рр. він був секретарем Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії. 1889 р. він заснував перший у Росії етнографічний журнал, "Этнографическое обозрение", і редаґував його до 1916 р., працюючи водночас у музеях Рум'янцева і Дашкова в Москві. В його науковій спадщині чимало місця займають польоністика й русистика.

На Янчука мав великий вплив Т. Шевченко, творами якого він щиро захоплювався. В газеті "Русские ведомости" 1909 р. появився його нарис про Т. Шевченка п. н. "Співець України". Та й сам Янчук писав оригінальні літературні твори — вірші та п'єси-комедії: "Пилип Музика", "Вихованець", "На чужині", "Не поможуть чари, як хто кому не до пари". До його комедії "Пилип Музика" створив музику композитор М. Лисенко.

Писав М. Янчук також білоруською і російською мовами, та українською підляською говіркою. У 1919 р. його покликали на професора Московського університету, де він викладав українську і білоруську літератури. Згодом він став співорганізатором Білоруського національного університету в Мєнську, де, 1921 р., був професором на катедрі білоруської етнографії й літератури. Помер проф. Микола Янчук 6 грудня 1921 року.

Надія Хмара-Олійник

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ — ВЕЛИКИЙ СИН НАДБУЖАНЩИНИ

Зараховування проф. Михайла Грушевського до багатолюдного роду надбужанців може, на перший погляд, здаватися спробою присвоїти одному реґіонові України ім'я того українського історика і державного діяча, що належить усій Україні в усіх її територіяльних, історичних, культурних і політичних аспектах. Однак надбужанці мають своєрідне "первородне право" до його імени, як нащадки спільної вужчої батьківщини, яку звемо — Надбужанщина.

Михайло Грушевський народився 29 вересня 1866 р. в м. Холмі, де його батько Сергій працював учителем холмської "греко-уніятської гімназії" і директором учительської семінарії. Рід Грушевських походив із Чигиринського повіту, відомого центру Козацько-української республіки гетьмана Богдана Хмельницького. У Холмі Михайло Грушевський жив цілих три роки, доки його батько не переїхав на Підкавказзя на пост інспектора і згодом директора народніх шкіл. Михайло вчився і склав середньошкільну матуру в грузинському місті Тбілісі 13 червня 1886 р., а університетську освіту — в галузі історії — він здобув у Київському університеті. На його розвиток, як історика України, найбільший вплив мав проф. Володимир Антонович.[1]

Під впливом творів українських письменників, як Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький та інші, Михайло Грушевський почав писати свої літературні твори, на яких сильно позначився стихійний націоналізм — любов персонажів до своєї батьківщини і їхня непримиренність до окупантів. Але красне письменство він залишив ще в Тбілісі, а в Києві присвятився вивчанню історії, в чому проявив великий дослідницький хист і небуденну працьовитість, що ґарантували йому найвищі оцінки в усіх дипломних іспитах.

---

1. Любомир Винар, "Життя і наукова діяльність Михайла Грушевського", *Український Історик,* (9-10), III (1966), стор. 15-31.

Коли ж 1891 р. галицькі українці відвоювали від австрійсько-польської адміністрації право на катедру української історії у Львівському університеті, тоді проф. В. Антонович запропонував їм на викладача свого найталановитішого студента — випускника Київського університету, Михайла Грушевського.

Професором "всесвітньої історії з узглядненням історії Східньої Европи" М. Грушевський працював від листопада 1894 до 1914 р. За той час він, поряд з лекціями в університеті, розвинув широку наукову діяльність у Львові, як також зрушив громадсько-політичні кола українців до боротьби за свою національну самобутність. Вже 1898 р. він видав перший том своєї багатотомної "Історії України-Руси", в якій він перший з українців охопив своєю схемою історії Східньої Европи цілий розвиток української національности протягом усіх періодів на всіх українських землях. Надбужанська Земля, в усіх її історичних відмінах і проявах, також знайшла гідне місце в його історії, як невід'ємна частина державницької території українського народу.

Колишній студент проф. Грушевського, Василь Герасимчук, писав згодом у "Записках НТШ" 1922 року: "Бистрою аналізою і консеквентним розслідом проф. Грушевський роз'яснив наше національне "я", вивів наш народ з сумерку сумнівів і непевности щодо походження і своєю історією України дав нашій нації удовіднене право на належне їй ім'я, на самостійне горожанство в світі".[2]

У своїй науковій діяльності М. Грушевський зокрема розвивав наукову роботу НТШ у Львові, ініціював видання журнала "Літературно-Науковий Вістник" та серйозних наукових праць, а врешті — наполегливо готував нові кадри істориків України. Після того, як 1906 р. відкрилися свобідніші умови в Україні під російською окупацією, М. Грушевський поширив свою діяльність на Київ: він зорганізував там у 1908 р. Українське Наукове Товариство і два часописи — *Село* і *Засів* — для того, щоб підвищити рівень національного себеусвідомлення серед українських селян.

Під час першої світової війни М. Грушевського росіяни ув'язнили і перетримали на засланні до березня 1917 р., коли в Росії виникла демократична революція. Українська громадськість, створивши в квітні 1917 р. всенароднє представництво в Києві — Українську Центральну Раду, залишила пост голови УЦР вільним аж до часу приїзду М. Грушевського, як загальновизнаного наукового і громадсько-політичного діяча.[3]

---

2. Л. Винар, "Найвидатніший історик України — Михайло Грушевський: у 50-ліття смерти, 1934-1984", *Сучасність*, II (283), (1984), стор. 91.

3. Дмитро Дорошенко, *Історія України: 1917-1923*, т. 1 (Відень, 1923), стор. 42.

Завдяки М. Грушевському український культурницький рух перетворився в державницько-політичний і завершився утворенням першої Української Народньої Республіки 20 листопада 1917 року. Через два місяці опісля ця республіка, силою Акту 22 січня 1918 р., стала "самостійною суверенною ні від кого незалежною державою українського народу..."

З перших днів існування УНРеспубліки її президент, Михайло Грушевський, подбав про те, щоб західні землі Надбужанщини також увійшли в самостійну соборну Україну, згідно з прагненнями зокрема холмщан і підляшан. На Всенародньому З'їзді представників Холмщини і Підляшшя в Києві (7-12 вересня 1917 р.) президент УЦРади, М. Грушевський, особисто привітав делеґатів такими словами:

> Вітаю Вас, дорогі брати, від Української Центральної Ради і від себе! Вже протягом останніх десятьох років українське громадянство з напруженням слідкувало за справою української Холмщини. Кажу "української" тому, що Холмщину ще в XIII віці називали Україною. Холмське питання мене цікавило особисто. Я виступав в українській і закордонній пресі за відділенням Холмщини з польських земель. Ми одержували сотки Ваших резолюцій, щоб не забути про Холмщину. Ми завжди пам'ятаємо про неї. Вам буде допомагати Українська Центральна Рада. Умови нашої роботи є дуже важкі. Фронт і деякі кроки, пороблені центральним урядом (Росії — НХО), утруднюють нашу роботу. Персонально я, оскільки можу, буду допомагати Вам. Я сам народився в 1866 році в Холмі, де мій батько був директором Педагогічних Курсів, що також зобов'язує мене перед Холмщиною. Крім того, до праці примушують мене українські почування й я ніколи не забуду про потреби українського народу.[4]

Саме в цьому дусі й концепції през. М. Грушевського згодом З'їзд схвалив резолюції, в яких сказано, що холмський народ вважає себе українським, що його доля є спільна з долею всього українського народу і тому Холмщина ніяк не сміє бути прилучена до Польщі, але має належати до української держави. Ці слова, вигуки "Слава!" і сльози радости делеґатів З'їзду українців Холмщини в Києві 1917 р. були представницьким свідченням єдности також усієї Надбужанщини з корінними землями відновленої української держави.

Уряд самостійної УНРеспубліки, згідно з цими ґарантіями президента УЦРади, М. Грушевського, непоступливо обороняв це право Холмщини і Підляшшя під час мирових переговорів з імперіяльною Німеччиною, Австро-Угорщиною та їхніми союзниками на початку 1918 року. В результаті цих переговорів, завершених договором у Бересті над Бугом 9 лютого 1918 р., Холмщина і Підляшшя офіційно увійшли в склад УНРеспубліки, яку на ділі та дипломатично визнали згадані союз-

---

4. Євген Пастернак, *Нарис історії Холмщини і Підляшшя*, Праці Інституту Дослідів Волині (Вінніпеґ, 1968), стор. 151-152.

ницькі держави. Кордон між Україною і Польщею тоді устійнено на загальній лінії місцевостей: Білгорай, Щебрешин, Красностав, Пугачів, Радинь, Межиріччя, Сарники, Мельник, Високо-Литовське, Кам'янець Литовський, Пружани і Вигоновське озеро.

Це була найважливіша подія в житті Холмщини і Підляшшя від часу українських володарів — нащадків короля Данила. І це завдяки тому, що на чолі української держави тоді стояв найбільший український історик і політичний діяч, родом із Надбужанщини.

Про своє зобов'язання супроти Надбужанщини взагалі, а Холмщини, Підляшшя і Лемківщини зокрема, проф. М. Грушевський не забув навіть у найтяжчий період свого життя. В складних умовах після окупації України совєторосійськими військами, а західньоукраїнських земель румунами, поляками і чехами, М. Грушевський з еміґрації повернувся до Києва, щоб принаймні в галузі науки оберігати і розвивати українську національну самобутність у державницькому сенсі. Коли ж українська громадськість 1926 р. вшанувала його в Києві з нагоди 60-ліття з дня народження і 40-ліття його наукової праці, тоді він у своїй промові, м. ін., висунув теж справу західньоукраїнських земель, а зокрема Надбужанщини. Він сказав, що обкроєна "Українська радянська республіка об'єднує досі не більш, як дві третини території українських земель..." І він кинув прилюдне звинувачення тим, що договорами з сусідами Росії обкроїли українську історичну територію:

> Де Холм, в якому я народився? Де Львів, котрому я віддав найкращих 20 літ моєї праці? Де Острог і Луцьк, котрих культурну роботу я тепер обробляю? Де Ужгород і Чернівці? Де Хотин? Де Акерман? Їх немає між нами і я не можу інакше закінчити сьогоднішнє свято, як побажанням повнішої маніфестації на честь українського життя, української самостійности, за участю вже всіх наших кращих країн, нині поза Україною сущих.[5]

Дальша доля М. Грушевського більш відома загалові читачів у зв'язку з недавнім відзначуванням сумного 50-річчя з дня його смерти. Знищуючи рештки українського інтелектуального опору в Україні, совєторосіяни спершу заслали його в Москву без можливостей наукової праці та зв'язку з українською громадськістю, а потім — під час лікування в Кисловодську — спричинили його передчасну смерть під скальпелем хірурга-чекіста.[6] Але Москва не зуміла вбити десятитомної "Історії України-Руси" з її концепцією соборної України від Надбужанщини по Кубань, від Лемківщини і Закарпаття по Чорне море, бо

5. Роман Рахманний, *Будівничий першої Української Народньої Республіки* (Мюнхен: В-во Сучасність, 1966), стор. 8.

6. О. Степанишина, "Останні роки Михайла Грушевського", *Український Історик*, 1-4 (69-79), XVIII (1981), стор. 174-179.

концепція такої історії України дедалі більше прищеплюється в наукових колах світу і вона живе в серцях всіх українців, а зокрема нащадків Надбужанщини.



Михайло Грушевський.

Д-р Д. Б. Чопик

АКАДЕМІК СТЕПАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ

Степан Смаль-Стоцький, визначний мовознавець, педагог і громадсько-політичний діяч Буковини, народився в с. Немолові (Немилові) Радехівського повіту, 8 січня 1859 р., в сім'ї церковного братчика й дяка, що твердо придержувалася традицій і народнього церковного календаря. Для цієї сім'ї священик був не тільки священослужителем, але також провідником у громадських і дорадником у родинних справах. Отож за порадою й заохотою священика родина Стоцьких віддала — перша в селі — свого сина до шкіл, щоб учився "на ксьондза". Одержавши добру рекомендацію від священика про характер і співочі здібності хлопця, після закінчення четвертої народньої кляси у Львові, Степана Смаль-Стоцького радо прийняли до бурси Ставропігійського Інституту й до "руської" гімназії. Там, у Львові, він учився від 1869 до 1874 р. Після однорічної перерви, спричиненої слабким здоров'ям, Степан, повернувшись до Львова, записався до німецької гімназії, де й склав свій матуральний іспит. Вже в гімназійні роки Степан Смаль-Стоцький показав свій провідницький хист. Він зорганізував громадку товаришів, заходами і працею якої видано два томи *Рускої Бібліотвки* о. І. Онишкевича.

Діяльність молодого Степана — вдома при церкві, в гімназії у церковному хорі Ставропігійських студентів та в заняттях у культурно-літературних гуртках — може послужити зразковим прикладом того, як незалежний господарський дух наших селян, під добрим проводом церкви, міг виростити знаменитості типу Степана Смаль-Стоцького. Більшість нашої інтеліґенції 20-го ст. на західньоукраїнських землях вийшла власне із такого середовища. Селянське середовище і його розбуджений національний дух дивно недооцінюються в нашій публіцистиці. Про селянство загально думають, що це темний, пригнічений народ, якого буком треба зрушити до якоїсь дії. Забувається при тому, що кожний наш середньозаможний господар був на рівні сьогоднішніх "малих бизнесменів", які самостійно керують своїм життям. Може, з метою направити цей неґативний погляд у нашій пресі про наших селян, проф. Смаль-Стоцький і написав спогад про своє дитинство в

селянській сім'ї. (Гляди його спогад "Немолів" у *Вістнику* за 1933 рік).* На прикладі свого батька й дідуня проф. Смаль-Стоцький показав, як кожний наш господар самостійно, без нагайки чи будь-чийого наказу, провадив своє господарство так, щоб удержувати — годувати, огрівати, зодягати — свою немалу сім'ю (старих і малих); щоб доглядати домашню худобу й дріб; щоб направляти й будувати господарські будинки, робити свої меблі, вози, сани, упряж; щоб розводити пасіку, збирати мед і віск, доглядати сад і город, працювати в лісозаготівлі, при направі громадських доріг, відбувати чергу пожарників і помагати в церкві, читальні і т. п. Добрий господар мусів і вмів усе робити. Він був самовистачальний. З ним рахувався кожний його сусід чи член громади, бо він брав участь і в громадських справах: давав чи одержував голос при випосажуванні священика, дяка, учителя, при виборі війта, секретаря і т. ін.

В родині такого господаря виростав і вчився малий Степан Смаль-Стоцький. Він уже в дев'ять років знав головні секрети домашнього господарства, крім того вмів читати й писати живою мовою та співати з церковних книг і "читати Апостола". Коли ж він пішов учитися до Львова, то й там, як бурсак, співав у хорі, помагав у церкві, їздив зі своїми товаришами по рідних селах, де вони квартетом співали Служби Божі, вечірні, панахиди. А коли він захворів і не міг поїхати на навчання до Львова, то вдома з батьком, стрийком і приятелем-учителем створили свій хор-квартет і співали показові Служби Божі не тільки у своїй церкві, але й по сусідніх селах. Своєю ініціятивою і прикладом вони заохочували сусідні громади до наслідування. Як місцевих знаменитостей, їх усюди приймали гостинно не тільки селяни, але й священики запрошували їх до себе на обіди і трактували їх, як собі рівних. У такій атмосфері затиралися клясові різниці, а на їхньому місці зроджувалися почуття національної єдности й взаємопошани.

За прикладом Смаль-Стоцьких інші господарі Радехівщини почали посилати своїх синів до шкіл. Унаслідок цього в нашому столітті із цих теренів вийшло замітне число учителів та працівників інших професій, що також визначилися своєю відданою працею для народнього добра.

З такою практикою та ідейним баґажем Степан Смаль-Стоцький відправився зі Львова на студії славістичних наук до Чернівецького університету на Буковині. Там цей дев'ятнадцятилітній юнак, від самих початків свого студентського життя, показав себе людиною зі скристалізованою українською національною свідомістю: молодий студент відразу включився в працю українського студентського товариства "Общество руских академиков, Союз", яке було засноване вже при

* "Вістник", Львів, 1933, кн. 2, 3, 4.

самому відкритті університету 1875 р. Через рік опісля, за його віддану працю для товариства, члени вибирають Смаль-Стоцького головою свого товариства, яке він очолював аж до 1882 року, коли переїхав до Відня для завершення своїх студій докторатом.

За час головування Смаль-Стоцького товариство сильно зактивізувалося рівночасно в кількох напрямах: а) тоді заснувався "Літературно-історичний кружок", метою якого було науково розвивати й піддержувати національний дух своїх членів; б) при "Союзі" діяв аматорський театральний гурток, що ставив такі українські п'єси, як "Наталка Полтавка" й "Шельменко-денщик" (в яких сам голова виступав на сцені); в) був там також і студентський хор (ним якийсь час диригував Смаль-Стоцький), що їздив з українськими концертовими програмами, які мали за мету усвідомлюючу акцію серед народу, по селах і містечках Буковини; г) тоді члени "Союзу" також зобов'язалися виступати на своїх реґулярних сходинах чи зібраннях з доповідями на українознавчі теми.

Така діяльність скріплювала дух товариського життя членів "Союзу" та впливала на пожвавлення виміни думок між ними як про національні справи взагалі, так і про вужчі, буковинсько-українські справи зокрема. Розуміючи важливість заанґажування студентів до суспільно-громадської діяльности, Смаль-Стоцький, як голова товариства, вимагав від кожного члена участи в імпрезах "Союзу": в театральних виставках, декляматорсько-вокальних вечорах і концертах, на які приходила тоді українська еліта міста, включно з професорами університету. На особливу увагу з діяльности цього часу заслуговує святковий вечір, зорганізований "Союзом" 1880 року, у пам'ять знесення панщини, як також виїзди студентського хору на села та величаве свято в честь Тараса Шевченка у двадцятиріччя з дня його смерти.

Під пізнішим впливом С. Смаль-Стоцького, вже як професора університету, товариство прийняло постанову вести кореспонденцію та все своє діловодство українською мовою, придержуючись тоді нового фонетичного правопису, основаного на Желехівці, який тоді найкраще відповідав руській (українській) вимові. Студентська діяльність С. Смаль-Стоцького зв'язала його з Буковиною на довгі роки в особистому житті та в науково-громадській праці.

В 1882 р. С. Смаль-Стоцький переїхав до Відня та у Віденському університеті, під наглядом проф. Франца Міклошіча, вивчав типологію й славістику з порівняльної точки погляду. В 1884 р. він там здобув ступінь доктора філософії на основі дисертації "Процес аналогії у словозмінах української мови", а рік пізніше, на основі праці про Кодекс Ганкенштайна з XII ст., він був габілітований проф. Міклошічем на приват-доцента порівняльної слов'янської філології у Віденському університеті.

У 1885 р. Чернівецький університет вибрав доцента д-ра Степана Смаль-Стоцького своїм членом зі званням надзвичайного професора української мови та літератури. Від того часу і до кінця життя професор Смаль-Стоцький віддано й талановито працює на науково-суспільній ниві свого народу. Поряд із цим він старався приєднати до громадської діяльности якнайбільше місцевих людей і висував їх на провідні позиції, а сам стояв при кермі роботи й успішно нею керував.

Метою його громадської та політичної діяльности в Чернівцях було передусім те, щоб з Буковини створити український край. Проф. Смаль-Стоцький був тієї думки, що на Буковині, як і на його вужчій батьківщині, тобто Радехівщині, це легше дасться осягнути, ніж у Галичині, де дуже сильно в інтеліґентських колах було розпаношилося русофільство. Між буковинськими українцями, які змагалися з румунами за свою рівноправність, а тому й за свою національність, такого ототожнювання своєї національности з російською не було; отже вигляди на українське освідомлення цього населення були дуже позитивні. Вони, як виказало майбутнє, виправдалися. У великій мірі завдяки невсипущій праці проф. Смаль-Стоцького, українці здобули цілковиту рівноправність в адміністрації та політичному житті Буковини і згодом розбудували також українське шкільництво.

Профіль зацікавлень проф. Смаль-Стоцького, так як усіх будителів народу, був дуже широкий. Здавалося, що не було такої ділянки культурного життя його народу, де він не займав би одного із провідних місць. У зв'язку з цим гідний уваги вже хоч би сам перелік його праць на полі українського культурного життя.

У стисло науковій площині виділяються піонерські праці проф. Смаль-Стоцького на теми українського правопису (9 праць), української граматики (10 праць), словникарства (ортографічний словничок і підручна граматика для середніх шкіл), кілька праць з діялектології та історії й походження української мови (6 праць). За високі досягнення на науковому полі він був іменований 1918 р. першим академіком Української Академії Наук у Києві.

У літературознавстві проф. Смаль-Стоцький розвинув і поглибив теорію ритмів в українській поезії: козачковий ритм, коломийковий і колядковий. Він також залишив цінні праці про поодиноких письменників: про Шевченка (6 праць), Котляревського, Гоголя, Федьковича, Воробкевича та Франка. Він був також відомий як знаменитий оратор, актор на сцені та дириґент хору, репертуар якого пишався українськими народніми піснями.

Про його вклад у шкільництво й виховання молоді свідчать його чільні виборні пости: він — голова товариства "Союз"; голова "Літературно-історичного кружка", що мав за мету "усовершення наукового й піддержки духа національного між членами" — студентами; голова

товариства "Рідна Школа". Крім того він був членом управи "Українського Народнього Дому" в Чернівцях, як теж "Історичного Товариства" й академічного козацтва "Запороже". Під час першої світової війни він завідував вихованням українських полонених на терені Австрії, а згодом був обраний головою Бойової Управи УСС-ів. Після розпаду австрійської імперії він був послом ЗУНР у Празі, а опісля професором української мови й літератури Українського університету в Відні-Празі, головою Музею Визвольної Боротьби та першим головою Української Могилянсько-Мазепинської Академії Наук.

На громадському полі проф. Смаль-Стоцький проявив себе зокрема як невтомний кооператор. Він — довголітній голова "Руської каси для ощадности і позичок" та "Селянської каси". На політичному відтинку його, як ревного борця за добробут і рівні права українського люду на Буковині, з 1892 р. безперервно обирають послом до буковинського сейму, де з 1904 року він стає віцемаршалком і, як заступник голови сейму, веде дуже корисну для українських справ політику в Крайовій екзекутиві. В роки 1911-1918 він був послом до віденського парляменту. Його ідеалом була девіза: "Добро й місце під сонцем для всього українського народу".

На переломі XIX і XX ст. в історичному мовознавстві котилася хвиля наукових спорів про початки й походження слов'янських (та й не тільки слов'янських!) народів, особливо недержавних. Доказане історичне й географічне їхнє існування мов би надавало їм право на місце під сонцем. Український народ у цей час приєднували — історично й мовно — до російського. Проф. Смаль-Стоцький обурювався на таке трактування української справи, говорячи: "Як з Київської Руси зробили вони (чужинці) 'общеруську' державу, так було їм ще потрібно і мову Київської Руси зробити 'общеруською', з чого зродилася у них теорія 'праруської' мови, 'праруської' єдности, щоб виправдати 'єдиную неділимую' політичну єдність в найновіших часах..." З уваги на це, він закликав своїх земляків пізнати правду про український народ та його мову і водночас про цінність його творчого духу. Він пояснював, що українська мова — це окрема слов'янська мова і що вона, як усі інші слов'янські мови, бере свій початок від одного з діялектів праслов'янської мови. Він попереджував своїх земляків-науковців, що існували дві теорії про родовід слов'янських мов. На основі першої виводять українську мову, як усі інші слов'янські мови, прямо і безпосередньо з одного із діялектів праслов'янської мови, так що *всі* слов'янські мови є сестри. На основі другої теорії інші вбачають, що після спільної праслов'янської доби установлюється ще окрема доба "праруської" мови, з якої, нібито аж коло XII ст., відокремились українська, російська і білоруська мови. Смаль-Стоцький рішуче поборює теорію окремої "праруської" спільноти й доказує безпідставність "праруської" мови.

Цю позицію проф. Смаль-Стоцького більшість тодішнього славістичного світу відкинула. Та диво-див!... Сімдесят років після його найсильнішого виступу проти теорії "праруської" доби (у своїй науковій граматиці української мови 1913 р.), на IX-ому Конґресі Славістів у Києві 1983 р., *цю теорію прийняли беззастережно.*

Як літературознавець, проф. Смаль-Стоцький займає унікальне місце своїми інтерпретаціями творів Шевченка. Він не пояснював їх, він відтворював великого поета-страждальця. Найбільше цікавили його національно-політичні поезії. Він писав, що в Шевченка, від самого початку його поетичної творчости, на першому місці та передусім стояла Україна як цілість, доля-воля рідного краю та народу. У Шевченкових думах усе зосереджувалось не навколо його особистого горя чи його особи, але завжди навколо України, її волі, її визволення. Шевченко знав тоді, що по всій Європі віяв революційний дух, він бачив своїми власними очима польське повстання та був утаємничений у революційний рух петрашівців у самій Росії; тим більш оправданою уявлялась йому воля й незалежність України. Цю сторону творчости Шевченка найбільше цінив проф. Смаль-Стоцький. Він з похвалою писав, що "у Шевченка ніхто не найде ні одного слова якихнебудь федераційних чи союзних міркувань... Він усяку злуку України з Москвою уважав за найбільшу недолю, за найбільше нещастя України, за джерело її фізичного, духовного, матеріяльного, культурного й морального занепаду, уважав за кару Божу... Воля, правда, справедливість, братерство без холопа і без пана, соціяльний лад, спертий на любові ближнього — то основи майбутньої України!"

Уся діяльність проф. Степана Смаль-Стоцького, протягом його довгого життя (він помер 17 серпня 1939 р. і похований у Кракові), була спрямована на служіння своєму народові; і народ оцінив його працю. Його історично-важливі наукові заслуги в мовознавстві й літературознавстві полягають головно в тому, що він у своїх дослідах висвітлив образи і творчість І. Франка і Т. Шевченка так само правдиво, як і місце української мови в сім'ї слов'янських народів. Цим він поклав одну з міцних підвалин українознавства. На цьому полі його тропа ніколи не заросте травою.

О. Заставний

ОЛЕКСАНДЕР МИШУГА

Надбужанщина, а зокрема Радехівщина, видала визначних людей, які своїми вміннями і досягами здобули заслужену славу не тільки в загальноукраїнському суспільстві, але й також у всій Європі. До цього ґрона, без сумніву, належить славний оперний співак Олександер Мишуга.

Цей "чарівник серед ліричних тенорів" народився 20 червня 1853 р. в Новому Виткові, Радехівського повіту, в сім'ї незаможного селянина, Пилипа Мишуги. Маючи клаптик землі, город і невеличку сіножать, його батько доповнював свій скромний "бюджет" доривочним шевством, а мати допомагала тяжкою щоденною працею, щоб прокормити і зодягти п'ятеро дітей. Олександер був наймолодший серед них і не мав ще й трьох років, як померла його мати. Коли ж її місце зайняла мачуха зі своїми дітьми, тоді здавалося, що малий Олександер ніколи не матиме іншої позиції в житті, як селянина-бідняка. Батько дбав про своїх дітей і намагався дати їм принаймні основну освіту. Оскільки Олександер любив українські пісні та відзначався добрим голосом, то щасливий випадок допоміг йому вийти на такі висоти, про які не міг навіть мріяти ані його батько, ані він сам.

У травні 1868 р. батько взяв Олександра з собою до Львова на храм у катедрі св. Юра. Слухаючи спів святоюрського хору, Олександер долучив і свій дзвінкий голосок до голосів хористів і цим привернув до себе увагу дириґента Микити Гетьмана. Він, домовившися з батьком, влаштував хлопця у дяківській бурсі, де Олександер вивчив нотний спів і став першим солістом-сопрано. По якомусь часі він залишив бурсу і вчився у гімназії, а опісля в учительській семінарії. Хоча мав тяжкі умови життя і залишився круглим сиротою після того, як померла його мачуха, а за нею і його батько, Олександер закінчив науку в семінарії і став учителювати у прицерковній школі св. Анни.

Однак ця праця його не задовольняла не тільки тому, що платня була мізерна, але й тому, що він прагнув стати оперним співаком. Вчився він співу ще в роки свого перебування у семінарії, коли то професор Валерій Висоцький, колишній учень італійського вокального педагога Ф. Лямперті, відкрив йому обрії оперного мистецтва і техніки



Олександер Мишуга.

співу. Тому, вже учителюючи, Олександер не покидав своєї мрії та, врешті, вирішив цілковито присвятитися мистецтву.

Після багатьох виступів у хорі та як соліст на концертах, Олександер Мишуга вперше вийшов на професійну сцену 14 вересня 1880 р., коли йому було 27 років. Його виконання уривків з опери С. Монюшка "Страшний двір" задовольнило львівських музичних критиків і привернуло до нього увагу любителів музики.

Черговий його виступ був 2 березня 1881 р. в програмі справді величавого концерту, в залі Народнього Дому у Львові, організованого в 20-річчя з дня смерти Т. Шевченка. Часопис "Діло" з 5 березня дуже прихильно відгукнувся на цей виступ Олександра: "...Нову композицію А. Вахнянина 'Наша доля' знаменито відспівав п. Мишуга і на жадання публіки мусів повторити її. Композитора викликано і обсипано враз з п. Мишугою грімкими оплесками".

Розуміючи потребу вищого вдосконалення свого голосу і своєї техніки, Олександер, за підтримкою В. Висоцького, серйозно думає про навчання за кордоном, в Італії. Його львівські приятелі й любителі оперного співу прийшли з допомогою в цьому намірі: виєднали в державній адміністрації одноразову стипендію, певну грошову допомогу від Т-ва "Народній Дім" і, крім того, влаштували ряд його концертів з метою придбати додаткові фонди на поїздку за кордон.

Нарешті, 24 травня 1881 р. Олександер Мишуга поїхав через Відень до Міляну, де в консерваторії, під вмілим і прихильним керівництвом проф. Джованні, він зміцнив свій голос і оволодів вокальною технікою такою мірою, що навіть тяжкі матеріяльні умови життя не зневірили його. Він закінчив своє навчання і 1883 р. вперше виступив на італійській сцені м. Форлі, в опері Флотова "Марта". Його виконання захопило і публіку, і критиків такою мірою, що йому відкрився шлях до оперних театрів інших міст — Міляну, Туріну, Фльоренції, Ніцци. Всюди його слава зростала, визнання його таланту стало дійсністю.

Нічого дивного, що в сезоні 1883-1884 Олександер Мишуга, на запрошення дирекції Львівського театру, співає у Львові, на превелику радість львів'ян і всіх земляків. Згодом він переходить до Варшавської опери, здобуваючи прихильність критиків і щиру любов публіки. Тепер він став оперним співаком нарівні з найвидатнішими співаками Европи, як Енріко Карузо, Маттія Баттістіні та інші. Почавши з 1885 року, Мишуга виступає у Відні, у Празі та в інших західньоевропейських містах, виконуючи головні партії в найбільших оперних творах.

Особисте життя Олександра Мишуги не було щасливе. Його одруження з Марією Прус-Ґловацькою було коротке і закінчилося розводом. Його любов до польської драматичної артистки Марії Вісновської також зустріла трагічний кінець: 1 серпня 1890 р. її вбив зависний корнет царської ґвардії О. Бартенєв. Вістка про її несподівану смерть

була великим ударом для Олександра Мишуги, але не заламала його почуття обов'язку супроти мистецтва: ввечорі в самий день похорону він мав співати ролю в спектаклі Ґ. Доніцетті "Фаворитка". Дирекція театру мала намір відкликати спектакль з уваги на О. Мишугу, але він рішуче заявив, що він співатиме. Ось що звітувала преса про цей виступ:

...Публіка заповнила театр задовго до початку вистави... Тисячі людей оточили театр, заповнивши площу й вулиці навкруги. Ні адміністрація, ні поліція довго не могли нічого зробити, щоб стримати людей. Нарешті вхід до театру з трудом вдалося перекрити і спектакль розпочався. Мишуга співав так проникливо, так душевно, з таким драматизмом, що з перших же звуків його голосу в залі замигтіли хусточки, почулися схлипування. Події на сцені поступово розгорталися, і Фернандо (Мишуга) почав свою знамениту арію над могилою вбитої, безмежно коханої Леонори. Це був не просто спів, не просто гра, а справжня драма людини, що втратила найдорожче. Долі героя опери Фернандо і Мишуги були в цю мить настільки однаково трагічними, що важко було уявити собі подібний збіг обставин. В кінці арії Мишуга не витримав, упав на гріб і зайшовся спазматичним риданням. Разом з ним ридала вся заля, ридали артисти, хор, оркестра і дириґент, який так і не зміг уже довести спектакль до кінця. Це зробили згодом самі музиканти, без дириґента...

Олександер Мишуга до кінця свого життя залишився одиноким і ніколи не одружився. По цих трагічних подіях він покинув Варшаву і вже не зв'язувався контрактом з будь-яким театром — виступає, як гість-ґастролер по всій Європі; при тому він користується прибраним артистичним іменем Філіппі Мишуга, від імени свого батька Пилипа. Його ім'я, як виконавця головних ролі в операх С. Монюшка, П. Чайковського, Д. Верді, Ш. Ґуно, Д. Пуччіні, Ж. Бізе, Ф. Галєві, А. Понкіеллі, Д. Обера й інших композиторів золотими літерами записане в історії світового оперного мистецтва поряд з усіма іншими велетнями-вокалістами. Коли Олександер Мишуга виконав партію Каніо в опері "Паяци", її автор, Руджеро Лєонкавалльо, подарував йому клявір з написом: "Не уявляю собі, щоб можна було краще співати партію Каніо, ніж співає її сеньйор Мишуга".

Його сучасники мали нагоду почути обох тогочасних вокалістів — Енріко Карузо і О. Мишугу. Письменник Степан Чарнецький у своїх спогадах записав таку оцінку на основі порівняння: "...Мишуга був співаком з Божої ласки. Коли Карузо вражав блиском сили і металу, то Мишуга чарував таємницею експресії настрою, переконливої сили та мелодійної гіпнози. В нього було те, про що говорив великий Еверанді: не звук співає — співає душа!"

Олександер Мишуга безмірно любив Україну, завжди згадував свій

рідний Витків і тяжко переживав завваження чужинців, мовляв, "Що це таке?", коли він називав себе українцем. З обуренням він приятелям говорив, що: "...Поки в нас не буде власної держави і в наших паспортах не буде записана наша дійсна національність, треба буде перед від'їздом у Європу одягати на себе шкуру гіпопотама".

Почуття українського патріотизму в ньому зміцнювалися його поїздками до Києва в роки 1895-1898. Кожний його концерт захоплював киян, що масово приходили послухати його співу і квітами засипували сцену. Композитор і диригент Олександер Кошиць залишив чудовий опис своїх вражень від виступу О. Мишуги в Києві, в ролі Фавста в однойменній опері. Подібно писали й інші сучасники. На жаль, тоді в Україні — ані під російською, ані під австрійською окупаціями — не було українського оперного театру, тому Олександер Мишуга, Соломія Крушельницька, Модест Менцінський, Орест Руснак, Євген Гушалевич і інші видатні українські співаки весь час були "в наймах, у чужих". Все таки вони, а зокрема Олександер Мишуга, уважали своїм обов'язком брати участь у концертах — на українських сценах — в честь Т. Шевченка, І. Франка, І. Котляревського, о. Маркіяна Шашкевича та інших творців української культури.

Вславився О. Мишуга також, як педагог — професор оперного співу. На запрошення Миколи Лисенка він переїхав до Києва і, в роки 1906-1911, працював професором співу в його Музично-Драматичній Школі. За цих декілька років ця школа випустила ряд співаків, що згодом відіграли важливу ролю в розвитку українського музичного мистецтва. З того часу в книзі відвідувачів Шевченкової могили в Каневі зберігся такий запис: "2/5. 1906. Щасливий, що був на Тарасовій могилі. Він научив мене правдиво любити свою рідну мову, свій рідний край, дорогу мою Україну. Артист-співак Олександер Мишуга". Годиться згадати і те, що в київській школі М. Лисенка він читав свої лекції українською мовою, чим викликав негодування російських шовіністів, які поширювали про нього різні наклепи і робили доноси до царської поліції. І відомо було, що, коли російський суд, ще у Варшаві, покликав його на свідка в справі вбивства Вісновської корнетом Бартенєвом (племінником фрейліни цариці), тоді О. Мишуга відмовився скласти присягу перед російським православним священиком і давати свідчення російською мовою.

Царсько-російська влада врешті 1911 р., своїми дрібними, але дошкульними шиканами, примусила О. Мишугу покинути Київ. Спершу він працював у варшавському Вищому Музичному Інституті ім. Ф. Шопена, але, з уваги на погіршений стан свого здоров'я, 1914 р. виїхав до Італії на лікування. Там він познайомився з Улофом і Майєю Чімберґами зі Стокгольму. Вони запропонували йому переїхати до Швеції. Мишуга прийняв їхню пропозицію і, поселившися на передмісті Сток-

гольму, відкрив свою школу співу, 1919 року. На початку 1922 р. його здоров'я погіршилося і він, разом зі своїми шведськими приятелями, поїхав до курортної місцевости поблизу німецького міста Фрайбурґу, надіючися, що відповідніші кліматичні умови і лікування поправлять стан його здоров'я. Але лікарі встановили в нього рак шлунку, а їхня операція була вже запізнена. Після тритижневих страждань Олександер Мишуга помер 9 березня 1922 року в м. Фрайбурґу.

На вічний спочинок його тлінні останки супроводила багатотисячна процесія в супроводі трьох хорів, багатьох вінків і квітів від його земляків з усіх усюдів, а зокрема з навколишніх сіл Радехівщини. Поховали його в рідному Виткові під тихими липами, що їх він так любив і часто згадував під час своїх подорожей.

Окремо треба підкреслити ще одну прикмету характеру Олександра Мишуги: він завжди допомагав своїм землякам і щедро жертвував на українські національні цілі. Допомагав він дитячим притулкам, Ремісничо-промисловій Бурсі, Музичному Інститутові ім. М. Лисенка у Львові, різним організаціям і, зокрема, студентам. Завдяки його фінансовій допомозі Іван Франко міг видати окремою збіркою свою неперевершену ліричну драму в віршах — "Зів'яле листя". З почуттями щирої вдячности за цю допомогу українській культурі, великий поет, даруючи О. Мишузі перший примірник збірки, написав на ньому таку присвяту: "Великому артистові і другові з пошаною і подякою — Іван Франко". Перший том книги "Українське мистецтво" також видали, 1913 р., "тільки завдяки допомозі щедрого прихильника українського мистецтва, славного нашого артиста Олександра Мишуги", пояснив читачам у передмові до цього видання Вадим Щербаківський. Сьогодні мало хто пам'ятає чи знає, що також Микола Садовський розвинув ширше діяльність свого театру саме завдяки щедрій допомозі О. Мишуги. Та й у своєму завіщанні він не забув потреб рідного народу: своє майно він записав на Музичний Інститут ім. М. Лисенка у Львові.

Як справжній послідовник Т. Шевченка та І. Франка, Олександер Мишуга увесь свій небуденний талант, свої матеріяльні здобутки, запрацьовані на чужині тяжким трудом, і свій солов'їний голос — концертами по всіх важливіших містах України — віддав рідному народові.

НА ЗГАДКУ ПРО ВИДАТНОГО ДУШПАСТИРЯ СОКАЛЬЩИНИ О. ІВАНА ВОЛОСЯНСЬКОГО

Львівська щоденна газета "Діло", у випуску з 1 травня 1930 р., вмістила довідку про життєвий шлях видатного душпастиря і громадського діяча Сокальщини, о. Івана Волосянського, внесок якого в розвиток Надбужанщини варто задокументувати в цьому збірнику.

Ред.

19 квітня 1930 р. помер по довголітній тяжкій недузі в Сокалі заслужений яворівський і сокальський декан, почесний крилошанин Перемиської єпархії та сокальський парох о. Іван Волосянський. Відійшов з-поміж живих муж великих християнських чеснот, людина гуманних прикмет, чоловік твердого характеру, ідейний і послідовний робітник на національній суспільно-політичній ниві, а при тому по-євангельськи скромний. Його життєвий шлях — це терниста дорога безупинної борні, але успішної та творчої.

Отець Іван Волосянський народився 1861 р. Походив із дрібної маломіщанської ходачкової шляхти в Старому Самборі, де його батько був кушнірем. До гімназії ходив у Самборі, де враз з Андрієм Чайковським та ще кількома учнями заложив таємний український гурток самоосвіти, що відіграв важливу ролю в пізнішому житті самбірської молоді. Будучи учнем шостої кляси, він заснував читальню в Старому Самборі і вступив у члени Т-ва "Просвіта". По закінченні гімназії 1880 р. вписався на богословський факультет у Львові. У семінарійному житті відіграв важливу ролю, як народовець. По закінченні теології він одружився, а єп. Іван Ступницький рукоположив його 1885 р.

З того часу о. Іван Волосянський скитався по гірських селах Старосамбірщини і Лісьчини — у Млаві, Луковім, Ольхівці, Потоці Великому, Смільнику та в Терлі — до 1898 р. Всюди там, де він був, закладав читальні "Просвіти", дбав про школу, організував братства тверезости, брав участь у політичному житті, все стоячи в лавах народовецької або, як вона з 1899 р. звалася, Національно-демократичної партії. У с. Терлі він залишив по собі тривалу пам'ятку: його заходами розмалював там наш славний артист-маляр Корнило Устиянович іконостас.

Як священик, о. Іван Волосянський відзначався проповідницьким

талантом такою мірою, що його з гір покликувано вести реколекції. Коли 1896 р., з нагоди 300-літньої річниці укладення Берестейської Унії, кардинал С. Сембратович скликав католицький з'їзд до Львова, тоді парох гірського села Терла — о. Волосянський — виголосив знаменитий реферат про українську пресу, українські популярні видання і про ролю українського священика в освітній праці.

Займався о. Волосянський етнографією, головно побутом ходачкової шляхти і цехами, з яких найбільше уваги присвятив кушнірському. Свої статті з тієї ділянки він поміщував, з 1886 р., в "Зорі". Були це вартісні статті і про них згадує навіть Іван Франко у своїй "Історії українсько-руської літератури" (стор. 328). В 1898 р. о. Волосянський дістав парафію в Краківці б. Яворова і там розвинув діяльність на церковній, освітній та організаційно-політичній ділянках. Там він став яворівським деканом та, у 1914 р., почесним крилошанином.

У Краківці о. декан Волосянський заснував Філію Т-ва "Просвіта" і був її головою, а опісля членом управи. Брав участь в організуванні приватної української гімназії в Яворові та в політичному організуванні Яворівського повіту. Головно показався активним у рр. 1905-1907 під час аґітацій за реформу виборчого права і протягом перших безпосередніх виборів до австрійського парляменту, підтримуючи кандидата Ширшого Народнього Комітету (членом якого він був) — проф. д-ра С. Дністрянського, за що був навіть покараний окружним судом у Перемишлі.

У 1914 р. о. І. Волосянський дістав парафію Сокаль. Але прийшла війна з усіма її подіями й наслідками. Під час війни він захворів на артрит, який мучив його довгі роки і прикував до ліжка. Все таки 1 листопада 1918 р. він бере активну участь у державному перевороті та, підпираючись уже палицею, спільно зі студентами роззброює австрійську жандармерію.

Останніх декілька років свого життя він провів у домашньому затишку, не виходячи вже нікуди, але весь час цікавився усіма проявами суспільного життя. Похорон пок. о. Івана Волосянського відбувся 22 квітня 1930 р. серед здвигу народу із Сокаля й околиць та з участю 13 священиків під проводом о. декана Граба.

С.Ш.

Іван Базарко

ОТЕЦЬ ЮРІЙ МЕНЦІНСЬКИЙ

Видатний душпастир, капелян українських вояків і молоді, громадський діяч, в'язень за свою віру — о. крилошанин Юрій Менцінський —народився 11 січня 1885 р. у Фельштині б. Самбора, в родині о. Аполінарія та Марії з роду Пацлавських. Середню школу закінчив у Перемишлі 1907 р., а опісля вивчав богослов'я: три роки у Львівському університеті, а четвертий рік у перемиській Духовній Семінарії. В серпні 1911 р. одружився з Володимирою Котис — донькою пароха с. Телешниці, повіт Сянік, у вересні прийняв єрейські свячення з рук єп. К. Чеховича в Перемишлі та в жовтні того самого року став сотрудником у с. Угерцях Незабітовських. Водночас доїжджав до с. Хишевич заступати о. Онишкевича, який тоді був послом до австрійського парляменту в Відні. В липні 1913 р. став катехитом виділових шкіл у Мостиськах.

В Угерцях він разом з парафіянами збудував кооперативний дім, у якому примістилася також читальня "Просвіти". На початку першої світової війни він став завідателем парафії в Команчі, Сяніцького повіту, а в липні 1916 р. — капеляном вояцтва на італійському фронті, де пробув аж до 1918 року. За жертвенну душпастирську працю у фронтових умовах о. Ю. Менцінський тричі був відзначений хрестами заслуг.

Після повернення з фронту його назначено парохом с. Карликова, Сяніцького повіту. Ні в тому селі, ні в околиці не було тоді школи, тому він насамперед подбав про збудування шкільних приміщень у Карликові та селах Воля Петрова і Прибишів, що належали до його парафії. Поряд із цим він підшукав учителів-українців, що виховували дітвору в українському дусі. Його заходами збудовано у Волі Петровій гарну простору дерев'яну церкву.

У 1929 р. його іменували парохом с. Ванева біля Белза, де він з незменшеною енергією керував церковно-громадською працею: очолив місцеву читальню "Просвіти", поширив церкву. В час наїзду совєторосіян о. Ю. Менцінський перейшов річку Солокію і залишився в Угнові як завідатель парафії й деканату. Щоб зберегтися від переселення до СССР, він скривався чотири тижні в бані угнівської церкви.

Після закінчення "добровільного переселення" до СССР польська окупаційна влада стала виселювати решту українців на польські ново-



о. Юрій Мвнцінський

здобуті землі на заході. Національно свідоміших і активніших українців арештовували тоді та вивозили до карних таборів у Явожні. Не минула ця хресна дорога й о. Юрія Менцінського: там він карався півтора року. Хоча в'язничний режим кожному відомий, то — "для кращого запам'ятання" — йому присудили 72 удари палицею, звичайно, виконаних "на рати" протягом перших трьох місяців.

По якомусь часі управа табору призначила його "сальовим", тобто завідателем залі реконвалесцентів, де він мав більше свободи і, зокрема, не мусів ходити на дошкульні "апелі". До тієї залі йому пощастило перевести всіх інших священиків, яких було в таборі 21 українців католиків і 5 православних. Ось їхній список, що його зладив сам о. Юрій:

Греко-католицькі священики: 1. Адам Абрагамович (помер), 2. Володимир Бозюк, 3. Іван Булат, 4. Михайло Гащак (помер), 5. Ярослав Гребеняк, 6. Константин Дацько (помер), 7. Степан Дзюбина, 8. Михайло

Дочило, 9. Микола Заяць, 10. Омелян Каленюк, 11. Олексій Колянковський (помер), 12. Омелян Котис (помер), 13. Євген Криницький (помер), 14. Сильвестер Крупа, 15. Петро Мазяр, 16. Юрій Менцінський, 17. Іван Сенета, 18. Григорій Федоришак, 19. Євстахій Хархаліс, 20. Степан Шеремета (помер), 21. Іван Ярема.

Православні священики: 1. Кондеус (поляк), 2. Костишин (росіянин), 3. Ляшенко (українець — помер), 4. Несторович (поляк), 5. Д. Повстюк (українець).

Звільнений із концтабору, о. Ю. Менцінський поїхав у ті райони Польщі, куди раніше переселено багато українських родин. У 1948 р. він отримав призначення на сотрудника латинської парафії в Остуді, Ольштинського воєводства. Служби Божі відправляв у себе в хаті, або їздив до о. Ріпецького в Хшанові, у Вармії (кол. Східня Прусія). Отримавши дозвіл на відвідини своїх дітей — сина Ореста і доньок Лесі та Іванни — у ЗСА 1957 р., о. Менцінський залишився на цьому континенті. Протягом шістнадцяти літніх сезонів він виконував обов'язки капеляна пластової оселі Вовча Тропа в Іст Четемі б. Нью-Йорку. Водночас приватно допомагав у душпастирстві парохові Брукліну та, опісля, парохові в Чікаґо. Єпископ Ярослав Ґабро іменував його, з доручення патріярха Йосифа, крилошанином. Помер о. крил. Юрій Менцінський в домі своєї дочки Іванки й Володимира Притоцьких, 14 червня 1974 року.

Це був видатний капелян українського вояцтва і молоді. На пластовій оселі в Іст Четемі численні пластуни з ЗСА (Детройт, Клівленд, Чікаґо, Баффало, Нью-Йорк, Лос Анджелес, Денвер), Канади (Торонто, Монтреаль, Ванкувер, Едмонтон) та з Австралії, під час свого таборування, вишкільних куренів чи всесвітніх з'їздів — мали багато нагод пізнати небуденний характер душпастиря. Новаки, юнаки і старші пластуни шанували і щиро любили його, бо він для кожного мав щире слово, теплу усмішку й розсудливу пораду з глибини свого доброго серця. Це був один із рідкісних випадків, що заперечують проблему "прірви між ґенераціями". При тому, незважаючи на свій поважний вік, він був новочасною людиною, ішов з духом часу і легко знаходив спільну мову з наймолодшим новаком чи невдоволеним підлітком. Він розумів молодь, яка саме тому так численно горнулася до нього, а він користувався цією нагодою для того, щоб молоді серця наповнити добром —любов'ю до Бога і своєї Церкви, любов'ю до свого народу і взагалі до ближніх.

о. Роман Набережний

ОТЕЦЬ ІВАН НАБЕРЕЖНИЙ

Народився о. Іван Набережний в родині сільського дяка Григорія і Доміцелі з роду Грицишин, в с. Кривня біля Козови, Бережанського повіту, 20 квітня 1890 року.* Після закінчення народньої школи одержав середню освіту в українській гімназії в Бережанах, де з відзначенням склав іспит зрілости. З роду обдарований багатьма талантами, він залюбки брав участь у драматичному гуртку, виконуючи ролі в сценічних виставках із співами, належав до гімназійного хору і виконував тенорові сольо. У вищих клясах був інструктором учнів з нижчих кляс гімназії і тим заробляв собі на прожиток. Перебуваючи під час вакацій у рідному селі, зацікавився церковним співом, часто співав Апостола й тоді зродилось у його душі бажання стати священиком.

Для сповнення свого бажання, в 1911 році вступив до Духовної Семінарії у Львові і вивчав богословські науки у Львівському університеті. Ректором Семінарії був тоді о. д-р Йосиф Боцян, якого відтак митрополит Андрей Шептицький висвятив на єпископа Луцького. В Духовній Семінарії студент Іван Набережний був "дяком", себто провідником літургічного співу богословів, що під час усіх богослужень співали на два крилоси.

Із вибухом першої світової війни довелось йому залишити рідні землі перед наїздом московських царських військ в 1914 р. і тому, враз із групою інших студентів богословії, примістився у Кромержіжі на Моравії, де продовжував і згодом закінчив студії. Після повороту додому абсольвент Іван Набережний одружився з Теодозією Боднар, ґрадуанткою Учительської Семінарії у Львові, дочкою о. Івана і Теофілі, пароха с. Дмитрова біля Радехова, в червні 1916 року. В жовтні того ж року, в неприсутності митрополита Андрея, який був тоді на засланні, перемиський владика Кир Константин Чехович висвятив його на священика. Спочатку, як душпастир-помічник у Дмитрові, обслуго-

---

* Згідно з родинними переказами, рід Набережних походить від одного з козаків такого прізвища, що після битви військ гетьмана Богдана Хмельницького з поляками під Зборовом, 6 серпня 1949 р., залишився в тих околицях.

вував також вірних у Холоєві, згодом у Кривім і так приготовився до самостійного душпастирювання, що його розпочав з хвилиною призначення до парафії в Опліцьку 1923 р.

Уділяючи всецілу духовну обслугу, молодий душпастир також проявив свою діяльність у громадському житті всіх тих місцевостей. Господь поблагословив о. Івана й Теодозію гарною сімейкою — чотири доні (з яких дві померли в дитячих роках) і три сини, а з відходом у вічність тестя, о. І. Боднара, також і бабця Теофіля знаходила в них належну опіку і дожила до 94 року життя. Коли діти підростали й виникла потреба посилати їх до середньої школи, о. Іван поробив заходи і 1927 р. перенісся до парафії у Кривім, всього 5 км від м. Радехова, де була (вправді польська) приватна коедукаційна гімназія. Спершу два найстарші сини почали ходити пішки, або доїздити — головно взимку — до тієї школи, а відтак і молодші пішли в середню школу. На щастя, склалося так, що листом із Митрополичої Консисторії о. Івана іменовано катехитом для українців у тій же польській гімназії. Тож приходилось у подібний спосіб шість днів на тиждень подорожувати до Радехова і "відробляти" грошові належності, що їх треба було платити (40 зл. від учня!) за навчання. Та о. Іванові не лише доводилось викладати предмет релігії у всіх клясах, але, маючи кваліфікації, в міру потреби заступати відсутніх чи хворих учителів таких предметів, як українська, латинська, грецька й німецька мови та математика. Отець Набережний здобув собі в гімназії велику пошану і прихильність не лише українських, але й інших учнів, бо часто на учительських конференціях боронив тих, кого переслідували вчителі — польські шовіністи. До цього своєрідного "трибуналу оборони" о. катехит Іван приєднав також протестантського пастора, жидівського рабина, а навіть польського катехита... Так він працював у радехівській гімназії понад 10 років, аж до вибуху другої світової війни.

Зараз після перебрання під свою опіку парафії в с. Криве, з церквою Різдва Пресвятої Богородиці, о. Набережний з великим запалом взявся до праці. Заставши населення села у 95 відсотках "москвофільське", з читальнею ім. М. Качковського, кооперативою "Труд" і весь "естаблішмент" з червоно-біло-синіми прапорами і піснею "Пора, пора за Русь Святу", що так були фаворизовані одним із попередніх душпастирів, о. О. Яворським, затятим москвофілом, о. Іван розгорнув працю над духовним виробленням релігійної та національно-української свідомости. Він зорганізував театральний гурток, часто підготовляв сценічні вистави (їх ставили спочатку в одній з кімнат з дороблено сценою — у приватному домі), послав до дяківсько-дириґентської школи у Львові талановитого, з чудовим голосом (мав три скалі!) Петра Шавалюка, що після закінчення курсу став дяком і дириґентом церковного хору. В селі був ще один студент-дириґент, Василь Кудрик, що зорганізував

чудовий хор. За нецілих 10 років весь актив села, колись москвофільський, став національно-свідомим і назріла потреба будови читальні "Просвіти". Незабаром збудували цей дім (велика заля зі сценою і бальконом та ґардеробами), що гомонів співами на пробах двох хорів — церковного мішаного і концертового чоловічого, дзвенів піснями дітвори й молоді при нагоді частих сценічних вистав, концертів і національних свят. Слід зазначити, що протягом цього "відродження громади" ніхто від Церкви не відпав, а всі колишні "русскі" стали свідомими українцями.

Разом із своїм дяком і хором о. Іван Набережний брав участь у різних імпрезах також у Радехові, коли на час неприсутности місцевого декана, о. д-ра Володимира Пелліха, що став послом до польського сейму, був іменований завідателєм деканату. За свою патріотичну діяльність був часто переслухуваний польською поліцією. Після нападу членів ОУН на пошту в Городку, під час якого загинув син його приятеля, о. Романа Березинського, Юрко, їздив до сусіднього Оглядова і відслужив панахиду в церкві саме тоді, як поліція обступила приходство й інтернувала горем прибиту родину покійника (див. Д. Чайковський, "Білас і Данилишин", Вид. ООЧСУ, 1969, стор. 268).

Освітня праця заснованих "самоосвітніх гуртків"; відносно велика кількість (як на Криве, що нараховувало біля 250 родин) гімназійних учнів і студентів високих шкіл; зорганізування о. Набережним кооперативи "Самопоміч", молочарні, Т-ва "Сільський Господар", "Союзу Українок", що його очолила пані-матка Теодозія Набережна; праця над релігійно-національним формуванням дітвори та влаштуванням дитячих садків; концерти дитячого хору для вшанування Тараса Шевченка; мандолінна оркестра, з участю синів о. пароха, яка приграваля під час постановки "Запорожця за Дунаєм" та інших імпрез, а навіть вечерниці з танцями, що набрали великої популярности і притягали велику кількість студентів з Радехова й довколишніх сіл, — спонукали знавців громадського життя підтвердити загальну думку, що: "Криве — це не просте собі село!"

З першим приходом московських більшовиків у 1939 р. о. І. Набережний нестружено і з великою самопосвятою обслуговував опорожнені сусідні парафії, доїжджаючи кожного тижня у Дмитрів, Середпільці з дочерною церквою в Муканях, та в Оглядів з дочерною в Монастирку, незважаючи на погрози т. зв. Райвиконкому, що, мовляв, він швидко поїде "пасти білі ведмеді..." До такої можливости цей віддани працівник на Христовій ниві приготовлявся, бо одної неділі після Служби Божої посвятив епітрахиль, шитий з тоненької стяжки, щоб у разі арешту або вивозу, міг сховати його в кишеню і в нових обставинах виконувати священичі обов'язки. Парафіяни, бачучи віддану працю свого душпастиря, переконали його не журитися високими

податками, що їх наложила совєтська влада на церкву. І справді, в трьох днях самі зложили коло 20 тисяч рублів на сплачення того податку.

У 1941 р., після вибуху німецько-совєтської війни, другого дня після вмаршу німецького війська в с. Криве, о. І. Набережний став одним з п'ятьох заложників, що мали завдання перестерігати всі родини села Кривого перед протинімецькими актами саботажу, бо за спокій у селі відповідають вони особисто — своїм життям. Це було в зв'язку з першим протинаступом совєтських танків: німецькі фронтовики кинули підозріння, начебто в селі знаходився совєтський шпигун, що інформує своїх про силу наступаючих німецьких військ. Слава Богу, обійшлось без актів саботажу і о. Набережний далі проводив свою працю у зв'язку із повітовою маніфестацією з нагоди відновлення української державности 30 червня 1941 р., що відбулася в Радехові. Під час цієї маніфестації о. Іван брав участь у благодарній Службі Божій і виголосив патріотичну проповідь. Слуга Божий, тодішній митрополит Андрей, доцінюючи віддану працю в Христовому винограднику, грамотою з жовтня 1941 р. іменував о. Івана Набережного "Дійсним радником Митрополичої Консисторії". Як радник, він брав активну участь у Львівському Соборі, що тривав два роки. У вільний час о. Набережний віддавався науковій праці та написав оборону святої віри проти сектантства й безбожництва п. з. "Читай і скажи, де правда". Брак грошових засобів був причиною, що цей багатосторінковий твір не появився друком, окремою книжкою, хоча вже був дозвіл на видання і після мовної коректи був готовий до друку.

Поновний наїзд совєторосіян у 1944 році застав о. Івана Набережного готовим ділити долю й недолю всієї нашої Церкви, що після смерти Сл. Б. митрополита Андрея 1-го листопада того ж року, була очолена митрополитом Йосифом Сліпим. Коли безбожна влада розпочала криваве переслідування Української Католицької Церкви (у зв'язку з підготовкою до львівського псевдосиноду в 1946 році) та шантажами і погрозами змушувала о. Набережного відректися своєї Церкви і негайно прийняти московське православ'я, він усе це рішуче відкинув. Аґенти КҐБ дали йому ультимат — до трьох тижнів рішитися на перехід і перестати в богослуженнях згадувати арештовану ієрархію на чолі з митрополитом Йосифом; на це він сказав: "Зайвим є давати мені три тижні, півроку, два, а то й десять років на зміну мого рішення, бо без уваги на наслідки, я своєї прадідної віри й церкви не відречуся!" Мало цього, о. Іван Набережний, покликуючись на дотичні параграфи "конституції", що запевняли свободу релігії в СССР, написав протестного листа до кривавого диктатора Йосифа Сталіна, виступаючи проти переслідування Української Католицької Церкви і вимагаючи звільнення ув'язнених владик і митрополита Йосифа. Подібно вчинили сотні

наших священиків і всіх їх зустрів мученицький шлях. Отця Івана Набережного засудила совєтська влада на 25 років "позбавлення волі, поправчих інституцій суворого режиму і трудових лагерів". Переживши втрату найстаршого сина Володимира, що впав на полі бою в рядах УПА, о. Набережний від листопада 1945 року поневірявся довгі роки в казематах різних в'язниць, деякий час в "одиночках", через які по пахви перепливала холодна вода, але не заламався, незважаючи на страшні моральні і фізичні тортури. Він все це перетривав із молитвою на устах і сильною вірою в перемогу Христової Правди, з почуттям вдоволення, "що терпів за Христа і народ", і з довір'ям до Пресвятої Богородиці, що "неволя закінчиться!" Як сам відтак стверджував: — Удвоє молодші в'язні не видержали і померли; багато з них чи то у в'язницях, чи в таборах невільничої праці в центральній Азії, де згодом і мені приходилось побувати; при вирубуванні лісів я був майже два роки запряжений, наче тягловий кінь у шлеї, та враз із іншими невільниками тягнув великі колоди дерева до тартаку...

Рідня о. Івана була переслідувана в той самий час, бо після його арешту була вивезена в глибину Азії, де в нестерпних умовах його дружина Теодозія видержала тільки два роки — померла з перевтоми й недоїдання. Дві дочки й середущий син понад 10 років працювали важко в підземеллях копалень вугілля. На засланні о. Набережний був у контакті з св. п. Патріярхом Йосифом, від нього одержував різні доручення, св. миро й поучення про нові форми душпастирювання в тогочасних обставинах. Після звільнення, довідавшись про виїзд на волю й одержання сану Верховного Архієпископа, а відтак відзначення кардинальською гідністю Блаженнішого Йосифа, написав радісного листа, в якому назвав Номіната "Патріярхом всієї України". Маючи на увазі також духовні потреби католиків римського обряду різних національностей, що знаходилися на Сибірі, о. Набережний двічі писав листа латинською мовою до Папи Павла VI, прохаючи для себе про бірітуальні права обслуговування віруючих "ін партібус інфіделіюм" ("у краях невірних").

Випрацювавши кишенькового формату брошурки з доказами з природи про існування Бога, про головні правди Христової віри і прикмети правдивости Католицької Церкви й українського обряду, приводив до Христа в тамтешніх умовах не лише немовлят і малолітків, але й дорослих, у багатьох випадках високих чиновників, "... які зі сльозами на очах приймали Святе Хрещення..."

За великі заслуги на релігійному й національному полі Блаженніший Патріярх Йосиф іменував о. радника Івана Набережного "Почесним крилошанином" своєї Капітули, зачисляючи його до категорії "найвидатніших українських священиків".

Упокоївся в Бозі цей ісповідник св. віри на 89-ому році трудолюби-



о. крил. Іван Набережний (20.4.1890 — 6.8.1979).

вого життя, 6 серпня 1979 року, "тієї самої ночі, що і Святіший Отець Павло VI..."

А ми, подивляючи його подвиги, можемо сміливо сказати, що о. Іван Набережний — духовний світоч Радехівщини та всієї Надбужанщини!

Ростислава Ничай-Богачевська

МІЙ БАТЬКО: о. СТЕПАН НИЧАЙ

Може спершу біографічні дані: о. Степан Ничай народився 27 грудня 1879 р. у Волиці Комаревій, повіт Сокаль. Теологічні студії з дуже добрим успіхом закінчив у Перемишлі 1904 р. та був рукоположений в 1905 році. Від 1 травня 1905 до 30 квітня 1908 р. — помічник у Верхраті, повіт Рава Руська. Від 1 травня 1908 до 31 серпня 1909 р. — помічник і катехит у Раві Руській. Від 1 вересня 1909 до 30 квітня 1917 р. — катехит у Раві Руській. Від 1917 до 7 лютого 1923 р. парох у с. Гребенне, повіт Рава Руська. Від 1923 до 1930 р. — парох у с. Сілець Белзький, повіт Сокаль. Від 1930 до 1945 (?) парох і декан м. Сокаля.

*

Веселі іскорки в карих очах. Два кучері на високім чолі. Теплі, широкі долоні тримають мене за плечі і притягають до себе. "Стуць-стуць" — говорить ніжно Тато і легко стукає своєю головою до моєї голови. Така дитяча забава повторялася, певно, частіше, бо це мій перший, виразний спомин про Тата.

Липень 1944 року. Переповнене втікачами галицьке містечко Устрики Долішні. Хмарний, літній ранок — незнайома церква. При престолі Тато: "Спаси, Боже, люди Твоя" — змінене болем лице, посивілі кучері, дорогий над усе голос — врізалися глибоко в мою свідомість. Я ж і не знала, що тут бачу Тата востаннє. Кілька годин пізніше ми виїхали дальше на захід, а Тато залишився, щоб повернутися до свого стада, бо виїхав був тільки на короткий час, щоб уникнути воєнних дій.

Між тими двома образами — життя пересічного галицького священика, життя повне трудів, посвяти і жертв, а деколи заквітчане дрібними радощами.

У моїх споминах з найраніших часів мій Тато сильний — легко підносить мене високо-високо, щоб я могла досягнути пакунок від св. о. Николая. Мій Тато мудрий — провіряє лекції хлопців у бурсі в Раві Руській, пише реферати на соборчики (перший, на який я звернула увагу, коли навчилася читати і заглядати на його бюрко, — був реферат про комунізм). Мій Тато дотепний — вміє забавляти гостей, які часто відвідують моїх молодих ще батьків. Мій Тато добрий — в нашій хаті завжди є місце для потребуючих допомоги не лише членів ближчої чи

дальшої родини, але також і для знайомих, а то й незнайомих, які шукали відпочинку чи то в їхній утечі, чи в повороті під час обох світових воєн. Пригадую собі, що по багатьох роках, коли вже бурси не було, колишні учні та бурсаки відвідували нас і в свого кол. настоятеля й катехита шукали поради у своїх життєвих проблемах та клопотах.

Мій Тато народився при кінці дев'ятнадцятого століття і в ньому виростав. Він вірив та покладав великі надії на поступ і толерантність, але якщо йшлося про справи віри чи обряду — був непримиренний. "Більш папський, ніж сам папа" — говорили про нього його знайомі. Але при тому він був також і дуже людяний. В перемиському архіві серед його листів до консисторії знаходиться його просьба про прискорення формальностей, щоб уможливити шлюб одному робітникові з Броніславою Газельбауер тим більше, що вона вже є в благословенному стані (Архів греко-католицького єпископату в Перемишлі).

Як декан, він часто мусів полагоджувати різні прикрі непорозуміння, а то й чвари. Із документів бачимо його розсудливість, такт і спокійне полагоджування справ.

Як катехит гімназії в Раві Руській, він боровся з загарбниками — колонізаторами за кожну душу. Так само і пізніше, вже як парох — зокрема в Сокалі — рішуче відмовлявся видати метрику народження, якщо йшлося про зміну обряду. Та скільки нервів і душевного болю йому коштувало, коли всупереч його відмові староство присилало повідомлення, що той і той з таким то днем перейшов на римсько-католицький обряд — "заради хліба чи то почестей".

Для нас, старших, живі ще в пам'яті й добре відомі відносини в Галичині, коли Польща з кожним роком щораз то сильніше затискала свою поліційну петлю. Всякі прояви нашого національного життя, збори чи різного роду імпрези потребували адміністраційного повідомлення, а то й дозволу; крім того ще треба було висилати безплатні квитки вступу і для поліції. Всі ті обмеження поляки стали застосовувати і до нашого церковного життя. Коли моя дочка в своїй науковій праці переглядала греко-католицький єпархіяльний архів у Перемишлі, натрапила на довгу урядову переписку мого Тата (тоді пароха в Сокалі) з єпископською канцелярією в Перемишлі. А саме, мій Тато повідомив єп. канцелярію про те, що староство в Сокалі заборонило церковний процесійний похід, який встановила консисторія з нагоди церковного ювілею. Свою заборону мотивувало староство тим, що молодь використає цей похід для того, щоб влаштувати демонстрацію. (Поляки панічно боялися наглядного вияву нашої більшости в Східній Галичині). Єпископ зажадав тексту тієї заборони, щоб могти інтервенувати, а староство не хотіло дати заборони на письмі. Така "гра на нервах" повторялася при різних нагодах. А примус вивішувати польські біло-червоні прапори з нагоди різних державних свят, видаваний в останні

роки існування Польщі, стягав на нас дошкульні грошеві кари.

Не оминули Тата і прикрості частих ревізій дому. Під час одної з таких ревізій в селі Гребенному мій малий брат, почувши стукіт серед ночі, заховався в шафі на білля, а поліція багнетами застромленими на крісах почала штовхати в кожний куток. На щастя, Мама ще завчасу відчинила шафу і побачила дитину. Пригадую собі, що за останньої ревізії в Сокалі 1934 р. хата була зовсім здемольована.

Як душпастир, Тато був нестружений у виконуванні своїх обов'язків. В рр. 1916-17, крім своєї парафії Монастирки, він обслуговував і сусідні села, а то: Старе Село, Дубрівку, Білу і Магерів, парохи яких були або хворі, або ще не повернулись із Талергофу (карний табір, в якому австрійська влада інтернувала наших людей, запідозрених у москвофільстві — переважно на підставі фальшивих доносів поляків або місцевих крамарів-жидів). Пізніше — вже як парох Гребенного біля Рави Руської, він знову заступав хворих на тиф оо. Фолиса, Леонтовича та інших, доки сам не захворів під час тієї епідемії.

Всюди, де його доля поставила, він у першій мірі дбав про віднову духовного життя, яке улягло деморалізації, як наслідкові воєнних дій. Він влаштовував реколекції і місії, на які запрошував визначних проповідників та сповідників, закладав церковні братства, піддержував хоровий спів та відновляв і прикрашував знищені війною церкви. І так, його заходами в Сільці Белзькому розширено церкву двома бічними навами, а в одній з них споряджено престол та вміщено велику ікону св. свщм. Йосафата. В Сокалі закінчено малювання величавої церкви. Проєкт розмалювання виготовив Петро Холодний — старший, а малювали: Ю. Магалевський, М. Осінчук і П. Ковжун. Чудовий іконостас і тетрапод вирізьбив А. Коверко. Також заінстальовано електричне освітлення, організовано дитячу захоронку, а її ведення Тато доручив СС. Служебницям.

Треба також згадати, що за першої більшовицької окупації Тато при щільно заслонених вікнах хрестив дітей партійців.

Хоч Тато, коли йшлося про своє власне господарство, не був добрим господарем, то в парафіях, де він був парохом, мусів чи то відновляти, чи навіть і будувати плебанії та господарські будинки, знищені війною. І з того завдання він завсіди дуже добре вив'язувався. А пречінь під час економічної кризи це не була легка справа; вона вимагала терпеливости і такту.

Поряд з тими обов'язками йшло також і завдання усвідомлюючої праці. І тієї ділянки Тато не занедбував, але брав у ній активну участь. Творилися читальні "Просвіти", бібліотеки, кооперативи, домівки на всякі громадські імпрези тощо. А поки ті домівки були готові, то — головно зимовою порою — простора, тепла кухня на плебанії або канцелярія Тата служили тим цілям. Так само в неділю по вечірні в нас

у хаті часто відбувалися засідання різних комітетів, чи якісь інші важливі наради. Для нас, дітей, вони служили прикладом та були першими лекціями громадської праці.

Тато був наймолодшим сином Івана і Марії з Ковальчуків-Ничаїв, господарів з Волиці Комаревої, пов. Сокаль. З дитячих літ пам'ятаю бабуню і стрийків, які часто нас відвідували. Бабуня в біленькій сорочці, прикрашеній чорною вишивкою, довга чорна спідниця, голова старанно пов'язана темною хустиною. Помагала ліпити вареники, виводила веретеном довгу тонку нитку та вчила нас трудної штуки прядіння. Любила багато розповідати, а кожна розповідь починалася словами: "Було колись". Вона оповідала, що Ничаї прийшли десь з далекого далека та ніколи не робили панщини. Для нас, дітей, те "бувало" було чуже і дивне, бо ми жили "нині" і чекали "завтра", але ті слова вбилися мені в пам'ять.

І далеко пізніше, коли проф. Мирон Кордуба викладав нам про часи повстання Хмельницького та участь у тому повстанні всіх станів населення тодішньої України, про славних його помічників, полковника Данила Ничая та його брата, дипломата Івана, тоді мені приходили на думку бабусині розповіді.

Стрийки були всі подібні до Тата: середнього росту, кремезні, кароокі, лагідної вдачі, з певною дозою гумору. Ми захоплювалися їхніми гарними сірими куртками, пошитими з великим естетичним смаком. Взимку бабуня носила довгий, білий кожух, прикрашений легким узором і кутасами з волічки. Так добре було ними бавитися!

Традиційні імена в роді були: Данило, Василь, Михайло і Степан. Була в Тата єдина сестра Юлія — невеличка, дрібної будови, ніжна, тиха Дядина. Її чоловік Василь Возняковський — високий, стрункий мужчина — плекав довгі, шляхетські вуса і вдача його була шляхетська: буйна і горда. Гарно співав, а ми любили його за веселу та говірливу вдачу, бо всі інші дядьки були мовчазливі. Коли я поїхала на батьківщину мого Тата, тоді мимоволі пояснила собі їхню вдачу: безмежна рівнина, тяжка чорна земля давала справді дуже добрий урожай, але вимагала вкладу тяжкої та виснажливої праці. В нашому роді панували ще традиційні, патріярхальні звичаї, повні поваги та спокою. Ми часто відвідували Волицю та Комарів чи то з нагоди родинних свят, чи празників.

Наші взаємини зі стриєчними сестрами та братами були також дуже сердечні. Один з них, Івась, що відбував військову службу якраз у той час, коли я вчилася та мешкала в Інституті СС. Василіянок у Львові, відвідував мене часто, а його військовий однострій викликував велику сенсацію серед моїх товаришок. Пізніше ми весело та гучно відсвяткували та відгуляли його весілля на Волиці, де зібрався веселий, буйний





о. Степан Ничай.

Діти о. Степана та Євгенії Ничаїв. Зліва направо: *Іванка, Ростислава, Леся, Маруся, Микола, Степан.*

рід. Що з ними всіма сьогодні?... Пропали їхні предківські загони і ниви та розлогі обійстя.

Коли вибухла друга світова війна, ми всі — тоді ще молоді — надіялися на зміну на краще і дуже дивувалися, що наша Мама ходила заплакана та пророкувала: — Жаль мені Тата! Прийдуть більшовики і він буде змушений втратити все, що йому дороге — і церкву, і парафіян... Ми її заспокоювали, що це ж війна з поляками (пізніше більшовиками), та це не помагало. І дійсно справдилися Мамині передчуття, а не наші!

Коли закінчилася війна, Тато замешкав у моєї сестри у Львові. Та не довго втішався спокоєм. Хтось із "довірених" сусідів зробив донос, що Тато відправляє Служби Божі в своїй кімнаті. За те, що він не зареєструвався як "служитель культу", його арештовано. Міліціонери мали наказ привести також і Маму (Євгенію), але тільки вони викликали "Євгенію", як моя наймолодша сестра Маруся зразу зорієнтувалася, взяла плащ та рішуче сказала: "Я — Євгенія!" А міліціонерам було байдуже, кого вони ведуть, аби тільки було двоє.

Виходячи з хати, Тато спокійно заявив конвоїрам: "Я іду, але ви мене і так не довезете!"

По кількох тижнях тюрми у Львові, при кінці грудня 1948 року, їх обоїх включили до транспорту на Сибір. І сповнилися слова Тата: по двох годинах їзди в напрямі на Дубно Тато вже не жив. Писали мені, що сестра похоронила його у Хвастові — на предківській землі Ничаїв... та сама поїхала відбувати десятирічне заслання на Сибірі.

Так за довголітню вірну службу Господь зберіг Тата від поневіряння на Сибірі. А в тому, що Татове тіло повернулося до місць, з яких походить козацький рід Ничаїв, є своєрідна символіка!

Лідія Лугова

ОТЕЦЬ ТЕОДОР СТОЛЯР

Коли тільки лину думками на рідну землю, найчастіше пригадуються мені ті часи, як ми з Брідщини їздили в Сокальщину в гості до рідні нашого батька, до села Жужеля недалеко Белза.

Наш батько, о. Теодор Столяр, був сином сокальської землі. Прийшов на світ у Жужелі, 1 березня 1885 року. Був сином заможних і свідомих господарів того села — Григорія і Марії з дому Мигаль, що походила з Себечева. Власне з цього Себечева в Сокальщині виводився рід Мигалів, відомих громадських діячів Сокальщини: Кость, його брат учитель Григорій, батько лікаря д-ра Богдана й інж. Бориса; учитель — батько мґр-а Володимира і Ярослави Мигалів і, врешті, студент Роман Мигаль, учасник голосного процесу ОУН у Львові 1936 р., якого згодом розстріляли...

Наш батько мав ще брата Івана, учителя, який закінчив учительську семінарію в Сокалі, а вчителював у Кристинополі. В 1919 році він брав участь у славній Чортківській офензиві УГАрмії, в ранзі старшини; попавши у полон, втік на Словаччину і там учителював, потім виїхав до Америки, де й помер.

Ми з сестрою Галею дуже любили їздити до Жужеля, до нашого старенького дідуся і до батькової сестри та шваґра Данила Теличка. Там, біля великої мурованої хати, простягався великий, шахівницею-алеями посаджений сад. З Жужеля ми майже кожного дня ходили до Белза, віддаленого всього на 4 км. Парохом у Жужелі був тоді о. Жук. Приходство сусідувало з городами нашого дідуся. Ми вступали до великої, але старої дерев'яної церкви на богослуження. Познайомилися з о. Жуком, але були розчаровані, що він ніколи не запросив нас до себе. Зате ми часто заходили до монастиря Сестер Служебниць ПНДМ; це був гарний мурований дім з великим городом. Засновником Згромадження Сестер Служебниць ПНДМ у 1892 році був о. прелат Кирило Селецький. До щоденних зайнять Сестер належало відвідування й доглядання хворих у селі. Коли ми вибиралися у відвідини до Сестер, наша тета завжди виправляла нас з різними гостинцями для них.

Тут, у Жужелі, ми краще зрозуміли, чому наш батько впродовж усього свого життя так часто згадував свої рідні сторони і зокрема ріку Буг, де так безтурботно минали його дитячі й молоді літа, де так любо було купатися і плавати, а плавець з нього справді був знаменитий. Він

покинув ту сокальську землю ще тоді, як золоті кучері обвивали його голову, як радістю юности блестіли його добрі очі.

Вже в час богословських студій він вибився на одного з кращих співаків хору і тому часто їздив з митрополитом Андреєм Шептицьким у характері диякона на різні місії, відпусти, торжества посвячування нових церков. Був високого росту, поставний, лагідної вдачі. Залюбки займався т. з. "зелярством", себто лікуванням людей рослинами, якої то штуки навчився від свого батька, що сам прожив 99 літ. Одружився наш батько 1910 р. з Ольгою Олексишин, дочкою відомого громадського діяча Брідщини о. Михайла й Анни з дому Петріна.

Перше сотрудництво мого батька було на Бойківщині, в Недільній-Топільниці, біля Старого Самбора. Парохом там був тоді о. Ортинський, рідний брат єпископа Сотера, який, до речі, хрестив мене. Владика Сотер дуже хотів забрати моїх батьків до Америки, але моя мати відмовилася їхати. Моя мати не любила теж села, її тягнуло до міста , вона була вихована у Львові, де ходила до школи і брала лекції гри на фортепіяні в Музичному Інституті ім. М. Лисенка. Не любила теж гір...

Це й було причиною, що наш батько перенісся на сотрудництво у Тернополі, де склав іспит на посаду катехита виділових шкіл. Знаючи добре німецьку, латинську і грецьку мови, він часто заступав інших учителів у гімназії. На жаль, після шістьох років праці в Тернополі батько забажав отримати якусь самостійну парафію. Мій дідусь, о. М. Олексишин, будучи власником фільварку у Хмелівці в Теребовельщині, був одночасно "колятором" у тому селі, тобто мав право підписувати т. зв. "презенти" греко-католицьким парохам. На ділі, згаданий фільварок був власністю його дружини Анни, яка по матері походила з багатої родини Острозьких. Отже, до тої то Хмелівки ми всі переїхали в 1918 році. До хмелівської парафії належали ще села Брикуля Нова і Стара та Хатки. Село було засноване ще за часів гетьмана Богдана Хмельницького. Поляки перейменували були Хмелівку на "Винявку", але ця польська назва не втрималася. Це було степове село, велике й багате, але взимку віяли тут постійно гострі вітри, через те моя мати часто хворіла.

У Хмелівці наш батько повністю жив життям своїх парафіян, тому на наше просторе приходство завжди приходили парафіяни, поважні господарі, на розмови. Моя мати також втягнулася в місцеве життя, головно серед жіноцтва. Користуючись популярними підручниками наших лікарів, д-ра Долинського ("Гігієна жінки") та д-ра Дрималевича, вона давала різні практичні поради хворим жінкам, лікувала дітей, головно від простуди тощо. Тому що на селі жінки дуже часто вмирали при породах, батько постарався, щоб від староства в Теребовлі висилали на кожний поклик іспитовану повитуху. Крім того, в нас на приходстві завжди була напоготові домашня аптечка з пілюлями, мастями, запасами вати, перев'язок, йодини, карболю тощо. Не дивно, що

парафіяни ставились до наших батьків з пошаною, любов'ю і вдячністю.

Про мого батька згадує о. Фіцалович у своїх споминах у регіональному збірнику "Теребовельська земля" (843 стор.) такими словами:

"Отець Теодор Столяр - молода, здорова людина, добрий співак і проповідник, дбав про своїх парафіян і тому всі його любили і поважали. Господарям він імпонував своєю силою, він легко викидав сто кілограмів збіжжя на віз".

Коли в селі почали будувати читальню "Просвіти" і кооперативу, батько постійно перебував на будові разом з маминим стриєчним братом Іваном Олексишином, у той час студентом, що став пізніше професором університету. Також о. Столяр був постійним проповідником у відпустовій місцевості Зарваниці. За цю проповідницьку місію наділено його крилошанськими відзнаками, яких він ніколи не носив, будучи з природи дуже скромним. Кожної неділі батько правив Службу Божу зрання у Хмелівці, а тоді їхав шість кілометрів до Зарваниці, де ставав до богослуження о 12-ій год. опівдні.

Великі враження я переживала, коли батько ставав до проповіді в Зарваниці перед масами прочан на площі перед церквою, під розлогими деревами. Вже як тільки батько наближався до проповідальниці, на площі ставало тихо, хоч маком сій. Здавалося, що тисячні маси прочан зливалися в ту хвилину в один моноліт, щоб краще сприймати слово Боже. З уст проповідника плили сердечні, лагідні поучення, мов слова доброго батька до своїх дітей, або улюбленого вчителя до смирних учнів. Таким він був для нас усіх.

В той час, як наш батько був парохом Хмелівки, до нас часто влітку навідувався, і то на піхоту, із села Заздрости, тодішній ректор Духовної Семінарії у Львові, о. д-р Йосиф Сліпий, згодом - кардинал і патріярх. Йому дуже подобалися старовинні образи у хмелівській церкві, тому деякі з них він забрав до музею Духовної Семінарії у Львові.

Приходство в Зарваниці було мале й старе, для многих прочан в час від св. Юрія до св. Покрови, головно для священиків з родинами й інтеліґенції, не було місця на нічліг. Тому чимало з них приходили ночувати на приходстві у Хмелівці. Нічого дивного, що моя мати була перевтомлена тими постійними гістьми-нічліжанами, бо й не мала міцного здоров'я. Але вона ніколи не нарікала, бо й сама була ревною паломничкою до Зарваниці.

Коли настала для нас пора переїздити на іншу парафію, всі хмелівчани зійшлися великою громадою на приходство, щоб нас попрощати. Всі плакали, немов на похороні. Для мами це було останнє прощання з Хмелівкою, бо батько ще не раз сюди приїжджав, чи на посвячення місцевої читальні або інше подібне свято хмелівської громади, чи теж до свого доброго друга о. Івана Яворського в Могильниці,

теж відомого громадського діяча, якому батько й давніше не раз помагав у душпастирських справах, коли ще був парохом Хмелівки.

Короткий час ми перебували в Німшині-Мартинові, під Галичем, над Дністром. Це була дуже кепська для нас заміна з о. Фіцаловичем за Хмелівку. Виливи ріки нищили тут увесь урожай на полях. Щоб втримати мене і Галю в гімназії у Львові, наші батьки були змушені випродувати чудові коні й корови, а навіть продали мамине поле у Хмелівці. Люди тут були вбогі і зовсім не горнулися до церкви. Перспективи для нас були невеселі.

В 1933 році помер наш дідусь о. Михайло Олексишин, парох Суховолі у Брідському повіті. На бажання парафіян, наші батьки переїхали до Суховолі.

Село Суховоля було чудове, особливо багате своїми садами. Населення було високо свідоме й організоване. Це були теж наслідки ревної праці о. М. Олексишина, який був парохом Суховолі повних сорок років. Наш батько з великою охотою і запалом далі проводив працю свого попередника в читальні "Просвіти", в кооперативі, Рідній Школі і незабаром став співзасновником районової молочарні "Маслосоюз" у Суховолі, яку згодом перенесено до Бродів. Взагалі, господарський добробут Суховолі був тісно зв'язаний з Бродами. Місцеві люди мали великі прибутки з продажу ранніх черешень зі своїх розлогих садів, а також знаменитих грибів, суниць і малин з лісів — Громадського і Черницького. Ми з сестрою Галею також відразу включилися в культурно-освітню працю села. Приходство тут було просторе, збудоване за пляном нашого дідуся о. М. Олексишина. Сюди з'їжджалася студентська молодь з усієї Брідщини. Ми спільно організували аматорські вистави, фестини й інші імпрези, дохід з яких ішов на громадські цілі. Ми вчили дівчат виконувати вільноручні вправи, заохочували їх до власноручного вишивання гарних національних строїв, а в липні організували збірні прогульки молоді фірами на традиційний здвиг на Підлиссі в поклоні безсмертній пам'яті о. Маркіяна Шашкевича, пробудителя Галицької землі. Зимовими місяцями вели курси для — небагатьох, до речі — неграмотних, а також курси національних танців. Ми жили в селі, немов одна родина, ділили разом з людьми їхні радощі й горе. Кожного понеділка ми їздили до Бродів на сходини студентського товариства "Смолоскип". Як члени того товариства, ми з Галею роз'їжджали по селах з доповідями на різні теми.

В 1937 році відбувся наш шлюб з Ярославом Луговим із Тернополя. Ми замешкали в Бродах, де вели власну крамницю-цукорню. Жили дуже щасливо. Часто навідувалися до Суховолі, що віддалена від Бродів всього на 8 км. Але ця наша ідилія тривала недовго. Напередодні розвалу Польщі 1939 поляки вивезли мого доброго чоловіка до Берези Картузької, розбили нашу крамницю і пограбували товари. Мої

батьки помагали мені, чим тільки могли. В той тяжкий час прийшов на світ наш перший син, Ігор.

Польща впала, прийшли совєторосіяни. З Березі повернувся мій Славко, виморений на кістяк, схожий на тінь. Підпирався паличкою, ноги були окутані онучами. Вся наша родина рішилася не виїздити нікуди, тому й довелось нам зазнати тяжких переслідувань. Мого батька, отця-пароха, прогнали з приходства, і ми жили при добрих людях у селі. Моя сестра Галя опинилася в тюрмі і про її важку долю ми довго не знали нічого певного. Мама їздила до Львова, щоб передати їй харчі і дещо з одягу, але сама тільки з великим трудом повернулася до Суховолі. Ми з чоловіком і синочком Ігорем переховувалися у добрих людей у Гаях. Коли ми раз втрьох вибралися пішки до Суховолі, щоб відвідати батьків, у Гаях Брідських затримав нас сільський міліціонер і хотів арештувати Славка, за яким тоді розпитувало НКВД у Бродах. Тільки мама міліціонера виблагала в нього помилування для нас і він відпустив Славка.

В Суховолі ми застали дуже пригнобленого батька, який найбільше журився долею Галі, засудженої на судовому процесі 59-ох у Львові і вивезеної кудись на схід, на певну смерть. По вибуху німецько-совєтської війни вона і її група прямо чудом вирятувались від загибелі в бердичівській тюрмі. В ці непевні останні дні більшовицького панування, тільки малий внучок Ігор був ще потіхою для старенького душпастиря. Ми самі вже не поверталися в Гаї, але залишились у Суховолі, у своїх людей на т. зв. Березині.

Німці дозволили нашому батькові повернутися на своє приходство, де німецькі старшини зайняли для себе три кімнати. Наші батьки дуже добре володіли німецькою мовою, тому німці не робили їм ніяких прикростей. Одначе в 1942 році німецький терор загострився. Німці пляново винищували українську інтеліґенцію і тероризували все населення. Український революційний збройний опір зростав на силі і в розмірах. Підпільна сітка ОУН, опісля ще й УНС (Українська Народня Самооборона) охоплювала Галичину, а на Волині й Поліссі зформувалася УПА.

В Суховолі українське підпілля діяло у тісній співпраці з о. Теодором Столярем. Підпільники сходилися на організаційні зустрічі у нашій стодолі, а наш батько був завжди разом з ними, був їхнім спільником і дорадником. В другій половині 1942 року Ґештапо викрило в Берліні, і взагалі на терені Німеччини, підпільну мережу ОУН. В руки німців попалась і наша сестра, Галя Столяр, студентка дентистики у Мюнхені, якій закидали, що вона була кур'єркою ОУН. Її закатував на допитах у Берліні шеф слідчого відділу Ґештапо, Віллі Вірзінґ. До батька вислано повідомлення, що його доня померла на запалення "олегочної", себто плеври. Батько нікому про це не сказав, бо хотів

заощадити матері важких переживань. Сам він дуже важко переживав втрату любої доньки. Не раз цілими днями блукав по полях, захопивши з собою з хати тільки кусок хліба. Тим ревніше він співпрацював з нашим підпіллям. Бувало, стукають наші хлопці вночі до його вікна. Батько зривається, виходить на розмову, передає їм усі запаси перев'язочного матеріялу для ранених підпільників, або іншим разом таки з післанцем спішив серед громів і блискавиць до лісу на умовлену зустріч. Ми в той час нічого не знали про ту його співпрацю з "лісом", аж пізніше про все довідалися.

А сердешна мати була переконана, що її дорога Галюся все ще сидить у тюрмі і от-от вийде на волю. Купувала і приготовляла для неї різні речі з одягу і складала все акуратно до шафи, щоб було готове на той вимріяний день.

В липні 1944 року, під час боїв за Броди, наша мама загинула від німецької бомби, маючи за собою всього 53 роки трудолюбивого і страждального життя. Тіло вбитої вояки поховали зараз таки при дорозі.

Батькові нашому припала в уділі дальша дуже тяжка і сумна доля. Того ж дня, коли згинула наша мама, граната поранила татові ногу. Військове санітарне авто завезло його до Києва, де його потримали в шпиталі три дні, а тоді відпустили, звелівши приходити кожного другого дня на перев'язку. Не маючи де приміститися, батько наш переводив ночі під мостом або на Гірці, біля пам'ятника св. Володимира. Вранці він у Дніпрі прав свою єдину сорочку, сушив на сонці й одягав завжди чисту, так як звик усеньке своє життя. В шпиталі діставав кусок хліба і горня юшки. Так довго не могло тягнутися. Хворий, з болючою ногою, пустився сам у дорогу, на захід. Ішов пішки, кормився прошеним хлібом. Насилу доволікся до Суховолі. Докраю знесиленого, обдертого і зарослого, його тут спершу не впізнали, але незабаром вже радісно вітали, як воскреслого із гробу. Приютився батько в добрих людей у Суховолі. Все наше майно з приходства було вивезене більшовиками зараз після їх повернення. Перша річ, яку зробив батько, це було перенесення тлінних останків дружини-матері з придорожнього поховання до родинного гробівця, де спочили вічним сном наші прадіди й діди.

Більшовики не залишили батька в спокої, переслідували його теж за те, що його дві доньки — Ліда і Марія — були за кордоном. Батько незамітно переїхав у Станиславівщину, до села Бистриці, перейменованого на Підгір'я. Там зразу лікував людей зіллям, а згодом душпастирював; там теж і помер.

Про обставини смерти нашого батька написали нам добрі люди з Підгір'я. Коли батькові стало дуже погано, прикликаний лікар дав йому укол на зміцнення, після чого батько помер. Був здогад, що це сталося



Ольга Олексишин Столяр, дружина о. Теодора.



о. Теодор Столяр.

внаслідок алергії. Помер наш батько 1965 року, на 80-ому році життя і 55-ому році душпастирювання. Похоронено о. Теодора Столяра при великому здвизі народу з довколишніх сіл, з участю сімох священиків. На його могилу привезено грудку землі з його родинного села Жужеля. Через рік опісля, в 1966 році, споруджено на могилі гарний пам'ятник.

Часто переглядаю жмут листів покійного батька, перечитую їх котрий вже раз... Батько завжди нагадував і підкреслював, щоб мої діти на чужині вміли говорити своєю рідною мовою, щоб знали нашу історію, щоб співали рідні пісні. Порушував батько в листах найрізніші теми, так немов би вів зі мною розмову безпосередньо, як колись удома. Для нас ці листи — велика неоціненна пам'ятка, а для наших дітей, внуків і правнуків немов заповіт із того світу...

Голосить вітер край могили —
Прощай, наш Батьку, навік прощай!

Самуїл Гук

ОРЕЛ СИЗОКРИЛИЙ

"Орел Сизокрилий" — ось один із журналістичних псевдонімів мого незабутнього друга д-ра Петра Саноцького і я не міг придумати кращого заголовка до свого короткого спогаду про нього. Таким орлом бачу його в своїх спогадах з 1920-их років, коли то наш Петро був "полковником" (згодом кошовим) українського Пласту в Сокальщині. Високий, стрункий, з бистрим поглядом і буйним кучерявим волоссям, часто маршував вулицями Сокаля на чолі двох пластових "полків" (куренів) — хлоп'ячого і дівочого, під звуки козацьких і стрілецьких пісень. На вид того цвіту України серце раділо, а дівчата просто мліли, задивляючись на вродливого юнака — орла Петра.

Петро був у той час організатором і душею української молоді в Сокалі, пориваючи всіх за собою своїм запалом, ідейністю, революційним патріотизмом. Народжений 1904 року в Тартакові, Петро — по програній збройній боротьбі Західньої України з поляками, коли розв'язано український Пласт, заборонено український університет, накидувано польську викладову мову в школах — без вагання включився в революційну працю УВО і з тих позицій діяв на молодь і серед молоді.

Сам пильно вчився і студіював. По гімназійній матурі, влітку 1925 року був покликаний до війська, але відбув тільки 6-місячний курс "підхорунжих", а тоді вписався на теологію в Перемишлі. Тут студіював три роки (1925-27), а закінчив богословські студії на теологічному факультеті Львівського університету, в 1929 році. Перемиський єпископ Йосафат Коциловський пропонував йому виїзд до Риму на дальші студії, але Петро мав інші пляни. У Львові бував на авдієнціях у митрополита Андрея Шептицького і мав дуже добру опінію у вищих духовних колах. Однак він не захотів висвячуватися на священика, бо уважав, що зможе більше прислужитися Україні "в цивільному". Осягнувши ступінь маґістра теології, Петро записався на правничий факультет, який закінчив у приписаному часі докторатом, а також здобув докторат за працю про Берестейську унію. Не задовольнившись цим досягненням, він далі студіював церковне і старослов'янське право з наміром здобути дальші докторати.

Під час студій ніколи не припиняв своєї організаційної та суспіль-

но-громадської праці. Був завжди активним провідним членом Студентської Секції Т-ва "Просвіта" в Сокалі, членом студентських організацій у Львові, членом сокальського куреня старших пластунів "Крилаті", членом "Просвіти", "Рідної Школи", "Відродження", кооперативи, спортивних гуртків і ін. Одночасно у відділі пропаґанди УВО був знаний як відважний і невтомний працівник і, як такий, був у 1928-30 рр. кандидатом на референта пропаґанди в Крайовій Команді УВО.

В час злопам'ятної пацифікації в Галичині 1930 р. він попав у руки польських карателів — "уланів" і зазнав важкого катування канчуками, так що довго відлежав ці побої. Про це є й згадка в книзі "На вічну ганьбу Польщі".

Замітна стаття Петра Саноцького на організаційно-виховні теми п. н. "За душу майбутньої нації" була друкована в "Новому Шляху" (тоді в Едмонтоні) і в "Розбудові Нації" 1932 р.

Завжди прямий і безкомпромісний, Петро був щодо різних опортуністів твердий і рішучий. Голосною була його випадкова зустріч у Тартакові з одним послом до польського сейму, якому Петро відмовився подати руку, кажучи: "Хруням руки не подаю!" Це його крилате слово стало тоді відомим у цілому повіті.

Як нестружений організатор української молоді, Петро Саноцький від ранніх юнацьких років гуртував довкола себе українську дітвору і доріст, вів з ними розмови на патріотичні теми, опісля організував у гуртки і переводив реґулярний вишкіл, використовуючи для цього прогулянки в поля, ліси, на ріку. Його розмови й гутірки були завжди переплітані веселими жартами і навіяні погідним гумором, так що дітвора і юнацтво завжди почувалися в його товаристві дуже добре і з великою охотою горнулися до нього. Всіх їх Петро заохочував до науки в гімназії, говорив про це з батьками здібніших дітей, багатьох підготовляв безінтересовно до гімназійних іспитів. М. ін. у 1924 р. Петро заложив "Рідну Школу" в селі Русинь на Белзчині, де вчив дітей групами по 10 учнів, обходячи в той спосіб польське законодавство про приватні школи.

Зі старшими юнаками він переводив військовий вишкіл, теренознавство і картознавство, завжди нав'язуючи до визвольних змагань 1918-21 рр. та вказуючи на неминучість нового збройного чину українського народу в близькому майбутньому. Випробуваним юним друзям давав читати підпільні видання УВО й ОУН.

З численних тодішніх "акцій" Петра Саноцького варто згадати бодай кілька, що їх мені ще нині нагадали побляклі вже знімки з тих часів:

— побудова української захоронки для дітей, враз із приміщенням для Сестер Служебниць у Тартакові, помічними силами юнаків, що їх

зорганізував, навчав і виховував наш Петро (він і надалі залишився "опікуном" цієї захоронки);

— вицементування таким самим "шарварковим" способом, з ініціятиви і під наглядом Петра, могили українському Незнаному Воїнові в Тартакові; в цій почесній праці брали участь м. ін. тодішні учні і студенти — Петро Гудим, Іван Бойко, автор цих рядків і інші;

— зорганізування "чоти наколесників" з молоді Сокальщини, що організованим порядком вибиралася щороку літом на славнозвісні всенародні здвиги на Білій горі на Підлиссі (Золочівщина) у стіп могили-пам'ятника в честь пробудителя Галицької України о. Маркіяна Шашкевича.

Ці й подібні акції й нагоди Петро Саноцький використовував якнайкраще для дальшого всебічного вишколу українського юнацтва і молоді.

Коли поляки заборонили організувати "Сокіл", "Луг" і "Пласт", Петро виступив з ініціятивою творити по всіх селах спортивні гуртки відбиванки і цей вид спорту став справді масовим, а під його покришкою продовжувалася організаційна і вишкільна праця з сільською молоддю. А взимі організував "лещатарів", себто лижв'ярів.

Також з ініціятиви і за стараннями Петра Саноцького зимою 1934/35 р. започатковано в Сокальщині "Сільський університет", систематичні навчальні курси з обсягу найпотрібніших для українського слухача галузей знання. Душею курсів був наш "Орел Сизокрилий", як один з найбільш працьовитих викладачів, серед яких треба згадати покійних уже — Володимира Покотила, Любомира Олексина, д-ра О. Лева і ін. Також на всіх численних культурно-освітніх і національних імпрезах по читальнях "Просвіти" з доповідями і святковими рефератами найчастіше виступав невтомний Петро Саноцький.

Нічого дивного, що польська поліція "взяла на око" нашого Петра і ніколи не випускала його з-під своєї "опіки". Як тільки Петро приїздив зі Львова до Сокаля, або з Сокаля до Тартакова, негайно починали крутитися довкола нього поліційні "хатраки" (аґенти в цивільному), а не раз таки прямо на вулиці робили з ним допит. Доводилося Петрові побувати в поліційних арештах і в слідчій тюрмі, але щасливим збігом обставин він вийшов на волю. Попав був теж до концтабору в Березі Картузькій, але на інтервенцію професора юридичних наук Львівського університету по 4 тижнях його випустили.

Я не є певний, чи був Петро Саноцький формально членом ОУН і чи займав якісь відповідальні пости в організації. Але знаю, що він був завжди в дружніх взаєминах з провідними членами ОУН в Сокальщині, зокрема з довголітнім провідником сл. п. Іваном Климовим-Леґендою, і все, що він робив чи плянував, робив у повному порозумінні та у співпраці з проводом Організації.

Вибух німецько-московської війни приніс Петрові дуже важкий



Петро Саноцький.

удар. Першого ж дня війни, 22 червня 1941 р., п'яні німецькі солдати, громлячи Тартаків, застрелили, серед багатьох інших невинних жертв, матір і сестру Петра, які так багато допомогли йому в його праці та студіях. Цей жорстокий і безглуздий удар долі був одною з причин того, що в час поновної навали більшовиків на західні українські землі у 1944 р. Петро не дуже рвався відступати за німцями на захід. Дивне це, але правдиве, що він, подібно як чимало інших, був схильний вірити "віщуванню" відомого стигматика "Гавриїла" Навроцького (інші вірили Насті Волошин), що, мовляв, більшовики "не прийдуть до Львова". Все таки, коли дальше перебування під московською окупацією стало нестерпне, д-р Петро Саноцький подався на захід, маючи в пляні продістатися до свого кузена в Ярославщині; в дорозі він попався в руки польських терористів і загинув з підлої ворожої руки. Це сталося, мабуть, зимою 1944/45 р.

Так передчасно урвався літ незабутнього нашого друга бл. п. д-ра Петра Саноцького, "Орла Сизокрилого", відданого Україні громадянина — патріота, організатора, виховника. Хай цих кілька слів будуть традиційною грудкою землі на його невідому могилу...

Гомін України, 2 серпня 1969.

Роман Кухар

ДМИТРО ШТИКАЛО — ПРОВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ БУРІ

1. РОЛЯ Д. ШТИКАЛА В НАЦІОНАЛІСТИЧНОМУ РУСІ

Поет і публіцист Дмитро Штикало належить до тих представників суспільної думки, що внесли куди більше ідейно-світоглядових вартостей у громадський фонд національних духовних придбань, аніж отримали будь-коли належне признання за те. Своїм хистом патріота-візіонера, палким поетичним висловом — з недостачі дозвілля, здебільш під святкову пору, або хіба що за свого побуту в концентраційному таборі, Березі Картузькій, — а врешті злободенною працею націоналістичного діяча, журналіста й редактора замітних ідеологічних, студентських і суспільно-організаційних видань, Дмитро Штикало наполегливо промощував шлях ідеології пробоєвого українського націоналізму. Серед нашої передової молоді між двома світовими війнами і згодом він був своєрідним показником політичних настроїв, а навіть визнаним "виразником дум" цього характерного, з погляду його відношення до поняття "ідеї й чину", покоління тридцятих років.

На прикметне Штикалові розуміння духу і змісту українського націоналізму — як нової, наступальної сили відродженої рідної духовности, орієнтувалися провідні націоналістичні кола, подібно ж і його погляди брали верх у мисленні більшости патріотично настроєного студентства.

На відміну від суспільних мислителів, як от Микола Міхновський, В'ячеслав Липинський, Дмитро Донцов, чи Юліян Вассиян, Дмитро Штикало був більш поетом як філософом, радше активістом як теоретиком, прапороносцем націоналістичного руху в першу чергу, а не організатором, керівником, або спостерігачем його процесів. Дмитро Штикало був водночас надхненником націоналістичного походу в суспільстві й передовим членом його маршової когорти, що виходила на барикади, штурмувала ворожі позиції й, побита, поранена, "каралась по таборах і тюрмах".

Його літературні праці-апелі ставали бойовими кличами серед націоналістичного активу, приклад його діяльности в підпіллі ОУН

поривав інших за собою до чину. Декілька заголовків статтей-передовиць Дмитра Штикала, що стали згодом бойовим стягом і дороговказом на манівцях аполітичній, як і націленій до національної мети, молоді, вказують проглядно на стиль і сутність напрямку його блискучого, суспільно наснаженого, літературного виразу: "Вічна юність" — про непереможну волю здійсняти в житті величні цілі; "Апологія безумства" — про потребу в суспільстві "лицарства абсурду" — організованого ордену бойовиків духа й дії, що перетворював би і пересіч з-поміж молодшого покоління в одержимих великою національною ідеєю фанатиків своєї правди; "Над світом сяє хрест меча" — про визов долі сучасникам, наказ хвилини до чергового національно-хрестоносного походу за "бути чи не бути" української нації.

Штикало належав до тих, яких зобов'язував відомий тоді, крилатий вираз, "Поетом можна й не бути, але ж бути громадянином — перша повинність". Хто б і не був його духовним ментором — Плутарх з його моральним імперативом, Ціцерон з його поняттям "добра республіки — як найвищого закону", з античної доби, а чи Донцов, авторитет сучасних понять зразкового громадянства, волюнтаризму в особистому й суспільному значенні, аж до воюючого націоналізму, Штикало був здібним учнем попередніх майстрів і ориґінальним речником, співзвучним з духом того бурхливого часу, політично-духовних змагань свого власного покоління.

Інший представник покоління "лицарів абсурду", характерний своєю політичною зброєю — мовчанкою на процесі ОУН у Варшаві 1934 р., видатний член Організації, Микола Климишин, знаменно відзивається про ролю Дмитра Штикала, як виразника ідей того напруженого, в розумінні національного самоосвідомлення, часу. Згідно з поглядом Климишина, майбутній історик, який досліджуватиме історію студентського руху в Західній Україні 30-их років, дуже легко переконається, що Дмитро Штикало був одною з тих головних дійових осіб, які формували в той час думку українського студентства. Ідеологія українського націоналізму, засвідчує Климишин, здобувала тоді панівну позицію в нашому народі. Перед тогочасними студентами стояло багато незвичайно гострих проблем, які треба було негайно розв'язувати й вирішувати. Наступ совєтсько-московського комунізму на українство поза межами СССР, підпертий політикою обманного НЕП-у в Україні, мав успіхи. Збаламучення серед суспільних кіл доходило до того, що багато інтеліґентів-совєтофілів, обдурених московською пропаґандою, виїздили до т. зв. "радянської України". Крім того, москвофільство старого типу й соціялізм різних модерних відтінків, покутуючи тут і там в українському суспільстві, плутали думки й деякої частини нашої молоді. Нічого й говорити про дальшу обструкцію чіткого національного мислення молоді того часу "угодовою" політикою наших леґаль-

них партій супроти польського уряду. З прихильниками тих облудних течій у суспільстві, а теж серед української студентської молоді, студенти-націоналісти зводили завзяті бої в гострих політично-інтелектуальних дискусіях. Дмитро Штикало, член найрухливішого з цього погляду студентського товариства ім. Петра Могили, вславився на терені ведених дискусій в Академічному Домі при вул. Супінського у Львові, як блискучий захисник націоналістичних вартостей і погромник усяких опортуністів.[1] Про стиль і переконливу арґументацію в зударах з політично-світоглядовими противниками Дмитра Штикала, досвідченого редактора націоналістичного тижневика "Наш Клич" і на цьому становищі часто переслідуваного й арештованого польською поліцією, засвідчують і інші учасники дискусій в Академічному Домі, напр., О. Николишин.[2] Журналістична праця Д. Штикала відпечатана й у таких виданнях, як "Студентський Шлях", "Вісті", "Голос Нації", "Хрест меча".

Де б надхненний національно-визвольною ідеєю Дмитро Штикало й не бував, — у рядах підпілля УВО й ОУН, студентом серед університетської авдиторії, в рідних порогах Академічного Дому, в'язнем тюрем і концентраційного табору в Березі Картузькій, чи на становищі редактора націоналістичної преси, — він завжди палав вогнистим духом націоналізму в наступі, що очищує рідні душі від тавра сервілізму і проганяє ворожу стопу з рідної землі. Дмитро Штикало водночас був тим вітром, що розганяв довкільний застій і звіщав прихід бурі.

2. ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ДМИТРА ШТИКАЛА

Про життя Дмитра (відомого теж під найменнями "Пуня", Митьки) Штикала тільки дуже скупі дані під сучасну пору доступні. Народився він у селянській сім'ї в Ільковичах, Сокальського повіту,[3] 7 листопада 1909 р. Його власну родину, як і тисячі інших українських родин з Галичини, Підляшшя й Холмщини, вивезли ще за першої світової війни московські зайди під час відвороту московської армії з західньоукраїнських земель у 1915 році. У важких скитаннях по далеких просторах Сибіру помер батько Дмитра і дві його малолітні сестри.[4] Незавидна й дальша Дмитрова родинна доля: діти, що залишилися при житті, розбрелися по світу, між ними й юний Дмитро, а при безталанній

---

1. Микола Климишин, *В поході до волі*, т. 1 (Торонто: Вид. Ліґи Визволення України і Дослідного Інституту "Студіюм", 1975), стор. 99.

2. *Там же*, стор. 99-100.

3. Петро Мірчук, *Нарис історії ОУН*, т. 1 (Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк: Українське Видавництво, 1968), стор. 434.

4. Володимир Макар, *Берёза Картузька: спомини з 1934-35 рр.* (Торонто: Ліґа Визволення України, 1956), стор. 167.

матері проживав тільки один син, старший брат Дмитра.[5] Вроджені здібності Дмитра, його життєва снага й міцна воля бути ковалем власної долі на те, щоб викувати з життя найкращі вартості й поставити їх на службу своєму знедоленому народові — супроводили молодого Дмитра на його твердому шляху у здобуванні середньої й вищої освіти.

Ще в юнацьких роках він приєднався до гурту націоналістичних однодумців, щоб і собі прискорити день національного визволення свого народу з чужинецького ярма. Про конспіративні сходини в організаційних справах, біля "кляштора" по той бік ріки Бугу, юного гурту учнів Сокальської гімназії ще в 1929 р. (серед активістів націоналістичної молоді були там і брати Климови, Іван і Гриць, Дмитро Штикало і Володимир Лобай) та їхні запальні дискусії й наради звітує очевидець.[6] Дмитро теж часто заходив до приватного мешкання Климових, де, крім Івана, Гриця й Василя Климових, проживав теж Володимир Лобай,[7] і в гутірках на теми пекучих проблем дня, ролі підпільної організації в політичній боротьбі українського народу під ворожими займанщинами і потреби особистого внеску до загальних народніх змагань за волю й державну незалежність нерідко заставала їх глибока ніч. Хоч організаційної літератури тоді ще не мали, вони гаряче сприяли революційній боротьбі УВО, дарма що були учнями польської державної гімназії.

Дмитро Штикало в університеті включився в підпільну організаційну роботу. Арештований осінню 1930 р., перед виборами до польського сейму і сенату, просидів майже півроку в тюрмі. На судовій розправі, яка розпочалася 31 березня 1931 р. і тривала три дні, Штикалові закидали поширення летючок УВО та аґітацію за саботажами. Суд звільнив Штикала від вини й кари.[8] Після виходу з тюрми Дмитро Штикало продовжував студії й діяв у Крайовій Екзекутиві ОУН, теж як один із співробітників органу ОУН, "Бюлетень КЕ ЗОУ на ЗУЗ"[9], що мав призначення обговорювати проблеми ідеології, тактики та крайової боротьби ОУН.

Особливо відзначився Д. Штикало на студійному національно-освідомному фронті, в леґальних українських студентських організаціях, головно на терені Академічного Дому, де реґулярно велись дискусії на історично-культурні, громадські й політичні теми. Користуючись неабиякими знаннями та вмінням успішно виявити їх, Штикало став пере-

---

5. *Там же*, стор. 168.

6. Володимир Лобай, "З моїх переживань". У книжці В. Макара *Бойові Друзі*, т. 1 (Торонто: Видавнича Спілка "Гомін України" і Досл. Інститут "Студіюм", 1980), стор. 24.

7. *Там же*, стор. 166.

8. *Новий Час* (Львів, 1931), ч. 37.

9. П. Мірчук, *цит. праця*, стор. 125.

конливим речником націоналістичної ідеології серед українського активного студентства. Відзиваючись про нього, як про "мистця дискусії", М. Климишин з'ясовує складне тогочасне становище Штикала в організаційному житті. Він доцільно узяв на себе дуже великий обов'язок — працю в т. зв. "леґальному секторі" організації. Студенти — члени ОУН — розподілялись на таких, що працювали в конспірації, виконуючи організаційні завдання, і тих, що виступали прилюдно, до яких належав Дмитро Штикало. Їх навіть більше переслідувала польська поліція, як тих, що діяли з підпілля.[10]

Постійні арешти Дмитра Штикала, що кінчались періодичними, короткотривалими, а то й довгореченцевими ув'язненнями, супроводять його видатну діяльність журналіста й ідеолога націоналістичного руху тридцятих років. І так, в 1932/33 рр. перебуває він у в'язниці на вул. Казимірівській у Львові.[11] Ще до вбивства польського міністра Пєрацького він знову опинився у львівських Бриґідках, разом з Романом Шухевичем, на келії ч. 4.[12] Тоді перетримали Штикала в тюрмі близько 10 місяців, а звільнили його щойно в квітні 1934 р., після виснажливої голодівки. Про цей період у житті Дмитра Штикала пише визначний націоналістичний діяч у тих роках, Володимир Янів, ось як: "Звільнення Штикала в той час тривало всього два місяці, бо вже в червні прийшла на чергу Береза Картузька, де Дмитро промучився близько два роки. Ті переживання потрясли його настільки фізично й нервово, що Штикало вже ніколи не відзискав того життєвого еляну, яким він відзначався у своїх студентських часах".[13]

Отак, від червня 1934 р. до квітня 1936 р.[14] мучився Дмитро Штикало в нелюдському концентраційному таборі Березі Картузькій виключно за свої політичні переконання, бо причетним до атентату на Пєрацького він не був.

Невпинні арешти, тюрми й концентраційний табір у Березі Картузькій не дозволили сл. п. Дмитрові Штикалові закінчити його правничих студій у Львівському університеті. Відданий повністю підпільно-революційній роботі, він особисті справи відкладав на пізніше.

---

10. М. Климишин, *цит. праця*, стор. 99.

11. Зиновій Матла, "Націоналістичне підпілля в Академічній Гімназії в 1929-30 рр.", *Ювілейна книга УАГ у Львові* (Філядельфія, 1978), стор. 297.

12. Мирон Ганушевський, "Роман Шухевич у моїх спогадах", *Ювілейна книга УАГ*, стор. 459.

13. Володимир Янів, "Зустріч з полковником Євгеном Коновальцем на тлі настроїв доби", *Євген Коновалець та його доба* (Мюнхен: Вид. Фундації ім. Є. Коновальця, 1974), стор. 463.

14. П. Мірчук, *цит. праця*, стор. 434.

Під час другої світової війни, коли розгорталася широко закроєна революційно-збройна боротьба нашого народу за визволення й державну незалежність, Д. Штикало став співробітником підпільної радіовисильні ОУН (т. зв. "Афродита" в Карпатах) і з цієї трибуни мобілізував патріотичний актив народу на героїчні подвиги Української Повстанської Армії.

Вийшовши, згідно з наказом Проводу ОУН, на еміґрацію, Дмитро Штикало далі проводить політично-пропаґандивну діяльність в Організації. Він керує українськими радіопередачами в Мадриді, стає головним редактором тількищо зорганізованого "Українського Самостійника" і згодом, за важких побутових умов, редаґує в Парижі "Українець-Час", а теж у Лондоні "Визвольний Шлях". Як вибраний член управи СУБ-у, віддає свої сили на організацію культурної праці серед української еміґрації в Англії. Як учасник усіх конференцій ЗЧ ОУН і визначний провідний член Організації, він був один з тих, що формували упродовж довгих років політичну думку і програму ЗЧ ОУН.

Непересічне почуття справедливости, жертовна відданість ідеї й покладеним на нього обов'язкам і прикметне йому збереження націоналістичної моралі, спертої на християнських засадах людинолюбства, були тими характерними рисами його характеру, що спонукали членство ОУН вибрати Д. Штикала головним суддею ЗЧ ОУН. Останні роки свого життя на службі Батьківщині провів Дмитро Штикало у редакційному складі "Шляху Перемоги".[15]

Дмитро Штикало, по душі поет, був дуже сумлінною і вдумливою людиною, наділеною гострим інтелектом і гарячим серцем патріота. До своїх друзів звання, а то й кожного, хто звертався до нього з якоюсь потребою, виявляв він вирозуміле, приязне ставлення, завжди готовий на посильну послугу. Його високе чоло інтеліґента, спокійні, задумані очі поета, спочутливий погляд і ввічливість невимушеної, дружньої поведінки, зразу вселяли довір'я в людей, що мали будь-коли справу з ним. Був діловий, простолінійний, чесний і завжди дотримував слова. На співрозмовника робив враження, що переймається його проблемою, а ніколи не трактує її поверхово. Штикало був глибокою, гуманною людиною, що "терпіла за мільйони", висловлюючись словами поета.

Здоров'я його, підкопане роками ворожих переслідувань і поліційних знущань по тюрмах і каторгах, підупадало все більше і цей відданий борець за свободу й незалежність українського народу помер на чужині, в Мюнхені, 3 листопада 1963 р. Честь йому і слава!

---

15. Ярослав Бенцаль, "В останню дорогу", *Шлях Перемоги* (24 листопада 1963); теж гл. Володимир Макар, "Пам'яті Д. Штикала".

3. ІЗ ЛІТЕРАТУРНОЇ СПАДЩИНИ ДМИТРА ШТИКАЛА

Хоча Дмитро Штикало, за характером свого літературного вислову, був поетом, проте, зважаючи на його наполегливу політично-організаційну діяльність, яка його часто позбавляла волі, або й дозвілля на волі, для творчої праці — поезії міг він присвячуватись лише прихапцем.

Поетичної збірки, ані окремо виданих літературних творів, він не залишив, дарма що деякі його вірші, більші поетичні твори й літературні есеї появлялися з ранніх тридцятих років у націоналістичній пресі, напр. "Вічна юність", "Апологія безумства" — у "Студентському Шляху" в 1932 р., чи вірші, як "Залицяння до весни" — в "Обріях" 1936 року.

Завдяки своєму відданому бойовому другові, Володимирові Макареві, який записував, переховував, а то й вивчав напам'ять деякі замітніші поезії Дмитра Штикала, збереглися й такі, чи не найважливіші твори з його поетичного дорібку, як "Дума про Березу Картузьку" й "Великодня писанка", створені навесні 1935 р. в концтаборі — Березі Картузькій. За яких важких обставин проходила творча праця Штикала й інших в'язнів-поетів у Березі Картузькій, при постійному режимі карної невільничої дійсности, поліційному нагляді й забороні писати, читати, а то й обмінюватись думками одному з одним, з'ясовує один із співв'язнів того ганебного місця й часу, згаданий уже Володимир Макар. "Одним із маркантних проявів великої моральної відпорности українських в'язнів у Березі Картузькій на катівські знущання була високої вартости творчість обдарованих поетичним талантом друзів, з-поміж яких найвизначнішими були Володимир Янів і Дмитро Штикало".[16] Поетичний твір глибокого людського пережиття й великої ідейно-моральної стійкости, "Думу про Березу Картузьку" Дмитра Штикала, вважає В. Макар "найсильнішою поетичною річчю", що була створена у таборі, в Березі.[17] "Думу" всі українські в'язні вивчали напам'ять, передаючи її з уст до уст, так що вона згодом поширилась нелеґально по містах і селах Західньої України в 1935-39 рр. Мала вона великий успіх серед населення, як і виховний вплив на тисячні маси української молоді завдяки яскравим картинам незламности українських націоналістів-революціонерів серед найжорстокіших умов їхнього проживання в карному таборі. "Дума про Березу Картузьку" була водночас "величною візією неминучих прийдешніх суворих, полум'яних днів усенародного повстання" та "мистецьким схопленням усього істотного, що

16. Володимир Макар, "Його воїни", *Євген Коновалець та його доба*, стор. 559.

17. В. Макар, *Береза Картузька*, стор. 152.

заторкує переживання українських в'язнів-націоналістів у таборі в Березі."[18]

У творі переплетені ліричні відступи, що вказують на тонку чутливість поета:

Сумувала в німій тузі,
Що зів'яли цвіти в лузі,
Й над сумним, спустілим полем
Простелився її плач.

Аж холодні — злі морози
В лід скували її сльози —
Й скам'яніла сумна осінь, —
Сніжнобілая зима...[19]

із драматичною апострофою поета-візіонера:

Гей, ще прийде час розплати!
Ой ще будемо карати
Ми жорстоко супостата
За наруги, глум і гніт!
Одгуляєм гучні гулі —
Під свист шаблі, під сміх кулі,
Гей, в прийдешній суворі,
Полум'яні Зриву дні![20]

До глибини проймають надихані любов'ю сина до матері чутливі рядки Дмитра Штикала в його "Великодній писанці", що їх він продиктував з пам'яті своєму другові В. Макареві для пізнішого записання:

Мамо, чуєш? Поміж гіллям
Вітер шепче щось, співає,
Щось приніс на легких крилах
І до ніг Тобі складає.
Відгадає Твоє серце,
Від кого поклін-цілунок...
Прийми ж, Мамо, на Великдень,
Мою писанку-дарунок![21]

Патріотичні почуття націоналіста міняються теж із суто-поетичним висловом у його прозових есеях, напр., у прозовому творі Штикала "Вічна юність":

---

18. *Там же*, стор. 153.
19. *Там же*, стор. 158.
20. *Там же*, стор. 161.
21. *Там же*, стор. 166.

"Непохитна віра у велике майбутнє української нації й полум'яне, незламне бажання горіти і згоріти на жертовнику Батьківщини, віддати себе всеціло відвічному змаганню живої нації за підстави й цілі її творчого буття, віддати максимум зі себе в цій боротьбі за повний і всебічний розвиток нації, — ось ця Велика Ідея, яка єдина може надати високий і приманливий зміст нашому життю, яка може стати дороговказом і для одиниці, і для покоління".[22] У свою статтю світоглядового характеру, що займається цілями ідейної молоді, "повної горіння, запалу, бажання самопосвяти, спроможної надати нового блеску і притягальної сили Великій Ідеї і пірвати в її ім'я широкі народні маси до боротьби за здійснення цієї ідеї",[23] вплітає автор поетичні вставки, що оживляють прозовий стиль його викладу й надають цілості твору духовного піднесення, рухливости, юного пориву — прикмет, притаманних "вічно-молодим" душам:

"Краю мій! — Горді думки, високі пориви, незламні бажання, — все це твердло в душі, врізалося глибоко у свідомість. Вичарував я усміх на своїх устах і заражував ним кожного. І все усміхалось до мене: високі гори, бистрий Черемош, скромний чебрець і білий ромен, задумливі ялиці й убогі гуцули..." "Коли розгуканий, задиханий поїзд бистро ніс мене через поля моєї Батьківщини (за вікном плакала чогось осіння ніч), я почував, як ширшають мої груди від почуття внутрішньої сили. Я хотів вихром увірватись у спокійне плесо міських буднів, внести рвучкий порив гірського вітру, голосно й захоплено говорити про вічну юність і високі верхів'я..."[24]

Дмитро Штикало був і насправді тим відсвіжуючим вітром, що непокоїв, розганяв застій підневільного буття, збуджував непокірну думку молодого покоління, бурлив у його свідомості і кликав до Величного.

У багатогранній постаті поета і громадянина, рвійного до чину й податливого на поклик Муз Дмитра Штикала, утратила українська література, а зокрема наша поезія, потенційного майстра, що міг би ще багато дати нашому письменству, якби не проміняв лаврового вінка поета на зброю і крицеве слово бойовика своєї невмирущої ідеї.

---

22. Дмитро Штикало, "Вічна юність", *Студентський Шлях*, чч. 9-10/17-18 (вересень-жовтень, 1932), стор. 200.

23. *Там же*, стор. 199.

24. *Там же*, стор. 203

Остап Крилатий

УКРАЇНСЬКИЙ "НАРОДНІЙ УНІВЕРСИТЕТ" У ЛЬВІВСЬКИХ БРИҐІДКАХ

ВІД РЕДАКЦІЇ: Василь Сидор народився 1911 р. в Спасові, пов. Сокаль. По закінченні гімназії записався на студії права у Львівському університеті. Служив у польському війську, де вчився в старшинській школі, з якої викинули його тому, що він українець. Від наймолодших літ пластун та член ОУН. В 1936 р., як член Проводу ОУН на Північно-західніх Українських Землях, проломлює "сокальський кордон" та поширює сітку ОУН на Волині й Холмщині. Під час свого другого ув'язнення в 1937 р. він стає в 1938-39 рр. "старостою" — Провідником Українських Націоналістів Політичних В'язнів у львівській тюрмі "Бриґідки". Під час першої більшовицької окупації залишається на посту Військового Референта Крайової Екзекутиви ОУН. Бере участь у нарадах II Великого Збору ОУН, влітку 1941 р. стає членом Головного Військового Штабу ОУН. Осінню 1942 р. керує організуванням перших відділів УПА на Поліссі й Волині та переходом до УПА відділів української міліції. Він також організує Волинський Військовий Штаб та згодом стає першим Шефом Штабу УПА-Північ. В 1943 р. III Надзвичайний Великий Збір ОУН обирає його заочно членом Головної Ради ОУН. В 1943 р. переорганізовує УНС в УПА та стає командиром УПА-Захід. З 1947 р. — Генеральний Суддя ОУН та Крайовий Провідник у Карпатському Краю.

Загинув сл. п. В. Сидор — полковник Шелест (Вишитий, Конрад, Зов) — 17 квітня 1949 р. в бою з більшовиками в Перегінському районі (Станиславівська обл.), в долині ріки Лімниці.

Спогад містимо для відзначення світлої пам'яті цього кришталевого революціонера.

На початку березня 1938 р. мене перекинули з 31 келії в 30-тку третього слідчого відділу, де визначним сторожем був старий, ще з австрійського режиму стражник Пенцак.

В 30-ці я зустрів багато своїх знайомих, а між ними Василя Сидора. Знав я його давніше, але ближче запізнався з ним на одному сільськогосподарському курсі в районній молочарні в Первятичах, Сокальського повіту, де він якийсь час працював членом Дирекції. Як тільки я вступив у 30-тку, мене привітав В. Сидор та познайомив з тими друзями, що я їх особисто не знав.

Келія була простора, хоч для 19 осіб дещо замала. В келії сиділо нас 17 націоналістів, один сільський злодій і один наш "шабесґой" —

комуніст Перетятко. Згаданий Перетятко був львівським робітником та походив з Равщини. За вербування людей до комуністичної "дивізії ім. Тараса Шевченка" в Еспанії був засуджений польським судом на три роки тюрми. Був це тип фанатичного комуніста, якого жодні факти не могли переконати.

В келії, завдяки В. Сидорові, був взірцевий порядок. Він завів у келії дисципліну та старався частинно уприємнити друзям перебування в мурах Бриґідок.

Тюремні дні звичайно проходили сіро й монотонно. Наше життя мало свій порядок. Щоденно рано о год. 6:30 будив нас в'язничний дзвінок, а опісля був "апель" та снідання, на яке приносили нам чвертку чорного хліба і півлітри чорної ячмінної кави. Після снідання ми всі замітали келію, оливили підлогу та наводили порядки. Тюремну монотонію дещо переривав півгодинний прохід. Після проходу не було вже жодної роботи. А ніде не є так нудно, як у тюрмі.

Василь Сидор старався, як міг, витворити в келії життєрадісну атмосферу, тому то заохочував друзів до читання книжок (з в'язничної бібліотеки), до навчання гри в шахи тощо.

Його бажанням було — за всяку ціну піднести інтелектуальний рівень друзів, що складалися в більшості з селян і робітників і не мали змоги одержати нормальної освіти або мали закінчену лише народню школу. В тій цілі він створив у келії своєрідний народній університет, що гарно розвивався та дав добрі результати. В програму університету входили такі предмети: українознавство, суспільно-громадський сектор (українське культурне, господарське і спортове життя на ЗУЗ), суспільно-політичний сектор (українські суспільно-політичні партії і рухи), світогляд та ідеологія українського націоналізму, конспірація та партизанка. Тут треба зазначити, що виклади українознавства попередили лекції про географію, історію, літературу, культуру та економію світу. Це були короткі енциклопедичні відомості, конечні для слухачів. Головним керівником і викладачем цього університету був Василь Сидор. Виклади починались о год. 9-ій ранку. Всі "учні" сиділи на лавках коло стола. Сидор стояв у куті коло залізної печі (що виглядала, як глобус) та викладав лекцію. Звичайно К. Ф. сидів або ходив коло дверей та "шмірував", чи не йде стражник або "ревізія". Нашого ключника Пенцака ми не дуже то боялися, хоч він деколи тихо, по-котячому, відчиняв двері і ставав у келії та звертався: "Цо ви там політикуєце за тим пєцем?"... Але в дійсності він нам не дошкулював, а деколи приносив навіть газету для прочитання (звичайно, польську).

Виклади тривали від 9 до 12 години, до обіду. Між тим, звичайно о год. 10:30, ми робили 15-хвилинну перерву і їли друге снідання.

Початкова наука йшла дещо повільно через величезну зрізничкованість слухачів. Слухачами "університету" були особи з неповною серед-

ньою освітою, були з народньою освітою, але були й такі, що ледве вміли читати й писати. Знайти підхід і методу до всіх тих людей — то була справді неабияка штука, що її міг реалізувати лише такий терпеливий викладач, до того ж добрий психолог, як В. Сидор.

Після обіду до год. 2:00 всі ми відпочивали, лежали на ліжках, читали книжки з в'язничної бібліотеки, грали в шахи тощо... О 2-ій годині приносили нам гарячу воду на чай. Після цього відбувались дальші зайняття, що їх вели К. Фітьо і я. Ми ділили слухачів на дві групи — одну брав Ф., а другу я — і вели гутірки на тему прослуханих лекцій. Ми ставили слухачам запитання, вони старались відповідати, так що ми повторювали з ними пророблений В. Сидором матеріял та закріплювали його в пам'яті. При цьому слухачі користувались табличками, які були декому дозволені, або вживали папір і записували найважливіші речі. (Тут треба згадати, що за папір, олівець, українську газету або книжку в'язня чекав карцер, тому треба було все це добре ховати). Наступного дня В. Сидор перепитував слухачів і звичайно був задоволений з наших "семінарів" та приступав до чергової лекції. Наші "семінари" тривали звичайно дві години. Після 4 години ми вечеряли, пізніше був апель і ми рахували, що день пройшов.

Після апелю ми звичайно всі маршували (ходили в такт) по келії та співали різних пісень: революційних, стрілецьких, любовних, народніх тощо. З любовного репертуару ми співали: "На стрісі раз сиділи два сірі горобці" та "Гуцулку Ксеню". А полягавши спати, звичайно оповідали спогади й анекдоти.

Народній університет у нашій келії працював понад чотири місяці, тобто до голодівки, яка розпочалась 15 червня 1938 р. Кілька тижнів перед голодівкою забрано з нашої келії друга Сидора, що був тоді провідником 3-го відділу та заступником Провідника Українських Націоналістів-Політв'язнів у Бриґідках. Провідником УНПВ був Микола Арсенич. За 4 місяці перебування В. Сидора в нашій келії вдалося йому проробити відомості про світ, українознавство, суспільно-громадський сектор, суспільно-політичний сектор і світогляд та ідеологію націоналізму.

Після голодівки наш "університет" відновив свою навчальну роботу, але, на жаль, не мали ми вже В. Сидора.

В. Сидор за час свого перебування в нашій келії дбав не лише про її співмешканців, але старався також, щоб друзі з інших келій, де не було відповідного керівника, мали навчальний матеріял; тому він сам працював і інших намовляв писати реферати, політичні огляди тощо. Він опрацював інструкцію, як поводитись на слідстві, напрямні життя і праці українського націоналіста в келії, писав політичні огляди українських і міжнародніх подій та реферати на військові теми.

Зокрема годиться тут згадати, що він написав у тюрмі твір "Світо-

гляд і ідеологія українського націоналізму". Це був ясний, стислий еляборат, незвичайно гарно опрацьований. Ціла праця була написана на 100 паперцях "Калини" дрібним "мачком". Переписання одного примірника вимагало 10 годин наполегливої праці. Не завжди це вдавалося, деколи приходила "хатранка" (ревізія), і тоді, в останній хвилині, не маючи змоги сховати працю, її доводилося знищити.

Велику допомогу виховній і навчальній роботі давав журнал "Непоборні", видаваний нелеґально Проводом УНПВ в Бриґідках. Деколи ми діставали до Бриґідок "на шварц" також "Вістник" Донцова та періодичну пресу.

Відновлений після голодівки, наш університет тривав цілу зиму аж до кінця березня 1939 р., коли нас переведено в інші келії.

Організований В. Сидором "університет" проіснував найдовше з усіх відомих мені "в'язничних університетів".

Фенікс: журнал молодих, зош. 8, Детройт, 1958.

Є. Стахів

РОМАН КАШУБИНСЬКИЙ

ЧОТАР ЛЕҐІОНУ ДРУЖИНИ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Згадуючи сьогодні визначні постаті підпілля, ми не можемо поминути впавших у боротьбі з більшовицькими партизанами вояків українського леґіону ДУН під командою Романа Шухевича, що був створений Організацією Українських Націоналістів напередодні війни з більшовиками 1941 р.

Леґіон цей, який складався з двох куренів ("Нахтіґаль" під командою сот. Р. Шухевича і "Роланд" під командою полк. Р. Ярого), брав участь у боротьбі на східньому фронті і його частини перші ввійшли у Львів 30 червня 1941 р.

У зв'язку з німецькою колоніяльною політикою в Україні та через неґування прав українського народу на суверенну самостійність, леґіон відмовився воювати по німецькій стороні й тому його розформовано, а з решток складу зорганізовано нову частину в силі одного куреня, яка мала воювати з більшовицькими партизанами в лісах Білорусії.

Більшість старшин і підстаршин куреня - це члени ОУН, які дістали доручення від свого Проводу спеціялізуватися у військовій справі. Дальша історія революційно-визвольної боротьби доказала правильність того поступування і ми бачимо вже в 1943 р. старшин леґіону на командних постах в УПА. Старшини леґіону Р. Шухевич, В. Сидор, О. Линда, Ю. Ковальський згинули в УПА на визначних командних постах. Теж старшинами УПА були С. Левицький, В. П-к та інші, як рівнож велике число підстаршин леґіону. Славний командир сотні УПА, яка в бойовому порядку пробилася 1947 р. з України до Баварії, сот. Громенко, теж був вояком леґіону.

Але першим старшиною леґіону, що згинув у боротьбі з більшовиками, був чотар* Роман Кашубинський , який на чолі своєї чоти поліг на полі слави в боротьбі з удесятеро переважаючим ворогом 29 вересня 1942 р. в лісах коло Вітебську, в Білорусії.

Роман Кашубинський народився 4 квітня 1913 р. в Угринові, Сокальського повіту, в патріотичній сім'ї о. Івана Кашубинського. Ще як

---

* В леґіоні ДУН уживано ранґу чотар, яку в 1943 р. замінено на хорунжий.

учень перемиської гімназії, він був дуже активним пластуном, спортовцем у гімназійному гуртку "Сянова Чайка" та членом юнацтва ОУН. Після закінчення гімназії в 1932 р. він студіював у Академії зовнішньої торгівлі у Львові. Як студент, всі свої вільні хвилини присвячує службі для народу, працюючи в "Просвіті", а головно в угринівському "Соколі" та в організаційній мережі ОУН. Завдяки його праці угринівський "Сокіл" був одним з найкращих сокільських гнізд.

Перед війною Роман Кашубинський працює професійно в Центросоюзі у Львові, а опісля у Варшаві. З початком 1941 р. ОУН відсилає його на вишкіл до створеного леґіону Дружини Українських Націоналістів, де він здобуває ранґу чотаря і з вибухом німецько-совєтської війни йде з леґіоном на фронт. Під час своєї служби в леґіоні Кашубинський командував першою чотою першої сотні і був найкращим чотовим леґіону. Був відомий з відваги, карности, товариськости й солідности. Його безпосереднім командиром був Роман Шухевич, який високо цінив надзвичайний характер Кашубинського і давав йому виконувати різні важливі завдання. В широко закроєній акції проти червоних партизанів у глибоких лісах між Вітебськом та Полоцьком в Білорусії, яку проводила частина куреня, чотар Кашубинський дістав доручення перемаршувати зі своєю чотою переповнені більшовицькими партизанами ліси, щоб передати до командування важливі повідомлення. Заскочений величезним відділом більшовицьких партизанів, він звів жорстокий бій, в якому полягли всі вояки на чолі зі своїм командиром. В тому бою впали 22 українці й 7 німців.

Теодор Крочак, який прийшов на місце бою з іншими частинами куреня через півгодини після трагічної битви, так описав вигляд побоєвища в своїх споминах, видрукованих у книжці "Дружини Українських Націоналістів в 1941-42 рр." (вид. "Наша Книгозбірня", Мюнхен, 1953):

"Всі поляглі були з кількома ранами, деякі мали сліди ножів, уколів на обличчі, або видовбані очі. Майже з усіх здерті не лише однострої, але й білизна . Вороги не лише помордували ранених, але хотіли ще збезчестити їх по смерті. Поміж поляглими лежить також чотар Кашубинський, йому теж стягнули однострій. На грудях три рани, на одній зачорніла кров , над правим ухом зовсім свіжа рана... навколо неї видно сліди обсмаленого волосся; ці сліди говорять про те, що він, будучи вже тяжко раненим, умер від власної кулі, щоб живим не віддатися в руки більшовиків. В лівій руці держав він золотий хрестик з розірваним ланцюжком, дивним дивом не зграбований. Над тілом похилились ми всі, з очей командира скотились сльози і впали на поранені груди поручника".

Т. Крочак у своїх споминах помилково пише, що Кашубинський згинув 2 жовтня 1942 р., бо найближча рідня Кашубинського дістала

офіційне повідомлення, що він згинув 29 вересня 1942 р. Цю дату також підтверджує повідомлення, надруковане в тому часі у "Краківських Вістях".

Разом з чотарем Кашубинським згинули такі вояки його чоти: дес. Микола Вишатицький (нар. 11.9.1914 р.), віст. Петро Петелька (нар. 11. 12. 1916 р.), віст. Михайло Старчак (нар. 5.11. 1912 р.), віст. Олекса Лісовий (нар. 12.12.1906 р.), віст. Степан Кочан (нар. 5.2. 1919 р.), віст. Степан Васко (нар. 1.1. 1920 р.), віст. Богдан Брановський (нар. 14.4.1918 р.), ст. стр. Григорій Жикалюк (нар. 10.2.1919 р.), ст. стр. Петро Федоришин (нар. 30.5.1909 р.), ст. стр.Петро Бучко (нар. 28.6. 1920 р.),, ст. стр. Іван Тиндик (нар. 3.3.1919 р.), ст. стр. Олександер Швець (нар. 2.9. 1920 р.), стр. Василь Бойко (нар. 17.7. 1920 р.), стр. Анатоль Концевич (нар. 4.5.1923), стр. Михайло Кміть (нар. 20.3.1917), стр. Іван Сушко (нар. 30.7.1919 р.), стр. Василь Блащак (нар. 20.5. 1922 р.), стр. Павло Балуїв (нар. 18.7.1917 р.), стр. Степан Головецький (нар. 5.5.1919 р.), стр. Володимир Вишковський (нар. 8.2.1921 р.), стр. Лука Кравченко (нар. 11.12.1913 р.).

Список поляглих показує, що в тому бою згинули вояки - сини всіх українських земель, які боролися плече-в-плече за спільний ідеал.

Український Самостійник, 1 квітня 1956.

"НА ВІВТАРІ БАТЬКІВЩИНИ"

Під таким заголовком пок. Нестор Всеволод Ріпецький свого часу написав нарис-спогад про чотаря Романа Кашубинського. В тому нарисі автор згадує про те, що в жовтні 1942 р., при символічній могилі сл. п. Романа Кашубинського в Угринові, відбулося величаве поминальне зібрання, під час якого прочитано листа від коменданта куреня з додатковим поясненням обставин загибелі їхнього земляка. В листі сказано:

"...Після бою, коли наші частини винищували вже рештки більшовиків, чотар І-ої сотні Роман Кашубинський із 21 підстаршинами і стрільцями транспортував ранених на тили. На шляху, серед густого лісу , напав на санітарну колону ворог. Чотар Роман Кашубинський, що був у нас завжди прикладом вояка і старшини, дав наказ: -Хлопці, за гранати! Ворог наступає!...

Гонець почвалав до куреня по підмогу... але, коли підмога прийшла, чотар Роман Кашубинський лежав із простріленим чолом і грудьми... Як комендант куреня, в якому боровся і згинув сл. п. чотар Роман Кашубинський, хилю з цілим куренем голову перед тінню Героя, а заразом перед Батьками, що такого сина виховали. Він був у нас найкращим другом і найвзірцевішим членом куреня. Він був гордощами



Роман Кашубинський (1913-1942).

і надією нас усіх, які стоїмо в кривавому змаганні з найлютішим ворогом нашої Батьківщини..."

Далі Н. В. Ріпецький віднотував рішення Окружного Українського Комітету в Грубешеві: "...Відсьогодні курінь молоді в с. Угринові одержує почесне наймення - Курінь Молоді ім. чотаря Романа Кашубинського... Окружний Український Комітет у Грубешеві встановляє стипендію ім. чотаря Романа Кашубинського!..."

В. М.

КОНСТАНТИН ЗАГОРОДА

Константин, чи — як його популярно кликали — Кость Загорода народився 1894 р. в селі Винники Сокальського повіту як найстарший син в родині Петра і Параскевії. Родина Загородів була велика — три сини і три дочки. Середньозаможні батьки дбали про виховання й освіту своїх дітей. Коли Кость закінчив місцеву початкову школу, батьки післали його на науку до гімназії в Сокалі. По складенні матури, Костя відразу покликано до австрійської армії, а незабаром вибухла світова війна. На італійському фронті, над П'яве, Кость попав у полон, але зумів утекти й опинився знову в "ц.-к." армії, тим разом на Мадярщині, у відділі зв'язку й розвідки. По закінченні війни мадяри арештували Костя і засудили його на кару смерти, яку — завдяки зміні уряду — замінено йому на досмертне ув'язнення. Перебування у тюрмі не було для Костя пропащим часом. Серед інтернаціоналу в'язнів він зумів вивчити чужі мови — мадярську, італійську, англійську і російську; німецьку він знав добре ще з гімназії. На підставі договору між сусідніми державами — Мадярщиною і Польщею, Кость був звільнений з ув'язнення і переданий Польщі. Поляки дозволили йому повернутися у рідне село під умовою, що він не буде брати ніякої участи у політичному житті.

По деякому часі Кость отримав працю бухгальтера в районовій молочарні в селі Довжневі. Поряд із цим він став активним членом місцевого відділу "Сокола", драматичного гуртка і хору. В 1924 р. він одружився з Юлею Милик і зажив родинним життям. Бог обдарував їх чотирма синами і одною донею, але при житті залишились тільки три сини. Коли директор молочарні, Михайло Чабарик, еміґрував до Канади, Кость зайняв його місце як управитель. Працював теж у кооперативі і був активний в культурно-освітньому житті місцевої громади. Під час виборів до польського сейму 1928 р. Кость включився дуже наполегливо у виборчу кампанію, тим більше, що кандидатом на посла в Сокальщині був його шкільний товариш Володимир Кохан. За сміливі виступи Костя на вічах по різних селах поліція арештувала його та й інших активістів, притримуючи їх деякий час в ув'язненні. Арештування



Константин Звгорода.

не минали його і в пізніших роках, коли він працював у Маслосоюзі, а згодом на власному господарстві. Він завжди був одним з найактивніших у культурно-освітній ділянці.

У вересні 1939 р., коли до села прийшли "визволителі" зі сходу, Костя назначено головою сільради, але він по кількох днях зрікся тієї "посади". Тим часом більшовики забралися назад на схід від Бугу, а на їхнє місце прийшли німці. Коли на т. зв. Закерзонні почала творитися українська поліція, Кость Загорода без вагання включився в ту відповідальну працю і став комендантом поліційної станиці в Долобичеві, на Грубешівщині. По закінченні офіційного вишколу, його назначено комендантом української поліції на весь Варязький район, який охоплював поліційні станиці Варяж, Белз, Кристинопіль, Крилів, Долобичів і Телятин. З вибухом німецько-совєторосійської війни Кость перебрав на деякий час команду поліції цілого Грубешівського повіту, а коли до Грубешева прибув сотник Мачай, Кость повернувся на командний пост у Варяжі. Під його рукою цей район став взірцевим, поліція була очищена з усякого непевного елементу. Співпраця української поліції з українським підпіллям ОУН і УПА була якнайкраща. Чимало поліцистів з-під руки Костя стали незабаром вояками і теж добрими командирами відділів УПА. Сам Кость у 1944 р. був керівником підстаршинської школи УПА в с. Переводів.

За нової совєторосійської окупації поляки схопили Костя таки в його рідному селі та ув'язнили в Грубешеві, де він перейшов тяжкі знущання і тортури. За стараннями солтиса-поляка його звільнено з тюрми, але додому він повернувся з дуже підірваним здоров'ям. Вдома застав тільки дружину Юлю і стареньку матір; синів не застав: один з них був в українській дивізії, два в лавах УПА. В 1946 р., коли виселювано прикордонну смугу, Костя з жінкою і матір'ю перекинули в Івано-Франківщину, де він мав працювати бухгальтером у колгоспі в с. Залуква. Перед самим виїздом з Белза він і родина були поражені вісткою про смерть їхнього сина Петра, який упав на полі слави в лавах УПА, 29 травня 1946 р. Все дальше життя і праця Костя були затьмарені родинним і загально-національним горем у тяжкій неволі; але він не зневірювався і не тратив надії на краще майбутнє народу...

Відійшов він у вічність по тяжкій недузі 27 січня 1977 р., в тім же с. Залукві. Там досі спочивають його тлінні останки, його — гідного сина Сокальської землі, Константина Загороди.

Володимир Стефанишин

РАДНИК МИКОЛА КНИШ

В січні 1967 року упокоївся в своєму рідному місті Сокалі визначний муж, що з "його духа печаттю" Сокаль прожив першу половину 20-го ст., радник Микола Книш. З його особою зійшов зі світу "останній могікан" і провідник сокальського міщанства, що зумів гармонійно сплести свою гарячу любов і прив'язання до світлих традицій сокальських міщан з правдивим українським патріотизмом та ціле своє життя горів завзяттям у своїй життєвій місії: піднести український Сокаль з повоєнного занепаду та підняти до найвищого щабля його національну свідомість, культуру та політичну й господарську силу.

Народився в незаможній міщанській родині Антона й Марії Книшів 1877 р. в Сокалі, що в 19-ому ст. славився гончарськими виробами, особливо кахлевими печами з рослинним і пташиним орнаментом. Саме одним із видатних сокальських гончарів був батько Миколи, Антін. Крім Миколи, був ще старший брат Теодор, пізніший господар на передмісті Забужжя, молодший брат Михайло, гімназійний учитель та визначний спортово-руханковий діяч у Коломиї, м. ін., організатор перших пластових гуртків на Покутті (згинув під час української визвольної війни), та наймолодша з них сестра Марія, зам. Тріска, учителька (померла на еміґрації). Народню школу закінчив Микола в Сокалі, гімназію та правничі студії у Львові, удержуючися весь час із "лекцій". Відтак короткий час був аплікантом в адвокатській канцелярії д-ра Є. Петрушевича, після чого перейшов до скарбової служби в Раві Руській, де працював як ц. к. скарбовий інспектор до вибуху першої світової війни.

В 1911 р. Микола одружився з дочкою о. дек. Шумила (с. Ожанка, к. Лежайська), Емілією. Перед наступом російської армії виїжджає разом з урядом у Чехію, де в 1915 р. народився син Роман.

Розвал Австро-Угорщини застає його в Тарноберезі. Не мав можливости і щастя бачити рідну українську державу в Галичині, зате, як багато інших, мав "честь" бути польським в'язнем у Вадовицях. По звільненні не дозволили йому вернутися в рідні сторони. Організує митну палату в Катовицях, але щоб не був "заблизько німців", переносять його до Вільна, потім до Варшави. Міністер скарбу пропонує йому

світлу кар'єру, але "під одною маленькою умовою": змінити обряд. Зі словами "Польска нє ма тилє пєнєндзи, жеби мнє купіць", він покидає міністра й службу та вертається до Сокаля. Подає скаргу до Найвищого Адміністраційного Трибуналу і по півроці (1923-24) виграє справу. Реституований, обіймає посаду радника скарбу в Кєльцах, а згодом заступника президента скарбової палати.

Протягом свого "вигнання" в західній Польщі він часто приїздить до родини в Сокалі, яку залишив на рідній землі, щоб не відривати її від рідної Церкви й дати можливість синові Романові виховатися в українському дусі (дочка Ірина померла передчасно). Коли 1933 р. знову йде на нього натиск, щоб спольщитися, він передчасно йде на емеритуру й тим разом уже на постійне вертається до рідного Сокаля. Бачить великий культурно-національний занепад сокальського міщанства та його зубожіння. З болем і тривогою про майбутнє, не гаючись, іде на фронт проти денаціоналізації, стає поруч о. дек. Степана Ничая, визначного церковного і просвітнього діяча. Зачинає від Братства Чесного Покрову П. Б. і братської читальні ім. М. Шашкевича, що почала в новозбудованому домі гуртувати міщанську молодь. Щонеділі по вечірні промовляє до міщанства, головно молоді, закликає до організації, картає за брак свідомости й національної гордости, ставить їм за взір "селюхів" (селян з повіту), на яких міщани дивилися "згори", а які в багатьох випадках випередили міщан. До співпраці притягає прелеґентів з доповідями, картає за засмічування рідної мови польонізмами й за отягування від суспільної праці.

Тому ж о. Ничаєві, що очолив Філію "Просвіти" й акцію будови величавого "Народнього Дому", стає правою рукою і, як ентузіяст цієї справи, день-у-день перебуває на площі будівництва "національної святині", координує працю добровільців, що приходили численно по черзі зо всіх сіл Сокальщини до допоміжних робіт при будові. На жаль, друга світова війна не дозволила докінчити будову.

Хоч не ремісник і не купець, Микола Книш стає опікуном і душею ремісничого товариства "Зоря" та Союзу Українських Купців і Промисловців. Ходить на засідання управи "Зорі" і на проби новозаснованої великої духової оркестри, допильновує дисципліни, заохочує, дорадджує і критикує, коли треба. За те все в короткому часі має вдоволення: оркестра виступає на Йорданському водосвятті й інших релігійних та національних врочистостях.

Те саме в купецькому товаристві. Щонеділі ходить на сходини купців, обговорює з ними пляни поширення торговельної мережі, розбудови щораз то нових ділянок промислу та притягання нових кадрів до купецького стану з повіту та з-посеред безробітної молодої інтеліґенції. На сходинах викристалізовується тип українського новочасного купця, українська купецька мораль і гідність. У випадку спору між по-



Радник Микола Книш відчитує пропам'ятну грамоту перед замуруванням її в наріжний камінь "Народнього Дому" в Сокалі 1938 р.

одинокими купцями, чи між купцями та кооперацією, арбітром і авторитетом, очевидно, був радник Книш.

І знову за кілька років він мав сатисфакцію: Сокаль укрився мережею торговельних і промислових підприємств (понад 100 "станиць"), що поставили собі завдання перебрати в українські руки всю торгівлю в місті, а почасти і в повіті, співпрацюючи з кооперативним Союзом та "Народньою Торгівлею". Купці фінансували повітову газету "Голос з-над Буга".

Врешті, він був великим приятелем молоді, що згуртувалася головно в новозаснованій Читальні Т-ва "Просвіта". Були там спершу "безробітні студенти", що їх польська влада повикидала зі шкіл, учителі без посад, свідоміші міщани, а згодом молоді купці та інші. Читальня була дуже активна, мала гарний хор, аматорський театр і бібліотеку, і від неї часто виходила ініціятива в різних справах. Радник залюбки обговорював з молодими людьми актуальні важливі проблеми, а влітку розважався з ними над рікою Бугом, кажучи: "Люблю бути радше з вами тут на свіжому повітрі, ніж у задимленій цигарками "Бесіді".

Перша більшовицька окупація Галичини (1939-41) зруйнувала увесь національний культурний і господарський дорібок. Радник пішов на еміґрацію "за Буг" і осів у м. Варяжі, де з доручення УДК їздив з рефератами по селах, усвідомлював народ. Його дім у Сокалі знаціоналізували і він уже ніколи не відзискав свого права власности.

В час другого приходу більшовиків він залишився в Сокалі. Йому довелось жити ще понад 22 роки в недостатках та ще 80-літнім старцем працювати в лікарні на бідний прожиток. Помер на порозі 90-го року многогранного творчого життя.

За *Америкою*, ч. 14, 1968.

Є.С.

ПЕТРО СТЕФАНИШИН

Петро Стефанишин народився в місті Сокалі 29 січня 1901 р., як друга дитина Семена і Анастазії Стефанишинів. Батьки Петра були селянського походження: батько походив зі села Якимів, повіт Камінка Струмилова, а мати зі села Боратин (присілок Пивовщина), Сокальського повіту. Батько Семен по відбутті обов'язкової військової служби в австрійській кавалерії працював у скарбовому (податковому) уряді в Сокалі, був перенесений 1905 р. до Стрижева, воєводство Ряшів, звідки в 1911 р. вернувся назад до Сокаля, де працював аж до переходу на емеритуру. Мати Анастазія була зайнята домашнім господарством і виховуванням 8 дітей: 3 дочок і 5 синів.

Початкову освіту дістав Петро в народній школі в Стрижеві, де закінчив 4 кляси в роках 1907-1911 і того ж року, по переїзді назад до Сокаля, почав дальше своє навчання в державній сокальській гімназії. В часі Листопадового Зриву, як учень 7-ої кляси гімназії, він брав активну участь у перебранні влади від австрійських властей і належав до студентської сотні 5-ої Сокальської бриґади УГА. Ця студентська сотня, у випадку сильнішого натиску поляків на оборонні позиції вздовж кордону Сокальського повіту, підсилювала оборону. Під час польської офензиви ген. Галлєра в травні 1919 р. Петро відступив на схід разом з УГА, під Копичинцями попався в польський полон і був запроторений в табір полонених у Пікуличах, звідки після кількамісячного перебування був звільнений і вернувся до Сокаля. Неприйнятий до гімназії як звичайний учень, Петро кінчить 7-му і 8-му кляси та здає матуру як приватний учень (екстерніст), склавши відповідні іспити в роках 1920 і 1921. Опісля Петро вписується на Тайний Український Університет у Львові, на його філософічний виділ, що його провадив Спиридон Кархут, та вивчає латинську фонологію і літературу та грецьку морфологію. Крім цього він студіює україністику.

Як студент, у 1923 р. він стає урядовцем канцелярії філії Т-ва "Просвіта" в Сокалі і на цім пості працює 5 літ як просвітянський діяч, не перериваючи своїх студій. По самоліквідації Тайного Українського Університету він 1925 р. вписується на гуманістичний виділ польського

Університету Яна Казиміра у Львові, одначе через брак фондів мусів перервати дальші студії, не закінчивши їх. Як урядовець канцелярії філії "Просвіти", він розвиває жваву діяльність у відновленні праці передвоєнних читалень "Просвіти", які в тому часі ще не були відновлені; а таких була більша частина. Майже кожної неділі він виїжджає на села, щоб з рамени філії переводити основуючі загальні збори читалень чи їх люстрації. Крім цього він бере активну участь в аматорському театральному гуртку при філії "Просвіти" і активізується як член Т-ва "Бесіда" та взагалі бере живу участь в громадсько-суспільному житті українців Сокаля. В 1928 р. він став урядовцем канцелярії філії "Просвіти" в Белзі, де також розгорнув кипучу просвітянську діяльність, подібно як у Сокалі, і, як представник філії "Просвіти" в Белзі, бере участь в обласних конференціях "Просвіти", що відбулися в 1929-1930 рр. у Сокалі, Раві Руській, Жовкві і Сільці Белзькім. В 1932 р. Петро повертається до Сокаля, де через свою хронічну слонову хворобу лівої ноги і зв'язані з цим комплікації обмежує свою просвітянську діяльність організуванням двох сезонових циклів рефератів на різні теми, що їх читали, крім нього самого, ще й місцеві інтелектуали та запрошені гості зі Львова.

В 1930-их роках, коли торгівля по селах була майже цілковито зорганізована в українських кооперативах через Повітовий Союз Кооператив, то в самому місті Сокалі, за малими винятками, вся торгівля і промисл були в чужих руках — переважно жидівських. В тому ж часі також нагромадилося більше інтеліґентської безробітної молоді, що не могла найти праці в державних чи інших самоуправних установах. Ця молодь могла найти працю в приватному секторі торгівлі й промислу в самому місті і в тому напрямі почала розвиватися ширша акція, щоб у цей спосіб рівночасно збільшити український елемент і стан посідання в українських руках м. Сокаля. Подібна ситуація була у всій Галичині і, щоб хоч частинно зарадити цьому лихові, була основана в 1933 р. у Львові центральна організація — Союз Українських Купців і Промисловців (СУКіП).

Після відкриття кількох споживчих та інших крамниць у Сокалі зорганізовано сокальську філію Союзу Українських Купців і Промисловців (СУКіП), головою якої став Євген Томчак, а секретарем Петро Стефанишин. Вони обидва були керівниками акції "українізування" торгівлі й промислу в Сокалі, тобто перебрання їх в українські руки. Хоч торговельні крамниці спочатку були дуже мізерні через брак потрібного капіталу і брак досвіду їхніх власників, то з часом вони почали рости, поборюючи ці труднощі. Число членів СУКіП щорічно зростало, так що з початком липня 1936 р. рішено видавати двотижневий часопис "Голос з-над Буга", в якому, крім реклямних оголошень різних підприємств та фахових послуг професіоналів, поміщувано

потрібні інформації з економічно-господарської ділянки, пропаґуючи клич "Свій до свого по своє", та різні статті про освітньо-культурне життя в Сокальщині й сусідніх повітах і хроніку найважливіших біжучих подій. Начальним редактором "Голосу з-над Буга" став Петро Стефанишин, а відповідальним (перед владою) редактором був голова філії СУКіП Євген Томчак. "Голос з-над Буга" став необхідним органом для розвитку й координації суспільно-громадського, економічно-господарського, освітньо-культурного і політичного життя в Сокальщині. З нього користали для своїх потреб Повітовий Союз Кооператив (ПСК), Українбанк, сокальська філія "Промбанку" у Львові, філія "Просвіти" та інші місцеві товариства й установи. Велику послугу зробив "Голос з-над Буга" Комітетові Будови Народнього Дому в Сокалі через пропаґування будови Народнього Дому та подавання інформацій про хід збіркової акції і стан будівельних робіт в цьому ділі не тільки для українців — громадян Сокальщини в краю, але й також для еміґрантів зі Сокальщини за океаном, в ЗСА й Канаді.

З початком 1939 р. крайова організація Союзу Українських Купців і Промисловців у Львові, що видавала свій професійний орган "Торгівля і Промисл", покликала Петра Стефанишина до редакційної колеґії цього ж органу і там він працював аж до вибуху другої світової війни. З приходом більшовиків до Галичини Петро вертається до Сокаля, де зачинає працювати в шкільному інспектораті кілька тижнів. Попереджений товаришем, що хтось із жидівських друкарів передав совєтській управі міста деякі числа "Голосу з-над Буга" з протикомуністичними статтями, щасливим збігом обставин Петро, не повертаючись навіть додому, де вже провадилася ревізія в тому часі, тікає на захід, за Буг, і там, скриваючись, чекає на сподівану зміну. До вибуху німецько-совєтської війни він перебував у Белзі й околиці, де з підірваним здоров'ям працював по своїй змозі на прожиток. Після відступу совєторосіян він повернувся до Сокаля, де аж до часу другого приходу більшовиків працює як книговод у німецькій торговельній фірмі та в міру своєї спроможности бере участь у суспільно-громадському житті. Внаслідок наближення воєнних дій до Сокаля він по короткім побуті в Команчі переїздить на Шлезьк у тодішній Німеччині і через брата Богдана, вояка дивізії "Галичина", розшукує за рештою родини. Довідавшися, що мати, брат Володимир і дві сестри, Марія й Софія, живуть у Бавцені (Саксонія), він переїздить туди, куди також переселюється брат Євген з родиною, поінформований тим самим способом. По кількамісячному перебуванні в Бавцені, коли воєнний фронт наблизився, Петро і вся родина (крім брата Івана з родиною, що лишився біля Жабжа, Польща), в половині лютого 1945 р. переїхала до Кобурґу в Баварії. Там за два місяці він діждався приходу американців та кінця

війни і свого скитання. Згодом до Кобурґу приїхав також інвалід-дивізійник, брат Богдан.

По війні стан здоров'я Петра став швидко погіршуватися і після кількакратного перебування в шпиталі там же — в Кобурґу — він помер 4 вересня 1946 р. Спочиває він на міському цвинтарі в Кобурґу, при вул. Штайнвеґ, не діждавшися сповнення своїх надій на повернення у вимріяну вільну Україну, яку так гаряче любив і для неї жив.



Інж. Іван Фур

АФРИКАН ХРУЩ — ВИДАТНИЙ КООПЕРАТОР

Африкан Хрущ народився у свідомій селянській сім'ї в Хороброві, Сокальського повіту, де отримав початкову освіту, а середньошкільну закінчив у сокальській гімназії. По розвалі Австрії він брав участь у відбудові української держави, як старшина УГА, та з цією армією перебув усі її світлі й трагічні дні та бої на західньоукраїнських і центральних землях України аж до "чотирикутника смерти". Опісля він вивчав історичні науки у Львові на філософічному факультеті — спершу в таємному українському, а згодом у польському університеті. Поряд із цим він брав активну участь у студентському й просвітянському житті Сокальщини.

По закінченні своїх студій Африкан Хрущ став працювати у Повітовому Союзі Кооператив у Сокалі, де своєю фаховістю, працьовитістю й організаційними здібностями вибивається на одне з перших місць серед кооператорів. Згодом управа Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові доручила йому організаційно-ревізорський нагляд над кооперативами м. Ярослава й Олешиць. Цей, найдальше на захід висунений район, був зокрема загрожений польонізаційною акцією. РСУК довірив той район саме А. Хрущеві головно тому, що він був теж не менш розпорядливим громадським працівником. Непохитна віра в те, що шлях до національного й соціяльного визволення нашого народу йде через його національно-економічне відродження, стає для нього девізою, яку продовж багатьох років він здійснює, здобуваючи такі великі успіхи, що стає зразком доброго громадянина-кооператора для всіх кооператорів Ярославщини й Олешиць.

Після падіння Польщі 1939 р. Африкан Хрущ переселився на Холмщину: у Грубешеві він, разом з іншими діячами, організує Повітовий Союз Кооператив "Пробоєм" і стає його начальним директором. Вже 11 грудня 1939 р. ПСК "Пробоєм" розпочав свою нормальну торговельну й організаційну працю і незабаром розвинувся у важливий центр не тільки кооперативного життя: вплив ПСК, ініціятивність у праці та його фонди позначилися на всіх ділянках господарського й

освітнього життя повіту. А те життя, визволене з-під польської "опіки", кипіло збудженою енергією й активністю в багатьох напрямках. Ревіндикація і відбудова церков та парафій, організування рідного шкільництва, освітніх, жіночих і молодечих товариств, всілякі курси, виклади й реферати — все це були вияви українського духу серед мешканців Холмщини.

Однак і новий окупант, цим разом німецький, розпочав накладати свою тяжку руку на окремі ділянки українського життя, зокрема на господарську діяльність, підпорядковуючи все своїм імперіялістичним плянам. Кол. польську кооперативу "Плуґ" у Грубешеві, що стояла перед своїм неминучим занепадом, німецька адміністрація перемінила на німецьку установу, "Крайсґеноссеншафт", в якій усі референтури обсадила поляками.

На повітовій господарській конференції в Грубешеві, влітку 1940 р., скликаній торговельно-господарськими централями німецької адміністрації, Африкан Хрущ сміливо виступив проти такої політики примату поляків у Грубешівському повіті. За цей виступ представники гітлерівсько-німецької влади примусили Африкана Хруща уступити з посту начального директора ПСК "Пробоєм", в лютому 1941 р.

А вже найбільше мужности й самопосвяти продемонстрував А. Хрущ, як господарський референт і, згодом, голова Українського Допомогового Комітету в Грубешеві, обороняючи українське населення повіту. УДК був у Грубешівському повіті єдиним українським представництвом, що його визнавала окупаційна німецька влада; тому українське населення в усіх своїх справах і клопотах шукало допомоги, поради й захисту саме в цій установі.

Як відомо, ця окупаційна влада не перебирала в засобах і методах примушування місцевого населення до інтенсивної праці для воєнної машини "Третього Райху". Фізичний терор, арешти, засуди, заслання до концентраційних таборів і вивоження на примусові роботи в Німеччину, а часто й конфіскування майна були на денному порядку. Нелегко й небезпечно було обороняти поодиноких громадян і цілі села — громади перед німецькими "надлюдьми" та доказувати їм їхні помилки і безправ'я. Все ж таки виступи А. Хруща, як представника УДК, в обороні українського населення повіту мали успіх і багатьом громадянам вдалося уникнути переслідування і покарання.

Коли ж у 1943 р. на східньому фронті німці почали відступати, тоді підбадьорені місцеві поляки взялися проводити терористичні акції проти своїх співгромадян-українців. Поляки 19 березня 1943 р. вбили голову Грубешівського УДК, д-ра Миколу Струтинського, таки в його власному помешканні, а 21 березня польські терористи вбили полк. Якова Войнаровського, при чому вони викололи йому очі. Полк. Войнаровський був відомим отаманом протибільшовицьких загонів на початку

1920-их років та автором споминів про цю боротьбу. Тієї самої ночі польська боївка убила на хуторі біля с. Тріщани національно свідомого селянина Івана Богуна і його сина, батька і брата одного з тодішніх директорів ПСК "Пробоєм" у Грубешеві.

Саме в той найбільш небезпечний, трагічний час для Холмщини і зокрема для Грубешівського повіту, Африкан Хрущ вирішив перейняти головування в УДК. На тому посту він залишився аж до цілковитого відвороту німецької армії на захід.

Цей період історії України можна б порівняти з періодом татарських наскоків на українські землі в минулому. Люди розбігалися на всі сторони світу, намагаючись урятувати своє життя, свої родини, своє майно. Новітні польські орди ніччю обступали село, запалювали хати і всіх, хто не заховався десь, безжалісно і жорстоко вбивали. Хто спасся, той шукав пристановища на галицькому терені. Втікачі з сіл везли зі собою маленьких дітей і старих, а часто і поранених; хто міг, тягнув за собою корову чи ніс дещо із врятованих харчів. Сотні селян з жінками і дітьми облягали будинок, у якому приміщувався УДК, всі просили приміщення і допомоги. Треба було нашвидкуруч організувати прохарчування, приміщення для хворих і ранених, подбати про якусь лікарську опіку та врешті навіть організовувати самооборону для втікачів. Дітей замордованих поляками батьків і матерей приміщувано в гуртожитках, які також доводилося щойно організувати.

Ці трагічні події й обставини не спричинили зневіри чи пасивности в Африкана Хруща, а навпаки — викликали в нього прагнення витривати на своєму посту і своєю працею та вірою піддержати на дусі ті жертви терору. Інші на подібних постах і в подібних умовах рятували своє життя переселенням на захід, але Африкан Хрущ з великою посвятою і нараженням власного життя видержав на своїй позиції доти, доки його праця і присутність були там потрібні і доки об'єктивні умови дозволяли йому виконувати свої обов'язки. І він їх виконав, чесно, як громадянин і глибоко віруючий християнин.

Рідний край Африкан Хрущ залишив 1944 р. В таборах для переміщених осіб він брав активну участь в організованому українському громадському житті, був посадником кількатисячного табору в Реґенсбурзі та в Ульмі. До Америки приїхав 1951 р., жив у Нью-Йорку, і там же помер 1953 р.

Ірина Іваницька

МОЇ ЗУСТРІЧІ З ВОЛОДИМИРОМ СТЕФАНИШИНОМ

Бувають у житті людини радісно-хвилюючі моменти, які на довгі роки закарбовуються в пам'яті. До таких щасливих моментів моєї юности можу зарахувати свою першу зустріч у Сокалі з св. п. Володимиром Стефанишином. Цьому невтомному і незабутньому працівникові на всіх ділянках громадського суспільного і культурного життя присвячую цей короткий спомин.

До традицій м. Сокаля належав звичай вечірніх променад по підвищеному хіднику головної вулиці Косцюшка, т. зв. корсо. Це був особливий привілей молоді. Тут молоді люди зустрічалися по своїх цілоденних зайняттях, нав'язували товариські взаємини, проводили веселі радісні хвилини й години.

Був місяць лютий 1931 року, день був соняшний, погідний. Хоч ще календарно панувала зима, в повітрі вже давався відчувати подих надходячої весни. Я проходжувалася по корсо зі своєю товаришкою. В певному моменті підступив до нас усміхнений молодий симпатичний пан, про якого ми знали досі тільки "здалека", що це Володимир Стефанишин, студент-правник.

Відомий він був на терені цілої Сокальщини, як активний суспільно-громадський діяч майже у всіх громадських організаціях, зокрема молодечих. Він умів поривати усіх своїм запалом, ідейністю, патріотизмом. Всі члени родини Стефанишинів — батьки, брати, сестри — втішалися серед української громади великою пошаною за їхню безкорисну працю й ідейну поставу.

Тепер ми познайомилися формально. Пан Стефанишин, з деяким зніяковінням, перепросив мене за "настирливість" і запропонував мені пройтися разом з ним до недалекої читальні "Просвіти". Я знала, що Влодко Стефанишин був серйозно заанґажований у просвітянській роботі, якій присвячувався цілою душею і молодим гарячим серцем. Був відомий як знаменитий організатор, їздив по селах, закладав самоосвітні гуртки і часто давав різні доповіді.

В той час у Сокалі якраз відбувалися майже кожного вечора проби хору до традиційного Шевченківського концерту, отже Влодко заохотив мене, щоб я теж брала участь у пробах і в концерті. Від того дня я радо і на постійно включилася в біжучу просвітянську працю. Брала участь у пробах хору, що ним проводив Норберт Рибак, та в мандоліновій оркестрі, диригентом якої був Дизьо Кошалковський. Також почала я вчащати на курси народніх танців.

На другий день Влодко в розмові зі мною перейшов уже на "ти", мотивуючи це арґументом, що я "ще мала" і тому ще "не випадає" звертатися до мене через "Панно Ірцю". Ми сердечно подружили і не раз виступали разом на різних імпрезах. В тому ж часі я познайомилася з Михасем Іваницьким, який теж приходив до "Просвіти", і згодом ми щасливо одружилися.

Розуміється, що Влодко Стефанишин був дуже задоволений з моєї праці й поведінки, бо я завжди приходила точно на всі проби і бездоганно вив'язувалася зі своїх обов'язків. Моя серйозна постава до громадської праці йому навіть імпонувала і він почав ставитись до мене з підкресленою увагою. В ході тижнів і місяців спільної праці я мала змогу пізнати його ще краще. Це була золота душа, працьовитий, до всіх уважливий, а сам скромний і без претенсій. Він ніколи не дав нікому відчути будь-яку свою вищість чи заімпонувати своїм знанням і вмінням. Це був правдивий аристократ духа і джентельмен, яких мало зустрічалося між людьми.

Як правдивий приятель, він завжди радо служив мені й іншим своїм досвідом і цінними вказівками в нашій початковій громадській праці. І я особисто можу з повним переконанням сказати, що навіть і тепер його колишні шляхетні поради допомагають мені не раз у моїй громадській діяльності.

Коли в Сокалі відкрився товариський клюб "Бесіда", Влодко Стефанишин впровадив мене в ширше товариське життя, яке там сильно пульсувало. І я відчувала, що завжди знаходжуся під його опікунчим оком. За всі мої виступи в аматорських виставах чи в танцювальних точках Влодко завжди давав мені повне признання і заохочував до дальшої наполегливої праці.

Як активний і провідний пластун, він був душею юнацтва і молоді та вкладав у виховання дорасту всю свою енергію і молодечий запал. Що мене особисто найбільше зворушувало, то це, що він мав повне зрозуміння для мене як сироти, що втратила своїх батьків ще в дитинстві. Своїм щиродружнім ставленням до мене він неодноразово підтримував мене на дусі у важких хвилинах життя.

В 1930-их роках посилилися переслідування польською поліцією й арештування нашої ідейної патріотичної молоді. І тут знову виходить Влодко Стефанишин з ініціятивою організувати проворних дівчат для

доставки обідів політичним в'язням, що було теж рівнозначне з моральною підтримкою для них. І такий гурт дівчат зорганізувала Софія Хомінська, дружина адвоката Льва Хомінського, яка була тоді головою "Союзу Українок" у Сокалі. Обіди для в'язнів готували наші шляхетні пані, а ми, дівчата, парами по черзі доставляли їх до в'язниці нашим хлопцям — політичним в'язням. Крім мене, виконували це завдання ще — Галя Караван (згодом зам. Лонкевич), Іванка Ковалівна (зам. Гриньків), Ірина Булівна (зам. Ріпецька) та інші, прізвища яких уже призабулись.

Зворушливою і хвилюючою була сцена на Свят-Вечір, коли ми принесли до в'язниці святу вечерю для наших хлопців. Вони раділи нашою появою, немов діти. Один з них, Влодко Свидницький, передав тоді через нас записку з сердечною подякою для всіх, хто спричинився до приготування й передачі їм смачної традиційної різдвяної вечері. Цією шляхетною працею також керувала невидна рука Влодка Стефанишина. Він часто піддавав нам свої влучні й оригінальні думки та практичні поради, як належить цю акцію переводити й поліпшувати. І всі ми радо слухали його цінних вказівок, бо ж він мав у цих справах великий досвід. Всім він давав признання за працю і переборювані труднощі, а сам залишався незамітним для інших. Так, це була людина скромна, без претенсій на признання і похвали.

Прийшла друга світова війна, а з нею для багатьох тисяч людей розпочалося важке скитальське життя по чужих землях. Війна розпорошила нас по цілому світі. На декілька років я загубила контакт з Влодком Стефанишином.

Щойно в Америці ми знову себе віднайшли. Велика і щира була наша радість, коли ми зустрінулися у Філядельфії. Сердечні вітання посилилися, коли вже майже ціла родина Стефанишинів знову зібралася разом у комплекті. Влодко замешкав у Філядельфії з дружиною і донею, тут вже були й інші члени родини Стефанишинів.

У своєму шляхетному серці Влодко Стефанишин постійно леліяв думку — почати збирати всі матеріяли з нашого спільного минулого і нашої праці та подумати над виданням збірника про нашу Сокальщину. В цьому напрямі він інтенсивно працював. Багато його цінних матеріялів находяться в його родинному архіві.

Невблаганна смерть не дала йому можливости побачити завершення розпочатої ним праці... Зустрічалися ми з ним двічі у Вайлдвуді, де він був з родиною на відпочинку. Остання моя зустріч з Влодком була 11 листопада 1978 р., на весіллі у його сестри Соні, яка видавала заміж свою доню Марусю. На тому весіллі я була в характері "старосьціни"-господині. Серце стискалося з жалю на вид давнього друга Влодка, цієї доброї, але безнадійно хворої людини. Він був зовсім немічний на візочку, на колесах. Хвороба знищила його тіло і відібрала



Зустріч у Сокалі влітку 1943 р. Зліва: Ярослав Йонак, ззаду Григорій Шульган, Володимир Стефанишин, Ярослава Харкава (Іванчук), Євгенія Долгун, Ольга Соколовська, Василь Дишкант, Іван Іванчук, д-р Степан Ріпецький.

всю його давнішу енергію й життєрадісність. Все таки він зберігав стоїчний спокій і зрівноваженість, не впадав у розпач і нарікання. Знав, що дні його почислені і що вкоротці треба буде попрощатися з цим гарним світом. Коли ми прощалися, рука його була холодна і вогка, очі дивились уже мов не з цього світу. Сльози покотилися мені з очей, коли я цілувала його лице, що було немов покрите холодним вологим мохом...

Проминув ще один важкий місяць і нашого дорогого Влодка не стало між живими. Помер у Філядельфії, 12 грудня 1978 року. Відійшов великий ідейний щирий друг, приятель, сердечний опікун, виховник і організатор, якому я особисто багато завдячую. Залишив у горю і смутку дружину Наталку і доньку, д-ра Марійку з чоловіком, дві сестри і двох братів з родинами, та велику громаду тих, що мали приємність його знати і з ним співпрацювати. Пам'ять про нього залишиться в наших серцях назавжди.

Богдан Стефанишин



РОМАН КНИШ

Талановитий співак-соліст, дириґент, громадський діяч і, зокрема, голова Комітету Об'єднання Надбужанців на Філядельфію 1980 року, мґр. Роман Книш народився 23 січня 1915 р. в Пжерові, Чехія, в родині евакуованого радника скарбу Миколи та Емілії з роду Шумило. Дитячі роки провів у с. Ожанці б. Лежайська, де його дідунь о. Шумило був парохом. Середню школу закінчив у Сокалі 1934 р. В гімназії був дириґентом хору, що вславився своїми виступами на шкільних і загальногромадських концертах релігійного характеру. Правничі студії закінчив 1938 р., отримавши ступінь маґістра права у Львівському університеті. Під час війни працював у Варяжі та в Камінці Струмиловій. Одружився з Теофілею Мудрик, дочкою керівника народньої школи в Камінці Струмиловій, Павла Мудрика й Емілії (нар. Руданець). У них троє дітей: Мирослава, Дарія і Юрій.

Дружина Романа Книша, Теофіля, пережила напад польської банди на с. Гориці б. Переворська, де вона перебувала тимчасово у його тітки, заміжньої за о. Кушніром. Вночі 28 червня 1944 р. поляки спалили дерев'яну церкву і господарські забудовання; зберігся від пожежі тільки мурований парафіяльний дім. Під час пожежі син о. Кушніра, Мирон, зазнав тяжкого попечення; на щастя, його брат, д-р Роман Кушнір, вилікував його у добромильському шпиталі, куди перевіз і своїх батьків. Теофіля Книш урятувалася втечею до Команчі, куди незабаром прибув її чоловік Роман, а ще раніше його батьки, дядько К. Тріска з тіткою Марією та сестра Ірина.

До часу свого переселення за океан Роман Книш з родиною перебував на території Австрії, а зокрема в Ґрацу та Зальцбурґу, а влітку 1949 р. переселився до ЗСА. Після короткого перебування на фармі у стейті Вісконсін, сім'я поселилася на постійне у Філядельфії. Поряд з працею на прожиток (від 1955 року як кресляр в інженерній фірмі), Роман Книш був дяком і дириґентом хору при церкві св. о. Миколая. Крім того, поверх 20 років співав у хорі "Кобзар" (мав сильний 2-ий тенор), та в збірних хорах Філядельфійської митрополії. Помер від серцевого припадку 10 червня 1981 р. в Філядельфії на 67-ому році життя.

Ольга Салук

НЕОНІЛЯ СЕЛЕЗІНКА

Нелегко в коротких словах схарактеризувати таку многогранну постать, якою була Неоніля Селезінка. Час, що проминув від її смерти, дозволяє нам зрозуміти шлях цієї понад усе любленої своїми дітьми матері і невтомної суспільної працівниці.

Покійна не народилася, ані не померла в Радехові, але вся її громадська праця навіки зв'язана з тим містом. Її ім'я було відоме в самому Радехові, і в околиці, і там проминула краща частина її життя.

Неоніля Селезінка народилася 11 листопада 1896 р. в Стрию, в домі о. Олекси Бобикевича й Осипи з дому Нижанківської. Закінчивши ліцей у Перемишлі, Неоніля дуже молодою повінчалася із сином священика, д-ром Ярославом Селезінкою. Він, як учасник визвольної війни, кол. старшина УГА і член уряду ЗОУНР, був змушений разом з дружиною виїхати на еміґрацію до Відня. Неоніля, з туги за батьківщиною, сама вернулася до Стрия, бо її чоловіка не впустили до Польщі. По двох роках йому вдалося нелеґально переїхати до Львова, де його польська влада арештувала. В той час Неоніля учителювала в Рідній Школі в Стрию і всією своєю істотою включилася в культурне і громадське життя свого рідного міста.

В 1926 році, на запрошення о. д-ра Пелліха, родина Селезінків, яких Господь поблагословив двома донями, Іриною і Олею, переїхала до Радехова, де д-р Селезінка відчинив першу українську адвокатську канцелярію. Молоде подружжя відразу включилося в громадське життя м. Радехова і його повіту. Парох Радехова, о. д-р Пелліх багато праці вклав у піднесення національної свідомости мешканців. Ґрунт у самому місті був добре підготований, але повіт потопав у тьмі москвофільства. Це однак не зразило подружжя Селезінків, а навпаки, додало їм сил до праці.

Коли говоримо про громадську діяльність Неонілі, то не можна поминути праці її чоловіка. Д-р Селезінка заснував для молоді Т-во "Сокіл" і підсилив працю в "Просвіті". Неоніля взялася за організацію жіноцтва, заснувала філію "Союзу Українок" в Радехові і гуртки "С.У." по селах. Вона була безперервно головою філії — члени управи змінялися, але голова була все незамінна. За старанням подружжя Селе-

зінків створено семиклясову народню школу, в якій виховувалася дітвора з Радехова і поблизьких сіл. Також в цілому повіті вони організували дитячі садочки і для них підшукували досвідчених виховниць — "садівничок".

Після кількох років такої праці повіт цілковито змінив своє обличчя. Польській владі не подобалася праця подружжя Селезінків серед усіх прошарків українського населення і 1930 р. їх обоє арештували і вивезли до тюрми в Золочеві. Після одномісячного ув'язнення їх звільнили, але коли всі радехівці вийшли ентузіястично вітати їх, поліція заново придержала Неонілю та Ярослава і перевезла до тюрми в Тернополі. Там вони довго боролися за своє звільнення, аж Неоніля голодівкою виборола їм обом волю.

Після їхнього повернення до Радехова громадська праця закипіла знову. Без покійної Неонілі Селезінки не можна собі уявити ані різних акцій, ані установ. Повна запалу й енергії до праці, вона виявила свої здібності в багатьох напрямках і привертала до себе увагу своїм непересічним організаційним хистом. У 1934 році вона їде до Лондону, як єдина українка, на міжнародній з'їзд Жіночої Ґільдії.

Хочеться в загальних зарисах подати силюету цієї надзвичайно музикальної, гарної, молодої жінки, з життєрадісною вдачею та вмілим підходом до людей і їхніх турбот. Хоч була людиною високих моральних прикмет, вона розуміла людські слабкості і ніколи не відхиляла руки, що в скрутну годину простягалась до неї. Її товариські прикмети і громадське вироблення скоро з'єднали їй приязнь і прихильність усієї громадськости.

Широкого обсягу культурно-освітня робітниця, активна діячка жіночого й кооперативного руху може бути прообразом української матері і громадянки. Зразком матері, що зогріла домашнє вогнище і навчила своїх дочок від молодих літ працювати на народній ниві, та зразком громадянки, що болїє потребами і кривдою свого народу. Її праця — це великий ланцюг ідей, починів та досягів. Повітові наради, доповіді, товариські зустрічі, фестини, балі, концерти, театральні вистави, виставки народнього мистецтва, курси куховарства і вишивання — це все діло її рук. Справжнім її великим досягненням було повітове Свято Селянки в 1936 році. Тоді сотні організованого жіноцтва в чудових народніх строях похідною колоною карно маршували через ціле місто.

Крім праці в "Союзі Українок", Неоніля Селезінка дуже цікавилася кооперативним рухом і, як єдина жінка з нашого повіту, увійшла до Надзірної Ради Союзу Кооператив у Сокалі, до якого тоді належала радехівська філія. Якого зусилля, уваги і терпеливости вимагала вся та праця — знає лише той, хто сам бере участь у громадському житті.

Настав 1939 рік, настали воєнні часи. Для нас, українців, це був час



Союз Українок у Радехові, 1934-1936. Сидить в першому ряді направо, п'ята: Неоніля Селезінка.

глибоких переживань. Ніхто з нас не мав ілюзій, що нас чекає і ніхто не робив собі надій, що можна буде продовжувати громадську працю. Неонілю Селезінку чекала велика особиста жертва. По кількох тижнях після приходу Червоної Армії більшовики арештували її чоловіка і вивезли, з тисячами інших, на схід дорогами виложеними кістками найкращих синів і дочок України. Слід за ним пропав. Закривавилось Неонілине вже тоді хворе серце, але вона достойно прийняла цей удар. Більшовики зайняли її помешкання і вона перейшла жити на приходство, а згодом переїхала до старшої доньки у Бродах. Жорстока недуга серця щораз більше підривала їй здоров'я і 23 травня 1941 р. передчасно поклала її в могилу. З нею зійшла з цього світу непересічна людина, велика патріотка і вірна дочка своєї поневоленої батьківщини, яка всі сили розуму й серця віддала для поліпшення долі свого народу, залишаючи теплий спомин у всіх, хто її знав, з нею зустрічався і співпрацював. Ім'я Неонілі Селезінки золотими літерами вписалося в історію Радехівщини.

Семен Михайлишин

ОСИП МУЛЬКЕВИЧ

Народився в Камінці Струмиловій 1878 р. і там здобув початкову освіту. Деякий час був працівником міського управління і згодом закінчив учительський семінар у Кросні. Спершу вчителював у Ракобутах, потім у Ланах, а далі — знову в Ракобутах. Учителювання не перешкодило йому закінчити господарську школу в Дублянах.

Мобілізований до австрійської армії, брав участь у боях за Перемишль і там попався в російський полон. Вивезений до Туркестану, працював помічником лікаря (фельдшером) спершу в Ашхабаді, а опісля в Юзівці на Донеччині. Влітку 1918 р. він повернувся з полону до родини в Новосілках Ліських, звідкіля незабаром переїжджає до Камінки Струмилової та включається в громадське життя. Разом із Денисом Сниликом він роззброїв місцевий ґарнізон, згідно з дорученням української військової управи, 1 листопада 1918 р. Після того його покликали до Буська працювати у військовій адміністрації. Коли закінчилася польсько-українська війна, поляки арештували його і довго в'язнили у львівських Бриґідках.

На судовій розправі йому не доказано ніякої каригідної поведінки супроти польського населення в українській державі і тому звільнено з в'язниці, а 1921 р. привернено йому право навчання. Все таки, він тільки з великими труднощами отримав позицію учителя на Лемківщині, в с. Пантна, Горлицького повіту, де проводив культурно-освітню роботу в громаді, зокрема серед молоді. Щоб цьому перешкодити, польська влада перевела його 1927 р. у польське село Ліпінки, де він учителював аж до своєї передчасної відставки на пенсію 1933 р.

Повернувшися до Камінки Струмилової ще в силі віку (56 років), Осип Мулькевич кинувся у вир культурно-громадської праці. Як заступник голови філії Т-ва "Просвіта", він адмініструє домом "Просвіти", організує хор, очолює Т-во "Сільський Господар" і, від імени цього товариства, "Організаційний Комітет" для заснування Районової Молочарні. Ця праця увінчалася успіхом. Вже 1936 р. Районова Молочарня почала діяти під керівництвом дирекції, в складі якої були — О. Мулькевич, А. Білик і М. Сосяк. Також прийнято на працю досвідченого молочарського техніка, інж. М. Карамана. Осип Мулькевич був актив-



Осип Мулькевич.

ний також у політичній ділянці; як голова повітового УНДО, він активізував українське населення повіту і допомагав В. Кузьмовичеві під час виборчої кампанії.

Як представник повіту Камінка Струмилова до воєводського сейму в Тернополі, Осип Мулькевич наполегливо домагався від державної адміністрації побудування фільтрів на р. Полтві, щоб запобігти занечищенню вод Бугу. Перед вибухом німецько-польської війни він переселився до Самбора, де й помер 1946 р. Його дружина Климентина, з роду Медвідь, поселилася після війни в ЗСА, останньо в Балтиморі, досягши небуденного віку — 105 років.

Неоніля Цегельська-Дмитрук

Д-Р РОМАН ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ

Роман Цегельський народився 12 березня 1882 р., в Камінці Струмиловій. Свої студії на математично-природничому факультеті Львівського університету завершив докторатом. 16 липня 1907 р. він одружився з Меланією Левинською. Працював учителем математики спершу в дівочому Педагогічному Семінарі в Чернівцях, на Буковині, а після першої світової війни — у державному дівочому семінарі та в приватній середній школі Сестер Василіянок у Львові, де вчив математики й фізики. Д-р Роман Цегельський був членом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові.

Після окупування Західньої України Совєтським Союзом 1939 р. його іменували доцентом Педагогічного Інституту. В час посилених переслідувань і сталінської "чистки" в 1940-их роках його заслано до Томська в глибині Совєтської Росії. Там, у місцевій школі, він навчав математики й фізики. По смерті Сталіна д-ра Цегельського "регабілітували" і дозволили повернутися до Львова на давню посаду доцента Педагогічного Інституту Львівського Державного Університету ім. І. Франка. Помер він трагічно 3 жовтня 1956 року.

Протягом усього свого життя д-р Роман Цегельський згадував Камінку Струмилову (тепер: Кам'янку Бузьку) і, коли тільки час дозволяв, відвідував своїх батьків у рідному місті, а опісля повдовілого о. Михайла, якого не відрікся навіть тоді, коли більшовицька влада вимагала того під загрозою втрачення посади.

Д-Р ІЛЯРІЙ ФЕДЕЙКО

Д-р Ілярій Федейко, лікар-отоляринголог, народився 22 липня 1900 р. в Угринові, пов. Сокаль. Після першої світової війни вступив, як доброволець, до Української Галицької Армії і служив як старшина в 5-ій Сокальській Бриґаді.

Після української визвольної війни, серед невідрадних політичних обставин під польським режимом, студіював медицину в університеті Яна Казиміра у Львові. Весь час брав активну участь у студентському житті. Добув лікарський диплом у Львівському університеті, а опісля спеціялізувався у Львові та в Відні в ділянці отоляринґології та врешті розгорнув лікарську практику у Львові.

Одружений з мґр. Ольгою Медвідь. Батьки дружини: Ілярій, радник Скарбової Палати у Львові, й Олена Юлія Терлецька.

Після відкриття лікарської канцелярії відразу зголосився до праці в Народній Лічниці, в Українському Лікарському Товаристві, Українському Гігієнічному Товаристві та інших медичних установах і, згодом, вибився на одне з чільних місць в українській львівській громаді. Д-р Ілярій Федейко став одним із найбільш відомих і цінених лікарів-суспільників у Галичині.

Найбільше відзначився він безкорисливою та невсипущою лікарською працею спершу в Народній Лічниці, а опісля в Українському Шпиталі ім. митр. Андрея Шептицького у Львові, де протягом довгих років очолював відділ недуг вуха, горла і носа як спеціяліст-отоляринголог.

У 1941 р., серед важких воєнних умов, він став другим директором згаданої лікарні і покинув її щойно тоді, як Львів опинився перед обличчям повторної більшовицької окупації в 1944 р., подаючись із дружиною на важкий шлях еміґрації.

До закінчення війни працював лікарем у Фітіс, Австрія, де доломагав нашим численним утікачам матеріяльно і морально.

Після закінчення війни переїхав із дружиною до Відня, де далі поглибив свою спеціялізацію в ділянці отоляринґології, а опісля до Інсбруку. Там він зорганізував амбуляторію Українського Червоного Хреста, в якій працював і опікувався нашими хворими еміґрантами.

У березні 1948 р. виїхав із дружиною до Торонта в Канаді. Тут, хоч



Д-р Ілярій Федейко.

сам без забезпечення і відповідного заробітку, негайно включився в громадське життя і став членом т. зв. Комісії Приспосіблення, ініціятором товариського клюбу, зорганізував санітарні курси для пластової молоді, став членом Українського Відділу Канадського Леґіону ч. 360.

Д-р Ілярій Федейко помер несподівано 21 березня 1949 р. в Торонті; похоронений на цвинтарі Мавнт Говп.

Савеля Стечишин

ПОСЕЛЕННЯ НАДБУЖАНЦІВ У САСКАЧЕВАНІ, КАНАДА

Голод на землю в Західній Україні був головною причиною української іміґрації в Канаду. Розголос, що в Канаді є великі простори вільної землі та що уряд дає кожному, хто хоче, 160 акрів землі "гоумстед" (четвертина секції) на поселення, спонукав багатьох сміливців шукати кращої долі в новій країні.

Загально прийнято, що масова іміґрація українців до Канади почалася з приїздом 1891 р. Івана Пилипова і Василя Єлиняка з села Небилова, Калуського повіту в Галичині. Але є деякі здогади, що українці могли прибути до Канади значно раніше. Вони могли прилучитися до польської іміґрації 1864 р., або могли приїхати з німцями з Галичини й Басарабії 1874 р., бо українські прізвища знаходяться на списку цих іміґрацій. У тих часах національна свідомість між українцями не стояла високо і слід по них затратився. Між ними могли бути іміґранти з Надбужанських земель.

Рік за роком приїжджали в Канаду нові іміґранти з Галичини й Буковини і поселювалися в призначених на поселення колоніях у Манітобі, Саскачевані й Альберті. З початком 1902 р. прибув новий транспорт іміґрантів із Сокальщини і Радехівщини до містечка Ростерну, на північ від Саскатуну. В Ростерні був іміґраційний дім і звідтіль іміґраційні урядники спрямовували іміґрантів до колонії Фиш Крік, де вже раніше осілися іміґранти з Городенщини, Борщівщини, Снятинщини і Заліщик. Землі там уже були зайняті, тому нові іміґранти зайняли землі трохи дальше та створили нову колонію під назвою Сокаль. Ця місцевість розташована на північний захід від містечка Вакав. Між іміґрантами з Сокальщини були з їхніми родинами такі: Григорій Ващук, Войтко Вільховий, Григорій і Андрій Воробці та інші, з таких сіл — Тудорковичі, Войславичі, Себечів, Ульвівок. З Радехівщини походив Іван Сарчук з родиною.

Поселенці, зрозуміло, тужили за рідним краєм, особливо відчували брак церкви. Заходила потреба дітей хрестити, молодих вінчати, покійників хоронити, а священиків не було. До 1902 р. відвідували ці колонії тільки чотири греко-католицькі священики як візитатори. Відвідавши

вірних, від'їздили туди, звідки приїхали. Між поселенцями були добрі дяки і люди якось давали собі раду без священика в наглій потребі. В колонії Сокаль поселенці збудували 1904 р. маленького розміру церкву Пресвятої Трійці, з обтесаних колод місцевого дерева та оббили її дошками. Біля церкви була читальня. Між поселенцями були начитані особи, які передплачували часопис "Свободу" з Нью-Йорку і мали книжки.

Нові іміґранти з Сокальщини приїжджали рік за роком до своєї рідні або знайомих і мусіли шукати собі іншого місця на поселення, бо колонія Сокаль була вже заповнена. Вони пішли поза Вакав до Бон Мадон, поблизу якого було поселення з Тернопільщини під назвою Тарнополь. До тих перших поселенців із Сокальщини прилучилися іміґранти зі Стоянова, Радехівського повіту. В скорому часі ціла територія Бон Мадон, Тарнополь і Єллов Крік була заселена і це створило нову українську колонію.

Майже одночасно поселення Фиш Крік, Альвена, посувалося на південь поза французьке поселення до Дани і Мічам, де створилася нова українська колонія. Туди переселювалися деякі поселенці з Бон Мадон. Цю нову колонію Мічам започаткували поселенці з Сокальщини. Між ними були національно свідомі одиниці, які надавали колонії українського характеру. В 1911 р. там побудували греко-католицьку церкву Вознесення і читальню ім. Мирослава Січинського. На ті ранні часи околиця Мічам вважалася поступовою. Крім іміґрантів із Сокальщини, поселилися там також іміґранти з Городенки і Заліщик.

Околиці Бон Мадон, Тарнополь, Єллов Крік, Дана і Мічам уже не могли примістити більше нових іміґрантів, що рік у рік прибували великими транспортами; отож прийшлося шукати нових земель на поселення. Такі незаселені землі широкими просторами були на заході, або, як тоді казали, "за духоборами" (релігійна секта з Росії), які поселилися 1899 р. приблизно 40 км на захід від Ростерну, на північнім березі ріки Норт Саскачеван. Духобори жили колективною системою життя і називали своє поселення Петровкою. Українські іміґранти, прямуючи на захід, спинялися у них на нічліг і відпочинок, при тому отримували від них харчові запаси. На захід і на північ від тієї ріки були вільні врожайні землі і туди іміґранти спрямували свої кроки.

Перші іміґранти, що вибралися "за духобори", були з Сокальщини і весною 1903 р. осілися в теперішньому Кридорі, на східньому березі озера Редбері. Між ними були родини Антона Мельничука, Діонізія і Василя Дідичів, Петра і Томаша Котельмахів та інші. Переселювалися туди також деякі родини з Фиш Крік, що були невдоволені своїми землями і шукали кращих. Це були переважно іміґранти з Городенщини, Борщівщини і Заліщик.

Другий транспорт іміґрантів із Сокальщини прибув 1905 р. Між

ними були односельчани з Нинович, Войславич і Тудоркович: Юрко Харко з синами Петром, Василем і Антоном, Петро Цюра з синами Демком та Іваном. Були в тому транспорті також польські родини з Сокальщини, з яких немало було споріднених через подружжя з українцями. Почавши з 1905 р., число іміґрантів постійно збільшувалося новими родинами. Майже у кожній родині були дорослі сини або зяті, вони брали собі окремі "гоумстеди" та розгосподарювалися на них.

Того самого 1905 р. до Кридору прибув ще один транспорт іміґрантів із Сокальщини. Між ними були односельчани з Нинович з їхніми родинами: Петро Харко з синами, Олекса Воробець з сином Юстином, Гриць Саґанський з синами та інші. Іміґранти походили з таких сіл: Нинович, Нисмичі, Себечів, Тудорковичі, Войславичі, Варяж та Угринів. На запрошення рідні або земляків щороку приїжджали нові іміґранти і поселення в Кридорі посувалося дальше на північ і захід. Згодом там створилася нова українська колонія Алтікейн, Албертавн.

У 1905 р. проведено залізничну дорогу з Давфину через Гамболт, Норт Бетлфорд, Веґревіль до Едмонтону, внаслідок чого Ростерн перестав бути головним залізничним пунктом для іміґрантів і постали нові станції на захід від Саскатуну — Борден і Редісон. Зокрема містечко Редісон стало важливим осередком для поселень у Кридорі і Гефорді. Там була найближча залізнична дорога. Внаслідок проведення залізниці не одні поселенці у Фиш Крік, що були невдоволені своїми землями, почали переселюватися поза Норт Бетлфорд до Редфілд. Почавши з першого поселення 1907 р., число родин зростало і створилася нова колонія Витків. Назву цю дали поселенці з Радехівщини. Між іміґрантами були люди з Радехівщини, Сокальщини, Борщівщини, Городенщини і Заліщик. Ця колонія поступово розросталася і в скорому часі розширилась на північ.

Переважаюча більшість українських іміґрантів на початках поселення складалася з селян, між якими було немало неписьменних, а то й національно несвідомих. Була горстка інтеліґенції з освітою, але це була краплина в морі серед загалу іміґрантів. Були це переважно політичні втікачі або студенти з незакінченою школою. Вони стали у проводі українського життя в Канаді.

Провідні люди в українських околицях, розгосподарившися, почали організувати державні школи, бо там ніяких шкіл не було, а діти виростали без початкової освіти. Велике признання належить поселенцям, що вони давали українські назви школам. Наприклад, в українських колоніях біля Вакав і Сейнт Джулієн були такі назви шкіл: Сокаль, Буковина, Коломия, Снятин, Полтава, Карпатія, Київ, Свобода і ін. Поселення в Кридорі і Гефорді залишило по собі славу назвами своїх шкіл — Україна, Русь, Збараж, Угринів, Січ, Запороже, Наука, Слава. Спершу ці школи були культурно-освітніми осередками, де відбувалися кон-

церти, сходини, доповіді тощо. Сьогодні тих шкіл уже нема. Уряд запровадив централізацію шкіл, а це відбилося від'ємно на характері життя в тих околицях.

Коли почали організувати школи, тоді довелося переконувати провінційний уряд, що до тих шкіл потрібно учителів, які розуміють поселенців і готові прийняти важкі умови піонерського, майже примітивного життя на фармах. В колоніях завжди було кілька провідних одиниць, що вміли постояти за справи, які стосувалися життя поселенців. Отож 1905 р. уряд відкрив у Вінніпеґу спеціяльний семінар "Рутініян Трейнінґ Скул", до якого приймали українських хлопців, що вже мали трохи освіти з рідного краю. Пізніше цей семінар перенесено до Брендону. Подібні семінари відкрито в Реджайні 1911 р. та у Веґревілі 1916 р. Випускники цих семінарів поступово підвищували свою освіту.

Ті перші учителі були дійсними місіонерами в українських колоніях. В школі вони навчали дітей українського письма та історії України, а між народом провадили просвітянську діяльність — організували хори, драматичні гуртки, влаштовували концерти, давали доповіді, пропаґували українську книжку і пресу, заохочували батьків дати дітям вищу освіту. Вся ця праця була добровільна, без цента винагородження.

Українців у Саскачевані є поверх 90 тисяч і вони становлять там, після німців, другу найбільшу етнічну групу. Серед нащадків надбужанських поселенців є вже визначні постаті з високою освітою, що вибилися на передові позиції в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

Юліян Стечишин, *Історія поселення українців у Канаді*, Володимир Кий (Кисілевський), *Ранні українські поселення в Канаді* (англомовне), Анна Марія Баран, *Українські Католицькі Церкви Саскачевану.*

НАДБУЖАНСЬКІ НАЩАДКИ В КАНАДІ

ЕДВАРД БАБИН



Інж. Едвард Бабин — син Якима і Катерини Бабин — нар. 11 грудня 1921 р. в Кридорі, Саскачеван. Його мати походила з с. Ниновичі, Сокальського повіту. Він закінчив Саскачеванський університет ступенем B.Sc. В Університеті Джонса Гопкінса здобув ступінь маґістра електроінженерії. Тепер він працює на високому посту в канадському Міністерстві національної оборони.

Під час другої світової війни інж. Едвард Бабин служив у Канадських збройних силах у ранзі лейтенанта. 1940 р. йому доручено важливу працю в Міністерстві оборони. 1955 р. він став начальником відділу керованих стрілен. Опісля займав керівні пости в різних відділах, пов'язаних з літунством та озброєнням. У 1974 р. його іменовано головним керівником Відділу дослідів і розвитку в Міністерстві національної оборони.

Едвард Бабин одружений з Галею Бубнюк, у них шестеро дітей і живуть в Оттаві.

Д-Р СТЕПАН ВОРОБЕЦЬ

Степан Воробець, лікар-хірург, син Юстина і Марії Воробців із Комарева і Нинович, Сокальського повіту, які приїхали в Канаду 1906 р. і поселилися в Кридорі, Саскачеван. Степан нар. 26 грудня 1914 р. Вищу освіту здобув у Саскачеванському університеті, де 1935 р. отримав ступінь бакалавра точних наук (B.Sc.). Медичні студії завершив у Вінніпеґу і став лікарем 1940 р.

Д-р Степан Воробець служив у Канадських збройних силах як лікар, в ранзі капітана. За героїчний подвиг під час бойових операцій в Італії його нагороджено військовим хрестом заслуги. Після війни він спеціялізувався в хірургії у Вінніпеґу та в Філядельфії. 1954 р. отримав



диплом хірурга і розпочав практику в Саскатуні.

1970 р. канадський уряд іменував д-ра Степана Воробця лейтенант-губернатором, себто заступником королеви Єлисавети II на провінцію Саскачеван. Він — перший українець у Канаді на такому високому державному посту. На цьому посту він був шість років та виконував усі функції, що їх — згідно з конституцією — має виконувати представник володарки, яка постійно перебуває в Лондоні, Англія.

Д-р Воробець бере активну участь у праці організацій — лікарських, загально-канадських і суто українських. Він був членом управи Української Католицької Ради, є активним членом Братства Українців Католиків (БУК), Українського Клюбу Професіоналістів і Підприємців, Лицарів Колюмба. За його громадські заслуги Комітет Українців Канади відзначив його Шевченківською медалею. Д-р Степан Воробець одружений з Михайлиною Кіндрачук. Живуть у Саскатуні.

ГЕН. ЙОСИФ РОМАН РОМАНІВ

Йосиф Р. Романів, інженер, генерал-бриґадир, нар. 3 травня 1921 р. в Саскатуні, Саскачеван, у сім'ї Дмитра і Марії (Самсон) Романових із с. Сішно, Радехівського повіту. Початкову й середню освіту здобув у Саскатуні. 1950 р. отримав ступінь B. Sc. з інженерії в Саскачеванському університеті, а 1957 р. — ступінь маґістра точних наук (M. Sc.) з аеронавтики в Кренфільдському Інституті Технології, Англія; 1971 р. закінчив Коледж Національної Оборони.

Під час другої світової війни Й.Р. Романів служив у Канадських збройних силах у ранзі лейтенанта авіації та виконував важливі військові доручення. Після війни займав високі пости в системі канадської авіації в Канаді та в НАТО й осягнув ранґу генерала бриґади.

Йосиф Р. Романів — активний член Української Католицької Церкви в Канаді, багато уваги приділяє питанням молоді, а зокрема Пласту, і взагалі всього канадсько-українського життя. Він одружений з Йосефиною Любою Савчук; у них є дві дочки і два сини; живуть в Оттаві.

Д-Р ВОЛОДИМИР ІВАН РОМАНІВ

Д-р Володимир І. Романів, професор, нар. в Саскатуні 29 квітня 1924 р., в родині Дмитра і Марії Романових із с. Сішно, Радехівського повіту. Ступінь бакалавра філософії (B.A.) він отримав у Саскачеванському університеті, ступінь магістра у Віндзорському університеті 1964 р., а докторат філософії в університеті Вейн, ЗСА, 1974 р.

Володимир служив у Канадських збройних силах під час другої світової війни, як парашутист з британською дивізією. В роки 1953-63 працював управителем радіостанції CFAC-TV у Саскатуні, а з 1964 р. почавши, викладачем у Віндзорському університеті. За свій видатний вклад в університетське навчання він отримав 1973 р. спеціяльне відзначення. У 1981 р. його іменовано деканом факультету суспільних наук у цьому університеті. Він співробітничає з науковими журналами і бере участь в українському житті м. Віндзору.

Д-р Володимир І. Романів одружений з Іванною Щепанською, у них є дві дочки, живуть у Віндзорі, провінція Онтаріо.

САВЕЛЯ СТЕЧИШИН



Савеля Стечишин — журналістка і громадська діячка в Канаді — нар. 19 серпня 1903 р. в Тудорковичах, Сокальського повіту, в сім'ї Трохима і Єви Вавринюків, які прибули в Канаду 1913 р. і поселилися на фармі в Сокалі, провінція Саскачеван, а опісля перебралися до Кридору.

У 1924 р. закінчила учительський семінар і вчителювала в українських околицях Саскачевану. 1939 р. здобула ступінь бакалавра філософії (B.A.) в Саскачеванському університеті, як перша абсольвентка українського роду в цій високій школі. Належить до Української Греко-Православної Церкви (УГПЦ). Вона є засновницею Жіночого Товариства ім. О. Кобилянської в Саскатуні (1923), Союзу Українок Канади (1926) і його довголітньою головою, Українського Музею Канади (1936) і поверх 25 років редакторкою сторінки Союзу Українок Канади в тижневику "Український Голос". Крім того працювала викладачем домашньої економіки в Саскачеванському університеті, читала лекції української мови у відділі слов'янознавства

цього ж таки університету. Як дружина ректора Інституту ім. П. Могили в Саскатуні, Юліяна Стечишина, вона водночас була настоятелькою в цій виховній установі, допомагала у педагогічно-виховній праці, читала лекції на курсах українознавства.

Савеля Стечишин — авторка брошури "Народний стрій" (1937), підручника "Мистецькі скарби українських вишивок" (1950), англомовної книги п.з. "Українське традиційне куховарство" (1957), "Півсторіччя Жіночого Товариства ім. О. Кобилянської в Саскатуні" (1975).

За свої видатні громадські заслуги вона отримала (1962) Шевченківську медалю від Комітету Українців Канади. У 1974 р. названо її іменем Відділ Союзу Українок Канади в м. Келовна, Брит. Колюмбія. Провінційний Комітет Українок Канади в Саскачевані відзначив її 1975 р. званням "Жінки Року". Колеґія св. Андрея Манітобського університету надала їй почесний докторат канонічного права. З приводу століття м. Саскатуну її відзначено пам'ятною медалею. Водночас вона — почесний член Союзу Українок Канади й Асоціяції Домашньої Економіки.

Савеля Стечишин, вдова бл.п. адвоката, автора й визначного діяча Юліяна Стечишина, є матір'ю двох синів і дочки, що мають завершену високу освіту. Живе у м. Саскатуні.

АНАСТАСІЯ ШЕМЕЛЮК-РАДОМСЬКА



Анастасія Шемелюк-Радомська, учителька і громадська діячка, нар. 29 березня 1916 р. в Спеден, Альберта, в сім'ї Йосафата і Теодозії (Моцюра) Стельмащуків із с. Яструбичі, Сокальського повіту.Йосафат виїхав з України до Канади 1912 р., а через два роки опісля сюди прибула його дружина і вони обоє поселилися на фармі в українській околиці Спеден, Альберта, між своїми земляками.

Анастасія закінчила учительський семінар і Альбертський університет в Едмонтоні та учителювала. З молодих літ вона брала активну участь у громадському житті, виголошувала промови, очолювала англоканадські організації. Одружилася з учителем та підприємцем Михайлом Шемелюком. Жили вони в українській околиці м. Смоукі Лейк, де обоє були активними членами Української Греко-Православної Церкви (УГПЦ) та організації Союз Українців Самостійників. Понад 20 років Анастасія провадила церковний і світський хори, брала жваву участь у

діяльності Союзу Українок Канади. Шемелюки виховали четверо дітей в українському дусі, дали їм вищу освіту. Один їхній син загинув у нещасливому випадку.

1964 р. помер Михайло Шемелюк і вдова Анастасія переїхала до Едмонтону на постійне життя. Там вона включилася в працю громади УГПЦ. В Союзі Українок Канади займала різні керівні пости й очолювала провінційну управу, а в роки 1975-79 була головою крайової управи цієї організації. Виконуючи свої обов'язки на цьому посту, вона відвідала всі 134 відділи своєї жіночої організації та виголосила там доповіді.

У 1977 р. Анастасія одружилася з Миколою Радомським; 1981 р. вдруге повдовіла і живе на емеритурі в Едмонтоні.

РОМАН (РОЙ) І. РОМАНІВ



Роман (Рой) Іван Романів, адвокат і політичний діяч, син Михайла і Теклі Романових із с. Сішно, Радехівського повіту, які прибули в Канаду 1938 р. і поселилися в Саскатуні, Саскачеван.

Роман, якого переважно знають під іменем Рой, нар. 12 серпня 1939 р. в Саскатуні. Початкову, середню й вищу освіту здобув у Саскатуні. У 1964 р. отримав два бакалавреати: політекономії (B.A.) і юридичних наук (LL.B.) та став працювати адвокатом. Ще в студентські роки він проявив себе блискучим бесідником на студентських дебатах і добрим актором у виставах п'єс.

1967 р. Романа І. Романова обрали депутатом до законодавчої палати провінції Саскачеван із Нової Демократичної Партії (НДП). Через чотири роки опісля його переобрано і незабаром він став провінційним генерал-консультом та заступником прем'єра саскачеванського уряду. 1978 р. його іменовано міністром міжпровінційних справ, що відкрило перед ним всеканадську політичну арену: незабаром він очолив Комітет міністрів для справ канадської конституції. Рой Романів, як своїми виступами на всеканадських форумах, так і своїм дипломатичним хистом, значною мірою спричинився до розв'язання канадської конституційної проблеми, а саме усучаснення та репатріювання первісної конституції Канади 1981 р.

Після того, як Нова Демократична Партія зазнала поразки на ви-

борах 1982 р., Роман І. Романів повернувся до своєї адвокатської праці. Правляча в Канаді Ліберальна Партія наполегливо запрошувала його кандидувати на федерального депутата з ліберального списку 1984 р., але він відмовився перейти на позиції тієї партії. Він одружився 1967 р. з Елеонорою Бойкович. Живуть у Саскатуні.

ПЕТРО ЮСТИН ВОРОБЕЦЬ



Петро Юстин Воробець — учитель і керівник шкіл — це син Юстина і Марії Воробців, які походять з Комарева і Нинович, Сокальського повіту. До Канади вони приїхали 1906 р. та поселилися на фармі в Кридорі, провінція Саскачеван.

Петро нар. 27 березя 1910 р. Він закінчив учительський семінар і декілька років учителював. 1935 р. він здобув ступінь бакалавра філософії (B.A.) в Саскачеванському університеті, а 1939 р. — другий ступінь: B.Ed. Згодом був найменований директором-суперінтендантом шкіл у Саскачевані, очолював Асоціяцію Інспекторів.

Під час другої світової війни Петро, в ранзі капітана, служив у Канадських збройних силах. В українському житті він завжди брав активну участь, очолював Братство Українців Католиків (БУК), був активним членом українських організацій. Як інспектор шкіл, він ініціював уведення української мови в програму шкільного навчання в Саскачевані та мав у цій справі наради з міністром освіти.

Петро Ю. Воробець одружений з Наталією Кузик; у них троє дітей — дві дочки і син — усі мають вищу освіту. Живуть у Саскатуні.

ЄВГЕН ВАВРИНЮК

Євген Вавринюк — учитель і громадський діяч — син Трохима і Єви Вавринюк із с. Тудорковичі, Сокальського повіту, які приїхали до Канади 1913 р., поселилися в Сокалі, Саскачеван, і опісля перебралися до Кридору.

Євген нар. 1 лютого 1898 р. в Тудорковичах і там закінчив початкову школу. В Інституті ім. П. Могили в Саскатуні він закінчив україно-

знавчі курси. Пройшовши учительський вишкіл, він декілька років учителював в українських місцевостях Саскачевану, де також займався громадською працею, влаштовував концерти і провадив хор. Вищу освіту в галузі гуманістики здобув у Саскачеванському університеті.



Під час другої світової війни служив в авіації Канадських збройних сил, в ранзі сержанта. Був ректором виховного Інституту ім. М. Грушевського в Едмонтоні. Він — член Української Православної Церкви і Союзу Українців Самостійників (СУС). Працював учителем музики і вчителював в українській школі при церковній громаді св. Івана.

Маючи замилування і природний талант до музики, Євген Вавринюк провадив церковний і світський хори, опрацював і видав *Пісні для дітвй* (1974 р.) і має другу збірку готову до друку. Він був одружений з учителькою, пок. Марією Ілюк; їхній син — дентист, а дочка — учителька. Живе в Едмонтоні.

ЙОГАННА МИХАЙЛЕНКО



Йоганна Михайленко — учителька і громадська діячка — нар. 4 вересня 1910 р. в родині Прокопа і Катерини Маґерів у Федора, провінція Альберта. Її батько прибув у Канаду 1902 р. з с. Копитів, Сокальського повіту, а мати із Снятинщини. Вони поселилися на фармі в Федора.

Йоганна закінчила учительський семінар і вчителювала у середній школі. 1936 р. вона здобула ступінь B.Sc. в Альбертському університеті і протягом декількох років викладала в цьому університеті. 1940 р. вона одружилася з інж. Андрієм Михайленком, професором Саскачеванського університету, і з того часу мешкала в Саскатуні.

Вона віддавна активна діячка Союзу

Українок Канади, займала різні пости в крайовій та провінційній управах, в Музеї очолювала провінційну управу та різні референтури. У крайовій управі Союзу Українців Самостійників (СУС) вона була заступником голови, була членом дирекції виховного Інституту ім. П. Могили. Для недільної школи Української Православної Церкви вона опрацювала програму навчання.

Йоганна Михайленко проявила себе зокрема активною працею у загальноканадських організаціях і установах, деякі з них вона очолювала, в інших вона була провідною в управі, як: Асоціяція Домашньої Економіки, Клюб Університетських Жінок, Асоціяція Консументів Канади, Канадська Жіноча Рада, Комісія Статусу і Прав Жінок Канади, Міжнародня Амнестія.

Йоганна Михайленко, вдова, живе в Едмонтоні, син і дочка Михайленків мають вищу освіту.

Семен Романів

ПРОЙДЕНИЙ ЕТАП

З випуском у світ першого тому збірника "Надбужанщина" годиться оглянутись на пройдений досі шлях Об'єднання Надбужанців та принаймні коротко з'ясувати читачам початковий етап праці групи ідейних людей, які доклали багато зусиль, щоб розшукати розкинутих по всіх континентах колишніх жителів Надбужанської Землі, зорганізувати їх у дійову громаду і врешті видати цей збірник дослідів і матеріялів. Думка про потребу об'єднання сил усіх колишніх сокальчан, белзчан і жителів суміжних з ними повітів над р. Бугом давно виникала в головах багатьох наших земляків: одні голосно висловлювали цю думку, інші писали в пресі про конечність організувати земляцький з'їзд, зібрати фонди і видати збірник, щоб увічнити працю й досяги своїх предків на всіх ділянках життя й діяльности по селах, містечках і містах нашої розлогої Надбужанщини. Однак все це були покищо тільки думки й слова, які чекали на людей, що хотіли б і могли б перетворити слова у чин. Тому ми, надбужанці, були чи не передостанніми, бо вже далеко перед нами — наприкінці 1950-их років — творилися реґіональні комітети інших повітів і земель, які влаштовували з'їзди земляків і видавали свої збірники. При Науковому Товаристві ім. Шевченка в Нью-Йорку постала тоді Комісія Реґіональних Дослідів під головуванням проф. д-ра В. Лева для координування цих реґіональних видань. Надбужанці взялися практично до праці щойно наприкінці 1970-их років.

Але, "для історії", треба віднотувати й те, що вже в 1950-их роках були спроби організувати реґіональний рух серед сокальчан. Ще в 1956 році інж. Іван Кравчук написав лист — "обіжник" — у справі збирання матеріялів про історію Сокальщини і розіслав його на адреси багатьох громадян, активних у різних ділянках суспільно-громадської праці. Восени 1968 р. ред. Володимир Макар вислав подібного листа до громадських активістів — уродженців Сокальщини. У тому листі-заклику, що його виготовив мґр. Микола Мартинюк, був навіть запропонований список членів Ініціятивного Комітету Сокальчан. На жаль, відгук на ці заклики був дуже слабкий.

Таке становище неактивности тривало до 1974 року. Покористувавшися нагодою зустрічі у зв'язку з "Першим з'їздом бібліотекарів,

видавців і книгарів ЗСА і Канади" в Джерзі-Сіті, 6-7 липня 1974 р., М. Мартинюк та Іван і Надія Кравчуки ґрунтовно обміркували справу створення Комітету Сокальчан і Редакційної Колеґії збірника. Тому що бракувало ентузіястів, які б організували такий реґіональний комітет, вирішено спершу видавати бюлетень і таким засобом підготувати ґрунт для майбутньої ініціятивної групи. Бюлетень повинен був стати зв'язковим між кол. жителями Сокальщини й Белзчини. Устійнено назву бюлетеня і намічено членів редакційної колеґії в складі: Іван Кравчук, Анатоль Демусь, Володимир Макар, Микола Мартинюк.

Перше число бюлетеня п. н. "Надбузька Земля" появилося 1978 р. заходами Редакційної Колеґії під головуванням І. Кравчука. Він теж видав своїм коштом і розіслав на адреси земляків другий випуск. Появу першого випуску бюлетеня попередили статті В. Макара ("Чи не пора на Сокальщину?"), І. Кравчука і М. Мартинюка, вміщені в газеті "Свобода". В "Надбузькій Землі" подано зв'язкові адреси, на які стали зголошуватися наші земляки, поселені в ЗСА, Канаді, Европі, Південній Америці й Австралії. Початок зроблено.

ПЕРША КОНФЕРЕНЦІЯ НАДБУЖАНЦІВ

Зібравши понад 500 адрес зацікавлених справою збірника земляків, Редакційна Колеґія скликала на 28 червня 1980 р. першу нараду надбужанських активістів. Ця нарада, яку названо "Першою Конференцією Надбужанців", відбулася в домі п-ва Івана й Надії Кравчуків у Джерзі-Сіті за участю 11 земляків із Сокальщини, Радехівщини й Холмщини. Тоді ж, на внесок ред. А. Демуся, прийнято до пропонованого Реґіонального Комітету ще й Холмщину та Підляшшя. (Камінку Струмилову прийнято щойно на першому з'їзді надбужанців, у травні 1981 року).

Перша Конференція завершилася накресленням конкретного пляну праці та оформленням Тимчасового Комітету Надбужанців під головуванням В. Макара. Членами цього комітету, з різними функціями, стали: Ірина Іваницька, Богдан Казанівський, Надія Кух та інші. Миколу Мартинюка обрано головою Редакційної Колеґії. Створено теж організаційну референтуру, але з незалежних причин вона була недіяльна. Та що найважливіше: учасники наради вирішили підготувати і скликати З'їзд Надбужанців; цією справою зайнявся д-р Євген Котик.

ПЕРШИЙ З'ЇЗД НАДБУЖАНЦІВ

До часу скликання Першої Конференції в Джерзі-Сіті існував тільки один Комітет Надбужанців, а саме Мічиґенський, що під головуванням Ірини Іваницької розвинув дуже жваву діяльність. Опісля постали

такі комітети в Монтреалі, Філядельфії, Ст. Пітерсбурґу на Флориді, Чікаґо, Вінніпеґу, Лондоні (Англія) та в інших осередках. Це був прямий наслідок здійснювання постанов Першої Конференції та організаційної роботи, якою вміло керував В. Макар. Картотека з адресами активізованих надбужанців зросла до 800 позицій.

Перший З'їзд Надбужанців відбувся 30-31 травня 1981 року в приміщеннях оселі "Союзівка" поблизу Нью-Йорку за участю 161 особи, не враховуючи дітей і молодих людей, які не були реєстровані. Перед з'їздом М. Мартинюк видав третє число бюлетеня "Надбузька Земля". З'їзд пройшов успішно: прийнято нову назву — "Об'єднання Надбужанців" і схвалено статут, обрано Центральний Комітет, Контрольну Комісію і Редакційну Колеґію та накреслено плян праці. За ініціятивність і віддану працю для нашого реґіонального руху інж. Івана Кравчука обрано почесним головою Об'єднання Надбужанців. Дійовим головою обрано мґр-а Івана Костюка. Попри ділові справи на з'їзді влаштовано бенкет, під час якого учасники й гості прослухали цінну доповідь мґр-а Івана Базарка. Пані інж. Ірина Кашубинська влаштувала для учасників з'їзду виставку народньої ноші Сокальщини.

НАРАДА ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ О.Н.

Перша нарада Центрального Комітету Об'єднання Надбужанців відбулася 14-15 травня 1983 р. в Домі Українського Національного Музею в Чікаґо і була присвячена справі видання збірника та плянам праці на найближче майбутнє. На цій нараді мґр. Іван Костюк уступив із посту голови Об'єднання. На це місце вибрано Президію в такому складі: Семен Романів — голова, Ірина Іваницька — заступник, Володимир Макар — секретар, Микола Мартинюк — головний редактор збірника "Надбужанщина".

Влітку 1984 року (на переломі червня і липня), заходами дуже активного Мічіґенського Комітету під проводом Ірини Іваницької, відбулася у Воррені б. Детройту ділова нарада у справі збірника. Участь у нараді взяли: Ірина Іваницька, мґр. Надія Олійник, мґр. Іван Базарко, д-р Іларіон Калиневич, ред. Володимир Макар, ред. Микола Мартинюк та інж. Семен Романів. Рішення тієї наради становлять початок конкретної роботи над підготовкою матеріялів для друкування та оформлення їх у книгу згідно з вимогами Комісії Реґіональних Дослідів при НТШ.

Наша дотеперішня праця не відзначалася надто швидкими темпами, що врешті можна сказати і про працю інших реґіональних комітетів. Її добрі результати завдячуємо окремим ідейним особам, які жертовно й безкорисливо виконували всілякі завдання та оплачували кошти своїх подорожей на організаційні наради надбужанського Об'єднання. Можливо, що організаційний референт, якого в нашому това-

ристві не було, був би де в чому прискорив цю працю; також постійний працівник канцелярії Об'єднання міг би ширше активізувати земляків Надбужанщини. Однак для цього, звичайно, в нас не було потрібних фондів, бо всі пожертви щедрих земляків призначено насамперед на видання збірників. Незважаючи на обмежені засоби, наші спільні зусилля завершилися успіхом: перший том збірника "Надбужанщина" передаємо в руки членів Об'єднання і всіх читачів.

Окреме слово подяки від Президії та Центрального Комітету Об'єднання належиться авторам праць, статтей, нарисів і спогадів у цьому збірнику та Редакційній Колегії, що з затратою власного часу й енергії жертовно працювала та оформила матеріяли для першого і, частинно, вже для другого тому збірника "Надбужанщина".

Вже ця згадка про другий том "Надбужанщини" вказує на те, що ми завершили тільки перший етап нашої праці та що перед нами ще далекий шлях до нашої цілі. Історія Надбужанської Землі багата й цінна; від найдавніших часів вона вимагала від наших предків багато труду і найвищих жертв, які тільки може скласти людина в обороні своєї батьківщини. Ми, їхні нащадки, маємо обов'язок увічнити їх та їхні здобутки. Це, очевидно, можливе тільки при постійній співпраці усіх членів нашого Об'єднання, які вже своїми пожертвами вможливили нам завершити цей перший етап нашої праці. За це їм та іншим майбутнім жертводавцям складаю тут щиру подяку.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ ОБ'ЄДНАННЯ НАДБУЖАНЦІВ

Президія

Голова: інж. Семен Романів; заст. голови: Ірина Іваницька; голова Редколеґії мґр. М. Мартинюк; секретар і чл. редколеґії; Володимир Макар.

Ґен. секретар: мґр. Іван Базарко; заступник секр. на Канаду Антін Доманчук; заступник на ЗСА Ярослав Карпяк.

Члени ЦК — заступники голови: Люба Сілецька, д-р Андрій Олесіюк.

Члени Редакційної Колеґії: Анатоль Демусь (редактор Холмсько-Підляського відділу), Надія Олійник (літ. редактор), д-р Іларіон Калиневич, д-р Володимир Оренчук, мґр. Євген Стефанишин, інж. Іван Кравчук (почесний голова), Надія Кравчук, Орест Заставний.

Фінансова референтура: мґр. Надія Котик-Кух; касир Ярослав Гура.

Пресово-інформаційна референтура: Мирослава Ласовська-Крук.

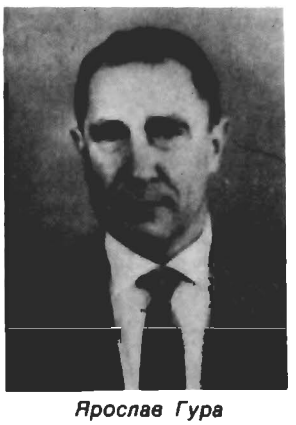
Імпрезова референтура: інж. Ірина Кашубинська, Анастазія Біловус, Марта Набережна, мґр. Люба Котик-Галібей.

Вільні члени: о. Іван Ващук, д-р Євген Котик, Богдан Казанівський, д-р Едвард Жарський, мґр. Еміліян Басюк.

Контрольна Комісія: д-р Євген Новосад, Ольга Салук, Стефанія Цеґельська, мґр. Василь Максимець, інж. Ярослав Бігун, о. крил. Роман Набережний.



Орест Заставний
(1920-1985)



Ярослав Гура
(1909-1985)



Ярослав Карпяк
(1908-1982)

ІМЕННИЙ ПОКАЗНИК

Авдиковський, о. 28
Адамчук Анна 470
Андріюк Іван 674
Андрухович А. 242
Андрухович Йосиф 388
Андрущак А. 138
Андрущак Володимир 292
Андрущак Микола 547
Андрущак Теодор 300
Антонич Богдан Ігор 303-305, 794
Антонович Володимир 109, 799-800
Антонович П., о. 641
Антонюк Андрій 427
Антонюк Михайло 296
Антонюк Степан 296
Апостол, хор. 207
Арсенич Микола 200, 854
Артимишин, о. 579, 584
Ашклєр 578

Бабин Едвард 890
Бабич Василь 576
Бабій, пор. 203-204
Бабій Олесь 482
Бабський Гриць 423
Баврук Василь 399-400
Баврук Гриць 400
Багринівський Микола 725
Бадівський Іван 595, 619
Бадівський Михайло 571, 595
Базарко Іван 13, 16, 143, 818, 900
Байрак Люба 222
Байрак Ярослав 221-222
Балда Степан 770
Балей Петро 126
Балій Микола 770
Балій Михайло 794-796
Балковська Олександра 372
Балуїв Павло 858
Банах 243, 607
Банах Володимир 614-615
Банда Онуфрій 104
Бандера Степан 121, 144, 518
Бандурка Григорій 378
Барагура В. 143
Баран Гриць 400
Баран Іван 509
Баран Степан 676, 683, 699-700, 713
Баран Яцко 296
Бараник Гриць 268, 284, 491
Барановський Степан 427
Бардин Кароль, о. 571
Баричко 137
Бариш Марія 342
Барівський М. 583
Басалик Павло 372
Басараб Ольга 228, 339, 374, 546
Баслядинський Мирослав 732-733
Батняник Іван 292
Батурин Степан 728
Бачинський, пор. 203
Бачинський Ю. 476
Баштик В. 297
Башук Петро 138, 222, 416
Башук-Романів Ольга 314
Бедей Петро 362
Беднарський 243
Безручко, ген. 565
Бенцаль Микола 305
Береда Микола 104
Бережницька Антоніна (Звадюк) 213, 219
Бережницька Дора 210, 213, 219
Березинська Наталка (Шухевич) 524

З технічно-видавничих мотивів показник оформлено за принципом селективности. — *Ред.*

Березинський Роман, о. 128, 823
Березинський Юрко 128, 513, 524, 537, 823
Березюк, сот. 204
Бесараба І. 651
Бичик Іван 206
Бігус М. 742
Біда Оля 256
Білевич, о. 407
Білевич М. 491
Біленький Ярослав 136
Білий Юрко 202, 206
Білик 420
Білик А. 881
Білик Денис 563, 576, 584, 596
Білик Іван 609
Білик Михайло 341
Білинський 612
Білинський Іпатій, протоарх. 182
Білинський Роман 339
Білинський Ярослав 213
Біловус Анастазія 399
Білозори 470
Білостоцький Володимир 515
Білоус 222
Біляк Степан 579
Більчук Остап 733, 736
Біндзар Осип 733
Біркенав, сот. 203
Біронт 104
Біш Ганс, чот. 204
Блавацький Володимир 305, 347-348
Блащак Василь 858
Блащук Василь 400
Блащук Богдан 212, 233
Блащук Йосиф 197
Блащук Михайло 141, 358
Близнак 292
Бліхорський Василь, о. 568
Бобешко Марко 420
Бобикевич Олекса, о. 878
Бобровський Микола 213
Богачевський 256
Богачевський Данило 338, 611-612
Богун Антін 727
Богун Григорій (Кожушків) 452
Богун Гриць (Крайнин), о. 454
Богун Іван 730, 872
Богун Іван, полк. 334, 535
Богун Іван (Кожушків) 450
Богун Мирон 137
Богун Мирон (Кожушків) 454
Богун Михайло (Крайнин) 450
Богун Софія 728
Богун Степан 221
Боднар Іван, о. 822
Боднар Теодозія (Набережна) 821, 823
Боднарович Осип 302
Боднарчук 292
Божик Володимир 133, 779-780
Божик Михайло 779
Божик Надія (Калинич) 733-734, 736
Божик Яків 732, 736
Божиковський Микола 370
Бойдуник Осип 742, 747, 749
Бойко Василь 858
Бойко Володимир 102
Бойко Іван 223, 292, 519, 841
Бойко Кость 674
Бойко Лука 674
Бойко Михайло 740-743
Бойко Ярослав 576
Бокієвич Атаназій, о. 711
Боліжук Іван 409
Бондарук Михайло 736
Бондарук Яків 736
Борачук Пилип 186-187
Борис, сот. 730
Борис Микола 571
Боровець Тарас 256
Бородайко Корнель 16, 285, 361
Бородач Василь 124-125
Боруцький Василь 759-760
Борщ Левко 738
Бохецович Микола 171
Боцян Йосиф, о. 821
Бочик Анастазія 385
Бочик Яків 384
Боярський Богдан 341, 344
Боярський Володимир 222, 341, 539
Брановський Богдан 858
Братусь 735
Брездень Степан 735
Бречка Дмитро 196, 200
Брик Гнат 511
Брик Іван 480, 579
Брикович Іван, о. 204
Бриль Павло 299
Бриндзей Степан 728
Бродик Стефан 207
Бролік Мврія 243
Будзиновський В'ячеслав 419
Будзінський Петро 186
Буженко Володимир (Володар) 133 *див. теж* Зінько Василь, о.
Буй Іван 300
Була Ірина, (Ріпецька) 249, 875
Була Михайло, о. 384
Бульбак Іван 426
Бульбак Семен 426
Бульчак 607-608
Бурачинська Лідія 313
Бурачок Микола 735
Бусел Іван 628
Бутринський Кость 211, 231, 612
Буцко Анна 409
Буцко Василь 408-409
Буцманюк Н. 141
Бучко Петро 858

Ваврик Володимир 487
Вавринюк Євген 895
Вавринюк У. 439

Вавринчук Михайло 674
Ваврук Василь 292
Валій Микола 744
Вальченко Прокіп, о. 711
Вальчик Олег 342
Вандика Яцко 300
Вантух І. (Іван) 573-574
Ваньо Теодор 736
Ваньо Ю. 579
Ваньчицький, о. 580
Варениця Іван 344
Варениця Микола 186-187
Вархол С. 657
Варцаба Іван 303-304
Василевська Марія 297
Василевська Олена 297
Василевський Володимир 297-298
Василевський Петро 297
Василів Степан 762
Василюк Онуфрій 674
Василяшко Василь 400
Василько, кн. 637
Васкан Степан 200, 202
Васко Степан 858
Вассиян Юліян 843
Васюта 62
Васько А. 142
Васько М. 730
Васько Осип 393
Вахнянин Анатоль 374
Вахнянин Іван 733, 736
Ващук Григорій 886
Ващук Іван 385
Ващук Павло 296
Ведмедик Дмитро 429
Величко, о. 307
Величко Володимир 216, 221
Величко-Ожґа Катерина 421
Вербицький Т. 440
Вербовий Василь 207
Вергун Бронислава 247
Вергун Григорій 452
Вергун Іван 450, 454
Вергун Маруся (Коліда) 236, 247
Вергун Михайло (Ґоралів) 454
Вергун Слава 248-249
Вергун Теодор, о. 229, 236, 247-248, 293, 420, 454
Вертипорох Іван 561
Верхратський Іван 106, 112
Веселовський Ярослав 190
Вець Володимир 447
Вибач, о. 740
Вибранець Данило 187, 195
Вибранець Марія 240, 445
Вибранець Федір (Теодор) 240, 445
Виговський Данило 639
Виговський Іван 73
Винників Мирон (Мирослав) 213, 339,341
Винниченко Володимир 218-219, 221
Висоцький Валерій 810, 812
Витанович Ілля 255, 259
Вишатицький Микола 858
Вишенський Іван 108
Вишинський 506
Вишковський Володимир 858
Вишневецький Ярема, кн. 63, 65, 70-71
Віженер Блез де 450, 638
Вілецький Василь, о. 711
Вільгельм Габсбурґ (Василь Вишиваний) 278
Вільховий Войтко 886
Віра Іван 297
Віра Тома 297
Вітек Владислав 228
Вітик Іван 203
Вітковицький Роман 254
Вітошинський 211
Вітошинський Сильвестер 243
Віюра Євген 447
Віюра Ксеня 446
Возняк Василь 487-488, 512
Возняк Марія 481, 488, 512
Возняк Михайло 109
Возняк Степан 370-371
Возняковський Василь 830
Войнаровський Яків 437, 729, 764-765, 871
Войтко Іван 416
Войтович Іван 515
Волков, о. 681, 704
Волкович Семен 171
Володимир Василькович, кн. 182, 647
Володимир Великий, кн. 8, 16, 33-34
Володимирко, кн. 31
Володкович Феліціян, єп. 176, 645
Волосянський Іван, о. 220, 285, 420, 816-817
Волосянський Омелян 220-221
Вольський Іван 109
Воробець Андрій 886
Воробець Григорій 886
Воробець Олекса 888
Воробець Петро 444
Воробець Петро Юстин 895
Воробець Степан 890-891
Ворона Василь 296
Врецьона Євген 256
Вуйцік Дмитро 341
Вуйціків Іван 410

Габлинська Марія (Ріпецька) 788
Гаврилюк Василь 298
Гаврилюк Максим 674
Гаврилюк Федір 50
Гаврилюк Юрій 667
Гавришків Ізидор 508
Гавришків Ілько 514
Гаришко Микита 621-622
Гаерищук С. 487
Гайвас Ярослав 256
Гайдукевич Олександер 596
Галань Михайло 350
Галевич І. 489

Галема Іван 742-743
Галущак Андрій 62
Галущак Ілько 62
Галущак Осип 725
Гамерський Є. 243
Гамуляк Василь 586
Ганицький Олександер 203
Ганіткевич Марія 342, 344
Ганіткевич Микола 297
Ганцов В. 655
Гапанович Ольга 240, 342, 445
Гарас Петро 292
Гарасим Ярослав, о. 426
Гарасимець Іван 390
Гарасимчук Максим 413
Гарасимчук Олена 421
Гарасимчук Петро, о. 371
Гарасимчук Степан 371
Гарасимюк Теодозій 727-728
Гарасимяк О. 474, 488
Гарасовський, о. 299-300
Гарах Михайло 300
Гарухи 561
Гачкевич Анна 781-782
Гачкевич Богдан Осип 782
Гачкевич Осип 779-782
Гевак Степан 181
Герасимович Гринь 481, 487, 491, 511-512
Герасимович Іван 748
Герасимчук Василь 800
Герман Льоньо 303, 305
Гетьман Микита 810
Гладкий, полк. 69
Гладкий Онуфрій 299
Глицький Леонтій, о. 747, 749
Гнатевич Богдан 563
Гнатів Петро 206
Гнатюк Андрій 399-400
Гнатюк Анна 726
Гнатюк Гнат 240
Гнатюк Катруся 400
Гнатюк М. (Мирослав) 358, 491, 493
Гнатюк Олекса 213, 243
Гнатюк Павло 400
Гнатюк Пант. 141, 191, 264-265
Гнатюк Петро 399
Гнатюк Степан 400
Гнідець Максим 200
Годис Антін, о. 575-576, 607
Годованський Зенон 218
Голинський П., о. 229
Голічек, о. 271, 285
Головацький Петро 69, 73
Головач Гриць 770
Головач Семен 770
Головецький Степан 858
Головінська 726
Головінський Юліян 122, 781
Головка Василь 196
Головчук Іван 509
Голубець Микола 165, 420
Голяр Микола 285
Голяр Степан 298-299
Горбай Юрко 296
Горбач Данько 511
Горбач Дем'ян 506, 508
Горбач Текля 511
Горбачевський Льонгин 610
Гординський Святослав 303-306
Городиловський Михайло 215
Горошко Іван 596-597, 607
Горошко Софія (Костюк) 240
Горощук Юлія 400
Горпинка 292
Горячий, хор. 208
Гофман 578
Гоца Мирослав 126-127
Граб Володимир, о. 285, 410, 425, 817
Граб Роман 221, 425
Грабинський Василь 297
Грабовенський 612
Грабович Теодор 559, 571
Градюк Віталій, протоір. 184
Грай Юлія 470
Грегорович Т., о. 182
Греків, ген. 204
Гречук Конрад 474
Григорій, кн. 634
Гриневич Ярослав 728
Гринюк Роман 215, 217-218, 221, 223, 292
Гриньків Євген 213, 217-219, 221-222, 303, 339, 341-343
Гриньків Ярослав 222
Грицай Роман 427
Грицай Серафим 770
Грицик Олекса, о. 212, 242-243, 293, 332
Грицуняк Антоніна 104
Грицуняк Василь 104
Грицюк Аніцент 674
Грінка Василь 621-622
Грінка Г. 629
Грінка Іван 622
Грінка Катерина 621-622
Грінченко Борис 193
Громенко, сот. 856
Грудка Іван 470
Грушевський Михайло 10, 15-16, 106, 108, 486, 554, 648, 782, 787, 799-802
Грушка А. 413
Грушкевич Анатоль 268, 284, 288-289
Гудим Григорій 211-212, 243, 331
Гудим Петро 841
Гудко Петро 400
Гузар, чот. 207
Гузій Василь 204
Гук Самуїл 839
Гукович Ольга 445
Гулида Семен 300
Гумен 374
Гуменюк Іван 371
Гунцель-Мокрський, кс. 63, 70-73
Гуньовський Іван 579
Гупало Євгенія 447
Гура Ярослав 292, 294

Гураль Юліян 484
Гурко 302
Гусєв Анатоль 202
Гуцуляк М. 208

Ґабро Ярослав, єп. 820
Ґавлюк Ю. 579
Ґавронський Нікодим 231, 239
Ґаздайка Петро 206-207
Ґалета Федір 770
Ґан Петро 376
Ґарасан І. 142
Ґаук Степан, о. 378-380
Ґела Іларіон (Ілля), о. 16, 219
Ґела Степан 16, 150, 152, 160
Ґерус Ілля 452
Ґіжевський Леональд 577
Ґірґусь 104
Ґозда Іван 399
Ґораль Михайло 400
Ґража 104
Ґрева 372, 409
Ґродзіцький 607
Ґулявський Павло 400
Ґулька 511
Ґумовський Микола, о. 407
Ґураль Теодор 621-622
Ґурняк 243

Давибіда Михайло 204
Давид Ігоревич, кн. 32
Давидович, о. 518
Давидович Анізія 595
Давидович Антін 594
Давидович Богдан 576, 594, 597, 614
Давидович Григорій, о. 568-569
Давидович Іван 577, 594
Давидович Карло, о. 409-411
Давидович Льонгин 595
Давидович Михаїл, о. 567-568
Давидович Омелян, о. 396, 426
Давидович Славка 595
Давидович Ярослав 243, 250, 410
Давосир Григорій, о. 575, 596, 607
Данилевич В. 151
Данило, кор. 11, 18, 30, 156, 634-635, 637-638, 642, 644-645, 647, 650, 802
Дараган Юрій 122
Дацюк Даниїл 405
Дацюк Ярина 409
Дацько 195
Дей Катря 104
Дейнека 734, 736
Декер 332
Дембіцький 243
Демидчук Семен 779-780, 782-784
Демусь Анатоль 129, 377, 751, 766, 794, 899
див. теж Незабудько Панько
Демусь Микола 770

Демчук Антін 230, 354, 371, 726
Демчук Богдан 339, 372
Демчук Володимир 296
Демчук Емілія 355
Демчук Іван 370-371
Демчук Матвій 296
Демчук Микола (Павлишин) 371
Демчук Осип 186, 188-189, 192, 194-195
Демчук Петро 370
Демчук Пилип 296
Демчук Семен, о. 693-694, 711
Дем'янчук Дмитро 288
Денис, митр. 140
Денисюк Олекса, о. 696
Деревенський Степан 171
Дереш 335
Деркач Гриць 400
Дещиця Йосип 427
Дєдик Степан 728
Джамвн Йосиф 204
Джуґало Казимир Стефан 341
Джуґало Мирослав 215, 223, 292, 341, 344
Дзендзелівський Й.О. 667
Дзерович Юліян, о. 579
Дзюра Іван 104
Дзядик Петро 396
Дибайло Володимир 488, 513
Дибайло Дмитро 491, 512
Дибайло Іван 511
Дибайло Мартин 470
Дибайло Роман 480, 512
Дибайло Текля 511
Дикий Василь 376
Диківнв Туся 217
Динко-Нікольський Йосип, о. 746
Дишкант Василь 520
Дідич Василь 887
Дідич Володимир 296
Дідич Діонізій 887
Дідух Б. 475
Діонізій, митр. 713
Дмитрів Дмитро 103
Дмитрів Василь 794, 796
Дмитрук Євген, о. 575
Дмитрук П. 403
Дмишко, Дмитро 493
Дністрянський С. 817
Довбуш Іван 524
Довженко О. 447
Долгун Микола 218
Долгун Оля 217
Дольницький, о. 526
Доманчук Антін 534
Донцов Дмитро 116, 134, 843-844
Дорожинська-Теслюк Соня 720
Дорожинський Лев 200
Дороцький М., о. 393
Дорош, хор. 208
Дорошенко Петро, гет. 172
Драган Юліян 343, 435
Драґан Іван 186-187, 195
Дрозд, воєв. 16

Дроздовська Вероніка 594
Дроздовський Іван, о. 625, 627
Дроздовський Михайло 625
Друговський П. 584
Друковський, о. 141
Дубель Едик 774
Дубенська Осипа 725
Дубрівний П. 583
Дубський Гриць 400
Дуда, к-р 87-90
Дудик П. 439
Дужий Микола 745
Думка Микита 212
Дуткевмч Остап 491
Дуцик Дмитро, о. 746
Дучимінська Оксана 361-362
Душкевич Петро, о. 569
Дяків Володимир 359-360
Дяків Іван 357
Дяченко Михайло 122-123, 735
Дячишин Андрій 222
Дячишин Василь 400
Дячишин Степан 400

Еліїв 211, 243

Євсеєв І. В. 752-756
Єлиняк Василь 886
Єремій, о. 569

Жарський Едвард 37
Жеґалович Іван, о. 476
Жеплинський, о. 445
Жикалюк Григорий 858
Жовток Іван 422
Жовток Теодозій 421
Жовток Ярослав 400
Жук Віктор, о. 451, 832
Жуковський Іван, о. 695, 711
Журавський Я. 232

Забавка І. 573
Забільський Микопа 429
Заборовський Андрій 171
Завадович 215
Заваликут Іван 204
Заворотюк Мирослав 197, 203-204
Загорода Константин 285, 860-862
Загоруйко Павло 514
Задворник, о. 580
Залізняк Олег 735
Залуга Микола 561, 603, 619
Замойський Ян, канц. 65-66, 772
Занько 213, 403
Запісоцький Василь 102
Зарицька Марія 595
Зарицький 607
Заславський, кн. 171
Заставний Орест 364, 428, 810
Заставний Федір 366
Затхей Андрій 594
Затхей Д. 580
Захаревич Степан 421
Захарчук 243
Захарчук Василь 261
Західний Михайло 188
Захожий Ізидор, о. 711
Заяць Павло 379
Звадюк Микита (Володимир) 213, 216, 219-220, 222, 339, 341
Звіринський Кость 734
Здріль 292
Зелені, брати 563
Зимовець Микола 747, 749
Зілинський І. 655-656
Зінкевич Михайло, о. 509, 512
Зінько Василь, о. 133, 330, 387 див. теж. Буженко Володимир (Володар)
Зінько Гаврило 452
Зінько Григорій (Мухів), о. 454
Зінько Дмитро 233
Зінько Іван 357
Зінько Іван (Сеник) 452
Зінько Олекса (Мухів) 452
Золотохвіст Андрій 171
Зроль Петро, о. 711
Зубаль Володимир 728
Зубик В. 576, 584

Іван, єп. 634
Іванець Володимир 341
Іванець Іван 412
Іванець Йосип, о. 387
Іванець Ліда 524
Іванець Орест 344
Іванець П. 138, 413
Іванець Ярослав 339
Іванина О. 725
Іваницька Ірина 873, 899-900
Іваницький Володимир 218
Іваницький Михась 874
Іванович І. 489
Івануса 292
Іванчук Левко 409
Іванчук Микола 296
Іванюк В. 522
Іванюк Петро 770
Ігнатюк І. 662
Ігнатюк-Пачковська Анна 309
Іларіон, митр. /Іван Огієнко/ 746, 794-795
Ільчинський Степан 743
Ісась, о. 61

Їжовський 70

Йонак, учит. 211, 243
Йонак Ярослав 284, 342-344
Йосифович Дмитро, о. 472-473, 475-476

Кавуза Гарасим 285, 413
Казанівський Богдан 128, 513, 517, 537, 543, 899
Казанівський Гриць 543
Казанівський Орест 487
Казанівський Петро, о. 561, 575, 603, 605, 607
Каленюк Зенон, о. 451
Калина, полк. 70
Калиневич Іларіон 551, 576, 595, 900
Калинич Михайло 734
Калинський Іван, о. 350
Калиняк Іван 732-734
Калитовська Марта 127-128
Калитовський Омелян 127
Калиш Атанасій 184
Калиш Василь 229
Калінська Анна 384
Калужняцький 720
Калужняцький О. 182
Калюга Володимир 297
Калюга Степан 297
Кальчук Євген, о. 711
Кандюк Панкратій, о. 184
Канцірук Василь 292
Каплун Володимир 302, 514
Капуста Микола 278
Капустій Іван 249
Капустяк 409-410
Капшо Володимир 400
Капшо Степан 400
Караван Антін 187, 219
Караван Володимир 480
Караван Галя (Лонкевич) 221-222, 875
Караван Зоня 219
Караван Льонгин 221-222
Караван Осип 102
Каравани, брати 213
Караман Михайло 576-577, 583-585, 728, 881
Карвовський Віктор, о. 746
Кармашук Данило 674
Каролинський Андрій, о. 702
Карпа Степан 577
Карпевич Богдан 344
Карпевич Ярослав 487
Карпинець 128
Карпинець Іван 18
Карпів Ксеня 372
Карпінка Анна 372
Карпюк В. (Вікторія) 219
Карпяк Михайло, о. 285, 442
Карпяк Ярослав 442
Каспрук Івась 219
Катамай Дмитро 198
Катерина Іван 621-622
Кац, лікар УГА 204
Кацьма Іван 409
Качан Андлій 675
Качковський С. 379
Кашубинська Ірина 141, 307, 342-344, 728, 900
Кашубинська Ольга 209
Кашубинський іван, о. 263, 285, 435, 856
Кашубинський Онуфрій, о. 451
Кашубинський Роман 856-859
Квасниця 528-529
Квіпакій Іван, о. 696
Квіт Омелян, о. 575
Киризюк Іван 666
Кирилюк Пилип 674
Кисель Василь, о. 184
Кисель Петро, о. 184
Кислий Петро 725
Китастий Григорий 780
Кичун Андрій 393
Кичун Василь 395
Кичун Осип 393-394
Кізима, о. 518
Кійко Микола 416
Кімак Сергій 771
Кімпінська-Тацюн Олександра 402
Кіналь Іван 285
Кіндратюк Михайло 296
Кіндрачук Матвій 409
Кірик Тимко 298
Кіт В. 363
Кіх Вісиль 399-400
Кіх Степан 400
Кішкаль Анна 511
Клебан Володимир 728
Клеванець Павло 298
Климишин Микола 416, 844, 847
Климишин Михайло (Бинюків) 452
Климів Василь 846
Климів Григорій 222, 285, 846
Климів Іван (Леґенда) 19, 106, 122, 128, 130, 132, 213, 222, 285, 295, 517, 519, 841, 846
Климко Богдан 347
Климовський Ярослав 344, 347
Климчак Дмитро 292
Климчук 332
Климчук Михайло 251, 425
Кліщ Михайло 217
Клюфас В. 378-379
Ключ Анатоль, о. 711
Кміт Омелян, о. 607
Кміть Михайло 858
Кней Ілля 295
Кнейчук Яків 216
Кнейчук Ярослав 235, 237
Книш Зоня 215
Книш Лідія 141, 222, 342-343
Книш Микола 138, 343, 863-865
Книш Роман 249, 877
Ковалик Володимир 292
Ковалик Теодор 292
Ковалів Михайло 254
Ковалюк Степан 621-622
Коваль 607
Коваль В. 368
Коваль Василь 359
Коваль Іванка (Гриньків) 875

Коваль О. 573
Ковальськмй, о. 398
Ковальський Михайло 217
Ковальський Омелян 228
Ковальський Тит, о. 410
Ковальський Ю. 856
Ковальчук Андрій, о. 694
Ковальчук Василь 296
Ковальчук Іван 297
Ковальчук Р. 427
Коверко А. 522, 829
Ковжун П. 829
Ковшевич Юрій, о. 387, 390, 392
Кодан Павло 300
Козак, о. 414
Козак В. 292
Козак Володимир 142, 445-447
Козак І. 720
Козак Модест 197, 202
Козак Станислав 208
Козачок Ліда 104
Козачок Марія 104
Козира 399
Козира Роман 399
Козій Андрій, о. 243
Козлюк Петро 726-728
Козярський 413
Козьоринський Олекса 742, 745
Кокодинська 606
Кокодинський, лікар 607
Колесса О. 182
Колєнда Гавриїл, митр. 176-177
Коліда Софрон 213, 236, 247
Колодницький Осип 725
Колтунюк Орест 736
Колянковський Євген 204
Коляда Іван 400
Комаринська Стефа 210
Комарницький Богдан 416
Комарчевський Теодозій 236
Коморовська Гертруда 183
Кондацький Йордан 770
Кондратюк М. 661-662
Кондюк В. 580
Коненко Євген 359-360, 362
Коновалець Євген 513, 608
Кононів Юрко 467
Конс Катерина 379
Концевич Анатоль 858
Кочуляп Катря 104
Колач Роман 343
Копистинський (Михаїл), єп. 168
Копистянський, о. 526
Копія Генрик 227-228
Корвін-Кохановський 243
Кордуба Мирон 59, 830
Кордуба Михайло, о. 465-466, 476
Корж Микита 109
Корикора Іван 216
Коритко Анізія (Копистянська) 522, 526
Коритко Іван 522, 524, 526
Коритко Марія 526, 533
Коритко Мирон, о. 484, 524, 527, 532-533
Коритко-Павлишин Наталія 522, 527
Коробчук Г., о. 740, 742, 747, 749
Коробчук Лев, о. 749
Королева Наталена 303, 305
Король Настя 770
Король Юрко 186
Коротинський, о. 371
Кортяк Роман 577, 579, 607
Корчинський о. 371
Корчинський І. 143
Косар, сот. 208
Косар Роман 501
Косаревич Омелян 561
Косач Петро 104
Косіковський Олекса 623
Космин Степан 299
Космій Гнат, о. 711
Космій Н., о. 696
Коссак (Михайло) 176
Коссар Володимир 465
Костевич Лазар, о. 171, 420
Костевич Степан, о. 171
Костів Перто 140, 733-735
Костомарів (Микола) 172
Коструба Теофіль, о. 18, 161
Костюк, дес. 464
Костюк Василь 296
Костюк Гаврило 296
Костюк Іван П. 226, 445, 447, 728, 900
Костюк Матвій 296
Костюк Павло 446
Костюк Петро 445-447
Костюк Степан 296
Костянчук Максим 424
Котельмах Петро 887
Котельмах Томаш 887
Котецький В. 256
Котик В. 359
Котик Євген 899
Котик Люба (Галібей) 141, 246, 249
Котис Володимира (Менцінська) 818
Котис Мирослаа 354-355
Которович, о. 748
Которович Геннадій 748
Кохалевич, о. 355
Кохалевич Мирон 219
Кохан Володимир 214, 216, 260, 263, 285, 300, 343, 431, 434, 767, 860
Кохан Мирон 292
Кохан Семен 300
Коханьчук Гнат 298
Коцебала Ярослав 595
Коциловський Йосафат, єп. 579, 839
Коцко Адам 782
Коцко Василь 186, 188
Коцовський Володимир 241
Коцький Іван 188
Кочан Степан 858
Кочулап Остап 62
Кошалківський Денис 217, 874
Кошарський Омелян 576, 596

Кошиць Олександер 780, 814
Кошовий Володимир, о. 697, 711
Кощаківський Ілля 108-109
Кравець Корнило 296
Кравців Богдан 114-115, 128, 513, 609, 794
Кравців Зіновія 115, 128
Кравців Роман 128
Кравченко Лука 858
Кравчук Василь 102, 547
Кравчук Є. 138
Кравчук Іван 48, 117-118, 898-900
Кравчук Надія 899
Кравчук Сафат 371
Кранчук П. 659
Красіцький, о. 627
Красічинський Володимир 561
Кратевич Іван 171
Кресович Льонгин, о. 696
Кречковський Володимир, о. 387, 390, 392
Кривіцька Леся 303
Кривоніс, полк. 70, 73-74
Кривоносюк Петро 726
Крижановський 350
Крижановський Іван 387-388
Крилатий Остап 852
Криницький Олесь 233
Крисович, о. 711
Кропивницький Марко 220
Кроткевич Тимотей, о. 569
Крохмалюк Л. 142
Крохмаль Степан 427
Крочак Теодор 857
Крук Богдан 131
Крук Лука 292
Крут Андрій 300
Крушельницька Л. І. 443
Крушельницький А. 597
Крушельницький Леонтій 733-735
Кубійович Володимир 99-100, 587, 591, 734-735, 742
Кудлайчук Андрій 299
Кудрик Василь 480, 488, 822
Кузенка, о 236
Кузик Степан 614
Кузьма 561
Кузьма Андрій 299
Кузьма Василь 400
Кузьма Ксеня 446
Кузьма Параня 400
Кузьмович Володимир 580, 606, 882
Кузьо М. 144
Кулик 764
Кулинич Григорій, о. 285, 420
Кулич 607
Кулич Володимир 563, 577
Кульматицький С. 740-742
Кульчицький Іван 576, 596
Кульчицький Лев 740-742
Кульчицький Ярослав 741
Купреньчук Степан 296
Купчинський Теофіль, о. 465
Курашкевич В. 652, 654-655, 657, 669
Курило О. 655
Курилович В. 579
Курій Степан 297
Курманович, полк. 466
Курманович Йосиф, о. 671
Куровець 584
Куровський В. (Василь) 576-577, 584, 620
Куровський Федір 171
Курочка Євген 237, 243
Кусмина Василь 400
Кух Надія 899
Кухар Роман 106, 779, 843
Кухаренко /Яків/ 219
Куць Василь 517
Кучера В. 357
Кучинський Антін 184
Кушевич Самійло 171
Кушинський Дмитро 514
Кушіль С., о. 426
Кушнір Роман 877
Кушніренко Сергій 116, 736

Л. Ярослав 671
Лабач Дмитро 204, 207
Лаврецький В., о. 379
Лагода Василь 400
Лагода Гриць 221
Лагода Олекса 300
Ладвищенко Олександер 288
Лазарук Йосафат 675
Лазнюк Спиридон, о. 774
Лапунька 255
Лапчинський Юрій 286
Ласовська-Крук Мирослава 131
див. теж Сенів Мирослава
Ласовський Володимир 131
Лах, лікар 400
Лах Василь 203
Лах Микола 400
Лащук Микола, о. 695-696
Лащукевич Катря 576, 595
Лебедь Микола 519
Лев, кор. 30
Лев В. (Василь) 898
Лев О. 841
Левенець Василь 735
Левинська Меланія (Цегельська) 883
Левицький Василь, о. 186
Левицький Дмитро 779, 784
Левицький Жигмонт 571
Левицький Кость 783
Левицький Роман 515
Левицький С. 856
Левочко Павло 300
Левчук Василь 421
Лежогубський Т., о. 571
Лемішка Іван 200, 446, 576, 597-580, 606-607, 620
Ленчук Павло 506
Леонтович, о. 829
Леонюк Вінкентій 674

Леосюк Максим 432
Лепех Павло 508
Лесів Михайло 649, 657-659, 664
Лесюк Яків, о. 691, 711, 717
Лех Петро 394
Лех Роман 394
Лехицька Марія 213
Лехицький Захарій, о. 212, 228, 546
Лехнюк Оришка (Яримович) 595
Лещій Юліян 613
Лєхнюк Євстахій 574
Линда О. 856
Липинський В'ячеслав 843
Лисак Микола 515
Лисенко Микола 814
Лисий І. 439
Лиско 435
Лиско Володимир 571, 576, 583, 597
Лиско Кость 563
Лисько Зіновій 217, 614
Лисько Костянтин 217
Литвин Іван 211-212, 229
Литвин Іван (кравець) 577, 607, 621
Литвин Мирослав 595
Литвин Михайло 576, 597
Литвин Панько 223
Литвин Стелан 484, 501
Литвин Ярослав 519
Лиховод Кирило 481, 491, 512
Лихограй Василь 187
Лівшун Олександер 416
Лінинський Петро 187-188
Лісовий Олекса 858
Ліськевич Тарас 255
Ліськевич Юліян 197-198
Літинський 763
Ліщинський Михайло 736
Лобай Володимир (Вугляр) 514-515, 537, 846
Лобода Василь 447
Лобода Володимир 445
Логінська Олена 355
Логінський Іван, о. 412
Логінський Орест 380
Лоза Василь 400
Лоза Гриць 400
Лоза Луць 400
Лоза Марія 399
Лозинський Іван, о. 573
Лозовий Стелан 186
Локач Зенон 454
Локач Іван 452
Ломницький, д-р 388
Ломницький Єремія, о. 184
Лонкевич Роман 222, 339, 341-344
Лонкевич Святослав 339, 341
Лонцький Симеон, о. 384
Лоський, К. 641
Лотович, д-р 607
Лотоцька Ольга 118, 221 *див. теж* Решетило Ольга
Лотоцький Михайло 472, 475
Лугова Лідія 832
Луговий Ярослав 833
Луда П. 439
Лукач 376
Лукашевський Стефан 620
Лукащук Кость 674
Лупякевич Методій, о. 711
Луцик Микола 295
Луцик Михайло 300
Луцик Роман 296
Луцик Юліян 243
Луців Лука 240
Луців Шумський Пилип 512
Луцюк о. 747
Луцюк Семен 397
Луцький Остап 278, 704, 714
Любарт, кн. 638
Любович Володимир 292
Лютий Дмитро 735
Лютий Іван 732-733

Магалевський Юрій 522, 829
Маґара Андрій 398
Мазурик Іван 416
Мазурок 104
Мазурок Іван 292, 445, 447, 449
Мазурок Осип 446
Мазурок Павло 188
Мазурок Роман 759
Мазурок Стефа 445-447
Мазяк Галя 509
Майбук Нестор 216
Макар Василь 222, 421-423
Макар Володимир 19, 121-122, 137, 143, 222, 349, 411, 418, 423, 513, 547, 849-850, 898-900
Макарук Юрій 675
Макаруха Володимир 339, 341
Макаруха Евстахій 339, 341
Макарушка А. 579
Макарушка (Любомир) 606
Макітра Г. 335
Макітра Гриць 370
Максим Андрій 370
Максимець Андрій 296
Максимець Анна 374
Максимець Василь 211, 213, 228, 236, 338
Максимець Гриць 371
Максимець Іван 370-371
Максимець Петро 427, 547
Максимович Андрій 577
Максимович Іван 561, 574, 619
Максимович Мирослав 595
Маланчук Вікторія А. 423
Маланюк Євген 13
Маланяк Антін 288, 474, 487, 489
Малиновська Євгенія 222
Малиновський Михайло 576, 579, 584, 620
Малицька Люба 222
Малко Т. 152
Мальчевський Антоні 526

Мамчин 186
Мандичевський Євген 242-243
Мандрика Роман (Чорноморець) 517-519
Манькут Петро 292
Манькута Володимир 299
Маринович Й., о. 165
Марітчак О. 213
Маріч 604
Марків, д-р 186
Марків Іван 470
Марко 104
Маркова Софія 512
Марковський В. 243
Марковський Бартек 231-232, 243
Мартинович, от. 204
Мартинюк, сот. 465-466
Мартинюк Василь 621, 629
Мартинюк Володимир 298
Мартинюк Григорій 398
Мартинюк Микола 576, 594, 602, 628-629
Мартинюк Микола, ред. 6, 136, 411, 735, 898-900
Мартинюк Параня 621-622
Мартинюк Р. 585
Мартинюк Теодор 621-622
Марущак Григорій 416
Марущак Яків 413
Марцинюк Микола 138
Марченко М. 109
Марчук Андрій 405
Марчук Володимир 292
Марчук С. 491
Масиник Антін 296
Масиник Іван 296
Маслов (Микола) 704
Матвієвський Володимир 186-189
Матвійшин Євгенія 104
Матвійчина Ілля 454
Матвійчук, о. 104
Матвіяс 338
Матвіяс Володимир 358
Матвіяс Іван, о. 300
Матіїв Іван 241, 243
Матфеюк Степан 675
Матюк Євдоким 675
Матюк Мирон 197, 200
Мацієвич, д-р 331, 612
Мацуський 744
Мацюк Володимир 416
Мацьох Марія 104
Мачай, сот. 862
Мащак К. 579
Меда Ярослав 102
Медведева Настя 324
Медвідь Василь 435
Медвідь Дем'ян 446
Медвідь Мирослав 445
Медвідь Ольга (Федейко) 884
Медвідь Теодор 445
Медвідь Я. 439
Мелешко Фотій 726
Мелюнчук Іван 675
Мельник Анна 394
Мельник Євген 339
Мельник Іван 394
Мельник Іван (Галушинський) 452
Мельник Марко 186, 409
Мельник Михайло 284, 289
Мельник Степан 368
Мельник Тиміш 519
Мельник Юрко 200, 202
Мельникович О. 265, 358-359
Мельничук Антін 887
Мунцінський А., о. 371
Менцінський Юрій, о. 393, 818-820
Меренюк О. 741, 744
Метельський 734
Метрипула Михайло 452
Метюк Григорій, о. 690, 725, 727-728
Мечник С.М. 131-132
див. теж Мудрик-Мечник Степан
Мигаль 832
Мигаль Богдан 445
Мигаль Гриць 357
Мигаль Григорій 232, 242-243
Мигаль Кость 285, 300, 357, 359-361
Мизюк Василь 197-198, 203, 207
Микитка Осип 563, 603
Микитюк 333
Микитюк Д. 205
Миколаєвич Михайло, о. 412
Миколайчук М. 142
Микула, о. 393
Микулович Євген 200, 207
Микуляк Теодор 265
Милик Юлія (Загорода) 860
Милорад Омелян 603
Милорад Петро 603, 605, 607
Миськів 506
Митрофан, о. 762
Михайленко Йоганна 896-897
Михайлишин Василь 508
Михайлишин Дмитро 628
Михайлишин Семен 576, 580, 594, 609, 881
Михайлюк, хор. 207
Михайлюсь Іван (Рудашів) 452
Михалічко 740, 744
Михальчук Евстахій, о. 370
Михальчук Кость 651
Михальчук Лука 370-371
Михальчук Теодор 405
Мицик Роман 254, 256-257
Мишуга Лука 506, 511, 779, 785-786
Мишуга Олександер 526, 785, 810, 812
Мишуга Пилип 810
Міклошіч Франц 806
Міллер, пор. 204
Міляних Атанас 253-257, 262
Міляновський Петро 779, 786-787
Мілянський Сильвестер 725
Мілящук-Гайдуковська Ольга 396
Мільков Ксенофонт, о. 701
Мінко О. 489

Мінко Петро 576, 578-580, 596, 607, 609
Міськевич Василь 619
Міткевич-Ратушний 219
Міхейович Іван 171
Міхновський Микола 843
Міщук Іван 732, 734, 736
Мозира Лукіян 71, 75
Мойко Микола 372
Моравецький Ігнатій, о. 568
Мосевич І. 256
Мостенський Михайло 204
Мостович Микола 735
Мотиль Дмитро 621-622
Мотиль Олекса 623
Мотлюк Роман 487, 509, 512
Мриц, проф. 524
Мудрик Андрій 278, 358
Мудрик Теофіля (Книш) 877
Мудрик-Мечник Степан 131, 513, 537
див. теж Мечник С.М.
Музика Гриць 518
Мулька, учит. 420
Мулькевич Богдан 595, 620
Мулькевич Володимир 595
Мулькевич Гаврило 560, 577, 579, 607, 621
Мулькевич Осип 561, 576, 579-580, 583-584, 595, 881-882
Мулькевич Роман 620
Мурович Ярослав, о. 480-481, 518
Мусій Павло 379
Мусій Петро 379
Мусікевич Петро 416
Муховецький Петро 292

Набережний Іван, о. 465, 506, 508, 821-826
Набережний Роман, о. 821
Нагірний В. 178
Назар Йосип 427
Назарук О. 785
Наклович Богдан 344
Наконечний А. 142
Наконечний Андрій 427
Наконечний Григорій 621-622
Наконечний Іван (Галушинський) 452
Наконечний Михайло (Миськів) 452
Наконечний Олекса 584, 621, 628
Наливайко Іван 62
Наладій Микола 509
Натинчук Володимир 445, 447
Наумович Іван, о. 572, 625, 627
Небаба, полк. 62-63
Небожук В. (Володимир) 141, 341, 343
Небожук Ганна 383
Небожук Михайло 213
Небожук Теодор (Дорко) 344
Неділя Володимир 387
Незабудько Панько 129
див. теж Демусь Анатоль
Нестер Степан 133-134
Нестор, літописець 166
Несторович В. 257
Нєдзьвєцька Олена (Климишин) 254, 257
Нижанківський Богдан 124
Низькошапка Григорій 730
Низькошапка Павло 765
Никифорук Яків 675
Никоп Іван 484
Ничай 579
Ничай Василь 400
Ничай Данило 830
Ничай Іванна 221
Ничай Маруся 249
Ничай Омелян 296
Ничай Ростислава (Богачевська) 827
Ничай Степан, о. 216, 222,285, 343, 420, 612, 827, 864
Ніньовський Василь 98
Ніраз 607
Ніткевич Галя 141, 249
Новицька Ольга 509
Новосад Зенон 217
Новосад Іван 385
Новосад Петро 408
Новосад-Новацька Текля 409

Оверко Іван 743-744
Огоновський О. 242
Огризко 104
Озеро Володимир 445
Озеро-Хмарук Теодора 446
Околот Іван 201
Олекса Василь 400
Олекса Іван 400
Олекса Микола 220
Олексин Василь, о. 396
Олексин Любомир 102, 841
Олексишин Іван 23, 834
Олексишин Михайло, о. 833, 835
Олексишин Ольга (Столяр) 833
Олесіюк Тиміш 732, 735-736
Олесько Марія 298
Олесько Микола 297, 398
Олесько Рома 398
Олесько Слава 398
Олишко Петро 142
Олійник, о. 141
Олійник, студ. 128
Олійник Василь 228
Олійник Іван, о. 212, 711
Олійник Михайло 292
Олійник Надія (Хмара) 799, 900
Олійник Оля 141
Олійник Степан 206
Олійник Ярослав 619
Ольхівський Борис 117
Омелянович-Павленко, ген. 782
Омелянчук Марія 511
Онишкевич (Степан), о. 818
Опільський Юліян 106
Орґаніста Василь 603, 605
Орґаніста Іван 603, 605

Орда Наполеон 644
Оренчук Володимир 469, 496, 725
Орест Юрко 434
Оробець, д-р 454
Оролевський Стефан, о. 177
Орський, о. 400
Орський Василь 400
Ортинський, о. 833
Осипюк Андрій 675
Осипюк Вартоломей 674
Осінчук М. 829
Остапяк Михайло 9
Островський Володимир 113-114, 488
Острозький Константин, кн. 107, 167
Охаб Володимир, о. 690, 711
Охнич Євген, о. 711
Охрим Олександер 191
Охримович 199

Павликовський Юліян 779, 787-788
Павловський Григорій, о. 702
Павлосюк Никита, о. 486
Павлось А. 522
Павлюк 213, 517
Павлюк Михайло 234, 437, 730
Павлюк-Суховицька Євфросинія 308
Падох Я. 258
Паздрій Євген 207
Пазинський Леонід, о. 711
Паліїв (Дмитро) 123
Палій Андрій 278, 358
Палій С., полк. 524
Палюшко Михайло 200
Панас Микола, о. 420
Панас Михайло 197, 203
Панасинський Лев, о. 387-390
Панасюк Михайло 484, 486, 488, 512, 516
Панчук Михайло 292
Панькевич Григор, о. 569
Пасіка Гаврило 408
Пасіка Роман 411
Пастернак, о. диякон 732, 736
Пастернак Євген 14, 749, 754
Пастернак Ярослав 16, 18, 149, 443
Пашківський, о. 579
Пашковський (Іван), о. 109
Пекарська Марія (Пашковська) 595
Пекарська Марта (Саган) 595
Пекарський Роман 576, 583, 607, 621
Пеленський Зенон 489, 580
Пелех Юліян 213, 338
Пепліх Володимир, о. 465-466, 483, 488, 501, 512, 547, 579, 615, 617, 823, 878
Пенчак Микола 204, 207-208
Передон Василь 446
Перейма Євген 138, 141
Перемога, к-р 76-80, 82, 84-86, 93-94
Перешлюга Дмитро 736
Періг Даниїл 405
Перфецький, суддя 579, 607, 614
Перфецький Роман 188, 216
Пестрак Михайло 292
Петелька Петро 858
Петлюра С. 565, 785
Петношка Ольга 104
Петрик Ярослав 728
Петришин Андрій (Шиґедів) 452
Петришин Гриць (Шиґедів) 454
Петришин Іван 292
Петришин Іван (Дяків) 452
Петришин Ілько 452
Петришин Марія 427
Петришин Ольга 427
Петручук І. 659
Петрушевич Євген 186-187, 561, 565-566, 584, 614, 782, 785, 863
Петрушевич Іван 597, 614
Петрушевич Роман 560-561, 564, 571, 575, 594, 603, 605, 607, 614
Петрушевич Степан, о. 475-476, 526
Петрушевич Юрій 574, 576, 594, 619
Петрущак Василь 413
Петрущак Емілія 413
Пижук Полікарп 675
Пизюр Євген 128-129
Пилипець Дмитро 621
Пилипів Іван 886
Пилипко Василь 138, 413
Пилипчак Василь 400
Пилипчак Іван 400
Пильчук Семен 297
Пиндус Є. 743
Пиріг Лукіян 770
Пишків Іван 368
Пігович Володимир 512
Підгайний Богдан 128
Підкостельний Василь 621-622
Підкостельний Михайло 621-622
Пісецький Гриць 235
Плаза Катруся 400
Плетинка Іван 102
Плешкевич Володимир 237
Плешкевич Іван, о. 237
Плешкевич Маріян, о. 237, 373-374, 376
Плешкевич Омелян 213, 237, 373, 376, 447
Плешкевич Осип, о. 373
Плешкевич Юліян 374
Плешкевич Юрій 237
Пліхота Микола 447
Погода Іван 371
Поґоновський Єжи 231
Покиньборода Роман 372
Покорин Адольф 240, 243
Покотило Володимир 841
Покотило Осип 142
Політило Юліян 207
Польовий Федір 732, 736
Понада Іван 296
Попович Алексій, о. 569
Попович Б. 463
Попович Матвій, о. 476
Портухай Дмитро 621-622
Портухай Іван 622

Портухай Семен 628-629
Поспіх Василь 398
Поспіх Семен 398
Поспіх Спиридон 398
Потикевич Дарія 735
Потій Іпатій 106-108
Праска Й. 584
Приступа Василь 400
Приступа Іван 400
Приступа Михайло 730
Притоцький Володимир 820
Притула Емануїл 576, 584, 628
Прихідко Гнат 446-447
Прихітко Микола 400
Пришляк Іван, о. 607
Прірва Євген 757
Прокопчук Лука 409
Прокопчук Павло 427
Прокопчук Сильвестер 426
Прокопчук Теодор 410
Прокулевич Іван 215
Проскурський 742, 744
Прохурський 520
Процик А. 231
Процик В. 355
Процик Володимир 595
Процик Ілько, о. 61
Проць Степан 142
Пузина Атаназій, єп. 169, 171
Пушкар Володимир 255, 258
Пушкар Іван 199-202
Пшепюрська Ірина 445, 447
Пшепюрський Осип, о. 445
Пшиправа Урбан 228, 237, 293, 298
Пянило Петро 452

Равлик Іван 256
Райхерт Вільгельм 447
Райхерт Осип 447
Райхерт Стефа 446
Райхерт Франц 444-445
Рак Ярослав 341
Ракобовчук Ірина 537
Ракобовчук Тома 537
Раковецький Теодор 639
Раковський Йосиф, о. 186
Ратненський Петро, митр. 182
Ратусінський Роман 228, 231
Рахманний Роман 7
Рачинський Іван 216, 610
Рачинський Лесько 388
Ребрин Петро 296
Ревусь Марія 104
Редько Юліян (К. Мазепинець) 116-117, 574, 576, 594, 598, 600, 606, 614
Рейманський С. 237, 243
Ременьовська Ірина 445-446
Ременьовська Тетяна 240
Ременьовський Семен 447
Решетило Ольга 118, 120, 141, 385
див. теж Лотоцька Ольга
Решетило Теодор 118, 138-139, 141
Решота Остап 740, 748
Рибак Норберт 217, 874
Рибаков Б.А. 162
Риґа Федір 171
Рилло Максиміліян, єп. 178, 645
Римар Марко 171
Ринявець В., о. 350
Рихва Йосиф 571, 583
Ріпецька Володимира 213, 290
Ріпецький Всеволод 791
Ріпецький Мирослав, о. 285, 779, 788-791, 820
Ріпецький Нестор (Богдар Жарський, Всеволод Листвич) 102, 130, 138, 141-143, 302-306, 858
Ріпецький Олександер 213, 263, 610, 613-614, 791
Ріпецький Степан 102, 213, 251, 610, 613, 779, 790-792
Ріпецький Теодор, о. 788, 790-791
Робак Іван 300
Роґоцький С. 579
Роґошевський М. 231
Розумний, о. 141
Рокеах Аарон 350
Роман Мстиславич, кн. 642
Романів Володимир Іван 892
Романів Йосиф Роман, ген. 891
Романів Роман (Рой) І. 894-895
Романів Семен 16, 253, 255, 258, 898, 900
Романович, о. 787
Романовська Анна 246
Романовський С. 242-243
Романченко 728
Романчук 104
Романчук Юліян 783
Романюк Володимир 761
Романюк Петро 765
Романюк Семен 299, 748
Романюк Филип 335
Росаловський Максим 427
Ростислав, кн. 31
Росткович Олександер 465
Рощенко М. 659
Рубчак Іван 305, 608
Рудек Василь 298
Рудий Володимир 595
Рудиш Антін 726
Рудницький Е. 651
Рудницький Юрій (Юліян Опільський) 112-113
Рудницький Я.(Ярослав Богдан) 656
Рудь Ч.Б. 475

Сабанський Осип 299
Сава Д. 435
Сава Платон 439
Саварин Володимир 728
Савчук Юліян 233
Савчук Юрій 212

Савяк Роман 621-622
Сагайдаківський, о. 774
Сагайдаківський Ананій, о. 774
Саган Зенон 576, 579-580, 594, 598, 602, 609
Саґанський Гриць 888
Садко Теодор, о. 711
Садницький Данило 197
Садовський В. 656
Садовський Микола 815
Садовський Олексій 187
Саєвич М. 659
Сайкевич Петро 465, 513, 574, 598-599, 607, 609
Салагуб Дмитро 541
Салагуб Ілля 191, 350, 357
Саламанчук Василь 442
Салогуб Іван 547
Салук Лука, о. 240, 246-247, 250, 292, 334, 336, 343, 350
Салук Маруся 240
Салук Ольга 878
Салук Ярослав 221
Салюк Гриць 203-204, 208
Самохваленко Микола 725-726, 728
Самчук Улас 303-305
Саноцький Петро 213, 236, 297, 338, 839-842
Сас Осип 596, 607-608
Сатурська 232
Сачко Володимир 138
Свєнціцький Іларіон 572
Свидницька Дозя (Павлюк) 234
Свидницька Ярослава 342
Свидницький Володимир 292, 341, 343-345, 875
Свидницький Стефан 341
Свистун Йосиф 372
Свистун Микола (Ворон) 514-515, 517
Свіщевський Євген 734
Святослав Завойовник, кн. 113
Селезінка Неоніля 481, 484, 487-488, 491, 878-880
Селезінка Ярослав 481-484, 487-488, 501, 512, 516, 878
Селецький Кирило, о. 110-111, 184, 451, 832
Селита Микола 297
Семанюк Петро 547
Сембратович Йосиф, митр. 591
Сембратович Сильвестер, кард. 568, 817
Семенишин Володимир 218
Семенович 607
Семенчук Василь 409
Семенчук Еміліян 675
Семенчук І. 439
Семенчук Казимир 411
Семенюк Гриць 372
Семенюк Ольга 219
Семенюк Осип 188-189, 191-195
Семенюк Петро 217, 221, 296
Семенюк Яків 187
Сем'янчук Ілля 279
Сеницька Юлія 512
Сенишин Василь 299
Сенів Богдан 342
Сенів Мирослава 249, 342, 344, *див. теж* Ласовська-Крук Мирослава
Сенів Семен 131, 218
Сенчина Водолимир 217, 222
Середа Василь 607
Середяк Юліян 129
Сивак Євген 759-760
Сивенький Михайло, о. 580
Сидор Василь (Шелест) 285, 409, 427, 852-856
Сидор Володимир 427
Сидор Пилип 300
Сидор Роман 427
Сидорук Степан 664-665
Симко Михайло, о. 400
Симко Стелан 399-400
Синук Григорій 433
Сироїд Сергій, о. 762
Сиса Антін 186
Сисак Володимир 339, 341
Сисак Наталка 240, 447
Сич Петро 298
Сідельник Йосафат 197, 199
Сідь Петро 408
Сінґалевич Володимир 572, 783
Сірий 257
Сіцелюк В. 491
Січинський В. 633
Скальський Михайло 398
Скибінський Володимир 742-743, 747
Склепкович Іван, о. 569
Склепкович Ілія, о. 568
Склепкович Омелян 607
Скопляк Ярослав 254
Скоропадський Павло, гет. 619
Скоропис-Йолтуховський, о. 796
Скорупський Яким 403
Скрипа Йосип 774
Скрипник М. (Степан) 704
Скрипчук Григорій 218
Скрипчук Іван 720
Скрутень Йосиф, о. 184
Славута 487
Сливка Андрій 171
Сливка Володимир 576-577
Сливка Омелян 563, 574, 603, 605, 607
Сливка Юліян 603, 605
Слиж Адольф 350
Сліпий Йосиф, патр. 125, 529, 820, 824-825, 834
Сліпчук Лука 186-187
Словік Войцєх 232
Слюсар Петро 138
Смаль Б. Петро 475
Смаль-Стоцький Степан 534-535, 655, 804-809
Смолій Іван 236
Смолонґ 104

Смулка, о. 285, 378-379, 788
Смулка К. 435
Смулка Марія 210
див.теж Хрущ Марія
Снилик Денис 561, 881
Собко Теодор, о. 690
Содомора, о. 580
Сокальський Б. (Броніслав) 165, 307, 309, 311, 316, 318, 323-324, 364, 383, 387, 419, 669
Сокіл Іван 211, 232-233, 607, 609
Сокобуч Федір 171
Сокульський Дмитро 740-742, 744, 749
Солома Методій 138, 435-436, 439
Сорока Дмитро 408
Сорока Іван 427
Сосідко Григорій 218, 220-222, 447, 768
Сосенко Лев 204, 206
Сосна Григорій 416
Сосна Корній 413
Сосновець 104
Сосяк Василь 576-577
Сосяк М. 265, 584, 881
Сотер (С. Ортинський), єп. 833
Сохань Максим 427
Сполітакевич Анна 447
Сполітакевич Євгенія 446-447
Сполітакевич Омелян 512
Срочинський Корнило, о. 182
Ставнича М. 726
Стадник Йосип 305, 594, 608
Стадник Ярема 609
Станґрет Василь 204
Станимир Йосиф 279
Станкевіч І. 243
Станьків, д-р 763
Старицький Михайло 220
Старко Михайло 350
Старосольський Михайло 142, 563
Старосольський Юрій 619
Старух-Стяг Ярослав 122
Старчак Михайло 858
Стасюк Іван 768
Стафіняк Володимир 197-198, 200, 203
Стахів Є. 856
Степанина, о. 580
Степанюк Роман 743
Степанюк Юліян 292
Степчишин Степан 484
Стефаник Василь 222, 305
Стефанишин Богдан 125, 138, 215, 217, 221-223, 302, 877
Стефанишин Василь 470
Стефанишин Володимир 138, 213, 223, 233, 236, 292-293, 338, 863, 873-875
Стефанишин Євген 222, 337, 343
Стефанишин Іван 333
Стефанишин Петро 137-139, 141-142, 213, 219-221, 302, 358, 866-868
Стефанів Гнат 197
Стефанів Зенон 204
Стефанів Клим 204
Стефанівський Петро 265, 292, 359-360
Стефанович Микола 171
Стефанович Теодозій 597, 607, 618
Стефанович Христина 606
Стецишин Володимир 284
Стеців Василь 517
Стеців Іван (Рій) 519
Стеців Семен 517
Стечишин Савеля 886, 892
Стечишин Юліян 893
Столяр Галя 836
Столяр Теодор, о. 832, 834, 836, 838
Стороженко Олекса 109-110
Страшкевич Н. 650
Стрілець Іван 400
Строцький Володимир 466-467
Струк Лука 577
Струмило Юрій 553, 570
Струсінський 243
Струтинський Микола 437, 729, 871
Ступницький, д-р 607, 621
Ступницький Іван, єп. 816
Сухнацький Михайло 491, 512
Сухнацький Петро 371
Суша Яків, єп. 633, 639, 645
Сушко Іван 858

Табака М. 199
Табака Осип 200-201
Тарасюк Микола 734
Тарнавський Зенон Тадей 123-124, 576, 594, 598, 602
Тарнавський Мирослав 341
Тарнавський Ярослав 594
Тарновецький Омелян 204
Тарновський Йосиф, о. 568
Татура Анатоль 740, 742-743
Твердохліб Михайло, о. 203-204
Теличко Данило 832
Темницька Рута 303
Тенчинський Андрій 167
Теодор, кн. 638
Теребус Олександер 725
Терлецький 339
Терлецький Кирило, єп. 107
Терлецький Методій, єп. 169, 645
Теслюк Василь 597
Теслюк М. (Михайло) 573, 594, 597, 599
Тесля Іван 354, 749
Тибичук Євгенія 101
Тиктор І. 238
Тимошик Ганна 342, 344
Тимошик Петро 217
Тимошук 339
Тимцюрак Володимир 749
Тимчишин Іван 743
Тимчук Євгенія 104
Тимчук Іван 740
Тимчук Олександер 104
Тимчук Павло 393
Тимчук Петро 393

Тиндик Іван 858
Тисовський Олександер 233
Тиссаровський Єремія, єп. 567
Ткачук Василь 303, 305-306
Ткачук Гигорій 484-485
Ткачук Іван, о. 743, 747
Ткачук Яким 439
Тоґан Андрій 334
Токарський Ян 655-657
Томашівський Степан 419
Томащук Андрій 675
Томчак Євген 138, 258-259, 867-869
Томчук Григорій 350
Томчук Павло 284
Трешневський Еміліян, о. 239, 263-264, 445, 447
Трешневський Михайло 239
Трешневський Олександер, о. 720
Трильовський Кирило 190, 192-194
Тріска Євгенія 222
Тріска Іван 213, 243, 250
Тріска Орест 215-217
Тріска Стефа 249
Трохим Гриць 297
Трохимчук Іван 221
Троянович Федір 171
Трусевич Семен 200, 202
Трух Антін, о. 762
Тудорковецька Ярина /Я. Гірна/ 132-133
Тупиця Михайло 514
Туркевич М. 580
Турко Василь 513, 520
Турченюк І. 740
Турчин Андрій 738, 742
Турянський 744
Турянський Осип 112
Тхір Андрій 142, 292
Тюхтій Василь 234

Українка Леся 524, 606
Уласевич Ксаверій 222, 342, 344
Улицький Петро 295
Уницький Іван, о. 568
Устиянович Корнило 816

Файґель Андрій 495
Фандерис Євгенія 595
Фандерис Михайло 577
Фарина Василь 299
Фарина Петро 470
Фартух Василь, о. 264, 285, 390
Федейко Іларій 884-885
Федик Дмитро 740, 742, 744
Федик Іван 399
Федина Григорій, о. 445
Федоренко Єфрем, о. 711
Федоришин Петро 858
Федун Павло 400
Федчук Юстин 408
Фещук Йосафат 204
Филилович, о. 786
Фіґоль Атанас 256
Фік Іванка 595
Фік Соня 595
Філяс Г., о. 393
Філяс Платонід, протоір. 184
Фіськевич Юліян 619
Фітьо К. 854
Фіцалович, о. 834
Фльорчук Ярослав 204, 206
Фолис, о. 829
Франко Іван 14, 212-213, 297, 300, 304, 351, 410, 482, 530, 612, 809, 814-815, 817
Форенс Семен 470
Франчук Ігнат 674
Фройндліх Г. 250-251
Фур Іван 723, 725, 727-728, 870
Футуйма Микола 379
Футуйма Ю. 379

Хаврона, чот. 207
Ханенко /Михайло/, гет. 172
Ханик Іван 288
Харак Ярослава 361
Харкевич Мирослав 735
Харко Володимир 768, 770
Харко Микола 216
Харко Петро 888
Харко Юрко 888
Харчун Михайло 538
Харчун Степан 537
Хитреня Іван 410
Хімка П. 579
Хмара Іван 398
Хмара Олександер 213, 339
Хмара Осип 213
Хмара Семен 398
Хмарук Богдан 447
Хмарук Василь 447
Хмарук Іван 186
Хмарук Мирослав 447
Хмельницький Богдан 16, 59-60, 63-75, 171-172, 179-180, 334, 450, 524, 535, 544, 556, 569, 624, 638, 645, 799, 830, 833
Хмельницький Захар 60, 63, 70-71
Хмельницький Тиміш 75
Хмілевська 607
Холодний Петро 522, 829
Хома Василь 292
Хома Володимир 446, 449
Хома Григорій 446
Хома Іван 444-445, 447, 449
Хома Микола 445, 447, 517
Хома Михайло 444
Хоменко Роман, о. 695
Хомин Євстахій, о. 559, 575, 607
Хомин Нестор 573-574
Хомінська Софія 141, 385, 875
Хомінський Лев 216, 343, 614, 875

Хом'як Ірина 128
Храпливий Є. 489
Хром'як Василь 203
Хрусцевич 645
Хрущ Африкан 238, 284, 435, 442, 445, 728, 730, 870-872
Хрущ Василь 449
Хрущ Марія 141, 284, 290, 343, 385
див. теж Смулка Марія
Хрущ Микола 445, 726
Хрущ Михайло 446

Цапяк Іван 612
Цар Василь 292
Цар Гнат 138
Царик Микола 400
Цегельська-Дмитрук Неоніла 883
Цегельський Ігнат, о. 575, 595, 607
Цегельський Лавро 594-595, 614
Цегельський Льонгин 337, 565, 595, 607, 614
Цегельський Михайло, о. 560-561, 568, 570-572, 574-575, 578-579, 594-596, 604-605, 607, 614
Цегельський Роман 883
Цегельський Юрій 574, 576, 583, 594-595, 598, 602, 614
Цеглинський Григорій 220
Целевич 579, 607, 614
Цибуля Станіслав 232, 243
Цімура Я. 254
Ціпановський Іван, о. 177
Ціхоцький 628
Цюра Петро 888
Цюра Яцко 297
Цьвікула Теодозій 222, 292
Цьокан Ілько 561
Цьолковський, о. 524

Чабан Іван 293
Чабарик Михайло 860
Чайковська Мирослава 342, 344
Чайковський Андрій 611, 792, 816
Чайковський Богдан 137-138, 213, 216, 263, 343, 348, 611-614, 779, 792
Чайковський Данило 120-121
Чайковський Роман 342, 344
Чарнецький Василь 216, 265, 284, 289, 291, 357-358
Чарнецький Микола, єп. 762
Чачковський Л. 155
Черечан Васько, о. 62
Черневський Іван 180
Чернецький Андрей, о. 405, 407
Черник Іван 576, 583-584
Черник Максим 571, 579
Черник (Ягода-Черник), к-р 81, 87-88, 90-92
Черникевич Андрій, о. 171
Черникевич Василь, о. 169, 171
Черникевич Іван, о. 171
Черній 379
Черній Кость 104
Черній Олександра 104
Чернявський Андрій 204
Четвертинський Григорій Святополк 171
Чехович, о. 373
Чехович Константин, єп. 818, 821
Чиж Ілля 186
Чиж Ярослав 339
Чижевський Ф. 659
Чипак Зенка (Островська) 595
Чипак Іванка (Кошарченко) 595
Чипак М. 584
Чирський Микола 218, 222
Чичула Іван, о. 410
Чімберґ Майя 814
Чімберґ Улоф 814
Чіх Михайло 200-201, 204
Чопик Д.Б. 804
Чорненко 618
Чорниш Степан 285
Чорній, хор. 207
Чорній Микола 284
Чорнобай Дмитро 206
Чорнописький Василь 206
Чорнота, полк. 68-69
Чуб Іван 757
Чуба 577
Чубатий Антанас 288
Чубатий Тарас 268, 273, 278, 284-285
Чубатий Ярослав 200, 203, 207-208
Чубринська Ольга 220
Чума Володимир 486-487
Чупринка Тарас, ген. 9, 561, 620
див. теж Шухевич Роман

Шавалюк Петро 508, 822
Шак Матвій 297
Шалинський Мирослав, о. 694
Шалько 292
Шамбора М. 413
Шанявський Теофіль 675
Шах Степан 230-231, 237-238, 612
Шашкевич Богуслав 203, 466
Шашкевич Маркіян, о. 28, 374, 469, 572, 617, 814, 835, 841
Швайка Павло, о. 765, 774
Швець Олександер 858
Шевченко Тарас 194, 212, 228, 237-238, 243, 297, 300, 304-305, 469, 486, 530, 535, 604, 617, 806, 809, 812, 814-815, 823
Шевчук Анна 484
Шевчук Василь 206
Шевчук Володимир 480
Шевчук Карпо 409
Шевчук Тетяна (Тетяна Кройтер, Т. Бішоп) 134-135
Шепінський Ярослав, о. 711
Шемелюк-Радомська Анастасія 893

Шепарович Юліян 278
Шепарович Юрій 216, 263, 265, 288, 343, 491
Шептицький Андрей, митр. 140, 337, 374, 526, 560, 572, 579, 617, 724, 782, 821, 824, 833, 839
Шептицький Атаназій, єп. 567, 569
Шеремета 506
Шеремета Євгенія 447
Шеремета Павло 470
Шилкевич Богдан 237, 239
Шилюк Григорій 431-432, 434
Шилюк Іван 434
Шилюк Семен 431
Шихович Мирон 730
Шишка Петро 543
Шишка Федір 171
Шишкевич Іван 571
Шкварко Яків Авг., о. 711
Шкоропар Порфирій, о. 732, 736
Шлемкеаич Петро 200, 202
Шлюсаренко Тимотей 627
Шльонзак Петро 743
Шмата Василь 204
Шмирка Микола 385
Шмідт, сот. 204
Шморгай-Новосад Марія 385
Шнайдер Митрофан 730
Шокалюк Текля 470
Шостак Євген 350
Шпаківський І. 585
Шпилька Е. 142
Штайн, полк. 673-674
Штикало Василь 421
Штикало Дмитро 106, 137, 143, 222, 843-851
Штокалко, о. 407
Штокало Володимир 416
Штокало Степан 416
Шубський Ігор 732
Шукальський, кс. 251
Шулик 607-608
Шуль Теодор 299
Шульган 260
Шумило, о. 877
Шумило Емілія (Книш) 863
Шумлянський Йосиф (Осип), єп. 569-570
Шумська 104
Шумський Михайло 104
Шупа Григорій 446
Шупа Палазя 447
Шурмяк Антін 186-187, 195
Шурмяк Іван 296
Шурмяк Мирослав 296
Шустикевич Андрій 200
Шуфа Ян 230-231
Шухевич Осип 561, 564, 604, 607
Шухевич Роман 120, 128, 524, 537, 604, 619, 847, 856-857
див. теж Чупринка Тарас, ген.
Шухевич Степан 196
Щербаківський Вадим 815
Щеглов С. 109
Щербій Василь 733
Щудло Петро 102, 142
Щудло-Зайців Лука 409
Щурат В. 176

Юзьвяк Василь 427
Юнаків, ген. 785
Юр Максим 432
Юревич Євген, о. 537
Юрій Данилович, кн. 637-638
Юрійчук 607
Юрчишин, хор. 207
Юрчук Гриць 770

Яворський Іван 197
Яворський Іван, о. 834
Яворський О., о. 822
Яворський Олекса 617
Яворський Осип 103
Яворський П. 726
Ядчишин Михайло 104
Якимчук Константин, о. 141, 695, 711
Янів Володимир 256, 847, 849
Яновський Юрій 94
Янчук Микола 651, 663, 794, 797-798
Янюк Петро 743
Ярема Яким 289
Яремко Іван 409
Яремова Слава 201
Яремчук Михайло 284, 289
Ярий Р., полк. 856
Ярміл Демко 400
Ярміл-Канюка Химка 399
Ярмолик Мартин 171
Ярмолик Матвій 171
Яромовський Лука 178
Ярослав, (Мудрий), кн. 16, 33
Ярослав Осмомисл, кн. 31
Ярош Євграф 730
Ярощук, сот. 195, 200
Ясінський Ввсиль 300
Яхимович Осип 297
Яцишин Володимир 254
Яців, о. 201
Яців Євстахій 563, 576
Яців Нестор 198
Яців Орест 576, 594, 598, 619
Яців Теодор 571, 607
Яців Юрій 563, 576, 594
Яцків 404-405
Яцура Ст. 361

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЗНИК

Авринь 687
Адамівка 103
Авшвіц 121, 416, 521
Аделайда 271
Акерман 802
Алтікейн 888
Андриянки 661
Андріївка 186, 364-368, 428-429, 730
Антонівка 692
Ашхабад 881

Бабин 133
Бабка 103
Бабич 62
Бабичі 491, 522, 527, 705
Бавнд Брук 121, 129
Балтимор 882
Бар 206
Барані Перетоки (Перетоки) 81, 138, 285, 320, 322, 412-414, 416-417
Барановичі 36
Барилів 522, 532
Барі 177
Батятичі 29, 584-585, 603, 606, 615
Баффало 526, 595, 797, 820
Безуїв 163, 467
Белз 8, 15-16, 18, 33, 50, 52, 59-60, 63, 111-112, 117, 126, 142, 144, 150-163, 182, 203, 217, 246, 256, 258-259, 266, 284-285, 289, 350-351, 354-363, 377, 379, 388, 393, 419, 441, 450, 454, 466-468, 547, 564, 624, 634, 638, 723, 726, 730, 792, 818, 832, 862, 867-868
Белзець 25, 61, 102, 198, 200-201, 237, 419
Бендюга 184, 418
Бердичів 206, 633
Бердище 705
Бережани 792, 821
Березина 435
Береза Картузька 121, 254, 397, 449, 609, 741, 764, 835-836, 843, 847, 849
Березини 740-741, 744-745
Березівка 55, 706
Березно 703, 707
Березова Воля 696
Берестечко 75, 172, 519, 535
Берестя 18, 36, 48, 50, 107, 168, 633-634, 637-638, 672, 674, 705, 796, 801
Берестъ 730
Берлін 9, 114, 262, 413, 836
Бидґощ 250
Бистре 660
Бистриця (Підгір'я) 837
Бишів 294, 296, 321, 370, 372, 547
Бібрка 26, 55, 235
Біла 541, 829
Білавино 642
Біла Підляська 100, 102-103, 641, 649, 651, 660, 672, 674-675, 703, 705-706, 708-709, 758-797
Біла Церква 772
Білгорай 69, 100, 102, 649, 703, 705, 802
Білий Камінь 28
Білий Ліс 77
Білий Стік (Білосток) 29, 34, 44, 307, 364-365, 368, 370, 383, 428
Білополе 689, 729
Білосток, м. 36, 659
Більськ Підляський 649, 660, 662, 666
Біркенав 416, 521
Біща 686, 703, 705-706, 709

З технічно-видавничих мотивів показник оформлено за принципом селективности. — *Ред.*

Боб'ятин 294-295
Бог, р. 153
Богородиця 679, 698, 703
Боднарів 122
Бодячів 409
Болотний потік 25
Болото 522
Бон Мадон 887
Бонча 705, 738, 740, 744-747, 749
Боратин 192, 220, 237, 373-374, 376, 417-418
Борден 888
Борислав 255, 260
Борисовичі 689
Борсуки 651
Бортатичі 798, 771
Борщів 594
Бояничі 321, 768
Браїла 196
Бранів 425
Броди 28, 31, 68, 132, 344, 372-374, 466, 487, 518, 542, 738, 787, 835-837, 880
Брус 735
Брусиловичі 794
Брусно (Прусно) 61-62
Брюховичі 25
Бубель 705
Буг, р. 5-9, 15, 18, 23, 25, 28-34, 36-37, 43-44, 47-48, 50, 83, 92, 106-107, 120, 153-154, 166-167, 172, 174-175, 177, 180-185, 194, 203, 234, 307, 334-337, 343, 354, 356, 361, 377, 393, 396-399, 412, 414, 418-420, 423, 428, 435, 439-443, 457, 515, 529, 531, 551-553, 603, 623, 633-634, 638, 649, 655, 657, 660, 662, 668-669, 676-677, 723, 732, 734, 738, 741, 750, 757, 760, 766, 795, 801, 832, 846, 865, 882
Будинин 52, 163, 191-192, 323, 358
Буенос Айрес 129, 333
Бужок 705
Буковичі 706
Бусінець 689
Бусно 689-690, 697, 703, 705, 709
Буськ (Бужськ, Бузьк) 16, 18, 30, 32, 42, 53, 132, 166, 181, 489, 544, 565, 572, 780, 788, 881
Бутини 127
Бухара 785

Вадовиці 863
Вакіїв 696, 704-705
Ванів 192, 321, 393, 697, 818
Ванкувер 820
Варшава 7, 9, 60, 63-65, 67, 70-73, 75, 113, 116-117, 231-232, 257, 333, 627, 664, 679-680, 690, 698-699, 702, 752, 764, 779, 788, 795-796, 813, 844, 857, 863
Варяж (Новоукраїнка) 16, 50, 52, 87, 92, 150, 163, 184, 377-380, 382, 388, 402, 432, 440-441, 723, 760, 766, 862, 865, 877-888
Варяжанка, р. 44, 377, 402, 432, 439, 766
Василів 730
Ваціки Середні 661
Вашінґтон 786
Велика Більська 103
Великіака 103
Вепр, р. 23, 37, 43-44, 634
Вербиця 199, 201-202
Вербіж 358
Вербковичі 440-441, 728-730
Верешин (Верещин) 703, 730
Верещиця 696
Верещі Великі 9
Вержин 705
Верини 76-77, 79
Верховини 743-744, 748-749
Верхрата (Богушув) 52, 61-62, 182, 827
Вигалів 657
Вигоновське, оз. 802
Вижлів 52, 378
Винники 26, 255-256, 860
Винники (Миронівка) 150, 378, 382
Вирики 662, 735
Вирів 581
Висла, р. 8, 43, 68-69, 153, 551, 634
Високе 771
Високо-Литовське 802
Висьмир 377-378, 380, 766
Витично 679, 697, 704-705, 708-709, 735
Витків 159, 163, 695, 703, 705, 730
Витків, Саск. 888
Витків Новий (Новий Витків) 81, 365, 480, 522, 526, 541, 785, 810, 813
Витків Старий 366, 522
Вишгород 634
Вишенька 23, 25, 541
Вишниця 730
Вишнів 730
Вишнівка, р. 44
Вишня, р. 399
Відень 188-189, 251, 463, 473, 524, 566, 782, 785, 787-788, 806, 808, 812, 878, 884
Вілька 771
Вілька Вербицька 201-202
Вілька Поторицька 418, 423
Вільно 107-108, 176, 863
Вільхівець (Вільховець) 703, 707
Вільшанка 738-740, 742, 744
Віндзор, Онт. 892
Вінниця 463, 782
Вінніпеґ 14, 16, 134, 182, 258, 260, 314, 384, 889-890, 900
Вітебськ 856-857
Вогін 706
Водники 25
Вожучин 361-362
Войславичі 294, 301, 378, 407, 410, 426, 705, 886, 888
Волиця Барилова 522
Волиця Комарева 189, 322, 350, 383-385, 827, 830

Волнянка, р. 44
Володава 8, 10-11, 100, 102, 107, 116, 633, 649, 652, 654, 660, 662, 664, 667, 705, 732-736, 758
Володава, р. 44
Володимир Волинський 34-35, 55, 181, 264, 284-285, 288-289, 344, 361, 412, 633-635, 637-638, 785
Волоська Воля 736
Волсвин 182-185, 189, 294, 301, 322
Воля Жоатанецька 76-77, 79, 584
Воля Петрова 818
Воля Радванецька 84
Воля Уханська 729
Воля Холоївська 522
Ворля (Орля) 661
Вороновичі 730
Вороняки 26
Ворохта 52, 288, 323
Воррен 900
Воскреницї Великі 706
В'язовниця 69
В'ятка 185

Гаї 26
Гаї Брідські 836
Гвйнівка 649, 659-660, 662
Галич 31, 160, 176, 634, 639, 835
Гамільтон 413
Ганів 657
Гарбокін 141
Гартфорд 519
Гатовичі 321, 323, 378, 768
Гдешин 707
Гійче 200
Гільче 52, 163, 358, 378, 387-390, 392
Глиняни 30
Глухів 192, 393-395
Гнойно 651, 705
Гоголів 138, 141, 189, 294, 300, 547
Голешів 704-705, 757-758
Головно 103, 704-705, 708
Голоди 661
Голоско 526, 610, 613
Голуб'є 50, 52, 436, 441, 690, 703, 707, 724
Голя 697, 704-705, 708-709, 733, 736
Гомель 36
Гонятин 52, 432, 439, 766-768
Гонятичі 708
Голки 717
Голків 704
Гора 150-152, 155, 159, 162-164
Горай 61
Гораєць 125
Горбів 706
Горбків 141, 189, 294, 297-298, 331, 396-398, 413, 424
Горинь, р. 34
Гориці 877
Горишів Польський 896, 708
Горишівська Вілька 696
Горішин 110
Горлиці 755
Городенка 887
Городиловичі 301, 320, 705
Городиславичі 530-532
Городище 52, 83, 108, 181-185, 378-379
Городище Варязьке 50, 153, 163
Городище Василіянське 182, 294, 296
Городло 15-16, 638, 649, 697, 703, 705, 709, 723, 729
Городники 661
Городок 62, 422, 524, 624, 706, 823
Городок Надбужний 703
Горостита 705
Горохів 284, 286, 505
Горощиці 703, 707
Горлин 573, 581
Горлинка, р. 623
Гостинне 705
Готівне 697
Грабівець (Грабовець) 15-16, 661, 705, 723, 730, 761-765
Гребенне 200, 660, 703, 779, 829
Грибовичі 25
Грубешів 44, 100, 102, 234, 354-355, 380, 402, 435-437, 440-441, 520, 521, 649, 679, 690, 698, 701, 705, 723, 725-727, 729-730, 738, 760-761, 764, 774, 859, 862, 870-872
Гусинне 703, 707
Гусятин 204
Гута Королівська 232
Гучва, р. 44, 701, 757
Гучинне 705

Ґданськ (Данціґ) 181, 254, 441, 634
Ґляйхенберґ 782
Ґрац 113, 877
Ґрімсбі 413

Давидів 25
Дальнич 583-585
Дана 887
Датів 705
Дахав 765
Дев'ятир 69
Деканів 680, 698
Денвер 820
Депултичі 703, 707
Депултичі Руські 705
Дерев'яни 580
Дернів 573, 580, 584-585, 620, 622
Детройт 124, 257, 820, 900
Джерзі Сіті 130, 899
Димошин 552, 567
Діброва 92
Дібче 535
Дідилів 573
Діяконів 703
Дмитрів 473, 480, 514, 519, 522, 527, 820, 823
Дніпро, р. 8, 35, 43-44, 151, 288, 552, 634, 837

Дніпропетровське 39
Дністер, р. 23, 153, 155, 181
Добрачин 184, 290, 318, 322-323, 418, 784
Добринь Дужий 660
Добромиричі 730
Добромисль 703
Добростани 25
Добротвір 57, 553, 606, 768
Довжнів 52, 151, 163, 192, 264, 285, 358, 378, 388, 390, 860
Докуди 651
Долобичів 195, 402, 435-437, 439-440, 649, 705, 759, 766, 770, 862
Домашів 182
Домбє 209
Дон, р. 8
Драганка, р. 44
Дратів 655
Древники 744-745
Дрепів 673, 705
Дрогобич 255, 554, 743
Дубенка 723, 729
Дубини 103, 518, 661
Дубичі Осочні 661
Дубінка 705
Дубляни 454, 881
Дубно 661, 831
Дубрівка 52, 103
Думний потік 25, 30, 44
Дутрів 704, 718
Дюнкерк, Н.Й. 526, 533

Ебензее 416
Едмонтон 620, 820, 840, 893-894, 896-897
Ельба, р. 95

Єллов Крік 887

Жабче 103, 467, 704, 730
Жабче Муроване 163-164, 394
Жарків 26
Жданне 744, 746, 749
Желехів 606
Желехів Великий 584
Женева 615
Жерчиці 660-661
Жещинка 660
Житомир 39, 44, 206, 641
Жмеринка 204
Жмудь 688-689, 705
Жнятин 52, 151, 163, 301, 378, 387-389
Жовква 18, 25, 60, 75-76, 79, 143, 180, 197, 295, 297, 299, 343, 526, 564, 762-763, 785, 792, 867
Жовтанці 622
Жужіль 111, 164, 184, 264, 357-358, 450, 467, 832, 838
Жулин 705, 746
Журавці 61-62, 201-202
Журатин 32

Забава 370
Забірці (Заборці) 703, 707, 730
Забір'я 200
Заболотів 703
Заболоття 50, 673, 705
Забужжя 175, 194, 215-216, 218, 234, 241, 243, 333-334, 336, 339, 345, 354, 436, 440, 863
Завада 771, 773, 775
Завидче 141, 515, 522, 527
Завишня 184, 188-189, 290, 336, 365, 399-400, 420
Загайки 735
Заголів 697
Загорів 703
Загорово 705-706
Задвір'я 53
Заканалє 651
Закопане 610
Закрівець 707
Залижня, р. 44
Заліщики 100, 887
Залуква 862
Замбрів 250
Замлинє 703
Замолодиче 735
Замостя 44, 59-60, 62-66, 68-73, 75, 377, 402, 633, 649, 678, 690-692, 696, 705, 708-709, 723, 729, 749, 764-765, 771, 773-775
Замх 62, 703, 705, 707, 709
Зарваниця 834
Заруддя 771
Зашків 25
Збереже 704-705, 708
Збоїська 333, 370
Зборів 196
Збруч, р. 8, 143, 153, 204, 206, 251, 565-566, 619, 781
Звенигород 31, 155, 181
Звопя (Дзвопя) 61
Зерники 695, 703, 705, 708, 718
Зимно 695, 702, 704, 717
Зіболки 77, 79
Злоєць 771
Зніже 689
Золочів 43, 118, 484, 781, 879
Зубків 189, 294, 301, 322, 384, 409
Зубовиці 103
Зубча 696

Ільковичі 186, 420, 424, 845
Іст Орендж 252
Іст Четем 820

Кадлубиська 435, 437
Казимирівка 689
Казимір 69
Калинівка 206
Камінка 552-553, 584
Камінка Волоська 61

Камінка Струмилова (Кам'янка Бузька) 8-9, 16, 29, 57, 76, 79, 81, 96, 102, 109, 116, 123, 142-144, 242, 264, 284, 287, 347, 361, 419, 463, 466, 472, 489, 519, 522, 545, 551, 553-554, 556, 558-561, 563-579, 580, 583-586, 594, 596-599, 601, 603-610, 614-615, 619-621, 623, 625, 629-630, 786, 788, 877, 881-883, 899
Камінки-Липник 198, 200
Камінські 93
Кам'янець Литовський 802
Кам'янець Подільський 143, 563, 785, 794
Кам'янка (Камінка), р. 551, 603-604
Канів 8, 617, 814
Капітаньщина 660
Каранє 522
Карбіека, р. 44
Карів 202
Карликів 818
Катовиці 863
Квасів 372
Келовна 893
Кенора 134
Києвець 697, 703, 705-706, 709
Киї 522, 526
Київ 8, 32-33, 36, 44, 48, 65, 176, 204, 206, 286, 315, 409, 463, 531, 565, 569, 594, 634, 636, 641, 655, 664, 781, 784, 799-802, 807, 809, 814, 837
Кильна 103
Кізлів 572
Кінґстон 134
Клейники 660-661
Клещів 689
Клівленд 820
Кліщелі 649, 659-660
Клюсів 184, 322, 418, 528-529, 738
Клятви 703, 708
Кмічин 687, 704, 708, 718
Кнориди 660
Княже 28, 370, 372, 408
Княжпіль (Княжполь) 703, 707, 709
Кобиляни 705
Кобло 703
Ковель 36, 48, 50, 551, 633
Коденець 657
Кодень 703, 705-706, 709
Козлів 697
Козодави 730
Коленчиці 703
Колеховичі 704-705
Коломия 134, 501, 863
Колонія 78-79
Колтів 43
Команча 818, 868, 877
Комарів 186, 189, 294, 296, 322, 384, 696, 705, 890, 895
Комов 634
Кононча 162
Конотопи 186, 316, 334, 378, 432
Константинів 649, 662, 703
Константинопіль 33
Констянтинів 59
Конюхи 705
Коленгаґен 784
Копилів 703
Колитів 141, 294, 296, 326, 697, 896
Количинці 866
Коп'ятинський потік 26
Коржів 768
Корків 378, 402, 766, 770
Корниця 651, 660, 662, 706, 709, 797
Корні 199-201
Королівка 679, 697, 704-705, 732, 735
Коростень 36
Корчин 365, 368, 717
Корчівка 522
Косин 174
Косинь 705
Косів (Лодин) 621
Космів 703, 730
Кособуди 691
Костомолоти 697, 703, 705, 709, 796
Костяшин 52, 163, 378, 730
Коцудзь 61
Кошелі 660
Краків 65, 74, 117-118, 177, 232, 250-251, 334, 362, 374, 435, 437, 529, 725, 732-733, 742, 745-746, 749, 779, 788, 809
Краківець 817
Красне 28, 32, 542
Красничин 740-741, 743-747
Краснобрід 686, 692
Красностав 169, 633, 723, 738-743, 745-748, 761, 802
Крем'янець 44, 637-638
Крехів 60, 541
Криве 131, 473, 480, 483-484, 505-506, 508, 513-514, 518-519, 522, 822, 824
Кривий Ріг 374
Кривня 821
Кривоверба 657, 662
Кривовинці 103
Крив'ятичі 666
Кридор 431, 887-888, 890, 892, 895
Крилів 92, 402, 690, 703, 705, 707, 723, 730, 766, 862
Крилос 162
Криниця 692, 735, 742, 787
Кристинопіль (Червоноград) 32, 48, 52, 81, 144, 181-185, 195, 203, 255-256, 259, 334-335, 368, 372-373, 395, 418, 435, 466-467, 528, 542, 564, 723, 726, 832, 862
Крна, р. 44
Кромериж 820
Кропивки 657
Кросно 881
Круже 676
Крупе 705, 744, 746
Крупець 61
Крути 94
Ксаверів 689
Кубань, р. 8
Кудирявці 542

Куділь 697
Кулаковичі 703, 705, 707
Куликів 25, 32, 60, 76, 483, 522, 564
Куличків 316, 323, 326, 390
Кульманів 689
Кульно 705
Курашево 659
Курилівка 103
Курманів 707

Лабунька, р. 66, 771
Лабуньки 73
Лагівці 695, 708
Лагодів 26
Лазиска 705
Лазова 103
Лани 559, 571, 585, 881
Лань, р. 35
Лапаївка 559
Ласків 437, 697, 703, 708, 730
Лащів 16, 529-532, 701-703, 705, 708, 720
Лежайськ 125, 863
Ленчна 655
Летичів 207
Лещани 703, 707
Лещатів 409
Лещків (Першотравневе) 53, 233, 309, 358, 378, 382
Липини 703, 705-706, 709
Липинки (Липінки) 660, 689
Липинський Ґвіздь 103
Липсько 60-61
Лисів 706
Лисогори 109
Литовиж 766
Лівєц, р. 44
Лівче 52, 151, 378
Лімниця, р. 852
Ліски 52, 150-151, 163-164, 192, 307, 318, 378, 380, 388, 730, 770, 790
Лісна, р. 44
Ліщани 705
Лодзь 435
Лодина 573
Ломази 651, 706
Лондон 9, 128, 130, 756, 848, 891, 900
Лопатин 16, 81, 128, 133, 473, 515-516, 518, 522, 638
Лопінник 743-744
Лоп'янка 114
Лос Анджелес 820
Лосінка 661
Лубів (Лубівка) 378, 768
Луг, потік 28
Луга, р. 34, 44
Лужків 703
Лукавець 62
Луків 69
Лукова 62
Лукове 816
Луковок 704
Лукошин (Ликошин) 704, 708, 718
Лунин 36
Лунинець 36
Луцьк 81, 169, 185, 355, 551, 637-638, 802
Лучиці 303, 317, 322, 409, 547
Любартів 742
Любачів 15-16, 62, 125, 197, 561
Любеля 61
Любенка 651
Любиця 61
Любича Королівська 100, 102, 198, 200-201
Любичин 657
Любень (Любінь) 654, 697, 704-705, 708-709, 735
Люблинець Новий 237
Люблинець Старий 237
Люблін 69, 169, 195, 198, 335, 402, 450, 467, 633, 638-639, 642, 657, 659, 690, 743, 749, 758, 761-762, 771
Любниці 103
Любомль 633
Лювен 454
Людвин 662
Люта 735
Ляхівці 704, 718
Ляшки 409
Ляшки Муровані 197
Львів 8, 23, 25, 26, 28, 30, 32-33, 39, 44, 60, 63, 65-67, 70, 73, 76, 81-82, 112, 114, 121, 124-125, 128, 132, 134, 142, 172, 176, 180-181, 188, 193-194, 196-197, 199, 222, 228, 230, 233, 236, 238-239, 243, 250-251, 253-254, 256-258, 261-262, 268, 289-290, 293, 302-305, 331, 333, 337, 339, 341, 343-345, 347, 349, 358-360, 362, 366, 370, 373-374, 380, 390, 405, 416, 435, 449, 463, 465-466, 470, 480, 487, 501, 505, 511, 517, 520, 522, 524, 539-540, 545-547, 551, 560-561, 563-564, 570-571, 573-575, 577, 579, 583-584, 591, 594, 596-597, 599, 607-608, 610, 613-614, 617, 621, 624-625, 628-629, 633, 637-639, 656, 664, 733, 735, 737, 741, 743, 786-788, 790, 800, 802, 804-805, 810, 812, 815-817, 821-822, 830-836, 839, 842, 845, 847, 857, 863, 866-868, 870, 878, 883-884

Магерів 16, 25, 60
Мадрид 848
Мазили 705
Мазилів 62
Майдан 288, 696
Майданек 765
Майдан Княжий 705
Маковка 661
Малєше 661
Маличі 730
Малінники 661
Малків 703, 707, 730
Манаїв 28
Маріюпіль 374

Марунька, потік 26, 30
Масловичі 730
Матів 409
Матіяшівка 103, 659
Матків 680
Матче 705
Махнів 200-202
Махнівка 236
Махнівок 52, 92, 154, 164, 323
Межилісся 697, 703, 705-706
Межиріччя 59, 802
Мельк 416
Мельник 802
Мєнськ 798
Миколаїв 118, 518, 785
Микулин 703
Микулинці 208
Миловане 118
Михайлівка 202
Миців 52, 151, 358, 378, 388, 768
Мишин 501
Мізень 34
Міняни 703, 730
Мірче 92, 437, 730
Мічам 887
Млава 816
Мнежко 336
Могильниця 705, 707, 834
Модринець 730
Модринь 708-709, 730
Мозир 35
Молдава, р. 18
Молодятичі 729-730
Моложів 730
Молотьків 611
Монастирок 708, 823
Монтреаль 421, 820, 900
Монятичі 705, 729
Моратин (Морятин) 702, 704, 717
Море 660
Москва 7, 9, 57, 211, 262, 597, 647, 752, 756, 797, 802
Мости 16
Мости Великі (Межиріччя) 33, 79, 163, 185, 295, 564, 768, 789
Мостиська 818
Мохнате 661
Мошків 192, 293-294, 299, 378, 768
Мощона 661
Муженцін 441
Мукані 473, 517, 534, 823
Мутна 661
Мухавець, р. 44
Мшана 705-706
Мюнхен 121, 848
М'ягке 705, 729-730

Наброж 92, 704-705, 708
Нагірці 573, 580, 584
Надвірна 611
Нараївка, р. 155
Нарва (Нарев), р. 8, 43, 44, 649, 655, 662
Наревка 659
Наріль 60-63, 68, 72
Небилів 886
Неверків 708
Недежів 704, 718
Недільна-Топільниця 833
Недосів 101
Незнанів 491, 522
Неледів 697, 705, 717
Нелядва 703
Немилів (Немолів) 485, 534-537, 804
Немирів 16
Немирівок 692
Немирово 661
Неретва, р. 44
Неслухів 155
Нестаничі 480, 522, 526
Нивиці 128, 473, 476, 517, 519, 543-544
Ниновичі 186-187, 294, 301, 378, 402, 766, 768, 770, 888, 890, 895
Нисмичі (Подільське) 129, 186-187, 195, 223, 237, 318, 320, 378, 402-403, 405, 441, 766, 768, 888
Нідезів 696
Німшин-Мартинів 835
Новий Двір 256
Новий Санч 136
Новий Став 622
Новоберезово 660
Нововолинськ 34-35
Новосілки Кардинальські 200
Новосілки Ліські 695-696, 703, 705, 881
Норт Саскачеван, р. 887
Нортгемптен 506
Носів 102, 660, 705
Нурець, р. 44
Нюрнберґ 98, 105
Нью-Йорк 14 16, 240, 251, 259, 306, 413, 614, 743, 783, 791, 820, 872, 877, 898, 900
Ньюарк 251-252. 510

Обровець 730
Обша 62, 703, 705, 707, 709
Обшанська Воля 62
Овруч 38, 636-637
Оглядів 112, 128, 182, 473, 514-515, 517-518, 520, 522, 524, 544, 823
Одеса 196, 206, 789
Ожанка 103, 863, 877
Озеряни 247
Олевськ 36
Олесько 28, 638
Олешиці 870
Ольвія 153, 155
Ольхівець 816
Ольшани 103
Опаки 26
Опільсько 113, 189, 236, 378
Опліцько 822
Оратово 206

Ордів 370, 483, 491, 515, 519-520, 522, 539
Орешково 661
Орлів 744
Ортель Княжий 706
Освєнцім (Авшвіц) 748
Осердів 50, 52-53, 117, 150, 270-271, 358
Острів 151-153, 163, 323, 326, 373, 393, 467
Острів Люблінський 662
Острівка, р. 44
Острог 61, 171, 802
Остуд 820
Отроч 705, 747
Оттава 890-891
Ощів 52, 377-378, 703, 705, 707, 730

Павлів 475-476, 491, 518-519, 522, 526, 533, 540, 542, 545-546
Павловичі 129, 432, 439, 441, 766-770, 795
Паволоч 75
Пантна 881
Паньків 62, 101, 104, 703, 717
Париж 127, 477, 848
Пархач 57, 184-185, 294, 296, 316, 322, 324
Парчів 649, 662
Пасіка 730
Пахолі 657
Пашинка 706
Пеніни 718
Ператин 518-519, 534
Первятичі 188, 266, 366, 408-411, 425, 427, 547, 852
Перевалля 101, 103-104
Перевирське, оз. 35
Переводів 52, 150-155, 164, 307, 378
Переворськ 362, 877
Перегоріле 690, 703, 705, 707, 730
Передриміхи Малі 77
Перемислів 50, 164, 468
Перемишляни 55
Перемишль 62, 124, 230, 237, 239, 255-256, 260, 279, 336, 405, 524, 563-564, 622, 634, 758, 817-818, 827-828, 839, 878, 881
Переорське 697, 704-705
Пересоловичі 729-730
Переспа 102, 301, 322, 368, 370, 384, 409, 425, 687, 705
Переяслав 162
Печеніжин 501
Печихвости 552
Пжеров 877
Пивовщина 314, 321
Пилявці 60-61, 63, 638
Пинське 36
Пиняни 704
Підберізці 744
Підбужжя 110
Підволочиська 196
Підгайці 617
Підгірці 705
Підгір'я 707
Піддубці 201
Підкамінь 26, 28
Підкаранє 522
Підлисся 28, 515, 606, 617, 835, 841
Підлядів 718
Підсадків 718
Під'ярків 26
Піліки 661
Пісочне 766
Піщац 651
Плаваничі 705
Плазів 16
Пліснесько 181
Плугів 26
Поболовичі 703
Повче 34
Подєбради 278
Поздимир 294, 301, 322
Познань 644
Поканєво 661
Покровня 703
Полєдів 704
Полічна 661
Полове 486, 491, 522, 540
Полоцьк 857
Полтава, р. 18, 25, 30-32, 44, 882
Полюбичі 651
Полянів 102
Полянка 378, 380, 382
Полятичі 660
Польський Гришів 687
Посадів 92, 695
Посверж 501
Потилич 16, 60-61
Потік Великий 816
Потік Горішний 705
Потічок 691
Потоки 660
Поториця 121, 175, 186, 188, 223, 229, 260, 301, 322, 331, 333, 385, 418-424
Потуржин 705, 724, 730
Прага 117, 303, 451, 482, 610, 790, 808, 812
Пратулин 671-674
Преорськ 61
Прибишів 818
Прип'ять, р. 23, 34-35, 37, 43-44, 151, 552, 634
Проневичі 661
Проскурів 208
Прусинів 163, 323, 768
Прут, р. 155
Птич, р. 35
Пугачів 802
Пулемецьке, оз. 44
Пустомити 781
Путновичі Горішні 689
Путновичі Долішні 689
Пуща 689
П'яве, р. 199, 860

Рава Руська 16, 25, 42, 48, 50, 60, 100, 102, 195, 197-200, 344, 347-348, 354, 361,

419, 561, 748, 779, 784, 792, 827-829, 863, 867
Радванці 768
Радехів 16, 41, 80-84, 126, 143-144, 266, 284, 288-289, 347-348, 370, 372-373, 463-464, 466, 469-473, 475, 480-486, 488-489, 493, 495-496, 501, 506, 509, 514, 517-518, 522, 534, 540-541, 545-547, 564, 586, 785, 792, 822-824, 878-879
Радехівка, р. 44
Радин 706, 802
Радків 704
Радом 435
Радославка, р. 543
Радостів 704, 730
Радче 706
Ракобути 881
Раковиська 522
Рата, р. 25, 32, 44, 181-182, 198, 354
Ратичі 695
Ратичів 702, 704, 718
Ратків 718
Ратно 638
Рацибовичі 689
Реґенсбурґ 114, 251, 872
Редбері, оз. 887
Реджайна 889
Редісон 888
Редфілд 888
Рейовець 113
Риболи 661
Рим 14, 107, 302
Рівне 36, 185, 355, 725
Ріллин 695, 697, 704-705, 730
Рілнів 630
Річиця, р. 161, 354
Річки 199-200
Рогавка 660
Рожанець 62
Рожанецька Воля 62
Ржанка 103, 107, 558, 735
Рожджалів 186-187, 269-270, 301, 322, 326, 364, 366-368, 370, 428-429, 517
Розвадів 257
Розвадівка 103, 708
Розкошівка 729
Розтока 688-689, 703
Рокитна, р. 18
Ростерн 886-888
Рубель 697
Руда Журавецька 201
Руда Магерівська 61-62, 68, 72
Руда Сілецька 32, 522, 553, 585
Руда Щутківська 62
Руденко 515
Рудка 741, 743
Русинь 164, 378, 382, 840

Сабанівка 519
Савин 701, 703, 705
Савчин 294, 301
Сагринь 705, 707, 730
Самбір 110, 123, 255, 260, 374, 788, 790, 816, 882
Самулки Малі 661
Саліжанка 558, 622
Сараєво 194, 405
Сарни 36, 38, 256, 633
Саскатун 134, 520, 886, 891-896
Сверщів 651
Свиня, р. 44
Свитазів 294, 298, 330
Свірже 680, 703, 705
Світязь, оз. 35, 44
Себечів (Новосілля) 53, 163-164, 192, 221, 251, 285, 294, 299-300, 320-321, 357-358, 832, 886, 888
Седлиська 771-775
Седлище 707
Селиська 705
Сем'ятичі 649, 660
Сен-Жермен 278
Сенді Лейк 258
Серебрище 703, 705
Середпільці 472, 476, 522, 534, 823
Серет, р. 28
Серпелиці 651, 656
Сєдльці (Сілдльці) 122, 674
Симбірськ 185
Синевідсько Вижнє 256
Синьків 534, 787
Сичин 701, 705
Сілець 111, 145, 186, 294, 326, 703, 705, 707
Сілець Белзький 150, 285, 295, 612, 779, 827, 829, 867
Сілець-Беньків 96, 545, 585, 606
Сільце 705
Сінниця Рожана 741, 743
Сіра Воля-Терноватка 705
Сішно 183, 301, 343, 365, 466, 476, 491, 493, 522, 891-892, 894
Скибень 206
Сколе 187
Сколівка, р. 44
Скоморохи 154, 186, 309, 412, 417, 420, 424, 765
Скриголови 141
Славатичі 705
Сліпче 703, 705, 730
Словіта 26
Случ, р. 8, 35, 638
Смереків 32
Смиків 409
Смільник 816
Смолигів 730
Смоукі Лейк 893
Смоч, р. 34
Сніжки 661
Собібор 735
Сокаль 8, 10, 15-16, 18, 33-34, 41, 46-47, 52-53, 63, 75, 81, 83, 100-102, 111, 122, 125-126, 130-131, 133, 136-138, 140-144, 163, 165-169, 171-180, 182, 186-192, 194-195, 199, 209, 211-213,

215-218, 220-221, 226-230, 232-243, 246-247, 249-251, 255-256, 258-260, 263-266, 268, 270, 281, 284, 286, 288-294, 298, 302-307, 315, 326, 330, 334-340, 342, 347-349, 355-359, 361, 370-371, 373-374, 376-377, 383, 393, 396, 399, 402, 404-405, 408-410, 412, 418-420, 423, 425, 428, 431-433, 435, 444, 446-447, 450, 520, 546-547, 564, 610-614, 633, 779, 788-790, 792, 816-817, 827-829, 832, 839-841, 852, 860, 863-868, 870, 873-875, 877, 879, 887
Сокаль, Саск. 886, 895
Соколів 573
Соколя 573, 585, 606
Солокія, р. 25, 29, 32, 34, 44, 48, 50, 89, 156, 158, 160, 185, 307, 354, 361, 371, 393-395, 435, 650, 669, 723, 757
Солотвина 618
Солотвина, р. 18
Сосновець 552
Сосновиця 662
Спас 573
Спасів 141, 186-187, 285, 370, 408-411, 425-427, 547, 852
Спасівка, р. 44, 396, 408
Спеден 893
Спокейн 134
Ст. Пітерсбург 900
Ставки 660, 664
Станимир 26
Станин 476, 519, 522, 539-542
Станиславів (Івано-Франківське) 31, 120-121, 130, 251, 253, 255, 260, 279, 281, 288, 561, 618, 789
Станиславчик 32
Старгород 294, 301, 431-432
Старе Село 31, 704, 718, 744-745, 829
Старий Бубель 651
Старий Вишнівець 718
Стеблів 162
Стенятин 309, 322, 530, 695, 717
Стир, р. 23, 28-29, 34, 37, 44, 534, 552
Стовпє (Стовп) 634, 642
Стокгольм 814
Сторонибаби 561
Стохід, р. 34
Стоянів 16, 61, 81, 168, 182, 370, 372, 480, 486-487, 519, 522, 564, 768, 887
Стремільче 483, 517-518, 520
Стрептів 580, 584-585, 606
Стриганка 573
Стрий 136, 194, 254, 260, 357, 526, 878
Стрики 660
Стрижів 361, 705, 866
Стріжівець 730
Стрільці 703, 705, 730
Стрільче 370
Стужиця 741-742, 744-746
Судова Вишня 184
Сулимів 52, 151, 316, 378, 387, 389
Сумин 101, 104
Сухава 705
Суховоля 691, 835-837
Суховольці 660-661
Сян, р. 8, 23, 69, 151, 354, 655, 732, 750, 760
Сянік 136, 546

Тадані 553, 573, 580, 584-585, 606, 620-630
Талергоф 560, 621-622, 829
Танва, р. 69
Тарноберег 103, 863
Тарногород 16, 62, 103, 705
Тарнополь, Саск. 887
Тарношин 730
Тартаків 53, 102, 111, 118, 153, 174, 184, 189, 221, 223, 236, 294, 297, 322, 331, 396, 409, 411, 839-842
Тартаківець 102, 322, 409, 425
Татарів 288
Тбілісі 799
Телешниці 818
Телятин 437, 705, 862
Тенетиська 61-62, 201
Тератин 705
Теребінь 703, 705, 709, 730
Теребовля 625
Тересполь 662
Терло 816
Терноватка 101, 104, 687, 691-693, 697, 703, 708, 717
Тернопіль 28, 136, 143, 192, 253, 255-256, 260, 482, 561, 563, 833, 835, 879, 882
Тетевчиці 471, 518-519
Тетерев, р. 28, 206
Тим'янка 661
Типін 703
Тисьменица, р. 44
Тихобіж 730
Тишиця 84
Тишівці 16, 103, 701, 705
Тоболів 428-429
Товмач 622
Токари 661, 744
Томашів 16, 44, 62-65, 237, 354, 649, 695-696, 701, 703, 705, 713, 723
Топільча 708
Топірниця, р. 66
Топорів 518, 544
Торки 370-371, 522
Торонто 16, 125, 130, 347, 403, 519, 744, 820, 884-885
Травник 765
Трахтемирів 74
Тритки 522, 527
Трійця 543-544
Тріщани 730, 872
Тростянець 204
Тростянка 661
Тугані 730
Тудорковичі (Федорівка) 132, 186-187, 285, 294, 300, 378, 407, 431-434, 436, 768, 886, 888, 892, 895
Турін 812

Турія, р. 34, 634
Турковичі 701, 703, 705, 708, 720-722, 730, 746
Туркотин 26
Турна 659
Туробин (Туробін) 707, 744, 746-747
Тухоля 208
Тучапи 707
Тушків 50
Тщебинь 687

Убині 573
Убродовичі 703
Увин 518
Угерка, р. 44, 633
Угнин 657, 679, 697, 704-705
Угнів 16, 48, 50, 53, 55, 63, 182, 195, 199-200, 202, 206, 218, 354, 356, 361, 407, 466, 720, 723
Угринів (Дубрівка) 52, 186, 195, 233-234, 260, 263, 285, 294, 298-299, 308-309, 316, 318, 320, 323-325, 342, 378, 402-403, 405, 407, 432, 435-437, 439-441, 766, 768, 789, 858, 884, 888
Угровеск (Угрузк) 634-635, 705
Удал, р. 44
Ужгород 802
Уласів 103
Ульвівок (Вільхове) 48, 265, 285, 294, 299, 309, 322, 361, 378, 412-413, 442-443, 768, 886
Ульгівок 199, 730
Устіянова 333
Устрики Долішні 827
Ульм 872
Уханє 707, 723, 730

Федора 896
Фельштин 818
Фиш Крік 886-888
Філядельфія 240, 258, 611, 614, 787, 875-877, 890, 900
Фльоренція 812
Фльоріянів-Наріль 62
Фрайбурґ 815
Фрамполь 61
Фридрихівка 208
Фусів 372
Фюрт 130

Харків 286
Хвастів 206
Хворостита 657
Хишевичі 818
Хлолків 706
Хлопятин 52, 151, 232, 759
Хмелівка 833
Хмельок 703, 705, 707, 709
Хмільно 475, 483, 519, 534, 537
Ходиванці 687, 703, 705, 708, 718
Ходорів 31
Холм 8-10, 30, 36, 46, 113, 117, 354, 402, 531-532, 633-645, 647-650, 652, 689, 705, 707, 709, 723, 732-733, 739-740, 742-743, 747, 758, 763-764, 774, 795, 799, 801-802
Холоїв 463, 475-476, 484, 491, 519, 522, 524, 526-528, 533, 591, 768, 822
Хоробрів (Правда) 87-89, 92, 186-187, 222, 236, 238-240, 264, 378, 380, 407, 432, 439, 444-448, 759, 766, 768, 870
Хорощиці 730
Хотин 802
Хохлів 52, 378, 387-390
Храболи 660-661
Хренів 573
Хутче 703
Хшанів 790, 820

Цеблів (Цебрівка) 111, 150-151, 164, 247, 264, 357-358, 379, 450-451, 454
Цецелі 661

Чайки 741, 743
Ченстохова 33, 156, 179
Червен 634
Черемха 660-661
Черкаси 162
Черемно 530
Черниця 118
Черничен 92
Чернички 705
Чернівці 802, 807-808, 883
Чернїїв, 703, 707
Чесанів 15-16, 69, 124-125
Чесники 695-696, 705
Честині 606
Чечельник 207
Чижики 660
Чижі 661
Чікаґо 16, 258, 289, 820, 900
Чомів 703
Чорна Дужа 661
Чортків 501, 610-611
Чортовиці (Чортовичі) 703, 707

Шароволя 101, 104, 703, 708
Шарпанці 320, 547
Шевня 687, 691, 704-705
Шилець 696
Шиховичі 705, 730
Шихтори 402
Шлятин 696, 705
Шмитків 53, 294, 301, 768
Шоломийський потік 26
Шостка 705-706
Шпиколоси 370, 372, 425
Шуминка 732, 734, 736

Щеблів 166
Щебрешин 708-709, 737, 771, 773, 802

Щуровичі 373-374, 513, 515, 527
Щутків 62

Юзефів 539
Юзівка 881
Юрів 62, 703, 708, 717

Яблочів 695
Яблошна 705
Явожно 819
Яворів 25, 111, 142, 199, 530, 725, 817
Яґонія 558
Язениця Руська 568, 571, 580, 585, 606, 615
Якимів 580, 866
Ялинки 103
Ямне 622
Янів 61
Янів Любл. 707
Янів Підляський 649, 662
Янівка 696
Яново 660
Янчин 162
Яричівка, р. 25, 30, 44
Яричівський потік 30
Ярослав 63, 354, 779
Ярославець 703, 708-709, 870
Яселда, р. 35
Ясенів 787
Ясло 755
Яструбичі 83, 189, 294, 300, 322, 338, 456, 459, 893
Яцевичі 661

ФУНДАТОРИ І МЕЦЕНАТИ

МІЧІҐЕНСЬКИЙ КОМІТЕТ ОБ'ЄДНАННЯ НАДБУЖАНЦІВ

Фундатор — 2505.15 дол.



Сидять, зліва направо, 1-ий ряд: *Галя Тхір, Мирослава Крук, Олена Іванець, о. ігумен Бернард Панчук, Ірина Іваницька (голова), Ростислава Чубата, Євдокія Яцюк.* Стоять, зліва, 2-ий ряд: *Михайло Іваницький, Василь Тхір, Наталка Іваницька, Катерина Іванчук, д-р Іван Смаль, Марія Устапенко, Степанія Брездень, Теодозія Паламарчук, Павлина Футяк, Микола Паламарчук, Петро Демчук.* Стоять, зліва, 3-ій ряд: *Леся Іваницька, Квітка Іваницька, Ігор Іваницький (в окулярах), Методій Іванчук, Іван Устапенко, Зенон Брездень (частинно заслонений), Володимир Мудрий, д-р О. Логінський, Стефанія Логінська, Йосип Карпінський.* Стоять, зліва, 4-ий ряд: *Іван Футяк, Константин Величковський, Євген Крижанівський.*

Неприсутні: *Надія Бжеська, Богдан Дацків, Ксеня Федак, Ліда Гайдукевич, Марта Іванович, Ярослава Капустій, Орися Лончина, Петро Луцик, сестра Миронія Н.Н.О.М., д-р Ярослав Муж, Євген і Марія Пліхота, Степан Савчук, Михайло Сірий, Володимир Стояловський (+1985), Ірена Трицєцка, Роман Трешневський, Євгенія Українець, Ольга Захарій.*

Мічіґенський Комітет Об'єднання Надбужанців оформився у Воррені б. Детройту, як одна з перших клітин нашого земляцького руху, 18 жовтня 1978 р., тобто ще перед створенням Центрального Комітету ОН. Він нараховує 36 членів — кол. мешканців Сокальщини, Белзчини, Радехівщини й Холмщини; понад 90 відсотків цих членів пожертвували на видання збірника "Надбужанщина" по 100 дол., а то й більше.

Весь час, від заснування й досі, головує в цьому Комітеті п-і Ірина Іваницька, яка водночас є членом Президії та заступником голови ЦК ОН. Комітет діяв і діє зразково, влаштовуючи щомісячні сходини членів та розгортаючи широку кампанію за зібрання фондів на збірник. Варто відмітити, що в членських сходинах постійно бере участь 96-річна землячка з Сокальщини, п-і Євдокія Яцюк.

Крім сходин, Комітет влаштовує різні товариські, побутові та релігійно-традиційні імпрези, як "Свят-Вечір", "Щедрівка", "Великодня писанка", а восени печення картоплі на полі тощо. Влаштований на оселі "Київ" у Детройті перший земляцький пікнік 1981 р. пройшов із великим морально-матеріяльним успіхом. Весь прибуток з пікніку призначено на видавничий фонд збірника.

Для вдержування постійного зв'язку між членами Комітету управа видає — в міру потреби — свій бюлетень. Під час першого З'їзду Надбужанців 1981 р. управа Мічіґенського Комітету зорганізувала загальну льотерію, що принесла 3053.66 дол. чистого прибутку. Місцевою льотерією придбано ще 168 дол. Пожертв на видання збірника зібрано 4987.10 дол., а з членських внесків, імпрез і інших заходів придбано 2505.15 дол. Разом — 10713.91 дол.

Ефективність діяльности цього Комітету є наслідком активної участи майже всіх членів у праці свого осередку. Тут згадаємо принаймні деяких: преподобна Сестра Миронія, Василь Тхір, пок. Володимир Стояловський, Л. Іванчук, М. Скібіляк, Є. Пліхота, П. Демчук та інші.

МОНТРЕАЛЬСЬКИЙ КОМІТЕТ ОБ'ЄДНАННЯ НАДБУЖАНЦІВ

Фундатор — 3940 дол.

Монтреальський Комітет засновано в червні 1980 року заходами ініціятивної групи, під керівництвом Антона Доманчука. Першочерговим завданням Комітету було розшукування за колишніми жителями Надбужанщини і започаткування грошової збірки на фонд видання історично-документального й мемуарного збірника. Перші ширші сходини відбулися в листопаді того ж року, на яких обрано управу з п'яти осіб. Загальні Збори відбуваються кожного року в листопаді. Головою



Сидять, зліва, направо, 1-ий ряд: *Лідія Лугова, Осип Судомляк, Михайлина Якимець, Антін Доманчук (голова), Надія Хмара-Олійник, Іван Цейко, Катерина Стефанюк, Софрон Стефанюк.* Стоять, зліва, 2-ий ряд: *Ольга Булка, Йосип Мороз, Марія Покиньборода, Роман Покиньборода, Марія Кулицька, Роман Стефанюк, Ярослава Бачинська.* Стоять, зліва, 3-ій ряд: *Петро Климчук, Борис Парфенюк, Володимир Антонів, Михайло Малишко, Іван Костюк, Юрій Ракобовчук.*
Неприсутні: *Роман Білянський, Іван Булка, Анна Василишин, Ростислав Жеребецький, Петро Осаківський, Іван Чорний, Ева Козяк, Савина Сухоцька, Андрій Кіщук, Михайло Савич.*

одноголосно переобирають Антона Доманчука, беручи до уваги його ініціятивність, організаційний хист і жертвенну працю.

Комітет нараховує 32 члени. Для вдержування зв'язку з членами управа влаштовує сходини-зустрічі принаймні два рази в рік.

Крім вищеподаної суми, яку Комітет придбав різними імпрезами (нпр. фестин на оселі "Верховина", різдвяна коляда, льотерія, продаж картин і автомобільних плиток з українською емблемою), зібрано 4960 дол. індивідуальними пожертвами. Загальна сума грошей, придбаних на видання збірника Надбужанщини, разом з відсотками, становила в листопаді 1985 р. 10 441.95 дол.

ЙОСАФАТ КАПЕЛУСЬ

Фундатор — 1000 дол.

Походить з Будинина, Сокальського повіту; живе у Вінніпезі, Канада.

ТЕОФІЛЬ І ПАВЛИНА КАПЕЛУСЬ

Фундатори — 1000 дол.



Теофіль і Павлина Капелусь походять із Будинина, Сокальського повіту. Теофіль народився 4 серпня 1903 р., а Павлина 26 лютого 1907 року. З Будинина до Канади вони виїхали 1928 р. та поселилися у провінції Альберті, де купили цілу 160-акрову фарму за мінімальну суму, бо саме тоді канадський уряд продавав землю усім іміґрантам, які хотіли бути хліборобами. В тій самій околиці поселилися 14 родин, переважно іміґрантів — ветеранів з першої світової війни. Земля там була родюча, але до найближчої залізничної станції було далеко — яких 35 км; тому що лісів там не було, тільки безкраїй степ, доводилося їздити 160 км до копальні за вугіллям на опал.

У 1931 році Капелусі придбали 270-акрову фарму біля Вінніпеґу і переїхали туди. Вони розвинули своє господарство так розпорядливо, що вже 1945 року мали 1800 акрів урожайної землі, на якій рік-річно вирощували понад 60 тисяч бушелів збіжжя — пшениці, ячменю, вівса і льону. Їхні сусіди плекали переважно городину. У 1946 році Теофіль Капелусь кандидував на радного муніципалітету і з того часу протягом п'яти каденцій та десяти років чесно служив своїй громаді на тому посту. Коли Вінніпеґ поширювався і потребував більше площі під свої будинки, тоді Капелусі продали містові велику частину своєї фарми,

залишаючи собі ще багато землі для винаймання іншим фармерам і для свого особистого вжитку (город і частину овочевих дерев).

Теофіль і Павлина Капелусі з пієтизмом згадують рідне село, в якому жваво діяли різні організації — Читальня "Просвіти", Т-во "Луг", кооператива й інші. З Будинина вийшли такі видатні люди, як д-р Ілля Салагуб, інж. Олександер Охрім, лікар Василь Капелусь, історик і професор університету д-р Микита Думка, священики — о. Степан Ґаук і о. Теодор Салагуб.

НАДІЯ І МИРОН ҐЕРУС

Фундатори — 1000 дол.



Мирон Ґерус народився 27 січня 1924 р. в с. Боратині, Сокальського повіту, в багатодітній родині кушніра Михайла. На початку 1940-вих років німці забрали його і старшого брата до Німеччини на працю у "баверів". В 1945 р. Мирона взяли американці на службу, як перекладача, в тому на терен Бельгії. В січні 1948 р. Мирон виїхав до Канади і поселився в Торонті. Кілька літ пізніше, разом з приятелем Миколою Дейнеґою, він відкрив крамницю меблів "Рочестер Фирнічер", яка увесь час дуже добре розвивалася і зростала.

В 1953 р. Мирон одружився з Надією Мельник. Бог благословив їх трьома дочками, а потім зятем і внуком. Дві старші дочки — Мирося і Сузі — працюють з батьком у крамниці, а наймолодша, Дануся, ще ходить до школи. Про Данусю писала світова преса в зв'язку з її зустріччю 27 грудня 1979 р. з іранським шахом Реза Пагльові на острові Контадора в Панамі. Репортери з приємністю опублікували відповідь Данусі на запитання, що вона побажала б шахові на різдвяний дарунок: — "Свободи, щоб він міг всюди ходити так свобідно, як і я, та не боятися нападу злих людей". Ця розмова була передана в телевізійній програмі Волтера Кронкайта. Наслідок був такий, що на третій день Данусю з батьками запрошено на авдієнцію до королівської пари. Зустріч і розмова були дуже сердечні. На прощання королева подарувала Данусі дві золоті медалі з погруддями і гербами королівської пари; далі, зробили спільний знімок, а на прощання тричі розцілувалися. Після повороту п-ва Ґерусів до Торонта репортери впродовж цілого тижня переводили з ними інтерв'ю. Вони виступали також у всіх трьох телевізійних станціях у Торонті, а вся преса подавала широкі репортажі.

В 1983 р. Мирон Ґерус сплатив свого спільника Миколу Дейнеґу, з яким разом впродовж майже 30 років згідливо і зразково вів фірму "Рочестер Фирнічер". Сьогодні ця фірма є одна з найбільших того роду в Торонті, а серед українських фірм у вільному світі — таки найбільша. Маґазин меблів Мирона Ґеруса займає 45 000 кв. стіп, крамниця дає заняття 18 працівникам і має понад 4 мільйони річного обороту.

Вплачуючи 26.XI.1980 р. одну тисячу дол. на видавничий фонд, Мирон Ґерус став першим фундатором збірника Надбужанщини.



ІВАН ВУДКЕВИЧ
Меценат — 500 дол.

Д-Р ТЕОДОР І ГАННА НЕБОЖУК

Фундатори — 1505 дол.



Теодор Небожук — лікар, нар. 21 лютого 1916 р. у Виткові біля Белза в родині управителя меліораційних робіт на ріці Буг, Івана та Ганни з роду Савків. Жив з батьками в Сокалі та вчився у сокальській державній гімназії. Як учень 7-ої кляси в 1934 р., він був арештований і, разом з братом та іншими друзями, був вивезений до концтабору в Березі Картузькій. Згодом він завершив свою середню освіту матурою в Малій Семінарії у Львові. Під час другої світової війни вивчав медицину в Ґрацу, Австрія, де його 1943 р. гітлерівська влада арештувала і запроторила до концтабору в Дахав. По визволенні 1945 р. він далі вивчав медицину в Мюнхені, звідкіля 1950 р. виїхав до Канади. Того самого року, 8 липня, в Торонті він одружився з Ганною, вдовою по бл.п. Богданові Сисакові. Здобувши 1961 р. диплом лікарських наук у Мюнхенському університеті, він нострифікував його в Саскатуні, Канада, 1968 р. Опісля він працював як лікар-терапевт і хірург в місті Сенека, Н.Й., ЗСА, аж до відходу на пенсію. Весь час належав до Українського Лікарського Товариства Північної Америки і був активним членом української парафії св. Миколая та всієї української громади в м. Баффало. Хворіючи серцевою недугою навіть після повернення з дружиною до Торонта, д-р Теодор Небожук не довго втішався спокійнішим життям, бо вже через три з половиною років опісля, 29 вересня 1984 р., відійшов у вічність.

Пані Ганна Небожук, з роду Бочик, нар. 9 липня 1910 р. в с. Волиці Комаревій, Сокальського повіту, в родині Василя і Марії з роду Трибух. З відзначенням закінчила жіночу учительську семінарію в Сокалі 1930 р. Однак її намагання отримати учительську посаду були даремні; до-

нині збереглися 16 відмовних відповідей шкільної влади з цілої Польщі, завжди з однаковим поясненням: "... з браку вільних посад". Проживаючи у своїх батьків у с. Волиці Комаревій, вона включилася з запалом у суспільно-громадську працю при читальні "Просвіти": в хорах, аматорських виставах, вечірках, фестинах, руханково-ритмічних вправах тощо. 19 травня 1936 р. вона одружилася з Богданом Сисаком, сином Олександра і Катерини з роду Семенюк, і з того часу аж до 1944 р. жила в Сокалі; працювала спершу в харчовій крамниці, а потім у фабриці мила "Центро-Торг". У березні 1944 р. з чоловіком і двома дітьми (п'ятирічним сином Олександром і трирічною донею Ларисою) виїжджає на захід, через Лемківщину на Словаччину. Там, 27 жовтня 1944 р., її чоловіка Богдана вбили більшовицькі партизани. Їй самій з дітьми пощастило переїхати в Німеччину, до м. Дахав, звідкіля восени 1948 р. переселилася до Канади. В Торонті пані Ганна працювала в кравецькій робітні "Сосаєті Шерт", а 8 липня 1950 р. вона одружилася з Теодором Небожуком. За позичені гроші вони придбали харчову крамницю на вул. Ґледстон, де жили і працювали до 1959 р., забезпечуючи дітям повне виховання й освіту. Наступні роки — це нова мандрівка: до Мюнхену, щоб чоловік завершив свої лікарські студії докторським дипломом, опісля до Саскатуну для відбуття вимаганої дворічної практики ("інтершип"), далі до Торонта на трирічне лікування його серцевого інфаркту і, врешті, до ЗСА — на сталу працю лікаря в шпиталі м. Вест Сенека, Н. Й. Після 14 років — знову повернення до Торонта, де обоє з чоловіком, уже емерити, жили у власному домі на Іссон Авенью.

На жаль, підірване здоров'я д-ра Т. Небожука не дозволило йому на заслужений відпочинок; його серце перестало битися 29 вересня 1984 р. Під час панахид і тризни, замість квітів на свіжу могилу, зложили пожертви на видавничий фонд збірника "Надбужанщина": 1000 дол. — пані Ганна Небожук; 100 дол. — дочка Лариса і Олег Кеменів; 50 дол. — пані Ірина Ріпецька; по 25 дол.: д-р Р. Голічек і ред. В. Макар; по 20 дол.: о. І. Ващук, Марія Грабовська, В. і Ю. Друневичі, Р. і О. Ломаґи, М. і Г. Москалюки, П. і О. Ясінські; 10 дол. — О. Чиж. Разом — 1330 дол. Із попередніми вплатами п-а Т. і Г. Небожуків фундаторська сума їхньої пожертви становить: 1505 дол.

ІВАН НАЗАРКЕВИЧ
Фундатор — 1000 дол.
Походить з Дернова, пов. Камінка Струмилова.



ІНЖ. СЕМЕН І ОЛЬГА РОМАНІВ
Фундатори — 1,146.50 дол.



Д-Р ІЛАРІОН КАЛИНЕВИЧ
Меценат — 555 дол.

Іларіон Калиневич народився 1910 р. в Руді Сілецькій, повіт Камінка Струмилова. Його батько й мати були вчителями. Народню школу закінчив у Камінці Струмиловій і там же розпочав гімназійну науку. У 1928 році перейшов до чоловічої учительської семінарії в Сокалі, яку закінчив дипломом, але не маючи доброї опінії в польської поліції, не міг отримати учительської посади. Працював професійним просвітянським організатором, спершу у Філії Т-ва "Просвіта" в Камінці Струмиловій, а згодом у Городку б. Львова.

За свою просвітянську й суспільну діяльність був декілька разів арештований і запроторений у львівську в'язницю Бриґідки. Доповнивши свою гімназійну науку матурою 1935 р., записався на студії в Богословській Академії у Львові. Наприкінці 1939 р. виїхав до Відня і там закінчив торговельно-економічні студії та отримав ступінь "Diplom Kaufmann", а згодом і докторат економічних наук.

У 1949 р. переселився до ЗСА і працював у різних ділянках. 1960 року закінчив бібліотечні студії в університеті "Вестерн Різерв" у Клівленді та одержав диплом бібліотекаря. Від 1960 до 1964 року був директором медичної бібліотеки при стейтовому шпиталі в Клівленді, а опісля став на працю у федеральному міністерстві хліборобства у Вашін-

ґтоні, як економіст і бібліограф. Його друковані праці: Заснування Галицької Митрополії, 1937; Der Aussenhandel Brasiliens, 1941; Die Elbe als Binnenwasserstrasse, 1943; Ukrainian Museum Library in Cleveland, 1959.

ЛУКА ДЕМЧУК
Меценат — 544.91 дол.

Лука Демчук, перший меценат збірника "Надбужанщина" з Англії, який вплатив 200 англійських фунтів, народився в с. Торках, пов. Сокаль (тепер Радехівський район). Був активним членом читальні "Просвіти" в Торках. Весною 1942 р. був вивезений на примусові роботи в Німеччину. Тепер живе самотній у Ковентрі, Англія.

ІНЖ. ІВАН ХОМА
Меценат — 525 дол.

Іван Хома народився в Хороброві, Сокальського повіту, 23 серпня 1913 року. Його батьки — Михайло й Пелагія з Хмаруків Хома — були заможні селяни. Вони мали чотирьох синів, Іван був наймолодший. Народню школу він закінчив у рідному селі, а гімназію в Сокалі 1933 року. Через три роки опісля він закінчив однорічний торговельний курс у Львові та наступного року записався на "експортівку" — Академію закордонної торгівлі. Війна перервала його науку, яку він закінчив щойно у Мюнхені в Українській Високій Економічній Школі ступенем "дипломованого економіста".

Від жовтня 1939 до травня 1940 року вчителював у с. Малкові, Крилівської волости, на Холмщині. В листопаді 1943 р. одружився з Іриною — донькою о. крил. Володимира і Стефанії з Макогонських Стефанів. Улітку 1944 р. він з дружиною та її родиною виїхав на еміґрацію: п'ять з половиною року жив у Німеччині (Ерфурт, Мангайм та Ельванґен) і в травні 1950 р. виїхав до Канади та поселився в Едмонтоні.

З молодих літ цікавився просвітянсько-освітньою та громадською діяльністю, бо мав добрий приклад старших братів — Володимира і Миколи. У гімназії належав до Літературно-наукового гуртка та гімназійного хору. Під час вакацій включався у виховно-просвітянську роботу — в аматорському гуртку, в хорі та вчив молодь національних танців. Як студент у Львові, належав до Студентської Громади і до Корпорації "Запороже", від імени якої виголошував доповіді в поблизьких селах Львівщини. Крім того співав у студентському хорі "Бандурист".

На еміґрації в Німеччині, поряд з працею в таборовій адміністрації та в кооперативі "Промінь", інж. І. Хома брав активну участь у драматич-

ному гуртку та в хорі. В Едмонтоні він включився і в місцеве культурно-освітнє життя та належить до гурту діяльних членів НТШ, ЛВУ, БУК, Т-ва за Патріярхат, Пластприяту й Українсько-Канадського Архіву-Музею. Тепер він працює над історією едмонтонської Парафії св. Юрія Переможця.



о. ІВАН ВАЩУК
Меценат — 500 дол.

Меценат Збірника "Надбужанщина" о. Іван Ващук походить із с. Волиці Комаревої, Сокальського повіту, де народився 15 січня 1915 року в родині середньозаможних селян — Семена й Анни з роду Полянчук. Народню школу закінчив у рідному селі, а середню освіту завершив матурою 1 червня 1935 р. в сокальській гімназії. Богослов'я вивчав спершу в перемиській Духовній Семінарії (до 1940 р.) і закінчив ці студії на еміґрації, в Америці. В листопаді 1942 року одружився з Аріядною Ладвищенко; Господь Бог поблагословив їх двома дітьми — сином Юрієм і дочкою Тамарою.

В роки 1950-1953 вивчав у детройтському Торговельному Інституті вище рахівництво і отримав звання вищого рахівника — бухгалтера. Поряд із цим, як колись на рідних землях, так і на цьому континенті активно працював у суспільно-громадських організаціях та був, зокрема, відомий як довголітній голова Кредитової Спілки "Будучність" у Детройті.

Єрейські свячення отримав з рук патріярха Йосифа 3 серпня 1975 р., в монастирі ОО. Студитів, у Кастельґандольфо б. Риму. Протягом свого десятирічного душпастирювання, о. І. Ващук був парохом м. Скарборо (Онтаріо, в Канаді), де його заходами побудовано величаву п'ятибанну церкву і 10-поверховий дім для старших громадян, та в м. Гамільтоні, Онтаріо, де під його керівництвом відновлено церкву і побудовано 6-поверховий дім українських сеньйорів. В сучасну пору, 1985 р., о. Іван Ващук є парохом Церкви Преображення Господнього в м. Кіченер, Онтаріо.

СПИСОК ПОЖЕРТВ НА ВИДАННЯ ЗБІРНИКА НАДБУЖАНЩИНИ

до дня 31 грудня 1985 р.

ФУНДАТОРИ:

Галібей Люба, мґр.	Денвил, Н.Дж.	I,0I0.-
Ґеруо Мирон	Торонто, Онт.	I,000.-
Капелусь Йосафат і Ксеня	Вінніпеґ, Манн.	I,000.-
Капелусь Теофіль і Павлина	Вінніпеґ, Манн.	I,000.-
Комітет О.Н.	Дітройт, Мшн.	2,505.I5
Комітет О.Н.	Монтреаль, Квебек	3,940.-
Костюк Іван, мґр.	Літлетон, Кол.	I,259.I0
Назаркевич Іван і Анна	Нью Йорк, Н.Й.	I,000.-
Небожук Теодор, д-р і Анна	Торонто, Онт.	I,I75.-
Никон Евгенія	Аргентіна	I,000.-
Никон Степан	Аргентіна	I,000.-
Романів Семен, інж. і Ольга	Вінніпеґ, Манн.	I,I46.50

МЕЦЕНАТИ:

о.Ващук Іван	Кіченер, Онт.	500.-
Вуджевич Іван	Клівленд, Огайо	700.-
Голічек Роман, д-р	Іслінґтон, Онт.	500.-
Гура Ярослав	Бріджпорт, Конн.	5I3.26
Демусь Анатоль	Спокане, Ваш.	758.36
Демчук Лука	Англія	554.9I
Калиневич Іларіон, д-р	Меріленд	555.-
Кравчук Іван, інж. і Надя	Джерзі Сіті, Н.Дж.	520.-
Кух Надія, мґр.	Денвил, Н.Дж.	540.-
Литвин Дмитро	Фльорида	550.-
Ничай Степан, д-р	Байон, Н.Дж.	7I0.-
Олійник-Хмара Надія, мґр.	Монтреаль, Квебек	540.-
Смаль Іван, д-р	Воррен, Мшн.	862.-
Сторощук Мирослава, мґр. і д-р Р.	Ошава, Онт.	560.-
Хома Іван, інж.	Едмонтон, Альберта	525.-
Цегельська Стефанія і Роман	Фльорида	599.-

ЖЕРТВОДАВЦІ:

Адамович Микола і Ст.	Чікаґо, Ілл.	5.-
Адамюк Михайло і Ст.	Мшн.	I5.-
Андріївський Іван	Філядельфія, Па	II0.-
Андрущак Іван	Калґари, Альта	I00.-
Антонів Володимир	Монтреаль, Квебек	II0.-
Антонюк Мирослав	Монтреаль, Квебек	50.-
Апонюк Євген	Едмонтон, Альта	I75.-
Бабій Василь	Мшн.	5.-
Багнюк Василь	Едмонтон, Альта	50.-
Базарко Іван, мґр. і Наталія	Нью Йорк, Н.Й.	362.-
Байлак Роман	Нью Йорк, Н.Й.	20.-
Балей Петро, мґр.	Кеніон Кантрі, Каліф.	I45.-
Баран Марія	Ґільберт Пл., Манн.	20.-
Бартків О.	Англія	5.73
Басалик Дмитро і Берта	Клівленд, Огайо	II0.-
Басюк Омелян, мґр.	Форест Парк, Ілл.	I00.-
Басюк Теодор	Ньюарк, Н.Дж.	I00.-

Батик Степан	Саскатун, Саск.	73.50
Бачинська Наталія	Денвер, Кол.	50.-
Бачинська Ярослава	Монтреаль, Квебек	125.-
Береска К.	Англія	6.91
Белих Михайлина	Монтреаль, Квебек	20.-
Бігун Микола	Альберта	25.-
Бігун Ярослав, інж.	Мейпелвуд, Н.Дж.	100.-
Білецький Петро	Індіянаполіс, Інд.	55.-
Білецький Павло і Софія	Каліф.	110.-
Білик Володимир	Скотсдейл, Арізона	100.-
Білик Лев	Оттава, Онт.	20.-
Білик Михайло	Монтреаль, Квебек	125.-
Білинський Ярослав	Англія	3.82
Білінська Марія	Англія	102.-
Біловус Анастазія і О.	Фльорида	300.-
Біловус Анна	Мінн.	10.60
Біловус Ярослав	Фльорида	125.-
Білоцеркович Дмитро	Парль-Рідж, Ілл	25.-
Білоцеркович Текля	Чікаго, Ілл	100.-
Білянський Роман	Монтреаль, Квебек	135.-
Бішко Іван	Савона, Н.Й.	25.-
Блага Стефанія	Філядельфія, Па	60.-
Бобин І.Д.	Саскатун, Саск.	50.-
Бойко Василь	Чікаго, Ілл	50.-
Бойко Іван	Торонто, Онт.	100.-
Бойко Іван	Оквил, Онт.	110.-
Бордун Михайло	Мани.	25.-
Бородайко Корнило, інж.	Чікаго, Ілл	45.-
Бородайко Марта	Чікаго, Ілл	10.-
Бортник Богдан	Ірвінґтон, Н.Дж.	50.-
Боярський Володимир	Юніон, Н.Дж.	235.-
Брездень Стефанія і Зенон	Воррен, Мінн.	150.-
Бриль-Нарожняк, Неоніля	Вінніпеґ, Ман.	20.-
Броварний Г.	Карни, Н.Дж.	12.-
Булка Іван і Ольга	Монтреаль, Квебек	280.-
Бульчак Володимир	Каліфорнія	25.-
Бульчак Софія	Торонто, Онт.	42.-
Вавринчук Іван	Едмонтон, Альта	100.-
Вавринюк Євген	Едмонтон, Альта	105.-
Вавриняк М.	Англія	3.82
Вакулін Анна	Монтреаль, Квебек	50.-
Василечко Олександра	Монтреаль, Квебек	100.-
Василишин Анна	Монтреаль, Квебек	120.-
Ващишин Іван, д-р і Галя	Беверлей, Австралія	100.-
Ващук Василь	Монтреаль, Квебек	35.-
Вейнскат Неля	Індіянаполіс, Інд.	20.-
Величко Володимир і Володимира	Ютіка, Н.Й.	110.-
Вербівська-Ленцун Марія	Торонто, Онт.	80.-
Вергун Іван , інж. і Д.	Франція	161.-
Вибачинський Юрій	Монтерей Парк, Каліф.	10.-
Війтович М.	Оттава, Онт.	20.-
Віра Максим	Гамільтон, Онт.	10.-
Вірник Євген	Едмонтон, Альта	25.-
Вовчук Ю.	Англія	3.82
Возьнєкевич С.	Англія	9.55
Воробій Павло	Ст.Пол, Мінн.	125.-
Воробій Петро, д-р	Реґіна, Саск.	110.-
Ворона Петро	Ріджайна, Саск.	50.-
Войтович Михайло	Каліфорнія	5.-
Вусатий Василь	Монтреаль, Квебек	50.-
Гаврилик Григорій	Англія	23.04

Гавришків Микола	Чікаґо, Ілл.	150.-
Гасцька Ольга	Бронкс, Н.Й.	110.-
Галамгушка Григорій	Дітройт, Мич.	20.-
Галій Іван	Лівінґстон, Н.Дж.	100.-
Гарасимяк Йосип	Філядельфія, Па	30.-
Гарасовський Андрій, інж.	Чікаґо, Ілл.	25.-
Гарасовська-Дачишин Марія	Чікаґо, Ілл.	60.-
Гарасовська-Заяць Галя	Чікаґо, Ілл.	50.-
Гарасовський Остап	Чікаґо, Ілл.	10.-
Гентиш Олена	Нью Йорк, Н.Й.	5.-
Гірна Ярослава	Аллістон, Онт.	40.-
Гнатів Андрій	Торонто, Онт.	100.-
Гнатів Василь	Ньюарк, Н.Дж.	110.-
Гнатів Іван і Ольга	Етобікок, Онт.	110.-
Гнатушка Петро	Англія	1.91
Гнатюк Анна	Вінніпеґ, Ман.	35.-
Горбай Марія	Саскатун, Саск.	43.25
Горбай Михайло	Саскатун, Саск.	98.50
Горбай Б. і Е.	Фльорида	20.-
Горбачевський Ярослав	Стемфорд, Конн.	10.-
Горняк Евфрозина	Торонто, Онт.	35.-
Гошовська Мирослава	Едмонтон, Альта	20.-
Граб Марія	Фльорида	10.-
Граб Роман, д-р	Елізабет, Н.Дж.	360.-
Грабець Мирослава	Клівленд, Огайо	110.-
Грабовська Марія	Торонто, Онт.	20.-
Григорчик Зенон	Воррен, Мич.	10.-
Гриник Володимир	Торонто, Онт.	110.-
Гуменик Мирон	Англія	7.10
Гуменик Параскевія	Монтреаль, Квебек	10.-
Гурин Олександер , мґр.	Гемет, Каліф.	50.-
о.Гаук Степан	Оттава, Онт.	187.17
Гела Степан, інж.	Торонто, Онт.	143.-
Глух Тереса	Гартфорд, Конн.	135.-
Гой Іван	Кобурґ, Онт.	110.-
Гурняк Катерина	Вінніпеґ, Ман.	100.-
Голяр Петро	Кенора, Онт.	190.-
Дацків Богдан і М.	Воррен, Мич.	60.-
Демчук Василь	Едмонтон, Альта	50.-
Демчук Петро	Воррен, Мич.	120.-
Демчук Теодор	Едмонтон, Альта	50.-
Демчук Ярослав	Англія	28.65
Дзюбак Юрій	Франція	36.15
Дибайло Володимир	Н.Плейнфілд, Н.Дж.	20.-
Дибайло Ярослав	Вінніпеґ, Ман.	110.-
Диманчук Олекса і Ксеня	Чікаґо, Ілл.	20.-
Дідич Василь	Торонто, Онт.	5.-
Дмитерко Романа, мґр.	Чікаґо, Ілл.	75.-
Дмитраш Василь і Текля	Чікаґо, Ілл.	300.-
Дмитровський Іван і Анна	Вінніпеґ, Ман.	40.-
Дмитрук-Цегельська Неоніля	Едмонтон, Альта	110.-
Доманчук Антін	Монтреаль, Квебек	312.-
Дорош Марія	Саскатун, Саск.	25.-
Дорош Микола	Саскатун, Саск.	60.-
Драґан Мирон і Софія	Оквил, Онт.	100.-
Дрозд Люба	Фльорида	105.-
Друневич Володимир, інж.	Торонто, Онт.	100.-
Друневич Емілія і В.	Торонто, Онт.	30.-
Дубек Ксеня	Саскачеван, Саск.	100.-
Дубик Євген	Мич.	50.-
Дубик М.	Англія	55.40
Дубневич Марія	Судбури, Онт.	30.-

Дудар Іван	Торонто, Онт.	20.-
Дума Ольга і В.	Торонто, Онт.	160.-
Думанчук Василь	Чікаґо, Ілл.	50.-
Думанчук Олекса і Ксеня	Чікаґо, Ілл.	50.-
Думка Василь	Торонто, Онт.	80.-
Жарський Мирон	Каліфорнія	5.-
Жеребецький Ростислав	Монтреаль, Квебек	100.-
Жуковський Антін, д-р	Воррен, Мішн.	35.-
Загорода Олександер	Вінніпеґ, Ман.	100.-
Закала Михайло і Анна	Торонто, Онт.	110.-
Закревський Андрій	Нью Йорк, Н.Й.	5.-
Заставний Орест	Кадворт, Саск.	111.-
Зарудний Ярослав	Ман.	100.-
Захарій Ольга і Володимир	Воррен, Мішн.	130.-
Захарченко Розина	Нью Йорк, Н.Й.	50.-
Заяць Галина	Чікаґо, Ілл.	56.75
Звадюк Антоніна	Нью Йорк, Н.Й.	120.-
о.Зінько Василь	Бразилія	25.-
Зінько Роман	Арґентіна	40.-
о.Зузак Степан	Йорктон, Саск.	10.-
Іванець Іван	Ст.Кетеріне, Онт.	200.-
Іванець Олена	Воррен, Мішн.	150.-
Іваницький Ірина і Михайло	Воррен, Мішн.	185.-
Іваницький Ігор і Квітка	Дітройт, Мішн.	100.-
Іванишин Марія	Тандер Бей, Онт.	135.-
Іваніцький Филип	Ст.Кетеріне, Онт.	110.-
Іванович Марта і Володимир	Мішн.	100.-
Іванчук Іван, мґр. і Ярослава	Вінніпеґ, Ман.	110.-
Іванчук Катерина і Методій	Воррен, Мішн.	245.-
Іванчук К.	Фльорида	10.-
Іванчук Петро	Саск.	60.-
Йопик Григорій	Едмонтон, Альта	60.-
Кадилек М.	Англія	9.55
Казанівський Богдан і Олена	Філядельфія. Па	110.-
Казанівський Добромир і Стефа	Ніяґара Фолс, Онт.	65.-
Казанівський Зенон	Аубурн, Н.Й.	30.-
Казанівський Іван	Чікаґо, Ілл.	60.-
Казанівський Орест	Чікаґо, Ілл.	20.-
Казанівський Ярослав	Оттава, Онт.	110.-
Кальба Ірина	Лейквуд, Кол.	20.-
Камінський М.	Онт.	5.-
Канчір Григорій	Вінніпеґ, Ман.	40.-
Каплун Володимир	Арґентіна	126.-
Капустій Ярослава	Гемтрамк, Мішн.	190.-
Капустинський М.	Англія	3.82
Караван Вікторія	Чікаґо, Ілл.	40.-
Карпінський Йосиф	Воррен, Мішн.	115.-
Карпяк Євген, мґр. і Олена	Міннеаполіс, Мінн.	120.-
Карпяк Ярослав	Міннеаполіс, Мінн.	120.-
Каспрук Григорій	Англія	120.95
Кацапир Василь	Бетлєгем, Па	210.-
Кашубинська Ірина	Парма, Огайо	295.-
Квашинський Зенон	Черчвіл, Па	100.-
Кеменів Лариса і Олег	Торонто, Онт.	100.-
Кичун Богдан	Клівленд, Огайо	100.-
Кігічак Меланія	Буртон, Ваш.	10.-
Кімак Сергій і Яніна	Ґлєндел, Каліф.	140.-
Кінах Марія	Фльорида	110.-
Кіщук Андрій	Монтреаль, Квебек	30.-
Клебан Теофіль	Філядельфія, Па	100.-
о.Климчак Михайло	Сіфтон, Ман.	50.-
Климчук Михайло	Англія	163.30

Климчук Петро	Монтреаль, Квебек	130.-
Клос Володимир, інж.	Сіетлє, Ваш.	35.-
Кметь Володимир	Клівленд, Огайо	400.-
Книш Роман, мгр.	Філядельфія, Па	250.-
Коваль Василь	Ню Йорк, Н.Й.	10.-
Коваль Степан	Едмонтон, Альта	150.-
Коваль Степан	Камсак, Саск.	34.70
Козакевич Григорій	Ріджайна, Саск.	70.-
Козар Джін і Френк	Фльорида	125.-
Козун Д.	Англія	1.95
Козяк Ева	Монтреаль, Квебек	50.-
Колісник Михайло і Катря	Тандер Бей, Онт.	120.-
Коломиєць Люба	Чікаґо, Ілл.	20.-
Коменів Лариса	Торонто, Онт.	10.-
Комітет О.Н.	Англія	41.95
Комітет О.Н.	Льос Анджельос, Каліф.	40.-
Комітет О.Н.	Філядельфія, Па	71.45
Комітет О.Н.	Фльорида	365.-
Кондрацька А.	Торонто, Онт.	10.-
Коновалек Теодор	Англія	48.60
Корнило Іван	Дітройт, Мич.	10.-
Корній Матвій	Чікаґо, Ілл.	10.-
Костюк Іван	Монтреаль, Квебек	105.-
Костюк Павло	Англія	7.10
Костючук Михайло	Давфин, Ман.	150.-
Котик Євген, д-р і Волод.	Джерзі Сіті, Н.Дж.	330.-
Котик Степан і Анна	Торонто, Онт.	20.-
Котис Мирослав	Австралія	110.-
Кохан Іван, проф. д-р	Оксфорд, Огайо	20.-
Коцко Роман, мгр.	Торонто, Онт.	110.-
Коцько Василь	Англія	163.30
Кошарський О.	Австралія	144.92
Кравець Микола і Валя	Кенйон Кантрі, Каліф.	25.-
Кравців Роман	Філядельфія, Па	60.-
Кравчук Данило і Текля	Саск.	35.-
Кравчук Мирон, д-р	Ню Йорк, Н.Й.	210.-
Красічинський Вас.	Ст.Кетеріне, Онт.	20.-
Красько Михайло	Торонто, Онт.	20.-
Кривганівський Євген	Гемтрак, Мич.	150.-
Криницький Богдан	Ст.Кетеріне, Онт.	35.-
Кристоф С.	Англія	6.50
Крисюк Т.	Англія	3.82
Крохмаль Яким	Ошава, Онт.	125.-
Крохмалюк Любомир, д-р і Ст.	Торонто, Онт.	115.-
Крут-Шинайда Марія	Англія	124.55
Кузьма Анна і Степан	Саскатун	120.-
Кулик Євгенія	Торонто, Онт.	30.-
Кулицька Марія	Монтреаль, Квебек	390.-
Кунька М.	Англія	3.82
Курило Теодор	Торонто, Онт.	130.-
Лаврик Марія	Фльорида	115.-
Лагола Іван	Едмонтон, Альта	30.-
Ласовська-Крук Мирослава	Карльтон, Мич.	382.-
Л.Ш.	Торонто, Онт.	100.-
Левун Осип	Чікаґо, Ілл.	30.-
Ленько Михайло	Гартфорд, Конн.	20.-
Лесів Олександер	Вернон, Бріт.Колюмбія	145.-
Леськів Володимир	Вінніпеґ, Ман.	30.-
Лиско Володимир і Марта	Бронкс, Н.Й.	20.-
Лиско Олена	Бронкс, Н.Й.	110.-
Лиховид Анна	Ванкувер, Бріт.Кол.	10.-
Личак Іван	Едмонтон, Альта	100.-

Лісовець Ярослава		10.-
Лобай Роман і Іванна	Торонто, Онт.	150.-
Логінський Любомир, інж.	Торонто, Онт.	160.-
Логінський Орест, д-р	Блюмфілд Гілс, Мич	50.-
Локоть Володимир і Савина	Торонто, Онт.	50.-
Ломаґа Роман і Л.	Торонто, Онт.	20.-
Ломницький Волод. і Дарія	Фльорида	64.-
Лончина Богдан, д-р і Орися	Дітройт, Мич.	110.-
Лотоцький Іван	Фльорида	40.-
Лош Осип	Ст.Кетерінс, Онт.	10.-
Лутова Лідія	Монтреаль, Квебек	115.-
Лукащук Ольга	Садл Рівер, Н.Дж.	120.-
Луцик Петро	Мич.	125.-
Луцишин Федір	Нюарк, Н.Дж.	100.-
Лучка Петро	Саскатун, Саск.	20.-
Маґера Петро	Бон Акорд, Альта	62.-
Маґера Фред	Едмонтон, Альта	10.-
Мазуренко Ганна, д-р	Торонто, Онт.	100.-
Мазуркевич Володимир	Фльорида	15.-
Мазурок Роман, д-р	Німеччина	101.51
Мазурок Софія	Едмонтон, Альта	20.-
Маґус Галина	Едмонтон, Альта	50.-
Макар Володимир	Торонто, Онт.	235.-
Макарук Володимир	Чікаґо, Ілл.	100.-
Макітра Осип	Оттава, Онт.	100.-
Максим Андрій	Торонто, Онт.	110.-
Максим Віра	Гамільтон, Онт.	10.-
Максимець Василь	Торонто. Онт.	158.-
Мадзяк Дмитро	Едмонтон, Альта	100.-
Маланюк Богдан і Емілія	Каліфорнія	25.-
Маланюк Ольга	Філядельфія, Па	20.-
Малицька Катерина	Саск.	10.-
Малишко Михайло	Монтреаль, Квебек	150.-
Маліцький Петро	Англія	6.91
Мандзюк Юлія	Англія	1.91
Мандрика Текля	Скарборо, Онт.	110.-
Марків Катря	Філядельфія, Па	110.-
Мартин Антоніна	Чікаґо, Ілл.	120.-
Мартинюк Володимир і Ольга	Чікаґо, Ілл.	160.-
Мартинюк Лев К	Блумінґтон, Інд.	10.-
Мартинюк Люба	Блумінґтон, Інд.	10.-
Мартинюк Микола, мґр. і З.	Блумінґтон, Інд.	280.87
Мартинюк Микола /Ніколяс/	Па	50.-
Мартинюк Олекса	Чікаґо, Ілл.	100.-
Мартинюк Роман і Наталія	Чікаґо, Ілл.	50.-
Мартюк Михайлина /Міллі/	Едмонтон, Альта	100.-
Марущак Григорій	Торонто, Онт.	220.-
Махіброда Михайло	Торонто, Онт.	20.-
Мащак Іванна	Англія	169.55
Мед І.	Англія	1.91
Мельник Тиміш	Гартфорд, Конн.	30.-
Менцінський Орест, мґр. і Яр.	Бруклин, Н.Й.	100.-
Мерлюк В.	Англія	1.91
Мигаль Богдан, д-р	Тандер Бей, Онт.	72.-
Мигаль Григорій	Тандер Бей, Онт.	110.-
Мигаль Євген	Міссісаґа, Онт.	110.-
Миколаєвич Роман	Бостон, Масс.	13.45
Михайленко Йоганна	Едмонтон, Альта	135.-
Михайлишин Семен	ЗСА	25.-
Мідзян Степан	Англія	33.56
Міляшук-Гайдуковська Ольга	Франція	100.-
Мороз В.	Бронкс, Н.Й.	25.-

Мороз Йосиф	Монтреаль, Квебек	115.-
Мороз Марія	Торонто, Онт.	25.-
Москалик М. і Галина	Торонто, Онт.	50.-
Мостовий Григорій	Торонто, Онт.	35.-
Мудрий В.	Міш.	2.-
Мудрик Степан	Німеччина	34.16
Музика Василь	Чікаґо, Ілл.	50.-
Муж Ярослав, д-р	Міш.	30.-
Мулик Олена	Етобікок, Онт.	100.-
Мулька Степан	Англія	37.20
Муха Степан	Алентавн, Па	60.-
М. Я.	Німеччина	20.-
о.крил. Набережний Роман	Ошава, Онт.	150.-
Навроцький Степан	Англія	25.42
Нагірний Степан	Калґари, Альта	100.-
Натинчук Григорій	Англія	115.40
Небожук Богдан	Едмонтон, Альта	110.-
Неділя Володимир	Мек Довел, Саск.	163.35
Недільський Світляна і Вол.		25.-
Некита Петро	Монтреаль, Квебек	10.-
Ничай Микола	Джексон Гайтс, Н.Й.	160.-
Ніткевич Володимир	Філядельфія, Па	83.-
Новаківська-Земан Тамара	Аргентіна	50.-
Новосад Євген, д-р	Па.	50.-
Новосад Петро	Саскатун	207.25
Н.Н.	Фльорида	10.-
Ожеївський Степан	Гамільтон, Онт.	10.-
Олесіюк Андрій, д-р	Льос Анджельос, Каліф.	270.-
Олесіюк Тамара	Гантінґтон Парк, Каліф.	35.-
Олійник Іван	Англія	1.91
Омелян Марія	Селкірк, Ман.	11.-
Оранська Надя	Філядельфія, Па	35.-
Оренчук В.	Каліфорнія	100.-
Осаківський Петро	Монтреаль, Квебек	140.-
Осмак Марія	Торонто, Онт.	10.-
Осташик Михайло	Франція	50.-
Остапчук Василь	Гамільтон, Онт.	70.-
Остапчук Микола	Чікаґо, Ілл.	210.-
Островка Іван	Юнійон, Н.Дж.	125.-
Павлик Г.	Англія	31.60
Паламарчук Микола і Теодосія	Гемтрамк, Міш.	65.-
Палка Іван	Торонто, Онт.	15.-
Паланиця Іван	Англія	3.82
Панчук Григорій	Фльорида	25.-
Панчук Ярослав, д-р і Яросл.	Чікаґо, Ілл.	110.-
Панчишин Осип	Чікаґо, Ілл.	10.-
Панкевич Парфеній, Павло	ЗСА	100.-
Папіш Н.	Саскатун, Саск.	20.-
Парфеник Борис	Монтреаль, Квебек	145.-
Пасіка Р.	Бріт.Колюмбія	50.-
Пасіка І.	Англія	32.40
Пасічна Анна	Фльорида	100.-
Патан Семен	Едмонтон, Альта	100.-
Пашковська Ірина	Чікаґо, Ілл.	22.-
Пашковська Марія	Вест Сенека, Н.Й.	100.-
Пелех Юліян, д-р	Торонто, Онт.	50.-
Передон Василь	Торонто, Онт.	45.-
Перейма Ака	Трой, Огайо	100.-
Петренко Галина	Ельдруд, Н.Й.	110.-
Петришин Юл.	Англія	3.82
Петрусь Теодор	Ст.Пол, Мінн.	110.-
Петрущак Ярослав, д-р	Пітсбурґ, Па	60.-

Пиртко Анастазія	Філядельфія, Па	120.-
Підлісний М.	Англія	3.82
Підлісний Петро і Анна	Англія	132.-
Піхурко Ярослава	Клівленд, Огайо	100.-
Плешкевич Омелян	Чікаґо, Ілл.	100.-
Пліхота Євген і Марія	Дітройт, Мшн.	135.-
Покиньборода Роман і Марія	Монтреаль, Квебек	230.-
Політило Роман	Вегревіл, Альта	225.-
Поліщук Андрій і Люба	Саскатун, Саск.	49.10
Притоцька Іванна	Чікаґо, Ілл.	310.-
Прихідко І.	Англія	9.55
Прихідна Анна	Монтреаль, Квебек	45.-
Прокофіїв Ірина /Голічек/	Торонто, Онт.	200.-
Процик Володимир, д-р	Чікаґо, Ілл.	50.-
Процінський Е.		10.-
Пруцик О.	Англія	1.91
Радехівець Н. і С.	Канада	20.-
Радомська Анастазія	Едмонтон, Альта	50.-
Ракобовчук Юрій	Монтреаль, Квебек	150.-
Рачківська А.	Англія	3.82
Рева Михайло	Англія	3.82
Редько-Подоляк Степан	Чікаґо, Ілл.	5.-
Ріпецька Ірина	Іслінґтон, Онт.	130.-
Ройко Іван	Вінніпеґ, Ман.	50.-
Романець Михайло, інж.	Філядельфія, Па	55.-
Романів Богдан	Бріджпорт, Конн.	50.-
Романів Василь	Англія	1.91
Романів Т.	Англія	1.91
Романчук Микола	Саскатун, Саск.	110.-
Романюк Володимир і Зін.	Льос Анджельос, Каліф.	210.-
Росіл Іван	Іслінґтон, Онт.	30.-
Рощаковська Анна і Антін	Парма, Огайо	110.-
Савич Михайло	Монтреаль, Квебек	35.-
Савка Богдан, д-р і Софія	Мшн.	50.-
Савчук Валентин, д-р і Ст.	Дітройт, Мшн.	115.-
Савчук Роман	Англія	1.47
Садницький Осип	Нью Йорк, Н.Й.	10.-
Саїк Антін	Ванкувер, Бріт.Кол.	150.-
Салагуб Юрій	Торонто, Онт.	15.-
Саламанчук Іван	Ріджайна, Саск.	150.-
Салук Ярослав, інж. і Ольга	Кергонксон, Н.Й.	112.-,
Самотулка Дарія	Прінстон, Н.Дж.	135.-
Сантар І.	Англія	14.55
Сарчук Володимир і Г.	Англія	60.-
Сарчук Йосиф	Англія	9.55
Свистун Михайло	Едмонтон, Альта	50.-
Свідерський Іван	Франція	210.-
Свобода А.	Англія	1.91
Свобода Марія	Монтреаль, Квебек	30.-
Свобода П.	Англія	3.82
Семенчук Василь	Англія	7.10
Семенчук Каз.	Гоп, Бріт.Колюмбія	60.-
Семенюк П.	Лондон, Онт.	110.-
Сеник Григорій	Торонто, Онт.	20.-
Сеньчук Михайло	Едмонтон, Альта	50.-
Сербин Ярослав	Торонто, Онт.	100.-
Сестри св.Йосафата	Саск.	50.-
Сидор Текля	Монтреаль, Квебек	25.-
Сильвеструк Софія і Ст.	Фльорида	65.-
Синицький Максим	Альден, Па	35.-
Сисак Ол.	Торонто, Онт.	90.-
Сич Павло	Торонто, Онт.	10.-

Сікорський Емільян і Іванна	Вінніпеґ, Ман.	100.-
Сілецька Люба	Філядельфія, Па	186.32
Сірий Іван	Каліфорнія	25.-
Сірий Михайло	Мінн.	75.-
Сірко Іван	Кіченер, Онт.	120.-
Слиж Володимир	Вудсайд, Н.Дж.	10.-
Слиж-Фішер Марія, д-р	Чікаґо, Ілл.	100.-
Слободян Юліян	Англія	1.91
Слюз Степан	Англія	7.10
Смаль Александер	ЗСА	35.-
Смаль Емілія	Ст.Кетерінс, Онт.	10.-
Смулка Олена	Міннеаполіс, Мінн.	25.-
Сокіл Василь	Гамільтон, Онт.	30.-
Сосідко Марія	Торонто, Онт.	10.-
Сохецька Марія	Феніксвил, Па	110.-
Стадник Марія	Клівленд, Огайо	100.-
Стадник Степан	Чікаґо, Ілл.	100.-
Стасік Микола	Чікаґо, Ілл.	120.-
Сташинський Ярослав	Ст.Кетеріно, Онт.	230.-
Стефанишин Богдан	Філядельфія, Па	148.-
Стефанишин Євген, мґр.	Філядельфія, Па	105.-
Стефанишин Марія і Софія	Філядельфія, Па	216.-
Стефанюк Роман	Монтреаль, Квебек	50.-
Стефанюк Софрон	Монтреаль, Квебек	200.-
Стецик Адріян і Лідія	Кембрідж, Масс.	20.-
Стецишин Володимир	Чікаґо, Ілл.	100.-
Стецишин Савелія, д-р	Саскатун, Саск.	70.-
Стояловський Волод. і Ольга	Дітройт, Мич.	325.-
Стояловський Роман	Мич.	100.-
Стояловська-Данилюк Марія	Мич.	50.-
Судомляк Осип	Монтреаль, Квебек	270.-
Сухоцька Савина і Юліян	Монтреаль, Квебек	50.-
Тарасюк Григорій	Вінніпеґ, Ман.	135.-
Тарасюк Михайло і Текля	Ростерн, Саск.	100.-
Тарасюк Степан	Конн.	25.-
Татчин Василь і М.	Балтімор, Мд	12.-
Тацин-Кішпінська Олександра	Тандер Бей, Онт.	91.-
Ташковська Марія		100.-
Твердохліб І.		10.-
Твердохліб Петро	Рочестер, Н.Й.	50.-
Тимчишин Іван	Едмонтон, Альта	50.-
Тимчук Іван	Саск.	110.-
Тимчук Роман і Люба	Нью Йорк, Н.Й.	120.-
Титус Михайло	Німеччина	26.55
Ткачек Петро	Еллов Крік, Саск.	100.-
Ткачик С.	Фінікс, Арізона	100.-
Ткачук Михайло	Англія	3.82
Тоґан Андрій	Лейк Ґенева, Виск.	190.-
Томащук Меланія	Монтреаль, Квебек	45.-
Томчак Степан	Англія	1.91
Трембіцька-Ґофрик Ярослава і д-р Володимир	Бруклин, Н.Й.	215.-
Трешньовський Роман, інж.	Ен Арбор, Мич.	185.-
Трицецка Ірина	Воррен, Мич.	30.-
Трицецкий Евген, д-р	Воррен, Мич.	20.-
Тріска Антін	Англія	10.-
Тріска Евгенія	Нью Йорк, Н.Й.	135.-
Тріска Іван	Сант Орендж, Н.Дж.	25.-
Турченюк Тарас	Монтреаль, Квебек	50.-
Тхір Василь, інж. і Олена	Ґроссе Айле, Мич.	305.-
Українець Евгенія і Е.	Воррен, Мич.	105.-
Українська Православна Церква	Лъос Анджельос, Каліф.	20.-

Устименко Іван і Марія	Дітройт, Мишн.	150.-
Утриско І.	Фльорида	10.-
Фандерис Євгенія	Клівленд, Огайо	100.-
Фатерига Л.	Англія	3.82
Федак Ксеня і Ростислав	Дітройт, Мишн.	80.-
Федейко Ольга	Торонто, Онт.	100.-
Федусевич Євгенія	Фльорида	20.-
Фіґляс Марія	Вест Рідж, Конн.	25.-
Фіґоль Ольга	Едмонтон, Альта	10.-
Фільонович-Кришталь Лідія	Мінн.	50.-
Фішер-Білоцерковичі Марія	Чікаґо, Ілл.	60.-
Фриз Юліян, інж.	Нью Йорк, Н.Й.	160.-
Футяк Павлина і Іван	Воррен, Мишн.	105.-
Харко Степан	Торонто, Онт.	108.-
Химка Іван Павло, проф.д-р	Едмонтон, Альта	55.-
Хімко-Шиш Теодор	Вінніпеґ, Ман.	100.-
Хмара Марія	Монтреаль, Квебек	110.-
Холонівський Іван	Едмонтон, Альта	100.-
Цебрій Марія	Чікаґо, Ілл.	100.-
Цейко Іван	Монтреаль, Квебек	170.-
Цвікілевич Ярослав і Ґ.	Едмонтон, Альта	110.-
Цибульська Юлія	Монтреаль, Квебек	100.-
Ціхоцький Володимир	Англія	9.55
Чабарик Михайло і Вікторія	Віндзор, Онт.	120.-
Чарковська Ганна	Торонто, Онт.	100.-
о.Чик Ярослав	Кітченер, Онт.	10.-
Чик Олександер	Торонто, Онт.	165.-
Чмир Василь	Бразілія	50.-
Чорній Іван	Монтреаль, Квебек	100.-
Чубата Ростислава	Мишн.	155.-
Чубатий Тарас і Стефанія	Австралія	165.10
Чучман Роман	Едмонтон, Альта	100.-
Шаварський Микола	Вінніпеґ, Ман.	100.-
Шагай Петро і Стефанія	Гартфорд, Конн.	10.-
Шебець Іван	Симко, Онт.	110.-
Шепела Ева	Торонто, Онт.	10.-
Шилик Сем.	Ґаффорд, Саск.	202.-
Шимків Іван	Вінніпеґ, Ман.	50.-
Шиповська Текля	Ст.Кетерінс, Онт.	100.-
Шишка Лев	Монтреаль, Квебек	25.-
Шклянка Павло	Вінніпеґ, Ман.	20.-
Шмагай І.	Англія	1.91
Шпіґельська Є.	Миссиссаґа, Онт.	50.-
Шоргай Лука і Катерина	Йонкерс, Н.Й.	15.-
Шолуха Марія, мґр.	Міннеаполіс, Мінн.	138.-
Шпак Лев	Ст.Кетеринс, Онт.	20.-
Шраменко Роман, інж.	Кліфтон, Н.Дж.	250.-
Шумлій Серафим	Німеччина	40.-
Шурма-Бігун Зеня	Чікаґо, Ілл.	100.-
о.крил.Шуст Ярослав	Бріджпорт, Конн.	110.-
Шудло Петро	Ботерфорд, Онт.	120.-
Юркевич Марія	Торонто, Онт.	100.-
Якимець Михайліна	Монтреаль, Квебек	150.-
Яремчук Михайло	Чікаґо, Ілл.	50.-
Ясєйко Григорій	Озон Парк, Н.Й.	350.-
Ясінський П. і О.	Торонто, Онт.	20.-
Яцишин Марія і Д., інж.	Оттава, Онт.	210.-

Пожертви на Видавничий Фонд Збірника, "не-надбужанців":

по 110.- дол.: Андрушків Р., д-р
по 105.- дол.: Ільницький Микола і Розалія
по 100.- дол.: Бакай Степан
по 62.50 дол.: Величковський Константин
по 50.- дол.: Симчич Василь
по 40.- дол.: Кікта Степан
по 25.- дол.: Когут Іван і Іванна, Стебельська Ст.
по 20.- дол.: Аксюк Таня, Арвін Люся, о.Кармазин Володимир, Ментлєр Надіне, Сороківський Н.
по 15.- дол.: Голинська І., Головід Богдан, Гула С., Качмарська І., Кушнір Р., Мероник А.
по 11.- дол.: Сокальський О.
по 10.- дол.: Андрущак Ф., Барабаш М., Білик В., Болюбов Гр., Ваньо Т. д-р , Вебер Р., Волощук Д., Вусик А., Гайдук Т., Гординський Роман, Гучек В., Драґан О., Друль С.З., Задойний Микола, о.Ковальчук І., Кравчук Степан, Ленчицькі Е. і Р., Лесько Іван, Лесько С., Лобай М., Лупиніс А., Міх С. і І., Новицька І., Олійник М., Павлишин М., Пекуза М., Плешкевич Іван, Рижий Адам, Сілецький Яр. д-р , Сірко С., Смаль О., Собків Петро і Вол., Соколовський В., Стона А., Сулима Дмитро, Таланчук С., Тамарський І., Твердохліб І., Топоровська З., Феденко Степан, Хлиста Микола
по 5.- дол.: Базило І., Безпальок М., Бемко Богдан, Блищак Б., Борецька Маруся, Бородайлик М., Бородайлик Ф., Бурак К., Вавриник Е., Вертипорох Юлія, Вох Д., Галічук Р., Гарічук Т., Горбовий Володимир, Гриньків І.К., Гельнер О., Дубас П., Іваськевич Юліян, Ільчишин Іван, Козанський І., Лазор Г., Макаревич М., Мандзій З., Мельник Катерина, Огоновська М., Паньків М., Пеленичка Григорій, Розумійко С., Смаль А., Сольчаник Богдан, Сольчаник Ярослав, Станіславський М., Томлик, Фурик М., Хмара О.С., Шафранська М., Швець Г., Шонт М., Шумський Р.

Надія Котик-Кук
фін.реф. Центр.Комітету О.Н.

ЗМІСТ

Микола Мартинюк. Передмова 5
Роман Рахманний. Слово про Надбужанщину 7
Іван Базарко. Там, де була наша юність 13

ГЕОГРАФІЯ, ПРИРОДА, ІСТОРІЯ

Іван Олексишин. Географічний нарис північно-західніх українських етнографічних земель 23
Едвард Жарський. Природа Надбузької Землі 37
Іван Кравчук. Насильне пересування українсько-польського кордону і Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн 48
Мирон Кордуба. Богдан Хмельницький у Белзчині й Холмщині 59
Нотатки про дії УПА в Надбужанщині 76
Василь Ніньовський. Трагедія Надбужанщини в документах Нюрнберзького процесу 1945-1946 98
Роман Кухар. Письменники і публіцисти Надбужанщини 106
Микола Мартинюк. Українська преса галицької Надбужанщини 136

СОКАЛЬЩИНА І БЕЛЗЧИНА

Ярослав Пастернак. Праісторичні та княжі часи Белзької землі у світлі археології 149
Микола Голубець. З історії міста Сокаля 165
Степан Гевак. Над тихими водами Бугу 181
Осип Демчук. "Січі" в Сокальському повіті 186
Дмитро Бречка. До історії 9-ої Белзької бриґади УГА 196
Ольга Кашубинська. Різдво 1920 року 209
Василь Максимець. Національне відродження Сокальщини в 1920-их роках 211
Богдан Стефанишин. Читальня "Просвіти" і Аматорський гурток у Сокалі 215
Іван П. Костюк. Середні школи в Сокалі, 1919-1939 226
Люба Котик-Галібей. Спогад зі школи в Сокалі 246
Іван Тріска. У Торговельній Школі в Сокалі 250

Семен Романів. Промбанк (Промисловий Банк) 253
Юрій Шепарович. Окружний Союз Кооператив у співпраці з Філією Т-ва "С.Г." у Сокалі 263
Тарас Чубатий. Як я практикував на ревізора 268
Ревізорські гаразди 273
Доля кооперативного працівника 278
Про кооперацію в Сокальщині та сусідніх районах 284
Михайло Ярмчук. Із спогадів кооперативного працівника (1927-1944) 289
Ярослав Гура. Обшуки та арешти в Сокалі 1930 року 292
Пацифікація в Сокальському повіті 1930 року 294
Богдан Стефанишин. Літературний ярмарок у Сокалі 302
Ірина М. Кашубинська. Народня ноша Сокальщини 307
о. Василь Зінько. Сокаль у моїх спогадах 330
Андрій Тоґан. Осередок Української Католицької Церкви в Забужжі 334
Євген Стефанишин. Фізична культура і спорт у Сокалі 337
Футбольні змагання в Сокалі 1939 року 347
Адольф Слиж. Белз у 1920-их роках 350
Мирослав Котис. Українські школи в Белзі 1939-1944 354
Кость Мигаль. Філія Т-ва "Сільський Господар" у Белзі 357
Орест Заставний. Село Андріївка 364
Андрій Максим. Бишів 370
Омелян Плешкевич. Село Боратин 373
Анатоль Демусь. Варяж (Новоукраїнка) 377
Ганна Небожук. Моє рідне село: Волиця Комарева 383
Володимир Неділя. Гільче і Хохлів 387
Осип Васько. Глухів над Солокією 393
Ольга Мілящук-Гайдуковська. Мій спогад про Горбків 396
Анастазія Біловус. Завишня 399
Олександра Кімпінська-Тацюн. Село Нисмичі 402
Петро Новосад. Первятичі 408
Іван Іванець. Перетоки 412
Володимир Макар. Поторица 418
М. Климчук. Спасів 425
Орест Заставний. "Тертина" 428
Семен Шилюк. Село Тудорковичі в роки 1918-1920 431
Методій Солома. Село Угринів: 1939-1947 435
Ярослав Карпяк. Ульвівок і його давнє минуле 442
Іван Хома. Хоробрів 444
Іван Вергун. Цеблів — прототип села Західньої України 450
І.С.Я. Йордан у Яструбичах 456

РАДЕХІВЩИНА

Б. Попович. Листопад 1918 року 463
Володимир Орвнчук. Філія "Просвіти" в Радехові та її читальні 469

Антін Маланяк. Радехівська Філія Т-ва "Сільський Господар" 489
Володимир Орвнчук. Народня школа ім. Т. Шевченка в Радехові . 496
Степан Мудрик-Мечник. Організація Українських Націоналістів у Радехівщині 513
Наталія Коритко-Павлишин. Спогади учительки з Радехівщини 522
Антін Доманчук. Немолів — Немилів 534
Володимир Боярський. Село Станин 539
Богдан Казанівський. Село Трійця 543
На шкільному фронті 545

КАМІНЕЧЧИНА

Іларіон Калиневич. Короткий нарис історії міста Кам'янки Бузької (Камінки Струмилової) 551
Михайло Караман. Філія Т-ва "Сільський Господар" у Камінці Струмиловій 583
Василь Гамуляк. Кам'янеччина і Радехівщина у світлі статистики 586
Звнон Б. Саган. Студентське життя Камінки Струмилової 594
Омелян Милорад. Камінка Струмилова у моїх спогадах 603
Льонгин Горбачевський. Спогади про Сокаль і Камінку Струмилову .. 610
Юліян Фіськевич. Мої спогади з Камінки Струмилової 619
Олекса Наконечний. Село Тадані за першої світової війни 621
Олекса Мотиль. Тадані 623

ХОЛМЩИНА І ПІДЛЯШШЯ

В. Січинський. Холм: від заснування до другої світової війни 633
Михайло Лвсів. Народні говірки Підляшшя та Холмщини 649
Ярослав Л. Коли царат зміняв релігію 671
Промова посла д-ра Степана Барана на пленарному засіданні лольського сейму 6 липня 1938 р. 676
Інтерпеляція посла д-ра Стелана Барана до голови Ради Міністрів ... 683
Інтерпеляція посла д-ра Степана Барана до прем'єр-міністра 700
Промова сенатора Остапа Луцького 714
Соня Дорожинська-Твслюк. Зруйнували останню церкву 720
Іван Фур. Грубешівщина під час німецької окупації, 1939-1944 723
М. Баслядинський. Повітовий Союз Кооператив у Володаві 732
А. Турчин. Над Вепром: спогади з Красноставщини 738
Анатоль Двмусь. Насильне виселення українців із Підляшшя, Холмщини і Лемківщини 751
Роман Мазурок. Новочасні герої Надбужанщини 759
Володимир Романюк. Грабівець 761
Анатоль Двмусь. Павловичі — село, якого нема 766
Свргій Кімак. Седлиська 771

БІОГРАФІЇ

Роман Кухар. Визначні діячі Надбужанщини 779
Анатоль Демусь. Діячі Холмщини і Підляшшя 794
Надія Хмара-Олійник. Михайло Грушевський — великий син Надбужанщини 799
Д.Б. Чопик. Академік Степан Смаль-Стоцький 804
Орест Заставний. Олександер Мишуга 810
С.Ш. На згадку про видатного душпастиря Сокальщини о. Івана Волосянського 816
Іван Базарко. Отець Юрій Менцінський 818
о. Роман Набережний. Отець Іван Набережний 821
Ростислава Ничай-Богачевська. Мій батько — о. Степан Ничай 827
Лідія Лугова. Отець Теодор Столяр 832
Самуїл Гук. Орел Сизокрилий 839
Роман Кухар. Дмитро Штикало — провісник національної бурі 843
Остап Крилатий. Український "народній університет" у львівських Бриґідках 852
Є. Стахів. Роман Кашубинський 856
В. М. Константин Загорода 860
Володимир Стефанишин. Радник Микола Книш 863
Є. С. Петро Стефанишин 866
Іван Фур. Африкан Хрущ — видатний кооператор 870
Ірина Іваницька. Мої зустрічі з Володимиром Стефанишином 873
Богдан Стефанишин. Роман Книш 877
Ольга Салук. Неоніля Селезінка 878
Семен Михайлишин. Осип Мулькевич 881
Неоніля Цегельська-Дмитрук. Д-р Роман Цегельський 883
Д-р Ілярій Федейко 884
Савелля Стечишин. Поселення надбужанців у Саскачевані 886
Надбужанські нащадки в Канаді 890

Семен Романів. Пройдений етап 898
Показники 904
Жертводавці 935
Зміст 957


НАДБУЖАНСЬКА ЗЕМЛЯ
ПІДЛЯШШЯ, ХОЛМЩИНА, ВОЛИНЬ, СОКАЛЬЩИНА, БЕЛЗЩИНА, РАДЕХІВЩИНА, КАМЯНО-БУЗЕНЩИНА, ЗОЛОЧІВЩИНА.
0 25 50
МИЛІ
УКРАЇНСЬКІ ЕТНОГР. ЗЕМЛІ
ГРАНИЦІ ДЕРЖАВ
РІКИ
НАСЕЛЕННЯ МІСТ В ТИСЯЧАХ
ПОНАД 500
250 — 500
100 — 200
50 — 100
25 — 50
10 — 25
5 — 10
МЕНШЕ 5
ЗАБЛУДІВ
МИХАЙЛОВЕ
СВІСЛОЧ
ЗАМБРІВ
ЛАПИ
СУРАЖ
ЯЛІВКА
ПОРОХОВЕ
ВИСОКІ МАЗ.
НАРВА
ЧИЖЕ
ТИХАВОЛЯ
НОВИЙ ДВІР
ШЕПЯТОВЕ
БІЛЬСЬК
БРАНСЬК
ГАЙНІВКА
ЧИЖІВ
ВЕЛИКЕ ПОПЕЛЕВЕ
ОРЛА
БІЛОВЕЖА
ПОРОСЛЯНИ
ТИХОНІВЕЦЬ
БОЦЬКІ
ДУБИЧІ ЦЕРК.
ЦЕРАНІВ
ДОБУЧИН
ДОЛУБІВ
КЛІЩЕЛІ
ШЕРЕШЕВЕ
ПРУЖАНИ
МЕЖИНІВКА
ДІДКОВИЧІ
ЧЕРЕМХА
ВЕРХОВИЧІ
НУРЕЦЬ
ЩЕРЧЕВЕ
ДОРОГИЧИН
СІМЯТИЧІ
СТАРА РЯСНА
КАМІНЕЦЬ
СОКОЛІВ
МЕЛЬНИК
ЗАПРУДИ
ЛИСІВ
ВИСОКЕ
ВІДОМЛЯ
КОБРИНЬ
ВОЛЧИН
СІЛЕЦЬ
ЛОШИЧІ
ЖАБІНКА
КОНСТАНТИНІВ
БЕРЕСТЯ
МОРДИ
БІЛА ПІД.
РАДВАНЧІ
НОВІСІЛКИ
ТЕРЕСПІЛЬ
ВОЛИНКА
МЕЖИРІЧЧЯ
ДИВИН
ЛУКІВ
ЛОМАЗИ
ГУЩА
МЕДНА
МОКРАНИ
ГЛУША
МОРОЧНЕ
РАДИНЬ
ВИШНИЧІ
МАЛОРІТА
ЛЯХИВЦІ
ЩЕДРОГІР
ЛЮБЕШІВ
СЛАВАТИЧІ
КОМАРІВКА
СОСНОВИЦЯ
ДОМАЧІВ
ГІРНИКИ
КУХОТСЬКА ВОЛЯ
ВИДЕРТА
КОЦЬК
ПАРЧІВ
РАТНЕ
СІДЛИЩЕ
СІМІНЬ
ГАННА
ВОЛОДАВА
ПІЩА
ЗАБОЛОТ'Я
КАМІНЬ КАШИРСЬКИЙ
МУЛЬЧИЦІ
ОСТРІВ ЛЮБ.
ТОМАШІВКА
НУЙНО
ВЕРХІ
ЛЮБАРТІВ
УСТИМІВ
СТАРА ВИЖИВКА
СІРНИКИ
УРШУЛИН
ГАНСЬК
ВОЛЯ
СІДЛИЩЕ
ГОЛОВНЕ
МАНЕВИЧІ
ЛЮБЛИН
ЛУЧНА
УГРУСЬКА
УГРУСЬК
ДОРОТИЩЕ
ВЕРБИЦЯ
КОВЕЛЬ
ПОВОРСЬК
БЕЛЗИЦІ
СВІДНИК
ЛЮБОМЛЬ
ГРАД'Я



Рис. В. Романюк.